

DIMITRIE CANTEMIR

SISTEMUL SAU ÎNTOCMIREA
RELIGIEI MUHAMMEDANE

S C R I I T O R I R O M A N I

DIMITRIE CANTEMIR
SISTEMUL SAU ÎNTOCMIREA
RELIGIEI MUHAMMEDANE

DIMITRIE CANTEMIR

DIMITRIE CANTEMIR

O P E R E

SCRITORII ROMÂNI

EDITURA MINERVA

București, 1977

DIMITRIE CANTEMIR

SISTEMUL SAU ÎNTOCMIREA RELIGIEI MUHAMMEDANE

Traducere, studiu introductiv și comentarii de
V I R G I L C Â N D E A

SCRITORII ROMÂNI

EDITURA MINERVA

București, 1977

STUDIU INTRODUCŢIV

Din moştenirea literară a lui Dimitrie Cantemir, cultura românească a fost pînă acum lipsită tocmai de scrierea care întregea faima de orientalist a învăţatului principe : *Sistemul religiei muhammedane*. Lucrarea, scrisă în latină, dar publicată în limba rusă la Petersburg, 1722, trebuia să reprezinte volumul IV din ediţia proiectată de C. Negruzzi şi M. Kogălniceanu în 1838, şi anume în traducerea, din ruseşte, a celui dintîi¹; după cum se ştie, acea ediţie nu a fost realizată. Ediţia Academiei Române din 1872—1901 n-a cuprins *Sistemul* în cele opt volume ale sale; Gr. Tocilescu voia, probabil, să publice (împreună cu o traducere românească) prima formă, latină, a cărţii. Dar cea mai mare parte a manuscrisului autograf (atît cît se păstrase) rămăsese necopiată în Arhiva Ministerului rus al Afacerilor Străine². Astfel, timp de peste două secole şi jumătate, această scriere cantemiriană n-a fost accesibilă specialiştirilor necunoscători ai limbii ruse, iar în ultimii cincizeci de ani, numai prin rezumatele sumare ale lui Ştefan Ciobanu (1925)³, P. P. Panaitescu

¹ V. prospectul acestei ediţii în *Albina românească* din 15 decembrie 1838, nr. 99, p. 426—427.

² Gr. Tocilescu declară în raportul său asupra cercetărilor întreprinse în Rusia că a văzut *întreg* manuscrisul latin al *Sistemului* (*Curanus*) format din 126 (recte : 128) file; el nu a luat însă decît copia primelor 30 de file, în prezent ms. lat. 76 al Bibliotecii Academiei, f. 39—100 (*Analele Societăţii Academice Române*, 11 (1879), secţ. I, p. 47, 54, 56, 59).

³ *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secţiunii literare*, s. III, 2 (1925), p. 414—422.

(1958)⁴ și M. Guboglu (1960)⁵, sau prin traducerea lui I. Georgescu după versiunea scurtă a lucrării *Despre Coran* (1927)⁶.

Sistemul religiei muhammedane este, așadar, singura operă majoră a lui Cantemir al cărei text integral nu a fost pînă acum tradus și publicat la noi. Publicarea lui încheie opera de editare a scrierilor cantemiriene în țara noastră, de restituire a acestor scrieri culturii românești.

Cercetătorul care a avut curiozitatea să parcurgă, fie și parțial, textul rus al cărții și-a explicat, desigur, ezitățile specialiștilor în fața întreprinderii unei versiuni românești: dimensiunile operei (peste 400 de pagini în—4° mare), rusa dificilă de la începutul secolului al XVIII-lea, stilul greoi, cu pretențioase întorsături savante. La procurarea și traducerea manuscrisului latin, văzut de Tocilescu, n-a reflectat nimeni⁷. Versiunea românească a *Sistemului*, a rămas, așadar, un simplu deziderat, adeseori exprimat⁸. Dificultățile studierii textului au lăsat fără răspuns și numeroasele întrebări privind scopul, alcătuirea, izvoarele și valoarea lui, probleme pe care încercăm să le rezolvăm în cele ce urmează.

I. TRILOGIA ISLAMOLOGICĂ A LUI CANTEMIR : RELIGIA MAHOMEDANĂ, DESCRIEREA INSTITUȚIILOR ȘI ISTORIA IMPERIULUI OTOMAN

Primirea lui Cantemir între membrii Academiei din Berlin la 11 iulie 1714 a activizat negreșit realizarea programului de lucru științific care trebuia să justifice prețuirea acordată învățatului moldovean în Rusia sau Prusia. Știm din studiile publicate în ultimii ani⁹ că recomandarea

⁴ Dimitrie Cantemir, *Viața și opera*, București, 1958, p. 216—218.

⁵ Dimitrie Cantemir — *orientaliste*, în *Studia et acta orientalia*, 3 (1960), p. 154—156.

⁶ Principele Dimitrie Cantemir, *Despre Coran*. După copia latinească de la Academia Română, acum mai întâi tălmăcit și tipărit în românește de Ioan Georgescu, profesor la Liceul „Mircea cel Bătrîn” din Constanța. Cernăuți, Editura revistei *Analele Dobrogei*, 1927. 57 [—59] p. (extras din *Analele Dobrogei*, 7, 1927, p. 67—121).

⁷ În 1958 P. P. Panaitescu credea această versiune pierdută: „Forma definitivă și completă în latinește, după care s-a făcut traducerea rusească, nu s-a păstrat între hîrțile lui D. Cantemir, în orice caz ea nu se găsește în copiile alcătuite pentru Academia Română” (*op. cit.*, p. 212).

⁸ V., de ex., M. Guboglu, *loc. cit.*, p. 156, n. 3; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 216: „O traducere românească a acestei cărți se impune pentru știința românească de azi”.

⁹ M. Șesan, *Dimitrie Cantemir academician*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 38 (1962), nr. 5—6, p. 507—511 (recomandarea a fost trimisă de baronul Heinrich Friedrich von Huyssen, cărturar și diplomat de origine

principelui către noua Societate a erudiților berlinezi era întemeiată pe reputația sa de orientalist. Călea pe care s-a răspindit această reputație nu e greu de reconstituit. Cantemir era la Constantinopol un obișnuit al ambasadorului rus Petru A. Tolstoi, probabil prima filieră prin care informații despre întinsele sale cunoștințe privind lumea orientală și mai ales realitățile otomane au ajuns la Moscova. După episodul de la Stăni-lești, Petru cel Mare l-a adoptat pe Cantemir ca pe un specialist în materie. Cărturarii din anturajul împăratului au putut apoi afla despre continuitatea preocupărilor sale privind istoria turcă și civilizația islamică.

Informarea lui Petru în aceste domenii era, pentru Cantemir, un mijloc de a-și dovedi capacitatea și utilitatea de expert în probleme otomane, dar, negreșit, el se străduia în același timp să îndrepte atenția țarului spre o zonă în care interesele Moldovei erau mult mai urgente decât ale Rusiei.

Cantemir cunoștea folosul scrisului nu numai pe plan intelectual, dar și ca mijloc de afirmare personală în continua goană după faimă a omului modern¹⁰, la care se adăugau propriile-i planuri ca om politic. Intenția lui de a-și expune erudiția și experiența musulmană și otomană într-una sau mai multe lucrări data, fără îndoială, din anii săi constantinopolitani: documentația pe care o va folosi în timpul activității în Rusia era veche și sistematică. Începuse el, până în 1714, elaborarea acestor cărți? Planul și probabil prima lor formă existau la acea dată, de vreme ce, în cunoscuta scrisoare către un academician din Berlin, el anunță că a pregătit nu numai „un rezumat al istoriei turcești pe care am vrut s-o denumesc *Creșterea curții otomane* și o am în mână chiar acum”, ci și un *De turcarum iurisdictionibus, moribus, palatii institutionibus, dogmatibus exercituumque moribus, necnon de bassalatuum numero et officialibus opusculum*¹¹. Este prima oară când Cantemir vorbește despre scrieri ce vor înfățișa istoria, religia, instituțiile și organizarea Imperiului otoman.

germană de la curtea lui Petru I, lui Daniel Ernst Jablonsky, cunoscut episcop și predicator reformat, secretar al Secției literare-orientale a Academiei din Berlin); cf. și E. T. Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în *Studii*, 22 (1969), nr. 5, p. 840—844; P. P. Cernovodeanu, *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în *Revue des études sud-est européennes*, 11 (1973), nr. 4, p. 651—652.

¹⁰ V. Căndea, *Studiu introductiv*, la D. Cantemir, *Opere complete*, vol. I (*Divanul*), București, 1974, p. 24—25.

¹¹ *Neuer Bücher Saal der gelehrten Welt*, 1714, 4, p. 378, apud Ovid Densusianu, *Notițe asupra lui Dimitrie Cantemir*, în *Revista critică-literară*, 2 (1894), p. 66—67.

Indiferent de forma în care aceste scrieri se aflau în 1714 — primă redactare, succintă, sau simplă documentație —, Cantemir trece la elaborarea lor și, în 1716, încheie *Istoria Imperiului otoman (Incrementa atque decrementa Aulæ othomanicæ)*, în care își anunță însă intenția de a scrie o altă carte despre religia, instituțiile și organizarea acestui stat¹².

Este *Sistemul religiei muhammedane*, lucrare ce trebuia, în intenția autorului, să cuprindă două părți: una tratând despre doctrina islamică și cultura pe care a generat-o ea, alta înfățișând organizarea și instituțiile principalului stat musulman, Imperiul otoman. Cantemir se referă la această lucrare sub titlul ei complet *De muhammedana religione, deque politico musulmanæ gentis regimine*¹³. *Sistemul* reprezintă prima ei parte, tomul I al ediției ruse publicate la Sanktpeterburh în 1722; la partea nescrisă, care trebuia să ocupe tomul al II-lea, autorul trimite sub titlul *De regimine othomanidum politico*¹⁴, *De regimine Othmani imperii*¹⁵, sau simplu *De regimine*¹⁶.

Analizăm mai departe structura și cuprinsul *Sistemului*. Cum trebuia să arate partea nescrisă, *Despre guvernarea otomană*? Asemenea, firește, altor lucrări cu acest subiect, unele contemporane și cunoscute lui Cantemir, ca aceea a lui Sir Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire* (Londra, 1666), sau a lui F. Pétis de la Croix, *Etat general de l'Empire Othoman par un solitaire turc* (Paris, 1695), lucrări care i-ar fi putut servi de model, asemănătoare altora — numeroase — mai târziu, ca *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung* (2 vol., Viena, 1815) a lui J. von Hammer.

Planul acestei cărți este greu de stabilit după titlurile celor 18 capitole la care Cantemir face referințe. În raport cu prima parte (*Sistemul*) care se încheie cu câteva capitole despre științele și artele Islamului, partea a doua ar fi trebuit, logic, să continue cu descrierea învățămîntului, a

¹² V., de ex., D. Cantemir, *Operele*, vol. III (*Istoria Imperiului Otoman*), trad. I. Hodoș, București, 1875, p. 209, nota 8 și p. 302, nota 100.

¹³ Ms. autograf, f. 5v; *Sistemul*, p. 8d: *Despre religia muhammedană și despre cîrmuirea politică a poporului musulman*.

¹⁴ Ms. autograf, f. 105.

¹⁵ *Ibidem*, f. 110v, 112.

¹⁶ *Ibidem*, f. 112v. În *Sistemul* întîlnim titlurile: *Despre administrația politică* (p. 281); *Despre conducerea politică otomană* (p. 231); *Despre guvernarea otomană* (p. 347, 366); *Despre guvernarea Imperiului otoman* (p. 361, 365, 366). De observat că pentru cantemiologi lucrarea reprezintă „a treia carte compusă de Cantemir în această serie de scrieri despre Islam și Imperiul otoman” (P. P. Panaitescu, *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în *Revue des études slaves*, 6 (1926), p. 253).

educației, a moravurilor, a instituțiilor religioase și politice, viața de curte, administrația, dar, firește, ordinea în care grupăm capitolele menționate de autor este cu totul ipotetică¹⁷ :

Despre învățătura civică și morală a otomanilor (p. 361) = *De disciplina othomanidum civili ac morali* (f. 110^v).

Despre moravurile și înclinarea firească din copilărie (p. 365) = *De moribus ac indole huius gentis* (f. 112).

Despre hainele turcești (p. 257).

Despre judecata [și dreptatea] muhammedană (p. 210, 227).

Despre știința *ilabiet* (p. 366).

Despre jurisprudență (p. 360, 366).

Despre legiuitori (p. 220).

Despre clerici (p. 32).

Despre djeamiile lor (p. 179).

Despre vakuful djeamiilor (p. 185).

Despre sultan (p. 270).

Despre măritișul sultanelor și al fiicelor de sultan (p. 264—265).

Despre țiitoarele sultanului (p. 281).

Despre instrucția lor militară (p. 142, 220) = *De disciplina eorum militari* (f. 87^v).

Despre război (p. 282).

Despre modul muhammedan de a încheia [și încălca] pacea cu creștinii (p. 223, 231, 235).

Despre ambasadorii ce se află pe lângă Poarta otomană (p. 253).

Despre orașe și flotă (p. 359).

Cantemir urma, așadar, să completeze *Sistemul* cu partea *Despre guvernarea otomană*. Ne vine greu să credem că, după imprimarea celui de-al doilea tom cuprinzând această lucrare, tom anunțat de altfel¹⁸, autorul n-ar fi continuat cu editarea versiunii ruse a *Istoriei Imperiului otoman*, versiune care, după cum știm, fusese pregătită concomitent cu *Sistemul*¹⁹. Ea ar fi întregit, astfel, opera de orientalist a lui Cantemir

¹⁷ Notăm locurile unde capitolul este menționat în *Sistem* (pagina sau în manuscrisul latin (fila); titlurile în limba latină nu pot fi date peste tot, deoarece o bună parte din textul manuscrisului autograf s-a pierdut.

¹⁸ *Sistemul*, Sanktpiterburgh, 1722, p. 379, se încheie cu mențiunea : „Sfârșitul tomului întâi“.

¹⁹ P. P. Panaitescu, *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în *Revue des études slaves*, 6 (1926), p. 250 : în 1721 Petru însărcinase pe rectorul Academiei din

clasică: o întâlnim în scrierile autoriilor musulmani care au înfățișat doctrina și tradițiile Islamului și, desigur, sub această influență, în lucrările europene cu aceeași temă. Este o structură logică, împăcând exigențele istoriografice cu cele didactice: după viața Profetului, asemenea lucrări înfățișează izvoarele doctrinei (*Coranul*, apoi tradiția sau obiceiul, *sunna*, așadar „spusele” Profetului și tovarășilor lui, *ḥadith*) și articulațiile ei: teologia, eshatologia, *shahāda*, „cei cinci stâlpi ai Islamului”, cu tot ceea ce decurge din aceste cinci „condiții” ca norme de viață, statut personal, ritual și instituții (circumciziune, căsătorie, înmormântare, post etc. și „legea” sau jurisprudența — *fiqh*). Urmează ascetica (ordinele de derviși), ereziologia sau sectologia, apoi sistemul doctrinar derivat (științele și artele).

Cantemir urmează în linii mari acest fir al expunerii. Planul său — ușor de examinat după sumarul așezat la începutul lucrării — comportă însă cîteva observații. Astfel, cartea a III-a (*Despre „Apocalipsul” muhammedan*) nu-și are locul firesc înaintea celei *Despre teologia muhammedană* (a IV-a). De aci repetiția: problema eshatologică este reluată în această a IV-a carte, cap. 16 și 17. În autograful latin partea echivalentă (*Prorocii sau oracole revelatoare ale pseudoprofetului Muhammed despre cele ce se vor întîmpla înainte de trecerea acestei lumi*) era așezată la sfîrșitul lucrării. Tot așa, este evident că autorul reflectase la un alt loc pentru cartea a V-a (*Despre religia muhammedană*) introdusă printr-o *Precuvîntare* cu explicații și apeluri la clemența cititorului, obișnuite la începutul unei lucrări. Originalul latin al acestei cărți s-a pierdut, iar locul pe care îl ocupase în manuscrisul autograf (după cartea *Despre teologia muhammedană*, numerotată acolo drept a II-a) nu este relevant pentru intențiile autorului, dar în mod evident ne aflăm în fața unei noi articulații a lucrării însăși care a fost, probabil, concepută în două secțiuni: *Despre Curan* și *Sistemul religiei muhammedane*, ale căror titluri ni s-au păstrat deopotrivă în autograful latin. Ambele titluri au desemnat și opera însăși, primul versiunea latină (*Curanus*, înainte de salutul către cititor), al doilea versiunea definitivă rusă.

Ezitățile pe care autorul le vedește în structura cărții apar și în gruparea capitolelor pe cărți. Primele cinci sînt unitare și relativ echilibrate ca întindere, după exigențele expunerii unei teme precise: I (12 capitole), II (6 capitole), III (10), IV (21), V (15). Din cartea a VI-a (41 capitole) se puteau desprinde, respectînd criteriile anterioare, încă trei (*Despre secte*, *Despre erezii* și *Despre științe*), în continuarea primei părți care înfățișa ceremoniile nunții și înmormîntării și principalele sărbători.

Aceste neajunsuri pe care, foarte probabil, cititorul contemporan lui Cantemir nici nu le-a observat, nu împieteză asupra celor două calități fundamentale ale operei: mai întâi, caracterul ei sistematic, capacitatea de a înfățișa în liniile fundamentale doctrina și bazele civilizației islamice. Cu retușările impuse de progresul islamologiei moderne, cartea permite și cititorului de azi să obțină o viziune completă, autentică, asupra credinței propovăduite de Mahomed, a cugetării, obiceiurilor și culturii pe care a generat-o această religie. A doua calitate a cărții este cursivitatea și accesibilitatea ei, rezultate din știința autorului de a înfățișa atractiv o informație aridă, interesând un număr limitat de cărțurari. Alternând elementele doctrinare sau descriptive cu judecăți și amintiri personale, anecdote sau tradiții, referințe livrești sau folclorice, Cantemir dă scrierii sale o savoare particulară, care ne explică succesul ei imediat, ca și inițiativa unui cărțurar de mai târziu, Sofronie Vrăcean, de a o traduce în bulgară, în intenția unui cerc larg de beneficiari.

III. GENEZA „SISTEMULUI“

1. Perioada redactării

Sistemul religiei muhammedane ni s-a păstrat în trei forme: una scurtă, în limba latină (*Curanus*); altă redactare amplă, de asemenea în latină; versiunea definitivă rusă rezultată din traducerea, resistematisată, a celei de-a doua redactări.

Manuscrisele versiunilor latine datează din 1718—1719. În *Curanus*²⁴ Cantemir alege, pentru o exemplificare, data de 10 ianuarie 1719; e probabil că începuse să scrie la sfârșitul anului 1718. Tot așa, 1719 este citat puțin mai departe, drept corespunzător anului 7227 de la facerea lumii. Cantemir continuă, în același an, redactarea în latină a formei dezvoltate.

În alcătuirea *Sistemului* trebuie, așadar, distinsă perioada de gestație lentă a proiectului, începînd, poate, chiar din anii constantinopolitani ai principelui și pînă la încheierea *Istoriei Imperiului otoman*²⁵, de perioada redactării, după 1718 cînd încheie *Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor* și înainte de 1720 cînd scrie *Loca obscura in Catechisi*²⁶. Autorul

²⁴ Ms. autograf, f. 21 și 22^v; trad. I. Georgescu, cit. *supra*, f. 35 și 37.

²⁵ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, p. 212—213.

²⁶ *Ibidem*, p. 260.

însuși declară în autograful formei a doua: „anul de față este de la nașterea Mîntuitorului lumii, Domnul nostru Iisus Hristos, 1719”²⁷; „de la Muhammed pînă acum se numără 1133 de ani lunari”²⁸; „anul de față e de la Hristos Mîntuitorul 1719, de la fuga lui Muhammed 1132, iar de la facerea lumii 7227”²⁹. Este probabil că versiunea latină a cărții a fost încheiată în 1719. Versiunea rusă, începută tot în 1719³⁰ și a cărei publicare a fost grăbită de începerea campaniei lui Petru cel Mare în Caucaz (1722—1723), era gata în vara lui 1721, pentru că pînă la 30 octombrie acel an Sinodul prezentase deja lui Cantemir obiecțiile sale de fond și autorul răspunsese la ele³¹. Și *Sistemul* este, așadar, o lucrare scrisă repede³², în răgazul lăsat de îndeletnicirile politice sau gospodărești și anume, între sfîrșitul anului 1718 și vara 1721.

2. Izvoarele „Sistemului”

Reconstituirea laboratorului cantemirian din perioada redactării *Sistemului* nu este un simplu exercițiu de istoriografie literară ci, mai ales, mijlocul sigur de a evalua erudiția orientală a autorului, familiaritatea lui cu doctrina, cultura și instituțiile islamice. *Indicele de autori și opere* al ediției de față nu se confundă, cum am putea crede, cu *bibliografia lucrării*, cu cărțile pe care Cantemir le-a consultat cînd își elabora opera. Din propriile-i mărturisiri știm că lucrul său științific în Rusia s-a desfășurat în condiții dificile, datorită lipsei cărților de care avea nevoie: „Trăiesc acum într-un loc unde nu numai că sînt foarte depărtat de arabi, dar nu e nici umbră de vreo învățătură mai înaltă și unde nu auzi nici măcar din nume de vreo bibliotecă completă, departe de a putea găsi ceea ce cauți”³³. Tot așa „în acest stat rus bine cinstitor —

²⁷ Cînd G. Vișniovski redacta *Lauda* închinată lui Cantemir (noiembrie 1719), traducerea rusă era în curs de redactare în vederea publicării.

²⁸ *Sistemul*, cartea I, cap. 9, p. 22 și nota 118.

²⁹ *Ibidem*, cartea a III-a, partea a II-a, art. 10, p. 78 și nota 320.

³⁰ *Ibidem*, cartea a IV-a, cap. 6, p. 101 și nota 406.

³¹ Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, p. 522—525, doc. LXVIII—LXIX (decizia Sinodului și răspunsul lui Cantemir); P. Cernovodeanu, A. Lazea și M. Caratașu, *Din corespondența inedită a lui Dimitrie Cantemir*, în *Studii*, 26 (1973), nr. 5, p. 1042—1043, nr. 9 (scrisoarea lui Cantemir către A. V. Makarov din 30 octombrie 1721).

³² Repede, ca multe din scrierile lui Cantemir, v. studiul nostru introductiv la *Divanul* (D. Cantemir, *Opere complete*, vol. I, p. 26 și nota 26).

³³ D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, ed. I. Hodoș, vol. I, p. 237, nota 50.

declară Cantemir în *Sistem* — n-avem deloc cărți turcești și persane și mai ales pe cele care se potrivesc cu lucrarea și planul nostru. Le-am căutat în Biblioteca de Stat a Rusiei dar (deși e foarte înzestrată și foarte bogată în alte cărți), nici acolo nu le-am putut găsi³⁴. Exigențele autorului erau, firește, mari: izvoare pentru lucrările sale despre Islam sau istoria Imperiului otoman, așadar manuscrise arabe, persane și turcești, sau producții ale orientalisticii europene pe care le cunoscuse și, desigur, le avusese la Constantinopol. Exigențe îndreptățite însă, deoarece, după mărturisirea lui Cantemir însuși, el era „din numărul celor ce stăruiesc la învățătură și a căror știință nu e în inimă, ci se ascunde în cărți și biblioteci”³⁵. Dar împrejurările au vrut ca lucrul științific al învățatului român în Rusia să se bazeze în cea mai largă măsură tocmai pe memorie, iar nu pe cărți. *Sistemul*, documentația și acuratețea lui se resimt de această penurie a informației, fără însă, după cum s-a observat, ca el să fie „mai prejos decât lucrările occidentale despre Islam din vremea lui”³⁶. Cantemir vădește și de astădată o extraordinară capacitate de a construi, folosind o considerabilă erudiție și exploatând la maximum izvoare, cum vom vedea, puține.

În aceste izvoare trebuie să distingem între acelea citate din memorie și altele pe care le-a avut la îndemână, putând da extrase și referințe exacte. O lucrare despre Islam are ca principal temei *Coranul*, cel mai frecvent citat în *Sistemul religiei muhammedane*. Cantemir frecventase cartea sfântă a musulmanilor în original și cunoștea negreșit unele traduceri — probabil, cum vom vedea, pe aceea a lui Marracci —; ca și în cazul altor nume sau termeni (*Muhammed*, *djami*, *djinn* etc.), el folosește o transcriere cât mai aproape de original (așadar peste tot în *Sistem*, intitulat în originalul latin *Curanus*, el va scrie *Curan*, *Alcuran*, după ar. *Qur'ân* și combate forma *Alcoran*)³⁷. Aspectul citatelor, ca și al referințelor la această carte lasă loc bănuielii că autorul nostru n-a dispus de un text al ei — original sau traducere — cînd redacta *Sistemul*. Referințele la *capitol* și *verset* sînt în majoritatea lor greșite³⁸;

³⁴ *Sistemul*, p. 168; *ibidem*, p. 366, mărturisește că despre „știința numelor dumnezeiești” va scrie „după putere, cîte îngăduie strîmtorarea și durerea timpului și cîte le avem păstrate în memorie (pentru că sîntem cu totul lipsiți de cărțile altor autori muhammedani)”.

³⁵ *Ibidem*, p. 167—168.

³⁶ N. A. Smirnov. *Очерки истории изучения ислама в СССР*, Москва, 1954, p. 27.

³⁷ *Sistemul*, p. 37.

³⁸ A se compara referințele din text cu cele adăugate de noi în aparatul cărții; dăm numai cîteva exemple: p. 38 (trimite la cap. V din *Coran*, în loc de III, 2); p. 39 (XLI, în loc de XXXII, 22—23);

citatele redau de obicei sensul textului din *Coran*, dar de multe ori cu aproximație, cu erori³⁹ sau dezvoltări⁴⁰. Procedeele sînt ale celui ce citează din memorie; ea îl servește sau îl trădează. Cantemir poate da referințe exacte, la numărul capitolului⁴¹, sau trimite la locuri al căror cuprins l-a uitat⁴². După cum învățații medievali europeni știau pe de rost părți întinse din *Biblie*, cei musulmani memorizau *Coranul* (Cantemir însuși menționează ca „faptă meritorie pînă la *sumet...* a citi *Curanul* și, *dacă este cu puțință, a-l învăța tot pe de rost*“) ⁴³. Este foarte probabil că principele cunoștea la fel amîndouă cărțile, dar le cita cu aceeași nesiguranță sau neglijență ⁴⁴.

Lipsa unui text arab al *Coranului* care să-i îngăduie verificarea citatelor este ușor de presupus, dar Cantemir putea avea, la data cînd redacta *Sistemul*, traducerea rusească a cărții, efectuată de P. Posnikov și publicată la Petersburg în 1716 ⁴⁵. Critica transcrierii *Alcoran* — menționată mai sus, putea fi îndreptată chiar împotriva acestei traduceri. Raritatea ediției lui Posnikov ⁴⁶ nu ne-a îngăduit să verificăm dacă citatele lui Cantemir provin din versiunea rusă, dar este foarte probabil că învățatul moldovean n-a acordat prea mult credit unei traduceri făcută după o altă traducere a *Coranului*, iar nu după original (Posnikov a folosit versiunea franceză a lui A. Du Rier, Paris, 1647) și în orice caz, dacă acesta ar fi fost cazul, referințele trebuiau să fie corecte.

p. 137 (XIV, în loc de V, 116—118); p. 149 (XXVIII, în loc de XIX, 32—33 și XLVIII, în loc de XXXIX, 68); la p. 20 trimite la sursa *Fiii lui Israel* în loc de *Călătoria nocturnă* (XVII, 1).

³⁹ Exemple: p. 17 (XIX, 5 și XXI, 5), p. 20 (XVII, 1 și IX, 29), p. 25 (LIV, 1), p. 37 (XXV, 4, 6), p. 38 (XVI, 64 și 123—124), p. 149 (XIX, 32, 33) etc.

⁴⁰ De exemplu la pag. 11 (XCIII, 6 și 8 și XVII, 1); cp. însă citatele din text cu cele reproduse de noi în aparatul cărții.

⁴¹ Iată cîteva locuri citate corect, după titlul capitolului: XXI, 5 (p. 17); LIV, 1 (p. 25); XXV, 4, 6 (p. 37); V, 48 (p. 38).

⁴² Cantemir trimite la sura XXIX (*Păianjenul*) unde s-ar găsi „multe despre păianjen”. În realitate numai un verset din totalul de 69 amintește în acel capitol de păianjen (exemplu al celor care-și fac casa subredă, ca și cei ce-și iau alți învățători în afară de Allah), dar autorul a fost înșelat de titlul surei.

⁴³ *Sistemul*, p. 212 (*subl. ns*).

⁴⁴ Referințele nu sînt mai corecte în cazul *Bibliei*: v. p. 141 unde autorul trimite la *Epistola către evrei* pentru un pasaj aflător la *II Cor.*, 12, 2—4.

⁴⁵ *Алкоран о Могомэтс или закон турецкий. Переведенный с французского на российский. Напечатан повелением царского величества в Санктпетербургской типографии, 1716 году.*

⁴⁶ Confirmată de N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 217, care citează două exemplare.

Cartea căreia Cantemir îi acordă, în continuare, cea mai mare importanță pentru cunoașterea doctrinei islamice — și pe care o prezintă chiar, cu exagerată evlavie, drept „prima după *Curan*, la fel ca *Faptele și epistolele apostolilor* după *Evangheliile*”⁴⁷ este *Muhammediye*. El declară că principalul său izvor pentru descrierea religiei musulmane a fost această carte, ușor de identificat. Sub titlul de *Rişâle-i Muhammediye* sau numai *Muhammediye*, timp de câteva secole a circulat o alcătuire în versuri de largă răspîndire, înfățișînd doctrina islamică pe baza *Coranului* și a tradiției. Autorul acestui poem didactic, Yâzîdjî-oghlu Mehmed, fiul unui Yâzîdjî (aşadar secretar, diac) Şalâh al-Dîn, s-a născut în Turcia, la Kadiköi, și-a făcut studiile în Persia, în Transoxiana, apoi la Ankara, unde l-a avut drept dascăl pe vestitul Hadjîdjî Bairam. Întemeietor al unei sihăstriei (*zâwiya*) la Gallipoli, acolo și-a scris opera (terminată în 1449) și tot acolo și-a sfîrșit zilele, se pare, în 1451⁴⁸.

Nu ne-a fost, deocamdată, posibilă examinarea poemului din care s-a inspirat Cantemir, dar cunoașterea cuprinsului ne este îngăduită de largul rezumat al lui J. von Hammer-Purgstall, din a sa *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*⁴⁹: „Lucrarea se împarte în două părți mari, dintre care cea dintîi tratează despre origini, iar cea de-a doua despre sfîrșitul tuturor lucrurilor, aşadar despre cosmogonia și sfîrșitul lumii, istoria creațiunii și Judecata de apoi, primele și ultimele lucruri, în conformitate cu concepțiile islamice, și cuprinde unele paragrafe de inițiere în *Coran* și tradiție [...]. După obișnuita chemare a lui Dumnezeu și laudă adusă Profetului, opera începe cu descrierea celor opt paradisuri, celor șapte iaduri, șapte pămînturi și a Kaabei [...]. Se vede cum în această tradiție musulmană pătrunde cea persană a lui *Bundehešh*, a taurului Keiomer, al cărui nume sună aici Keiussan, legenda ebraică despre Behemoth și cosmogonia orfică [întruchipată] în inger, taur, șarpe și amestec de ape. Privite din acest punct de vedere așt *Mohammediye* cît și *Perlelele ascunse* sînt adevărate bogății mistice ale Orientului, chiar dacă ele conțin doar puține diamante de adevărată poezie. Crearea omului, căderea în păcat, regăsirea lui Adam și a Evei pe muntele Arafat la Mecca sînt imitate după cunoscutul model cu înfloriri poetice al

⁴⁷ *Sistemul*, p. 48.

⁴⁸ Cf. Franz Babinger, în *Encyclopédie de l'Islam*, vol. IV, Leyde-Paris, 1934, col. 1236—1237, s.v. Prima formă a poemului a fost o expunere a doctrinei islamice scrisă de Mehmed în arabă, sub titlul de *Maghârib al-zamân*, la îndemnul fratelui său Ahmed care l-a tradus în turcă (*Anwâr al-ashikin*); o altă traducere dar în versuri (9109 distihuri) a făcut Mehmed însuși, sub titlul cunoscut.

⁴⁹ I. Bd., Pesth, 1836, p. 127—134.

legendei musulmane [...]. Apoi, nașterea Profetului și înălțarea sa la cer, care sînt atît de des cîntate în diverse poezii [...]. Profetul întîlnește în diversele ceruri pe profeții înaintași ai săi, Adam, Noe, Iisus etc.

Urmează povestea vieții Profetului, misiunea sa, emigrarea sa de la Mecca la Medina, minunea frîngerii lunii, a pînzei de păianjen din fața peșterii în care se refugiase împreună cu Ebubekr, luptele de la Honain, Ohod și Bedr, cucerirea Meccăi, moartea [Profetului], a Fatimei, a lui Ebubekr, Omar, Osman, Ali, Hasan și a lui Husein. Cu paragraful despre cei zece tineri și Califat se sfîrșește prima jumătate a lucrării despre primele lucruri și începe jumătatea cu mult mai poetică despre lucrurile de pe urmă.

A doua jumătate începe cu descrierea condițiilor în care se desfășoară sfîrșitul lumii, *Eşrat es-saat*. Apare Antihristul (*Dedşal*), Domnul Iisus, Gog și Magog și marea fiară a pămîntului (redată după *Apocalips*). Soarele răsare la asfințit, porțile pocăinței sînt închise, trîmbița sună, are loc învierea, oamenii sînt chemați la Judecata de apoi, pămîntul și cerul se schimbă [...]. Urmează un capitol despre punctele de la care pornește Judecata de apoi, despre iad, despre chemarea către profeți să apară la Judecată, despre cele șapte faze ale judecării, și anume: 1. apariția în eter a *Coranului*; 2. mărturisirea celor făptuite; 3. cîntarul faptelor bune și rele; 4. puntea subțire ca firul de păr, tăioasă ca lama săbiei; 5. peretele despărțitor dintre cer și iad (un fel de pre-iad și purgatoriu); 6. sacrificarea morții; 7. balaurul cel mare. Majoritatea acestora sînt cunoscute, dar mai puțin cunoscută și mai interesantă este sacrificarea morții, întruchipată de un țap.

Urmează descrierea paradisului și a celor șapte lăcașuri ale lui: 1. *Borrak* (heruvimul lui Mahomed); 2. huriile; 3. tinerii paradisului; 4. cele patru fluvii; 5. cele patru izvoare ale paradisului; 6. treptele fericirilor; 7. sărbătorile și ospețele din paradis⁵⁰. Poemul se încheie cu „taină celor ce cunosc pe Allah”, invocații divine și lauda Profetului.

Regăsim în *Sistem*, cărțile I, III și IV, tradițiile de mai sus, și Cantemir însuși le arată originea în *Muhammediye*, citată ca o autoritate. Cartea se bucura de o „vogă enormă”⁵¹ și alcătuirea ei în versuri

⁵⁰ J. von Hammer [-Purgstall], *op. cit.*, p. 127—134. Calitatea artistică a scrierii este mediocră și, arată Hammer, „expresia poetică nu se ridică aproape nicăieri, nici măcar în cele mai interesante pasaje ale descrierii, mai presus de proza ritmată”.

⁵¹ Fr. Babinger, *loc. cit.* Cartea a fost litografiată la Constantinopol (1258/1842—1843 și 1270/1853—1854) și imprimată la Kazan (1845). Un comentariu de Ismail Hakki a fost publicat sub titlul de *Farh al-ruh*, Bulak, 1252/1836—1837; ed. 2-a, Bulak, 1258/1842—1843.

în uşura memorizarea. Este foarte probabil că principele cunoştea părţi întinse din ea pe dinafară şi că în lucrarea lui Yāzīdjī-oghlu (manual didactic pe vremea lui Cantemir) trebuie căutată principala sa informaţie despre tradiţia islamică.

Alte surse orientale ale *Sistemului*, folosite pentru cartea a IV-a, şi anume în paragraful *Despre catehismul muhammedan*, sînt două „breviare” ale credinţei musulmane, şi anume *Vasiyet nâme* (Cartea Testamentului) a teologului turc Muhammed ibn Bîr Alî Birgîlî (1522—1573), şi anonimele *Cevahir ül-islâm* (Giuvaerurile credinţei), cărţi citate parţial, din memorie, după însăşi mărturisirea lui Cantemir („vom expune de curiozitate cîteva articole pe care ni le putem aminti”) ⁵². În cartea a III-a *Despre „Apocalipsul” muhammedan*, autorul ne dă o mostră de literatură criptică, „hrismoase” despre sfîrşitul lumii luate din *Esrâr-i cefr-i riimûz*, scriere esoterică de tradiţie şiiită pe care negreşit o cunoscuse încă la Constantinopol, unde ştim că asemenea texte circulau (sultanul Ahmed al III-lea avusese un manuscris) ⁵³ şi din care dispunea desigur de un exemplar chiar în Rusia, deoarece citatele sale par literale. În sfîrşit, pentru poetica arabă, persană şi turcă (*Sistemul*, VI, 36) Cantemir trimite la o lucrare pe care n-am putut-o identifica, *Şehadi* (probabil *Shahāda*), cuprinzînd „modurile şi genurile de versuri numite *bahr*, adică mare” ⁵⁴.

Deşi, după cum vom vedea, autorul *Sistemului* mai aminteşte cîteva scrieri orientale, izvoarele sale arabe sau turceşti par să se rezume la cele şase opere menţionate mai sus. Informaţia lui este însă mai întinsă: Cantemir a aflat-o în cărţi europene despre Islam, citate sau nu.

Lucrarea cea mai erudită din timpul lui privind doctrina musulmană, de un prestigiu durabil, de vreme ce este încă folosită de specialiştii, accesibilă principelui şi pe care avem motive să credem că o citise, era *Refutatio Alcorani* a teologului italian Ludovico Marracci din congregaţia Maicii Domnului, confesorul papei Inocenţiu al XI-lea şi eminent arabizant, publicată la Padova în 1698. Carte adresată misionarilor catolici în Orientul musulman care trebuiau pregătiţi să combată doctrina islamică în limba arabă şi cu solide cunoştinţe de teologie coranică,

⁵² *Sistemul*, p. 82. Din prima scriere (intitulată şi *Risāle-i Birgevi* cunosc două traduceri: *Religion ou théologie des turcs par Echially Mufty, avec la Profession de la foi de Mahomet, fils de Pir Aly*, Bruxelles, 1704 şi Garcin de Tassy, *Exposition de la foi musulmane, traduite du Turc de Mohammed ben Pir Aly et Berkevi, avec des notes*, Paris, 1822.

⁵³ V. *Comentariile noastre*, nr. 227 şi 236.

⁵⁴ *Sistemul*, p. 352.

lucrarea lui Marracci cuprinde textul *Coranului* în original și traducere latină, respingerea lui capitol cu capitol și verset cu verset, totul precedat de patru introduceri (*Prodromus*) despre Mahomed, geneza *Coranului* și sectele Islamului. Titlul cărții ca și titlurile părților sale înfățișează corect cuprinsul⁵⁵. Regăsim aci articulații ale *Sistemului*. *Viața lui Mahomed* povestită de Cantemir prezintă asemănări frapante cu textul lui Marracci care este doar mai amplu și diferit în unele detalii. A se compara, de pildă, cap. 2 al celor două relațiuni („minunile“ din momentul nașterii lui Mahomed), cap. 3 (spintecarea inimii lui Mahomed; spaima doicii lui)⁵⁶, apoi călătoria în cer, descrierea cerului și a raiului, întâlnirile cu profeții, portretul lui Mahomed, calitățile lui fizice și morale etc. Ordinea însăși a capitolelor și paragrafelor e aceeași. Cum Cantemir arată că și-a luat informația din cartea *Muhammediye*, putem pune aceste asemănări pe seama unui izvor comun (deci Marracci nu citează lucrarea lui Yāzidji-oghlu). Dar paralelele apar și în descrierea *Coranului*, apoi în înșirarea sectelor⁵⁷. Ipoteza unor contaminări este ispititoare, dar și în acest caz trebuie presupus că principele folosea informațiile lui Marracci din memorie. El nu avea, când redacta *Sistemul*, cartea învățatului italian; aceasta cuprindea și textul arab al *Coranului* pe care, după cum arătam mai sus, Cantemir nu-l avea la dispoziție.

Reconstituirea izvoarelor unui autor care mărturisește, cum am văzut, că scrie fără cărți, apelînd mai mult la memorie („cele [...] pe care fie că le-am citit în tinerețe pentru a învăța limbile orientale, fie că le-am auzit într-o continuă conversație cu oameni de felurite ranguri de pe

⁵⁵ Ludovico Marracci, *Alcorani textus universus ex correctionibus Arabum exemplaribus summa fide atque pulcherrimis characteribus descriptus, eademque fide ac pari diligentia ex arabico idiomate in latinum translatus; appositis unicuique capiti notis atque refutatione. Hic omnibus praemissus est Prodromus totum priorem tomum implens*. Patavii, 1698, ex Typographia Seminarii. [4] + 46[—48] + 81 [—84] + 94[—104] + 126 [—146] + [8] + 838[—849] p.

Iată titlul introducerii: *Prodromus ad Refutationem Alcorani, in quo Mahumetis vita ac res gestae ex probatissimis apud Arabos scriptoribus collectae referuntur. De Alcorani nomine, auctore, idiomate, stylo, summa apud mahumetanos veneratione aliisque similibus ad integram illius, absolutamque notitiam pertinentibus agitur. Denique per quatuor verae religionis notas sectae mahumeticae falsitas ostenditur et christianae religionis veritas comprobatur*.

⁵⁶ V. Comentariile noastre, nr. 58 și 59.

⁵⁷ L. Marracci, *Prodromi ad Refutationem Alcorani pars tertia*, cap. XXV: cunoaște secte ca *șiiți*, *seilis*, *malumi*, *iabaichi*, *bektași*, *kadezadeli*, *munasibi*, *eșraki*, *hiareti* (cf. cu *Sistemul*, VI, 21 sq., p. 321 sq.).

lingă Poarta otomană [...], acum, după atîția ani [...], mi-au ieșit toate din minte")⁵⁸, este deosebit de ingrată. Cunoscînd împrejurările în care scria, faptul că principele nu-l numește nicăieri pe Marracci nu trebuie să ne mire; după cît se pare, el nu-și mai amintea nici numele unui autor a cărui scriere a folosit-o pe larg și din care citează textual: Sir Paul Rycaut. Cantemir cunoștea traducerea italiană din 1672 a lui Constantin Belli⁵⁹, motiv pentru care atribuia unui autor italian cartea diplomatului englez *The present State of the Ottoman Empire* (Londra, 1667)⁶⁰. Felul în care o citează (o singură dată; de mai multe ori o folosește fără trimiteri) lasă loc la nedumeriri. În originalul latin, Cantemir declară în legătură cu unele date despre idolatrii persani: „unde autem acceperit dominus... (cuius librum ex idiomate italica in simplicem Ruthenum stylum dominus Petrus Andrievics Tolstoj cum extraordinarii legati munere ad Portam othomanam fungeret transtulit) indagare non potui”⁶¹. Cînd scria aceste rînduri, în 1719, uitase numele lui Rycaut și lăsase loc pentru completarea lui. Dar, în versiunea rusă, autorul devine „unul dintre creștinii noștri” care, la rîndul său, ar fi folosit „o scriere anonimă”⁶². Ce explică acest procedeu și de ce afirmă Cantemir că Tolstoj ar fi tradus din italiană? Se știe doar că versiunea lui Tolstoj a fost făcută după cea poloneză, din 1679 (*Monarchia turecka opisana przez Rikota*), așa cum atestă chiar titlul ediției ruse, a cărei tipărire, începută sub Petru cel Mare, n-a fost încheiată decît în 1741⁶³.

⁵⁸ Sistemul, p. 167.

⁵⁹ *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano, nella quale si contengono le massime politiche de' turchi, i punti principali della religione mahomettana, le sette, le eresie e gli ordini de' suoi religiosi, la disciplina militare, il conto esatto delle sue forze per mare e per terra e delle rendite dello stato suo*. Composta prima in lingua inglese dal Sig. Ricaut, scudiere, segretario del Sig. Co. Winchelsey, ambasciadore straordinario dell re d'Inghilterra Carlo secondo à sultan Mahometto han IV che al presente regna. Tradotta poscia in francese dal Sig. Briot e finalmente transportata in italiano da Constantin Belli academico tassista. Venetia, 1672, presso Combi et La Nouë. [6] f. + 296 p.

⁶⁰ V. despre Rycaut studii recente ale Soniei Anderson: *Sir Paul Rycaut, F.R.S. (1629—1700): his Family and Writings*, în *Proceedings of the Huguenot Society of London*, 21 (1970), nr. 5, p. 464—491 și *Paul Rycaut and his Journey from Constantinople to Vienna in 1665—1666*, în *Revue des études sud-est européennes*, 11 (1973), nr. 2, p. 251—273.

⁶¹ Ms. autograf, f. 101.

⁶² Sistemul, p. 338—339.

⁶³ *Монархия турецка описанная чрез Рикота, бывшего английскаго секретаря посольства при оттоманской Порте. Переведенна с польскаго на российскаго язык. Санктпетербург, 1741. 2 + 278 p. + 3 f. ilustr.*

Independent de soluția acestor chestiuni⁶⁴, știm că Rycaut a fost mult folosit de Cantemir, în special pentru informațiile privind ordinele de derviși și sectele musulmane. Izvorul său s-a bucurat de o largă răspândire (12 ediții engleze, 14 franceze, 4 italiene, 3 germane, 2 olandeze, cite una în poloneză și rusă) și, dacă n-a scăpat de criticile lui Dudley North sau Pierre Bayle, cartea diplomatului britanic a servit documentării lui Locke și Montesquieu, Racine și Leibniz, Gibbon și Addison⁶⁵.

Folosindu-l pe Rycaut, Cantemir nu-i preia informațiile fără selecție și corectări, sporindu-le adesea cu propriile sale cunoștințe. Să comparăm, de pildă, descrierile ordinului Kādīriya în *Sistem*⁶⁶ și în *The present State*⁶⁷. Cărturarul român pare să fi redactat în două etape acest paragraf, deoarece la p. 303 declară despre 'Abd al-Kādir, întemeietorul ordinului, că „în ce vreme a trăit el nu pot spune”, pentru ca la p. 305 să-i dea datele nașterii și morții (H. 561—651; la Rycaut: 657; corect: a murit în H. 561). Descrierea dansului mistic, detalii ca scrierea cu sânge pe perete, strigătul *Hu*, retragerea timp de patruzeci de zile, situarea casei lor (*tekke*) la Tophane, numele greșit de *Kadri*, menționarea ca dascăl a lui 'Abd al-Mu'umin din Gaza provin toate din Rycaut. Cantemir nu reproduce însă titlurile lucrărilor lui 'Abd al-Mu'umin și declară că i-a văzut dansind pe acești derviși. Constatăm, de asemenea, o mai amplă informație a lui Rycaut în unele probleme. Astfel, despre atributele divine (*sifāt*) lămuririle sale sînt mai explicite decît în *Sistem*⁶⁸. Cantemir a folosit pe Rycaut nesistematic și i-a preluat parțial informațiile.

În penuria sa de izvoare, Cantemir a extras din lucrarea lui Sethus Calvisius, *Opus chronologicum*⁶⁹, nu numai precizări de date asupra nașterii și morții lui Mahomed sau asupra Hegirei, ci și fapte privind domnia califului Omar. Tot după cartea lui Calvisius ajunge a fi menționat în *Sistem* istoricul evreu portughez Abraham Zacutus Lusitanus⁷⁰ dar,

⁶⁴ V. și *Comentarii*, nr. 1124.

⁶⁵ Sonia Anderson, *Sir Paul Rycaut*, p. 475.

⁶⁶ V. p. 303—304 și nota 1034.

⁶⁷ Ediția italiană a lui C. Belli, p. 198—200.

⁶⁸ Cp. Rycaut, *ed. cit.*, p. 172—173 cu *Sistemul*, p. 328; Cantemir mărturisește că n-a înțeles problema.

⁶⁹ Sethi Calvisii, *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum*, Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685; v. *Sistemul*, p. 3, 9, 29, 34. Lucrarea lui Calvisius a fost folosită și în *Hronicul vechimii romano-moldo-slabilor*, v. ed. Gr. Tocilescu, în D. Cantemir, *Opere*, vol. VIII, București, 1901, p. 63.

⁷⁰ V. p. 34 și *Comentarii*, nr. 167.

evident, Cantemir n-a exploatat toată informația de istorie arabă sau otomană din opera cărturarului german.

Celebrul *Lexicon turcico-arabico-persicum* al orientalistului și diplomatului francez François Mesgnien (Meninski)⁷¹ este și el folosit de două ori, pentru a ilustra bogăția de sensuri a cuvintelor arabe, dar, deși prețuia această lucrare fundamentală, Cantemir nu adoptă sistemul de transliterare a caracterelor arabe al autorului ei.

Pentru confirmarea unei „istorii” de circulație orală, populară, ilustrând sfințenia întemeitorului ordinului dervișilor beкташі, Cantemir citează și scrierea unui autor creștin anonim care, luat prizonier în bătălia de la Varna, a trăit o vreme la curtea din Constantinopol în slujba sultanului Baiazid (evidentă confuzie cu Murad al II-lea, biruitorul coaliției creștine din 1444)⁷². Lucrarea *Despre începutul saracinilor sau al turcilor* la care se referă Cantemir rămîne a fi identificată. Literatura europeană din secolele XV—XVI privitoare la turci cuprinde numeroase scrieri cu titlul *De turcorum origine* (J. Faber, 1528, N. Secundinus, 1531, J. Cuspinianus, 1541 etc.) sau *Della origine de turchi* (A. Cambini, 1528), după cum și autori de asemenea scrieri, anonimi sau știuți, care-și datorau informațiile prizonieratului la turci (*Captivus Septemcastrensis*, Bartholomej Georgijević ș.a.)⁷³, așa încît referința lui Cantemir este plauzibilă și justifică efortul căutării lucrării atît de vag menționată de el.

Între autorii cu ale căror opinii învățatul principe își argumentează atitudinea față de Islam ar mai fi de menționat Porphyrius, filozoful neoplatonic grec din secolul al III-lea, citat în *Precuvîntarea către cititor*⁷⁴. Cunoașterea insuficientă a tradiției textelor porfiriene și mai ales a operei *Impotriva creștinilor* (la care aparent se referă Cantemir), citată fragmentar în lucrări polemice și apologetice medievale, ar putea explica acest anacronism. El putea fi evitat, desigur, prin apelul la

⁷¹ Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae et persicae, praecipuos earum opes a turcis peculiariter usurpatos continens, nimirum Lexicon turcico-arabico-persicum*. I—IV. Viennae Austriae, 1680—1687; cf. *Sistemul*, p. 54 și 350.

⁷² *Sistemul*, p. 274—275 și notele 920—924. Confuzia pare a fi un simplu „lapsus calami”, pentru că în *Incrementa*, II, IV, Cantemir relatează corect bătălia de la Varna.

⁷³ V. pentru toți C. Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI Jahrhunderts*. Bd. I—II. București—Berlin, 1959—1961—1968. Dr. Carl Göllner a întreprins la cererea noastră, cu o bunăvoință pentru care îi mulțumim și pe această cale, cercetări în vederea identificării lucrării citate de Cantemir, fără a ajunge deocamdată la un rezultat pozitiv.

⁷⁴ *Sistemul*, p. 4d și *Comentarii*, 47.

tratatul lui Lucas Holstenius, *De vita et scriptis Porphyrii* (Cambridge, 1655); rămîne de stabilit ce sursă indirectă, necritică, este responsabilă de această neașteptată inadvertență.

Pentru argumente teologice de autoritate sau comparații cu *Coranul*, Cantemir citează *Biblia*; el apelează la greci și latini (Aristotel, Epictet, *Instituțiile* lui Iustinian, Iuvenal, Libanius, Lucrețiu) sau la Sa'di (*Gulistan*) pentru sentenții filozofice și morale. Asemenea texte sînt citate din memorie, uneori cu aproximație, adesea fără a numi pe autori, ca în cazul lui Sa'di. Din literatura europeană referitoare la subiectul cărții (așadar lucrări polemice, despre Islam sau Imperiul otoman), el cunoaște și numește pe Teofilact Symokattes, Georgios Kedrenos, Ioan Cantacuzino, J. Leunclavius, A. G. Busbequius, Barthélemy d'Herbelot, dar nu le folosește scrierile. Nu pare să fi avut la îndemînă nici măcar *Biblioteca orientală* a celui din urmă, care i-ar fi fost negreșit de mare utilitate. Dintre sursele științifice sînt amintiți nominal sau prin aluzii Avicenna, Euclid, Galenus, Herodot⁷⁵, Hippocrat, Lokman, Origen, Ptolemeu, Strabon și Copernic, dar tot din memorie; titlul celebrei opere a astronomului polonez este reprodus greșit⁷⁶. Pentru exemplificări sînt amintite cîteva lucrări arabe sau persane ca *Humayun-nāme*, *Iskender-nāme* și *Shamshun-nāme*⁷⁷.

În sfîrșit, după însăși mărturisirea lui Cantemir⁷⁸, el a reluat în *Sistem* numeroase informații din *Incrementa atque decrementa Aulæ othomanicae*. Este vorba de bogatele date de ordin religios, etnografic, instituțional din notele acestei opere, lămuririle de termeni turcești, arabi sau persani, uneori chiar „istorii” ca aceea a pieirii falsului Mustafa (v. mai jos) sau amintiri personale ca discuția cu Es'ad efendi privitoare la frîngerea lunii⁷⁹ etc. Compararea celor două scrieri arată că autorul

⁷⁵ *Sistemul*, p. 347 și *Comentarii*, 1139. Deși referința la „toți scriitorii greci” în cazul lui Zalmoxis ar însemna, în primul rînd, *Istoriile* lui Herodot, Cantemir nu preia informațiile acestuia. P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, București, 1958, p. 235, observă că și în alte cazuri principele „nu dă importanță știrilor lui Herodot”, că uneori „critica lui Cantemir este în deficiență din cauza ideilor preconcepute care-l fac să treacă peste textele clare folosite de dînsul”. În cazul de față, însă, sursa privitoare la Zalmoxis era alta, v. *Comentarii*, nr. 1139.

⁷⁶ *Sistemul*, p. 162 și *Comentarii*, 595.

⁷⁷ A se vedea, pentru toate, *Indicele de autori și opere*.

⁷⁸ V. trimiterile sale la propria-i operă în *Sistemul*, p. 123, 127, 275 etc.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 106; *Incrementa*. I, III, nota g.

a folosit din *Incrementa* tot ce putea intra în tematica *Sistemului*; ceea ce a fost lăsat de-o parte ca, de exemplu, datele de organizare militară sau administrativă, urma negreșit să fie reluat în lucrarea proiectată *Despre guvernarea otomană*.

Aceste reluări nu sînt textuale, ci uneori dezvoltate (așa în cazul convorbirii cu Es'ad), alteori în mod sensibil schimbate. Astfel, în *Sistem*, p. 274—275, falsul Mustafa are o hemoragie inexplicabilă, ostașii săi îl părăsesc și el este prins în cort. În *Incrementa*, II, IV, 4, el are hemoragia, e părăsit de prieteni și ostași, fuge și e prins la Karaagac; detaliul arestării în cort se referă la un alt dușman al lui Murad al V-lea, anume Osman-beg, și e luat din aceeași carte II, IV, 6. Numele dervişului care-i anunță lui Murad victoria, Seid Beșar, este omis în *Sistem*.

Reluînd informații din *Istoria Imperiului otoman*, Cantemir apela deja la tezaurul propriilor sale amintiri, observații și experiențe care ocupă deopotrivă un loc însemnat în acea operă, ca și în *Sistemul*. Viziunea sa despre doctrina și civilizația islamică s-a alcătuit, negreșit, din lecturi și studiu, dar în primul rînd din cunoașterea directă a lumii în care a trăit mai bine de două decenii. În acest răstimp, el a înregistrat nu numai modul de viață, datinile și instituțiile musulmane dar, printr-un activ schimb de idei cu cărturari turci, a putut pătrunde în adîncul învățăturii coranice și face comparații cu doctrina creștină. Asemenea discuții, cu Es'ad efendi, sînt amintite atît în *Istoria Imperiului otoman*, cît și în *Sistem*⁶⁰. Alte mărturii ne arată că ele erau obișnuite între cărturarii turci și creștini ai timpului⁶¹. Evenimente ieșite din comun, ca rezistența la convertirea forțată a lui Nicolae din Karpensios, erau mult timp comentate de populația creștină din Constantinopol: A. Galland la 1672 și Cantemir în 1719 relatează deopotrivă, cu variante, acest caz⁶². La unele evenimente a fost martor ocular, așadar informația sa despre salvarea „steagului sfînt” la Viena este de prima mînă. Principele a putut intra în *tekke* și asista la ceremonii deosebite, ca dansurile

⁶⁰ *Incrementa*, I, 4, nota g; *Sistemul*, p. 106—107 și nota 429.

⁶¹ V. studiul nostru *Les intellectuels du Sud-Est européen au XVIIe siècle* (II), în *Revue des études sud-est européennes*, 8 (1970), no. 4, p. 661 și E. de Hurmuzaki—N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV₁, București, 1915, p. 412: un contemporan al lui Cantemir, Hrisant Notaras, discuta în 1709 cu teologi musulmani probleme eshatologice.

⁶² A. Galland, *Journal... pendant son séjour à Constantinople (1672—1673)*, publié et adnoté par Charles Schefer, t. 1, Paris, 1881, p. 200—201; *Sistemul*, p. 255—256 și nota 881.

dervișilor mevlevi⁸³. Monumentele din Constantinopol le cercetase și cu preocupare de arheolog, dornic să descopere sub noul veșmînt islamic ceva din strălucirea lor romano-bizantină. Ca vechi locuitor al capitalei otomane, înzestrat cu calitățile de a înregistra și de a expune metodic, în limbi străine, elementele civilizației musulmane, el va fi avut prilejul să explice această lume europenilor nou sosiți în Constantinopol, cu misiuni comerciale sau diplomatice, întîlniți în ambasadale pe care le frecventa. O parte din această erudiție a intrat în *Sistem*, și numai așa putem evalua cîte alte observații, amintiri și mărturii directe ale principelui, care urmau să fie folosite în cartea nescrisă *Despre guvernarea otomană*, ne-au rămas necunoscute.

3. Elaborarea

Procesul elaborării *Sistemului* poate fi urmărit deoarece dispunem de trei stadii ale lucrării (forma scurtă, prima redactare în latină și cea definitivă în rusă). Este de altfel singura operă a lui Cantemir din care să ne fi rămas aceste stadii, de la prima schiță, pînă la forma publicată de autorul însuși.

Curanus, prima formă a cărții, ne îngăduie să surprindem modul de lucru al lui Cantemir. El începe prin a redacta liber, fără efortul unei tratări complete, capitol după capitol, negreșit potrivit unui plan general, dar biziindu-se exclusiv pe propria-i erudiție. În vederea completărilor ulterioare, el lasă liber, pe fiecare pagină, jumătate sau o treime din spațiu. Pe acest spațiu se aglomerează apoi adaosuri scrise mărunt pe care autorul le încorporează în text (ele nu sînt note-comentarii ca în *Istoria Imperiului otoman*), după cum ne arată comparația dintre primul capitol din *Curanus* (*Curani nomen*, ms. autograf, f. 7) și reluarea lui în a doua formă dezvoltată (*De Curani etymologico nomine. Cap 1*, ms. autograf, f. 44). Adaosurile aci sînt formate din citate coranice și s-ar putea crede că autorul aflase un text din care și-a putut extrage citatele necesare, dacă *referințele* n-ar fi atît de deconcertante (deși, în general, *textele* sînt corect reproduse): cap. XIX (în loc de XVI), cap. V (în loc de III), cap. XI.I (în loc de XXXII).

Curanus a fost repede abandonat: autorul n-a tratat în această înție redactare decît despre *Coran*, viața lui Mahomed și teologia mahomedană, așadar viitoarele cărți II, I și IV din *Sistem*, dar foarte rezumativ. După 85 de pagini, Cantemir se oprește și reia redactarea lu-

⁸³ *Sistemul*, p. 297—300.

crării după planul precedent, rescriind *Curanus*, încorporînd în text note marginale, adăugînd noi cărți (III, V, VI).

Și această parte a manuscrisului original vădește intenția (adesea realizată) a revenirilor și completărilor: o treime din pagină este lăsată liberă pentru adaosuri pe care autorul le scrie sau își propune numai s-o facă, marcînd unele pasaje⁸⁴, pînă la sfîrșitul manuscrisului. Dar el nu era încă definitiv. Elaborînd, cum vom vedea, versiunea rusă, Cantemir își perfecționează lucrarea, o restructurează pentru cititorul său în această limbă, care va beneficia în primul rînd de ea.

Felul în care schița inițială capătă contur prin adaosuri succesive (mai întîi la *Curanus*, apoi la forma dezvoltată) și se prefăce în versiunea rusă finală ne este lămurit prin compararea autografului latin care cuprinde ambele redacțiuni (cea scurtă și cea amplă), cu *Sistemul* publicat în 1722.

Iată, mai întîi, descrierea manuscrisului autograf.

Originalul latin cuprinde 127 de file numerotate 2—128 (prima filă, adăugată la legat, poartă, dactilografiat, titlul *Система магометанской религии (Curanus)* și nota: *Центральный государственный архив древних актов СССР, фонд № 181, Рукописный отдел бывшей Библиотеки московского главного Архива МИД, № 1325, лл. 2—128 об.*, adică „Arhiva centrală de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul nr. 181, Secția de manuscrise, fost al Bibliotecii Arhivei centrale din Moscova a Ministerului Afacerilor Străine, nr. 1325, f. 2—128”). Numerotarea (în cerneală) este făcută de Nikolai Bantiș-Kamenskii, care a dăruit manuscrisul sus menționatei arhive a M.A.E. rus în 1783, după cum menționează într-o însemnare autografă pe fila 2. Volumul poartă însă și o numerotație a autorului, ștearsă ulterior, care ne îngăduie să stabilim etapele redactării.

Comparînd manuscrisul autograf cu versiunile lui publicate, românească (*Despre Coran*, în traducerea lui Ioan Georgescu, Cernăuți, Edit. revistei *Analele Dobrogei*, 1927, p. 13—54) și rusească (*Книжа суктума*, Sanktpeterburh, 1722, putem stabili următoarele corespondențe:

CURANUS85

Paginație originală: 1—5

<i>Demetrius Cantemyr lectori charissimo salutem</i>	f. 2—6 = <i>Sistemul</i> , p. 1d-8d în (<i>Despre Coran</i> , p. 13—17, o variantă scurtă).
--	--

⁸⁴ Ms. autograf, f. 45, 49, 53 etc.

⁸⁵ Prin *Despre Coran* trimitem la traducerea lui I. Georgescu, citată mai sus, iar prin *Sistemul* la ed. din 1722. În mod evident, manuscrisul

[Pagină albă]
 Paginație originală : 1—69
Curani nomina... Muhammed pseudo-propheta
 [Pasa] de intercalat în cartea *Despre religie*, cap. *Despre șeici*]
 [Pagină albă]
De Deo... De particulari fidelium iudicio
De Araf ⁸⁶
De inferno

De paradyso

De universi systemate sive Curani theologo-physica (pasa] reluat cu dezvoltări în f. 72—73)
 Paginație originală : 1—4 (scris peste 70—73)
Vita Muhammedi...

f. 6^v = —
 f. 7—18^v = *Despre Coran*, p. 17—33.
 f. 18^v = netradus.
 f. 19 = —
 f. 19^v—37 = *Despre Coran*, p. 33—54.
 f. 37—37^v } capitole
 f. 38—38^v = } netraduse (cp. cu *Sistemul*,
 f. 39—40 } IV, 19—21, p. 156—166).
 f. 40^v—41 = capitol netradus (cp. cu *Sistemul*, IV, 6, p. 102—103).
 f. 41^v—43^v = *Sistemul*, I, 2, p. 2—7.

[SISTEMUL] ⁸⁷

Paginație originală : 1—108 (p. 41 sărită)
De Curani etymologico nomine. Cap. 1
De pseudopropheta Muhammed. Cap. 2...

De Muhammedi successoribus quos illi Ashabe vocant. Cap. [4]

f. 44—51 = *Sistemul*, II, 1—6, p. 37—54.
 f. 51—63^v = *Sistemul*, I, 1—2, p. 1—3 și I, 5—12, p. 9—36.

legat și repaginat de N. Bantiș-Kamenskii era format din câteva fascicule numerotate pe grupuri : 1—5, 1—69 etc.

⁸⁶ Până aci a copiat Gr. Tocilescu (numai titlul capitolului *Despre Araf*).

⁸⁷ Am pus titlul deoarece de aci începe redactarea dezvoltată care, tradusă în rusă, a dat versiunea definitivă.

- Liber secundus de muhammedanorum theologia. Cap. 1—20* (21 de capitole, 7 fiind repetat) f. 64—97^v = *Sistemul*, IV, 1—21, p. 81—166.
- Paginile 109—249 din original lipsesc.
- Paginația originală : 250—310
- ...selisi. [Cap. 27]. *De haeresi beктаşi.* f. 98—117^v = *Sistemul*, VI, [Cap. 28] ...*De scientiis fal, dzia-zulyk etc. illicitis. Cap. [41].* 27—41, p. 331—379.
- De funambulis, agyrtibus etc. Cap. [42]* f. 117^v = netradus.
- Chrismi sive oracula revelatoria Muhammedi pseudoprophetae de rebus eventuris ante quam mundus hic intereat. Liber diversus* f. 118—128^v = *Sistemul*, III, partea I și partea a II-a, 1—10, p. 55—80.

După cum se poate constata din descrierea de mai sus, manuscrisul autograf este compus din opt părți :

1. *Salutul autorului către cititor*, reluat aidoma în *Sistem* (versiunea din *Despre Coran* este mai scurtă) ;
2. *Despre Coran* (textul pe care l-a publicat Ioan Georgescu, cu excepția unui pasaj la f. 18^v pe care Cantemir l-a rezervat pentru un capitol nescris, *Despre șeici*, din cartea a V-a a *Sistemului*) ; ultimele trei capitole din *Curanus*, f. 37—40 n-au fost traduse de I. Georgescu, pentru că lipseau din copia Gr. Tocilescu (Biblioteca Academiei, ms. lat. 76) ;
3. Un capitol *Despre sistemul universului*, prima redactare, abandonată, a cap. 6 din cartea a IV-a a *Sistemului* ;
4. *Viața lui Mahomed*, corespunzând cap. 2 din cartea I a *Sistemului* (în versiunea rusă se preferă această redactare celei lacunare, cu ștersături, de la f. 51^v —52) ; aceste două părți (3 și 4) par a fi încercări ale autorului de a relua redactarea cărții într-o formă amplificată, cum va proceda și cu *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*.
5. *Despre numele Coranului*. De aci începe, în mod evident, o nouă redactare amplificată a cărții, după cum arată paginația nouă, de la 1 la 310 (cu o lacună între p. 109—249, asupra căreia vom reveni). Această parte trebuia probabil să fie notată drept *Liber primus*, din care vor fi alcătuite cărțile I și II ale *Sistemului* (lipsește însă originalul latin al cap. 3 și 4 din cartea I a versiunii rusești definitive, tratând *Despre persoana* — adică chipul, fizicul — și *moravurile lui Mahomed*).
6. *Cartea a 2-a, Despre teologia mahomedană*, care va deveni cartea a IV-a a *Sistemului*.

Lipsește apoi, cum arătam mai sus, paginile 109—249 din manuscrisul original, așadar 70 de file, corespunzând întregii cărți a V-a și primelor 27 de capitole din cartea a VI-a a *Sistemului*.

7. *Capitolele 27—41 din cartea a VI-a a Sistemului*, plus un capitol (42) *Despre acrobați și șarlatani* pe care nu-l găsim în versiunea rusă.

8. *Prorocii sau oracole*, așadar *Apocalipsul musulman*, sau întreaga carte a III-a a *Sistemului*. Părțile 7 și 8 sînt numerotate de autor (p. 250—310).

Această comparație privește numai principalele articulații ale manuscrisului autograf. Lucrînd la versiunea rusă, Cantemir, deplasează paragrafe (a se compara f. 44—51 ale originalului latin cu p. 37—54 din *Sistem*; paragraful *Caracterele „Curanului”*, din cap. 2 al cărții a II-a și tot cap. 3 erau plasate la sfîrșitul părții *Despre denumirile „Curanului”*), renunță la unele texte, sau regroupează capitole. El dă o nouă structură cărții, vîdindu-și prezența pînă la ultima ei formă. Rolul lui Cantemir în definitivarea lucrării sale reprezintă încă o problemă pe care cercetătorii de pînă acum au rezolvat-o mult prea expeditiv.

4. Versiunea definitivă (rusă) aparține autorului

D. Bantiș-Kamenskii⁸⁸, urmat de Șt. Ciobanu⁸⁹ și de P. P. Panaitescu⁹⁰ ne-au obișnuit cu ideea că *Sistemul* redactat în latină de Cantemir a fost tradus în limba rusă de Ivan Ilinskii, preceptor al copiilor principelui și secretar al lui, traducere care a văzut lumina tiparului în 1722. Ipoteza era slujită de afirmația că Dimitrie Cantemir nu cunoștea limba rusă pînă la treapta necesară publicării unei redactări proprii⁹¹. Apelul la un colaborator se impunea. El nu putea fi altul decît Ivan Ilinskii care, după cum știm, a tradus în rusă și alte alcătuirii ale stăpînului său⁹². Dacă versiunea originală, latină, a cărții ar fi fost definitivă, Ilinskii trebuind numai să o redea în rusă, partea tălmăcitorului ar fi fost ușor de separat de aceea a autorului însuși. Dar, cum am văzut mai sus, comparînd originalul latin cu ediția rusă din 1722, între aceste două stadii ale cărții nu se află numai operația traducerii, ci aceea a

⁸⁸ D. Bantiș-Kamenskii, *Словарь достопамятных людей русской земли*, т. III, Москва, 1836, p. 41; P. Pekarskii, *Наука и литература в России при Петре Великом*, т. I, Спб., 1862, p. 249; т. II, p. 585.

⁸⁹ Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, p. 396 și 423.

⁹⁰ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, p. 212.

⁹¹ Șt. Ciobanu, *loc. cit.*, p. 396.

⁹² *Loca obscura in catechisi*, v. Șt. Ciobanu, *loc. cit.*, p. 412.

restructurării întregii lucrări, cu adaosuri și eliminări, ceea ce numai autorul își putea îngădui. Se cuvine să luăm în considerare și ipoteza că principele i-a lăsat secretarului său grija acestor ultime operații: mai multe argumente o infirmă. Mai întâi, ortografierea rusă a cuvintelor orientale, *scrise așa cum se pronunțau*, vădește prezența lui Cantemir lângă Ilinskii care singur n-ar fi reușit să restituie pronunțarea lor exactă după textul latin. În al doilea rând, știm că manuscrisul rusesc avea (ca și cel latin), cuvinte și fraze întregi scrise cu caractere arabe⁹³ — firește de mîna lui Cantemir, deoarece nu se știe ca Ilinskii să fi cunoscut limbi orientale. Frecvența neobișnuită — cum vom vedea — a neologismelor greco-latine sau din limbi apusene, pe lângă terminologia orientală necunoscută chiar unui rus cultivat ca secretarul principelui, a impus numeroase explicații marginale. Dar păstrarea acestor neologisme în versiunea rusă a fost dorința expresă a autorului (traducătorul ar fi avut tendința să le evite pentru a face mai inteligibil textul); glosarea lor vădește, din nou, colaborarea între autor și traducător.

Iată de ce *Sistemul*, editat la Sanktpeterburh în 1722, trebuie privit drept o *versiune de autor*. Acceptînd faptul că D. Cantemir nu cunoștea îndeajuns rusa pentru a-și rescrie opera în această limbă, ne imaginăm ușor ceasurile de lucru în care principele dicta în latină *Sistemul* secretarului său, și cum acesta reda imediat fiecare frază în rusă, lăsînd stăpînului condeiul cînd trebuia scrisă o expresie în arabă, persană sau turcă, sau desenat un *alem*. Nu ni s-a păstrat manuscrisul rusesc al *Sistemului*, dar este sigur că, la fel cu manuscrisul versiunii lui Ilinskii din *Loca obscura* care poartă corecturile lui Cantemir, el ne-ar fi demonstrat că ultima lectură și ultima mîna erau ale autorului.

IV. VALOAREA ȘTIINȚIFICĂ A „SISTEMULUI”

1. Cantemir și Islamul: erudiție și atitudine

Luată *ad litteram*, o declarație a lui Cantemir din *Precuvîntarea către cititor* este de natură să ne îngrijoreze: el ar fi scris *Sistemul religiei muhammedane* pentru a pune în adevărata lumină „această credință rea [...], această necuvîntătoare și lesnicioasă credință” care propovăduiește că „adevărata fericire stă în poftele trupești, în dorințele nedomolite, în

⁹³ P. Pekarskii, *op. cit.*, t. II, p. 585; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 214; în dreptul acestor cuvinte sau litere, în ediția din 1722 s-a lăsat loc liber.

dezmiardările neînfrîinate și într-o îngăduință liberă a păcătuirii". În felul acesta el va pune la îndemîna cititorilor „mai puțin iscusiți în legile și în cărțile popoarelor orientale” o armă împotriva acestora, pentru ca „să le poată astupa gura cu însăși nedreptatea lor”⁹⁴. Lucrarea ar avea, așadar, scopuri polemice, ceea ce pune sub semnul îndoielii obiectivitatea autorului. Este adevărat că acesta se angajează să scrie „ce se povestește și se crede la acele popoare barbare [...] fără născociri, fără blam, fără adăugiri și fără vreo scădere”⁹⁵, dar cum se poate împăca seninătatea cărturarului cu zelul polemistului antimusulman?

Cercetătorii au remarcat în *Sistem* fie că „autorul este pătruns de un sentiment de simpatie față de subiectul său”⁹⁶, fie că, dimpotrivă, „atitudinea autorului, ca întotdeauna, este aceea a unui adversar, nu al poporului turc față de care are simpatie, ci al cîrmuirii și al principiilor religioase și politice ale acestei cîrmuirii”⁹⁷. Pentru îndreptățite motive, obiective și subiective, atitudinea lui Cantemir față de Islam a fost, într-adevăr, foarte nuanțată.

În ce privește credința musulmană, poziția autorului nostru este, fără echivoc, a unui creștin care nu poate accepta ca religie autentică decît pe aceea a *Evangeliei*. Așadar, în numeroase locuri este tăgăduit caracterul revelat al *Coranului*; Mahomed este doar un „pseudoprofet”; o serie de învățături coranice ar fi „furate din *Scripturile noastre*”⁹⁸.

Cantemir păstrează consecvent această atitudine față de doctrina mahomedană și în modul în care o expune. Viziunea Islamului este una „cristianizată” din chiar titlul cărții („Sistemul religiei *muhammedane*”) fără, poate, ca autorul să-și fi dat seama de caracterul impropriu al termenului folosit. După cum bine s-a observat „termenii *mahométans*, *Mohammedaner* etc. traduc termenul creștin și creează o confuzie care denaturează însăși esența Islamului. Improprietatea expresiei ține de însăși substanța celor două religii”⁹⁹. Într-adevăr, dacă este firesc ca crești-

⁹⁴ *Sistemul*, p. 8d.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Șt. Ciobanu, *loc. cit.*, p. 414.

⁹⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 217.

⁹⁸ *Sistemul*, p. 46 și urm. Această preocupare este vădită și în exprimare: pelerinajul musulman se face la „locurile după părerea lor sfinte” (*Sistemul*, p. 283), orice concepție neacceptabilă este precedată de rezerva „spun ei” (*passim*).

⁹⁹ Georges Rivoire, *L'Islam en marche* (I), în *Le mois suisse*, 6 (1944), no. 59, p. 22. Aurel Decei ne remarcă pe marginea acestei afirmații: Creștinii, europenii îi numesc în mod greșit pe cei ce cred în Islam *mohamedani* (apoi, și mai greșit, *mahomedani*). Acești credincioși se numesc pe sine *muslimân* (decî *musulmani*). Derivatul Muhammad > *muham-*

nismul — doctrina întemeiată pe acceptarea întrupării lui Hristos — să poarte numele acestuia, Islamul are ca esență doctrinară ideea unui Dumnezeu nevăzut, transcendent, a cărui revelație este *Coranul* și în raport cu care Mahomed este un simplu intermediar, un profet. „S-ar putea, deci, afirma că, paradoxal aproape, este cu puțință să ne închipuim un Islam lipsit de Mahomed, dar păstrînd *Coranul*. Este însă imposibil de conceput creștinismul fără persoana întemeietorului său”¹⁰⁰.

Alt element de „cristianizare” a Islamului în *Sistem* este insistența asupra „minunilor lui Mahomed” și asupra „sfinților musulmani”. Amîndouă aceste categorii de credințe sînt populare, parazitare doctrinei pure a Islamului. Singurul „miracol” care poate fi atribuit lui Mahomed este *Coranul*. Iar cultul sfinților este incompatibil cu o doctrină geloasă de monoteismul său nezdruccinat¹⁰¹. Această tendință a autorului de a descrie doctrina musulmană pe înțelesul cititorului european, așadar potrivit articulațiilor proprii religiei creștine, poate explica și incongruențe ca expresia „darul de proroc *mincinos*”¹⁰² (care este *darul* unui pseudo-profet?).

Dar Cantemir nu se mulțumește să înfățișeze Islamul ca doctrină, în forma cristalizată de *Coran* și de teologii musulmani, ci mai degrabă ca pe un fenomen social și istoric, descris așadar după reflectarea doctrinei propriu-zise în mintea și atitudinile adepților din vremea lui. De aci și frecvențele semnalări ale neconcordanțelor între cuvîntul *Coranului* și comportarea credincioșilor lui. Așadar criticile autorului nostru nu se îndreaptă totdeauna împotriva învățăturii musulmane ca atare, ci adesea a felului în care mahomedanii contemporani o ocolesc sau o răstălmăcesc, pentru a-și menaja și îndreptăți practici interzise ca vînătoarea, luxul vestimentar, camăta, beția, desfrînarea etc.¹⁰³.

La adăpostul profesiunii sale de credință autorul urcă liniștit trepte spre o considerare mai senină a Islamului, aceste trepte fiind bunul-simț, experiența personală de necontestat, dar și referirea la un consens umanist al valorilor pe care nu-l puteau birui argumentele autoritare ale polemiciștilor occidentali. Arabizanții europeni ai secolului al XVIII-lea își justificau studiile prin scuza de a servi teologia — mai precis apologetica.

madi este folosit numai în subsidiar, cînd o persoană sau o situație sînt raportate la profetul Mohamed, dar nu cînd este vorba de credința sau sistemul islamic.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 22—23.

¹⁰¹ E. Monter, *De l'état présent et de l'avenir de l'Islam*, citat de Georges Rivoire, *art. cit.*, p. 30, n. 1.

¹⁰² *Sistemul*, p. 5.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 244—246, 265 și urm.

Înainte de marele Reiske, care declara în același secol — dar după Cantemir¹⁰⁴ — că studiul culturii arabe interesează nu „filologia sacră”, ci „istoria, geografia, fizica și medicina”, cărturarul român relevase interesul cultural general al valorilor islamice.

Așadar, el pune în gardă pe cititor asupra precarității demonstrațiilor antiislamice, și ne întrebăm dacă alt autor european o făcuse pînă la el. Cantemir nu se sfiește să arate subrezenia argumentelor de autoritate propuse de „oamenii unei singure cărți”. A respinge credința musulmană în numele celei creștine are aceeași valoare cu contestarea *Evangheliei* în numele *Coranului*, „pentru că, arată cu dreptate Cantemir, ceea ce noi creștinii recunoaștem despre adevărul *Evangheliei*, recunosc musulmanii despre adevărul *Curanului* și astfel argumentele sînt echivalente, ceea ce, după regulile logice, se știe că nu duce la nimic”¹⁰⁵. Tot așa, „judecînd mai atent lucrul și ținînd seama numai de credința istorică și omenească, [...] mărturiile istoricilor creștini se vor socoti de nimic în fața celor muhammedani, și mai ales în fața tuturor celor ce nu primesc nici religia noastră, nici pe a lor; căci mărturiile protivnicilor și dușmanilor le resping toți juriștii și adevărul acelora se ia drept minciună”¹⁰⁶. E aci o limpede invitație a autorului nostru la examinarea Islamului dintr-o atitudine nu de adversitate, ci superioară, obiectiv critică: chiar „scrieri ale muhammedanilor” relevă falsitatea *Coranului*. Cantemir apelează așadar la contradicții din textul însuși al cărții sacre mahomedane, apoi la argumente din *Muhammediye* și din dreapta logică. Scopul său rămîne tăgăduirea caracterului revelat, așadar a autenticității acestei religii. Dar situîndu-se, în critica sa, pe un teren nu religios ci rațional, el lasă loc tuturor aprecierilor pozitive pe care aceeași atitudine îi va îngădui, în continuare, să le facă, despre valorile filozofice, morale, științifice, literare și artistice ale Islamului.

Ca și în *Divanul*¹⁰⁷, Cantemir se află aci în situația — rară pentru un autor din vremea lui — de a lua liber atitudine împotriva înțelegerii radicale a religiei — fie ea creștină sau musulmană —, împotriva bigotismului și a superstiției. Așadar, multe dintre protestele lui împotriva unor credințe mahomedane sînt formulate nu de teologul creștin, ci de gînditorul modern căruia toată mitologia iadului i se pare ridicolă, fie ea creștină

¹⁰⁴ I. Kratchkovsky, *Avec les manuscrits arabes. (Souvenirs sur les livres et les hommes)*, tr. M. Canard, Alger, 1954, p. 212.

¹⁰⁵ *Sistemul*, p. 46.

¹⁰⁶ *Ibidem*; v. și p. 47 (alte argumente antiislamice ușor de respins).

¹⁰⁷ V. studiul nostru introductiv la D. Cantemir, *Opere complete*, vol. I (*Divanul*), p. 49 și urm.

sau musulmană¹⁰⁸, și care notează disprețuitor „superstiția populară [...] comună nu numai muhammedanilor ci aproape tuturor popoarelor”¹⁰⁹, așadar și celor creștine.

Dincolo de aceste judecăți și tocmai grație lor, Cantemir este liber în atitudinea sa față de Islam, de aceea își îngăduie invitația: „să vorbim drept, însă, și să lăudăm fapta bună, chiar și a celui mai mare vrăjmaș al nostru”¹¹⁰.

Principele avea, după cât înțelegem tocmai din textul *Sistemului*, capacitatea să judece doctrina musulmană mai drept decât alți autori europeni contemporani lui. În legătură cu „atributele lui Allah” (*sifāt*) el afirmă că „muhammedanii urmează mai mult teologiei negative decât celei afirmative”¹¹¹, apreciere corectă, dar surprinzătoare în scrisul unui orientalist european din secolul al XVIII-lea. Distincția între teologia negativă (apofatică) și afirmativă (catafatică) nu mai era acceptată atunci decât de gânditorii răsăriteni¹¹², singurii capabili să surprindă apropierea, sub acest raport, între doctrina musulmană și cea creștină orientală. Observația lui Cantemir este remarcabilă: ea denotă sensibilitate atât pentru teologia creștină, cât și pentru *kalām*. Principele ar fi fost bucuros să afle mai multe analogii între cele două doctrine, pentru a facilita cititorului său european înțelegerea celor mai profunde articulații ale Islamului, dar lucrul nu e cu puțință: „Islamul are o «știință», *tafsīr*, care tratează despre exegeza *Coranului*; el are o «știință», *ḥādīth*, care tratează despre tradițiile ce urcă pînă la Muhammed —, el nu are o teologie pozitivă”¹¹³. *Kalām* își propune „să lucreze pentru păstrarea și întărirea religiei”; el nu este, așadar, decât o apologetică a credinței musulmane; în ce privește pătrunderea dogmelor, încercarea înțelegerii lor, „ne este oprit să ne cufundăm în acest abis și să ne ocupăm de ceea ce rațiunii îi este aproape cu neputință să priceapă”¹¹⁴.

Parcursul atentă a cărții a IV-a din *Sistem*, în special a primelor ei capitole¹¹⁵, oferă elemente pentru o mai profundă analiză a cunoștin-

¹⁰⁸ *Sistemul*, p. 159.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 286.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 203.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 87 și nota 348.

¹¹² V. asupra acestei distincții fundamentale V. Lossky, *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944, p. 22 sq.

¹¹³ Louis Gardet et M.-M. Anawati, *Introduction à la théologie musulmane. Essai de théologie comparée*, Paris, 1948, p. 315.

¹¹⁴ Muhammed Abduh, *Risālat al-tawhīd*, p. 5/5 și 61/43, apud Gardet et Anawati, *op. cit.*, p. 310.

¹¹⁵ V. p. 81 și urm. și notele 324 și urm.

telor lui Cantemir despre doctrina islamică decât ne putem îngădui aci. Un lucru este limpede: aceste cunoștințe erau destul de bogate și înaintate pentru un cărturar european laic care nu făcuse din Islam obiectul exclusiv al studiilor sale, ca Marracci sau d'Herbelot, Pococke sau Hottinger, contemporanii principelui. Neîndoindu-ne, într-o perioadă a formației lui, aceste cunoștințe au fost mai numeroase și mai limpezi. Semnele estompării lor nu lipsesc în carte (Cantemir însuși afirma, după cum arătam mai sus, că noțiuni însușite timp de 22 de ani la Poartă „aproape că mi-au ieșit toate din minte; deși când mi le-am însușit au fost imprimate tare, s-au șters”) ¹¹⁶. Erorile de amănunt — unele neașteptate — alternează cu tratarea expeditivă a aspectelor probabil insuficient memorate sau chiar cu declarația neînțelegerii unor probleme, ca aceea a atributelor divine (*sifāt*) din cartea *Muhammediye* despre care, mărturisește Cantemir, „deși le-am citit cândva cu sîrguință, spun deschis că n-am putut nimic înțelege din ele” ¹¹⁷.

Dacă Șt. Ciobanu sau P. P. Panaitescu, pentru care *Sistemul* era o mină de date etnografice sau istorice, nu și-au pus problema exactității informațiilor de ordin doctrinar din această carte, acerbul critic al lui Cantemir care a fost J. von Hammer-Purgstall nu și-a exercitat acribia asupra ei deoarece, foarte probabil, nu a cunoscut-o ¹¹⁸. Așadar cel dinții examen, sub acest raport, al erudiției lui Cantemir, l-a făcut prof. Yves Goldenberg, care însă n-a analizat *Sistemul* — unde ar fi aflat, desigur, mai multe detalii de corectat, ci prima formă a scrierii, *Despre Coran*, în traducerea lui I. Georgescu. Între confuzii și inadvertențe Goldenberg semnalează nașterea lui Mohamed la Medina (eroare îndreptată în *Sistem*), înfățișarea Fatimei drept sora Profetului, imposibilitatea uciderii lui Ali de către Omar și Othman, confuzia dintre Abu-Djahl și Abu-Tâlib, atribuirea *Coranului* lui Abū-Bakr, inexactitatea

¹¹⁶ *Sistemul*, p. 167.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 328.

¹¹⁸ Hammer a criticat cu asprime, după cum se știe, *Istoria Imperiului otoman*, acuzându-l pe autor pînă și de ignorarea limbilor arabă și persană (v. articolul său *Sur l'histoire ottomane du prince Cantemir*, în *Journal asiatique*, IIIe série, 4, 1824, p. 24—45). În rigoarea lui, menită să releve importanța și oportunitatea propriei istorii a Imperiului otoman, Hammer nu bănuia că se vor găsi peste un secol specialiști la fel de severi, dar mai învățați, care să-l judece drept un „orb compilator” (C. F. Seybold, în *Encyclopédie de l'Islam*, t. I, 355), sau care să-i semnaleze „ridicolul *contre-sens*” de a traduce *Dolma-Bagce* („Grădina umplută”) prin „Grădina cu tîrtăcuțe” (F. H. Mordtmann, *ibidem*, 897).

referințelor la *Coran*, ideea curioasă că fructul paradiziac interzis ar fi fost bobul de grâu, fără temei în cartea sacră a Islamului¹¹⁹.

Aceste incongruențe reapar în *Sistem*, alături de altele semnalate, ori de câte ori le-am surprins, în comentariile ediției de față. Recapitulăm câteva pentru a le măsura gravitatea. Astfel, autorul declară că mahomedanii „nu știu nimic” despre regele Saul¹²⁰: sub numele Țălūt el este însă citat în *Coran*, II, 247, 249. În istoria Templului din Ierusalim apar câteva confuzii¹²¹. Shu'aib era un profet din Madian, citat în *Coran*, VII, 85—93, XI, 84—95 etc.; identificarea lui cu biblicul Isaia este inexactă¹²². Cantemir confundă datele Bairamului mic și Bairamului mare¹²³ ceea ce nu poate fi interpretat decât ca un semn de oboseală după ce participase, împreună cu tot Stambulul, la aceste praznice, timp de 22 de ani! El greșește în raportul dintre cronologia creștină și cea musulmană¹²⁴, confundă orașul Raghes din *Biblie* (Raiy din Media) cu Rakka din Siria¹²⁵, se înșală asupra frumoasei care l-a ispitit pe Iosif în Egipt¹²⁶, situează puțul sacru Zemzem în afara Meccăi¹²⁷ și identifică greșit pe *Duldul* (catirul alb al lui Mohamed) cu caii de foc ai profetului Ilie¹²⁸. Erorile de date și personaje istorice nu sînt nici ele rare¹²⁹, iar uneori ne întîmpină confuzii terminologice¹³⁰.

Intr-o perspectivă strict pozitivistă asemenea erori ne pot părea, firește, grave: să le judecăm însă în raport cu întregul operei și să ținem seamă de condițiile în care a lucrat autorul. Acceptînd aceste două criterii vom fi mai puțin severi. Imaginea Islamului pe care *Sistemul* lui Cantemir a îngăduit-o cititorilor săi este, în liniile ei fundamentale ca și în detalii, o imagine corectă. Să comparăm, ca probă, relatarea credințelor apocaliptice musulmane așa cum le redă principele¹³¹, cu descrierea con-

¹¹⁹ Yves Goldenberg, *Notes en marge de quelques écrits roumains sur le „Coran” et l'Islam (I)*, în *Analele Universității București*, Limbi clasice și orientale, 21 (1972), p. 121—127.

¹²⁰ *Sistemul*, p. 124 și nota 484.

¹²¹ *Ibidem*, p. 125 și nota 491.

¹²² *Ibidem*, p. 133 și nota 520.

¹²³ *Ibidem*, p. 279, 283 și notele 931, 956.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 60—61, 286 și notele 251, 972.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 116 și nota 455.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 119 și nota 464.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 190 și nota 695.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 308 și nota 1047.

¹²⁹ V., de pildă, p. 274—275 (confuzia între sultanii Baiazid și Murad al II-lea); cf. și notele 920, 922.

¹³⁰ La p. 208 autorul se referea după cît se pare la tc. *murahass* (vestitor), iar nu la *murassa* (lucrat în nestemate).

¹³¹ *Sistemul*, p. 55—80.

temporanului său Marracci sau cu o alta, mai târzie cu peste un secol, dar întemeiată în bună măsură pe informațiile vechi ale lui Pococke, Golius, sau d'Herbelot¹³²: diferite ca întindere, ele oferă o viziune identică a acestui capitol din doctrina islamică. Să comparăm, la fel, judecățile lui Cantemir despre limba și stilul *Coranului*¹³³ cu avizul autorizat al arabizantului D. Masson, autorul unei traduceri recente, de mare reputație, a acestei opere: ele sînt aceleași în esența lor¹³⁴. În mod evident Cantemir își stăpînea subiectul, pînă la posibilitatea de a compara corect astronomia arabă cu cea grecească¹³⁵, și la sfîrșitul cărții sale chiar cititorul de azi se poate socoti în posesia informației de bază privind doctrina islamică și sistemul cultural generat de ea. Cantemir avea dreptate să răspundă, conștient de competența sa, obiecțiilor Sinodului Bisericii ruse, care-i cerea, în 1721, să înfățișeze izvoarele cărții (așadar, să adauge cărții bibliografia și referințele): „Nu văd nici o nevoie să mă conving să-mi confirm spusele prin scrierile altora”¹³⁶.

Dacă scriind *Sistemul* Cantemir încerca nu numai satisfacția valorificării atîtor cunoștințe rare, care urmau să-i ateste o meritată reputație științifică, dar și plăcerea de a-și retrăi anii de învățătură, comerț intelectual și aventuroasă tinerețe din Constantinopol, nu trebuie neglijată evidența că redactarea cărții în împrejurările îngăduite autorului nu a fost de loc confortabilă. Principele a putut pînă la un punct împăca atitudinea sa de cărturar european — așadar creștin — cu erudiția sa islamică, într-o viziune sinceră și în care obositoarele note apologetice și polemice ale cărturarilor ecleziastici contemporani lui, un ortodox ca Ioanichie Galeatovski¹³⁷ sau un catolic ca Ludovico Marracci, sînt mai rare. În limitele acestei atitudini el a putut lăsa loc, cum am văzut, și unei critici raționaliste a religiei în general.

Dar Cantemir merge mai departe: el își exprimă deschis prețuirea pentru unele aspecte ale spiritualității sau culturii islamice cu o admirabilă obiectivitate. El laudă obiceiul eliberării prizonierilor cumpărați,

¹³² *Observations historiques et critiques sur le mahométisme, traduites de l'Anglais de G. Sale, în Les livres sacrés de l'Orient, traduits par G. Pauthier, Paris, 1860, p. 495—500.*

¹³³ *Sistemul*, p. 49—54.

¹³⁴ *Le Coran. Introduction, traduction et notes par D. Masson, Paris, 1967, p. XL—XLIII.*

¹³⁵ *Sistemul*, p. 103.

¹³⁶ *Răspunsul lui Dimitrie Cantemir Sinodului rus în chestia „Sistemului religiei mahomedane”, la Șt. Ciobanu, Dimitrie Cantemir în Rusia, loc. cit., p. 524.*

¹³⁷ Cf. V.-V. Barthold, *La Découverte de l'Asie. Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, trad. par. B. Nikitine, Paris, 1947, p. 131 sq.

după șapte ani de robie, lăsându-le libertatea de a-și păstra religia¹³⁸; laudă omenia și ospitalitatea poporului turc din Dobrogea și Iconia, atât de mari „încît celui ce nu-i cunoaște i se va părea că abia este de crezut”¹³⁹; consideră că, față de obiceiurile și așezămintele dervișilor, creștinii ar trebui să se rușineze pentru că aceia dovedesc chiar „practica faptelor bune, și nu denumirile lor goale, nu speculația îngîmfată, ci însăși lucrarea”¹⁴⁰; principele declară fără ocol: „De aceste virtuți filosofice și de filosofia lucrătoare de fapte bune ce se află în acești derviși mai înainte spuși, afirm că se cade să te minunezi!”¹⁴¹ El exaltă calitățile *Coranului*, scris „într-o limbă arabă atât de adîncă, încît nu numai că e imposibil s-o imiți, dar și de interpretat e foarte grea, iar mai ales a o vorbi e peste putință”¹⁴². Nu toate științele popoarelor islamice i se par înaintate, dar pentru arte mărturisește o admirație fără margini: „învățătura *inșā*” sau „modul de a scrie epistoliile cu un stil frumos și înalt”¹⁴³; scrierea caligrafică, cu reguli „foarte artistice”, capabilă de opere pe care „n-a putut niciodată, nici poate acum, nimeni dintre oameni să le imite”¹⁴⁴; arta poetică, „dezvoltată, dar și foarte frumoasă și foarte ingenioasă”¹⁴⁵. „Poeții acestor nații orientale, declară Cantemir, atît cei dintîi, cît și cei mai de pe urmă, progresînd în această artă, au obținut înțîietatea” față de poeții europeni antici sau contemporani lui; „toți cei iscusiți în aceste limbi, cărora li s-a întîmplat să citească pe poeții arabi, persani și turci” recunosc această superioritate¹⁴⁶. „Muzica orientală o depășește într-adevăr cu mult pe cea apuseană”¹⁴⁷. „În săpătura pietrelor și a marmurelor practică o sculptură regulată”¹⁴⁸. Pictura „deși nu e atît de perfecționată încît să merite laudă de prisos, însă nici nu pare urîtă”¹⁴⁹. „Arta împodobirii cărților a ajuns la o mare desăvîrșire și răspîndire”¹⁵⁰. Iar cît privește retorica, mărturisește principele, „pot spune cu îndrăzneală că neamurile orientale nu sînt cu nimic mai prejos decît cele occidentale.

¹³⁸ *Sistemul*, p. 207.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 228.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 294.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 294.

¹⁴² *Ibidem*, p. 41.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 350.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 351.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 352.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 352.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 354.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 355.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 356.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 356.

căci după firea lor toți înclină spre elocință [...]. Dacă ar auzi cineva pe un predicator muhammedan ținând o cuvîntare, mai cu seamă cînd își extinde cuvîntul la virtuțile morale și la vicii, ar zice, dacă nu mă înșel, că Demostene al grecilor și Cicero al latinilor fac oratorie în dialectul turcesc”¹⁵¹. Meritele sînt „ascuțimea minții”, apoi „bogățiile infinite și comorile inepuizabile ale cuvintelor și stilurilor din limbile arabă, persană și turcă”, dar și o „înlesnire și o abundență de elocință, așa că întreaga cuvîntare se vede că țîșnește din gura retorului ca un izvor pururea curgător”¹⁵².

Selecția completă a acestor aprecieri din *Sistemul* lui Cantemir prezintă unul dintre cele mai frumoase imnuri de laudă închinat culturii islamice de un cărturar european. Dar cartea principelui urma să apară într-un stat care, deși deschis unui vast program de reforme moderne, rămînea dominat de creștinismul ortodox sever apărat de Sfîntul Sinod al Bisericii ruse care avea controlul tipăriturilor și urma să dea cuvenitul *imprimatur*. Îmbinînd o intransigență stimulată de orgoliu cu o oportună referință la protecția țarului și folosind conjunctura favorabilă, Cantemir a reușit, după cum vom vedea, să treacă peste obiecțiile cenzorilor ecleziastici fără a-și modifica manuscrisul. Dar el înțelegea să folosească și șansele de ordin politic pe care i le oferea această carte dedicată țarului, care urma să fie citită de țar, să însemne, așadar, o lungă conversație cu țarul.

Acest prețios interlocutor trebuia să fie sensibil la adulație, cu care Cantemir este generos în *Epistola dedicatorie* și în *Precuvîntarea către cititor*, evocînd un program de educație morală al lui Petru I¹⁵³, dar foarte rar în cuprinsul cărții¹⁵⁴. În conversația sa cu țarul îi reamintește fapte la care fusese martor, ca, de pildă, rușinoasa mărturisire a unui „domn de neam iliric, adică slav” — foarte probabil adversarul său Sava Vladislavovici Raguzinski — că pentru a-și cîștiga favorurile unei femei frumoase din Pera a recurs, cu ajutorul unui magician arab, la invocarea diavolului¹⁵⁵; amintește, la fel, despre interesul lui Petru pentru *Istoria Imperiului otoman*, oferindu-ne însă și o dată prețioasă, anume că, pînă în 1720 (cînd Cantemir redacta ultima parte a *Sistemului*), țarul nu hotărîse încă traducerea în rusă a acelei opere¹⁵⁶.

¹⁵¹ *Sistemul*¹, p. 360.

¹⁵² *Ibidem*, p. 360.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 6d—7d.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 355, 357.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 378.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 357.

Reamintește lui Petru, ca în toate scrierile sale redactate în timpul exilului rusesc, că Imperiul otoman trebuie înfrânt și că aceasta este cu putință. În *Precuvîntarea către cititor* el integrează propaganda anti-musulmană în programul politic al țarului, evocă întinderea extraordinară, provocatoare, a doctrinei islamice; menționează biruințele „Cezarului”, așadar ale împăratului austriac care reușise să elibereze de turci Ungaria (și Transilvania)¹⁵⁷; deploră „împuținarea virtuților” la popoarele europene (antice sau balcanice contemporane); dă ca avertisment dictonul: „Fericit cel pe care nenorocirile străine îl fac să se teamă”, lăsînd să se înțeleagă că Rusia însăși ar putea fi amenințată de Poartă dacă nu ia măsuri la vreme¹⁵⁸. Dar, mai ales reamintește de profeția privind „poporul blond” *sikalab* (slavii) care urmează să subjuge Imperiul otoman¹⁵⁹, expusă deja în *Monarchiarum physica examinatio*.

Dar mai există pagini în *Sistem* pe care avem sentimentul că principele le-a scris mai degrabă pentru amuzamentul țarului decît dintr-o preocupare științifică. Aceste pagini „povestesc lucruri care nu pot fi redată”, după cum se exprimă cu legitimă pudoare Șt. Ciobanu, lucruri „culese din gura poporului” deoarece, după mărturia autorului însuși, nu se găsesc în cărțile învățaților musulmani¹⁶⁰. Este vorba de legendele privind senzualitatea lui Mahomed și a fiicei sale Fatîma, despre „prostituția sacră”, de explicația scatologică a pilozității faciale și corporale, de datoriile excesive ale soților în căsătoria poligamă, despre practicile secrete din harem sau chinurile soțului divorțat care vrea să-și redobîndească nevasta etc.¹⁶¹, lucruri care, negreșit, au scandalizat pe cenzorul ecleziastic. Este probabil că asemenea pasaje, fără raport direct cu economia cărții și care puteau lipsi fără pagubă, au dus la exigența ca autorul să-și declare izvoarele — fie ele culte sau populare — pentru ca cititorii musulmani să nu se poată plinge că autorul a „alunecat spre răutate, inventînd batjocuri” și să nu-l acuze de calomnii „fără rușine”¹⁶². Principele n-a dat urmare acestei cereri. Picanteriile cărții au fost, negreșit, foarte gustate în anturajul lui Petru și, în primul rînd, de țarul în-

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 6d—7d.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 8d.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 145.

¹⁶⁰ Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, loc. cit., p. 415.

¹⁶¹ *Sistemul*, p. 28, 110, 232—234, 265 și urm. etc. Tot așa anecdota cu prințul din Florența și „matroanele pricepute” (p. 260) n-are, în mod evident, legătură cu ceea ce precede și nu este citată decît pentru hazul ei licențios.

¹⁶² *Decizia Sinodului rus în chestia cărții lui Dimitrie Cantemir „Sistemul religiei musulmane”*, la Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, loc. cit., p. 522—523.

suși căruia îi plăcea să schimbe glume îndrăznețe cu prietenul său român, mai tânăr numai cu un an¹⁶³. O scrisoare din 23 noiembrie 1719 (tocmai din perioada când scria *Sistemul*) ne dezvăluie ceva despre gradul de intimitate al relațiilor acestuia cu Petru. Cantemir mulțumește protectorului său pentru îngăduința de a se căsători cu una din fiicele prințului I. I. Trubețkoi, îi precizează pe care a ales-o, în ce mod, și cere voie să se căsătorească îndată după Crăciun. În alegerea sa a urmat sfatul unui filozof arab, Lokman (citată și în *Sistem*): „Niciodată n-am călcat cu piciorul înainte de a cerceta drumul cu cîrja” și aceasta timp de „aproape șase ani, întru căutarea cunoașterii lucrurilor naturale”. Acum ar dori să între „cît se poate de repede la școala anatomiei (mă silește dorul prea cunoscut de a cerceta mai departe !), ca să pun capătul dorit învățaturii și stăruințelor mele”¹⁶⁴. Petru i-a satisfăcut degrabă cererea, „a luat parte activă la nunta lui Dimitrie Cantemir” și, „se pare, a fost și nașul perechii căsătorite”¹⁶⁵, despărțită prin numai treizeci de ani.

2. Valoarea istorică

A fost remarcată¹⁶⁶ informația autobiografică și istorică din *Sistem*: dînd curs înclinării de a face loc exemplului concret, anecdotei și confesiunii în expunerile sale științifice (note meridionale), Cantemir a

¹⁶³ Cantemir era, cu toată temperanța lui observată de contemporani, unul din convivii lui Petru care, uneori, venea să petreacă la principe cu faimoasa lui „mascaradă mănăstirească” după cum nota Ilinskii (C. Șerban, *Jurnalul lui Ivan Ilinskii*, în *Studii*, 8, nr. 5—6, 1955, p. 126); el însuși însă „avea oroare de beție” notează primul său biograf, v. Paul Cernovodeanu, *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în *Revue des études sud-est européennes*, 11, 1973, nr. 4, p. 649. Detalii despre „mascaradă” și despre ambianța în care Petru cel Mare îl invita pe principe, la Patrick Gordon, *Tagebuch*, ed. M. C. Posselt, Moskva-Sanktpeterburg, 1849—1853, vol. II, p. 427; J. Cracraft, *The Church Reform of Peter the Great*, London, 1971, p. 11—28; Russel Zguta, *Peter I's „Most drunken Synod of fools and jesters”*, în *Jahrbücher für Geschichte Ost-Europas*, N. F., 21 (1973), H. 1, p. 18—28. Este, probabil, mediul în care au fost citite, mai întii, pasajele „picante” din *Sistem*.

¹⁶⁴ Șt. Ciobanu, *loc. cit.*, p. 486—487. Miră, așadar, interpretarea naivă dată de autor mărturisirii principelui că „vrea să intre la școala anatomiei”, acceptată *ad litteram*: „în acest gest al lui Dimitrie Cantemir se vede adevăratul savant, în sufletul căruia dorința de a cunoaște nu se stinge, nu găsește limită de vîrstă” (*ibidem*, p. 404).

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 403.

¹⁶⁶ Șt. Ciobanu, *loc. cit.*, p. 421—422; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, p. 217—218.

presărat în *Sistem* povestiri diverse, unele reluate din *Istoria Imperiului Otoman*¹⁶⁷, altele inedite.

Sînt, în carte, mențiuni autobiografice privind anii săi de învățătură¹⁶⁸, opera sa muzicală¹⁶⁹ sau istorică¹⁷⁰, experiențele la Constantinopol unde discuta probleme teologice cu învățați otomani¹⁷¹, verifică falsa reputație a incoruptibilității „apei sfinte” prin toga lui Mahomed¹⁷², asistă la demonstrațiile și dansurile rituale ale dervişilor¹⁷³, amănunte care pun tot atîtea detalii și culori pe tabloul unei importante părți din viața principelui. Istoria tînărului moldovean sechestrat într-un harem¹⁷⁴, a îndrăznellii medicului Le Duc care ia pulsul sultanului Ahmed al III-lea (ceea ce confratele său grec Andrea Likinios nu îndrăznește)¹⁷⁵, declarația că a obținut copii după portretele sultanilor din colecția de la Topkapu¹⁷⁶, ni-l arată în relațiile sale cotidiene cu societatea constantinopolitană, cu cercurile pe care le frecventa, creștine sau musulmane și cărora le datora informații sau sprijin. Aluziile sale la evenimente contemporane sau care stăruiau în opinia publică țarigrădeană sînt frecvente. El reamintește tragedia patriarhului Chiril Lucaris și rolul voievodului Vasile Lupu în depunerea și moartea lui¹⁷⁷. Episodul sf. Nicolae din Karpenisios, din martirologiul grecesc mai nou, relatat și de Antoine Galland¹⁷⁸, stăruia în memoria populației creștine a capitalei. Anecdota despre ambasadorul olandez care a crezut că poate vizita Harâm al-Sharif la Ierusalim era, desigur, încă proaspătă cînd o culege Cantemir¹⁷⁹. El aduce informația sa de martor ocular privind soarta steagului sfînt al Islamului în bătălia de la Viena¹⁸⁰ și descrie darurile voievozilor români către curtea otomană la marile sărbători¹⁸¹. Și sub raport istoric *Sistemul* este un izvor prețios.

¹⁶⁷ Discuția cu Es'ad efendi, istoria „Steagului sfînt” în lupta cu austriecii, atitudinea medicului francez Le Duc, abilitatea lui Nûh Efendi ș.a.

¹⁶⁸ *Sistemul*, p. 167.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 354.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 356.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 106.

¹⁷² *Ibidem*, p. 31.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 297, 299.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 233.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 362.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 355.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 195.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 255—256 și nota 881.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 200—203.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 32.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 281.

3. Aportul filologic

Cercetarea *Sistemului* sub raport lingvistic rămîne încă de făcut, atît în ce privește originalul latin, cît și versiunea rusă definitivă. În afara particularităților de stil și limbă ale latinei lui Cantemir — puțin studiate pînă acum¹⁸² —, această lucrare a pus autorului *problema transliterării caracterelor arabe*, care ar merita o cercetare specială. El întîmpinase dificultăți în cazul sunetelor inexistente în latină: *i* = *y* (*musyky*, 107 v), *djim* = *dz* (*Dziebrail*, 10, *Indzil*, 7), *shin* = *β* (*arβ*, 7 v, 11 v; *βir*, 106 v). În versiunea definitivă aceste transcrieri devin *ы*, *дж*, *ш*, sunetele respective fiind ușor de redat în rusă. În schimb, alte dificultăți pune transliterarea lui *h*, prin *x* (*Мухаммед*, *шеух*), dar și prin *z* (*zezupa*, 29, *Исамеуз*, 71, *фепцаз*, 103, *падишаз*, 36 etc.), inconsecvență explicabilă prin obișnuita transcriere rusească a literei *h* prin *z* (de ex. *забит* pentru *habitus*, 81).

Versiunea definitivă a cărții prezintă caracteristicile textelor rusești de la începutul secolului al XVIII-lea; vocabularul, ca și stilul, păstrează mult din culoarea arhaică a scrierilor religioase și cronicărești, dar voința de modernizare este evidentă prin neologisme și adesea prin topică (adjectivul după substantiv, verbul la sfîrșitul frazei).

Sărăcia vocabularului obligă la formarea de termeni noi (*малочисленне*, 355, *равногласное*, 327, *равномерный*, 351, *соименное*, 327, *фармакопродатель*, 357, *фармакостроитель*, 361 etc.), rezultați, foarte probabil, din colaborarea autorului cu traducătorul Ilinskii. În majoritatea cazurilor penuria de termeni adecvați în rusă este învinsă prin adoptarea de termeni străini.

Sub raport lingvistic, tocmai neologismele oferă un deosebit interes. Se știe că limba rusă trecea, în epoca lui Petru cel Mare, printr-un proces de înnoire marcat de adoptarea rapidă a numeroși termeni din limbile

¹⁸² D. M. P[ippidi] în *Nota editorului* la D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 43, semnalează cîteva particularități mai izbitoare: „...numeroase abateri de la regulile clasice în privința folosirii timpurilor și modurilor, a regimului cazurilor, proprietății termenilor, topiceii etc. [...], unele greșeli, de considerat mai degrabă ca inadvertențe [...], forme de cuvinte latine sau sensuri particulare care se abat de la forma sau sensul obișnuit”. Autorul citat mai semnalează latinizări de nume românești de instituții, funcțiuni civile, militare, ecleziastice, nume de demnitari, de ceremonii, de obiecte sau de termeni comuni din elină și neogreacă, precum și erori sub influența formei românești a cuvîntului latin; „un studiu adîncit al limbii *Descripției*, bazat pe un număr mai mare de manuscrise, ar duce la rezultate interesante” (*ibidem*).

vechi (greaca, latina) și acelea moderne occidentale. Alături de numeroase neologisme de asemenea proveniență (dar mai ales de origine greacă și latină, limbile de cultură bine cunoscute de autor), *Sistemul* cuprinde, cum ne așteptam, un bogat material lexical arab, persan și turcesc și câteva cuvinte tătare. Examenul acestor termeni relevă preocuparea lui Cantemir de a înfățișa țarului o carte scrisă potrivit vederilor înnoitoare ale acestuia, într-o rusească împodobită cu o amplă terminologie străină filozofică, teologică, științifică, sau privind realități orientale. Cât de puțin cunoscuți încă erau, în 1722, asemenea termeni, rezultă atât din explicarea lor marginală în *Sistem*, cât și din faptul că multe din aceste neologisme erau indexate în *Леѣикон вокаблам новым по алфавитѣ*, dicționar cuprinzând 503 cuvinte noi, alcătuit din indicația lui Petru cel Mare și purtând, în manuscrisul păstrat, adnotările autografe ale acestuia¹⁸³.

Dăm mai jos o listă provizorie a neologismelor folosite în *Sistem*¹⁸⁴:

абцадла, abecedar, 348	артикул, articol, 81, 179
авднення, ascultare, 245	артифициальный, artistic, 253
автор, autor, 217, 299	архив, arhivă, 140, 314
адептос, adept, 323	архитектор, arhitect, 201
аксиома, axiomă, 90, 91, 106	астрономский, astronomic, 9
алембик, alambic, 244	атом, atom, 345
аллигорический, alegoric, 1, 94	аудиенция, audiență, 15
амбра, ambră, 280	аѣенст, ateu, 24, 40, 89, 158
аналогический, analogic, 1	
анатомия, anatomie, 363	багаж, bagaj, 131
аннотация, adnotare, 357	балена, balenă, 114
антономасия, antonomasie, 2	бетоника, betonică, 127
апокалиптический, apocaliptic, 55	бнблиотека, bibliotecă, 75
апостат, apostat, 125	
аргумент, argument, 5 ^a , 46, 47	варвар, barbar, 143
арктический, arctic, 105	варварин, barbar, 47
артерия, arteră, 69	

¹⁸³ Publicat de N. A. Smirnov ca anexă la studiul său *Западное влияние на русский язык в петровскую эпоху*, în *Сборник Отделения руссого языка и словесности Имп. Акад. наук*, т. 88, п. 2, 1910, p. 363—382.

¹⁸⁴ Având un scop strict exemplificator, lista este incompletă ca și trimiterile la pagină. Nu figurează în listă termenii orientali, abundenți în carte; am scos în evidență aci neologismele provenite din limbile clasice și occidentale, a căror introducere în rusă a constituit principala preocupare de „modernizare” a acestei limbi pentru cărturarii epocii lui Petru cel Mare.

варварство, barbarie, 143

вириш, vers, 47

габит, habitus, obicei, 81

гварнизонный, de garnizoană, 34

геенна, gheenă, iad, 16

генералный, general, 125, 170,

205

гигант, gigant, 114

градус, treaptă, 159

дактил, smochin, 53

декада, decadă, 11

декалог, decalog, 239

делфин, de'fin, 152

демон, demon, 41, 76, 87, 124,

224, 225

дефиниция, definiție, 360

дьявол, diavol, 47, 64, 65, 70, 87,

89, 93, 126

диалект, dialect, limbă, 3, 14, 15,

50, 51, 52, 160, 162, 222, 318

диалектика, dialectică, 360

диплом, diplomă, 35

дискреция, discreție, discernă-

mînt, 3^a

диспутация, dispută, 360

диспутовать, a se certa, 123

дистих, distih, 41

дракон, balaur, 159

драм, dram, 297

экземпляр, exemplar, 355

экспериментально, experimental,

123, 129

экстраординарный, extraordinar,

227, 253

елея, u'ei, 185

эмболический, embolic, 61

энтузиазм, entuziasm, 148

эпидемический, epidemic, 63

эпилептический, epileptic, 224,

225

епископ, episcop, 35

епистолия, epistolă, 129

эпоха, erocă, 22, 63

ерес, erezie, 43, 63

еретик, eretic, 63

эфемерида прогностическая,

efemeridă prevestitoare, 364

зениѳ, zenit, 12

зодиак, zodiac, 56, 61

идея, idee, 95

икономия, economie, 5

император, împărat, 150

империя, imperiu, 8, 59

инструмент, instrument, 69, 213,

234

ипоселин, henné, 215

историк, istoric, 46, 128

исторический, istoric, 46, 200

история, istorie, 47, 49, 118, 120,

123, 132, 133

календар, calendar, 304

канон, canon, 53, 63

канцелярия, cancelarie, 261

капитан, căpitan, 131

каталог, catalog, 96, 367

катар, catar, 76

катихизм, catehism, 82, 85, 231

каѳолик, catolic, 155

квадрант, sfert, 156

квартир, cvartir, 142

кентр, centru, 117

кесар, cesar, împărat, 62

климат, climat, zonă geografică,

77, 107

кобза, cobză, 69

колокиноѳ, tărtăcuță, 8, 22

- комплемент, compliment, 14
 конверсация, conversație, familiaritate 1^a, 36, 167
 кондиция, condiție, 83, 88, 204, 205, 207, 211, 216, 217, 243, 253, 266
 конклюдзий, concluzie, 211
 копие, копья, lance, 32, 225
 корпус, corp, colecție, 52
 кристал, cristal, 125
 куриозный, curios, 52
 кустодия. gardă, 255

 лагерь, tabără, 117
 лампада, lampă, 131
 леканомантия, ghicire în vase, 375
 лексикон, lexicon, 54
 либра, livră, 6, 30
 литера, literă, 1
 логика, logică, 46, 47
 логический. logic, 46

 магазин, magazie, 104
 маргарит, perlă, 15, 103
 метеология, aiurare, 97
 материал, material, 202
 материальный, material, 103
 материя, materie, 93, 102, 123, 345
 матрона, matroană, 73, 221
 машина, construcție, 26, 144, 149
 машкара, mască, 122, 227
 математик, matematician, 102, 106
 математика, matematică, 102
 меркурий, mercur, 141
 метафизика, metafizică, 364
 метафорический, metaforic, 1
 метемпсихозис, metempsihoză, 321

 метеорический, meteorologic, 104
 министр, ministru, 263
 момент, moment, 67, 69, 74, 77, 104, 144, 151
 монарх, monarh, 124
 монархия, monarhie, 64
 моральный, moral, 294, 296, 360
 мусикийский, muzical, 69, 147
 мусикия, muzică, 252, 255

 натура, natură, 101, 141, 246
 натуральный, natural, 51, 52, 224, 226, 240
 нация, națiune, 52, 59, 64, 72
 нектар, nectar, 163
 некромантия, necromancie, 375
 неотерик, înnoitor, 323
 пота, potă, semn, 357
 нотация, notă, 127

 окказия, început, prilej, 6, 10, 110, 223, 230, 234, 235
 океан, ocean, 35, 103
 олива, măsline, 165
 опиния, opinie, 52, 104, 144, 321
 ординарный, ordinar, obișnuit, 70, 179, 227
 оризонт, orizont, 12
 орихалк, orichalc, 103
 орфография, ortografie, 348

 палат, palat, 164
 палатный, a palatului, 355
 парализм, paralizat, 5
 паралогизм, paralogism, 5^a
 парохияльный, local, 182, 219, 258
 пентаполитан, pentapolitan, 242
 период, perioadă, 297
 персона, figură, 7, 138, 241, 355
 похота, infanterie, 34
 пиит, poet, 128, 244

пинтика, poetică, 42
 пинтический, poetic, 8, 42, 69
 пинтичествовать, a poetiza, 49
 планита, planetă, 56, 284
 плевра, pleură, 29
 политика, politică, 20
 политический, politic, 8
 полюс арктикус, polul nord, 105
 полярный, polar, 105, 139
 помпа, pompă, fală, 32
 пор, por, 248
 порта, poartă, 226, 253
 порфир, porfir, 125
 потентат, potentat, 36
 практика, practică, 127
 президент, preşedinte, 143
 прелюдиум, preludiu, 223, 298
 претекст, pretext, 209, 221
 претор, pretor, 261
 приватный, particular, 216
 проблема, problemă, 102
 прононция, pronunţie, 1
 пропорция, proporţie, 156, 351
 публичный, protecţie, 9, 57, 229
 протекция, public, 219, 253
 пункт, clipă, punct, 85, 96, 104,
 129, 130, 268, 368, 369
 пургаториум, purgatoriu, 104,
 155

религия, religie f. t., 48, 253
 реэстр, registru, 86, 236
 ритор, retor, 43
 риторика, retorică, 42, 47
 ритм, ritm, 47
 ритмический, ritmic, 41, 47, 302
 рубин, rubin, 103

сандалия, sandale, 146
 сапфир, safir, 15
 секретар, secretar, 15

секта, sectă, 34, 37, 62
 семистихон, emistih, 91
 сенаторство, senatorie, 62
 сенс, sens, 50, 141, 349, 369
 сентенция, sentenţie, părere, 1,
 5, 11, 20, 24, 33, 40, 41, 47, 48,
 50, 51, 70, 74, 92, 102, 127, 160,
 214, 226, 229, 230
 сикурс, ajutor, 65
 силлогизм, silogism, 35
 симметрический, simetric, 347
 синагога, sinagogă, adunare, 336
 сикус, golf, 34
 система, sistem f.t., 102, 103
 софистический, sofistic, 5^a, 47
 спирт, spirit, 247
 стомах, stomac, 163, 164
 студент, student, 353
 субъект, subiect, 93
 субтелность, subtilitate, 357
 сумма, sumă, 253, 372
 суммула, summulă, 81
 суперстициозный, superstiţios,
 202, 203
 суперстиция, superstiţie, 5, 11,
 21, 24, 50, 139, 143, 203
 суплика, cerere, 378
 схисма, shismă, 51

табел, tabel, 115
 талер, taler, 253
 текст, text, 11, 40, 41, 135
 темперамент, temperament, 360
 testament, testament, 36
 тимпан, tobă, 110
 тиранн, tiran, 66, 116
 тиранство, tiranie, 8 147, 221,
 222, 225, 230, 236, 237
 титул, titlu, 36, 216, 223,
 244
 трактат, tratat, 168

- универсалный, universal, 162, 216
 урина, urină, 248
- фабула, fabulă, 105, 118, 128, 132, 201, 296
 фамилия, familie, 13, 35, 114, 115
 феномен, fenomen, 102, 103
 фиал, сурă, 132
 фигура, figură, 2, 42
 философ, filosof, 41, 102, 127, 129, 130
 философия, filosofie, 62, 129
 финикс, phoenix, 210
 физик, naturalist, 102, 105, 106, 123
 физический, fizic, natural, 102, 123, 144
 флинта, flintă, 225
 флот, flotă, 245
 форма, formă, 102, 345
 фортуна, noroc, 365
 фразес, stiluri, 352, 360
 фрагментический, fractic, 2
 фундамент, fundament, 202
- характер, caracter, 3, 43, 58
 хартийца, foiță, 147
 хартия, hîrtie, 43, 76
- хирург, chirurg, 252
 хирургия, chirurgie, 363
 хорално, în cerc, 3
 хрисм, prorocie, 55
 хронологический, cronologic, 202
- церемония, ceremonie, 53, 82, 259, 319
- школа, școală, 123
 штил, stil, 41, 43, 47, 49, 52
- элемент, element, 102
 эмпирейский, empiric, 11, 97
 этимологический, etimologic, 1
- юриспруденция jurisprudența, știința dreptului, 81, 360
 юрист, jurist, 46
- яковита, яковитисса, iacobită, 28, 48
- теолог, teolog, 42, 62, 70, 71, 77, 89, 160
 теологический, teologic, 144, 200
 теология, teologie, 77, 81, 87, 88, 93, 97, 200
 теоретический, teoretic, 293
 теория, teorie, 127

Lista de mai sus vădește nu numai varietatea și bogăția terminologiei străine folosite de Cantemir (într-o măsură superioară cărturarilor ruși contemporani lui), dar ea pune în lumină și contribuția învățatului român la prefacerea și dezvoltarea limbii literare rusești moderne¹⁸⁵. Fenome-

¹⁸⁵ Este o trăsătură a scrisului cantemirian caracteristică și operei alcătuite în limba română (*Divanul, Istoria ieroglică* etc.). Ea se explică prin poliglosia autorului, prin cultura și varietatea preocupărilor

nul — stimulat de însuși Petru cel Mare — al adopției de termeni occidentali care numeau instituțiile, creațiile materiale, conceptele adoptate de ruși din civilizațiile și culturile Apusului, a fost de mult studiat. N. A. Smirnov a întocmit în 1910 un dicționar cuprinzând peste 3000 de neologisme de proveniență occidentală introduse în limba rusă în timpul lui Petru, extrase din 29 de lucrări scrise și, în majoritatea lor, editate sub domnia acestuia¹⁸⁶. Învățatul rus n-a inclus însă *Sistemul* între textele indexate, așa încît numeroși termeni, între care *элеmbик, атом, балена, габит, гигант, кустодия, матрона, нектар, нотация, плевра, тестамент, феномен*, lipsesc din dicționarul său¹⁸⁷. Această omisiune l-a împiedicat ca în analiza provenienței neologismelor de origine latină, să izoleze, alături de intermediarele germane și mai ales poloneze¹⁸⁸, calea *preluării directe din latină* practică de Cantemir (așa se explică forme ca *артикулус* < lat. *articulus*, iar nu *артикул* < pol. *artykuł*, *оказия* < lat. *occasio* iar nu *оказия* < pol. *okasja*, sau *персона* în sens de chip, fizionomie, iar nu de persoană ca în cazul pol. *persona* etc.).

Lucrările pregătitoare pentru elaborarea unui dicționar istoric al limbii ruse au avut în vedere și *Sistemul* ca izvor lexical (ne referim în special la *Fișierul Dicționarului limbii ruse medievale* întocmit de Institutul limbii ruse al Academiei de Științe a U.R.S.S., sau la *Fișierul cabinetului Dicționarului etimologic al limbii ruse*, de la Universitatea „M. V. Lomonosov” din Moscova). Consultarea acestor două fișiere explică trimiterile la *Sistem* în recentul *Dicționar etimologic al limbii ruse* întocmit de N. M. Șanskii¹⁸⁹. Se acceptă așadar că termeni ca *атом, декада, дефу-*

lui care impuneau o terminologie bogată. De aci necesitatea de a introduce termeni străini nu numai în rusă, dar cu mult înainte în română (v. *Scara a numerelor și cuvintelor streine tilcuitoare*, în D. Cantemir, *Opere*, vol. IV (*Istoria ieroglifică*), București, 1973, p. 57—67).

¹⁸⁶ *Словарь иностранных слов, вошедших в русский язык в эпоху Петра Великого, в Западно-европейское влияние на русский язык в петровскую эпоху*, p. 27—360.

¹⁸⁷ N. A. Smirnov a omis zeci de termeni a căror primă atestare în limba rusă era datorată lui Cantemir. *Dicționarul* amintit este astfel deosebit de util oricui va întreprinde studiul atât de necesar despre *Contribuția lui Dimitrie Cantemir la formarea limbii ruse literare*: compararea neologismelor din *Sistem* cu lista lui Smirnov dă la iveală termeni și forme introduse în rusă de învățatul român.

¹⁸⁸ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 1—19: *Определение путей, которыми в петровскую эпоху шли заимствования из западно-европейских языков*.

¹⁸⁹ N. M. Șanskii, *Этимологический словарь русского языка*, т. I, Москва, 1963—1973; am consultat numai fasciculele 1 (A), 3 (B) și 5 (Л, Е, Ж) din dicționar, incomplet publicat. Pentru exemplele ce urmează a se vedea tot N. M. Șanskii, *op. cit.*, s.v.

ниция джинн, sînt pentru prima oară atestați în *Sistemul* lui D. Cantemir. Consultarea lui Șanskii în ce privește contribuțiile învățatului român la dezvoltarea limbii ruse nu este, însă, peremptorie. În *Dicționarul etimologic* citat, termeni din *Sistem* nu figurează (*алембик, автономия, апокалиптический, сртифициальный, астрономский, дактил* în sens de smochin, *дискреция, дистих, драм*), forme specifice lui Cantemir nu sînt menționate (*авдинеция, артикулс*), iar unor termeni existenți în *Sistem* li se dau atestări mai tîrzii (ex. *аллигорический* nu apare pentru prima oară în E. Veismann, *Немецко — латинский и русский лексикон*, Спб., 1731, ci în *Sistem*, repetat folosit; dacă *атеист* este numai ocazional menționat de Theofan Prokopovici, *Слова и речи* (redactate în 1718, editate la 1760, Petersburg), atunci el intră în rusă prin *Sistem* și nu prin Ivan Nordstet, *Российский с немецким и французским переводами словарь*, Спб., 1780). Contribuția lui Cantemir la dezvoltarea limbii ruse moderne este mai mare decît s-a crezut, și ea merită să formeze obiectul unor cercetări speciale.

Sistemul mai cuprinde un mare număr de termeni orientali, folosiți fie când autorul citează numele unor realități musulmane (ex. *абдест*, 171, *гегура*, 34, *гусл*, 171, *капиоджибаш*, 35, *муфтий*, 36, *намаз*, 80, *сурет*, 42, *эфенди*, 36, *гаджь*, 186 etc.), în care caz cuvintele sînt reproduse în forma lor originală, în transliterarea chirilică adoptată de Cantemir, totdeauna cu majuscule, fie ca nume comune: *беглербег*, 253, *векил*, 36, *везир*, 5, *годже*, 56, *дервиш*, 221, *диван*, 123, *джинн*, 93, *имам*, 258, *кади*, 62, *месчид*, 8, *муслиман*, 70, *падишаг*, 36, *чауш*, 33, *тулбанд*, 8, *улема*, 62, *ферсаг*, 103, *халиф*, 56, *харем*, 11, *паша*, 67, *шахматы*, 247, *шеих*, 33, *шеихство*, 35, *эмир*, 33, *янычар*, 34. De aceeași origine, dar cu forme de influență occidentală sînt și *муслиманизм*, 217, *мухаммедизм*, 253. Șanskii consemnează un singur termen (*джинн*) ca fiind introdus în limba rusă de Cantemir; este sigur că o cercetare atentă va releva și alte contribuții cantemiriene la terminologia rusă de origine orientall.

4. Valoarea literară

Primii cititori ai *Sistemului* au văzut în noua scriere a lui Cantemir o carte de informare asupra unei civilizații puțin cunoscute, de interpretare a unei doctrine exotice, de evocare a lumii în care trăise autorul; ei au fost însă deopotrivă sensibili la virtuțile atractive ale operei lui Cantemir, la *frumusețea* ei.

Sistemul este o carte bine scrisă. Principele, confruntat de un noian de informații — culte și populare, critice și legendare, esențiale sau anecdotice, scrise sau orale, autoritare sau apocrife — își dovedește capacitatea de a le tria, sistematiza și expune cu netăgăduită măiestrie. El are simțul esențialului, știe să înfățișeze elementele fundamentale ale civilizației de care se ocupă. Imaginea Islamului înfățișată de Dimitrie Cantemir este, cum arătam mai sus, corectă în ansamblu ca și în detalii, ceea ce conferă autorului meritul de a fi înzestrat literatura europeană cu o operă de bază privind civilizația musulmană.

Fără îndoială că principele a vrut să alcătuiască mai mult decât o carte de informație. Întîlnim în *Sistem* însușirile literare cu care principele ne obișnuise din epoca creațiilor sale constantinopolitane de prim ordin (*Divanul* și *Istoria ieroglifică*). El ne oferă, mai întîi, o imagine caleidoscopică a lumii musulmane, în culori și nuanțe, o imagine care dă cititorului satisfacția, atît de rară pe atunci și care se obținea mai ales prin carte, a unui contact autentic cu o lume îndepărtată. Această lume, Cantemir o evocă prin judecăți profunde, dar deopotrivă prin detalii concrete, elocvente, prin situații trăite. În opera sa se întîlnesc la tot pasul aprecierile cărturarului cu relatările martorului ocular. Toate elementele cu caracter autobiografic citate în aceste pagini (și menționate de noi mai sus) relevă tendința lui Cantemir de a-și întemeia afirmațiile prin experiențe proprii.

Întreruperea excursului științific al cărții prin „istorii” (anunțate ca atare de autor) ne trimite, de asemenea, la normele literaturii orientale (la alcătuirii ca *O mie și una de nopți*, dar și la cronicile otomane ale veacurilor mai aproape de noi). Amintiri personale, anecdote, legende, snoave, proverbe, pilde din literatura sapiențială atît de bogată în Orient dau mișcare și culori unor elemente doctrinare sau unor canoane instituționale aride într-o expunere strict didactică. Exemplare în acest sens sînt expunerile despre căsătorie și divorț, despre îndatoririle musulmanului în general. Procedeele folosite sînt orientale: a se compara, de pildă, necontenita alternare de reguli și cazuri concrete din *Sistem*, cu modul în care despărțenia întreită este înfățișată în *O mie și una de nopți* (povestea lui Aluniță și a frumoasei Zobeida, nopțile 261—263) sau, din aceeași operă, nopțile 272—287, cu sinteza de înțelepciune și civilizație islamică pe care roaba Simpatia o face califului Harun al-Rașid¹⁹⁰.

¹⁹⁰ *Cartea celor o mie și una de nopți*, trad. de H. Grănescu și D. Murărașu, vol. 5, București, 1971, p. 44—53 și 104—145.

Cantemir cunoaște valoarea episodului definitoriu, ca în relatarea întâmplării tînărului Nicolae (de fapt neomartirul Nicolae din Karpenisios care refuză să treacă la Islam), sau a ambasadorului olandez dornic să viziteze sanctuarul musulman din Ierusalim: amîndouă întâmplările pun în lumină aspecte ale intoleranței, ale fanatismului mahomedan. Dar principele știe deopotrivă să prezinte portretul fizic sau lăuntric al unui personaj prin cîteva note biografice esențiale, ca în cazul lui Sava Vladislavovici Raguzinski, în care credem că putem recunoaște pe „domnul de neam iliric” stigmatizat în încheierea cărții pentru magie neagră.

Această libertate în alegerea procedeelor îi îngăduie autorului să minuiască degajat o informație diversă, de valoare și autoritate inegale. Apelul la memorie și la experiența personală îl scutește de referințele fastidioase la izvoare scrise — pe care nu le disprețuia, cum arătam mai sus, dar pe care nu le avea totdeauna la îndemînă. În felul acesta însă tot ce pierde aparatul științific, pozitivist, al cărții cîștigă autenticitatea relatării venită din partea martorului ocular, a „cunoscătorului” care știe, după împrejurare, să fie reporter fidel al lumii în care a trăit sau eseist asupra credințelor și moravurilor acestei lumi.

Arta lui Cantemir constă tocmai în știința cu care îmbină rigoarea savantului cu talentul povestitorului, exigențele impuse lui de prezentarea unui sistem doctrinar și libertățile literare la care îl îmbiau frumusețile și pitorescul unei lumi exotice, fascinante. De aci situațiile diverse în care se plasează autorul, cînd sever și precaut, limitîndu-și răspunderea, rezervîndu-și opinia (el relatează numai „ce știe”, „ce-și amintește”, „după cum spun ei”, musulmanii), cînd supunînd concepții și fapte normelor bunului-simț (așa sînt tratate superstițiile), cînd oferindu-și desfătarea de a povesti despre lumea pe care o iubea atît.

V. CIRCULAȚIA „SISTEMULUI”

1. Manuscrisul autograf

Originalul latin al *Sistemului*, compus din prima formă scurtă (*Curanus*) și din forma dezvoltată care a servit la versiunea definitivă rusă, se păstrează la Secția de manuscrise a Arhivei centrale de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, nr. 1325, f. 2—128¹⁹¹. Sînt dovezi despre o restrînsă circulație a acestui manuscris în timpul vieții lui

¹⁹¹ V. descrierea mai sus, p. 29. Pentru peregrinările manuscrisului autograf v. I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul, scriitorul, domnitorul*, Iași, 1926, p. 19—20.

Cantemir : Ghedeon Vișniovski l-a parcurs, negreșit, înainte de a scrie *Lauda* către Dimitrie Cantemir datată 22 noiembrie 1719 și tipărită în fruntea ediției rusești de peste trei ani. *Lauda*, declară autorul ei, este închinată principelui „în timpul cînd dă la lumină opera sa *De systemate religionis muhammedanae* etc.“, așadar după ce cartea fusese scrisă (se fac referiri la elemente din cuprinsul ei). Publicarea operei în rusește a oferit, însă, curînd, alt mijloc, mult mai lesnicios, pentru răspîndirea ei în Rusia.

După moartea lui Cantemir, manuscrisul rămas în păstrarea fiului său Șerban (Serghe) a ajuns — cumpărat la licitație — în posesia învățatului N. Bantiș-Kamenskii, strănepot dinspre mamă al învățatului moldovean, care-l dăruiește Arhivei Ministerului rus al Afacerilor Străine în 1783. Gr. Tocilescu l-a consultat în 1878, fără să-l copieze integral. P. P. Panaitescu credea că manuscrisul, „forma definitivă și completă în latinește, după care s-a făcut traducerea în rusește, nu s-a păstrat între hîrțile lui D. Cantemir“, judecînd după faptul că Tocilescu nu o copiasese¹⁹² dar, după cum se știe, aceasta s-a datorat numai grabei cu care cunoscutul istoric își încheiase cercetările în Rusia. Textul latin al *Sistemului* este inedit. Biblioteca Academiei Române posedă reproduceri (microfilm și fotocopie) după acest manuscris.

2. Ediția din Sanktpiterburh, 1722

Versiunea rusească definitivă a operei a ieșit de sub tipar la 22 decembrie 1722 „în Tipografia împărătescului Sanktpiterburh“. Ea cuprinde, în frontispiciu, o gravură reprezentînd alegoria visului profetic al lui Osman I Gazi executată de Aleksei Fedorovici Zubov, desigur după indicațiile lui Cantemir¹⁹³. Volumul cuprinde o *Epistolă dedicatorie* către Petru cel Mare, o *Odă* închinată lui Cantemir de Teofilact Lopatinski, rectorul școlilor din Moscova și, cum arătam mai sus, o *Laudă*, mai întinsă, cu același caracter, scrisă de Ghedeon Vișniovski, profesor de teologie și filozofie, mai târziu rector al Academiei din Moscova. Amîndouă textele aduc elogii autorului, subliniază meritele cărții, lucrare de informare asupra Imperiului otoman, dar avînd și scopul de a chema „la libertate popoarele ce gem subjugate“.

Urmează *Precucîntarea* lui Cantemir, al cărei început („David... preagrațios între împărați, preaales între proroci“ etc.) prezintă o curioasă asemănare cu *Epistola dedicatorie* a lui Athanasie Dabbas la

¹⁹² P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, p. 212.

¹⁹³ V. Comentarii, nr. 1.

Ceaslovul' greco-arab imprimat de Antim Ivireanul la București, în 1702¹⁹⁴.

Volumul este îngrijit tipărit, cu litere chirilice „civile“, caracterele noi folosite în cărțile epocii lui Petru. Autorul își propusese să culeagă cu caractere arabe citatele din Sa'di sau unele exemple date în textul cărții dar, după cum se știe, casele cu aceste caractere fuseseră trimise în Caucaz, pentru imprimarea proclamațiilor lui Petru către populația din teritoriile cucerite¹⁹⁵, așadar locurile care urmau să cuprindă asemenea texte au rămas libere¹⁹⁶. Pentru lămurirea unor noțiuni se dau două schițe în text¹⁹⁷ și se adaugă un tablou comparativ al „cifrelor europene, indiene și arabe“, desenat de P. Picard¹⁹⁸. Așezarea rîndurilor la sfîrșitul unor pagini sub formă de triunghi răsturnat amintește de manuscrisele arabe¹⁹⁹.

Imprimarea cărții s-a lovit de împotrivirea cenzorilor Sinodului Bisericii ruse care i-au cerut lui Cantemir, prin Gavriil, arhimandritul mănăstirii Ipatievski, consilier al Sinodului și „protector al școlilor și tipografiilor“, să-și arate sursele de informare — lucrările consultate, sau credințele populare culese de el. O asemenea precizare — care urma să fie tipărită în carte — trebuia să prevină reproșurile cititorilor musulmani că lucrarea ar cuprinde inexactități și calomnii și să evite criticarea unei opere tipărite din porunca împăratului. Cantemir respinge această cerere, arătînd că izvoarele doctrinei islamice sînt suficient citate în carte și că el, ca autor, își asumă întreaga răspundere pentru cele afirmate, fără să simtă nevoia de a fi confirmat de alții. Cît privește tipărirea lucrării, ea a fost poruncită de Petru fără să-i fi cerut consimțămîntul, așadar hotărîtoare este voința împăratului, iar nu semnătura autorului²⁰⁰. Opoziția Sinodului a întîrziat aproape un an tipărirea lucrării: la 30 octombrie 1721 Cantemir răspunsese la obiecții; la 18 iulie 1722 Petru se interesa din Astrahan despre soarta cărții; i se răspunde că imprimarea este împiedicată de lipsa caracterelor arabe. Abia la 13 august Sinodul trimite manuscrisul la tipografie,

¹⁹⁴ I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, p. 539—540, nr. 137.

¹⁹⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 214.

¹⁹⁶ V., de ex., *Sistemul*, p. 4a, 5a, 58—60, 349—350, 369—370.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 32, 175.

¹⁹⁸ *Ibidem*, 358.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 8, 173, 379.

²⁰⁰ V. obiecțiile Sinodului și răspunsul lui Cantemir la Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, loc. cit., p. 522—525, anexele LXVIII—LXIX.

unde lucrul merge repede: peste aproape patru luni și jumătate, la 22 decembrie 1722, cartea apare. Între timp Petru revenise (la 12 octombrie), reproșând Sinodului încetineala și arătând că argumentul lipsei caracterelor arabe este șubred: ele pot fi lăsate deoparte „căci nu pentru turci, ci pentru știința rușilor se tipărește această carte”²⁰¹. În insistența lui Petru trebuie ghicite și nerăbdarea și intervențiile lui Cantemir însuși, care se afla cu țarul în campania din Caucaz.

Tratăm mai departe despre reacțiile cercurilor științifice contemporane față de *Sistem*. Nu avem informații despre tirajul cărții. Dintre rarele exemplare aflătoare în țară, unul din cele mai complete, de la Biblioteca Academiei Române (ex. 1), a fost dăruit de Nil Popov, profesor de istoria Rusiei la Universitatea din Moscova, la 18 noiembrie/2 decembrie 1877, foarte probabil prin Tocilescu însuși. Alt exemplar, incomplet, a aparținut lui B. P. Hasdeu care a notat pe foaia de titlu, în rusește: „Am cumpărat-o din Moscova, în anul 1852. Thaddei Aleksandrovici Ghijdeu”. Se știe că învățatul semna, în Rusia, Thadeu, echivalentul latin al numelui Bogdan²⁰². Volumul în posesia lui fusese dăruit în luna iunie 1725 unui diacon Timothei, dintr-o lavră rusească greu de identificat, într-o lungă însemnare a primului proprietar care ocupă paginile 1—35. Este o dovadă a circulației cărții în Rusia unde, după cum vom vedea, curînd după moartea lui Cantemir, *Sistemul* devine o publicație interzisă.

3. Traducerea germană

Cîteva fragmente din *Sistem* au fost traduse curînd după apariția versiunii rusești în limba germană. Ele se află în Arhiva Academiei din Berlin și au fost semnalate în prețiosul studiu despre relațiile lui Cantemir cu *Societas scientiarum brandenburgica* de acad. Emil Pop²⁰³. Puținele informații de care dispunem nu ne îngăduie să precizăm ce fragmente din carte au fost traduse. Daniel Ernst Jablonski, teolog și

²⁰¹ Corespondența lui Petru cu Sinodul la N. A. Voskresenskii, *Законодательские акты Петра I*, Москва—Ленинград, 1945, p. 112—114; v. și P. Pekarskii, *op. cit.*, vol. II, p. 585; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, p. 213—214.

²⁰² Eufrosina Dvoicenko, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu*, București, 1936, p. 18—19.

²⁰³ Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în *Studii*, 22 (1969), nr. 5, p. 832; documentele cantemiriene 3—4—5 (in-folio I: V, nr. 3).

orientalist, președinte al Academiei berlineze în 1737—1741, se interesa de întreaga operă și la 13 martie 1726 Heinrich Huyssen îi scria din Sanktpeterburg despre posibilitatea traducerii ei de către Frisch²⁰⁴.

4. Traducerea bulgară

Sistemul trebuia să rămână mult timp pentru învățații de limbă rusă, sau pentru cei care-și căutau informația în această zonă de cultură, un izvor principal asupra civilizației islamice. Ne-o dovedește traducerea făcută în 1805 de apostolul renașterii culturale bulgare Staiko Vladislavov (1739—1813), mai cunoscut sub numele său monahal — Sofronie Vraceanski (episcop de Vrața). Motivele traducerii sînt lesne de presupus: învățatul bulgar a fost atras de informația abundentă din cartea lui Cantemir privitoare la credința și instituțiile unui imperiu care domina de patru secole Peninsula Balcanică. Fără îndoială că Sofronie nu ignora naționalitatea autorului, indicată în *Lauda* lui Gheodeon Vișniovski, la care trebuia să fie sensibil, date fiind relațiile sale cu cultura românească²⁰⁵ (după cum se știe, Sofronie tipărea un an mai târziu *Kiriakodromionul* lui Nikifor Theotokis, în traducere bulgară, în tiparnița din Rîmnicul Vilcii). Traducerea lui din *Sistemul* nu poartă însă numele autorului. Comparația cu versiunea rusă rămîne încă de făcut și ea va stabili atît exactitatea, cît și cuprinsul — integral sau selectiv — al acestei tălmăcirii care reprezintă „una dintre cele mai vechi scrieri de literatură cultă tradusă în limba bulgară modernă, la începutul acestei literaturi”²⁰⁵.

Manuscrisul versiunii bulgare poartă titlul *СЪСТІМА И РЕЛІГІА МОХАМЕДАНСКИА И О ЖИТІЕ МОХАМЕДОВОЕ* иже оны вѣрбуютъ, его пророка быти послѣднего какво о пиши имѣ оу книгѣ МОХАМЕДІА нареченнаѣ ІЩЕ много дрѣго, що оны вѣрбват и держатъ. El reprezintă partea a treia, p. 179—340, din ms. 1204 din fondul Pogodin al Bibliotecii de Stat „M. E. Saltikov-Scedrin” din Leningrad, miscelaneu cu scrieri ale lui Sofronie²⁰⁶.

²⁰⁴ *Ibidem*: „încă nu am putut afla identitatea și specialitatea lui Erisch (*sic!*)”. Este vorba de G. L. Frisch (1666—1743), membru al Academiei din Berlin (din 1706), reputat pentru lucrările sale privind limbile slave și bun cunoscător al limbii și istoriei ruse (W. Bahner, *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir, (1673—1723), in Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR*, 1973, nr. 13, p. 16).

²⁰⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 219.

²⁰⁶ V. descrierea lui la A. I. Sobolevskii, *Неизвестные труды Софрония Врачанского*, în *Известия Отделения русского языка и словесности Имп. Акад. наук*, 13 (1908), кн. 1, p. 91—94 și la

5. „Curanus“ copiat pentru Academia Română

Între instrucțiunile primite de Grigore Tocilescu pentru misiunea sa în Rusia era și copierea oricăror opere în limba latină ale lui Dimitrie Cantemir. Atenția învățatului a fost îndreptată asupra celor mai cunoscute atunci, *Descrierea Moldovei* și *Istoria Imperiului otoman*, ale căror transcrieri integrale le-a adus la București. În ce privește manuscrisul *Curanus* care cuprindea, cum am văzut, ambele forme — scurtă și dezvoltată — ale *Sistemului*, Tocilescu n-a reușit să copieze decât primele 36 de file (mai precis pînă la 37^r sus: *Despre Araf*); aspectul copiei arată că ea a fost întreruptă de întoarcerea precipitată în țară a cercetătorului, căruia Academia i-a refuzat subsidiile necesare continuării misiunii sale.

Această copie (ms. lat. 76 al Bibliotecii Academiei Române, f. 41—100^v) a fost, evident, făcută de un funcționar al Arhivei Ministerului rus al Afacerilor străine, din însărcinarea lui Tocilescu. Copistul avea o scriere limpede, dar nu a putut învinge dificultățile transcrierii, care păcătuiește sub mai multe raporturi. Paginația originalului nu e notată pe copie, numerotată, curios, pe colițe de 4 pagini (așadar 30 de colițe = 120 de pagini). Copistul întâmpină neclarități pe care le corectează parțial la colaționare (ms. lat. cit., p. 46, 47, 47^v, 59^v etc.); rămîn însă erori, ca Muhammed — cu un singur *m* — la p. 51 etc.; el nu copiază cuvintele în caractere arabe, iar nedumeririle le marchează cu semn de întrebare (f. 52); lasă locuri albe (f. 52—52^v, 94); se străduiește să introducă în text adaosurile marginale, dar uneori (f. 57—71) nu reușește să le afle locul, așadar se mulțumește să le copieze pe o coloană paralelă.

6. Traduceri românești parțiale

După această copie, așadar reproducîndu-i defectele, a făcut traducerea sa din 1927 (*Despre Coran*) prof. Ioan Georgescu din Constanța²⁰⁷, cu o sumară *Introducere* în care, după cîteva date despre Islam și referiri la autorii români care au cunoscut sau au ignorat *Sistemul*, afirmă, în mod evident eronat, că forma scurtă „e o lucrare cu totul

A. I. Iașmirskii, *Мелкие тексты и заметки по старинной южно-славянской литературе*, kn. 2, p. 109—110, *ibidem*, 21 (1916), 115—116; Virgil Cândea, *La diffusion de l'oeuvre de Dimitrie Cantemir en Europe du Sud-est et au Proche-Orient*, în *Revue des études sud-est européennes*, 10 (1972), no. 2, p. 350—351.

²⁰⁷ V. mai sus, p. VIII.

independentă și are, în mare parte, alt caracter decât cea apărută în rusește la 1722²⁰⁸. Cu toată imperfecțiunea ei, această traducere a împlinit timp de o jumătate de secol, în cultura românească, funcția de a înfățișa cititorilor de la noi schița inițială a cărții lui Cantemir despre civilizația islamică²⁰⁹.

Proiectele sau încercările de traducere integrală a operei în forma ei desăvârșită nu au lipsit și, după inițiativa din 1838 a lui Costache Negruzzi — nerealizată — trebuie să amintim încercarea Elenei G. Zane: cunoscuta cercetătoare și editoare a scrierilor lui N. Bălcescu se angajase acum trei decenii în această atât de dificilă muncă pe care, negreșit, era cea mai în măsură să o ducă în chip fericit la capăt, cunoscându-i acribia, sensibilitatea pentru vechea noastră literatură și desăvârșita cunoaștere a limbii ruse. Alte lucrări — mai necesare în programul de atunci al valorificării moștenirii literare românești — au curmat acest efort înainte de împlinirea lui.

Dintre versiunile românești fragmentare din *Sistem*, necesare redactării unor lucrări de diplomă cu teme de orientalistă, cităm, deocamdată, traducerea (de Rodica Iosu) a pasajelor privind folclorul turcesc, citate în teza sa de Liliana Botez în 1968²¹⁰.

Tricentenarul nașterii lui Dimitrie Cantemir a prilejuit, de asemenea, publicarea a câtorva fragmente traduse din *Sistem*²¹¹.

²⁰⁸ Principele Dimitrie Cantemir, *Despre Coran*, trad. I. Georgescu, Cernăuți, 1927, p. 9 (extras din *Analele Dobrogei*, 7, 1927, p. 67—121); conf. și p. 10—11; I. Georgescu remarcă defectele copiei după care a tradus, subliniind „neglijența condamabilă cu care s-au făcut lucrări de o importanță așa de mare” (p. 11), așadar recunoaște că „în asemenea condițiuni, firește, nu avem pretenție de a înfățișa cu toată exactitatea tratatul *Despre Coran* al principelui D. Cantemir” (*ibidem*).

²⁰⁹ Al. Busuioceanu, *Studii noi asupra lui Dimitrie Cantemir*, în *Curentul*, 1 (1928), 14 ianuarie, p. 2, prezenta publicului larg această traducere neașteptată adresată de fapt unui cerc restrâns de specialiști.

²¹⁰ Liliana Botez, *Elemente de folclor turcesc în lucrările de orientalistă ale lui Dimitrie Cantemir*. Conducător științific: lector Mamut Enver. București, 1968, 40 p. (Universitatea București. Facultatea de limbi romane clasice și orientale). O traducere integrală a *Sistemului* (de prof. Al. Severin) proiectase în 1960 Secția de studii orientale a Societății de studii istorice și filologice din R. S. România (M. Guboglu, *Dimitrie Cantemir — orientaliste*, în *Studia et acta orientalia*, 3, 1960, p. 156, nota 3).

²¹¹ Virgil Cândea, *Dimitrie Cantemir, Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, în *Luceafărul*, 16 (1973), nr. 21, 26 mai, p. 3; același, *Dimitrie Cantemir despre literele și artel Islamului*, în *Manuscriptum*, 4 (1973), nr. 4 (13), p. 6—17.

O judecată imparțială asupra *Sistemului religiei muhammedane* trebuie să situeze această operă în trei cîmpuri ale orientalismului european: cel occidental, cel răsăritean și cel românesc.

Arabisticeii apusene *Sistemul* îi aduce puține informații inedite la data alcătuirii lui, informații care ar putea fi izolate prin compulsarea atentă a cărții cu lucrările lui Rycaut și Marracci. Elemente noi, de pildă, sînt observațiile personale ale lui Cantemir — semnalate mai sus, apoi oracolele criptice privitoare la sfîrșitul lumii, extrase din *Esrâr-i cefr-i rûmûz* sau folosirea „Catehismului“ *Risâle-i Birgevi*.

Dacă prin Edward Pococke, L. Marracci, B. d'Herbelot, Europa cultivată dispunea, la începutul secolului al XVIII-lea, de o informație abundentă despre Islam, concepția ei cu privire la această civilizație putea profita de viziunea personală a cărturarului român care, spre deosebire de confrății săi apuseni, avea avantajul de a fi cercetat și trăit în lumea musulmană nu numai în răstimpul relativ scurt îngăduit de o călătorie, o misiune, o ambasadă, ci întreagă tinerețea sa, mai bine de două decenii. În cartea lui Cantemir învățații apuseni erau așadar confrunțați dincolo de informații deja cunoscute, de judecăți noi, obiective, cele pe care le-am semnalat în legătură cu atitudinea lui Cantemir față de Islam²¹².

Între confrății săi orientaliști din Europa secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, principele se distinge tocmai prin autenticitate și atitudine. *Biblioteca orientală* a lui d'Herbelot este, negreșit, o mină de informații asupra Islamului incomparabil mai bogată decît *Sistemul*, dar cite inexacități și naivități a adunat în opera sa cărturarul francez care n-a călătorit niciodată în Orient. Capucinel Raphael du Mans a dat, prin raportul său către Colbert, *Estat de la Perse en 1660*, o imagine amplă și nuanțată a unei părți însemnate din lumea musulmană, dar după cum s-a observat „atitudinea lui față de tot ce vedea în Persia era fățiș negativă“²¹³. Cantemir nu se convertise la Islam, dimpotrivă, în toată opera sa își afirmă sentimentele creștine, dar ce diferență de atitudine față de civilizația musulmană! Cărturarul român are în judecățile sale poziția adversarului loial: el nu împărtășește convingerile doctrinare ale musulmanilor și știe că, întemeiat pe o îndelungată experiență, le poate denunța cu autoritate scăderile, dar nu se sfiește să laude tot ce

²¹² V. *supra*, p. XXXIII—XLIV.

²¹³ V.-V. Barthold, *La découverte de l'Asie. Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, trad. par B. Nikitine, Paris, 1947, p. 137.

i se pare valoros în civilizația Islamului. Învățații europeni contemporani lui Cantemir studiau această civilizație preocupăți, cum s-a observat²¹⁴, „de contrastul între succesele civilizației europene și caracterul înapoiat al Orientului. Pentru prima oară se pune problema de a ști care este rațiunea acestui fenomen”. Principele, care făcea parte din Europa Orientală, așadar dintr-o lume de îndelungată simbioză cu Islamul otoman, este sensibil la decadența militară sau instituțională a Porții, dar nu subscrie la teza superiorității culturale occidentale. *Prin Cantemir Islamul a avut pentru prima oară în epoca modernă un cercetător și un judecător european și creștin dinlăuntrul lui*. Acesta ni se pare a fi motivul pentru care orientaliștii de azi trebuie să revină asupra *Sistemului*, carte care ocupă un loc aparte în istoria arabisticii europene.

A doua întrebare privește modul în care învățații ruși au privit această carte, scrisă și publicată în zona lor de cultură. Ce aducea nou *Sistemul religiei muhammedane* în cunoștințele rusești despre Islam din epoca lui Petru cel Mare?

Opera lui Cantemir reprezintă pentru orice cercetător obiectiv punctul de plecare al arabisticii științifice în Rusia și este curios faptul că, după cum vom vedea, istoricii ruși ai acestei discipline nu au subliniat cum se cuvine meritele principelui român.

Literatura rusă despre Islam din secolele XIV—XVII a fost relativ săracă: unele mențiuni în letopisețe referitoare în special la turci, relațiuni de călătorie în Orient ca acelea ale lui Afanasii Nikitin (1466—1472), Trifon Korobeinikov (1583), Fedor Afanasiev, fiul lui Kotov (1623—1624), descrieri de instituții și credințe musulmane, majoritatea traduse (Simeon Polotkii în a doua jumătate a secolului al XVII-lea,

²¹⁴ *Ibidem*, p. 138. Trebuie menționat că absența *Sistemului* din literatura orientalistă europeană a secolului al XVIII-lea s-a datorat exclusiv lipsei unei ediții într-o limbă accesibilă specialiștilor. Cărturarii germani au depus strădanii notabile în acest sens: a se vedea corespondența dintre Daniel Ernst Jablonski și Huyssen privind o traducere germană, intenția lui G. L. Frisch de a o efectua, ca și proiectul lui J. P. Kohl de a traduce *Sistemul* din rusă în latină (sic! W. Bahner, *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir*, loc. cit., p. 16). Membrii Academiei de Științe din Berlin au omagiat personalitatea și opera colegului lor român din 1714 printr-o ședință plenară, la 25 octombrie 1973, una din cele mai calde manifestări în memoria lui Cantemir, înscris, cu prilejul tricentenarului nașterii sale, în Calendarul mondial al aniversărilor UNESCO. Cele nouă comunicări prezentate în amintita ședință sînt publicate în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der D.D.R.*, 1973, nr. 13.

după *Speculum historiale* al lui Vincent de Beauvais sau *Descrierea curții turcești* a polonezului Szimon Starovolski, tradusă în rusește în 1646). Cea dintâi lucrare despre doctrina coranică în literatura rusă a fost tot o tălmăcire după un autor cunoscut și scrisului vechi românesc — Ioanichie Galeatovski, rectorul Academiei Moviliene din Kiev. Este vorba de lucrarea polemică *Alcoranul lui Mahomet nimicit de Kobelet* (așadar *Coranul* combătut cu *Psaltirea*). *Istoria scitică* (turcească) a lui Andrei Lîzov (1692) cuprindea și două capitole despre religia mahomedană²¹⁵.

În programul de dezvoltare culturală a lui Petru cel Mare cunoașterea Orientului ocupa un loc de prim ordin. Inițiativele țarului, îndrăznețe și de larg orizont erau strâns legate de programul expansiunii teritoriale a Rusiei. Astfel, „ucazul din 18 iunie 1700, care este cronologic cea dintâi măsură a guvernului rus privind introducerea predării limbilor orientale în Rusia”²¹⁶ porunca ca „doi-trei călugări învățați și nu prea bătrâni” să meargă în Extremul Orient pentru a învăța limbile și scrisurile chineze și mongole. Un alt ucaz din 16 aprilie 1702 hotăra ca japonezul Denbei, naufragiat în Kamciatka și luat prizonier de cazacii lui Vladimir Atlasov, să fie adus în Rusia „ca să învețe patru sau cinci tineri în limba și scrierea japoneză”. Aceeași datorie a avut-o în 1714 Sanima, un alt naufragiat japonez adus la Petersburg ca să dea informații despre țara lui²¹⁷. Preocupărilor sale pentru cartografia Asiei centrale și în special a mărilor Caspică și Aral care au permis lui Delisle să alcătuiască celebra sa hartă din 1723, le-a datorat Petru cel Mare obținerea diplomei de membru al Academiei de Științe din Paris. Țarul avea proiecte mari: întemeiat pe informațiile unui turcmen, Khodja Nefes, care povestise în 1713, la Astrahan, că Amu Daria se vărsa mai înainte în Marea Caspică și că numai de curînd khivinii îi mutaseră cursul spre Aral (de frica rușilor), Petru năzuia să readucă fluviul în matca lui, obținînd astfel acces nu numai spre India, dar și către legendarul „Etketi”, un Eldorado al acelor vremuri a cărui faimă ascundea de fapt minele de aur din Yarkend, în Turkestan. De aci expedițiile transcaspiene din 1714—1717 ale prințului Alexandru Bekovici-Cerkasskii (Devlet Ghirey), un cerchez convertit în slujba lui Petru, și ale colonelului secund Ivan Buchholz. De succes inegal, aceste expediții au favorizat însă recoltarea unei bogate documentații despre

²¹⁵ N. A. Smirnov, *Очерки истории изучения ислама в СССР*, p. 15—25.

²¹⁶ V.-V. Barthold, *op. cit.*, p. 226.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 229.

triburile turce din Asia Centrală, hanatul Khiva și bazinele mărilor Caspică și Aral²¹⁸, valorificată în lucrările unor germani și suedezi, foști prizonieri, ca Strahlenberg, care-l însoțiseră pe Bekovici. În 1717 a avut loc ambasada în Bukhara, prin Caucaz și Persia, a lui Florio Beneveni, secretar al Secției Orientale a Departamentului solilor (Posolskii prikaz, unde lucrase ani de-a rîndul Nicolae Milescu). Tot atunci, trei hani kirghizi — Tiavka, Kaip și Abū'l-Khair — se declarau supuși lui Petru. Cu un an înainte Petru Posnikov, doctor al Universității din Padova, traducea *Coranul* în rusă²¹⁹, după versiunea franceză a lui A. Du Rier (1647), iar ambasadorul țarului în Persia, Artemii Volînskii, lua cu sine cinci tineri „pentru învățarea limbilor turcă, arabă și persană”²²⁰. „Cabinetul de rarități” al lui Petru — care va deveni în 1818 Muzeul asiatic din Petersburg — se îmbogățea cu manuscrise, monede și alte monumente ale culturii islamice și orientale în general.

În acest climat de interes pentru tradițiile și realitățile Islamului a fost scris *Sistemul*.

Autorul cărții nu era singurul expert în islamologie din Rusia lui Petru cel Mare; țarul acorda, dimpotrivă, cum am arătat, atenția și protecția lui mai multor învățați — de inegală valoare — gata să-i furnizeze informații despre lumea orientală. Chiar în timpul campaniei din Caucaz, țarul și-a însărcinat interpreții să copieze inscripțiile tătare și armenie aflate în ruinele orașului Bulgar. La fel, tălmăciul său tătar Ijbulatov a alcătuit, la Reșt, după un manuscris persan pierdut apoi, versiunea rusă a istoriei Derbentului (*Derbend-nāme*). Dar numai Cantemir i-a putut înfățișa lui Petru o lucrare fundamentală despre Islam, și numai el a avut șansa — datorată excelentelor relații cu țarul în 1721—1722, cînd se profila eventualitatea unei înrudiri, prin principesa Maria și așteptatul ei prunc imperial — de a înfățișa cercurilor învățate rusești o carte cuprinzătoare privind civilizația musulmană.

Autorul *Sistemului* cunoștea, firește, actualitatea unei lucrări care trebuia să înfățișeze, cum își propunea, doctrina, cultura, obiceiurile și instituțiile popoarelor musulmane și sconta favoarea cu care țarul va întâmpina cartea. Dar, ca și *Istoria Imperiului otoman*, *Sistemul* era adresat mai întîi cercurilor științifice ale Europei apusene, incomparabil mai largi și mai receptive decît cele rusești. Încă o dată este greu de acceptat afirmația (des repetată) că lucrarea a fost „scrisă din porunca

²¹⁸ *Ibidem*, p. 235—237.

²¹⁹ V. mai sus, nota 45. Traducerea i-a fost mult timp atribuită lui Cantemir însuși.

²²⁰ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 26.

lui Petru I²²¹ în legătură cu proiectata campanie în Caucaz. Această campanie a fost numai prilejul versiunii ruse și ediției ruse a lucrării, a cărei formă latină a putut fi astfel definitivată de Cantemir. De aceeași șansă nu au profitat celelalte scrieri ale învățatului român care — în treacăt fie spus — n-au fost incluse prin traduceri și tipar culturii ruse promovate de Petru cel Mare²²².

Cunoaștem soarta cercetărilor orientale ale lui Cantemir. Rezultatele investigațiilor sale din Caucaz au fost valorificate — sub semnătură proprie — de cărturarul german din Sanktpeterburg, Gottlieb Siegfried Bayer, apoi de geograful francez Joseph Nicolas Delisle²²³, căzînd în deplină uitare pînă la publicarea lor integrală în ediția Academiei Române²²⁴.

Cît privește *Sistemul*, el a fost prezentat curînd după publicare cercurilor științifice europene de Johann Peter Kohl, profesor de teologie și literatură la Academia de Științe din Sanktpeterburg, în lucrarea sa *Introductio in historiam et rem slavorum imprimis sacra* (Altona, 1729), în care laudă scrierea „concepută cu cea mai mare grijă și demnă de încredere”. Recenzia cărții lui Kohl prilejuiește o nouă mențiune a *Sistemului*²²⁵. Dar un autor din Rusia, contemporan cu Cantemir — adversarul său Sava Vladislavovici Raguzinski — a luat în derîdere „poveștile mahomedane” din cartea principelui²²⁶, a cărei difuzare ar fi fost împiedicată de Sinodul rus după moartea autorului.

Cartea a fost evocată, cum ne așteptam, în studiile privitoare la epoca lui Petru cel Mare²²⁷. În 1855 ea era considerată deja drept o tipăritură rară, justificînd semnalarea într-o revistă de cultură²²⁸. Dar

²²¹ *Ibidem*, p. 27.

²²² Ni se pare semnificativ faptul că în afară de *Sistem* nici o altă scriere cantemiriană, chiar *Istoria Imperiului otoman*, de o importanță care nu-i putea scăpa lui Petru, n-a intrat în programul de tipărituri poruncite de țar.

²²³ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, p. 221—226; Paul Cernovodeanu, *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în *Revue des études sud-est européennes*, 11 (1973), p. 654—656.

²²⁴ *Operele principelui Demetriu Cantemir*, t. VII, București, 1883.

²²⁵ Paul Cernovodeanu, *Les oeuvres de Démètre Cantemir présentées par „Acta eruditorum” de Leipzig (1714—1738)*, în *Revue des études sud-est européennes*, 12 (1974), p. 540.

²²⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 219.

²²⁷ P. Pekarskii, *Наука и литература в России при Петре Великом*, т. I, p. 254—255; т. II, p. 529, 567—570, 581—585.

²²⁸ [F. Zaitsev], *Редкая книга в библиотеке Трубчевского уездного училища*, în *Журнал Министерства народного просвещения*, 1855, август, *Указатель*, p. 61—63.

dacă subiectul ei exotic n-a ispitit prea tare pe istoricii culturii ruse a veacului al XVIII-lea, s-ar fi cuvenit ca orientaliștii să acorde atenția necesară acestei cărți care inaugura, cum am văzut, arabistica rusească. Nu cunoaștem nici un studiu al vreunui specialist rus sau sovietic asupra *Sistemului* lui Cantemir. V.-V. Barthold, care, în lucrarea sa fundamentală *Istoria studierii Orientului în Europa și Rusia*²²⁹ consacră un întreg capitol interesului lui Petru cel Mare pentru lumea musulmană, nici nu amintește *Sistemul*. Acad. I. I. Kracikovskii, în *Studii privind istoria arabisticii ruse*, menționează cartea, scrisă „probabil” din inițiativa lui Petru cel Mare²³⁰. Reputatul islamolog atribuia erudiția lui Cantemir și cunoașterea limbilor orientale studiilor făcute în Moldova și la Constantinopol. Kracikovskii remarcă noutatea atitudinii lui Cantemir față de Islam, în contrast cu vechea literatură de basme tendențioase antimusulmane din literatura polemică bizantină sau cea polono-rusă a secolului al XVI-lea, deși, consideră el, Cantemir nu s-a putut sustrage complet influenței acestei literaturi. Kracikovskii nu pare să fi întârziat prea mult asupra *Sistemului* (este sigur că erudiția și pasiunea sa arabistică i-ar fi îngăduit observații mult mai numeroase și mai profunde asupra cărții), dar el a formulat în știința sovietică cele dintâi judecăți pertinente asupra acestei opere a lui Cantemir. În *Studii de istorie asupra cercetării Islamului în U.R.S.S.*²³¹, N. A. Smirnov descrie sumar *Sistemul*, cu observația că, „trecînd cu vederea expunerea elementară și spiritul intolerant, prin autenticitatea informațiilor pe care le cuprinde și corectitudinea interpretării faptelor [cartea] nu e mai prejos decît lucrările occidentale despre Islam din vremea ei”²³².

Sistemul a pătruns relativ tîrziu în cultura românească. Costache Negruzzi cunoștea cartea, de vreme ce își propunea să o traducă din rusește — cum arătam la începutul acestui studiu, în ediția de *Opere* ale principelui Cantemir proiectată împreună cu Mihail Kogălniceanu. B. P. Hasdeu care, după cum s-a văzut mai sus, avea un exemplar din *Sistem*, astăzi în Biblioteca Academiei, cita lucrarea în studiul său *Istoria toleranței religioase în România*²³³, și anume în legătură cu faptul că orice loc curat sau curățat poate sluji la practicile religioase

²²⁹ V. mai sus, nota 213.

²³⁰ I. I. Kracikovskii, *Очерки по истории русской арабистики*. Москва-Ленинград, 1950, p. 42—43; același, *Избранные сочинения*, т. V, Москва-Ленинград, 1958, p. 33—34.

²³¹ V. mai sus, nota 215.

²³² *Op. cit.*, p. 27.

²³³ Ed. a 2-a revăzută și adausă, București, 1868, p. 57.

ale unui adevărat musulman, la fel ca un templu²³⁴. Este evident că Hasdeu citise cu atenție lucrarea lui Cantemir.

Ovid Densusianu, publicînd scrisoarea din 1714 a lui Cantemir către un academician din Berlin²³⁵, a introdus în istoria noastră literară informații genuine privind intenția principelui de a scrie o carte despre civilizația islamică..

Sintezele sau manualele de istorie a literaturii române abia menționează *Sistemul*, chiar după ce studiul lui Șt. Ciobanu pusese în circulație informații despre această operă²³⁶.

Bibliografia românească veche conferă, cum ne așteptam, locul cuvenit *Sistemului*, din care sînt traduse amîndouă prefetele principelui (*către Petru cel Mare și către cititor*), și sînt reproduse *Oda* lui Lopatinski și *Lauda* lui Vișniovski²³⁷.

Dar abia comemorarea a 250 de ani de la nașterea lui Cantemir, în 1923, și atenția acordată acestui eveniment de Academia Română, a prilejuit publicarea celui dintîi studiu mai întins asupra *Sistemului* în literatura noastră științifică. El era datorat învățatului Ștefan Ciobanu care, în ședința din 11 iunie 1924, în cuprinsul unei substanțiale comunicări despre *Dimitrie Cantemir în Rusia*, a dat cel dintîi rezumat, însoțit de informațiile necesare asupra genezei acestei scrieri cante-miriene²³⁸.

Un loc însemnat a făcut apoi *Sistemului* I. Minea, în lucrarea sa *Dimitrie Cantemir — omul, scriitorul, domnitorul*²³⁹, în 1926. Un an mai tîrziu, prof. Ioan Georgescu publica traducerea cunoscută a *Coranu-*

²³⁴ Cp. *Sistemul*, p. 157, 216.

²³⁵ V. mai sus, nota 11.

²³⁶ V. de exemplu, N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1901, p. 402 (autorul credea că *Sistemul* ar fi „traducerea latină comentată a *Coranului*”); Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, p. 175; Al. Piru, *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. 3-a, București, 1970, p. 358—359 (dar Cantemir nu vorbește nicăieri de apocatastază, doctrină origenistă respinsă de Biserica ortodoxă, pe care nu avem dovezi că principele o împărtășea); G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969, p. 256 (simplă mențiune) etc.

²³⁷ I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, vol. II, București, 1910, p. 4—19, nr. 180.

²³⁸ V. mai sus, nota 3 și rezumatul lui N. Iorga, *O suferință de cărturar român între străini: Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Revista istorică*, 11 (1925), nr. 7—9, p. 137—147; cf. și Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, IV, București, 1945—1946, p. 202—215 (curs litografiat).

²³⁹ Iași, 1926, p. 285—296.

lui. Timp de trei decenii, istoriografia noastră literară s-a hrănit din bibliografia citată mai sus.

În 1958 P. P. Panaitescu a reluat aceste informații în monografia sa despre Dimitrie Cantemir, recapitulând esențialul, înfățișând și răspîndirea sud-est europeană a operei²⁴⁰. Dan Bădărau în *Filozofia lui Dimitrie Cantemir* abia menționează scrierea²⁴¹, pierzînd astfel șansa de a defini atitudinea principelui față de cugetarea orientală. Nici în valoroasele studii ale lui Petru Vaida²⁴² *Sistemul* nu este folosit pentru ceea ce reprezintă această scriere ca întîi contact al gândirii românești cu spiritualitatea islamică. Regretabile, aceste întîlniri ratate între cei mai harnici cercetători ai lui Cantemir din ultimii ani și mesajul oriental al creației învățatului român se explică tocmai prin dificultatea comunicării *Sistemului* în versiunea românească, publicată atît de tîrziu²⁴³.

Nu o dată, reprezentanți de seamă ai culturii românești s-au înscris pe orbita unor culturi străine cu opere de seamă înainte de a-și fi înfățișat scrierile celor de-acasă. Petru Cercel, Nicolaus Olahus, Nicolae Milescu fac parte din această categorie de înaintași ai noștri, convinși poate că afirmarea lor europeană reprezintă deopotrivă înălțarea pe o nouă treaptă a culturii patriei lor.

Adresîndu-și opera cercurilor învățate din Europa apuseană și din Rusia timpului său, Cantemir, care cunoștea atît de bine stadiul de atunci al literelor românești, și-a dat negreșit seama de locul deosebit pe care *Sistemul* îl ocupă în creația intelectuală românească. Întreruperea brutală a activității științifice și literare a principelui prin sfîrșitul său timpuriu l-a împiedicat să ducă pînă la capăt această operă prin redactarea tomului al II-lea, editarea formei latine, pentru cîrturarii

²⁴⁰ *Op. cit.*, p. 212—219; v. de asemenea articolele lui M. Guboglu și Yves Goldenberg, citate mai sus, notele 5 și 119.

²⁴¹ București, 1964, p. 102—103.

²⁴² Ne referim la lucrările lui P. Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, 1972, p. 134 și *Dimitrie Cantemir*, în *Istoria filozofiei românești*, București, vol. I, 1972, p. 58—102.

²⁴³ Este locul să explicăm absența *Sistemului* din lucrarea fundamentală în care ne-am fi așteptat în primul rînd s-o aflăm: Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturai române*, vol. I—II, București, 1900—1905. Învățatul nu ignorase această lucrare pe care o citează în a sa *Istoria filologiei române*, ed. 2-a, București, 1895, p. 44. Dar criteriul lui Șăineanu a fost analiza textelor vechi în limba română, ceea ce nu era cazul *Sistemului*, editat în limba rusă. Cea dintîi valorificare științifică a *Sistemului* — pentru studii de etnografie și folclor oriental — este studiul lui Adrian Fochi, *Dimitrie Cantemir, etnograf și publicist*, în *Revista de etnografie și folclor*, 9 (1964), nr. 1 și 2, p. 83—84, 95—96, 125, 130—132 și *passim*.

Apusului și — probabil — tălmăcirea ei în românește, pentru cei de acasă, așa cum intenționase — sau reușise — cu alte scrieri ale sale. Dar chiar incomplet, scris și editat în limbi străine, *Sistemul religiei muhammedane*, operă a unui cărturar român, rămîne, alături de *Istoria Imperiului otoman*, contribuția științifică de început a orientalisticii românești.

Ea este, astfel, și primul omagiu major pe care cultura românească, printr-un ilustru reprezentant al său, l-a adus cu simpatie și convingere civilizației islamice.

VIRGIL CÂNDEA

NOTA EDITORULUI

Versiunea românească a *Sistemului religiei muhammedane* redă textul ediției din 1722, din Sanktpiterburh al acestei opere, ediție care, potrivit argumentelor înfățișate în *Studiul introductiv*, trebuie acceptată drept forma definitivă a cărții. Ne-am folosit de manuscrisul latin autograf — în a doua sa formă, dezvoltată — într-o anumită măsură, pentru limpezirea sensului unor pasaje, identificarea unor nume proprii sau stabilirea raporturilor între versiunile latină și rusă. Dar, am arătat mai sus, acest manuscris ne-a fost transmis cu mari lacune, așa încît cercetătorul care ar vrea să urce la prototipul *Sistemului* nu dispune de posibilitatea unor comparații decît pentru unele părți din versiunea definitivă rusă, și anume :

<i>Sistemul, Sanktpiterburh, 1722</i>		<i>Ms. autograf latin</i>
<i>Cartea I,</i>	cap. 1—2, p. 1—3	f. 51—52
	cap. 2, p. 2—7	f. 41 ^v —43
	cap. 3—4, p. 7—8	lipsă
	cap. 5—12, p. 9—36	f. 53—63 ^v
<i>Cartea a II-a,</i>	cap. 1—6, p. 37—54	f. 44—51
<i>Cartea a III-a,</i>	partea I și partea a II-a,	
	cap. 1—10, p. 55—80	f. 118—128 ^v
<i>Cartea a IV-a,</i>	cap. 1—21, p. 81—166	f. 64—97
<i>Cartea a V-a,</i>	cap. 1—15, p. 167—250	lipsă
<i>Cartea a VI-a,</i>	cap. 1—26, p. 251—330	lipsă
	cap. 27—41, p. 331—379	f. 98—117 ^v

Ediția de față reproduce, între prefețele lui Cantemir (*către Petru cel Mare* și *către cititor*), *Oda* lui Teofilact Lopatinski și *Lauda* lui Ghedeon Vișniovski, atât pentru respectarea ediției din 1722, cât și în intenția de a înfățișa reacția imediată a cărturarilor ruși față de opera lui Cantemir. Traducerea din latină a acestor texte a fost făcută de Margareta Nasta.

Cifrele marginale reproduc paginația ediției din 1722. Pentru a distinge între paginile celor cinci texte inițiale (*Epistola dedicatorie*, *Oda*, *Lauda*, *Sumarul* și *Precuvîntarea*), notate de fiecare dată cu numerotare nouă și numai cu cifre arabe, am adăugat indicii literali a—b—c—d.

În ce privește *numele proprii, textele și termenii în limbi orientale*, am adoptat următoarele criterii :

a) Numele sau termenii care au *forme acceptate românești*, au fost redată în aceste forme, așadar *Cairo*, nu *Elcair*, *Mecca*, nu *Mekka*, *șeic*, nu *șeih* etc. Am păstrat însă formele *Muhammed* și *Curan* la care, cum arătam în *Studiul introductiv*, Cantemir ținea în mod deosebit ;

b) *Numele, textele și cuvintele orientale* au fost transliterate aidoma, cu excepția celor care cuprind slova transcrisă *g* sau *h* după caz (așadar *гysl* = *gysl*, dar *гуд* = *Hud*, *гадж* = *hadj*). Formele arabe, persane sau turcești corecte ale acestor nume și cuvinte, desfigurate adesea de pronunția sau transcrierea lui Cantemir sau de imperfecțiunile alfabetului chirilic, au fost restabilite în *Comentarii* ;

c) *Cuvintele grecești* — scrise în versiunea rusă totdeauna cu caractere chirilice — au fost transliterate cu caractere grecești (așadar *хѣр* = *χῆρ*, *ихнография* = *ἰχνογραφία*). *Neologismelor de origine grecească*, în care apar uneori litere grecești (*σύστημα*, *ἄξιωμα*, *λεξικόν*), li s-au dat echivalentul românesc corespunzător. Termenii reproduși inconsecvent (ca *Hieron*, p. 193 sau *Ieron*, p. 195) au fost redați în forma din text.

Explicațiile marginale ale unor termeni, adăugate în versiunea rusă (ele nu există în forma latină), au fost incluse în text (în paranteze rotunde), îndată după termenii respectivi.

Adaosurile în paranteze drepte din text, ca, de exemplu, la p. 51— [să creadă], aparțin traducătorului.

Referințele din josul paginii sînt ale noastre. Ele stabilesc izvoarele (incomplet sau greșit citate în text, uneori omise de autor), sau reproduc, pentru comparații, unele citate. Locurile paralele din *Istoria Imperiului otoman* nu sînt indicate decît atunci cînd autorul însuși declară că reproduce informații din această operă. În realitate, Cantemir își folosește mult mai des scrierea anterioară, după cum arătam în *Studiul introductiv*.

În *Comentarii* dăm obișnuitele lămuriri privind izvoarele folosite de autor, ideile, numele, termenii, instituțiile sau evenimentele menționate în lucrare. N-am putut compara citatele lui Cantemir din unele lucrări turcești ca *Esrar-i cejr-i rûmûz*, *Muhammediye*, *Risâla-i Birgevî*. N-am putut identifica unele lucrări ca *Shamshun* — *nâme* sau *Despre începuturile sarazinilor sau al turcilor*, nici citatul — persan? — din încheierea *Epistolei dedicatorii*, nici unele personaje legendare ca Evordî, Zozai sau Abidonda. Asupra acestor locuri din carte atragem în mod special atenția specialiștilor. Referința *EI* indică *Encyclopédie de l'Islam*, t. I—IV, Leyde — Paris, 1913—1934.

Ediția cuprinde obișnuirii *Indici* de nume, termeni cu caracter cultural, autori și opere citate. În *Indicele de nume*, alături de formele din text am notat formele corecte, incluse în lista alfabetică afară de cazurile în care se aflau în imediata vecinătate a atestărilor din text, ceea ce permite repede găsirea lor. Nu numai numele de persoane sau locuri, dar chiar de categorii religioase (ordine de derviși, eretici etc.) au fost incluse în acest indice. Locurile, persoanele sau motivele legendare — dacă au intrat în onomastica islamică — vor fi găsite în același indice.

Indicele cultural (un *index rerum* dezvoltat) cuprinde principalele teme, subiecte, dar și ideile sau termenii interesând istoria culturală a Europei de sud-est sau a lumii islamice. Alături de conceptele ca atare am indexat aci numele lor, în limbi orientale (de obicei în turcă), în formele date de Cantemir (cu forma corectă în paranteze).

Indicele de autori și opere trimite la tot ce ni se pare a fi sursă a cărții, așadar nu numai la lucrările citate de Cantemir în text, dar și la acelea detectate de noi. Toți indicii trimit la paginile ediției din 1722 (notate marginal în text).

Bibliografia cuprinde numai lucrările privitoare la *Sistem* — geneza, circulația sau valorificarea operei.

Ilustrația volumului o reproduce integral pe aceea din ediția 1722 (frontispiciul și unele desene din text), la care am adăogat iconografia de epocă privind geneza cărții sau tematica ei (așadar, fotocopii după manuscrisul autograf, versiunea imprimată rusă, izvoare).

La soluționarea numeroaselor dificultăți întâmpinate în alcătuirea acestei ediții, am beneficiat de o largă asistență. Astfel, conducerea Bibliotecii Academiei R. S. România ne-a pus la dispoziție, cu deosebită înțelegere și pentru lungi intervale, reproducerea fotografică a manuscrisului latin, ediția rusă din 1722 și literatura științifică necesară aparatului critic al cărții. Ecaterina Șișmanian și dr. Zamfira Mihail au efectuat verificarea traducerii din limba rusă, iar Georgina Haneș ne-a ajutat

la migăloasa redactare a indicilor. Prețioase observații și sugestii ne-au făcut prof. Cicerone Poghiră și regretatul Aurel Decei, ultimul restabilind și forma corectă a termenilor în limbi orientale. Prof. Mihai Nasta a identificat, la cererea noastră, unele citate din autorii greci și latini, iar doamna Șokufe Saidi citatele din poetul Sa'di. Dr. Paul Cernovodeanu ne-a comunicat referințe privind activitatea lui Cantemir în anii de alcătuire a *Sistemului*. Reproduserile au fost făcute de Ionel Hozoc.

Tuturor le aducem și pe această cale viile noastre mulțumiri.

Dimitrie Cantemir în perioada exilului în Rusia.

— Cap. 1° —

1. Chlorophyll

(Scribam) (quod abstinere alij Alloveran. scribam) propriam
sententiam significat. Verbum autem ex hoc, quod huius
libri uariis, d. libris mutatur in his, (sc. ostendit) me
hominem in his libris legendis, discendum, quia a deo
per spiritum sanctum scribam, et cognoscit. Fundamentum huius
ut denotantur in his libris, dicitur quodammodo, quod
libri sunt scripti. Si uero inaccessibiles, tu quidem non
dixisti mentari, cum adeo uerba sua uarias. Sed huius
rei plures sunt in se. Ita quod, deus d. spiritus
sanctus hunc librum ueracissimum cognoscit!

[illegible][illegible]

Religia mahomedană. Alegorie de A. F. Zubov. Frontispiciu în
Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane, Sanktpiterburh,
1722 ¹.

SISTEMUL ²
SAU
ÎNTOCMIREA
RELIGIEI MUHAMMEDANE ³

S-A TIPĂRIT DIN PORUNCA MAIESTAȚII-SALE

PETRU CEL MARE

ÎMPĂRAT ȘI AUTOCRAT AL ÎNTREGII RUSII

ÎN TIPOGRAFIA ÎMPĂRĂTESCULUI

SANKTPITERBURH

În anul 1722, decembrie în 22 de zile

preaAugustul autocrator al sfințitului Imperiu rus, preaviteazul apărător al credinței ortodoxe, împăratul preaevlavios, preabunul părinte al patriei, prigonitorul faptelor rele, semănătorul virtuții, al științelor liberale și al artelor, primul autor al eternei glorii a popoarelor slave, marele cneaz, biruitorul, ridicătorul celor căzuți, cel ce a mărit și întins imperiul, prevăzătorul întemeietor al ordinului Sfântului apostol Andrei și cavaler preavrednic al altor ordine, supremul hiliarh al regimentului Preobrajenski, Marte al ambelor armate și arhistrateg generalisim, preaputernicul Neptun al tuturor mărilor, viceamiral al flotei ruse din cele patru mări, amiral de onoare al flotelor engleză, olandeză și daneză etc., etc., etc., domnul și poruncitorul său⁴ preamilostiv și preablind,

CUVÎNT DE INCHINĂCIUNE

A trecut, iată, al noulea an, o, cel mai evlavios dintre împărați, de când maiestatea-voastră a binevoit cu preabogata sa milă care se revarsă asupra mea cu deosebită bunătate să mă primească sub acoperământul și scutul vulturului rusesc și să mă ocrotească. Începe acum al zecilea an de când petrec o viață în bună liniște în

această monarhie ortodoxă. Și nu pentru vreun serviciu de laudă făcut de mine, / ci numai prin iubirea sa de oameni înăscută a fost mișcată maiestatea-voastră ca să reverse asupra mea atâtea și asemenea binefaceri, cu adevărat împărătești, încît în fața lor nu s-ar putea afla nici serviciu echitabil, nici supunere comparabilă, nici mulțumire potrivită sau răsplătire cuvenită din partea mea, fiind cu neputință de grăit, dar mai ales cu neputință de gîndit.

Ceea ce socotesc drept cea mai mare fericire dintre toate este însăși atenția publică⁵ a maiestății-voastre și (dacă trebuie să mai spun) iubirea mai mult decît părintească ce-mi vine din partea maiestății-voastre, liberă și prea îmbelșugată. În ce mă privește, ca slujbaş, mă îndestulez după cum se cuvine și cu smerenie, în desfătare, și mă bucur de ea cu toată liniștea (căci este inerent maiestății-voastre să nu caute îngîmfări, ci virtuțile cuviincioase împăraților, și chiar pe răzvrătiții conjurați și pe dușmanii vădiți să-i calce pentru îndreptare, iar nu pentru nimicire); și neîndoielnic că acestea, o, cel mai milostiv între suverani, pentru un om care se mulțumește cu partea sa de fericire și își judecă drept chemarea sînt considerate și sînt cu adevărat nu lucruri mici, ci foarte mari, nu puține, ci prea multe, nici mijlocii, nici de jos, ci prea înalte și superioare.

Dar eu, fiind după cum socotesc un măsurător neatenț al fericirii mele și neînțelegător față de atîtea îndurări împărătești (ca să nu spun nerecunoscător) și un om cu judecată slabă, în tot acest timp nu m-am învățat să urmez nici măcar oilor celor necuvîntătoare. Acestea, în fața păstorilor și stăpînilor lor care le apără de lupii răpitori nu obișnuiesc să se laude și să le arate cîmpiile înverzite, vîrfurile munților sănătoși și îmbelșugați, pășunile mînoase și ierburile pe care le mănîncă sau izvoarele din care se adapă (cum am făcut eu și singur mă învinovățesc), ci săturîndu-se de ele dau lîna, laptele și cele ce se fac prin închegarea lui; pe lîngă acestea, dacă este nevoie, ele dau fără nici o cîrtire și împotrivaală, la voia și folosința stăpînului lor, chiar trupurile și sîngele lor (în care, după cum spune

sfântul naturalist ⁶, se află sufletul animalelor) *. Și de vreme ce începătorul filozofiei morale, Epictet al nostru, laudă acestea la dobitoacele cele cu puțină simțire **, cu adevărat le muștră / și le dojenește fără cruțare la mine, și nu mai trist decât acestea proclamă un ales moralist persan, spunând că săteanul neînvățat care-și lucrează pământul este de mai mult folos pentru republică decât principele care-și petrece viața în lenevie și-și irosește timpul fără a folosi obștii *** ⁷. Cuvinte pe bună dreptate de aur care mie, un leneș și un neînvățat, mi se potrivesc și despre mine s-ar fi putut spune după buna-cuviință și după merit.

Dar dacă maiestatea-voastră, judecătorul cel mai iubitor de dreptate, va binevoi să asculte vina tăcerii mele prea adânci vreme atât de îndelungată, socotesc că îi pot înfățișa cauza cea mai adevărată și limpede.

Am în mine trei lipsuri de aceeași fire și odată născute : cea dintâi arată uscăciunea unui lemn uscat ; cea de-a doua poartă greutatea celui mai tare fier ; cea de-a treia ușurința și zborul lesnicios al penei. Aceste trei lipsuri ale firii mele reprezintă însușiri care se deosebesc între ele, atât cu numele, cât și cu fapta sau, după cum se spune de obicei, ca de la pământ la cer, contrarii și care se resping reciproc. Ele se cufundă în cel mai ascuns ungher al tăcerii și neputînd produce prin ele însele nici un fel de mișcare, deci nici o lucrare, ca o stare chimică (pe care chimiștii au numit-o capitol mort) ⁸ se lasă la fund fără a rodi viață, după firea ce le e proprie. Dar dacă neobosită artă a maiestății-voastre de a explica tainele oricărui lucru ar binevoi să-l cerceteze cu o judecată superioară, ar afla (dacă nu mă-nșel) că cele trei materii, adică lemnul, fierul și pana de vor fi asociate în chip meșteșugit de mîna unui artist priceput și dacă din combinarea acestor trei materii opuse între ele va fi făcută o săgeată, va rezulta

* Cp. *Deut.*, 12, 23.

** Cp. Epictet, Ἐγχειρίδιον, 46 : „...de vreme ce și oile nu arată păstorilor iarba pe care au mîncat-o ci, după ce au mistuit-o înlăuntrul lor, scot la iveală lîna și laptele”.

*** Cp. Sa'dî, *Gulistan*, cap. I (*Despre ale șahilor moravuri*), *Şahul cel nevrednic*.

un lucru frumos și vrednic de mirare cu însușiri foarte deosebite. În el vedem nemișcarea, greutatea și ușurința ; căci lemnul se mișcă foarte repede, fierul zboară în înălțime iar fulgul înalță în aer și în nori corpurile mai grele decât el.

4^a

„O, arte și ostenele ! O, timpuri și obiceiuri !“ * Dacă (așa cum mi se cuvine) / n-ar trebui să evit cuvintele de laudă și să mă feresc de plaga orgoliului, prin comparație cu acestea aș îndrăzni să strig cu glas mare (dar mai curajos și nu prea moderat) :

Cele trei lucruri neînsuflite, lemnul, fierul și pana, sînt supuse poruncii mcnarhului. Căci este limpede că în nici un meșteșug și știință cît de dificile nu se ascunde nici o minune și nu ne trebuie dovadă despre aceasta (căci toate se compun din număr, măsură și greutate). Este necesară numai prezența mîinii și voinței care să le pună în mișcare și să le îndrumeze — după cum am văzut că a făcut cu mine, înțeleg că face și nădăjduiesc că va face mai departe maiestatea-voastră. Urmarea este (ca să vorbesc fără părtinire) că porunca foarte eficientă a voastră atît a deșteptat aceste puteri slăbite și adormite, atît le-a îndreptat și le-a făcut așa de iuți și plăcute, încît mai înainte de împlinirea lor mi s-ar fi părut cu neputință. Așadar, voi urma de bunăvoie cuvîntului și cugetării unui poet persan ⁹ care, înfățișînd împăratului Persiei o cărțuție alcătuită de el dar atribuită aceluia și primind-o împăratul cu mulțumire și făgăduindu-i împărătește să-l aibe sub ocrotirea sa, i-a cîntat acest distih :

[*Zāngah ke torā bar mane meskin nazār ast*
Ashāram az aflāb meshhur tar ast.]

adică :

„De cînd protecția ta mi-a fost acordată mie sărmanului, Alcătuirile mele sînt mai limpezi decât urmele soarelui“ **.

Socotesc că poetul acela cugeta foarte înalt despre opera sa, de aceea mă aștept ca și despre mine să spună

* Cicero, *In Catilinam oratio prima*, 1.

** Sa'di, *Gulistan*, *Lauda șahului Islamului*.

cumpliții judecători ai scrierilor cărturărești că mi-am format, cu totul de prisos, o părere îngîmfată despre opera mea. Dar în fața acestora care nu pot nimic împotriva, nădăjduiesc că stă neclintit obeliscul discernămîntului (de care nimeni nu s-a rușinat cîndva), pe care cred că n-ar fi reprobabil să se pună inscripția :

[*Gar khod hame 'eibhā bedin bande dar ast
Har 'eib ke soltān be pasandad honar ast.*]

adică :

„Chiar dacă toate viciile s-au adunat în acest slujitor, orice faptă / favorabilă împăratului, fie și rea, este o virtute“ ! *

5^a

Așadar, preaînțeleptule ¹⁰ între monarhi, oferindu-ți această scriere alcătuită din porunca voastră (numită *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*) ca pe „ale tale dintru ale tale“ **, deși vorbind despre mine înă arăt prea îndrăzneț tocmai cînd discernămîntul cere măsură, n-am vrut să fiu atît de lipsit de discreție ¹¹ încît să cred că din răspunsuri rele se pot produce fapte bune. Binele nu se face decît din bine și bine făcut va fi, dar am și păstrez în inima mea speranța că, dacă maiestatea-voastră primind opera mea sub puternica sa apărare va binevoi să privească spre ea cu un ochi vesel și milostiv, atunci voi înțelege cu adevărat și voi mărturisi că decada ¹² operelor mele față de miriadele (mulțimea) îndurărilor tale apare și este oferită ἀνταλλάγματος ¹³ ca o umbră și o datorată slujbă de ἱχνογραφία ¹⁴.

În sfîrșit,

[.] ¹⁵

adică :

„Rog să fiu iertat pentru slujba mea nedesăvîrșită,
Nu pot nădăjdui în serviciul meu“.

Rămînînd întotdeauna al maiestății-voastre imperiale,
domnul nostru cel preamilostiv întru toate,

Preasmerit slujitor,

Dimitrie Cantemir /

* Sa'dī, *ibidem*, *Lauda marelui emir Abū Baker ibn Abū Naṣr*.

** *Liturghia sf. Ioan Hrisostom*, ecfonisul după a treia aducere.

ODĂ
SPRE LAUDA OPEREI
SERENISIMULUI PRINCIPE
DIMITRIE CANTEMIR
NUMITA
„SISTEMUL DESPRE RELIGIA
ȘI STAREA IMPERIULUI TURCESC“

Dacă pe cineva îl arde dorința de a cunoaște cele turcești,
neamul blestematului Mahomed
și vlăstarul încă mai ticălos al geloniilor¹⁶
înrudit cu el,
Cît de mare a fost puterea stăpînirii nelegiuite,
tratatele crudei puteri, războaiele,
stratagemele, vicleșugurile, ordinea statală,
credințele și religia nefirească a turcului,
Acela, fără să părăsească pulberea patriei lui,
nu trebuie să se grăbească cu roțile lui Iapet
sau cu vrednicul cal al tesalienilor
spre țărmurile odrizilor¹⁷,
Nu trebuie să-și întindă pînzele pictate ale corăbiilor
cu multe vîsle
sau pe adierile întinsului văzduh
să zboare cu aripile fulgerului
Ci, închis între pragurile dulci ale penaiilor săi¹⁸,
rămînînd departe de primejdii,
fără să obosească, nu are decît să cugete cu mintea
și să întoarcă neîncetat cu mîna-i
filele acestui volum.
Aici va vedea toate cele otomane,
orice e păgîn, orice e sacru pentru necredincioși,
toate, ca într-un mare teatru

sau ca într-o oglindă de sticlă strălucitoare.
 Mare este gloria principelui autor,
 mari sînt foloasele cititorului credincios :
 aceluia îi revine cununa operei împlinite,
 acestuia lucrarea îi dăruiește foloase. /

Mulți au scris despre cele din Bistona ¹⁹, nu neg,
 mulți, dar acest principe, singurul
 a scris, strălucitul, mai sigur și mai pe larg
 lucrurile văzute de alții doar prin oglindă.

Operă minunată, mai trainică decît marmora,
 scriere vestită mai veșnică decît arama ²⁰,
 demnă de autor,
 celebrul principe Dimitrie Cantemir.

Perfidă Turcia, leapădă-ți fastul,
 încetează a mai înspăimînta cu spectre deșarte,
 încetează să mai arunci ca pînă acum
 fardurile tale împotriva divinelor cete creștine.

Cunoaștem acum toate visele și
 fastul alor tăi, ca niște ascunzișuri
 dezgolate ne stau deschise templele zeilor,
 casele, poporul, senatul.

El, principe vestit, se poate compara cu lemnul,
 cu fierul, cu pana cea iute a păsărilor ²¹,
 dar cu toate acestea îmbinate,
 grație meșteșugului prin care oamenii fac săgeata cea iute.

Din cauza tuturor acestora trebuie să te temi
 de lancea făurită de mîna purtătoare de sceptru a lui Petru
 al Rusiei,
 stăpîn al tunetelor,
 cea care urmează să se avînte împotriva jugului. Principe !

Dodona făurește bîta lui Hercule
 și ascute fierul săbiei lui Marte ²² ;
 săgeata cea iute va aduce pieire
 și acestea împreună vor pricinui mii de morți

Funeste turcilor, dar nu ție, Rusie.
 Strălucește măreață speranța înfiripată că se vor putea reface
 pierderile atît de mari ale pelasgilor ²³,
 ale Heladei și ale întregului Orient. /

Vei frînge coarnele Bosforului înspumat
 și vei dezlega lanțurile de fier ale grecilor.

2b

3b

Întinde-ți brațele puternice
și cu arcuri scite taie pe sciți ²⁴.

Astfel i-a cîntat al înălțimii-sale preasupus servitor

și arhimandrit

Teofilact,

rector al școlilor din Moscova ²⁵. /

PREASTRALUCITULUI
ȘI
PREAINALTULUI
DIMITRIE CANTEMIR,
PRINCIPE AL SFÎNTULUI IMPERIU RUSESC,
DOMN
EREDITAR AL ȚĂRII MOLDOVEI,

Ilustru

atit prin strălucita înzestrare a minții sale,
cît și prin străvechile chipuri a le principilor Moldovei,
celui care a cultivat în mod fericit o literatură mai rafinată,
patronului foarte darnic al oamenilor culți
i se adresează, i se închină, i se dedică
această urare
în timpul cînd dă la lumină
opera sa *Despre sistemul religiei mohammedane etc.*

Obșteasca lumină n-a sperat să poată vedea
Minunata odraslă a unei minți preastrălucite
Și n-a sperat să măsoare vreodată pe Apelles²⁶ după trăsăturile
artei sale,

Strălucirea după umbrele literelor
Și pe Iupiter după Minerva sa.

Totuși, în această carte a unei Minerve mai divine,
Ca e strălucește întregii lumi în zilele unor nașteri serenissime
Pe aceasta s-a învrednicit s-o vadă,
Ca să-i facă pe mulți iluștri
În virtutea unei legi plăcute.

Expune cunoștințe demne de admirație

Măreața operă

Zămislită cu mari eforturi, plină de o impunătoare erudiție,
Destinată să aducă nemăsurate foloase.

Un nou Tullius²⁷ în elocință

Un Lipsius²⁸ reînviat în politică, /

Un Cato²⁹ rus prin sentimente,

5b

Întru toate

Principe al geniilor și geniu al principilor,

Lucruri demne de admirare.

Pe tine, Dimitrie Cantemir,

Care te tragi din sîngele august al marilor principii ai Moldovei,
Îndată ce te-a primit Lucina, aşternîndu-ţi-se purpura,
Te-a şi încredinţat Palladei pentru a fi creştut ³⁰
Spre podoaba globului pămîntesc,
Spre binefacerea popoarelor.

Fericită progenitură,
Pe care natura te-a înălţat deasupra capetelor pe tronul strămoşesc,
O cultură şi mai rafinată te-a ridicat deasupra spiritelor.
Una i-a dat cununa de principe
Alta, o viaţă de principe,
Pentru ca prin sufragiile amîndurora, o minte încununată cu atîtea
calităţi

Să deţină întîietatea pretutindeni.
A trebuit totuşi, la început, să fie hărăzit de cer să conducă
soarta Moldovei,

Ca să arate lumii, în fruntea ei,
Cîtă valoare are prin fiecare membru al său.

Judece divinul Platon
Dacă domniile vor preţui mai mult pe un filozof care domneşte,
Sau se vor supune cu mai multă îngăduinţă unui rege filozof ?³¹
Recunoscătoare pentru amîndouă Moldova a auzit dezbaterea
Privitoare la principele Cantemir
căruia

I se venera cununa de lauri a înţelepciunii unită cu cea regală,
I se admira gloria filozofului nedespărţită de înţelepciunea
guvernării.

Dar Moldova cu mărirea ei
N-a satisfăcut rîvna măreaţă a unui principe atît de însemnat ³²,
Aşa încît a fost adus şi mutat de acolo în Rusia,
Ştiind că acvilelor încoronate ale ruşilor le este prietenă lumina
Care străluceşte prin strălucirea originilor ca şi prin făclia lui
Cleante ³³.

Apărător de seamă al credinţei şi libertăţii strămoşeşti,
Cînd Dumnezeu a părăsit taberele răsculaţilor ³⁴ el a urmat
de bunăvoie acvilele ruseşti,

În locul bogatelor prăzi îmbrăcîndu-se doar cu Hristos.
A preferat să se supună în mod liber altei guvernări,
A preaputernicilor Hristos şi Petru,
Robindu-se el însuşi supunerii unei credinţe veşnice,
Decît să poruncească altora sub jugul barbarilor. /

Sub bune auspicii

Soarele principilor să înainteze din Orient
Și să i se prevestească o ascensiune cât mai înaltă în ținutul rusesc,
Căci pretutindeni
Ca un principe al astrelor și la fel al pământurilor se aude faima
Acestui preaslăvit.

Dar

Elanul nobilei virtuți nu contenește în ascensiunea lui.

Așezat pe înălțimile soartei

A pășit și mai sus prin virtuți.

Dacă ar fi trebuit să urmeze pe alții

Nu putea să nu-i întreață.

Primind poruncă să-i întreață,

A depășit gloria celor mari prin merite neîntrerupte.

Fără îndoială, o colină pare celui smerit cât Alpii,

Dar cel căruia i-au plăcut însemnele auguste ale virtuților

Este însuflețit de lupta însăși.

Așa este felul personalității auguste și al tău, principe preaslăvit.

Pentru tine este puțin lucru că în țara ta ai găsit atâtea exemple
strălucite

Ca prin virtuți să le duci mai departe.

Cauți ce poți adăuga culmilor gloriei străbunilor
și adaugi.

Virtutea este adevărata podoabă a spiritului și a glorioșilor
cantemirești

Astfel, prin nume și faimă, a meritat să fie principe

Al Rusiei, și ar putea fi numit al întregii lumi.

Întîi, prin purpura sîngelui nobil,

Apoi prin năzuința curată a virtuții

A urcat augustele culmi.

Chiar dacă natura nu ți-ar fi așezat scaunul pe cele mai
nobile trepte,

Auditoriile, tribunalele, catedrele doctorale te-ar fi ridicat
pe înălțimi împărătești.

Unii roșesc în fața volumelor de purpură ale învățaților

Ca și cum purpura augustă ar fi ostilă albului paginei

Și aurul celor încoronați n-ar suporta petele literelor.

Cu toate că sorii încununăți răsar fără noroc pentru domnii
Cărora aurora premergătoare înțelepciunii nu le strălucește în față,
Căci precum

Cu greu pot însoți mai fericit umbrele faimei literare
Altceva decît numele strămoșești ilustre prin noblețe ³⁵,
Tot așa cu greu pot străluci asupra lumii auguștii sori după alte
noșți mai favorabile

Decît după cele atice. ³⁶ /

7b

Ce rar lucru, așadar,
Să se fi întîlnit și cu o soartă favorabilă și cu înțelepciunea mare.

În chip atît de minunat
Unindu-le pe amîndouă ai fost strîns la pieptul slăvitei Pallas ³⁷,
Preaslăvite Cantemir !

Nu ți s-ar fi părut că ești un om fericit,
Dacă nu te-ai fi încărcat cu belșugurile de înțelepciune,
Nici n-ai fi părut mare,
Dacă n-ai fi trecut pe o pană de înțelept dincolo de culmile
încoronate.

Prin pildă ai dovedit, prin judecata tuturor ai întărit
Că poate ajunge și la augustele purpuri și la culmile literare
Un bărbat atît de rar ca tine.

Aceleași hotare unesc înțelepciunea și virtutea,

Aceleași te unesc pe tine cu înțelepciunea.

Totuși, ca să te apropii mai mult de amîndouă

Le-ai lipit de făptura ta,

Așa încît cel care va privi pe una sau pe alta în oglinda minții
tale atît de integre

O să le laude pe amîndouă, o să le iubească, o să le admire

Pe merit pe amîndouă,

Pe nici una de-ajuns.

Ai adăugat coroanei de principe panglicile docte,

Impodobind cu ele tîmplele frunții și ale vieții ;

Niciodată nu ne-ai fi părut atît de nobil, dacă n-ai fi strălucit
și prin opere literare

Niciodată, principe, dacă n-ai fi deținut întietatea minților,
Niciodată vestit prin portrete strămoșești, dacă nu le-ai fi însemnat
cu amprenta literelor frumoase.

De aceea, pentru rarele podoabe ale togii și ale mantiei de războinic,

Admis în cununa doctorilor ilustrei Societăți a științelor din
Brandenburg ³⁸,

Ai meritat să ți se spună membru principal,

Așadar cap al acestui nobil corp.

Coroana strămoșească a încununat capul nobilei familii,

Cea de învățat a trebuit să încununeze înțelepciunea
cuprinsă sub ea.

Cît de frumos se potrivește inelului de doctor
Piatra nestemată a principilor, răsplata muzelor, Cantemir,
Pe care împodobindu-l
Își capătă deopotrivă de la el
valoarea.

Salut, principe și doctor,
Și ca să nu schimb numele, pe care virtutea și demnitatea ta le-au
unit într-unul singur,

Salut, îndoite principe,
De mai multe ori mare, de mai multe ori demn
Prin sufragiile celor de sus și ale oamenilor,
Spre pilda întregii lumi. /
Fiindcă ție nu-ți lipsesc nici artele învățatului, nici cele ale
principelui,

8b

Ci muza sălășluiește în sufletul tău împreună cu Iupiter.
O, spectacol vrednic cerului și pămîntului !

Principe în purpură, primul în togă,
Căpetenie pe tron,
Cantemir cel cu totul de aur în lăcașul muzelor.
Acolo natura te-a ridicat pe un soclu,
Aici înțelepciunea te-a înălțat pe culme.
Virtutea

A fost învățătoarea și arhitecta
Care ți-a făcut un chip la fel de potrivit pentru amîndouă culmile.
O, plăcute monumente ale pămîntului !
Lăcaș al Academiei, palestră a palatelor, precepte, exemple date
spre învățătură,

Aulă desăvîrșită, nobil sanctuar al virtuții,
Teatru prea înalt al înțelepciunii,
Cîți curteni,

Tot atîția discipoli ai artei și ai probității,
Cîți slujitori, tot atîția învățăcei,
Cîți oameni străini,

Tot atîția ascultători entuziaști ai învățaturii,
Toți plini de admirație.

N-a putut înțelepciunea să devină mai știutoare,
Cu un profesor atît de mare al virtuții și înțelepciunii,
Atît de cunoscut,
La care

Nu știi dacă trebuie să fie lăudată mai mult dragostea față de
toți învățații,

— Căci este cu atât mai mare prețuitor al literaturii, cu cât o
prețuiește și la alții —,

Sau dacă trebuie admirată înalta-i experiență

Care este atât de mare,

Încît nu năzuiește — cu ardoare — altceva decît să ajungă
cînsit la cunoașterea științelor.

Îngrijita învățătură a tuturor limbilor erudite,

Înalta prudență și gloria integrității în chestiunile politice,

O credință nestrămutată în cele teologice,

Un raționament subtil în problemele de logică,

O experiență solidă în cele fizice,

O probitate nepătată în problemele de etică,

Și alte însușiri ale unui suflet distins

Pe care fie că le-au văzut la cite unul vremurile trecute, fie că
le așteaptă vremurile viitoare,

Intr-unul le privim, le lăudăm, le admirăm,

În Cantemir,

Imagine a celor de mai înainte, model al celor ce vor urma,

Sinteză a tuturor. /

9b

Ce laude nu-i va închina posteritatea amintindu-și de el,

Lui, în care va vedea atîtea podoabe strînse laolaltă ?

Face să vibreze fierul, mînuiește și cîrmuiește cu spada și condeiul,

Cu pieptul viteaz, cu inima pură, cu mintea ascuțită,

Astfel încît aduce moarte dușmanilor, dragoste cetățenilor, valoare
literelor

Și insuflă tuturor prețuirea făpturii sale.

Iși atrage de pretutindeni cea mai de seamă prețuire

Prin ponderea talentului și rațiunii ;

De orice lucru s-ar apuca, îl începe însoțit de laudă,

Orice începe desăvîrșește cu prețuirea unanimă,

Orice desăvîrșește este încununat de admirația tuturor,

Astfel încît

Sub fiecare operă a lui,

Stau scrise meritul, onoarea și admirația.

În cele mai importante treburi ale casei imperiale

Cea mai mare parte din timp o cheltuiește pentru erudiție ;

Cea mai mare erudiție, pentru Aula otomană,

Pe care

A descris-o în culori vii cu o măiestrie
Pe care n-a avut-o nimeni altul.
Imensa mulțime a masei barbare
Se vede aici, în pagină, atît de mare,
Cît este ea.

Și atît este ea

Cît o arată aceste pagini.

Descrierea este pe măsura măreției subiectului,
Rîvna pe măsura descrierii,

Pe care a rezumat-o pe scurt cu pana lui,
Prevestind că trebuie strînsă mai din scurt cu spada ³⁹.

A trăit din virtuțile creștinilor,

A descris viciile barbarilor,

Ca prin acelea omul să-l cinstească pe Hristos,

Iar prin acestea să-l proscie pe Mahomed.

Cu viciile altora el și-a dovedit virtutea

și,

Scoțînd un leac salvator dintr-o otravă,

Nu este de mirare

Că prin glasul său este criticată fărădelegea, se laudă virtutea,

Crima ticăloșilor devine un panegiric al virtușilor,

Iar cutezanța tiranilor gloria împăraților.

Nimeni nu poate să aibă sentimente mai ticăloase decît aceia și
un gînd mai sfînt decît acesta.

Aceia sînt disprețuitori nelegiuți ai divinității,

Acesta este admiratorul ei cel mai credincios ; /

Pe cît este de mare fărădelegea dușmanului, pe atît meritul acestuia. 10b

Capitolele cărții

Sînt capetele Aulei turcești :

Ipocrizia și tirania.

În timp ce unul descrie religia cea necredincioasă,

Celălalt cheamă la venerarea sinceră a Domnului,

În timp ce unul smulge de pe fața tiraniei masca guvernării

înveșmîntată în togă,

Altul cheamă la libertate popoarele ce gem subjugate.

Amîndouă

Cuprind acea erudiție

Pe care și-o doresc învățații,

Mărturisindu-și admirația pentru cel mai bun principe ⁴⁰.

Ori de cîte ori a pus mîna pe condei,

De atîtea ori a arătat că-i depășește în zbor pe toți ;

Cîte linii a tras cu pana,
 A rescris tot atîtea caractere de o desăvîrșită erudiție ;
 Cîte vorbe a revărsat, tot atîtea oracole ;
 Cîte litere a așternut,
 Tot atîtea sufragii a izbutit să-și adune pentru tabla veșniciei ;
 Cîte pagini a umplut, tot atîtea table
 În care nemurirea va povesti într-un stil veșnic nobilul său elogiu ;
 Cîte semne a scris,
 Tot atîtea obeliscuri, tot atîtea limite a împlîntat tiraniei.
 Înarmat cu un coif de fier și apărat de coiful rațiunii solide
 A abătut lovitura barbară.
 Nu este de mirare
 Că mîna obișnuită cu trofeele a știut să triumfe totodată cu pana.
 Cînd străbate laudele virtuților, s-ar părea că ele urcă la cer ;
 Cînd se năpustește asupra viciilor, se prăbușesc de la sine
 neînsuflețite, sub infern.
 L-ai crede un Pericle
 Care de pe înălțimea sublimă a demnității face să vibreze elocința
 aducătoare de fulgeru
 Dacă n-ai zice că este Iupiter care face să tune cerul rusesc,
 Ca să nu crească giganții atît de ticăloși.
 Aceasta este lupta unor minți pașnice :
 a se război cu viciile, a strivi cu pana tiranul,
 a doborî la pămînt spiritele neîmblînzite ale barbarilor,
 a duce în triumf aplauzele secolelor.
 Călcînd fastul pe care l-a călcat odinioară cu un pas glorios,
 Îl vei ridica deasupra întregului univers.
 A scos din teacă în același timp și sabia și condeiul,
 Ca să nu ducă împiedicați în lanțuri mai mulți dușmani decît
 cetățeni,
 Pe care i-a dobîndit ca slujitori prin dragostea arătată lui,
 grație elocinței sale de aur.

Un Hercule mai înțelept /

11b Va face să pălească astrul nefast al domniilor în fața astrului
 literar.

Va suferi — de-ar fi astfel ! — o veșnică eclipsă :

Din celălalt capăt i se opune

Prealuminosul Apollo.

Luna însîngerată nu-și va mai bate joc de pămînturi cu lumina
 ei fățarnică ;

Divinul Platon

Va dezvălui întregului univers monștrii ascunși la sinul ei ⁴¹,

Așa este,

Cîtă vreme înțelepciunea de Linx a unui alt

Preastrălucit Cantemir

îndreptată spre dușmanii descoperiți ai cîrțiței, se va rîndui
chiar printre cei ascunși.

Zadarnic

Te întărești cu atîtea taine întunecate

Poartă otomanică,

Pentru nimeni nu te mai înalți de nepătruns

Prin exemplul dat de Cantemir,

Așa încît nu mai este nimeni care să nu-și dea seama

Cît de însemnat lucru este să cunoască răul.

Cauza necunoscută face ca boala să fie de nevindecat ;

Otrava cu cît mai mult stă ascunsă, cu atît mai mult vatămă ;

Dacă vicleniile tănuite în calul troian n-ar fi fost ascunse
troienilor,

Ar fi rămas în picioare Troia.

Șiretlicul ascuns pricinuieste o rană mai adîncă ;

Loviturile prevăzute vatămă mai puțin.

O, de cîte ori lațul întins a sugrumat domniile marii Asii,

De cîte ori Caribda perfidă a înghițit provinciile înotînd în
lacrimile popoarelor.

Era o stîncă de temut pentru întreaga creștinătate ;

Cauza limpede :

Fiindcă era de cei mai mulți necunoscută ;

Dar

Cînd va fi cunoscut de toți

Meșteșugul violean își va pierde prețul ;

Tăiate din rădăcină, vițele se vor prăbuși singure la pămînt,

Odată ce le-a fost închisă gura, chiar și fluviile cele mai
năvalnice seacă.

De-ar fi otomanii giganți

Există un Iosua cantemiresc ⁴² :

Oricîtă forță ar arunca, lui îi va fi spre putere.

Hidra obișnuită să prindă va fi curînd prinsă ;

Impotriva unui monstru atît de mare, lumea creștină suspina după
un asemenea Hercule.

O, sfîntă oștire, ridică steagurile triumfale !

Zac la pămînt taberele dezarmate ale dușmanului tău jurat

Zidurile tale răsturnate, turnurile de apărare prăvălite la pămînt,

Poarta otomană stă deschisă.
 Opera lui Cantemir întinde firul învingător al Ariadnei
 Prin labirintul plin cu atâtea meandre întortocheate ; /
 Minotaurul care a râvnit să prade
 Va fi el în curînd pradă.
 Gloria lui Tullius va fi fost vrednică de ramura de palmier :
 Elocința a fost capabilă să izgonească dintr-un oraș pe cetățeanul
 sîngeros ⁴³ ;
 Posteritatea îi va decerna o răsplată mai mare lui Cantemir
 Care a proscris tiranul din lumea întreagă.
 Aici, voi Plinii, nu Lisipi,
 Ascuțiți-vă
 Mințile, nu pietrele de marmoră,
 Stilul, nu dalta :
 Cantemir
 Merită encomiaști răsunători, nu obeliscuri lipsite de grai,
 Fiind demn de elogiu, nu de slavă deșartă.
 Ridică-te tot mai sus glorie a principilor !
 Printr-o singură carte oferită lumii
 Vei dobîndi înfricoșarea barbarilor, gratitudinea creștinilor,
 panegiricele erudiților,
 Lauda tuturor
 Deși
 „Niciodată nu se va găsi o faimă care să corespundă trudei tale” *.

Al înălțimii-voastre preasupus
Hiern Gedeon Wiszniowski ⁴⁴
Ph.D.H.Th.P.

În Colegiul s[acrei] m[aiestăți] i[mperiale] din Moscova,
 la 22 noiembrie 1719. /

* Hor[atii], li[ber] 2, Sat[yra] 8.

SUMARUL
CĂRŢILOR DIN PRIMUL TOM ŞI AL CAPITOLELOR
CUPRINSE ÎN ELE

CARTEA ÎNTII

Despre pseudoprofetul Muhammed

	<i>pagina</i>
Capitolul 1. Despre numele lui Muhammed . . .	1
Capitolul 2. Despre viaţa lui Muhammed . . .	2
Capitolul 3. Despre persoana lui Muhammed . . .	7
Capitolul 4. Despre moravurile lui Muhammed . . .	8
Capitolul 5. Despre începutul prorociei minci- noase a lui Muhammed	9
Capitolul 6. Despre primirea Legii	10
Capitolul 7. Despre suirea în cer	11
Capitolul 8. Despre pogorîrea din cer	17
Capitolul 9. Despre minunile lui Muhammed . . .	21
Capitolul 10. Despre alte minuni, despre fiica lui şi despre numărul femeilor . . .	27
Capitolul 11. Despre moaştele lui Muhammed . . .	29
Capitolul 12. Despre urmaşii lui Muhammed . . .	33

CARTEA A DOUA

Despre „Curan”

Capitolul 1. Despre denumirile <i>Curanului</i> . . .	37
Capitolul 2. Despre cartea <i>Muhammedie</i> . . .	41
Capitolul 3. Despre învăţătura <i>Curanului</i> . . .	44
Capitolul 4. Demonstrarea minciunii <i>Curanului</i> . . .	46

Capitolul	5. Despre stilul <i>Curanului</i>	49
Capitolul	6. Despre dificultatea limbii <i>Curanului</i>	51

CARTEA A TREIA

Despre „Apocalipsul” muhammedan

Partea I.	În general	55
Partea a II-a.	Despre semnele premergătoare sfârșitului lumii	61
Articolul	1. Profeția despre invazia beni ac-ferilor	64
Articolul	2. Despre năvălirea lui Dedjdjal	68
Articolul	3. Despre pogorîrea lui Iisus Hristos	71
Articolul	4. Despre Eedjiudj și Meedjiudj	72
Articolul	5. Despre venirea lui Dabetularz	73
Articolul	6. Despre soarele care va răsări de la apus	74
Articolul	7. Despre închiderea porților căinței	75
Articolul	8. Despre revenirea <i>Curanului</i> la cer	75
Articolul	9. Despre venirea fumului	76
Articolul	10. Despre trâmbița de corn	77

CARTEA A PATRA

Despre teologia muhammedană

Capitolul	1. Despre teologie	81
Capitolul	2. Despre Dumnezeu	85
Capitolul	3. Despre providență sau pronia lui Dumnezeu	90
Capitolul	4. Despre crearea unor lucruri care au premers zidirii lumii	93
Capitolul	5. Despre îngeri, diavoli, djini și altele	97
Capitolul	6. Despre zidirea lumilor	101
Capitolul	7. Despre zidirea lui Adam și a Evei	107
Capitolul	8. Despre prorocii de la Adam pînă la Noe	112

Capitolul 9.	Despre Noe	113
Capitolul 10.	Despre Avraam și copiii lui	116
Capitolul 11.	Despre Moise, Aaron și Maria	120
Capitolul 12.	Despre David, Solomon și alții	124
Capitolul 13.	Despre Alexandru cel Mare	127
Capitolul 14.	Despre Domnul Iisus și despre preabinecuvântata Fecioară	133
Capitolul 15.	Despre sfinții creștini	139
Capitolul 16.	Despre sfârșitul lumii	144
Capitolul 17.	Despre învierea de obște și jude- cată	150
Capitolul 18.	Despre torturile păcătoșilor cre- dincioși	155
Capitolul 19.	Despre Araf	156
Capitolul 20.	Despre iad	159
Capitolul 21.	Despre rai	163/

CARTEA A CINCEA

2^c

Despre religia muhammedană

Capitolul 1.	Precuvântarea autorului	167
Capitolul 2.	Despre religia muhammedană în general	168
Capitolul 3.	Despre <i>gusl</i> și <i>abdest</i>	171
Capitolul 4.	Despre <i>namaz</i>	174
Capitolul 5.	Despre <i>urudj</i>	180
Capitolul 6.	Despre <i>badj</i>	186
Capitolul 7.	Despre poruncile <i>Curanului</i>	205
Capitolul 8.	Despre faptele care țin de <i>farz</i> și de <i>sunnet</i>	215
Capitolul 9.	Despre faptele care țin de <i>sunne- tul</i> însuși	211
Capitolul 10.	Despre poruncile meritorii, însă nu necesare	215
Capitolul 11.	Cele care țin de <i>farz</i> cât și de <i>sun- net</i> sînt și necesare și meritorii	217
Capitolul 12.	Despre alte fapte meritorii	226
Capitolul 13.	Despre poruncile <i>halal</i>	235
Capitolul 14.	Despre <i>haram</i>	239
Capitolul 15.	Despre <i>mekruh</i>	248

Despre alte rînduieli ale religiei muhammedane

Capitolul	1. Despre <i>dugun</i>	251
Capitolul	2. Despre căsătorie	257
Capitolul	3. Despre divorț	263
Capitolul	4. Despre înmormîntare și pomenirea morților	268
Capitolul	5. Despre mormintele șeicilor	273
Capitolul	6. Despre zilele de sărbătoare	278
Capitolul	7. Despre sărbătorile lumești	285
Capitolul	8. Despre sectele dervișilor în general	287
Capitolul	9. Despre primii întemeietori ai sectelor dervișilor	290
Capitolul	10. Despre secta dervișilor <i>mevlevi</i>	291
Capitolul	11. Despre secta dervișilor <i>bektași</i>	300
Capitolul	12. Despre secta dervișilor <i>kalenderi</i>	301
Capitolul	13. Despre secta dervișilor <i>kadri</i>	303
Capitolul	14. Despre dervișii <i>torlak</i> și <i>ebribuhari</i>	306
Capitolul	15. Despre secta dervișilor <i>iedhemi</i>	307
Capitolul	16. Despre secta dervișilor <i>hîzrevi</i>	308
Capitolul	17. Despre dervișii <i>abdal</i> , <i>urian</i> și <i>budalla</i>	310
Capitolul	18. Despre dervișii <i>seiah</i>	313
Capitolul	19. Despre ereziile muhammedane în general	316
Capitolul	20. Despre erezia <i>Rafazî</i>	319
Capitolul	21. Despre erezia <i>Munasuh</i>	321
Capitolul	22. Despre erezia <i>Maalumi</i>	323
Capitolul	23. Despre erezia <i>Nimetullahi</i>	325
Capitolul	24. Despre erezia <i>Mezakî</i> , <i>Baiagî</i> și altele	325
Capitolul	25. Despre erezia <i>Işrakî</i>	328
Capitolul	26. Despre erezia <i>Haireti</i>	329
Capitolul	27. Despre ereziile <i>Muammazî</i> și <i>Selisî</i>	330
Capitolul	28. Despre erezia <i>Bektași</i>	331
Capitolul	29. Despre erezia <i>Kadizadeli</i>	332
Capitolul	30. Despre erezia <i>Mumsoiunduren</i>	335
Capitolul	31. Despre erezia <i>Lutî</i>	337

Capitolul 32.	Despre muhammedanii idolatri .	338
Capitolul 33.	Despre muhammedanii atei . .	342
Capitolul 34.	Despre științele muhammedane	346
Capitolul 35.	Despre prima parte a învățaturii	348
Capitolul 36.	Despre învățătura <i>Inşa</i> . . .	350
Capitolul 37.	Despre științele <i>rekkam, hendise</i> și alte . . .	357
Capitolul 38.	Despre logică, retorică și altele .	359
Capitolul 39.	Despre știința numelor dumne- zeiești . . .	366
Capitolul 40.	Despre științele <i>rasad, sîhr, tîlsîm</i> și altele . . .	369
Capitolul 41.	Despre științele <i>fal, djeazulîk</i> și alte . . .	375 /

DIMITRIE CANTEMIR,
PREAIUBITULUI CITITOR
SĂNĂTATE

David, fiul lui Iessei, om după inima lui Dumnezeu, preagrațios între împărați, preaales între proroci, prea-adînc între teologi și preaiscusit contemplator al tainelor lui Dumnezeu, după ce s-a învățat în legea Domnului Savaot zi și noapte * și prin harul lui Dumnezeu i s-au descoperit cele negrăite și ascunse ale înțelepciunii Lui, a emis această judecată : „A tot sfîrșitul am văzut sfîrșit, largă este porunca ta foarte” **. Aceasta înseamnă că orice meșteșug, sau știință, și orice este produs de iscusința omenească, totul este circumscris și determinat ; dar cuvîntul lui Dumnezeu e atît de vast, sublim și adînc, încît nu poate fi nicidecum priceput de mintea omenească, decît atît cît este îngăduit prin harul pe care tot el îl dă. Deci Prorocul, după ce a cercetat cu o foarte profundă contemplație tainele lui Dumnezeu cele negrăite, așezămîntul înțelepciunii celei veșnice, rînduielile și legea, s-a apucat, silitor, de cercetarea născocirilor omenești și de cunoașterea lor, după cum se vede din cuvintele lui care cu sîrguință judecă. Pentru că în același *Psalm* grăiește : „Spusu-mi-au mie

* Cp. *Ps.*, 1, 2.** *Ps.*, 118, 96.

călcătorii de lege defăimări, însă nu sînt ca legea ta, Doamne" ! *

Mulți dintre sfinții părinți au tîlcuit această sentință și i-au dat multe interpretări ; însă mințile tuturor au socotit una și aceeași, anume că Prorocul a cercetat atît de stăruitor rînduielele relei credințe și legile necredincioșilor, pentru ca punînd minciuna în fața adevărului, lumina să lumineze și mai mult întru întunec. Și fiindcă mintea lui s-a robit ascultării credinței, comparînd cugetările și născocirile omenești cu legea cea dumnezeiască, spre a le proba cu o piatră de încercare, a vrut să le arate mincinoase și vrednice de rîs ca pe niște împletituri păcătoase de basme, după cum însăși arătarea cuvintelor a dovedit.

2^d Același lucru ne învață și ne poruncește sfîntul Ioan Evanghelistul cu putere de apostol în *Epistola sa sobornicească* **, anume să ispitim duhurile, ca nu cumva din neștiință să credem fiecărui duh, ci, / făcînd deosebire între duhul bun și cel rău, să cunoaștem care dintre ele este luminat de semnul lui Dumnezeu și care este făcut de Mamona și să pricepem cine vorbește inspirat de Duhul lui Dumnezeu, și cine din propriul său pîntece. Căci orice învățătură, orice rînduială, orice lege și orice scriere care nu se întemeiază tare pe adevărul cuvîntului lui Dumnezeu, este deșartă, animalică, inutilă, dar mai cu seamă vătămătoare vieții, sau celei de acum, sau celei viitoare, și potrivnică fericirii și liniștii celei adevărate. Dar întrucît toate acestea sînt știute și cunoscute oricui luptă sub steagul Mîntuitorului, să vedem și pe autorii elini care, sub îndrumarea legii naturale, cercetînd stăruitor despre adevărul și minciuna lucrurilor, și-au rostit sincer părerile.

Aristotel, prima căpetenie a peripateticienilor, cercetînd mai întîi cu un ochi foarte ager cele îndeosebi dorate de firea animală și rațională și îndeosebi necesare lor, însemnează ca pe un caracter de neșters, zicînd : „Omul prin natura lui dorește să cunoască” ***. Adică

* Ps., 118, 85.

** I Ioan, 4, 1.

*** Aristotel, Τὰ μετὰ τὰ φυσικά, 1, 1, 980 a.

toți oamenii sînt deopotrivă îndemnați de natură să cunoască tot ce se poate cunoaște, căci mai fericit este să cunoști ceva, decît să te lipsești de cunoaștere și de știință. De aceea, după porunca lui Dumnezeu ca și după inspirația firească, fiecare dintre oameni e îndatorat să experimenteze, să cerceteze și să cunoască. Nici o cunoaștere însă nu se obține decît prin auz, și orice auzire depinde de grăire ; mai ales că și însăși credința (după cum mărturisește sfîntul Pavel) * din auzire vine, pentru că de nu va grăi cineva, nimeni nu va auzi, nimeni nu se va învăța și prin urmare nimeni nu va cunoaște ceva ; și astfel nimeni nu va putea să cerceteze și să judece ce e bine și ce e rău, ce e adevărat și ce este minciună. Cu ajutorul științelor se cunosc bunătățile legilor, dreptatea și iubirea de cameni a legislatorilor. Tot prin cunoașterea legilor se îndreaptă moravurile rele, sînt iubite virtuțile și se împuținează faptele cele rele. Dacă se lipsește cineva de aceasta, adică de cunoașterea legilor, după socoteala mea pe bună dreptate se poate spune că este lipsit de însăși trăsătura cuviincioasă omului ; se lipsește odată cu aceasta de lumina adevărului drept, care singur este viața vieții și sufletul sufletului nostru. Căci dacă cineva a cunoscut cu adevărat legea lui Dumnezeu cel adevărat, ca s-o urmeze, iar pe legiuitorii mincinoși ca să fugă de ei, și s-a făcut apoi părtaș al înțelegerii aceluiași Proroc și împreună ucenic cu el întru învățătura Duhului adevărului, cu același va vesti că „Fericit va fi bărbatul / care n-a umblat în sfatul necredincioșilor, ci în legea Domnului se va învăța ziua și noaptea” **.

De aceea, cînd legea Domnului e făclie picioarelor noastre ***, care e poticnirea picioarelor, și care obstacol poate sta înaintea mersului nostru ? Precum, de pildă, dacă vreun credincios oricît de simplu va auzi numele lui Antihrist, numele lui Arie, al lui Nestorie și nu-

* Rom., 10, 17.

** Ps., 1, 1.

*** Cp. Ps., 118, 105.

mele lui Muhammed, ce altceva, rogu-vă, va vedea în ele, decît pe înşelătorul cel scîrnav, prorocul cel mincinos, sfîntul cel făţarnic, legiuitorul cel prea rău şi pierzătorul de suflete? Tot aşa, cînd va auzi sau va citi cartea vreunei ereşiarh, chiar de va fi renumit şi slăvit autorul ei, îndată va spune fără teamă : „Este un mincinos, nu vorbeşte adevărul“, cunoscînd prea bine porunca sfîntului Pavel : „Chiar înger de se va pogori din cer şi vă va învăţa altele, care nu se potrivesc cu învăţătura *Evangeliei*, nicidecum nu se cuvine să-l credeţi“ *. Aşadar, cînd va lua în mînă cartea *Curanului* şi va pricepe prin însăşi cunoaşterea lui naturală că învăţătura ei este potrivnică oricărei înţelepţiuni dumnezeieşti şi omeneşti, ce altceva va afirma, rogu-vă, decît că această carte este o îngrămădire de împletituri mincinoase, o culegere de basme şi o adunătură de poveşti în cel mai înalt grad caraghioase. Înţelegînd deci rînduielile şi legile ei, îndată va zice : „Spusu-mi-au mie călcătorii de lege defăimări, însă nu sînt ca legea ta, Doamne“ **.

Judece, aşadar, cititorul nostru şiretenia cu adevărat perfidă, însă foarte grosolană şi proastă a legii muhammedane, adică a cărţii *Curanului*. Pentru că vrînd să ascundă împletiturile minciunilor sale de alte popoare, dar mai cu seamă de cele creştine, a pus asupra urmaşilor săi, ca din porunca lui Dumnezeu, o grea anatemă şi anume ca această carte a *Curanului* să nu fie rostită în altă limbă decît în cea arabă, nici scrisă cu alte caractere decît cu cele arabe. Iar aceasta, pentru ca nu cumva popoarele învăţate din acea vreme, dar mai cu seamă grecii şi latinii cărora limba arabă le era necunoscută şi neobişnuită, să afle cuvintele lui deşarte şi frumuseţile lui putrede. Însă fiecare veac îşi avea finicii ⁴⁵ săi şi n-au lipsit bărbaţii erudiţi, nici dintre creştini, nici dintre păgîni, care au învins dificultăţile cumplite şi tari ale limbii arabe şi au vădit pe şarpele ce se ascundea sub verdeţa ei. Voi trece

* *Gal.*, 1, 8.

** *Ps.*, 118, 85.

sub tăcere pe Simokatta*, Gheorghe Kedrenos** și alți autori creștini, care au dezvăluit șiretenia muhammedană parțial și superficial în scrierile lor istorice. Voi trece sub tăcere și pe împăratul Ioan Cantacuzino*** care într-o mare carte și prin îndelungată vorbire ridiculizează și combate cu bună evlavie și cu înțelepciune împletiturile de minciuni și / cuvintele deșarte ale *Curanului*.⁴⁶ Voi oferi însă comentariul făcut de Porfirie****, filosoful peripatetic, un elin, la *Cartea lui Moise*, la *Sfînta Evanghelie*, la *Curan*.⁴⁷

Cînd pîgînul mai sus amintit a citit din curiozitate cu cea mai mare atenție aceste cărți ale celor trei legislatori și a cercetat stăruitor legile date de ei spre îndreptarea moravurilor omenești, a pronunțat pentru toate diferite sentințe. Mai întîi, deci, despre *Legea lui Moise* se povestește că a zis: „Legea iudaică este o lege copilărească”; despre legea creștină că este o „Lege a lucrurilor cu neputință”; iar despre legea muhammedană că este o „Lege porcească”. Dar ca nu cumva cuvintele acestui filosof elin să vateme urechile cititorului evlavios, n-o să ne fie greu să tîlcuim puțin mai pe larg intenția lui. Socotesc, deci, că rostind despre legea iudaică o sentință atît de inferioară, el s-a referit la anumite rînduieli și ceremonii ale legii care, judecate numai din punct de vedere istoric, se văd lipsite de orice folos pentru îndreptarea moravurilor. Așa, de pildă, că mîncînd Paștile, adică mielul fript, azimile și ierburile amare, să stea în picioare, încălțați, să aibă toiegele în mînă; să-l mănînce cu avînt și grabnic, astfel încît să nu rămînă pe dimineață nimic din cele puse înainte; oasele care nu se pot mistui în stomac și celelalte care se socotesc a fi necurate și scîrboase să le ardă cu foc și altele asemenea****. Firește, dacă ne vom referi la imaginea spirituală a Paștelui, ele nu înseamnă nimic altceva decît că trebuie să-și aducă

* Theophylaktos Symokattes, Ἱστορίαι, I—VIII.

** Georgios Kedrenos, Σύνοψις Ἱστοριῶν.

*** Ioannes Kantakuzenos, Κατὰ Μοάμεθ, I—IV.

**** Porphyrius, Κατὰ χριστιανῶν, I—XV.

***** Cp. *Deut.*, 16.

aminte că au fost cîndva înstrăinați în Egipt, că au fost reținuți în robia cumplită și îndelungată a lui Faraon, că pînă la urmă au fost izbăviți miraculos de brațul lui Dumnezeu conduși fiind de Moise și Aaron și au sosit din această robie în pămîntul cel făgăduit, căci *Pasha* pe evreiește înseamnă „trecere” sau „strămutare”. Deci cînd a văzut elinul multe ca acestea și altele asemenea în *Vechiul Testament* și n-a putut pricepe sensul lor cel tainic, a zis că legea lor este copilărească. Iar cînd citea *Evangelhia*, dar mai cu seamă primul capitol al sfîntului Ioan : „La început era Cuvîntul” * și celelalte, se spune că a zis : „Sublim grăiește barbarul”.

Iar despre legea evanghelică același a spus că este a lucrurilor cu neputință pentru că a văzut, după cum socotesc, că unele porunci și sfaturi par să depășească puterile omenesti, cum ar fi : „De vrea cineva să-și cîștige sufletul, trebuie să și-l piardă ** ; „De vorbește cineva de rău pe cel credincios, acela să-l binecuvînteze” *** ; / „De-i va lua haina, să-i dea și cămașa” **** ; „De-l va lovi în obraz, să-l întoarcă și pe celălalt” ***** ; „De va greși fratele de șaptezeci de ori cîte șapte pe zi, de atîtea ori să i se ierte” *****, astfel ca „Soarele să nu apună întru mînia lui” ***** ; în sfîrșit, „De vrea să fie desăvîrșit, toate ale sale să le dea săracilor” *****, iar pentru sine să-și lase numai crucea *****, adică suferința, răbdarea, ascultarea, disprețul, batjocurile, cleветirile, prigonirile, și pînă și sufletul său să și-l pună pentru prieten. După cercetarea acestor porunci ale Mîntuitorului — aspre, însă impuse de sfatul Domnului —, judecînd necredinciosul greutatea lor și făcînd o argumentare sofistică de la cele parțiale la cele generale, a încheiat cu un paralo-

* Ioan, 1, 1.

** Matei, 10, 39 ; Marcu, 8, 35 ; Luca, 17, 33.

*** Matei, 5, 44 ; Luca, 6, 28.

**** Matei, 5, 40.

***** Matei, 5, 39 ; Luca, 6, 29.

***** Matei, 18, 25.

***** Efes., 4, 26.

***** Luca, 18, 22.

***** Matei, 16, 24.

gism și a spus că legea creștină este o lege a lucrurilor cu neputință. Nici nu e de mirare că omul păgîn, la prima vedere, n-a putut pătrunde și pricepe puterea și sensul cuvîntului adevărului dumnezeiesc; *Evangheliile* îi arată chiar pe apostoli, mai înainte de a primi înțelepciunea turnată prin harul preasfîntului Duh ce se pogorîse asupra lor, încercînd o greutate egală cu îndoiala cu privire la bogatul ce avea să se mîntuiască sau la trecerea cămillei prin urechile acului. Primind însă cele mari și minunate în dar de la dumnezeiasca economie, ei au înțeles că cele ce li se par oamenilor a fi cu neputință, la Dumnezeu sînt cu putință. Dar nu voi mai zăbovi asupra acestora.

Cealaltă părere a unui atît de mare filosof, deși idolatru necredincios, s-o judece cititorul nostru fără nici o tulburare a minții sau pîrtinire lăuntrică și să cerceteze ceva mai adînc de ce a dat el o sentință atît de batjocoritoare și disprețuitoare despre legea muhammedană și a numit-o lege porcească, adică a dobitoacelor mai proaste și mai rău puturoase decît toate. Fără îndoială că multe lucruri caraghioase și fără nici un sens ale legii *Curanului* l-au putut convinge pe Porfirie să le aibă într-o considerație atît de inferioară. Totuși, după părerea mea, două pricini au fost mai mari și mai de căpetenie. Cea dintîi cred că e faptul că în legea muhammedană sînt îngăduite foarte multe — chiar dacă nu toate — oarecum animalice, lipsite de orice pricepere și sens, dar poruncite drept lucruri foarte necesare, așa încît dacă animalele cele necuvîntătoare ar fi avut capacitatea de a grăi și modul de a-și arăta intențiile, cu adevărat și-ar fi bătut joc de un astfel de legislator, iar legea lui ar fi declarat-o mîrșavă și vrednică de batjocură. Căci cine dintre cei cu înțelegere ar socoti că e un merit, ca pe fiecare om — afară de muhammedan — să-l lipsești de agonisita lui, să-i jefuiești pe toți de toate fără nici o teamă, / să propovăduiești că cea mai bună faptă și de mai mare merit este să uciți? Totuși, legea muhammedană nu numai că îngăduie ci și poruncește, și nu numai că poruncește ci, dacă cineva nu face aceasta, îl socoate că a păcătuit de moarte.

Specificul justiției popoarelor și al dreptății sociale este ca fiecare să i se dea ce e al lui *⁴⁸. Legea *Curanului*, dimpotrivă, proclamă că nimeni în lume n-are stăpânire asupra vreunui lucru, afară de cei ce urmează *Curanului*. Cu un cuvânt, toate și le atribuie lor, nimic nu este îngăduit altora, nimic nu aparține altora, nimic altceva nu socotesc a fi drept. Aceasta, deci, este partea din legea *Curanului* care, fiind lipsită de orice rațiune și sens, ca o piatră ruptă din marginea prăpastiei se prăbușește vertiginos în adâncul ignoranței.

Cred că a doua pricină pentru care filosoful mai sus amintit s-a arătat atît de scîrbit de învățătura *Curanului* este faptul că Muhammed pune binele suprem în simțul extern și comun tuturor animalelor. După ce le-a slăbit discipolilor săi (în lumea aceasta) toate frînele destrăbălării, îmbuibării, plăcerii pîntecelui și a celor de sub pîntece, el le făgăduiește și în viața viitoare (unde oricine care s-a nevoit după lege nădăjduiește să-și ceară de la preadreptul judecător adevărata fericire și cunună) plăcerile trupului cele fără de osteneală : lupte amoroase, fapte vitejești, victorii, dominația lui Bachus și orice desfătare și gîdilare a tuturor simțurilor ca pe un lucru prea dulce, precum porcilor celor buboși noroiul și mocirla prea împruțită. Și mai afirmă că le va da posibilitatea să scoată din plin din adâncul larg al relei cinstiri.

Acestea pe scurt spuse, dar după cum socotesc destule, le-am adus spre pildă pentru ca cititorul nostru să-l poată cunoaște lesne pe balaur după trompă. Iar celelalte numeroase capete de șarpe cu atîtea limbi de năpîrcă⁴⁹ le va vedea pe urmă în această carte a noastră alcătuită pe scurt. De unde nădăjduiesc nu numai că cititorul va confirma sentința filosofului mai sus numit, dar și că, minciunile *Curanului* fiind puse alături de așezămintele adevărului, va decide împreună cu dumnezeiescul proroc⁵⁰ că povestirile nelegiuitorilor sînt cuvinte deșarte, basme, născociri ale unui creier vătămat și rodul celei mai proaste minți.

* Iustiniani, *Institutiones*, I, I, 3.

Dar de ce mi-am luat eu, preaiubitorule de oameni cititor, această osteneală ? Voi arăta, pe scurt. Maiestatea-sa imperială, preamilostivul meu domn, după ce a povătuیت îndeajuns pe supușii preaaugusteі sale împărății prin atît de multele și marile osteneli depuse pentru învățarea lor la tot felul de științe și meșteșuguri bune și / după ce pe cea mai mare parte dintre nobili el însuși i-a trecut prin rădăcinile amare ale virtuții, mergînd el înainte, și i-a adus cu bună sporire la culesul și gustarea aceluiași prea dulci roade, și la toate cele care-l fac pe om desăvîrșit i-a învățat pe toți prin propriul său exemplu, a socotit (și într-adevăr cuviincios), că nu sînt îndestulătoare cele ce țin numai de cîntea politică, ci că la fel de necesare sînt și cele prea trebuincioase spre cîntirea dumnezeiască și a credinței ortodoxe. De aceea, organizînd și îndreptînd mai întîi cîrmuirea — cea politică dar și cea bisericească — și întărind pravilele pămîntene și ale sfinților părinți prin felurite mijloace, neîncetate osteneli, nesfîrșită sudoare și cheltuind aurul pentru îndrumarea statului, nu numai ca împăratul pe supus, nu numai ca generalul pe ostaș, nu numai ca dascălul pe ucenic, ci mai presus de aceasta ca tatăl pe fiu l-a iubit, l-a învățat, l-a îndreptat și l-a adus la cea mai bună stare a moravurilor. Tot așa, ca să nu se lipsească de titlul de păstor vigilant și de acela de păzitor clarvăzător și grijuliu, s-a mai străduit încă și a reușit să descopere fiecăruia, oricui, nu numai ce să facă, ci și de ce se cuvine a se păzi și a fugi : sperieturile relelor rînduiri, adică rătăcita rea cîntire a idolatriei, concesiile fără noimă ale legiuitorilor mincinoși, aiurelile acoperite și pînă acum tănuite ale nelegiuiților, poruncile cele viclene și ucigătoare ale antihriștilor și ale duhurilor răutății. Dar mai mult decît atît, după cum mi se pare, maiestatea-sa imperială a socotit că trebuie să păzim și să fim cu deosebire precauți și pentru religia muhammedană și legea *Curanului* care, deși chiar prin ea însăși se vedește drept lipsită de orice temei al conținutului său, împreună cu însuși Imperiul muhammedan atît a crescut în scurtă vreme, încît a molipsit cu veninul său cel aducător de moarte aproape toată Asia, o mare parte

a Africii și o parte nu mai mică a Europei. Iar apoi, cu timpul, s-a răspândit atît de mult, încît acum râurile Indus, Volga, Donul, Nistrul, Dunărea, Sava (prin armele Cezarului Ungaria e curățită deja)⁵¹, Marea Mediterană, Nilul, Arabia pustie, Petrea și gurile Eufra-
tului cinstesc reaua credință a *Curanului*.

8a Dar pentru ca să nu-și închipuie cineva mai puțin iscusit în legile și în cărțile popoarelor orientale că ar fi vreo taină dumnezeiască în ele, sau că o voință a lui Dumnezeu necunoscută oamenilor ar ajuta (nu zic ar îngădui) pe necredincioși și pe barbari ca odată cu armele să suprimе și să modifice și religia (căci Dumnezeu nu vrea decît cele bune și nu face decît cele prea bune), / a binevoit maiestatea-sa imperială să mă însărcineze pe mine, robul său (ca unul mai puțin capabil, după merit, pentru lucrurile foarte însemnate, cîrmuite cu pana sau cu sabia), să dau la lumină o carte — într-un stil inferior și cu o vorbire simplă⁵² — despre religia muhammedană și despre cîrmuirea politică a poporului musulman, despre ce se povestește și se crede la acele popoare barbare, scrisă fără născociri, fără blam, fără adaugiri și fără vreo scădere, ca să cunoască și să vadă poporul credincios al acestui imperiu că neamurile arabe, persane, turcești, tătărești și altele cîte mai sînt, care cinstesc această credință rea, s-au robit întru această necuvîntătoare și lesnicioasă credință pentru că la ei rînduielile rele se socotesc drept virtuți și rătăcirile drept răsplătire și cred că adevărata fericire stă în poftele trupești, în dorințele nedomolite, în dezmierdările neînfrîinate și întru îngăduința liberă a păcătuirii ; și citind, să le poată astupa gura cu însăși nedreptatea lor.

Cu trecerea timpului, stăpînirea acestui popor a crescut și s-a răspândit atît de mult, pentru că împuținîndu-se virtuțile la romani, la greci, la bulgari și la alte popoare creștine, slăbind instrucția militară, nimicindu-se unirea creștină, călcată fiind prea aleasa cîrmuire politică, stăpînitorii unor regate și imperii atît de înfloritoare au căzut mai întîi în patima de a se lăsa înfrînți de relele lor rînduieli ; iar după aceea dușmanul cel comun al lumii întregi i-a biruit pe cei în-

vinși, i-a legat pe cei legați, și pe cei robiți de ei înșiși i-a robit jugului cumplit al tiraniei sale și i-a înjosit.

De aceea, cunoscînd acestea, să-și aducă aminte poporul rusesc cuvîntul poetului : „Fericit cel pe care nenorocirile străine îl fac să se teamă” *, să se păzească de relele rînduieli și de slăbiciunile împăraților și împărățiilor de mai înainte, capul năpîrcii să-l strivească mai înainte de a se naște ea, pe leul cel „răcnind și cău-tînd pe cineva să înghită” ** cu bărbăție să-l doboare, iar sieși să-și impună înfrînarea păcatelor și, înfingîndu-și ghimpii virtuților, întru aceasta să se îndemne. În sfîrșit, întorcîndu-se la cele de față, să spună mai des împreună cu dumnezeiescul părinte David : „Spusu-mi-au mie călcătorii de lege bîrfele, dar nu sînt ca legea ta, Doamne” ***.

Iar de aceste osteneli ale noastre satură-te cu înțelegere, preaiubite cititor, și înalță lui Dumnezeu mulțumire, împăratului tău arată-i servicii credincioase, iar mie întinde-mi o mînă de ajutor. Să fii sănătos ! /

* Cp. Iohannes Nauclerus, *Chronica*, Coloniae, 1544, *in praef.* : „Frumos lucru este ca din greșelile altora să ne îndreptăm viața”.

** *I Petru*, 5, 8.

*** *Ps.*, 118, 85.

DESPRE PROROCUL MINCINOS MUHAMMED

CAPITOLUL ÎNTÎI

Despre numele lui Muhammed

Întrucît numele proprii ale lucrurilor sînt socotite drept cea mai scurtă explicare a lor, credem că nu este indiferent ca trebuind să vorbim despre viața și faptele lui Muhammed, să spunem mai întîi cîte ceva despre numele lui proprii și comune.

Numele lui Muhammed

Cel mai propriu și cel mai deosebit nume al acestui proroc mincinos este îndoit: Muhammed și Mustafa. Așadar, de multe ori, atît în *Curan* cît și în cartea *Muhammedie*⁵³ se obișnuiește să i se dea numele compus: *Muhammedul Mustafa*. Muhammed este o tetragramă, adică un cuvînt compus din patru litere: *M-h-m-d* cărora li se adaugă semnul *teștid*⁵⁴ care, suprapus unei litere, arată că are intensitate și pronunție dublă; de exemplu se citește *Muhammed*, nume care se tâlcuiește (etimologic) „foarte lăudat“, „vrednic de multă laudă și har“, cum s-ar zice pe grecește *κεχαριτομένοος*, „plin și îmbelșugat de har“. *Mustafa* în înțeles propriu înseamnă „ales“ sau „mai frumos decît toți“. Astfel, cînd vor să-i scrie numele, sau să-l citească scris cu amîndouă aceste nume îl însemnează: *Peigamberimiz iki dijhan ghiunesi Muhammedul Mustafa*⁵⁵, adică: „Soarele nos-

tru, al ambelor lumi, prorocul (sau apostolul) Muhammed Mustafa". Constatăm, aşadar, că scriitorii noştri creştini greşit îl scriu cu diferite litere şi pronunţări procum : Mahomet, Mahmet, Muamet, Muameth etc.

2 Cît priveşte numele lui comune, ele sînt aproape infinite, pentru că prin procedee şi figuri analogice, alegorice, metaforice şi diferite alte/procedee şi figuri frastice,⁵⁶ are tot atîtea nume cîte lucruri dumnezeieşti sau omeneşti cuprinse de minte se pot spune spre bine şi laudă precum : „Proroc“, „Apostol“, „Sfînt“, „Iubitul lui Dumnezeu“, „Alesul“, „Bunul“, „Soarele ambelor lumi“, adică al veacului de acum şi al celui viitor, „Cel ce străluceşte“, „Cel ce luminează“, „Dascălul“, „Povăţuitorul“, „Conducătorul“, „Sfătuitorul“, „Cel ce dez-minte“, „Cel ce mijloceşte“ (către Dumnezeu), „Cel milostiv“, „Cel îndurător“, „Făcătorul de minuni“, „Puternicul“, „Sfîrşitul“, „Pecetea şi cel care face să tacă toţi prorocii“ şi altele, aproape toate cele cuvenite lui Dumnezeu i se atribuie lui (afară de numele de Creator şi veşnic). Căci cred ei că nimic bun, nimic ales, nimic cinstit nu este sau nu poate să fie, care să nu se afle în el, în Muhammed, şi să nu fie desăvîrşit cuprins în el (deşi nu în chip firesc şi nu din naştere, ci prin bună-tatea şi harul lui Dumnezeu). Dar cei ce-l cinstesc au obiceiul cînd îi pomenesc numele, să nu-l rostească decît cu acest adaos : *Aleihi essalavatu ve esseleam*, adică : „Asupra lui fie binecuvîntarea (lui Dumnezeu) şi mîntuirea sau pacea“. Un respect asemănător arată şi cînd pomenesc numele altor proroci. De asemenea, prin antonomasie îl mai numesc *Resulullah*, adică „Vestitorul“, „Apostolul“ sau „Prorocul lui Dumnezeu“ şi *Abîrpeigamber*, adică „Ultimul proroc“. Tot aşa în limba persană, în loc de *Resul* obişnuiesc să-l numescă în mod curent *Peigamber*, care nume în limba turcească simplă e *Ulî iol ghiusteredji*, adică : „Arătătorul căii celei largi, mari şi late“, sau „Căpetenie“ etc.

cuprinzînd relatarea pe scurt a vieții lui Muhammed, pro-
 rocul muhammedanilor, după
 cum îl cred ei, adică ceea ce
 scrie în cartea numită „Mu-
 hammedie“

Nașterea și viața lui Muhammed

Muhammed s-a născut în țara Kenan (care în *Sfînta Scriptură* este Canaan) din tatăl Abdullah și mama Emine, în luna întîia Rebi, în ziua a zecea, care an după calculul astrologilor noștri a fost 570 al Domnului Iisus/Hristos, luna mai, ziua a treia, sîmbătă (deși muhammedanii de azi, rătăcindu-se cu zgîrcenie în calculul crugului soarelui îl socotesc născut în ziua de 14 septembrie), pe cînd domnea în Constantinopol Iustin cel Tînăr, în anul al cincilea al domniei lui⁵⁷. Deși după calculul lui Calvisius *, astrolog foarte ager, se spune că nașterea lui a fost la 5 mai, într-o luni, acesta a greșit, adăugînd două zile de prisos, pentru că îl socotea născut în ziua de douăsprezece a întîiei Rebi, dar în cartea *Muhammedie* se arată limpede că s-a născut în ziua a zecea a întîiei Rebi.

Se povestește că în ceasul nașterii lui pămîntul s-a cutremurat, cerul s-a înspăimîntat, soarele s-a întunecat, iar luna dansa în cerc. Îndată ce s-a născut, îngerii au interzis diavolilor suirea la cer, pentru că mai înainte le era slobod să se suie, cînd voiau. Ceea ce văzînd diavolii **, s-au dus la Iblis (adică Lucifer)⁵⁸, căpetenia lor satanică, întrebîndu-l pentru ce i-a oprit Dumne-

* Sethi Calvisii, *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum*, Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685 : *Anno mundi 4519, post C[hristum] 570 : Muhamed vel Mahomed saracenus nascitur, ut arabos habent, dies 5 maii, feria 2 [adică luni, n.n.], die 12 rabie prioris. Idem postea moritur cum annos 63 arabicos vixisset, die 12 rabie prioris, ineunte vesperi.*

** Cp. Ludovico Marracci, *Mahumeti auctoris Alcorani vitae rerumque gestarum synopsis*, cap. II, în *Prodromus ad Refutationem Alcorani*.

zeu să se suie la cer ? Iar el le-a poruncit să înconjure toată lumea și cercetînd stăruior să afle ce s-a întîmplat. Diavolii, împlinind poruncile satanice, au aflat în templul din Mecca (care cu o mie de ani înainte de nașterea lui Muhammed era lăcaș al idolilor) pe toți idolii sfărîmați și aruncați la pămînt cu necinste, iar pe îngeri veselindu-se în el, lăudînd și sărbătorind cu mare bucurie nașterea lui Muhammed. Aflînd această știre atît de nefericită, ei (diavolii) s-au întors la căpetenia lor, vestindu-i că a fost adus pe lume Muhammed, ultimul dintre proroci.

Mama lui, Emine, neavînd sîinii ei lapte, a vrut să năimească o doică pentru creșterea fiului ei, dar mult timp el n-a vrut să sugă pieptul altei femei, pînă cînd o femeie cu numele Hakime a venit din cetatea Medina și pe aceasta a îngăduit-o să-i fie doică ⁵⁹. Cînd se întorceau părinții lui din pămîntul Kenan, unde s-a și născut, la Medina, Hakime ducîndu-l în brațele sale, unde călca pămîntul uscat și nisipos, acolo răsărea pe urmele ei iarbă verde și cum în drumul lor strălucea lumina soarelui, un nor alb care venea după ei adumbrea capul lui Muhammed, acoperindu-l de arșița soarelui ; iar într-o singură zi făceau cale de treizeci de zile. Și trăind părinții lui în Medina, în al doilea an, în luna a patra după nașterea lui, a murit Abdullah, tatăl lui Muhammed. Mama lui, Emine, s-a săvîrșit cînd el avea șase / ani, iar în al optulea a murit și unchiul său Abutalib ⁶⁰. Deci a rămas orfanul Muhammed la doica sa Hakime, ca să fie crescut de ea.

Hakime aceea, deși era văduvă, avea copii de la bărbatul ei răposat, și aceștia, pe cînd erau mici, pășteau oile. Într-o zi aceștia l-au luat cu ei pe pruncul Muhammed la cîmp, unde pășteau oile, și jucîndu-se ei acolo, arhanghelul Gabriel, venind în chip de om, a despicat cu un paloș ascuțit inima lui Muhammed și a scos din ea mult sînge, zicînd : „Acest sînge necurat diavolii l-au pus în preacurata ta inimă“. Iar fiii lui Hakime, văzîndu-l pe Muhammed tăiat de acel om și socotindu-l omorît de-a binelea de ucigaș, înfricoșîndu-se, au alergat acasă și i-au spus mamei că Muhammed a fost omorît în cîmp de un om rău și tăiat în două. Hakime, țișînd

și umplînd văzduhul cît o țineau puterile de țipete și bocete, a alergat în grabă la cîmp și, aflîndu-l pe Muhammed viu și nevătămat, l-a sărutat dulce și a cunoscut că băiatului i s-a întîmplat o anume taină a lui Dumnezeu. Dar a păstrat sub tăcere aceasta pînă la o vreme, ascunzînd-o în inima sa.

Iar cînd Muhammed a ajuns la doisprezece ani, s-a dus cu un alt unchi al său Ebudjehl⁶¹ la Damasc, unde văzîndu-l un monah oarecare Iahîia (așa cum îl numesc arabii pe Ioan)⁶², i s-a închinat și a zis: „Acesta este cel despre care scrie în *Vecchiul și Noul Testament*, că «are să vină un proroc al lui Dumnezeu preamare și cel mai de pe urmă decît toți apostolii»“. Iar cînd l-au întrebat de unde cunoaște că el ar fi cel despre care mărturisesc cărțile dumnezeiești, a răspuns Iahîia zicînd: „Pentru că am văzut cînd intra în cetate, cum copacii și pietrele plecîndu-se înaintea feței lui, se închinau pînă la pămînt“. Auzind acestea de la un monah, unchiul său Ebudjehl s-a despărțit de Muhammed (căci era cel mai nelegiuit închinător de idoli).

Pe vremea aceea trăia Ebubekir, locuitor al cetății Damasc⁶³, om foarte bogat și cel mai de seamă dintre toți; acela, atras de prevestirea acelui monah, s-a lipit de Muhammed și l-a primit cu cinste în casa sa. Iar cauza unirii cu Muhammed este închipuită astfel: Odată (spune cartea *Muhammedie*) Ebubekir fiind în Damasc, a văzut în vis soarele și luna atîrnînd ca niște făclii pogo-
rîte din cer în casa lui și umplînd toată casa cu stră-
lucire și o neobișnuită lumină. Trezindu-se, a spus visul monahilor, creștinii cei mai înfrînați și mai evlavioși de atunci. Iar ei, tîlcuindu-i visul, i-au spus: „În zilele tale Dumnezeu va trimite / un proroc preamare și cel
mai de pe urmă, al cărui nume va fi Muhammed, iar tu
vei fi vizirul aceluia, locuitorul și urmașul lui“. Deci auzind el de la monahul Iahîia că acela este prorocul Muhammed, a cunoscut că el este cel despre care Dum-
nezeu i-a arătat în vis și i-au prezis cucernicii monahi.
Și luîndu-l pe Muhammed la sine, peste cîtăva vreme au
făcut împreună negustorie în Hîdjaz (aceasta este o țară

a Persiei), în Iemen (Arabia cea bogată), în Mîsra (Egipt) și în Șam (Damasc). Astfel, fiind sub conducerea lui Ebubekir pentru negustorie, intrînd el odată în cetatea Mecca, toate templele idolești și multe biserici s-au prăbușit. Și adormind el acolo sub copac, îngerul i-a spintecat iarăși pieptul și i l-a umplut cu credință, despre care vezi mai pe urmă. Apoi intrînd în capiștea din Mecca, mai întîi a auzit patru glasuri dumnezeiești, dintre care glasul cel dintîi spunea : „Venit-a dreptatea și s-a nimicit nedreptatea“ ; al doilea : „Venit-a între voi (sau : de la voi) un proroc, căruia îi este dat să ajute lumii“ ; al treilea : „Venit-a strălucirea cea dumnezeiască, mila și-a deschis poarta și s-a închis poarta chinurii“ ; tot așa al patrulea glas a fost : „Pusu-te-am pre tine proroc și mărturie în toată lumea, pe care pentru tine unul am zidit-o“.

Și fiind de cincisprezece ani și-a luat două neveste, pe una Hatidje, de neam din Arabia cea bogată, iar pe alta Rukîie, fiica lui Ebubekir ⁶⁴. De la Rukîie, mai înainte de a căpăta el darul de proroc mincinos, i s-au născut două fiice : Rukîie și Fatme. Iar după zămislirea superstiției i s-au născut încă doi fii : de la Hatidje, Abdullah, iar de la Meriem (care era iacobită), Ibrahim. Dar toți au murit înainte de moartea lui, numai Fatme a rămas și de la dînsa își trag începutul emirii despre care se vorbește în capitolul *Despre urmașii lui Muham-med* ⁶⁵.

Iar cînd a ajuns bărbat de patruzeci de ani, a fost chemat de Dumnezeu la slujba prorocască, ce i-a fost vestită mai întîi pe muntele Hara ⁶⁶ prin Gabriel, cînd i-a dat îngerul o carte să citească, iar el a răspuns că nu cunoaște literele și nu poate citi, însă prin știința ce i s-a revărsat a citit atunci cartea aceea. Pe urmă, prin același Gabriel, toată cartea *Curanului* a învățat-o pe de rost. Întorcîndu-se el de pe muntele Hara acasă, nevasta lui Hatidje, văzînd lumina de care strălucea fața lui, de frică a fost lovită de paralizie. Însă cunoscînd că el e hotărît de Dumnezeu spre prorocie (deși încă nu crezuse acel lucru) în curînd s-a făcut sănătoasă. Asemenea și cealaltă nevastă, Rukîie, înțelegînd acel lucru, amîndouă au strigat : „Cu adevărat și fără

de îndoială a prezis monahul acela că a citit în *Tevrat* și *Indjil*⁶⁷ și din acelea / a înțeles că Muhammed, bărbatul nostru, are să fie proroc al lui Dumnezeu“. Dar cum, după aceea, mult timp a zăbovit arhanghelul să aducă o confirmare a prorociei lui, se mîhnea Muhammed și era tare chinuit de gînduri de îndoială. Totuși Hatidje îl întărea și-i spunea să nu se teamă de zăbovirea îngerului și să creadă că cuvintele lui Dumnezeu sînt de neschimbat. În timp ce vorbeau acestea, Gabriel i s-a arătat numai lui (dar nu și nevestii), și l-a salutat din partea lui Dumnezeu. Văzîndu-l, Muhammed s-a spăimîntat foarte și, tremurînd, a zis nevestelor : „Aco-periți-mă cu haine, pentru că iarăși a venit cel pe care l-am văzut pe muntele Hara“. Hatidje i-a spus : „Ține-te tare, pînă cînd voi cerceta și voi cerca dacă cel ce ți s-a arătat ție este diavol sau înger. Eu (a zis ea) voi dezlega și voi slobozi părul capului meu pe fața mea. Și dacă este înger cel ce s-a arătat ție, îndată va fugi, iar de este diavol, va sta și va privi la părul meu“. Și făcînd așa, îndată a strigat Muhammed : „S-a ascuns, a fugit“ ! Iar Hatidje a zis : „Fericită și cu noroc să-ți fie vestea aceasta, căci cu adevărat și fără de îndoială te-ai făcut proroc. De-acum, în loc de răsplătire, învață-mă chipul mărturisirii, pentru ca să cred desăvîrșit și să se mîntuiască sufletul meu“. Muhammed i-a citit-o iar ea, repetînd după el, a rostit mărturisirea credinței și astfel Hatidje a fost cea dintîi care, după Muhammed, din idolatră s-a făcut musulmană.

Al doilea s-a convertit la muhammedanism Ebubekir, care a adus la școala lui Muhammed pe Ali (socotit cel mai nobil de către persani și arabi), pe Otman și pe un oarecare Abdurrahman⁶⁸. Iar despre convertirea lui Omer⁶⁹ povestesc așa : Ebudjehl, unchiul și totodată și cel mai de seamă dușman al lui Muhammed, l-a năimit pe Omer (care era pe vremea aceea un preaslăvit luptător), ca să-l omoare pe Muhammed, făgăduind că-i va da pentru aceasta o sută de ocale (adică trei sute de livre comune sau funzi)⁷⁰ de argint curat și o sută de cămile. Omer, prins de lăcomie, căuta prilej și timp potrivit ca să-l ucidă pe Muhammed. Și cînd a auzit că Muhammed se află împreună cu mai sus amintiții

săi sfetnici într-o peșteră din muntele Kabis,⁷¹ și-a luat sabia, s-a suit pe munte și stînd în gura peșterii, cu suflarea sîngeroasă încerca să năvălească în peșteră. Ali, văzîndu-l, i-a spus lui Muhammed : „Poruncește-mi să-l sfîșii pe Omer“. Muhammed, oprindu-l, și-a arătat din fundul peșterii fața lui Omer, ca s-o vadă și, văzînd-o Omer, aruncînd arma și căzînd cu fața la pămînt, a strigat ca un apucat : „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, și Muhammed e prorocul lui Dumnezeu“⁷². Și așa a devenit el al patrulea sfetnic⁷³ al lui Muhammed.

7 Adunîndu-și / prorociile acestea și titlurile cucerite, a petrecut trei ani inactiv în vocația sa, cu prietenii și tovarășii săi, pentru că Mecca o stăpîneau idolatrii. Iar după acești ani, i-a numit Dumnezeu patru viziri : doi în cer, pe arhanghelii Mihail și Gabriel, iar doi pe pămînt : unul Ebubekir și al doilea Omer. De aici s-a iscat dezbinarea între persani și arabi, pentru că arabii spun că Omer, iar persanii că Ali a fost primul vizir, locțiitor și urmaș ales al lui Muhammed, despre care vom vedea mai limpede în capitolul *Despre erezii*. Dar ajungă-ne acestea, adunate cît se poate mai pe scurt, din cartea cea mare și cuprinzătoare de multe, care descrie în amănunt viața și toate faptele lui Muhammed⁷⁴.

CAPITOLUL AL TREILEA

Despre persoana lui Muhammed

Persoana lui Muhammed

Muhammed era de statură mijlocie, potrivită, nici foarte alb, nici prea negricios, părul avîndu-l nici creț, nici lung ; ochii lui erau negri, migdalați, luminoși și întotdeauna umezi. Praf n-a căzut niciodată pe fața lui, care strălucea ca soarele ; și strălucirea feței ajungea pînă la ceafă, pentru ca să fie tot luminat. Dormind, niciodată nu închidea ochii, totdeauna îi ungea cu anti-moniu. Capul îl avea rotund, partea de sus a frunții bine conformată și netedă, genele lungi, sprîncenele arcuite

ascuțit, barba neagră și deasă, grumazul prelung și alb, degetele lungi ca niște trestii, palmele late și deschise, pieptul drept și la fel cu pîntecele, dar nu proeminente ; pe piept avea numai un singur fir de păr, care se desfăcea în alte patruzeci foarte subțiri, și toate așa de luminoase, că păreau a fi făcute din mărgăritar. Pe șezut (partea pe care ședem) avea întipărită o pecete, sau semnul prorocirei, iar pecetea era ca o floare de trandafir de mărimea unui ou. Nu era gras, nici gros, umbla apăsător și repede, vorbea foarte distins și dulce, așa încît cine l-ar fi auzit o dată să nu poată, sau să nu dorească a se despărți de el. Haina o avea din aba, țesută din păr negru ; / capul îl acoperea cu un turban tot negru. Între ochii lui strălucea o uimitoare lumină. Într-un cuvînt, întrecea cu frumusețea pe acel Iosif care era mai frumos decît toți oamenii ⁷⁵.

8

CAPITOLUL AL PATRULEA

Despre moravurile lui

Moravurile lui Muhammed

Niciodată nu se mînia decît din porunca lui Dumnezeu. Milostiv era chiar față de vrăjmași și de idolatri, judecător la fel de drept pentru toți, fără a căuta la fețe ; cu leproșii și cu străinii nu se scîrbea să mănînce bucate ; singur nu mîncea niciodată. Avea obiceiul să doarmă îmbrăcat. Fețe de masă nu folosea niciodată. Cu miere și cu alte dulciuri se desfăta foarte. Îi plăceau mult șerbetul, colocinții ⁷⁶, pulpele de oaie, picioarele dinainte și capul, iar pîine de orz mîncea din cale afară de multă. Uneori pîinea aceea se împietrea în pîntecele lui, ca nu cumva fiind mistuită să flămînzească, de aceea de multe ori rămînea retras chiar peste două luni în casă fără mîncare (numai apa s-o fi avut). Niciodată nu umbla fără papuci de lemn (pe care îi numesc *nalin*), nici n-a purtat haină îngustă și strîmtă. Darurile ce le primea nu și le oprea, ci le împărțea altora. Mîncarea de pe masă o lua cu trei degete, iar băutura o bea

sorbind mai întâi trei înghițituri. Toate le făcea cu mâna dreaptă și totdeauna dormea pe partea dreaptă. La orice respirație din somn i se deschideau o mie de porți ale tainelor. Dormea puțin, însă se ruga mult și transpira o sudoare binemirosoasă. Ceea ce văzând medicii arabi au spus că ostașilor lui nu le trebuiesc leacuri, ci numai să-i miroase sudoarea. Orice cuvânt îl repeta de trei ori, ca adâncimea înțelepciunii lui să poată fi înțeleasă de ascultători; când se așeza și când se scula își aducea aminte de numele lui Dumnezeu. Într-un cuvânt, moravurile lui nimeni nu și le putea însuși, afară de Dumnezeu. Gabriel l-a învățat să știe pe de rost tot *Curanul* și i-a tâlcuit tainele lui. Șase virtuți i-a dăruit Dumnezeu: prima, să fie adunător de oameni cu fapta și cu cuvântul; a doua, să fie totdeauna învingător; a treia, să aducă lumea întreagă la *mescid*⁷⁷; a patra, să aibă parte de bogăția dușmanilor; a cincea, să fie mijlocitor pentru toți către Dumnezeu; a șasea, să fie prorocul cel mai de pe urmă. /

Despre începutul prorociei lui mincinoase

Începutul prorociei mincinoase

Despre anul când a început prorocirea lui mincinoasă nu se află la scriitori nimic precis. Unii spun că a primit numele de proroc în anul al treizeci și cincilea al vârstei sale, alții la cincizeci și doi, care este de la Hristos 622⁷⁸. Deci, luând anul prorociei lui mincinoase drept începutul crugului anilor muhammedani, de la acest an al lui Hristos începe anul întâi al erei muhammedane, pe care ei îl numesc *Hidjreti nebevie*⁷⁹, adică „Fuga prorocului“, când a fost izgonit el din Mecca de potrivnicii săi, dar mai cu seamă de unchiul său Ebu-djehl, și a venit la Medina. Dar e limpede că acest an nu este cel dintâi al prorociei lui mincinoase, pentru că n-a fost izgonit din Mecca pentru altă pricină, decât

fiindcă s-a intitulat proroc și încerca să introducă o religie nouă. Sînt unii care socotesc că începutul propovăduirii lui ar fi în anul lui Hristos 598, adică anul douăzeci și opt al vîrstei lui. Alții, iarăși, afirmă că aceasta s-a întîmplat în anul Domnului 629. Și astfel, din aceste diferite păreri (precum am spus), despre primul an al prorociei lui mincinoase nu putem avea nimic precis. Dar se știe că Muhammed a fugit din Mecca în anul al doisprezecelea al domniei lui Heraclius *, iar al lui Hristos precum l-am rînduit mai sus, 622, la 15 iulie spre seară **, la apusul soarelui cînd, după obiceiul iudaic, începe ziua de vineri (sfîntă tocmai datorită fugii lui Muhammed). Și a luat o parte de stăpînire peste arabi în al cincisprezecelea an al împăratului Heraclius, cînd acesta învinsese cu război pe Hozroe, împăratul perșilor (care e numit de perși Hoşrev) ⁸⁰ și făcînd pace a luat înapoi din robie Sfînta Cruce a Domnului și a înapoiat-o Bisericii din Ierusalim ; atunci el a venit la împăratul Heraclius și, trecînd sub protecția lui, i s-a poruncit să domnească peste arabii ce se supuseseră lui. Dar cum la istorici și astronomi există părerea fermă că a murit în anul al zecelea al fugii din Mecca, în a douăsprezecea zi a luni [întîi] Rebi, luni (care an după calculul astronomic este 631, iunie 17 de la Hristos Domnul) ***, toată viața lui alcătuiindu-se din aproape 61 ani solari sau aproape 63 ani lunari cum sînt la arabi și turci ⁸¹, și al douăzeci și unulea an al domniei lui Heraclius, cum iarăși se știe că a *Curanului* carte a fost alcătuită toată în douăzeci și trei de ani lunari ⁸², este clar / că darul prorociei mincinoase a început cînd Muhammed avea patruzeci de ani. Celelalte despre începutul prorociei lui le povestește pe larg cartea *Muhammedie*. Dar noi, învățîndu-ne să fim concisi, vom expune aici doar cîteva din numeroasele cunoștințe despre născocirile lui, mai cu seamă pe acelea vrednice a fi luate în rîs.

10

* Sethi Calvisii, *Opus chronologicum*, p. 601.

** *Ibidem*.

*** *Ibidem*, p. 603.

Despre primirea Legii

Muhammed e umplut de Lege

Fiind Muhammed de aproape patruzeci de ani (cum am arătat după calculul cel mai cunoscut), a venit cu o caravană negustorească și cu cămilele sale închiriate din Medina la Mecca unde, obosit de osteneala drumului și de arșița soarelui, s-a culcat în afara cetății (poate păscînd cămilele), sub umbra unui dud prea frunzos. Și dormind, i s-a arătat într-o vedenie arhanghelul Gabriel (numit la ei *Djebriil Emin*)⁸³, care a apărut înaintea lui purtînd în mîini un vas mare și larg plin de credință și evlavie. Deci, apropiindu-se de el, i-a tăiat partea de sub pîntece cu un brici foarte ascuțit, turnînd licoarea aceea a credinței în pîntecele lui, și umplîndu-l tot de credință și înțelegere dumnezeiască și de puterea de a descoperi tainele. După aceea, Muhammed trezindu-se din somn, Gabriel, de data aceasta aievea, l-a heretisit în numele lui Dumnezeu, l-a numit frate al său și cu mare bucurie i-a vestit că Dumnezeu l-a ales prorocul cel mai de pe urmă, pecete și încetare a tuturor învățăturilor dumnezeiești, pentru că după el nu va mai trimite pe nimeni altul proroc sau legiuitor. Deci, l-a îndemnat ca lepădînd munca de cărăuș, să se apuce de îndeplinirea darului rînduit lui de mai înainte de către Dumnezeu. Iar Dumnezeu cu mîna sa cea atotîitoare îl va acoperi, și în toate lucrurile și ostenelele lui totdeauna va fi prezent, din care pricină, arăta (Gabriel), fusese el trimis din cer și poruncit spre ajutorul și paza lui.

Primește înștiințare

Îndoindu-se el de acestea, se spune că i-a zis îngerul : „Iată semnul adevărării mele tăiat pe pîntecele tău pe care eu ți l-am deschis în timp ce dormeai și ți l-am umplut de credință și de înțelegerea dumnezeieștilor taine, și l-am cusut apoi la loc, lăsînd numai semnul ranei, pe care cercetînd-o, să nu fii necredincios cuvinte-

lor mele și poruncilor lui Dumnezeu. Iarăși să știi că acest copac la umbra căruia ai dormit este cel / pe care Avraam l-a sădit înaintea cortului său și după care putea fi recunoscut între alte corturi *. Iar piatra pe care ți-ai plecat capul ca să te odihnești am adus-o eu din pietrăria raiului, spre semn că spre acest loc și spre această piatră (unde acum pare să fie clădit templul din Mecca) vor călători musulmanii, care prin cartea ce ți se va da se vor apropia de cunoașterea unuia și adevăratului Dumnezeu, Făcătorul cerului și al pământului și a tuturor celor ce sînt cuprinse de acelea, și *hadji*, adică «oaspeți ai lui Dumnezeu» se vor chema (căci locul pe care stai acum este *Beitullah* ⁸⁴, adică «Casa lui Dumnezeu»).

Se pregătește pentru darul prorociei

Acestea se iau chiar din textul *Curanului* ⁸⁵, unde el însuși, ca de la fața lui Dumnezeu vorbește despre sine : „N-ai fost tu orfan și te-am ales pe tine în păcat ?“, acela al slujirii de idoli, și „Iertat ești, tu cel cu sufletul sărac, și îmbogățit ești“ **. Prin acele cuvinte ale lui Gabriel și prin dovezi clare întărindu-se și încredințându-se, a început să simtă în sine acțiunea puterii dumnezeiești, ca să cerceteze, să pătrundă și să priceapă tainele cele adînci și ascunse ale înțelegerii dumnezeiești și să propovăduiască legea muhammedană, mai întîi arabilor de la Mecca, dintre care pe mulți, în cîteva zile, i-a convertit la superstiția sa.

CAPITOLUL AL ȘAPTELEA

Despre suirea la cer

Merge în chip minunat la Ierusalim

Despre suirea lui Dumnezeu pe *Arș* (așa numește *Curanul* cerul empireu, sau Scaunul lui Dumnezeu) ⁸⁶ și

* Cp. *Geneza*, 13, 19.

** *Coran*, XCIII, 6 și 8 : „Nu te-a aflat el orfan și ți-a dat adăpost ?... Sărac te-a aflat și te-a îmbogățit“.

despre primirea legii *Curanului*, exegeții tâlcuiesc fie din chiar textul *Curanului*, fie din cartea *Muhammedie*. Aceste basme se spun în *Curan* în capitolul *Despre fiii lui Israil*⁸⁷: „Slavă — zice — lui Dumnezeu care i-a făcut robului său într-o singură noapte să treacă din el-Haremul rugăciunii (templul din Mecca) pînă la cel mai depărtat loc de rugăciune (care este casa sfîntului Ierusalim), pe care îl binecuvîntăm”.^{*} Acest loc al *Curanului*, interpreții îl tâlcuiesc astfel: într-o zi Muhammed cînta ceasurile de dimineața⁸⁸ la Mecca și isprăvindule, a spus către oamenii săi: „O, voi, oamenilor, vedeți puterea și măreția lui Dumnezeu! Ieri, după ce am plecat de la voi, a venit la mine Gabriel, după ultimele rugăciuni de seară, / și mi-a zis: «O, Muhammed, Dumnezeu îți trimite pace și-ți poruncește să-l vizitezi»”. Iar eu i-am răspuns: „Unde-l pot vizita?” Și a zis: „În locul unde este el”.

12

Dobitocul Burak

Și mi-a adus un dobitoc mai mic decît catîrul, însă mai mare decît măgarul, al cărui nume e Burak⁸⁹ (adică o făptură nouă și mică, pe spinarea căreia trebuia să fac acel drum, despre care vezi mai pe larg într-un capitol anume, mai jos)⁹⁰. Dar cînd am vrut să încalec pe dobitocul acela, n-a vrut și a fugit de la mine. Și i-a zis Gabriel lui (căci dobitocul acela și înțelegea și grăia cu limbă omenească): „Ține-te tare, o, fericitul, căci Muhammed este cel care vrea să se suie călare pe tine”. Și a grăit Burak: „Nu cumva pentru el sînt eu trimis de la Dumnezeu?” Și a zis Gabriel: „Cu adevărat”. Și a repetat dobitocul, zicînd: „Nu-i voi îngădui să mă încalece, pînă cînd nu se va ruga lui Dumnezeu pentru mine (ca precum în acest veac, așa și în cel viitor să fiu nedespărțit de el)”. Iar eu am mijlocit la Dumnezeu pentru el și apoi am încălecat pe dobitocul acela care mergea cu un umblet liniștit și unde vedea înaintea lui cu ochii orizontul, acolo își și punea copita picio-

^{*} *Coran*, XVII, 1: „Slavă celui care l-a făcut să călătorească noaptea pe servitorul său de la Moscheea sfîntă pînă la Moscheea foarte îndepărtată, al cărei lăcaș l-am binecuvîntat”.

rului. (Lucru pe care cei învățați așa îl tâlcuiesc : întrucât ochiul nu vede decât ceea ce intersectează orizontul din locul pe care se află, așa dobitocul acela, cu un singur pas, întindea piciorul pînă la o asemenea distanță, încît putea ajunge la orizontul văzut de el mai înainte ; și așa, dacă s-ar fi uitat la punctul Zenit, cu o singură ridicătură de picior de la pămînt ar fi ajuns în mers chiar pînă la primul cer, sau, după cum spun alții, tâlcuind mai mult geometric, într-un singur ceas ar fi făcut cale de cinci sute de ani). Încălecînd deci (spune Muhammed) pe dobitocul acela, am venit la casa sfîntă Ierusalim într-un timp mai scurt decât s-ar împlini o clipită de ochi, și m-a dus Gabriel la Hieron (*Harem şerif*, despre care vezi mai pe larg în capitolul *Despre Mecca*)⁹¹ și, punîndu-mă pe o piatră mare, a zis : „Coboară acum, căci de pe această piatră se cuvine să te sui la cer” ; și m-am coborît. Iar Gabriel a legat de piatră dobitocul cu brîul său și, luîndu-mă pe umerii săi, a zburat la cer ; însă Burak după mine, piatra după Burak, unul după altul, au început să se înalțe în urma mea în aer, de parcă eram lipiți. Gabriel întorcîndu-se către mine a zis : „Pe tine îmi este poruncit să te duc în cer, iar nu pe dobitoc și piatră”. De aceea, am zis către Burak : „Rămîi, preafericite” și îndată, împreună cu piatra, au rămas atîrnînd nemișcați în același loc în aer pînă la înapoierea mea. (Despre această piatră se povestește că și acum ar atîrna în aer, vezi capitolul *Despre Mecca* ⁹².) /

Iar Muhammed, purtat pe umerii lui Gabriel, cînd s-a apropiat de porțile primului cer, le-a aflat pázitate de către șaptezeci de mii de îngeri și încuiate, fiecare înger fiind mai mare decât lumea aceasta. Gabriel, bătînd în poartă pe dinafară, îngerii străjeri au întrebă dinăuntru : „Cine a bătut ?” Iar el a răspuns că este Gabriel și că după porunca lui Dumnezeu a adus pe robul cel iubit al lui Dumnezeu, pe cel împreună cu ei slugă și fratele lor. Îngerii, auzind acestea, cu mare bucurie și cu grăbire au deschis ușa și, primindu-l pe Muhammed, numindu-l frate, cu evlavie l-au salutat și la rîndul lor au fost salutați de el cu obișnuita formulă de salut : *Seleam aleikehum*, adică „Pace fie asupra

13

voastră“, și *Aleikium esseleam*, adică „Și asupra ta să fie pace“⁹³. Și intrînd în primul cer, plecînd genunchii, Muhammed s-a rugat pentru ei lui Dumnezeu, lucru pe care l-a făcut tot drumul, pînă la al șaptelea cer, și a aflat acolo pe Adam și pe Eva, și pe Abel, și pe toți ceilalți drepți, pînă la Noe.

Vizitează pe locuitorii cerului

Văzîndu-l, Adam a zis : „Slavă ție, Dumnezeu, că după atîtea mii de ani și după nenumărații fii pe care i-am născut, am odrăslit în sfîrșit și pe acest fiu unic, om desăvîrșit, mai frumos decît toți, mai înțelept, mai drept, mai evlavios, iubitor de Dumnezeu, temător, credincios și supus poruncilor lui, în care nu este păcat sau minciună“. De acolo, dus de același Gabriel, s-a suit într-al doilea cer (și era de la un cer la altul ca de cinci sute de ani, făcînd în fiecare zi cîte opt ceasuri de mers cu cămila), unde tot același număr de îngeri, cîți erau la porțile primului cer, l-au primit cu aceeași bucurie și, salutați fiind de el, l-au salutat la rîndul lor. Acolo a aflat pe Noe, Sem, Afet (despre Ham nu se pomenește)⁹⁴ și toată familia aceluia pînă la Avraam. Tot acolo l-a aflat pe Moise, David, Solomon și pe ceilalți proroci și drepți din legea lui Moise, pînă la Iisus Hristos.

Moise l-a întrebat, numîndu-l fratele său și împreună slujitor, pentru care pricină a fost chemat de Dumnezeu ? Muhammed a răspuns că nu știe bine, însă din cuvintele lui Gabriel a priceput cu mintea că are să fie rînduit la slujba prorocască spre îndreptarea rătăcirilor omenești, prin care s-au depărtat de la legea lui Avraam, care este legea israeliților. Același lucru l-a afirmat și Moise și l-a rugat ca la întoarcere să binevoiască a-l vizita și a-i vesti ce-i va fi poruncit Dumnezeu. Acceptînd aceasta a apucat calea spre al treilea / cer, unde în același fel a fost lăsat să intre de către straja îngerilor și l-a aflat pe Iisus Hristos întrupat, pe care l-a salutat îmbrățișîndu-se, și cu aceleași complimente cum a făcut și cu Moise, fiind la rîndul său salutat de către Hristos și i-a făgăduit și lui să-i spună la în-

voastră“, și *Aleikium esseleam*, adică „Și asupra ta să fie pace“⁹³. Și intrînd în primul cer, plecînd genunchii, Muhammed s-a rugat pentru ei lui Dumnezeu, lucru pe care l-a făcut tot drumul, pînă la al șaptelea cer, și a aflat acolo pe Adam și pe Eva, și pe Abel, și pe toți ceilalți drepți, pînă la Noe.

Vizitează pe locuitorii cerului

Văzîndu-l, Adam a zis : „Slavă ție, Dumnezeule, că după atîtea mii de ani și după nenumărații fii pe care i-am născut, am odrăslit în sfîrșit și pe acest fiu unic, om desăvîrșit, mai frumos decît toți, mai înțelept, mai drept, mai evlavios, iubitor de Dumnezeu, temător, credincios și supus poruncilor lui, în care nu este păcat sau minciună“. De acolo, dus de același Gabriel, s-a suit într-al doilea cer (și era de la un cer la altul cale de cinci sute de ani, făcînd în fiecare zi cîte opt ceasuri de mers cu cămila), unde tot același număr de îngeri, cîți erau la porțile primului cer, l-au primit cu aceeași bucurie și, salutați fiind de el, l-au salutat la rîndul lor. Acolo a aflat pe Noe, Sem, Afet (despre Ham nu se pomeneste)⁹⁴ și toată familia aceuia pînă la Avraam. Tot acolo l-a aflat pe Moise, David, Solomon și pe ceilalți proroci și drepți din legea lui Moise, pînă la Iisus Hristos.

Moise l-a întrebat, numîndu-l fratele său și împreună slujitor, pentru care pricină a fost chemat de Dumnezeu ? Muhammed a răspuns că nu știe bine, însă din cuvintele lui Gabriel a priceput cu mintea că are să fie rînduit la slujba prorocască spre îndreptarea rătăcirilor omenestii, prin care s-au depărtat de la legea lui Avraam, care este legea israeliților. Același lucru l-a afirmat și Moise și l-a rugat ca la întoarcere să binevoiască a-l vizita și a-i vesti ce-i va fi poruncit Dumnezeu. Accepînd aceasta a apucat calea spre al treilea / cer, unde în același fel a fost lăsat să intre de către straja îngerilor și l-a aflat pe Iisus Hristos întrupat, pe care l-a salutat îmbrățișîndu-se, și cu aceleași complimente cum a făcut și cu Moise, fiind la rîndul său salutat de către Hristos și i-a făgăduit și lui să-i spună la în-

К Н И Г А
С В С Т И М А

ИЛИ

СОСТОЯНІЕ
МУХАММЕДАНСКІЯ РЕЛІГІИ

НАПЕЧАТАСЯ ПОВЕЛѢНІЕМЪ ЕГО ВЕЛІЧЕСТВА

ПЕТРА ВЕЛІКАГО

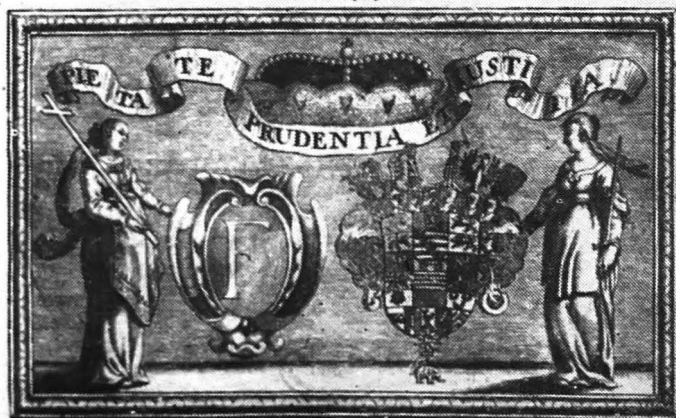
ІМПЕРАТОРА И САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКАГО

ВЪ ТИПОГРАФІИ ЦАРСТВУЮЩАГО
САНКТЪПІТЕРБУРХА.

Лѣта 1722. Декабря вѣ 22 день

*Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane, ediția princeps,
Sanktpiterburh, 1722. Foaia de titlu.*

SETHI CALVISII
OPUS
CHRONOLOGICUM,
 AD ANNUM MDCLXXXV. CONTINUATUM,
Cui præmissa est
ISAGOGE CHRONOLOGICA,
& subjuncta appendix
EPISTOLARUM ET JUDICIORUM
 de hoc Opere, nec non controversiarum Chronologicarum,
nunc primum
 ex MSC. CL. Autoris collectarum.
AUSPICIIS ET SUMPTIBUS
 SERENISSIMI PRINCIPIS AC DOMINI
DOMINI FRIDERICI
 DUCIS SAXONIÆ JUL, CLIV, AC MON-
 TIUM &c &c.
cum Indice personarum & rerum gestarum
copioso.

FRANCOFURTI AD MOENUM ET LIPSIAE
 APUD CHRISTIANUM GENSCH.
 ANNO MDCLXXXV.

Din izvoarele *Sistemului*: Sethi Calvisii, *Opus chronologicum*,
 Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685. Foaia de titlu.

toarcere cu ce fel de porunci va fi trimis la ai săi. Iar în al patrulea, al cincilea și al șaselea cer n-a aflat nimic, afară de o mulțime nenumărată și nesfârșită de îngeri cîntînd lui Dumnezeu și spunînd *tespih*, adică numele lui Dumnezeu⁹⁵. De asemenea, lui Gabriel nu i-a fost îngăduit să se suie în al șaptelea cer, pentru că paznicii aceuia n-au primit decît pe Muhammed care, trimis din mîini în mîini, a fost adus la însuși tronul lui Dumnezeu.

Descrierea îngerilor

Ceilalți îngeri care stăteau de strajă, de la al șaptelea cer pînă la tronul lui Dumnezeu, erau atît de mari încît fiecare din ei era de șaptezeci de mii de ori mai mare de cît un înger din al șaselea cer, iar îngerul cerului al șaselea de șaptezeci de mii de ori mai mare decît acela din al cincilea, și tot așa, pe rînd, pînă la primul cer, îngerii cerului superior depășeau în mărime pe îngerii cerului inferior. Iar aceștia (paznicii tronului lui Dumnezeu) aveau fiecare cîte șaptezeci de mii de capete, pe fiecare cap cîte șaptezeci de mii de guri, iar în fiecare gură cîte șaptezeci de mii de limbi, și fiecare limbă lăuda pe Dumnezeu în șaptezeci de mii de dialecte și cînta mărturisirea credinței muhammedane: *Lailahi illa Allah Muhammedu resulullah*, adică: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, și Muhammed e prorocul lui Dumnezeu“⁹⁶. În cel de-al șaptelea cer a aflat pe un înger plîngînd și l-a întrebat de ce plînge așa amar. Răspunzîndu-i, îngerul i-a spus că el este păcatul și s-a rugat Muhammed lui Dumnezeu pentru îngerul păcatului și a șters Dumnezeu păcatul lui, iar tînguirea lui s-a prefăcut în bucurie. Alții tâlcuiesc că îngerul acela plîngea păcatul idolatriei lui Muhammed și atunci, pentru credința lui Muhammed, păcatul acela a fost dezlegat și îngerul a fost slobozit.

Intră în palatul lui Dumnezeu

Iar cînd a ajuns Muhammed la porțile palatului măreției lui Dumnezeu, a aflat pe dinafară de șaptezeci de ori cîte șapte sute de mii de îngeri și tot același număr

înăuntru, păzind și veghind. Ei n-au îngăduit nici îngerilor care îl purtau pe Muhammed, nici chiar lui Muhammed să se apropie, nici n-au îngăduit să bată în porțile palatului, ci luînd mai întîi știre cine este și de unde este cel ce a venit, îndată au vestit străjilor dinăuntru că a venit Muhammed și stă chiar la uși. Iar îngerii dinăuntru, prin mai-marii lor, au dat de veste despre venirea lui pînă la tronul lui Dumnezeu, și au primit un înfricoșat / răspuns, anume: pentru ce n-au deschis de îndată ușile celui iubit de Dumnezeu, ci abia după o clipă, și de ce prin așteptare au jignit preafericita lui inimă? Dar el, după aceea, rugîndu-se lui Dumnezeu pentru ei, le-a cerut iertarea, căci altfel, pentru această greșală, ar fi fost pedepsiți cu focul cel veșnic. Deci, ușile palatului fiind deschise și intrînd Muhammed în curte, toți cei ce slujeau tronului lui Dumnezeu au ieșit întru întîmpinare salutîndu-l, heretisindu-l cu evlavie și, numindu-l frate al lor, îl mai și implorau să se roage lui Dumnezeu pentru ei.

Vede grădinile și locurile de petrecere

Dar cum Dumnezeu, nu mult înainte de venirea lui, poruncise lui *sirkiatibi*⁹⁷ (adică scriitorul lucrurilor de taină sau secretarul) să copieze *Curanul* din *Cartea în-vățăturii veșnice a lui Dumnezeu* (pe care o numesc *Levhi mahfuz*)⁹⁸ și încă nu terminase, a poruncit îngerilor să-l ducă pe Muhammed și să-i arate lăcașurile lui Dumnezeu și grădinile pînă cînd secretarul va termina *Curanul*. Conduc de ei, Muhammed a văzut acolo palate și iatacuri dintr-o singură piatră de diamant, de smaragd, de safir și de rubin și un singur zid al întregii curți făcut dintr-un singur și cel mai pur mărgăritar. De asemenea, și grădinile le-a cutreierat, în care spune că a văzut pomi feluriți și încărcăți de roade ale căror frunze erau de mărimea urechilor de elefant, iar fructele și legumele ca *πιδύρια* (vase de lut care cuprind o sută și mai mult de vedre⁹⁹). Iar înălțimea lor, verdeața și mirosul florilor nu se puteau asemui nici mărturisi de limbă omenească, nici cuprinde cu mintea.

Obține audiență la Dumnezeu

După ce a văzut acestea, scriitorul terminând *Curanul*, Muhammed a fost chemat la tronul măreției lui Dumnezeu și, îndată ce a venit în *Arș*, adică în „Palatul de răspuns”, atât a fost de luminat de strălucirea lui Dumnezeu, încît întunecîndu-i-se vederea nu putea vedea cine este și cum este Dumnezeu și cei ce stăteau aproape de Dumnezeu, dar a auzit glasul lui Dumnezeu zicînd: „Bine ai venit, Muhammed, slugă credincioasă și iubită; pace fie peste tine”. La sunetul glasului, Muhammed s-a închinat lui Dumnezeu și a zis: „O, Doamne, făcător al tuturor lumilor, iată robul tău cel gata și grabnic la toată împlinirea poruncilor tale”. Atunci secretarul a adus cartea *Curanului* (din ce materie era hîrtia nu spune) scrisă cu litere din strălucirea dumnezeiescului Duh (care în dialectul *Curanului* se numește *Nur*) pe care, cînd i-a dat-o Dumnezeu, spune că a auzit, ca și cum i-ar fi adăugat din gură, să-și învețe poporul să-l cunoască pe Dumnezeu și unicitatea lui și să cheme toate popoarele ca, lepădînd legile cele vechi, numai poruncilor *Curanului* / să se supună și pe acelea să le întrebuințeze, dacă doresc să-și scape și să-și păzească sufletele lor de gheenă și aurul lor de mîini hrăpărețe.

16

Pe Dumnezeu îl simte, însă nu-l vede

Muhammed, luînd cartea *Curanului*, a îndrăznit îndată să-l roage pe Dumnezeu să binevoiască a i se arăta lui și să-i descopere cum este în sine, ca nu cumva, întrebînd fiind vreodată de oameni cine este Dumnezeul pe care-l propovăduiește și neștiind, nici putînd să spună ceva precis despre Dumnezeu și ființa lui, să se arate mincinos și născocitor de basme. Atunci i-a spus Dumnezeu că este cu neputință să vadă ființa lui așa cum este el în sine, întrucît este un lucru care n-are nici o formă, nici un chip și nici o descriere. De aceea Dumnezeu nu poate fi văzut de ochiul omenesc, nici cuprins de minte¹⁰⁰. Celelalte, mîna atotputerniciei sale și unele care stau înaintea tronului măririi sale, a făgăduit să i le arate. Și astfel Dumnezeu l-a atins între umeri cu

mîna sa, pe care el a simțit-o a fi mai grea decît toate greutatele și mai rece decît tot frigul, încît răceala mîinii lui Dumnezeu i-a trecut în spinare prin măduvă. Pe urmă a luat Dumnezeu mîna de pe spinarea lui și în momentul acela a văzut tronul lui Dumnezeu pe care era scrisă cu litere de dumnezeiască strălucire mărturisirea credinței muhammedane (despre care am amintit mai sus) ¹⁰¹.

Trei rîuri cerești

Iarăși, a văzut ieșind de la tronul lui Dumnezeu trei rîuri, izvorînd unul lapte, altul miere, iar al treilea vin. De asemenea, i-a poruncit Dumnezeu să soarbă și să bea pînă la săturare din oricare rîu va vrea. Deci Muhammed, luînd de la îngeri cupele pe care le-au adus, scoțînd cu mîna dreaptă din rîul care izvora lapte iar cu stînga din rîul care conținea miere, a băut. Iar cînd l-a întrebat Dumnezeu de ce n-a scos și n-a băut din rîul care producea vin, a răspuns Muhammed că numai două mîini are și de aceea numai din două rîuri a putut scoate acea licoare cerească. Atunci Dumnezeu i-a spus: „Întrucît pe acestea le-ai ales, de acum încolo să fie oprită băutura vinului ție și chiar celor ce-ți vor urma ție, afară de vinul raiului care nu vă este oprit și pe care cu veselie îl veți bea în veci“. Iar aceasta este cea dintîi pricină pentru care vinul nu este îngăduit muhammedanilor.

Sabia îi este îngăduită lui, nu minunile

Încă a mai îndrăznit Muhammed să ceară de la Dumnezeu putere și îngăduință de a face minuni, cu care să-și poată convinge poporul că el este adevăratul proroc al lui Dumnezeu. Dumnezeu i-a răspuns grăind: „Minunile nu-ți vor lipsi, însă nu voiesc să te trimit cu puterea minunilor, ci cu puterea sabiei, căci dacă numai cu minuni te voi trimite, chiar din pricina acelor minuni ți se va întîmpla / și ție ce s-a întîmplat prorocilor trimiși de mine înainte de tine. Dacă se va îndoii cineva de adevărul tău, nimic altceva să-i spui decît că ești proroc trimis de mine. Iar dacă nici aceasta nu

o va crede, spune-i : „Tu vezi-ți de lucrurile tale, eu de-ale mele“ *. Iar cele mai de seamă minuni vor fi învingerea popoarelor cu sabia, doborârea împărățiilor, dărîmarea cetăților. Acestei istorii, luată din cartea *Muhammedie*, îi vine în ajutor și *Curanul* însuși ¹⁰² în locul unde spune : „Poruncitu-mi-a Domnul — zice — să omor toate popoarele cu sabia, pînă cînd vor mărturisi că nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu și că eu sînt prorocul lui. Iar de vor face aceasta curînd, își vor scăpa sîngele și bogățiile lor“ **. Și în alt loc (dacă nu mă înșel în capitolul *Proroceștii*), cînd cereau cei necredincioși minuni de la el și ziceau : „Visuri ai spus și hule asupra lui Dumnezeu ai adunat, poate numai în chip poetic. Fă măcar o minune, ca și vestitorii cei de mai înainte“, răspuns-a : „Dărîmat-am (zice Dumnezeu) prin cei dinainte cetăți și tot n-au crezut ; așa și voi, nu veți crede decît prin sabie“ ***. Vezi mai multe ca acestea în multe locuri în *Curanul* lor.

CAPITOLUL AL OPTULEA

Despre pogorîrea din cer și despre întoarcerea acolo de încă două ori

Se întoarce din cer

Luînd, deci, porunci și cartea *Curanului*, după cum am spus, a cerut voie să se înapoieze la ai săi. Și urmat de o nenumărată mulțime de îngeri a fost condus cu triumf și veselie pînă la străjerii cerului al

* *Coran*, X, 41 : „Cînd te vor ține de mincinos, spune-le : «Eu cu faptele mele, voi cu ale voastre»“.

** Cp. *Coran*, IX, 5 : „...ucideți pe politeiști oriunde-i veți afla [...]. Dar dacă se pocăiesc, dacă-și spun rugăciunea, dacă fac milostenie, lăsați-i liberi“.

*** *Curan*, XXI (*Prorocii*), 5 : „Dar au spus : «Iată mai degrabă o grămadă de minciuni pe care le-a născocit el însuși ; este un poet ! Să ne aducă un semn cum a fost trimis celor din vechime !» Nici o cetate nu crezuse din cele pe care le-am făcut să piară mai înainte de ei. Vor crede oare aceștia ?“

șaptelea și acolo l-au încredințat arhanghelului Gabriel. Iar acela, luîndu-l iarăși pe umerii săi, însoțit de cîntările și în triumful tuturor îngerilor, l-a adus la al treilea cer, unde trăia Hristos. Iar el i-a arătat lui Hristos, după făgăduință, cartea *Curanului* și i-a spus cum a fost trimis la propovăduirea legii celei noi și poruncile care i-au fost date prin viu grai de Dumnezeu. / Hristos a lăudat toate cele ce sînt cuprinse în legea *Curanului*, afară de numărul rugăciunilor obișnuite (căci porunca să-i silească pe oameni să facă pînă la cincizeci de rugăciuni pe zi în fața lui Dumnezeu) ¹⁰³. Deci l-a rugat ca, întorcîndu-se la mărirea lui Dumnezeu, să se roage să schimbe această lege tristă și foarte greu de împlinit și să facă rugăciunile mai puține la număr și mai scurte, pentru că altfel, își spunea sieși, e bine știut că oamenii, din cauza neputinței de a împlini această lege aspră și greu de suportat, îl vor aduce pe Dumnezeu la mînie, iar el în zadar își va pierde ostenelile cele stăruitoare și va pătimi ca și ei. Căci el (Hristos) cu aceasta a fost încercat, cu legea grea a *Evangheliei* și cu jugul aspru al poruncilor ei, făcîndu-i pe oameni mai degrabă împietriți decît lesnicioși spre crezare și, cu toate că s-a ostenit pînă la moarte, nimic n-a reușit, sau foarte puțin.

Iarăși se suie la cer

Înduplecat și îndemnat de acel sfat al lui Hristos, Muhammed s-a întors iarăși la Dumnezeu și i-a spus aidoma cele ce le-a auzit de la Hristos, rugîndu-se stăruitor să binevoiască a micșora numărul rugăciunilor. Iar Dumnezeu, la rugămîntea lui, lăsînd zece, a poruncit să fie neapărat patruzeci. Dar cînd s-a înapoiat, Hristos i-a arătat că și acestea sînt grele de suportat pentru oameni și l-a rugat să se suie a treia oară la Dumnezeu. Așadar, convins de rugămîntea lui Hristos, Muhammed întorcîndu-se a treia oară la Dumnezeu, a mijlocit de trei ori pentru poporul său, pînă cînd Dumnezeu a împuținat rugăciunile de la cincizeci pînă la cinci și a aprobat cu îngăduință ca numai de cinci ori în douăzeci și patru de ore să se facă *namaz*, adică rugăciunile

obișnuite, să slăvească pe Dumnezeu și să i se închine lui. Deci, când a venit în cele din urmă la Hristos, deși Hristos i-a arătat cu dovezi tari că și aceste rugăciuni sînt mari, din pricina leneviei și împietririi oamenilor, Muhammed s-a lepădat, zicînd că nu îndrăznește să ispitească mai mult mila lui Dumnezeu, ca nu cumva, mîniindu-l, să i se întîmple ceva rău lui și oamenilor lui.

Grija lui Hristos

Dar din curiozitate și mai cu seamă din multa grijă pentru mîntuirea oamenilor, Hristos l-a întrebat ce se va întîmpla cu cei bătrîni cînd le va lipsi puterea, cu bolnavii, cu pruncii, cu cei ce n-au mîntuirea în treagă, cu nebunii, cu cei care și-au pierdut judecata sau cei prinși în război de necredincioși ; dacă nu vor putea îndeplini rugăciunile obișnuite și obligatorii, care va fi pentru aceștia preadreapta și preaînțeleapta judecată a lui Dumnezeu ? La toate îndoielile lui Hristos, a răspuns Muhammed : „Cei bătrîni și cei bolnavi, dacă nu se pot scula să stea drept, ceea ce trebuie să facă cu tot trupul să facă măcar cu ridicarea ochilor și cu toată vrerea / sufletului, iar Dumnezeu cel milostiv, cunoscînd cu desăvîrșire și tainele inimii și tăria puterilor omenești, îi va ierta” ¹⁰⁴. Cît privește ignoranța copiilor nevîrstnici, ea nu este sub jugul legii, de aceea nici sub păcat ; în locul celor nebuni, dar mai cu seamă a celor numiți *budallah* (adică nebuni întru Dumnezeu sau pentru dragostea lui Dumnezeu ¹⁰⁵), îngerii împlinesc și fac pentru ei *namaz* înaintea lui Dumnezeu și așa acoperă ei datoria acelor. De asemenea, a hotărît că abaterea prizonierilor de la lege (cînd sînt împiedicați de cei necredincioși) este liberă. Auzind acestea, Hristos s-a bucurat foarte mult împreună cu el, și a spus că va aștepta cu inima înflăcărată și cu dor a doua și cea din urmă suire a lui cu toată ceata credincioasă la cer către Dumnezeu, cînd și Hristos însuși, dezlegîndu-se de legătura trupească și înviind, se va arăta cu ceata sa înaintea judecății lui Dumnezeu și va da răspuns despre opera și propovăduirea sa. Despre

care lucru vezi mai pe larg în capitolul *Despre judecata din urmă a lui Dumnezeu*¹⁰⁶.

Îl vizitează pe Moise

Luându-și rămas bun de la Hristos, Muhammed a ajuns la Moise și i-a arătat, după cum făgăduise, toate cele pe care le primise prin porunci și prin *Curan*. Moise s-a bucurat foarte mult, adăugînd că toate cetele care au să fie sub steagul lui vor spune că prin ultimul proroc al lui Dumnezeu și prin legea *Curanului* se va înnoi legea lui Avraam și a lui Moise și altele.

Locul unde a coborît din cer

Despre locul unde s-a coborît Muhammed din cer există la muhammedani o dublă părere, însă și una și alta sînt acceptate de toți. Unii spun că s-a coborît acolo de unde s-a suit, adică în templul sfînt al Ierusalimului, pentru că acolo, precum am spus, a lăsat și dobitocul legat de piatră cu briul îngerului. Alții însă, spun că a coborît la *Şami-şerif*, adică în sfîntul Damasc, pe acoperişul bisericii celei mari a sfîntului Ioan Înainte-mergătorul (pe care mai pe urmă Amavia, califul sarazin, a făcut-o mult mai largă și bineîmpodobită)¹⁰⁷. Motivul ar fi că în acea cetate va face Dumnezeu judecata de obşte (vezi mai pe larg în capitolul *Despre locurile sfinte ale muhammedanilor*)¹⁰⁸. Însă, oricum s-ar fi petrecut aceasta, se afirmă cu tărie că Muhammed, după coborîrea din cer, intrînd în această biserică (pentru că prin lucrarea lui Dumnezeu nimeni nu i-a împiedicat intrarea), a făcut cel dintîi *namaz* după modelul și rînduiala arătată lui în cer. /

20 *Propovăduieşte mai întîi „Curanul” la Mecca*

Făcînd rugăciunile, Muhammed a încălecat iarăşi pe Burak și de acolo a plecat la casa din Mecca. Și toată vremea în care a cutreierat el toate acestea este mai puțină decît a zecea parte dintr-o noapte. Iar în timpul rugăciunilor de dimineața (pe care le numesc *sabah namazi*)¹⁰⁹, s-a arătat alor săi. Terminînd deci Mu-

hammed îndată acel *namaz*, a luat sentința care se citește în *Curan* la capitolul *Fiilor lui Israil*¹¹⁰ și, citind-o înaintea poporului, a zis : „Slavă lui Dumnezeu celui ce a făcut ca robul lui să treacă într-o noapte de la locașul de rugăciune Harem (care este în templul de la Mecca) până la cel mai depărtat locaș de rugăciune, din casa sfântului Ierusalim, pe care îl binecuvîntăm” *. Și așa, a început a povesti alor săi cum s-a suit la Dumnezeu la cer, zicînd : „O, voi, oamenilor ! Socotiți : ieri, după ce am plecat de la voi, a venit la mine Gabriel și, după ultimele rugăciuni de seară, mi-a zis : «Muhammed, poruncește Dumnezeu să-l vizitezi»” și celelalte pe care le-am înșirat mai sus. Și cînd a auzit poporul această minune de necrezut, mai mult de o mie s-au lepădat de credință, printre cei dintîi era unchiul său Ebudjehl¹¹², zicînd : „Suie ziua la cer, ca să vedem și noi pe îngerii care te întîmpină” **.

Muhammed nu le-a răspuns nimic, dar scoțînd sabia a zis : „Slavă lui Dumnezeu ! Oare sînt eu altceva decît om și apostol al lui Dumnezeu” *** ? Și a adăugat : „Pentru că cei asemenea vouă n-au crezut minunile prorocilor care au fost mai înainte de mine, nici voi nu veți crede minunilor decît prin sabia aceasta”¹¹³.

„Curanului” îi adaugă sabia

Și iarăși : „Nu sînt trimis decît cu puterea sabiei și cine nu va primi prorocirea mea, să fie omorît sau să dea bir pentru necredința sa ****.

* *Coran*, XVII (*Călătoria nocturnă*), 1 ; „Slavă celui care l-a făcut pe servitorul lui să călătorească noaptea de la Moscheea sfîntă la Moscheea foarte de departe, al cărei lăcaș l-am binecuvîntat“.

** *Coran*, XVII, 90—93 : „Au spus : «Nu vom crede în tine pînă ce [...] nu vei face să vină Dumnezeu și îngerii săi să te ajute [...] sau nu te vei înălța la cer»“.

*** *Coran*, XVII, 93 : „Slavă Domnului meu ! Ce sînt eu altceva decît un muritor, un proroc ?“

**** Cp. *Coran*, IX, 29 : „Luptați împotriva celor care [...] nu practică adevărata religie. Luptați pînă ce vor plăti tribut din mîna lor, după ce vor fi umiliți“.

Muhammed deci, urmînd poate politiciii (organizarea poporului) lui Moise (cărui Dumnezeu i-a poruncit cu mare cruzime ca israeliții să nu cruțe nici un suflet viu al celor de alt neam, ale căror țări Dumnezeu avea să le dea moștenire lor)*, a rînduit ca oricine va crede poruncilor *Curanului* sau va primi moarte pentru răspîndirea *Curanului*, și oricine va omorî pe unul ce nu crede *Curanului*, va intra fără nici o împiedecare în rai și în bucuriile cele veșnice. Prin aceste chipuri și mijloace, în scurtă vreme a adunat mai mulți din cei ce se ocupau cu jaful și pustiirile decît din cei ce urmau *Curanului*, pentru că în nouă ani (de la fuga din Mecca pînă la moartea lui atîția ani se socotesc)¹¹⁴ aproape toată Arabia și cea mai mare / parte a Persiei a supus-o stăpînirii sale și i-a adus pe cei ce voiau și pe cei ce nu voiau la superstiția sa mincinoasă. Dar noi, lăsînd acestea istoricilor, ca pe cele ce li se potrivesc lor, vom înfățișa pe scurt cîteva uimitoare minuni ale lui, care se citesc în cartea vieții lui¹¹⁵.

CAPITOLUL AL NOUĂLEA

Despre minunile lui Muhammed

Necredința lui Ebudjehl

În cartea spusă mai înainte** se povestește că Muhammed, coborînd din cer, a început să propovăduiască învățătura *Curanului*. Însă văzînd că unchiul lui și alții foarte mulți care-i urmau lui nu numai că nu cred, dar se depărtează și de credința apucată mai înainte, și pentru ca să-l aducă mai întîi pe unchiul său la credința *Curanului*, a început cu mai multă stăruință să tîlcuiască mai pe larg și să născocească basme despre legea dumnezeiască încredințată lui.

* *Deut.*, 7, 2.

** Yazicioğlu Mehmed, *Risâle-i Muhhammediye*.

Dar Ebudjehl (căci acest nume a dat Muhammed unchiului său)¹¹⁶, om închinător la idoli și foarte înțărît în superstițiile părintești, nu-l credea de fel. „Mult mai minți — a zis — înșelătorule ! De unde ți-a venit ție cunoașterea literelor și citirea cărților, cînd nu știi nimic altceva decît să mîni dobitoacele și cămilele ? Cine este dumnezeul acela pe care îl mărturisești și care este legea lui și poruncile cărții lui ? Căci vreau să cercetez și să cunosc, sînt oare adevărate născocirile acelea pe care tu atît de nerușinat le-ai grăit cu desfrînare înaintea poporului ?” Muhammed i-a răspuns : „Fă ce vrei”, iar Ebudjehl i-a spus : „Ridică un picior în sus”. Cînd Muhammed a făcut așa, Ebudjehl a zis : „Ridică-l și pe celălalt”. Muhammed însă, lăsînd primul picior la pămînt, l-a ridicat și pe celălalt. Atunci Ebudjehl, trăgîndu-i o palmă zdravănă, a strigat : „Nu așa, nepot nebun ce ești, ci ridică amîndouă picioarele odată”. Iar cînd Muhammed a răspuns că nu poate face aceasta, Ebudjehl a repetat, zicînd : „Deci mințeași cînd spuneai adineaori că te-ai suit la cer și ai vizitat pe locuitorii cerului și chiar pe Dumnezeu, de vreme ce amîndouă picioarele nu le poți ridica deodată de la pămînt nici măcar de-o palmă. Cum, deci, ai putut să te sui la înălțimea atît de mare a cerului și cum vei putea dovedi cuvintele pe care cu desfrînare le-ai grăit ?” Și așa, datorită acestei întîmplări, fiind împotriva lui, l-au izgonit din cetate ca pe un mincinos, nebun și flecar. Aceasta este ziua pe care muhammedanii o numesc / *Hidjreti nebevie*¹¹⁷, adică „Fuga prorocului”, de la care își ia era muhammedană începutul anilor săi lunari, după cum am arătat mai pe larg în cele scrise mai înainte. Astfel, anul de față¹¹⁸ este de la nașterea Mîntuitorului lumii, Domnul nostru Iisus Hristos, 1719, iar de la fuga prorocului mincinos 1133.

22

Il silește pe Ebudjehl

Deci fiind izgonit de ai săi, și mai cu seamă de unchiul său, Muhammed, noaptea, prin binefacerea lui Burak, dobitocul ce mergea iute, a fost adus mai întîi din Mecca, într-o singură noapte, la *Medinei munevvere*

(adică la „Medina cea luminată“ de strălucirea lui Dumnezeu)¹¹⁹. Depărtarea drumului dintre cetăți este de cincisprezece zile. Și adunînd acolo, în cîțiva ani, o mulțime din cei ce-l urmau, a bătut cu sabia Mecca și alte cetăți arabe. Și prinzîndu-l pe unchiul său, l-a batjocorit mult, silindu-l să primească credința *Curanului*. El însă a zis : „Dacă n-am să fac asta, fiu al fratelui meu, altminteri nu se poate ?“ Iar Muhammed i-a răspuns : „Altfel nu se poate, sau te voi ucide, sau vei primi credința“. La aceasta unchiul i-a zis : „Voi urma deci ție la ce vei voi“, însă cu limba, nu cu inima, numai de frica sabiei.

Preface pepenii galbeni în colocinți

Astfel, prefăcîndu-se că s-a împăcat, Ebudjehl a chemat la ospăț în casa sa pe Muhammed și pe alți adepți ai lui, însă cu gîndul că va putea în vreun fel să-l ucidă pe nepotul său. Iată cursa pe care i-a întins-o : În pridvorul casei a săpat o fîntînă adîncă de 60 de stînjeni și a acoperit-o cu covoare alese, punînd dedesubt nuielușe foarte subțiri. Era vremea cînd se coc pepenii galbeni și cei verzi. Muhammed, intrînd mai întîi în grădina de pepeni galbeni, s-a rugat lui Dumnezeu ca toți pepenii verzi și galbeni să se prefacă în colocinți (care se numesc acum *Ebudjehl carpusi*, adică pepenii verzi și galbeni ai lui Ebudjehl), rămînîndu-le însă aspectul și forma neschimbate (colocinții sînt niște legume asemenea harbujilor mărunți, foarte amare)¹²⁰. După aceasta, Ebudjehl vrînd să pună înaintea oaspeților spre mîncare pepeni galbeni și încercîndu-i care ar fi mai dulci, i-a găsit pe toți prefăcuți în colocinți foarte amari, dar neștiind că-i o minune, a început să strige, deoarece știa bine că a sădit pepeni și că ieri și alaltăieri a mîncat pepeni prea dulci, iar acum în toată grădina lui nu se aflau decît colocinți și se jelea de unde să fi venit grădinii lui o astfel de schimbare. La aceasta, Muhammed, zîmbind, i-a zis : „Pepenii necredincioșilor în colocinți, iar colocinții credincioșilor în pepeni verzi / și galbeni ușor se prefac“. Iar după aceea a poruncit ca pepenii galbeni pînă la jumătatea

grădinii să-și capete dulceața de mai înainte. Lucru pe care văzându-l, mulți au crezut lui îndată. Dar Ebudjehl încă se împotrivea și-l vorbea de rău, ca de obicei, pe nepotul său.

Îl scoate printr-o minune pe unchi din fântină

După această minune a fost chemat în casă la prânz. Ebudjehl însă, mergând înainte și uitând de fântina săpată de el, a călcat fără grijă pe covoarele cu care fusese acoperită gura fântinii și îndată a căzut rău în adâncul ei. Mulțimea care urma lui Muhammed, minunându-se de acest lucru neașteptat, îl întreba stăruitor ce înseamnă asta. Învățat de Gabriel, el răspunse că nu cunoaște pricina acestei întâmplări și că ei ar trebui să-l întrebe chiar pe unchiul său. Aceia, aplecându-se pe gura fântinii și strigând cu mare glas dacă este viu sau mort, l-au întrebat pricina căderii lui atât de neașteptată și de rea. Din adâncul fântinii Ebudjehl răspunse că este viu, dar că a căzut în groapa pe care el însuși o săpase spre pierzarea lui Muhammed. Atunci Muhammed, milostivindu-se de el, îl întreabă dacă vrea să creadă din toată inima poruncilor *Curanului* și legii lui Dumnezeu. Ebudjehl răspunse că va crede dacă Muhammed îl va scoate întreg din adâncul fântinii cu însăși mâna sa. Muhammed, chemând numele lui Dumnezeu *Bismillahi errahman errahim* (adică: „În numele lui Dumnezeu cel milosîrd și milostiv”) ¹²¹, întinse mâna pînă în adâncul fântinii și, apucându-l pe Ebudjehl de brîu, îl scoase afară întreg și sănătos.

Dar Ebudjehl cel nemulțumitor și necredincios închinător la idoli, nu numai că nu și-a îndeplinit făgăduința cea sfîntă, ci l-a și ocărit pe Muhammed cu cuvinte de batjocură. „Acum, zise el, am aflat cu adevărat că ești foarte mare făcător de farmece și cea dintîi căpetenie a vrăjitorilor“. Muhammed a suportat cu inimă blîndă și veselă batjocurile, cleветirile și nerecunoștința unchiului său și l-a întrebat ce-ar mai cere ca să se încredințeze de prorocia lui și de adevărul *Curanului*? Iar Ebudjehl i-a răspuns că dacă ar fi fost

un proroc adevărat al lui Dumnezeu cel adevărat și dacă ar fi avut la Dumnezeu atîta trecere cît însuși se laudă, n-ar fi lăsat pe tatăl său, mort de mult întru idolatrie, să se chinuiască în muncile veșnice (pentru că nimeni nu poate fi scăpat de focul gheenii decît prin legea lui Avraam și *Curan*), ci l-ar fi scos din iad, iar printr-o asemenea mărturie și-ar fi confirmat apostolia și i-ar fi adus pe toți cei de față la credința *Curanului*.

Il învie pe tatăl său din morți

24

Auzind Muhammed acestea, deși îl știa că este cel mai netrebnic dintre oameni și cel mai spurcat închinător la idoli, / dar pentru cei credincioși ca și pentru cei ce vor crede, s-a dus la mormîntul tatălui său (care își sfîrșise viața cu peste patruzeci de ani înainte), urmîndu-i mulțime de popor, iar Ebudjehl arătîndu-i mormîntul. Acolo a poruncit mai întîi să se scoată din pămînt oasele, uscate deja, ale tatălui său, a făcut rugăciunile cele obișnuite asupra morților și îndată s-a lipit os de os și mădular de mădular și, trăgîndu-se vinele, tot trupul s-a refăcut în pielea lui. Și suflînd Muhammed în gura lui, a înviat. Acela, cînd a deschis ochii și l-a văzut pe Muhammed, fiul său, îndată a strigat cu mare glas: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu și Muhammed e prorocul lui Dumnezeu“ ¹²². Întrebat însă de Muhammed cum se numește, a răspuns că Abdullah (care se tâlcuiește „Robul lui Dumnezeu“). Însă cînd a isprăvit de grăit acestea, și-a dat sufletul și într-o clipită de ochi stricîndu-se alcătuirea trupului, au rămas numai oasele, care după aceea singure s-au întors la locul lor de mai înainte în mormînt. Și a poruncit Muhammed să fie îngropate de astă dată după obiceiul musulman. Se spune că prin această minune mulți s-au convertit la superstiția lui Muhammed. Însă Ebudjehl, unchiul lui, a rămas pînă la moarte neînduplecat în superstiția și necredința sa și toată viața i-a fost lui Muhammed cel mai cumplit și mai neînduplecat dușman.

Necredința lui Ebudjehl și veșnica lui osîndă

Iată de ce *fikîba* (adică teologii) muhammedani ¹²³ afirmă bunătatea cea nemăsurată a lui Dumnezeu, mila și milostivirea lui. Deși el ar putea să mute din muncile cele veșnice ale iadului întru bucuriile cele veșnice ale raiului pe toți cei din veac, din toate popoarele, care au fost eretici, sau chiar hulitori de Dumnezeu, ateî, iertîndu-le toate păcatele lor cele de moarte și hulele asupra lui Dumnezeu, sufletul lui Ebudjehl e cu neputință să fie scris în cartea celor mîntuiți sau a celor ce se vor mîntui. Ei deduc această sentință dintr-un cuvînt ascuns al aceluiași Muhammed care, fiind înțrebat de va fi cîndva sfîrșit muncilor din iad, a răspuns: „Despre sfîrșitul pedepselor rînduite celor necredincioși, Dumnezeu va judeca întru dreptatea sa și nemăsurata sa milă. Dar cei credincioși, care măcar o dată în viață au mărturisit credința muhammedană (chiar dacă fals), iar cealaltă vreme a vieții lor au petrecut-o în păcate de moarte, în băutura vinului, la sfîrșit vor fi negreșit izbăviți de caznele veșnice prin puterea și lucrarea acelei singure mărturisiri, în afară de unul“. Pe acest unul tîlcuitorii *Curanului* îl socotesc a fi Ebudjehl, unchiul lui Muhammed ¹²⁴. Dar despre aceasta vezi mai pe larg în capitolul *Despre iad*. /

Frînge luna

Între cele mai de seamă și mai slăvite minuni ale lui este, cum se consideră, minunea frîngerii lunii în două, despre care îndrugă următoarea istorie: Se spune că s-au apropiat de el odată cei mai înțelepți dintre evrei, întrebîndu-l despre învățătura sa. Dar văzînd și auzind ei multe porunci ale *Curanului* care se potriveau cu legea lui Moise, iar cele mai multe nepotrivindu-se, mai cu seamă în nepăzirea sîmbetei, nu puțin se îndoiau de adevărul apostoliei lui. De aceea, au cerut de la el o minune prin care să poată fi dezlegată îndoiala lor. Muhammed le-a dat voie să ceară orice semn vor vrea, din cer sau de pe pămînt. Evreii au cerut atunci un lucru ce părea cu totul imposibil, adică să frîngă luna. Despre frîngerea ei scrie în *Curan*, în capitolul *Despre*

25

lună, unde zice : „S-a apropiat ceasul și strivită a fost luna” *. Exegeții *Curanului* tâlcuiesc astfel : Când Muhammed — spun ei —, stătea cu prietenii săi și au văzut luna apropiindu-se de împlinire ¹²⁵, aceia i-au zis : „Arată-ne o minune”. Atunci el a făcut semn lunii, cu două degete, cu cel mare și cel mijlociu, și îndată luna s-a despărțit în două și o parte a ei a căzut pe muntele Elika (situat de o parte a cetății Mecca), iar cealaltă parte a căzut pe muntele numit Rubuv, care se află de cealaltă parte a cetății ¹²⁶. De asemenea, una din cele două părți a intrat în mîneca hainei lui. Pe urmă el a reîntregit luna și a pus-o iarăși la locul ei. Văzînd această minune, toți iudeii aceia au venit la credința lui.

Porumbelul vorbește cu el

Aceeași carte *Muhammedie* afirmă că foarte des se trimitea din cer un porumbel care îi șoptea la urechi, în văzul tuturor, poruncile lui Dumnezeu.

Taurul se supune legii

Pe un taur neîmblînzit și foarte sălbatic l-a chemat cu porunca lui Dumnezeu și pe nume ; acela, apropiindu-se de el cu mare blîndețe și gudurîndu-se, a ciulit urechile foarte atent la cuvintele lui și în fața legii *Curanului* și-a plecat grumazul și genunchii.

Săpînd, scoate lapte și miere din pămînt

Cîndva, flămînzînd poporul și cerînd de la el mîncare, a poruncit ca fiecare să sape pămîntul din fața sa, pentru că îi este descoperit de la Dumnezeu că acolo se vor găsi vase pline cu lapte și cu miere, ceea ce s-a și întîmplat. Acestea, fiind împărțite poporului tot de el, au mîncat cu toții pînă la săturare.

Pe un lup l-a făcut să grăiască

Odată, văzînd cîțiva lupi urlînd, l-a arătat pe unul din ei că ar fi mai mare peste toți lupii și căpetenia lor. Chemîndu-l, l-a făcut să vorbească în limbă omenească

* *Coran*, LIV, 1 : „Vine ceasul și luna se despică”.

și prin această minune l-a convertit la credința sa pe Vehbin, fiul lui Haizal Selim ¹²⁷. /

Taurul vorbește

26

De asemenea pe un taur al unui oarecare Zozai l-a făcut cu glas omenesc să vorbească și prin aceasta l-a atras pe stăpînul lui la credința muhammedană ¹²⁸.

Bucățica de miel fript grăiește

Odată un dușman al lui (al cărui nume l-am uitat), chemîndu-l la un prînz, a pregătit un miel fript cu otravă. Iar Muhammed, necunoscînd perfidia, a luat o bucățică din spata mielului, ca să mănînce. Aceasta, văzîndu-se că este pusă în gură, a strigat cu glas limpede : „Păzește-te, să nu mănînci, pentru că sînt plină de venin“, ceea ce au auzit toți cei de față. Dar dușmanul care pregătise o asemenea cursă lui Muhammed, uitînd cele făcute, a mîncat din miel și îndată a crăpat înaintea tuturor.

Din sudoarea lui răsar trandafiri

La o bătălie foarte cumplită cu protivnicii, de mare căldură și osteneală așa de tare a transpirat, încît picăturile de sudoare curgînd pe față din belșug, cădeau pe pămînt. Iar pămîntul stropit de sudoarea lui îndată a odrăslit măcieși (trandafiri) înfloriți și pomi înverziți. Și ei cred că atunci, din sudoarea lui Muhammed s-a făcut pentru prima dată trandafirul și că mai înainte acesta n-a existat în firea lucrurilor. De aci învățații lor afirmă că sudoarea lui Muhammed avea mirosul și parfumul trandafirului. (Despre taina și sfîntenia trandafirului vezi în capitolul *Despre zugrăveala muhammedană*.) ¹²⁹

Minunea cu dintele

Iarăși, într-o altă bătălie, un necredincios l-a lovit așa de tare pe Muhammed în fălci cu buzduganul, încît i-a smuls unul dintre dinții din față. Dumnezeu, văzînd că dintele lui Muhammed are să cadă pe pămînt, i-a poruncit cu asprime lui Gabriel (care atunci se afla

poate tocmai în cerul al șaptelea), să se grăbească și, mai înainte ca dintele să cadă pe pământ, să-l ia cu cinste și să i-l pună lui Muhammed în mână. Gabriel s-a coborât din cerul cel mai de sus atît de repede pentru îndeplinirea acestei porunci, încît din cauza zborului și mișcării lui toate cerurile și pământul au fost cît pe ce să se sfărîme. Și poate că întregul edificiu al lumii * s-ar fi prăbușit, dacă nu l-ar fi sprijinit atotputernicia mîinii lui Dumnezeu. Dîndu-i deci (lui Muhammed) dintele, îngerul a spus deslușit în fața întregii oștiri: „O, credincioșilor frați și rubedenii, de cînd m-a zidit Dumnezeu n-am suferit niciodată o asemenea năpastă pentru viața și cinstea mea. Dacă ar fi căzut pe pământ dintele celui iubit și prorocul lui Dumnezeu, însuși capul meu ar fi fost în joc“! Și scoțînd sabia, într-o clipită de ochi i-a ucis pe toți protivnicii pînă la unul și le-a aruncat sufletele în iad. /

27 *Apa curge din degetele lui*

Altădată, fiind chinuită oștirea de sete și căutînd de sîrg apă și neaflînd nicăieri, a întins degetele mîinii drepte și din vîrfurile lor a curs atîta apă încît întreaga oștire a băut pe săturate.

CAPITOLUL AL ZECELEA

Despre alte minuni care circulă
numai prin poporul simplu. Tot
aici despre fiica lui, numărul
femeilor și moartea lui

Afară de cele pomenite, altele multe circulă spre marea mirare a celor simpli, dar cei învățați le ignoră, iar cei cărora li se povestesc nu prea lesne pleacă urechile la ele, deși nici nu sînt oprite, nici lepădate ca cele prea hulitoare de Dumnezeu. Adăugăm aici unele din ele pentru cei mai curioși.

* Cp. Lucretii, *De rerum natura*, V, 96.

Drept minune socotesc ei faptul că atîta patimă avea, încît, împreunîndu-se, putea suporta asupra sa puterea și acțiunea a treizeci de bărbați și putea satisface un număr egal de femei într-o singură noapte.

Odată se afla cu oștirea sa împotriva unor arabi răsculați și, trecînd șase luni de cînd oștenii nu se întorseseră pe la casele lor, au început să cîrtească și să spună că nu mai pot să-și înfrîneze pofta trupească, de aceea, sau să-i lase să plece pe la casele lor, sau să le îngăduie să se împreuneze cu femei străine în pămînt străin. Muhammed, socotind că, pe de o parte, în *Curan* se poruncește să nu se spurce în pămînt străin *, deci cu captivii lor ¹³⁰, iar pe de altă parte înțelegînd, prin descoperire, că victoria asupra protivnicilor se va petrece în curînd, a respins amîndouă cererile, însă a spus că va întreba la noapte pe Dumnezeu ce se cuvine să facă. Luminîndu-se de ziuă, a întrebat care este numărul celor ce doresc cu nerăbdare împreunarea cu femeile lor? Și s-au aflat pînă la 5000 de bărbați.

Se oferă ca o femeie oștirii

Atunci chemîndu-i la el, le-a spus că are poruncă de la Dumnezeu (departe fie de noi o asemenea hulire a lui Dumnezeu) ca, fără să calce poruncile *Curanului*, el însuși oferindu-și propriul său trup să le potolească pofta. Și astfel, / fiindu-i ridicate (zic ei) preasfintele haine și poalele cămășii, i-a satisfăcut pe toți fără întrerupere, dar prin aceasta nu s-a obosit, nici nu a pățit ceva rău.

28

Ceva asemănător povestesc despre Fatma ¹³¹, fata lui, care, așa zicînd pentru Dumnezeu (o, vorbă prea fără-delege!), a învins vigoarea cîtorva mii de oșteni și le-a satisfăcut poftele. Isprăvindu-și lucrul, ea a luat de la fiecare drept răsplată cîte un ban (mult mai fericită era aceasta, decît cea despre care zice poetul **: „O sută de bărbați a cunoscut și a plecat fără să se sa-

* Cp. *Coran*, II, 221 : „Nu vă însoțiți cu femei politeiste mai înainte să vină la credință”.

** Iuvenalis, *Satira* VI, 130.

ture“) ¹³², iar după aceea a dat suma de bani adunată pentru hrana săracilor, la biserici. De aceea muhammedanii cred foarte tare că prin nici o milostenie nu este împlînzit Dumnezeu așa de mult ca prin aceea cîştigată cu vînzarea propriului său trup, deşi adulterul este interzis. Astfel, dacă vreunul care s-a lepădat de lume (monah), dar mai cu seamă din secta *budallah* (adică a celor ce se prefac a fi nebuni), va pofti din inimă vreo femeie pe uliţa cetăţii şi va începe a o ruga *Allah eşkîne* (adică „De dragul lui Dumnezeu“, iar nu pentru sine însuşi), ca să-i împlinească spurcata lui dorinţă, ea va fi obligată să-i facă acest serviciu şi să-i satisfacă pofta, socotind şi crezînd că acel lucru îi va fi ei de mare merit ¹³³.

Femeile lui

Cincisprezece femei avea Muhammed ¹³⁴ şi două ții-toare ¹³⁵, dintre care una era iudee, cu numele Safie, despre care cu măreție pomenesc, cum că tatăl ei ar fi fost Aaron, Moise unchi, iar Muhammed bărbat. Cea-laltă era Meriem, iacobită, pe ea o iubea mai mult decît pe celelalte şi pe ea cea dintîi a luat-o de nevastă, fiind fată. I s-a întîmplat să se culce într-ascuns şi cu o altă sclavă şi, văzîndu-i amintita iacobită chiar în timpul făptuirii, a început a-l batjocori zicînd: „Aşa se cade să facă un proroc al lui Dumnezeu, şi este oare îngăduit să te sui în pat străin pe furiş?“ El, jurîndu-se în numele Dumnezeului său, a făgăduit cu tărie să nu mai facă niciodată acest lucru. Însă peste cîteva zile uitîndu-şi jurămintele, pentru că era viclean, s-a împreunat iarăşi cu sclava şi iarăşi a fost prins de iacobită în adulter. Îndată el a început să-i recite, ca din porunca lui Dumnezeu, un verset (care după aceea a fost trecut în *Curan*), cum că jurămîntul îi este dezlegat de Dumnezeu şi ea nu trebuie nici să cugete că ar putea pătrunde vreo sminteală în curăţia prorocescă, altfel va avea totdeauna asupra sa mînia lui Dumnezeu*.

* *Coran*, LXVI, 1—2: „O, Prorocule! Pentru ce interzici ceea ce Dumnezeu a îngăduit, cînd cauţi satisfacerea soţilor tale? [...] Dumnezeu îţi impune să te dezlegi de jurămintele tale“.

Deși a avut copii și de parte bărbătească și de parte femeiască, n-a lăsat pe nimeni după sine afară de Fatma, fiica lui, despre ale cărei prea alese isprăvi am vorbit deja. /

Despre moartea lui Muhammed

29

Despre omorîrea lui Muhammed există o dublă părere la scriitorii arabi. Unii spun că a pierit de o otravă ¹³⁶ pregătită și dată de o iudee, iar alții, respingînd această părere ca falsă, afirmă că îmbolnăvinduse de pleură (boala coastelor), după șapte zile de la acea boală și-a pierdut mai întîi toată simțirea și mintea, iar în ziua a șaptea cînd Ali, fiul lui Abișaliba ¹³⁷, își bătea joc de nebunia lui și de pierderea simțurilor, Muhammed, auzind astfel de batjocuri, a poruncit ca nimeni să nu mai rămînă cu el în casă, afară de Elhabes, fiul lui Abdulmutalib ¹³⁸. Și astfel, în cealaltă a șaptea zi, a murit. După moartea lui nu s-a observat în corpul lui nici o stricăciune sau schimbare, afară numai că degetul cel mic al mîinii drepte s-a strîmbat înapoi. Și a murit în al zecilea an al Hedjirei (fugii sale), în a 12-a zi a lunii [întîi] Rebi, care an este al Domnului și mîntuitorului nostru 631, iunie în ziua de 17. A trăit ani lunari 63, a stăpînit după fuga din Mecca, după calculul lui Calvisius, nouă ani *, al zecelea numai începînd ¹³⁹. Dar ajungă-ne cele spuse, așa pe scurt, despre prorocul mincinos Muhammed și despre faptele și minunile lui fabuloase.

CAPITOLUL AL UNSPREZECELEA

Despre moaștele lui Muhammed

Moaștele lui Muhammed

Muhammed a murit la Medina și tot acolo e și îngropat. După rînduiala bisericească, ei sînt datori să

* Sethi Calvisii, *Opus chronologicum*, p. 603 : *Muhammed, qui postquam fugatus erat ex urbe Mecha in Arabia milites collegerat, urbes quasdam occuparat et in nonnum annum, et imperium et doctrinam suam propagarat, moritur cum vixisset annos Hegirae sexaginta tres, anno Hegirae decimo, die duodecimo rabie mensis, fer<(ia)> 2 [adică luni, n.n.]. Est nobis dies 17 iunii.*

viziteze acest oraș la fel ca Mecca. Despre aceasta vom vorbi în capitolul *Despre pelerinajul musulman la locurile socotite de ei sfinte*¹⁴⁰.

Drept moaște ale lui Muhammed se socotesc de ei acestea : corpul, dintele, haina, steagul și un bob din grîul raiului. Despre toate în parte vom vorbi aici mai pe larg.

Povestesc muhammedanii (ceea ce ni s-a întîmplat adesea și nouă să auzim de la cei ce vizitează mormîntul lui Muhammed și povestesc cu mare jale) că ar fi văzut și ar fi sărutat corpul lui despre care afirmă că este întreg și nestricat, alb ca vata și binemirositor ca trandafirul. Și este pus într-o raclă de marmură împodobită cu cele mai prețioase covoare și cu mărgele și mărgăritare de mult preț. Căci dacă ar / spune cineva că la Medina și la Mecca s-a adunat de atîția ani a zecea parte din bogățiile din India, Persia și întreaga împărăție aliotmană, poate că n-ar greși. Din această cauză este la turci o vorbă a unui tatar din Crimeea care, vizitînd acele locuri (căci au obiceiul și tătarii cei mai evlavioși să se ducă la Mecca din făgăduință), cînd s-a întors acasă a fost întrebat de ai săi ce a văzut în acele sfinte și fericite locuri și se spune că a răspuns astfel : „*Mal kop, algan djiok*“, adică „A văzut bogății foarte multe, dar pe nimeni furîndu-le“¹⁴¹.

Dintele lui

La fel am auzit de la cei mai intimi slujitori de la curtea împăratului otoman și de la alții din tagma bisericească a legii lor care povesteau și își aminteau cu mare evlavie, și făcînd rugăciunile obișnuite, de dintele lui Muhammed (se crede că acest dinte i-a fost scos într-un război și se păstrează și se păzește cu evlavie în vistieriile cele mai dinlăuntru ale sultanului)¹⁴². Se spune că este alb ca mărgăritarul, însă de două ori mai lat și mai lung decît dinții obișnuiți ai celorlalți oameni, de aceea lesne apare îndoiala dacă acel dinte este de om, nu numai dacă este al lui Muhammed, deși la ei nimeni nu se îndoiește de acest lucru, nici nu poate să se îndoiască.

Haina

La fel se crede despre haina lui Muhammed, considerată drept o comoară mai scumpă decît toată lumea, pe care ei o numesc *Hirkai şerif*, adică „Haina sau mantia sfîntă”. Nu ni s-a întîmplat s-o vedem cu ochii noştri, pentru că numai o dată pe an se scoate pentru sfinţirea apei (despre care vezi ceva mai jos), însă de multe ori am auzit de la cei ce au văzut-o şi s-au atins de ea că este ţesută din păr de cămilă şi că nu e vopsită cu nici un fel de vopsea, ci e de culoarea naturală a părului.

Apa sfinţită

În toţi anii, cu trei zile înainte de *Ramazan*¹⁴³, adică postul cel de o lună, adunîndu-se în palatul sultanului cel mai dinlăuntru o mulţime de clerici şi de persoane înalte şi săvîrşind rugăciunile obişnuite, scot haina dintr-o răcliţă aurită în care e păstrată, apoi, aducînd un vas mare de argint plin cu apă, înmoaie poalele ei în apă, pe care după aceea o cred să fie nu numai sfîntă, ci şi sfinţitoare şi nestricăcioasă. Pentru care pricină ei umplu cu acea apă sfinţită prin atingerea hainei mai multe vase mici de sticlă, care pot cuprinde o livră (un funt)¹⁴⁴ / şi pecetluindu-se cu pecetea de obşte a statului, au obiceiul s-o împartă spre binecuvîntare şi sfinţire celor mai de seamă persoane din cetate, vizirilor şi paşalelor şi altor persoane mai distinse. Iar apa aceasta se foloseşte astfel : după începerea postului, cînd vor să dezlege postul după apusul soarelui (pentru că legea îi sileşte să dezlege postul mai întîi cu apă şi apoi cu mîncare), picurînd din acea apă într-un vas mare trei sau mai multe picături toţi beau din apa aceea, muşcînd de trei ori din mîncare.

31

De ce se crede că rămîne nealterată

Îndemnaţi de curiozitate cu privire la nealterarea apei aceleia, nu o dată am primit prin prieteni cîte un astfel de vas de sticlă plin de apă sfinţită prin haina aceea, şi am păstrat-o cîte un an. După cîteva zile am observat în apă un sediment (cum arată de obicei ori-

care apă de rînd), de culoare verzuie. Acea materie densă s-a lăsat după aceea la fund, iar apa a rămas curată și fără drojdie timp de un an, nealterată la gust și aspect. Dar ca nu cumva să socotească cineva în chip nesăbuit că în acea apă e vreo sfințenie, putem arăta cauza acestei nealterări într-un mod lesnicios și clar. Acele sticlute le lipesc cu rășină de mastic, iar pe deasupra toarnă pe gîtul sticlutei ceară roșie din aceea cu care se pecetluiesc scrisorile. Iar pe deasupra cerii leagă și gîtul sticlutei cu o piele numită la ei *sabtian*¹⁴⁵ iar gîtul vasului îl leagă strîns și după aceea pecetluiesc capetele șnurului cu ceară roșie. În felul acesta aerul, care este prima cauză a oricărei alterări, fiind despărțit printr-o închidere atît de ermetică a vasului și neavînd libertatea de a pătrunde înăuntru, nu poate face nici o mișcare exterioară și nici o transformare prin care să se producă vreo fermentare sau nașterea vreunei forme noi sau schimbarea celei dintîi, din care cauză particulele de apă cele mai grase, dar mai cu seamă cele de pămînt, prin greutate se lasă în jos și se așează la fund, iar apa rămîne cît mai curată și în întregime nealterată, ceea ce se poate observa și la apa obișnuită. Dar cînd la sfîrșitul anului am deschis gura sticlutei și am lăsat să pătrundă acolo aer, am văzut cum în șase zile toată apa s-a tulburat și s-a închegat cu o mișcare neconținută a drojdiei, iar la urmă a început să și miroase urît. Să ne întoarcem însă la expunerea noastră.

Bobul de grîu

Pe lîngă acestea mai povestesc că se păstrează în vistieria sultanului un bob de secară care a fost luat de îngerul Gabriel / de pe un ogor din rai și adus lui Muhammed. Și arată drept pricină a acestui fapt momentul în care acesta se întreba întristat care să fi fost rodul pe care gustîndu-l Adam, în rai, a păcătuit împotriva poruncii lui Dumnezeu și i-a arătat morții intrarea spre firea omenească. Așadar Gabriel, după porunca lui Dumnezeu, i-a adus acel bob de grîu sau de secară (care în limba arabă se numește *hînta*)^{145a}, și i-a arătat că nu alt fruct, ci grîu a fost acela pe care Adam mîn-

cîndu-l, a greșit. Cum a pătruns acest bob în vistieria sultanului, n-am reușit să cercetăm. Mai departe se spune că forma bobului aceuia este a unui bob de grîu, dar ca mărime depășește oul de găscă.

Steagul

Mai au, de asemenea, un steag în care se crede la ei cu toată tăria, pe care însuși Muhammed l-a făcut mai întîi, spre semn ori al puterii sale de proroc, ori al domniei sale, numit *Alem* și *Sandjeaki șerif*, adică „Steagul sau semnul sfînt”¹⁴⁶. Ni s-a întîmplat foarte des să-l vedem, căci în timp de război, cînd sultanul însuși merge în campanie sau cînd vizirul suprem este trimis cu depline puteri, lor li se predă. Acel steag este făcut din mătase de culoare verde și pe el, se spune, este scrisă mărturisirea credinței muhammedane. Din cauza vechimii nu-l desfășoară niciodată, ci *Nakib efendi* (vezi despre el în capitolul *Despre clerici*)¹⁴⁷ îl poartă înfășurat.

Portdrapelul aceuia n-are lance de fier, ci în loc de lance *alem*, alcătuit din argint curat în această formă, pe care este așezată Semiluna, dar se vede că lucrul acesta nu datează prea de mult. Cînd sultanul sau supremul vizir trebuie să pornească împotriva dușmanului, el iese din cetate cu mare pompă (cum se alcătuiește pompa aceea vezi la locul cuvenit)¹⁴⁸. Chiar înaintea sultanului merge o cămilă pe care se află o raclă de aur, făcută cu o artă prea aleasă, lungă de un cot, jumătate în lățime cît lungimea. În acea raclă se păstrează cartea *Curanului* (despre *Curan* se socotește că este acela pe care l-a scris Ebubekir, succesorul lui Muhammed¹⁴⁹, iar *Curanul* cel ceresc, după cum spun ei, nu se mai găsește), după aceea haina despre care am vorbit și acest steag. E drept că se lauda Ioan al III-lea Sobieski, craiul Poloniei, că ar fi luat de la turci, sub Viena, acest drapel al lui Muhammed, însă nu-i adevărat, căci Kara Mustafa Pașa, vizirul cel mare de atunci și cea mai înaltă căpetenie peste oștire, de îndată ce

a văzut că acțiunea sa se apropie de un deznodământ nefericit, lăsând celelalte comori, a luat cu el însuși în păstrare / acest steag și nu l-a dat altcuiva pînă ce n-a ajuns la Strigoniu. Iar polonezii, luînd numai steagul vizirului (care de obicei era asemănător steagului lui Muhammed), și-au închipuit, cred, că este chiar steagul prorocului ¹⁵⁰.

CAPITOLUL AL DOISPREZECELEA

Despre urmașii lui Muhammed pe care ei îi numesc Ashabe ¹⁵¹

Ashabii

Urmașii lui Muhammed sînt de două feluri: unii după cîrmuire, iar alții după familie, numiți *emiri*, adică prinți ¹⁵². Iar urmașii de familie se împart la rîndul lor în cei de neam ales și cei mai simpli. Familii de neam ales sînt azi în număr de șapte, numite *șeih* ¹⁵³, adică „preferați”. Despre emirii mai simpli vom vorbi în altă parte: acum vom arăta patru familii de urmași și șeici ai aceluia în cîrmuirea laică.

Muhammed avea în timpul vieții patru colaboratori, în administrația politică și în religie, căpetenii de oștire și sfetnici pe care îi numesc *ashab*, iar după limba persană *cigar iari peigamber* ¹⁵⁴, adică „patru prieteni ai prorocului”: Ebubekir, Omer, Otman și Ali ¹⁵⁵.

Ebubekir preia succesiunea

După omorîrea lui Muhammed, Ali fiind în campanie, Ebubekir a fost ales drept succesor al lui Muhammed. Dar Ali, care era dintr-o familie de nobili, bărbat foarte viteaz și slăvit în multe războaie și victorii, n-a acceptat alegerea lui Ebubekir și nu voia să-i arate supunere, ci cîtăva vreme a trăit cu oștirea sa, evitînd adunarea celorlalți.

Il omoară pe Ali cu vicleșug

Ebubekir, văzînd că nu poate nimic reuși prin forță, s-a gîndit să-l prindă cu vicleșug și să-l înlătore din-

tre ei. Așadar, trimițînd la dînsul soli, îl rugă să se împace cu el cu învoiala ca după trei ani să-i predea de bunăvoie toată conducerea lui Ali, el însuși ocupîndu-se numai de tîlcuirea doctrinei și de afacerile care țin de șereat, adică de judecată¹⁵⁶. Împăcîndu-se Ali cu aceste cuvinte, s-a dus la Ebubekir. Iar cînd Ebubekir l-a întreat de ce n-a fost la alegerea lui, care e socotit cel mai nobil între familiile arabilor și căpetenie preavitează, Ali a răspuns că se îndeletnicea cu adunarea sentințelor *Curanului* (despre care vom vorbi pe larg la capitolul / *Despre Curan*)¹⁵⁷. După o vreme, Ebubekir, sfătuindu-se cu Omer și Otman, au tăbărit pe neașteptate și l-au ucis pe Ali, care era în *djeami* (adică în biserică)¹⁵⁸ și-și făcea rugăciunile de dimineață.

34

Perșii se retrag

Perșii care îl urmaseră pe Ali, văzîndu-și căpetenia atît de mișelește ucisă de către tovarășii lui, îndată s-au despărțit de aceia ca de niște călcători de lege și uci-gași de oameni și s-au alăturat unei secte care se separase de arabi, despre care spun că ar fi adevărata învățătură a pseudoprofetului Muhammed, transmisă lor prin Ali. Aceasta este cea dintîi și cea mai de seamă pricină a despărțirii dintre arabi și persani, pentru care se deosebesc foarte mult în religia muhammedană. Persanii cred numai în Ali și-l mărturisesc a fi succesorul sfînt și legitim al lui Muhammed, iar pe ceilalți trei îi batjocoresc cu hule groaznice și cu injurii înjositoare. De aceea persanii sînt socotiți de arabi și de turci eretici, fiind la rîndul lor numiți eretici de către persani, pentru că îi consideră pe ucigașii de oameni, tîlharii și răpitorii nelegiuți ai succesiunii drept succesor ai lui Muhammed, deopotrivă cu adevăratul succesor Ali, și le dau cinste egală tuturor. (Despre acestea vom spune mai multe în capitolul *Despre eresul muhammedan.*)¹⁵⁹

Sabia lui Ali

Atît persanii cît și arabii și turcii povestesc despre Ali că avea o sabie trimisă lui din cer, al cărei nume

era *zuulfikar*¹⁶⁰, cu două tăişuri, strălucind ca fulgerul și tăind cu o singură lovitură capetele a douăsprezece mii de dușmani. Ienicerii și cealaltă pedestrimă turcească au și acum obiceiul de a zugrăvi pe steagurile lor imaginea acestei săbii.

Omer

Dar Ebubekir a murit după ce domnise numai trei ani. După moartea lui, i-a urmat Omer. Acesta a domnit zece ani, a subjugat toată Arabia, l-a învins într-o mare bătălie pe Teodor, fratele lui Heraclius¹⁶¹. Basra, cetate de lângă Golful Persic¹⁶² și Damascul pe care îl apăra o oștire de 40 000 de oameni, rînduită de împăratul Heraclius, le-a cucerit în prima zi de asediu; a luat Edesa¹⁶³ și Dara¹⁶⁴, care se află la hotarele persane, iar în anul de la Hristos 643, adică al Hegirei 22, tăbărînd asupra Ierusalimului, l-a luat de asemenia¹⁶⁵. Și a zidit chiar în Ierusalim, în fața muntelui Eleon, cu mare cheltuială, un templu muhammedan¹⁶⁶, iar celelalte biserici le-a lăsat pe toate creștinilor*. În anul 23 al Hegirei, iar de la Hristos 644, vrînd persanii să răzbune asasinarea lui Ali, au cumpărat cu o mare sumă de bani pe un persan, slugă a lui Omer, ca să-l ucidă pe Omer, și sclavul acela l-a străpuns cu sabia cînd se ruga în templu (precum povestește istoricul Zakutî)**. Ei mai spun că Omer / și-a văzut sluga scoțînd sabia în spatele lui și năvălind asupra lui, însă mai degrabă a vrut să moară de mîna vrăjmașului, decît să-și întrerupă rugăciunile pe care le făcea în acea vreme înaintea lui Dumnezeu, pentru a-și salva viața¹⁶⁷.

* Sethi Calvisii, *Opus chronologicum*, p. 995 : *Anno mundi 4592, post C[hristum] 643 : Omar, saracenorum amiras, Hierosolymis è regione montis Olivarum sumptibus templum cultibus Mahometi destinatum aedificat, illudque multis reditionibus auget ; reliqua enim templa omnia christianis reliquit. Cedr[enus].*

** *Ibidem* : *Anno mundi 4593, post C[hristum] 644 : Omar, saracenorum rex, cum annis decem regnasset, a persa quodam servo suo, dum in templo adorat, gladio transfigitur.*

Omer fiind ucis, i-a urmat Otman care a domnit doisprezece ani *. Acesta n-a fost cel mai nenorocos față de predecesorii săi, pentru că prin căpeteniile sale a supus Africa și printr-o altă căpetenie numită Mavie a năvălit în Cipru și a ocupat cetatea Constantia ¹⁶⁸. Dar lăsînd pe seama istoricilor descrierea mai pe larg a acestora, să arătăm cîte ceva din cele multe pe care le trîmbițează muhammedanii spre lauda acestor succesori ai lui Muhammed.

Laudele lor

Ei îi numesc pe cei patru „Stîlpi ai credinței celei curate”, „Patru podoabe ale bunei-cuviințe”, „Patru frumuseți ale lumii”, „Patru străluciri ale luminii”, „Patru căpetenii supreme”, „Patru reguli ale înțelepciunii”, „Patru milostiviri ale lui Dumnezeu”, „Patru domnitori ai universului”, „Patru căpetenii prorocești”, „Patru înțelepți sau filosofi ai lumii (globului pămîntesc)”, „Patru puteri ale lui Dumnezeu”, „Cei patru care aduc în chip desăvîrșit mulțumiri lui Dumnezeu”, „Patru dreptăți și dreptți”, „Patru judecăți sau silogisme care arată clar”, adică: Ebubekir — „Perfecțiunea sfințeniei, Omer — „Oceanul dreptății”, Otman — „Podoaba mărturisirii”, Ali — „Împlinitorul poruncilor lui Dumnezeu” și altele ¹⁶⁹.

Urmașii de familie

Din urmașii de familie ai lui Muhammed se află acum la arabi în conducerea bisericească șapte curți, pe turcește *odjeak* ¹⁷⁰, care se trag din Fatma, fiica lui Muhammed, lucru pe care-l confirmă cu mărturii sigure, iar celebritatea lor cu cele mai vechi *hodjet*, adică diplome ¹⁷¹. Din aceste șapte familii sînt *șeicii*, adică „preferații”, sau episcopii din Mecca și Medina, dintre care mai mare este șeicul de Mecca, căruia i se supune cel din Medina și toți ceilalți șeici ai popoarelor arabe

* *Ibidem*: *Succedit ipsi Otman cognatus, qui regnavit annis 12. Zacuth[ius]*.

și indiene ¹⁷². Când șeicul de la Mecca preia succesiunea în șeicat după tată sau frate, toți domnitorii posesiunii muhammedane îi trimit lui *tehnîe* ¹⁷³, adică solie de felicitare, adăugînd mari daruri. Ce anume trimit alți domnitori nu putem spune, dar am văzut cîndva trimițîndu-se de către împăratul turcesc pe unul din capidjibași ¹⁷⁴ ca ministru al soliei. Și i se înfățișează astfel de daruri : o sabie împodobită cu pietre prețioase, o haină scumpă numită *hîlat* ¹⁷⁵ și cel puțin 40 000 de galbeni — însă acei bani s-au obișnuit să i-i dea în chip de milostenie, deși el îi folosește pentru nevoile sale. Scriindu-i, sultanul i se adresează cu titlul : „Șeicul-lui Meccăi, judecătorul lumii și măsurătorul / dreptății, părintele cel preacinstit al căii celei drepte“ și altele. Iar el nu-i acordă sultanului nici un fel de titlu, afară de : „Locțiitorul nostru, împăratul aliotman“. Așa are obiceiul de a-i numi în titluri și pe împăratul Indiei, pe domnul Persiei și pe toți ceilalți potentati suverani ai sectei muhammedane, afară de domnitorul Arabiei celei bogate, pe care-l numește „preot preaînalt“.

Am văzut pe unul din șeicii acestei familii venind în anul 1700 la sultanul Mustafa ¹⁷⁶ și, deși era încă tînar, a fost așezat mai sus chiar decît muftiul și marele vizir, petrecea cu sultanul în fel de fel de conversații (amabilități), ba însăși sultana ieșea adesea întru întîmpinarea lui (cinste pe care nu vor s-o facă nimănui dintre oameni). Sultanul îl numea *șeih efendi*, adică „domnule șeic“, iar el pe sultan *padișah*, adică „împărate“, și *vechili șereati Muhammedi*, adică „locțiitorule al dreptății sau al judecății lui Muhammed“ ¹⁷⁷.

Cînd moare șeicul Meccăi sau e detronat printr-o răsccoală a poporului, rar se întîmplă să-i urmeze altul fără război civil și lupte interne. Pentru că ei nu se aleg ca urmași după vreun testament părintesc (lege) sau din considerații de vîrstă, ci după votul poporului și după putere. Preluînd tronul Meccăi, e cinstit și adorat cu o evlavie nespusă de toți suveranii pe care i-am spus. În afară de aceste șapte familii, se mai află o familie prolifică, foarte răspîndită și pînă acum, tot din acea fiică a lui Muhammed, pe care ei îi numesc *emiri* sau *prinți* ¹⁷⁸. /

[DESPRE „CURAN“]

CAPITOLUL ÎNȚII

Despre denumirile „Curanului“

Expunînd astfel pe scurt, pe cît am putut, viața și minunile pseudoprofetului Muhammed și ale succesorilor lui, după însăși băsmuirea celor ce-i urmează lui, în care s-a pomenit de multe ori și cartea lui, *Curan*, nu e necuviincios, socotim, să explicăm semnificația aceluiași nume al *Curanului*, prin care explicație nădăjduim că fiecare va putea înțelege mai lesne și ca dintr-o singură privire cele cuprinse în el.

Denumirile „Curanului“

Curan (sau cu adăugirea articolului *Elcuran*), care este cartea sectei sau rătăcirii musulmane, are trei denumiri proprii: *Curan*, *Furcan* și *Kelamullah*. *Elcuran* (pe care eronat îl scriu *Alcoran*) înseamnă propriu-zis „Citire“¹⁷⁹ și vine de la faptul că numai și numai această carte li se cade musulmanilor (adică muhammedanilor drept-credincioși) s-o citească și s-o creadă, pentru că s-a alcătuit și s-a scris de Dumnezeu și de Duhul lui. Temeiul acestei denumiri se bazează pe cuvintele aceluiași *Curan*, care se citesc în capitolul XXV: „Zic necredincioșii: «Cu adevărat ești mincinos pentru că așezi așa de diferit cuvintele tale», dar tu răspunde-le: «Cele mai multe ale acestui lucru sînt de

necunoscut, căci însuși Dumnezeu și Duhul lui cel binecuvântat au alcătuit această carte» *.

Elfurcan, sau fără articol *Furcan*, în sens propriu înseamnă : „a face deosebire“, „a împărți“, „a separa“ ¹⁸⁰, căci cei ce cred în această carte și se supun poruncilor aceluia se deosebesc și se despart foarte mult de celelalte legi și secte. Confirmarea acestei denumiri se găsește în aceleași cuvinte ale *Curanului* în capitolul arătat mai înainte ¹⁸¹, unde se găsește ca din partea lui Dumnezeu : „Această carte nu ți-am înmînat-o pentru altceva, / decît ca să arăți oamenilor contrazicerile ei“ **. Și în același capitol, deși se vede că spune lucruri potrivnice, sînt cuprinse contrazicerile altora : „Pe tine, zice, te-am trimis să urmezi legii lui Avraam nicidecum abătîndu-te, deci nu fi necredincios ; dar nu am rînduit a se păzi simbăta pentru că, pătrunzînd aici contradicția și divergența, Dumnezeu, care va fi judecător, le va rezolva“ ***.

Kelamullah este compus din *kelam* (cuvînt) și *ullah* (al lui Dumnezeu sau dumnezeiesc), adică „Cuvîntul lui Dumnezeu“, expresie ce se vede că e furată de la numele sfînt al *Scripturii vechi și noi*, care pentru adevărul ei este numită de teologi „Cuvîntul lui Dumnezeu“ ¹⁸². Același lucru se confirmă și din capitolul al XIX-lea al *Curanului*, unde se arată că învățătura acestuia urmează prorocilor ce au venit mai înainte. „Dacă — zice — te vei îndoii de poruncile date ție, vei cunoaște adevărul ce ți-a fost trimis citind cărțile prorocilor care au venit mai înainte ; deci nu te îndoii — aci primind și aci respingînd“ ****. Iar în capito-

* *Coran*, XXV, 4—6 : „Necredincioșii spun : «Aceasta nu e decît o minciună născocită de el»... Răspunde-le : «cel ce cunoaște taina ascunsă în ceruri și pe pămînt a descoperit aceasta»“.

** *Coran*, XVI, 64 : „N-am făcut să pogoare peste tine Cartea, decît ca să le explici motivele dezbinărilor lor“.

*** *Coran*, XVI, 123—124 : „Urmează religia lui Avraam, un adevărat credincios“ [...]. Simbăta n-a fost impusă decît celor care erau în dezacord cu privire la ea. Cu adevărat, Domnul va judeca între ei, în ziua învierii, motivele dezbinărilor lor“.

**** *Coran*, X, 94 : „Dacă te îndoiești de descoperirea noastră, întreabă-i pe cei ce au citit cartea înainte de tine [...], nu fi, deci, dintre cei ce se îndoiesc“.

lul al V-lea zice : „Dumnezeu cel bun și milostiv, viu și preaînalt, afară de care nu este altul, mai întâi a dat oamenilor *Tevrat* (adică *Vechiul Testament*), apoi *Indjil* (adică *Evanghelia*), căile cele drepte, iar la urmă v-a dăruit de sus cartea cea adevărată, *Elfurcan*, care confirmă legea voastră, și cuprinde spuse foarte tari și de nesfârșit” *.

I se mai spune și *Cartea comunității* ¹⁸³, nume pe care tâlcuitorii îl iau din capitolul *Maide* (care se tâlcuiește „Masă”), unde se spune că această carte a comunității nu este altceva decât o completare a *Evangheliei* și a *Pentateucului* (Cele cinci cărți ale lui Moise) **, unde se vede asemănarea cu numele *Evangheliei*, în care se citește că „n-a venit să strice legea, ci s-o împlinească” ***.

Alte cărți prorocești

Ei mai povestesc că de la facerea lumii și pînă la Muhammed, Dumnezeu ar fi trimis 5000 de proroci spre îndreptarea căilor omenești și că tuturor le-a dat felurite cărți și legi scrise de el (cu care să-i învețe pe oameni). Cărțile altor proroci însă, prin judecata cea ascunsă a lui Dumnezeu, afară de *Pentateuc*, *Psaltire* și *Evanghelia*, s-au pierdut și acum nu se mai găsesc, pe lângă faptul că învățătura tuturor aceloră este cuprinsă în *Curan*.

Pentateucul

Pentateucul (adică *Tevrat*) ¹⁸⁴ prin Moise, dar numai neamului / iudeu, tot așa *Evangheliile* prin *Isamesih* ¹⁸⁵, adică Iisus Hristos, au fost trimise de Dumnezeu din cer tuturor neamurilor spre povățuirea oamenilor cinsti-

39

* Cp. *Coran*, III, 2 : „Dumnezeu !... Nu este Dumnezeu afară de el : cel viu, cel ce este prin el însuși ! [...] A făcut să coboare *Tora* și *Evanghelia* — mai înainte ca ele pentru oameni” și V, 48 : „Ți-am descoperit cartea și adevărul, pentru a întări ceea ce exista din carte mai înainte de ea, păzind-o de orice stricăciune”.

** *Ibidem*, apoi : „Dacă Dumnezeu ar fi vrut, ar fi făcut din voi o singură comunitate”.

*** *Matei*, 5, 17.

tori de idoli, ca să se închine unui singur Dumnezeu, făcător al lumii întregi, și numai în el unul să creadă și să nădăjduiască.

Psaltirea

Iar *Psaltirea* (adică *Zebbur*)¹⁸⁶ lui David i-a fost înmînată spre a-i învăța pe oameni cum se cuvine a lăuda pe Dumnezeu și numai lui unuia să-i dea mulțumire pentru binefacerile primite de el. Tot așa, pentru necredința iudeilor și a tuturor neamurilor, precum după *Pentateuc* a fost dată *Evanghelia*, așa după *Evanghelie* a fost dat *Curanul* și prin acela au fost nimicite toate legile vechi și rînduielile legii, s-a așezat și s-a propus oamenilor o singură credință și lege, introdusă prin învățătura *Curanului*, după cum am arătat chiar din *Curan* ceva mai sus în capitolul al cincilea¹⁸⁷.

Ei cred că toți oamenii de la Adam pînă la Avraam și chiar pînă la Moise au fost mîntuiți prin legea lui Avraam (despre care ei socotesc că Avraam a primit-o printr-o tradiție neîntreruptă de la Adam); iar de la Moise pînă la Hristos Mîntuitorul, prin legea lui Moise; iar de la Hristos pînă la Muhammed, prin legea *Evangheliei* au fost mîntuiți musulmanii (adică cei dreptcredincioși). Lucru pe care îl afirmă chiar cu cuvintele *Curanului*, precum zice în capitolul XLI: „Cine este mai rău decît cel ce se leapădă după primirea poruncilor noastre date fiilor lui Israil prin cartea lui Moise, pe care urmînd-o s-ar fi unit fără îndoială cu Dumnezeu?”*. Acestea deci despre *Vechiul Testament*. Iar privitor la *Evanghelie*, vezi mai pe larg unde vom vorbi *Despre Domnul Iisus Hristos Mîntuitorul*¹⁸⁸.

Deci, precum am zis, după scrierea *Curanului* și proclamația lui Muhammed, *Pentateucul*, *Psaltirea* și *Evanghelia* au fost lepădate, iar rînduielile și legile aceloră au fost într-un fel sau altul oprite¹⁸⁹. De aceea nimeni nu

* *Coran*, XXXII, 22—23: „Cine este mai nedrept decît cel care se întoarce de la semnele Domnului său după ce i-au fost reamintite? [...] Am dat cartea lui Moise; [...] am făcut din ea o cale pentru fiii lui Israel”.

mai poate fi mîntuit decît prin *Curan* și mărturisirea credinței, predată și legiuită de Muhammed, deși Muhammed (precum este obiceiul firesc al celor mincinoși), nefiind statornic, în alt loc din *Curan* se vede că admite că toți se pot mîntui prin legea părintească ¹⁹⁰. Căci zice: „Cei credincioși și statornici în legea lor mai mult ca alții îl iubesc pe Dumnezeu“ *. Iar în capitolul XLVIII zice: „Oricine se teme de Domnul, crede și face bine în lumea aceasta, va moșteni milostivirea lui Dumnezeu“ **.

„Curanul“ completat

Se mai spune că această carte a *Curanului* s-a isprăvit și s-a desăvîrșit în totalitatea ei treptat, în douăzeci și trei de ani sau, după cum li se pare altora, în douăzeci și cinci ¹⁹¹. Pentru că în afară de poruncile ce i s-au dat lui Muhammed în *Arș* (cerul cel mai de sus și tronul lui Dumnezeu) de către acel *sirkiatibi* al lui Dumnezeu, adică / de către secretar, sau chiar din mîna lui Dumnezeu cînd a fost răpit în cer, se crede că mai sînt altele (care se numesc *hadisșerif*, adică „știință sfîntă“, sau „veste sfîntă“) ¹⁹², vestite lui după caz și cerere prin arhanghelul Gabriel. Cînd poporul care crezuse în Muhammed se îndoia de vreun lucru și-l întreba dacă este îngăduit sau interzis, el răspundea mai întîi că despre acel lucru nu știe, dar se va ruga lui Dumnezeu și va cere ca Cel preaînalt să descopere ce va voi. Iar a doua sau a treia zi, adunînd poporul, spunea că ar fi primit prin Gabriel cutare sau cutare știre, care poruncă se adăuga apoi corpului *Curanului* (numit *Aeati kerime*, adică „Învățătura milostivă“) ¹⁹³. Și astfel se spune că în douăzeci și trei de ani (atît se crede că a trăit după primirea darului prorocesc), cartea *Curan* a ajuns la isprăvire și desăvîrșire.

* *Coran*, II, 165: „[...] credincioșii sînt cei mai zeloși în dragostea de Dumnezeu“.

** *Coran*, XLVIII, 29: „Dumnezeu a făgăduit aceloră dintre ei [credincioșilor, *n.n.*] care cred și care fac fapte bune o iertare și o răsplată nemărginită“; cf. V, 9.

Textul „Curanului“

Despre însuși textul (compoziția) *Curanului*, unii se îndoiesc că ar fi perfect, căci din cuvintele aceluiași *Curan* se văd multe care lasă de dorit¹⁹⁴. Așa, Muhammed spune că a întocmit cartea în care sînt 12 000 de cuvinte (sentenții) sau spuse, însă în cărțile *Curanului* de acum nu se găsește acest număr. Dar exegeții tălmăcesc perfid acest loc al *Curanului*, spunînd că cele 12 000 de vorbe cuprind și cartea zisă *Muhammedie*, și minunile, și campaniile, și victoriile obținute asupra popoarelor vecine.¹⁹⁵ Iar ateii lor ascunși arată minciuna în multe locuri din *Curan* și, cu toate că nu îndrăznesc să spună aceasta pe față, temîndu-se de moarte, între ei așa judecă locul mai sus menționat din *Curan*: după ce a afirmat că a scris cartea alcătuită din 12 000 de cuvinte se spune că ar fi răspuns celor ce-l întrebau dacă toate cuvintele acelea sînt adevărate că numai 3000 de cuvinte au adevăr în ele, iar celelalte sînt minciună. Însă exegeții, explicînd acest loc al *Curanului*, se silesc ca prin poruncile aceluiași *Curan* să curețe adevărul de orice îndoială. Pentru că Muhammed, spre confirmarea învățaturii sale, zice: „De veți afla ceva scris despre mine, verificați cu *Elcuranul* și, dacă nu se va potrivi cu el, să știți că nu eu sînt vinovat de acestea și că acea scriere nu este a mea“¹⁹⁶. Prin aceasta ei arată că pretutindeni și în toate *Curanul* este conform cu sine și nu se contrazice întru nimic (deși e fals) și deduc că această carte a *Curanului* e toată adevărată și veridică. Sînt și alții care / aduc dovezi pentru a arăta adevărul *Curanului* dar acelea vor fi arătate mai jos.

Stilul „Curanului“

Curanul este alcătuit în limba arabă într-un stil foarte ales, în cea mai mare parte rimat, într-o limbă arabă atît de adîncă, încît nu numai că e imposibil s-o imiți, dar și de interpretat e foarte grea, iar mai ales a o vorbi e peste putință. Însuși muftiul sau vreunul dintre turcii cei mai învățați și mai iscusiți în limba arabă, întrebați dacă pot să înțeleagă perfect măcar un verset sau o

sentinție a *Curanului*, după cuvinte și după sens, răspund pe bună dreptate că nu înțeleg¹⁹⁷ și te trimiț la cei mai vechi tâlcuitori ai *Curanului* și poruncesc ca la aceștia să cauți cuvintele sau sentințele despre care e vreo îndoială. De unde lesne trag ei concluzia că învățătura *Curanului* este cuvântul lui Dumnezeu, pentru că Muhammed, fiind neînvățat și neștiind să scrie, n-ar fi putut în nici un chip să alcătuiască toate acestea, decît prin puterea dumnezeiască. Cu atît mai mult cu cît el însuși într-un alt loc spune că „nici oamenii, nici demonii, nu pot face astfel de scrieri“*, iar despre puterea scrierii aceleia spune, ca din partea lui Dumnezeu: „Dacă această lege am fi făcut-o să se pogoare pe munți, chiar munții, prosternîndu-se, s-ar fi închinat ei de frica lui Dumnezeu“**. Toate acestea chiar din text sînt luate. Cît despre cele ce se povestesc în istorii, nu ne vom lenevi să le adăugăm pentru cei ce vor să le cunoască.

CAPITOLUL AL DOILEA

Despre cartea „Muhammedie“¹⁹⁸

Istoria despre stilul „Curanului“

Circulă la turci o carte a istoriilor adunate în zilele lui Muhammed, în care se povestesc acestea : pe vremea cînd Muhammed a început să-și răspîndească învățătura în părțile Meccăi și Medinei, și să descopere idolatriilor arabi numele unui Dumnezeu și Ziditor al tuturor (căci toate popoarele arabe înainte de Muhammed petreceau în idolatrie și politeism), printre acele popoare erau foarte mulți bărbați învățați, filozofi, medici și poeți care (urmînd / poate grecilor) aveau obiceiul să se adune în fiecare an în cetatea Medina și fiecare, după rangul sau arta sa, atîrna de un stîlp (făcut special

42

* *Coran*, XVII, 88 : „Dacă oamenii și djinii s-ar uni pentru a alcătui ceva asemănător acestui *Curan*, tot n-ar face nimic care să semene, chiar de s-ar fi ajutat unii pe alții“.

** *Coran*, LX, 21 : „Dacă am fi făcut să se pogoare acest *Curan* peste un munte, l-ai fi văzut umilindu-se și despicîndu-se de frica lui Dumnezeu“.

pentru aceasta) în mijlocul cetății, o expunere scrisă sau compusă și acele expuneri erau văzute și citite de toți timp de patruzeci de zile¹⁹⁹. Dacă cineva voia să-și arate agerimea minții și iscusința în vreo artă sau știință, dacă născociau sau făceau ceva *nazire* (adică „asemănător“) ²⁰⁰ sau mai bun ca altul, ori dacă alcătuia ceva nou, tot acolo, pe stîlpul mai sus pomenit, îl atîrna. Trecînd cele patruzeci de zile, toți bărbații aceia, renumiți în științe și arte, se adunau lîngă acel stîlp și discutau cu aprindere despre cuvintele autorilor sau ale ucenicilor, pe care s-ar fi convenit să-l prefere altuia, iar cînd majoritatea cădea de acord, semnau un act, arătînd că se cuvine ca în cutare știință sau artă, cutare să fie preferat față de cutare. Iar cel care, după verdictul lor, îl învingea pe altul, nu se încununa, cum era obiceiul la greci, ci era declarat *piri* ²⁰¹, adică mai mare și mai învățat decît altul, în timp ce învinsul era numit ucenic al învingătorului. Deci, suferind o asemenea rușine, cel învins se străduia tot anul mai stăruitor întru lucrarea sa, pentru ca anul viitor să-l poată birui pe dascălul său și din ucenic să ajungă *piri*. Și astfel, ca și prin studiu, se adăugau și sporeau artele și științele la arabi în fiecare zi.

Iar Muhammed, după primirea *Curanului* de la Dumnezeu, în cer, și după coborîrea de acolo (despre care s-a arătat mai înainte), a venit la Medina pentru a-și începe propovăduirea chiar pe vremea cînd toți bărbații învățați arabi se adunau la acea obișnuită întrecere și exercițiu de fiecare an.

Deci, după obiceiul cunoscut tuturor, a atîrnat și Muhammed de stîlpul sus pomenit primul *suret* ²⁰² sau capitol al *Curanului*, noaptea, fără să știe cineva. Dimineața, dascălii de retorică și poetică (pentru că teologii erau nepăsători față de acel concurs, ferindu-se de orice judecată potrivnică părerii lor), citind ce cuprindea acel capitol, au rămas uimiți și neștiind ce fel de lucrare să fie aceea și ce fel de operă și cine e autorul unei elocințe și poetici atît de adînci, și-au pus toată șiretenia și puterea lor ca, de nu vor putea egala, măcar să imite stilul și *nazm*-ul ²⁰³ aceluia (figura este poetică, proprie *Curanului*). Dar după patruzeci de zile, nereu-

șind nimic, au fost nesocotiți de / ceilalți înțelepți ca unii care s-au trudit degeaba. Cum Muhammed nu-și semnase numele pe acea hîrtie, chiar fără numele lui l-au proclamat prin semnătura lor să fie mai mare peste toți ritorii și versificatorii și cel mai învățat și vrednic de o astfel de cinste.

După confirmare, a doua zi Muhammed a venit la adunare și a spus că hîrtia a atîrnat-o el, dar că autorul cuvîntului nu este el, ci Dumnezeu, Ziditorul tuturor. Auzind înțelepții acest lucru și înțelegînd că el este un om neînvățat, care nu știe să scrie, l-au respins ca pe un mincinos, înșelător și răpitor nerușinat de slavă străină și l-au izgonit din adunarea celor învățați. Supor-tînd cu răbdare această izgonire, Muhammed a păstrat cuvîntul lui Dumnezeu în tăcere, pînă la viitoarea adunare și atunci, în vederea tuturor, a atîrnat de stîlp al doilea capitol al *Curanului*, zicînd aceste cuvinte ale *Curanului*: „Nici oamenii, nici îngerii nu pot alcătui o astfel de scriere” *, ca să-i convingă prin aceasta că nici el, nici altcineva afară de Dumnezeu nu este autorul acestei compuneri. Și văzînd aceasta nu numai ritorii și poeții, ci dascălii tuturor științelor și artelor, în unanimitate, l-au declarat învingătorul și povățuitorul tuturor. Și se povestește că mulți dintre ei au crezut în el și au primit muhammedanismul de îndată, numai pentru frumusețea stilului *Curanului* și pentru știința adîncă pe care o observau în el. Care lucru așa pare să fie, după cele ce s-au spus, dar noi, după ce am controlat dreptatea lucrului, judecăm altfel despre stilul și învățătura *Curanului*.

Caracterele „*Curanului*”

Cartea *Curanului* se scrie la arabi, indieni și turci cu caractere zise *nesh* ²⁰⁴, pentru că, se spune, cu acele caractere a fost scris *Curanul* și se povestește că i-a fost dat din cer lui Muhammed. Și într-adevăr, acel fel de scriere este superior celorlalte și mai lesnicios de citit, pentru că semnele folosite în locul vocalelor sînt adău-

* *Coran*, XVII, 88 : „...oamenii și djinii [...] n-ar putea alcătui ceva care să-i semene”.

gate la aceste caractere. Persanii însă, dimpotrivă, scriu exemplarele lor din *Curan* cu caractere numite *talik* ²⁰⁵, afirmînd că scris astfel a fost dat *Curanul* din cer, iar nu în *nesh*. Dar principalul motiv este acela că alcătuitorul *Curanului* și urmașul legiuit al lui Muhammed este socotit de ei Ali, iar cartea pe care numitul Ali le-a transmis-o, nu cu *nesh* ci cu caractere *talik* a fost scrisă, de unde se trage și a doua pricină a schismei dintre arabi și persani, despre care vom vedea mai pe larg în capitolul *Despre schisme și eresul muhammedan* ²⁰⁶.

În care se arată cele cuprinse
în învățătura întregului
„Curan“

Ce cuprinde „Curanul“

Scrie în *Curan* că Muhammed fiind orfan, sărac, rătăcit, slujind idolilor, necunoscînd nici un fel de lege sau scriere afară de limba sa firească, adică araba, pe care o știa bine, a primit de la Dumnezeu mila în dar (degeaba), iar nu după merit, a fost îmbogățit, a primit lucruri mari, taine dumnezeiești și a fost slăvit*. El a fost rînduit dascăl al tuturor popoarelor, dar mai cu seamă al celui arab, care petrecea în idolatrie, ca ultim proroc sau apostol, dar trimis fără minuni învederate și a propășit mai mult cu arma decît cu minunile. Dumnezeu i-a descoperit lui credința lui Avraam, bărbatul preadrept, prin care era dator a mărturisi că adevărata cinstire și închinare trebuie dată numai unuia Dumnezeu, Ziditor al tuturor, arătînd că Dumnezeu este unic, creatorul și cîrmuitorul tuturor, dătătorul tuturor celor mai bune și al celor rele (întrucît așa sînt văzute de oameni), după zisa *Hair u șeru min Allah*, adică „Binele și răul sînt de la Dumnezeu“ ²⁰⁷, atotputernicul, avînd putere peste viață și peste moarte, înțelept, ima-

* *Coran*, XCIII, 6 : „Nu te-a aflat el orfan și ți-a dat adăpost ? Te-a aflat rătăcind și te-a condus. Te-a aflat sărac și te-a îmbogățit“.

terial, necuprins, fără de sfârșit și cuprinzând toate, fără de păcat, milostiv, dăruind iertare tuturor credincioșilor care cred în el și în prorocul lui și i se închină lui drept. Muhammed însuși avea multe femei și același lucru l-a legiuit să-l facă ai săi. Dumnezeu îi va învia pe toți cei morți din veac cu aceeași ușurință cu care i-a zidit. Judecata lui Dumnezeu cea de pe urmă și obștească va veni înfricoșată și dreaptă, când Dumnezeu va răsplăti fiecăruia după faptele lui, dând celor buni bucuriile și mângâierile raiului, iar celor răi pedepsele gheenei. Dar în timp ce bucuriile raiului sînt nesfîrșite, pedepsele gheenei se află numai în voia lui Dumnezeu, adică, poate că îi va chinui veșnic pe cei păcătoși, sau poate că odată îi va ierta.

Cartea *Curanului* este cuvîntul lui Dumnezeu, lege sfîntă și mîntuitoare a sufletelor în fel și chip. Învățătura cărții aceleia nu poate fi nici născocită, nici imitată de istețimea omenească sau îngerească. În cartea aceea au crezut mulți dintre oameni, diavoli și *djini* (ce este *djin* vezi în capitolul *Despre îngeri*)²⁰⁸ și au fost mîntuiți. Pe lîngă aceasta, credința *Curanului* e așa de necesară, încît fără ea / nu pot exista cei ce doresc să scape de focul cel veșnic și să capete viața veșnică. Pe aceasta au respectat-o și cu ea au fost de acord toți prorocii și bărbații cei drepti din vechime, de aceea cartea nu contrazice pe nici un proroc, ci mai cu seamă adeverește și confirmă legile și așezămintele lor, iar mai mult decît toate *Pentateucul* lui Moise, *Psaltirea* lui David și *Evangelia* dată lui Iisus Hristos, fiul Mariei, cărora le urmează și le completează poruncile.

Mai arată pe lîngă acestea că Iisus Hristos este un foarte mare proroc al lui Dumnezeu, mai bun decît toți oamenii, curat de orice viciu și născut din Duhul lui Dumnezeu, cuvîntul și sufletul lui Dumnezeu. El n-a fost răstignit, nici n-a murit, ci este luat de Dumnezeu la cer, iar la sfîrșitul lumii iarăși va veni și va muri și va învia la învierea cea de obște, și altele. De asemenea hotărăște (deși se contrazice), că toți oamenii care au crezut prorocilor ce au venit mai înainte și poruncilor date lor de la Dumnezeu, pot fi mîntuiți și izbăviți de focul iadului, fiecare prin religia sa. Pe urmă anunță că

Dumnezeu a trimis tuturor popoarelor pe propovăduitorii și apostolii lor proprii, pentru ca în ziua cea de pe urmă a judecății să nu se poată dezvinovăți cum că n-ar fi auzit și n-ar fi înțeles voia dumnezeiască și legile rînduite de el. Și însiră foarte mulți proroci în care se cuvenea oamenilor să creadă, dar mai cu seamă pe Adam, Noe, Avraam, Ismail, Isaac, Iacob, Moise, David, Solomon, Ilie, Ieremie, Isaia, Ioan, iar peste toți pe prealesul și preafrumosul (afară de Muhammed) Iisus Hristos, ca pe cel creat de vîrsta lui Adam și avînd chipul tuturor popoarelor (despre care vezi mai pe larg în capitolul *Despre Iisus Hristos*)²⁰⁹.

Acesta este sumarul și expunerea celor cuprinse în aproape tot *Curanul*, pe cît le cred cei ce-i urmează și așa cum se înțeleg ele după primirea credinței²¹⁰. Dar mai sînt și altele, mai ales nenumărate necuviințe, potrivnice și în dezacord cu înțelepciunea lui Dumnezeu, cu mintea omenească sau cu rînduiala firească, pe care, dacă am fi vrut să le însirăm în întregime, am fi depășit puterea noastră de percepție. /

În care se arată, cu dovezi
luate chiar de la ei, în afara
mărturiilor creștine, că și „Cu-
ranul“ este compus de oameni,
și Muhammed e un proroc min-
cinos

Argumentele creștine sînt respinse

Întrucît sfînta *Evangelhie* a lui Hristos Domnul este mai adevărată decît orice adevăr și cunoștință omenească, *Curanul* este neîndoielnic mincinos, iar autorul lui va fi considerat mincinos pentru că orice învățătură potrivnică învățăturii *Evangelhiei* sau care nu e de acord cu adevărul acesteia, cum este învățătura *Curanului*, este mincinoasă. Căci se spune că este o carte în care se arată împotrivirea oamenilor, adică a celor cre-

dincioși, față de poruncile *Vechiului* și *Noului Testament*, așadar *Curanul* va fi mincinos.

Dar acest argument al nostru e puternic și indiscutabil pentru un creștin, deci pentru unul care nu se îndoiește de adevărul *Evangheliei*, în timp ce pentru un musulman (care spune că *Evanghelia* e stricată și nu e aceea întru care l-a învățat Dumnezeu pe Iisus Hristos în pîntecele mamei sale și i-a trimis-o pe urmă scrisă din cer)²¹¹ e socotit de nimic. Pentru că ceea ce noi creștinii recunoaștem despre adevărul *Evangheliei*, recunosc musulmanii despre adevărul *Curanului* și astfel argumentele sînt echivalente, ceea ce, după regulile logice, se știe că nu duce la nimic. La fel, istoricii creștini, sau din vechime sau mai noi, care au scris despre nașterea și hrănirea, creșterea și sărăcia, despre starea vieții lui Muhammed, cauza și falsitatea învățăturii lui, deși povestesc multe împotriva lui și arată cu argumente puternice că este proroc mincinos și că învățătura lui e diavolească, însă judecînd mai atent lucrul și ținînd seama numai de credința istorică și omenească (pentru că după credința cea dumnezeiască nici un credincios nu se va îndoii că Muhammed e proroc mincinos și că învățătura lui e mincinoasă), mărturiile istoricilor creștini se vor socoti de nimic în fața celor muhammedani, și mai ales în fața tuturor celor ce nu primesc nici religia noastră, nici pe a lor ; căci mărturiile protivnicilor și a inamicilor le resping toți juriștii și adevărul acelora se ia drept minciună. Iarăși, nu socotesc puternic argumentul celor ce spun că de aceea nu este *Curanul* cuvîntul / lui Dumnezeu pentru că niciodată Dumnezeu n-a grăit rimat, ci simplu, deoarece și Moise vorbea în ritmuri (stihuri sau versuri) și Platon, citindu-l, se pare că ar fi zis : „Multe spune iudeul, dar cu dovezi nimic nu adeverește“²¹². Și David cînta *Psaltirea* în versuri etc.

Nici argumentul acelora care declară *Curanul* mincinos pentru că e compus într-un stil și o limbă arabă adîncă, în timp ce cuvîntul lui Dumnezeu este pretutindeni simplu, nu mi se pare întemeiat. Ce vom spune atunci noi despre pildele lui Hristos Domnul și de teologia sfîntului Ioan Evanghelistul, pe care citindu-l

Porfirie, filosoful elin, a zis : „Sublim grăiește barbarul“²¹³ ; dar mai cu seamă despre *Epistolele* sfântului Pavel, în care ne minunăm nu numai de adâncimea sentințelor, ci și de istețimea logicii și a retoricii și de frumusețea limbii eline etc. Același lucru spun și despre cei care arată că este mincinos *Curanul* pentru că Muhammed în loc de minuni a scos sabia și a legiuit răpirea, jefuirea și uciderea celor ce nu vor să creadă, de care lucruri Dumnezeu se scîrbește. Dar lucruri asemănătoare se vor găsi și la Moise, care a poruncit să ucidă pînă la unul tot poporul și dobitoacele și turmele celor ce trăiau în Pămîntul făgăduit. Și cum israeliții n-au făcut după porunca lui, Dumnezeu s-a mîniat pe ei și pînă la urmă i-a dat vrăjmașilor în ascuțișul armei și altele. Tot așa nu pot avea nici un efect cele ce se povestesc de ai noștri despre Serghie, monahul nestorian în fața muhammedanului, pentru că nu sînt adevărate de nici o mărturie anume²¹⁴ etc.

Cercetînd, deci, acestea fără nici o părtinire, dacă vom vrea să arătăm că nu este cartea *Curanului* decît o tradiție omenească, iar nu cuvîntul lui Dumnezeu, va trebui să arătăm *Curanul* drept fals și pe Muhammed mincinos nu cu argumente creștine, nici cu mărturii luate din istorii și tradiții protivnice *Curanului*, ci chiar cu scrieri ale muhammedanilor, sau asemănătoare lor. Toată tăria argumentului pe baza căruia socotesc muhammedanii *Curanul* adevărat și cuvînt al lui Dumnezeu constă mai ales în aceea că Muhammed fiind om simplu, neînvățat, necunoscător al literelor, n-ar fi putut alcătui acestea altfel decît prin puterea lui Dumnezeu, de aceea ei deduc din același *Curan* că o asemenea scriere n-a putut să fie nici de la oameni, nici de la înger, nici de la diavol ci, conchid ei, numai prin puterea dumnezeiască. După înțelegerea lor, deși argumentul este sofistic și numai în aparență veridic, dacă vom accepta cele spuse mai înainte va trebui să admitem că ei conchid drept și cu tărie. Dar pentru ca să nu se smintească cei ce vor citi acest nod pe care *Curanul* / îl consideră drept cel mai tare și nedeslegat, să ne apucăm cu ajutorul lui Dumnezeu să-l tăiem cu sabia noastră.

Argumentele lui Muhammed sînt respinse

Curanul, învățătura lui Muhammed, a fost pusă la îndoială pe vremea cînd o propovăduia, iar el a fost arătat de oamenii ce nu i se alăturaseră drept un proroc mincinos, sau un poet molipsit de entuziasm (un fel de duh). Chiar *Curanul* în multe locuri mărturisește aceasta, dar mai ales în capitolul XXV, zicînd : „Spun necredincioșii : «Cu adevărat ești mincinos, pentru că așezi atît de diferit cuvintele tale»“*. Și în capitolul despre proroci mărturisește că așa l-au dojenit cei necredincioși : „Visuri ai spus și huliri de Dumnezeu ai adăugat și poate că după obiceiul poeților (cărora, ca și pictorilor, le este îngăduit să vorbească și să zugrăvească orice lucru cunoscut tuturor) ai alcătuit acestea“**. Este deci evident că acestea i-au fost spuse spre ocară, ca unui mincinos și mai ales ca unui poet, iar nu ca unui proroc. Dar ele nu ajung și nu-l vor satisface pe cel care n-are nici o religie, ci caută adevărul cel atotperfect. Să vedem deci mai departe.

Învățătorii lui Muhammed

În cartea *Muhammedie* (care este prima după *Curan*, la fel ca *Faptele și epistolele apostolilor* după *Evangelie*) sînt arătate de adversari și numele celor care-l sfătuiau pe Muhammed să vorbească acestea. Se povestește că de Muhammed s-au alăturat Mapira, un iacobit, al doilea Salon Persanul, al treilea Abdullah din Persia și al patrulea Salom iudeul²¹⁵, iar unii i-au spus că ei l-ar învăța. Atunci Muhammed a căzut la pămînt strîngîndu-și mîinile și picioarele și complicitii l-au acoperit cu hainele lor, iar cînd și-a venit în fire, a spus : „Dumnezeu m-a trimis să vă pedepsesc pentru cuvîntul pe care l-ați rostit, cum că aceia m-ar învăța pe mine“, și le-a citit o sentință de la sfîrșitul capitolului *Elnail* (care se tîlcuiește „Pomul de curmal“) ²¹⁶ unde se spune : „Știm că vor zice că îl învățau unii pentru că

* *Coran*, XXV, 4.

** *Coran*, XXI, 5.

vorbesc cu el în limba persană, iar aceasta este mai lesnicioasă decît cea arabă” *, apoi le-a zis lor (Muhammed): „Cum se poate să mă învețe aceia, cînd unul dintre dînșii e persan iar altul iudeu?” Iar ei au răspuns: „Se poate ca ei să-ți vorbească în limba lor și să-ți se tîlcuiască, iar tu să le alcătuiești apoi, toate, în limba ta”. La aceasta Muhammed n-a răspuns altceva decît acestea din *Curan*: „Spune celor ce ți se împotrivesc: ale tale fie ale tale, iar ale mele, ale mele” **./

49

Din această istorie scrisă în cartea *Muhammedie*, se vede limpede că deși Muhammed era neînvățat, era însă iscusit în limbile persană și ebraică, altminteri nu l-ar fi batjocorit adversarii că le tîlcuia alor săi din limbile persană și ebraică cele pe care le învățase de la aceia. Deci, dacă Muhammed n-a fost învățat de Dumnezeu, după cum băsmuiește el însuși, atunci a fost de oameni, și nu dintre cei neiscusiți. Și astfel, ajungă-ne cele spuse pe scurt pentru arătarea falsității învățăturii lui și că ea este o născocire și o șiretenie omenească. Iar acum ne vom ocupa de frumusețea stilului și de adîncimea limbii arabe în care e alcătuit *Curanul*; adică, cercetînd același lucru și anume dacă învățătura lui este cuvîntul lui Dumnezeu, sau cuvînt omenesc, sau lucrare a unei minți foarte ascuțite, născocită cu ajutor diavolesc.

CAPITOLUL AL CINCILEA

Despre stilul „Curanului”

Altă istorie despre stilul „Curanului”

Era în zilele lui Muhammed un oarecare Ebubekir ²¹⁷, bărbat preaînțelept între arabi și iscusit în limbile arabă și persană și pe lîngă acestea socotit în tot poporul arab drept omul cel mai înțelept și mai bogat. Dorind el să

* *Coran*, XVI, 103: „Știm că spun: «Un muritor îl învață». Dar cel la care se gîndesc ei vorbește o limbă străină, în timp ce aceasta este o arabă curată”.

** *Coran*, X, 41: „Spune-le, cînd te vor ține drept mincinos: «Eu cu faptele mele, iar voi cu ale voastre»”.

domnească în Damasc peste toți arabii și punându-și în gând să obțină noua stăpânire de la rubedeniile sale, a socotit că nu poate altminteri face aceasta decât printr-o superstiție nouă, căci fiind poporul mai înclinat spre acest lucru și preocupat fiind de o noutate, va putea fi atras la opinia sa. Și așa, dându-i lui Muhammed de soție pe sora (alții zic pe fiica) sa, fiind acesta și cu duhul sprinten și cu tinere de minte, deși nu știa carte, l-a învățat pe de rost niște versete alcătuite de el, care sînt în *Curan*, și i-a poruncit să le spună înaintea oamenilor, ca și cum ar fi fost învățat de Dumnezeu. Acesta, ascultînd pe socrul său, a vorbit ziua în chip hulitor amestecat și dezordonat, ceea ce îl învățase acela toată noaptea pe de rost, ca și cum ar fi venit asupra lui entuziasmul sau un duh al lui Dumnezeu. De aceea, cei necredincioși, sau cei ce aveau mai multă minte, îl batjocoreau (precum am zis mai sus) că visează, că hulește pe Dumnezeu și că poetizează. Însă erau și unii care, cunoscînd ignoranța lui, se mirau, uimiți de învățătura / nemaiauzită sau tainică a aceluia, ascunsă sub un stil frumos al limbii arabe; iar unii dintre ei socotind că face și învață mai presus de mintea și înțelegerea omenească, îl credeau cu adevărat că este proroc al lui Dumnezeu (după cum el însuși propovăduia despre sine) și socotind vorbele lui nu omenești ci cu totul dumnezeiești, e de crezut că s-au apropiat de superstiția lui.

Așadar, cînd poporul dorea să cunoască de la el ceva nou, e de înțeles de ce el comunica acea îndoială a poporului lui Ebubekir și apoi, învățat ca de obicei în taină de el, a doua zi sau a treia zi rezolva îndoiala oamenilor de parcă ar fi primit prin arhanghelul Gabriel înștiințare de la Dumnezeu și ar fi fost învățat de descoperirea lui Dumnezeu și de știința ce i s-a revărsat. Ceea ce spunem noi aici deducînd din aceeași carte zisă *Muhammedie* se poate foarte lesne dovedi, pentru că se povestește acolo că atunci cînd Muhammed primea de la Dumnezeu prin Gabriel o veste nouă (care în *Curan* se numește *hadisi șerif*)²¹⁸, sensul (sau înțelesul lucrului pe care-l cuprinde) și stihul acelei porunci se transcriau pe curat de cei mai învățați ai poporului. Dar cum datorită adîncimii stilului arab și sensului ascuns al în-

vățăturii nemaiauzite pînă atunci nu puteau nicicum înțelege textul auzit de la Muhammed, îl înaintau lui Ebubekir ca unui bărbat preaînțelept și cel mai iscusit în limbile arabe (căci multe și diferite sînt dialectele arabe, de unde și provine atîta greutate, ba chiar și imposibilitatea de a înțelege acea limbă), care le expunea sensul cuvintelor și al sentințelor, ca și cum ele ar fi arătat voia dumnezeiască descoperită în *Curan*. Prin acest mijloc el a cîștigat un asemenea har printre oameni, încît însuși Muhammed (deși Ali era căpetenia oștirii lui, și cu neamul mai renumit, și cu sabia mai slăvit) n-a ezitat să-l declare îndată succesor al autorității pro-rocești.

Pe lîngă aceasta, o altă dovadă, nu cea mai slabă, despre stilul *Curanului* și autorul lui, se ia din istoria populară a lucrurilor arabe, care povestește că după moartea lui Muhammed, în al treilea an al domniei lui Ebubekir, capitolele întregului *Curan* și sentințele (care mai înainte erau împrăștiate pe la mulți, circulau imperfecte și fără nici o ordine și titlu) au fost adunate și rînduite într-o singură carte, de pe care același Ebubekir a scris patru exemplare la fel, și a trimis una la Mecca, alta în Siria, a treia la Cairo, iar pe cea de a patra a lăsat-o la sine în Medina²¹⁹. Rezultă de aici nu fără greutate că Ebubekir la cele ce le născocise el însuși mai înainte și la cele ce fuseseră publicate de învățătorii lui Muhammed mai sus menționați / a adaus foarte multe altele și că furînd din *Scripturile* noastre sfinte unele sentințe și graiuri dumnezeiești îndemna apoi cu puterea cuvîntului sau a sabiei poporul simplu [să creadă] că unele sînt cuvintele lui Dumnezeu, iar altele poruncile prorocului mincinos Muhammed.

Acestei istorii îi vine în ajutor și alta, tot de acolo, care spune că atunci cînd Ebubekir a fost proclamat de popor domn și succesor al lui Muhammed, Ali nu s-a arătat mult timp înaintea lui. Pe urmă a venit și el, iar Ebubekir l-a întrebat unde a zăbovit atîta vreme și de ce nu s-a arătat îndată, împreună cu ceilalți oameni de seamă arabi, la proclamarea lui, cu atît mai mult cu cît el este cel mai mare printre bărbații poporului său și căpetenia întregii oștiri. Ali a răspuns că se ocupase

cu adunarea scrierilor lui Muhammed, lucru ce-i fusese poruncit de Muhammed pe patul morții. Iar când Eubekir a răspuns că toate scrierile și poruncile *Curanului* le-a adunat el însuși și le-a rînduit demult într-o singură carte, Ali a disprețuit exemplarele acelea ale lui și a reținut culegerile sale și numai pe acelea le-a arătat poporului persan că sînt adevăratele și neprihănitele porunci ale lui Muhammed. De aci s-a iscat prima schismă dintre arabi și persani, despre care lucru vezi mai multe în capitolul *Despre schismaticii muhammedani* ²²⁰.

CAPITOLUL AL ȘASELEA

În care se arată că datorită
greutății limbii arabe „Cu-
ranul“ le pare lor a fi cuvîn-
tul lui Dumnezeu

Greutatea limbii din „Curan“

Iar dacă muhammedanii spun că acest *Curan* este cuvîntul lui Dumnezeu pentru că nimeni dintre oameni sau îngeri nu poate imita greutatea limbii arabe ce este cuprinsă în el și nimeni nu poate să înțeleagă toate vorbele și sentințele lui, răspundem că aceasta nu e o minune și că toată dificultatea constă pur și simplu în adîncimea firească a limbii arabe și în nenumăratele și felurile denumiri și omonime ale unei noțiuni. Cea dintîi cauză a acestei greutăți e că popoare arabe sînt mai mult de șaptezeci, și că deși dialectul lor nu se prea deosebește, fiecare dintre ele are numeroase cuvinte proprii și firești, așa că alt / neam nu le poate cunoaște. Așa, de pildă, limba slavonă este mama limbilor rusă, polonă, cazăcească, sîrbă, bulgară, cehă și a altora. Iar dacă toate aceste limbi și vorbele proprii și firești lor ar fi fost adunate într-un singur corp și din toate aceste limbi ar fi alcătuită o carte în așa fel încît să oglindească toate aceste limbi amestecate la un loc, cu adevărat că nici slavul, nici rusul, nici polonezul, nici sîrbul,

nici ceilalți n-ar putea înțelege perfect toate vorbele și sentințele cărții aceleia. La fel, limba greacă e socotită ca o limbă foarte grea, foarte vastă și bogată, pentru că este adunată de la cinci neamuri grecești (națiuni) într-una singură : din attică, ionică, dorică, elină și cea comună. La aceasta se mai adaugă denumirile locale ale diferitelor țări și insule, care prin deosebirea lor fac dialectul grecesc atît de greu și bogat. Tot așa, dacă cineva ar aduna într-una toate limbile care-și au ca început limba germană și ar vrea ca aceea să fie comună tuturor popoarelor germanice, e puțin probabil ca o asemenea limbă comună să fie mai săracă și mai lesnicioasă decît limba din *Curan*.

Dar ca să aducem la o cunoaștere mai fermă a opiniei noastre pe cititorul scrupulos (curios, dornic să știe) și pentru ca afirmația aceasta să i se arate mai clară, vom tâlcui aici numai două și foarte frumoase cuvinte din *Curan*. De la acestea el va putea înțelege lesne și pricina altor greutăți și nu se va mai mira de adîncimea limbii arabe din *Curan*, ci va pricepe că Ebubekir, socotit drept mai înțelept pe vremea aceea în toate popoarele arabe și cel mai iscusit în toate limbile înrudite, a fost autorul cărții aceleia și că în ea nu este nimic altceva decît șiretenii firești (naturale) omenești, la fel ca la Homer, căpetenia poeților grecești, ale cărui cîntări au pînă acum peste o sută de tâlcuitori și ale cărui cugetări și frumuseți ale stilului se spune că nu le-a păstruns nimeni. Cauza este că Homer știa la perfecție limbile tuturor popoarelor grecești, precum Ebubekir pe cele ale arabilor. Numai că limba arabă este mai bogată decît cea grecească și mai îmbelșugată în diferite figuri de vorbire, pentru că șaptezeci de limbi diferite sînt cuprinse într-una singură.

Exemple

De pildă, două sînt cuvintele din *Curan* prin care se cuprinde și este împlinită toată legea și evlavlia muhammedană. Cel dintîi este *farz*, al doilea, *sunnet*. *Farz*, în sensul cel mai cunoscut și mai folosit, înseamnă / „porunca lui Dumnezeu“, adică acele scrieri despre care Muhammed spune că le-a primit în cer, scrise de secrete-

tarul lui Dumnezeu ²²¹. *Sunnet* înseamnă ceea ce i-a fost vestit lui ulterior, prin îngerul Gabriel, sau prin altfel de descoperire ²²². De unde se obișnuiește la muhammedani să se spună : *Farz deghil, sunnettur*, adică : „Nu este porunca lui Dumnezeu, ci a prorocului“, așadar lege bisericească sau rituri rînduite de proroc. Dar observă cîte semnificații diferite și foarte înalte au aceleași vorbe, căci *farz* înseamnă „cea tăiată“, „crestată“, dar mai cu seamă „crestătură“, „crăpătură“, precum și „amnar“, „care scoate foc“ sau arăbește *zend* ²²³ ; mai înseamnă „cele isprăvite, legiuite, poruncite“, care se cuvine să fie împlinite din datorie. Mai înseamnă și, referitor la Dumnezeu (nu la om), „a hotărî ceva“, dar mai cu seamă prin lege, din datorie, și „a marca ceva cunoscut“. Iarăși, de la pluralul *firaz*, „crestături pe coarnele arcului pe care se pune coarda“. Tot așa, o „decizie ce este impusă altuia“, dar mai ales cea poruncită de Dumnezeu, pentru că nu se poate altfel. Înseamnă încă „ceva din legea altuia“, sau „ce depinde de datorie“, precum și „canon“, „dijmă“ și altele asemenea. Iarăși înseamnă „scut“ și „săgeată nu lungă“, ca aceea pe care o întrebuițează jucătorii de zaruri. De asemenea cel mai frumos soi de smochini (dactili), mai ales cel care crește în părțile Arabiei celei bogate, numite Oman, dar mai frecvent (precum spuneam mai sus) „datoria“ care se cuvine s-o împlinești neapărat, sub păcat de moarte, după porunca lui Dumnezeu sau după lege.

Sunnet, în mod propriu și uzual înseamnă „circumciziune“. Dar mai înseamnă „aplicare“, „regulă“, și tot ce a spus și a făcut Muhammed. Iarăși înseamnă „natură“, „neam bun“, „cale“, „rînduială“ și „fel de viață“. Înseamnă încă un soi de dactili (smochine) de Medina (căci *farz* înseamnă soiul de dactili din Oman). Mai înseamnă și „chip“, „suprafață“, „frunte“, „față“, „chinuire“, „muncire“, „pedeapsă“, iar mai frecvent „lege“ și „regulă prorocască“, cum am zice, fără să comparăm, noi creștinii : „sfat evanghelic“, iar nu poruncă obligatorie, și altele.

După mulțimea cuvintelor limba arabă poate fi numită infinită, căci nu vei găsi nici o noțiune care să

nu poarte cel puțin zece denumiri. Au, iarăși (afară de grăirea figurată, de care limba aceea e foarte îmbelșugată), peste cinci sute / și aproape o mie de denumiri proprii. De unde varietatea și multitudinea lexicoanelor limbii arabe, căci pînă acum n-au putut cuprinde într-o singură carte toate cuvintele comune și proprii ale acelei limbi. De aceea, cînd au nevoie să caute vreun cuvînt, trebuie să vadă lexicoanele a zece sau mai mulți autori, pînă cînd vor afla denumirea firească și proprie a vorbei căutate. Pentru că, de exemplu, într-un lexicon se află zece sau douăzeci de denumiri ale aceluiași lucru și tot atîtea în altul, dar nici acestea în primul, nici acelea într-al doilea, căci un autor adună unele iar altul altele în lucrarea sa, adică pe cele știute de el sau mai folosite de poporul său. Să vadă cercetătorul acestora lexiconul lui Meninski²²⁴, intitulat *Thesaurus linguae orientalis*, ca și suplimentul aceluiași lexicon*, în care cititorul va găsi cu adevărat comoara infinită a limbii arabe, deși și în acela multe cuvinte mai trebuie completate. Dar destul despre acestea. /

* Franciscus à Mesnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae et persicae*. I—IV. Viennae Austriae, 1680—1687.

[DESPRE „APOCALIPSUL“ MUHAMMEDAN]
 CARE CUPRINDE HRISME ²²⁵ SAU PREVESTIRI
 REVELATORII ALE PSEUDOPROROCULUI MUHAMMED,
 DESPRE LUCRURILE CE SE VOR ÎNTÂMPLA
 ÎNAINTE DE A PIERI LUMEA

PARTEA ÎNTII

Generalităţi ²²⁶

Circulă la muhammedani o cărţulie numită *Esrarii djefirii rumuz*, adică „Lucrurile ascunse, sau tainele apocaliptice sau revelatoare, spuse prin semnele *djefr* şi *rumuz*“, care începe aşa : „Ştiut fie că Dumnezeu este cel puternic, cel ce este, cel ce a adus lumile acestea din nimic la fiinţă şi care şi-a arătat fapturilor puterea, pentru că pe toate le va aduce la sfârşitul şi la pieirea lor“ ²²⁷. De aceea, Muhammed răspundea celor ce-l întrebau uneori despre sfârşitul lumilor, că aceasta numai Dumnezeu o ştie. A mai spus că el şi sfârşitul lumii au venit împreună, însă el a fost trimis ceva mai înainte de sfârşitul lumii. Rostind aceasta, le-a arătat două degete, arătătorul şi mijlociul. Lucru pe care tâlcuitorii l-au înţeles astfel : degetul arătător înseamnă credinţa *Curanului*, pentru că aceştia au obiceiul să facă mărturisirea credinţei ridicând degetul, iar degetul mijlociu, care este al doilea după cel arătător, arată că după legea *Curanului* sfârşitul lumii e foarte aproape, de aceea a şi fost numit Muhammed cel mai de pe urmă proroc. Pe lângă aceasta, a mai spus că înainte de sfârşitul lumii trebuie să se întâmple zece minuni sau semne, la sfârşitul cărora va veni şi sfârşitul lumii.

După opinia generală, spune cărţulia, veacul lumii aceştia va fi de şaptezeci de mii de ani. Iar când se vor

împlini 62960 de ani, 7000 de ani va domina omul. După părerea astrologilor arabi, se spune că în cei patruzeci de ani rămași, lumea va rămîne nu numai fără oameni, ci și pustie de orice făptură. Iar altă descoperire despre sfîrșitul lumii se bănuiește că a fost făcută de Muhammed astfel :

56

Odată cînd Muhammed se ruga, a venit la el Gabriel, aducînd două mere din pomii raiului / și i le-a dat fără să spună nimic. În aceeași vreme s-a întîmplat să vină la el nepoții săi Hasan și Husein²²⁸ ca să-și viziteze unchiul și Muhammed a dat fiecăruia cîte un măr. Întorcîndu-se nepoții acasă, au dat merele dascălului lor spunîndu-i că le-au primit în dar de la unchiul lor Muhammed. *Hodje*, adică învățătorul²²⁹, pricepînd taina lucrului, a mîncat un măr. Îndată ce l-a mîncat, pîntecele²³⁰ i s-a umplut de cunoașterea tainelor și i-a crescut prin descoperirea lucrurilor viitoare. Și astfel, știința aceea cînd a ajuns de la inimă la limbă, a început să spună celor ce-l ascultau istoria lucrurilor care aveau să vină. Cînd zvonul despre această minune a ajuns la urechile lui Muhammed, el s-a dus tiptil la *Ibni Akîb* (așa se numea învățătorul nepoților)²³¹, și atingîndu-i pîntecele cu mîna, a ascuns din nou cunoașterea pe care o luase prin mîncarea mărului, și l-a oprit, ca să nu dea la iveală prea multe, zicînd : „Comorile cele prea ascunse ale lui Dumnezeu sînt multe, iar cheile lor sînt limbile poetice”. Sus pomenitul Akîb primise deci multe din acele comori și le răspîndise în popor.

Însă Dumnezeu astfel tocmind lucrul, a binevoit ca numai puține să fie cunoscute și înțelese de oameni, iar pe altele le-a șters din memoria ascultătorilor. Iar cele care de pe tablele memoriei au fost adunate în carte sînt cuprinse într-o mie și șapte sute de rînduri (pe care Ali, unul din cei patru urmași ai lui Muhammed, le-a însemnat pe piele de cămilă), iar cartea aceea toată se împarte în 28 de capitole, și fiecare capitol este însemnat cu numele a șaptezeci de împărați, pe care de le voi pune la număr, se adună numele a o mie nouă sute șaiszeci de împărați, care trebuie să se nască și să domnească toți la vremea lor. Mai sînt în cartea aceea

alte șapte capitole care corespund celor șapte planete ce prevestesc pe cei șapte *ifani* dintre califi, fiii lui Otman ²³². Dintre ei, primul este Muavie și ultimul Mervan, fiul lui Muhammed. Domnia lor va dura peste opt ani și o mie de luni. Sînt încă alte douăsprezece capitole, după numărul celor douăsprezece luni, care trec prin zodiacurile anului, însemnînd domnia aceluiași număr de califi, fii de-ai lui Mehdi. Dintre ei primul va fi Abas, iar cel mai de pe urmă Muhammed ²³³. De asemenea, se află la sfîrșit un capitol special în care sînt însemnate triburile zise *dukeli* ²³⁴, care în vechime stăpîneau tot globul pămîntesc. Iar cetățile făcute de aceste neamuri și dăruite cu timpul sînt numărate tot acolo la 21611 care, / toate la vremea lor, vor fi restaurate și vor fi cîrmuite de către stăpînitorii acelor timpuri.

57

În aceeași carte se înșiră cele zece minuni sau semne prezise de Muhammed care au să vină înainte de sfîrșitul lumii, adică : 1. Arătarea lui Mehdi ; 2. Invazia fiilor lui *Asfer* ; 3. Cucerirea Constantinopolului ; 4. Venirea lui *Tedjdjiali*, adică a lui Antimuhammed ; 5. Pogorîrea lui Iisus Hristos ; 6. Năvălirea neamului zis *Adjindj* și *Madjindj* ; 7. Răsărirea soarelui de la apus și altele (despre care se arată amănunțit mai jos) ²³⁵. Iar la sfîrșitul cărții se aruncă un blestem aceluia care, știind aceste taine, le va descoperi barbarilor și celor neînvățați (înțelegînd pe creștini și pe ceilalți care nu sînt muhammedani), cît timp Dumnezeu însuși va voi să-și arate tuturor purtarea de grijă și tăria sa. Dar noi, neștiind acest blestem al lui Muhammed, nu vom omite să descoperim cititorului curios cîte ne-a îngăduit vremea să cunoaștem din tainele lui cele vrednice de rîs.

Cînd, zice * ²³⁶, va veni vremea cea mai dinainte hotărîită, începutul aceluia an va trece grabnic și pe scurt. O, Iusuf, tu vestește și rostește o urare de la litera *ain*, *aine* (adică : oglinzii lumii). Dar *sin* (litera *s*) are un nume mai tare. Există un împărat nou, călăreț minunat ; calea lui e foarte largă și el va stăpîni mulți

* *Esrâr-i cefr-i rûmûz*.

ani multe țări; pe unii dintre locuitori îi va lua sub protecția sa, iar pe alții îi va izgoni, și stăpânirea *dukililor* ²³⁷ va fi părăsită. În aceeași vreme țările *Rum*, adică ale Greciei, sau ale Europei, și cetățile lor și locuitorii vor pieri din pricina tiraniei și strîmtorării pe care le va face, pentru că pe cei învățați și știutori îi va pierde, inimile sau sufletele celor săraci le va chinui. Iar tu, căruia ți s-a dat înțelegere, ia aminte, căci se apropie [vremea] ca acela să fie prins cu lațul ca o pasăre.

Ferește-te însă și de litera *rî* (*r*), pentru că și aceasta nu stă, ci va trece. Iarăși păzește-te de cîinele care umblă zi și noapte în jurul inimii (omenești), pentru că este prieten cu cel ce se împotmolește în acea însingurare. De aceea, peste tot pămîntul vor fi lupte, bătălii și măceluri. Cei învățați vor pleca, iar cei neînvățați vor rămîne. În acea vreme anul va fi fără nici o veselie și bucurie. Și mi s-a spus (zice autorul *Apocalipsului lui Muhammed*) * ²³⁸ că atunci boul va fi respectat, asinul plăcut, lupul prietenos, capra urîță, bivolul va cînta din fluier, boul sălbatic va cînta din harfă, vulpea va ține măsura glasurilor, iepurele va cînta cu glas omenesc și dragostea se va întări. O, *Salih*! (nume propriu care înseamnă „Lume”), împreună cu *mesalih* (cu „întocmirea lucrurilor”), împreună ziceți lume: / „Fire și nume omenești are acesta, se vede limpede, dar este înzestrat cu un stomac încăpător”.

În aceeași vreme făclia nu va arde, lumina se va ascunde, copiilor le va crește barba și cei de curînd născuți vor grăi. De asemenea, după vremurile acelea se vor arăta o mie de vești minunate și știri negrăite. Iar tu, cel ce ai cea mai mică parte de cunoștință, socotește lucrurile și ia dulceața înțelegerii de la sensul acestor litere, pentru că la vremea de mai înainte rînduită se va arăta neamul fiilor *Asfer* (prin care se înțelege poporul *sîkalab*, adică cel slav) ²³⁹, înaintea căruia va merge, sau a cărui căpetenie va fi *Ildji Asker* ²⁴⁰ care, cînd se va arăta, vor fi pe Marea Grecilor trei bătălii mari, și alte două pe Marea Ionică. După venirea acestui

* *Ibidem*.

neam, litera *mim* (*m*) va fi strîmtorată de litera *kaf* (*k*) care cu puterea lui *Hemze* (Samson)²⁴¹ și cu semnul lui (litera *hamze* cuprinde jumătatea sunetului alfa = *a*) va înconjura tăria cetății și va fi aruncată din ea de un necredincios, pentru că acest neam este ca o corabie plină de noutăți, care împrăstie raze, stea fatidică sau făcătoare de rele, și născocitor de mari tulburări (care se năpustește ca lupul asupra oilor). Dar tu, cînd vor propăși acești răi, nu slăbi cu duhul, nici nu deznădăjdui, pentru că Egiptul veghează și va atrage toate în orice țară îi va plăcea și va face ce voiește. Vei vedea atunci litera *elif* (*a*) mergînd înaintea literei *sin* (*s*), sau *sin* (*s*) mergînd înaintea lui *elif* (*a*). Acestea vor fi pricina pentru care cei închiși în temnițe se vor dezlega cu puterea unui prunc preafrumos, care în scurt timp va cuceri insulele arabe.

Și nu trebuie atunci să poarte ranchiună oamenilor cu ochi ageri, adică tătarilor, căci nu va face aceasta decît cel care, șezînd cu mîinile în sîn în casă, nu va veghea. Deci vino, tu, cel fericit dintre oameni, arată litera *ias* (*i*) împreună cu litera *elif* (*a*), în anii aceia cînd va veni din *Arak* (provincie în împărăția persilor)²⁴² și va fi un prunc frumos la față, cu mîinile deschise (adică dărnice), fața luminoasă, înalt la stat, cu chipul oacheș sau castaniu, al cărui nume este cunoscut de la jumătate, pentru că pe cei legați îi va dezlega, și-i va slobozi pe cei ferecați în cătușe. Șapte făclii sau sfeșnice va aprinde, va avea nouă începătorii, dar va face o singură greșeală.

Trecînd această vreme, dominația arabă va cădea și niște insule din Grecia se vor pustii, iar cealaltă Grecie se va odihni în pace și liniște. Multora li se va părea / că s-a apropiat sfîrșitul lumii, dar el nu va fi încă, pentru că după nouă generații ale pruncului aceluia se va naște un alt prunc care va domni la Roma. Amar va fi atunci stării sau Imperiului roman. În numele acelui prunc se vor scrie două litere *mim* (*m-m*), al căror sens este sau Muhammed sau Mahmud.

După nouă sute (poate de ani) va înceta stăpînirea unei nații foarte răspîndite și stăpînirea aceea va trece la o altă nație. Cei iscusiți în științe, care vor ieși din țara *Arak*, vor fi uciși, iar cei mai ticăloși și neînvațați

vor ocupa principate foarte mari. Și a zis Dumnezeu că va răsări [atunci] o odraslă, adică un sultan preaînalt, al cărui nume va avea la mijloc *mim* (*m*), și că va fi cuprins de o îndoită spaimă *kaf* (*k*), însă spaima nimic nu-i va folosi. Și a spus prorocul că aceste nume sînt apropiate între ele, pentru că literele *djim* (*dj*) trebuie să se transforme în *sin* (*s*) și prin aceea să se proslăvească. A mai spus că prin litera *kaf* (*k*) trebuie înțeles neapărat *Kaisar* (Caesar) ²⁴³. Iar în zilele de pe urmă, un oarecare *Selim* (care sub litera *s* vrea să fie numit) va smulge insulele din apus de la litera *k*. Și adunînd literele *djim* (*dj*), și de la *djim* chemînd literele *elif* (*a*) și *nun* (*n*), vor stîrni sîngeroase bătălii. Dar *nun* (*n*), cu ajutorul lui Dumnezeu și cu tovarășul său *sin* (*s*) vor obține stăpînirea peste apus și răsărit, chiar pînă la venirea lui *Mehdie* ²⁴⁴. Dar nu vor lipsi dușmăniile și cumplitele împotriviri dintre ei, a căror cauză se spune că ar fi un *Ali*. Căci *sin* (*s*), primul în grad, lacom de stăpînire și iubitor de slavă, se va sili să atragă la sine întregul glob al pămîntului ; însă nu va aduce oamenilor altceva decît distrugere și pustiire.

Iarăși a zis că între cei șapte mai tari (cel mai înalt și mai puternic dintre ei fiind un oarecare Muradin) ²⁴⁵ care va domni (se înțelege ani sau luni, dar nu se arată) se vor ridica bătălii și vor fi căderi înfricoșate. Dar întrucît *sin* (*s*) se va apropia în chip nelegiuit să răpească stăpînirea, chiar în clipa cînd se va sui pe tron, stăpînirea *rum* (grecească sau romană) ²⁴⁶ va trece la neamul numit *seldje* ²⁴⁷. După acestea, venind ultimul *sin* (*s*), va omorî litera *mim* (*m*), pentru că a zis : „*Sin* (*s*) care l-a omorît pe *mim* (*m*) cu tăria și puterea lui *ain* (*a*) e prins, aruncat în temniță și va fi ucis”. Iarăși a zis : „Cel ce-a fost închis / chiar în cetate, și încă sub semnul lui *sin* (*s*), va ieși și-l va prinde pe ucigașul *ain* (*a*). Iar ultimul *kaf* (*k*) îl va prinde și pe acest *sin* (*s*), reluîndu-și casa și tronul”.

În timpul acestor frămîntări, pe Marea Grecilor, la țărmul Constantinopolului, va fi de trei ori bătălie și în ascuțișul sabiei va fi cădere și mare măcel. În aceste războaie poporul cetății va pieri tot, o parte de sabie iar alta mîncat de foame, așa că printre cei vii nu va

rămîne nici un om în stare să îndeplinească vreun lucru. După aceasta, necredincioșii (creștinii) se vor aduna de pretutindeni și vor năvăli în țările musulmane și biruitorii vor fi strîmtorați de supușii lor. În vremea aceea, cine are minte sănătoasă să caute să fugă pe munții cei mai înalți și să-și caute acolo scăpare și să nu gîndească sau să facă altceva decît rugăciuni către Dumnezeu.

A mai zis că în vremea aceea (după cum știe Dumnezeu) va fi un potop de sînge care va acoperi fața pămîntului, pentru că Dumnezeu cel unul și tare a poruncit să fie așa. Iarăși a zis că între *elif* (a) și *mim* (m) se va stîrni un groaznic război, în care luptă unul din *ghain* (g) va pierde litera *keaf* (k subțire) și-l va face mucenic al lui Dumnezeu. De asemenea, trecînd acestea se va arăta o semîntie pe care de vreo cîteva sute de ani nimeni n-a văzut-o. Oamenii aceștia iubitori de pace vor învinge pe necredincioșii creștini și le vor pustii țările și mai cu seamă provinciile francilor, și chiar Romei îi vor pricinui foarte mare pagubă.

Dar *Ali* (unul din cei patru urmași ai lui Muhammed) zice : „După nouă sute [de ani] țările răsăritene vor începe să decadă și să se pustiască, iar neamul *beni asfer* (al fiilor lui *Asfer*)²⁴⁸ va începe să ridice semne de războaie. Din acest neam se va arăta un bărbat foarte renumit și deosebit dascăl al bisericii și cucernic, iar numele lui va fi asemănător cu numele prorocilor. El se va arăta în anul al nouălea, va excela în elocință prin care pe mulți îi va întoarce către el. După ce va domni, va muri peste cîtva timp, în preajma unei cetăți slăvite, pe malul unui rîu mare. În timpul domniei lui vor fi foarte mari neînțelegeri, băutură de vin, ceea ce înseamnă sînge, mîncare de ouă (ceea ce înseamnă molimă), iar țările din răsărit vor fi chinuite de foame“. Același *Ali* a zis : „După un ciclu lunar complet vor fi întemnițări, izgoniri și strămutări“.

Se spune că ciclul lumii de la facerea lui Adam se împlinește în anul 7000 ; / anul se încheie prin rotația unei primăveri și a unei ierni ; iar cele douăsprezece zodii alcătuiesc o primăvară și o iarnă (adică trecînd soarele de la un *Nevrus* la altul ; *Nevrus* înseamnă echinocțiul de primăvară)²⁴⁹. Luna pe care o vedem

cîntări drept, iar celor săraci — nedrept. La vînzare vor fi înșelăciuni și prefăcătorii, iar milostenia cea poruncită de Dumnezeu nu vor vrea să o dea celor lipsiți, și pe alții îi vor împiedica să facă aceasta. De împodobirea trupului vor avea foarte multă grijă. Teologii vor tălmăci cuvîntul lui Dumnezeu schimonosit, îndulcind numai cuvintele. Cunoașterea cea adevărată va pieri și vor da hotărîre nedreaptă pentru uciderea și pierzania altuia. Vor născoci diferite secte, felurite / eresuri și chipuri numeroase de rînduieli și reguli. Vor alcătui canoane și rînduieli noi după deșteptăciunea și voia lor și, aplicîndu-le, îl vor face pe cel drept, nedrept și pe cel nedrept, drept. Rudele și încuscriții își vor face rău unul altuia ca niște potrivnici și dușmani prea răi, cu nenorociri și strîmtorări. Se vor ridica mulți născocitori de lucruri noi și răstălmăcitori de lege, unul după altul, și se vor strădui fără întrerupere să se învingă unul pe altul și să se depășească în răutate. Cei învățați vor fi îndepărtați de intrările la sultani și opriți să se apropie de ei. Și a zis prorocul: „Va fi după aceea o vreme cînd poporul meu va rămîne numai cu numele legii și numai umbra sau semnul credinței musulmane. Numele *Curanului* va fi doar amintit și vor apare niște urme ale științei, pentru că vor avea aurul drept legiuitor și lăcomia drept lege. Cu puține nu se vor mulțumi, și cu multe nu se vor satura”.

A mai prorocit apostolul lui Dumnezeu (adică Muhammed): „Peste nouă sute de ani ai erei mele (adică de cînd au început să se numere anii muhammedani), va fi îngăduită lepădarea de bunăvoie și îndepărtarea (de învățătura *Curanului*), pentru că oamenii din timpul acela vor socoti cele necurate și oprite drept curate și îngăduite, nu vor asculta cuvintele și învățăturile celor iscusiți în științe, nici pe mărturisitorii învățaturii celei adevărate, de aceea învățații vor fi învinși, iar ereticii învingători. Dar cînd se vor petrece toate acestea între oameni, mînia lui Dumnezeu nu se va depărta de la ei, va năvăli o molimă necurmată, va stăpîni lipsa de pîine și scumpetea legumelor. Și, într-un cuvînt, nimeni nu va putea fi netulburat și liniștit în starea sa. Vor fi ploi năprasnice și distrugătoare, care vor aduce boale

de nevindecat, foamete, secetă, furtuni. Înfricoșate și necontenite cutremure de pământ vor pricinui de multe ori oamenilor spaimă și groază. Dar dacă, pedepsiți fiind, nici după aceasta nu se vor pocăi, necredincioșii vor smulge stăpînirea din mîinile musulmane și cu îngăduința lui Dumnezeu protivnicii vor fi pretutindeni și întotdeauna învingători și [musulmanii] nu vor reuși în eforturile și lucrurile lor. Pînă ce va năvăli neamul fiilor lui *Asfer* și pînă ce se va arăta sfîntul *Mehdi*, ei vor fi în lupte și necazuri. Dar cînd va veni *Mehdi*, credința musulmană se va însănătoși din nou, urmînd pe rînd semnele sfîrșitului lumii. Iar ultimul dintre ele va fi cel prezis de însuși prorocul, cînd a spus: „Să știe poporul meu că mai înainte de a pieri lumea el va stăpîni tot globul pămîntesc, de la / apus pînă la răsărit, și deși va avea uneori pace cu necredincioșii, trebuie totuși să pornească iarăși la război spre pierzarea lor, pînă ce se va împlini ceea ce am prezis“.

64

ARTICOLUL INTII AL PROROCIEI

Despre invazia beni asferilor²⁵⁸

Cauza invaziei fiilor lui *Asfer* va fi — zice — faptul că toate națiile din întreaga lume vor dori în zilele de pe urmă să cucerească Roma. Încă de pe vremurile lui Noe, coborîtor din seminția lui Sim, pînă la timpurile lui *Nușrevan*²⁵⁹, persanii au avut monarhia mondială și toți oamenii se temeau de stăpînirea lor, îi respectau și, venind la împăratul persanilor, i se închinau în ceta-tea de scaun numită *Hedain*²⁶⁰. Pe urmă, cînd urmașii stăpînirii lui *Nușrevan* s-au sfîrșit, stăpînirea a trecut la *Horasan* (la parthieni)²⁶¹. Căzînd și aceasta după cîteva veacuri, monarhia au deținut-o egiptenii, de la egipteni stăpînirea lumii a trecut la greci și la romani, cărora li s-a închinat toată lumea și i-a recunoscut drept stăpîni. Dar după aceea, datorită înmulțirii fărădelegilor și destrăbălărilor și păcatelor omenești de moarte, urmează ca stăpînirea monarhică a lumii să treacă neapărat la necredincioșii *beni asfer*. Dar mai ales pentru că,

după cum a binevoit prorocul să spună, începutul fiecărui capitol din *Curan* cuprinde un înțeles tainic și face cunoscută o prevestire ascunsă, înțeleasă numai de cei învățați, cărora Dumnezeu le-a dat o știință anume²⁶²; de aceea, în vremea ce va să vie, îngăduind și poruncind Dumnezeu ca toate cuvintele prorocului să se împlinească, necredincioșii vor strica pacea pe care o aveau mai înainte cu musulmanii și vor face cu toții alianță și învoială, adunându-se 960 000 de necredincioși (creștini) și vor năvăli cu mare avânt asupra musulmanilor.

65

Cauza pentru care a fost stricată pacea am văzut-o astfel în carte: Într-o zi foarte de dimineață, în cetatea de scaun a *beni asferilor*, luînd diavolul chip de om / și stînd pe o piatră va ridica steagul și va striga poporului adunat acolo: „O, voi, neamuri creștine, de ce stați? A venit prilejul și norocul vostru să vă răzbunați pe musulmani“. Iar cînd toți oamenii se vor aduna să audă glasul și vorbele lui, diavolul va dispărea. Uimit de nou-tatea aceluia lucru, poporul va rămîne pînă seara șoptind și turburîndu-se. La căderea nopții, toți se vor duce la ale lor. În noaptea aceea diavolul se va arăta iarăși șezînd între coarnele unui bou și va începe cu glas mare să repete cele zise mai înainte. Iar ei socotind că boul le-a prorocit, vor spune căpeteniilor lor că acest semn le-a fost dat de la Dumnezeu. De aceea, toate căpeteniile se vor îndemna unul pe altul prin solii reciproce să strice pacea și să înceapă războiul cu musulmanii. Și astfel, adunându-se toți necredincioșii și năvălind cumplit în țările musulmane, se vor face multe și sîngeroase lupte în țările din apus și vor ocupa toate țările și părțile apusene. Pe femeile, feciorii și fetele musulmane le vor duce în robie, dar popoarele egiptene, plătind răscumpărarea cu bogățiile lor, își vor elibera familiile din captivitate. Și Ierusalimul îl vor cuceri, și toate țările le vor subjugă. Întorcîndu-se apoi spre Europa, vor lua Constantinopolul prin asediu și vor goni oștirea musulmană pînă la Alep; lîngă Alep va fi o bătălie cumplită, dar și acolo fiind biruiți, musulmanii vor fugi la Șam (Damasc)²⁶³ și vor pune semne pe cîmpiile dintre Alep și Damasc.

ALCORANI TEXTUS UNIVERSUS

Ex correctioribus Arabum exemplaribus summa
fide, atque pulcherrimis characteribus
descriptus,

Eademque fide, ac pari diligentia ex Arabico idiomate .
in Latinum translatus ;

Appositis unicuique capiti notis , atque refutatione :

His omnibus præmissus est

PRODROMUS

Totum priorem Tomum implens,

In quo contenta indicantur pagina sequenti,

A U C T O R E

LUDOVICO MARRACCIO

E' Congregatione Clericorum Regularium Matris Dei,

INNOCENTII XL

Gloriosissimæ memoriæ olim Confessario.

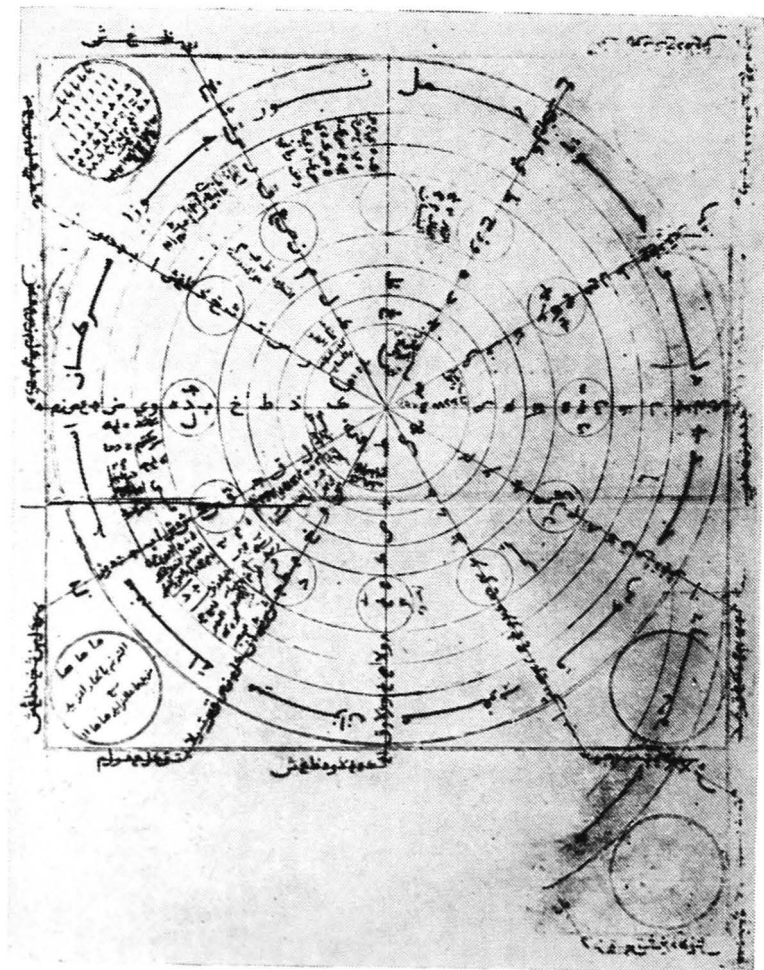
PATAVII,

M. DC. XCVIII.

Ex Typographia Seminarii.

SUPERIORUM PERMISSU.

Din izvoarele *Sistemului* : Ludovico Marracci, *Alcorani
textus universus*, Patavii, 1698. Foaia de titlu.

Din izvoarele *Sistemului* : tratat apocaliptic (*Za'iraya*), manuscris din Biblioteca Marelui Serai, din timpul lui Dimitrie Cantemir.

COMPLEMENTUM
 THESAURI
 LINGUARUM ORIENTALIUM,
 SEU
 ONOMASTICUM
 LATINO-TURCICO-ARABICO-PERSICUM,
 SIMUL IDEM
 INDEX VERBORUM
 LEXICI TURCICO-ARABICO-PERSICI,
 Quod Latinâ, Germanicâ, aliarumque Linguarum
 adjectâ nomenclatione nuper in lucem editum.

ACCESSERUNT

Præcipuis Onomastici Latini vocibus significationes
 Germanico-Italicæ, tum æquivocationibus evitandis, tum
 Indici, qui vicem Vocabularii Germanico-aut Italico-Turcici
 præstet, facilius concinnando.

Ex lib. & Rep. Lib. n. 1016 B. 1. 1. 1.
 Autore

FRANCISCO à MESGNIEN MENINSKI,

SS. Sep. Equite Hierosolymitano, Sac. Cæs. Majest. Consiliario
 Aulico-Bellico, ac Linguarum Orientalium Interprete primario.

VIENNÆ AUSTRIÆ, M. DC. LXXXVII.

Cum Gratia, & Privilegio S. Cæs. Majestatis.

Din izvoarele Sistemului : Francisco à Mesgnien Meninski,
 Thesaurus linguarum orientalium, Viennæ, 1680 — 1687.
 Foaia de titlu a vol. IV.

*Le Dr. Léopold philologue professeur
en hébreu 1697* 172

BIBLIOTHEQUE ORIENTALE.

OU

DICTIONNAIRE UNIVERSEL

CONTENANT GENEERALEMENT

Tout ce qui regarde la connoissance des Peuples
de l'Orient.

LEURS HISTOIRES ET TRADITIONS

VERITABLES OU FABULEUSES

LEURS RELIGIONS, SECTES ET POLITIQUE

Leurs Gouvernemens, Loix, Costumes, Mœurs, Guerres, & les Révolutions de leurs Empires.

LEURS SCIENCES, ET LEURS ARTS.

Leurs Théologie, Mythologie, Magic, Physique, Morale, Médecine, Mathématiques,
Histoire naturelle, Chronologie, Géographie, Observations Astronomiques,
Grammaire, & Rhetorique.

LES VIES ET ACTIONS REMARKABLES DE TOUT LEURS SAINTS.

Docteurs, Philosophes, Historiens, Poètes, Capitaines, & de tous ceux qui se sont rendus
illustres par leurs vertus, par leur Verve, ou par leur Savoir.

DES JUGEMENTS CRITIQUES ET DES ÉVALUATIONS DE LEURS ŒUVRES.

De leurs Traitez, Traductions, Commentaires, Abrégés, Recueils de Fables, de Sentences,
de Maximes, de Proverbes, de Contes, de bons Mots, & de tous leurs Livres écrits en Arabe, en
Persan, ou en Turc, sur toutes sortes de Sciences, d'Arts, & de Professions.

Par Monsieur D'HERBELOT.

A PARIS.

Par la Compagnie des LIBRAIRES

AVEC PRIVILEGE DU ROI.

Din izvoarele Sistemului: Barthélemy d'Herbelot,
Bibliothèque orientale, Paris, 1697. Foaia de titlu.

Gonind mereu *beni asferii* după dînşii, vor înconjura pe musulmani în cîmpiile acelea și astfel, stîndu-le de amîndouă părțile, iată că din părțile Medinei vor veni 70 000 de musulmani în ajutorul alor lor, așezîndu-și tabăra lor aproape de aceea a *beni asferilor*. Cînd îi va vedea neamul *asferilor*, va trimite soli la principii și căpeteniile lor, zicîndu-le : „O, voi, oameni din Medina ! Noi n-avem nici o dușmănie cu voi, ci cu aceia care au răpit și au robît nu de mult pe feciorii, fetele și femeile noastre. Depărtați-vă deci și vedeți-vă de treburile voastre și de starea stăpînirii voastre“. Auzind oștirea musulmanilor din Medina acest lucru se vor împărți în trei, și o parte va zice : „De vreme ce aceștia n-au cu noi nici o vrajbă și nu arată nici o pricină de război, să ne retragem mai bine“. Și astfel, depărtîndu-se vor pleca la ale lor (pe aceștia Dumnezeu îi va socoti împreună cu clevetitorii și cu nebunii). Iar două părți vor răspunde : „Deși voi n-aveți nici o dușmănie împotriva noastră, avem noi cu voi una / foarte mare, căci am venit să dăm ajutor și ușurare musulmanilor noștri“. Și începînd între ei o luptă crîncenă, și făcîndu-se bătălie cumplită, medinenii vor birui și vor goni pe *beni asferi*. Îi vor urmări pînă la cetatea lui Constantin²⁶⁴, vor strîmtora cetatea printr-o încercuire strînsă și, făcînd un asalt strașnic cu strigătul „Allah ! Allah !“, vor intra în cetate. În timp ce musulmanii se vor îndeletnici cu legarea, robirea și uciderea, diavolul, suindu-se pe un munte foarte înalt, va striga și va zice : „Voi vă osteniți cu dobîndirea cetății acesteia, iar casele și copiii voștri le-a prăpădit *Tedjdjial* (Antimuhammed)“²⁶⁵. Auzind aceasta de la diavol, musulmanii vor părăsi lupta și se vor întoarce acasă.

După alungarea aceloră, moravurile omenеști se vor face și mai rele : se vor statornici viclenia prietenilor, înșelarea vecinilor, nu se vor săvîrși nici un fel de rugăciuni și milostenii. Toți vor începe a se îngriji numai de lucruri lumești ; în *mezcide* vor trîncăni vorbe de tîrg și deșertăciune ; bărbații vor fi supuși femeilor lor, iar fiii nu vor asculta de părinți. Neamul următor va huli pe cel dinaintea lui, îl va calomnia și blestema. De aceea Dumnezeu va trimite peste ei zilnic mînia sa

prin cutremure de pământ și eclipse de soare și de lună. Învățătura *Curanului* și bunăvestirea lui vor fi disprețuite. Între necredincioși și musulmani nu vor lipsi înfrîngerile și bătăliile. De pretutindeni vor scoate capul răpitorii și pustiitorii, dintre care cel mai rău va fi cel numit *Ashibet* ²⁶⁶. Acesta, venind la Damasc, va pricinui mari și nemaiauzite nenorociri, va spînzura pe un om cu numele *Ali* și o femeie numită *Fatme*, de aceea însuși Dumnezeu îl va omorî pe tiranul acela, iar din oamenii lui vor scăpa numai doi și, fugind în țara Horasan, vor vesti celorlalți despre înfrîngerea lor. După aceasta se va scula un alt tiran suflînd cu furie, numit *Sefiali*, care se trage cu neamul din feciorii celor robiți ²⁶⁷. Acesta se va arăta mai întîi din *Emen* (Arabia cea bogată) ²⁶⁸, va intra în Medina și *Keabe* (Mecca) ²⁶⁹, dar va pieri pe neașteptate în mijlocul cetății. După aceasta va veni *Kahtani* și *Djermini* ²⁷⁰, amîndoi năvălitori foarte răi și nelegiuți, care vor aduce omenilor mare nenorocire și rău de nesuferit. În țările cele mai îndepărtate ale *beni asferilor*, aproape de *Hut* (China) ²⁷¹, este un alt neam poreclit „pui de drac *kantur*“ ²⁷². Din acest neam se spune că va porni un necredincios împotriva *Rum*-ului (Romei sau Europei) cu hoardele sale, precum au făcut și *beni asfer* și se va sili să cucerească acea parte a lumii / și s-o atragă la sine. Cu un cuvînt, toată lumea se va umple de tulburare și răzvrătire.

Iarăși a zis prorocul : „În vremea aceea se vor arăta treizeci de oameni care, lăudîndu-se, se vor intitula proroci ai lui Dumnezeu și pe mulți dintre cei slabi cu duhul îi vor înșela, ca niște premergători ai lui *Dedj-djial* ²⁷³. Dar Dumnezeu repede îi va tulbura, pentru că musulmanii cei adevărați, cînd se vor simți reduși la o stare atît de smerită și umilă și pogoriți în adîncul cel mai de pe urmă al relelor, vor striga către Dumnezeu și vor cere cu inimă curată izbăvirea de atît de multe și atît de grele rele. Iar Dumnezeu, milostivindu-se, va auzi rugăciunile lor și va trimite în lume pe sfîntul *Mehdi* ²⁷⁴, care va împăca lumea cu dreptate și o va reînnoi, pe săraci îi va îmbogăți, pe cei căzuți îi va ridica. Se crede că *Mehdi* va veni din țara de la apus (sau cum se poate tilcui altfel, din Africa), însă venind

din *Buhara* ²⁷⁵ o clipă se va vedea la Mecca. De el se vor apropia îndată 70 000 dintre fiii lui Isaac, care-l vor aclama ca pe împăratul lor. În aceeași vreme va ridica Dumnezeu trei sute treisprezece proroci de cei din vechime, care vor fi ceaușii lui *Mehdi*, adică executorii poruncilor lui. Acest *halife* ²⁷⁶ al lui Dumnezeu s-a născut (sau se va naște) în zilele *seifikatîdi* și *burhanisatudi* ²⁷⁷. Dar pentru că se va naște în luna când steaua norocului bun se va afla în cel mai fericit zodiac, va fi *halife* al lui Dumnezeu, sau locțiitorul lui Dumnezeu pe pământ. El va învinge pe *beni asferi* și-i va tăia cu sabia, va lua de la ei Constantinopolul și-l va cuceri cu mînă puternică. După această victorie, *Mehdi* se va așeza în pustiu (al Arabiei) și în țara *Aden* (din Arabia cea bogată) ²⁷⁸, transformînd-o în cîmp. Va veni pe urmă și va zidi în pustiu *Kinif* (al bufniței) ²⁷⁹ o mare *djeami* ²⁸⁰. Ebusuud ²⁸¹ a transmis după același proroc (Muhammed) că *Mehdi* are să vină din fiii Fatmei, fiica lui Muhammed. „Deci vă poruncesc (zice Muhammed), celor cărora vi se va întîmpla să trăiți în lume în vremea aceea, ca atunci cînd veți auzi de numele și slava lui *Mehdi*, să vă apropiați de el și să-i arătați slujbă de ascultare“. Și chiar dacă unii dintre învățați vor încerca să tulbure și să ia în rîs lucrurile sau faptele lui, pe urmă judecînd și cunoscînd lucrul mai bine, și aceia îl vor cinsti și se vor supune poruncilor lui. Apoi se va război șapte sau nouă ani neconținut, iar după acei ani se va duce în *Cin* (China) ²⁸², unde-și va lua femeie, din care i se va naște un fiu, care va fi pecetea și cel de pe urmă dintre fiii lui David prorocul. /

AL DOILEA ARTICOL AL PROROCIEI

68

Despre năvălirea lui *Dedjdjial*

Unii spun că venirea lui *Dedjdjial* va fi pe timpul lui *Mehdi*, dar cea mai sigură știre e aceea pe care Muhammed prorocul a binevoit s-o descopere urmașilor săi. *Dedjdjial* (zice tîlcuitorul) ²⁸³ s-a născut în zilele lui

121

Muhammed, apostolul lui Dumnezeu. Nașterea lui a fost așa : Intrînd odată Muhammed cu Omer, unul din cei patru urmași ai lui, într-un sat, i-a zis lui Omer : „Știi tu că în acest sat este un bărbat cu numele Katan și o femeie cu numele Katane ? Din ei va ieși blestematul *Dedjdjial*“. Și zicînd aceste și-au căutat de drum. După un timp, i s-a întîmplat lui Omer să vină în același sat. Intrînd în el, a văzut pe locuitori adunați, spunîndu-și ceva și întrebîndu-se între ei. Cînd a întrebato Omer pe un satean care e pricina tulburării lor, acela i-a răspuns că în ziua aceea se născuse un copil, care îndată după nașterea sa a vorbit cu glas tare și răspicat. Auzind Omer aceasta, s-a dus în grabă la Muhammed și i-a spus toate cîte a auzit despre copilul născut. Iar Muhammed, luînd cu sine pe Omer și pe alții de-ai lui, s-a dus în satul acela și le-a zis alor săi : „Hai să gîndim la un lucru și să vedem dacă va putea să cunoască ce gîndim noi“. Și s-au gîndit la un capitol din *Curan*, intitulat *Duhan* („Fumul“) *. Venind așadar Muhammed la *Dedjdjial* acela, îndată ce l-a văzut pe Muhammed, a zis cu glas tare : „Ce-ai venit să vezi, o, Muhammed și de ce v-ați gîndit la capitolul *Duhan* din *Curan* ?“ La acestea a mai adăugat cuvinte batjocoritoare, atacînd cîntea lui Muhammed, pe care auzindu-le Omer s-a mîniat și, scoțînd sabia, l-a lovit pe *Dedjdjial*. Dar n-a reușit nimic, ba mai mult, sărînd sabia de la capul aceuia l-a rănit pe Omer la față și i-a atins două degete de la mîna. Stăpînul proroc, văzînd că poporul se tulbură și plănuieste să-i atace, s-a retras, însă pe cînd fugea, a fost înconjurat din porunca lui *Dedjdjial* de un munte de piatră, ca o cetate de ziduri.

La aceste fapte prietenii lui Muhammed au fost cuprinși de frică dar el, cu rugăciunile sale, le-a luat / toată grija. Căci atunci cînd a strigat (Muhammed) către Dumnezeu și a cerut ajutor, îndată a trimis Dumnezeu un înger, s-a coborît din cer în chip de vultur mare, l-a răpit pe *Dedjdjial* și l-a dus prin aer. *Dedjdjial* însă a strigat către Muhammed recunoscîndu-se *zingar*, adică prinsul lui ²⁸⁴. Dar amenințîndu-l Muhammed cu mîna,

* *Coran*, XLIV.

îngerul l-a dus într-o insulă foarte depărtată, ca să fie păzit pînă la vremea mai înainte hotărîată a venirii lui.

Dedjdjial se va arăta mai întîi în țările Horasanului, iar de acolo, încălecînd pe asinul său, va veni la Isfahan (vechea cetate de scaun a domnitorilor din Persia) unde, alăturîndu-i-se 70 000 de iudei, îi vor urma lui. *Dedjdjial* acela va fi chior de un ochi. Toată oștirea lui va fi alcătuită din trei neamuri de oameni : o parte va fi cea adunată din iudei, a doua din femei, a treia din turcmeni. Cei mai mulți dintre ei îi vor urma din pricina foametei iar el, arătîndu-le lor grădini pline de pomi roditori, le va spune : „Iată-vă raiul, luați după placul vostru, mîncăți și vă săturați“. Dar acesta nu va fi cu adevărat raiul, ci iadul și locul întunericii din grădina lui. Iar cei care nu vor vrea să-i urmeze, acelora le va arăta un alt loc, pe care-l va numi iad, dar locul acela nu va fi de fapt iadul, ci raiul. Toate aceste strașnice minunății le va face cu șiretenia sa vrăjitoarească și nu va fi în ele nici un adevăr. Oștirea lui își va împlini numărul de 200 000 și îi vor urma lui 15 000 de femei, iar pe cei ce-i vor urma lui îi va învăța să creadă că nu este un alt Dumnezeu mai mare decît el.

Muntele din apropierea cetății Basra ²⁸⁵ îi va urma lui, prefăcîndu-se într-o pîine proaspăt coaptă, și-i vor merge înainte nenumărate instrumente muzicale, gusle, cobze și altele, precum și tineri frumoși la față, care cu dulce și armonios glas îi vor cînta cîntări și stihuri poetice, foarte iscusit alcătuite, pe care auzindu-le, de ar fi cineva cît de înfrînat, nu va putea face altfel decît ca, apropiindu-se de el, să se mărturisească supusul lui. Căci aprinzîndu-se oamenii de arterele diavolești deschise, de poftă și de senzualitate, întunecîndu-se mintea lor și lipsindu-se de simțuri, se vor lăsa influențați de el ca și cum nimic în ei n-ar simți sau n-ar înțelege. Numai cel păzit și ocrotit de harul anume al lui Dumnezeu nu-i va urma aceluia. Tot așa, toate le va umple de răutatea și nelegiuirea sa ; toate comorile ascunse în adîncul / pămîntului i se vor deschide ; celor ce-i vor urma le va da bogății. Pe lîngă acestea va zice sfetnicilor săi : „Dacă vreți, voi învia din morți și vii voi face pe toți părinții și strămoșii voștri“. Zicînd acestea,

va ieși într-un câmp prealarg și preaîntins, unde diavolii luînd din porunca lui chipurile părinților lor și ieșind ca din pămînt, se vor arăta înaintea lor și vor zice : „Urmați acestuia, fiilor“. Pentru aceasta nu va rămîne învățat sau neînvățat, care să nu i se închine lui.

Însă cînd va veni la Medina, îngerii lui Dumnezeu îl vor opri să intre în cetate și-i vor spune lui Muhammed : „O, apostole al lui Dumnezeu, acest rău și nelegiuit cîte zile va mai petrece printre cei vii ?“ Și Muhammed le va răspunde lor : „Patruzeci“. După aceea prima zi va fi egală cu un an, a doua cu o lună, a treia cu o săptămîna, iar zilele cele rămase vor fi asemenea celorlalte zile. Îngerii vor întreba iarăși : „Însă în acele zile mari și lungi, cum vor trebui să-și facă rugăciunile cele obișnuite ?“ A binevoit să arate că *ulema* din vremea aceea (teologii, învățații) vor da o sentință *fetva*²⁸⁶, pentru că a poruncit ca, dacă cineva de bunăvoie sau silit va urma lui *Dedjdjal*, să fie arătat de cei iscușiți în lege drept un necredincios și un apostat. Măgarul lui va fi așa de mare încît în umbra lui o mie de oameni vor putea să se răcorească și să se ușureze de arșița soarelui. Dar cînd va încăleca pe măgar și va întinde mîna, va ajunge pînă la cer.

În acea vreme (zice Muhammed), musulmanii care vor locui în Medina și în Ierusalim vor petrece neprimejduiți și nevătămați de înșelarea și perfidia lui. De aceea îngerii îl vor întreba din nou, zicînd : „Dar cei ce se vor afla atunci în alte cetăți și țări, cum vor putea să se păstreze mîntuiți și neînșelați ?“ El va răspunde : „În biserici și în casele lor, chemînd într-ajutor numele lui Dumnezeu și făcînd neconținut rugăciuni“. Iar cînd va veni *Dedjdjal* în Babilon, atunci sfîntul *Hizr* (Enoh)²⁸⁷ se va arăta și, batjocorindu-l, îi va spune : „*Dedjdjal*, ești un mincinos“ și, după ce va rosti acestea, se vor arăta 200 000 de oșteni ai lui *Mehdie*, care vor face război cu *Dedjdjal*. Cum, la început, vor cădea din partea lor 30 000, *Dedjdjal* se va mîndri și mai mult. Dar întorcîndu-se *Dedjdjal* la Remle (Rama în Palestina)²⁸⁸ se va bate acolo a doua oară cu oștirea lui *Mehdie* și va fi cădere mare din amîndouă părțile. /

Despre pogorîrea lui Iisus Hristos

Adevăratul vestitor (se înțelege Muhammedul lor) ²⁸⁹ a dat de știre că în cele mai de pe urmă zile ale veacului acestuia se va coborî din cer *Isa Mesih* (Iisus Hristos) ²⁹⁰ și, zice, îl vor vedea pe el toți cum, punînd mîinile pe doi îngeri, ca o strălucire dumnezeiască revărsată peste toată lumea, va umple toate de strălucirea luminii sale și astfel, cu mare triumf și slavă, se va arăta oamenilor mai întîi deasupra Damascului. Văzîndu-l oștirea lui *Mehdie* se va bucura și va striga: „Pacea și binecuvîntarea lui Dumnezeu fie peste tine” și, urmîndu-i lui, vor intra împreună în Damasc. Iar Iisus, avînd pe cap un acoperămînt verde și fiind îmbrăcat în haine albe, încins cu sabie și armură, ținînd o sulită în mîini, stînd deasupra marelui templu *Akminar* (numit „Turnul alb”) ²⁹¹, va striga cu mare glas: „O, oameni ai lui Muhammed, mîntuirea și binecuvîntarea lui Dumnezeu fie peste voi!” Zăbovind Iisus acolo (în Damasc), locuitorii întregii lumi se vor aduna la el și îl vor întîmpina cu aclamații. Și însuși *Mehdie* va veni acolo la Iisus și, intrînd în templu, va face împreună cu *Mehdie* și poporul muhammedan *namaz* (rugăciunile) obișnuite în ceasul al nouălea. Plecînd din Damasc, va veni cu oștirea la Ierusalim unde, aflîndu-l pe *Dedjdjal* la porțile cetății numite *Lot* ²⁹², îl va străpunge cu sulita și va arunca sufletul lui cel preaspurcat în iad. Sîngele lui, curgînd ca un izvor, va ajunge pînă la mare. După ce va fi ucis de Iisus, oștirea lui *Mehdie* va tăia toate hoardele lui, iar dacă scăpînd careva se vor ascunde în munți și văi, chiar locurile acelea vor striga cu glas omenesc și vor zice: „Iată, se ascund la noi adepții răi ai lui *Dedjdjal*; veniți, luați-i și-i omorîți”. Cînd toți aceștia vor fi omorîți, Iisus va avea monarhia întregii lumi timp de peste patruzeci de ani și va judeca întru dreptate și adevăr pe toți și va îndreptăți pe cei strîmtorați. Atunci, celor necredincioși care socoteau că Iisus este Domnul lor, li se va porunci să mărturisească

credința muhammedană. Cei ce se vor supune vor fi mîntuiți, iar cei ce vor respinge credința muhammedană, toți / vor fi uciși. Cînd va domni Iisus Hristos, *Mehdi* va înceta să trăiască. Cînd el va fi mort, Dumnezeu va porunci lui Iisus Hristos ca, luînd cu sine oștirea muhammedană, să-și așeze tabăra în muntele Sinai, unde se va arăta spurcata adunare *Eedjiudj* și *Meedjiudj* ²⁹³.

ARTICOLUL AL PATRULEA

Despre *Eedjiudj* și *Meedjiudj*

Mai sus pomeniții *Eedjiudj* și *Meedjiudj* sînt doi frați care se trag cu națiile lor din fiii lui Noe. Oamenii nației aceleia sînt pitici, de statură foarte mică, cu ochi foarte mici și cu urechi mari atîrnînd în jos. Aceștia, lingînd zidul cel zidit de Alexandru cel Mare (despre care se vorbește undeva) * ²⁹⁴ și spărgîndu-l cu limbile, vor năvăli pe tot globul locuit al pămîntului și astfel, lingînd și mîncîndu-i pe oameni ca lăcusta, vor devora și vor pustii și toate celelalte vietăți. Aceia dintre ei care vor veni mai întîi vor bea toate apele cele dulci, cei ce vor veni după ei — pe toate cele amare (adică mările), iar cei mai de pe urmă vor linge și bălțile și așa, înversunîndu-se, înghițindu-le pe toate, vor umple fața pămîntului în așa măsură încît nici păsările nu vor găsi un copac pe care să se odihnească. Silite de nevoie, se vor așeza pe capetele lor și, prinzîndu-se de ei, foarte multe vor pieri. Pe muntele Sinai (unde am spus că și-a făcut tabăra Iisus cu oștirea sa, după porunca lui Dumnezeu) va fi atîta lipsă de pîine și de hrană, încît capul unui berbec se va vinde la mezat cu o mie de galbeni și i se va da celui ce va plăti mai mult.

Dar musulmanii se vor sătura numai cu rostirea numelui lui Dumnezeu, căci așa îi va învăța să facă Iisus Hristos, și-i va mîngîia să îndure cu răbdare pînă ce va grăbi Dumnezeu pierzarea acelor și pînă ce, prin pierzarea trimisă asupra lor, vor pieri cu toții. Iar ei,

* *Coran*, XVIII, 92 sq.

cei cu totul nelegiuți, vor săgeta spre cer și, auzind că pe muntele Sinai sînt adunate popoare, cu mare repezeală se vor duce în acea țară. Iar cînd vor veni ei, Iisus Hristos se va ruga lui Dumnezeu să binevoiască a izbăvi poporul musulman de acești apostatați și oameni răi. / După săvîrșirea rugăciunilor, va ridica Domnul (sau va crea) un fel de oameni ale căror trupuri vor fi numai carne, fără oase, care dintr-o singură repezire și lovitură vor uide toată adunătura cea spurcată a acelor *eedjiudji* și *meedjiudji*. După aceea va trimite Dumnezeu niște păsări cu gîturile lungi ca cele de cămilă. Aceste păsări, răpind cadavrele celor uciși, le vor arunca în mare. Trecînd și aceste rele, lumea și locuitorii ei vor căpăta liniște și toate vor deveni netulburate și pașnice, ca în rai. Va fi îndeustulare și belșug în toate, poporul se va îndeletnici numai cu rugi și rugăciuni. În vremea aceea va ridica Dumnezeu pe *Ashabi iheeh* (cei șapte adormiți) * ²⁹⁵ care, venind, vor urma lui Hristos și îl vor însoți oriunde va merge el. Iar Iisus se va muta la Medina, unde-și va lua de femeie pe o matroană arabă (cumplită vorbă !); de la ea i se vor naște mai mulți copii. Iar după patruzeci de ani, precum am zis, nu va trăi veșnic ci, murind, va trece la Dumnezeu. Spun unii că va fi îngropat lîngă mormîntul lui Omer, care a fost unul din cei patru urmași ai lui Muhammed.

ARTICOLUL AL CINCILEA

Despre venirea lui Dabetularz

Cel ce a destăinuit descoperirile zice că după moartea lui Hristos va veni un monstru omenesc numit *Dabetularz* ** ²⁹⁶. El va avea chip de viețuitoare cu patru picioare; picioarele și urechile îi vor fi ca cele ale elefantului, va avea coarne ca un inorog, părul și pielea pestrițe, ca tigru, iar coada ca oile de Karaman, mare și rotundă. Într-un cuvînt, nu va fi culoare nevăzută pe

* *Coran*, XVIII, 8 sq.

** *Ibidem*, XXVII, 84.

pielea lui. Aproape de Mecca este un munte și pe vârful lui va ieși el din pământ (ca iarba) și va crește peste trei zile la o asemenea înălțime, încît cu capul va ajunge pînă la cer ; iar pământul, la nașterea lui, va geme ca o femeie care naște. Cu o mînă va ține toiagul lui Moise, cu cealaltă va purta pecetea lui Solomon, cu care va pecetlui pe frunte pe musulmani, drept credincioși, iar pe cei nemusulmani, drept necredincioși. Va vorbi în / limba arabă și va rosti neconținut aceste cuvinte : *Ellefetet ullah ala ezzalimin* ²⁹⁷, adică „Lovitura lui Dumnezeu peste cei cumpliti și nedrepti“. Acestuia îi va urma stîrpiciunea, nici o viețuitoare nu va putea naște și chiar cei ce se vor naște vor avea picioarele lipite de cap și încovoiate.

ARTICOLUL AL ȘASELEA

Despre soarele care va răsări de la apus

Fie cînd domnea Iisus Hristos, fie după moartea lui (această opinie e socotită drept cea mai răspîdită), într-una din nopți suindu-se soarele în *Arș* (adică în cerul superior și la tronul lui Dumnezeu) ²⁹⁸, și căzînd la picioarele cerului celui mai de sus, se va închina lui Dumnezeu și va cere să i se îngăduie să se odihnească oricît de puțin timp, după multe ostenele, de mișcarea lui neconținută. Cerîndu-i deci îngăduința odihnei, nu va mai răsări trei zile și trei nopți. În acea vreme, cei ce s-au obișnuit să facă rugăciunile de noapte și să le continue pînă în zori, vor petrece atît de mult și neadormit în rugăciuni, încît obosind, nu vor mai putea priveghea și, ieșind din case, se vor uita la stele și vor vedea că ele apar la locurile lor. Din care pricină vor spune : „Cît de puțin am dormit în această noapte“. Zicînd aceasta se vor întoarce iarăși la săvîrșirea rugăciunilor. Și astfel, această ieșire pentru a vedea stelele și această întoarcere la săvîrșirea rugăciunilor o vor face de trei ori. Iar cînd cei înțelepți vor cunoaște lungimea

noptii, vor deștepta și pe cei neînțelegători și, intrînd în temple, vor începe a chema mila și îndurarea lui Dumnezeu. Apoi, cînd se vor împlini trei nopți (sau vremea de trei zile și trei nopți), toți oamenii își vor întoarce fețele către apus, unde vor vedea revărsarea zorilor și soarele strălucind. Cînd vor vedea aceasta, o groază negrăită îi va cuprinde pe oameni. Și în timp ce se vor uimi și se vor minuna așa, iată, soarele va răsări de la apus, așa cum avea obicei să răsară de la răsărit, și cu o mișcare inversă va merge îndărăt spre locul cel dintîi de la răsărit. În aceeași clipă și luna / va răsări lîngă soare, egalîndu-l cu lumina și cu strălucirea, așa că nu se va putea deosebi care e soarele și care luna. Iar luna, îngălbenindu-se după un timp, va reveni la chipul și lumina cea dintîi.

75

ARTICOLUL AL ȘAPTELEA

Despre închiderea porților căinței

După înfricoșatul răsărit al soarelui de la apus, se va închide ușa pocăinței. Cînd aceasta va fi închisă, Dumnezeu nu va mai primi pocăința de la nici un păcătos, afară poate de cea născută din credință. Și a binevoit pseudoapostolul lui Dumnezeu să descopere că porțile pocăinței se află la apus și că de la un zăvor al lor pînă la altul este o distanță egală cu o cale de patruzeci de ani; ele nu s-au închis de la facerea lumii niciodată, ci au fost deschise întotdeauna înaintea păcătoșilor. Iar cînd se vor închide, precum s-a zis, cei credincioși și cei necredincioși îngrijindu-se de mîntuirea lor, vor începe să plîngă și să se tînguiască (dar în zadar). Întrebat fiind Muhammed cît de degrabă, după răsăritul soarelui de la apus, va fi sfîrșitul lumii, a răspuns: „După cincizeci de ani; căci aproape de sfîrșitul lumii se vor arăta doi oameni foarte bătrîni și unul va întreba pe celălalt cînd s-a născut, iar acela va răspunde că a ieșit în lume pe cînd a răsărit soarele de la apus. Dar zicînd acestea,

bărbatul va fi deja cărunt, de unde lesne se va putea cunoaște că el are cincizeci de ani". Și a mai spus că *Dabetularz* după prima venire trebuie să se arate încă de două ori înainte de sfârșitul lumii.

ARTICOLUL AL OPTULEA

Despre revenirea „Curanului” la cer

76 După aceasta, cartea sau învățătura *Curanului* va dispărea foarte mult din biblioteci și din memoria omenescă. Aceasta se va întâmpla așa : Într-o zi de vineri se va aduna poporul după obicei la temple ca să se roage și acolo *hatîbul* (adică diaconul, citețul / *Curanului*)²⁹⁹ va porunci *muezinilor* (cîntăreților)³⁰⁰ să se suie pe turnul *ezan*³⁰¹ și să cînte. Dar din porunca lui Dumnezeu, în clipa aceea Gabriel arhanghelul, adunînd toate *Curanele*, le va lua cu sine la cer. Iar diaconul mult se va osteni să rostească *Elhemdulullah* (adică „Slavă lui Dumnezeu”) ³⁰², începutul primului capitol din *Curan*, dar în zadar. Cînd va vedea poporul pe diacon zăbovind așa de mult, va zice : „Începe mai repede, pentru că trece vremea rugăciunii”. *Hatîbul* va răspunde : „Cu tot dragul aş începe, dar spuneți-mi, vă rog, începutul primului capitol al *Curanului*, care este *Fatihe*” (adică „Începutul”) și nu se va găsi nimeni din tot poporul care să-i arate începutul, care să-și aducă aminte măcar un cuvînt. Din această pricină, ridicîndu-se o mare tulburare și răzvrătire, vor alergera la *mihrab* (altar)³⁰³, pe care se obișnuiește să se așeze cartea *Curanului*. Dar luînd cartea *Curanului* și deschizînd-o, vor găsi în ea numai hîrtie albă. Cînd vor vedea aceasta, frică, plîns și foarte mare jale vor veni asupra oamenilor. Căci *Curanul*, suindu-se într-un loc situat între cer și pămînt, va striga către Dumnezeu cu glas omenesc. Iar Dumnezeu îi va spune : „O, cuvîntul și graiul meu ! De ce-ai făcut aceasta ?” *Curanul* va răspunde : „Pentru că, o, Dumnezeule și Doamne, acum nu mai e nimeni care să mă citească. Și chiar dacă mai sînt unii care citesc,

n-a mai rămas nimeni care să împlinească poruncile mele. Pentru aceasta, precum am ieșit cândva de la tine, mă întorc și, așezându-mă la tine, mă voi ascunde". Când se vor întâmpla acestea, *Dabetularz* se va arăta a treia oară și lui îi va urma fumul.

ARTICOLUL AL NOUALEA

Despre venirea fumului

*Duban*³⁰⁴ în limba arabă se numește fumul care, fie căzînd din cer, fie ieșind din pămînt, va acoperi toată fața pămîntului. El va întuneca lumea patruzeci de zile și de nopți ca un întuneric foarte des al iadului și pe musulmani îi va îmbolnăvi de catar și de slăbănogire, iar pe creștini și pe alți nemusulmani, beți fiind, îi va înnebuni așa de tare, încît nu vor mai ști ce fac și din molimă aceuia mulți demoni, oameni, dobitoace și păsări se vor sufoca și vor pieri. Iar după patruzeci de zile, cerul va începe cu încetul să se limpezească și fumul se va împrăștia cu totul. /

ARTICOLUL AL ZECELEA

77

Despre trîmbița de corn

În cornul sau în trîmbița aceasta se va sufla de trei ori și mai întîi în luna Ramazan, vineri. Când oamenii se vor afla fără necaz și fără primejdie, îngerul *Israfil*³⁰⁵ (îngerul morții) va trîmbița atît de tare pe neașteptate, încît toți oamenii se vor zăpăci și, sperindu-se, își vor ieși din minți. De frica aceea copiii vor îmbătrîni într-o clipă, iar bătrînii își vor da duhul; toate cerurile se vor învîrți ca roțile de moară, iar de zgomotul și scîrțitul lor toți musulmanii vor muri și astfel, timp de șapte ani după aceea, lumea va petrece fără musulmani. După acești șapte ani, cornul va fi iarăși suflat, așa de groaznic, încît de spaima lui toate cele ce viețuiesc în cer și pe pămînt (afară de Dumnezeu și de

patru îngeri) vor muri. Pe urmă toate țările lumii întregi, provinciile și cetățile vor cădea și vor pieri pentru vinovățiile lor.

Mai întâi, va cădea Mecca, din cauza unui neam ieșit din Abisinia care, ridicându-se din locurile sale, va năvăli spre laturile meccane și va dărîma toate cetățile lor (vezi, rogu-te, adevărul descoperirii pseudoprorocului Muhammed, care după moartea tuturor celor ce viețuiesc în cer și pe pămînt născocoște seminții ce vor ieși din Abisinia ca să dărîme cetățile meccane!). Pietrele templului meccan, punîndu-le toate una peste alta, le vor arunca în mare. Va urma căderea Medinei ; *Basra* se va topi de foame, *Termid* de ciumă, *Merde* (cetăți din India de răsărit) va fi nimicită de apă. *Semer kand* și *Buhara* (cetăți din climatul persan)³⁰⁶, vor fi strivite de cruzimea poporului pe care îl numesc *Kantur*³⁰⁷, după cum Grecia, de tirania neamului asferilor. Ionia sau Grecia asiatică vor fi nimicite de potop și astfel, cînd vor fi distruse și prăbușite toate țările lumii, Damascul va mai rămîne încă patruzeci de ani, după cum cu dreptate se spune : „*Evvel Şam, ahîr Şam*“ (adică, „Mai întâi e Damascul și la urmă tot Damascul“) ³⁰⁸. Trecînd însă patruzeci de ani și Damascul va fi supus căderii. Țările africane se vor sfărîma prin strămutarea munților. *Hamma* (cetate în Siria)³⁰⁹ / va fi dărîmată de către *mugîlani*³¹⁰ (un neam de tătari răsăriteni ca și indienii din Mosol)³¹¹ și toate celelalte cetăți din răsărit vor fi silite să cadă prin cutremur de pămînt. Țările numite *Seihun*, de la numele rîului *Seihan* (care se numea în vechime *Kydnus*)³¹² vor fi mistuite de un rîu clocotitor. Țara *Memedan*³¹³ va dispărea de ger. *Babilonul* și *Urfa*³¹⁴ și alte cetăți și țări vor fi topite de un vînt foarte cald, numit *samm*³¹⁵ și vor fi prefăcute în cenușă de un foc mistuitor. Iconia va fi înecată de vîltori repezi cînd se va aprinde peștera lui Platon³¹⁶. *Misr*, *Cairo*³¹⁷ vor pieri de sete și de uscăciune cînd va seca Nilul. Pe scurt, Asiria, Europa și Egiptul se vor pustii de către franci³¹⁸. Damascul este capul lumii, iar *Cairo* — coada. Și la sfîrșit, cînd templul din Ierusalim (care se numește *Halilurrahman*)³¹⁹ va dispărea din lipsa de foc și de apă, atunci va fi

încheierea vieții tuturor muhammedanilor. Iar toate acestea trebuie să se împlinească peste o mie și ceva de ani (deși de la Muhammed pînă acum se numără 1133 de ani lunari) ³²⁰. Dar cum, cînd Muhammed a fost întrebat de sfîrșitul lumii a arătat cu degetul arătător și cel mijlociu, un șeic arab cu numele *Mumiid-din* ³²¹ tâlcuiește că prin degetul arătător se înțelege o mie de ani, iar prin cel mijlociu — jumătate, ceea ce înseamnă un timp nesigur, de aceea spune că numai lui Dumnezeu îi este cunoscut cît reprezintă acea jumătate de vreme.

Noi să ne întoarcem însă la minciuna apocaliptică expusă de Muhammed. Așadar, după ce toți musulmanii, precum am spus, vor fi nimiciți, pămîntul va rămîne locuit numai de necredincioși. Atunci Dumnezeu va porunci lui Israfil să sufle a treia oară în trîmbiță și la sunetul ei rău vor pieri cu toții, numai patru îngeri rămînînd printre cei vii, adică *Djebrail*, *Mikeail*, *Israfil* și *Izrail* ³²². Și va zice Israfil : „O, Dumnezeule, nimeni n-a rămas printre cei vii, afară de mine“. Iar Dumnezeu îi va răspunde : „Mă știi pe mine că sînt domn și stăpîn al vieții și morții. De aceea se cuvine ca și tu să mori, și tu să-ți dai sufletul din tine“. Începînd *Israfil* să-și dea sufletul, va striga atît de tare încît dacă oamenii ar mai fi fost vii, toți ar fi murit într-o clipă de groază. Și într-o astfel de nevointă va zice : „O, Dumnezeule, dacă aș fi știut cît de greu îi este sufletului să se despartă de trup, n-aș fi scos niciodată sufletul nici unui om“. Murind și el astfel, lumea va rămîne patruzeci de ani fără locuitori. / Și va zice Dumnezeu : „Unde sînt acum cei ce se lăudau : «Lumea este agonisita mea?» Unde sînt cei care se mîndreau umblînd cu capetele sus și cu pieptul umflat? Să văd acum pe călăii fără de omenie care mă disprețuiau pe mine și-i strîmtorau pe alții. Să-i văd, va zice, pe cei care se lepădau de unicitatea mea și-mi atribuiau tovarăși și prieteni“. Dar nu se va afla nimeni care să răspundă cuvînt lui Dumnezeu. De aceea, Dumnezeu își va zice : „Cu adevărat agonisită a mea este, împărat sînt și Dumnezeu fără sfîrșit, care pe toate le-am adus la existență dintru nimic“.

Apoi Dumnezeu, trebuind să învie pe toți oamenii, mai întâi va aduce la viață pe cei patru îngeri și va porunci ca din marea ce se află sub cerul *Arș* să cadă neconținut pe pământ ploaie sub formă de sămînță bărbătească timp de patruzeci de zile și de nopți, pînă ce se vor ridica apele la patruzeci de coți deasupra feței pământului. Apa aceea alcătuită din forma și materia seminței bărbătești va fi absorbită de pământ ca de mitrele femeiești, din care trupurile celor morți vor renaște ca ciupercile, dar ca mocirla și noroiul. Atunci va porunci Dumnezeu lui *Israfil*, îngerul morții, să sufle din corn. Cornul acela are patru ramuri mai înalte decît cerul, dintre care unul ajunge pînă la heruvimi, iar altul străbate adîncul pământului. Iar pe acele ramuri sînt niște crăpături și în ele locuiesc sufletele celor morți, după rînduiala și după vrednicia lor. Sufletele îngerilor sînt în partea cea mai de sus, ale locuitorilor raiului după îngeri, pe treapta a doua, iar sufletele necredincioșilor sînt sălășluite în treapta cea mai de jos. A treia oară *Israfil* va sufla în corn așa de tare, încît toate sufletele auzindu-și glasul, fiecare din crăpătura sa, vor ieși în mare grabă și vor umple tot spațiul dintre cer și pământ. Strigînd cu mare glas se vor coborî pe pământ și fiecare, aflîndu-și trupul, va intra în el. Toți oamenii vor deschide ochii ca niște treziți din somn și, ieșind din morminte, se vor ridica în picioare, apoi se vor aduna la judecata cea de obște unde cu măsura dreptății se vor măsura și cerceta faptele tuturor. Dreptii lui Dumnezeu vor căpăta îndurare, iar cei nedrepti vor fi osîndiți la focul gheenei. Îngerii celor șapte ceruri, înconjurînd judecata și tronul lui Dumnezeu, vor sta după cinurile lor. Oamenii, goi, fără acoperămînt, vor sta atît de înghesuiți, încît se va atinge genunchi de genunchi și nu se va vedea care este bărbat / și care femeie. Atunci cei necredincioși, bocindu-se, vor cere cruțare și vor ruga pe Dumnezeu zicînd : „O, Dumnezeu, lasă-ne în lume, ca pocăindu-ne să primim credința cea adevărată și să facem faptele cele bune“. Dar Dumnezeu le va zice, grăind cu mînie : „Erați datori să faceți aceasta cînd ați avut vreme de pocăință ; acum nu mai este pocăință, rugăciunile nu mai sînt

auzite, iar mila nu vă mai ajută“. Și astfel toți necredincioșii vor fi dați muncilor veșnice și nesfârșite, afară de cei care au crezut că Dumnezeu este unul ³²³. Pentru dînșii unicitatea lui Dumnezeu va mijloci către Dumnezeu ca și ei, după un timp, să fie sloboziți din focul cel veșnic, ceea ce va și obține, așa încît cei ce mărturisesc unicitatea lui Dumnezeu, izbăvindu-se la vremea lor din iad, vor fi aduși la locurile de veselie gătite lor.

Și zice Muhammed : „Să știi că judecata lui Dumnezeu se va termina în patruzeci de ani, dar o zi din timpul acela este ca o mie de ani ai veacului acestuia și o mie de ani ai timpului aceluia abia de-ar ajunge omului să poată face măcar un *namaz*. Așadar, cele ce pot spune și povesti vi le-am descoperit și vi le-am arătat. Dar au rămas multe de nemărturisit și cu neputință să fie primite de mintea omenească. De aceea, cine este înțelept și înțelegător, din puține va pricepe multe, iar cine este prost și nebun, chiar șase sute de lucruri ca acestea de i-aș fi spus, nimic nu va păstra în urechile sale“. /

DESPRE TEOLOGIA MUHAMMEDANĂ

CAPITOLUL ÎNTÎI

Despre teologie

Denumirile teologiei

Ilahiet sau *ilmi illahi* ³²⁴, se numește în limba arabă teologia (bogoslavia) sau știința despre Dumnezeu, divină, sau despre lucrurile dumnezeiești. I se mai spune și *ilmi fikh* ³²⁵, cunoașterea desăvârșită a înțelegerii sau a judecății și a lucrurilor dumnezeiești, nume în care se cuprinde și jurisprudența. Dar se zice că jurisprudența (arta legilor) nu este altceva decît o lămurire și o îndeplinire a voii dumnezeiești, pe care o iau din același *Curan*. De aici sînt numiți cei iscusiți în lege și în judecată *fikaha* ³²⁶, la plural, adică învățători de lege, sau teologi.

Muhammedanii, dar mai cu seamă turcii, atît cei din Constantinopol cît și locuitorii altor cetăți și sate de sub stăpînirea otomană, au obiceiul să-și învețe copiii îndată ce au isprăvit *elifsuparesi* (adică alfabetul sau abecedarul) ³²⁷, articolele foarte scurte ale teologiei, sau, cum se mai numesc, *summule* (sumare) ³²⁸. Deși anii lor copilărești nu sînt potriviți pentru a deprinde și a înțelege cele ce le sînt propuse spre învățătură de către *hodjii* (povățuitorii sau dascălii) lor, chiar din pruncie îi povățuiesc și îi învață cu stăruință ce trebuie să înțeleagă și să creadă despre Dumnezeu, despre creația

lumilor, despre prorocul lor Muhammed, despre judecata din urmă, despre rai și iad și altele, astfel ca, fiind întrebați, să poată da și întrebarea și răspunsul despre cele mai sus zise. Și așa, deprinzându-se din copilărie cu învățătura dumnezeiască, ei cred că odată cu ei crește și se înmulțește și credința. Iar din această neconținută și foarte stăruitoare învățătură capătă o obișnuință (deprindere căpătată prin studiul repetat)³²⁹ de neuitat și aceasta este singura cauză pentru care turcii pot fi aduși cu mare greutate la lumina adevărului de la superstițiile lor. /

82 Catehismul muhammedan

Două sînt breviarele cele mai mici ale catehismului muhammedan, dintre care una se numește : *Rînduielile domnului Birghili* *³³⁰, iar alta, a unui autor necunoscut, *Djavaherul islam* („Esența credinței” sau „a ortodoxiei”)³³¹. Cum aceste cărțile cuprind catehismul, copiii sînt îndemnați să le știe pe de rost. Neavînd acele cărțile la îndemîină, vom expune de curiozitate cîteva articole pe care ni le putem aminti, cu întrebări și răspunsuri (căci așa le e obiceiul).

Celui ce întreabă : „Ești musulman, adică ești dreptcredincios în credința musulmană?”, i se răspunde : „Așa e, din harul lui Dumnezeu”.

Întrebare : „Ce înseamnă a-l mulțumi pe Dumnezeu?”

Răspuns : „A-l lăuda pe Dumnezeu și a-l binecuvînta”.

Întrebare : „Îl cunoști pe Dumnezeu?”

Răspuns : „Îl cunosc”.

Întrebare : „Cum îl cunoști pe Dumnezeu?”

Răspuns : „Îl cunosc că este fără de început, fără de sfîrșit și nimic nu este asemenea lui. Chip, înfățișare, loc și timp nu are, pentru că este veșnic, din veac și pînă în veac”.

Întrebare : „Din neamul cui ești?”

Răspuns : „Din al lui Adam”.

Întrebare : „Din ce adunare sau popor ești?”

* *Risâle-i Birgevî*.

Răspuns : „Dintr-al lui Muhammed“.

Întrebare : „Din care seminție?“

Răspuns : „Dintr-a lui Avraam“.

Întrebare : „Ce rînduială a legii urmezi?“

Răspuns : „*Imam azami* (această rînduială e socotită drept cea ortodoxă) ; mai urmez rînduielile *Imami Şafi*, *Imami Malik* şi *Imami Ahmedi Hanbeli* (aceşti patru sînt primii interpreţi ai *Curanului* şi transmiţători ai rînduielilor şi ceremoniilor bisericeşti) ³³².

Întrebare : „Aceşti *imami* sau preoţi de la cine au învăţat aceste rînduieli?“

Răspuns : „De la *Ebu Hanif*, *Ebu Hanif* de la *Hammadi*, *Hammadi* de la *Ibrahim* şi *Ibrahim* de la *Abdullah*, *Abdullah* de la *Mesud* ³³³, iar *Mesud* de la prorocul lui Dumnezeu, adică de la Muhammed, prorocul Muhammed de la Noe, iar Noe de la Seth, Seth de la Adam, Adam de la arhanghelul Gabriel, Gabriel de la Mihail, Mihail de la *Israfil* (care se numeşte la noi Rafail), *Israfil* de la *Izrail* (ei cred că există un arhanghel şi cu acest nume), iar *Izrail* de la însuşi Domnul tuturor, Creatorul lumilor. Căci în *Curan* se spune : *Eni iddine indallah ilislam* * ³³⁴ adică „Legea sau credinţa voastră, a drept-credincioşilor, este de la Dumnezeu“.

Întrebare : „Ce este legea *Curanului*?“

Răspuns : „Să plecăm capul poruncilor lui Dumnezeu şi să fugim de cele pe care le-a oprit el“.

Întrebare : „Ce este credinţa?“

Răspuns : „Mărturisirea buzelor, încredinţarea minţii şi unirea inimii sau conştiinţei cu / Dumnezeu, adică credinţa în unicitatea lui Dumnezeu, în autenticitatea prorocului, în rai, în podul dreptăţii (vezi mai jos), în măsura răsplătirii şi răspunderea pentru toate faptele şi cuvintele, în iad, moarte şi învierea morţilor“.

Întrebare : „Care este începutul credinţei?“

Răspuns : „Mărturisirea ei, de exemplu : «Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu şi Muhammed e prorocul lui Dumnezeu»“.

* *Coran*, III, 19 : „Credinţa, pentru Allah, este cu adevărat Islamul“.

Întrebare : „Care este trupul credinței ?”

Răspuns : „Rugăciunile la cele cinci vremi”.

Întrebare : „Care este cuvîntul sau graiul credinței ?”

Răspuns : „A-l ține mereu pe Dumnezeu în minte și a chema neîncetat numele lui”.

Întrebare : „Care sînt ramurile sau frunzele arborelui credinței ?”

Răspuns : „Evlavia și frica de Dumnezeu”.

Întrebare : „Care este coaja sau pielea (ca scoarța copacului) credinței ?”

Răspuns : „Pudoarea și puritatea”.

Întrebare : „Care este creierul credinței ?”

Răspuns : „Adorarea lui Dumnezeu și rugăciunile stăruitoare”.

Întrebare : „Care este buricul sau centrul credinței ?”

Răspuns : „Mîntuirea, sau a nu greși, sau puritatea sufletului”.

Întrebare : „Tu ești în credință sau credința e în tine ?”

Răspuns : „Credința este în mine și eu împreună cu credința sînt”.

Întrebare : „Ce este credința ?” (această descriere a credinței este după judecata obștească) ³³⁵.

Răspuns : „Este adevărul și a grăi adevărat, dar afară de aceasta și ceea ce poruncește prorocul : «Cu musulmanii, cu cei de o credință cu tine, să ai pace veșnică ; cu iudeii și cu creștinii nicidecum». Căci același proroc zice : «Chiar dacă cineva din poporul meu sau din adunare nu ar face închinarea cuvenită lui Dumnezeu și rugăciunile, este totuși mai bun decît un iudeu sau un creștin»”.

Întrebare : „Cîte sînt la număr credințele ?”

Răspuns : „Sînt cinci la număr. Prima credință este cea a îngerilor, care au fost luminați cu o credință proprie și firească. A doua credință este cea a prorocilor, care au căutat-o stăruind în credință. A treia este a oamenilor credincioși care au fost primiți în credință prin harul lui Dumnezeu. A patra este a cleveților sau a mincinoșilor, pentru că sînt netrebnici și lepădați. Iar a cincea credință este a celor fără de vîrstă, a pruncilor, pentru că ei vor putea primi credința”.

Întrebare : „Cîte sînt condițiile (cauzele exterioare) ³³⁶ prin care se împlinește credința muhammedană ?“

Răspuns : „Cinci : 1. Mărturisirea credinței ; 2. cele cinci rugăciuni hotărîte pentru fiecare zi ; 3. postul ; 4. pelerinajul la Mecca ; 5. să dai lui Dumnezeu ze-ciuală în fiecare an, adică a cincizecea parte din ag-onisile tale“.

Întrebare : „Cîte sînt condițiile unui post desăvîrșit ?“

Răspuns : „Patru : 1. Să te abții să bei apă ; 2. de mîncare ; 3. de petrecerea împreună cu femeile ; 4. să nu poștești nu numai cu trupul, ci și cu mintea și cu duhul“.

Întrebare : „De cîte / ori te rogi lui Dumnezeu pe zi ?“

84

Răspuns : „De cinci ori : 1. Înainte de răsăritul soarelui ; 2. la amiază ; 3. cu trei ceasuri înainte de apusul soarelui ; 4. îndată după apusul soarelui ; 5. la un ceas și jumătate al nopții“.

Întrebare : „Înainte de răsăritul soarelui cîte *rekkeat* (adică metanii) ³³⁷ trebuie să se facă ?“

Răspuns : „Patru“.

Întrebare : „Cîte din porunca lui Dumnezeu ?“

Răspuns : „Două“.

Întrebare : „Cîte din porunca prorocului ?“

Răspuns : „Două“.

Întrebare : „Cîte metanii se cuvine să se facă la amiază ?“

Răspuns : „Zece“.

Întrebare : „Cîte din porunca lui Dumnezeu și cîte din cea a prorocului ?“

Răspuns : „Mai întîi patru din porunca prorocului, apoi patru din cea a lui Dumnezeu și cele două de pe urmă, tot din porunca prorocului“.

Întrebare : „La ceasul al nouălea, sau cu trei ceasuri înainte de apusul soarelui ³³⁸, cîte metanii se cuvine să se facă ?“

Răspuns : „Opt, patru ale lui Dumnezeu și patru ale prorocului.“

Întrebare : „La rugăciunea de noapte sau la cea de după apusul soarelui, cîte trebuie să se facă ?“

Răspuns : „Cinci, trei dumnezeiești și două prorocști“.

Întrebare : „La un ceas și jumătate de noapte (care se numește *iatsi*, adică «vremea odihnei») ³³⁹ cîte sînt ?“

Răspuns : „Treisprezece : cele patru dintîi prorocști, alte patru dumnezeiești, iarăși două prorocști, iar ultimile trei numite *fîtr* ³⁴⁰ sînt pentru dezlegarea postului“.

Întrebare : „După porunca prorocului cum trebuie să-ți speli trupul și să te cureți înainte de rugăciune ?“

Răspuns : „Mai întîi toarnă de trei ori apă pe mîini, apoi golește-ți pîntecele și spală-ți posteriorul și fă *abdest* (*abdest* este spălarea mîinilor, capului și picioarelor) ³⁴¹, care se face astfel : Mai întîi își spală mîinile, apoi trag de trei ori apă pe nas și-și curăță nările, apoi își stropesc fața de trei ori cu pumnii plini de apă și freacă o dată urechile, creștetul capului și gîtul, la urmă mîinile pînă la cot și picioarele pînă la glezne. Dacă cineva a avut împreunare cu femeia sau într-altfel s-a spurcat, mai întîi să-și spele tot trupul în baie, spălare ce se numește *gusl* ³⁴². Iar dacă femeia va fi cuprinsă de neputința lunară, de cîte ori își va spăla trupul trebuie să-și despletească și părul și să se abțină de la rugăciuni tot timpul neputinței lunare“.

85 Fiecare tată trebuie să aibă grijă să-și învețe pe copiii săi, iar bărbații pe femeile lor acest catehism. Un sfînt muhammedan cu numele *Şems* ³⁴³ / îi îndeamnă cu mare asprime zicînd : „Dacă femeia vreunui bărbat sau fiul său nu vor ști aceste articole ale credinței și întrebați fiind nu vor răspunde drept, rugăciunile lor nu vor fi primite la Dumnezeu iar postul va fi fără răsplătire, iar împreunarea bărbatului cu nevasta sa adulter. Și dacă li se va întîmpla să moară în această ignoranță să nu fie îngropați de musulmani“. Și mai spune că în veacul viitor trei oameni vor îndura pedepsele cele mai grele și insuportabile, adică tatăl și mama care pe fiii lor, și bărbatul care pe femeia sa nu s-au străduit să-i învețe aceste articole ale credinței mai mult decît se îngrijeau de odihna duhului lor. Ajungă, însă, acestea spuse pe scurt despre catehismul muhammedan.

Despre Dumnezeu

Despre Dumnezeu

Despre unul Dumnezeu cel preaînalt religia muhammedană nu pare să se deosebească întru nimic de evrei și de creștini când scrie despre Dumnezeu în sine sau numai despre singura persoană a Tatălui. Și cred că Dumnezeul este unul, făcătorul tuturor lumilor și al tuturor lucrurilor ce se află între cer și pământ, că toate acelea de el s-au adus dintru nimic din neființă la ființă. Cred că el este imaterial, necircumscribibil de timp și loc, *ezeli*, adică veșnic din veac, *ebedi*, adică veșnic în veac³⁴⁴, că al lui este veacul, mărirea și altele, că nu poate fi închipuit în minte, nici cuprins de durata timpului sau întinderea locului, dar că Dumnezeu pe toate le pătrunde ca într-un punct³⁴⁵ (numit la ei al nimicniciei). Iarăși cred că este nenăscut, adică nici nu s-a născut cândva, nici n-a putut să nască și de aceea n-are nimic asemenea lui, n-are nici un chip sau înfățișare, pentru care lucru în *Curan*, în capitolul *Elmuin*, se zice: „Dacă Dumnezeu ar fi avut un fiu, în necaz ar fi fost toată lumea, pentru că între ei ar fi fost dezbinare“, iar în capitolul penultim, ca de la fața lui Dumnezeu, i se poruncește lui Muhammed: „Cu sîrguință (zice) grăiește-le lor că Dumnezeu este unul, tuturor spre bună trebuință și imaterial, care nici a născut, nici s-a născut, nici / are pe cineva asemenea lui“*. Și în capitolul 94 zice: „Dumnezeu este începutul și sfîrșitul tuturor lucrurilor“** ; de aceea în capitolul 32 se interzice chemarea unui alt Dumnezeu, căci: „În Dumnezeu unul, zice, se cuprinde tot numărul lui“.

85

*. *Coran*, CXII, 1—3 ; „Spune-le : «Dumnezeu este unul ! Dumnezeu !... Cel de nepătruns ! El nu naște ; El nu este născut ; nimeni nu este asemenea Lui !»“

** *Coran*, LVII, 3 : „El este cel dintîi și cel din urmă“.

Atributele dumnezeiești

Toate atributele lui Dumnezeu le grupează în numai șapte mai de seamă, iar din cele șapte atribute i se dau lui Dumnezeu o mie și unul de nume. Căci la ei atributele lui Dumnezeu se numesc *sifat*³⁴⁶, adică persoane, de aceea cînd ne aud pe noi creștinii zicînd că numai trei persoane dumnezeiești sînt și o singură dumnezeire sau un singur Dumnezeu, îndată ne arată că persoane dumnezeiești nu sînt trei, ci șapte, socotind că prin aceasta dovedesc că atributele lui Dumnezeu, fiindu-i firești lui, nu pot fi cuprinse de un număr așa de mic. Și așa, confundînd persoanele cu atributele, zic că sînt șapte, pe care le enumeră astfel : 1. Cel viu sau cel veșnic ; 2. cel ce grăiește, sau cel înțelept ; 3. cel ce nu poate fi clintit ; 4. atotputernic ; 5. cunoscător ; 6. milostiv sau îndurat ; 7. drept. De la aceste șapte atribute, după cum am spus, îi dau lui Dumnezeu o mie și unul de nume ca proprii și firești lui, al căror registru neavîndu-l lîngă noi, le adăugăm aici după cum ne-au venit în memorie.

Numirile lui Dumnezeu

Ekbar — preaînalt ; *rahman* — îndurat ; *rahim* — darnic ; *kaium* — cel ce este ; *halim* — blînd, sau cel ce trece cu vederea păcatele noastre ; *rizzak* — cel ce dă cele trebuincioase ; *muin* — cel ce dă ajutor, adică fără de care nimic nu poate fi ; *fettah* — descoperitorul ; *hakk* — adevărul ; *hakim* — stăpînitorul ; *malik* — sau, mai complet, *malikulmulk* — cel ce agonisește cele agonisite, sau cel ce le are pe toate ; *sabur* — mărinimosul (îndelung răbdătorul) ; *mabud* — cel închinat, sau cel căruia i se cuvine închinare ; *rebb* — Domnul, sau mai complet *rebbul alemin* — Domnul lumilor ; *kaziulhadjeat* — judecătorul gîndurilor ; *djenabi izzet* — cel mai aproape ; *vahib* — dătătorul îndurat ; *delle* — cel ce luminează ; *aala* — preamarele ; *murid* — cel ce împlinește dorința ; *mukkades* — sfîntul ; *tebarike* — fericitul ; *tekaddese* — sfîntul ; *mu-sebbebul isbab* — cauza cauzelor ; *halik* — creatorul ; *muheimir* — apărătorul, care le păzește pe toate ;

basît — cel ce pe toate le rînduieşte ; *subhan* — cel bun, milostiv şi mare ; *medjid* — cel slăvit ; *kadri* — cel ce poate ; *kavi* — cel tare. Din limba persană : *hoda*, *hodai*, *izid*, *iezdan*, *daver*, *hodavendikear*. Iar din limba simplă turcă : *tangri*, *ceallab* şi altele ³⁴⁷. /

Tilcuirea celor şapte atribute

87

Vom spune acum pe scurt ce gîndesc ei despre cele şapte atribute pe care le numesc persoane. Deşi muhammedanii urmează mai mult teologiei negative decît celei afirmative ³⁴⁸, dar considerînd că aceste şapte atribute sînt nişte persoane sau izvoare ale altora, ei spun că toate provin de la acestea şi sînt subordonate acestora în măsura în care se poate şti sau grăi ceva afirmativ despre Dumnezeu.

Cel viu

Pe Dumnezeu îl înţeleg viu, ca avînd viaţă şi fiinţă veşnică. Acţiunea acestui atribut, spun ei, în afară, adică spre creaturi, este *ruballah*, sufletul sau, propriu vorbind, Duhul lui Dumnezeu ³⁴⁹, de la care vin sufletele tuturor oamenilor şi pe care le socotesc ca nişte părţicele despărţite din Duhul lui Dumnezeu băgate de către îngerii slujitori în trupurile celor ce se nasc. De aceea, îi acordă lui Iisus Hristos înţietate şi superioritate mai mult decît tuturor oamenilor, căci pentru zidirea celorlalţi oameni în pîntecele mamei este necesară şi sămînţă bărbătească, dar la zămislirea lui Hristos nu s-a petrecut aşa ceva, ci de însuşi Duhul lui Dumnezeu şi Fecioara Maria a fost zidit şi zămislit, de unde se numeşte κατ'ἐξοχήν³⁵⁰, Iisus Hristos, Duh al lui Dumnezeu şi Fiu al Mariei.

Cel ce grăieşte

Cel ce grăieşte, sau cel împodobit cu grai sau cuvînt şi cu înţelegere, întrucît lui Dumnezeu mai mult i se potrivesc grăirea şi răspîndirea cuvîntului, decît tăcerea şi negrăirea. Căci ei socotesc că Dumnezeu nu grăieşte altfel şi nu-şi descopere voia sa îngerilor şi pro-

rocilor, decît printr-o conversație introductivă, continuă, povățuitoare și altele. Iar lucrarea lui o numesc *kelamullah*, adică graiul sau cuvîntul lui Dumnezeu ³⁵¹, nume pe care îl dau mai ales *Sfintelor scripturi*, și în primul rînd *Curanului*. Aceluiași atribut îi sînt supuse, zic ei, înțelepciunea, înțelegerea, cunoașterea, pronia și altele, pe care le numesc cu o singură vorbă *ilmilahi* ³⁵², cunoaștere dumnezeiască sau a lui Dumnezeu. Pe aceasta o împart din nou în două feluri, *gaib*, sau ascuns, cunoscută și proprie numai lui Dumnezeu însuși, pe care nici o faptură n-o poate căpăta și *zahir* ³⁵³, adică descoperită sau arătată, întrucît poate fi dobîndită și înțeleasă de îngeri, de oameni, de demoni sau diavoli. Și aceasta mai propriu se numește teologie, despre care cred ei că este preafrumos și foarte bine cuprinsă în cartea *Curanului*.

Neclintit

Neclintit sau neschimbat, atribut în care nu se deosebesc cu nimic de teologia noastră. /

88

Atotputernic

Atotputernic sau omnipotent. Lucrările acestui atribut în afară le numesc *edi kudret ilahi* ³⁵⁴, adică „mîna puterii lui Dumnezeu“, prin care a făcut atîtea mii de lumi și pe toate cele ce se cuprindeau și se cuprind în ele, fapte cunoscute și necunoscute, văzute și nevăzute, prin care le-a păzit și le păzește și le îndreaptă pe toate și le conduce la activitățile potrivite lor. Ei spun că nu se poate afla nimic cu neputință sau refuzat puterii lui Dumnezeu. De aceea întrebați fiind teologii lor dacă poate face Dumnezeu ca cele pe care le-a făcut să fie ca și cum nu le-ar fi făcut niciodată, ei răspund că lui Dumnezeu nu-i e greu să facă cele făcute ca și cum nu le-ar fi făcut, așa cum a putut să le și facă din nimic. Dar dacă cineva ar fi întrebat: „Poate oare Dumnezeu să mintă sau să facă un alt Dumnezeu asemenea lui?“, ar fi răspuns că numai a gîndi acest lucru e o blasfemie. Iar cel ce ar pune o asemenea întrebare chiar la modul condițional n-ar

scăpa de primejdie de moarte. Și mai departe afirmă în general că nimic nu-i este cu neputință lui Dumnezeu, socotind că dacă ar fi fost altfel, s-ar afla în Dumnezeu ceva contradictoriu și incomplet.

Cunoscător

Cunoscător. Și în acest atribut cu nimic nu se deosebesc de teologia noastră, afară de faptul că știința și cunoașterea dumnezeiască fac lucrurile și vrerile noastre lipsite de libertate. De asemenea, ei nu fac deosebire între cunoașterea premergătoare și cea următoare. Pentru care lucru ei dau următorul exemplu: Era pe vremea lui Muhammed un om drept și credincios, dar sărac peste măsură și lipsit de cele necesare traiului. Și deși se chinuia cu ostenele neconținute, că doar va putea să-și agonisească hrana cea de fiecare zi, dar nici pe aceasta n-o avea niciodată spre îndestularea pîntecului său. Cum această taină rămînea necunoscută și neînțeleasă lui Muhammed, l-a întrebat pe omul acela de ce era el lipsit așa de toate lucrurile, deși are și robi și copii care îl ajută neconținut la toate și se ostenesc împreună cu el, pe lîngă faptul că e laudat de toți vecinii că este om temător de Dumnezeu și stăruie neîncetat în rugăciuni, atît în fața poporului cît și în singurătate. Răspuns-a omul acela că nu cunoaște pricina acestui lucru. Muhammed însă l-a învățat ca atunci cînd se roagă lui Dumnezeu să nu ceară nimic pentru sine, sau spre folosul său, ci să făgăduiască și să spună că, dacă Dumnezeu îi va da bogăție și îndestulare de lucruri, va împărți săracilor și celor lipsiți toată averea sa. Cînd omul acela a făcut așa cu toată ascultarea și fierbințeala inimii, Dumnezeu i-a descoperit lui Muhammed în vedenie taina, zicînd: / „O, Muhammed, tu ceri și pe acela l-ai învățat să ceară, ca și cum nu pentru sine ar cere ci pentru alții, cărora le va împărți bogăția sa; parcă n-aș ști, dacă îi voi da bogăția — ce are să facă el cu ea. Oare nu eu l-am zidit, oare nu eu am poruncit să se scrie toate faptele lui în cartea *Levhii mahfuz* (cartea în care sînt scrise mai înainte de veac faptele viitoare ale oamenilor și cele ce se vor întîmpla,

89

fiecare la vremea sa)³⁵⁵, deci cum să nu știu ce va face el, dacă-i voi da avuție și bogăție. Să înceteze, dar, să mă mai roage pentru unele ca acestea, căci știu că în starea de acum este un om bun, dar fiind mai fericit nu va rămîne întru bunătatea sa“. Aceasta crezînd despre cunoașterea sau preștiința lui Dumnezeu, sau despre cunoașterea lui de mai înainte, ei nu resping voința omenească liberă (independentă), despre care lucru vezi mai departe în capitolul *Despre prevederea (providența sau pronia) lui Dumnezeu*.

Cel milostiv

Milostiv sau îndurat. Muhammedanii cred că Dumnezeu e atît de milostiv, încît fără să se uite la păcatele nesfîrșite ale tuturor oamenilor, mai ales ale ateilor și diavolilor, le poate îndrepta dacă vrea și le poate dărui acestora în dar mîngîierile raiului, la fel ca celor drepti și credincioși. Și ar săvîrși păcatul hulirii de Dumnezeu cel care ar vrea să-i îndepărteze pe necredincioși de la această nemăsurată și nesfîrșită milostivire a lui Dumnezeu. De aceea, dacă cineva ar întreba pe un teolog al lor : „Numai muhammedanilor le este rînduit de Dumnezeu să moștenească raiul?“ el va răspunde : „Cu adevărat“. Iarăși, dacă vei întreba : „Oare toate neamurile care n-au crezut *Curanului* și ateii înșiși care nu mărturisesc pe nici un Dumnezeu vor pieri pe vecie?“ va răspunde : „Acest lucru este cunoscut numai unuia Dumnezeu“. Așadar, se cuvine să creadă cu tărie că numai musulmanii se vor mîntui, iar dacă ceilalți sînt osîndiți la muncile cele veșnice sau nu, numai unuia Dumnezeu îi este cunoscut.

Cel drept

Drept. Ei cred că are să răsplătească fiecăruia după faptele lui, celor buni — cele bune, adică bucuriile veșnice, iar celor răi — pedepsele veșnice (afară de cei care au crezut *Curanului*), căci ei cred că aceia, după o îndelungată chinuire, vor ieși totuși din Araf, adică din purgatoriu, și se vor muta în rai). Un teolog muhammedan întrebă : „La mila lui Dumnezeu se cu-

vine mai ales să nădăjduim, sau mai degrabă să ne temem de dreptatea lui?" va răspunde că mai mult de dreptate trebuie a se teme, pentru că dreapta judecată a lui Dumnezeu și însăși dreptatea este cu desăvârșire descoperită oamenilor prin *Curan*, dar mila sa nu este, deși oamenii cred și știu / că Dumnezeu este infinit de milostiv și nemăsurat de îndurat și de aceea îi poate îndrepta pe toți păcătoșii fără nici un merit din partea lor. Iarăși, pentru că Dumnezeu, după cum este infinit de milostiv, la fel este de puternic și cu voința cea mai liberă, de aceea el poate să osîndească la munca cea veșnică pe toți dreptii (fără să se uite cât de puțin la meritul lor), la fel ca cei păcătoși. Acest lucru îl deduc ei dintr-un loc al *Curanului* unde zice Muhammed că „nu știe ce va face Dumnezeu cu el și cu poporul lui“.

Aici s-ar fi convenit să tâlcuim pe scurt știința muhammedană despre numirile lui Dumnezeu pe care o numesc *ilmii ussema* ³⁵⁶ dar, ca să nu pară că încurcăm rînduiala, vom vorbi despre ele în capitolul *Despre științe* ³⁵⁷.

CAPITOLUL AL TREILEA

Despre providența lui Dumnezeu

Providența lui Dumnezeu

Providența (pronia) lui Dumnezeu se numește în arabă *takdiri ilahi* ³⁵⁸. Muhammedanii, ca învățătorii tuturor religiilor, se ostenesc foarte mult cu interpretarea lucrărilor providenței lui Dumnezeu și cu păstrarea voinței libere omenești. Ceea ce gîndesc ei despre providența lui Dumnezeu și despre voința liberă a omului, vom expune pe scurt și cât se poate de clar.

Prima axiomă

Cea dintîi axiomă definitivă (definiția care nu are nevoie de nici un fel de dovezi) ³⁵⁹ este la ei *Takdir*

tedbiri fesh ider, adică „Providența (lui Dumnezeu) strică planurile sau efortul și dispoziția omenească, sau le nimicește“ ³⁶⁰. Cauza este după ei că, de vreme ce Dumnezeu le-a făcut pe toate după voia sa, le păstrează, le tocmește și le rînduiește precum voiește. De unde reiese, zic ei, că nimic nu poate să existe sau să fie gîndit decît ceea ce a prevăzut Dumnezeu că la vremea sa va fi sau se va gîndi. Iar despre lucrările providenței lui Dumnezeu băsmuiesc că sînt scrise cu cincizeci de mii de ani înainte de zidirea lumilor în cartea cerească numită *Levh mahfuz*, adică „Scrierea lucrurilor ascunse sau păstrate“, care se vor întîmpla în lume în orice veac. Despre care lucru vezi mai clar în capitolul *Despre facerea lumii* ³⁶¹. /

91

A doua axiomă

A doua axiomă a lor este *Hair u şerr min Allah*, adică „Orice bine și orice rău e de la Dumnezeu“ ³⁶². Iar răul care vine de la Dumnezeu îl înțeleg nu ca și cum Dumnezeu de la sine ar face răul, căci și ei spun că aceasta nu ar fi compatibil cu bunătatea prea mare a lui Dumnezeu, ci un rău care ni se pare nouă astfel, adică ceea ce îngăduie Dumnezeu să ni se întîmple spre pedepsirea noastră și spre folosul sufletesc prin îndurarea sa. Acest lucru, care pare furat din vorba prorocului unde zice: „Eu sînt Dumnezeu cel ce fac binele și zidesc răul“ *, ei îl confirmă cu acest ales distih (vers dublu) ³⁶³:

<i>Gheltmeli olsa ademe devlet,</i>	<i>Edinilur bir killebi zahmet,</i>
<i>Ghitmeli olsa ademden devlet,</i>	<i>Eileme tedbir anga daianmaz</i>
	<i>nice bin zindjir</i> ³⁶⁴ ,

adică: „Dacă are să-i vină omului binele (sau fericirea), îl va trage cu un firicel de păr (adică lesne și fără nici o osteneală), iar dacă are să plece binele (sau norocul) de la om, în zadar se va osteni și strădui, căci

* Cp. *Coran*, III, 104: „...le poruncesc ce este bun și le opresc ce este rău...“.

nu-l va ține nici cu o mie de lanțuri“. Și alta vorbește emistihul (jumătatea de vers) :

Virmeindje mabud, neeilesun Mahmud,

adică : „Dacă nu dă Dumnezeu, ce va face Muham-med?“ Adică, dacă Dumnezeu prin providența sa n-a rînduit ceva mai dinainte omului, de ce se silește și se ostenește în zadar omul ?

Voința liberă

Despre cei aleși și despre cei respinși *Curanul* a lăsat o învățătură foarte neclară. Că se află în om o voință liberă (care în limba arabă se numește *iradeti djiuzii* ³⁶⁵ și se tâlcuiește ca ceva mai mic decît libertatea) o deduc din *Curan*, capitolul 79, unde zice : „Astfel l-a întocmit Dumnezeu pe om, ca văzînd răul să se îngrozească“ *. Prin această putere de observație poate fugi și scăpa de rău ca de un lucru înspăimîntător, poate urma și face ce e bun ca un lucru dorit. Mai adaugă că Dumnezeu l-a zidit pe om cu voință (cu voință liberă sau avînd voință întreagă), căci după ce l-a făcut pe primul om, i-a dat îndată cunoașterea numelor sale (despre care se vorbește în alt loc) **, în care se cuprinde toată știința dumnezeiască și omenească. După ce l-a umplut de această cunoștință, i-a dat poruncile și legea pe care trebuia și putea să le păzească ***. Dar Adam, făcînd după voia sa, a violat și a călcat poruncile lui Dumnezeu. De aici ei conchid că dacă Adam n-ar fi avut o cunoștință desăvîrșită despre lucruri și n-ar fi putut urma poruncile lui Dumnezeu, aceasta nu i s-ar fi socotit drept păcat. Acest lucru îl afirmă *fetva* / (adică sentința de judecată) pe care o iau din același *Curan* **** : *Divanira kalem nist* ³⁶⁶, „Asupra

92

* *Coran*, LXX, 19 : „Omul a fost creat nestatornic : cînd îl lovește răul se teme...“.

** *Coran*, II, 31 : „L-a învățat pe Adam numele tuturor ființelor...“.

*** Cp. *Coran*, II, 35 și urm.

**** Cp. *Coran*, IV, 17 : „Dumnezeu nu iartă decît pe cei ce fac răul din neștiință...“.

celor ce nu cunosc și asupra celor fără de minte nu scrie condeiiul nimic“, adică nu se impune nici un motiv de osîndire sau pedeapsă.

Predestinarea

Ei admit că omul are o voință liberă, dar că există și vor exista aleși și respinși numai după singura predestinare a lui Dumnezeu afirmă din același *Curan*, capitolele IV și XV³⁶⁷, zicînd clar : „S-a depărtat de cei necredincioși, nefăcîndu-le nici un rău sau supărare, deși din mînie și ignoranță ei vorbesc rău despre Dumnezeu, căci noi am făcut așa încît tuturor neamurilor să li se pară că sînt plăcute și alese ; iar cînd se vor întoarce la Dumnezeu, descoperindu-le Dumnezeu faptele lor, vor cunoaște ei înșiși“ *. Și că aceasta se petrece tot din îngăduința lui Dumnezeu, ori din constrîngere, tîlcuiesc din alt loc al *Curanului*³⁶⁸, în capitolul XIX, unde zice așa : „Nu se cuvine să fie constrînse neamurile la credință, căci nimeni nu poate crede decît dacă vrea Dumnezeu ; Dumnezeu, spun, care pe cei răi și nesocotiți îi lasă întru întinăciunile lor“ **. De aceea, în același capitol, mai jos, zice : „Celui ce-ți vorbește împotriva spune-i să-i fie lui faptele lui, iar ție ale tale“ ***.

Așa grăind acestea adaugă în alt loc că Dumnezeu este cauza absolută a celor rătăciți de la calea adevărului (piară de la noi călăuza și îndemnătorul pieririi aceluia)³⁶⁹, căci zice în capitolul XLIX : „Cel dus la rătăcire de Dumnezeu nu se va îndrepta niciodată“ ****. Și în capitolul LXVI zice : „Nimeni nu va face să progreseze sufletele voastre pe pămînt, decît ceea ce s-a

* *Coran*, VI, 20—21, 43, 130.

** Cn. *Coran*, X, 42 : „Dumnezeu nu face silă oamenilor“ ; 40 : „Mulți din ei cred, alții nu cred, dar Domnul tău cunoaște pe înșelători“ ; XLIX, 17 : „Dumnezeu v-a dat harul de a fi îndreptați spre credință“.

*** *Coran*, X, 41 : „Spune-le, cînd te țin de mincinos : «Eu cu faptele mele, voi cu ale voastre»“.

**** *Coran*, XLII, 46 : „Cel rătăcit de Dumnezeu nu mai află nici o cale“.

scris mai înainte de zidirea voastră în cartea (mai sus pomenită)³⁷⁰ de către Dumnezeu atotțitorul^{*}. Citi-torul va judeca singur ce se cuvine să deducem din aceste sentințe contradictorii ale *Curanului*.

Norocirile, nenorocirile și întâmplările sînt adesea pomenite atît de cei instruiți cît și de cei neinstruiți, dar toate acestea sînt atribuite exclusiv providenței și predestinării lui Dumnezeu și, socotesc ei, toate nu sînt decît cuvinte care descriu figurativ lucrurile ce se în-tîmplă. /

CAPITOLUL AL PATRULEA

93

Despre crearea unor lucruri care au premers zidirii lumii

Buna rînduială ar fi cerut ca în acest capitol să fi spus ceva despre îngeri (despre credință am vorbit, iar alte taine nu există la ei). Dar „cu cel mai îndărătnic, îndărătnic să fii“^{**} : însăși lipsa de rînduială a lucrurilor ne silește, pentru că muhammedanii cred că crea-re minții a premers tuturor fapturilor și că după ce a creat mintea, Dumnezeu a creat îndată duhul sau sufletul lui Muhammed. De aceea, mai înainte de a începe să povestim despre îngeri, vom vorbi pe scurt despre mintea și sufletul lui Muhammed.

Unitatea și mintea sînt create mai întîi

Băsmuiesc muhammedanii că Dumnezeu a creat mai întîi unitatea, dar nu în asociere [cu ceva] (adică prin separare sau excludere sau în afara subiectului) și că prin ea a arătat creaturilor sale existența, ființa, tăria, înțelepciunea și celelalte atribute ale sale³⁷¹. În al doi-lea rînd a creat *nur*, adică strălucirea³⁷², sau un aer fin, prima materie (substanță) a tuturor lucrurilor ce

^{*} *Coran*, XXXV, 11 : „Viața nici unei ființe nu este prelungită sau scurtată fără ca destinul său să fie scris într-o carte“.

^{**} *Ps.*, 17, 29.

aveau să fie create (căci în teologia lor se consideră că în afară de Dumnezeu nu e nimic fără de trup sau imaterial ; deși se afirmă ca suflete, îngerii, diavolii și *djinnii* sînt *ervah*, adică „duh“ sau spirituali)³⁷³. Deci, din această strălucire (zice Muhammed) a făcut Dumnezeu mintea³⁷⁴, pe care, făcînd-o, i-a zis : „Du-te !“ și s-a dus, „Vino !“, și a venit, „Grăiește !“ și a grăit, „Taci !“ și a tăcut. Și privind Dumnezeu, și văzînd supunerea minții create, a zis : „Cu mărirea slavei mele jur că n-am creat și n-am să creez nimic mai ales, mai bun și mai frumos decît tine, căci prin tine mă voi arăta lumii, adică celorlalte făpturi, ca să creadă și să mă cunoască, și tu vei fi cauza pentru care voi aduce creaturile la existența lor“.

Mintea, auzind acestea de la Dumnezeu s-a umplut de mare bucurie și de negrăită veselie și mult s-a mîndrit de perfecțiunea sa. Dar Dumnezeu, oprind-o îndată, i-a zis : „Uită-te în jur și vezi“, iar ea, uitîndu-se ici și colo, a văzut un chip ca o lună luminoasă și ca un soare strălucind. Și a întrebat mintea acest chip : „Cine ești ?“ El a răspuns : „Eu sînt acela (după cum tîlcuiesc ei sufletul sau forma sufletului lui Muhammed) fără care nu poți exista ; așadar cu mine vei fi și cu mine vei trăi“. Mintea a întrebat din nou : „Care / îți este numele ?“ Chipul a răspuns : „Eu sînt *tevfik* (consimțămîntul)³⁷⁵, pentru că nimeni nu se poate apropia de Dumnezeu de nu mă va cîștiga pe mine drept prieten și căpetenie“. Povestește Ali fiul lui Abitalib (unul din cei patru urmași ai lui Muhammed)³⁷⁶, că alcătuirea sau zidirea trupului acestei minți ar fi următoarea : *nur* sau strălucirea acestei minți este o taină ascunsă și acoperită ; duhul sau cuvîntul ei este cunoașterea ; sufletul ei este gîndul și înțelegerea ; capul este cuprinsul ; ochii — rușinarea ; limba e filozofia sau înțelepciunea ; urechile sau auzul sînt cele bune și cinstite ; inima — milostivirea și mila ; pîntecele — suferința și răbdarea. Mintea s-a închinat iarăși lui Dumnezeu, iar Dumnezeu s-a jurat încă o dată pe mărirea cinstei sale că n-a creat (nici nu va crea) o făptură asemenea ei.

Sufletul lui Muhammed

Îngăimînd acestea astfel sub numele de minte și în chip alegoric despre sufletul lui Muhammed, în mod istoric crearea lui o îmbină astfel : Dumnezeu, zic ei, a creat mai întîi strălucirea sau sufletul lui Muhammed, pe care l-a separat din sufletul și strălucirea sa ca pe o pătîcică, iar după cincizeci de mii de ani i-a făcut pe îngeri ³⁷⁷. A creat de asemenea condeiul (pana) și cartea *Levhi mahfuz* (adică „Scrierea tainelor celor ascunse și predestinările providenței lui Dumnezeu”), în care este scris cu condeiul acela : „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu și Muhammed e prorocul lui Dumnezeu”. După acestea, a creat Dumnezeu pasărea *tavs* (păunul), în care a sădit sufletul lui Muhammed și l-a făcut să petreacă în ea pînă la vremea nașterii lui ³⁷⁸. Peste șaptezeci de mii de ani, tot din strălucirea sufletului lui Muhammed a creat cauzele și formele tuturor fapturilor ; apoi a creat o strălucire din care a făcut formele sau sufletele tuturor prorocilor care, deschizînd ochii și văzînd sufletul lui Muhammed, îndată s-au închinat lui Dumnezeu și au făcut mărturisirea credinței lui Muhammed și o sută de mii de ani au proslăvit pe Dumnezeu. Iar aceia dintre ei care au refuzat să facă mărturisirea credinței, îndată s-au osîndit la muncile iadului.

Lăcașurile faptelor bune

După ce a zidit sufletele prorocilor, a făcut trei sute de mii de străluciri ale oamenilor iscușiți și renumiți. De asemenea a creat douăsprezece mii de văluri ale politeței sau ale pudoarei ³⁷⁹. Pe acestea le-a împărțit în douăsprezece părți : 1. Partea cea dintîi este vălul puterii ; 2. vălul măririi ; 3. vălul mulțumirii ; 4. al îndurării ; 5. al fericirii ; 6. al minunilor sau al binefacerilor excepționale ; 7. al demnității, sau treptele rangului ; 8. al harului sau al darului credinței ; 9. al prorocirii sau al sfințeniei ; 10. al elevației sau / al nobleței ; 11. al eleganței frumuseții ; 12. iar vălul cel din urmă e al mijlocirilor. Cînd s-au împărțit astfel faptele cele bune, a făcut Dumnezeu ca sufletul lui

Muhammed să trăiască în fiecare parte a lor cîteva mii de ani și anume : în prima 12 000 de ani ; în a doua 11 000 de ani ; în a treia 10 000 ; în a patra 9 000 ; în a cincea 8 000 ; în a șasea, care este a minunilor, numai cinci ani a petrecut ; în a șaptea 8 000 ; în a opta 7 000 ; în a noua nu se știe dacă au fost cinci sau șase mii de ani ; în a zecea 4 000 ; în a unsprezecea 3 000 ; în a douăsprezecea, ultima parte, a trăit 2 000 de ani.

Afară de acestea se află și alte nenumărate nebunii, care vorbesc în chip desfrînat despre întîietatea și neîntrecuta frumusețe a sufletului lui Muhammed. Mi-ar fi trebuit timp îndelungat să le descriu toate cu condeiul, dar la urmă [cartea] încheie că toată lumea și toate fapăturile din ea au fost create numai datorită lui Muhammed, de aceea toate datorează tot ce au, după Dumnezeu, numai lui Muhammed însuși.

După minte a zidit Dumnezeu *Arș*³⁸⁰, adică tronul său, din aceeași strălucire. Acela este împodobit și împetrișat cu 7 000 de sfere (culori). Construcția lui se compune din 60 000 de sălașe de locuit. Și povestesc că *Arș*, văzîndu-se mai cinstit și mai mare decît alte fapături, a zis (ei spun că toate cerurile sînt însuflețite și au chip de om, despre care lucru vezi mai jos)³⁸¹ că nu poate fi o zidire mai înaltă decît el și atunci Dumnezeu, ca să-i înfrunte mîndria, a zidit îndată balaurul care, înfășurîndu-se de șapte ori în jurul lui *Arș*, a lăsat numai capul în jos, a cărui lungime era egală cu o cale de cinci sute de ani.

Tot așa, cu privire la sufletele omenești, se vede că ei urmează ideile platonice, căci cred că sufletele tuturor au fost zidite odată, împreună, din strălucirea lui Muhammed (despre care am arătat că e o părticică din strălucirea lui Dumnezeu) și că sînt mult mai vechi decît lumea,³⁸² după cum zice *Curanul* în capitolul XXVI : „Celor ce te întrebă : «Al cui e sufletul ?» răspunde-le : «Al lui Dumnezeu care ți-a dăruit ție puțin din înțelepciune»“ *. De aceea, primesc numele

* *Coran*, XVII, 85 : „Te întrebă despre suflet ? Răspunde : «Sufletul porcede din porunca Domnului meu. Puțină știință vi s-a dat»“.

de *ervah*, adică duhuri³⁸³. Iarăși cred ei că sufletul e nemuritor și nu va pieri niciodată, deși în alt loc din *Curan* * se dă de înțeles că sufletele câtorva oameni nu vor învia la judecata cea de pe urmă³⁸⁴. Poate că acest lucru îl iau din cuvintele lui David, unde grăiește : „Nu vor învia nelegiuiți la judecată” ** ș.a.

Întrucât am pomenit mai sus despre întocmirea Cărții și Condeifului, sperăm că-i va fi plăcut cititorului dacă / vom vorbi ceva mai clar despre acea carte, căci se pare că Muhammed a alcătuit-o furînd din *Evanghelie* sau din *Psaltire*, unde spune Domnul și Mîntuitorul nostru despre cei drepți că numele lor sînt scrise în cartea celor vii, sau a vieții ***.

96

Cartea providenței

Numele cărții *Levhi mahfuz* înseamnă la propriu „tăbliță” sau „catalog” (listă)³⁸⁵, în care sînt scrise cu o însemnare de neșters norocirile și nenorocirile ome-nești și întîmplările lucrurilor care vor fi la vremea lor, pe care Dumnezeu după prevederea sa le-a rînduit mai înainte cu atîtea mii de ani (după cum am arătat mai sus), așa încît altfel nu pot să fie. Dar nici muhammedanii nu sînt prea statornici în această părere, căci afirmă că acele prevestiri ale cărții, scrise la întîmplare, pot fi nu numai șterse, ci și scrise altfel. Iar pentru aceasta au plăsmuit basmul că în noaptea de *Bairam*³⁸⁶, adică aceea ce premerge Paștelui lor, este un punct al vremii (sau moment ; dar care ar fi punctul acelei nopți nu se știe), în care porțile cerului se deschid și cartea *Levhi mahfuz*, prin îngăduința lui Dumnezeu, se deschide de către îngerii slujitori, iar milostivirea lui Dumnezeu e așa de plecată să audă rugăciunile oamenilor credincioși spre împlinirea voiei lor, încît chiar dacă cineva, după scrisele din cartea aceea, trebuie să fie osîndit, poate obține neîndoios mîntuirea și dezlegarea păcatelor, iar condeiful cel veșnic șterge cele dintii și înscrie altele noi în carte. De aceea, ei au obiceiul ca în

* *Coran*, XVII, 63 ; XLIV, 35 și urm.

** *Ps.*, 1, 5.

*** *Luca*, 10, 20.

acea noapte să facă priveghere pînă în zori cu rugăciuni și cîntări (pe care le numesc *teravi*³⁸⁷; vezi despre ele în capitolul *Despre namaz*)³⁸⁸, ca să prindă momentul în care se deschide în ceruri cartea și să ceară de la Dumnezeu mîntuirea sufletului. Și cu toate că le este interzis să ceară în acel timp vreun bine lumesc sau fericire în viață, ei zic totuși că, dacă cineva ar cere ceva de acest fel, n-ar fi trecut cu vederea de Dumnezeu, nici n-ar rămîne cu dorința nesatisfăcută, de aceea cred că fiecare, folosind aceste prilejuri și clipe de noroc, poate să se prefacă din păcătos în drept și să fie transcris din catalogul celor osîndiți în catalogul celor ce se mîntuiesc. /

Despre îngerii, diavoli, djini și altele

Îngerii din vechime

Teologia sau mai bine zis mateologia (vorbirea deșartă)³⁸⁹ muhammedană născocеște despre îngerii³⁹⁰ lucruri foarte minunate și vrednice de rîs. Mai întîi, muhammedanii cred că în afară de Dumnezeu nici una dintre făpturile create nu e fără de trup sau, cum se spune de obicei, imaterială. Pentru că *nur*, sau strălucirea, din care spun ei că sînt făcuți și alcătuiți îngerii, o socotesc un fel de foc sau aer fin care lucește numai și luminează, nu aprinde și nu arde, dar nici nu e străin de materie³⁹¹. Iar cînd îngerul, după porunca lui Dumnezeu, vrea să se arate cuiva, nu din aer sau din cer își adună și își tocmește materia (precum spun teologii noștri), ci ajutînd mîna lui Dumnezeu puterii văzătoare omenești, aceasta e întărită și devine pătrunzătoare, ajungînd să vadă clar, așa cum este în sine acea materie extrafină a strălucirii (care mai înainte era invizibilă). Același lucru îl spun ei și despre arătările diavolești.

Mai afirmă că îngerul este făcut după chipul omului dar cu aripi (poate au fost înșelați de iconografii

noștri), iar aripile lor nu sînt din pene, ci din pietre scumpe, adică din diamant, rubin, safir ș.a. Îngerii cerului inferior sînt atît de mari, încît ajung cu capul la cer, cu picioarele pe pămînt, iar cu aripile la răsărit și la apus³⁹². Cei din cerul superior (pe care-l numesc *Arș* și „tronul lui Dumnezeu“) sînt de cinci sute de ori mai mari decît lumea aceasta. Ultimul dintre ei și cel mai neputincios este atît de tare, încît dacă i s-ar porunci să lovească cerul și pămîntul cu aripa, le-ar preface în nisip și pulbere. Aceasta o demonstrează cu cartea *Muhammedie*, unde se spune că odată Gabriel, zburdînd fără prea mare grijă pe lîngă lună, s-a atins de ea cu vîrfurile aripi, a rupt și a sfărîmat cea mai mare parte din ea și de aceea luna, care mai înainte era de o strălucire egală cu a soarelui, a căpătat mai pe urmă (din cauza stricării alcătuirii ei) petele și întunecimile acelea. Iar cît de mare este repeziciunea lor, să ne fie exemplu ceea ce am spus despre Gabriel cînd s-a coborît din cerul empireu într-o clipită și a ridicat dintele lui Muhammed în cădere (vezi capitolul *Despre minunile lui Muhammed*)³⁹³. Tot așa îngerul morții (căci e numai unul / care scoate sufletele din trupurile celor ce au să moară, atît ale celor pioși, cît și ale celor nelegiuiți)³⁹⁴, dacă trebuie să scoată o mie de suflete într-o mie de locuri foarte depărtate de el, într-o clipă e prezent pretutindeni, și nu numai că le scoate pe toate din trupuri, dar în același timp trimite în rai sufletele celor pioși, iar pe ale celor nelegiuiți le aruncă în gheenă sau *Araf*.

Numele arhanghelilor, sau ale căpeteniilor îngeresti care păzesc cele șapte porți ale cerului, sînt următoarele: 1. *Ismail*, 2. *Mindjeail*, 3. *Saadail*, 4. *Salsail*, 5. *Kelkeail*, 6. *Șembail*, 7. *Zefzail*. Iar peste toți aceștia cea mai mare căpetenie este *Djebrail*³⁹⁵. Și cu toate că numărul îngerilor e mic și nu infinit, ei afirmă că în fiecare zi se creează noi îngeri și diavoli, a căror zidire povestesc că este așa:

Îngerii cei noi

Cînd un musulman își spală în baie necurățiile provocate de împreunarea cu nevasta, cu țiitoarea sau cu

o sclavă cumpărată cu bani proprii sau primită în dar de la cineva, din fiecare picătură de apă cu care se curăță se naște sau se face un înger, de aceeași cantitate și calitate cu îngerii cei din vechime zidiți din strălucirea lui Dumnezeu. Iar ei, din porunca lui Dumnezeu, sînt obligați să-i urmeze omului din necurățiile căruia au provenit și pînă la sfîrșitul vieții să-l urmeze și să-l păzească cu cea mai mare băgare de seamă, ca nu cumva să-și facă întinăciuni noi din preacurvie, prin care se înmulțesc diavolii. Căci în caz contrariu, dacă va spăla întinăciunile trupești sau necurățiile venite din preacurvie sau din păcatul sodomit, se vor naște tot atîția diavoli, cîte picături sînt de apă, care sînt trimise apoi de Dumnezeu să-l urmeze toată viața lui să-i ațîțe poftele trupești și să-i vîre în minte imaginile faptelor rele. Ei mai afirmă că îngerii cei zidiți din vechime, de la început, din strălucirea lui Dumnezeu, sînt mai cinstiți și mai aleși decît aceștia și sînt rînduiți numai pentru laudele mării lui Dumnezeu, pentru cîntări și pentru cinstirea și închinarea cea dumnezeiască.

Diavolii din vechime

Ei spun că diavolii³⁹⁶ sînt zidiți de Dumnezeu din fumul gheenei și că prin faptele și șiretlicurile lor Dumnezeu vrea să încerce fidelitatea și statornicia sufletului celor ce cred drept în el. Căci diavolii nu sînt potrivnici celor necredincioși, nici nu-i încurajează să facă răul sau să săvîrșească păcatul, cei necredincioși fiindu-și ei înșiși diavoli și, de aceea, neavînd nevoie să fie ispitiți sau / încurajați de alții. Pe lîngă aceasta ei mai cred că diavolul este potrivnicul și cel mai urît dușman al lui Dumnezeu, dar că e folositor pentru pocăință. Și mai cu seamă ei cred că mulți diavoli au făcut mărturisirea credinței muhammedane și au fost primiți și numărați cu ceilalți îngeri³⁹⁷. Muhammedanii au obiceiul în rugăciunile lor să aducă diavolilor îndărătnici și care rămîn în necredință hule cumplite și să se lepede de ei ; fiecare muhammedan e dator să rostească măcar de cinci ori pe zi *Lanet, ţeitana katarga*³⁹⁸, adică bleste-

mul diavolului, căci hulind pe diavol ei socotesc că împlinesc lauda lui Dumnezeu și săvârșesc mărturisirea credinței.

Diavolii cei noi

Iar despre diavolii cei nou zidiți (precum am spus mai sus) socotesc că sînt creați în fiecare zi și se înmulțesc din necurăția provenită de la împreunarea oprită. De aceea, ei spun că acel păcat repetat în mai multe rînduri nu este din alt motiv greu și urît de Dumnezeu (căci ca faptă e unul și același), decît pentru că este cauza înmulțirii diavolilor care, deși nu pot face rău altcuiva atît timp cît trăiește omul din necurățiile căruia au provenit, dar după moartea lui sînt îndemnați să-i ispitească și pe alții și să-i aducă la păcat.

Iblis

Iblis, după ei, este Lucifer (sau „Purtătorul de lumină“) ³⁹⁹. Lui îi atribuie păcatul trufiei și spun că de două ori a greșit împotriva lui Dumnezeu: întîi, după ce a zidit Dumnezeu pe Adam, a poruncit întregii creații să se închine omului ca făpturii celei mai frumoase și mai demne de cinstire. La porunca lui Dumnezeu s-au supus îndată toți îngerii și celelalte făpturi. Dar Lucifer a zis că lui nu-i este cu putință să facă aceasta și în trufia lui și-a bătut joc de rostirea înțelepciunii dumnezeiești, zicînd (precum scrie în *Curan*, cap. 47), că el este mult mai demn de cinstire decît omul, pentru că și strălucirea sau focul *nur* este mai frumos și mai demn de cinstire decît noroiul, de aceea făptura cea de foc nu poate niciodată să se închine celei de noroi*. A doua oară, pentru că atunci cînd s-a văzut căzut din rangul său cel luminos și îngeresc, nu numai că a vrut să se arate egal cu Dumnezeu, ci a pus la cale să-l ucidă și pe Adam, vrînd să nimicească făptura cea mai bună decît el. Iar cînd a înțeles că nu poate să-l ucidă pe Adam (pentru că și el era în ceata celor nemuritori), și-a luat un alt chip, ca să-l înșele mai întîi

* *Coran*, VII, 11—13.

să calce legea dată lui de a nu gusta din grâul raiului. Și astfel, împlinindu-și planul și făcându-l pe Adam muritor prin gustarea grâului, s-a mărturisit de atunci drept potrivnic tuturor poruncilor lui Dumnezeu*.

100

Iblis a fost deci osîndit la muncile cele veșnice, însă petrecînd în trufia / și mîndria de mai înainte, se silea să arunce toată vinovăția greșelii sale asupra lui Dumnezeu. Și venind la ceata îngerilor, a încercat să-i atragă și pe ei la planul său. Și a zis: „Vă voi pune șapte întrebări, iar voi să-mi răspundeți adevărat. 1. Știindu-mă Dumnezeu potrivit pentru ispitirea și doborîrea omului, pentru ce m-a creat? 2. Cunoscînd starea și planul meu, anume că înclin spre orice rău și că n-am să fiu ascultător, de ce m-a creat astfel? 3. Întrucît mi-a poruncit să mă închin lui Adam, dar a știut că nu-l voi asculta, pentru ce mi-a poruncit și pentru ce m-a făcut așa de încăpățînat? 4. Dacă am zis că nu pot să mă închin altuia decît lui, ce i-am greșit cu vorba aceasta? 5. Știind că eu voiam să-l ispitesc pe Adam, de ce mi-a îngăduit să intru în rai, căci de n-aș fi intrat eu în rai, n-ar fi ieșit Adam de acolo; 6. Cum eu numai cu Adam am dușmănie și vrajbă, de ce a îngăduit ca după ce a păcătuit Adam să domnească moartea și peste fiii lui, iar eu să-i ispitesc și să-i înșel deopotrivă? 7. Am cerut de la Dumnezeu viață și mi-a dat. Dar n-ar fi fost mai bine dacă m-ar fi făcut și pe mine supus morții? În felul acesta lumea ar fi scăpat de ispitirile mele. Ce vrea el, de i-a făcut pe toți supuși morții?” La acestea nedumirindu-se îngerii ce să răspundă, le-a pus Dumnezeu în gînd să spună: „Dacă ar fi înțeles el că în Mine există providență și s-ar fi supus ei, ar mai fi întrebat oare lucrurile acoperite și ascunse ale înțelepciunii Mele?”

Djin

Mai nascocesc că între îngeri și diavoli ar exista o altă creatură spirituală intermediară, pe care o numesc *djin*⁴⁰⁰, de sex bărbătesc și femeiesc, care după obiceiul

* Coran, VII, 19—22.

omenesc și al celorlalte viețuitoare își iau femei și fac copii, se înmulțesc în fiecare zi, au împărății și ținuturi în aer și pe pământ, hotărnicite după neamurile lor care au dușmăanii între ele și fac războaie. Cei puternici îi subjugă pe cei neputincioși, îi robesc și-i supun, iar cei robiți uneori se răscoală asupra stăpînitorilor lor și-si capătă libertatea.

Despre înmulțirea *djinilor* și despre începutul lor se povestește astfel: Acest neam de diavoli din apă și de pe pământ a fost mai întâi făcut din fumul iadului al șaptelea. Iar *Iblis*, după îndepărtarea de Dumnezeu și coborîrea în iad, a luat de femeie una din fiicele *djin*, cu care a făcut mulți copii și un neam prolific care a umplut cerul și pământul. Și le-a trimis Dumnezeu în timpuri diferite din familiile lor 500 de proroci, dar ei i-au / ucis pe toți și au nesocotit legea lui Dumnezeu, afară de unul, al cărui nume este *Azazil*⁴⁰¹. Acela, întorcîndu-se la Dumnezeu, s-a pocăit și, prin îngăduința lui Dumnezeu, suîndu-se la primul cer a făcut acolo foarte aspră pocăință timp de peste 1000 de ani și astfel a trecut la al doilea, la al treilea și a ajuns la al șaptelea cer, în fiecare cer făcînd o pocăință de cîte 1000 de ani. Apoi a fost primit în numărul celorlalți îngeri și pus în demnitatea cea dintîi.

Sînt unii care spun că și *Iblis* a făcut o astfel de pocăință și a dobîndit de la Dumnezeu iertarea păcatelor sale, însă această părere este îndoielnică. Mai spun că unii *djini* au primit legea *Curanului* și s-au făcut muhammedani. Iar alții petrec pînă acum în necredința lor, în iudaism și în creștinism. De aici a și venit la ei zicala: *Djin bașka, ţeitan bașka*⁴⁰², adică „Una este *djin* și alta satana” sau diavolul. Ei cred că femeile lor iubesc peste măsură pe tinerii noștri și la fel, tinerii lor pe femeile și fetele neamului omenesc, de aceea muhamedanii spun despre cei asupra cărora, după părerea generală, năvălește duhul necurat, că îi iubesc *djinii* și că îi batjocoresc așa din dragoste. Mai spun, iarăși, că în afară de îngeri a mai făcut Dumnezeu și niște fete care trăiesc în rai, pe care le numesc *huri*⁴⁰³, foarte asemănătoare cu îngerii prin natură, curăție și frumu-

101

sețe, pe care le-a pregătit exclusiv pentru voluptățile musulmanilor, despre care lucru vezi în capitolul *Despre rai*.

CAPITOLUL AL ȘASELEA

Despre zidirea lumilor

Universurile vechi

Rebbul alemin (adică „Domnul universurilor“) ⁴⁰⁴, așa este pomenit în multe locuri din *Curan* numele lui Dumnezeu pentru că, afirmă *Curanul*, Dumnezeu a creat pînă acum 18 000 de universuri din nimic * iar lumea aceasta e cea din urmă și după ea nu va mai fi zidită alta ⁴⁰⁵. Ei nu arată despre universurile precedente cît timp să fi existat, dar spun că ele au avut creațiile lor, adică cer, stele, pămînt, mări, rîuri și altele, prorocii lor și legi date prin ei oamenilor, / înșă cum erau legile acelea și cărțile lor, numai Dumnezeu știe. Despre acest lucru lui Muhammed nu i s-a făcut nici o descoperie.

Lumea actuală

Începutul lumii actuale și veacul ei îl așează muhummedanii numărînd cu Biserica greacă, adică anul de față e de la Hristos Mîntuitorul 1719, de la fuga lui Muhammed 1132, iar de la facerea lumii 7227 ⁴⁰⁶. Ei cred că toată făptura cea văzută și nevăzută din ea este adusă de Dumnezeu dintru nimic la existență, prin lucrarea mîinii atotputerniciei lui Dumnezeu. În celelalte, fizicienii (naturaliștii) arabi, persani, turci și indieni îi urmează lui Aristotel, iar matematicienii lui Ptolemeu. Ei declară împreună cu Aristotel că universul e alcătuit din materie și formă. Principiile corpului sînt trei : materia, forma și lipsa **. Corpul este compus fizicește din

* Cp. *Coran*, XLI, 9—12 ; XLVI, 3 etc.

** Aristotel, *Φυσικά*, I, 7, 190 b : „Materia este unul din principii ; ceea ce corespunde formei este al doilea ; apoi, contrariul acesteia, lipsa“.

patru elemente (stihii): aer, foc, pământ și apă. Materia primă (care se numește *heiula*)⁴⁰⁷ împreună cu forma a fost produsă așa de Dumnezeu. Când savanții lor au discuții despre lucrurile fizice, spre confirmare citează vorbele filosofilor greci, adică Platon, Aristotel, Socrate, Democrit, Ptolemeu și alții. Pe Platon îl numesc *Iflatun*⁴⁰⁸, pe Aristotel — *Aristatelis*⁴⁰⁹, pe Socrate — *Sigrat*⁴¹⁰, pe Democrit — *Dimokritis*⁴¹¹. În geometrie ei urmează lui Euclid (la ei *Iklidis*)⁴¹², în științele medicale lui Hippocrat (la ei *Bugrat*)⁴¹³, Galen (*Djealinus*)⁴¹⁴, Avicenna arabul (la ei *Ebualisina*)⁴¹⁵ și cu sentințele și dogmele acestora se silesc să demonstreze problemele și alte fenomene ale sistemelor lor. Iar când amestecă învățătura *Curanului* cu fizica, spun într-aiurea lucruri așa de ridicole și contradictorii că nu se poate nimeni mira îndeajuns cum niște bărbați atît de învățați în filosofie și iscușiți în matematici sînt stăpîniți de o ignoranță atît de mare și de neînvins, și nu i-ar mai socoti animale raționale care discută logic despre lucruri supuse rațiunii, ci i-ar judeca drept dobitoace cu totul lipsite de lumina înțelegerii, pentru că urlă, nechează și spun cîte și de toate ca nebunii.

Ei pretind, deci, că Dumnezeu a creat un fel de bob, apoi l-a împărțit în două * și dintr-o parte a creat apa, iar din cealaltă focul; iar apa a turnat-o peste foc, de unde a ieșit fumegare, adică abur și fum. Apoi din fum a creat cerul, iar pământul l-a alcătuit din spuma apei, pe care o făcuse apa cînd se războia cu focul; spuma a pus-o în fața focului și, cînd s-a uscat, a făcut pământul, iar din cealaltă spumă, pe care a făcut-o a doua oară, a zidit țara sau locul unde este acum Mecca, pentru a completa raiul. Apoi a făcut cerul în două zile, pământul tot în două și locul / Meccăi în alte două zile, cerul din fum**, fumul din aburul Oceanului, marea din munții numiți *Kaf* (vezi despre ei ceva mai jos), despre care socotesc că înconjoară întregul

103

* Cp. *Coran*, VI, 95 : „Dumnezeu despică bobul și simburele“.

** Cp. *Coran*, XLI, 9—11 : „Fi-veți necredincioși celui ce a creat pământul în două zile? [...] S-a întors apoi spre cer care era ca fumul...“.

glob al pământului, ca un zid o grădină. Pe lângă acestea afirmă că cerul e rotund, iar pământul e larg și plat și se sprijină pe cornul stîng al unui bou, boul stă pe o piatră mare dreptunghiulară, piatra plutește pe apă, iar apa se ține pe un pește mare. Alții spun că piatra e așezată pe pește, peștele plutește pe apă, iar fundul apei numai Dumnezeu îl știe ⁴¹⁶.

Cerul superior spun că este de cristal, numit și *Arș*, unde ei așază tronul lui Dumnezeu *, lucru despre care am vorbit mai pe larg în alt loc ⁴¹⁷. Ei socotesc că există șapte ceruri ** sau cercuri planetare solide și materiale. Primul cer zic că este de smarald ; al doilea de rubin sau, după cum spun unii, de marmură ; al treilea din rubin galben sau chihlimbar, iar după alții de fier ; al patrulea din argint curat, alții zic din orichalc ⁴¹⁸ ; al cincilea din aur ; al șaselea din mărgăritar, iar alții spun că e din aur roșu ; al șaptelea din strălucire luminoasă, iar după alții din rubin roșu. Dar mai afirmă că toate cerurile au chip de om, discută și înțeleg. Soarele, luna precum și toate zodiile și stelele cele nemișcate zic că sînt de natură focoasă și că mișcarea n-o au de la sine, ci din întîmplare, pentru că socotesc că ele sînt mișcate, purtate și îndrumate de îngeri.

Cît despre facerea soarelui și mișcarea lui băsmuiesc astfel : Cînd a zidit Dumnezeu la început soarele și luna, le-a făcut de o strălucire și de o lumină egală, dar astfel n-ar fi fost niciodată noapte, lucru ce i s-a părut nepotrivit lui Dumnezeu. De aceea, i-a poruncit lui Gabriel să ia ceva lumină de pe fața lunii, iar acela, lovind luna cu marginile unei aripi, a oprit-o și a luat din lumina ei 69 de părți, lăsîndu-i numai una. Lumina luată de la lună a adăugat-o la lumina soarelui și de atunci luna s-a făcut întunecoasă și împestrită cu pete. Un teolog al lor cu numele de *Abbas* ⁴¹⁹ zice că circumferința soarelui este de 70 *fersahi* ⁴²⁰ și a lunii de 40. Iar *fersahul* cuprinde trei mii mari sau nemțești. În rest, astronomii lor nu se deosebesc cu nimic de opinia lui Ptolemeu despre sistemul ceresc, despre mișcarea

* Cp. *Coran*, VII, 54.

** *Coran*, XLI, 12 : „A întemeiat șapte ceruri în două zile“.

stelelor și celelalte fenomene *. Mai spun că soarele e prin firea sa foarte fierbinte, că e purtat de șaptezeci de mii de îngeri și că tot atîția aruncă neconținut zăpadă în el, / pentru că altfel, dacă fierbințeala lui n-ar fi domolită așa, cu puterea arzătoare ar prefăce într-o clipă toată lumea și chiar cerul în cenușă. Deci îngerii aceia, luîndu-l de la punctul de răsărit, îl mută în cursul zilei la apus, iar cînd ajunge acolo îl acoperă cu aripile lor ca să nu mai trimită nici o rază, și astfel se face noapte. În felul acesta, ascunzîndu-l de vederea noastră, îl duc iarăși înapoi pe aceeași cale pe care au mers ziua pînă la punctul de răsărit și acolo, descoperindu-l, îi îngăduie să-și trimită razele ca și mai înainte, de aceea a doua zi se face lumină iarăși. *Curanul* nu crede că pămîntul e rotund, nici că există tuneluri subterane (opinie pe care o susțineau și unii din părinții apuseni) ⁴²¹.

Am mai spus mai sus despre lună că a avut de demult lumină și strălucire egală cu a soarelui și că fiind atinsă ușor de aripa lui Gabriel a căpătat petele pe care le are și acum.

Ei spun că există felurite vistierii ale vînturilor, norilor, grindinei, ploii, zăpezii și altor fenomene meteorologice și că acelea sînt luate de îngeri, ca din niște rezervoare, magazii sau jitnițe și sînt trimise pe pămînt după porunca lui Dumnezeu, la vremea rînduită și plăcută lui. Mai cred că fiecare picătură de ploaie e luată din rezervorul ei și dusă pe pămînt de un înger ca nu cumva, împiedicată în vreun fel, să cadă într-un loc care nu e rînduit pentru ea. Iar îngerul care duce picătura, după ce și-a îndeplinit slujba, îndată moare și se nimicește. Curcubeul, furînd din *Sfintele scripturi* ** ale noastre, îl cred nu o lucrare a meteorilor, ci un arc al lui Dumnezeu. Tunetele și fulgerele zic că sînt săgețile lui Dumnezeu cu care îngerii, păzitorii lumii, îi lovesc pe diavoli care se străduiesc neîncetat spre pieirea și prăbușirea lumii. Despre vînt există o altă fabulă, pentru că după spusa lor Dumnezeu a făcut mai întîi

* Ptolemaeus, Γεωγραφικὴ σύνταξις, VI, 7, 2, 27.

** *Geneza*, 9, 13.

o piatră mare și verde pe care a pus-o pe apă ⁴²² și din apă a făcut vîntul cu chip omenesc care, îndreptîndu-și pașii spre *Arș*, a străbătut în spațiu o cale de 30 000 de ani, adică atît cît poate face în acest timp cel mai iute cal sau pasăre zburătoare.

105

Mai socotesc că toate rîurile și izvoarele ce curg pe întreg pămîntul au o singură gură sau început — rîul din rai, pe care îl numesc *Keavser* ⁴²³, și că muntele *Kaf* înconjoară pămîntul și-l îngrădește, fiind atît de înalt, încît vîrfurile său sprijinește cerul ca un stîlp, ca să nu cadă. Despre focul cel de sub pămînt spun că provine din iad (fiind, după cum mi se pare, nu departe de purgatoriul catolic). / De asemenea, spun că pămîntul este înșeptit, corespunzător cerurilor și că e înconjurat de muntele *Kaf* ⁴²⁴. Pămîntul cel dintîi, sau prima lui stare, este ținut legat de 70 000 de funii, iar fiecare funie o țin 70 000 de îngeri. Toate acele pămînturi au diferite nume și toate sînt locuite de oameni și printre ei sînt monștri, căci unii n-au ochi, alții n-au mîini, alții n-au picioare, alții sînt negri ca arapii. În pămîntul al șaselea se nasc pietrele pregătite a fi legate de gîtul necredincioșilor, pentru a-i scufunda în tartar, care este în pămîntul al șaptelea. Muntele *Kaf* este în întregime din piatră de smarald. Dincolo de muntele *Kaf* este o altă lume de treizeci de ori mai mare decît lumea aceasta, în care oamenii și dobitoacele sînt toate altfel. Oamenii lumii aceleia nu-l cunosc nici pe Adam, nici pe Beelzebul, ci îl mărturisesc pe unul Dumnezeu și pe Muhammed prorocul lui. Că și acea lume a fost cucerită de către Alexandru cel Mare, adevărul *Curanului* o afirmă în cartea *Muhammedie*, în capitolul *Despre muntele Kaf*.

Iar despre cutremurul de pămînt foarte frumos bătuiesc. Ei spun că pe nasul boului aceluia (despre care am spus că sprijină cu cornul stîng pămîntul) ⁴²⁵, aproape de nara stîngă, șade o muscă foarte mică. Aceea încearcă uneori să intre în nara boului și cu mișcarea sa îl gîdilă iar boul (nesuferind gîdilarea ei și temîndu-se să nu-i intre în nară) își clatină capul și-și scutură pielea (precum se vede și la boii noștri), ca să sperie și să alunge musca. Și astfel din mișcarea capului bou-

lui și scuturarea pielei se cutremură și pământul care se sprijină pe cornul lui. Iar vuietul care e auzit înainte de cutremur, ei spun că este mugetul aceluia bou. Pe aceasta, după cum mi se pare, și Muhammed și-a fundat fabula despre cutremurul pământului. Ei socotesc că cutremurul pământului e întotdeauna general sau simultan în toate locurile lumii deși, după cum știu bine naturaliștii, acest lucru e cu neputință, însă ei cred mai mult învățaturii *Curanului* decât adevărului arhicunoscut. Dacă acest lucru ar fi adevărat, pământul care se află sub punctul polar, precum este prea întinsul stat rus, nu s-ar sprijini pe cornul bouului din *Curan*, nici n-ar fi o parte de pământ locuită, pe care arabii o numesc *Rubi meskiun* ⁴²⁶, căci țările situate sub Polul arctic n-au niciodată cutremure de pământ.

Vietățile tîrîtoare și păsările sînt produse din pământ, iar peștii și toate cele ce viețuiesc în apă — din apă / afirmă ei. Mările, povestește *Curanul*, sînt făcute astfel : După ce din aburul sau fumul apei a fost făcut cerul, restul apei l-a împărțit Dumnezeu în două și o parte a așezat-o în *Arș*, iar cealaltă pe pământ. Marea care se află deasupra cerului se numește *Bahri mahdjiur* ⁴²⁷. Și a pus peste acele mări îngeri (a căror căpetenie se numește *Keikeail*) ⁴²⁸, fiecare din acei îngeri ține în mînă o lance și fiecare lance e lungă cît o cale de 500 de ani, și cu aceste lănci păzesc hotarele mărilor, ca nu cumva apele să treacă peste ele.

Cînd eram în Constantinopol am avut ca învățător la deprinderea scrisului turcesc pe un bărbat foarte învățat, fizician ales și matematician desăvîrșit, pe care odată, într-o convorbire, l-am întrebat de-a dreptul : „Domnule Isaad (așa îi era numele) ⁴²⁹, tu fiind foarte iscusit în științele fizice și matematice, dar mai cu seamă în cele astronomice, cum poți crede că prorocul vostru a rupt luna în două, că îngerii aruncă zăpadă în soare ca să-i domolească fierbințeala și îl acoperă cu aripile ca să fie noapte și celelalte, și că întregul sistem al lumii este așa cum învață *Curanul* ?” El, zîbind ironic, a răspuns zicînd : „Ca fizician și matematician știu prea bine că luna nu se poate rupe, nici încăpea în mîinile prorocului (la fel și despre celelalte), dar ca musulman

și ucenic credincios al *Curanului* cred, fără îndoială, după cum se povestește în *Curan*, că toate acestea s-au făcut și sînt cu puțință ; nu se contrazice așadar axioma (sentința) care zice că unul și același lucru nu poate fi în același timp și adevărat și fals, pentru că cele ce sînt contradictorii numai pentru mintea noastră sînt cu neputință, dar nu și pentru voia lui Dumnezeu și atotputernicia lui. De unde — a zis — se poate conchide că toate acelea au fost, pentru că așa a voit Dumnezeu“. A citat, de asemenea, cuvîntul Domnului Iisus Hristos despre cămila și urechile acului (căci era cunoscător iscusit al limbii grecești și al altor limbi, fiind de neam din Grecia), zicînd : „Nu este mai lesne cămilei să treacă prin urechile acului* decît lunii să fie frîntă“./

Despre zidirea lui Adam și Eva și despre păcatul strămoșesc

Adam și Eva

Făcînd Dumnezeu cerul și pămîntul și celelalte despre care am vorbit în capitolul precedent, și avînd a-l face pe primul om, Adam, băsmuiește *Curanul* în capitolul 47 că a zis îngerilor săi : „Vom face pe om din tină și, preafrumos întocmindu-l, îi vom da din Duhul nostru și, la porunca noastră, toți îngerii i se vor supune, afară de Beelzebul (Iblis), apostatul și necredinciosul“ **. Și în capitolul 31 zice : „Dumnezeu l-a plăsmuit pe om din tină și pe urmașii lui dintr-o umezeală slabă, și i-a suflat din Duhul său“ ***. Iar cînd a poruncit Dumnezeu

* *Matei*, 19, 24.

** *Coran*, XXXVIII, 71 : „A zis Domnul îngerilor : «Da, voi crea din tină un muritor. Cînd îl voi plăsmui în chip armonios și îi voi insufla din Duhul meu, prosternați-vă înaintea lui». Toți îngerii s-au prosternat afară de Iblis care s-a îngîmfat și care s-a numărat printre necredincioși“.

*** *Coran*, XV, 28 : „Voi crea un muritor dintr-o țărînă scoasă dintr-un noroi maleabil⁴³⁰ ; după ce-l voi plăsmui în chip armonios și-i voi insufla din Duhul meu, prosternați-vă înaintea lui“.

lui Gabriel să ia din pământ trei pumni de țărână, îngerul Israil a acoperit toată fața pământului și n-a vrut să-i dea țărână dacă nu i se va descoperi mai întâi și lui de către Dumnezeu taina lucrului. Deci descoperindu-i Dumnezeu că din pământul acela vrea să-l facă pe om, ai cărui urmași vor moșteni unii raiul, alții iadul, și că din același neam al lui Adam are să porceadă prorocul Muhammed, pentru care sînt zidiți și el și ceilalți îngeri, auzind aceasta Israil i-a îngăduit lui Gabriel să ia țărână. Și în loc de pocăință Dumnezeu i-a impus lui Israil ca el cel dintîi să se închine omului. Deci luînd Gabriel trei pumni de țărână de pe suprafața întregului pământ, a adus-o lui Dumnezeu. Iar Dumnezeu a împărțit țărîna aceea cu degetul său în două părți, din care să se zămislească în Adam oameni buni și răi. Iar pătîcica de pământ luată din locul unde avea să fie îngropat Muhammed, a dus-o Gabriel în rai. Și luînd de acolo apă, a umezit partea aceea de pământ ca un aluat și s-a făcut curată ca mărghitarul. Din această pătîcică de pământ își are trupul lui Muhammed începutul său. Iar din partea de pământ ce a rămas, luată din diferite locuri ale lumii, a zidit Dumnezeu tot trupul lui Adam : capul, din pământul luat de la Mecca ; spinarea și pieptul, din pământul luat de la Ierusalim ; părțile din spate și șezutul, din pământul Arabiei bogate ; mădularul ascuns, din pământul Egiptului ; picioarele, din pământul Persiei ; mîna dreaptă, din pământul Răsăritului ; cea stîngă, din pământul Apusului / sau Africa ⁴³¹. La toate acestea a adăugat Gabriel pământul trupului lui Muhammed și au dospit împreună patruzeci de ani. Iar Dumnezeu s-a gîndit neconținut timp de patruzeci de zile cum și în ce fel s-ar cuveni să-l facă pe om și l-a făcut după chipul feței sale. Și astfel făcînd trupul, din Duhul său i-a zidit sufletul, care însă a refuzat să intre în gura lui Adam și Dumnezeu i-a poruncit de trei ori să intre, iar el tot de atîtea ori s-a lepădat tare, cerînd iertare că nu putea viețui împreună cu un asemenea noroi pieritor și slab. Iar Dumnezeu, certîndu-l, i-a zis : „Atunci să intri cu sila, ca la urmă iarăși cu sila și cu greu să ieși din trup“.

Aceasta este cauza pentru care omul vrea să trăiască mult, pentru că sufletul nu iese decît silit și cu anevoie.

A intrat așadar sufletul în trupul lui Adam și Adam s-a făcut viu. Mai întâi a strănutat și toți îngerii i-au zis : „Mila lui Dumnezeu cu tine“ și de aici a intrat în obicei că toți cei ce sînt de față, să hiritisească pe cei ce strănută și să le dorească toată fericirea. Zidindu-l pe Adam, a luat Dumnezeu din grăsimea care este sub coasta stîngă și din aceea a zidit pe Heva (Eva) ⁴³². Și, afirmă ei, ființa omenească nici înainte de păcat nu era nemuritoare și nestricăcioasă, dar dacă s-ar fi supus poruncii lui Dumnezeu, ar fi fost ferită de orice rău, în desfătările raiului și petrecînd acolo ar fi produs totdeauna copii după rînduiala firească, la nesfîrșit. Dar pentru că (zice *Curanul*) Adam n-a făcut după porunca dată lui de Dumnezeu, s-a supus morții*.

Păcatul strămoșesc

Despre păcatul originar al omului cartea *Muhammedie* băsmuiește lucruri la fel de smintite și de ridicole iar despre felul în care a greșit Adam și în care a pătruns moartea în natura omului ⁴³³ povestește astfel : După ce a făcut Dumnezeu pe Adam și pe ajutătoarea sa Eva, a dat trei porunci : Prima, ca numele lui Dumnezeu să nu iasă niciodată din memoria lor ; a doua, să nu guste din pomul grîului ⁴³⁴ ; a treia, să păzească cu grijă pecetea încredințată lor. Eva, care cunoștea numele lui Dumnezeu și pomul de grâu, dar nu știa ce este pecetea lui Dumnezeu, și-a întrebat bărbatul : „Adame, care este pecetea ta ?“ Iar Adam i-a spus : „Pecetea este porunca lui Dumnezeu prin care ne este poruncit să-l credem și să-l proslăvim pe Muhammed prorocul lui (pentru care și eu și tu și toate făpturile sînt zidite)“ ⁴³⁵. Pe omul povățuit cu aceste porunci l-a așezat în rai pentru ca fără de moarte să se sature de desfătările și bucuriile lui.

Beelzebul (Iblis), văzîndu-l pe Adam așezat pe o treaptă așa de măreață, îndată l-a invidiat / și a zis

* *Coran*, II, 36.

în gînd : „Dumnezeu mi-a poruncit să mă închin cel
dintîi omului acestuia și, cînd am refuzat, am fost iz-
gonit din rangul strălucirii și fericirii și lovit cu blestem
veșnic. Acum însă voi încerca puterea și statornicia zi-
dirii lui atît de proslăvite, doar voi putea să-l ucid și
să-l fac să piară dintre noi pe dușmanul meu pe care
îl urăsc atît, cauza osîndirii mele“. Și astfel s-a apropiat
de porțile raiului, dorind să-l vadă pe Adam și să-i
proponă planurile sale cele răutăcioase. Dar cum nu era
lăsat să se apropie prea mult de rai de către îngerii cei
ce păzeau, înconjură neîncetat împrejmuirea pe dinafară,
căutînd sîrguincios prilejul de a intra în rai. Învîrtin-
du-se el așa, păunul, zburînd din rai, s-a așezat pe
zidul raiului. Văzîndu-l, s-a apropiat de el și i-a zis :
„Cît ești de frumos și de plăcut la chip, dar în zadar
îți este frumusețea, pentru că ești supus morții“. Auzind
aceasta păunul a zis : „Ce este moartea și ce înseamnă
să mori ?“ Răspuns-a diavolul : „Este un lucru în fie-
care trup care se numește suflet, și cît timp rămîne (su-
fletul) în trup, trăiește și trupul, însă ieșind el din trup
din vreo întîmplare, îndată moare trupul, se strică și se
preface în țărîină“. Păunul, primind de la diavol știrea
despre moarte și întorcîndu-se în rai, l-a aflat pe șarpe
(iar șarpele cînd încă trăia în rai, era patruped, în felul
cămilei) și i-a spus aceluia toate cîte auzise de la diavol
despre moarte. Șarpele, curios, a ieșit grăbit din rai
și aflînd pe diavol l-a întreat : „Întrucît cunoști ce
este moartea, poate că știi și vreun leac împotriva chinu-
rilor morții aceleia“. „Cunosc bine, a zis diavolul, însă
doftoria aceea nu se găsește nicăieri decît în rai“. Deci
l-a rugat șarpele să-i spună numele aceluia leac. Diavolul
a zis : „Nu pot să spun, dar dacă vei deschide gura, ca
să intru prin tine în rai, cu plăcere-ți voi arăta doftoria
aceea“. Învoindu-se la aceasta șarpele, diavolul, intrînd
în el, împreună cu el s-a strecurat mai întîi în rai. Și
văzîndu-l pe Adam într-atîta fericire așezat acolo, mă-
gulindu-l, s-a apropiat de el cu suspinuri dese și a în-
ceput a vărsa lacrimi din belșug. Cînd l-a întreat
Adam pricina plînsului și a tînguirii, diavolul a zis :
„Cum să nu plîng cînd știu sigur că atunci cînd va
ieși sufletul din trup, nici chipul, nici frumusețea tru-

pului nu vor mai rămîne?“ Auzind, deci, Adam și Eva cuvintele șarpelui, s-au întristat foarte și cuprinși de mîhnire, ca uluiți, au uitat îndată de înțelepciune și de poruncile pe care li le dăduse Dumnezeu. /

110

Diavolul, aflînd această ocazie fericită, a zis : „Dacă vrei să trăiești în veac, ascultă povața mea : ia din pomul grîului și mănîncă, pentru că acesta este singurul leac care poate să gonească moartea de la voi“. Adam nu s-a învoit și a refuzat să facă aceasta. Atunci șarpele s-a dus la Eva, îndemnînd-o să guste din grîu, iar ea, ascultînd de sfatul lui, l-a îndemnat și pe bărbatul său, și astfel, rupînd din grîu, a mîncat două boabe, iar Eva numai unul. Făcînd aceasta după sfatul diavolului, îndată după gustarea grîului i s-a umflat lui Adam pîntecele și s-a făcut ca un timpan (tobă). Iar cauza acestei umflături o explică prin aceea că, mai înainte de a păcătui, Adam nu avea nevoie de mîncare pentru a-și păstra viața și de aceea n-avea nici anus, parte a trupului care nu-i era de trebuință. Dar după ce a mîncat din grîul acela oprit, i s-a umflat pîntecele, pentru că n-avea pe unde să-l golească și de aceea a început a se chinui de dureri insuportabile și de chinuri aducătoare de moarte. Dumnezeu, văzînd nenorocirea lui, s-a milostivit și a trimis pe arhanghelul Gabriel care, sfredelînd cu degetul arătător dosul lui Adam și al Evei, le-a deschis stomacul și le-a arătat locul pe unde să-și lepede excrementele. Iar cînd prin canalul nou deschis au răbufnit cu mare iureș excrementele, Adam, temîndu-se ca nu cumva să spurce raiul, locul cel mai cinstit și pretutindeni luminat de strălucirea lui Dumnezeu, mai întîi le-a luat în mînă dar neștiind sărmanul unde să le ascundă și ca nu cumva prin putoarea grîului mistuit în stomac să-l jignească pe Dumnezeu și pe îngerii care păzeau raiul, s-a temut să le arunce la pămînt, de aceea le-a mînjit în jurul mădularului ascuns și pe la încheieturi (ca fiind părțile cele mai ascunse ale trupului). Simțînd însă el însuși putoarea aceea grea, a dus scîrna mai aproape de nări și mirosînd-o, și-a murdărit buza de deasupra, de la care materie îndată i-au crescut mustăți și păr în nări, pe obraji, lîngă mădularul ascuns și pe cap. Și, transpirînd, s-a umplut și restul corpului

de scîrna aceea dar fiind materie puțină, deși i-a crescut părul peste tot trupul (căci se crede că numai barba, sprîncenele și genele făcute spre împodobirea trupului i-au fost date din naștere lui Adam), acesta era scurt. Același lucru i s-a întîmplat și Evei, însă fiindcă la ea a fost materie mai multă, și părul din cap s-a făcut mai mult și mai lung. Apoi, văzînd Adam că-i crește părul, care îl acuza ca un martor de păcatul făcut și de călcarea poruncii, ca nu cumva acest lucru să fie văzut de Dumnezeu, a început a smulge firele de păr ce creșteau (de aceea perii / din jurul mădularului de rușine și din alte locuri spuse mai înainte sînt socotiți *mekruh* ⁴³⁶, adică urîcioși, și au obiceiul a-i nimici — despre care lucru se vorbește mai pe larg în capitolul *Despre ceremonii și despre rînduielile legiuite*), dar în zadar. Căci în curînd a dat un tremur peste trupul lui, în curînd Gabriel arhanghelul i-a luat de pe cap diadema pe care o purta, în curînd Mihail a dezbrăcat de pe amîndoi hainele pe care li le dăduse Dumnezeu, în curînd rușinea și roșeața i-a tulburat, în curînd au auzit glasul lui Dumnezeu grăind : „O, Adame, oare fugi de mine cel ce te chem ?” Adam a răspuns : „Unde pot să fug sau să mă ascund de fața ta ? Nu fug de tine, ci de rușinea păcatului meu, dar la tine este milostivirea !”

111

Il ocărăște Dumnezeu

Și i-a zis Dumnezeu : „Eu ți-am poruncit să nu guști din pomul grîului, apoi ți-am mai dat înțelepciune și cunoașterea numelor mele (despre care vom vorbi în capitolul *Despre științe*) ; am pus și frică în inima ta, ca văzînd răul să te temi și să te ferești. De ce, văzînd pe șarpe, nu te-ai speriat și n-ai fugit ? De ce prin înțelepciunea dată ție n-ai înțeles și prin cunoaștere n-ai cunoscut pe Iblis care se ascundea în șarpe și care-ți vorbea nu adevărul, ci minciuna ? Dacă ai fi întrebuințat drept și cum se cuvenea acestea, nici pe el nu l-ai fi ascultat, nici mie nu mi-ai fi greșit așa de greu, nici n-ai fi căzut din demnitatea ta fericită”. Și așa a blestemat Dumnezeu mai întîi pe diavol, osîndîndu-l la

chinurile veşnice, a blestemat pe şarpe să petreacă în munţi şi în câmpii pustii şi pierzându-şi chipul cel dintîi şi picioarele să se tîrască pe pămînt.

A fost supus morţii

L-a blestemat şi pe Adam să fie supus morţii, el şi copiii şi tot neamul lui ; şi a blestemat şi pe Eva, zicînd : „Pentru că tu ai omorît un om şi un bărbat şi ai vărsat sînge, de acum, în fiecare lună, atîta sînge va curge din trupul tău, cît poate ajunge să zideşti şi să întocmeşti un om“.

Şi fiind Adam şi Eva izgoşiţi din rai, se căiau foarte şi cereau de la Dumnezeu iertare. Iar milostivul Dumnezeu l-a întrebat pe Adam, ce cere aşa de stăruitor de la el ? Răspuns-a Adam că nu petru sine, ci pentru fiul său Muhammed cere. A zis Dumnezeu : „De unde îl cunoşti pe Muhammed sau numele lui ?“ Adam a răspuns zicînd : „În trei locuri am citit numele lui, în rai, în cer, şi pe tronul lui Dumnezeu“, care este *Arş*. Auzind acestea Dumnezeu a primit cu blîndeţe pocăinţa şi mărturisirea lui Adam şi i-a făgăduit că prin acelaşi Muhammed va intra mai tîrziu din nou în rai, şi că toţi copiii lui care vor crede în Muhammed se vor învrednici de bucuriile raiului. /

Despre prorocii de la Adam şi pînă la Noe

Fiii lui Adam

De acolo mergînd Adam şi Eva în ţările Indiilor şi rătăcind prin ele mai mult de trei sute de ani nu s-au văzut niciodată unul cu altul. Şi îngăduind astfel Dumnezeu, s-au întîlnit pe muntele *Araf*⁴³⁷, în ziua *Arife* (care este ziua premergătoare *Bairamului*). Fiul cel dintîi pe care l-au făcut era atît de mare şi de o statură aşa de înaltă, încît ridicînd capul auzea conversaţiile şi cîntările îngerilor care cîntau în cer. Iar îngerii, supărîn-

du-se de curiozitatea omului, s-au plîns lui Dumnezeu că sînt tulburați la cîntare ; și astfel, după porunca lui Dumnezeu, i-au scurtat înălțimea, luînd din ea 60 de coți.

Abel și Cain

În continuare Eva a născut o mie de fii, dintre care cel dintîi a fost *Kabil*, al doilea *Habil* ⁴³⁸. Aceștia s-au născut amîndoi pereche, adică gemeni cu surorile lor. Dar sora care s-a născut cu *Habil* era urîță, iar cea care s-a născut cu *Kabil* era frumoasă la față. Și Dumnezeu a poruncit ca *Habil* să-și ia de nevastă pe sora lui *Kabil* cea frumoasă. Pentru aceasta *Kabil* l-a invidiat pe fratele său și a zis : „Nu voi face după porunca lui Dumnezeu, nici nu voi îngădui ca *Habil* să-și ia de nevastă pe soru-mea care s-a născut cu mine“. Și zicînd aceasta nu numai că s-a arătat potrivnic lui Dumnezeu și neascultător ci, aflînd prilej, l-a ucis și pe fratele său. Și a curs dintr-însul atîta sînge, că toate mările și rîurile s-au înroșit. Iar cînd jivinele cele însetate au băut din apa cea înroșită cu sîngele lui *Habil*, atunci și acelea au luat patima mîniei și a dușmăniei.

Dumnezeu făgăduiește să-l trimită pe Muhammed

Și au plîns Adam și Eva asupra lui *Habil*, neconținut, 40 de zile. Dumnezeu vrînd să-i mîngîie a zis : „Încetați de a vă mai tînguî, căci eu voi face sufletul lui *Habil* întîiul mucenic și părtaş al desfătărilor raiului și în locul lui vă voi da fiu pe Muhammed, cel mai frumos dintre toți oamenii, căpetenia tuturor prorocilor și conducătorul tuturor oamenilor“.

Set

După ce a împlinit Adam o mie de ani de viață, a fost înștiințat că se va muta din această viață de ne-cazuri la bucuriile raiului, de aceea să încredințeze fiului său *Șeit* ⁴³⁹ cunoașterea și stăpînirea asupra pămîntului, pe care le primise de la Dumnezeu, fiindcă Dumnezeu i-a dat lui (*Șeit*) ceva din strălucirea sufletului lui Muhammed, ca să poată cunoaște voia lui Dumnezeu, să păzească legea și să țină stăpînirea întru dreptate. /

Şeit a zidit o mie de cetăţi, iar în ele acelaşi număr de *djeamii* şi *minare* ⁴⁴⁰ (turnuri mici). Şi a luat *ezan-ul* ⁴⁴¹ întru mărturisirea credinţei muhammedane.

Idris

După aceasta a moştenit darul prorociei *Idris* (care se vede în *Sfînta Scriptură* că este Enoh) ⁴⁴². Acesta avea trup nu din carne, ci din altă materie, ca sticla sau cristalul, de aceea nesupus putrezirii. Acesta a născocit cel dintîi scrierea şi citirea literelor. Şi a scris el din ştiinţele dumnezeieşti (cu care îl învăţase Dumnezeu pe Adam, iar Adam le transmisese copiilor săi), treizeci de cărţi. Dar cum, datorită tăriei trupului şi a materiei care nu cunoaşte putrezirea, nu putea să moară, Dumnezeu l-a ucis, pe urmă l-a înviat şi l-a luat la cer, ca să păzească acolo cărţile legii pe care el însuşi le scrisese.

Muhammed

Dar numai pînă la venirea lui Muhammed ; cînd la vremea sa (Muhammed) s-a suit la cer, acestea au fost adăugate la cartea *Curanului* şi înscrise la poruncile cele noi ale lui Dumnezeu. Spune cartea *Muhammedie* că acela a trăit 360 de ani.

CAPITOLUL AL NOUALEA

Despre Noe

Nuh

După *Idris* a venit la prorocie *Nuh* (Noe) ⁴⁴³, în zilele căruia s-a întîmplat potopul lumii. Aceasta au furat-o din *Sfintele scripturi* ale noastre însă, după obiceiul întrebuiţat la ei, din istoria cea adevărată compun un basm atît de mincinos şi caraghios, încît celor ce ascultă li se par la fel de plăcute ca povestirile de seară pe care le spun femeile pentru copiii cei mici. Să spunem, deci, cîte ceva din istoria lor dezgustătoare şi lungă despre Noe. Ei cred că oamenii dinainte de potop

au fost toți uriași care, depărtându-se de Dumnezeu, au introdus idolatria și de aceea, mîniindu-se Dumnezeu, s-a gîndit să piardă prin apă tot sufletul cel viu.

Corabia lui Noe

Deci, zic ei, cu mulți ani mai înainte de a porunci Dumnezeu lui Noe să-și construiască o corabie, arătîndu-i cît de mare și de largă trebuie să fie, Noe, judecînd după modelul dat greutatea lucrului, se plîngea înaintea lui Dumnezeu că numai cu puterile sale și ale fiilor săi nu poate să adune și să pregătească atîta material de lemn, mai cu seamă că toți ceilalți fii omenesți care persistă în idolatrie îl urăsc, pentru că de multe ori / îi mustră pentru necredință și superstiția cea fărădelege. Răspunzîndu-i, Dumnezeu i-a poruncit ca luîndu-și rînduiala sa cea prorocescă, precum se cuvine, să vestească tuturor în lume nenorocirea ce vine și potopul ce va fi peste tot pămîntul. Și dacă cineva vrea să-și scape sufletul său de potopirea apelor, să adune lemne și celelalte necesare pentru construirea unei astfel de corăbii și să ajute la lucru.

114

Uriașii

Cînd a prorocit Noe lucrul acesta din porunca lui Dumnezeu, toți uriașii au rîs și l-au batjocorit, zicînd că e mincinos și nebun, afară de unul singur, cel mai mare gigant, căruia numele îi era *Dabetularz* ⁴⁴⁴.

Dabetularz

Acesta era de atîta mărime și înălțime la trup încît, cînd intra în ocean pentru prinsul peștilor, adîncimea apei nu-i ajungea nici pînă la gleznele picioarelor și, prinzînd din cei mai mari (care sînt în general numiți *balene*), întinzînd mîna în fața soarelui și frigîndu-i ca la foc, în fierbințeala soarelui, așa îi mîncă. Deci acestui gigant, care trăia la marginea Indiei, i-a poruncit Dumnezeu să-l viziteze pe robul și prorocul său Noe. Acela, după porunca lui Dumnezeu, lăsînd îndată vînatul peștilor, s-a dus la Noe și, urîndu-i pace, a întrebat pentru

179

ce-l cheamă, de vreme ce el a venit din porunca lui Dumnezeu. Noe a răspuns că n-are nimic să-i poruncească, decât ca să-și pieptene barba cu degetele în chip de pieptene. Făcînd lucrul acesta după poruncă, atîta grămadă de lemne a scuturat din barba sa, încît le-a fost de ajuns pentru construirea acelei corăbii. Iar lemnele acelea erau copaci întregi care, cînd trecea el prin păduri dese și de neumblat și rupea totul înaintînd, chiparoși de mai mulți ani și molizi se înfigeau în barba lui ca niște surcele mici. Deci construind Noe corabia din aceste lemne, a intrat în ea cu familia (casnicii) și cu toate vietățile (precum se povestește în *Sfînta Scriptură*) și, întinzînd pînzele, o îndrepta cu cîrma (de unde și zicala lor : „Dacă ți-e cîrmaci Noe, de ce te temi de valurile mării?”) ajutîndu-l și păzindu-l dreapta lui Dumnezeu.

Potopul

Și cînd a fost astfel potopul (căci Dumnezeu a lăsat să se verse pe pămînt apele ce sînt deasupra cerului *Arș*), toți oamenii și toate dobitoacele au pierit, afară de uriașul *Dabetularz* (care a adus lemnele în barba sa), căci atunci cînd apele s-au ridicat cu 60 de coți deasupra celor mai înalți munți, nu i-au udat nici genunchii.

Șoarecii

115 Cînd plutea Noe pe adîncimea de nemăsurat a valurilor, întinzînd pînzele în toate părțile lumii, din cauza timpului îndelungat, pe corabie au apărut așa de mulți șoareci, / încît neajungîndu-le hrana cea de toate zilele au fost siliți să roadă tăblițele (scîndurile) corăbiei. Și rozînd multe găuri în fundul corăbiei, l-au adus pe Noe și toate vietățile în mare disperare pentru viața lor și în nenorocire. Neștiind Noe cum să tămăduiască acest rău și să scape el și vietățile de năpasta aceea, a strigat către Dumnezeu. Iar Dumnezeu i-a zis : „Cînd va ieși afară elefantul, mergi după el și sărută-l în gaura pe unde-i iese baliga !” Cînd a făcut acest lucru a ieșit împreună cu baliga un porc foarte mare.

Porcul

Acela, după obiceiul său, a curățit toate latrinele și a mâncat baliga. Iar din baliga porcului au ieșit veștile, care au început a-i omorî pe șoareci. Dar și acestea, obosite de mulțimea de șoareci, parcă nu reușeau nimic.

Motanul

A poruncit atunci Dumnezeu lui Noe să-l lovească pe leu în frunte și, când a făcut aceasta, îndată a ieșit din nările lui un motan, care a omorât toți șoarecii. De aceea la ei motanul este respectat, deși se numără printre animalele cele necurate. Pentru această binefacere Dumnezeu a rînduit ca unul dintre motanii ce se trag din neamul acestuia să moștenească raiul și despre el vom vorbi la locul convenit în capitolul *Despre rai*⁴⁴⁵.

Pe urmă, când s-au împrăștiat apele, se spune că s-a oprit corabia pe muntele Araf (situat aproape de Mecca și pe care muhammedanii se obligă să-l viziteze ca pe un loc sfînt la fel ca Mecca, despre care vom vorbi în capitolul *Despre locurile sfinte*)⁴⁴⁶. Când s-a uscat pămîntul, Noe cu familia sa și cu toate viețuitoarele au ieșit din corabie și îndată, împreună cu fiii săi Sim, Ham și Afet⁴⁴⁷ (căci cu aceleași nume se numesc și la muhammedani), a adus jertfă lui Dumnezeu pe muntele Araf.

Noe se îmbată

Petrecînd pentru sănătatea sa și a familiei a băut vin (pentru că pe atunci vinul nu era încă oprit) pînă ce s-a îmbătat și, ca un ieșit din minți, a adormit și i s-a dezgolit trupul în așa fel încît i s-au văzut părțile lui cele de rușine. Ham, văzîndu-l pe tatăl său dezvelindu-se fără rușine, a spus rîzînd despre goliciunea tatălui său lui Afet (de la care cred ei că își au începutul lor Muhammed și toți muhammedanii). Afet, auzind aceasta, și-a luat mantaua și, mergînd cu spatele înaintea, ca să nu-l vadă, l-a acoperit pe tatăl său. Deșteptîndu-se Noe și aflînd de la ceilalți fii ai săi ce i s-a întîmplat, pe

Afet l-a binecuvîntat, ca fața lui și a neamului lui să fie pururea luminoasă.

De ce sînt arapii negri

Iar pe Ham l-a blestemat ca fața lui și a neamului lui să fie neagră. Și de aceea arapii (care se socotesc a fi din neamul lui Ham) ⁴⁴⁸ s-au făcut negri și așa urîți. /

116 Se povestește că Noe a trăit 950 de ani. După el, se spune că numele prorocesc l-a purtat unul cu numele de *Hadadeb* ⁴⁴⁹ și că lui i-a urmat un oarecare *Salih* ⁴⁵⁰, iar după acesta *Ibrahim* ⁴⁵¹. Pe care din *Sfînta Scriptură* îl cred ei că a fost Hadadeb n-am putut afla. Salih însă am spus că este Melchisedec.

CAPITOLUL AL ZECELEA

Despre Avraam și copiii lui

Avraam

Mai înainte ca Avraam (după ei *Ibrahim*) să se fi convertit la credința dumnezeiască (căci spune *Curanul* că Avram a fost închinător de idoli ⁴⁵² și după convertirea sa l-a muștrat tatăl său de idolatrie)*, toți oamenii aveau o singură limbă, siriaca, pe care Dumnezeu a împărțit-o în 72 de limbi la zidirea Turnului ⁴⁵³. Deci, toate aceste limbi l-a învățat Dumnezeu mai întîi pe Avraam și l-a trimis spre convertirea lui *Nemrud* (acesta este Nemrod) ⁴⁵⁴, care zicea despre sine că este Dumnezeu, pentru cunoașterea lui Dumnezeu. Iar Avraam, fiind luminat de cunoașterea lui Dumnezeu și de credința musulmană, mai întîi s-a rugat așa lui Dumnezeu (după cum se află în *Curan*): „O, Dumnezeu! Ridică pe fiul progenerurii noastre (îl înțelege pe Muhammed), mijlocitor, proroc, spre îndreptarea faptelor bune, vestind prin *Scriptură*, căci tu ești căpetenia cea preaînaltă, care pe toate le știi și le auzi” **. Apoi:

* *Coran*, XXXVII, 83—87.

** *Ibidem*, 100—101.

Din izvoarele Sistemului : Sir Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672. Frontispiciul.

ISTORIA DELLO STATO PRESENTE DELL' IMPERIO OTTOMANO.

NELLA QUALE SI CONTENGONO.

Le Massime Politiche de' Turchi, I punti principali della Religione Mahomettana. Le Sette, le Eresie, e gli ordini diuersi de' suoi Religiosi.

La Disciplina militare, il conto esatto delle forze per Mare, e per Terra, e delle rendite dello stato loro.

Composta prima in lingua Inglese dal Sig. Ricaut, Scudiere, Segretario del Sig. Co. di VVinchelsey Ambasciadore straordinario del Rè d'Inghilterra Carlo secondo, a Sultan Mahometto Han IV. che al presente Regna.

Tradotta poscia in Francese dal Sig. Briot, E finalmente trasportata in Italiano

Da COSTANTIN BELLI Accademico Taffista.

All' Illustriss. & Eccellentiss. Sig.

BATTISTA NANI
CAVALIER PROCURATOR MERITISSIMO
DI S. MARCO.

VENETIA M. DC. LXXII.

Presso Combi, & La Nou.

CON LICENZA DE' SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

Din izvoarele Sistemului : Sir Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672. Foaia de titlu.

C A P. XVIII.

Delli Edhemis,

Religioso dell'ordine d'Edhemi Vn Santone, ouero Santo
huomo delli Turchi

L primo Fondatore di quest'ordine era chiamato *Ibraim Edhem*, del quale li Discepoli, e gli Settatori stessi parlano molto oscuramente. Dicono che suo Padre era schiavo, e di nazione Abissino, ch'andò vn giorno al forte *Feronan*, per tratenerli con *Ibrimelik* Re del Cairo, ch'era huomo ben fatto, molto onesto, e grato nella conuersazione, diligente di piacere a Dio, e che passaua la notte e'l giorno nelle Moschee a leggere l'Alcorano co'l volto per terra, e a prononciare fouente queste parole. O Dio! tù m'hai data tanta sapienza, che conosco euidentemente, che tù prendi cura di mè, e che sono nella tua protezione. Perciò o Dio sprezzando ogni sorte di potenza, e dominio, io mi dedico alla meditazione della filosofia, e
mi

Din izvoarele Sistemului : Sir Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 203 (*Despre dervişii edhemi* = *Sistemul*, p. 307).

ПЕТРУ ВЕЛІКОМУ

СВЯЩЕННАГО РОССІЙСКАГО ГОСУДАРСТВА,
ОСВЯЩЕННѢЙШЕМУ АВТОКРАТОРУ, ВЪРХЪ
ПРАВОСЛАВНЫЯ ВСЕБОДРОВЕННѢЙШЕМУ ЗА-
ЩИТИТЕЛЮ, ІМПЕРАТОРУ БЛАГОЧЕСТІВѢЙ-
ШЕМУ, ПРЕБЛАГОМУ, ОЦУ ОТЕЧЕСТВА. СЛО-
ДѢЯНИИ ПРОГОНИТЕЛЮ, ДОБРОДѢТЕЛИИ ЖЕ И
СВОБОДНЫХЪ НАУКЪ, И ХУДОЖЕСТВЪ НАСАДИТЕЛЮ.
СЛАВЕНСКИХЪ НАРОДОВЪ ВЪЧНЫЯ СЛАВЫ НАЧАЛ-
НѢЙШЕМУ АВТОРУ, ВЕЛІКОМУ КНЯЗЮ, ПОБѢДІ-
ТЕЛЮ, ПАДШІХЪ ВОЗСТАВИТЕЛЮ, ЦАРСТВА ПРИ-
БАВИТЕЛЮ И РАСПРОСТРАНІТЕЛЮ. ОРДІНА СВЯ-
ТАГО АПОСТОЛА АНДРЕА ОСНОВАТЕЛЮ СМОТРЕЛІ-
ВѢЙШЕМУ, И ИНЫХЪ ОРДІНОВЪ КАВАЛЕРУ ПРЕ-
ДОСТОИНѢЙШЕМУ ПРЕОБРАЖЕНСКАГО ПОЛКА
ВЕРХОВНОМУ ХІЛІАРХУ, ОБОЕГО ВОЙСКА МАРСУ,
И АРХІСТРАТИГУ ГЕНЕРАЛНѢЙШЕМУ, НАШЕГО
ВЪРХЪ ДЕРЖАВНѢЙШЕМУ НЕПТУНУ, НА ЧЕТЫРЕХЪ
МОРЕЯХЪ РОССІЙСКАГО ФЛОТА ВІЦЕАДМІРАЛУ,
АГЛІЙСКАГО ЖЕ, ГАЛАНСКАГО, И ДАЦКАГО АДМІ-
РАЛУ ИЗБРАННОМУ, И ПРОТЧ. И ПРОТЧ. ІІ ПРОТЧ.
ГОСУДАРЮ И ПОВЕЛІТЕЛЮ СВОЕМУ ВСЕМІЛОСТІ-
ВѢЙШЕМУ И ПРЕКРОТЧИШЕМУ,

С Л О В О П Р І Н О Ш Е Н І Е .

ВѢЯЩИИ УЖЕ ПРЕХОДИТЬ ГОДЪ. ІМПЕРАТО-
РОВЪ БЛАГОЧЕСТІВѢЙШИИ, ОМЪ НЕЛІЖЕ
ПРЕТВОРЕННѢЙШИИ МІЛОСТИ СВОЕЯ, ОСОБЛІВОЮ
НА МЯ ИЗЛИВАЕМОЮ БЛАГОСТІЮ, ПОДЪ СѢНЬ,
И ЩИТЬ РОССІЙСКАГО ОРАЛА ПРИЯТИ МЕНЕ, И
ПОКРОВІТЕЛСТВОВАТИ БЛАГОВОЛІЛО. ВЕЛІЧЕ-
СТВО ВАШЕ. ДЕСЯТОЕ ЛѢТО УЖЕ НАЧИНАЕТ-
СЯ, ОМЪ НЕЛІЖЕ ВЪ СЕЯ ПРАВОСЛАВНОРОССІЙСКОЙ
МОНАРХІИ, БЛАГОПІШНУЮ ЖІЗНЬ ПРЕПРОВОЖДАЮ. А ЕЩЕ БЕЗЪ
ВОСЯГІЯ, ПОЧЕСОМУЛІБО ХВАЛІМЫЯ, ПОКАЗАННЫЯ ОМЪ МЕНЕ СЛУЖОМЪ
ВАШЕ

*Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane, Sanktpiterburh,
1722. Epistolă dedicatorie către Petru cel Mare.*

după cum i-a fost poruncit de Dumnezeu, s-a dus la Nemrud și i-a propovăduit lui numele și voia lui Dumnezeu. Dar acel necredincios și mândru tiran (asupritor), nu numai că n-a crezut adevărului lui Avraam, ci a poruncit să-l prindă și să i se închine lui ca lui Dumnezeu, iar dacă n-o vrea să facă aceasta, îl va osîndi la ardere. Astfel, Avraam a fost prins și adus la Nemrud în cetatea *Rikka* (numită în *Sfînta Scriptură* Raghes) ⁴⁵⁵. Avraam a propovăduit cu îndrăzneală înaintea împăratului numele lui Dumnezeu și legea tăierii împrejur, iar pe Nemrud l-a mărturisit că este un om muritor mincinos, nelegiuit și fățarnic, iar nu Dumnezeu adevărat. Iar cînd Nemrud a poruncit ca Avraam să fie aruncat în foc spre ardere, Avraam l-a rugat ca, dacă vrea să se arate că este Dumnezeu, atunci el însuși, nu altul, să-l arunce în flacăra focului. / Nemrud cel fără de minte, necunoscînd că focul este atît de mare încît din cauza fierbinTELII nu putea nici să se apropie de gura cuptorului, l-a dus și, neputînd să-l arunce, s-a rușinat foarte, de aceea a poruncit alor lui să-l taie pe Avraam cu sabia, dar au fost opriți de puterea lui Dumnezeu să facă aceasta. Nemrud, aprinzîndu-se mai mult de mînie, a poruncit să se pregătească un *mendjelik*, adică catapultă ⁴⁵⁶, cu care să-l arunce pe Avraam dintr-un turn foarte înalt de pe zid (pe care acum îl arată în cetatea mai sus zisă), în focul pus dedesubt. Cînd s-a făcut aceasta și Avraam a căzut în focul acela foarte mare, îndată a țîșnit din mijlocul cuptorului un izvor preaîmbelșugat de apă rece care a stins focul ; și astfel Avraam a fost păzit întreg și nevătămat.

117

Vrea să-l aducă jertfă pe Isaac

După aceea, slobozit fiind prin puterea lui Dumnezeu din mîinile lui Nemrud, Avraam s-a dus cu toată familia sa la locul unde e acum Mecca. Și cînd s-a suit el pe muntele Araf, a poruncit Dumnezeu să i-l aducă jertfă pe fiul său Isaac. Deși Avraam (după cum spune *Curanul* în capitolul 46) a zis fiului său Isaac : „O, fiule, mi s-a vestit în vedenie să-ți tai capul. Voiești să fac asta ? Spune !” Răspuns-a Isaac : „Împlinește cele

vestite ție, căci pe mine mă vei vedea că le îndur pe toate cu curaj” *. Dar, împiedecat de înger, a jertfit lui Dumnezeu un berbec în locul lui **. De unde este o lege pentru muhammedanii ce vizitează Mecca să se suie pe muntele Araf și să aducă jertfă un berbec (despre taina acestei jertfe vezi mai multe la locul cuvenit) ⁴⁵⁷.

Pe urmă Avraam și-a așezat tabăra și corturile pe locul unde spun că se află astăzi templul Meccăi (despre acest lucru vezi în capitolul *Despre Mecca*). Și le-a așezat astfel, încît nimeni dintre cei ce călătoreau să nu poată trece prin locurile acelea sau prin tabără fără ca mai întîi să treacă pe la cortul lui (căci ulițele toate se adunau la cortul lui Avraam ca razele de la circumferință spre centru) și, ospătînd și întărind pe fiecare cu mîncare, îl slobozea în calea ce o avea de făcut. De aceea cred ei că prin binecuvîntarea lui Avraam s-a sălășluit în inimile oamenilor să dorească de bunăvoie a călători la Mecca, pentru ca acolo, adunîndu-se din toate colțurile lumii, să se ospăteze. Și mai afirmă că locuitorii Meccăi (care se numesc *medjeviri*) ⁴⁵⁸ au luat de la același Avraam că nu se cuvine a-i cerceta pe oaspeți (ziși *musafiri*) ⁴⁵⁹, sau să-i caute la față, ci să-i primească pe toți pînă la unul și să-i onoreze cu o egală cinste a ospitalității și cu iubire de oameni. Cauza acestei legi spun ei că ar fi / următoarea : S-a întîmplat odată că în timpul prînzului lui Avraam n-a venit nici un oaspete. Atunci Dumnezeu a trimis pe Gabriel arhanghelul în chip și haine de sărac scîrbos, ale cărui unghii crescuseră atît de mari încît aveau sub ele o mulțime de murdărie puturoasă. Făcîndu-i-se lui Avraam scîrbă de aceasta, nu l-a ospătat și nu i-a pus prînz înainte, ci l-a gonit flămînd și însetat. Dumnezeu s-a mîniat pentru aceasta și prin același Gabriel i-a descoperit, poruncindu-i să nu se uite nici la curățenie, nici la întinăciune, nici la îmbrăcămîntea oaspetelui, ci pe toți să-i pri-

* *Coran*, XXXVII, 102 : „O, fiule, m-am văzut pe mine însumi în vis sacrificîndu-te ; ce gîndești despre aceasta ?” El spuse : „O, tată, fă ce ți s-a poruncit, mă vei afla răbdător dacă așa vrea Dumnezeu”.

** *Geneza*, 22, 1—14.

tească și să-i ospăteze cu aceeași cinste și bunăvoință. De unde este la ei obiceiul să se spună și să se țină a o lege că prânzul nu este al gazdei, ci al lui Dumnezeu și al societății, la fel și oaspetele este al lui Dumnezeu, iar nu oaspetele lui.

Ismail

Mai spun că Ismail ⁴⁶⁰ a luat de la tatăl său bine-vîntare egală cu cea a lui Isaac, iar de la Dumnezeu același dar al prorociei, dar pe cel dintîi îl socotesc mai desăvîrșit și mai cinstit pentru că din sămînța lui (a lui Ismail) s-a născut Muhammed, și nu oricum, ci după făgăduința lui Dumnezeu către Avraam și chiar către Ismail. Și ca să nu se îndoiască Avraam de venirea lui Muhammed, i-a dat lui fiu pe Ismail, asemănător în totul lui Muhammed la statură, la înălțime, la frumusețea feței (afară de strălucirea Duhului lui Dumnezeu), în bucuriile sufletești, în vitejie și altele. Dar ei, furînd *istoria sfîntă* *, o transformă într-o fabulă de speriat, făcînd zic că Sarra, vrînd să-l omoare pe Ismail încă prunc fiind, împreună cu mama sa Agar, fiind îmblînită de Avraam și amenințarea lui Dumnezeu domolită, a izgonit-o pe aceea din casă cu copilul plîngînd. Și rătăcind pe un drum necunoscut prin locurile nisipoase ale Arabiei pustii, se aflau amîndoi în primejdie să piară, topindu-se împreună cu copilul de arșița prea mare și de sete. Agar, ca să nu vadă moartea atît de cumplită a fiului ei, a aruncat copilul pe nisip și s-a dus departe de el. Iar Ismail (chinuit de sete), bătînd cu picioarele în nisip și scormonindu-l, îndată a țîșnit un izvor pururea curgător și, întorcîndu-se Agar la fiul ei, a cunoscut minunea lui Dumnezeu. Bînd și ea și stropind și copilul, s-a răcorit (acest izvor care curge între Medina și Mecca îl numesc acum *Zemzem*) ⁴⁶¹. Cei care vizitează Mecca au obiceiul să ia din apa aceasta în vase mici de sticlă și să o ducă acasă, și ei cred că ea rămîne în orice vreme nestricăcioasă. Apoi spun că prin porunca

* *Geneza*, 16, 1—15.

lui Dumnezeu Agar a fost iarăși primită de Avraam în casă și binecuvîntată / de Dumnezeu, și a fost mamă tuturor popoarelor arabe și lui Muhammed însuși.

Iacov

Despre Iacov (după ei *Iakub*)⁴⁶², că a avut el doisprezece fii și că aceia sînt patriarhii neamului israelit sau, după cum zic ei *Iehuda*, iudaic⁴⁶³, au învățat din *Sfintele scripturi* *.

Iosif

Despre vînzarea lui Iosif cel frumos de către frați prin negustori în Egipt, luat apoi în casa lui Faraon (zis de ei *Firaun*)⁴⁶⁴ pentru tîlcuirea visurilor și despre obținerea stăpînirii peste tot Egiptul, ei urmează întru totul *Sfintei Scripturi* (sau, după zicală, aproape pînă la talpă) **, dar dragostea turbată a nevestei lui Faraon și castitatea lui Iosif și credința lui față de stăpîn o urzesc mult mai fantastic. Părăsind însă aici acest basm, din cauza scîrboșeniei lui, ne vom grăbi spre istoria lui Muhammed.

Toți prorocii

Mai departe muhammedanii țin cu tărie și cred din învățătura *Curanului* că de la facerea lumii și zidirea lui Adam pînă la Muhammed a trimis Dumnezeu 224 000 de proroci și le-a predat lor același număr de cărți scrise de el⁴⁶⁵.

Legea lui Avraam

Iar legea dată lui Muhammed prin *Curan* nu este altceva decît desăvîrșirea și plinirea legii pe care a dat-o mai de mult Dumnezeu lui Avraam și urmașilor lui, și pe care Muhammed a desăvîrșit-o (întrucît Moise și Hristos n-au putut-o desăvîrși). Întrebuințarea precisă și adevărată a aceleia și celelalte rînduieli le-a introdus

* *Geneza*, 30, 1 și urm.

** *Ibidem*, 39—41.

i le-a întărit în lume, dar mai cu seamă printre popoarele arabe (către care a și fost în cea mai mare măsură trimis). De aceea din legea *Curanului* nimic nu se poate lua și nimic nu i se poate adăuga. Aceasta se afirmă din cuvintele *Curanului* care se citesc astfel în capitolul 25 : „Pe tine, zice, te-am trimis să urmezi legii lui Avraam, nedepărtându-te de ea niciodată *”. Și în capitolul al 19-lea : „Dacă te vei îndoi de careva dintre poruncile trimise ție, vei înțelege adevărul trimis ție citind cărțile ce au fost înaintea ta” **. Iar în capitolul 5 : „Dumnezeu cel pios și milostiv, și mai departe a predat oamenilor mai întâi *Tevrat* (*Vechiul Testament*), apoi *Indjil* (*Evangelhia*), căile cele drepte iar la urmă v-a dăruit de sus cartea *Elfurcan*, care confirmă legea voastră și aceasta cuprinde cuvinte foarte tari și de nesfârșit, care sînt mama și materia cărții” ***. Și în capitolul *Despre masă* zice : „Cartea *Curanului* nu este decît plinirea *Evangeliei* și a *Legii*” ****. (Vezi mai multe în cele ce urmează.) /

CAPITOLUL AL UNSPREZECELEA

120

Despre Moise, Aaron și Maria

Moise

Despre nașterea lui Moise ⁴⁶⁶, aruncarea lui în Nil de către maică-sa și aflarea lui de către fiica lui Faraon, despre luarea, hrănirea și creșterea lui în casa tatălui său, spun aproape aceleași ce sînt cuprinse în *Istoria sfîntă* *****. Iar despre fuga lui și scoaterea neamului israelit din Egipt multe vorbesc nebunește, felurite și pline de născociri, pentru care ne-ar trebui prea mult timp să le numărăm pe toate, dar vom spune pe scurt ceva din cele ce i s-au întîmplat lui Faraon.

* *Coran*, XVI, 161 : „M-a îndrumat Domnul pe o cale dreaptă : este o religie imuabilă, legea lui Avraam”.

** *Coran*, X, 94.

*** *Coran*, III, 20.

**** *Coran*, V, 48.

***** *Exodul*, 2 sq.

Faraon (la ei se spune *Firawn*), stăpînitorul întregului neam faraonit, foarte mare și numeros pe atunci (ei cred că țiganii de acum sînt de neam faraonit), nemaifiind mulțumit de domnia pămîntească, și-a pus în minte să i se împotrivească lui Dumnezeu și a vrut ca el însuși să fie venerat de toți și cinstit ca un Dumnezeu. De aceea, el cel dintîi, și-a născocit o podoabă și și-a cusut haine țesute cu fir de argint și de aur. Îmbrăcîndu-se în ele și strălucind de mult aur și argint, de pietre scumpe și mărgăritare, cu mare îngîmfare și trufie s-a arătat oamenilor. Văzîndu-l toți pe neașteptate, au crezut că este Dumnezeu și căzînd la pămînt i s-au închinat (de aceea a purta haine de mătase și pietre scumpe și a se închina omului pînă la pămînt e acum oprit muhammedanilor, deși de la această regulă sînt scutiți sultanul și cei ce slujesc la palat). Și nu numai capul și trupul, ci și părul din barbă îl avea Faraon împodobit la fel cu mărgăritare și pietre scumpe. Odată, fiica lui l-a adus la Faraon pe fiul ei adoptiv *Musa* (Moise), fiind încă de trei ani. Faraonul, foarte măgulit de frumusețea și vioiciunea copilului, l-a luat în brațe. Moise, inspirat de Dumnezeu, s-a înfipt cu mîinile în barba lui și i-a sfîșiat-o aproape toată, iar pietrele scumpe și mărgăritarele le-a scuturat la pămînt. La acestea, Faraon s-a rușinat (pentru că au văzut slugile că au fost sfîșiate și aruncate așa de urît barba și podoaba lui) și, aprinzîndu-se de mînie și de furie, a poruncit celor de față să omoare pruncul.

Dar fiica lui, cu sufletul rănit de prea multă tînguire și mîhnire pentru pierzarea unui prunc blînd și neștiutor, plîngea. Deci, mîniindu-se Faraon și pe fiica /

121 sa a zis : „De ce, nebuno, plîngi cu suspinuri pieirea vrăjmașului meu ?” Atunci Dumnezeu i-a dat fiicei lui Faraon înțelepciunea de care luminîndu-se a zis către tatăl său : „Nici pe vrăjmașul tău, nici pieirea acestui prunc nevinovat nu le plîng eu, ci nebunia și nesăbuirea ta, tată, care zici că ești nu numai om, ci și Dumnezeu peste toți oamenii și vrei să te cunoască și să te considere că ești astfel. Cum, rogu-te, ți s-a făcut vrăjmaș

în prunc de trei ani care n-are nici o înțelegere și judecată ? Și de care neprietenie sau vrajbă fiind mișcat a putut el să disprețuiască barba și podoaba ta ? Căci disprețul și respectul unui lucru vine numai de la o desăvârșită judecată, ceea ce acest prunc nu are. Deci, dacă vrei, tată, să afli adevărul cuvintelor mele, poruncește să se aducă înaintea pruncului două bliduri, unul plin cu aur, iar celălalt cu cărbuni aprinși. Și dacă pruncul va alege aurul și se va feri de foc, se va vedea limpede că are folosința înțelegerii și a discernământului ; iar dacă va alege mai degrabă focul decât aurul se va arăta fără îndoială nevinovat de vreo greșală sau călcare de lege.

Gîngăvia lui Moise

Lăsîndu-se convins, Faraon a poruncit să se facă după cuvîntul fiicei sale și astfel, cînd au fost aduse blidele, Moise cu mîinile deschise a luat cărbunii și îndată i-a băgat în gură ca pe niște mere bune de mîncat. De aceea, limba lui s-a ars atunci în așa fel încît la vîrsta cînd s-a desăvîrșit nu putea grăi limpede.

Toiagul lui Moise

Minunile făcute de Moise ei nu i le atribuie lui, ci toiagului pe care-l avea dat de Dumnezeu *. Ei urmează aproape toate cele ce se povestesc și la noi, dar după obiceiul lor, îmbrăcîndu-le în fabule înspăimîntătoare. Ei cred că Moise a primit *Tevrat*, adică *Vechiul Testament*, sau *Legea* cea scrisă de Dumnezeu pe *Turi-Sina* (astfel numesc Muntele Sinai) ⁴⁶⁷.

Tevrat

Iar *Cartea Legii* spun că era atît de mare, încît 70 de cămile abia puteau să-i ducă povara (dar minciuna aceasta nu e a lui Muhammed, ci a *talmudiștilor*) ⁴⁶⁸. După ce a luat *Cartea Legii*, Moise a văzut în ea cu duhul, ca și cum privea dintr-un munte foarte înalt,

* *Exodul*, 4, 1—5 ; *Coran*, XX, 17—21.

atîtea popoare, încît nu încăpeau nici pe cîmpii, nici pe munți. Văzîndu-le, l-a rugat pe Dumnezeu, zicînd : „O, Dumnezeule ! Ce fel de popoare atît de numeroase sînt acestea ale căror fețe luminează ca soarele ? Rogu-te, Dumnezeule, dacă este cu putință, fă-mă să le fiu lor proroc“. Răspuns-a Dumnezeu : „Nu se poate, pentru că popoarele acestea sînt popoarele lui Muhammed“. Iarăși a întrebat Moise : „O, Dumnezeule ! Am văzut și alte popoare care, amestecîndu-se cu îngerii tăi / și nefiind de o strălucire mai mică decît ei, te laudă și ți se închină ; cine sînt acestea ?“ Răspuns-a Dumnezeu : „Sînt ale aceluiași Muhammed“. A treia oară a întrebat Moise pe Dumnezeu : „O, Dumnezeule ! Văd și un al treilea popor care face neconținut rugăciuni în *mez-cidat* (în biserici) ⁴⁶⁹ și se află în mare cinste înaintea ta. Dacă vrei, pune-mă peste acesta“. Dumnezeu i-a răspuns : „Cu adevărat, nu te voi pune peste acesta, dar dacă vrei să-i fii părtaș lui, cere să-ți dăruiesc acest lucru“. După ce a cerut Moise aceasta de la Dumnezeu, Dumnezeu i-a zis : „Fă mărturisirea credinței lui, adică : «Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu și Muhammed este prorocul lui»“. Atunci, fără să-i pese, Moise a zis : „Cine este acel Muhammed, arată-mi măcar fața lui, să i-o văd. Căci știu că nici asemenea ție, nici locțiitor sau vizir nu ai“. Deși milostiv față de Moise, Dumnezeu a tunat îngrozitor, zicînd : „Dacă nu ți-aș fi iertat păcatul înainte de a-ți fi ieșit cuvîntul acesta din gură, cu adevărat ai fi fost vinovat de păcat. Dar acum nu voi căuta la greșeala și fărădelegea ta, dacă mă vei mărturisi pe mine că sînt Dumnezeu și că Muhammed este prorocul meu. Căci altfel, află că ziua judecății îți va fi groaznică și înfricoșată“. Făcînd această mărturisire de credință, Moise a primit iertarea păcatului și a fost socotit părtaș al poporului celui ce-l cunoștea pe Muhammed.

Mai departe, *Tevrat* cel trimis lui Moise din cer nu este altceva decît completarea legii dată lui Avraam (după cum am amintit și mai sus). Ei cred că toți israeliții care au crezut lui Moise și care au socotit pe prorocii ce i-au urmat aceluia drept căpetenii ale legii, și care au păzit cu sfințenie poruncile lui și au petrecut

În aceeași lege a lui Moise pînă la venirea lui Hristos și a învățaturii evanghelice, vor fi mîntuiți. Și afirmă că se vor arăta înaintea judecării lui Dumnezeu într-o fericire egală cu a celorlalți musulmani, sub steagul lui Moise, strălucind între soare și lună și celelalte stele — și că luminați de lumina lui Dumnezeu vor proslăvi pe Dumnezeu. Dar despre ele vezi mai multe în capitolul *Despre înviere* ⁴⁷⁰.

Horum

Muhamedanii au luat toiagul de la Aaron ⁴⁷¹ și l-au dăruit lui Moise, după cum am spus ⁴⁷². Nu-i atribuie nici o preoție, pentru că nu cunosc așezămîntul preoției. În rest, ei îl țin și-l respectă ca pe un mare proroc și ajutor al fratelui său Moise, conducător al poporului iudeu și judecător în chip de *kadi* ⁴⁷³.

Meriem

Deoarece *Curanul* reprezintă o vădită inspirație a vrăjmașului obștesc, nu se poate să nu-și descopere masca minciunii / și să nu arate că este minciună și tată al minciunii. De aceea a ticluit acea istorie pe care, răpind-o și furînd-o din *Sfînta Scriptură*, fără a ține seamă de timp, rînduială și materie și punînd unele în locul altora, printr-un procedeu atît de fericit a sădit-o în neamul cel foarte grosolan și simplu arăbesc, așa încît cei ce se țin acum de *Curan* preferă să înghită otrava minciunii cu gîtlejul deschis, decît să guste cît de puțin din dulceața adevărului. Lucrul se arată și mai limpede dintr-aceasta : Mariam (după ei *Meriem*), zice *Curanul*, este soră lui Moise și Aaron * ; iar muhammedanii cred că este aceeași Mariam ca și Maica Domnului nostru Iisus Hristos ⁴⁷⁴. Iar dacă cineva, fie și în mod condițional, le-ar arăta nepotrivirea timpului și a persoanelor, nu răspund nimic, ci numai condamnă la moarte. Ei mai cred că binecuvîntata Maria, Maica Domnului Iisus Hristos, a fost sfîntă, preacurată și preafărăpriană (nevinovată) fecioară, însă în chip mult

* *Coran*, XIX, 28.

mai înțelept și mai pios decât oricare eretici. Căci ei spun și mărturisesc că ea și după naștere a rămas fecioară ca și înainte de naștere, că a zămislit în pîntece de la Duhul Sfînt prin buna vestire a lui Gabriel și a născut printr-o rînduială mai presus de fire pe Domnul Iisus.

Era în Țarigrad, în zilele sultanului Muhammed, un bărbat turc foarte învățat și foarte stăruitor în știința fizică și (fiind dascăl de fizică în școala lui sultan Suleiman) avea uneori dispute cu ucenicii săi despre nașterea lui Iisus Hristos și despre fecioria preabinecuvîntatei Fecioare. Iar pentru că a zis că poate demonstra și arăta practic că orice fecioară poate zămisli fără a se împreuna cu bărbat, a fost învinuit de discipolii săi înaintea *muftiului*⁴⁷⁵ și adus la divanul vizirului. Fiind întrebat dacă a avut cu discipolii săi asemenea dispute despre nașterea lui Iisus Hristos, dacă e firesc sau doar o șiretenie ca o fecioară care n-a cunoscut bărbat să poată zămisli, el nu a tăgăduit, ci mai tare a confirmat, zicînd că acest lucru îl poate demonstra experimental. Auzind acest lucru, fără zăbavă și multă cercetare îndată l-au condamnat la moarte, ca pe un *murtad*⁴⁷⁶, adică evreu renegat. Și astfel înaintea ușilor școlii lui i-a fost tăiat capul.

Vezi despre aceasta mai pe larg în a noastră *Istorie a curții otomane* *, și aici mai jos în capitolul *Despre precurata Fecioară și Iisus Hristos Mîntuitorul*⁴⁷⁷.

Șua Ilias

Ei îl cred pe Iisus Navi⁴⁷⁸ urmaș al lui Moise în prorocie, iar după el pe *Ilias* (Ilie)⁴⁷⁹, pe care îl cred mutat / de viu la îngeri de către Dumnezeu și uneori purtat în căruță de cinci cai de foc.

Hamze

Despre judecători nu e nici cea mai mică amintire la muhammedani afară de Samson (după ei *Hamze*)⁴⁸⁰,

* D. Cantemirii, *Incrementa atque decrementa aulae othomaniacae*, II, 4, ann. qq.

a cărui povestire fantastică e cuprinsă într-o carte mare ⁴⁸¹, însă spun, după cum e firea minciunii, că acela a fost în același timp cu Chosroe și a avut cu el războaie grele și victorii preaslăvite. De unde și zicala lor : *Diriga zemanei kedjrev terzibași vu Hamzel Hoşrev*, adică „Vai ! nefericite erau timpurile când (au trăit) croitorul, Samson și Hozroe“ ⁴⁸².

CAPITOLUL AL DOISPREZECELEA

Despre David, Solomon și alții

David

Pe David ⁴⁸³ îl cred că este urmașul lui Ilie în darul prorociei și ales împărat al iudeilor (despre Saul însă nu știu nimic) ⁴⁸⁴, avînd pentru aceasta înțelepciune dată de Dumnezeu, vorbire frumoasă și scriind în *Zebbur* (astfel numesc ei *Psaltirea*) ⁴⁸⁵ noile rînduieli ale rugăciunilor, adică în ce fel trebuie să-l slăvească, să-l laude și să ceară milostivire oamenii de la unul Dumnezeu, ziditorul tuturor lumilor. La acestea adaugă următoarele cuvinte (spuse parcă de Dumnezeu către el) : „O, Davide ! eu am zidit pe om și pentru om lumea ; iar lui Adam pentru Muhammed i-am dat trup și l-am făcut viu din sufletul meu, pentru ca fără de îndoială să aștepte pe doftorul care vindecă sufletele păcătoșilor, adică pe Muhammed“. Mai spun că el (David) avea voce puternică și foarte joasă, de unde vocea hasului la ei, în muzică, se numește *daudi*, adică „davidică“ ⁴⁸⁶.

Suleiman

Afirmă că Solomon (la ei *Suleiman*) ⁴⁸⁷ a moștenit de la tatăl său nu numai darul prorociei și împărăția, ci că a fost monarh al întregului glob pămîntesc. Muhammed, înșelat de talmudiști, se luptă cu ei pentru născocirea fabulelor cu un război egal ; iar care dintre ei merită cununa va judeca cititorul din cele expuse. Muhamedanii cred că Solomon avea stăpînire peste oameni, demoni, uriași (pe care ei îi numesc *div*) ⁴⁸⁸,

peste fiare, dobitoace, pești și insecte și cunoștea limbile / tuturor și tot așa disputele lor și că le judeca ca pe cele omenești și împlinea dreptatea legii lui Dumnezeu și între viețuitoarele cele necuvîntătoare (căci ei cred că toate viețuitoarele au graiuri proprii și mijloc de a-și comunica una alteia gîndurile lor). Mai spun că printre femeile și țiitoarele lui cele multe, era una cu numele *Belhîz* ⁴⁸⁹, mai frumoasă decît toate femeile, și că de dragul ei a construit în diferite țări cu ajutorul și cu munca uriașilor și demonilor multe și felurite palate care întrec mintea omenească, grădini și cetăți largi, unele din piatră de porfir, altele din cristal, iar altele din aur curat sau argint. De aceea, dacă se văd undeva urme de clădiri din vechime, asiriene, persane, grecești, toate acelea le socotesc că sînt opera lui Solomon. Templul din Ierusalim, pe care Solomon l-a construit timp de 40 de ani întregi, pe care Nabuhodonosor (numit la ei *Puhtinnasir*) ⁴⁹⁰ l-a dărîmat, Ezdra l-a renovat, Titus Vespasian iarăși l-a dărîmat, Constantin cel Mare iar l-a restaurat, apoi Iulian Apostatul (Renegatul) a poruncit să-l sape și la urmă Iustinian cu mare cheltuială l-a rezidit, care (templu) este și acum ⁴⁹¹, îl cred că este clădirea cea dintîi a aceluiași Solomon și băsmuiesc că a avut ca muncitori la lucrarea aceasta nu oameni, ci demoni. În curtea acelei biserici este o coloană dintr-o singură bucată de marmoră de porfir, întreagă în lungime, lățime și profunzime, avînd 35 de coți, iar lățimea semicercului de 4 coți ⁴⁹². Spun că aceasta e adusă din țările cele mai îndepărtate ale Indiei de o femeie demonișă (unită cu un demon), ba încă și gravidă, dar ea n-a putut să ajungă la începutul lucrărilor temeliei din cauza distanței mari a locului, a greutății sarcinii din pînțece și a stîlpului atît de mare care însemna o povară insuportabilă. Și cînd o dojeneau în fața lui Solomon de lenevie și neascultare, ea a lepădat copilul înainte de vreme și de aceea stîlpul acela, ca necurat, a fost socotit nepotrivit pentru lucrul lui Dumnezeu, dar Solomon, spre uimirea celor ce priveau, a poruncit să fie pus înaintea ușilor bisericii.

Iarăși cred ei că el (Solomon) porunceă vînturilor și că, purtat de ele ca într-o căruță, șezînd cu țiitoarea

sa *Belhîza*, înconjura lumea într-o clipă. Însă acestea vor apărea mai limpede din adevărata minciună a *Curanului* și mai cu seamă din capitolul intitulat *Punerea mesei**, în care se spune că Solomon a adunat o mare oștire de demoni, oameni, fiare și păsări. Iar unii nesupuși, depărtându-se / de Solomon, s-au retras și (fugind) au văzut muștele urmându-i lui Solomon ca un rîu și au zis: „O, voi, muștelor! Intrați în locuințele voastre ca să nu vă strivească Solomon și oștirea lui“. La acestea o muscă a rîs iar ceva mai tîrziu, prefăcîndu-se toate în păsări, s-au aflat în convoiul lui de care, afară de musca aceea. Și a zis Solomon: „Ce se întîmplă, nu văd musca? O voi pedepsi și-i voi tăia capul, sau îmi va da seama de ce rămîne așa de departe în urmă“. Și a apărut musca și a zis: „Am aflat împărate, ceea ce nu știi tu. Vin la voi din Sava cu vești adevărate, căci am aflat o femeie care domnește acolo (se strecoară aici, ca în povești, în *Istoria împărătesei din Sava* care, cum ne transmite *Sfînta Scriptură***, a venit să vadă slava și să audă înțelepciunea lui Solomon) și au silit-o pe ea și pe poporul ei să nu cinstească soarele, nici pe altcineva decît pe Dumnezeu“, și altele⁴⁹³.

Și în alt loc zice că viermele le-a dat de știre demonilor că a murit (care cuvinte se spun așa de către interpreți): Solomon, sprijinit în toiag, a fost cuprins de o boală atît de neașteptată și de grea, încît îndată și-a dat sufletul, dar printr-o minune dumnezeiască n-a căzut la pămînt. Iar diavolii care îi slujeau lui, văzîndu-l că stă drept, socoteau că doarme; atunci, născîndu-se din pămînt un vierme, a ros dedesubt toiagul pe care se sprijinea Solomon și îndată Solomon a căzut jos. Alergînd demonii au înțeles că a murit și, fugind cu mare bucurie, au început de atunci să facă rău oamenilor***. Ajungă-ne însă acestea spuse pe scurt din cele foarte multe.

* *Coran*, XXVII (*Furnicile*), 17 sq.

** *III Împărați*, 10, 1—13.

*** Cp. *Coran*, XXXIV, 14.

În descrierea luptei lui Iov cu diavolul, a răbdării lui celei neînvînse, a tăriei lui sufletești și a nădejdi spre Dumnezeu,* ei urmează *Sfintei Scripturi* (căci ei cred că și el a fost din numărul muhammedanilor predestinați).

Ni s-a întîmplat să citim pe unii scriitori creștini care, înșelîndu-se din cauza numelor identice, socotesc că turcii, în suburbia Constantinopolului poreclită de ei *Eiubi Ensari* (astfel îl numesc ei pe Iov), vizitează și respectă mormîntul lui Iov. Să nu le fie cu supărare, dar aceasta nu-i adevărat ⁴⁹⁴. Niciodată n-au spus turcii aceasta în poveștile lor (deși nimic nu-i mai de laudă și mai obișnuit la muhammedani ca născocirea de basme). Ei spun că *Eiubi Ensari* (adică Iov slujbașul), despre care cred că zace în locul mai sus zis, a fost stegarul (praporgicul) califului *Amavia* și că a fost ucis la asediul Constantinopolului de mîna dușmanului și a fost îngropat în același loc de către tovarășii săi. La acestea, urmașii au adăugat fabula că el / a prezis că va fi ucis în război, după trei zile, și va fi îngropat acolo de ai săi. Iar cînd va sosi vremea cuceririi cetății, oasele lui vor fi scoase de către musulmani și cine-i va afla mormîntul, acela va cuprinde cetatea împărătească și va doborî stăpînirea grecilor. Scriu deci istoricii turci că mormîntul acesta l-a aflat sultanul Muhammed al doilea care a luat Constantinopolul și că ostașii, fiind încurajați de această prezicere, au dat un atac puternic spre ziduri și au luat cetatea. Vezi mai pe larg despre acest lucru în notele (însemnările) noastre la *Istoria creșterii curții otomane* **.

Lokman

După Solomon introduc pe un oarecare filozof cu numele de *Lokman* ⁴⁹⁵, care la muhammedani e numărat printre proroci. Alții spun că el este mult mai din vechime, așezîndu-l între *Hud* ⁴⁹⁶ și *Salih* ⁴⁹⁷ care l-au

* *Coran*, XXI, 83—84 ; cp. *Iov*, 42.

** *Incrementa...*, III, 1, 10 et ann. s.

precedat și pe Avraam. De unde au luat muhammedanii acest nume al lui Lokman filozoful și medicul (căci minunile lui îl slăvesc în calitate de medic) nu pot ghici, dar s-a zis că l-au plăsmuit din numele lui Esculap⁴⁹⁸ și stricându-l, după cum au obiceiul, au scris Lokman. Într-un capitol special din *Curan** sînt trîmbițate de Muhammed sfîntenia și faptele lui bune, că n-ar fi existat nici o boală pe care să n-o fi vindecat, că ar fi spus acel verset foarte des citat despre betonică⁴⁹⁹: „Dumnezeiasca betonică vindecă orice boală“.

Acesta are foarte multe sentințe, dintre care una sau două, vrednice într-adevăr de laudă, le voi reproduce: „Cine se lipsește de putere, n-are nici înțelepciune“. Întrebat fiind de unde și cum a învățat filosofie, se zice că a răspuns: „De la cei orbi“. Întrebat iarăși: „Cum se face?“ a răspuns: „Pentru că cei orbi, cercînd mai întîi cu toiagul, calcă apoi cu piciorul“, așadar, filozoful trebuie să aibă multă experiență și în orice lucru să se învețe din practică (lucrare), nu numai din singura și goala teorie (gîndire).

CAPITOLUL AL TREISPREZECELEA

Despre Alexandru cel Mare

Alexandru

Aici îl introduc ei, dînd dovadă de mare ignoranță, pe Alexandru cel Mare, a cărui istorie plină de fabule** e cuprinsă în zece cărți foarte mari⁵⁰⁰, din care nu ne vom lenevi să spunem ceva pentru distracție. Alexandru cel Mare / e numit la muhammedani cu două nume. Deci cu unul îl numesc *Iskenderi Zulkarnein*⁵⁰¹, „Alexandru cel cornorat“ (căci ei cred, că el ar fi avut coarne foarte mici, dar le ținea ascunse sub acoperă-mîntul capului ca să nu fie văzute de alții, pentru că era în coarnele acelea o asemenea taină și putere, încît

128

* *Coran*, XXXI (*Lukman*), 12—19.

** *Iskandar-nāme*.

dacă cineva le-ar fi văzut, Alexandru trebuia să moară, iar cel ce le vedea, îi lua împărăția. Basmul acesta nu e lipsit de fundament pentru că cei mai vechi născocitori de fabule, poeții — versuitorii — greci, dar și istoricii spun că Olimpiada, mama lui Alexandru, l-a zămislit din împreunarea cu Ioves, iar pe Ioves pictorii din vechime îl zugrăveau cu coarne⁵⁰². De aceea pe unele lucruri turnate în metal reprezentându-l pe Alexandru, l-am văzut înfățișat cu coarne întoarse). Al doilea nume al lui este *Iskenderi rumi, ibnii Feilikos*⁵⁰³, adică „Alexandru grecul și europeanul, fiul lui Filip“. Există o dispută la ei dacă este proroc sau nu⁵⁰⁴, dar predomină părerea celor care îl numără printre proroci, deși nu s-a auzit niciodată ca el să fi făcut mărturisirea muhammedană, după cum se spune despre alți proroci. Mai departe spun că se închina unuia Dumnezeu, creatorul tuturor și că numai pe acela îl cunoștea și cu inspirația lui Dumnezeu a trecut prin toată lumea și a supus-o.

Aristotel

În campanie îl avea cu el pe Aristotel, atît ca dascăl în filosofie cît și ca povătuitor în treburile politice.

Platon

Dar auzind despre Platon (la ei *Iflatun*)⁵⁰⁵ că duce o viață însingurată în Iconia, a vrut să-l aibă și pe acela cu sine. Și astfel și-a trimis solii la Iconia⁵⁰⁶ să-l roage pe Platon să binevoiască a-l vizita pe Alexandru și să-l sfătuiască despre campania pornită, cum ar putea fi dusă la sfîrșit mai cu folos și mai lesnicios. Iar cînd solii trimiși de Alexandru au pornit la tabăra sa și au apucat drumul spre Iconia, îndată au văzut toate cîmpiile, drumurile și munții pline de felurite convoaie și oștire nenumărată. Întrebînd deci a cui să fie această oștire, au primit răspuns că e oștirea lui Platon. Astfel solii, trecînd prin convoaiele lui Platon, au venit la Iconia și acolo, iscodind unde trăiește Platon, le-au arătat lîngă oraș o peșteră în care Platon își ducea viața lui singuratică. Apropiiindu-se solii de Platon i-au

adus daruri foarte mari și i-au înmînat scrisorile soliei lor, trimise de Alexandru. Iar el le-a răspuns: „Cunosc gîndul lui Alexandru pentru că urmînd lui Idris (adică lui /Enoh) vrea să bea din apa vieții ca să nu moară niciodată. Dar acest lucru nu-l va dobîndi nicicînd dacă nu va avea în oastea sa căpetenia cea mai de seamă numită *Behramighiur* (acesta era *Sahib Kîran*, un viteaz de un curaj neînfrînt, despre care vezi mai jos) ⁵⁰⁷. Solii au întrebat iarăși de unde și cum poate sătura acele cete de oșteni atît de numeroase pe care le-au văzut în cale, cîte nici Alexandru nu are și nici a avut cîndva vreun împărat cît de mare. Platon a răspuns că toată această oștire se află sub un singur punct al condeiului lui și că se mulțumesc cu cuvîntul înțelepciunii. Apoi, ca din porunca lui Dumnezeu, a binevoit să meargă la Alexandru și astfel, ducîndu-se cu solii aceia, a ajuns la el.

Alexandru, văzîndu-l venind, l-a întrebat pe Aristotel dacă Platon este un om drept și cu adevărat filosof. Aristotel i-a spus: „Nu le știe Platon pe toate; eu am foarte mulți discipoli care îl depășesc în științe și pe Platon“ (de aici spun ei că provenea potrivnicia și dușmănia dintre Platon și Aristotel). Apropiîndu-se de Alexandru, Platon i-a spus mai întîi să nu-l asculte pe discipolul său Aristotel, care s-a abătut de la filosofia lui, căci altfel nu-și va putea îndeplini planul său. Cînd l-a întrebat Alexandru dacă nu cumva cunoaște planul lui, pe care pînă acum nu l-a descoperit nici unui om, i-a răspuns: „Știu că dorești să bei din apa vieții ca să fii nemuritor. Dar cît timp Aristotel va conduce treburile tale și nu vei chema pe luptătorul de neînvins *Behramighiur*, să știi că zadarnică îți va fi dorința“. Văzînd Alexandru că Platon știe și cele ascunse ale inimii lui, i-a făgăduit să-l alunge pe Aristotel de la sine, iar pe el să-l asculte în orice lucru. Platon a zis: „Nu există om, filosof fiind, care să aibă dușmănie și ură împotriva altuia, de aceea nici eu nu vreau să-l alungi pe Aristotel, ci vreau să-ți arăt experimental folosul campaniei pornite și să-ți descopăr drumul spre apa vieții, lucru pe care Aristotel nu-l poate îndeplini, deși se laudă în mintea lui că poate face toate acestea“.

Și îndată, luînd condeiul, a scris o poruncă oștirilor sale aparente și fantomatice, ca în cea mai mare grabă să se repeadă și să vină în tabăra lui Alexandru și să-i urmeze aceluia oriunde s-ar duce. Epistola a dat-o unei păsări ca s-o ducă îndată la căpetenia oștirii lui, iar altă epistolă a dat-o vîntului care a dus-o la *Behramighiur* ce se afla atunci în Egipt. /

130 *Selmanipak*

Acela, primind scrisoarea lui Platon, n-a zăbovit deloc ci, luînd cu el pe tovarășul său *Selmanipak* (acesta era lipsit de un ochi, pe care însuși *Behram* i-l scosese în luptă)⁵⁰⁸ s-a dus în cea mai mare grabă în tabăra lui Alexandru. A doua zi, încă dormind Alexandru, s-au arătat nenumăratele oștiri ale lui Platon în fruntea cărora mergea *Behramighiur*. Acel *Behramighiur* nu încălecaser niciodată pe cal, ci mergea întotdeauna pe jos din cauză că era așa de greu, încît cînd mergea nici pămîntul nu-i putea suporta greutatea și se îngloda în el ca într-un noroi moale pînă la genunchi. Deșteptîndu-se Alexandru și văzînd oștirea lui Platon s-a temut foarte și, înșfăcînd armele, a poruncit alor săi să fie gata (socotind că sînt înconjurați de dușmani). Atunci Platon a zîmbit cu șiretenie și a zis : „Nu te teme, Alexandre, căci aceștia nu sînt dușmani, ci slugile tale supuse, oștirea mea. De aceea ți se cade să știi că vîrfurile de condei al unui filosof adevărat mai mult poate decît domnia ta“. Mirîndu-se de aceasta, Alexandru a zis : „O, Platone, acum am cunoscut că înțelepciunea este mult mai tare decît vitejia omenească și că mai mult poate condeiul decît sabia și toată oștirea mea“. Apoi, cînd s-a dat semnalul ca *Behramighiur*, căpetenia oștirii, să vină la împăratul, acesta intrînd pe jos, după obicei, în tabăra lui Alexandru spuse cuvîntul păcii și, plecîndu-și capul, îl salută pe Alexandru, zicînd : „Eu, împărate, dacă n-aș fi fost îndemnat de scrisoarea lui Platon pe care am primit-o ieri cînd eram în Egipt, n-aș fi venit la tine, deși din porunca lui Dumnezeu vei trece pe la apa vieții și vei cuceri toată lumea aceasta și întunecimile care sînt în afară

de lume. Pentru că și eu sînt împărat și socotesc că aș fi putut, cu îngăduința lui Dumnezeu, să fac și singur cele pe care le voi face acum sub comanda ta. Dar cum Dumnezeu a voit astfel, așa să și fie“.

Demurhindi ⁵⁰⁹

Peste oștirea lui Alexandru era căpetenie un oarecare *Demurhindi*, pe care văzîndu-l *Behramighiur* a cerut de la Alexandru să i se dea lui rangul și locul lui *Demurhindi* și să fie pus el căpetenie peste toată oștirea. *Demurhindi* a zis : „Chiar de mi-ar porunci Alexandru, nu-ți voi lăsa niciodată locul și cîstea pe care mi le-au născut curajul, vitejia și alte virtuți ale mele, înainte de a ne încerca eu puterea ta și tu pe a mea“. S-a mîniat atunci *Behramighiur*, l-a înșfăcat pe *Demurhindi* împreună cu scaunul de oțel pe care ședea și, ridicîndu-l / la înălțime, așa de tare l-a trîntit la pămînt, încît s-a afundat în pămînt pînă la piept. Și astfel, după hotărîrea celor de față și după îngăduința lui Alexandru, declarîndu-se învingător *Behramighiur* a fost așezat mai mare peste toată oștirea. Și Alexandru, sub conducerea lui *Behramighiur*, a trecut peste tot globul pămîntului pînă la țara întunericului, și era țara aceea mare cît 40 de zile de cale.

Cînd a ajuns Alexandru la hotarele acesteia, neavînd sfat și necunoscînd cum ar putea străbate acea țară a întunecimilor, nimeni n-a putut să-i dea sfat despre dînsa. Și pricina era că Alexandru pornind la drum spre izvorul apei celei vii (pe care o numesc *abihaiat*) ⁵¹⁰, pe toți bătrînii pe care îi avea cu el i-a socotit o povară de nici un folos și de aceea a poruncit ca toți să plece pe la casele lor. Iar un tînăr căpitan, avînd pe tatăl său foarte bătrîn și aproape de sfîrșitul zilelor, n-a vrut să-l părăsească ci, ascunzîndu-l într-o ladă, l-a luat cu el ca pe un bagaj trebuincios (lucruri casnice) ⁵¹¹. Noaptea, cînd bătrînul avea obicei să iasă din ladă și să mănînce cu fiul său, a auzit de la el (de la fiul său) care este greutatea și piedica pentru planul lui Alexandru, de aceea i-a zis : „Fiule, ascunde-mă și nu

131

arăta că eu te-am învățat. Iar lui Alexandru spune-i că nu va putea străbate decât dacă fiecare ostaș va lua câte un țap și, aprinzînd pe coarnele lui făclii, îl va mîna înaintea lui. Iar țapii, conduși de natura lor, le vor arăta drumul prin întuneric“. Făcîndu-se ziuă, tînărul i-a propus lui Alexandru acest mijloc. Urmînd sfatul, au străbătut foarte lesne acea țară cu multe primejdii a întunecimilor. După ce au străbătut-o, Alexandru a poruncit să cheme pe tînărul acela cu al cărui sfat le-a ieșit bine călătoria și, venind el, i s-a cerut să spună adevărul, cine i-a dat lui sfatul acesta folositor și de bună reușită, căci o minte tinerească nu poate produce un sfat atît de adînc. Tînărul, mărturisind adevărul, a spus că a fost învățat de tatăl său foarte bătrîn. Atunci a zis Alexandru : „Cu adevărat sfatul bun și căpetenia pricepută în oștire pot mai mult decât arma și tăria“.

Hîzr

132

Contemporan lui Alexandru îl fac pe un oarecare *Hîzr*⁵¹², care avînd ceartă cu Ilie în privința băutului apei celei vii, l-a înșelat pe Ilie și a băut el, *Hîzr*, din acea apă vie. Iar Dumnezeu i-a dăruit lui Ilie o viață foarte lungă, pînă la sfîrșitul lumii, însă nu l-a făcut nemuritor. Acest *Hîzr*, / cînd s-a apropiat Alexandru de izvorul apei celei vii, a apărut pe un cal alb și a zis : „O, Alexandre, Dumnezeu ți-a îngăduit să vii la izvorul apei celei vii și s-o vezi cu ochii, dar nu să bei din ea“. Auzind aceasta Alexandru s-a scîrbit foarte și a vrut să se întoarcă, dar din porunca lui Dumnezeu a mers mai departe ca el însuși să vadă și să fie pildă, cît de anevoie este în lumea aceasta să dorești viața cea fără de moarte.

Apa vieții

Așadar, după ce au făcut cale de trei ani, s-a apropiat de izvorul apei celei vii, unde zăceau în jurul fîntîinii o mulțime de oameni din care doar umbra părea de trup omenesc, căci nu puteau nici să miște,

nici să vorbească, nici să moară, doar că nu le ieșea sufletul, nearătînd nici o acțiune a puterilor trupești (afară de o respirație foarte subțire și foarte slabă). Văzîndu-i, Alexandru s-a înduioșat de starea lor, a aruncat la pămînt paharul plin de apa vieții și l-a isfărîmat zicînd: „Nu este omul făcut de Dumnezeu ca să nu moară, căci altfel și fără ajutorul apei celei vii ar fi putut să fie nemuritor. Și cu adevărat mai fericit este să petreci această scurtă viață cu bună rînduială, decît un timp îndelungat să cunoști o asemenea ticăloșie“.

De acolo a trecut Alexandru hotarele lumii acesteia, care sînt munții Kaf⁵¹³, și a cucerit o altă lume, de treizeci de ori mai mare și mai întinsă decît lumea aceasta. Acolo a subjugat popoarele *adjiudj* și *ma-djiudj*⁵¹⁴, despre care *Curanul*, derivîndu-le greșit de la numele Gog și Magog, povestește în chip minunat* (vezi despre ele mai multe în capitolul *Despre semnele premergătoare sfîrșitului lumii*)⁵¹⁵.

Omorîrea lui Alexandru o socotesc neștiută și mormîntul lui necunoscut pînă acum. Aproape nesfîrșite sînt la muhammedani fabulele despre Alexandru cel Mare deoarece, precum am spus, faptele lui sînt cuprinse în zece cărți. Acolo se citesc bătăliile, duelurile, asaltul cetăților care depășesc orice închipuire a minții, dar ei citesc toate acestea ca pe o adevărată istorie și le spun ca pe niște exemple neîndoielnice și vii despre curajul vitejilor din vechime și ca pe niște fapte vrednice să fie imitate. Și au obiceiul să citească asemenea istorii în nopțile *Ramazanului*⁵¹⁶ pretutindeni, dar mai ales prin cîrciumi, unde se fierbe și se vinde cafeaua (*kofo*)⁵¹⁷, unde se adună mai ales ostașii care socotesc că prin aceste fabule se pătrund de un duh treaz ș.a.

Uzein

Spun că după Alexandru a venit un oarecare *Uzein*⁵¹⁸, dar de unde au scos acest nume, n-am aflat.

* *Coran*, XVIII, 94 ; XXI, 96.

După Uzein a obținut darul prorociei *Iunus* (Iona) ⁵¹⁹, după al cărui nume au zis peștelui delfin (care se mai numește și / porc de mare) *iunus*. Căci ei cred că acest pește l-a înghițit pe Iona și pe urmă l-a vărsat pe uscat.

Isaia, Ieremia, Zaharia, Ioan

După Iona spun că a venit *Şueib* (adică *Isaia*) ⁵²⁰; după *Isaia* — *Ūrmia* (Ieremia) ⁵²¹; după acesta *Zekria* (Zaharia) ⁵²², după *Zaharia* — *Iahia* (Ioan Înainte-mergătorul) ⁵²³, și după *Ioan* — *Isa Mesih*, Iisus Mesia (adică Hristos Mântuitorul lumii) ⁵²⁴. În sfârșit, precum am spus undeva ⁵²⁵, numărul tuturor prorocilor de la Adam până la Hristos (căci între Hristos și antihristul Muhammed ei afirmă că n-a venit nici un proroc) a fost de 224 000.

CAPITOLUL AL PAISPREZECELEA

Despre Domnul Iisus Hristos Mântuitorul lumii și despre Maica lui, preabinecuvântata Fecioară

Iisus Hristos

Muhammedanii cred că Mântuitorul lumii, Domnul Iisus Hristos este mai mare peste toți prorocii care au precedat pe pseudoprorocul lor, mai frumos decât toți oamenii, născut din Duhul sfânt și Fecioara *Meriem* (Maria), creat după asemănarea lui Adam și după chipul tuturor fiilor omenești, însă om autentic (ca și cum n-ar fi avut o altă fire, adică pe cea dumnezeiască), deci muritor prin natură, dar păstrat până acum nemuritor prin harul lui Dumnezeu, înălțat la al treilea cer unde trebuie să aștepte venirea lui *Tedjdjial* (adică Antihrist) ⁵²⁶. Când va fi omorât acela (Antihrist) va muri și el (Hristos). Iar în ziua a treia după omorîrea lui Hristos, îngerul morții va suna din trâmbiță și așa va fi învierea cea de obște a tuturor făpturilor.

Despre zămislirea și nașterea lui Iisus Hristos, *Curanul*, furînd fără discernămînt din *Istoria sfîntă* a evangheliștilor, zice astfel în capitolul 74 (citînd vorbele lui Dumnezeu): „Meriem purtîndu-se drept n-a făcut nimic rău sau păcătos, de aceea i-am insuflat sufletul (sau duhul) nostru care ne întărește poruncile (vorbele) și cartea și ea petrece întru curăție (sau bunătate), căci cu virtuțile sale a aflat / har la Dumnezeu“*.

134

Zămislirea lui Hristos

Și cînd a vrut Dumnezeu să nimicească *Vechiul Testament* prin *Evanghelie* (unde va zice să-l împlinească)** și să introducă în lume învățătura evanghelică, a trimis la ea pe arhanghelul Gabriel să-i binevestească acestea: „O, Meriem (zice *Curanul*), cea mai luminoasă, mai curată și mai dulce dintre toate femeile! Ți se trimite de la Creatorul lumilor bucuria unei vești preaînalte, cu Cuvîntul lui Dumnezeu, și numele lui este Isa Mesih, care este chipul nemuritor în veacul acesta și cel viitor, bărbat înțelept și preabun“. La aceste cuvinte ale îngerului, răspuns-a Meriem: „O, Dumnezeule! Nici nu m-am atins de bărbat, deci cum voi avea fiu?“ Zis-a îngerul: „Lui Dumnezeu, care face toate cîte vrea, nimic nu e cu neputință. El va învăța pe fiul tău, care vine cu puterea lui Dumnezeu, *Cartea legii* și *Testamentul* științei oricărei povățuiri și *Evanghelia*. Acela va vindeca pe orbi și muți, va însănătoși pe cei îndrăciți, va curăți pe cei leproși și cu ajutorul Ziditorului va învia pe cei morți, care sînt toate socotite minuni de către cei ce cred în Dumnezeu (sau ale lui Dumnezeu). El va confirma *Vechiul Testament* și, arătîndu-se venit cu puterea lui Dumnezeu, va zice: «Cei ce vă temeți de Dumnezeu, urmați-mi mie. Căci Dumnezeu e în mine și el vă este vouă domn și

* *Coran*, LXVI, 12: „Maria, fiica lui Imran, care și-a păstrat fecioria; i-am insuflat din duhul nostru. Ea a mărturisit drept adevărate cuvintele și cărțile Domnului său. Ea era dintre cei ce se tem de Dumnezeu“.

** *Coran*, V, 48.

cei ce se închină lui merg pe calea cea dreaptă» *.

În cartea *Muhammedie* se citește că preabinecuvîntata Fecioară a trăit cinci ani după înălțarea lui Iisus Hristos, iar toți anii vieții ei au fost 54. Cît privește adevărul *Curanului* care învață că preasfînta Fecioară este *Meriem*, sora lui Moise și Aaron, am arătat în capitolului *Despre Moise* ⁵²⁷.

Nașterea lui Hristos

Cînd s-au împlinit zilele sarcinii, s-a născut Hristos (spune tradiția muhammedană) sub un finic stufos (sau după cum tîlcuiesc unii sub smochin) și îndată ce a ieșit la lumină a zis maicii sale că fiind în pîntec povățuit de Dumnezeu a învățat cartea *Evangheliei*, înțelepciunea lui Dumnezeu și legea lui Moise, și a încurajat-o să nu se teamă de dușmanii care o cleveveau. Apoi, auzind bătrînii iudeilor că fecioara Meriem a născut fiu fără de bărbat și socotind că a zămislit din păcat, au adus-o în fața judecătorilor, învinuind-o rubedeniile sale că între fiii lui Israil a făcut un păcat atît de nelegiuit și a adus întregului său neam o necinste de neșters. De aceea judecătorii au cercetat-o aspru / cum, cînd și cu cine a comis această desfrîinare, iar *Hazireti Meriem Ana* ⁵²⁸ (adică sfînta Maria Maica) le-a răspuns fără teamă : „Știu cu adevărat că am născut fiu pe acest Iisus Hristos, dar fără împreunare bărbătească și mai ales fără de nici o poftă trupească sau a gîndului. Iar cum s-a născut, el știe mai bine decît mine ; de aceea trebuie să-l întrebați pe el, care s-a născut din mine Fecioara mamă fără de tată, precum am zis ; el însuși vă va arăta mărturia nerăutății și dreptății mele. Iar de nu vă va arăta nici o mărturie, să mă judecați ca pe o vinovată de un asemenea păcat” **.

Hristos vorbește îndată ce s-a născut

Judecătorii, auzind aceasta de la Fecioară și mirîndu-se de îndrăzneala ei, au întrebat pe pruncul din brațele ei,

* *Coran*, III, 42, 45—51.

** Cp. *Coran*, XIX, 27 și urm.

cine este tatăl lui? El cu un glas limpede și deplin le-a răspuns că mamă are într-adevăr pe Maria Fecioara, iar tată pe nimeni altul decât Duhul lui Dumnezeu din care s-a zămislit revărsat prin Gabriel arhanghelul în pîntecele mamei. Pe lîngă aceasta a zis că el este prorocul lui Dumnezeu cel preaînalt care-i va învăța pe ei îndreptări și adevăruri*. Auzind aceasta de la Fecioară și de la Fiul ei, iertînd-o au slobozit-o, deși mai înainte o osîndiseră după lege să fie ucisă cu pietre. Aceste cuvinte le expun interpreții după textul *Curanului*, unde zice că Dumnezeu i-a dat în mod propriu lui Hristos Duhul său și că acela avea Duhul lui Dumnezeu încă din pîntecele mamei sale și că a arătat chipul în anumite minuni. A grăit, zice, către mama sa chiar în clipa nașterii sale**, întărind-o, și le-a răspuns atunci celor sîngeroși sau vîrsătorilor de sînge care cugetau rău despre maica sa, dezvinovățind-o. Și în capitolul *Mesei* grăiește Dumnezeu despre Hristos: „Socotește Duhul sfînt pe care ți l-am dat ție, ca prin el să grăiești“, și iarăși: „În scutece te-am învățat Cartea Întelepciunii, *Legea* lui Moise și *Evangelia*“***.

Se joacă de-a minunile

Despre copilăria lui Iisus Hristos băsmuiesc multe (poate din unele cărți necunoscute sau mincinoase)⁵²⁹ care nu pot să-i provoace cititorului decât scîrbă; vom înfățișa totuși aici un basm sau două din cele foarte multe. Ei spun că fiind odată la joc cu alți copii iudei, a luat noroi din care a făcut foarte multe rîndunele (un fel de păsări care nu existau pe atunci în firea lucrurilor) și le-a făcut să zboare****, din care cauză aceste păsări sînt acum totdeauna cu oamenii și le place să locuiască împreună cu ei și își zidesc cuiburile din noroi cu mare sîrguință și pricepere. Aruncat de către

* *Coran*, XIX, 30.

** *Coran*, XXIX, 33.

*** *Coran*, V, 110: „Te-am întărit prin Duhul sfințeniei. Încă din leagăn vorbeai oamenilor ca un bătrîn. Te-am învățat Cartea, Întelepciunea, *Legea* și *Evangelia*“.

**** *Coran*, III, 49.

unul dintre copii / pe fereastra casei, s-a apucat de razele soarelui care pătrundeau în casă printr-o crăpătură și, ținându-se de ele ca de o funie, s-a păzit nevătămat, și altele.

Întâietate între proroci îi atribuie Domnul lui Hristos prin cuvintele *Curanului*, unde în multe locuri este slăvită frumusețea și cinstea lui, dar mai cu seamă în capitolul IV * : „Înălțînd pe toți prorocii, zice Dumnezeu, unul mai sus ca altul, pe unii i-am făcut să vorbească cu mine, iar lui Hristos, fiul Mariei, sădindu-i sufletul nostru în mod propriu (parcă ar fi spus „de aceeași fire“), numai lui i-am dăruit putere mai multă decît celorlalți” ⁵³⁰. În privința superiorității învățaturii evanghelice, *Curanul* în capitolul 12 îl arată pe Dumnezeu grăind către iudei ** : „L-am trimis la voi pe Hristos, fiul Mariei, căruia i-am încredințat *Evanghelia*, care e lumină și întărirea legămîntului (celui vechi) și povățuire și cale dreaptă pentru cei ce se tem de Dumnezeu. Spre împlinirea legii voastre am trimis-o”. Iar în capitolul *Despre masă* zice : „Hotar am pus urmelor omenești prin Iisus, fiul Mariei, care grăiește prea adevărat și limpede și i-am dat lui *Evanghelia* în care este îndreptarea și legea și adevărul neîndoielnic” ***.

Putere deplină

Muhammedanii cred că Dumnezeu i-a dat lui Hristos putere deplină să facă minuni de tot felul, dar mai cu seamă să învie morții. Adevărul evanghelic ne transmite că Domnul a înviat numai patru morți, dar minciuna *Curanului* vorbește de nenumărați alții ⁵³¹, de unde s-a născut zicala lor : *Asai Musa, nefesi Isa* ⁵³², adică „A lui Moise e toiagul, iar a lui Iisus suflarea”, căci spun că prin suflare a înviat oase uscate.

Pe Iafet îl scoate din iad

Mai ales în *Cartea despre copilăria lui Iisus* se afirmă că Iisus Hristos l-a înviat pe Iafet, fiul lui Noe, din

* *Coran*, II, 253.

** *Coran*, V, 46.

*** *Ibidem*.

pămînt în numele tatălui lui (pentru că spun că Meriem este născută din seminția lui Iafet). Acesta după ce a înviat, a vestit cele făcute de tatăl său Noe, cum a construit corabia, cum potopul a inundat tot pămîntul și i-a înecat pe oameni și altele cîte se spun la ei despre Noe ⁵³³. De aceea, acum, despre cel ce zace într-o boală grea și disperată, după zicala mai sus pomenită se zice : *Nefesi Isae muhtadj dur* ⁵³⁴, adică „Î se cade să aibă suflarea lui Iisus Hristos ca să fie sculat din morți“. /

Cunoașterea lui Hristos

137

Ei cred că *Evanghelia* îi era lui Hristos înnăscută, și cunoașterea ei ținea de firea lui, nu era cîștigată pe urmă, după cum am arătat mai sus. Cartea *Evangheliei* nu o socotesc scrisă de apostoli, nici comunicată de către Hristos însuși, ci trimisă gata din cer, scrisă și legată. *Evanghelia*, pe care o avem acum și o citim noi creștinii, spun că a fost stricată și denaturată de *Poles* (astfel îl numesc ei pe sfîntul Pavel) ⁵³⁵, căci în *Evanghelia* cea adevărată, coborîta din cer, e scris clar numele lui Muhammed, prezis că va veni la urmă ca proroc al lui Dumnezeu. Astfel, *Curanul*, în capitolul 70, zice ca din partea lui Hristos : „Vă vestesc pe Vestitorul care va veni după mine, cu numele de Muhammed, pe care-l vor numi vrăjitor mincinos“ *.

Mîngîietorul

Pavel însă, spun ei, în locul unde era scris Muhammed, nesocotindu-l în chip mincinos, a substituit pe acel *Firakilitis* ⁵³⁶, numele Duhului Sfînt Παράκλητος, „Mîngîietorul“, pe care Domnul Iisus a făgăduit să-l trimită de la Tatăl său apostolilor **.

Ei spun că este o jignire adusă lui Hristos de creștini care îl mărturisesc Fiu al lui Dumnezeu și Dumnezeu,

* *Coran*, LXI, 6 : „...vă dau vestea cea bună despre un proroc care va veni după mine și al cărui nume va fi Ahmad“. Dar cînd acela veni la ei cu dovezi de netăgăduit spuseră : «Iată o vrăjitorie evidentă».

** *Ioan*, 14, 26 ; 15, 26.

pe cînd el însuși n-a grăit nimic de felul acesta despre sine, ci totdeauna și pretutindeni propovăduia că este Fiul Mariei și Fiul Omului. De aceea, în *Curan*, capitolul 14, este arătat Dumnezeu grăind parcă lui Hristos*: „O, Iisuse, Fiul Mariei! Oare tu îndemni pe oameni să te considere drept Dumnezeu și pe mama ta drept Dumnezeu și să vi se închine?” Răspunde Hristos: „Dă-mi, Dumnezeule, să nu spun altceva decît adevărul și, dacă am grăit cîndva tu știi, căci tu ești cel ce cunoști cele ascunse ale tuturor inimilor, cel ce pătrunzi cele ascunse ale inimii mele, iar eu pe ale (inimii) tale nicidecum. Deci tu știi că n-am vorbit oamenilor nimic de acest fel și nimic nu i-am învățat în afară de poruncile tale, adică să te cheme pe tine Dumnezeul meu și al lor și să se închine ție, și că le-am fost lor martor cît timp ți-a plăcut ție. Iar acum, după ce m-ai înălțat dintre ei la tine, numai tu ești cunosătorul lor și le vei răsplăti lor cu rău, sînt poporul tău; dacă le vei ierta tu ești de nepătruns și înțelept“. Pentru această jignire adusă lui de către oameni, născocesc că Domnul Iisus, înaintea Judecății celei de obște, va cere de la Dumnezeu dreptate și răzbunare și-i va acuza pe cei ce au denaturat *Evanghelia* / pentru că el singur pe sine niciodată nu s-a numit Fiu al lui Dumnezeu, ci îl arăta pe apostolul adevărului Muhammed, care avea să vină după el, drept cel mai de pe urmă dintre proroci, căruia trebuie să-i creadă fără nici o îndoială. De nu vor face aceasta, toți vor pieri și nu se cade a nădăjdui că prin mijlocirea lui (a lui Hristos) vor putea scăpa de muncile cele veșnice.

N-a fost răstignit

Mai cred că Hristos nici n-a fost răstignit, nici n-a murit**, care lucru al mincinoasei lor falsificări se silesc să-l demonstreze astfel: De vreme ce, zic ei, Dumnezeu l-a zidit pe Hristos nesupus morții pînă la venirea lui *Tedjdjiali*⁵³⁷ și pînă la sfîrșitul lumii acesteia, cum ar

* *Coran*, V, 116—118.

** *Coran*, IV, 157.

fi putut iudeii să omoare pe omul pe care Dumnezeu l-a făcut nemuritor și neputrezitor înainte de vremea mai dinainte rînduită ? Căci omul nu poate nicidecum schimba cele rînduite de pronia lui Dumnezeu, nici să omoare pe cel pe care Dumnezeu vrea să-l păzească viu și nevătămat.

Trimis la toate neamurile

Iarăși cred că Hristos avea persoana (chipul) tuturor oamenilor, lucru pe care-l tâlcuiesc astfel : Moise a fost trimis numai la fiii lui Israil, Hristos însă la toate neamurile, iar Muhammed deși în general la toată lumea, dar mai ales la neamul său, adică la cel arab. De aceea spun că *Vechiul Testament* a fost scris în limba ebraică, *Curanul* în cea arabă, iar *Evanghelia* în multe și felurite limbi, dar mai cu seamă în limba *iunani*⁵³⁸, adică ionică sau elină.

Mărturisirea credinței creștine în „Curan“

Încă mai cred ei că toți oamenii care înainte de venirea lui Muhammed și de propovăduirea *Curanului* au crezut lui Hristos ca unui proroc al lui Dumnezeu și că *Evanghelia* este cuvîntul lui Dumnezeu și au făcut mărturisirea credinței *La illahi illallah Isa ruhullah*⁵³⁹, adică „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu și Iisus este Duhul lui“, sînt mîntuiți. Iar cei care s-au lăsat înșelați de *Evanghelia* stricată de Pavel vor pieri ; la Judecata din urmă Hristos nu-i va primi sub steagul său, ci se va lepăda de ei cu totul înaintea lui Dumnezeu și înaintea îngerilor și a întregii cete prorocști, spunînd că nu-i cunoaște. Ei cred că cei 12 apostoli sînt mîntuiți. Pe monahii cei din vechime, pe toți împărații, dar mai cu seamă pe Constantin cel Mare, Iustinian ziditorul bisericii Sfînta Sofia (despre el vezi mai pe larg în capitolul *Despre Sfînta Sofia*)⁵⁴⁰ îi țin de asemenea drept sfinți, ca și pe sfinții Gheorghe, Dimitrie, Nicolae și pe sfîntul Foca ce se prăznuiește numai la turcii din Dobrogea (vezi despre ei în cele ce urmează)⁵⁴¹.

Despre înălțarea lui Hristos la cer cu trupul luat de la Meriem, astfel băsmuiesc în capitolul 11 al *Curanului* * :

139

Cînd, spun ei, l-au luat iudeii pe Hristos și l-au dus la judecătorul lor cel mai înalt / (căci despre Caiafa sau Pilat nu se pomeniște la ei), după hotărîrea judecătorească a fost osîndit la moarte. Hristos a întrebat atunci pe Dumnezeu care este buna lui voință, vrea să fie predat la o moarte atît de batjocoritoare de către vrăjmașii lui (ai lui Dumnezeu), necredincioșii iudei sau să fie eliberat de la ei ? Iar Dumnezeu a răspuns lui Hristos prin Gabriel că l-a zidit în chipul tuturor oamenilor, de aceea trebuie să se prefacă în chipul și asemănarea cui va vrea dintre cei care l-au osîndit la moarte. Și astfel Hristos și-a schimbat fața în chipul judecătorului celui mai înalt, iar fața judecătorului în chipul său. Iudeii, socotindu-l pe acela că este Hristos, l-au legat, l-au bătut, l-au batjocorit cu felurite chinuri și munci și l-au pironit pe cruce. Iar cînd judecătorul acela plîngea sărmanul și susținea că nici Iisus nu este, nici proroc nu s-a numit, nici n-a gîndit măcar așa ceva, iudeii, batjocorindu-l, îi ziceau : „Iată, singur mărturișește că a fost un mincinos și un născocitor de cuvinte“. Acesta, deci, este pretextul pentru care poporul a fost convins să nu mai creadă de atunci în Hristos, ci să petreacă îndărătnic în superstițiile și necredința sa.

Hristos se înalță la cer

Iar Hristos, sub chipul acela de nerecunoscut, a fost ridicat de puterea lui Dumnezeu și înălțat pînă la al treilea cer, unde va aștepta sosirea lui *Tedjdjial* și, la judecata din urmă, primirea răzbunării asupra iudeilor și asupra poporului necredincios al lui Israel **.

Multe altele, nicidecum potrivite cu rațiunea și cu adevărul, circulă la ei despre Domnul Iisus Hristos și

* *Coran*, IV, 157—158.

** *Coran*, III, 55.

despre minunile lui, mai ales în cartea pe care o numesc *Despre copilăria lui Hristos*⁵⁴². Dar și a suta parte din ea de-am fi vrut să enumerăm, am fi depășit cu mult planul nostru, de aceea, mulțumindu-ne cu puținul acesta, să pășim la cele ce urmează.

CAPITOLUL AL CINCISPREZECELEA

Despre sfinții creștini

Sfântul Înaintemergătorul

Ei cred mai întâi că sfânt și proroc este *Iahîia bin Zekrie*, adică „Ioan fiul lui Zaharia“, despre care *Curanul* în capitolul 30 zice⁵⁴² că „Dumnezeu i-a insuflat sufletul în pîntecele maicei lui și prin fiul ei a făcut o minune vădită“*. Din moaștele sfântului Ioan se păstrează și acum în vistieriile sultanilor mîna dreaptă / de la cot pînă la degete, iar pe ea e făcută o brățară de aur împodobită cu pietre scumpe pe care e scris : Χεῖρ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου⁵⁴³, adică „Mîna sfântului Ioan Înaintemergătorul“.

140

Muhammed al doilea care a luat Țarigradul a poruncit ca foarte multe moaște ale altor sfinți să fie aruncate în mare ; numai această mîna a sfântului Ioan a vrut s-o păstreze în biblioteca palatului, care e și pînă acum foarte vastă. Nu cu mult înainte de anii noștri un grec, giuvaergiul sultanului Muhammed al patrulea⁵⁴⁴, fiind introdus în palatul cel mai dinăuntru al vistieriilor ca să așeze pietrele scumpe spre o trebuință oarecare, a mărturisit că a văzut mîna sfântului Ioan și că a citit inscripția mai sus zisă, ceea ce recunoaștem că e posibil, deoarece și în arhivele patriarhale este scris că împărații creștini, înainte de cucerirea cetății, aveau drept comoară de neprețuit mîna dreaptă a sfântului Ioan Înaintemergătorul.

* *Coran*, XXI, 91.

Despre numărul apostolilor și ucenicilor Domnului și Mîntuitorului (pe care ei îl numesc *havariun*)⁵⁴⁵, ei sînt de acord că au fost doisprezece și îi numesc cu aceleași nume. Spun că după înălțarea lui Iisus Hristos la cer, prin ei a fost propovăduită *Evanghelia* în toată lumea și că multe neamuri au fost convertite la credința cea adevărată, dreaptă și luminătoare a *Evangheliei*. Iar acea adevărată *Evangheli*e a fost scrisă în cer, o citeau și o țineau nestricată și nedenaturată, pînă ce n-a fost stricată de Poles (așa îl numesc pe sfîntul Pavel). Despre apostolii Domnului *Curanul* minte în capitolul *Despre Avraam*⁵⁴⁶ că ei ar fi mărturisit și spus înaintea lui Hristos că sînt musulmani și deopotrivă adepți ai lui Muhammed, că sînt apostoli și ai aceluia *.

Sfîntul Pavel

Iar despre sfînta *Evangheli*e astfel băsmuiesc că ar fi stricată și falsificată de dumnezeiescul Pavel : *Poles*, zic ei, venind la credința evanghelică și, după înălțarea lui Hristos, propovăduind, împreună cu ceilalți ucenici, învățătura *Evangheliei* neamurilor și iudeilor, a fost cîndva întrebare de ucenicii pe care îi adunase : „După Hristos, Fiul Mariei, va veni un alt proroc sau nu ?” Pavel însă a răspuns : „Nicidecum”. Iar cînd aceia au repetat : „Ce se înțelege atunci prin numele lui Muhammed care se citește în *Evangheli*e și care se propovăduiește de alți ucenici ai lui Hristos, așa cum scrie în *Evangheli*e, anume că a prezis Hristos că după el va
141 veni alt proroc care-i va învăța adevărul ?” (aici / ei fură cuvintele lui Hristos de la Ioan, unde făgăduiește să trimită pe Duhul Sfînt **), Pavel n-a putut să răspundă nimic, de aceea a stricat *Evanghelia* și în locul unde a fost scris Muhammed a pus *Firaklitis*, adică Παράκλητον, „Mîngîietorul”⁵⁴⁷. Și mai spun, în chip dez-mățat, că Pavel e cel ce ar fi adăugat că Iisus, fiul lui

* Cp. *Coran*, V, 82—83.

** *Ioan*, 14, 26.

meriem, este fiul lui Dumnezeu. De aceea muhammeda-
iile cred că sensul (înțelesul) adevărat și curat al învă-
țăturii evanghelice e cuprins tot în *Curanul* lor, iar cele
e se citesc în *Evanghelii* și nu se află în *Curan*, toate
celele sînt falsuri și adausuri de-ale lui Pavel.

Despre moartea sfîntului Pavel au născocit o fabulă
pe cît de nelegiuită, pe atît de mincinoasă. Ei spun că
Pavel a făgăduit ucenicilor săi că nu va muri niciodată,
ci asemenea lui Hristos se va sui viu la al treilea cer
acestea se vād a fi furate din *Epistola sfîntului Pavel*
*la trei evrei*⁵⁴⁸, unde spune că va fi răpit pînă la al
treilea cer)* și acolo are să petreacă cu Hristos. Iar
cînd a trecut vremea, văzînd Pavel că nu poate face
acest lucru, fiind învechit și bătrîn de ani, ca să se
arate că le-a prezis adevărul, a poruncit în taină să
se pregătească un vas mare de lut în care putea încăpea
ca totul și a îngropat acel vas în cel mai ascuns loc
al locuinței sale și l-a umplut cu argint viu (mercur)
pînă sus. După ce a făcut acestea a chemat ucenicii
săi și le-a descoperit că vine vremea suirii lui la cer
și a poruncit ca toți să petreacă timp de patruzeci de
zile în rugăciuni și privegheri, și nimeni să nu îndrăz-
nească să intre în camera în care se va închide el, ci
numai să păzească pe dinafară, priveghind pe rînd zi
și noapte, ca nu cumva după înălțarea lui la cer să le
pară că s-ar fi ascuns sau că a fugit în taină și s-a
mutat în alt loc. Deci, pe cînd ucenicii lui îl păzeau
astfel, neîndrăznind timp de patruzeci de zile să intre
în camera lui (a lui Pavel), Pavel a intrat în vasul
acela plin cu mercur, s-a afundat în el și s-a înecat.
Iar mercurul (spun ei) avînd putere prin natura lui să
pătrundă toate, să le mănînce și să le nimicească, în
timpul celor patruzeci de zile i-a dizolvat tot trupul
și oasele, încît din moaștele trupului lui nu s-a mai
arătat pe urmă nimic în acel vas. Iar ucenicii, necunos-
cînd șiretenia și vicleșugul că Pavel a fost ros de mercur
în acel loc ascuns și întunecos, au crezut că el a fost
mutat la cer, și au răspîndit în poporul cel lesne cre-

* II Cor., 12, 2—4.

zător slava suirii lui la al treilea cer. / Și așa, acea *Evanghelie* stricată de el și predată ucenicilor lui a fost după aceea primită ca adevărată și firească (lepădându-se cealaltă). Sînt mulți prostănaci la muhammedani care cred că acea *Evanghelie* adevărată și nestricată se află și pînă acum la patriarhii creștinilor dar, ca să nu fie arătat numele lui Muhammed scris în ea, o ascund cu grijă și o transmit numai succesorilor lor în ceasul morții, sub cumplit și înfricoșat blestem. Acestea sînt cele ce se vorbesc în chip dezmățat despre Pavel, cel mai mare dintre apostoli și despre *Evangelia* cea stricată de el.

Sfîntul Nicolae

Îl țin ca sfînt și pe sfîntul Nicolae, pe care îl numesc *Sari Saltik Baba* ⁵⁴⁹.

Sfîntul Gheorghe

Pe sfîntul Gheorghe (la ei *Hedirles*) ⁵⁵⁰ îl serbează la 23 aprilie, iar pe sfîntul Dimitrie (la ei *Kassim*) ⁵⁵¹ la 26 octombrie, ținînd după calendarul grecesc. Iar la poporul turc ziua sfîntului Gheorghe este semn sau rînduială, la începutul campaniei ostășești, pentru scoaterea cailor la pășunat, plecarea din încartiruirile de iarnă și altele. În decretele sultanului, prin care se declară război împotriva dușmanului, s-a obișnuit să se indice această zi cînd toate oștirile trebuiau să se echipeze și să se întrunească la locul rînduit.

Sfîntul Dumitru

Sfîntul Dumitru se numește după ei *Kassim*, nume care în limba arabă înseamnă „împărțitorul”. Ziua lui e data sau limita unei campanii încheiate, a distribuirii încartiruirilor de iarnă, a așezării cailor la grajduri și dizolvării oștirii. Căci ziua sfîntului Dumitru fiind însemnată de judecătorul oștirii, toți oștenii pot părăsi tabăra chiar nevrînd căpetenia oștirii, fără să urmeze vreo pedeapsă, despre care lucru vom spune mai multe în capitolul *Despre instrucția lor militară*.

Sfântul Foca

Sfântul Foca se prăznuiește într-adevăr, dar nu de ti, ci numai de muhammedanii dobrogeni (Dobrogea vechea Misie, regiunea cea mai joasă cuprinsă între Dunăre, Marea Neagră și munții ziși *Hemi*) ⁵⁵². De ce serbează acest sfânt de către barbarii aceia? Fiind făcut de auzit, nu ne vom lenevi să spunem, după cum am auzit de la ei.

Locuitorii muhammedani ai regiunii aceleia au la sate cea mai mare parte din lucrătorii lor creștini, sârbi și munteni care, după rînduiala bisericească, au obiceiul să facă contract cu stăpînii lor, ca în zilele de duminică și la alte sărbători să nu-i silească la lucru. Odată, în ziua praznicului sfântului Foca (ce se prăznuiește pe 22 iulie) ⁵⁵³, cînd argații unui / muhammedan foarte bogat n-au vrut să meargă la lucru, zicînd că e sărbătoarea sfântului Foca, protector peste holde la creștinii munăreni, oameni simpli, păgînul, înjurîndu-i împreună cu sfântul lor și ocărîndu-i, i-a silit să care de pe cîmp în ziua aceea snopi de grîu. Argații, fiind siliți de bătaie, au înjugat dobitoacele și mergînd la cîmp au umplut arele de grîu. Dar pe cînd se întorceau, pe la jumătatea drumului, s-au ridicat niște vînturi puternice cu furtună, fulgere și tunete strașnice și cum băteau cumplit din toate părțile, dintr-o pricină neștiută toate carele au luat foc, iar boii și caii goșiți de dogoarea focului s-au împrăștiat prin holdele pline de grîu, de unde s-a scut un incendiu foarte mare și cumplit. Focul se lătea peste holde, iar vîntul se întetea asupra focului în așa măsură, încît într-o clipă cîmpiile acelea largi, întinse pînă la o mare depărtare, se prefăcuseră într-un cuptor babilonic ⁵⁵⁴. Suferind muhammedanii o asemenea pagubă neașteptată, s-au ridicat cu toții și, căutînd cu stăruință de la ce s-a aprins focul și cine a fost pricina lui (căci socoteau că venise de la o mîină dușmană), îi amenințau strașnic pe lucrători să spună adevărul. Ei săracii, de frică, au arătat cum se întîmplase lucrul cu adevărat, și au declarat că în zadar caută altă cauză, pentru că la ei se ține ca învederat și fără de minciună că sfântul Foca (al cărui praznic l-a disprețuit stăpînul

145

lor și și-a bătut joc de el) este cauza și lucrătorul acestei pagube. Căci la ei creștinii de multe ori s-a adevărit că de câte ori cineva, călcînd porunca bisericii, a făcut el însuși, sau argații lui, vreun lucru cît de mic pe lîngă casă în ziua praznicului sfîntului Foca, un asemenea călcător de lege n-a putut niciodată scăpa de primejdia focului și de mare pierdere. Și astfel turcii, fiind convinși de argații lor, țin de atunci praznicul sfîntului Foca cu evlavie și au început să-l serbeze. Iar acum, cu trecerea îndelungată a timpului, atît s-a întărit ținerea acestei serbări la barbarii cei mai lipsiți de judecată (căci locuitorii regiunii aceleia sînt de cea mai totală barbarie), încît au obiceiul să întrebe pe preoții creștini cînd va fi praznicul sfîntului Foca, ca nu cumva, din neștiință, nedînd sfîntului cinstirea cuvenită, să-l pornească la mînie și la răzbunare. Astfel, simplitatea omenească este la fel de favorabilă binelui, pe cît de nefavorabilă este răului, din care pe urmă au răsărit superstițiile cărora li se acordă mai multă credință decît cuvintelor evanghelice sau apostolice. /

Despre sfîrșitul lumii

Despre sistemul fizic și teologic al lumii acesteia am vorbit deja în capitolul *Despre zidirea lumilor*. Aici însăși rînduiala se vede că cere să arătăm ceva din opinia muhammedană despre cele ce se spun și se cred fără de rînduială la ei că vor fi așa, cu privire la sfîrșitul lumii și la distrugerea acestei machine ⁵⁵⁵.

Ultima zi a lumii acesteia o numesc *Ruz mahșer*, iar simplu *Kîamet ghiuni* ⁵⁵⁶, adică „Ziua pierzării“, sau „Ziua cea mai de pe urmă“, iar lumea aceasta ei cred, ca și ai noștri, că va arde cu foc. Atunci, zic ei, Dumnezeu va porunci îngerilor ce sînt rînduiți să poarte soarele și să arunce zăpadă în el, să-l aducă mai aproape de pămînt și să nu mai arunce zăpadă și astfel, de dogoarea soarelui, toate se vor aprinde de foc și vor arde într-o clipă pînă la buricul pămîntului, despre

are ei spun că e în al șaptelea fund al pământului. Inul, ziua și ceasul numai unuia Dumnezeu îi este unoscute, însă afirmă că aceste semne, pe care le vom hățișa, trebuie să premerge sfârșitul lumii.

trorocie despre cucerirea Romei

Mai întâi, zic ei, nu poate veni sfârșitul lumii mai înainte ca musulmanii să ia Roma (pe care o numesc e obicei *Kîzîl elma* adică „Mărul roșu”) ⁵⁵⁷ și să o stăpânească 12 ani. Iar pentru cei curioși voi adăuga aici o prezicere dintr-o tradiție veche care, la ei, este crezută și slăvită : *Padişahumuz gheliur, kefirun memketin aliur, Kîzîl elmaiî alub kabz eiler edi iladak chiaurun kîlîdji cikmasze gherek, oniki iladak onlarun egligî. Kuin iapar bag dikear, bagce baglar, ogli kîzîlur, oniki ildensongra hîrîstianun kîlîdji cîkar, ol turki shearisine tiuskiure* ⁵⁵⁸, ceea ce tradus cuvînt cu cuvînt se înțelege : „Împăratul nostru va veni, țara celor necredincioși va lua, Mărul Roșu (adică Roma) va cucerii-l va stăpîni șapte ani (sau în al șaptelea an). Sabia necredincioasă nu se va scoate din teacă, doisprezece ani îi vor stăpîni (musulmanii pe creștini), fîntînile vor deschide, vor sădi vii, vor lega grădini (adică le vor duce la rod), / vor naște fii și fiice. Iar după doisprezece ani, sabia creștină va ieși (din teaca sa) și pe turci l va goni îndărăt”. În virtutea acestei pseudomărturisiri, poporul înclinat spre fabule și lesne crezător crede cu ușurință că statul otoman nu va cădea decît la sfârșitul lumii. De unde :

În al doilea rînd, interpreții *Curanului* și al prezicerilor de acest fel spun, de comun acord, că la sfârșitul lumii statul otoman (care e socotit mai mare peste toate, mai puternic și mai fericit nu din altă cauză decît pentru că stăpînește Mecca, Medina, Ierusalimul și Damascul, aceste patru locuri și cetăți fiind socotite drept sfinte) și celelalte regiuni vor fi subjugate și nimicite de arma și puterea unui popor nordic pe care ei îl numesc *beni asfer* ⁵⁵⁹, care cuvînt în limba arabă are o dublă semnificație : *ben* înseamnă „fiii” iar *asfer*, la plural, înseamnă „campanii, polcuri, oștiri” ; iarăși

asfer, la singular, înseamnă „blond” sau „roșcovan”, de la care nume au obiceiul de a numi poporul *sika-lab* ⁵⁶⁰, adică slav, „fii ai campaniilor, oștirii și polcurilor” sau „fii ai poporului roșcovan sau blond”. De aceea nu există printre turci și aproape printre toți muhammedanii învățat sau neînvățat care, după această veche tradiție a înaintașilor, să nu afirme și să nu creadă că statul otoman și împreună cu el toată latura muhammedană va fi subjugată și doborâtă de un popor blond sau roșcovan. De aceea, deși turcii au fost bătuti și învinși de multe ori de către împărații nemți, nu pierd nădăjdea că vor cuceri Roma și că, după aceea, nu vor putea fi alungați de vreun alt popor creștin decât de cel roșcovan (pe care unii dintre ei îl tâlcuiesc că este poporul rus sau moscovit) de la Roma pînă la Damasc. Iar cînd armele creștine vor ajunge la Damasc atunci, zic ei, va fi sfîrșitul lumii ⁵⁶¹.

Adjindj-Madjindj

În al treilea rînd potrivesc din istoria fabuloasă a lui Alexandru cel Mare Macedon că în vremea aceea va fi un popor mic de statură, numit *Adjindj-Madjindj* (denumire luată în realitate de la cei numiți în *Sfînta Scriptură* Gog și Magog *, transformînd adevărata prorocie într-o prorocie mincinoasă a *Curanului* **). Și spun că oamenii acestui popor sînt de o statură atît de mică, /
146 încît un ostaș de-al lor va lega calul la tulpina busuiocului și va atîrna pe el toate armele și hainele sale și va dormi la umbra lui așa cum ar dormi un om de statură noastră sub un dud stufos și de mulți ani ; tot așa, cînd vor găsi ei sandalele (încălțăminte sau cisme) noastre vor spune că au găsit un han foarte larg. Acest popor fătarnic care stăpînește dincolo de hotarele lumii acesteia, în altă lume cu mult mai largă decât aceasta, a avut multe și cumplite războaie cu Alexandru cel Mare și nevrînd să-l lase pînă la apa cea vie, i-a pus grele și felurite piedici apoi, fiind bătut și

* *Ezechiel*, 38. 2—3 ; 39. 1 și urm.

** *Coran*, XVIII. 96 ; XXI, 95—96.

hvinș de armele lui Alexandru, s-a sălășluit dincolo de nunții *Kaf*. Iar Alexandru l-a despărțit de această lume locuită (pe care arabii o numesc *Rubi meskiun*)⁵⁶², ridind în jurul muntelui un zid de aramă⁵⁶³, și a curmat năvălirile lor pe care mai înainte le făceau foarte des*.

Zidul lui Alexandru

Din porunca lui Dumnezeu, poporul acela va petrece pînă la sfîrșitul lumii dincolo de zidul de aramă (pe care îl numesc *Seddi Iskeander*, adică „Zidul lui Alexandru”)⁵⁶⁴. Despre silința și stăruința lui de a face iarăși o invazie în lumea aceasta au brodit o altă fabulă mult mai bună. Ei spun că după ce a închis Alexandru prin zidul acela de aramă poporul *adjiudjiilor* și al *madjiudjiilor*, acela se silește ca, stricînd zidul, să facă o nouă năvală peste locuitorii lumii acesteia. Dar fiindcă n-au unelte de fier potrivite pentru lucrarea lor și nici nu știu să le facă, de la primul ceas al nopții și pînă în zorile dimineții ling cu toții zidul cu limbile. Și astfel, cînd aproape se luminează, îl aduc la o astfel de subțirime, că nu rămîne mai gros decît o cojiță de ceapă. Văzînd ei acest lucru și nădăjduind de acum să iasă, strigă toți cu mare glas și zic: „Iată, acum vom ieși”. La vorba aceasta a lor, Dumnezeu face la loc zidul acela de aramă și-l aduce la grosimea cea dintîi. Și astfel, lingînd zidul în fiecare noapte, iar Dumnezeu dimpotrivă reînnoindu-l, se chinuiesc cu ostenele neconținute și zadarnice. Iar cînd va voi Dumnezeu să aducă sfîrșitul lumii acesteia, piticii aceia (zic ei) se vor lăsa în voia lui Dumnezeu și vor zice: „Iată, vom ieși cînd va binevoi Dumnezeu.” Și astfel, abia atunci le va îngădui lor Dumnezeu să lingă și să strice tot zidul. Și făcînd acest lucru vor năvăli ca lăcusta pe întreaga suprafață a pămîntului și vor mîncea și vor nimici atît pe oameni cît și pe celelalte vietăți ca pe iarbă, afară de musulmani. Căci socotesc ei / că Dum-

147

* Cf. *Istoriia despre marele Alexandru împărat*, în *Cărțile populare în literatura românească*, ed. Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, vol. I, București, 1963, p. 67 și *Coran*, XVIII, 94—97.

nezeu, în mod excepțional, îi va păzi de cruzimea acestora, și acel lucru va fi după rânduiala lui Dumnezeu, ca să-i încerce pe cei credincioși ai săi prin tirania lui *Tedjdjiali* ⁵⁶⁵ (adică a lui Antimuhamed), dacă petrec ei cu tărie în credința lor. Despre acestea spun așa :

Tedjdjial

În al patrulea rînd *Tedjdjial* va fi cel mai rău dintre toți oamenii pe care i-a văzut soarele și cel mai nelegiuit, iar lui Dumnezeu și prorocului, adică lui Muhammed, le va fi prin toate mijloacele și întru toate cel mai potrivnic. *Curanul* va învăța să-l citească răstălmăcit, adică cu cuvinte împotrivă și pe dos, adică unde se citește : „În numele lui Dumnezeu“, să citească : „Nu în numele lui Dumnezeu“ ; și unde este : „Dumnezeul lumilor“, să citească : „Nu Dumnezeul lumilor“ ; unde este : „Dumnezeul cel milostiv“, să citească : „Dumnezeul cel nemilostiv“ și așa mai departe. Se afirmă că el se va arăta mai întîi în Damasc, iar de acolo în Ierusalim, în Medina și în Mecca, va veni cu mare trufie și îngîmfare și cu șiretenii diavolești și vrăji, va arăta minunății nemaiauzite și înfricoșate și se va propovădui domn și stăpîn al lumii. Iar toată puterea fermecătoriei și vrăjitoriei lui spun că va fi părul măgarului, pe care va încăleca asemenea lui Muhammed pe Burak. Din fiecare fir de păr al măgarului lui va ieși un glas armonios și dulce ca dintr-un dulce instrument muzical. Și dintr-atît de multe și mai ales nenumărate fire de păr se vor produce nenumărate acorduri și cîntări spre îndulcirea și fermecarea urechilor celor ce vor asculta. Iar oamenii cei slabi în credință, auzind acele cîntări, așa vor înnebuni și își vor ieși din minți din cauza dulceții cîntării, încît de atunci nu vor putea să se mai despartă sau să se depărteze de el ci, lipsiți de orice simțire și judecată, vor fi robiți de dragostea lui și-i vor urma pretutindeni. Și iarăși, toți cei ce i se vor închina lui ca Dumnezeului tuturor fapturilor și se vor supune sfaturilor și poruncilor lui, vor avea toate bunătățile și bogățiile lumesti și timp de trei ani (căci acest număr de ani spun că va fi stăpî-

nirea lui) le vor avea pe toate din belșug, orice le-ar gândi mintea și orice vor dori cu pofta lor neînfrînată. Iar cei care nu-i vor crede aceluia, nici vor vrea să asculte armonia muzicii lui, își vor astupa urechile cu foițe, care (foițe) le vor fi date atunci de îngeri (de aceea muhammedanii unde se află vreo foiță sau hîrtie pe stradă sau aruncată în alt loc necurat, o ridică și au obiceiul să o pună într-o crăpătură a peretului casei pentru că dacă se va întîmpla ca în zilele lor să vină *Tedjdjial*, îngerii să aibă / de unde să ia foița ; iar de se va întîmpla acest lucru în zilele altora, ei pregătesc aceste foițe vrînd să dea ajutor fraților lor și celor de o credință).

Ei spun că musulmanilor care vor respinge supușenia lui *Tedjdjial* le vor veni o nenorocire insuportabilă, sărăcie și ticăloșii de nesuferit, iar între altele le va mai veni și această pedeapsă specială că, de se vor atinge cu mîna de ceva, acel lucru se va prefăce îndată în aur ; de aceea pentru ei nu se va găsi pîine de mîncare, apă de băut, lemne de foc, pentru că prefăcîndu-se toate în aur, li se vor naște o sete și o foame care le vor mistui măruntaiele. Cu un asemenea belșug de aur și cu lipsa totală a celorlalte lucruri, toți credincioșii lui Dumnezeu vor fi aduși la cea mai de pe urmă și mai nenorocită suflare, însă Dumnezeu nu va îngădui ca să moară sau să piară cu totul (pentru că prin acestea Dumnezeu vrea să pună la încercare pe ai săi, iar nu să-i piarză pe cei credincioși) ci, prin *Mehdii zeman* (despre care vezi puțin mai jos), care va veni să ia întreaga împărăție musulmană, toți credincioșii vor fi aduși la starea fericirii celei dintîi. Apoi *Tedjdjial* va înfiera cu fier roșu pe fruntea urmașilor săi, ca o pecete, scrierea numelui său, ca prin aceea să poată fi recunoscuți dintre ceilalți.

Mehdi

Iar cînd se vor împlini cei trei ani ai stăpînirii lui *Tedjdjial* se spune că va fi trimis de la Dumnezeu un împărat cu numele de *Mehdi* (sau mai complet *Mehdii zeman*, adică „Cel ce aduce timpurilor daruri, har și

binefacere“) ⁵⁶⁶. Acela va fi un om foarte drept, împodobit cu toate virtuțile și cu credință desăvârșită, deși nu proroc, dar egal cu prorocii prin faptele și minunile lui. Acesta îi va lovi cu nenorocire mare, și pe mulți îi va uide, pe toți cei ce l-au urmat pe Anti-muhammed, adică pe cei pe care îi va afla însemnați cu pecetea și pe mulți din ei îi va omorî. Iar pe muhammedanii rămași îi va întări în credință și în legea *Curanului* și întreaga stare a lucrurilor o va aduce la odihnă și liniște. Dar sfârșitul lui *Tedjdjial* nu va fi îndată, ci când se vor împlini cei trei ani (sau cum tâlcuiesc unii treizeci) ai lui Mehdi, Iisus Hristos se va pogori din cer întru țaria dreptei și a armelor purtătoare de biruință. Și unindu-se puterea sa cu oștile lui *Mehdi*, îi va lovi de moarte mai întâi pe însuși *Tedjdjial* și pe toți adepții lui și va curăți toată suprafața pământului de putoarea acelor oameni nelegiuți. Apoi, povestesc ei, când vor fi loviți și omorâți așa toți antimuhammedanii, și Iisus Hristos va avea o moarte dulce și liniștită. Această minciună atât de înspăimântătoare /
despre moartea lui Hristos o scot din textul *Curanului* care în capitolul 28 zice astfel : „Dumnezeu (ca și cum ar vorbi Hristos despre sine) nu m-a zidit pe mine spre muncire, ci fără de răutate, și peste mine este mîntuirea lui Dumnezeu în ziua nașterii mele și a morții ; din care voi veni tot viu“*. Acestea sînt semnele pe care le visează muhammedanii și despre care se crede la ei că vor premerge sfârșitul lumii.

Sfârșitul lumii

Iar despre sfârșitul lumii și al întregii creații și despre moartea tuturor celor ce viețuiesc, spun astfel : La trei zile după moartea lui Hristos, îngerul morții *Israel* va suna dintr-o trîmbiță mare (trîmbița aceea spun că e de o lungime egală cu o cale de 500 de ani), însă nu groaznic, ci dulce ⁵⁶⁷, pentru că la glasul acela numai

* *Coran*, XIX, 32—33 : „[Dumnezeu] nu m-a făcut nici violent, nici nefericit. Pacea [lui] fie peste mine în ziua nașterii, în ziua morții, în ziua învierii mele“.

îngerii, musulmanii (iar nu și necredincioșii) și toate celelalte viețuitoare vor muri. Acest lucru va fi după rânduiala lui Dumnezeu, ca nu cumva credincioșii să se aprindă de foc împreună cu necredincioșii, căci Dumnezeu vrea ca numai asupra celor necredincioși să dărîme machina lumii *. De aceea, pentru ca cei credincioși să nu sufere acest lucru și să nu cunoască nenorocirea, a rînduit să-i mute din această viață muritoare mai întîi pe ei, înaintea tuturor, printr-un glas lin și dulce de trîmbiță. Iar despre ei *Curanul* zice : „Pe cei ce au murit în slujba lui Dumnezeu nimeni să nu-i socotească morți, și pe cei ce mor în căile lui Dumnezeu nu se cuvine a-i numi morți“ **. Și în capitolul 48 zice : „Întîi. la glasul trîmbiței, toți se vor supune morții“ ***. Dar că dreptii nu vor simți nici o greutate sau durere a morții, nici timpul îndelungat, același *Curan* grăiește în capitolul 55 : „Se vor apropia toți (atît cei morți din veac cît și cei mai de curînd) nezăbovind deloc, ca și cum n-ar trece mai mult timp decît un ceas din zi“ ****.

Arderea lumii

Iar cînd vor fi îngropați toți îngerii și muhammedanii, îngerul morții va suna a doua oară din trîmbiță foarte înfricoșător și groaznic ⁵⁶⁸. La acel glas soarele, cu o mișcare dezordonată (atunci va fi părăsit de îngerii ce-l poartă și-l conduc), se va coborî din înălțime la cele mai de jos (topind mai întîi luna, stelele și toate sferile cerești) și le va arde pe toate într-o clipă cu dogoarea sa foarte mare. De la acest incendiu al lumii va cădea praf de foc pe capetele celor necredincioși și ale diavolilor, pe care îi va mistui în chip foarte cumplit, îi va preface în cenușă și-i va fărîmița parcă în fire mici de nisip. Iar cînd se vor sfîrși și acestea, va porunci Dumnezeu ca îngerul morții să se omoare /

* Cp. Lucretii, *De rerum natura*, V, 96.

** *Coran*, II, 154.

*** *Coran*, XXXIX, 68 : „Se va suna din trîmbiță : cei din ceruri și cei de pe pămînt vor fi fulgerați“ (cp. și XLVI, 35).

**** Cp. *Coran*, XX, 104 ; LXXIX, 46 (?).

150 căci ei cred că nu există creatură care să nu guste din băutura morții, afară de Dumnezeu însuși. Și astfel, când va muri îngerul morții Israel, îndată va urma învierea cea de obște, al cărui început spun că are să fie așa :

CAPITOLUL AL ȘAPTESPREZECELEA

Despre învierea de obște a tuturor și despre Judecata din urmă

Învierea

Spun că Dumnezeu va ridica la viață mai întâi pe îngerul morții ⁵⁶⁹ care, după porunca lui Dumnezeu, luînd aceeași trîmbiță lungă ca o cale de 500 de ani și stînd în Ierusalim, va trîmbița. La glasul ei îngerii, diavolii, *djinii* și sufletele omenești vor învia îndată și zburînd (sufletele) se vor aduna la oasele lor și-și vor ridica trupurile și astfel se vor scula toți oamenii de la Adam pînă la cel din urmă om.

Descrierea celor drepti

Cei desăvîrșiți (adică oamenii cu viațuirea bună) se vor arăta de vîrsta lui Adam și în chipul lui Hristos, în îmbrăcăminte cu care au fost înmormîntați (de aceea în războaiele cu vrăjmașii muhammedanii n-au obiceiul să-i spele pe cei căzuți, ci-i îngroapă cu hainele pe care le au pe ei cînd mor, pentru ca sîngele pe care l-au vărsat pentru dragostea de Dumnezeu și pentru înmulțirea credinței să se arate în fața lui) ⁵⁷⁰. Ei vor străluci ca soarele, luna și stelele. Iar fiecare dintre cei păcătoși va avea scrise păcatele sale pe frunte și vor putea fi citite de toți, iar poverile fărădelegilor făcute nu numai cu fapta, ci și cu gîndul, le vor purta în spate. Păcătoșii și toți oamenii care și-au petrecut viața într-o răutate vor avea o mare deosebire la chipuri și o ciudată urîtenie. Cei care i-au asuprit pe alții cu strîmtorări nedrepte vor avea capete de porc ; înșelătorii, mincinoșii și hulitorii de Dumnezeu vor avea limbile groase și atît de umflate, încît nu le vor putea trage și ascunde

în gură. Împărații, țarii, prinții și ceilalți stăpînitori se vor înălța mult peste ceilalți și se vor arăta asemenea munților, mai mari decît alții, ca să fie văzuți la fel de toți. Căci fețele tiranilor și ale celor nedrepti și lacomi vor fi foarte negre și hidoase, / de aceea se vor tulbura mai mult decît alții în fața lui Dumnezeu. Cei trufași și cei ce se socotesc deștepti vor fi mai mici decît toți, vor fi călcați cu picioarele de către toți și se vor smeri, căci celor mîndri însuși Dumnezeu le este vrăjmaș și potrivnic*.

Dumnezeu va despărți toate popoarele în șaptezeci de categorii sau cete, pentru că ei cred că atîtea neamuri de oameni vor exista. Și va face ca toate să se arate pe rînd, unul după altul, înaintea judecării dreptății lui Dumnezeu. Și nu va fi nevoie de martori la acea judecată a lui Dumnezeu, pentru că toate măduarele trupului vor arăta faptele fiecăruia și-l vor acuza pe stăpînul lor de toate păcatele pînă la cel mai mic făcut prin ele și prin gîndurile cele spurcate, chiar dacă n-au făcut poftele și dorințele lor cele rele. Iar Mihail arhanghelul va ține cîntarul dreptei judecări a lui Dumnezeu cu care se vor cîntări sufletele, în care păcătoșii se vor arăta grei, iar cei drepti ușori. Atunci se va arăta Moise, Hristos și Muhammed și fiecare dintre ei își va ridica steagul său, sub care vor avea ocrotire cei drepti după cărțile și legile lor. Cînd vor fi desfășurate acele steaguri va porunci Dumnezeu soarelui să se apropie de pămînt la o înălțime de zece coți și să sloboadă raze de șaptezeci de mii de ori mai calde și mai dogoritoare. Cînd se va întîmpla aceasta, iudeii cei drepti vor alergera sub steagul lui Moise, creștinii cei drepti sub steagul lui Hristos, iar muhammedanii cei drepti sub steagul lui Muhammed și astfel acoperiți vor petrece la răcoreală, nevătămați de arșita soarelui. Iar cei păcătoși și necredincioși vor arde într-o clipă de o mie de ori și de o mie de ori vor fi iarăși întregi. Atunci, strigînd și plîngînd, vor zice creștinii către Hristos și iudeii către Moise: „Nădăjduind în voi și crezîndu-vă pe voi, iată că ne osîndim și înfruntăm

* Cp. *Pilde*, 3, 34.

mînia lui Dumnezeu cea de neîndurat“. Iar Iisus Hristos și Moise vor începe a-i ocări grăind: „Mințiți, mincinoși nelegiuți, căci dacă n-ați fi stricat *Pentateucul* și *Evanghelia* și n-ați fi prefăcut poruncile cele adevărate ale cărților întru minciuna cuvintelor voastre, ați fi cunoscut și ați fi înțeles din acelea că are să vină prorocul cel mai de pe urmă, Muhammed, și ați fi învățat prin el cuvîntul lui Dumnezeu cel întreg, curat, așa cum s-a scris pe urmă în *Curan*. Acestea toate neconținut vi le-am prorocit și v-am învățat, dar voi, nesupuși fiind, ați denaturat cărțile lui Dumnezeu, le-ați falsificat, pe prorocii lui Dumnezeu i-ați omorît, și poruncilor lui Dumnezeu v-ați arătat neascultători, de aceea, după dreapta hotărîre a lui Dumnezeu vi se răsplătește acum vouă potrivit faptelor voastre. Deci / nu din pricina noastră, ci pentru vinovăția răutății și necredinței voastre sînteți pedepsiți după dreptate. Spuneți-mi — va zice Hristos — unde a fost scris în *Evanghelie* și cînd am spus eu despre mine că sînt Fiul lui Dumnezeu și că maica mea Maria este Dumnezeu? Iată, Dumnezeu care cunoaște cele tainice ale inimilor și le pricepe pe cele ascunse știe dacă am spus eu cîndva așa ceva“.

Zicînd acestea și dojenindu-i, Hristos va cere la Dumnezeu dreaptă judecată și răzbunare și cu aceasta va întărîta și mai mult mînia lui Dumnezeu asupra lor. Astfel, cînd se va săvîrși judecata oamenilor, îngerul morții va trîmbița din nou și vor învia fiarele, dobitoacele, păsările, peștii și toate jivinele și se vor înfățișa înaintea dreptei judecăți a lui Dumnezeu*, ca și obidelor lor să li se facă dreptate și răzbunare de la Dumnezeu cel preadrept și preaînțelept**. Deci va osîndi Dumnezeu pe lup pentru că a mîncat oaia, pe uliu pentru că a sfîșiat porumbelul, va osîndi pe delfin pentru că a înghițit pe peștișorul cel micuț și la fel pe celelalte. Și așa Dumnezeu va mulțumi pe toți, va pedepsi viețuitoarele cele răpitoare și devoratoare, le va impune pedepse și munci după nelegiuirile lor, pînă ce va răsplăti fiecăruia ce i se cuvine.

* *Coran*, VI, 38.

** Cp. *Ezechiel*, 34, 20—22.

Dobitoacele îi acuză pe stăpîni

Atunci se vor scula dobitoacele, boii, măgarii, cătîrrii, caii și altele ce poartă jug și viețuitoarele care slujesc neconținut oamenilor, cerînd fiecare de la stăpînul său răsplătirea și dreptul lui, adică pentru ce l-a silit pe cal să meargă mai presus de puterile lui, de ce cînd lipseau puterile (cum li se întîmplă cailor de poștă) îl bătea atît de mult cu biciul sau cu ciomagul, de ce i-a pus povară mai grea decît se cuvenea, de ce nu l-a scos pe cel căzut în mocirlă, de ce l-a silit să meargă fără potcoave pe drum pietros și grunzuos cînd i-a crăpat copita și a început să șchiopăteze, de ce cînd boul era ros la grumaz l-a înjugat înainte de a i se vindeca rana, de ce n-a lăsat nici un pic de lapte în ugerile vacilor, oilor, caprelor, cămilelor și altele pentru a-și hrăni puii și altele asemenea acestora, pentru care toate Dumnezeu, cu înțelepciunea sa cea de necuprins și cu dreptatea sa, va osîndi cu multă dreptate.

Cei nemilostivi se osîndesc

Nemilostivirea unor asemenea stăpîni o va pedepsi cu muncile iadului, zicînd : „V-am dat vouă dobitoacele ca să le întrebuințați pentru nevoile voastre, iar nu ca să le munciți, căci și acelea sînt creația mea ca și voi. Erați deci datori să-mi mulțumiți pentru foloasele pe care vi le-am înlesnit, iar pentru îndeplinirea slujbei și strîmbătățile pe care le-au îndurat să aveți grijă de ele, să le hrăniți și să vă purtați cu ele cu socotință”, și așa mai departe.

Mădularele acuză trupul

Cînd vor tăcea acestea pe cît este cu putință, / părțile trupului sau mădularele se vor scula asupra stăpînilor lor și se vor plînge înaintea lui Dumnezeu cel preadrept pentru că stăpînul lor le-a întrebuințat rău, silindu-le la fapte viclene și oprite, iar nu la cele bune și îngăduite. Capul te va învinui că nu l-ai ras în toate vinerile și nu l-ai legat cînd te durea, te va acuza mintea că ai silit-o să cugete cele necuvioase și urîte

153

lui Dumnezeu, te va acuza ochiul că l-ai silit să privească cu poftă cele oprite și că nu l-ai uns cu alabastru (doctoria de ochi) sau cu antimoniu (care este un amestec de prafuri pentru înnegrit genele și sprâncenele) în fiecare dimineață, când te durea, sau când, din cauza bătrâneții, i-a slăbit puterea vederii. Te vor acuza urechile pentru că le-ai deschis spre auzirea minciunii, iar pentru cuvintele adevărului, adică ale *Curanului*, le-ai astupat. Te va acuza limba pentru că ai convins-o să clevească, să grăiască minciună, să guste cele necurate și altele. Te vor acuza nările pentru că te desfătai cu cele binemirosoase și disprețuiai pe cele simple, pentru că miroseai tămâia creștină, sudoarea sînilor și a trupului femeii străine. Te vor acuza dinții că i-ai silit să mestece și să mănînce cele ce nu se cuveneau și mai mult decît hrana gătită pentru potolirea foamei. Te vor acuza buzele că le-ai folosit pentru sărutarea femeii străine. Te vor acuza mîinile că ai deschis cufărul, cămara și casa străină și ai furat și că le-ai întrebuințat la lucrarea altor păcate ca pe niște unelte iar nu spre căutarea hranei din sudoarea dreaptă și din osteneală, și pentru că le-ai potrivit la alte lucruri necuvioase și urîte. Te vor acuza picioarele că umblai cu tîlharii, iar de calea faptelor bune le îndepărtai și le făceai să întîrzie a umbla la biserică, și altele. Te vor acuza unghiile că nu le-ai tăiat și nu le-ai curățat și că le-ai aruncat la pămînt de parcă nu ți-ar fi aparținut trupului și nu le-ai ascuns în sînul tău cum poruncește legea muhammedană. Nu vor tăcea nici măduarele cele mai ascunse ale ambelor sexe; se vor tîngui mai ales cele femeiești, pentru că bărbatul se desfăta mai mult de îmbrățișările unei femei străine sau ale țuioarei lui decît ale femeii sale. Vor striga și cele ale bărbatului că în vremea înfierbîntării lor firești măduarele femeiești au refuzat să aibă împreunare cu ele. Vor acuza toate laolaltă că stăpînii lor le-au folosit rău, nu numai pentru legiuita naștere de copii, ci pentru împlinirea poftelor lor firești, în mod nelegiuit și împotriva firii. Tot așa va acuza stomacul că l-ai lipsit de mîncare mai mult decît se cuvine și iarăși că l-ai umplut

peste măsură. Așa și despre celelalte lucruri născocesc și fabule / nesfârșite, pentru a sădi în inimile oamenilor frica de Dumnezeu și dreptatea lui.

Vietățile mor din nou

Cînd se vor petrece așa toate acestea și Dumnezeu va judeca și va răsplăti fiecăruia după faptele lui, toate viețuitoarele vor muri și se vor prefăce în țărînă (din care au fost luate și trupurile și sufletele lor), afară de trei: Burak al lui Muhammed, cămila și motanul lui ⁵⁷¹. Despre aceste vietăți cred musulmanii că datorită lui Muhammed vor moșteni veșnic desfătările raiului, la fel ca și ceilalți musulmani. Despre ei vezi mai pe larg în capitolul *Despre rai*. Dar credem că nu se cuvine să trecem la altele mai înainte de a arăta pe scurt nestatornicia *Curanului* privind învierea tuturor sufletelor, îndoielnică și mai ales foarte mincinoasă.

Nestatornicia „Curanului” despre învierea sufletelor

În capitolul 18 el arată că nu toate sufletele morților vor învia, ci numai unele ⁵⁷², cu aceste cuvinte: „Celor ce mor le scoate Dumnezeu sufletele, unora în ceasul morții, iar altora în ceasul adormirii” * și iarăși: „Unora le va da Dumnezeu sufletul în ceasul mai dinainte însemnat, iar altora niciodată, toate făcîndu-le după voia sa, lucru de care cei înțelepți se vor minuna” ⁵⁷³. Interpreții *Curanului* disting între *moarte* și *adormire*. Moartea o atribuie altora, iar alor lor — adormirea. Prin „Unora le va da sufletul în ceasul însemnat de mai înainte”, înțeleg că acele suflete sînt muhammedane, mai dinainte rînduite pentru bucuriile raiului (ei cred că toți musulmanii după o vreme se vor izbăvi de muncile iadului), pentru ca și trupurile să fie împreună cu ele, părtașe la acea bună stare și fericire. Prin: „Iar altora niciodată” socotesc că se vorbește despre sufletele tuturor necredincioșilor și aceasta cu dublu sens: mai întîi că învierea morților necredincioși nu merită numele de înviere, ci de moarte veșnică, adică

* Cp. *Coran*, L., 19 („amețeaua morții”).

de pedeapsă fără de sfârșit, sens în care se văd a fi de acord cu teologii noștri ; al doilea, sînt unii care socotesc că toți necredincioșii după acea judecată de obște se vor preface în țărîna pămîntului asemenea viețuitoarelor necuvîntătoare și că astfel (poate) mila și îndurarea lui Dumnezeu îi va izbăvi de iad. Dar cu toate că această din urmă părere nu este respinsă cu totul, se afirmă că se cuvine primită și crezută părerea cea dintîi. /

Despre torturile păcătoșilor credincioși

După ce se vor despărți cei credincioși, adică musulmanii, de necredincioși și se vor împărți în șaptezeci și trei ⁵⁷⁴ de neamuri, va porunci Dumnezeu (după cum băsmuiesc ei) să se cîntărească greutatea tuturor păcatelor pe care le-a făcut fiecare în această viață, nu numai cele săvîrșite cu fapta, ci și cele numai gîndite cu mintea. Căci deși numai pentru credința muhammedană s-au făcut moștenitori ai raiului, dar pentru fărădelegile și păcatele lor multe vor fi pedepsiți și curățiți în rîul de foc numit *Araf* (vezi despre el mai jos) ⁵⁷⁵. (La acest articol muhammedanii se potrivesc foarte mult cu catolicii (romanii) despre Purgatoriul — curățitorul — lor.) Și astfel, curățîndu-se acolo de orice păcat și de viciul călcării de lege, tot așa la vremea cunoscută numai înțelepciunii și dreptății dumnezeiești se vor muta la bucuriile veșnice ale raiului la fel cu ceilalți drepti.

Podul Sirat

Iar modul acestei încercări născocesc ei că va fi așa : „Înainte porților raiului, zic ei, este un șanț foarte lat și adînc prin care trece rîul de foc. Peste rîul acela este un pod pe care îl numesc *Sirat* (adică „al dreptății“ ⁵⁷⁶), lung ca o cale de 500 de ani (și șanțul acela, aiurează ei, e de aceeași lățime) și atît de îngust încît nu depășește lățimea unui fir de păr omenesc, mult

mai ascuțit decît tăișul briciului și mai lunecos decît
leata. Pe acest pod vor fi siliți toți oamenii să treacă
pe porțile raiului. Cînd se vor apropia ei de primul
pod al podului, îndată îngerii le vor aduce cămile și
încălcînd pe ele vor trebui să facă acea cale foarte
îngă.

Cămilele kurban

Cămilele acelea sînt berbecii pe care fiecare în viața
sa, cînd a călătorit la Mecca, i-a adus *kurban* (adică
ofrandă) ⁵⁷⁷ și i-a jertfit lui Dumnezeu pe muntele cu
ceiași nume ca și rîul Araf. Dar dacă unii din ei, deși
nu au avut atîta belșug încît ar fi putut vizita Mecca, au
resocotit să facă acea călătorie, vor fi lipsiți de cămilele
care să-i ducă și li se va porunci să facă pe jos calea
lungă de 500 de ani. Iar cei care în viața lor au vizitat
Mecca, de cîte ori au adus *kurban* (adică ofrandă),
atîtea cămile foarte iuți vor avea pe care, schimbîndu-le
pe drum, / dacă nu-l va apăsa povara păcatelor, va
trece ca într-o clipeală de ochi de porțile raiului. Dar
dacă povara păcatelor cuiva, chiar și cea mai ușoară,
va apăsa cămila, acela va cădea în chip nenorocit de
pe podul Sirat cel foarte înalt în Araful curgător și
va suferi în focul acelei pedepse, pînă ce se va curăți
de toată întinăciunea păcatului. Iar după purificare
cămila va ieși pe pod în chiar locul unde a căzut și de
acolo îl va duce neprimejduit și fără necaz la porțile
raiului. Cum vor intra în rai și-l vor moșteni vom
spune într-un capitol special *Despre rai* ⁵⁷⁸, iar acum
vom vorbi mai clar despre Araf.

156

CAPITOLUL AL NOUASPREZECELEA

Despre Araf

Ce este Araful

Araful sau Purgatoriul muhammedan ⁵⁷⁹ este (pre-
cum am spus) un rîu de foc ce curge în apropierea
raiului, în care musulmanii care cad în el pentru orice

233

păcat, fie el cît de ușor, făcut cu fapta sau cu gîndul, se vor chinui cu munci de nesuferit pe măsura fărădelegilor lor.

Descrierea lui

Fierbințeala focului din *Araf*, spun ei, e cu șaptezeci de mii de trepte mai puternică decît cea a focului nostru, iar aceasta este prima treaptă de fierbințeală față de căldura focului din iad. Deși nu stabilesc vremea cît se vor chinui păcătoșii în *Araf*, ei cred că aceasta este definitivă și fixată după modul și rînduiala chinurilor și a pedepselor. Căci spun că de va omite cineva măcar o dată un singur timp din cele cinci hotărîte zilnic pentru rugăciune, și nu va face rugăciunile la vremea convenită, pentru acel sfert de ceas va trebui să se curețe în Purgatoriu și în rîul acela de foc șaptezeci de mii de ani.

Modul de curățire

Modul de curățire îl descriu așa: Păcătosul va fi silit, zic ei, să facă rugăciunile neglijate în viață, fiind așezat pe un cuptor de aramă foarte încins, și cînd va pune picioarele pe cuptor îndată se vor topi asemenea plumbului, iar cînd se vor topi picioarele va ajunge la genunchi și se vor topi și aceia; la fel mîinile, capul și tot trupul, pînă cînd va fi ars și nimic de cea dogoare cumplită. La sfîrșitul unui *rekkeat*⁵⁸⁰ (*rekkeat* înseamnă / o plecăciune pînă la pămînt și ridicarea de la pămînt, vezi mai clar în capitoul *Namaz*)⁵⁸¹ tot trupul va fi din nou întreg și iarăși va fi silit de înger să facă celelalte rugăciuni. Și astfel, pe rînd, pentru o singură lipsă de grijă față de rugăciuni precum am zis, îi vor trebui șaptezeci de mii de ani de purificare.

Sfîrșitul Arafului

La fel și pentru celelalte păcate de moarte sau de iertat vor fi pedepsiți de dreapta judecată a lui Dumnezeu pe măsura păcatelor. Și astfel, cînd li se vor isprăvi păcatele și li se vor curăți sufletele, toți mu-

Immedanii și cei care au făcut măcar o dată mărturisirea credinței muhammedane, vor ieși din *Araf* și, rălucind ca soarele și luna, se vor muta în rai având mare bucurie și veselie, și ei și îngerii. Toți, zic ei, vor ieși, afară de unul. Despre acel muhammedan care a petrece veșnic în *Araf* există la *ehlifikîhîi* (teologi)⁵⁸² lor o dublă părere: unii socotesc că prin cuvintele „musulman” și „mărturisire a credinței muhammedane” va fi pedepsit veșnic *Ebudjehl*, unchiul lui Muhammed (despre care s-a arătat foarte mult în ele spuse mai înainte)⁵⁸³ și că numai el va fi lepădat de milostivirea lui Dumnezeu. Deși Dumnezeu, ca acel totputernic, dacă vrea poate să-i mute pe toți necredincioșii din iad în rai, totuși *Ebudjehl*, pentru dușmănia pe care a avut-o și minciunile pe care le-a iclucit spre pierzarea lui Muhammed, va fi exclus de la această bunătate și milostivire obștească a lui Dumnezeu. Iar alții tâlcuiesc că Muhammed este gata să-l oage pe Dumnezeu pentru neamul său să sufere el ingur pedepse veșnice pentru toate păcatele tuturor păcătoșilor, numai să fie ei scutiți de chinurile veșnice ale iadului. Însă această părere (care se vede a fi foarte crudă) alții o tâlcuiesc altfel și zic că Muhammed, din dragoste și milă pentru poporul său (aici se vede că barbarii fură cuvintele sfântului Pavel, pe care le scrie în *Epistola*] către romani, în capitoul 9, versetul 3)*, deși este nevinovat și fără de răutate, se va da de bunăvoie la muncile veșnice pentru păcatele lor. Dar Dumnezeu nu-l va pedepsi ci, pentru el, va pune capăt pedepselor pentru toți cei care, sau după dreptate, sau din glumă, sau de nevoie, sau în alt chip au făcut măcar o dată în viața lor mărturisirea credinței muhammedane.

Și pentru ca să nu-i pară cuiva că dreptatea lui Dumnezeu s-a abătut de la sensul ei pentru că dintre toți doar pe *Ebudjehl* (așa cum se arată mai sus) îl va osîndi la muncile cele veșnice și numai asupra lui își va

* *Rom.*, 9, 3; „Aș fi poftit eu însumi a fi anatema de la Hristos pentru frații mei”.

vărsa mînia dumnezeiască, ei nu ezită să spună și acestea în legătură cu mijlocirea lui Muhammed / și cu nesfîrșita milostivire a lui Dumnezeu : Dacă un creștin, un iudeu sau un ghiaur, adică necredincios și ateu (fără Dumnezeu) chiar fără intenția de a crede, ci numai pentru a învăța scrisul lor, va face mărturisirea credinței citind sau scriind, ea are atîta putere, încît va învinge mai apoi chinurile veșnice ale iadului. Iar omul acela, deși foarte necurat și nelegiuit și lipsit de toate faptele bune, își va cere după o vreme iertare de la milostivirea lui Dumnezeu și va primi bucuriile cele veșnice ale raiului. Această părere o susțin după textul *Curanului*, unde Muhammed vorbește astfel⁵⁸⁴ : Cînd a poruncit să propovăduiască tuturor această mărturisire a credinței și a făgăduit numai prin aceasta iertarea tuturor păcatelor, a venit la el unul cu numele de *Evordi* întrebîndu-l : „Adevărat să fie aceasta ?“ El a răspuns : „Așa e, cu adevărat“, și a adăugat : „Chiar dacă va bea vin și va face omoruri, chiar dacă va rupe nările Abidondei“.

Și încă mai afirmă că, dacă cineva a citit sau a scris în această viață mărturisirea muhammedană, va putea s-o citească și în cealaltă viață, chiar dacă unora din porunci va rămîne necredincios. De aceea, cînd păcătoșii vor ieși din *Araf*, cînd trecînd podul *Sirat* se vor apropia de porțile raiului, li se va porunci de către îngerii care-i vor duce să citească literele (cu care se scrie pe porțile raiului chipul mărturisirii). Cînd cei ale căror păcate vor fi curățite cu desăvîrșire de focul *Arafului* vor citi primele litere ale mărturisirii de credință, îndată li se vor deschide porțile și vor intra liber în rai. Dar dacă le va rămîne ceva din păcate, nu vor putea să citească mărturisirea aceea și vor fi trimiși din nou în *Araf*, ca să se curețe mai desăvîrșit de păcatele lor. Și astfel vor încerca de cîteva ori, pînă cînd, curățindu-se bine, vor putea să citească literele mărturisirii și, arătîndu-se vrednici de bucuria raiului, vor fi declarați părtași cu ceilalți. Despre acestea vezi mai jos în capitolul *Despre rai*⁵⁸⁵. /

Despre iad

Descrierea iadului

Curanul, furînd din *Evangelhie* cuvîntul „gheenă“, numește iadul *Djeheni*, despre care afirmă, prin analogie cu înălțimea celor șapte ceruri sau cercuri planetare, că are șapte adîncimi spre centrul pămîntului, au șapte adăposturi sau lăcașuri⁵⁸⁶, fiind un adăpost departe de altul la o distanță de 500 de ani, și că fiecare adăpost își are porțile sale anume, de aceea i le tribuie lui (iadului); iar în rai sînt opt (ceea ce vom vedea în capitolul *Despre rai*). Focul iadului celui dintîi pun că e de șaptezeci de mii de ori mai fierbinte decît focul nostru, iar al celui de al doilea tot cu atîtea grade (trepte) mai fierbinte decît al celui dintîi, și așa pe rînd pînă la al șaptelea, adică pînă la cel mai adînc. Încă mai aiurează ei că între iad și lumea întreagă e pusă un fel de cortină care, dacă ar fi lipsit, toată lumea ar fi ars într-o clipă și s-ar fi revărsat topindu-se precum cositorul din pricina vîlvătailor care ies din acest foc. Mai născocesc că în iadurile acelea există, în afară de foc și viermi, fiare, dobitoace și alte nenumărate și felurite grozăvii, toate de foc, pregătite pentru chinuirea păcătoșilor. Chinurile iadului de gradul doi sînt de șaptezeci de mii de ori mai feroase și mai cumplite decît ale celui dintîi și așa mai departe, înmulțind numărul, spun ei, se înțelege despre toate, pînă la al șaptelea. Iar cea mai cumplită din toate muncile zic că este gustarea fructelor din pomul (numit *Zakum*)⁵⁸⁷ sădit în mijlocul iadului, despre a căror amarăciune afirmă că depășește de un nesfîrșit număr de ori orice venin și orice otravă. Și descriu fructele pomului aceleia că sînt asemenea cu capetele diavolești, deși furînd imaginea diabolilor de la zugravii⁵⁸⁸ noștri, o concepă pe a balaurilor, șerpilor, vasiliscilor și a altor fiare prea cumplite.

Rînduielile treptelor iadului

Ei socotesc că în primul iad se va chinui poporul faraonit; în al doilea — închinătorii focului; în al

treilea — închinătorii la idoli ; în al patrulea — iudeii ; în al cincilea — *nasara* (adică nazoreii sau creștinii) ⁵⁸⁹ ; în al șaselea — muhammedanii apostati ; în al șaptelea — amestecătură, ale căror păcate sînt în sine de neiertat, dar pot fi iertate prin milostivirea lui Dumnezeu. În această rînduială a gradelor iadului se înțelege că iadul întîi e cel mai adînc. Iar dacă muncile iadului, înțelese / în general, vor avea sfîrșit sau nu, nu există la ei o sentință fermă, nici teologii lor nu hotărăsc ceva precis și tare despre pedepsele veșnice și temporare rînduite creștinilor, iudeilor și celorlalte popoare. Căci însuși *Curanul* în hotărîrea lui se vede că e îndoielnic și nestatornic : uneori îi osîndește pe toți nemusulmanii la chinurile cele veșnice, uneori parcă-i scutește pe toți de ele ⁵⁹⁰.

Nesfîrșitele pedepse ale „Curanului“

Sentințele *Curanului* care-i osîndesc pe veci pe cei necredincioși sînt mai cu seamă acestea : „Cei necredincioși, zice, care n-au crezut prorocului lui Dumnezeu, vor fi aruncați în focul gheenei și vor rămîne întru chinuire și scrișnire negrăită ; de cîte ori va fi pielea lor mistuită de dogoarea focului, de atîtea ori se va înnoi, ca să primească noi pedepse. Și vor petrece într-o fîntînă foarte adîncă, a cărei băutură va fi mai amară decît orice fiere și vor mîncă din fructele pomului *Zakum* și vor fi întru mînia lui Dumnezeu împreună cu diavoliile *. Vor muri, însă nu se vor izbăvi de munci, ci pururea vor reveni la pedepsele iadului. De sus pînă jos va fi ceață, foc și întuneric“. Iar cînd se vor apropia cei osîndiți de porțile iadului, le vor zice străjerii cei ce slujesc acolo : „Oare nu chiar dintre voi v-au fost trimiși vouă vestitori care v-au binevestit venirea zilei acesteia ? Intrați pe porțile gheenei, să locuiți în ea fără de sfîrșit, căci aceste lăcașuri sînt gătite vouă celor mîndri“.

Păcătoșii vor începe atunci să-i roage pe slujitorii aceia să mijlocească la Dumnezeu pentru ei să li se amîne măcar o zi chinuirea. Dar aceia vor răspunde :

* *Coran*, XI, 119 : „Voi umple gheena cu djini și cu oameni laolaltă“ ; cf. și XXXII, 13.

„Rugați-vă voi înșivă dar în zadar va fi, căci ce este rugăciunea celor nelegiuți decît păcat?” După aceasta vor simți greutatea lanțurilor și durerea legăturilor și vor striga către Dumnezeu : „Pînă cînd, o Dumnezeule, ne vom chinui?” Și va zice Dumnezeu : „Așa veți petrece fără de sfîrșit”. Acestea sînt deci cele care, în *Curan*, arată pedepsele necredincioșilor ca fiind nesfîrșite *. Cu totul contrarii acestora și scoțîndu-i pe aproape toți necredincioșii din pedepsele veșnice, sînt cele spuse în *Curan* la sfîrșitul capitolului al treilea și în capitolul 11 **: „Tuturor celor ce s-au arătat neascultători lui Dumnezeu și trimișilor lui, și care au deosebit între ei (adică între proroci) și s-au lipit numai de o parte, iar nu de toată (învățătura) / socotind să capete astfel calea cea dreaptă și au nădăjduit să creadă (în chip nedeșvîrșit), le vom aduce rău și dispreț ca celor ce nu cred adevărului însuși, iar celor ce au crezut celor prezise și nu au făcut osebite între ei (între proroci), răsplată nenumărată le va da Dumnezeu, dăruitorul păcii și al iertării” 591.

161.

Pedepsele cele cu sfîrșit ale „Curanului”

În capitolul al cincilea zice de obște despre toți — afară de cei ce nu mărturisesc nici un Dumnezeu : „Cel ce crede în Dumnezeu și cere iertare păcatelor sale și izbăvire de furia focului, cel ce se înfrînează, cel ce spune adevărul, cel ce stăruie în rugăciuni, cel ce dă milostenie martori fiindu-i Dumnezeu și îngerii lui și cei ce mărturisesc pe unul Dumnezeu nepătruns și făcător înțelept al tuturor, împotriva aceluia nu va fi altă lege decît cea a oamenilor ; pre ei înșiși și toate faptele lor lăsîndu-le în seama Aceluia, se vor satura de bucuriile raiului”***. Iar în capitolul 12 zice : „Toți care au crezut în Dumnezeu și au făcut binele așteptînd ziua judecării (adică cei care au crezut că există învierea morți-

* *Coran*, V, 69 ; XI, 106—107, XXXVIII, 57 („bătură puturoasă”), LXXVIII, 21—30 și *passim*.

** *Coran*, III, 199 : „Printre oamenii cărții sînt unii care cred în Dumnezeu, în ce v-a fost descoperit [...]. Aceia își vor afla răsplata lingă Domnul lor” ; XI, 17 și 23.

*** *Coran*, V, 12.

lor), de nimic să nu se teamă” *. Și în capitolul 51 zice : „Pe cei necredincioși poate că pe toți îi va tulbura Dumnezeu, poate că multora le va da iertare” **. Iar în capitolul 55 Muhammed îndoindu-se despre sine, despre ai săi și despre învățătura sa, zice de-a dreptul : „Eu nu sînt cel dintîi vestitor, nici nu știu ce mi se cuvine mie să fac și ce vouă, dar voi desluși poruncile lui Dumnezeu” ***.

Sentințele teologilor despre acestea

Dacă în legătură cu acestea și cu alte sentințe asemănătoare ale *Curanului* ar întreba cineva pe însuși muf-tiul : „Oare acest creștin sau iudeu și alții vor pieri în veci pentru necredința lor în Muhammed ?” nu va răspunde niciodată hotărît și desăvîrșit, ci va zice : „Acest lucru este cunoscut numai lui Dumnezeu”. Iarăși, dacă cineva ar întreba în general : „Oare creștinii, iudeii și ceilalți vor petrece veșnic în iad ?” va răspunde : „Cu adevărat așa este”, deoarece *Curanul* în general îi osîndește pe toți, dar în particular se îndoiește de aceasta, zicînd : „Poate îi va tulbura pe toți, poate multora le va da iertare” **** iar despre mulți dintre ei prorocul n-a avut descoperire de la Dumnezeu dacă va fi așa sau altminteri. De aceea, dacă vreun muhammedan va zice unui creștin : „Meriți să fii osîndit la chinurile cele veșnice”, pentru această vorbă nelegiuită muhammeda-nul / va fi pedepsit de către judecător cu 37 de lovituri de bici. Cînd zice *fetva* ⁵⁹² : „Nici treaba ta și nici a prorocului nu era”, se referă la a judeca pe unul și pe altul dacă trebuie munciți veșnic. Și mai este o sentință universală (de obște), că toți cei ce vor să se mîntuiască, numai prin credința *Curanului* pot fi mîntuiți, dar a preciza că acest muhammedan sau acela se va mîntui neapărat, ei socotesc că este o vorbă ne-

* *Coran*, II, 2—4.

** Cp. *Coran*, III, 128—129.

*** *Coran*, XLVI, 9 : „Eu nu sînt un înnoitor printre profeți. Nu știu ce va fi cu mine și ce cu voi. Nu fac decît să urmez ce mi-a fost descoperit. Nu sînt decît cel ce vă previne în chip limpede”.

**** Cp. *Coran*, III, 128—129.

legiuită, pentru că numai unul dintre muhammedani, *Ebudjehl* va petrece veșnic în muncile iadului.

Iarăși zic ei că Dumnezeu fiind liber și făcându-le pe toate liber, după aprecierea sa poate să-i osîndească pe toți musulmanii la chinurile veșnice (fără să caute nicidecum la credință și la fapte bune) și, dimpotrivă, să-i mute pe toți necredincioșii, nesocotindu-le nelegiuirea lor, din muncile iadului la bucuriile raiului, deci că poate pe toți oamenii, atît pe cei drepti, cît și pe cei păcătoși să-i dea iadului, sau să-i sălășluiască în rai, căci voinței lui nimic nu-i poate sta împotrivă și nimic nu poate pune piedică milostivirii lui. Apoi, în general, încheie : *Djennet hak, djeheennem hak* ⁵⁹³, adică „Atît raiul, cît și gheena sînt după dreapta judecată a lui Dumnezeu“ ; de unde tîlcuiesc că amîndouă lăcașurile (al raiului și al gheenei), nu în zadar și nu fără trebuință au fost create de Dumnezeu, și că niciodată nu vor rămîne goale, fără locuitori, căci altfel ar însemna că Dumnezeu s-a abătut de la planul său, ceea ce, spun ei, este potrivnic și hulitor de Dumnezeu.

CAPITOLUL DOUAZECI ȘI UNU

Despre rai

Opt raiuri

Raiul se numește în dialectul *Curanului Djennet*, iar în cel persan *Firdevs* ⁵⁹⁴ ; dar ce se înțelege prin el — un loc ceresc sau unul pămîntesc — înșiși muhammedanii abia dacă pot descurca, pentru că după descrierea lui nu numai toată sfera (globul pămîntesc) care se află sub lună sau această lume întregă cu însuși cerul cerurilor nu ajunge pentru a cuprinde limitele raiului muhammedan, dar nici acel spațiu nedefinit pe care îl imaginează Copernic în a sa *Sistemă a abisurilor* * ⁵⁹⁵ ; căci ei spun că raiul universal (de obște) este un patruleter în care sînt cuprinse alte șapte raiuri.

* Nicolai Copernici Thorunensis, *De revolutionibus orbium caelestium*, libri VI. Norimbergae, 1543.

Sînt și unii / care spun că există cu totul 18 raiuri sau grădini separate (deosebite) ale unui rai exterior, dar cea mai puternică părere este a celor care afirmă că sînt 8 raiuri, iar lăcașul al optulea zic că este rînduit numai musulmanilor, ca celor ce vor fi așezați în centrul fericirii.

Descrierea raiului

Zidurile fiecărui rai sînt dintr-un singur mărgăritar sau piatră scumpă, unele din diamant, altele din rubin, altele din smaragd, iacint și așa mai departe, iar acoperișul îl nascocesc din alte pietre scumpe și mărgăritare. Cele opt raiuri au tot atîtea porți de aur și pe pragul fiecăreia dintre porți sînt următoarele inscripții: pe porțile celui dintîi se scrie „Porțile mărturisirii credinței”; pe ale celui de-al doilea „Porțile pocăinței”; pe ale celui de-al treilea „Porțile milosteniei”; pe ale celui de-al patrulea „Porțile ascultării”; pe ale celui de-al cincilea „Porțile pelerinajului la Mecca”; pe ale celui de-al șaselea „Porțile înfrînării”; pe ale celui de-al șaptelea „Porțile tăriei”; pe ale celui de-al optulea „Porțile muceniciei”. Așadar, fiecare musulman, potrivit cu virtutea împlinită din cele arătate mai sus, va intra în rai prin poarta cu același nume (cu virtutea).

Mai spun că raiul este înconjurat de un rîu de foc numit *Araf* (despre care s-a vorbit pe larg mai sus)⁵⁹⁶. Iar raiul întreg e atît de lat, încît fiecărui musulman îi va reveni ca moșie proprie și hotărnicită un spațiu cît o cale de 500 de ani. Și nascocesc în acele moșii grădini preafrumoase, pomi fructiferi, flori parfumate, clădiri și palate făcute dintr-un singur diamant, rubin, safir și din alte pietre de mare preț. Și zic că în mijlocul raiului curge un rîu numit *Keuser*, a cărui apă întrece la gust orice dulceață a nectarului poezilor (cea mai dulce băutură)⁵⁹⁷ și a vinului (căci în rai vinul le va fi îngăduit), din care bînd vor dobîndi o asemenea strălucire a ochilor și agerime a puterii văzului, încît de la *Kutbi șimal* (Polul arctic) pînă la *Kutbi djunub* (Polul antarctic)⁵⁹⁸ vor arunca o singură privire și pe o distanță atît de mare vor vedea cel mai mic lucru așa de clar și desăvîrșit, de parcă l-ar avea în fața ochilor.

Și încă vor dobândi o asemenea putere de digerare (de mistuire a stomacului), încât cu oricâte făinoase, zarzavaturi și mâncări îmbelșugate de-ale raiului și-ar umple pîntecele și oricît vin, lapte și miere ar bea, toate vor trece ca o sudoare fină și imperceptibilă și se vor nimici, ca nu cumva, prin modul firesc de digerare în stomac / obișnuit acum, să se întineze raiul cu murdăriile aruncate. Iarăși spun că din fiecare grădină curg râuri care izvorăsc apa zisă *Keuser*, vin, lapte și miere, și nu va fi în ele nimic dăunător sau oprit, ci numai veselii și mîngîieri. În mijlocul raiului este pomul *Tuba*⁵⁹⁹, a cărui rădăcină este în rai iar vîrfurile ajunge pînă la cerul superior. Pe ramurile lui se află *Tavs* (păunul)⁶⁰⁰ în a cărui inimă a locuit sufletul lui Muhammed înainte de facerea lumii, timp de șaptezeci de mii de ani.

Mîngîierile raiului

Celor ce intră în rai le vor spune îngerii care îi păzesc: „Pace vouă, intrați cu dulceață și rămîneți aici veșnic“. Acolo nu-i va necăji nici frigul, nici soarele, pentru că vor petrece sub umbra lui Dumnezeu. Cuvînt șovăielnic și mincinos nu se va auzi acolo, hainele le vor fi de mătase, brățările de aur, vasele de argint și ele vor conversa cu ei și își vor face slujba ca niște însuflețite și înțeleghătoare. Alte slugi, strălucind ca aurul, vor veni în zbor să le slujească lor, ținîndu-le tăvile, cupele și vasele scumpe. Iar Dumnezeu le va zice: „Mîncăți și beți fără grijă, culcați-vă pe așternuturile gătite, cu femeile voastre preafrumoase, și nimic din faptele cele rele nu vi se va imputa“. Femeile (pe care le numesc *huri*)⁶⁰¹ vor fi luminoase, strălucind ca mărgăritarele, șezînd pe paturi cu așternuturi moi, îmbrăcate cu porfiră, și vor răspîndi bună mireasmă ca moscul, ambra și alte feluri de aromate. Și le va zice lor Dumnezeu: „Beți din izvorul desfătării și mîncăți, pentru că vrednici sînteți de toată neprimejduirea“. *Curanul* mai adaugă la acestea⁶⁰² în capitolul 26: „Celor ce au dobîndit raiul, le va fi dat și ceva din ființa lui Dumnezeu“*.

* Cp. *Coran*, XLVIII, 5 ; LXVIII, 34.

Palatele

Lucrul acesta îl tâlcuiește mai limpede cartea *Muhammedie*, care zice că fiecărui musulman i se va da un palat făcut din 70 de rubine, în fiecare curte a palatului vor fi 70 de case, adică locuințe, în fiecare locuință 70 de paturi împodobite cu aur și cu argint și în fiecare pat 70 de perne, 70 de plapome, 70 de saltele sau așternuturi, toate de mătase și roșii, și în fiecare pat va fi întinsă o fată (*huri*).

Fetele huri

165 Fețele le vor străluci ca soarele, luna și stelele, purtând diademe (cununi) preasculpe. În fiecare locuință vor fi de asemenea 70 de iatacuri de dormit și în fiecare iatac luptătorul cel viteaz și musulmanul cel fericit de 70 de ori pe zi se va împreuna și fiecare bărbat va avea putere cât 100 de bărbați, pentru ca niciodată să nu obosească la împreunare. Iarăși, în fiecare iatac vor fi 70 de mese și pe fiecare masă se vor pune 70 / de vase de aur și de argint, și în ele 70 de feluri de mâncări preâmbelșugate și preadulci. Acolo bătrînețea nu va avea nici o putere asupra firii omeneste, ci bărbații când vor ajunge la 30 de ani, iar femeile la 15 sau 20, în acea floare și putere a vârstei vor petrece.

Deci, ca să spun pe scurt, ei pun fericirea cea veșnică și toate mîngîierile raiului în pofta trupească și în desfătarea poftelor, adică, dacă își va pune cineva vreun lucru în minte și-l va pofti numai cu gîndul, îndată va fi adus înaintea lui de către îngerii ce le slujesc lor și astfel se va sătura din belșug și prea darnic de toate cele pe care le-ar vrea, fără să sufere nicicînd de plictiseală sau mîhnire, osteneală sau indispoziție a stomacului.

Mîncările

Cea mai plăcută dintre toate mîncările spun ei că sînt icrele din peștele numit *elpenbut* (pe care turcii îl tâlcuiesc că este *kefal balighi* ⁶⁰³, iar grecii îl numesc *κέφαλος*; peștele acela este foarte asemănător cu chefalul, ale cărui icre, în butoaie ceruite, le aduc negustorii

greci și monahii care vin pentru milostenie pînă la Moscova), fructele de smochin și olivele (măslinile) din care cauză pe acestea trei le mănîncă mai întîi la dezlegarea postului. Cu un cuvînt, ei cred că este cu neputință să nu se afle în rai ceva dorit de muhammedani, afară de foc, lucru de puțină întrebuițare și aducător de nenorociri. De aceea, dacă cineva din ei va pofti să fumeze tutun (tabacul de tras pe nas, măcinat în praf, nu era cunoscut pe timpul lui Muhammed), îngerii vor aduce aceluia luleaua, ciubucul și tutunul cu cea mai mare grabă, dar cînd va cere și foc ca să aprindă tutunul, vor răspunde că nimic nu le este oprit, dar să între focul în rai este oprit chiar de la facerea lui ; sînt însă liberi, dacă vor, să se ducă în iad, unde stăpînește focul, și acolo să-și aprindă tutunul după voia lor și să fumeze. Iar ei, ferindu-se de iad și temîndu-se a lua foc de acolo, se vor abține, și astfel vor renunța la întrebuițarea tutunului (tutunul este socotit drept un lucru scîrbos care nu e nici îngăduit, nici oprit, după cum vom vedea în cartea *Despre religia muhammedană*)⁶⁰⁴.

Viețuitoarele locuitoare ale raiului

Cămila, Burak

Mai băsmuiesc ei că, dintre animale, trei se vor sătura de bucuriile raiului la fel ca oamenii și vor petrece veșnic în acea fericire și nu vor avea niciodată sfîrșit al vieții, anume cămila, pe care Muhammed o iubea foarte mult pe cînd încă făcea cărăușie, apoi *Burak*, un animal deosebit de toate celelalte, călare pe care / Muhammed a făcut călătoriile acelea minunate (despre care lucru am vorbit în alt loc)⁶⁰⁵ ; și spun că acest *Burak* a fost dobitocul care l-a purtat pe Avraam și că Dumnezeu, după moartea lui Avraam, l-a păstrat într-un loc numai de el cunoscut pînă la venirea lui Muhammed.

166

Pisica

Iar a treia viețuitoare va fi o pisică, despre care există o îndoită istorie : Unii spun că pisica aceea îi

era foarte dragă lui Muhammed, că niciodată nu s-a despărțit de el. Odată, pe cînd Muhammed își făcea rugăciunile de noapte i-a venit pisicii vremea să fete și, așezîndu-se pe poalele hainelor lui, a început să-și lepede pisicii din pîntece, dar pînă în zori n-a putut să-i lepede pe toți. Cît timp ea (pisica) se chinuia născînd, atît timp a făcut Muhammed rugăciuni, nevîrînd s-o necăjească și s-o arunce în timpul nașterii de pe marginea hainelor lui. Iar alții zic că acesta este motanul pe care Noe, în corabie, l-a scos din nările leului, necăjit de șoarecii ce se înmulțiseră, și cu ajutorul căruia, cînd au fost omorîți șoarecii, el și familia lui și toate celelalte vietăți ce erau în corabie au scăpat de necazul ce-i păștea (după cum am spus în capitolul *Despre Noe*)⁶⁰⁶.

Acestea sînt, deci, bucuriile raiului pe care și le făgăduiesc, visînd, muhammedanii, și prin acestea ei nu înțeleg ceva alegoric, analogic sau metaforic, ci curat (direct) istoric și simplu. Și cred tare că așa va fi lucrul și nădăjduiesc că vor lăuda împreună cu îngerii în veac pe Dumnezeu și că vor cînta imnuri și psalmi dătorului acestora. Și mai spun că cei ce vor fi mai mari în cetele acelor fericiți, adică cei trei proroci purtători de steaguri — Moise, Hristos și Muhammed — și ceilalți musulmani, toți vor primi la fel moștenirea raiului și mîngîierile lui, fără nici o deosebire, pentru că ei afirmă că nimeni, afară de cel ce s-a curățat cu desăvîrșire în *Araf*, nu poate intra în rai.

Iar acestea sînt luate din ineputabila comoară de fabule a teologiei muhammedane care, deși după expunerea noastră nu sînt multe, însă socotim că pentru cititor sînt destule pentru că, după cum a zis cineva din vechime: „După unghie pe leu”*, așa vom spune și noi: „După venin îl poate lesne cunoaște fiecare pe balaur”. /

* Libanii, *Epistula* MLXIX.

* * *

1

ODE IN LAUDEM OPERIS SERENISSIMI
PRINCIPIS DEMETRIJ KANTEMIRI SYSTE-
MA, DICTI DE RELIGIONE ET STATU
IMPERIJ TURCICI.

Si quem cupido noscere Turcica
Urit: scelesti Muhamedi genus
Illique cognatam Gelonum
progentem vitiosorem.

Regni nefandi quanta potentia,
diri potentis fœdera, bellaque,
artes, doli, status, fidesque
relligio male sana Turcæ.

Illi, relicto pulvere patriæ
non est rotundis lapeti rotis
aut Thessalum impigro caballo
Odrysias properandum ad oras.

Non est necesse carbasia navium
depicta pandi remige pluriuno
aut alitis vastas per ætras
Fulmineæ volitare pennâ

Intra penatum dulcia Limina
inclusus, hærens absque periculis
hoc non fatigatus volumen
mente terat manibusque verset.

Istic videbit cuncta Othomanica
quidquid profanum, quidve sacrum impijs
torum velut magno in theatro
vel speculo nitidoque vitro.

Authoris ingens gloria Principis
lectoris ingens utilitas pij
illi laboris stat corona
huic opus emolumenta donat.

*Odă operci lui Dimitrie Cantemir, de Teofilact Lopatinski,
publicată în Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane,
Sanktpiterburh, 1722.*

SERENISSIMO
&
CELSISSIMO
DEMETRIO CANTEMIR

S: ROSSIACI IMPERIJ PRINCIPI

TERRARUM MOLDAVIÆ HEREDITARIO

D O M I N O

tam præclaris animi dotibus

quam antiquis principum Moldaviæ imaginibus

I L L U S T R I

Fellei politionis literaturæ cultori

Cultorumque Patrono gratiosissimo

Opus suum de systemate religionis Muhamedanæ &c:

in lucem edenti

votum hoc

vovet, dicat, dedicat

Inguere Iux publica

Mustrem Fetum mentis Serenissimæ

Et ex limbo Apellem, ex literarum umbris solem

ex sua Minerva metire Jovem.

lucem tuam non ambit,

Divinioris hinc Minervæ parrus

Qui Serenissimis totique Orbis clara fulget naralibus,

Eam tamen videre meruit, ut plura illustrares

Legi grata, evolve venerabunda

Magnum opus

Magnis partum conatibus, grandi refertum eruditione,

Ingenii destinatum commodo

Novum in eloquentia Tullium,

Redivivum in politicis Lydium,

*Lauda lui Dimitrie Cantemir, de Gedeon Wiszniowski, publicată în
Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane, Sanktpiterburh, 1722.*

ДІМІТРИИ КАНТЕМІРЬ.

ЛЮБЕЗНѢЙШЕМУ ЧИТАТЕЛЮ ЗАВѢЩАЮ.

Азѣ сынъ тесеевъ, человекъ по сердцу
божю, въ царствѣхъ претящѣиши, во Про-
роцѣхъ преворанѣиши, въ богословѣхъ
глубочаиши, и тайнъ божіихъ умозрѣтель
искуснѣиши; по вѣгда поучился бѣше
въ законъ Господа Саваса днь и ноцѣ,
и чрезъ благодать божю, неизреченная и
сокровенная премудрости божіа откровенна

ему быша, сіе положиъ разсужденіе: ВСЯКІЯ КОНЧІНЫ Псал. 118.
НАБѢХЪ КОНЕЦЪ, ШІРОКА ЗАПОВѢДЬ ТВОЯ СБЛО. Слѣдъ 96.

Срѣчь: яко всякое художество, вѣдѣніе, и что либо чело-
вѣческой хитростію произведено есть, все описаніе и
опредѣленіе есть; слово же божіе толь пространно, высоко
же и глубоко, яко умомъ чловѣческимъ (развѣ слѣко чрезъ
егоже подасную благодать позволяется) появіся нікакоже
можетъ. Пророкъ убо повнегда тайны божіа неизреченныя,
постановленіе вѣчныя премудрости, чны и законъ гллубо-
чаишмъ разсмотрѣвъ умозрѣлствомъ, яко ко испытанію
чловѣческихъ изобрѣтени, и познанію ихъ усердно прило-
жилъ, изъ егоже словъ прѣлжно разсуждающему удо-
бѣясветуется. Ибо во псалмѣ томъже, въ слѣдѣ 85 глаголетъ.

ПОВѢДАША МНѢ ЗАКОНОПРЕСТУПНИЦЫ ГЛУМАЕНІЯ, Псал. 118.
НО НЕ ЯКО ЗАКОНЪ ТВОИ ГОСПОДИ. Сея сентенція, Слѣдъ 85.

мнози суть толковалиши изъ Святыхъ Отцевъ, которые
многолишыя на сную издавна изложніа, обаче всѣхъ умы
сдно, и пожде мудрствующѣ, срѣчь, шого ради Пророкъ,
толь тщаніемъ словѣря уставы, и законы неавѣрныхъ
ислѣдовалъ, да бы ложъ противоположѣишмъ истиннѣ, аки
срѣчь во шмѣ напаче просвѣтілся. И зане умствованіе его
павняшеся въ послушаніе вѣры, чловѣческая умствованія
и умышленія, слагая съ божественнымъ закономъ, аки на
Лѣтискомъ оныя искусни имѣя камени, хощаще жива
показати, и аки басношворная пѣлскія, и всякаго смѣха
достойна быти, самымъ извѣлѣвъ словопоказательствомъ.
Тожде и Святый Іоаннѣ Евангелістѣ, въ Соборномъ своемъ
всланіи, властію Апостолскою учѣвъ, и повелѣващѣ, да
искушаемъ Духи, да не како неавѣдуще всякому духу вѣруемъ,

Псалмѣ.
глава 4.

Но

КНИГА ПЕРВАЯ

о ажепророцѣ мухаммедѣ.

ГЛАВА ПЕРВАЯ.

о именахъ мухаммедовыхъ.

ПОсле собственная вещь имена, за кратчайшее пѣхъ
изъясненіе имѣются, не безприлично быти имѣмъ, да о іѣмъ
и дѣлѣхъ Мухаммедовыхъ имуще нѣкая рещи, перве
о егоже собственныхъ и нарицательныхъ именахъ нѣчто пред-
ложимъ.

Своиственнѣйшее и особнѣйшее сего аже-
пророка имя, двоякое естъ: Мухаммедъ, и Мустафа. Тако бо многая и въ Куранѣ, и въ книгѣ Мухаммедѣ, аки сложеннѣ именова-
нѣся обыче: МУХАММЕДУЛЪ МУСТАФА. Мухаммедъ убо четверописменное естъ, сѣрѣчь
отъ чепырехъ токмо літерѣ состоящееся, М. Х. М. Д. имже придаѣтся знакъ тешидѣ,
который ксѣлібо літерѣ надполагается, знаменуеѣ ю двои-
ственныя быти слѣвы, и пронуныи, напѣрѣмъ: чѣтее
Мухаммедъ, кошорое имя по изложению [этимологически] знаме-
нуеѣ, іѣло похвалѣнѣ, многія похвалы и благодати достои-
ныи, аки бы по Греческу рещи Кехаріпоменоеѣ, благодати
полныи, и изоблаующѣ. Мустафа, своиствено знаменуеѣ
избранныи, или надѣ прошчѣхъ изачѣнѣши. Тако егда имя
его или писати хотѣмъ, или прочѣтовати сѣнаписаннаго, сіи
двома имения вкупѣ сложенными изображаютъ: ПЕГІАМ-
БЕРІМУЗЪ ики джѣганъ гюнеши МУХАММЕДУЛЪ
МУСТАФА, то естъ: обоого міра солнце наше, пророкъ
[или Апостолъ] Мухаммедъ Мустафа. Чесо ради отъ нашихъ
Хрѣстіанскѣхъ писатели неправо разлічными писменами и прону-
ныами писмено быти видѣмъ, якоже: Махомеѣ, Магметеѣ,
Муамеѣ, Муамеѣ и прочая.

Нарицательная же имена сего мало не безконечна сущѣ, ибо
Аналогически, Аллігорически, Метѣфорически, и всякими другіми,
Фрастически

DESPRE RELIGIA MUHAMMEDANA

CAPITOLUL INTII

P r e c u v î n t a r e

Deoarece am arătat, pe cît am putut, cît de fioroasă bestie (fiară) este *Curanul* și cît de îngrozitor și de nesuferit este urletul și răcnetul ei pentru urechile credincioșilor ca și ale tuturor celor ce au mintea sănătoasă și, totodată, cine este și de unde vine Muhammed cel care a aflat în pustiurile Arabiei pe acest preacumplit balaur și l-a păscut și care a fost vînător, hrănitor și ocrotitor unei vipere atît de veninoase, socotim că e necesar să spunem ceva în această carte despre rodul sau puiul acestei bestii (adică despre religie, sau mai drept spus, despre superstiție). Și o vom face fără să depășim limitele conciziei pe care ne îngrijim în fel și chip să le respectăm și fără să stîrnim disprețul cititorului nostru curios, pricinuindu-i plictiseală.

Spun, de bună voie și de-a dreptul, că-mi este impusă o povară foarte grea și-mi stau în față greutăți foarte complicate care mă împiedică să satisfac dorințele cititorului. Dar trei sînt principalele cauze ale acestui lucru. Mai întîi, faptul că nu sînt așa de expert în doctrina, legile și regulile muhammedane ca să pot relata la perfecție (fără primejdie) despre fiecare lucru ce se spune la ei, se cinstește și se crede. Al doilea că cele (nu prea multe) pe care fie că le-am citit în tinerețe

pentru a învăța limbile orientale, fie că le-am auzit într-o continuă conversație cu oameni de felurite ranguri de pe lângă Poarta otomană timp de 22 de ani, și le-am întipărit în memorie ca într-o ceară moale și lesne de imprimat, acum, după atîția ani, încărcat fiind cu atîtea treburi atît publice cît și private și de parte de asemenea conversații, aproape că mi-au ieșit toate din minte ; deși cînd mi le-am însușit au fost imprimate tare, s-au șters. Al treilea, că în toate privințele sîntem din numărul celor ce stăruiesc la învățatură și a căror știință / nu e în inimă, ci se ascunde în cărți și biblioteci, așa încît, petrecîndu-ne în acest stat rus bine cinstitor viața acestui trecător veac în cea mai mare parte în trîndăvie și nepricepere, n-avem deloc cărți turcești și persane și mai ales pe cele care se potrivesc cu lucrarea și planul nostru. Le-am căutat în Biblioteca de Stat a Rusiei dar, (deși e foarte înzestrată și foarte bogată în alte cărți), nici acolo nu le-am putut găsi. Așadar, avînd puteri nepotrivite cu o povară atît de mare, vom scădea din greutate și vom lua povara după puterea noastră, aducîndu-ne aminte de acesta numai dintre preceptele lui Epictet, care poruncește : "Ὅστις δ'ἀνάγκη συγκεχόρεκεν καλῶς σοφὸς παρ' ἡμῖν, adică „Cine s-a supus bine (frumos) necesității, înțelept se va socoti“ *. Și în alt loc : ...τοῦτο δύνασαι; Τοῦτο οὖν ἄσκει δ δύνασαι — „Poți aceasta ? Atunci înfăptuiește ceea ce poți“ **.

CAPITOLUL AL DOILEA

Despre religia muhammedană în general sau în ansamblu

Ce se înțelege sub numele de religie

Prin cuvîntul care în limba arabă și mai cu seamă în cea a *Curanului* se numește *din* și *iiman* ⁶⁰⁷, nu se înțelege altceva decît credința în Dumnezeu, adică cea

* Epictet, Ἐγχειρίδιον , 53.

** *Ibidem*, 14.

care se crede că a fost descoperită prin *Curan* prorocului lor Muhammed. Poate că cititorul ne va învinui că n-am făcut introducerea tratatului nostru (expunerii, descrierii) despre credință după rînduiala teologilor de școală în cartea precedentă, unde se cuprind cele mai importante superstiții muhammedane și capitole ale teologiei lor. Dar vom aduce scuze pentru metoda noastră acceptată fără nici o regulă. După socoteala mea noi auzim, vedem și cunoaștem că există multe religii ale multora, dar credința în Dumnezeu înțelegem că este una singură și comună tuturor și nu a altora, ci numai aceea a ortodocșilor, care nu este altceva decît dovedirea lucrurilor celor nevăzute (*Evr.*, 20,5). Iar celorlalte religii nu li se potrivește nicidecum această interpretare dată credinței de către sfîntul Pavel, deoarece ele sînt așezăminte și născociri fondate de oamenii înșiși, care au intrat în obicei și au obținut avantajul / de a fi considerate că filosofează și prevăd mai presus decît oamenii, dar în fondul lucrului ele nici nu există, nici nu pot exista. De aceea, cele ce se înțeleg la muhammedani sub numele de credință am socotit că e mai potrivit să le interpretăm sub titlul de religie.

169

Există multe și felurite religii muhammedane pentru că au fost mulți și feluriți interpreți, de aceea se numără la dînșii peste 70 de eresuri. Iar adevărata și recunoscuta religie muhammedană, cred ei, se găsește numai la cei patru interpreți ai *Curanului* (ale căror nume le-am arătat mai înainte în capitolul *Despre catehismul muhammedan*)⁶⁰⁸. Acești patru întemeietori ai religiei aceleia, deși în unele reguli de mai mică valoare constatăm că se deosebesc și diferă nu puțin în interpretarea cuvintelor și sentințelor *Curanului*, totuși sînt priviți la fel toți patru, mai cu seamă la arabi, turci, indieni, tătari, uzbeki și alte popoare care se socot *sunni* (adică gîndesc despre Dumnezeu și prorocul Muhammed după rînduiala prorocului, sau, cum s-ar zice, în mod ortodox)⁶⁰⁹.

249

Religia se definește (se descrie) la muhammedani astfel : Religia, credința, legea (căci toate aceste trei sînt cuprinse corect în cuvintele *iiman* sau *din*) este mărturisirea buzelor, adevărarea minții și alipirea inimii la poruncile dumnezeiești (care se crede că sînt scrise chiar în *Curan*). Iar mărturisirea credinței constă numai din două articole (precum am spus și în alt loc) : Articolul întâi este să crezi că „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu“, iar al doilea „Muhammed este prorocul lui Dumnezeu“. Prin această mărturisire cred ei că toți își pot mîntui sufletele, chiar dacă și-ar petrece toată viața în păcate de moarte și în chip foarte neglijuit, cu condiția ca în ceasul morții, pocăindu-se și părăindu-le rău din suflet pentru păcatele făcute, s-o mărturisească. De aceea au obiceiul să-l roage mereu pe Dumnezeu : „Dumnezeule, la ultima suflare să nu mă despart de credința ta“. Dar fiindcă poruncile *Curanului* sînt foarte multe și felurite, unul din cei patru interpreți, al cărui nume este *Imam Azem*⁶¹⁰, a obligat la numai cinci canoane sau reguli pe care, dacă le va păzi cineva cu strictețe și le va împlini, se va socoti drept și în chip neîndoios un muhammedan *sunni*, adică ortodox. Iar celelalte porunci (despre care se vorbește mai jos) le-a pus în lista celor meritorii și a celor ce se obțin prin merite.

170 Acele cinci reguli le numesc *șart*⁶¹¹, adică condiții fără de care nimeni nu poate să fie sau să se socotească / musulman desăvîrșit, sau *dinislamden*⁶¹², adică „cel care se va mîntui prin credință“.

Condițiile religiei

Acestea sînt : 1. *Șehadeti kelime* (adică mărturisirea sau graiurile mărturisirii) ; 2. *Namaz* (rugăciunile) ; 3. *Urudj* (postul) ; 4. *Hadj* (vizitarea Meccăi) ; 5. *Zek-keat* (să dai milostenie a cincizecea parte din avuție)⁶¹³. Pentru patru din acestea, adică pentru prima, a doua, a treia, a cincea, nu se acceptă nici o abatere și e cu neputință să te lepezi de ele prin vreo scuză. A patra, adică vizitarea Meccăi, se impune numai sub condiția

ca cineva să aibă atîta avere încît jumătate din ea să ajungă pentru o cale așa de lungă, pentru ca nu cumva să cerșească de la alții, iar cealaltă jumătate să ajungă pentru hrana și îndestularea soțiilor, țiiitoarelor și copiilor, după demnitatea lor, pînă la întoarcerea lui, ca nu cumva, constrînse de nevoie, femeile să iasă în piață și în ulițe, lucru pe care nu le este îngăduit să-l facă în lipsa bărbatului. Căci altminteri, dacă o femeie ar ieși în piață fără vreo nevoie, bărbatul se poate despărți legal de ea. Ei spun că aceste condiții, care îl fac desăvîrșit pe muhammedan, n-au nici un merit la Dumnezeu, pentru că ele sînt împlinite față de Dumnezeu din datorie. Dacă cineva le va împlini pe toate, el reușește ca Dumnezeu să-l țină printre aleșii săi nu pentru că ar fi meritat acel lucru, ci pentru că a dat lui Dumnezeu și Domnului său ceea ce era dator, adică credință, cinste, închinăciune și altele.

Poruncile generale

Celelalte porunci ale religiei muhammedane se împart în alte cinci reguli generale, și anume : 1. *Farz* (adică poruncă a lui Dumnezeu) ; 2. *Sunnet* (poruncă a pro-rocului) ; 3. *Halal* (îngăduință) ; 4. *Haram* (oprită) ; 5. *Mekruh* (scîrboasă, care nu e socotită nici ca îngăduită, nici ca oprită) ⁶¹⁴. Dintre acestea, două reguli, adică *Farz* și *Sunnet*, sînt obligatorii ; a treia, care este *Halal* [privește cele] îngăduite ; a patra, care este *Haram*, cele oprite ; iar cea de pe urmă — cele indifferente, adică prin ea nici nu se poruncește, nici nu se oprește, sau nici nu se îngăduie, nici nu se interzice.

Acestea sînt cele care alcătuiesc religia muhammedană în general sau în ansamblu. Acum ne rămîne să le arătăm pe fiecare una cîte una — cum, prin ce rînduiri și cu ce credință și respect se împlinesc și se păzesc ele de către muhammedani. Dar cum despre mărturisire am spus de ajuns în acest capitol și am expus în cartea *Despre teologie* în multe locuri ⁶¹⁵, rămîne ca în capitolele următoare să începem a vorbi despre celelalte patru *șarturi* sau condiții. /

Despre „gusl” și „abdest”

Gusl

Fiindcă se cuvine ca totdeauna *gusl*⁶¹⁶ și *abdest*⁶¹⁷ să precedă rugăciunile, socotim că e necesar ca mai întâi să arătăm ce este *gusl* și ce este *abdest*.

Gusl în limba arabă înseamnă spălarea întregului trup, ca în baie sau în rîu. De va fi spălarea în rîu, se cuvine ca apa să fie de o asemenea adîncime încît, dacă omul se va lăsa în jos, suprafața apei să-i acopere capul. Iar dacă apa nu va fi atît de adîncă, e mai bine să se spele în baie decît într-un pîrîu atît de mic, sau luînd apă cu un vas să-și toarne deasupra capului (după cum este obiceiul și la băi).

Dacă bărbatul s-a împreunat cu nevasta lui sau a petrecut pe un pat oprit, dacă a avut scurgere prin somn, sau suferă de boala numită gonoree, sau de va avea amestecare cu nevasta sa înainte de rugăciune, adică înainte de a începe să facă rugăciunile de dimineață, sau după rugăciunea de dimineață și înainte de rugăciunile de la amiază, sau se va întina în vreun alt fel, i se poruncește ca mai întâi să meargă la baie, unde la început să-și spele bine tot trupul, apoi să-și toarne deasupra capului peste el 12 *tasuri* (vasul cu care se ia apa la baie și se toarnă pe cap, pe rusește tot *taz*)⁶¹⁸. După ce a săvîrșit aceasta, i se cuvine să îmbrace cămașă curată (de îmbrăcăminte cea de deasupra nu are nici o grijă) și astfel, suspinînd și regretînd din toată inima păcatul făcut, să spună cuvintele pocăinței: *Tevbe ia rebbim, tehafar ullah*⁶¹⁹, adică „Mă căiesc, o Dumnezeuule, îndepărtează, o Dumnezeuule”, așadar „Îndepărtează acest păcat de la mine”. Curățindu-se astfel cu trupul (căci despre suflet zic că nu se poate curăți decît în *Araf*) se poate apropia de săvîrșirea rugăciunilor.

Abdest este un cuvînt persan, dar e mult întrebuintat de aproape toți muhammedanii și este compus din *ab* (apă) și *dest* (mîină), cum s-ar zice „apă pentru spălarea mîinilor“ ; mie mi se pare însă că este furat din vorba *Evangheliei* grecești βάπτισις sau βάπτισμα (botez), dar nu vreau să întirzii asupra acestora ⁶²⁰. Ce se înțelege prin acest cuvînt, să vedem din lucrul însuși.

Abdest și *gusl* / trebuie să preceadă rugăciunea, dar se întîmplă să fie făcut și cînd omul nu s-a întinat nici în somn, nici prin împreunare cu femeia, numai pentru că și-a golit pîntecele sau a eliminat gaze din pîntece sau s-a atins de ceva necurat și scîrbos. Iar de va face cineva de cinci ori pe zi *abdest*, deși nu i se va întîmpla nimic necurat dintre acestea, i se va socoti drept o mare pietate, o mare evlavie.

Abdest se face așa : sculîndu-se din somn dimineța bărbatul și femeia, înainte de răsăritul soarelui, cînd se revarsă zorile, își golesc mai întîi pîntecele ; după aceea, cu mîna stîngă (nu cu dreapta) își spală dosul cu apă destulă ca să nu rămîie acolo nici o murdărie. Ieșind apoi pe o piatră curată făcută în acest scop în palatele persoanelor înalte și în *djeamiile* și *mezcideler* ⁶²¹ publice, sau în cîmp, dacă va fi iarbă, își spală mai întîi mîinile pînă la cot în tas sau într-un vas de aramă (pe care îl numesc *leghen*) ⁶²² atît de larg, încît atunci cînd se spală picăturile ce se scurg să cadă jos (în afară) ⁶²³. Iar după ce și-au spălat mîinile de trei ori, trag apă cu nările din mîna dreaptă (din mîna stîngă nu se cuvine, doar de va avea mîna dreaptă uscată) și își scot de trei ori mucozitățile. După aceea, sorbind cu gura apă din aceeași mîină, cu degetul arătător își spală partea stîngă a gurii, iar cu cel mare partea dreaptă (căci este lucru necuviincios să-și spele gura, sau mîncarea, sau să ia altceva ce se bagă în gură cu mîna stîngă). După spălarea gurii, își stropesc și își freacă fața de trei ori la fel, cu amîndouă mîinile pline îndeajuns cu apă (după cum obișnuim și noi să facem cînd ne spălăm fața) și spălîndu-și fața își clătesc mîinile, mai întîi dreapta și apoi stînga, pînă la cot. Și

172

trebuie să bage cu grijă de seamă ca nu cumva apa de la coate să se scurgă spre degete, ci de la degete spre coate și să cadă pe vârful cotului. Apoi își șterg o singură dată creștetul cu palma deschisă, fără să toarne apă, iar la urmă, cu degetele mâinii drepte freacă partea dreaptă a gâtului iar cu ale celei stîngi — partea stîngă, și iarăși toarnă puțină apă pe amîndouă mîinile. Luînd apoi ștergarul făcut pentru acest lucru, își șterg bine fața, gâtul, mîinile și curăță de murdărie picioarele între degete, pe talpă și călcîi și mai sus la glezne. Și astfel, isprăvind spălarea, îndată își îmbracă izmenele și încălțămîntea / (căci este lucru necuviincios ca după ce a făcut *abdest* să umble cu picioarele desculțe, lucru pe care de-l face cineva înainte de începutul rugăciunilor va trebui să repete *abdestul*, căci fără acela nu este îngăduit să-și facă rugăciunile și chiar e socotit drept un păcat de moarte, întrucît privește sufletul) și alte haine, apoi fără zăbavă încep rugăciunile.

După săvîrșirea rugăciunilor de dimineață și pînă la cele de amiază, dacă nu va avea nevoie cineva să-și golească pîntecele, sau urina, sau să elimine gazele din pîntece, poate să facă rugăciunile de amiază și cu *abdestul* de dimineață ; însă e socotit mai sigur și mai pios dacă va face *abdest* de cîte ori se cuvine să facă rugăciunile și chiar de nu-și va goli pîntecele, ci numai va urina, trebuie neapărat să înnoiască *abdestul*, dar picioarele le poate spăla nedescălțate, ci fiind în *mest* (*mest* înseamnă un fel de cipici cusuți de pantaloni ⁶²⁴ care se poartă în pantofii ziși la ei *papuci*), frecînd cu cinci degete ale mîinii drepte pe deasupra *mestului* pe locul celor cinci degete de la picioare, și acest lucru este egal cu spălarea picioarelor goale. (De aici a ieșit un mare eres între persani și turci, pentru că persanii și pe piciorul gol freacă numai degetele, dar nu spală tot piciorul. Iar turcii, după cum am zis, freacă pe deasupra *mestului*, iar piciorul gol îl spală bine pînă la glezne. Despre acestea vezi mai multe în capitoul *Despre eresuri*.) ⁶²⁵

Cînd fac *abdest* se păzesc cu grijă ca nu cumva să stropească hainele sau așternuturile din casă, căci socotesc că această apă e foarte necurată, crezînd că nu numai necurățiile trupești ci și putoarea păcatului făcut se spală cu ea (dar nu păcatul însuși); de aceea persoanele însemnate aștern sub tas o piele făcută anume în acest scop și rotunjită, pentru ca picăturile căzute să rămîna pe ea. Iarăși mai băsmuiesc că din picăturile de *abdest* se nasc îngerii păzitori, despre care am arătat pe larg în capitolul *Despre îngerii* ⁶²⁶. Acestea sînt cele păzite de muhammedani cînd fac *abdest*. /

CAPITOLUL AL PATRULEA

174

Despre „namaz”, adică despre rugăciuni

Rugăciunile celor 5 timpuri

Muhammed a rînduit pentru îndeplinirea rugăciunilor publice și particulare cinci timpuri în cele 24 de ore (ziua și noaptea), care (socotind echinocțiul, cînd ziua și noaptea cuprind cîte 12 ceasuri) se așază astfel: *sabbah namazi* ⁶²⁷, adică vremea rugăciunilor începe cînd se luminează (cînd razele soarelui pătrund întîi de la hipogeu, adică de sub pămînt, pînă la orizontul nostru) și se face pînă la răsăritul complet al soarelui, adică, după calcularea orelor în Turcia și Italia, de la ora 11 pînă la 12, ceea ce după calcularea orologiilor rusești, nemțești și alte altora, ar fi de la ora cinci după miezul nopții pînă la șase; pentru că atunci cînd după ceasurile socotite nemțește este ora de amiază 12 (se înțelege echinocțiul), turcii o socotesc pe-a șasea iar ora a șasea de după amiază socotită nemțește ei o țin drept a douăsprezecea. Astfel trebuie judecat, prin urmare, și despre celelalte. La fel trebuie înțeles cînd ziua e mai lungă sau mai scurtă; orele și timpul rugăciunilor se rînduiesc după orizontul locului și ele se fac mai devreme sau mai tîrziu, afară de două timpuri, adică

255

cel de dimineață și cel de seară : unul se rînduiește din zori pînă la răsăritul soarelui, iar celălalt de la apusul soarelui pînă la o oră și jumătate de noapte. Dar să vorbim acum despre celelalte.

Al doilea timp de rugăciune este cel de amiază care se numește *ile namazi* și începe de la ceasul al șaselea (înțelegînd echinocțiul după calculul ceasurilor turcești) și continuă pînă la al nouălea. Al treilea timp, numit *ikindi namazi*, începe la ceasul al nouălea și se termină la ceasul al doisprezecelea. Al patrulea se numește *ahşam namazi* și începe de la ceasul al doisprezecelea (care oră este ultima în echinocțiu și apusul soarelui) și se termină la o oră și jumătate de noapte. Al cincilea se numește *iatsi namazi* și începe de la o oră și jumătate din noapte și se termină cu o oră înainte de a se lumina de ziuă, timp care la ei se numește *temdjid* (adică δοξολογίας — al slavosloviei) ⁶²⁸.

175 Dacă cineva va omite sau va nesocoti acele timpuri și limitele lor fixate, sau va face *namaz* înainte de vreme, spun că / nu valorează nimic (adică nu se socotește drept faptă) și de aceea se cuvine să fie îndeplinită pe cuptorul de foc în *Araf* (despre care lucru am vorbit în alt loc).

Dar patru lucruri le păzesc cu grijă în timpul cînd fac rugăciunile : 1. Să facă *abdest* sau *gusl* ; 2. Ca acele rugăciuni să fie făcute în limitele de timp rînduite, căci dacă vor fi făcute mai înainte sau după timpul cuvenit, ei cred că vor fi în zadar și neplăcute lui Dumnezeu ; 3. Ca locul să fie curat, iar dacă se vor îndoi de curățenia locului, să-și aștearnă sub picioare covorașul sau șalul ; 4. Ca fața să și-o îndrepteze pe linia dintre miază-noapte și cea de miazăzi, linie ce se numește *kible* ⁶²⁹ și despre care spun că țintește spre templul din Mecca. De aceea, muhammedanii care locuiesc în țările ce se află dincolo de *Keabe* sau într-o altă regiune lăaturalnică a lumii trebuie să păzească pretutindeni și totdeauna linia care țintește spre Mecca. Iar pentru ca nu cumva cei neiscușiți să greșescă în ce

privește linia *kîble*, *djeamiile* și *mezsidele* și *namazkeah* (despre care se va vorbi mai jos)⁶³⁰ se construiesc cu poarta numită *mihrab* (adică altar) pe linia *kîble*; iar în case, pe peretele care se află spre țara aceea, au obiceiul de a desena acea linie în felul acesta care este semnul templului meccan.

Deci, cercetîndu-le pe cele ce se referă la rugăciune, să explicăm acum însuși modul și rînduiala rugăciunilor.

Cum se face namaz

Namaz sau rugăciunile constau din cîteva închinăciuni, îngenuncheri, atingerea frunții de pămînt, ridicarea și rugăciunile. O închinare și o ridicare se numește o *rekkeat*⁶³¹. Tot *namazul* se face prin cîteva *rekkeate*.

Denumirea namazurilor

Rekkeatele se împart în *farz* (adică poruncile lui Dumnezeu) și *sunnet* (adică poruncile prorocului).

Sabbah namazi, adică rugăciunea de dimineață, constă din patru *rekkeate* sau închinăciuni, dintre care două sînt *farz* și două *sunnet*. *Oile namazi*, rugăciunile de la amiază, constă din zece *rekkeate*, dintre care primele patru sînt *sunnet*, alte patru *farz*, iar ultimele două iarăși *sunnet*. Și *kindi namazi*, rugăciunea ceasului al nouălea, e formată din opt *rekkeate*, dintre care cele patru dintîi sînt *farz*, iar ultimele patru *sunnet*. *Ahşam namazi*, rugăciunea de seară (care se face peste un sfert de oră după apusul soarelui), este alcătuită din cinci *rekkeate*, dintre care trei sînt *farz* și două *sunnet*. *Iatsi namazi*, rugăciunile spre somn (sau ale odihnei), sînt compuse din treisprezece / *rekkeate*, dintre care primele patru sînt *sunnet*, următoarele patru *farz*, două penultime iarăși *sunnet* și trei de pe urmă care se numesc *fitri vadjib*⁶³², adică „după nevoia tulburării”. Aceste *rekkeate* sînt numite și adăugate așa pentru că atunci cînd s-a suit Muhammed la cer și a văzut acolo cele ce depășesc mintea omului, s-a îndoit foarte mult

176

și, neștiind de frică ce să grăiască sau ce să facă, a rămas îngrozit, iar Dumnezeu, luându-i tulburarea de bine, a poruncit ca la ultimile rugăciuni de noapte (pentru că noaptea s-a ridicat la cer), să se adauge aceste trei rugăciuni în amintirea și ajutorul tulburării lui.

Acestea sînt denumirile *namazurilor* și *rekkeatelor* sau a închinăciunilor, numărul și împărțirea. Iar rînduielile sau ceremoniile pe care le-a transmis lor *Imamul Azem* în timpul săvîrșirii acestor rugăciuni, dacă țin bine minte, sînt acestea :

Rînduiala săvîrșirii namazului

Oamenii ce vor să facă împreună *namazul* aștern mai întîi covoare în *djeamii* sau în casă. Dacă vor împlini sau vor depăși numărul de 12 persoane, se numește *djemaat*, „adunare”⁶³³, iar dacă numărul va fi mai mic decît 12, fiecare trebuie să-și facă *namaz* aparte și nu se mai numește adunare. În numărul celor 12 oameni, dacă 11 vor fi de neam muhammedani, sau dintre creștini convertiți la muhammedanism, iar al 12-lea va fi un convertit dintre iudei, el nu va fi socotit drept om muhammedan, și acea *djemaat* nu se va numi desăvîrșită. Dar dacă vor fi 12 dintre aceia (dintre creștinii turciți), poate intra cu dînșii în *djemaat* și un musulman dintre iudei, și să facă împreună *namaz*, fiind treisprezece la număr. De unde zicala lor : „Ateul nu știe să se pocăiască și iudeul nu știe să se convertească la credință”. Apoi, fie că vor fi în număr desăvîrșit, fie că vor face rugăciunea separat, mai întîi trece fiecare cu amîndouă picioarele pe covor, apropiind picioarele așa de mult unul de altul, încît oasele de la glezne să se lipească unul de altul și, coborînd ochii înainte spre pămînt, nu-i depărtează din punctul aceluia loc pînă nu va termina primul *rekkeat*. După aceea, ridicînd mîinile, și punînd degetele cele mari ale ambelor mîini după urechi, și întinzînd celelalte degete spre frunte, grăiește sau cîntă cu glas tare mărturisirea credinței, însă cu un oarecare adaos, astfel : *Allahu ekber, Allahu ekber eşheden la Illahi Illallah, eşheden Muhammedu resulullah*.
177 *Eia alesselam, eia alesselam, eia alelfelah, / eia alelfelah,*

și repetă : *Allahu ekber, Allahu ekber, la Illahi Illallah* ⁶³⁴, adică „Dumnezeu este preaînalt” sau „Dumnezeului celui preaînalt mărturisesc că nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, al cărui proroc este Muhammed. Faceți, veniți la locul de liniște sau de bunătate, veniți la adăpost (liman) sau mîntuire”. Acest fel de mărturisire se numește *ezan* ⁶³⁵, pe care cîntăreții, sau cum se numesc *muezinii* ⁶³⁶, le cîntă pe lîngă *djeamii* în turnuri foarte înalte, zise *menare* ⁶³⁷, cu un glas foarte puternic, umblînd în jurul turnului (ca să fie auziți de toți) și prin aceasta anunță timpul cînd trebuie să facă *namaz*. Ceea ce auzind, fiecare trebuie să lepede îndată orice lucru, orice treabă cu care i se va întîmpla să se îndeletnicească și, făcîndu-se tăcere în casă, toți își impun să asculte cu evlavie acea cîntare pînă la sfîrșit. Iar după ce, cu mîinile lipite de cap, după cum am spus, citesc acest mod al mărturisirii și *ezanului*, lasă mîinile în jos spre brîu, punînd dreapta peste stînga (iar după rînduiala *Imamului Saf* atîrnîndu-le drept spre coapse).

Și astfel, dacă vor fi în adunare, *imamul*, adică preotul (slujbă pe care o poate îndeplini orice muhammedan, despre care lucru vezi mai clar în capitolul *Despre preoți*) ⁶³⁸, care stă înaintea celorlalți, citește o scurtă rugăciune sau o cîntă cu glas lin. După terminarea rugăciunii toți, imitîndu-l pe *imam* și lăsînd mîinile în jos de brîu, le lipesc de genunchi și, plecîndu-și capul, îndoiaie tot trupul pînă cînd capul cu mijlocul trupului vor ajunge la unghiul drept, în care plecăciune nu zăbovesc mai mult decît durează un *Subhan Allah*, adică *Κύριε ἑλέησον* ⁶³⁹, și îndată înalță capul și tot trupul îl ridică perpendicular. Și citind *Subhan Allah* cad în genunchi. Și îndată înclină capul atît, încît fruntea și nasul se ating de pămînt. Și plecîndu-se astfel repetă de trei ori *Subhan Allah*. Apoi ridicînd capul și stînd în genunchi, punînd mîinile pe coapse cu degetele întinse, le țin atît pînă cînd vor citi un *Subhan Allah*, și pun iarăși capul și fruntea la pămînt în felul arătat mai sus. Și astfel, aruncîndu-se la pămînt și citind de trei ori *Subhan Allah*, se ridică în picioare și, plecîndu-și puțin capul și coborînd ochii la pămînt, cîntă a doua oară rugăciunea scurtă despre care am grăit mai înainte. Iar

cînd vor fi gata se termină și un *rekkeat*. Dar pentru că începutul rugăciunii a doua este și începutul unui al doilea *rekkeat*, / după sfîrșitul *rekkeatelor farz*, cînd vor să înceapă *rekkeatele sunnet*, atît *imamul*, cît și ceilalți se dau puțin înapoi din locul cel dintîi. După aceea, fiecare, fără a se uita la *imam*, își face *rekkeatele* după numărul rînduit pentru vremea în care se face *namaz*.

Deci, terminînd închinăciunile și așezările primelor *rekkeate*, șezînd în genunchi și întorcînd fața spre umărul mîinii drepte, grăiește cu glas limpede : *Seleamun aleikium rahmetullah* ⁶⁴⁰. Apoi, întorcîndu-se spre stînga, repetă aceleași cuvinte, care se tîlcuiesc astfel : „Pacea și milostivirea lui Dumnezeu să fie peste voi“. Această urare o fac îngerilor care le stau atunci de față, de-a dreapta și de-a stînga. Și sfîrșind toate închinăciunile întregului *namaz*, *imamul* sau altul care va fi în locul lui, întorcîndu-se spre popor, citește rugăciunea *Fatibe*, adică „a dezlegării“ (apolisul, otpustul) ⁶⁴¹ și după ce se termină aceasta ridică mîinile spre cap și spun de 33 de ori toți împreună *Subhan Allah* („Doamne miluiește“) și de 33 de ori *Allahu ekber* („Dumnezeu cel preainalt“) și de 33 de ori zic *Elehemdulillah* („Slavă lui Dumnezeu“) ⁶⁴², numărînd după mătănii sau după degete. Terminînd-o și pe aceasta, *imamul* zice cu glas răspicat : *Elfatiba*, adică „E sfîrșitul sau otpustul“, și astfel fiecare pleacă la lucrul său.

În *djeamii* nimănui nu i se cedează locul, nici chiar sultanului, ci fiecare rămîne nemișcat și netulburat pe locul pe care l-a ocupat întîi. Și nu-i este îngăduit cuiva, mai înainte de a se sfîrși rugăciunile, să rostească măcar un cuvînt, sau să se miște din loc (o, Dumnezeule bune, cu cît mai evlavioși sînt ei în aceasta decît creștinii noștri și mai cu zel la cinstirea lui Dumnezeu !) dar nici măcar a scuipa, a tuși, decît numai de te va sili nevoia, iar acel scuipat să-l iei în batistă, căci necuviincios lucru este, socotesc ei, să scuipi sau să-ți sufli nasul într-un loc curat.

Ziua de vineri

Vinerea, care în dialectul *Curanului* se numește *djiurma* (adică „Ziua de adunare sau de întrunire”) ⁶⁴³, după rugăciunile de la amiază, în *djeamiile* mari (numite *selatîn*) ⁶⁴⁴ *vaizii* sau predicatorii ⁶⁴⁵ dau învățătură timp de două sau trei ceasuri. Ei tâlcuiesc textul *Curanului* după o temă ce și-au ales-o mai dinainte. La aceasta mai adaugă, vorbind foarte frumos, ceva moralizator, după starea lucrurilor și după caz, împodobit cu figuri, tropi și metafore (toți aceștia sînt termeni retorici) și alte imagini retorice. În timp de pace mai adaugă și unele despre realizarea dreptății, / despre grija administrației statului, despre pronie și prevederea lucrurilor dușmanilor ce au să fie și despre cunoașterea mișcărilor și intențiilor lor. Iar dacă vine timp de război și campanie, se poruncește de sultan predicatorilor să vorbească mai des, arătînd poporului și convingîndu-l că războiul împotriva inamicilor este după poruncile lui Dumnezeu și ale Prorocului, nu pentru bogățiile lumesti, nici pentru vreun câștig deosebit, sau pentru slavă și laudă omenească, ci numai pentru înmulțirea credinței, spre slava lui Dumnezeu și spre folosul întregului popor muhammedan și altele.

179

Teravi

Afară de aceste cinci rugăciuni ordinare (obișnuite) din cursul zilei, au și rugăciuni de noapte în luna *Ramazan* ⁶⁴⁶, adică a postului, care constau din douăzeci de închinăciuni, toate *sunnet*, nici una *farz*. Ele sînt adăugate de pseudoproroc la rugăciunile *iatsi namazi* ordinare, și acest *namaz* se numește *teravi* ⁶⁴⁷.

Bairam namazi

În ziua de *Bairam*, adică de Paște, înainte de rugăciunile de la amiază, se adaugă două *rekkeate* care se numesc *Bairam namazi*. După aceste două închinăciuni, dacă țin bine minte, *batîbul* (adică diaconul sau crainicul care are obiceiul să facă *hutbe*, adică pomenirea sultanului) ⁶⁴⁸, suindu-se pe *mimber* (amvon) face rugăciuni cu

261

glas înalt pentru sultan, miniștri, dascăli, oștire și pentru tot poporul muhammedan și la toate articolele acestor rugăciuni poporul, cu un glas nu prea clar și parcă înecat de nu suspin, răspunde : „Amin“. Rugăciunea se termină cu aceste cuvinte : „Viața lui să fie îndelungată, dreptatea de neînviniut, sabia prea ascuțită, vrăjmașii și potrivnicii în nimic să se prefacă, și Dumnezeu să înmulțească credința, tăria și puterea lui, atât în acest veac, cât și în cel viitor. Amin, *iamunn*⁶⁴⁹, amin. O, Dumnezeule, ajută-ne !“ Astfel se obișnuiește să se facă în fiecare vineri, oriunde există *djeami* în care se poate citi *hutbe*. În *mezside* aceasta nu poate fi, despre care lucru vezi în capitolul *Despre djeamiile lor*⁶⁵⁰.

Se fac iarăși rugăciuni la înmormîntare, numite *dje-naze namazi*⁶⁵¹ (despre acest lucru vezi în capitolul *Despre înmormîntările lor*)⁶⁵², unde *rekkeate* nu se fac, pentru că se săvîrșesc numai în picioare. Există și *mevlud namazi*⁶⁵³, rugăciuni care se fac în ziua nașterii lui Muhammed (care este ziua a zecea a lunii numită întâia *rabie*)⁶⁵⁴, însă fără *rekkeate*, unde rugăciunile nașterii lui se citesc și se cîntă alternativ, în picioare. Acestea le-am spus pe scurt despre *namazurile* muhammedane. /

Despre „urudj“ sau post

Înainte de a arăta rînduielile și ceremoniile postului muhammedan, să spunem ceva pe scurt din textul *Curanului* prin care li se poruncește *Ramazanul*.

Ramazanul, zice, l-a orînduit Dumnezeu judecătorul, făcînd în luna aceea să coboare *Curanul* ; lună care a mărturisit despre noaptea *Arife*, a predestinării (despre ea vezi mai jos)⁶⁵⁵, că noaptea aceea va fi „mai bună decît o mie de luni“ *. Deci trebuie să postești ziua de orice mîncare și băutură și de amestecare (cu femeile). Iar cînd apune soarele și începe rînduiala nopții, atunci

* *Coran*, XCVII, 1—3.

se mănîncă și se bea, și se poate avea împreunare cu soția toată noaptea, pînă cînd se va putea deosebi ața cea albă de cea neagră *. Iarăși a zis Dumnezeu cel preaînalt : „V-am prescris vouă post, punîndu-vă zile cu număr, după cum am prescris și celor care au fost înaintea voastră, poate că voi vă veți teme“ [de Dumnezeu] **.

Fiindcă muhammedanii au ani lunari, li se poruncește cu puterea *Curanului* ca o lună, pe care o numesc *Ramazan*, să postească ***. Dacă cineva nu va face așa, va cădea sub osînda cea vremelnică și cea veșnică. Unuia ca acesta i se va turna cositor în gură dacă va fi văzut și dovedit prin martori vrednici de credință, afară de cel bolnav sau care călătorește. Căci tot acolo zice : „Dacă cineva este neputincios sau se află la drum, același număr de zile să-l facă în altă vreme, iar cei ce nu vor posti, să-și răscumpere postul hrănind un sărac“ ****.

Cînd vine luna *Ramazan*, cu cîteva zile înainte, sultanul pune cîțiva observatori pe munții din Bitinia care sînt mai înalți decît Olimpul, și în apropiere de Constantinopol pe munții ziși Strandja, care mai înainte se numeau Ioppe ⁶⁵⁶, pentru a observa lunile noi. Și cu toate că după calendar și tăblițele astronomice cunosc perfect punctul ⁶⁵⁷ și minutul cînd se naște luna și ar putea să însemne prima zi și ora lunii noi a *Ramazanului* prin folosirea și mărturia rațiunii, dar cum porunca lui Muhammed este : „Vezi luna, începe *Ramazanul*“ și „Vezi luna și fă *Bairamul*“, ziua noului *Ramazan* nu se anunță dacă doi sau trei / nu vor vedea cornul lunii *****. Observatorii aceia, cînd va fi cerul senin și vor vedea la apusul soarelui luna, încălecînd pe cai de poștă se grăbesc fără zăbavă și venind la judecătorul de Constantinopol sau Adrianopol, adică unde se va afla atunci sultanul, unul spune că ieri la apusul soarelui a văzut luna cea nouă, iar alți doi,

181

* *Coran*, II, 187.

** *Coran*, II, 183.

*** *Coran*, II, 185.

**** *Coran*, II, 184.

***** *Coran*, II, 185.

confirmînd vorba aceluia, mărturisesc că au văzut-o și ei. Judecătorul scrie mărturia lor la arhivă și poruncește crainicilor ca străbătînd ulițele să anunțe că de mîine dimineață se cuvine să se țină post. La fel se întîmplă și în ziua prăznuirii *Bairamului*. De aceea am văzut un caz cînd observatorii zăbovind mai mult pe cale, au adus vestea postului sau a *Bairamului* pe la amiază, și unde erau oamenii mîncînd și bînd, auzind la ușa pe crainic strigînd, au aruncat mîncarea din gură și lingurile din mîini, și cutremurîndu-se cu evlavie au început *Ramazanul*, sau [invers], fiind întru mîhnirea postului, îndată se apucau de veselie și de prăznuirea *Bairamului*.

Modul postirii

Postul muhammedanilor constă nu în cantitatea, nici în calitatea mîncărilor, ci într-o anumită durată de timp, adică să se abțină de la orice mîncare, băutură și de la contact cu femeile lor, din momentul *tedjidului* (despre care am vorbit în capitolul precedent), și pînă la apusul soarelui să poarte pe față și în atitudinea întregului corp [fățărnicia] înspăimîntătoare a postului. Cine știe carte, să citească în fiecare zi cîteva capitole din *Curan*. Sînt unii care parcurg tot *Curanul* în 24 de ore. Alții, șezînd, lucrînd, umblînd și printre alte vorbe bolmojesc mereu și rostesc numele lui Dumnezeu (cîte sînt), sau repetă neconținut formula de pocăință. Alții postesc cu adevărat, se feresc de vorbe rele și de prisoș, iartă greșelile oricui și își cer cu smerenie iertarea păcatelor unul de la altul, dau milostenie cu dărnicie și din belșug, și mai ales în taină celor săraci și închiși în temnițe și arată fraților și vecinilor multe alte binefaceri și pilde de fapte bune.

Modul de dezlegare a postului

Iar cînd se apropie soarele de apus, *muezinii*, cîntăreții din *djeamie*, suindu-se în turn, în jurul parapetului turnului (numit *șerife*)⁶⁵⁸, aprinzînd lumînări, cîntă cu glas înalt *izanul* (al cărui mod l-am arătat în capitolul precedent). Auzind acel / *izan*, ei iau mai întîi trei

înghițituri de apă și zicînd de trei ori „În numele lui Dumnezeu“ beau după aceea de-și potolesc setea, care cît vrea. Atunci, dacă are cineva apă binecuvîntată de la haina lui Muhammed (despre ea am vorbit în capitolul *Despre moaștele lui Muhammed*)⁶⁵⁹, toarnă trei picături într-un vas mai mare, de unde cred că toată apa e sfințită. După ce au băut apa, iau ceva gustare (pe care o numesc *iftar*)⁶⁶⁰. La boieri și la cei bogați *iftarul* constă din icre de pește numit chefal, din smochine și mășline, iar la oamenii cei mai simpli și cu norocul mai subțire, ce se va întîmpla să fie gătit. Mîncînd din gustarea numită *iftar* se scoală îndată pentru rugăciunea de seară, pe care făcînd-o după obicei, se așază să cîneze definitiv, și cine-și va umple pîntecele cu mai multe mîncări, pe acela îl cred mai merituos. După cină și după ce au băut *cafe*, fumînd tutun se îndeletnicesc în convorbiri cumpănite, după cum le cere rangul și timpul, cu administrarea treburilor casnice sau publice, pînă la timpul *iatsi*, adică al rugăciunilor de noapte. La glasul *muezinului*, îndată se scoală toți și mergînd la *mezcidul* parohial, sau la altă *djeami* sultanească, iar dacă stăpînul casei are multe slugi [rămînînd] în casa lui (și acest lucru este îngăduit), fac *namazul* numit *teravi* (din ce număr de închinăciuni constă *teravi* am arătat în capitolul *Despre rugăciuni*).

Illahi

Cîntărețul cîntă armonios și dulce imnuri artistice compuse (pe care le numesc *illahi*, adică dumnezeiești), alternativ (la noi se spune antifonal) de amîndouă părțile *mezcidului* și acele *teravi* nu se termină decît după împlinirea a trei ceasuri. În cetate se deschid toate prăvăliile în care se vînd alimente ; pe ulițe, în curțile *djeamiilor* se vînd fel de fel de bomboane dulci făcute din zahăr, pretutindeni fiind aprinse candelă și felinare. Băieți, tineri, laolaltă cu bătrînii se adună fără nici o împiedecare, dar mai cu seamă fără de rușine, veselindu-se în tot felul și strigînd de parcă ar fi ziua *Bairamului*. Femeilor (ca totdeauna) le este și atunci

oprit să iasă în popor și nu li se îngăduie nici sub pretextul rugăciunilor nici sub vreun alt motiv evlavios să viziteze *djeamiile* sau să iasă din casă, afară de desfrîdate și altele care avînd amanți se îmbracă de multe ori în haine bărbătești și petrec cu amanții lor în poftele lor pînă cînd se luminează. / Adeseori s-a întîmplat că astfel de femei au fost recunoscute de gărzile de pază, prinse și pedepsite aspru.

Terminîndu-se rugăciunile *teravi*, fiecare se întoarce la casa lui sau se duce la lucrul său particular sau public (căci porțile vizirului și ale altor boieri care administrează treburile publice sînt deschise și toate instituțiile funcționează). Și astfel petrec toată noaptea bînd și mîncînd din cele îngăduite cît potesc și se distrează cu femeile și cu țiitoarele chiar și pînă la sînge dacă au putere, purtînd războiul Venerei (căci de cîte ori repetă actul împreunării, de atîtea ori cred ei că merită harul). Și aceasta pe față, mărturisind însuși *Curanul*: „Dacă, zice, veți posti și veți cunoaște că oamenilor le sînt de folos îndreptările mărturiei veți primi și *Furcan*, plata voastră, de aceea vă dăruiesc libertate să fiți cu femeile voastre în post, căci a prevăzut Dumnezeu că vă veți tăia împrejur (vă veți circumcide, prin împreunare) sufletele voastre. Acelea sînt îmbrăcămintea voastră iar voi a lor, de aceea lipiți-vă de ele și le iubiți și ce vă este scris. Și faceți postul din zori (de cum răsare soarele) pînă în noapte, fără împreunare cu femeile, pentru că veți fi petrecînd în casele de rugăciuni“ * etc.

Înainte de a se lumina de ziuă cu o oră și jumătate, în turnurile *djeamiilor*, *muezinii* sau cîntăreții cîntă cu adevărat foarte dulce *temdjidul*, adică slavoslovie, care este semnul și hotarul înfrînării la mîncare și al începerii postului zilei următoare. Auzind *temdjidul* se abțin de la mîncare și, așteptînd ora rugăciunilor de dimineață, sau citesc *Curanul*, sau ațipesc puțin sau, dacă voiesc, priveghează. Iar cînd a început *ezanul*, *sabah namazi* (rugăciunile de dimineață), se duc iarăși

* *Coran*, II, 187.

la *djeamie* sau le săvârșesc acasă, după care se retrag să doarmă. În acele zile ale *Ramazanului* le este îngăduit să doarmă pînă aproape de ora amiezii. Așa s-au obișnuit să facă în toate zilele *Ramazanului*. Iar noaptea dinaintea *Bairamului* o numesc *Arife*, sau simplu pe turcește *Arife ghedjesi*, adică *Noaptea Arife* ⁶⁶¹. Să explicăm pe scurt ce se înțelege prin acest *Arife*.

Noaptea Arife

În această noapte muhammedanii petrec în privegheri pînă dimineța și povestesc astfel pricina acestui lucru : Într-un moment oarecare al acelei nopți (care spun că este necunoscut) Dumnezeu deschide porțile tuturor cerurilor și cartea / *Levhul mahfuz* (despre care s-a vorbit deja) ⁶⁶². Iar dacă cineva va cere în acel moment ceva de la Dumnezeu, el nu va trece cu vederea cererea aceluia, afară de două lucruri, adică să nu-i ceară prorocie și stăpînire, care nu pot fi date nimănui decît celor predestinați, de aceea nu se cuvine a le cere și cred că e păcat de moarte. Chiar de-ar cere bogății și alte bunătăți lumești nu este oprit, însă spun că nu li se cade lor a cere atunci nimic altceva decît iertarea păcatelor. Căci afirmă că acest lucru e cauză și mijloc prin care și toate celelalte pot fi din belșug dăruite, iar fără de acestea și cele care au fost date vor pieri și vor fugi din mîinile lor fără nici un spor și întrebuintare fericită ; lucru pe care îl afirmă așa din textul *Curanului* * : „Și atunci (adică în noaptea *Arife*) dacă vei merita (te vei învrednici) să vii cu curăția minții la prăznuirea nopții celei de mai înainte rînduită, de orice rău vei fi neprimejduit și acum și în veacul viitor“ etc. Dar fiindcă ceasul și clipa în care se deschid cerul și cartea aceea a celor de mai înainte rînduite și care vor mai fi predestinate sînt necunoscute, ei petrec toată noaptea aceea în rugăciuni, privegheri și cîntări dumnezeiești pînă la *Sabah namazi*, nădăjduind să-i afle clipa aceea cerînd iertarea păcatelor și făcînd acte de pocăință.

* Cp. *Coran*, II, 142, 145, 154—156.

Ziua care precede această noapte o numesc *Arie ghiuni*, adică „Ziua privegherii“, sau care se cheamă așa de la numele muntelui *Araf* (care e aproape de Mecca și e socotit la muhammedani drept sfânt) ⁶⁶³. Și băsmuiesc că Adam și Eva după călcarea poruncii fiind izgoniți din rai ⁶⁶⁴, au cutreierat în preajma țărilor indiene trei sute de ani ca niște rătăciți, despărțiți departe unul de altul, și nu s-au putut vedea unul pe altul. Și după trei sute de ani zic că l-a rugat Adam pe Dumnezeu să-l învrednicească să-și vadă soția ce i-a fost dăruită și să-și aducă aminte că i-a creat pentru a face din sămînța lor pe Muhammed, cel mai frumos dintre toate făpturile, cel mai mare dintre proroci și cel mai de pe urmă dintre apostoli. Auzind Dumnezeu această rugăciune a lui Adam, în aceeași zi, pe cînd se afla în vîrfurile muntelui Araf, a poruncit slujitorilor și călăuzitorilor îngeri s-o aducă pe Eva la el și acolo a cunoscut-o Adam pe ea pentru prima dată. De aceea, dacă cineva dintre *hadji*, adică din cei ce fac pelerinaj la Mecca ⁶⁶⁵, nu va avea cu sine o femeie proprie, i se poruncește prin lege să-și ia nevastă / cu chirie (sînt foarte multe desfrîinate în Mecca care petrec în această binefacere și merit și care primesc chiar hrana zilnică de la Șeicul meccan) iar cînd se suie pe muntele Araf, în amintirea lui Adam și a Evei îndeplinesc lucrarea atribuită Venerei, altfel nu-i este nimănui îngăduit să se suie pe muntele acela fără o femeie prietenă. Iar prețul de închiriere a unei astfel de femei nu poate fi mai mic decît o mie și unul de aspri, dar dacă cineva îi dăruiește mai mult, aceasta nu-i rău, ci e socotit un lucru meritoriu.

Iluminația de noapte

Am arătat cîtă osteneală depun muhammedanii în aceste nopți ale *Ramazanului*; se cuvine să spunem și cît untdelemn pierd în zadar. În fiecare *djeami* și *mezcid* (de care numai în Cetatea de scaun a lui Constantin ⁶⁶⁶ sînt mai mult de 4 000) se aprinde o atît de mare mulțime de candelă pe dinăuntru și pe dinafară

și se păzesc nestinse pînă la vremea *temdjidului*, încît cantitatea de untdelemn consumată de ele abia mai poate fi cuprinsă de socoteală. Căci numai în biserica Sfînta Sofia se aprind 40 000 de candelă, iar în alte *djeamii* împărătești sînt nu mai puțin de 20 000 ; la fel și în celelalte, după *vakuf* ⁶⁶⁷.

Vakuf

Vakuful djeamiilor este venitul bisericesc rînduit de către ziditorul (ctitorul) lor (despre care lucru vei vedea la locul său) ⁶⁶⁸ și s-au obișnuit să irosească prisosul de untdelemn la unele mai mult, iar la altele mai puțin. Nu este voie a se aprinde în biserici nici un altfel de untdelemn afară de cel de măsline. Iar resturile de untdelemn care rămîn nearse în candelă după o noapte întreagă nu se cuvine să le aprinzi a doua zi, ci trebuie ca toate candelă să fie umplute cu untdelemn nou. Afară de candelă dinăuntru așezate prea frumos și afară de acelea pe care au obiceiul să le aprindă în jurul turnurilor, fac noaptea lumini plăcute atîrnînd între turnurile templului funii, compun din candelă corăbii, turnuri și scriu un nume oarecare dintre denumirile lui Dumnezeu cu litere frumos rînduite. Și continuă astfel aceste iluminații în toate nopțile, din ziua cea dintîi pînă la a paisprezecea a *Ramazanului*. Iar în noaptea zilei a paisprezecea, pe turnurile *djeamiei Suleimanie* (numită astfel după numele fondatorului) ⁶⁶⁹ scriu *Padişahum baklava* (adică : „Turta mea, împărate. e de zahăr”), iar pe turnurile Sfintei Sofia ⁶⁷⁰, răspunzînd parcă altul din partea împăratului desenează : *Dişinghe taş* (adică „O piatră pentru dinții tăi”) ⁶⁷¹. Și astfel, după aceste inscripții provocatoare de bucurie, încetează luminile intermediare, iar cele dinăuntru și cele ce sînt în jurul turnurilor continuă pînă la ziua / *Bairamului*. De aceea în noaptea dinaintea *Bairamului* dacă vor vedea pe turnuri candelă neaprinse este cunoscut că în ziua următoare se cade fără de îndoială a sărbători *Bairamul*. Despre el vom vorbi în capitolul *Despre sărbătorile muhammedane* ⁶⁷².

Despre „hadj“, adică pelerinajul la Mecca

A patra condiție a religiei muhammedane este *hadj-ul* ⁶⁷³, adică vizitarea locurilor sfinte, sau pelerinajul la Mecca. Iar locurile pe care le socotesc că sînt sfinte și pe care muhammedanii se obligă să le viziteze sînt cinci, adică Mecca, Medina, Ierusalimul, Damascul și Sfînta Sofia care este în Constantinopol. De aceea vom arăta pe scurt despre ceremoniile și rînduielile fiecăreia, cum și pentru ce se fac.

Templul meccan din țara Mekke ⁶⁷⁴, numit așa îndeobște, deși se află departe de țările europene, asiatice și africane care trăiesc în cultul și superstiția muhammedană, este destul de cunoscut din descrierea globului pămîntesc și din tăblițele (tabelele sau hărțile) geografice, de aceea n-avem în vedere să vorbim aici despre loc și țară, ci vom expune cele ce ne vor veni în minte în prezent despre templul însuși și despre clădirea și cultul lui.

Clădirea templului meccan

Face parte din credința muhammedanilor (sau cred muhammedanii) că templul meccan e zidit de însuși Avraam (deși a fost înălțat, mult lărgit și împodobit în diferite timpuri de domnitorii sarazini, de sultanii turcilor, dar mai cu seamă de sultanul Selim, cuceritorul Imperiului arab) și încă pe locul unde își avea înfipt cortul său în mijlocul taberei (despre care am spus mai multe în capitolul *Despre Avraam*) ⁶⁷⁵.

Iar despre felul cum a zidit Avraam *Mecca* povestesc astfel : Cînd după porunca lui Dumnezeu a început Avraam să zidească templul, toți munții au dat zeciuială de piatră și pietrele, fiind mișcate de o putere nevăzută, singure au venit la clădire. Diavolul însă, vrînd să pună piedică unui lucru atît de sfînt și binefăcător pentru toți oamenii, a risipit de mai multe ori pietrele adunate și îngrămădite de munții / înșiși. Atunci

Avraam, luînd dintre acelea trei pietre, l-a lovit tare pe diavol și l-a alungat. Și cînd a făcut Avraam planul templului, pietrele acelea, varul și celelalte necesare clădirii se aranjau în lucrare singure, de la sine. Dar a apărut o altă mare piedică, pentru că după lucru îndelungat și foarte obositor a observat Avraam că zidirea nu depășește statura unui om. De aceea, mîhnindu-se în suflet, l-a rugat stăruitor pe Dumnezeu să binevoiască a-i da ajutor la acest necaz. Și Dumnezeu i-a poruncit ca fără nici o zăbavă să facă acoperișul clădirii. Avraam, supunîndu-se poruncii lui Dumnezeu, a făcut acoperișul. După săvîrșirea acestui lucru, zidurile templului au ieșit cu încetul din pămînt crescînd ca un pom. Și astfel, sporind din zi în zi, au ajuns la desăvîrșire și la o înălțime potrivită și corespunzătoare temeliilor. Așa a fost săvîrșită în chip minunat lucrarea templului meccan.

După terminarea lucrării, spun că Avraam a intrat în templu și uimindu-se de minunăția lui a cerut de la Dumnezeu să fie auzit și să fie slobozit de muncile iadului și ale *Arafului*. Iar Dumnezeu n-a trecut cu vederea ruga lui Avraam.

Mai departe, templul acela așa cum este astăzi, pe dinăuntru e de cărămidă, iar pe dinafară de piatră. Forma lui este un patrulater, de o asemenea mărime, se zice, încît poate cuprinde 15 000 de oameni și mai mult ⁶⁷⁶. Bolta este deschisă, după cum vedem că sînt făcute *turbele* ⁶⁷⁷, adică mausoleele sultanilor și ale altor boieri în Constantinopol și în alte cetăți și locuri. În mijloc are un *hauz*, adică lac, sau adunare de ape ⁶⁷⁸. Spre partea ce se află între răsărit și miazăzi are ridicată o piatră numită *mihrab* (adică altar) de culoare neagră, despre care cred că a fost adusă lui Muhammed din pietrele raiului de către Gabriel. Partea anterioară a acestuia, adică cea care dinspre pridvor caută spre miazăzi, iese mult în afară, asemenea altarelor noastre bisericesti, și se numește *harem*, „interzis“ sau „neîngăduit“, pentru că poporului nu-i este îngăduit să se apropie de acel altar. Întreaga casă se numește în chip propriu *Keabe*, iar mai descriptiv *Beitullah* („Casa lui Dumnezeu“), *Beitulumkades* („Casa sfîntă“), *Sifetul*

djennet („Chipul, sau fața, sau modelul raiului“) și altele ⁶⁷⁹. Însuși templul are șapte *menare*, adică șapte turnuri, pe care cîntăreții anunță timpurile de rugăciune. Iată de ce spun ei că globul pămîntesc a fost mai întîi împărțit în șapte climate (regiuni) și din fiecare climat / oamenii sînt atrași parcă de sus de o putere spirituală magnetică spre *Keabe* (turnul) ce le corespunde și sînt adunați de binecuvîntarea lui Avraam spre acel loc de pelerinaj și de vizitare.

Acoperișul lui

Locul din boltă este acoperit în fiecare an cu o perdea nouă împodobită de sultanul turc, perdea făcută din catifea neagră împestrițată cu mărgăritare și pietre scumpe și cu lucrătură de Frigia ⁶⁸⁰. Uneori (cînd sultanul turc îngăduie aceasta) perdeaua este trimisă de împăratul Indiei răsăritene, uneori de *Imamul Iemeni* (adică de presbiterul Arabiei celei bogate, căci cel ce stăpînește acolo nu se numește sultan, nici han, ci *imam*, adică presbiter sau popă) ⁶⁸¹. O singură dată i-a fost îngăduit și împăratului Persiei să acopere templul de la Mecca pe cheltuiala sa. Cînd e trimisă o nouă perdea, cea veche se păstrează în vistieriile aceluia templu, cîe aceea spun că vistieria de la Mecca e neprețuită și incalculabilă.

Numărul hadjiilor

Este hotărît ca din întregul Imperiu aliotman să călătorească în fiecare an la Mecca 14 000 de pelerini. Dacă acest număr nu se completează, sultanul trebuie să adune pe cheltuială proprie atîția oameni săraci și să completeze numărul stabilit.

Drumul lor

În trei locuri au obiceiul să se adune acești *mateofroni*, acești cinstitori ai deșertăciunii ⁶⁸², la Constantinopol, Cairo ⁶⁸³ și Damasc. Cei care vin din Constantinopol au două drumuri : unul pe mare, prin care vin la Cairo, altul pe uscat, care duce la Damasc. În luna *Ramazanului* trebuie să se adune toți la Damasc unde

petrec luna de post, iar a treia zi după *Bairam* pornesc la drum spre Mecca. Cu cel puțin trei zile înainte de *Kinciuk Bairam* (adică de micul Bairam) ⁶⁸⁴ ei trebuie să ajungă la Mecca, pentru ca în ziua de *Bairamul* mic să facă pe muntele Araf *kurbanul*, adică jertfele de miei (despre care lucru vezi mai multe în capitolul *Despre sărbătorile lor*) ⁶⁸⁵. Pe drum, vizitează mai întâi Medina pe care o numesc *Medenei Muneverre* (adică „Medina cea luminată de dumnezeiasca strălucire”) și *Medinetul Nebi* (adică „cetatea prorocului”) ⁶⁸⁶, pentru că aceasta a fost patria prorocului, deși istoricii noștri, greșind, socotesc că e Mecca. Acolo adoră și sărută mormântul lui Muhammed. Gropnița lui e făcută din piatră de marmură, acoperită cu o boltă rotundă, iar pe deasupra boltii e pus un vâl negru zis *undulata* (de catifea) ⁶⁸⁷. / Și are două tăblițe de marmură așezate una la cap și alta la picioare. Pe una din ele, cea de la cap, este scris cu litere arabe: „Acesta este mormântul lui Muhammed”. Și deși nimeni dintre oameni nu i-a văzut corpul, ei afirmă tare și cred fără de îndoială că el este și acum nestricat și că a rămas alb ca bumbacul (vata). Iar cu câtă evlavie este obligat să venereze poporul cel superstițios acel corp al lui, cititorul va putea lesne înțelege dintr-o poveste scurtă pe care nu mă voi lenevi să o adaug aici.

Un împărat oarecare al Persiei, vrînd să viziteze Mecca, schimbîndu-și hainele (căci împăraților nu li se cuvine să-și părăsească împărăția și cîrmuirea poporului lor pentru a vizita locurile sfinte, depărtîndu-se așa de mult de centrul stăpînirii lor), a venit la Medina unde, promițînd o mare sumă de bani *șeicului* ce păzea (sau, ca să zicem așa, celui mai mare) l-a rugat foarte stărui-tor să binevoiască să-i arate corpul prorocului. *Șeicul*, deși era iubitor de argint, dar fie că n-avea ce să arate, fie că socotea că omul era nevrednic de o vedere atît de fericită, a zis: „Îți pot arăta corpul prorocului și moaștele lui sfinte, dar cum poți tu îndrăzni cu acești ochi care izvorăsc păcate și orbiți de tina fărădelegilor să privești la cele luminate de strălucire dumnezeiască?” Împăratul a răspuns: „Să dea Dumnezeu ca în acel moment să mă lipsesc cu totul de acești ochi păcătoși,

numai să mă învrednicesc o dată să-i văd corpul". Dacă a văzut sau nu, istoricul nu povestește.

Sultanul Baiazid, când a murit tatăl său, Mehemmed al II-lea ⁶⁸⁸, fiind chemat de popor să primească tronul de împărat, a refuzat să vină zicînd că și-a pus în gînd un drum la Mecca și Medina „și nădăjduiesc — a zis — să fiu mai fericit dacă voi săruta sfîntul trup al lui Muhammed și dacă voi șterge cu fața pulberea pe care au călcat picioarele lui, decît să mă sui pe tronul lumii întregi". Și așa, încredințînd conducerea fiului său Kor-kud, a amînat cu nouă luni preluarea imperiului, adică pînă cînd, vizitînd Mecca, s-a întors la Constantinopol.

Greutatea drumului

Dacă ar spune cineva că oamenii aceia întîmpină pentru această evlavie greutăți de neînvins socotesc că n-ar greși, căci afară de șoseaua largă de pe uscat care se întinde din țările europene, asiatice și africane pînă la Damasc, de la Damasc pînă la Medina și de la Medina pînă la Mecca, pe tot drumul sînt locuri pustii, nisipoase și căi fără de apă. Hanuri, rîuri sau izvoare nu sînt. De aceea, plutind ca pe mare, așa și /
190 aceștia au nevoie de ace care să le arate polul ⁶⁸⁹ și de stele spre a se orienta în mers. În cîteva locuri, cu ajutorul sultanilor turci au fost făcute cisterne și hanuri mari unde, dacă se vor întîmpla ploi îmbelșugate, se adună ceva apă. Dar de va fi secetă, toate rămîn goale și uscate; uneori, cînd suflă vînturi de furtună, toate sînt năpădite cu nisip, deși acolo sînt oameni ca să dea ajutor în cazul unui astfel de rău. Căci spun că valurile de nisip se mișcă precum valurile mării și sînt mutate din loc în loc în așa fel, încît uneori suie pînă la vîrfurile celor mai înalți smochini și cu undele lor de nisip îi acoperă. De aceea fiecare om își pregătește un vas cu apă făcut din piele pe care, umplîndu-l cu apă, îl leagă sub burta cămilei, din care atît el, cît și dobitocul lui, au nevoie să-și potolească setea în acea mare atît de dogoritoare și clocotindă de fierbințeală. Și pentru aceste nevoi vine în ajutor sultanul, care poruncește ca mai mult de 2 000 de cărători de apă cu căpeteniile lor,

numite *sakkabași* ⁶⁹⁰, să-i urmeze pe călători. Aceia poartă apa pe cămile în vase mari și spre seară, acolo unde au de gând să petreacă noaptea, împart tuturor câte puțină apă. La acest necaz se mai adaugă și tâlnăriile din partea popoarelor arabe, care, dacă nu primesc în fiecare an de la sultan prin *emirhadj* (căpetenia celor ce călătoresc, care sau este numit din curtea sultanului, sau e pus la o astfel de slujbă pașa din Damasc, lucru ce se face adesea) ⁶⁹¹ cei 40 000 de galbeni pe care obișnuiesc să-i pretindă sub numele de milostenie (numită *surre*) ⁶⁹², golesc cisternele sau aruncă în ele câini morți și alte mortăciuni de jivini necurate, iar uneori se năpustesc cu război deschis și cu arme asupra lor, jefuiesc și omoară. Dar chiar dacă aceștia ar fi pașnici, nu se poate ca unii din oamenii cei mai săraci și care nu au ocrotire din partea căpeteniei pelerinilor printr-un număr însemnat de bani, sau prin ocrotirea vreunui domnitor, să nu moară de sete și de arșița prea mare, sau să nu piară rău apăsați de alte neputințe de tot felul (deși moartea acestora e socotită la ei egală cu mucenicia). După atâtea ostenele și necazuri, ajung la izvorul bogat curgător care e la trei zile depărtare de Mecca, pe care îl numesc *Zemzem*, sau mai complet *Abi Zemzem*, adică „Apa Zemzem” ⁶⁹³.

Izvorul Zemzem

Băsmuiesc ei că acest izvor l-a făcut pruncul Ismail / pe când era părăsit (de mama sa Agar, izgonită de Sarra în pustie, ca să nu-i vadă pieirea), scormonind cu picioarele în nisip (despre care lucru s-a vorbit deja la capitolul *Despre Avraam*) ⁶⁹⁴. Din această apă beau cu evlavie și se răcoresc și acolo au obiceiul să petreacă trei zile. Când petrec ei acolo așa, este trimis de către *emirhadj* un vestitor la *șeicul meccan* și i se dă de veste că pelerinii au ajuns sănătoși și nevătămați la apa *Zemzem*. Acela, după numărul oaspeților, trimite tot atâtea desfrîdate (pe care trebuie să le închirieze cu preț, ca prin isprăvile lor de noapte cu ele pe muntele Araf să poată mulțumi lui Adam și Evei, să aducă acelora ca ofrandă poftele lor și să-și jertfească pri-

191

noasele) și același număr de *farraș*, adică de slugi, pentru curățirea caselor și a hanurilor lor, fiecare trebuind să primească de la stăpînul căruia îi va sluji cîte un galben. Iar a doua zi de dimineață, pornind la drum de la izvorul *Zemzem*, a patra zi ⁶⁹⁵ intră în Mecca (oraș destul de întins și care, deși nu are împrejmuire sau altă fortificație, numără, după cum spun, aproape 30 000 de locuințe) și fiecare se duce la casa ce-i este pregătită și rînduită.

Rînduiala vizitării templului de la Mecca

Odihnindu-se astfel două zile, a treia zi toți *musafirii* (astfel se numesc călătorii înainte de a se închina în templul de la Mecca și pe muntele Araf) ⁶⁹⁶ pe la amiază se adună la templu unde cei ce-și verifică actele (zise *hadjjed*) ⁶⁹⁷ declară mai întîi în fața judecătorului că și-au adus cu ei femeile proprii sau că și-au închiriat acolo altele (celui văduv sau holtei și care în noaptea precedentă n-a avut împreunare cu femeie nu i se cuvine să intre în templul sfînt al lui Muhammed, acest lucru fiind socotit păcat de moarte). Și dacă acelea au zămislit și au născut copii, *șeicul* îi dă la casa de îngrijire a orfanilor, unde sînt îngrijiți din veniturile publice pînă ce vor ajunge la maturitate. Dintre ei unii se dau la învățătură de carte, alții se pun la meșteșuguri, iar cei mai mulți dintre ei devin *farraș*, adică „slugi ale călătorilor“ ; despre ei am pomenit mai sus.

Nefes ogli

Ei poartă numele de *Nefes ogullari* (adică „fiii duhului“) pentru că sînt născuți în dragostea și poftele lui Adam și Eva. (Bunule Dumnezeu, oare în deșert ai zidit pe om ?) ⁶⁹⁸

Hadjii se dezbracă

Cînd aceștia sînt cercetați de judecător, se poruncește ca toți să-și dezbrace hainele pînă la piele, numai în jurul șalelor și al mădularului de rușine să înfășoare /

Elhumar

Fiecare din cei ce intră în templu ia în mâini trei pietre pe care, după ce a intrat, le pune pe vârful capului. Și se numesc pietrele acelea *Elhumar*⁶⁹⁹. Spun că făcând aceasta ei urmează lui Avraam și alungă dracii. După acestea sărută toate cele patru colțuri și piatra cea mare, pe care se spune că se văd întipărite tălpile lui Muhammed.

Harem

Și apropiindu-se de *Harem* (adică de altarul interzis) privesc prin gratiile de fier piatra adusă din rai (despre care s-a spus și în alt loc)⁷⁰⁰. Apoi făcând rugăciunile obișnuite și îmbrăcându-și iarăși hainele, pleacă la gazele lor.

Se suie pe muntele Araf

A doua zi, adică cu trei zile înainte de ziua *Bairamului* mic, se adună toți călătorii și luându-și cu sine femeile închiriate merg cu mare pompă spre muntele Araf, toți pe jos, fiecare ducând cu sine berbeculele spre jertfă.

Purgatoriul

Acolo, petrecând trei zile și nopți într-o continuă desfătare trupească, unii cu nevestele lor, alții cu cele închiriate și făcând *guslul* și *abdestul* în râul ce se află aproape, după exemplul Purgatoriului viitor, cred că se eliberează de orice păcat de iertat sau de moarte și se păzesc să nu mai greșască după aceea.

Junghie miei

Astfel, curățindu-și în acel pîrîu toate spurcăciunile și fărădelegile și trebuind să suie pe vârful muntelui Araf, mai întâi junghie miei și dau carnea săracilor care îi urmează. Despre acești berbeci ei cred că în ziua judecării se vor face cămile și că pe ele (muhammedanii) vor trece în rai peste râul de foc Araf pe podul *Sirat* (despre care lucru vezi mai sus în capitolul *Despre*

Araf)⁷⁰¹. Și suindu-se pe vârful muntelui fac mai întâi două închinăciuni spre amintirea sau spre a merita dragostea lui Adam și Eva, care după izgonirea din rai s-au văzut pentru prima dată pe muntele acela și avînd plăcerea împreunării firești s-au făcut părtași mîngîierii comune, comunicîndu-și unul altuia prin consimțămînt comun cele bune ale fiecărei părți (pe care mai înainte nu le cunoșteau), adică Eva dîndu-i bărbatului său floarea fecioriei (care se sărbătorește cea dintîi la muhammedanii cinstitori ai raiului), iar el transmițîndu-i Evei sămînța fecundității, mijloacele și regulile înmulțirii neamului omenesc de a căror întrebuițare nici păcătosul nici dreptul nu se poate lipsi.

Devin frați

193 Făcînd acest omagiu strămoșului, tot acolo săvîrșesc rugăciunile cele obișnuite din zi și îmbrățișîndu-se unul pe altul se declară frați pentru că au călătorit împreună / și promit să se păzească și să se respecte unul pe altul, și de atunci se numesc cu un nume nou *hadji*, adică „cel care a făcut călătoria“, care denumire o păstrează pînă la moarte. Așa, dacă cineva înainte de vizitarea Meccăi se numește simplu *Mustafa*, după călătoria la Mecca obișnuiește să se iscălească *Hadji*, sau cu adăugirea articolului: *el-hadji Mustafa*; tot așa și alții.

Există încă o povestire de ce muntele *Araf* e socotit la muhammedani așa de slăvit și sfînt. Cînd munții au trimis la zidirea templului meccan zeciuielele din pietrele lor, precum am spus, muntele acesta *Araf* nu se știe de ce întîmplare a fost oprit și nu s-a îngriiit să-și trimită pietrele la vremea potrivită. Și astfel cînd s-a isprăvit lucrarea, cînd nu mai era nevoie de elc, muntele își plîngea cu amar nenorocul. Văzîndu-l Avraam plîngînd, i-a poruncit să nu se necăjească și arătîndu-i locul unde se află acum muntele *Araf* (căci mai înainte era foarte departe, aflîndu-se într-o Indie oarecare, țară foarte depărtată) i-a spus să-și pună zeciuiala acolo. Și a adăugat și aceasta că nu va fi nici de folos, nici de ajutor rugăciunea celui ce călătorește

a Mecca, dacă nu se va îngriji să se roage pe acest aunte și nu va face toate cele pe care le-am spus mai us.

ntoarcerea hadjiilor

După ce au fost săvârșite și toate aceste ceremonii, oți *hadji* se întorc pînă la Damasc împreună, și cu singură caravană, iar de la Damasc se îngăduie fie-ăruia să plece întru ale sale. Aceasta este deci *Keabe* i *hadji* în care cred ei că sînt cuprinse cheile împără-iei raiului. Și ei socotesc că *Șeriful*, adică cea mai mare apetenie a prorociei muhammedane și locțiitorul tro-ului lui, are o putere nu mai mică decît ⁷⁰² papa de a Roma asupra catolicilor. Acestea despre cel dintîi i cel mai respectat loc la muhammedani.

Locul și cinstea a doua după *Keabe* îl deține *Medine* i *Muneverre* („Luminoasa“ sau „Medina cea luminată de strălucirea dumnezeiască“). Despre ea s-a spus deja în cele precedente ⁷⁰³.

Ierusalimul

Al treilea loc sfințit și vrednic de închinare e socotit și este *Kudsșerif*, adică „Sfînta sfintelor“, „Cetatea sfîn-tă“ Ierusalim ⁷⁰⁴. Dacă vreun muhammedan nu ar vizita *Haremein șerif* (astfel numesc ei templul din Ierusa-lim) ⁷⁰⁵ el poate să se numească și să fie *hadji*, însă cine vrea să fie desăvîrșit trebuie să viziteze și acest templu, căci altfel s-ar numi *Elhadji bila Kuds*, adică „hadji fără Sfîntul Mormînt“ ⁷⁰⁶.

Templul Hieron ⁷⁰⁷

Cei care vin la Ierusalim s-au obișnuit să viziteze cu evlavie templul. / Necunoscînd istoria despre îm-părații Romei și că cetatea și templul lui Solomon au fost de multe ori dărîmate, ei socotesc că templul acela a fost zidit de către împăratul iudeu Solomon ⁷⁰⁸. Acest templu, ca și cel de la Mecca, are bolta deschisă, de o execuție foarte frumoasă, pentru că a fost reînnoit și lărgit pe cheltuiala lui Iustinian cel Mare, după marele

Constantin. Înăuntru n-are nimic în afară de piatra despre care băsmuiesc ei că atîrnă și că stă în aer fără nici un sprijin. Ei spun că acea piatră este cea care, atunci cînd Muhammed voia să se suie la cer, a vrut și ea să-l urmeze, dar Muhammed, povățuit de Gabriel arhanghelul (pentru că Dumnezeu i-a poruncit aceleia ca numai pe el să-l ridice la cer, nu și piatra), a poruncit zicînd: *Dur ia mubarek* (adică „Stai fericit”!) ⁷⁰⁹. De aceea ei cred că piatra stă și acum în acel loc și toți care vizitează templul trec pe sub ea. Dar mai spun că odată o femeie nobilă, trecînd pe sub ea, fiind gravidă, și văzînd piatra aceea atîrnînd deasupra capului ei nesprijinită de nimic, s-a speriat foarte și în același loc a lepădat fătul. De aceea, ca să evite acest rău și ca fabula frumos acoperită cu vălul adevărului să se creadă lesne, au pus sub cele două unghiuri anterioare proeminente doi stîlpi de marmură (însă capitellurile acestor stîlpi nu ajung pînă la piatră) și au împrejmuit piatra cu grilaj de fier, ca nu cumva să se afle șiretenia și locul, de unde și cum atîrnă.

Adevărul lucrului acestuia l-am înțeles de la un oarecare turc, bun prieten și nu chiar cu toată inima lipit de nebunia muhammedană, după cum urmează: Piatra aceea e un trapez, patrulater, în lungime de patru și în lățime de trei coți. Un capăt îl are înfipt în peretele de miazăzi al templului cel mare și e probabil nituit tare cu fier și cu plumb. În colțurile care sînt aproape de perete e cioplită de două palme dintr-amîndouă părțile, astfel încît să pară că e cu totul depărtată de perete. Este verosimil că pînă la mijloc e zidită în perete și dinăuntru e întărită cu legături tari, astfel încît grosimea și lungimea ei să fie egale cu mărimea și greutatea, care nu se văd în clădire, și pentru ca nu cumva să se observe de oameni că piatra e lipită la mijloc de zid, au înconjurat-o cu gratii de fier și încă foarte dese (pe care în limba simplă turcească le numesc *kafes*) ⁷¹⁰. / După poziția pietrei aceleia, cineva poate înțelege lesne că în vremea cînd biserica din Ierusalim era în stare înfloritoare, piatra era un altar particular; din care am numărat și în biserica Sfînta Sofia mai mult de douăsprezece, băgat astfel în perete și întărit

prin priceperea și arta arhitectului, încît pare tuturor să atîrnă și stă fără nici un sprijin. Însă acestea le văsam pe seama judecății altora cu minte mai ascuțită.

O povestire hazlie

Creștinilor le este interzis să intre în *Ieron* (astfel se numește acest templu din vechime) ca și în *Keabe* sau *Medina*. În legătură cu aceasta voi face cunoscut cititorului curios o istorie pre cît socotesc nu lipsită de haz. În zilele lui Murad, al treilea împărat al otomanilor ⁷¹¹, era în Constantinopol un ambasador ordinar al statului olandez ⁷¹², după cum e obiceiul, care prin oarecare servicii secrete în folosul și profitul Porții căpătase o asemenea trecere și putere la sultan, la vizir și la alții, încît după voința și cererea lui multe afaceri se puneau la cale, care abia de le-ar fi putut face vizirul cel mai puternic dintre ei. Pe mulți pași și viziri i-a dat jos și a pus pe alții. Pe un oarecare Vasile, la cererea lui, l-a făcut prinț al Moldovei, l-a detronat pe patriarhul Constantinopolului și l-a pus pe altul cu numele de Ieremia (despre care biserica anglicană și olandeză se laudă că ar fi fost din țara lor ; și afirmă că acela ar fi devenit martir în secta lor, căci prin intrigile aceluiași Vasile, prinț al Moldovei, de multe lucruri a fost învinuit la vizir și condamnat la moarte, iar sub pretext că ar fi fost trimis în exil, din porunca sultanului a fost aruncat în mare) ⁷¹³. Dar să ne întoarcem la cele propuse.

Ambasadorul acela, cînd era încă viu patriarhul Ieremia, s-a ostenit foarte mult să unească biserica luterană cu cea grecească (dar în zadar) și prin îndemnul celui (patriarh) a fost convins (ambasadorul) să viziteze sfîntul Ierusalim, dar mai cu seamă să vadă cu ochii săi și să se convingă că în ziua de sîmbăta mare strălucirea Sfîntului Duș se coboară în chipul și calitatea de foc din cer și aprinde lumînările și luminează mormîntul sfîntului Domnului Mîntuitor (în sensul drept sau strîmb l-a convins patriarhul pe ambasador, Dumnezeu știe, eu însă voi arăta lucrul după cum s-a petrecut) ⁷¹⁴. Ambasadorul, intenționînd să întreprindă un

drum spre Ierusalim, l-a rugat pe sultan ca printr-o poruncă semnată de mîna lui proprie (pe care-o numesc *hatișerif*)⁷¹⁵ / să confirme că poate pleca la drum fără de grijă, să fie primit cu cinste de către pașii guvernatori ai provinciilor și să-i fie îngăduit să intre în Ieron și să vadă piatra ce atîrnă acolo. Obținînd acestea de la sultan, înarmat cu poruncile lui categorice și groaznice, a ajuns la Ierusalim (însă ce-a văzut și ce-a înțeles din lucrurile noastre cele sfinte le lășăm de bunăvoie deoparte, pentru că nu fac parte din planul nostru). Acolo, mergînd mai întîi la *șeicul* templului din Ierusalim, a arătat *hatișeriful* sultanului și a hotărît ziua în care trebuia să i se deschidă templul și să i se permită intrarea în *harem* (adică în locul interzis altora). *Șeicul*, perfid, a promis să facă totul după voia și decretul sultanului. Ambasadorul însă, sîrguindu-se să deschidă o cale mai largă pentru curiozitatea sa, l-a cinstit pe *șeic* cu multe daruri. Iar cînd a venit ziua hotărîtă de mai înainte, *șeicul* a propus ca ambasadorul, dacă vrea, să binevoiască a veni la vizitarea Ieronului. Ambasadorul, cu o suită mare de ai săi, sau cu o ceată, l-a vizitat mai întîi pe *șeic* (a cărui casă este de obicei aproape de templu) și a fost primit la fel de *șeic*, cu cinste și ospătat. Iar cînd s-au apropiat de ușile templului, a poruncit ca ambasadorul să zăbovească puțin afară de pragul templului, iar el însuși intrînd în pridvor, a cerut ca porunca sultanului să fie citită în public, în auzul poporului. Și astfel, cînd a fost citită porunca sultanului cu glas înalt, a zis *șeicul*: „Domnule ambasador, e adevărat că prin legea Prorocului sînt obligat ca să ascult de poruncile împăratești (căci cine nu se supune poruncii sultanului, pe unul ca acesta legea noastră îl declară *keafir*, adică necredincios)⁷¹⁶. Scrie și poruncește sultanul ca ție, deși om necredincios, să-ți fie deschis templul *harem* și tainele noastre să ți se descopere. Așa să fie. Dacă voiești, intră. Dar trebuie judecat și faptul că hotărîrea poruncește să ți se îngăduie numai intrarea, nu și ieșirea. Deci, dacă vrei să intri și să nu mai ieși de acolo niciodată, e foarte bine, care lucru să-l și dea Dumnezeu. Dar dacă vei vrea

și ieși, să știi că aceasta nici în porunca sultanului nu se arată, nici treaba religiei muhammedane nu este ca un necredincios, odată părtaș al tainelor noastre, să se înapoi înapoi iarăși la rătăcirea sa". Auzind acestea ambasadorul, uimit și neștiind ce să răspundă, nici ce să facă, s-a retras din pragul templului și cu mare mirare și rușine s-a întors acasă. Și deși pe urmă a înțeles cu multe daruri / și cu foarte multe promisiuni a umple urechile și mâinile șeicului ca să-i fie împlinită dorința, șeicul îndărătnic nu voia să se înduplece aici măcar ca ambasadorul să se mai apropie de ușile templului.

Din cauza aceasta sufletul ambasadorului acela se tulbura foarte mult. Se necăjea și de plecarea la un drum așa de îndepărtat, și de irosirea atîtor ostenele și cheltuieli, dar mai cu seamă se pierdea cu firea că nu mai știa ce să facă. Văzîndu-l în această tulburare, una dintre slugile lui, de neam maronit iar de credință nestorian, foarte iscusit în limba turcă și arabă (acest neam este foarte numeros în apropiere de Alep și de Muntenii Liban), i-a zis : „Domnule ambasador, de ce te derâ tulburîndu-te astfel cu sufletul ?" Ambasadorul i-a răspuns : „Mă mîhnesc nu numai pentru că am pierdut averile și marile daruri pe care le-am dăruit șeicului recunoscător, precum și pentru ostenele atît de grele pe acestui drum pe care l-am întreprins, ci și pentru că sînt silit să mă întorc de aici fără a dobîndi cele dorite. Căci am făcut ceea ce am făcut fără a avea altceva în gînd, numai pentru că am aflat despre piatra care atîrnă, despre care se spune că este în acest templu, iar apoi să mă întorc acasă. Iar acum, după cum mi s-a văzut, șeicul, nesupunîndu-se poruncii sultanului, nici plecîndu-se cererii și darurilor mele, printr-o născocire foarte șireată mi-a interzis intrarea în templu și toate ostenele și grijile mele le-a făcut deșarte și zadarnice." Iar maronitul a zis : „Domnule, dacă voiești, voi face ca tot ce se păstrează atît de ascuns în *haremul* lor și se tănuiește atît de stăruitor ca să nu mai fie văzut de creștini, să-ți fie fără nici o îndoială cunoscut, numai făgăduiește-mi că nu mă vei lăsa după aceea și

că, de va fi nevoie, ai să mă răscumperi cu preț de urgia acestor spurcați. Căci eu voi intra în templul acesta într-un fel cunoscut numai mie și voi petrece în el fără să ies trei luni, citind ziua și noaptea *Curanul* cum au obiceiul legiuitorii lor *kioşenişin*⁷¹⁷, adică cei ce s-au lepădat de lume și de cele lumești. Iar a citi *Curanul* știu la perfecție, pentru că în tinerețele mele fiind în Persia am primit de nevoie muhammedanismul și am învățat rînduielile bisericești și carte arabă. Tu întoarce-te la Constantinopol iar eu, după ce voi cunoaște toate acestea și voi afla prilej, voi veni la tine cît se poate mai repede. Ambasadorul, mîngîindu-se mult de cuvintele maronitului, i-a dat bani din destul / și a pornit la drum spre Constantinopol.

După cîteva zile, maronitul împodobindu-se cu haine de legiuitor⁷¹⁸ și prefăcîndu-se că este *sunni*⁷¹⁹, adică muhammedan drept-credincios și venit din Persia, a intrat în templu împreună cu alți musulmani pentru îndeplinirea rugăciunilor obișnuite. Dar înainte de a intra în templu a luat un medicament purgativ (o curățenie) foarte tare și peste măsura cuvenită. Pe cînd săvîrșea *namazul* împreună cu ceilalți, doctoria făcîndu-și cu putere efectul chiar în timpul ultimei rugăciuni pe care o numesc *Fatihe*, și-a golit stomacul în mijlocul templului cu mare zgomot și pe toate le-a umplut cu murdărie puturoasă. *Şeicul* și ceilalți, văzînd fapta atît de necuviincioasă și scîrboasă a omului, sculîndu-se l-au prins și, batjocorindu-l cu cuvinte aspre, ba chiar lovindu-l la sînge l-au condamnat ca pe un nelegiuit și profanator de locuri sfinte la o moarte cumplită. Pe cînd îl legau, stomacul, neștiind de amenințări și slăbit de puterea doctoriei, iarăși a scos murdărie și a repetat aceasta de patru sau de cinci ori, pînă cînd au ieșit din curtea templului aceluia. Dar pentru că la muhammedani nimeni nu e pedepsit cu moartea decît cu hotărîrea judecătorească, l-au dus fără zăbavă pe maronit la judecător unde, pentru lucrul și fapta lui scîrboasă, unii îl acuzau iar alții (după cum este obiceiul) mărturiseau și afirmau că cele petrecute sînt adevărate.

Iar maronitul a zis : „O, frații mei și popor al Pro-rocului nostru ! Laud din răspuțeri și proslăvesc ne-

măsurata milostivire a lui Dumnezeu asupra mea și nu
 mă pot minuna îndeajuns de prostia voastră și necu-
 băsterea minunii ce s-a făcut. Cum, mă rog, eu, mu-
 hammedan și născut din părinți musulmani, aș fi îndrăz-
 nit să fac un lucru atât de nelegiuit și scîrbos și rău,
 umplut chiar pentru cel mai ticălos dintre necredincioși,
 aș fi putut spurca templul sfînt și casa lui Dumne-
 zeu? Deci, auziți minunea pe care a binevoit Dumnezeu
 să o facă întru mine păcătosul ca și pe voi să vă în-
 ărească întru adevărul credinței muhammedane. Sînt
 deja șase luni de cînd am stomacul astupat și parcă în-
 fară de rînduiala firească; în fiecare zi gustam mîn-
 area și băutura obișnuită, dar natura nu lucra nici o
 eliminare a netrebnicilor din stomac. De aceea, fiind
 în patria mea, am vîndut toate averile pe care le
 aveam și le-am împărțit cu mîna darnică spițerilor și
 doctorilor, așteptînd să capăt ușurare și înzdrăvenire de
 boala nemaiauzită, dar în zadar. Deznădăjduit de vreo
 alinare omenească, m-am încredințat cu totul voii lui
 Dumnezeu și cu inima curată am făgăduit / (pentru
 că nu mi-ar fi ajuns averile să vizitez Mecca), să mă
 închin acestui sfînt Ieron și să-mi dau ultima suflare în
 acest loc sfînt lui Dumnezeu, dătătorul tuturor bună-
 tăților. Și astfel, ajutîndu-mă Dumnezeu, făcînd o că-
 lătorie îndelungată am intrat ieri în această sfîntă ce-
 tate, și astăzi am pășit împreună cu voi, precum ve-
 deți, în templu, pentru a înălța rugăciuni către Dum-
 nezeu. Iar cînd citind rugăciunea *Fatihe* (ultima) am
 rugat pe Dumnezeu cu căldura duhului, dintru adîncul
 inimii, să-mi dăruiască sau înzdrăvenire sau sfîrșitul
 vieții, fără să știu sau să gîndesc ceva (căci nu nădăj-
 duiam ca Dumnezeu să audă așa de curînd, ca într-o
 clipeală de ochi, rugăciunea unui om atât de păcătos
 și neavînd de loc fapte bune), iată că toate căile sto-
 macului încuiate de șase luni au răbufnit ca niște iz-
 voare și împreună cu ele a ieșit și boala aceea înve-
 chită și m-am făcut sănătos, precum voi înșivă mă ve-
 deți că sînt“.

Judecătorul, ascultînd cuvintele maronitului și mîni-
 indu-se a strigat: *Subhanallah ve barekallah* („În-

durate și preaînalte Dumnezeule !”) ⁷²⁰ și, arătându-l pe om nevinovat, i-a poruncit să petreacă în templu și să proslăvească pe Dumnezeu rugându-se neîncetat pentru ca să nu se arate nerecunoscător pentru o astfel de binefacere dăruită cu atîta milostivire de Dumnezeu. Astfel, maronitul, petrecînd în pridvorul *Ieronului* trei luni citind *Curanul* zi și noapte și vrînd să plece iarăși în patrie, a cerut și a obținut de la *șeic* îngăduință de a pleca de acolo. Venind apoi la Constantinopol l-a înștiințat pe stăpînul său ambasadorul despre piatra care atîrnă și despre altele pe care le observase în templul de la Ierusalim, așa cum le-am spus mai sus, luînd cele transmise nu numai de la el, ci și de la alții. Dar să ne întoarcem de unde ne-am abătut.

Șam

Se mai află la muhammedani al patrulea loc sfînt numit *Șam* (Damascul), căruia îi mai spun și după cel mai vechi nume *Dîmîșki* ⁷²¹. Aici se adună pentru nevoile drumului toți cei ce călătoresc la Mecca, mai întîi pentru că prin acest loc se merge la Medina, iar de acolo la Mecca. Al doilea, pentru că din prorocia *Curanului* ei cred că acolo are să fie judecata de obște, de aceea se obișnuiește a fi numit și *Șami Șerif* (adică „Sfîntul Damasc”) ⁷²². Al treilea, pentru că după opinia unor teologi Muhammed s-a suit la cer din Ierusalim, iar din cer a coborît în Damasc, pe acoperișul bisericii sfîntului Ioan Înaintemergătorul și de acolo a venit în aceeași noapte la Mecca (precum am arătat în capitolul *Despre suirea și coborîrea lui*). Circulă în Damasc și altă băsmuire că / întrebat fiind Muhammed unde are să fie raiul a răspuns : „Sau în Damasc, sau sub Damasc, sau deasupra Damascului”.

Există acolo templul sfîntului Ioan, foarte slăvit în vechime pe timpurile creștinismului, care a fost transformat de către Omer, al doilea succesor al lui Muhammed, în *djeami* și mai întîi în această biserică creștină au fost cîntate *ezanul* și mărturisirea credinței muhammedane, de aceea e atît de cinstit și venerat ⁷²³. Acolo se văd multe și preaslăvite morminte de-ale mu-

hmedanilor din vechime, și mai întâi al lui Amavia, primul calif, cuceritorul Africii și Hispaniei și jefuitorul Romei ⁷²⁴. De aici și circulă la turcii cei mai simpli și până acum fabula că papa ar fi nemuritor. Și aceasta susțin prizonierii evadați cărora li s-a întâmplat să adă Roma și pe papa, pentru că scrie la istoricii lor care descriu timpurile acelea că papa Romei a fost înțit la față cu sabia de către Amavia Califul, însă scăpat cu fuga. Slavii care au fugit, sau cei eliberați, precum am spus, afirmă că ei înșiși au văzut pe șa papei semnul strașnic al rănii. Și zic că papa e nemuritor nu datorită sănătății sau vreunei alte pueri a lui, ci ca să se împlinească în el prorocia (despre care am spus mai sus) și să se dovedească faptul că același papă care a fost atunci rănit de Amavia are și vină în robia și lanțurile musulmane, iar când Dumnezeu a potrivit astfel lucrurile, el a scăpat din mâinile lui Amavia cu fuga. Dar lăsând fabulele mici să recem la cele mari.

4ia Sofia

Al cincilea și cel de pe urmă loc care e respectat la ei este Sfînta Sofia din Constantinopol pe care o numesc cu un nume simplu *Aia Sofia*, iar cu altul mai înstit, după socoteala lor, o numesc *Keabei fukara*, adică „Mecca lipsiților și nevoiașilor“ ⁷²⁵. Și afirmă că dacă vreun om sărac vrea din toată inima să viziteze Mecca, însă n-are avere îndeajuns spre a face această călătorie, vizitînd templul Sfintei Sofia și făcînd în el rugăciuni cu același gînd și curățenie a inimii, ca și cum ar fi în templul de la Mecca, Dumnezeu va primi rugăciunea lui la fel ca pe a celor care, avînd avere, vizitează Mecca. Despre această cinste și sfințenie a Sfintei Sofia voi expune acum cele citite într-o carte numită în vechime *Ianko bin Madian* ⁷²⁶.

Istoria clădirii Sfînta Sofia e de două feluri la muhammedani: una teologică, alta simplu istorică. Pe cît de departe se află teologia muhammedană de adevăr, pe atît și povestirea aceea teologică / despre clă-

direa Sfintei Sofia e -plină de fel de fel de legende și n-are nici un fel de crezare din partea oamenilor. Iar povestirea lor istorică despre aceeași clădire, deși nu e cu totul dreaptă și are multe adăugiri fabuloase, este mai aproape de adevăr. Deci, după povestirea lor istorică, ei înșiși spun că această clădire atât de frumoasă și greu de executat este zidită de Iustinian împăratul prin iscusița și arta unui preaslăvit arhitect cu numele de Gherman. Cititorul curios poate să cerceteze cartea istoricului Saadi numită *Tadjiut tevarih* (adică „Cununa cronografelor”) *⁷²⁷ unde se spun lucruri minunate și plăcute de auzit ; dar a le descrie pe toate după rînduială ar depăși lucrarea noastră. Să ne apropiem deci de povestirea teologică despre această biserică.

Există o cărțuție care nu conține nimic altceva într-însa afară de zidirea minunată a Sfintei Sofia ** ⁷²⁸. În ea scrie astfel : Cînd înflorea la Mecca Muhammed prorocul, era la Constantinopol un împărat grecesc cu numele *Ianko bin Madian*, adică Ianco fiul lui Madian (de unde au născocit un astfel de nume vă spun cu sinceritate că n-am putut afla). Acesta, începînd să zidească templul Sfintei Sofia, multă și nenumărată bogăție a cheltuit și a pierdut-o în zadar fără a spori deloc, pentru că tot ce lucrau pietrarii ziua se dărima noaptea. *Ianko bin Madian*, nemaiputînd suporta atîta osteneală și începînd să i se golească vistieria, s-a gîndit să oprească lucrarea începută. Într-o seară, mergînd la biserica sfîntului *Iahia* ⁷²⁹, adică a lui Ioan Înaintemergătorul (care acum se află ruinată lîngă palatul sultanului, în colțul cetății bizantine dinspre canal) și făcînd rugăciunile obișnuite creștinilor, îl ruga pe Dumnezeu să binevoiască a-i descoperi cauza pentru care clădirea se dărimă în fiecare zi, deoarece el cu bună intenție, spre slava lui Dumnezeu începuse s-o facă, deci de ce și de cine este împiedicat ? Cînd s-a întors acasă, a văzut în vis un om oarecare purtînd pe cap o glugă verde și îmbrăcat cu haine făcute din păr

* Sadeddin, *Tâc iit-tevarih*.

** *Tevarih-i bina-i Aya Sofia*.

e cămilă (pe care ei înșiși îl tâlcuiesc a fi sfântul Ioan), are intrînd la împărat i-a zis: „O, împărate! Dumnezeu a auzit rugăciunile tale, de aceea m-a trimis să-ți vestesc că în cetatea Mecca este un oarecare proroc al lui Dumnezeu, cu numele Muhammed. Aceluia i-a dăruit Dumnezeu această lucrare a ta și cunoașterea tuturor lucrurilor. De aceea, dacă vrei să săvîrșești lucrarea înepuțată / trimite-ți solii la el și cere-i să binevoiască a-ți arăta planul și așezarea clădirii templului, căci acest templu se va numi al Înțelepciunii, de aceea nu-l poate nimeni zidi dacă nu va fi povățuit de el, și numai lui i este dată înțelepciunea și cunoașterea tuturor tainelor, cît dumnezeiești, cît și omenești“. Deșteptîndu-se din somn *Ianko bin Madian*, fără zăbavă a trimis soli cu cele mai prețioase daruri la Muhammed, care pe atunci se afla la Mecca. Ajungînd la el, i-au prezentat scrisorile și arătînd cauza soliei lor i-au cerut să binevoiască a arăta această milostivire spre binele tuturor oamenilor. Muhammed, luînd în palma mîinii puțin pămînt și scuipînd de trei ori, a făcut tină și suflînd în ea a uscat-o și a dat-o solilor zicînd: „Să amestece împăratul vostru aceasta cu varul ce va fi pus la temelie, la ziduri și la boltă și pe lîngă aceasta altarul să-l facă spre *kible*, precum este templul din Mecca, iar nu la răsărit, cum aveau mai înainte nazoreii obiceiul să facă și astfel va sta clădirea aceea nesurpată în veci și se va chema numele ei *Aia Sofia* (și cu adevărat altarul Sfintei Sofia se abate puțin de la linia echinocțiului pe linia spre vîntul numit de marinari, cu o vorbă nemțească, de sud-vest) ⁷³⁰. Și astfel, luînd acest scuipat al lui Muhammed, s-au întors la împăratul lor. Iar împăratul, din îndemnul lui Muhammed, a poruncit ca scuipatul acela să-l împartă în trei părți, o parte s-o pună în varul care are să fie la temelie, altă parte în varul de la ziduri și a treia parte în varul ce se pune la boltă. Cum s-a făcut aceasta, clădirea n-a mai căzut niciodată. Și astfel lucrarea Sfintei Sofia a fost săvîrșită, bîsmuiesc ei, în chip minunat, prin scuipatul lui Muhammed și aceasta din cauză că templul a primit îngăduința lui Dumnezeu ca să fie Mecca săracilor.

Multe alte aiureli pline de îngîmfare se mai află în cărticica aceea despre coloanele de marmură, despre pietre și alte materiale ale Sfintei Sofii, pe care aici, pentru scurtimea expunerii (povestirii), le lepădăm. Atît de înclinat este acest popor superstițios să creadă orice lucru scris în orice carte încît, contrar oricărei credințe cronologice, a adevărului istoric, afirmă și crede că Sfînta Sofia e zidită de acel *Ianko bin Madian*, cînd stăpînea Mecca Muhammed. După mărturisirea lui Evagrie și a altor scriitori*, lucrarea Sfintei Sofii a fost isprăvită în anul Domnului 557, iar Muhammed pseudopăstorul s-a născut / în anul 570, adică cu 13 ani mai pe urmă ; dar pentru cei lesne crezători în aceasta nu este și nu se spune nici o minciună, căci altfel nici cel mincinos n-ar fi cu adevărat mincinos, nici cel lesne crezător nu s-ar învrednici a se numi superstițios. Așadar, acestea sînt cele ce am vrut să le spunem despre locurile sfinte muhammedane. Acum ne vom apropia de a cincia și ultima condiție a religiei lor.

Zekkeat

A cincea condiție a credinței muhammedane este *Zekkeat*, adică dijma cincizecimei sau milostenia părții a cincizecea. Se prescrie muhammedanilor prin porunca *Curanului*** ca fiecare socotindu-și averea în fiecare an, a cincizecea parte s-o împartă săracilor, iar dacă nu va face aceasta, va lua osînda veșnică⁷³¹. Dar nici o condiție nu e atît de neglijată la ei ca aceasta, căci socotesc eu că nu se află nimeni care să fi împlinit această poruncă după vrednicie, deși sînt mulți care se laudă că păzesc acest lucru cu sfințenie.

Să vorbim drept însă și să laudăm fapta bună chiar și a celui mai mare vrăjmaș al nostru. Sînt foarte mulți muhammedani care dau milostenie și compătimesc foarte mult pe altul în lipsuri și nenorocire, care nu fac nici cea mai mică deosebire cui trebuie dată milostenia, ci

* Evagrii, *Historia ecclesiastica*, IV, 32.

** *Coran*, IX, 60 ; XCII, 18.

dau indiferent atât muhammedanului cât și iudeului și creștinului. Unii ajung chiar la o asemenea superstiție încât hrănesc câini, pisici, păsări și pești în numele milosteniei, bizuindu-se pe axioma: *Mahluk bilmezse, alik biliur* (adică „De nu va cunoaște făptura, va cunoaște Ziditorul“ ⁷³², cel ce caută la bunătatea inimii ăruitoare, iar nu la mulțumirea sau nemulțumirea celui ce primește).

S-a ridicat uneori între teologii de la Constantinopol problema dacă Dumnezeu aude rugăciunile celor necredincioși la fel ca pe ale celor credincioși. Unii spuneau că nu, alții că da. Cei care negau, se întemeiau pe textul *Curanului* care spune: „Ce este rugăciunea elui necredincios, decît păcat?“ * Iar cei care afirmau rătau din tilcuirea aceluiași *Curan* că dacă n-ar asculta Dumnezeu rugăciunile celor necredincioși, n-ar asculta nici pe ale celor păcătoși, căci cei ce greșesc devin *sî* (potrivnic) ⁷³³ lui Dumnezeu. Și dacă Dumnezeu n-ar asculta rugăciunile păcătosului, nici păcătosul n-ar putea face pocăință, căci dacă nu l-ar ajuta Dumnezeu, cum s-ar căi el de păcatele sale? Iar dacă n-ar putea să se căiască, fiecare păcătos și-ar pierde nădejdea în nîntuirea sa, ceea ce pare că este contrar bunătății lui Dumnezeu și milostivirii lui celei multe. Aduceau la aceasta o dovadă / din scrisorile celui mai slăvit teolog și poet moralizator Saadi, care zice așa: „O, Dumnezeule bune, care din vistieria ta cea necuprinsă mulumești cu simbrie zilnică pe toți idolatrii și închinătorii focului, cum de-i vei lipsi de aceasta pe prieteni, tu care și spre vrăjmașii tăi cauți?“ ** Este deci legiferat că pe păcătoșii cei necredincioși îi aude la fel ca pe cei credincioși, mai cu seamă în lucrările cele lumnești; iar cei necredincioși mai mult decît cei credincioși primesc cele cerute, pentru că pe cei necredincioși, care se desfătează cu bunurile lumii acesteia, îi așteaptă caznele veșnice. Credincioșii, deși se vor lipsi de bunurile lumnești și vor fi dezamăgiți în cererile lor,

204

* Cp. *Coran*, VIII, 35.

** Sa'dî, *Gulistan*, prefața.

așteaptă bucuriile cele veșnice ale raiului. Și adevărat e, înaintea lui Dumnezeu, pentru că la cererile celor necredincioși Dumnezeu se pleacă mai mult, întrucât ei au să se lipsească de fericirile mai mari și veșnice.

Noi însă, avînd de gînd să spunem cîte ceva despre fiecare faptă meritorie a lor, vom arăta aici una care a rămas și vom face sfîrșitul acestei cărți. Spun ei că aceste cinci condiții ale credinței nu vor avea nici un merit la Dumnezeu ; deși Dumnezeu e dătător îndurat al tuturor bunătăților către cei ce respectă acestea, el le poate dărui multe bunătăți după harul și bunătatea sa, atît în veacul acesta cît și în cel viitor. Căci numai credința și supunerea în toate îl aduce pe Dumnezeu spre răsplătire, iar nu păzirea condițiilor, rînduite de ei înșiși. De aceea, fără nici un merit (în ce privește condițiile păzite) este cu putință să capeți milostivirea lui Dumnezeu. Iar dacă cineva ar păzi toate acelea foarte cu grijă și în chip desăvîrșit nici un cîștig va trage de acolo prin merit propriu. Se arată așadar că aceste condiții, pentru că sînt împlinite din nevoia obligației, iar nu din voința proprie, nu merită nimic, pentru că Dumnezeu din milă proprie și din bunătate a luminat în mod gratuit pe fiecare cu har îndeajuns (pe care îl numesc *hiđuet*)⁷³⁴ ca să poată pricepe și cunoaște credința muhammedană care este legea lui Dumnezeu și calea lui Dumnezeu spre mîntuirea sufletului, iar în schimb se obligă din datorie și din nevoie să păzească și condițiile credinței aceleia, ca să se deosebească prin ele și să fie despărțit de oamenii necredincioși. De exemplu, dacă cineva a făcut o învoială cu o slugă ca să lucreze cutare și cutare treabă, și stăpînul din bunătatea și mila sa i-ar da slugii toate cele după învoială înainte ca el să-și fi isprăvit lucrul, cînd sluga lui își va face lucrarea nu merită nimic de pe urma ei pentru că ceea ce se cuvenea / să ia, după învoială, a primit încă înainte de săvîrșirea lucrului. Însă ca să se vadă mai clar părerea muhammedanilor despre faptele meritorii și cele lipsite de răsplătire, vom prezenta ceva despre oarecare fapte mai generale și mai însemnate.

Despre faptele meritorii și cele
lipsite de răsplătire ale reli-
giei muhammedane, sau despre
alte porunci ale „Curanului”

Toate preceptele poruncitoare ale *Curanului* sau ale religiei muhammedane sînt cuprinse în două porunci generale, dintre care una se numește *farz* iar alta *sunnet*. *Farz* sînt poruncile de la Dumnezeu scrise în cartea *Curan* și impuse oamenilor să le păzească și să le facă din datorie. Iar *sunnet* sînt cele adăugate și rînduite din porunca lui Muhammed, care se zice că sînt împlinite nu de nevoie, ci din consimțămînt și din voință proprie.

Iarăși, toate poruncile care provin atît din *farz* cît și din *sunnet* se împart în *halal* (îngăduite) și *haram* (oprite) ⁷³⁵. *Halal* sînt cele poruncitoare, iar *haram* cele negative. Din acestea derivă alte porunci mijlocii care, puse la îndoială, se decid a nu fi nici îngăduite, nici oprite, de aceea se numesc *mekruh*, adică scîrboase, pentru că însăși natura arată că ele sînt scîrboase și nu se cuvine a le face. Dacă vor fi împlinite, nici păcat de iertat și nici de moarte nu se cheamă, deși nu se primesc drept partea cea bună.

Poruncile *farz* și *sunnet* propriu-zise, luate laolaltă, se împart în trei, generale: Întîi în *șart*, sau condiții (despre care am vorbit în capitolele precedente ale cărții) ⁷³⁶, în *vadjib* (necesare) și *sewab* (meritorii sau justificatoare). După ce le-am împărțit așa în aceste patru (*sic*!) părți, vom arăta acum după modelul indicelui, mai întîi cele mai însemnate porunci ale *Curanului*, așezînd-o pe fiecare în rînduiala (grupa) sa. Iar dacă unele vor avea nevoie să fie tîlcuite și lămurite, vom vorbi despre fiecare în parte, dacă uitarea n-a șters cele ce sînt în memorie. /

Faptele meritorii: unele țin de „farz“, altele de „sunnet“

De farz țin :

1. Cele cinci condiții, pe care le-am interpretat în cele mai înainte spuse.

2. A crede că există un Dumnezeu și că Muhammed e prorocul lui. Acest lucru a fost tâlcuit pe larg în capitolul *Despre Dumnezeu* ⁷³⁷.

3. A crede că învățătura *Curanului* este cuvântul lui Dumnezeu, nu născocit de șiretenia oamenilor, a îngerilor sau a diavolilor. A crede de asemenea că *Penta-teucul*, *Psaltirea* și *Evanghelia* sînt cărți scrise de Dumnezeu, însă cînd a survenit învățătura *Curanului*, legea și poruncile lor s-au nimicit și și-au pierdut puterea. Și acestea sînt tâlcuite în capitolul *Despre Curan* ⁷³⁸.

4. A crede că orice rău și orice bine în oameni se face de Dumnezeu, însă cînd voința liberă a omului era nevătămătoare, despre care am vorbit îndeajuns în Cartea a patra, capitolul al treilea ⁷³⁹ ; vezi și mai jos articolul al optulea.

5. A crede că faptele bune sînt meritorii și trebuincioase spre mîntuire și că Dumnezeu va răsplăti fiecărui după faptele lui. Iar spre mîntuirea sufletului sînt de ajuns numai credința în Dumnezeu și mărturisirea prorocului Muhammed. De aceea teologii muhammedani, de comun acord, afirmă că nimeni dintre oameni nu se poate justifica pentru faptele sale înaintea dreptății lui Dumnezeu, chiar dacă n-a făcut niciodată nici un păcat. Iar despre prorocul lor cred că a fost mai drept și mai vrednic de crezare decît alții și fără nici un păcat, însă nu de aceea a obținut de la Dumnezeu darul prorociei și mîntuirea sufletului, ci pentru că l-a întîmpinat *Hidaieti Illahi* (harul lui Dumnezeu) ⁷⁴⁰ și urmărindu-i credința lui în Dumnezeu și supunerea a fost chemat din idolatrie, luminat cu lumina cunoașterii adevărului și ales. Se vede că în aceasta a mințit

dreptatea și a furat din *Sfînta Scriptură* despre credința lui Avraam, care „a crezut și i s-a răsplatit lui întru dreptate” *. De aici trag concluzia că orice păcătos în ceasul morții de va face din toată inima și cu tot gîndul mărturisirea credinței, chiar de n-ar avea nici un fel de / fapte bune și meritorii, totuși va moșteni raiul. Și acest lucru îl fură din *Evanghelie* unde spune despre tîlharul, care spînzurat fiind pe cruce și în ultimul moment al morții, cerînd împărăție de la Hristos Domnul, fără nici un fel de fapte bune premergătoare ci numai prin mărturisirea credinței „chiar în acea zi a primit raiul” **.

6. A crede în învierea oamenilor morți, a îngerilor, a demonilor și a tuturor vietăților și în judecata universală a lui Dumnezeu care va să fie la sfîrșitul acestei lumi, despre care lucru am tîlcuit clar în capitolele din cartea precedentă.

7. A pune datoria față de Dumnezeu (cele cinci condiții ale credinței musulmane) mai presus decît toate nevoile, căci acestea nu se iartă, afară numai de piedicile pe care le-am arătat în capitolul *Despre condiții*, adică : dacă cuiva nu-i ajung averile pentru a face o călătorie la Mecca, dacă e bolnav și fiind pe cale nu poate să facă rugăciunile cuvenite și postul la vremea lor ș.a.

8. *Kazaie riza* ⁷⁴¹, adică să mulțumească la fel pentru cele bune și pentru cele rele lui Dumnezeu, dătorul acestora, din toată inima, iar nu fățarnic sau superficial. Căci ei cred ferm că de la Dumnezeu nu-i poate veni omului nimic rău sau nedrept, deși el, ca unul care nu cunoaște și care ispitește judecățile cele mai ascunse ale lui Dumnezeu fără a crede cu desăvîrșire, socoate că acest rău și aceste necazuri i se aduc de cineva sau cînd le îngăduie Dumnezeu.

9. A răscumpăra pe prizonieri și a-i elibera pe cei cumpărați de ei. A-i răscumpăra pe ai săi din mîinile dușmanilor și din greutățile prizonieratului cînd cad în robie este datoria generală a iubirii de oameni la aproape toate popoarele (afară de tătari) ; dar a elibera la vreme sorocită (ceea ce și fac) pe cei cumpărați

* Cp. *Evrei*, 9, 8—9, 17—19.

** *Luca*, 23, 43.

pe banii lor (nu pe cei aduși de cineva cu mîna lui din țara vrăjmașă) este, dacă nu mă înșel, obicei exclusiv al muhammedanilor. Pentru acest lucru eu socotesc că sînt vrednici de laudă, căci legea divină ca și cea prorocască impun mai întîi ca nimeni dintre muhammedani (afară de sultan sau de oricare împărat) să nu aibe vreun supus sau prizonier veșnic ; în al doilea rînd să-l elibereze — și încă în fața judecătorului — pe prizonierul cumpărat cu o sumă oricît de mare de bani, indiferent că ar primi muhammedanismul sau nu, după ce va face cu sîrguință și fără cîrtire stăpînului său orice lucru cerut timp de șapte ani. Iar dacă cineva îl va reține cu forța, fără voia aceluia, / mai mult de șapte ani, se obligă după judecata lui Dumnezeu ca pentru fiecare zi să plătească 21 de aspri. Și astfel, dacă se va împotrivi stăpînul, i se dă de judecător scrisoare de eliberare, și cel cumpărat este declarat liber. De aceea, cînd se împlinesc șapte ani, prizonierul (dacă stăpînul refuză să-i dăruiască libertatea) face o cerere vizirului, sau dacă e undeva în provincie, pașei, adică guvernatorului, și arată că după rînduiala legii a slujit șapte ani stăpînului său, sau mai mult, cu credință și cu răbdare și că a dus după putere orice povară iar acum, stăpînul lui, nesocotind porunca lui Dumnezeu și a Prorocului, îl silește să slujească mai mult. Pe acea cerere (numită la ei *arzihal*)⁷⁴² vizirul sau pașa obișnuiesc a nota : „Cinstite și preaînvățate *kadî* sau *kadî ulasker*”⁷⁴³, cercetînd afacerea aceasta după canoanele legii, dă-ne de știre“. *Kadî* trimite la stăpînul aceluia, printr-un om al său *murassa* (înștiințare)⁷⁴⁴, și poruncește ca în cutare zi să se arate în fața judecătorului. Acolo, dacă prizonierul va arăta cu buni martori anul și luna în care a fost cumpărat de stăpînul său și numărîndu-se dacă sînt șapte ani plini, judecătorul face îndată cunoscut pașii sau vizirului, scriind pe aceeași cerere a robului, că acest rob, după pravilele judecătorești, se cuvine să fie liber, pentru că a arătat cu martori buni că a împlinit șapte ani de muncă la cutare. Atunci, pe aceeași cerere, vizirul sau pașa scrie : „Să fie după lege“ și judecătorul îi dă robului *huddjet* (adică scrisoare care atestă libertatea lui)⁷⁴⁵. Primind

această scrisoare de la judecător, prizonierul poate cere fără grijă de la stăpînul său plată, pe care trebuie să i-o dea pentru fiecare zi, cîte zile, luni sau ani i-a slujit peste cei șapte ani. Stăpînul său e silit de judecată în fel și chip să plătească acei bani, iar de nu-i va plăti, rămîne ca în *Araful*-purgatoriu să plătească de 7 000 de ori mai mult cu muncile iadului. Astfel, cel eliberat prin legile judecătorești, de va fi creștin, trebuie îndată să se ducă la *haradjci*⁷⁴⁶, adică la cel care adună birul, ca să plătească birul pentru capul său, prin care lucru se arată și mai tare că a scăpat de robia unui asemenea stăpîn și că a devenit supus al sultanului. Iar de va vrea să plece în patria sa, e liber și nu poate fi oprit de nimeni.

Cît privește roabele, femei sau fecioare, nu știu dacă are valoare / această rînduială a legii, căci stăpînul află lesne și iute scăpare spunînd că ar fi făcut-o mai de mult liberă după rînduiala legii, dacă pofta lui nu i-ar fi cerut să se împreuneze trupește cu ea, fără de care el ar fi căzut în păcatul *zina*⁷⁴⁷, adică al desfrînării. Doar dacă roaba va fi bătrînă de ani, îi va îndeplini dorința, căci cu un astfel de pretext stăpînul nu se poate dezvinovăți înaintea judecătorului. Dar și în acest caz totul rămîne la voia și aprecierea judecătorului, care poate rezolva afacerea după bunul său plac.

Iarăși, sînt exceptați de la această lege toți robii împăratului, pentru că sultanul nu este supus acestei legi sub pretextul că munca lor nu e folosită în scop particular, ci public, precum oănele, minele sau cei rînduiți la altele asemănătoare. Iar cei perfizi și care se tem prea puțin, atît de poruncile lui Dumnezeu cît și de cele ale Prorocului, ca să nu fie siliți să-și elibereze robii, ce fac? Cînd văd că se apropie sfîrșitul anilor sorociți, îl învinuiesc pe bietul rob că a făcut vreun furt sau pagubă casnică, sau altă greșală vădită, sau chiar fără să arate vreo vină mai întîi îl bat fără milă, iar după cîteva zile îl trimit prin oamenii lor la tîrgul unde se vînd robii, poruncind să-l vîndă cu prețul pe care-l vor ei. Iar după ce l-au vîndut, plătesc sultanului *ispendj* (așa se numește vama pentru vînzarea robilor)⁷⁴⁸ cinci taleri, și astfel nenorocitul rob e silit să

slujească noului stăpîn alți șapte ani (cum a fost silit Iacov să slujească alți șapte ani pentru cealaltă soră) *. Și dacă va cădea mereu în mâinile celor ce nu se tem de Dumnezeu, numai mormîntul îl va putea dezlega de lanțurile robiei.

10. A-i îngropa cu cinste pe cei morți și a se duce cu sîrguință la îngroparea altuia. Despre care lucru vezi mai jos în capitolul *Despre rînduielile muhammedane* ⁷⁴⁹.

11. A lua mai multe femei, dacă poți, iar dacă nu, măcar pe una, s-o hrănești și s-o ferești de ochiul străin. Lucru pe care-l vei vedea tîlcuit mai pe larg în capitolul *Despre cele îngăduite* ⁷⁵⁰.

12. A se face neîncetat *tedjdid iman*, adică înnoirea credinței. Sub aceeași poruncă se cuprinde și *tedjdid nikkeah* ⁷⁵¹, adică înnoirea căsnicieii, pe care au obișnuit s-o facă în cazul următor: Dacă cineva sau din neștiință, / sau de bunăvoie, din îndrăzneală, sau din nebăgare de seamă, va rosti un cuvînt de blasfemie împotriva lui Dumnezeu sau a prorocului, sau a adevărului din *Curan*, de exemplu va zice cu îndoială: „Este oare Dumnezeu drept? Este oare Prorocul adevărat? Este oare *Curanul* cuvîntul lui Dumnezeu?” sau asemenea acestora, cînd va fi denunțat și pedepsit de altul, sau îndemnat de conștiința sa că a vorbit rău și nelegiuit sau a învățat pe altul spre rostirea lor și-și va veni în simțire, îndată trebuie ca în fața *imamului* (ca înaintea preotului) să înnoiască mărturisirea credinței, ca și cum s-ar face din nou muhammedan. Cînd a făcut aceasta urmează și *nikkeah*, adică înnoirea învoielii căsnicieii cu propria-i soție. Se înțelege că atunci cînd a rostit el aceste cuvinte hulitoare de Dumnezeu, în același moment a spurcat și căsnicia legitimă. De aceea, dacă femeia va fi învățată sau pricepută în lege, cînd va auzi de la bărbatul său vreun cuvînt hulitor de Dumnezeu, îndată trebuie să-și acopere fața și să-l îndepărteze de la ea și să nu se apropie de el mai înainte de a înnoi mărturisirea credinței și a căsnicieii. Iar dacă femeia nu va fi învățată, nu cade sub această

* *Geneza*, 29, 18—28.

lege. Dar ca să scape de greutățile de acest fel, musulmanii s-au obișnuit să citească parcă neîncetat din adîncul inimii, cu o copleșire prefăcută, mărturisirea credinței. Căci ei socotesc că prin aceea se îndreaptă tot ce au făcut prin greșală sau neștiință, și că astfel credința se reînnoiește. Așa, dacă bărbatul îi va zice la minie nevastei sale : „Fii liberă de mine“ (cel ce a făcut așa) trebuie să prezinte acest lucru *imamului* (ca un fel de mărturisire) și să înnoiască *nikkeahul* în fața a trei sau mai mulți martori. Căci altfel împreunarea firească (a unui asemenea bărbat cu nevasta lui) se va socoti că este *zina* (desfrînare). La fel, dacă va gândi cineva despre sine că va fi proroc sau sultan, sau dacă-i va zice vreunui muhammedan că va ajunge în iad și altele asemenea, i se cuvine să înnoiască credința.

13. A judeca drept și fără părtinire (mai rar decît aceasta nimic nu se află la muhammedani). Despre acest lucru vezi mai pe larg în capitolul *Despre judecata muhammedană* ⁷⁵².

14. A restitui prin toate mijloacele lucrul străin, adică muhammedan și al celor supuși, răpit cu sila (și aceasta abia dacă se va arăta o dată pe piața conștiinței muhammedane ca fenixul în Templul soarelui o dată la o mie de ani) ⁷⁵³ *, a-l sili pe răpitor să-l restituie și a-l pedepsi. /

15. A depune mărturie adevărată în fața judecătorului spre achitarea altuia. Dacă nu va face acest lucru, va da răspuns înaintea dreptei judecăți a lui Dumnezeu pentru că a ascuns adevărul și pentru că prin mărturia sa adevărată nu l-a izbăvit pe cel asuprit. Însă despre acest lucru vezi în capitolul *Despre judecată*, unde vom povesti despre martori și despre zapis ⁷⁵⁴.

16. În concluzie : toate poruncile *farz* care sînt *va-djib*, adică necesare, sînt atît de tari încît altfel nu poate fi, nici nu pot îngădui vreo dezlegare. Dacă cineva le va înțelege sau le va înfăptui altfel, cade din credință și devine *ghiaur* ⁷⁵⁵, necredincios, de aceea unui asemenea om i se impune nevoia reînnoirii mărturisirii credinței și a căsniciei, precum am spus mai sus.

* Herodot, Ἱστορίαι, II, 73.

17. Să învețe pe nevestele și pe copiii lor, dacă nu se poate mai mult, măcar cele cinci condiții musulmane și pe cât se poate să-i învețe și în alte științe și meșteșuguri. Despre care lucru am tilcuit mai pe larg în capitolul *Despre catehism* ⁷⁵⁶.

CAPITOLUL AL NOUALEA

Faptele meritorii se impun pînă la „sunnet”

1. *Sunnet* este un cuvînt care înseamnă în mod propriu „circumciziune”, de la care își iau numele celelalte porunci, numite prorocēști, dar nu dumnezeiești, pentru că în *Curan* nu se citește nicăieri instituirea circumciziunii, ci prin sfatul lui Muhammed li s-a recomandat muhammedanilor să se circumcidă după obiceiul iudaic, cu toate că și numai prin mărturisirea credinței, fără circumciziune, poate fi cineva desăvîrșit muhammedan și poate nădăjdui fără îndoială, la fel ca cei circumciși, mîntuirea sufletului său. Toate poruncile *sunnetului* permit dezlegare, dar numai cînd prin împlinirea poruncii *sunnet* s-ar putea întîmpla ceva care ar duce la păcat. Așa, de pildă, în cazul unui bătrîn, se poate renunța la circumciziune pentru că bătrînețea lui n-ar putea suporta rănila acelea. La fel trebuie judecat / și în cazul copiilor mici care, dacă ar muri de rana aceea, ar fi păcat de moarte pentru cei ce au făcut-o, deși pe cel mort îl socotesc mucenic etc. Dar aceeași poruncă *sunnet*, dacă este concomitent și *farz* și *sunnet* nu poate fi lăsată. Într-un cuvînt, *sunnet* la muhammedani pare aidoma unui sfat, iar nu unei porunci a *Sfintei Evanghelii*, care pe cel ce crede îl face nu numai credincios, ci mai desăvîrșit în faptele bune. De unde se zice tînărului în *Sfînta Evanghelie* „Dacă vrei să fii desăvîrșit” ș.a.* Iar cum se face aceasta, vezi în capitolul *Despre rînduieli* ⁷⁵⁷.

* *Matei*, 19, 21.

2. A citi *Curanul* și, dacă este cu putință, a-l învăța tot pe de rost. Cei care obțin acest lucru se numesc *hafîzi Curan* ⁷⁵⁸, motiv pentru care orice om ca acesta, chiar dacă e mai prost, e socotit drept mare (demn de cinstire), chiar dacă n-ar avea nici o altă știință sau faptă bună.

3. A încheia o căsnicie numită *sur, dugun și nik-keh* ⁷⁵⁹ și mai ales, dacă averile permit, la vârsta când omul se va simți că e bărbat, iar fata când va începe să aibă cele lunare. Dacă averile nu vor corespunde atunci plăcerilor, trebuie s-o facă în fel și chip în altă vreme, când se va putea fiecare însura. Iar aceasta nu numai pentru ca să-și satisfacă senzualitatea firească, ci mai ales ca să se înmulțească oamenii cei născuți în credința muhammedană. De aceea se îngăduie, ba chiar și se poruncește unui bărbat să ia în căsnicie femei multe, cîte poate, și să le hrănească, de unde ei trag credința că Dumnezeu le măsoară meritul după numărul femeilor, după tăria neobosită întru împreunarea cu ele și după mulțimea nașterii de copii.

4. Divorțul nu e o poruncă mai mică decît căsnicia, pentru că așa cum împreunarea cu nevestele e socotită un lucru meritoriu și dumnezeiesc, la fel este de nelegiuit și necredincios ca cineva să țină o femeie neascultătoare de bărbat, care iese din casă, sau una pe care duhul lui o urăște și de a cărei atingere natura bărbatului mai mult slăbește în loc să se aprindă de pofta nașterii de copii, devenind lenevoasă și nedispusă spre actul împreunării (prin care înseamnă a te supune lui Dumnezeu și naturii). Dar despre aceasta vom arăta mai clar în capitoul *Despre rînduieli* ⁷⁶⁰.

5. Să se învețe a citi, a scrie și a vorbi limba arabă și a înota. Dacă cineva nu va cunoaște nimic dintr-acestea, trebuie să se ostenească în orice chip cu vreun / meșteșug manual, altfel se crede că pîinea pe care o mănîncă unul ca acesta în fiecare zi din binefacerea generală a lui Dumnezeu față de necredincioșii săi, este *haram*, adică oprită. De aceea toți sultanii turci și copiii nobililor sau ai cetățenilor, deși sînt bogați, se obligă să facă vreun lucru chiar dacă nu mare, cu meșteșugul și cu osteneala lor, pe care vînzîndu-l să

213

poată da o foarte plăcută milostenie săracilor. Pînă acum n-a fost nici un sultan la turci care să nu fi lucrat săgeți sau *zeikir* (un inel făcut din fildeș care la tragerea cu arcul se pune pe degetul cel mare, ca să nu se vatăme de către coarda arcului)⁷⁶¹ sau *hilar* (o sculă din corn sau din carapace de broască țestoasă cu care se curăță necurățiile din urechi și dintre dinți), sau care să nu fi ostenit la aranjarea grădinilor și la udatul florilor. Iar cînd se vînd acestea (fără să se arate ale cui sînt, ca să nu pară o fățarnicie), banii sînt adunați într-o răcliță specială și în ziua dintîi a *Ramazanului* însuși sultanul, îmbrăcîndu-se cu haine de nerecunoscut, sau prin altcineva, le împarte cu evlavie și cucernicie săracilor. Și astfel, în afară de meritul milosteniei, și ostenelile lui îi sînt socotite spre folosul general muhammedan. Ei învață să tragă cu arcul pentru a fi gata și în stare sau să lovească pe dușman sau să se apere pe ei înșiși, sau pentru *djihad* (adică să poarte o luptă pentru înmulțirea credinței)⁷⁶². La fel li se poruncește să învețe limba arabă pentru două motive : mai întîi, deoarece *Curanul* trebuie citit și scris numai în această limbă, nefiind îngăduit a-l traduce în altă limbă ; al doilea, pentru că ei cred că aceasta a fost cea dintîi limbă a lui Adam și că tot ea va fi cea de pe urmă, pe care o vor vorbi îngerii și oamenii în rai. Din *sunnat* fac parte rugăciunile publice, pe care fiecare trebuie să le facă după obicei măcar o dată pe săptămîină, dar mai cu seamă vinerea, mergînd la *djeami*, împreună cu toată adunarea. Iar dacă cineva va omite aceasta timp de trei săptămîni și nu se va arăta într-o *djeami*, oricare îi va plăcea, mărturia unuia ca acesta, deși adevărată, nu-i va fi primită de judecător, sub cuvînt că cine nu păzește credința în Dumnezeu nu poate fi un adevărat iubitor și mărturisitor. Și măcar că ei înșiși recunosc că rugăciunile obișnuite care se fac acasă au aceeași putere, spun că cele făcute în public sînt mai plăcute lui Dumnezeu, pentru că / se fac nu numai pentru sine, ci și pentru toată biserica.

6. Atît în treburile publice, cît și în cele particulare, nimic să nu înceapă și nimic să nu se facă fără sfatul oamenilor mai în vîrstă și pricepuți. Tot așa bătrînii,

chiar fără să fie rugați, trebuie să-i îndemne pe cei tineri (chiar dacă n-ar vrea să-i asculte, pentru care își iau păcatul asupra lor) și să le aducă aminte cu pilde, că aceasta și aceea, într-o astfel și astfel de vreme și în acest chip au văzut, au auzit și au luat din datina străbună. Dar cât privește dreptatea sau treburile superioare, atunci sînt supuși nu sfatului, ci *fetvei*, adică sentinței judecătorești și a *Curanului*, despre care lucru vezi în capitolul următor.

7. De *sunnet* mai ține și curățenia și măturatul locului pe care șezi în casă, în cîmp sau altunde și paza hainelor de orice murdărie și întinăciune, căci nu se cuvine a face *namaz* în loc necurat sau într-o îmbrăcăminte întinată. De aceea, dacă cineva dintre săraci nu are pentru primenire altă haină, în timpul *namazului* trebuie să se dezbrace de ea și, făcînd *abdest*, să-și spună rugăciunile numai în cămașă (care se înțelege că este curată). Tot de aceea casa muhammedanului, chiar și a celui mai sărac, este așternută, ca să n-aibă cineva loc unde să arunce scuipatul, muci și ca să nu poată intra în ea în cizme sau încălțări. Tot așa, dacă cineva este sărac și nu va avea *mest* (despre care am spus ce este în alt loc, în capitolul *Despre abdest*)⁷⁶³ trebuie să intre cu picioarele goale, atît în casele persoanelor mari, cît și în cele proprii. Iar dacă nu va avea nici încălțări (pe care ei le numesc după dialectul persan *papuș*, iar simplu *papuci*, adică încălțăminte)⁷⁶⁴, mai întîi trebuie să-și spele picioarele după rînduiala *abdestului* apoi să păsească pe așternutul curat al pardoselii, căci altfel se va socoti că a întinat locul și l-a făcut impropriu pentru *namaz*. De aceea, pentru ca cineva să nu facă acest lucru din neștiință, au obiceiul să aștearnă în *mezside* și case covorașe, făcute în acest scop, și să facă pe acelea *namazul* despre care lucru s-a vorbit în capitolul *Despre namaz*⁷⁶⁵.

8. De *sunnet* mai ține încă tunsul și rasul capului, scurtarea mustăților, ca să nu se atingă de buze și smulsul părului ce crește în jurul părților celor mai ascunse ale corpului, tăierea unghiilor mai cu seamă în ziua de vineri. Însă aceasta numai în timp de pace, căci în vreme de război dimpotrivă, ele trebuie lăsate

să crească, despre care lucru vezi mai jos. / Tot așa ochii trebuie unși cît mai des cu antimoniu (*surma*)⁷⁶⁶, o alifie neagră, iar femeile și fetele să-și vopsească mîinile și picioarele cu *kîna* sau ἰποσέλωνov⁷⁶⁷. Despre toate acestea vezi în capitolul *Despre rînduieli*.

9. A lăsa barba să crească e socotit la muhammedani și poruncă *sunnet* și *sevab* și drept un lucru cinstit, așa că ei într-atît se mîndresc cu barba lor, încît au despre ei înșiși o altă părere după ce au lăsat-o să crească, iar nu pe aceea pe care o aveau mai înainte. Dacă un om cu barbă, mai ales căruntă, va rosti un cuvînt îndoielnic sau mincinos, care nu va fi primit de cel ce l-a auzit drept adevărat, îl va ocări îndată pe cel necredincios zicînd: „Pot eu, împodobit cu această barbă căruntă, să spun o minciună, sau nu crezi căruntețelor mele?” Și dacă acel bătrîn bărbos va arăta înaintea judecătorului că a spus adevărul, cel ce nu i-a crezut cuvîntul nu va scăpa de pedeapsa judecății. Și cu toate că nimeni dintre muhammedani nu poate să-l dojenească pe fratele său sau pe cel de o credință cu el în mod vădit, judecînd că omul musulman și de o credință perfectă nu poate spune o minciună, sau să vorbească altuia despre vreun lucru mincinos, regula aceasta nu se păzește așa de tare în cazul celor fără de barbă. Așadar, cei tineri trebuie să primească ocara de la cei mai în vîrstă cu inimă blîndă, pentru că de la cel mai în vîrstă către cel mai tînăr aceasta apare drept o povătuire și o îndreptare, însă de la cel mai tînăr la cel mai în vîrstă nu se cuvine, căci s-ar înțelege că a fost făcută pentru disprețuirea și defăimarea lui.

CAPITOLUL AL ZECELEA

Despre poruncile meritorii, însă nu necesare

În același *sunnet* trebuie să cuprindem și alte porunci ale religiei muhammedane, care sînt deci *sevab* (meritorii) însă nu *vadjib* (necesare)⁷⁶⁸ pe care, dacă le-am număra pe toate cu de-amănuntul, ar fi trebuit să tra-

ducem aproape toată cartea lor numită *Nomocanon* (cuprinzând reguli bisericești) ⁷⁶⁹ *. De aceea, învățându-ne a fi mai concisi, am adăugat aici numai patru sau cinci, ca exemplu. Mai întâi, ei spun că este meritoriu dar nu necesar a face juruință lui Dumnezeu ca, / de exemplu, a construi un pod, o fântână și altele asemenea spre folosul sau binele obștesc, pentru că după ce ai făcut juruința ești obligat de legea *farz* să dai lui Dumnezeu ce-ai făgăduit. Așadar, făgăduința a fost liberă și de bunăvoie, dar înfăptuirea și împlinirea ei este din necesitate obligatorie.

Rugăciunile particulare

Al doilea : rugăciunile și posturile particulare sau după făgăduință. Sînt mulți muhammedani care fac anul întreg *Ramazan*, alții timp de șase luni, alții trei, alții o dată înaintea lunii *Ramazan*, alții după aceea. Dar dacă acest lucru ar fi făcut descoperit și cunoscut de toți, nu s-ar mai numi post, ci *zahid* (adică fățarnicie) ⁷⁷⁰. De aceea, cei care fac acest lucru pe față n-au la ei nici o laudă, ci dimpotrivă se numesc *zahidperest* și *moraii* (adică cinstitori ai fățarniciei și prefăcuți) ⁷⁷¹.

Milosteniile particulare

Al treilea : a face milostenii deosebite în afară de cele hotărîte, prin care se depășește cantitatea *zekkeatului* (adică a cincizecea parte, care este una din cele cinci cerințe ale muhammedanismului). Sau a da câinilor, pisicilor, păsărilor, peștilor și altor viețuitoare necuvîntătoare, care toate sînt socotite fapte meritorii dar nu necesare.

Djeami

Al patrulea : a zidi *djeami* și *mezcide*, lucru care nu face parte din poruncile obligatorii, pentru că ei cred că Muhammed printre cele șase atribute ale demnității sale (amintite în *Viața* lui) a primit de la Dumnezeu și pe acel de a prefăce întreg pămîntul în *djeami* ⁷⁷². De aceea, cerul și pămîntul ei nu le înțeleg altfel zidite

* *Kanûn-nâme*.

decît sub forma unei clădiri, spre a închipui *djeamia*, al cărei *mihrab*, adică altar, este templul de la Mecca, și linia *kible*. Din acest motiv ei spun că nu este interzis să se facă *namaz* pretutindeni, cu condiția ca locul să fie curat sau să fie curățat. Iar clădirea băilor, a școlilor, a caselor pentru adăpostirea străinilor, a orfelinelor și a azilurilor se cuvine să se facă după legea obligatorie, după posibilitate. Altfel însă la ei domnește regula universală: *Evde lazîm djeamide haram*, adică „Ce este necesar acasă nu se cuvine să dai bisericii sau societății” ⁷⁷³.

Al cincilea: ei socotesc că în noaptea *Ramazanului* este meritoriu să mănînci mai mult, dar nu e necesar. Dar să te ostenești în aceeași noapte mai mult în acte senzuale din necesitate este meritoriu, pentru că porunca aceasta ține de *farz*.

Așadar, acestea am vrut să le arătăm anume despre *sunnet*. Ne-a rămas să mai vorbim despre unele porunci, îndoite fundamentale, adică despre care se poruncește / să fie făcute și din porunca lui Dumnezeu și din cea a prorocului. De aceea și necesitatea de a le împlini și a le păzi cu sfințenie este mai mare, dar și răsplata așteptată de la ele este îndoită, avînd s-o primească atît în acest veac, cît și în cel viitor.

CAPITOLUL AL UNSPREZECELEA

Cele ce țin atît de „*farz*” cît și de „*sunnet*”, fiind și necesare și meritorii

Despre cele mai însemnate fapte meritorii din societate

Dacă autorul *Curanului* ar fi auzit zicala celor din vechime: „Celui mincinos i se cuvine să aibă memorie” și ar fi înțeles bine tîlcul ei, poate că ar fi devenit mult mai statornic (în păreri). Dar fiind lucru foarte greu ca minciuna să nu fie supusă în cel mai înalt grad uitării, și ultimul pseudoproroc, ținînd minte puțin sau de loc sentințele sale, se vede că le încurcă pe toate și le lasă sub îndoială. Într-un pasaj el zice că cele

cinci cerințe ale credinței muhammedane n-au nici un merit în sine pentru că se fac din necesitate și din datorie, nefiind decît semne sau indicii care arată deosebirea orînduiei și specificul prin care muhammedanii se diferențiază de celelalte popoare. Iar acum, în articolele legiuite atît ca *sunnet* cît și ca *farz*, fiind astfel rînduite și impuse oamenilor atît de porunca dumnezeiască cît și de cea prorocască și considerate atît ca meritorii cît și ca obligatorii, modificînd și reînnoind cele spuse mai înainte nu pregetă să cuprindă aceleași cerințe ale credinței musulmane printre cele mai de frunte fapte meritorii ca pe niște fapte spirituale prin care oamenii pot obține raiul, învățînd că sînt scrise pe cele opt porți ale raiului, în sensul că dacă cineva va împlini una dintre acele fapte bune mai mult decît pe altele, prin porțile cu numele acelei fapte bune va intra în rai. Iar care se socotesc a fi acele fapte bune, sau cum ne-am obișnuit noi să le numim faptele meritorii, nu ne vom lenevi a le enumera din nou, deși în capitolul *Despre rai*⁷⁷⁴ au fost deja arătate, pentru că aici avem de gînd să tîlcuim mai pe larg.

Cele mai de seamă fapte meritorii socotite a fi și *farz* și *sunnet* / sînt opt, dintre care trei sînt luate dintre cele cinci cerințe ale credinței, adică : mărturisirea credinței, pelerinajul la *Mecca* și *zekkeat* — deci împărțirea părții a cincizecea din avere, ca milostenie, despre care s-a vorbit destul la locurile respective⁷⁷⁵. Iar celelalte cinci care urmează sînt deosebite de ele, și anume : 1. lucrarea pocăinței ; 2. a supunerii ; 3. a înfrînării ; 4. a tăriei ; 5. a muceniciei. Deci aceste cinci fapte bune sînt foarte meritorii. Le vom explica aici mai clar, întrucît ei cred că prin ele se obține raiul.

218

Pocăința

Deci, prima faptă bună după mărturisirea credinței se socotește fapta sau lucrarea pocăinței, numită prin expresia *Curanului tevbe istihfar* (adică pocăință cu oprirea de a greși mai departe)⁷⁷⁶. Ei au un îndoit chip de pocăință : unul este obișnuit și mai folosit, pe care

trebuie să-l repete ori de câte ori, făcînd *abdest* sau *gusl*, vor să săvîrșească rugăciunile zilnice. Cu această pocăință obișnuită își cer de la Dumnezeu iertare de păcatele făcute atît de voie, cît și fără de voie, întru știință și întru neștiință, căci ei cred că toate acelea se șterg prin îndurerarea conștiinței și prin această vorbă de oftat : *Ab, ia Rebbim* — „Of“, sau „O, Domnul meu“⁷⁷⁷ și prin spălarea cu apă. Ei sînt într-adevăr ferm convinși că prin aceea petele păcatelor și murdăriile întipărite pe trup (dar nu cele din suflet) se spală și se șterg. Iarăși, de câte ori va greși cineva cu ceva față de lege sau de poruncile legii, de atîtea ori trebuie să repete această pocăință și tot de atîtea ori (chiar de ar fi de o mie de ori pe zi) socotește că i se iartă lui de către Dumnezeu. Căci spun teologii lor că, deși alte porți ale raiului (despre care în *Descrierea raiului* am arătat că sînt opt) se vor închide și nu se vor mai deschide după faptele bune sau rele ale omului, dar ușile pocăinței nu se vor închide niciodată și că intrarea păcătoșilor prin ele nu va fi niciodată oprită ; mai spun ei că întinăciunile păcătoase întipărite în trup se curăță în această viață prin pocăință, iar în viața cea viitoare prin focul purgatorului zis *Araf* și că astfel se poate ajunge la ușile pocăinței și vedea sfîrșitul chinurilor.

Pocăința cea mai aspră

Al doilea, cel mai aspru mod de pocăință și, după cum zic ei, irevocabil, este acela pe care îl numesc *tevbei Iusuf Nasuf* (pocăința lui Iosif și a lui Nasuf)⁷⁷⁸ care-și ia numele de la inițiatorii ei. Această pocăință se face cînd cineva petrece într-un anumit păcat cu care s-a îndeletnicit multă vreme, și stăruiește atît de mult în el încît este / cunoscut și de popor, de exemplu în beție, curvie, furt, ucidere de oameni și în alte păcate de moarte. De aceea, mai înainte de aceasta el trebuie să facă o pocăință publică și o mărturisire înaintea întregului popor din parohie, arătînd că această pocăință și abținerea de la un asemenea păcat o face înaintea lui Dumnezeu și înaintea oamenilor sub jură-

mînt și în numele legiuitorului *Iusuf* și *Nasuf*. Iar dacă cineva după o astfel de pocăință va fi găsit săvîrșind același păcat, se va arăta vinovat nu numai de muncile iadului (nu de cele fără sfîrșit, dar se spune că durata lor e cunoscută numai unuia Dumnezeu), ci și de cele vremelnice și va fi supus lor. Astfel este băutul vinului, care cît privește sufletul e socotit păcat de moarte, dar cît privește trupul cel beat nu se condamnă la moarte, fiind numai bătut ; după o astfel de pocăință însă, potrivit hotărîrii judecătorești, trebuie să moară. Același lucru trebuie înțeles și despre fermecători, vrăjitori și cei asemenea lor.

Supunerea sau ascultarea

A doua faptă bună după mărturisirea credinței o socotesc a fi (și nu rău) supunerea, pentru că prin ea omul își pleacă cerbicia sub jugul legii dumnezeiești și împlinește poruncile și povețele ei fără cîrtire și cu toată inima. Astfel se înțelege prin dreapta judecată și după dreptatea însăși, după cum grăiește *fetva* : „Din porunca lui Dumnezeu și curgerea rîului se oprește“. În virtutea aceleia oricine afară de sultanul însuși mergînd cu slavă și măreție, cînd începe a se striga *Emrişrin* (adică „La poruncă“ și „La voința dreptății“) ⁷⁷⁹, trebuie în fel și chip să se oprească pe loc ; iar dacă după ce a auzit strigarea va merge înainte numai trei pași, e socotit că s-a lepădat de lege, de Dumnezeu și de proroc, și astfel trebuie să facă înnoirea mărturisirii și a căsniciei. Sub același titlu al supunerii dumnezeiești se cuprinde și supunerea față de sultan, judecător și alte căpetenii și administratori ai treburilor civile. De aceea, dacă sultanul va trimite pe un *ceauş* sau *capugi-başı* ⁷⁸⁰ cu porunca sa la cel mai mare paşă și-i va cere capul, acesta chiar dacă poate fugi sau scăpa în vreun fel de primejdia morții, după porunca aceasta a supunerii de bunăvoie își dă mîinile spre legare și capul spre tăiere. Printr-o astfel de faptă el crede că va intra în rai prin porțile supunerii. Iar de nu va face acest lucru, se va arăta potrivnic lui Dumnezeu, prorocului și sultanului, și va pierde raiul.

Sub același nume se cuprinde și supunerea oștenilor, ucenicilor și a altor legiuitori față de căpetenii, dascăli și cei mai bătrâni. / De aceea, dacă un căpitan care are de pedepsit un oștean de rînd, va zice *Eşkolsun iola* ⁷⁸¹, „Să se bucure în calea sa“ (adică să primească cu inima veselă ceea ce i se cuvine după rînduiala învățaturii), oșteanul acela trebuie să se întindă singur pe pămînt și neținut de nimeni să sufere nemișcat bătaia. Iar cel ce nu va face astfel își va pierde nu numai cîntea ostășească și simbria, ci se va socoti lipsit și de Dumnezeu și de proroc. Dar despre acestea vei vedea mai multe în capitolul *Despre instrucția militară*.

Astfel, ucenicul se obligă a se supune cu tărie învățătorului său și meșterului, și orice muhammedan de orice rang ar fi mai marelui său și judecătorului, iar legiuitorii autorităților lor sau șeicilor. Iar cel ce va cîrți atunci va auzi îndată *Ghiaur oldi* („Te-ai făcut necredincios“) ⁷⁸². Vezi despre aceasta mai clar în capitolul *Despre legiuitori*.

După cum socotesc eu aceasta este cea mai mare și mai eficientă condiție pe care respectînd-o muhammedanii, dar mai cu seamă neamul otoman, au reușit să aducă împărăția lor la o astfel de întindere și slavă. Iar de cînd au început a disprețui această poruncă a supunerii (căci de multe ori pașii, nedînd ceașului trimis capul lor, pînă la a doua trimitere devin rebeli), de atunci se vede că și armele lor slăbesc și cedează dușmanului. O, de s-ar răci în ei mai ales fierbințeala acelei supuneri în fiecare zi, căci împărăția numai prin neascultare se destramă, și nu pierde de nu s-ar dezbină mai întîi. Căci însăși gura de adevăr cuvîntătoare a Domnului și Mîntuitorului a prezis că „Orice împărăție care s-a dezbinat, care nu se supune împăraților și legiuitorilor săi, nu poate să stea“ *.

Infrînarea

A treia din aceste virtuți este cea numită *meni nefis* (înfrînarea poftelor de la orice dorință neîngăduită) ⁷⁸³.

* *Matei*, 12, 25 ; *Luca*, 11, 17.

„Au un steag, pe care însuși Muhammed l-a făcut mai întâi, numit
Alem ...” (v. p. 32).

„Cînd se va împlini al optulea an al vîrstei copilului, se face cortegiu pentru sărbătorirea tăierii împrejur“ (v. p. 252).

„Atunci se fac jocuri publice și se aprind artificii
noaptea ...” (v. p. 253).

Împlinirea acesteia cuprinde foarte mari greutate, pentru că în tâlcuirea ei *Curanul* și tâlcuitorii lui sînt foarte nestatornici. Căci, după cum se poruncește înfrînarea, tot așa se mai poruncește muhammedanilor ca nu cumva să facă *hadri nefis* sau *zulmi nefis* (adică strîmtorare și tiranie asupra poștei lor) ⁷⁸⁴. Dar să vorbim mai întîi despre înfrînarea de la orice poftă neîngăduită.

Sub numele de înfrînare se cuprind toate cele neîngăduite de Dumnezeu, spre a nu se săvîrși cele oprite, precum uciderile, desfrînările, furturile, răpirile, răzbunările, băuturile, mîncările necuvenite, lăcomia, chefurile (petrecerile) zadarnice și nefolositoare, agoniselile peste măsură și hainele de prisos sau altele asemenea. / Dar cît de uscat și fără de rod este la muhammedani pomul acestor virtuți, socotesc că este cunoscut tuturor, deși mulți dintre ei sînt foarte înfrînați și se îndepărtează cu adevărat de toate acestea. De aceea, cei care nu se îngrijesc de bogăție, de lume și de ei înșiși, care se abat de la toate lucrurile și treburile lumesti, și-au ales o viață numită *kioşenişin* (șederea în ungher, adică petrecerea însingurată) ⁷⁸⁵. Cu adevărat vă spun că am văzut un om în templul Sfintei Sofia, despre care spuneau că de 28 de ani n-a ieșit niciodată din pridvorul templului decît pentru nevoile trupului și în 24 de ore obișnuia să citească tot *Curanul*.

În același fel mulți neguțători își fixează un anumit procent la cîștiguri, deci cu cîți bani dintr-ai lor să-și înmulțească moderat viața și casa, și dacă cineva ar vrea să le dea un preț mai mare nu primesc, spunînd că se mulțumesc cu cîștigul de zece sau unsprezece sau douăsprezece [procente], după caz. Dar un astfel de fenix rareori va apare în Turcia. Sub acest pretext al înfrînării sînt născocite la ei multe secte ale legiuitorilor (pe care îi numesc *derviși*), despre care se vorbește într-un capitol special ⁷⁸⁶. Iar aceia se deosebesc cu puțin de călugării noștri care se tîrăsc prin piețe (nu mă refer la cei autentici care umblă după rînduielile lor și sînt ascultători).

Pe de altă parte se naște o mare greutate din faptul că *Curanul* poruncește ca nimeni să nu facă supărare poftei și strîmțorare dorinței sale de senzualitate. Căci ei spun că Dumnezeu n-a poruncit omului nimic cu neputință și aceasta e bine, dar rău adaugă că nu este cu putință omului a se lipsi de pofta sa. De unde conchid că trebuie să dai parte poftei trupești, iar dacă cineva nu va face acest lucru, va păcătui ca și cum n-ar fi făcut nici o înfrînare. De aceea un om cu conștiință bună, sau un legiuitor peregrin care n-are femeia sa și nici n-o poate avea, de va vedea pe ulița cetății o doamnă cinstită și, aprinzîndu-se de flacăra poftei, va cere de la ea răcorire, numai să fie *Allah aşkîne*⁷⁸⁷, adică „De dragul lui Dumnezeu” (o, vorbă fără Dumnezeu !), iar dacă ea nu-i va face îndată serviciul de a-l satisface, se va socoti că a păcătuit greu, pentru că a făcut tiranie poftei legiuitorului și nu i-a potolit-o prin supunerea sa. Astfel, prima pildă a acestei frumoase virtuți muhammedane a dat-o însuși Muhammed și fiica lui Fatma care în chip neobosit au potolit și au stins tirania poftei și dorința nedomolită de împreunare cu femeile lor a cîtorva mii de oșteni / prin oferirea trupului lor, despre care lucru mai pe larg am vorbit în capitolul *Despre minunile lui*⁷⁸⁸.

Cumplit se ceartă teologii muhammedani cu privire la rînduiala viețuirii unor derviși care-și procură băieți frumoși la față (pe care îi numesc *kiocek*)⁷⁸⁹ și se culcă cu ei zicînd că numai își ațîță dorința, dar n-o satisfac (la grecii antici acest fel de iubire se numește iubire platonice). O parte din teologi este de părere că ațîțarea acelei poftă și abținerea de la săvîrșirea păcatului este un semn de curaj și o tărie, care singură capătă cîntea victoriei asupra poftă proprii și se așteaptă la o mare răsplătire pentru aceasta. De aceea și cînd postesc au obiceiul să gătească masa și mîncările înainte de a sosi vremea dezlegării, după cum s-a spus, iar toți casnicii și oaspeții ce se vor întîmpla, chinuiți de poftă și de o foame ca de cîine, sînt văzuți că înghit cu ochii și cu privirea, ba încă și bucățile de pîine le duc la gură

ațîțîndu-și apetitul și stimulîndu-l în mii de feluri. Se spune că și în îndeletnicirile nocturne unii fac cu țîitoarele lor tot felul de zgîndăriri și preludii ale prea dulcii împreunări ce va urma, glumind grosolan, gîdilîndu-se unul pe altul și ațîțînd în ei senzualitatea, socotind că și actul îl vor simți mai plăcut și vor avea și mai mari merite la Dumnezeu pentru împlinirea înfrînării și lungimea timpului. Alții sînt contra acestei opinii, zicînd că este mai mare păcatul să-și facă o astfel de tiranie trupului și dorinței inimii decît dacă ar săvîrși păcatul cu fapta. Dar este meritoriu a face acest lucru în luna *Ramazan*, cînd timpul este scurt, anume să-și întărite pîntecele și toate cele de sub pîntece, aproape de seară, căci după apusul soarelui este permis ca fără griji și după merit să-ți satisfaci dorința și pofta. Ajungă, însă, despre acestea, iar noi să ne întoarcem spre cele ce urmează.

Tăria

Tăria (care în *Eticele* lui Aristotel ocupă primul loc între celelalte virtuți) * în dialectul *Curanului* se numește și se înțelege în două feluri: *djihad*, adică purtarea războiului sfînt, și *gaza*, adică puterea, tăria vitejiei prin care cei necredincioși și adversarii credinței muhammedane sînt învinși, supuși și uciși⁷⁹⁰. Prin amîndouă numele li se poruncește muhammedanilor atît cu porunca dumnezeiască, cît și cu cea omenească / un lucru foarte cumplit, anume că dacă cineva numai cu gîndul se va întoarce de la aceasta, va fi socotit necredincios și apostat. De aceea, fiecare campanie și acțiune războinică ostașii o numesc *netii gaza* (intenția și vrerea victoriei pentru înmulțirea credinței)⁷⁹¹; pe aceasta ei o au nu numai necurmată totdeauna, pretutindeni și împotriva oricărui inamic, dar dacă nu se vor îngriji de ea cînd au ocazie bună și noroc, se socotește păcat de moarte, ca atunci cînd un oștean și-ar părăsi în timpul bătăliei regimentul și tabăra.

223

* Aristotel, Ἠθικὰ Νικομάχεια, III, 9, 1115 a.

Iată de ce le este interzisă și neîngăduită o pace traianică și veșnică cu creștinii, întrucât *Curanul* poruncește a-i supune în fel și chip pe cei necredincioși, sau a-i converti la muhammedanism *, iar dacă nu s-ar putea acestea, a-i ucide fără nici o omenie și milă. Aceasta este fapta virtuții numită *gaza* sau la plural *gazavat*, și cel ce o face cu duhul și cu fapta i se va îngădui intrarea în rai prin porțile cu același nume ca aceea, și se va chema *gazi*, adică viteaz ⁷⁹², învingătorul vrăjmașilor lui Dumnezeu. De aceea, când li se întâmplă muhammedanilor ca pentru nevoi foarte mari să încheie pace cu prinții creștini, o asemenea pace nu este decât aceea a lupului cu oaia, pe care vrînd s-o sfîșie găsește un motiv suficient în faptul că ea, biata, a băut apă din același rîu cu lupul, și cu toate că băuse cu mult mai jos pe cursul apei, a tulburat tot rîul. Așadar e de ajuns prinților creștini să mărturisească numele lui Hristos, Fiul unul născut al lui Dumnezeu Tatăl și să respingă cartea și prorocia lui Muhammed ; pentru această singură vinovăție, după zisa muftiului (una dintre expunerile și interpretările *Curanului*) se hotărăște că se cuvine a omori pe toți nemuhammedanii, pînă la unul, ca pe niște vrăjmași vădiți ai lui Dumnezeu. De unde își arogă pe lîngă îngăduința de a răpi și a distruge, pe lîngă meritele înmulțite ale superstiției, și titlul de *gazi* și moștenitor al raiului. Iar dacă, după judecata tuturor popoarelor, s-ar păzi de aceasta și și-ar lăsa vecinii în hotarele lor ca să-și ducă o viață lină și netulburată, acest lucru li s-ar socoti drept crimă și păcat de moarte. Dar cum avem de gînd să vorbim într-un capitol special *Despre modul muhammedan de a încheia pacea cu creștinii* ⁷⁹³ și despre născocirea motivelor de a o încălca, am renunțat să adăugăm aici mai multe. Să vedem deci, ultima virtute, aceea a mucenieiei. /

224 *Mucenicia*

În limba arabă muceniecie se spune *şehadet*, iar mucenic *şehit* ⁷⁹⁴. Sub aceste denumiri generale vedem că în

* Cf. *Coran*, II, 190—193.

Religia muhammedană se înțelege alte șapte feluri și specii subordonate. Mai întâi, deci, mucenic în treaptă și în locaș, în locaș cea mai înaltă este acela care va muri în război împotriva creștinilor, despre care lucru există următoarea hotărâre a *Curanului* * : „Dacă vei ucide, vei fi *gazi*” adică învingător, „Dacă vei fi ucis, vei fi *șehit*”, adică mucenic, deci fericit în amândouă cazurile ⁷⁹⁵, pentru că după săvârșirea amândorura nădăjduiesc să intre pe porțile raiului.

A doua treaptă a muceniei este a muri pe drum în timpul călătoriei la Mecca. Osteneala unui drum atât de lung și a celorlalte greutăți (pe care le-am enumerat în capitolul *Despre pelerinajul la Mecca*) ⁷⁹⁶ și sudorile sunt considerate ca un chinuitor care, ca un prea rău vrăjmaș aducător de moarte, i-a pus piedică în drumul ce și l-a propus și i l-a curmat, ca și cum cineva a fost omorât în război de mâna dușmanului și, lipsindu-se de numele de *gazi*, s-a făcut mucenic prin vărsarea sângelui propriu.

A treia treaptă este când cineva e ucis nevinovat de sultan, de pașă sau de alte căpetenii și se cheamă mucenic pentru că a suferit tirania morții pentru dreptate (care este numele lui Dumnezeu însuși).

A patra treaptă este când cineva va fi omorât pe cale sau pe uliță de către tâlhari, sau de către altcineva (dar să nu fi fost el însuși cauza unei certe sau dușmăнії).

A cincea treaptă este când cineva moare de ciumă sau de epilepsie, pentru că muhammedanii cred că ciuma este iscată de către demonii numiți la ei *djini* (despre care s-a vorbit în alt loc) ⁷⁹⁷, care din îngăduința lui Dumnezeu tăbăresc asupra neamului omenesc. Deci, cred ei, câte plăgi purulente vor fi pe trupul celui bolnav, atâtea răni au fost aduse de demoni asupra lui. De aceea le este oprit a se feri în timpul molimei ciumei, căci socotesc că dacă ar face aceasta ar întoarce spatele vrăjmașilor și ar disprețui mucenicia. Însă cei mai pricepuți în lucrurile naturale, cunoscând că ciuma e din boalele *emrazii sari* ⁷⁹⁸, adică din cele molipsitoare, se

* Cp. *Coran*, IX, 52.

feresc cu multă grijă și în timpul cât bîntuie bolile pleacă în suburbii sau pe la sate.

225

Cîndva, într-o asemenea îndoială, a fost cerută de la muftiu o *fetva* (adică o sentință judecătorească), despre ce anume se cuvine să facă oamenii în timpul epidemiei de ciumă, să fugă sau să rămînă acasă? Muftiul, perfid dar și priceput / în lucrurile naturale, a răspuns în doi peri, zicînd: „Cine locuiește într-un cort vechi și găurit să se ascundă la vreme de ploaie unde nu cad picături“. La acest răspuns a fost iarăși întreat: „Dacă locuim toți sub cortul unic al aceluiași cer, unde se cuvine să fugim?“ Răspuns-a: „Dacă-ți dorești scăparea, o vei afla pe la margini“ (adică de parte de aglomerația oamenilor). Ei cred de asemenea și despre boala epilepsiei că este o tiranie demonică (poate luînd din *Sfintele Scripturi* ale noastre)* și o asuprire dușmănoasă. De aceea și cei care au murit în această boală sînt socotiți drept mucenici.

A șasea treaptă a muceniei se potrivește numai femeilor cărora li se va întîmpla să moară de naștere. De aceea băsmuiesc: cînd a blestemat Dumnezeu pe Eva ca să nască în dureri fii, Eva a întreat pe Dumnezeu: „Dar dacă mi se va întîmpla să mor în acele dureri, cine va fi cauza morții și ucigașul meu?“ (făcînd aluzie la Dumnezeu care ar deveni cauza pieirii ei). Dumnezeu a răspuns: „Vina va fi a șarpelui, iar tu, pentru că vei suferi cu răbdare tirania lui, vei primi darul și plata muceniei“.

Iar a șaptea și ultima treaptă este (dacă ții bine minte) mucenia mădulelor trupului, adică de-și va pierde cineva în război ochiul, mîna sau piciorul, își va sfărîma gura sau va primi o rană groaznică. De aceea se laudă că pentru aceasta Dumnezeu a îngăduit ca și însuși Muhammed să fie rănit la față și să-i fie smuls un dinte de o lovitură grea de buzdugan, „ca nu cumva să se fi mutat de aici fiind lipsit de o astfel de cunună de mucenic“ (pentru că cununa tuturor celorlalte virtuți pentru desăvîrșire o primise prin meritele sale). Deci, întărindu-se de această dorință a muceniei și avînd

* *Matei*, 17, 14—18.

credință, la război leapădă coiful, zalele și restul armurii care acoperă și apără trupul (pe care le folosesc numai ca să-și arate slava), lăsându-și numai scutul, sabia, lancea, săgețile, arcul (mai târziu s-a introdus la ei și întrebuintarea puștilor, ca armă ce servește la lovire, dar totodată și la apărare). Afară de aceasta cei care au curajul să se lupte cu adevărat ca musulmanii și cu vitejie, trebuie să-și dezgolească și picioarele pînă la genunchi și mîinile pînă la cot. Însă acest lucru obișnuiesc să-l facă numai cei mai îndrăzneți și mai cu seamă oastea de ieniceri. Ajungă dar aceste spuse despre cele mai de seamă fapte meritorii. /

Despre alte fapte meritorii

Dreptatea

Afară de virtuțile meritorii menționate mai sus, de același *farz* și *sunnet* țin dreptatea, mila, îndurarea, blîndețea, smerenia, dărnicia și celelalte virtuți care la ai noștri se numesc morale. Însă greșala este generală în toți oamenii, păcat firesc luat parcă din pîntecele matern, căci cu cît se înfurie mai tare unul asupra altuia, cu atît îi place să se numească de toți drept, milostiv și blînd, și se socotește că așa și este. Și cu toate că fiecare neam s-a obișnuit să-și atribuie exclusiv virtutea dreptății și laudele aceleia, neamul muhammedan, dar mai cu seamă cel otoman atîta părere de sine și-a format în ce privește ținerea dreptății, milei, îndurării, blîndeței și a dărniciiei, de parcă aceste virtuți nu se respectă, nu sînt făcute și nu se pot afla nicăieri decît la ei. De unde primul și cel mai însemnat titlu al curții otomane este *Babi adalet*, „Poarta dreptății“, *Babi alempenah*, „Poarta scăpării lumii“⁷⁹⁹, deși pe drept ar trebui să se numească „Poarta deschisă a iadului“ și „Gura nesățioasă a focului nestins“ care nu s-a săturat niciodată să devore sîngele și lucrul străin și după socoteala mea nici nu se va satura vreodată.

Să nu fie de mirare acest lucru celor care n-au auzit de legislația muhammedană sau n-au înțeles-o bine. Căci, după cum am arătat de mai multe ori, dar mai ales în capitolul *Despre prerogativele lui Muhammed*⁸⁰⁰, pseudoprorocul acela i-a învățat că pe creștin și pe orice nemuhammedan nu numai că nu e păcat a-l jefui, a-l robi și a-l omorî, ci pentru astfel de fapte vor moșteni și raiul. De aceea când fac acestea, ei socotesc că nu fac rău, ci o faptă bună și că împlinesc porunca lui Dumnezeu. Dar, după sentința lui Aristotel, nimeni nu face răul decît percepîndu-l drept bine* și astfel, cînd tirania cea mai furioasă și mai cumplită e considerată de ei ca dreptate, milă și blîndețe, socotesc că nimeni nu va spune că greșește cel ce nu se recunoaște pe sine păcătuind, ba chiar se va lăuda că păcatul și crima lui e dreptate și faptă bună. Acestea, deci, despre dreptatea cea nedreaptă muhammedană considerată pe dinafară; iar după cele dinlăuntru / se țin mai departe de altă cale pe care o numesc *hak* și *seri şerif*⁸⁰¹, adică adevărul și sfînta dreptate. Despre care nu trebuie să mai vorbim aici, fiindcă vom vorbi în alt loc, cînd vom scrie *Despre judecată și dreptate* (pe care ei o distribuie prin ȋrcovnicii lor și prin magistrații civili)⁸⁰².

Dărnicia

Dărnicia, care în limba arabă se numește *sahavet hani kerem*, simplu *djevemerdlık* și *murruvvet*⁸⁰³, s-au obișnuit s-o numească și cu alți mulți termeni. Ca să spunem adevărul, pe cît e de mare la ei foamea de dulciuri, pe atîta, sau și mai mare este și dărnicia, care merge pînă la irosirea fără de măsură a averii, mai ales la curtea sultanului, așa că s-a format la ei și zicala: *Bughiun ghelen, bughiun ghitsun*, adică „Cele ce vin azi, azi se și duc”⁸⁰⁴ și alta: *Iarindasi Allah kerim*, „Pentru mîine dimineață bun este Dumnezeu și dătător darnic”⁸⁰⁵. De aceea rară familie sau nici una nu se va găsi la ei (afară

* Aristotel, Ἠθικὰ Νικομάχεια, III, 4, 1112 a.

de Kioprili și Ibrahim hanoglu⁸⁰⁶, care să fie bogată prin moștenire, sau să-și fi agonisit averile de la părinți, fără să fi fost jefuită de sultan ; și rar se întâmplă ca cineva să nu fie jefuit.

Sub masca dărniceiei se ascunde în foarte mare măsură plăcerea trupului, îngîmfarea și altele care urmează irosirii fără de măsură a averii. De aceea la ei e folosită zicala : *Haram gheldi, haram ghidti*, „Pe nedrept a venit, pe nedrept s-a dus“⁸⁰⁷, cum se obișnuiește a se zice despre adunarea de argint, de comori și de alte lucruri. Pe lângă aceasta este un obicei la sultanii turci ca, atunci cînd face pace cu vreun prinț creștin și primește de la el daruri prin soli ordinari sau extraordinari (care se trimit cu scrisori de acreditare), ca de la un prieten, să le evalueze la prețul convenit și să trimită la rîndul său daruri asemănătoare care să depășească dacă nu cu mult, măcar cu ceva valoarea celor primite, cu intenția de a nu fi socotit învins de altul în dăruire și dărnicie. La fel și pașii, și ceilalți *agavați*⁸⁰⁸ de demnitate mai mică, dacă vor primi vreun dar trimis de cineva prin sluga lui, niciodată nu vor lăsa să plece sluga aceea cu nimic și fără dar (pe care îl numesc *bahşiş*)⁸⁰⁹. Motivul unei dărnicii atît de largi este și teologic, nu numai politic, căci după poruncile justiției (numită la ei *fîkh*)⁸¹⁰ orice dar / și prinos primit în vreun fel de la altul este *haram*, adică interzis, dar pentru ca acest *haram* să se transforme în *halal*, adică în cele îngăduite, se cuvine să-i răspunzi cu vreun dar, și dacă nu poți răsplăti pe cel ce a trimis, atunci măcar pe cel ce l-a adus. Așa, dacă cineva vrea să mituiască pe judecător și îi va aduce un dar de preț sau o sumă însemnată de bani, acela, ca să nu i se socotească lucrul ca păcatul lăcomiei, îl va dărui pe cel ce l-a adus cu o floare, sau cu un măr de granat⁸¹¹, sau cu un alt dar de mic preț, adăugînd cuvintele : *Halal eile*, adică „Fă să fie îngăduit“⁸¹², iar acela răspunde *Halal olsun*, adică „Să fie îngăduit“. Astfel lăcomia dispăre, iar numele de binefacere, milă și dreptate se acceptă în mod mincinos. Așa sînt, deci, acestea.

Ospitalitatea fiind ca o soră a dărnicii este, într-adevăr, vrednică de laudă la neamul turcesc, căci ei sînt foarte ospitalieri și întind masa tuturor călătorilor ce trec pe alături, fără a întreba de religie, și le arată locul de odihnă. Sînt două regiuni foarte întinse în Imperiul turcesc, una în Europa numită Dobrogea (aceasta este Misia de jos din vechime)⁸¹³, alta cea a Iconiei din Anatolia. Locuitorii acestor regiuni, zic eu, arată atîta omenie și primire de străini, încît celui ce nu-i cunoaște i se va părea că abia este de crezut. Gospodarul fiecărei case are în curte o odaie specială gătită pentru oaspeții străini, unde de va veni cineva chiar la miezul nopții, va găsi mîncarea gata și pat așternut cu perne curate și cu cearceafuri albe și cu plapome; la fel și pentru cai, slugile casei le oferă ovăz și fîn și îi adapă la vremea cuvenită. Acest lucru îl fac cu tragere de inimă pînă la trei zile fără nici o cîrtire. Iar a treia zi, ospătîndu-l din belșug, fără a pomeni de bani sau de preț, îl întreabă unde merge și, dacă oaspetele spune că trebuie să meargă în cutare cetate, îi arată respectuos calea și-i dau călăuză. Cei ce locuiesc în orașe și în sate mari nu se poartă așa, deși nici cei din regiunea aceea nu pot fi ocăriți pentru lipsa de omenie.

Impăcarea veșnică cu ai săi

De *farz* ca și de *sunnet* ține și să fii veșnic în pace cu alți muhammedani *sunni*, adică cu cei drept-credincioși, și să o păzești cu sfințenie; pentru că a se război un muhammedan împotriva muhammedanului și a avea /
229 dușmăni și neînțelegeri între ei spun că nu înseamnă decît luptă împotriva lui Dumnezeu și nesupunere față de proroc (o, dacă și prinții creștini ar cugeta la fel!). De aceea, dacă s-ar întîmpla ca muhammedanul să ia armă dușmănoasă împotriva muhammedanului, mai întîi trebuie să-și întărească războiul printr-o *fetvâ* a muftiului și printr-o sentință, cum zic ei, a judecății lui Dumnezeu, să arate alor săi și să-i convingă că a luat arma nu numai după dreptate, dar și în mod necesar și silit. De aceea într-un astfel de caz se dă hotărîre judecăto-

rească să-și apere numai pe ale sale, iar străinilor să nu le facă nici un rău ; căci a învinge pe muhammedan nu înseamnă a înmulți credința, și a-l jefui pe muhammedan în orice chip nu poate fi îngăduit. De aceea partea lezată trebuie mai întâi să propună celui ce a lezat-o : *Emri şeri şerif*, adică „Porunca sfintei dreptăți”⁸¹⁴ și să ceară de la el ca rezolvarea afacerii să fie făcută după legiurile *Curanului*, iar nu prin lupte cu armele. Și numai după ce acest lucru a fost repetat de trei ori, dacă partea adversă nu va accepta această propunere și cerere, atunci muftiul declară pe asemenea adversari mai întâi drept *ghiauri* sau necredincioși și pe urmă, dacă e cu putință, permite să fie jefuiți și uciși.

Imperiul otoman, când a început să-și așeze temeliile în Asia, nu a ezitat să-și întindă hotarele nu numai în țările creștine, ci și în unele muhammedane. Asupra creștinilor ei tăbărau totdeauna cu armele dușmănoase, ca niște iulhari, neinvocând nici o vină, decât trîmbițata sentință a *Curanului* că trebuie sau să accepte muhammedanismul, sau să plătească bir, sau să fie distruși și să moară *. Dar pe muhammedani (din care erau pe vremea aceea șapte principate neînsemnate)⁸¹⁵ i-a atras de la alții sub pretext de protecție și apărare de asupririle ce li se aduceau. Mai pe urmă aceștia au fost anexați ca niște prizonieri la corpul unic muhammedan și s-au supus lui (Imperiului otoman), afară de unul dintre prinții principatului karamanilor, care a luptat totdeauna împotriva Imperiului otoman și cu mare dușmănie **. Lucru despre care citim în istoriile otomane, că de cîte ori cerea pacea, de atîtea ori (legea și *Curanul* ajutîndu-i) o primea de la sultanii turci, căci cînd muhammedanului îi părea rău de obrăznicia sa și cerea pace, să nu i-o acorzi și să nu te potrivești sentințelor dreptății ar fi însemnat, zic ei, să-ți / întipărești pe tine stigmatul necredinței. Astfel, sub forma de protecție, au anexat ei principatul hanilor din Crimeia ***. Tot așa și-au retras mîna de la împărăția Iemen, adică a Arabiei

230

* *Coran*, II, 190.

** D. Cantemir, *Incrementa...*, in praefatione.

*** *Ibidem*, III, 1, 28.

cele bogate, cucerite mai înainte de sultanii Selim și Suleiman, însă nu alungați de puterea armelor, ci pentru restaurarea dreptății și legiurii, au lăsat-o stăpînitorului ei legitim, și și-au retras căpeteniile și pașalele lor*. Iar aceasta pentru că începuseră războiul cu nedreptate și, împotriva poruncii *Curanului*, muhammedanii luaseră avuturile muhammedane, ceea ce nu mai putea însemna înmulțirea credinței, ci că bîntuia o vădită lăcomie și o tiranie goală; de aceea părăindu-le parcă rău de cele făcute, succesorii sultanilor, după sentința dreptății au dat fiecăruia ce și al cui a fost. Tot așa Imperiul african (despre care avem de gînd să vorbim într-o carte specială)⁸¹⁶, cînd l-a cedat lor prea slăvitul pirat maritim Hairuddin (care la istoricii creștini se numește Barbarosa)** , l-au stăpînit, după aceea cu vitejie l-au apărât de alți muhammedani arabi sau de creștini, îl apără și-l țin și acum. Pe scurt, muhammedanii cu fapta au arătat că e dreaptă zicala ce se întrebuintează la ei : *Otmanlı tavşani arebeile avlar*, adică : „Otomanii, sau cei ai lui Otman prind iepurii cu caleașca“⁸¹⁷. Astfel, se laudă ceremonios și mărturisesc că nimic n-au făcut sau nu pot face decît ceea ce este poruncit de sentința dreptății.

Pace cu creștinii pe termene fixe

De aceeași poruncă ține să aibă pace temporară cu prinții creștini, dar aceasta dintr-o nevoie care te constrînge, iar nu din prietenie sau pentru alianță, sau din dragoste. De aceea, deși după legea civilă și cea dumnezeiască se obligă să păzească cu sfințenie și cu grijă termenul fix al păcii, cînd se ivește prilejul și cel mai neînsemnat motiv pot îndată să strice pacea și să calce tratatele (căci cine vrea să înceapă cearta foarte lesne poate născoci multe și cele mai juste motive, după cum i se năzarește; și nu numai muhammedanii, ci și prinții creștini sînt foarte inventivi și iscusiți în asemenea tre-

* D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 2, 1, 6.

** *Ibidem*, III, 4, 25.

huri. O, dacă n-ar mai cunoaște o astfel de agerime și ar fi cât mai proști în această privință). Deci, după cum am zis, după *Curan* li se dă libertate să acorde pace creștinilor când presează nevoia și li se poruncește să păzească tratatele încheiate *, dar chiar dacă vor întreprinde un război nedrept (călcînd tratatele de pace), după ce dobîndesc biruința, aceasta este socotită drept cea mai înaltă / *gazavat* ⁸¹⁸, adică răsplătire a virtuții vitejiei, iar nu un păcat al sperjurului și înșelării. Dar dacă se va întîmpla să fie învinși, sultanul va fi silit să asculte ocări și batjocuri de la popor și de la oștenii săi, iar uneori este și detronat, și suferă și moarte, ceea ce cred că este cunoscut tuturor cît de des s-a întîmplat.

Așa, noi am văzut detronați doi sultani, pe Muhammed al treilea și pe Mustafa al doilea ⁸¹⁹: primul pentru că a pornit războiul nedrept de la Viena împotriva cezarului Leopold, iar al doilea pentru că (după cum strigau ei) a încheiat cu ei o pace nedreaptă și rușinoasă. Dacă cititorul curios va dori să cunoască mai bine motivele acestor întîmplări, îl rog să nu se lenească a citi *Istoria* noastră despre isprăvile otomane scrisă pînă în timpurile de azi **, unde va afla cum sultanul Suleiman, cînd a împresurat pentru prima dată Viena, în anul Hegirei 936, scăpînd de acolo cu fuga, spre marea sa rușine și cu pierderea a 40 000 de oameni, i-a amenințat cu foarte grea anatemă pe succesorii săi dacă ar mai îndrăzni careva să ridice mîna înarmată asupra Vienei. De aceea poporul striga la Muhammed al treilea că sperjurul și blestemul sultanului Suleiman a ascuțit sabia necredincioșilor împotriva musulmanilor și altele care să se vadă acolo ***. Despre acest capitol ar fi mai multe de văzut în cartea *Despre conducerea politică otomană* ⁸²⁰, unde într-un capitol aparte sînt înfățișate modul de a încheia pacea cu creștinii și cauzele încălcării ei.

* Cp. *Coran*, II, 62, 193.

** D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 4, 19, ann. mm.

*** *Ibidem*, IV, 1, 43, ann. pp.

A învăța femeile și copiii

Între aceleași porunci *farz* și *sunnet* este și porunca de a povățui și a învăța în legea *Curanului* pe copii și pe femei, țiitoare, roabe, robi, prizonieri și pe toți ceilalți oameni din casa sa, despre care lucru s-a vorbit pe larg în capitolul *Despre catehism*⁸²¹ și se mai vorbește în capitolul *Despre cele îngăduite*⁸²², unde vom scrie despre luatul femeilor și țiitoarelor și în capitolul *Despre cele oprite*⁸²³, unde vorbim despre tănuirea acelorași (a femeilor).

Împreunăările femeiești

În capitolul *Despre poruncile care țin numai de „sunnet”*⁸²⁴, am spus că muhammedanilor le este îngăduit să aibă mai multe femei; aici însă, după amîndouă poruncile, adică atît după *farz* cît și după *sunnet*, li se poruncește să facă un război al lui Marte în cinstea lui Muhammed, stăruior, des și, dacă ar fi cu putință, fără de răgaz cu femeile și cu țiitoarele lor, adică chiar pînă la eliminare de sînge (fie-mi iertate cele zise), cînd va lipsi sămînța care dă naștere. Căci cu cît mai mult se va osteni / întru această nevoință și cu cît mai multe sudori va vărsa în acele eforturi de parcă s-ar apropia de ultima răsufflare și se va istovi pînă la slăbirea trupului, cu atît mai meritoriu este acest lucru și mai plăcut lui Dumnezeu (bunule Dumnezeu, iartă-mi că fără rușine arăt în legătură cu cei perversi cele perverse și ție scîrboase, dar aceasta o fac ca să vadă cei credincioși și să înțeleagă cît de departe de adevărul tău e minciuna acelui pseudoproroc Muhammed).

Această poruncă este foarte grea și cumplită pentru bieții bătrîni, sau pentru cei lipsiți din vreo altă întîmplare de puterile firești care, deși cu sufletul și cu senzualitatea trupului ar dori cu toată inima să fie credincioși și următori prorocului lor dar, pentru că natura le-a luat vigoarea, nu mai pot face nimic. Și astfel, disperînd pentru răsplătirea așteptată, chinuiți de o frămîntare negrăită și apăsăți de suferințe lăuntrice, nu mai văd bieții de ei unde să se întoarcă. Porunca prorocului îi silește, iar organele virile, fiind veștejite, nu

lucrează deloc. Prorocul strigă poruncind să dea lupta închinată lui cu inimă de bărbat, iar vinele și puterile acestora sînt slabe, toate dorm, toate-s în nemișcare, zac fleșcăite de parc-ar fi moarte pe jumătate. Colo reproșuri, aici bocete; colo amenințări, aici tînguiri; colo ocări, aici clevetiri, blesteme și toate urmările rele se aduc, se fac și se aruncă în ochi de către femeile lor. Ce va face, deci, nenorocitul, batjocura fericirii însăși, muhammedanul foarte bătrîn aflat în această stare ticăloasă și nenorocită? Și culmea răului este că după frămîntările acestea de zi și de noapte, sculîndu-se dimineața vede ochii ca de fiară și scăpărînd scînteii de furie ai femeilor sale, fețe întunecate, nasuri ascuțite, aude sfezi, certuri, hule, spargerea vaselor, zarvă și tot felul de blesteme și de cîrtiri.

Dar nenorocitul n-a ajuns la sfîrșitul relelor, pentru că prin puterea legii este obligat să-și împlinească datoria și, dacă nu poate cu ostenele sale, e silit să le satisfacă prin ale altora. Și cum acest lucru nu este îngăduit, nici tolerat să fie făcut prin unul mai tînăr, prinde mai mulți vrăbioi (despre care naturaliștii spun că sînt foarte rezistenți la împreunarea trupească), sau cumpără de cei prinși, și eliberează cu mîinile sale cîte o pereche din colivii, cu gîndul că împreunarea trupeză pe care aceștia o vor avea toată viața după scăpare și libertate, să-i fie socotită spre merit și răsplată bătrînului slăbit, / liberatorul lor. Astfel, bătrînul își răscumpără întrucîtva neputința și nădăjduiește ca prin înșelare și cu ostenele străine să-și plătească datoria.

Dar femeile, mult mai nenorocite decît el, ce fac? Lor nu le pot ajuta nici păsările înaripate, nici cele fără aripi. De aceea, pierzîndu-și nădejdea că vor căpăta răsplătire și fiind lipsite de plăcerea poștei și de mîngîierile senzuale se întorc spre ele înșile și prin frecarea reciprocă a trupului (ca cioplitorii de piatră cînd se silesc să scoată lustru la marmură) se gîdilă, se mușcă și în nenumărate chipuri își ațîță focul senzualității și al poștei nedomolite. Dar cum ele n-au organele firești spre a săvîrși acest lucru, se adresează celor artificiale.

Făcându-și foarte ingenios un instrument din catifea asemănător cu mădularul bărbătesc, de mărimea pe care fiecare socotește că o va suporta și tolera mai lesne, în ale cărui testicule false, făcute din vezica unui berbec junghiat, toarnă apă caldă (după ce îl mișcă de câteva ori slobozesc apa) și astfel, părîndu-li-se că au avut bărbat, aduc pe cît se poate răcoreală poștei lor aprinse.

Iar dacă mila sfințitei Venera le va ajuta să prindă în iatacul lor femeiesc vreun tînăr, nu va ieși cu ade-vărat de acolo decît pierzîndu-și toată puterea și văr-sîndu-și sîngele pînă la sfîrșit. De multe ori se întîmplă ca unii flăcăi lipsiți de precauție, intrînd în apartamen-tele femeiești ale unor persoane înalte, n-au mai ieșit niciodată, căci cînd vreunul își pierde toată vigoarea în ostenele acelea fără de răgaz, e omorît chiar de ele și cadavrul lui este aruncat în fundul latrinei. Această nenorocire i s-a întîmplat unui tînăr de neam bun din Moldova care, înșelat de o matroană turcoaică, a pe-trecut trei luni de zile închis în dormitorul ei, unde era silit de ea atît de nesățios la ostenele dragostei fără de răgaz încît, sleit cu totul de puteri, n-o mai putea în nici un caz satisface. Atunci ea, văzîndu-l că nu mai e bun de nimic, a poruncit roabelor sale, după obi-ceiul înrădăcinat, să-l omoare și să-l arunce în canal. Dar, sau din norocul lui, sau prin purtarea de grijă a lui Dumnezeu care „nu voiește moartea păcătosului, ci să se întoarcă și să fie viu” *, s-a întîmplat printre roabele acelea una moldoveancă de neam care, mișcată de nenorocirea compatriotului său, i-a dat drumul prin fereastră, iar stăpînei și celor de o seamă cu ea le-a spus că l-a tăiat și l-a aruncat în latrină precum a fost poruncit. /

234 *Impreunarea eunucilor*

Mai amar decît toate e însă răul care abia dacă mai poate fi deplîns cu lacrimi nesfîrșite, pe care îl pățimesc

* *Molitvenic, Rînduiala mărturisirii, Molitva I; Matei, 18, 22.*

eunucii, cărora părțile producătoare de plăcere le sînt astfel tăiate, încît în locul acela se vede numai o crăpătură prin care se elimină urina. Și deși aceștia sînt lipsiți de organele externe, se spune că pofta trupească îi muncește pe ei mai mult ca pe alții. *Kızlar agasi* ⁸²⁵, adică arhieunucul sultanului și al vizirilor și al celorlalți demnitari, închiriază în afara curții case foarte frumoase, cumpără fete foarte frumoase la față, sau le primește în dar de la alții și le înmormîntează în cele mai tainuite iatacuri de dormit ca pe niște morți vii, ferite departe de orice privire de bărbat (spun că gelozia eunucilor e incomparabilă). Deci cînd găsește prilej să iasă din palat, îndată aleargă la fetele sau țiitoarele sale (dacă se mai cuvine a le numi pe ele țiitoare, căci acelea cu adevărat pătimesc o astfel de mucenie muhammedană). O, amar și vai de ei, care pasc într-un cîmp atît de nevolnic și sterp al Venerei. Se petrece cu ei ceva asemănător lui Tantal ce se află în apele Fleghetontului și suferă arșița și setea nepotolită. Căci petrecînd noaptea într-o astfel de nevoie, le întărită pe biete fete, le chinuiesc trupul și mult le necăjesc, ca la urmă să nu le satisfacă nici o poftă, ci cu mișcările acelea și cu îmbrățișările dragăstoase fac lupta cea sfințită a lui Muhammed mult mai aprinsă și înverșunată, [cresc] și mai mult nălucarea poștei și aduc un holocaust sigur și desăvîrșit Venerei ce stăpînește, iar nu poruncilor lui prorocști. Dar să trec sub tăcere lipsa lor, pe care acești semibărbați o suferă mai mult decît femeile ce li se cuvin. Astfel se naște fericita soartă a eliberării vrăbiilor din colivii. Dar mult mai fericiți și mai bogați sînt aceia care văd astfel de păsări vîndute în prăvălii, sau purtate pe ulițe cu îmbierea *azadcuși*, adică „păsări pentru eliberat” ⁸²⁶.

Sînt și alte multe din poruncile *farz* și *sunnet* pe care le-aș fi adăugat la aceasta, dar ca să nu mă arăt divulgator al tuturor tainelor muhammedane, dintre care unele ar fi foarte scîrboase, intenționat le-am lăsat deoparte. /

Despre poruncile „halal”, adică cele îngăduite

1. Deoarece am tâlcuit mai sus unele porunci ale religiei muhammedane dintre cele mai însemnate, ni se pare necesar să spunem ceva pe scurt și despre acelea care după *Curan* se numesc și se poruncesc drept *halal* (îngăduite), printre care primul loc îl ocupă ferocitatea, tirania și tot felul de barbarii împotriva oricui nu este muhammedan, dar mai cu seamă împotriva ereticilor numiți *rafazî* și *kîzîlbaş* (vezi despre ei în capitolul *Despre ereziile lor*)⁸²⁷; căci le este îngăduit să-i jefuiască, să-i răpească, să-i robească și să-i omoare. Această tiranie liberă muhammedană se bizuie pe același temei pe care Muhammed însuși și-a întărit edificiul legii, sau stăpînirii sale, și anume ca în locul minunilor să scoată sabia împotriva limbilor, așa încît aceia sau să-l mărturisească drept proroc, sau să-și răscumpere sîngele printr-o anumită impunere de bir sau, refuzînd acestea, să moară de moarte rea. Și dăruind muhammedanilor săi averile, fiii, fiicele și nevestele acelora, după judecata lui Dumnezeu, ca pe niște lucruri ale lor, ca să le întrebuințeze bine sau rău după voia lor, le-a lăsat *halal*, adică îngăduite. Mai cu seamă lucrul vreunui *ghiaur* (după cum îi numesc ei pe toți creștinii), luat prin răpire sau jefuire, li se pare lor că este mai îngăduit decît dacă ar fi cumpărat acel lucru sau l-ar fi agonisit prin lucrarea miinilor și ostenele.

2. Le este lor îngăduit să facă pace și cu creștinii pe un timp (dar numai la nevoie) și s-o respecte cu sfințenie pînă se va ivi prilejul; să-i pedepsească cu moartea pe criminalii care nu se țin de învoieli și altele. Despre acest lucru vezi mai pe larg în capitolul *Despre modul de a încheia și a călca pacea*⁸²⁸.

3. Le este îngăduit lor să aibă cinci femei cu *nikkeah* (ce este acest *nikkeah* vei vedea în capitolul *Despre rînduielile lor*)⁸²⁹, sau cum s-ar zice cu binecuvîntarea bisericească, iar țiitoare cumpărate cu preț (dar nu libere) cîte va putea îmbrăca, hrăni și cu cîte va putea

face fapta trupească. / Însă această îngăduință muhammedană se vede că este foarte dobitocească.

236

Printr-o povestire mai lungă ne vom strădui să satisfacem dorința cititorului nostru. Mai întâi se cuvine să știm că la muhammedani nevestele și țiitoarele nu sînt în altă stare decît hainele, de exemplu cămășile, căciulile stăpînului, încălțămîntea și altele care, dacă se învechesc puțin sau vor părea că nu prea sînt potrivite pe picior sau pe corp, s-au obișnuit să le dăruiască robilor sau altora, sau să le vîndă. Atît de liber se poate purta muhammedanul cu nevestele și cu țiitoarele sale, încît nici una nu poate fi mai presus în cînte, chiar dacă va naște copii. Cînd va vrea să scape de ea, dacă va fi din femeile luate cu *nikkeah*, plătind prețul *nikkeahului* se poate elibera de ea cu un singur cuvînt: *Benden boş ol* (adică „Fii liberă de mine”) ⁸³⁰ și o liberează, iar dacă va fi dintre țiitoare, i-o dă de nevastă uneia dintre slugi (dacă vrea să-i arate milă) cu *nikkeah*. De aceea nu rareori se întîmplă ca fiii slugilor și ai stăpînului să fie frați și să ia parte egală din zestrea mamei. Pe scurt, pentru divorțul bărbatului de femeie e suficient motivul că n-o mai vrea (despre aceasta vezi mai pe larg în capitolul *Despre divorț*) ⁸³¹. Dar revenim acum la expunere.

Cei care au mai multe femei și țiitoare țin cu grijă regula de a intra după rang și ordine la ele. Căci de va ofensa pe vreuna din ele și din dispreț sau din greșală nu va intra la ea în ziua sau noaptea rînduită, ci la alta, va fi obligat să dea răspuns pentru călcarea legii în fața judecății lui Dumnezeu în prezența pro-rocului lor. Ea îl va acuza ca pe un vinovat și călcător de lege și se va plînge că a părăsit-o, ca să sufere nevinovată fiind ferocitatea poștei și tirania dorinței firești. Căci dacă se scîrbea de ea, era liber s-o slobozească și să dea sfîntul divorț. De aceea bărbatul unor neveste atît de numeroase, care și-a făgăduit de bunăvoie lemnul uscat al trupului atîtor cuptoare babilonice, ca să nu cadă sub mînia lui Dumnezeu și a pro-rocului, alege pe una, cea mai mare dintre ele și cea mai credincioasă și mai ales temătoare de Dumnezeu, și-i încredințează catastiful scris cu numele și zilele rîn-

329

duite, poruncindu-i cu aceste cuvinte : „Iată condica în care sînt însemnate toate nevestele și țiitoarele mele, surorile tale, zilele și nopțile (sau orele) cu vreme, cînd i se cuvine fiecăreia să vină în patul meu. Vezi, dar, să păzești exact rînduiala și să nu te gîndești să-i aduci vreunea / jignire. Teme-te de Dumnezeu, cinstește pe proroc. Astfel, eu voi rămîne nevinovat în fața dreptei judecăți a lui Dumnezeu. Iar tu, dacă urînd sau iubind pe una, îi vei face rău alteia și vei îngădui să sufere de tirania poștei și să se chinuiască, vei căpăta osînda veșnică“. Ea, primind acest catalog și această poruncă — în fiecare zi sau cînd bărbatul aprins de focul Venerii va cere împreunare — o cheamă pe nume pe cea rînduită și, însoțind-o pînă la bărbat, îi dă drumul în dormitor. De va face ceva bărbatul cu aceea sau nu va face, pe ea n-o privește. Dar curățindu-se cu cuvintele : *Alabile djaninguz biliur* („Cu Dumnezeu, sufletul vostru știe“) ⁸³², pregătește pe alta pentru altă împreunare după cele rînduite, chiar dacă vreuna se plînge că n-a avut nici o satisfacție.

Dar poligamii sînt supuși și obligați să le poată pe toate îmbrăca și hrăni după demnitatea lor, ca nu cumva să aibă nevoie să iasă din casă în piață pentru a-și căuta de mîncare și îmbrăcăminte, sau să bată la uși străine. Iar obligația pentru îmbrăcăminte și hrana lor este următoarea : două cămăși, doi șalvari (ca să-i poată schimba și spăla), *tarpos* (adică vâlul pentru cap) ⁸³³, *iaşmak* (văluri pentru față) ⁸³⁴, *kaftan* (haina cu care se îmbracă în casă) ⁸³⁵, *faradje* (haina de deasupra pe care o poartă cînd ies din casă) ⁸³⁶, *mest-papuş* (încălțăminte) ⁸³⁷. Toate acestea nu se caută să fie de preț mai mare sau mai mic. În ce privește hrana, ele sînt obligate să se mulțumească cu trei aspri pe zi : de un aspru să-și cumpere pîine, de celălalt brînză și de al treilea luminare. Dacă vreun bărbat va putea să dea acestea femeilor sale în fiecare zi după rînduielile legii, potrivindu-și socotelile cu averile lui, de va vrea și pînă la o mie, le va lua fără împiedicare (prin *nik-keah* însă poate avea numai cinci în total, după cum am spus) ⁸³⁸.

4. Iarăși le este îngăduit ca pe femeia părăsită s-o ia iarăși, însă numai după douăzeci și una de zile, iar dacă o va părăsi după modul celor trei *dalak* (săptămîni) nu poate s-o ia iarăși decît după ce mai întîi va fi măritată după un alt bărbat. Despre care lucru vezi mai clar în capitolul *Despre divorț* ⁸³⁹.

5. Este îngăduit fratelui mai mic să ia de nevastă pe femeia fratelui mai mare, dar fratelui mai mare nicidecum s-o ia pe a celui mic.

6. Este îngăduit a cere de la Dumnezeu ceva ce se poate înțelege cu mintea / ca bun, afară de stăpînire și prorocie, care lucru nu este îngăduit nici să-l gîndești și înseamnă fărădelege. Pentru celelalte există la ei un mod extraordinar de a cere : „O, Dumnezeule, dă-mi o sută de mii de galbeni, o căruță de aur cu roțile de argint și în acea căruță o fată de doisprezece ani, împodobită cu toate bogățiile Indiei“.

7. În caz de nevoie (precum niște oștiri de strajă într-o cetate asediată) este îngăduit a se mânca toate cele necurate precum cîini, pisici, porci și altele, în locul celor curate. Însă vinul pretutindeni este oprit cu strictețe, afară de cazul cînd va fi întrebuintat ca doctorie.

8. A mânca pîinea și mîncarea oricărei religii străine și a bea apă din vasele lor, afară doar dacă va fi vreo bănuială premergătoare despre acele mîncări și băutură, în care caz trebuie să se abțină. Căci zic ei : *Nimet Allahundur*, „Mîncarea sau hrana e a lui Dumnezeu“ ⁸⁴⁰ iar nu a oamenilor.

9. La masa cuiva (este îngăduit) a veni și nechemat, ca la masa lui Dumnezeu, iar nu ca la cea a stăpînului, a cărui masă este pentru milostivire. De aceea atît muhammedanilor, dar mai cu seamă turcilor, cît și unor popoare arabe, nimeni nu se va lepăda a le da o cunună de laudă după vrednicie pentru acest mod de a primi pe străin, precum am arătat în capitolul *Despre ospitalitate* ⁸⁴¹.

10. Din mîncările permise și legume să mănînce fiecare cît, de cîte ori și în ce fel poate, sau care-i va părea mai dulce și mai plăcută. Căci zic ei că de la ceea ce Dumnezeu, după înalta sa milă, i-a dăruit

omului, deși el este nevrednic, nu trebuie omul să-și oprească sufletul său, pentru că *Djean beslemek*, adică „a hrăni sufletul”⁸⁴² socotesc ei că este una din poruncile meritorii. Dimpotrivă, dacă va avea de toate din destul, dar nu va mânca îndeajuns (însă nu așa încît să arate că bunurile sale le irosește în zadar), despre unul ca acesta afirmă că își face ofensă sufletului și-i răsplătește lui Dumnezeu cu nemulțumire.

11. Pisica se hrănește în casă, căci afară de această vietate (dintre acelea care sînt socotite necurate) pe nici una nu este îngăduit s-o hrănească la casele lor. Și acest lucru numai pentru că Muhammed hrănea un motan și-l iubea în mod special. Despre care lucru s-a vorbit în capitolul *Despre rai*⁸⁴³. Păsări, de asemenea, din cele care cîntă, numai iarna le pot ține în colivie, iar primăvara sînt obligați de lege să le elibereze. Iar aceasta pentru ca să nu fie lipsite de scoaterea de pui și să nu rămînă în temnițe timp mai îndelungat. De aceea cei ce se desfată din cale afară / cu hrănirea păsărilor nu sînt socotiți mai buni decît cei ce ghicesc în bobi, joacă table și cărți. De unde o *fetvâ* legiferează: *Kuşbazî kumarbazî olduren olur kazî*, „Pe cel ce prinde păsări și pe cel ce dă în bobi, de-l va omorî cineva va fi *kazî* (viteaz)”⁸⁴⁴. Mărturia unuia ca acesta nu e ținută în seamă deloc de către judecător și e socotit de toți că nu merită nici o încredere.

12. Postul *Ramazan* să se dezlege în caz de boală și în călătorie, dar călătoria să fie mai lungă de trei zile. Dezlegarea aceasta se numește *kaza*, adică nevoie sau constrîngere, despre care lucru *fetva* poruncește: *Kazaia riza*, adică „La nevoie se cuvine să te pleci, sau să te supui”⁸⁴⁵; dar acela este obligat ca altădată să postească atîtea zile cîte a dezlegat. Iar dacă vrea să fie desăvîrșit întru aceasta, să plătească datoria îndoit sau întreit.

Afară de acestea și altele multe, aproape nenumărate se pot aduna, care se înțeleg sub același cuvînt. Căci cîte sînt oprite, tot atîtea sînt și îngăduite. Și invers: cîte sînt îngăduite, atîtea sînt și oprite, ca cele ce-și găsesc lucruri corespunzătoare în toate religiile și legile. Iar acum se cuvine să vedem ceva și despre cele oprite.

Despre „haram“, adică despre cele oprite

Sub acest nume de *haram* ei înțeleg a fi tot ce prin poruncă dumnezeiască și prorocescă este oprit, interzis, să nu fie făcut. Sub acest nume se cuprind toate păcatele cele de moarte și cele pedepsibile (astfel obișnuiesc ei să numească pe acelea pe care noi le numim iertabile). *Decalogul*, afară de Sabat⁸⁴⁶, ei îl primesc cu desăvîșire, iar pe cele contrarii acestuia le mărturisesc că sînt oprite.

1. Mai întîi este oprit a-i atribui lui Dumnezeu paternitate, filialitate, să aibă mamă, să nască, să se nască, nume la plural și altele ; deși în *Curan* în multe locuri Dumnezeu se introduce la plural, precum : „Noi am poruncit“, „Nouă ne place“ și altele, / prin aceasta (după părerea lor) se arată măreția, iar nu pluralitatea.

240

2. Este interzis a picta în case și în locașurile de rugăciune nu numai pentru cinstire, ci și pentru înfrumusețare, icoane și chipuri de oameni, de animale, de păsări, de pești și altele. Căci, zic ei, în casa în care sînt zugrăvite chipuri, sînt hrăniți cîini sau femeile umblă despletite, îngerii nu pot intra. De aceea pe noi, pe creștini, ei ne calomniază că sîntem *putperest* adică idolatri⁸⁴⁷, pentru că în biserici și în case ne închinăm icoanelor zugrăvite cu vopsele și celor sculptate. Pe cel ce se închină și pe cei ce le iubesc sau numai se distrează cu ele îi amenință cu iadul cel veșnic. Iar celor ce pictează icoane se spune că în iad li se vor aplica asemenea munci : vor fi aduse de diavoli chipurile tuturor celor pe care ei le-au făcut cu arta picturii cu vopsele, sau a sculpturii și, după chinuri și suferințe neconținute, li se va zice lor : „Fiindcă ați făcut acestor icoane trup și chipuri, dați-le acum și suflet. Ați vrut ca niște maimuțe să imitați numele și atotputernicia lui Dumnezeu care le-a zidit și să vă lăudați cu mîndrie zicînd : «Eu am făcut omul acesta, femeia, fata, calul, boul, pasărea, peștele» și altele ; deci, introduceți-le și

suflet prin care să trăiască și să se miște". De aceea, la împodobirea caselor și la brodarea hainelor, numai flori pot să picteze sau să coase cu acul. Totuși, în biserica Sfintei Sofia (cred eu că nu fără purtarea de grijă a lui Dumnezeu) icoanele pictate cu vopsele ale Domnului Mîntuitor și ale apostolilor săi, ale Născătoarei de Dumnezeu, ale prorocilor, ale Sfîntului Ioan Înainte-mergătorul, ale heruvimilor și ale serafimilor le-au lăsat neatînse ⁸⁴⁸.

Iarăși, nu le este oprit să picteze cu vopsele naturale palmele mîinilor lui Muhammed și tălpile picioarelor, pe care au obiceiul să le atîrne pe tăblițe frumos împodobite cu aur și argint pe linia *kîble* (care caută spre Mecca, am spus în alt loc) ⁸⁴⁹, pe pereții *djeamiilor* și caselor, și atît dimineața cînd se scoală cît și după ce-și fac rugăciunile de dimineața, le cinstesc și le sărută cu evlavie de parcă ar avea să șteargă cu fața praful ce a căzut pe tăblițe. Se mai pictează pe aceeași tăbliță cu vopsele naturale trandafirul care dintru început a răsărit din sudoarea lui Muhammed. Iar în mijlocul tăbliței, cu trăsături frumoase și bine executate, e descris întreg chipul lui Muhammed, adică toate părțile trupului lui, cum se spune că au fost, precum am arătat într-un capitol special *Despre persoana lui Muhammed* ⁸⁵⁰. În cele patru colțuri ale tăbliței se scriu / cele patru nume ale celor patru succesori ai lui : Ebubekir, Otman, Omer, Ali, adăugînd cîteva versete spre lauda și proslăvirea lor. Despre ei, de asemenea, am spus ⁸⁵¹. Dintre sultanii turci numai sultanul Murad al treilea se vede că a nesocotit porunca aceasta, poruncind să se deseneze pentru înfrumusețare în palatele și odăile făcute de el chipuri de tot felul, însă numai războaie, înfrîngerile perșilor, victoriile sale și vînătorile, adică cum oștenii lui viteji săgetează lei, tigri, leoparzi, urși, lupi și alte jivine răpitoare și le omoară cu sulita, ghioaga și sabia.

Iar persanii spun că nu este oprit a picta icoane, însă este nelegiuit a le cinsti. De aceea ei sînt socotiți de turci și de arabi ca niște purtători ai păcatului unei erezii urîte. Ei pictează de la Adam pînă la Muhammed nu numai chipurile tuturor prorocilor, ci chiar pe Muhammed, afară de cap, căci în locul capului, ca nu

cumva să-i fie văzută fața, pictează o bucată de pînză albă, care parcă acopere capul și fața lui. Căci ei zic că trupul lui Muhammed deși cu asemănarea diferitelor părți ale trupului nu se deosebea de trupurile celorlalți oameni, însă frumusețea feței lui, datorită luminii dumnezeiești care o lumina, era inefabilă, de neasemuit, așadar nu poate fi pictată.

3. Pe *riaia*, adică supus⁸⁵², de orice religie ar fi, în afară de birul cu care este impus, este oprit să-l obișduiești, să-l necinstești, să-l omori, sau să-l întărești și să-l strîmtoarezi într-alt fel. În *fetvā* se spune: „Sufletul lor e ca sufletul nostru, trupul lor e ca trupul nostru, bunurile lor ca bunurile noastre, deci trebuie păziți și apărați“. Pentru un creștin care se află în supușenia lor, de va fi omorît de o mie și unul de muhammedani, legea *Curanului* poruncește să fie pedepsiți cu moartea toți ucigașii dacă ceilalți nu vor arăta care dintre ei l-a rănit primul. Eu însumi am văzut nouă ieniceri care au fost înecați în urma hotărîrii judecătorești pentru un singur grec și încă țaran. Ei n-au putut tăgădui omorul, dar nădăjduind că pentru un singur *ghiaur* nu vor fi executați nouă musulmani (poate că nu cunoșteau această rigoare a legii), au spus în fața judecătorului că toți laolaltă l-au omorît și nu pot ști cine l-a rănit mai înainte și cine pe urmă. Și, așa, după cum am spus, toți nouă au fost osîndiți la moarte pentru un singur supus. Așa zice *fetva*: „Ochi / pentru ochi, mînă pentru mînă și dinte pentru dinte“ și altele.

242

4. Este oprit de a avea de neveste două surori deodată, deși nu este oprit ca doi frați să ia două surori. Iarăși este oprit ca femeia fratelui mai mic să se mărite după fratele cel mai mare; totuși nu-i este oprit fratelui mai mare să vadă pe femeia celui mai mic, dar celui mai mic îi este interzis să vadă pe femeia celui mai mare.

5. Este oprit a lua de nevastă pe soră, fiică, nepoată (adică fiica fratelui sau a surorii) și mătușă, de asemenea și două surori deodată, după cum am spus ceva mai sus. Însă murind cea dintîi, de va fi mai mare cu vîrsta, poate s-o ia pe sora cea mai mică după ea, iar

de va fi cea mai mică mai întâi, nu se cuvine a o lua pe urmă pe cea mai mare.

6. Pe cea liberă nu se cuvine s-o ia țiitoare, nici pe roabă, dacă va fi fost eliberată chiar de el sau de altcineva. Iarăși *sutkarindaș*, fratele și sora de lapte⁸⁵³, adică cei care în pruncie au supt laptele de la pieptul aceleiași doice, nu se pot căsători. La fel un bărbat nu-și poate lua de nevastă pe fiica doicii sale.

7. De oricare femeie străină, soție, fiică, roabă sau prizonieră nu este îngăduit nici să te atingi, nici să o privești. Iar de va fi fetiță mai mică de șapte ani, adică înainte de vârsta potrivită pentru împreunare, atunci nu se oprește și ele pot umbla în școlile mixte. Iarăși, zic ei că este cel mai greu păcat ca bărbatul să privească trup gol de bărbat sau băiat, afară de picioare până la genunchi și trupul de la cap până la brâu, deși dobitocia pentapolitanilor o îmbrățișează mai mult decât Iupiter pe Ganimede⁸⁵⁴.

8. Vin nu se îngăduie a gusta nici o picătură, iar excesul de celelalte băuturi bețive este oprit numai dacă ești beat, afară de cazul când vor fi întrebuințate ca leac. De ce este vinul oprit așa de strict la muhammedani, afară de cauza pe care am arătat-o în capitolul *Despre suirea lui Muhammed la cer*⁸⁵⁵, unde pentru prima dată i s-au spus lui de Dumnezeu că-i este oprit lui și urmașilor săi, se mai invocă alte două rațiuni, una chiar din *Curan*, iar pe alta din cartea *Muhammedie*. Cea care se aduce din *Curan** e așa : Se zice că Dumnezeu a trimis doi îngeri (dintre care unul se numea *Arut*, iar altul *Marut*) ca să judece pământul întru dreptate și să-l stăpânească⁸⁵⁶. Venind la aceștia o femeie frumoasă la față / ca să ceară dreptate, i-a chemat după aceea la ea la masă (ospăț) și le-a dat vin (pe care Dumnezeu însuși le poruncise să nu-l bea). Îngerii, bînd vin și ajungînd beți și fără de minte din cauza lui, au ispitit-o spre amestecarea trupească și ea a îngăduit, însă cu condiția ca unul s-o facă să se suie la cer, iar altul să se coboare. Și astfel purtînd-o îngerii, femeia aceea s-a suit la cer. Dumnezeu, văzînd-o și cu-

* *Coran*, II, 102.

noscînd dreptatea pe care o avea, a prefăcut-o într-o stea numită, se zice, *Luceafăr* (purător de lumină), ca și printre stele să fie la fel de frumoasă cum era pe pămînt printre celelalte femei. Iar îngerilor acelora le-a dat pedeapsa să stea spînzurați cu capul în jos într-o fîntînă babilonică foarte adîncă pînă la sfîrșitul lumii.

Altă cauză este aceea care spun că s-a întîmplat mai înainte de a se sui Muhammed la cer. Muhammed, văzînd odată doi oameni sărutîndu-se unul pe altul și dîndu-și binețe, a întrebat pe cei ce treceau alături care să fie cauza unei veselii și dragoste atît de mare între cei doi oameni, iar ei i-au răspuns că acei oameni au băut vin și, veselindu-se, se îmbrățișează astfel unul pe altul. Auzind acest lucru, Muhammed a lăudat foarte mult vinul zicînd : „Ce lucru mîngîios și necesar conviețuirii omenești și de folos este vinul“. După un ceas, întorcîndu-se iarăși acolo, a văzut pe unul din ei mort și pe mulți oameni făcînd tulburare și legîndu-l pe celălalt și ducîndu-l la judecător. Întrebînd iarăși cauza omorîrii aceluia și a tulburării oamenilor, i-au răspuns că cei doi pe care cu puțin mai înainte i-a văzut îmbrățișîndu-se frățește și i-a lăudat, după multă băutură înnebunind, au început a se certa și unul a omorît pe celălalt. Atunci Muhammed, transformînd laudele cele dintîi ale vinului în huliri, a zis : „O, de-ar opri Dumnezeu oamenilor întrebuițarea acestei băuturi“. Și a fost auzită de Dumnezeu această rugăciune a lui. De aceea, cînd s-a suit la cer, vinul i-a fost interzis lui și urmașilor lui.

Totuși socotesc că tuturor este cunoscut că neamul turcesc e cel mai bețiv dintre toate popoarele. Foarte puțini se vor găsi, dar mai cu seamă dintre oamenii de rînd, care să nu-și umple gîtlejul deschis zilnic atît cu vin de struguri, cît și cu cel arzător. Spre a înlătura acest păcat, cei mai iscușiți în lege au născocit o mie de chițibișuri și subterfugii. Mai întîi zic : „Fiîndcă bînd vin se face un păcat așa de înfricoșat, nu se cuvine a zice că este bun vinul, sau beția, sau a preainălța veselia venită / de pe urma lui cu laude“. Dar aproape toți poeții sînt împotriva acestei sentințe

și își pun toată iscusința și toată frumusețea artei nu în altceva decât în lauda vinului, nerușinându-se a pune vinul mai presus decât băutura raiului (zisă *kevser*)⁸⁵⁷, prin adăugirea numelui *Nur* (care în *Curan* înseamnă strălucire dumnezeiască)⁸⁵⁸, a-l numi *abihaia*t (apă vie)⁸⁵⁹, a-i atribui titlul și lucrarea aceluia și altele asemenea. Există un preaslăvit verset al sultanului Murad care fiind într-adevăr căpetenia bețivilor, bătîndu-și joc de cei ce mînceau suc de mac și fumau tutun (dintre aceștia i-a mers vestea că a omorît pînă la 14 000 în tot imperiul său)*, zice acestea: *Ehlikeif olmak istersen bade nuş ol, bok ieme*, „Dacă vrei să fii cinstitor al veseliei, bea vin, dar murdărie nu mîncă”⁸⁶⁰ (murdărie înțelegînd că este suc de mac și alte bomboane stupefiante)**. Iarăși unii, vrînd să prefacă în oțet vinul din stomacul lor (căci oțetul de vin le este îngăduit), după ce beau paharul îndată ling sare, iar dacă picură pe caftan, îndată presară locul cu sare, prin care lucru mințindu-se, maschează vinul care se prefacă în stomacul lor și mai ales în vinele lor în oțet, și din oprit devine îngăduit.

Să guste vinars sau alte spirturi îmbătătoare (parfumi) nu-i nimic, dar dacă vor bea pînă la beție, socotesc că vor lua pedeapsă de la Dumnezeu, nu pentru întrebuintărea acelei băuturi, ci pentru beție, iar dacă se va întîmpla să fie prinși și de judecător, vor fi pedepsiți. Căci orice lucru oprit dacă va trece prin foc (ca spirtul de vin) și se va filtra prin alambic, socotesc că se curăță de orice spurcăciune și necurăție și din necurat devine curat.

9. Este oprit a mîncea mortăciune, nejunghiat și sînge ; nu se îngăduie femeilor să înjunghie nimic și se interzice a mîncea cele junghiate de femei.

10. Carnea de porc este interzisă, afirmă ei, la fel ca vinul. Cîinele, pisica, șoarecele, broasca, cioara sau graurul și corbul precum și alte carnivore și omnivore sînt socotite necurate și de aceea nu este îngăduit a le mîncea. Iar tătarii, pentru că mănîncă atît carne de cal

* D. Cantemir, *Incrementa...*, III₂, 6, 20.

** *Ibidem*, III₂, 6, 19.

cît și de cămilă, se numesc de către turci mîncători de cadavre. E o ofensă adusă turcilor din partea unor scriitori creștini care au transmis că mîncă și ei carne de cămilă. Acest lucru se petrece numai la arabi, însă de nevoie se hrănesc și cu lapte de cămilă, la fel ca și cu cel al vietăților și dobitoacelor neoprite. Căci astfel de / vietăți la toți muhammedanii se numără printre cele scîrnave; despre ele vezi în capitolul următor. Iarăși, nu este îngăduit să ucizi orice vietate patrupedă și zburătoare care nu e de folos nici spre mîncare, nici spre altă treabă, nici aduce vreo daună oamenilor, precum e păianjenul, furnica, broasca, musca de casă și albina cea aducătoare de miere și alte mici vietăți și insecte care provin din buruieni și din pămînt. Mai cu seamă despre păianjen circulă istoria că Amavia halife ⁸⁶¹, aflîndu-se cu flota sa într-un golf oarecare și vrînd dimineața să întindă pînzele și să se ia după inamic, cînd a văzut un păianjen care-și întinsese pînzele sale de la catargul unei corăbii pînă la alta, a petrecut cu răbdare în golf seara, nevrînd a-i rupe pînzele, fiindcă avea un vînat gata înaintea ochilor săi. Iar a doua zi a văzut flota numeroasă și puternică a inamicului ce se arătase, împotriva căreia, dacă ar fi ieșit din golf, n-ar fi scăpat de primejdie. De unde a judecat că după rînduiala lui Dumnezeu păianjenul i-a pus piedică corăbiilor lui și ca niște ancore noi l-a reținut în golf. În cartea *Curan* este un capitol special *Despre păianjen*, unde se citesc multe despre el *.

11. A lua camătă sau venit de la banii săi e, mai mult sau mai puțin, o faptă nelegiuită și eu socotesc că pe bună dreptate. Cămătarilor și schimbătorilor de bani la judecată nu li se acordă nici o audiență, mărturiei lor nu li se dă nici o crezare și hotărîsc că ei nu merită nici un respect prietenos. Spre păcatul de neșters al hulirii și nesocotirii e de ajuns să-l numești pe cineva cămătar și să arăți că într-adevăr așa este, căci ei zic că între fur și cămătar e deosebire numai de nume, dar nu și de faptă. Totuși au născocit unele șiretlicuri; la adăpostul lor poți și cămătări și scăpa de nume de

* *Coran*, XXIX, 41.

batjocură. Mai întâi, dacă cineva vrea să dea altuia bani cu camătă mare, adică să-i dea o sută și să-i ia două, o sută-i numără cu martori, iar pentru camăta celeilalte sute de galbeni adaugă un lucru oarecare de un preț foarte mic și-l întreabă pe cel ce se împrumută, dacă vrea să cumpere de bunăvoie acel lucru pentru o sută de galbeni. Iar când acela s-a învoit, deja crima se transformă în virtute și răutatea în binefacere, pentru că după *fetvā* există [regula] *Kavl şerii* (învoiala sau contractul e drept și din dreptate este)⁸⁶². De aceea în zapisuri camăta nu se pomeneste niciodată, ci numai banii împrumutați și marfa pe care / a cumpărat-o cu atât și atât. Iarăși, nu este oprit a lua camătă la banii bisericești, pentru că acei bani nu se adună pentru folosul particular, ci pentru cel public și pentru lucruri dumnezeiești, adică trebuie să se cheltuiască pentru milostiviri, îndestularea săracilor, ospătarea străinilor, doctorirea bolnavilor, învățătura celor ce umblă la școală, repararea templelor și a celor ce sînt pe lîngă ele și altele asemănătoare cu acestea. Chiar și banii orfanilor pot fi dați cu o anumită camătă celor ce fac negoț, pînă ce orfanul va ajunge la vîrsta priceperii, pentru ca să aibă de unde se hrăni, îmbrăca, iar cantitatea banilor să nu se micșoreze. Dar aceasta numai pînă cînd, după hotărîrea judecătorească, a ajuns la vîrsta desăvîrșită (cînd trebuie să arate cu martori buni și siguri că a putut lua fecioria unei fete slave și și-a făcut pe deplin treaba de bărbat); atunci, acei bani părintești i se dau lui și i se poruncește să înceteze cu cămătăria.

12. Orice vînătoare, dar nu și pescuitul, le este interzisă, deși sub pretext de plimbare și pentru a se odihni de multe treburi sultanilor și celorlalți demnitari pe care apasă treburile publice le poate fi îngăduită o dată pe săptămîină, căci după altă *fetvā* lor li se poruncește să nu ofenseze natura și puterile firești (afară de osteneala erotică), căci sănătatea sultanilor și a miniștrilor e socotită drept sănătatea poporului.

13. Este oprit a umbla fără de treabă, a trîndăvi, a dormi mai mult decît se cuvine, dar mai cu seamă în timpul rugăciunii.

14. Este interzis a grăi fleacuri, a spune povești care n-aduc nici un folos celor ce le ascultă, sau a vorbi în chip desfrînat alte lucruri necuviincoase și neroade, și cu atît mai mult a le face.

15. Este interzis a face cheltuială mai mare decît cere nevoia și decît poate suporta averea omului. Iarăși, legea muhammedană interzice să porți haină de mătase, țesături din fir de aur și argint, inel și brîu de aur (o, dacă le-ar interzice și cea creștină !). Uneori întrebuintează acestea și bărbații, însă numai în public, de dragul pompei și pentru împodobirea curții sultanului, și anume toți camerierii și ceilalți care fac serviciu în curtea interioară, și chiar sultanul ; însă ele sînt îngăduite mai mult de legea politică, dar nu de cea a prorocului.

16. Este interzis, ba chiar, socotesc ei, este o nebunie să dai bisericii ceea ce este necesar în casă sau, fiind sărac, să dai milostenie cu dărnicie. /

17. Este interzis să vorbești fără nici o nevoie altă limbă decît araba sau cea maternă. Ei cred însă că la nevoie nu se impune nici o lege. De aceea, după *fetvâ*, se zice : *Kazaia riza*, adică „Se cade să cedezi sau să te supui nevoii“ ⁸⁶³.

18. Orice fel de joc, adică dansul, jocul de petreceri, tablele și altele sînt interzise. Iar dacă asemenea jucători sînt prinși de judecător, se pedepsesc cu biciurile, afară de jocul de șah, cu condiția ca în momentul cînd vor auzi strigătul și chemarea poporului la *djeamie* să-l părăsească îndată. Dacă nu vor proceda așa, și acest joc li se va socoti ca unul din cele oprite.

19. În ce privește muzica, ezită : cea vocală, în chip vădit, nu vor să fie interzisă, dar despre cea intrumentală spun unii că este oprită. Însă toți sînt de acord că *Idriz*, adică Enoh a fost inventatorul muzicii, atît al celei vocale, cît și a celei instrumentale, și al măsurii (timpului) întrebuintate în muzică, și că prorocul David cînta cu instrumentul *zebbur*, adică psalterion și cu amîndouă felurile de muzică înălța mulțumire și laude lui Dumnezeu. De unde, tîlcuiesc cei mai învățați, muzica este îngăduită ca un lucru ceresc. Dar spun că în timpul rugăciunii trebuie în orice chip respectată tă-

247

cerea, altfel din îngăduită s-ar preface în oprită. Mai spun că este permis instrumentul numit *nei* (nai, adică fluiere)⁸⁶⁴, pentru că însuși Muhammed se desfăta cu el.

20. Sînt interzise clopotele și orologiile mari din orașe pentru că bătaia ceasurilor se aseamănă cu trasul clopotelor de la bisericile creștine. Și este într-adevăr de mirare cum de în întregul Imperiu turcesc numai Filippopole din Tracia are în turn un orologiu mare pîna acum.

21. Este interzis în timpul războiului a-ți tăia unghiile și a-ți rade vârful capului. Prima pentru că unghiile se socotesc a fi o armă naturală a omului, cu care poate prinde și sfîșia pe inamic; a doua pentru că, de i se va întîmpla cuiva să fie ucis de inamic, să aibă inamicul de ce să apuce și să ridice capul, ca nu cumva, fiind părul ras, să fie nevoit să-l ridice cu sulita sau cu ghioaga.

Cu acest prilej socotesc că motivul pentru care cedează inamicului este ca să-l înfurie și mai mult asupra mucenicului care și-a împlinit datoria și să înmulțească batjocura asupra unui trup muhammedan. Povești mincinoase și vorbe desfrîinate asemenea acestora sînt la ei aproape nenumărate. Dar fiindcă nu sînt așa de însemnate am oprit cu plăcere condeiul de la scrisul aceluia. /

Despre „mekruh“, adică despre cele scîrnave

Sub numele *mekruh*⁸⁶⁵ se înțeleg toate cele care după rînduiala legii nu sînt definite nici ca îngăduite nici ca oprite, dar pe care natura însăși le arată drept urîcioase și neplăcute sufletului, sau părăind a fi astfel. Dintre ele cele mai însemnate se arată a fi acestea:

1. Îmbrăcămintea, vasul și orice altceva de folosință curată sau un lucru murdărit de urină, excremente sau altă materie scîrnavă, astfel încît nu poate fi spălat cu apă caldă și cu săpun fie pentru că absoarbe prin pori

umezeala necurată, ca de exemplu un vas de lemn, de lut și altele, fie pentru că s-ar strica dacă sînt spălate ca, de exemplu, o haină scumpă de catifea etc.

2. Calul, măgarul, leul, pardosul, lupul, vulpea ș.a. ; păsările și jivinele necunoscute și peștii necunoscuți sau insectele terestre și marine ca, de exemplu, lăcusta (deși la arabi este un fel de lăcustă de mărimea vrăbiilor pe care ei o mănîncă cu îngăduință⁸⁶⁶ ; eu socotesc că acestea sînt acridele pe care și sfîntul Ioan le mîncea în pustie, precum ne învață pe noi *Sfintele Evanghelii*), broaștele rîioase, broaștele țestoase terestre și acvatice și altele.

3. Untdelemnul, mierea, untul de vacă și orice lichid în care va cădea un șoarece sau un alt animal necurat și se va îneca este spurcat. Se spune că odată a fost o discuție dacă musca picată în mîncare este *mekruh* sau nu. Cercetînd, au judecat că un asemenea rău este inevitabil, mai ales acolo unde e clima caldă și se află foarte multe muște, deci au legiferat că musca nu este din cele spurcate, însă aduce tulburarea stomacului. Această expresie se întrebuiința ca zicală spre a demonstra că nu trebuie disprețuit dușmanul chiar dacă e foarte neputincios, căci deși nu poate face nici un rău, cînd află prilejul poate pricinui o anumită neliniște și tulburare. /

4. Este lucru scîrbos să hrănești în casă și să te atingi de cîini, ciori și alte jivine necurate, asemenea lor, paturpede și zburătoare (afară de pisică).

5. Este lucru scîrbos să iei mîncarea cu mîinile nespălate, sau chiar spălate dar cu stînga, și a nu-ți spăla gura și mîinile după mîncare.

6. A mîncea rață, gîscă, găină și alte păsări de casă care înghit toate necurăteniiile, mai înainte de a le ține și hrăni cel puțin trei zile în cuști sau în alt loc curat, ca să mistuie în stomac materia aceea necurată pe care a înghițit-o mai înainte și s-o arunce afară cu găinațul, este lucru scîrnav. Iar stomacul, mațele, bojocii și capul oricărei păsări este oprit a le mîncea. Dacă, pentru a-i smulge mai repede fulgii, o pasăre a fost băgată în apă fierbinte mai înainte să fi fost golită de măruntaie, nu este îngăduit să mănînce nimic din ea.

7. Orice jivină prinsă de câini și sfișiată, deși este îngăduită, e socotită a fi lucru spurcat.

8. Nu e voie a-ți scobi urechile sau dinții cu o scobitoare străină. Iar dacă cineva din nesocotință face acest lucru, scobitoarea trebuie apoi frântă ca să nu mai fie întrebuințată de nimeni.

9. E lucru scîrbos, judecă ei, să-ți piepteni barba (pe care o au întotdeauna în cinste și o socotesc aproape sfîntă) cu un pieptene care are un dinte sau mai mulți rupți.

10. Pe lîngă acestea mai hotărăsc ei că este lucru nu numai scîrbos, ci și *djeaiz*, adică necuviincios⁸⁶⁷, ca cineva să facă rugăciunea cu *mestii* sau încălțăminte (papucii) rupți (însă numai dacă gaura va fi așa de mare încît vei putea băga două degete). Căci socotesc că praful ce pătrunde prin acea gaură întinează *abdestul* și face ineficace spălarea și curățirea ; de aceea, dacă vreun sărac nu poate avea încălțăminte negăurită sau nouă, i se poruncește ca la toate orele de rugăciune să înnoiască *abdestul* și să facă rugăciunile *namaz* desculț.

11. De asemenea, este lucru scîrbos ca mustățile celui ce mănîncă să se moaie în lingură, sau ale celui ce bea, în pahar. De aceea, cei tineri, care-și lasă mustăți pentru frumusețe, le răsucesc cu grijă ca să nu se lase pe buze, iar cei mai în vîrstă s-au obișnuit să le disprețuiască pe cele tinerești și le scurtează puțin cu foarfecele. /
250 *Ulema*, adică învățații sau dascălii le rad chiar la jumătate, căci am arătat în capitolul *Despre păcătuirea lui Adam*⁸⁶⁸, că mustățile s-au născut din murdărie.

12. Este urîcios a lăsa unghiile netăiate (afară de cazul cînd se află în campanie împotriva inamicului sau vor fi în război). Am arătat în alt loc că ele trebuie tăiate o dată pe săptămîină, iar că cele tăiate nu se aruncă la pămînt, ci se pun în sîn, este una din poruncile *sunnet*.

Acestea sînt deci cele mai însemnate porunci negative și afirmative ale legii muhammedane pe care terminîndu-le, să ne apucăm de explicarea altor rînduieli ale religiei acesteia, după cum se vede că cere însăși ordinea cuvîntului. /

DESPRE ALTE RÎNDUIELI ALE ACESTEI RELIGII

CAPITOLUL ÎNTII

Despre „dugun“, adică despre
nuntă (după cum se numesc
toate serbările ce urmează)

Cu numele de *surr* se arată printr-o vorbă arabă (care mai simplu se zice *dugun*)⁸⁶⁹ o manifestare generală a bucuriei, veseliei, prăznuire, iar cel mai frecvent zilele de nuntă ; de unde numirile *sunnet duguni*, sărbătoarea tăierii împrejur, *nikkeah duguni*, sărbătoarea sau veselia nunții și *esîr duguni*, sărbătoarea ce se face la eliberarea unui musulman din sclavie. Vom spune pe scurt cum se sărbătoresc acestea la muhammedanii otomani cu care am avut de-a face neconținut mult timp.

Despre îngerii păzitori ai băieților

Băiatul muhammedan înainte de a ajunge la vârsta de opt ani nu este tăiat împrejur. Iar dacă i se va întâmpla să moară în acea vîrstă nici o îndoială nu poate fi despre mîntuirea sufletului lui din cauza netăierii împrejur. Căci ei cred că Avraam la o asemenea vîrstă l-a tăiat împrejur pe Isaac și pe Ismail și odată cu ei pe încă doi îngeri despre care cred că fiind puși chiar de la nașterea lui (a lui Ismail) să-l păzească și să-l ferească de orice păcat (pentru că băiatul încă n-avea uzul de-săvîrșit al minții) au păzit atît de stăruitor și cu grijă sufletul băiatului neîntinat, încît el era într-o stare de fericire și se arăta și umbla în fața lui Dumnezeu ca un al treilea înger între ei⁸⁷⁰.

Cînd ajunge copilul la al cincilea an de vîrstă, dacă este băiat este dus cu mare pompă și veselie la *hodje* (învățător), iar dacă e fată la *usta hatun* (învățătoare)⁸⁷¹, ca să învețe a broda flori cu acul. Băiatul este împodobit cu haine care strălucesc de aur și argint, apoi i se pune pe cap, în loc de cunună, o *takie* (un fel de șapcă)⁸⁷² împodobită cu mărgăritare și alte pietre prețioase și cusută cu broderii / de Frigia⁸⁷³ și fiind el călare pe un cal prea ales și foarte împodobit, înaintea lui merg toți băieții acelei *mekteb* (școală, căci așa se numește locul unde li se arată primele litere)⁸⁷⁴ cîntînd versuri armonios compuse și roagă pe Dumnezeu să-i ajute să învețe literele și prin acelea să priceapă *Curanul* și legea lui Dumnezeu și rînduielile prorocști. Iar casnicii și rubedeniile lui, unii ținînd calul de frîu, alții urmîndu-i doi cîte doi, ocolesc cîteva ulițe mai largi și mai populate, urmați de o muzică, cu timpane și cu alte instrumente zgomotoase. Și astfel adus la școală este predat lui *hodjea*.

Sărbătorirea circumciziunii

Iar cînd se va împlini al optulea an al vîrstei lui, sau și mai mult, chiar pînă la al treisprezecelea, căci nimic nu se opune, se face același cortegiu. Însă copiii de demnitari s-a obișnuit să facă sărbătorirea tăierii împrejur, cu mare cheltuială, cu trei zile înainte de vineri (căci în acea zi trebuie să fie tăiat împrejur), iar la cei ai sultanului și cu 40 de zile (despre acest lucru vom vorbi clar mai jos). Întorcîndu-se deci acasă, cei mai bogați și boierii au obiceiul să adune trei, cinci sau, dacă pot, chiar pînă la douăzeci de băieți săraci, ca să-i taie împrejur și pe ei împreună cu fiii lor (căci dacă are fii mulți, tatăl se silește să fie toți circumciși împreună, pentru ca să n-aibă cheltuieli mai mari) și astfel îi introduc pe toți într-una sau două odăi frumos așternute, unde e gata un chirurg foarte iscusit în această artă, care dezbrăcîndu-i pe toți, îi culcă la rînd pe așternuturile lor. Chirurgul acela are un instrument cu care, întinzînd mai întîi pielea mădularului de cir-

cumcis, o prinde ca în niște clește și o strânge tare ca să nu se retragă îndărăt. Dacă vede copilul palid de frică și plângînd, ca să-i ia frica, se prefacă că va amîna circumcizia pentru o altă zi și ținînd gata bomboane dulci sau simplă miere, pe neașteptate taie partea de piele ce iese din clește. Dacă băiatul vrea să țipe simțînd acest lucru, chirurgul îndată îi unge buzele cu miere sau cu altceva dulce, pe care copilul lingîndu-le și amestecînd durerea cu dulceața, se potolește și încetează plînsul. După terminarea circumciziei, prietenii și vecinii care sînt chemați la această sărbătoare aruncă în patul băiatului daruri, care cum vrea și poate, pentru ca acela văzîndu-le să capete / mîngîiere și să uite durerea.

253

Sărbătorirea circumciziei la fiii de sultan

Acestea sînt condițiile generale ale circumciziunii fiilor de muhammedani. Iar la circumciziunea fiilor de sultan, se trimit cu șapte luni înainte decrete în tot imperiul prin care se fixează ziua sărbătoririi *sunnetului* și se poruncește tuturor celor ce sînt în dregătorii ca personal sau prin *kapukehaiasi* (locuitorii lor pe lîngă Poartă)⁸⁷⁵ să trimită daruri demne de un fiu de sultan. Ultimul pașă nu poate aduce un dar mai mic de 5 000 de taleri, iar vizirii și alți pași care se numesc *beglerbeg*⁸⁷⁶ trebuie să aducă nu mai puțin de 25 000 de taleri; dacă va aduce mai mult nu e nici un rău, numai cu un dar mai mic să nu se arate. Domnii din Moldova și Muntenia se obligă să aducă daruri mai mari decît toți vizirii și pașii, depășind suma de 60 000 de taleri⁸⁷⁷. Iar de vor da mai puțin, vor cădea în disgrație și vor cunoaște în fel și chip urgia pierderii demnității lor.

Atunci se fac jocuri publice și se aprind artificii noaptea. Pretutindenii sînt pregătite mese, aranjate după condiția și starea celor ce stau la ele. De se vor înîmpla să fie prezenți soli extraordinari ai stăpînitorilor creștini pe lîngă Poartă, îi invită și pe ei la acea sărbătoare, nu din respect, ci pentru a primi daruri de la ei; lor li se întinde o masă separată de alții și-i

347

cinstesc ceremonios pe cei ce şed, după demnitatea stăpînitorilor lor. Însă totdeauna ambasadorul francez e preferat tuturor (după cum vom vedea în capitolul *Despre ambasadorii ce se află pe lângă Poarta otomană*)⁸⁷⁸. Aşa se petrece circumciziunea copiilor născuţi la musulmani.

Circumciziunea celor ce au acceptat credinţa muhammedană

Iar dacă cineva dintre creştini sau dintre iudei sau din alte religii, convertindu-se la credinţa muhammedană, trebuie să se circumcidă, merge mai întâi la vizir în divan (dacă acest lucru se va întîmpla unde se află vizirul), în alte părţi înaintea paşei (guvernatorului), iar în lipsa lui este adus la *kadi* (judecătorul provincial), îmbrăcat în hainele sale. Deci, înfăţişîndu-se vizirului (rareori se întîmplă în faţa sultanului, numai dacă va fi o persoană care să fie socotită că merită prezenţa sultanului), scoţîndu-şi îndată căciula din cap o aruncă el însuşi la pămînt şi declară că doreşte să accepte muhammedanismul şi că cere acest lucru. Iar cei iscusiţi în limba turcă fac ei înşişi mărturisirea credinţei. Dar cei de acest fel nu sînt primiţi de îndată, ci sînt trimişi la *ceauşbaşi* ca să fie cercetaţi a doua zi cu grijă, dacă n-au fost beţi ziua trecută, cînd doreau / credinţa muhammedană, şi nu şi-au pierdut cumva mintea. Căci pe cei beţi şi pe cei lipsiţi de minte îi socotesc la fel (frumos lucru cu adevărat), de aceea celor ce se află în această stare nu li se dă crezare. Iată de ce şi cel care vrea să accepte credinţa e întrebat şi a doua şi a treia zi de trei ori dacă doreşte cu toată inima şi cu tot sufletul să accepte credinţa muhammedană. Şi dacă se va constata că omul acela e lipsit de minte şi suferă de multă vreme acea vătămare, e trimis acasă necircumcis (căci muhammedanii socotesc că musulmanii care au înnebunit şi şi-au pierdut mintea în vreun fel oarecare sînt mîntuiţi ; iar pe lângă aceasta mai cred că posturile şi rugăciunile şi celelalte porunci ale credinţei muhammedane le fac şi le împlinesc în locul lor îngerii).

Dar dacă a doua zi creștinul sau evreul va spune că ieri a fost beat și nu ține minte nimic din cele făcute sau făgăduite, e bătut cumplit și peste cîteva zile (după hotărîrea judecătorului) i se poruncește fără de omenie și groaznic să împlinească ceea ce a făgăduit. Dacă va suporta bătaile cu răbdare și va declara neînduplecat că vrea să rămînă în religia sa, că nu ține minte să fi făcut o astfel de făgăduință și că era beat, i se poruncește de către judecător să aducă doi martori muhammedani, care să declare că în acea zi l-au văzut beat sau că băuse mult vin. Și se află asemenea săraci muhammedani, mari băutori de vin, care pentru bani mulți, și cu nădejdea de a primi vin din destul, aduc lesne o astfel de mărturie. Dar dacă a fost într-adevăr beat în acea zi și știe că a fost văzut în acea stare de beție de unii dintre muhammedani, sau a băut împreună cu ei, e silit să spună anume că a băut cu cutare sau cutare musulman atîta vin în acea zi încît s-au îmbătat. Aducîndu-i pe aceia în fața judecătorului îi întreabă dacă au văzut pe cutare om în cutare zi bînd vin sau beat. Și dacă se vor lepăda de acel lucru (căci se tem ca pentru o astfel de purtare să nu ia pedeapsă de la judecător), sînt obligați să se jure punînd mîna pe *Curan*. Însă dacă nu vor vrea să facă nici acel lucru, atunci li se poruncește să arate sub jurămînt adevărata mărturie și anume dacă într-adevăr l-au văzut pe acel creștin în cutare zi și ceas bînd vin și fiind beat. Atunci acei martori sînt pedepsiți cu șaptezeci și una de lovituri de toiag, adică bice de lemn, iar creștinul este lăsat liber, dar nu fără /

255

Iar dacă și a doua zi și a treia zi va declara același lucru și va mărturisi că vrea și dorește credința muhammedană este iarăși dus la vizir și la judecător, unde ridicînd degetul arătător al mîinii drepte face mărturisirea credinței⁸⁷⁹ și astfel, dezbrăcîndu-se de hainele sale, se îmbracă în haine noi, după ce i s-a pus pe cap turbanul făcut după obișnuința lor. Și încălecînd pe un cal foarte împodobit, i se dă în mîna dreaptă o săgeată, care înseamnă ridicarea degetului arătător, semnul unicității dumnezeiești, în care trebuie el de acum

să creadă. Și astfel, cu mare pompă, iese din curtea vizirului și e purtat pe ulițele creștinilor (dacă cel convertit la muhammedanism a fost creștin), sau evreilor (dacă a fost evreu), cu muzică și cu timpane, urmînd o ceată mare de nobili și de ofițeri. Și revenind la casa unde trebuie să se taie împrejur, se circumcide după rînduiala spusă mai sus. Iar dacă un creștin, nici beat, nici ieșit din minți, va zice o dată măcar și în glumă în fața a doi turci că vrea să fie musulman și nu va putea dovedi ieșirea din minți sau beția cu doi martori musulmani și va tăgădui neînduplecat, nu poate avea nici o nădejde de mîntuire, ci trebuie sau să-l mărturisească pe Muhammed, sau să sufere moartea.

O istorioară pioasă și plăcută

Pentru cei curioși, dar mai cu seamă pentru oamenii evlavioși, voi relata ca exemplu o istorioară căreia eu însumi îi sînt martor ocular, de unde să cunoască toți creștinii ortodocși cît de nenorocită este petrecerea creștinilor (dar mai cu seamă a grecilor) care gem acum sub jugul turcesc și muhammedan.

La porțile cetății Constantinopol (care acum se numesc *Paşa kapısı*, adică „Porțile pașilor“, în vechime *Χρυσόπολις*)⁸⁸⁰ se afla un grec tînăr de șaptesprezece ani, cu numele de Nicolae⁸⁸¹, foarte frumos, tînăr cu un chip de înger, care vindea în prăvălia tatălui său untdelemn, migdale și altele, cum au bacalii, adică băcanii, obiceiul să vîndă. Iar în față, peste drum de acea prăvălie, sta garda ienicerilor care păzesc porțile. Deci unul din ieniceri, răpit de bunăcuviința și de frumusețea acelui tînăr, îi cerea neconținut împlinirea dragostei neîngăduite și sodomite. Cînd însă a văzut că nimic nu reușește cu cuvinte perfide și cu multe promisiuni, dragostea nemăsurată i s-a schimbat într-o ură extremă și a început a născoci mii de șiretlicuri pentru curmarea vieții tînărului. / Și iată cum și-a început lucrul
256
acel om foarte rău: a scris pe o hîrtie alfabetul și s-a prefăcut că vrea să-l învețe fără plată literele turcești și *rakkam*, adică meșteșugul număratului⁸⁸², sau cum

zicem de obicei aritmetica (pe care e nevoie s-o știe mai întâi cei ce fac negoț).

Nicolae, necunoscînd înșelăciunea (sau harul lui Dumnezeu împletindu-i astfel cununa muceniciei), a început să învețe de la ieniceri a citi alfabetul și numerele aritmetice. Agerul și sîrguinciosul grec a înțeles în puțină vreme literele și a început să le combine și totodată să și converseze. Și astfel, într-o zi, ienicerul acela diabolic a pus la cale pe alți doi ieniceri, ca atunci cînd va intra el în prăvălia lui Nicolae, ei să tragă cu urechea de afară la cuvintele și vorbele lor și să ia stăruitor aminte ca să poată auzi ce va rosti grecul citind. Punîndu-i pe aceștia astfel la cale, a scris pe o hîrtie mică și veche (ca să nu fie recunoscută înșelarea) mărturisirea credinței și, intrînd după obicei în prăvălie, a început a-l învăța pe Nicolae alfabetul. Și după ce a terminat cu acela, ca și cum ar fi vrut să-l învețe cum se combină literele, i-a propus să citească mărturisirea credinței. Nicolae, din cauza greutății silabisirii literelor (pentru că încă nu le cunoștea destul de bine), citind-o fără a înțelege sensul cuvintelor, cei doi ieniceri care se ascundeau afară, ascultînd-o, au sărit pe neașteptate în prăvălie și l-au salutat pe săracul (sau mai degrabă preafericitul) Nicolae mai întâi cu cuvinte de mîngîiere zicînd *Islam mubarek ola* (adică : „Credința muhammedană să-ți fie cu noroc”) ⁸⁸³. Dar Nicolae, neprimind nimic din acestea, socotea că glumesc, cum îi auzise și alte dăți de multe ori glumind astfel. Deci n-a răspuns și i-a rugat să nu facă tulburare în prăvălia lui. Atunci ei, ca niște lei furioși, înșfăcînd pe tînăr cu sila și fără milă l-au scos din prăvălie și, aducîndu-l la *ciorbadji* (polcovnicul lor) ⁸⁸⁴, care era la garda de lîngă porțile mai înainte spuse, l-au învinuit declarînd că înaintea lor a făcut mărturisirea credinței și acum nu vrea să împlinească cele făgăduite și disprețuiește credința muhammedană.

Într-un cuvînt, a fost adus după aceea chiar în fața vizirului și acolo unul îl învinuia despre cele făcute, iar doi mărturiseau. Și se lepăda Nicolae cel cu bună temere zicînd că n-a spus nimic de acest fel și nici n-a gîndit, și că nu-i este cu putință să se lepede de Hristos Domnul și Dumnezeul său, și să-l mărturisească pe Mu-

hammered. Deci mîniindu-se vizirul și vrînd să-l convingă cu muncile ca să spună adevărul, a poruncit / ca treizeci de zile pe rînd dimineata și seara să-i dea cîte două sute de lovituri, prin care fiind întăritat Nicolae, deși tînar la trup, însă cu sufletul și credința creștină mai presus decît bătrînii, înălțînd laudă lui Hristos, a început a huli și a ocări pe Muhammed și pe lîngă aceasta și-a arătat cu glas limpede și cu inimă tare și de neînvins furia lui și și-a bătut joc de aceia și a disprețuit orice născocire a muncilor. Văzînd vizirul acest lucru (acesta era Kara Ibrahim pașa, care a venit după moartea lui Kara Mustafa-pașa, cel ce a asediat Viena)⁸⁸⁵, ca să nu mai fie supuse numele și cinstea prorocului derîderii și batjocurii din partea unui asemenea grec, a poruncit să-i taie capul chiar înaintea prăvăliei lui. Cînd s-a făcut aceasta, Nicolae a primit cununa muceniciei. Și tot prin intervenția tiranului, a treia zi trupul lui sfînt a fost aruncat în Bosfor, dar noaptea a fost pescuit și scos de creștinii pioși în Propontida, care îndeobște se numește *Mare di Marmore*, Marea de Marmara și a fost îngropat în taină dar cu cinste în Mînăstirea Sfintei Treimi ce se află pe insula zisă a Principilor, păstrîndu-i-se fosta lui cămașă care strălucește și pînă acum cu sîngele muceniciei lui, și de la care se fac celor credincioși multe (se spune) și minunate tămăduiri. „Minunat este Dumnezeu întru sfinții lui !” *

CAPITOLUL AL DOILEA

Despre căsătorie

Dacă fata, *bakire*⁸⁸⁶ sau văduva, *merdum*⁸⁸⁷ va fi născută din părinți muhammedani și crescută într-o casă cinstită, este obligată prin lege ca nimeni dintre oameni să n-o vadă cîndva, afară de părinți, frați și bunici (nici chiar ochiul mirelui nu poate s-o vadă) și astfel, cînd iese afară din casă, să iasă cu fața acoperită (despre acest lucru vorbim mai pe larg în capitolul *Despre*

* Ps., 67, 36.

hainele turcești)⁸⁸⁸. Deci, un tînăr care vrea să se unească prin căsătorie cu o fată sau o văduvă, se silește prin femeile rubedenii cu el să afle despre frumusețea și bunele moravuri ale celei pe care vrea să și-o ia de soție. Uneori, dacă are noroc, acest lucru se întîmplă.

Căsătoria

Din partea mirelui se trimit femei cinstite și vrednice de crezare care / arată părinților fetei sau văduvei că cutare tînăr necăsătorit sau căsătorit (după cum am arătat mai sus, un bărbat poate lua pînă la cinci femei) voiește să se însoțească prin nuntă după porunca lui Dumnezeu și bunăvoința prorocului și din doi să facă o casă (*evlenmek* în limba turcă așa se înțelege). Dacă părinții fetei înclină spre aceasta, se trimit reciproc unele daruri, după puterea și demnitatea celor ce vor să se unească prin căsătorie, și se dă de veste prin aceleași femei mijlocitoare despre încheierea căsătoriei *imamului* parohial și celorlalți vecini. Apoi, în ziua rînduită de mai înainte pentru căsătorie, mirele la casa sa, iar mireasa de asemenea la casa părinților săi, pregătind cele necesare pentru sărbătorirea nunții și chemînd pe vecini și pe prieteni, fac ospăț, cei mai slabi ca posibilități numai o zi, iar cei mai cu putere mai multe zile și pun înainte bucate din belșug, unde se distrează îndeajuns, ascultînd muzică felurită și privind pe dansatori. Dar toate se petrec cu cinste și fără de tulburare (pentru că nu e vin) și joi, în noaptea spre vineri, toți cei ce au ospătat la mire din partea lui pleacă la casa miresei cu timpane și cu muzică și pe cît se poate cu cea mai mare podoabă. Luînd mireasa de acolo și zestrea ei (care este cunoscută după contractul încheiat de mai înainte) se înapoiază la casa mirelui. Iar mireasa continuă în *hareem* (adică în locuința femeilor) și mirele în *selamlık* (adică în odăile locuite de bărbați)⁸⁸⁹ ospățul de nuntă cu mare veselie, pînă la miezul nopții.

Nikkeah

După aceea, cînd se apropie vremea ca mirele să intre la mireasă, sînt chemați *imamul* și cîțiva bătrîni din

vecini. Mirele are pe lângă mireasă o femeie în chip de reprezentant; la fel și mireasa are pe lângă mire pe reprezentantul său. Întrebați de *imam* de ce s-a făcut această adunare și această sărbătorire de nuntă, ei răspund că sînt puși *vekili* (adică locuitori, sau epitropi) ⁸⁹⁰ din partea celor ce vor să se căsătorească, ca să răspundă *imamului* despre acordul și învoiala lor. *Imamul* întreabă iarăși dacă au martori siguri și cinstiți pentru aceasta, care să confirme cele spuse de ei și să dea mărturie. Dacă cei ce vor să se căsătorească sînt la mare distanță, adică în sate și orașe diferite, atunci se cheamă martorii și sînt ascultați, iar numele mirelui, al miresei și ale părinților lor, precum și ale reprezentanților lor și ale părinților reprezentanților se înscriu în registru. Dar

259

dacă / se vor întîmpla în aceeași casă, după cum am spus mai sus, reprezentanții răspund *imamului* că au asemenea martori, dar nu-i vor chema la afacerea de față pentru că mirele și mireasa fiind de față pot singuri mărturisi pentru ei înșiși.

Și astfel *imamul* și ceilalți se apropie de ușile prin care se face intrarea în apartamentul femeiesc unde, în pridvorul camerei, după o perdea, se află mireasa cu reprezentanta mirelui. *Imamul* întreabă pe mireasă numele ei și al părinților ei. Iar ea răspunde dinlăuntru că ea se numește așa și părinții ei așa. Atunci *imamul* poruncește mirelui să întrebe pe reprezentanta sa dacă aceea e mireasa al cărei glas l-au auzit toți. Iar ea răspunzînd că este chiar aceea, reprezentantul miresei îi declară la fel miresei că mirele este chiar acela căruia i-a fost mai dinainte făgăduită. Astfel, luînd cunoștință și încredințîndu-se de aceasta, *imamul* întreabă pe mireasă dacă de bunăvoie vrea, după porunca lui Dumnezeu și voința prorocului, să-l aibă pe acest tînăr de bărbat. Și cînd ea răspunde că-l vrea, la fel îl întreabă și pe mire, și cînd acela afirmă același lucru se anunță suma de bani numită *nikkeah* (cum s-ar zice „legătura”), pe care o făgăduiește mirele miresei. Căci dacă se va întîmpla să se dea divorț, aceasta trebuie să i-o plătească ei (despre care se va vedea în capitolul *Despre divorț*) ⁸⁹¹. După întrebările *imamului* și după fixarea numărului de bani, întreabă și bătrînii aceia care trebuie

să fie martori ai acestui lucru, zicînd : „Vreți voi să fim martori ai acestei căsnicii sau învoiri a voastre ?” (Mirele și mireasa) răspund : „Vrem și vă rugăm”. Atunci *imamul* și ceilalți, dîndu-se ceva mai la o parte, îl împing cu sila parcă pe mire în *ghirdeghe* (astfel se numește odaia sau iatacul în care vor dormi) ⁸⁹², zicînd : *Allah bilen ghizdje olsun*, adică „Dumnezeu fie cu voi” ⁸⁹³, și iarăși se întorc la ospățul pregătit, unde toți invitații pun pe masă darurile, care ce-a adus. Și astfel, după aceasta, fiecare se duce la ale sale.

Mai sînt cîteva ceremonii pe care se cade să le facă mireasa și pe care se impune să nu le lăsăm nearătate. În noaptea din ajunul zilei în care fata va fi adusă în casa mirelui, se adună rudele și alte femei care locuiesc în vecinătate și dospesc și pregătesc buruiana *kîna* (trușul frecat cu ea capătă culoarea portocalei) ⁸⁹⁴, după cum le este obiceiul, și cu aceea ung părul, picioarele și mîinile fetei logodite / și, înfășurînd-o cu ștergare curate, n-o dezleagă pînă dimineața, așa încît culoarea (buruienii) aceleia să pătrundă bine. Și dimineața se duc la baie toate, o spală pe față, *idusundji kadun* (femeia care poate potrivi hainele și părul) ⁸⁹⁵ o împodobește frumos (aceasta se face după porunca prorocului), iar după ce au terminat toate se întorc acasă și încep să facă cele potrivite sărbătoririi nunții, după cum am spus mai sus. A doua zi după nuntă, părinții fetei vin la casa mirelui (căci nu li se cuvine să petreacă acolo noaptea), tremurînd și mîhniți pentru curăția fetei lor, unde, dacă se vor arăta semnele fecioriei, toate sînt bune și cu tihnă. Iar dacă va fi altfel, atunci, după voia mirelui, cu mare batjocură sînt siliți să-și ia fiica înapoi, bătută și despuiată de toată zestrea. Însă aceasta se cercetează pe urmă de judecător, căci dacă mirele la prima împreunare nu i-a văzut stricăciunea și a repetat împreunarea, nici zestrea nu i-o poate reține, nici s-o lase, decît plătind suma de *nikkeah*. Deci dacă fata va spune că de două ori s-a împreunat cu dînsa și el va tagădui, e silit să facă jurămîntul. Iar dacă va face jurămînt, lui i se dă crezare nu miresei, pentru că acolo martori și alte mărturii nu se cer, afară de semnele obișnuite la fetele curate. Însă acestea la cele mai pri-

260

cepute nu lipsesc niciodată. După cum se povestește, cîndva a răspuns prințul de Florența fiicei sale care era foarte tînră și disprețuia căsătoria cu prințul de Mantua, foarte bătrîn, învinuind bătrînețea lui ca o cauză a lipsei puterilor de a naște copii, zicînd: „Matroanele pricepute nasc totdeauna copii, chiar de vor avea ca bărbat un eunuc“ ⁸⁹⁶.

Kepin

Există și un alt mod de însoțire cu nuntă (care se numește *kepin*) * ⁸⁹⁷, născocit pentru oamenii de o condiție mai mică, care nu vor fi siliți să facă atît de mari cheltuieli la sărbătoarea nunții, mod care se obișnuiește a se face astfel: bărbatul și femeia, sau fata, dacă se vor învoi între ei să se căsătorească, vin amîndoi împreună la un *kadi* public și în fața judecătorului aduc la cunoștință că după învoirea reciprocă el o dorește pe ea de nevastă, iar ea îl dorește pe el de bărbat. Judecătorul îi întreabă de trei ori dacă după porunca lui Dumnezeu și voința prorocului vor să se însoțească prin căsătorie. Și cînd ei afirmă acest lucru li se dă o adeverință și numele lor sînt scrise în *sidjil* (adică la arhivă) *mehkeme* / (a pretorului judecătoresc sau la cancelarie și primărie) ⁸⁹⁸. Însă femeia trebuie mai întîi să arate cu mărturie a doi martori că nu e măritată cu nimeni sau că s-a despărțit de bărbat cu nouăzeci și una de zile înainte și că e lăsată. Acest mod de căsătorie îl întrebuintează mulți dintre armeni, greci și latini, care dorind să aibe țiiitoare, temîndu-se să nu fie știuți de biserică, sau de *bostandji bași*, de *ienicer aga*, *subași* și *Galata voievodasi* (aceștia sînt căpetenii peste circumscripțiile orașului și supraveghetori și cînd prind pe cei ce fac așa capătă cîți bani doresc și pedepsesc cît vor) ⁸⁹⁹, vin pe ascuns de biserică la *kadi* și primind adeverință *kepin*, pot după aceea să se tăvălească în voie în desfrînarea lor. De aceea patriarhului, episcopilor și întregii biserici li se aduce ofensă și durere lăun-

* P. Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 212.

trică din partea unor astfel de oameni care n-au frică deloc de Dumnezeu. Căci dacă ar vrea să se poarte cu ei mai aspru și să-i excomunic pe față din biserică lucrul nu e fără de primejdie, ca nu cumva pentru acea dragoste absurdă să se lepede cu totul de credință și să treacă la muhammedanism. Se întâmplă uneori că, dacă gradul de rudenie, după canoanele bisericii, nu îngăduie să se facă o căsnicie, unii ca aceia nesocotind biserica, vin la *kadi* și cu patruzeci de aspri (bani) se plătește toată afacerea căsniciei și a siguranței. Iar în biserică sînt siliți a plăti (ce păcat !) nu mai puțin de cinci taleri.

Dar nu fără de rușinare și îndurerare vom continua să explicăm acestea cu condeiul. Dacă un sclav și o sclavă se căsătoresc cu *nikkeah*, ei vor fi reținuți în sclavie pînă la șapte ani ; dacă însă în acești șapte ani nasc copii, aceia (copiii lor) vor fi slobozi de sclavie și nu vor putea fi vînduți împreună cu părinții lor, nici nu vor putea fi luați de la ei, nici despărțiți de ei. Aici însăși ordinea ar fi cerut să vorbim de divorț, dar ca să nu le lăsăm pe cele ce sînt cuprinse sub același nume *dugun*, vom vorbi mai întîi pe scurt despre sărbătorea care s-a obișnuit să se facă pentru eliberarea prizonierilor.

Sărbătorea prizonierilor

Cînd din Barbaria⁹⁰⁰, Bosnia și alte ținuturi ale imperiului se trimite registrul prizonierilor muhammedani, adică al celor ce se află în robie la maltezi, spanioli și nemți, adică al celor a căror libertate constă într-un anumit preț, rubedeniile lor (ale prizonierilor) sau și alții, mișcați de pietate, cer de la vizir, printr-o / jalbă scrisă, îngăduința de a putea sărbători liber pe ai lor care se află în prizonierat, în mijlocul cetății sau unde li se pare lor mai potrivit ca s-o facă, și să adune milostenie de la musulmani. La cererea lor sultanul nu dă prea greu aprobarea, deși nu se pomeneste niciodată ca el să fi dat măcar un bănuț pentru prizonierii săi⁹⁰¹. Căci ei spun că ar fi fost mai de folos și mai fericit pentru sufletul, ca și pentru cinstea ostașului, dacă

262

s-ar fi luptat în război cu dușmanul și ar fi răbdat mucenicia, decît să fi trecut viu în partea inamicului. Acest lucru se face pentru ca nu cumva alții, avînd nădejdea unei asemenea răscumpărări, să dorească așa de lesne victoria dușmanului și lanțuri pentru mîinile lor. Dar să revenim la cele propuse.

Cerînd deci de la sultan, prin vizir, aprobarea, se anunță prin crainic că în cutare zi și în cutare loc, în piața publică, va fi sărbătoarea prizonierilor, pentru ca fiecare din cei ce vor să se miște și să-i compătimească pe musulmanii care suferă în lanțuri și cătușe la necredincioși pentru buna-credință a fraților lor, să binevoiască a veni și a înscrie în registru milostenia pe care o va da. Iar cei ce și-au luat asupra lor organizarea serbării împart lumînări de ceară, umblînd din casă în casă, demnitarilor, cetățenilor bogați și negustorilor (despre care știu că nu pot veni la adunare din cauza multelor treburi). Și cine va binevoi să primească lumînarea, se știe că vor primi milostivire de la el. Astfel, peste cîteva zile, după ce au împărțit lumînările, în ziua mai dinainte fixată și la locul indicat, angajează acrobați (care umblă pe funie), magicieni, scamatori, dansatori și alții care dau spectacole după mintea lor. Acolo se adună o mare mulțime de popor și oameni nenumărați, de toate condițiile (căci nimeni nu se rușinează să vină la o astfel de întrunire, ba încă socotesc că acest lucru este pios și cinstit). Mai întîi acrobații și ceilalți dansatori fac un joc oarecare și un spectacol nu fără de rost, îl cîntă sau îl recită în versuri alcătuite potrivit scopului urmărit și adună și banii de la spectatori într-o cupă. Se fac trei asemenea spectacole pe zi și sărbătoresc trei zile neconținut.

A treia zi spre seară serbarea se încheie. Și am auzit, cu adevărat, de la oameni siguri și cinstiți, că la adunarea unei asemenea sărbători s-au colectat peste 50 000 de taleri. Acești bani îi aduc apoi la judecătorul cetății și acolo îi numără și-i pecetluiesc / cu pecetea lui. Iar cei care au făcut cheta, luînd o adeverință pentru suma banilor de la miniștrii (ambasadorii) domnitorilor creștini, trimit în locurile sau țările acelea de unde au de răscumpărat prizonierii lor scrisori numite obișnuit po-

lițe sau înscrisuri. Prizonierii trebuie să aducă de la stăpînii lor sau de la guvernatorii provinciilor acelora, dovadă că s-au eliberat din prizonierat și că au obținut îngăduința de a se întoarce în patria lor cu acea sumă de bani. Ajungă-ne însă acestea spuse așa pe scurt.

CAPITOLUL AL TREILEA

Despre divorț

În limba *Curanului* și cea arabă divorțul se numește *dalak* ⁹⁰². El se face în două feluri: unul revocabil și altul irevocabil. Ca să arătăm mai limpede ce este *dalakul* revocabil și cel irevocabil, așa încît să poată pricepe mai bine cititorul nostru, se cuvine să vorbim mai amănunțit.

Dalakul este revocabil cînd un bărbat își lasă femeia și-i dă cartea de divorț în fața judecătorului; el poate să se însoare din nou cu aceeași femeie după nouăzeci și una de zile, mai înainte ca ea să se mărite cu altul. Divorțul irevocabil (care pe turcește se numește de obicei *ucidalak*, adică „de trei ori lăsată“, sau cum rău tâlcuiesc unii „de la trei spline“ ⁹⁰³, căci *dalak* în limba simplă turcească înseamnă spline), este situația în care n-o mai poate lua de soție pe acea femeie mai înainte ca ea să se mărite cu un alt bărbat și pînă nu va fi lăsată de acesta *. Deci, înțelegînd deosebirea divorțului, să trecem la interpretarea modalității lui, adică în ce fel și cu ce motive trebuie să se producă.

Cînd bărbatul vrea să dea divorț de nevasta lui, motiv prea suficient este că nu o mai vrea și se obligă să-i plătească suma de bani pe care a făgăduit să i-o dea cînd a făcut învoiala în fața *imamului* și a martorilor despre *nikkeahul* căsnicieii. Dacă va afla însă la ea păcatul adulterului sau că nu stătea acasă, sau că umblă fără voia bărbatului sau în casă străină, atunci nu numai că / e liber să o lase, dar nici *nikkeahul* contractual nu mai este obligat să-l plătească.

264

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 214.

Așadar, când bărbatul și-a pus în gând să-și lase nevasta, sculându-se de dimineață trebuie mai întâi să-i poruncească să-și acopere fața și să nu se mai arate înaintea lui cu fața descoperită. La acea poruncă femeia trebuie să-și acopere de îndată fața. De nu va face acest lucru, va arăta că este o desfrînată și preadesfrînată. De asemenea, el înștiințează și pe *imam* (dacă se va întâmpla ca acela să stea în localitatea unde au făcut căsătoria); iar de vor fi în altă localitate, se duce îndată la judecătorul locului și-i declară că și-a lăsat nevasta liberă de legătura căsnicieii. Atunci judecătorul poruncește să-i aducă înaintea femeia. Aceea, dacă se va arăta în fața judecătorului, primește de la bărbat, după despărțire, prin hotărîre judecătorească, *nikkeahul* contractual. Iar dacă din cauza onoarei sau din îndărătnicie nu va vrea să se supună, nu poate fi silită, dar pierde *nikkeahul* contractual. În cazul când femeia chemată se prezintă în fața judecătorului, judecătorul îl întreabă pe bărbatul ei de ce-și lasă nevasta. Iar el, dacă n-are de ce s-o învinuiască, trebuie să răspundă cinstit că femeia aceasta a lui e bună și cinstită și desăvîrșită în credința muhammedană și că n-a aflat nici o vină în ea, însă nu vrea să mai trăiască cu ea și de aceea o lasă liberă și e gata să plătească *nikkeahul* contractual stabilit de lege. La aceasta femeia nu poate răspunde nimic. Dar dacă bărbatul, vrînd s-o învinuiască, o va calomnia cu vreo fărădelege, sau o va dovedi cu adevărat greșită cu ceva, trebuie să confirme vorbele și învinuirile împotriva nevastei sale cu mărturii tari și demne de crezare. Iar dacă acest lucru nu-l va putea arăta e pedepsit crunt și e silit să plătească femeii un *nikkeah* îndoit față de cel contractual.

Într-un cuvînt: bărbatul poate da divorț de nevasta sa cînd și cum vrea; de aceea părinții, cînd vor să-și mărite fetele, se îngrijesc tare să-l oblige pe mire cu o sumă cît mai mare de bani ca *nikkeah*, sumă pe care să n-o poată plăti așa de lesne și, deci, să nu-și lepede nevasta fără de vină. Sînt printre demnitari unii care fixează *nikkeahul* pînă la o sută de mii de taleri. Însă cei ce se însoară cu fiicele sultanului, deși li se impune o sumă mare, nu se prea uită la acest lucru, pentru că

Bărbatul nu poate da niciodată divorț de ele, decît dacă a fi decapitat de socrul său. Acest lucru se cade a fi așut în capitolul *Despre măritişul / sultanelor și al fiilor de sultan*⁹⁰⁴, cînd vom începe a scrie despre politică.

Femeia nu poate divorța de bărbatul său decît din trei motive. Primul, dacă nu va avea îndestulare de hrană și îmbrăcăminte după lege, adică să nu fie goală și să aibă în fiecare zi un aspru pentru a-și cumpăra mîine, altul pentru a-și cumpăra brînză, al treilea pentru a-și cumpăra lumînare (despre care lucru am vorbit pe larg în alt loc)⁹⁰⁵. Al doilea, dacă va înțelege că bărbatul ei nu se îngrijește de *namaz*, de post și de celelalte cinci condiții ale credinței muhammedane, despre care de asemenea s-a vorbit deja. Al treilea și cel mai important este dacă a silit-o sau a vrut s-o silească să aibă împreunare împotriva firii. La primele două violenții trebuie să aibă martori care să confirme cele puse de ea ; la al treilea nu se va cere nici o mărturie, pentru că lucrul acela nu se face în fața martorilor oculari, ci numai cu bărbatul însuși. De aceea, femeia, păstrîndu-și cîntea, ca să nu arate intențiile atît de necuviincioase ale bărbatului său și nelegiuirea prin cuvinte, întoarce pe dos papucul, prin care se arată că el pretinde spatele, nu burta. Dacă el se va lepăda de acest lucru (lucru pe care de rușine s-au obișnuit să-l facă tordeauna), femeia trebuie să jure că a suferit această siluire atît de scîrboasă și înfricoșată pentru fire, sau că a fost silită și ispitită o dată sau de mai multe ori spre o lucrare așa de spurcată. După depunerea jurămîntului, trebuie să spună cu glas limpede înaintea judecătorului și înaintea tuturor celor ce ascultă : „*Nikkeahul* care era dator să mi-l dea îi este dezlegat, adică iertat, și sufletul meu să fie slobod“ (*Nikkeahun balal djeanum azad*)⁹⁰⁶. Cînd toate acestea au fost scrise în arhivă, judecătorul îi dă carte de slobozenie pe care, luînd-o, chiar dacă bărbatul se opune cu vorba, pleacă liberă, luînd și zestrea pe care o avea de la părinți (afară numai de vor fi arme) și se mută în aceeași zi în casa părinților sau unde va vrea.

O ceremonie minunată și în același timp caraghioasă este aceea a *dalakului* întreit. În primul divorț, despre care am vorbit mai sus, lăsarea femeii depinde de voința bărbatului și tot în voia lui stă să se însoțească din nou cu ea, cu condiția de a reînnoi în fața *imamului* (nici nu se cere prezența judecătorului) *nikkeahul* și să confirme în fața martorilor că a luat iarăși în casă pe femeia pe care o lăsase mai înainte și, după învoiala comună, s-au unit din nou spre a face casă împreună. În acest [divorț] însă, nu este așa, căci dacă bărbatul, aprinzându-se de mînie / și furie (precum se obișnuiește foarte des să se întîmple între soți) și nepăzindu-și gura cu prea mare grijă, va scăpa din gură cuvîntul: „Cu *dalak* întreit te las“, iar pe urmă îi va părea rău de cele zise și făcute și va pofti s-o ia din nou pe aceeași de femeie, trebuie mai întîi s-o mărite după un alt bărbat și apoi, lepădată fiind de acela, s-o ia cu un alt *nikkeah*.

Legea muhammedană poruncește ca aceasta să se facă așa: Bărbatul trebuie să facă *talkîn*⁹⁰⁷, cuvînt care se înțelege potrivit *Curanului**, ca cine săvîrșește altceva, să priceapă și să învețe lucrul. Iar despre felul cum trebuie să fie această învățătură și înțelegere, interpreții și cei iscusiți în lege spun așa: bărbatul care a pronunțat divorțul nevastei sale printr-un *dalak* întreit și pe urmă, părăindu-i rău de cele făcute, va dori s-o ia din nou de nevastă, trebuie să aștepte mai întîi pînă cînd va fi lăsată de un alt bărbat și abia după aceea să-i reînnoiască *nikkeahul*, căci a o lua altfel nu e permis, ba chiar e nelegiuit.

Dar căindu-se bieții bărbați și mai cu seamă aceia ale căror femei sînt frumoase sau cei care, căsătorindu-se, s-au obligat cu o sumă de *nikkeah* atît de mare încît chiar dacă și-ar vinde în piață toată averea nu l-ar putea plăti; apoi, temîndu-se de durata unui timp atît de necunoscut, căzînd într-o întîmplare atît de ne-

* Cp. *Coran*, II, 230: „Acestea sînt legile lui Dumnezeu; el le explică poporului care pricepe“.

norocită și arzînd de flacăra poștei de a se împreuna iarăși cu [fosta soție], ce fac ? Bagă de seamă : caută un om foarte sărac cu bune moravuri și drept (dacă nu are cumva unul ca acesta chiar în casa lui), angajează cu un preț mare și cu promisiuni de mai bine pe acest bărbat ca să se însoare cu nevasta lui divorțată după rînduiala legii, cu *nikkeah*, dar cu condiție și cu jurămînt strașnic ca după trei împreunări trupești și numai după o noapte, plătindu-i ei prețul *nikkeahului*, s-o lase slobodă. Cînd bietul bărbat află un astfel de om, i se poruncește de lege să fie prezent la sărbătorirea însurătorii și la stabilirea *nikkeahului*. Iar suma *nikkeahului* pe care o va plăti a doua zi acel sărac năimit, bărbat de o singură noapte, trebuie s-o dea din punga sa. Și el îndură acestea toate, fiind chinuit de senzualitate.

Pe lîngă acestea însă, se mai cere din porunca pro-rocului ca actul împreunării să-l audă cu urechile lui, să-l simtă și să fie încredințat fără de nici o îndoială / că acea femeie a avut efectiv contact cu un alt bărbat, iar nu în mod simulat și superficial. Altminteri *talkînul*, adică înțelegerea și învățătura lui n-ar fi desăvîrșită, nici așa cum a poruncit Muhammed să fie. Deci, ca să nu se abată, bietul, de la acest articol de credință și de la această poruncă, se face în casa unde va dormi acel bărbat închiriat cu nevasta lui un asemenea pat, încît acesta să se poată mai întîi băga sub el și să aștepte acolo cu urechile deschise și cu inima trează pînă cînd, sus pe pat, vor începe ei actul atribuit Venerei, pe care să-l audă repetat de trei ori, să-l simtă și să-l numere. Dacă năimitul va avea vigoarea trează și va vrea să se desfăteze, poate fără grijă înmulți lucrarea împreunării după voia sa.

Cînd se luminează de ziuă, însurăței se duc după obicei la baie, fiind încă bărbat și nevastă. Cînd se întorc de acolo acasă, bărbatul de mai înainte, tremurînd din toate încheieturile, așteaptă cu mare foc divorțul bărbatului închiriat, pentru că de multe ori s-a întîmplat că acesta i-a plăcut mai mult femeii pofticioase și, de comun acord, făcînd călcarea de jurămînt, să

primească a suferi pentru aceasta de la judecător treizeci și nouă de lovituri, dar să o păstreze pe ea de femeie, în timp ce bărbatul de mai înainte țipă, împotrivindu-se, și se bocește *. Dar în cazul când năimitul se ține de promisiune, după ce s-au întors de la baie, precum am spus, îndată sînt chemați *imamul* și cîțiva oameni mai bătrîni dintre vecini sau prieteni și *imamul* îl cercetează stăruitor pe primul bărbat dacă *talkînul* s-a făcut perfect, adică împreunarea lor de trei ori, dacă a înțeles, a auzit și a numărat fără nici o îndoială. Și cînd acesta va confirma cu jurămint, se scrie în cartea de procese că *talkînul* a fost făcut perfect. După aceea bărbatul năimit se prefacă că nu mai vrea să aibe căsnicie cu acea femeie și declară în modul obișnuit, fiind de față *imamul* și ceilalți că liberează pe femeia pe care și-a luat-o de soție ieri, după porunca lui Dumnezeu și voința prorocului, și cu aceste cuvinte numără îndată suma de bani pe care o pusese în contract. Dar pentru ca divorțul să fie ferm și onoarea femeii să se arate neștirbită, acel bărbat de o noapte e întrebare în fața *imamului*, sau și mai tare în fața judecătorului public, ce fel de vinovăție a aflat în ea de vrea s-o lase așa de curînd / și fără nici o vină dovedită. El răspunde că este o femeie cinstită, plină de credință, îndemînatică și împodobită cu toate virtuțile și că nu are în ea nimic vrednic de învinuire, dar nu mai vrea s-o aibă de femeie și de aceea, de bunăvoie, o lasă liberă. Iar cînd femeii aceleia i s-a dat cartea legiuită de divorț, ea trebuie să se ducă nu la casa primului bărbat, ci la cineva dintre rudele ei unde, trăind nouăzeci și una de zile (căci pînă nu trece acest interval nu este îngăduit nici ca bărbatul s-o ia de soție, nici ca femeia să se mărite după alt bărbat). Iar după ce trece acest timp, reînnoiesc *nik-keahul* în ordinea și după rînduiala pe care am arătat-o mai sus, și de atunci o poate avea iarăși de nevastă ca și mai înainte. Acestea sînt cele ce le aveam de spus despre caraghiosul divorț muhammedan.

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 214—215.

Despre înmormîntare și pomenirea morților

Cînd un muhammedan e bolnav, dacă trage să moară, rudele și casnicii cheamă *imamul* parohial și *șeicul* din cetatea sau satul acela, care va fi mai împodobit cu fapte morale și bărbat cu slavă mai bună, care îi citesc cîteva capitole din *Curan* potrivite celor bolnavi și celor pe moarte și alte rugăciuni speciale despre care cred că au putere de tămăduire sau de slobozire a sufletului din trup. Și le citesc cu schimbul căci, în afară de boieri, puțini se folosesc de doctori și de doctorii și își pun nădejdea însănătoșirii lor în meșteșugul doctorului sau efectul medicamentelor, crezînd că nimeni nu va muri decît în clipa mai dinainte scrisă, înainte chiar de facerea lumii, în cartea tainelor lui Dumnezeu prestabilite⁹⁰⁸; deși, cei ce doresc să fie îngrijiți și tămăduiți prin doctor și doctorie nu resping însănătoșirea. Iar unii din cei prezenți îi aduc neconținut aminte să facă mărturisirea credinței pînă ce slăbindu-i inima nu va mai putea vorbi. Dar și atunci, citindu-i altul aceeași mărturisire, / se străduiesc ca muribundul să arate că o confirmă și o declară prin clipirea ochilor.

269

După ce și-a dat sufletul, ei dezbracă în grabă⁹⁰⁹ de pe el hainele în care a zăcut bolnav și-l așează în mijlocul curții pe o tăblie făcută anume pentru acest lucru. Și iarăși dezbrăcîndu-l, îl spală cu apă caldă și-l ung cu alifie parfumată (iar la cei săraci cu unt de vacă și cu seu) peste tot — ochii, nările, urechile, buzele, dosul, iar deschizătura mădularului ascuns o înfundă tare cu bumbac. Apoi îi înfășoară trupul și capul cu o pînză nouă, pe care o numesc *kefen*, adică giulgiu, și-l leagă cu sfori de bumbac. Și săvîrșind repede acestea toate, pun *natabutul* (astfel numesc patul sau nășălia pe care sînt duse trupurile celor morți)⁹¹⁰ făcut din scînduri subțiri, și pe cît se poate mai degrabă îl duc la groapa pregătită în afară de cetate (căci în cetate nu i se cuvine nimănui să fie îngropat, afară de sultani și de cei care încă fiind în viață și-au construit *turbe* cos-

tisitoare, adică gropnițe⁹¹¹, ca vizirii, pașii, muftiții și alții foarte bogați). În frunte merg cîțiva *imami* și *muezini*⁹¹² cîntînd imnele *djenaze* (adică de înmormîntare)⁹¹³. Cînd e dus pe drum pe umeri, din pietate, dar mai ales dintr-o datorie *farz*, oricine se va întîlni cu mortul trebuie să apuce de pat și să ducă trupul mortului cîțiva pași, pînă ce va întîlni pe altul. Astfel scos din casă, trupul este dus la *djeamia* ce se va întîmpla mai aproape în drum. În curtea *djeamiei*, înaintea ușilor din față, este așezată o piatră anume pentru acest lucru și pun trupul pe ea, iar toți cei ce se vor întîmpla atunci în curte și chiar în *djeami* fac în comun *djenaze namaz* (rugăciunile pentru mort). Săvîrșind aceasta foarte grabnic îl duc la groapă după aceeași rînduială, precum am zis. Acolo (după ce *imamul* spune numai cîteva rugăciuni scurte), dîndu-l jos de pe pat, înfășurat doar în giulgiul *kefen*, îl coboară îndată în groapă. Și punînd niște scînduri foarte subțiri, ca să nu-i cadă pămîntul pe față, toți cei de față, din evlavie, aruncă în groapă spre îngroparea lui măcar cîte o mîna de pămînt, iar celălalt lucru îl fac lucrătorii plătiți pentru aceasta.

270

Cînd se întorc de acolo acasă, plînsul e oprit cu totul. Pare lucru de mirare că sexul feminin, neputincios și înclinat spre lacrimi, nu face țipete și bocete decît în momentul cînd își dă sufletul / și în ceasul cînd îl scot din casă ; pe urmă însă se opresc îndată din plîns și tînguire. Într-adevăr, sfîntul Pavel s-a ostenit stăruitor să-i învețe același lucru și pe creștini (să nu plîngă după cei morți)*, dar se vede că puțin a reușit. Căci ai noștri își plîng mortul cu bocete și cu cuvinte pline de întristare cîtva timp, iar alte femei, pe cît se pare mai plîngărețe, își bocesc copiii toată viața de parcă n-ar avea nici o nădejde pentru sufletul celui ce a murit (ceea ce e împotriva poruncii lui Dumnezeu și a hotărîrii sfîntului Pavel). La muhammedani, ca să dispară mai degrabă prilejul tînguirii, dacă omul va muri cu trei ceasuri înainte de apusul soarelui, pînă la apusul lui trebuie cu orice chip îngropat. Dar dacă vor

* I Tesaloniceni, 4, 13.

socoti că îngroparea lui și cele necesare pentru acest lucru nu se pot pregăti și face pînă la acea vreme, îl păzesc în curte pînă dimineața, dar nu în casă. Și chiar în zori, cînd se fac rugăciunile de dimineață, trupul trebuie dus în curtea *djeamiei*, pentru ca toți cei ce s-au adunat la rugăciune să se învrednicească a face o rugăciune pentru cel mort. Iar dacă va muri dimineața, trebuie pus în curtea *djeamiei* către ceasul rugăciunilor de la amiază. La fel și pentru celelalte so-roace de timp, afară de noapte; căci a îngropa trupurile noaptea este necuviincios și oprit. Iarăși, este la muhammedani obiceiul ca în orice loc de pe pămînt i se va întîmpla celui ce boalește să moară, să fie obligați a-l îngropa în același loc chiar de va fi marele vizir sau *muftiul* (dacă cetatea sau satul va fi mai departe de trei mile), cu condiția să fie îngropat lîngă drumul mare și ca pe mormîntul lui să se pună o piatră. Astfel, dacă va muri pe corabie, după ultima suflare îl aruncă îndată în adîncul mării. Iar dacă se va întîmpla pe un rîu, cum e Dunărea, Nilul și alte rîuri navigabile, nu-l aruncă în apă ci, trăgînd la mal, îl îngroapă în pămînt.

Cu un cuvînt, muhammedanii sînt atît de grijulii la îngroparea morților lor, ca să nu se lipsească trupurile de această ultimă binefacere, încît nu socotesc că este o mai mare și mai meritorie pietate decît îngroparea morților. De aceea s-au obișnuit să susțină bătălii atît de crunte, ca nu cumva trupurile lor să rămîină la inamic și să fie lipsite de îngroparea cuvenită. Iar acestea se petrec astfel la îngroparea oamenilor de rînd. Dar la înmormîntarea sultanilor este alt obicei, despre care vom vorbi în capitolul *Despre sultan*⁹¹⁴. Aici socotim că nu este lipsit de interes să adăugăm pe scurt / despre felul cum turcii vizitează cimitirele și mormintele rudelor lor.

271

Gropnițele

Cei mai avuți, încă în viață fiind, își cumpără pe terenul cimitirului un loc în care cel ce l-a cumpărat și familia lui vor fi îngropați la timpul sorocit. Acest lucru li se poate întîmpla tîrgoveților și poporului mai

simplu. Dar boierilor și celor ce se află în dregătorii de stat, rareori sau niciodată nu le surîde norocul de a fi îngropați în locul ce și l-au cumpărat sau în cavoul pe care și l-au construit din viață. Căci nu sînt mulți cei care mor în casele lor și foarte rar cei ce mor în patul lor, pentru că foarte mulți sînt sugrumați cu coarda (vîna uscată sau sfoară la arc) sau omorîți cu sabia. Cumpărîndu-și o parte dintr-un ogor sau un loc din cetate, ei obișnuiesc să-și ridice acolo o clădire asemănătoare unui turn, patrată, hexagonală sau octogonală, fie din piatră simplă, fie din marmură; fiecare perete al ei are ferestrele largi zăbrelete cu gratii de fier ca nu cumva să poată intra vreun cîine sau altă jivină necurată. Bolta clădirii este deschisă ca templul din Mecca, pentru ca ploaia să stropească florile pe care le seamănă și pomii ce obișnuiesc să-i sădească înăuntru printre morminte și, cum cred ei, pentru ca milostivirea lui Dumnezeu, asemenea ploii (despre care afirmă că înainte de ziua învierii de obște se va pogori peste cei morți) să stropească trupurile și sufletele răposaților. Alții, care agonisesc avere foarte mare, fac o cișmea sau fîntînă nesecată spre uzul obștesc iar alții, neputînd face acest lucru, rînduiesc prin testament, din venitul numit *vakîf* (ce este *vakîf* vei vedea mai jos) ⁹¹⁵, ca să se plătească un sacagiu să care apă, iar primăvara cînd e cald, răcorind-o cu zăpadă (căci la Constantinopol nu e gheață), să dea de băut celor însetați ce trec pe alături care, potolindu-și setea, fie că fac rugăciuni pentru cel mort, ridicînd mîinile (precum e obiceiul), fie că spun măcar *Rahmet djanine*, adică „Dumnezeu să-l miluiască” ⁹¹⁶.

Gropnița o zidesc din piatră sau marmură, cu sculptură frumoasă, închipuind flori, dar nu chipuri. La capîi ridică un stîlp de doi sau trei coți, iar în vîrfurile pun un turban sculptat din aceeași marmură (ca să se arate că cel îngropat acolo este bărbat), la unii poleit cu aur, la alții împestrițat cu diferite vopsele, iar la alții, dacă sînt din neamul emirilor, îl fac verde peste tot. La picioare, de asemenea, / fac un stîlp, însă mai subțire. Pe acest stîlp au obiceiul să scrie numele mortului, anul și ziua cînd a murit, iar unii scriu și

felurite versuri spre lauda mortului, spre îndemnarea celor vii care le vor citi, după cum se obișnuiește să se facă și la creștini. Iar dacă va fi îngropată o femeie sau fată, se pune la cap o piatră dreptunghiulară, înaltă de doi coți sau și mai mare, cu imaginea *selamlîk tak-kie* (vălul capului, în uz la vechii muhammedani)⁹¹⁷, iar la picioare o piatră lată, ovală, precum se vede în reprezentarea lor; iar pe una din ele sau chiar pe amândouă, se scrie numele și anul, și se împodobește frumos cu aur sau cu vopsele.

Pomenile pentru părinți și cele de la pogrebanie și milosteniile pentru sufletele morților au obiceiul să le facă darnic, chiar dacă nu cu măreție. Dar mai cu seamă se străduiesc ca timp de patruzeci de zile, iar alții și un an, să fie citit tot *Curanul* în fiecare zi la mormîntul mortului. Iar pentru o citire a întregului *Curan* este obiceiul să se plătească 40 de aspri. Dacă cineva va da mai mult, ei cred că aceasta depinde de voința celui ce dă și de sufletul mortului.

Așir ași

Fac și mîncarea *așir ași*, numită „Mîncarea zilei celei de pe urmă”⁹¹⁸. Acea zi se înțelege sau a vieții omenești, sau a lumii întregi. Și împart (mîncarea) nu numai celor săraci, ci și vecinilor și rubedeniilor sau prietenilor. Ea se compune (mîncarea), ca și coliva creștinilor, din tot felul de semințe și legume, amestecate cu miere sau cu zahăr. Gustînd din ea, toți se obligă să facă rugăciune pentru sufletul mortului, socotind în plus că va avea mare ușurare în *Araf*. Ei cred că și trupului în mormînt i se face ușurare, căci au în tradiție că după ce mortul este îngropat, cînd se îndepărtează groparii, îndată se apropie doi îngeri ai iadului (dacă omul acela va fi păcătos și cu o viață rea) și îl cercetează cu asprime ce bine și ce rău a făcut în viața sa. Găsimdu-l că e păcătos, îngreunează pămîntul asupra lui, strîmtează pereții mormîntului și îl apasă din toate părțile, sau îl strîng ca în menghină, și astfel pînă în ziua învierii îl chinuiesc și îl zădăresc neconținut. Iar

dacă trupul va fi al unui suflet bun și drept, vin îngerii buni ai raiului, care-l mîngîie și-i ușurează pămîntul, lărgesc pereții mormîntului, mîngîindu-l neîncetat cu nădejdea celor bune, și așa îl păzesc pînă în ziua învierii celei de obște. /

273 *Furturile îngerilor și ale diavolilor*

Mai e în afară de acestea ceva, socotesc, plăcut pentru auz. Ei spun și cred că de aceea se rînduiesc de Dumnezeu îngerii păzitori ai morților ce zac în mormintele lor, pentru că este îngăduit diavolilor ca în fiecare noapte să mute trupuri de-ale dreptilor, cîte vor putea, pe patruzeci de cămile (alții măresc numărul pînă la 400), punîndu-le în gropnițele și în locurile de îngropare ale păcătoșilor. Și tot așa îngerilor le este îngăduit să fure cu același număr de cămile, luat de șapte ori, trupurile celor păcătoși, și să le strămute în gropnițele celor drepti. Aceia mutați fie de îngeri, fie prin diavoli, se vor număra la judecata din urmă cu ceata în care li se vor afla trupurile, așa încît sau se vor osîndi, sau se vor proslăvi. De aceea, atît îngerii cît și diavolii se ostenesec necontenit și stau treji ca nu cumva cei păziți să fie furați de partea adversă, iar ei să fure de la alții cît pot, ca să aducă un număr mai mare de captivi la ai lor.

Sînt unii care judecă mai cu chibzuință despre furtul îngerilor și al diavolilor, zicînd că acest lucru nu se face de ei nici cu sila, nici pe nedrept. Însă îngerii din mormintele celor necredincioși fură trupurile celor credincioși, adică ale muhammedanilor ; iar diavolii din mormintele muhammedane fură trupurile celor necredincioși. Aceia fac acest lucru sau pentru că au murit și au fost îngropați pe locurile supuse creștinilor, sau pentru că țineau în taină religia muhammedană. Iar aceștia, pentru că numai după îmbrăcăminte, pe dinafară, se prefăceau că sînt muhammedani, dar pe dinăuntru petreceau în necredința lor de mai înainte, adică în creștinism, iudaism și altele. Dar ajunge despre aceasta; să le vedem pe cele ce urmează.

Despre mormintele șeicilor și itejilor și despre vizitarea lor

Muhammedanii respectă pînă la uimire mormintele și locurile unde se crede că sînt îngropate trupurile șeicilor lor celor din vechime, adică ale autorităților lor spirituale, întemeietorilor de secte, legiuitorilor și bărbatelor viteji (ale căror fapte frumoase le descriu în cărți mari), / și arată evlavie față de ele. Cei mai aleși dintre aceștia sînt cei patru succesori ai lui Muhammed și alții, foarte mulți, care au luat după ei împărăția muhammedană. Dar mi se pare că se va îngrozi duhul orăru om cu credință dreaptă și tare, dacă va auzi că se povestesc că se întîmplă în fiecare zi și în acele locuri. Ei cred în *keramet*⁹¹⁹, adică în binefacerile misterioase (căci ei afirmă că după Muhammed nimănui nu-i este îngăduit a face minuni), cum ar fi tămăduirea unor copii de nevindecat, vedenii care să releve lucruri viitoare sau chiar, uneori, apariția acestora [șeicilor] în fața celor ce le urmează, fie pentru a-i îngrozi pe cei trînzări și leneși, fie pentru a-i povățui ca pe niște discipoli ai lor adevărați și fii firești, întărindu-i în cinul și bogățiile lor. Pe lîngă acestea povestesc unele tradiții, ni vechi sau mai noi, cuprinse în multe cărți, și afirmă că jurămînt și cu fierbințeala inimii, că unul s-a vindecat de paralizie, altul de ftizie și hidropizie, cutăruia se-au înzdrăvenit ochii, altuia picioarele și mîinile; alii cuprinși de boli grele și fără leac, într-o clipită de timp au căpătat sănătatea de mai înainte, și altele asemenea care nu numai că nu sînt mai prejos ci se văd că depășesc cu mult, ceea ce e de necrezut, povestirile despre minunile făcute de sfinții noștri, prin moaștele sfinților sau mormintele lor.

Cum sau de ce îngăduie Dumnezeu să se facă acestea muhammedani, dacă s-or fi făcînd cu adevărat, nu este treaba mea să discut aici în contradictoriu, dar voi cita numai o istorie simplă, după cum circulă și se crede la ei.

Sultanul Baiazid, a cărui victorie asupra lui Vladislav, craiul ungar și polon sub orașul Varna este slăvită și veșnică⁹²⁰, îndemnat fiind într-o vedenie, noaptea, de fondatorul dervișilor ziși *bektași*⁹²¹, a părăsit de bunăvoie împărăția și s-a mutat în Magnisa (cetate din Asia Mică)⁹²², unde ducea o viață retrasă de derviș. Același, mai înainte, a vrut să stîrpească ordinul dervișilor din cauza unei fapte ticăloase și a dat poruncă în acest sens. Într-o zi, trebuind să-și golească pîntecul, a căzut dintr-o întîmplare neprevăzută în ieșitoare și se afla într-o primejdie de moarte (atîrnînd deasupra unei țepușe ascuțite din fundul latrinei). Și nefiind auzit de nimeni dintre paznicii camerieri, cînd a strigat i s-a arătat *Hadji Bektaş*, fondatorul sectei dervișilor⁹²³, / batjocorindu-l și ocărîndu-l cu cuvinte aspre, pentru ce a poruncit ca, datorită fărădelegii unui singur derviș mincinos, să se stîrpească întregul ordin sfînt și atîția iubitori de Dumnezeu și cinstitori adevărați ai lui? Atunci, sultanul a făcut îndată pocăință și a fost pe loc izbăvit din acea nevoie de mai marele dervișilor și păzit nevătămat. Lucru pe care acum toți turcii îl cred atît de tare și afirmă că acest lucru este așa de adevărat, încît arată pînă astăzi actul prin care sultanul a făcut cunoscut public motivul părăsirii domniei.

Același lucru îl afirmă și un anonim care, căzînd prizonier, a făcut parte din camerierii sultanului Baiazid, iar după un timp, revenind în patrie, a scris ceva despre lucrurile muhammedane, a cărui carte are titlul *Despre începutul saracinilor sau al turcilor etc.* Pe vremea cînd un oarecare Mustafa și-a luat numele de sultan, fiu al lui Ildirim Baiazid⁹²⁴ și, adunînd mai mult de patruzeci de mii de oșteni, a început o luptă grea și pustiitoare împotriva sultanului (pentru că a tăbărit pe neașteptate asupra lui), sultanul, făcîndu-și după obicei rugăciunile de seară, noaptea în vis, i s-a arătat una din autoritățile religioase din vechime, care i-a zis: „Nu te teme, sultane, ai numai nădejde în Dumnezeu și în prorocul lui, căci Dumnezeu a șters lacrimile din ochii tăi și a binevoit a auzi rugăciunile tale, mijlocind mai marele prorocilor. De aceea, mîine dis-de-dimineată vrăjmașul tău va dispărea printr-o boală neașteptată și

oștirea lui va fi risipită“. Când s-a luminat de ziuă și sultanul se gîndea încă la tîlcul visului, alergînd unii din străjerii oștirii au vestit că în tabăra inamicului s-a ridicat noaptea o mare tulburare, s-au bătut unii cu alții și, părăsind tabăra, au fugit și nu s-au mai arătat nicaieri. Auzind acestea sultanul a poruncit alor săi să treacă rîul care curgea pe acolo și n-au găsit în tabăra inamică decît cîteva cadavre și corturi goale. Într-unul din corturi l-au aflat pe acel Mustafa care se intitula fiu de sultan, plin de sînge și dîndu-și sufletul. Și fiind întrebat de unde i-a venit acest rău atît de neașteptat, a răspuns că de două zile a început să-i curgă sîngele din nas și că nu l-a putut opri în nici un fel. Lucru pe care văzîndu-l oștirea lui, a fost cuprinsă de o frică nespusă și nu știe unde a fugit și de ce l-a părăsit în chip atît de neomenos (vezi această istorie scrisă mai pe larg în cartea *Despre creșterea curții otomane*)*.

Sînt martor / ocular al unui lucru care, după cum mi se pare, depășește mult priceperea omenească. Am văzut un tînar de șaptesprezece ani născut din părinți adevărat muhammedani și încă singur născut al lor în cetatea *Seres* (care se numea în vechime pe grecește Σέρρες, și se află în Tracia din Propontida)⁹²⁵ care se născuse din maică-sa surd și mut, și pînă la anul amintit al vîrstei lui nu avea decît acel cusur. Părinții lui mărturiseau despre acest lucru nu numai în fața vizirului și chiar a sultanului, dar arătau și scrisoarea legalizată de la judecătorul cetății aceleia, care afirma că fiul cutare al părinților cutare (am uitat numele), a fost din naștere surd și mut, și nu l-a auzit nimeni vorbind un singur cuvînt, lucru pe care-l confirmau peste patruzeci de oameni, tîrgoveți vrednici de crezare. În acel an (al șaptesprezecelea al vîrstei lui), părinții l-au dus la mormîntul unui oarecare slăvit, mai mare în tagma duhovnicească, și l-au rugat pe Dumnezeu ca prin mijlocirea aceluia să se dăruiască fiului lor dezlegarea limbii și deschiderea urechilor. Și petrecînd o noapte sub acoperișul *turbei* (al cavoului) în

276

* D. Cantemir, *Incrementa*, II, 4, 4—6.

post și rugăciuni, li s-a arătat lor șeicul și le-a zis : „Pentru rugăciunile și mijlocirile prorocului Muhammed a binevoit Dumnezeu să dăruiască auz și grai fiului vostru și pe lângă aceasta mi s-a poruncit să-l învăț toată cartea *Curanului*, ceea ce am și făcut. Deci, luați pe fiul vostru sănătos și știind tot *Curanul* pe de rost. Iar lui Dumnezeu și prorocului lui dați-le mulțumire“. Și astfel, a doua zi, fiul grăia curat în limba maternă, și orice capitol voia din *Curan* îl rostea pe de rost cu toată ușurința. Un singur lucru am observat la acel îndrăcit, anume că niciodată nu răspundea la întrebare, dar altceva, orice voia, grăia liber. Iarăși, dacă-i porunceam să citească *Curanul* nu se supunea, dar când altcineva rostea numai începutul vreunui capitol el, când auzea, spunea restul capitolului fără nici o greșală până la sfârșit. Dumnezeule bune ! Cu ce respect și cu ce evlavie era ascultat de sultanul Mustafa al doilea (căci el domnea atunci) ⁹²⁶. Binevoia să șadă lângă el și să-i șteargă mucii și balele fără nici o scîrbă (căci balele și spuma îi curgeau neconținut, ca la un îndrăcit). Vizirii și boierii socoteau că au primit un dar ceresc cînd se învredniceau să-l vadă în casele lor, și-i sărutau mîinile și fața cu evlavie. / Apoi, sultanul, înzestrîndu-i pe părinții lui cu un *timar* ⁹²⁷ îndestulător, deci cu un venit anual, i-a lăsat să plece la ale lor, împreună cu fiul lor. Acestea puține din cele foarte multe socotim că sînt îndeajuns.

277

Mudjezat și kieramet ⁹²⁸

Alții socotesc că e nelegiuit și hulitor de Dumnezeu să zici sau să gîndești că pot fi făcute minuni, chiar de s-ar coborî un înger din cer, susținînd că nu mai sînt necesare. Această opinie, întrucît nu se află prea departe de adevăr (după părerea mea spun aceasta), nu mă voi lenevi să o explic ceva mai pe larg.

Toți muhammedanii socotesc și cred potrivit unui consens general că după prorocul lor Muhammed nu se mai pot face minuni de către un alt om și că nici nu sînt necesare. Pentru prima afirmație aduc ca dovadă faptul că Muhammed a fost ultimul dintre toți prorocii, și că nu se fac, nici nu s-au făcut minuni în vechime,

„Fata sau văduva este obligată prin lege ca nimeni dintre oameni să n-o vadă cîndva, afară de părinți, frați și bunici și astfel, cînd iese afară din casă, să iasă cu fața acoperită“ (v. p. 257).

„Mireasa continuă în *harem* (adică în locuința femeilor) ospățul de nuntă“ (v. p. 258).

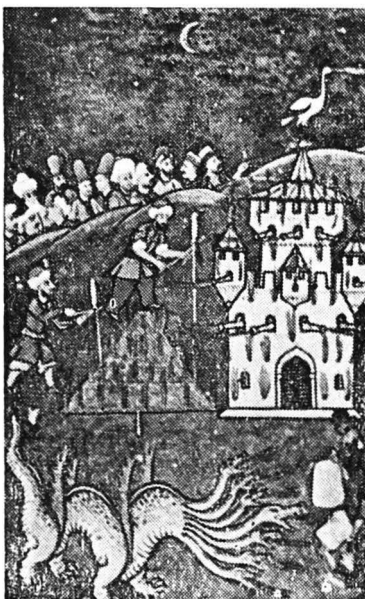

„Joi, în noaptea spre vineri, se duc la casa miresei și luînd mireasa
și zestrea ei, se întorc la casa mirelui“ (v. p. 258).

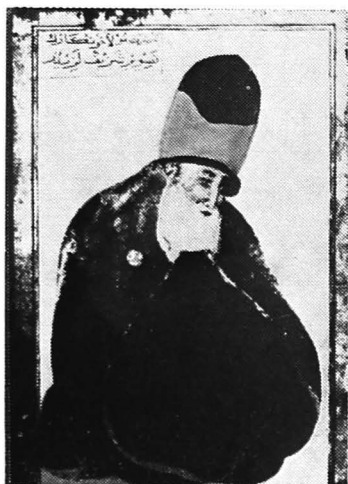

„În frunte merg cîțiva imami și muezini cîntînd imnele *djenaze*,
adică de înmormîntare...” (v. p. 269).

„Cînd judecătorul dă îngăduința de a se sărbători *Bairamul*, chiar de s-ar întîmpla în miez de noapte, îndată se trage din toate tunurile, de pe zidurile cetății și de pe flotă...” (v. p. 279).

„Sultanul, ieșind din palatul său pe un cal împodobit ...” (v. p. 280).

„*Mevlana*, poreclit Sultanul, a arătat pildele faptei sale bune“
(v. p. 291).

„În Țarigrad dervișii *mevlevi* au patru *tekke*: una în Pera (mai renumită decât toate și de prim rang)“ (v. p. 291).

ecce de Deruis che Abito delli Deruis Priore d'un Cortuen
 terminano il mondo to di Deruis

„Dintre dervișii *seiah* unii urmează o neconținută peregrinare“
 (v. p. 314). „Haina de dedesupt este făcută dintr-o stolă care în
 limba turcă se numește *abba*, iar cea de deasupra se numește *hırka*“
 (v. p. 293). „Mai marele sau arhimandritul unei mănăstiri se numește
șeic“ (v. p. 291).

„În ziua întrunirii dervișii *mevlevi* se îmbracă în haina numită *tennure*, de formă rotundă, largă, ca îmbrăcăminte a femeii franceze“
(v. p. 298).

decît de un om plin de duh prorocesc. De aceea, după plecarea lui, nu mai pot fi făcute minuni de vreun om de credință muhammedană sau de altă credință.

Fie și așa ; știm într-adevăr că dintr-o premisă falsă decurge o concluzie falsă. Dar motivul pentru care spun că minunile nu sînt necesare e într-adevăr ingenios și, ca să spunem adevărul, demonstrat cu dovezi temeinice. Mai întîi spun că Dumnezeu a dat prorocilor puterea și stăpînirea de a face minuni, pentru ca oamenii, ne-fiind apti să primească înțelepciunea lui Dumnezeu, pe care nu o pot pătrunde cu mintea, să se convingă cu văzul, cu cercetarea și cu simțurile de din afară, să se învețe și să declare că acel proroc nu cu puterea și stăpînirea sa a putut face asemenea lucruri care depășesc limitele puterilor firești, ale ingeniozității și înțelegerii. Dar după ce acești proroci vor împlini cele pentru care au fost trimiși și vor primi cele dorite, adică vor arăta oamenilor că aceasta și aceasta se cuvine să facă, iar cutare și cutare lucru să nu-l facă, pe aceasta s-o creadă, iar de alta să se lăpede, de vreme ce ei vor preda ucenicilor și celor credincioși învățătura curată și fără de înșelare, ce nevoie este să mai fie făcute minuni de către altul ? Ce mai e de făcut sau de crezut, cînd Dumnezeu și-a săvîrșit lucrul prin proroci, iar credința aceea este voită și primită ?

De aceea, ca să păsească mai cu grijă în această parte a teologiei, ei spun că minunile (care în limba arabă se cheamă *mudjizat*) au încetat de mult, odată cu prorocii. Dar despre *kieramet*, adică binefacerea și milostivirea excepțională, ei spun că poate fi făcută de / altul (afară de proroci) și că ea este necesară credincioșilor cum ar fi vindecarea la mormîntul mai marelui celor duhovnicești, care însă nu se săvîrșește în chipul minunii făcute de Hristos Domnul sau de alt proroc al lui Dumnezeu, ci simplu, în chipul celui ce tămăduiește, cînd doctorul alungă boala prin doctoriile sale. Ca să închei cu un cuvînt, sfîntul împlinește ceea ce ar fi lucrat medicamentul prin mijlocirea sa către Dumnezeu. Dar dacă cineva, datorită sfînteniei sale, ar putea zbura, ar muta munții (căci a învia morți spun că e absolut cu neputință), ar vindeca orbi, strîmbi, muți

și altele, ei spun că toate acestea se fac nu în felul minunilor săvârșite de proroci, ci în modul unei binefaceri, extraordinară dar nu minunată, pentru că binefacerea ține de om iar nu de credință, iar minunea de credință iar nu de om. Aceea arată fals, pe când aceasta [arată] credința și nădejdea nemincinoasă și neîndoielnică în cele viitoare, credință care, fiind desăvârșită și desăvârșit predată altora, nu mai are nevoie de înnoire. De aici ei deduc că printre cei vii sînt mulți *kieramet sahibi* (adică făcători de binefaceri extraordinare), dar *mudjizat sahibi* (adică făcători de minuni)⁹²⁹ nicidecum pentru că, spun ei, după proroci numai binefacerile sînt necesare, iar nu adăugirea sau înnoirea credinței. Căci dacă ar fi nevoie de acestea, înseamnă că, slăbind din zi în zi, credința ar fi suferit o știrbire și astfel credința aceea n-ar fi fost a lui Dumnezeu, nici poruncită și scrisă de Dumnezeu pentru oameni.

CAPITOLUL AL ȘASELEA

Despre zilele de sărbătoare

În tot anul lunar, la muhammedani sînt numai patru zile de sărbătoare: *Bairamul mare*, *Bairamul mic*, *Mevlud*, adică nașterea lui Muhammed și *Nevruz* (pentru ziua de vineri este o altă hotărîre, despre care vezi mai jos). Cele trei dintîi sînt bisericești, iar cea de pe urmă e politică. Să vorbim pe scurt despre fiecare din ele.

Bairamul mare

Bairam în limba simplă turcă înseamnă veselie, prăznuire și zi solemnă; însă în limba arabă au obișnuit a o numi mai frumos *Idi șerif*, / *Idi mubarek*, adică sărbătorire, sau veselie sfîntă și cu fericire, și altele⁹³⁰. Această zi a marelui *Bairam* se sărbătorește în prima zi a lunii *Șevval*⁹³¹, care vine după luna *Ramazanului*, adică a postului (despre care am vorbit pe larg în capitolul *Despre Ramazan*)⁹³². Iar această primă zi din *Șevval* în care se prăznuiește *Bairamul* este observată

de ei nu astronomicește, ci politicește⁹³³, adică atunci când apare primul sfert al cornului lunii. De aceea, pentru că uneori e senin iar alteori vreme rea, se întâmplă adesea că judecătorul Constantinopolului fixează [Bairamul] în a doua sau a treia zi a lunii *Şevval*. Și deși după *Ruznam* (adică după calendar)⁹³⁴ și *Takvim* (condica zilnică)⁹³⁵ a calculului astronomic nu li se poate tăinui nici un moment al lunii noi, căci sînt foarte iscusiți în ale astronomiei, ei socotesc porunca lui Muhammed drept mai sigură și mai de grijă decît cel mai adevărat și nemincinos indiciu matematic și aritmetic. Căci acela a poruncit: „Vezi luna, începe postul Ramazanului; vezi luna, fă *Bairamul*“. (Iar cîtă stăruință depun ca, pe cît e cu putință, să vadă luna nouă a lunii *Şevval*, am spus în capitolul *Despre Ramazan*.)

Tragerea cu tunurile

Cînd judecătorul dă îngăduința de a se sărbători *Bairamul*, chiar de s-ar întâmpla în miez de noapte, îndată se trage din toate tunurile, de pe zidurile cetății și de pe flotă, timp de trei zile, iar în fiecare zi de cîte trei ori și au obiceiul să tragă nu cu ghiulele goale, ci pline. Motivul acestui lucru este că tunurile de pe zidurile cetății, așezate acolo spre pază, stau încărcate cu ghiulele tot anul, așa încît în ziua *Bairamului*, cînd încep să tragă, detună ghiulelele care au stat în tunuri tot anul, apoi le încarcă iarăși pentru tot anul cu ghiulele noi. Ei socotesc că nu e lucru cîstit să cruți pulberea și ghiulelele de tun la sărbătorirea unei sărbători atît de solemne. Fiecare salvă se trage în ziua aceea din cel puțin o mie de tunuri din cetate și de pe flotă.

Toți vin la sultan

Luînd știre de la primele bubuituri că a sosit *Bairamul*, la vremea *sala* (cu trei ceasuri înainte de amiază), toți vizirii și mai marii curtenilor se adună în palatul sultanului. La fel și ienicerii și mai marii lor se adună în curtea cea mare a palatului și acolo, fiecare după

rangul și locul său, așteaptă cu mare pregătire și cu haine luminoase ieșirea sultanului la / rugăciune. Sultanul, ieșind din palatul său pe un cal împodobit, strălucind tot de aur și pietre scumpe, merge la *Namazgah* cu o pompă și o slavă incomparabil mai presus de a tuturor potențailor lumii. (*Namazgah* este un loc neted în afară de cetate, unde pot să încapă poporul și toate unitățile oștirii ca să facă împreună cu sultanul rugăciunile *Bairamului*.)⁹³⁶ Iar de va fi vreme de iarnă sau de ploaie, se duce la Sfînta Sofia sau la alt templu mai încăpător. Cînd se întoarce de-acolo acasă cu aceeași slavă, *muftiții*, *kaziaskerii*⁹³⁷ și mai marele vizir, împreună cu ceilalți viziri de gradul al doilea sînt admiși să sărute poala hainii sultanului și să-l felicite de sărbătoarea *Bairamului*. În aceeași zi sultanii, fiii hanilor din Crimeia (care se află la *Ianboli*, o cetate din Tracia, nu departe de Adrianopol, la poalele muntelui Hemi)⁹³⁸, trebuie să se prezinte toți la Constantinopol, iar de va fi sultanul la Adrianopole, acolo (căci în altă zi nu le este îngăduit să vină în oraș fără de știrea și hotărîrea sultanului, iar a treia zi după *Bairam* li se poruncește să plece la ale lor). Aceia, fiind introduși la sultan înaintea altor viziri, sînt primiți de el cu mare cinste, li se poruncește să șadă și li se oferă cafea, șerbet și tămîiere cu ambră. În ziua a doua a *Bairamului* dau cinste sultanului care stă pe *taht*, adică pe tron, toți *ulema* (cei iscușiți în lege și dascălii)⁹³⁹, după rangurile și gradele lor. A treia zi, sărută îmbrăcămîntea sultanului toți superiorii și ofițerii ambelor oștiri. Iar pentru curteni, atît cei dinlăuntru cît și cei din afară, este obiceiul ca toți dregătorii și ofițerii fiecărei țări să i se închine sultanului în cortul țării în care va șede sau va veni el.

Dacă sultanul are frați sau nepoți păziți în închisorile lor, în prima zi a *Bairamului* sînt aduși cu cinste, după rînduiala vîrstei. Și cînd se arată aceia, sultanul obișnuiește să se ridice în picioare și îmbrățișîndu-se, se sărută salutîndu-se și hiritisîndu-se, apoi bînd cafea, șerbet și fiind onorați cu tămîierea cu ambră, îndată pleacă la locuințele lor ; după care nu-l mai pot vedea pe sultan dacă nu vor fi chemați de el însuși, decît în ziua

de micul *Bairam* (despre care vezi mai jos) ⁹⁴⁰ și, din nou, anul viitor, dar niciodată afară de aceasta.

Din darurile ce se aduc sultanului de toți pașii și beii întregului imperiu în ziua *Bairamului* se adună atîta bogăție, încît abia / poate cineva s-o calculeze pe deplin, căci și cît se spune e de necrezut, dar se pare că adevărata cantitate e și mai mare; socotind în general și în special nu se poate înțelege modul de a aprecia mărimea și mulțimea darurilor. Mai întîi *valide sultana* (mama sultanului) ⁹⁴¹ are obiceiul să aducă în dormitorul fiului său sultanul, în prima zi a *Bairamului*, o tînără nouă foarte împodobită și întrecînd pe toate în frumusețe; iar alta la al doilea *Bairam*. Sultanul nu primește însă tînăra, decît după ce mama lui va cerceta dacă este bună, cinstită și cu moravuri bune. Despre aceasta vezi mai multe în capitolul *Despre țiitoarele sultanului* ⁹⁴². Marele vizir trebuie să aducă în dar un cal împodobit cu o asemenea șea și cu frîu înfrumusețat și celelalte podoabe, încît prețul tuturor să fie egal cu suma de 12 500 de taleri ⁹⁴³; de asemenea bani, cel puțin 25 000 de taleri, și încă o șubă de samur de 1 700 și alta de rîs la prețul de 800 de taleri. Pe lîngă acestea e obligat să mai dea un dar oarecare alcătuit din pietre prețioase, sau o tînără foarte frumoasă, împodobită cu pietre și mărgăritare, al cărei preț să fie pînă la 4 000 de taleri. Se întîmplă uneori că darul acela nu-i place sultanului, sau pare să nu fie de preț atît de mare, și atunci sultanul îl trimite înapoi și primește altul mai bun și mai prețios. Darurile vizirilor de gradul doi și ale celor onorați cu trei *tuguri* (cozi de cal) ⁹⁴⁴ nu trebuie să fie mai mici de prețul de 7 500 de taleri, iar al pașilor cu cîte două *tuguri* pînă la 4 000 sau mai mult; ale beilor care au un *tug* trebuie să aibă prețul de 3 000 de taleri, sau ceva mai mult sau mai puțin. Darul domnitorilor — moldovean și muntean — e de 12 500 de taleri, numai bani și două șube, una de samur, alta de rîs ⁹⁴⁵. La fel trebuie să li se dea și marelui vizir, *valide sultanei* (mamei sultanului, dacă va avea, iar de nu celei dintîi țiitoare), arhieunucului și celorlalți mai mari ai curtenilor. Suma întregului dar care se cere sub nu-

mele special de *Bairam pişcheşi*⁹⁴⁶ depăşeşte cifra de 65 000 de taleri şi nu poate fi mai mică. Ţircovnicii au obiceiul să n-aducă sultanului nici un dar, sub pretextul că şi ei înşişi nu iau nici un fel de daruri de la alţii, deşi s-au obişnuit să înghită munţi de aur şi râuri de argint. Iar câte paşalîcuri şi beiaturi⁹⁴⁷ sînt în tot imperiul se va vedea din tabelul lor, pe care-l vom publica în cartea *Despre administraţia politică*⁹⁴⁸, şi de acolo poate să priceapă cineva prin deducţie cîtă / bogăţie adună sultanul în fiecare an sub numele de darul *Bairamului*.

Însuşi marele vizir nu se va mulţumi cu a treia parte din daruri, socotind cantitatea darurilor aduse sultanului. Căci oricine aduce vreun dar sultanului, trebuie să aducă şi vizirului, altminteri nici darurile lui nu vor ajunge pînă la sultan, nici el nu va rămîne mult în dregătoria sa. Ba mai mult, uneori şi moartea se va grăbi să se apropie chiar de cel nevinovat, aflînd un prilej oarecare. De aceea şi marele vizir poate aduna şi agonisi de la unii comori şi bogăţii nespuse. Însă uimitor şi parcă înspăimîntător este darul căpeteniei ienicerilor, pentru că el trebuie să dea sultanului sub numele de *pişcheşi*, în fiecare an, pentru fiecare cap de oştean cîte un galben. Şi astfel de la 40 000 de ieniceri se adună 40 000 de galbeni, aduşi sultanului sub numele de pişcheşul *cizme akcesi* (adică bani pentru a-i cumpăra cizme sultanului)⁹⁴⁹. Nici acest dar se pare că nu este prea mare, căci cît de inepuizabile sînt veniturile pe care le are aga ienicerilor se va vedea cînd vom vorbi despre el, în capitolul *Despre război*. Dar ajunge despre acestea.

Cum turcii au obiceiul să împartă slujitorilor şi la toată servitorimea în ziua de *Bairam* haine noi, şi sultanul s-a obişnuit să dea ostaşilor pedestri, deoarece călăreţii nu primesc haine, înainte de *Bairam*, stofă şi *astar* (vălul de cap, făcut dintr-o pînză foarte ieftină)⁹⁵⁰. Dar ca să nu apară în haine împodobite cu neruşinare (după cum s-au obişnuit creştinii) la prăznuirea *Bairamului*, fiecare trebuie să se îmbrace în haina cea nouă cu cîteva zile înainte de *Bairam*; iar de nu va fi gata cu cel puţin două zile înainte de sărbătoare,

nu se cuvine s-o îmbrace în acea zi ci peste două sau trei zile după *Bairam*.

Nu există la ei nici un fel de joc sau veselie (ele sînt oprite chiar de lege), afară de *dolaba*⁹⁵¹ și spectacolele celor ce merg pe frînghie. Țiganii poartă pe ulițe maimuțe, șerpi fioroși, ursoaice, crocodili și alte minunății ca acestea, cu care fac divertismente, înaintea poporului. Dar a patra zi toate trebuie să înceteze. În toate aceste trei zile, cînd se întîlnesc pe cale unul cu altul, sau se vizitează unul pe altul în case, au obiceiul de a se saluta cu sultanul *Idi șerif mubareki ola*, adică „Sfînta sărbătoare să-ți fie cu noroc”⁹⁵² sau simplu : *Bairamunguz / kutli ola*, adică „Bairamul să-ți fie cu noroc”⁹⁵³. A patra zi încetează și acest fel de hiritisire.

283

Micul Bairam

Bairamul al doilea, care e și cel mic, s-au obișnuit a-l numi așa în comparație cu cel mare ; mai propriu însă se numește *Hadjdjilar Bairam*, adică „Sărbătoarea sau solemnitatea *hadjdjilor*”⁹⁵⁴, pentru că în acea zi cei ce călătoresc la Mecca se suie pe muntele Araf, aduc jertfe și împlinesc și altele (după cum am arătat în capitolul *Despre pelerinajul la locurile, după părerea lor, sfinte*)⁹⁵⁵ care țin de rînduiala și ceremoniile pentru *hadjii*. De aceea în toate ținuturile muhammedane, în aceeași zi (care este [a zecea, *n.t.*]) a lunii [*dhul hidjdjia*]⁹⁵⁶ adică [șaptezeci] de zile după sărbătoarea marelui *Bairam*, ei se suie parcă împreună cu aceia pe muntele Araf, ca și cum s-ar ruga lui Dumnezeu, s-ar uni întregul neam muhammedan și s-ar hiritisi cu bună înțelegere.

La curtea constantinopolitană se fac aceleași ceremonii care am arătat că au loc la *marele Bairam*, afară de întreita tragere cu tunurile, care se face numai o dată ; în timpul cînd obișnuiesc să facă rugăciunile *Bairamului* la *Namazgah*, trag dintr-un rînd de tunuri. Între altele, în această zi, fiecare muhammedan (afară doar dacă va fi foarte sărac) e obligat să taie un miel jughănit (pe care-l numesc *kurban*)⁹⁵⁷. Între cei mai bogați

însă, sînt unii care înjunghie atîția miei cîți copii au, dar nu opresc în casa lor nici un dram de carne, căci este poruncit de lege s-o dea toată celor săraci. (Despre acești miei ei cred că după învierea de obște se vor preface în cămile foarte rezezi și că încălecînd pe ele vor trece peste acel pod înfricoșat care are o lungime egală cu o cale de cinci sute de ani) ⁹⁵⁸.

La acest *Bairam* nu aduc daruri sultanului afară de marele vizir, care nu numai la zilele de sărbătoare, ci și la zilele obișnuite nu încetează a-l face pe sultan binevoitor și milostiv față de el, cu multe daruri. De asemenea, mama sultanului îi aduce fiului său o tînară frumoasă împodobită cu haine scumpe pentru a sărbători noaptea *Bairamului* și-i introduce pe ceilalți copii, frați și nepoți imperiali la sultan pentru a-i hiritisi, mergînd ea însăși înaintea lor.

Mevlud

A treia sărbătoare la ei este *Mevlud*, adică ziua de naștere a lui Muhammed (căci ziua morții lui nu e socotită nici un fel de sărbătoare) ⁹⁵⁹, care este ziua a zecea a primei luni *Rabie* ⁹⁶⁰. În această zi nu se fac nici un fel de ceremonii politice ⁹⁶¹, / nu se aduc daruri sultanului, nici nu se face tragere de tunuri, ci doar rugăciunile rînduite pentru această zi (după cum am arătat în capitolul *Despre namaz*) au obișnuit să le facă public în templele cele mari.

Ziua de vineri

A patra sărbătoare obișnuită este ziua Venerei, adică cea de vineri, care se numește sfîntă și norocoasă (*Mubarek djiuraa*) ⁹⁶². Motivul cel mai puternic al acestei prăznuri este că fuga lui Muhammed din Mecca s-a întîmplat, zice-se, în această zi și de la ea și-a luat începutul său era muhammedană. Există pentru aceasta și un alt motiv, care se poate înțelege chiar de la denumirea zilei. *Djuraa* înseamnă întrunire, sau adunare, cum s-ar zice pe grecește ἐκκλησία, adică biserică ⁹⁶³, pentru că în ziua de vineri li se poruncește să împlinească cele două porunci mai de seamă, dintre

care cea dintîi este ca cei însurați în noaptea dinspre acea zi să aibe neapărat împreunare trupească cu nevestele și țiitoarele lor ca o lucrare frumoasă și sfîntă, pentru că osteneala aceea se face pentru înmulțirea și răspîndirea neamului muhammedan. De aceea și împreunarea trupească cu nevasta legitimă se vede că a luat numele de la împreunarea trupească din ziua de vineri sau înspre vineri. Căci ziua de vineri s-a obișnuit a se numi *djuma*, iar împreunarea trupească *djima* ⁹⁶⁴. Iar steaua Venera se numește deosebit de acestea (*zuhre*) ⁹⁶⁵. A doua poruncă este să se dedea la rugăciuni (pe care în această zi s-au obișnuit să le facă excepțional, după cum am arătat în capitolul *Despre namaz*); de aceea, dacă vreun musulman a făcut rugăciunile deosebit în casa sa în alte zile ale săptămînii, în ziua de vineri este obligat să meargă neapărat la templu, ca să-și înalțe rugăciunea către Dumnezeu în obște, împreună cu poporul. Căci altfel, dacă va neglija să facă aceasta, va fi socotit de ceilalți ca un om rău și necinstit, așa că nici mărturia lui la judecată nu va fi primită și nici o crezare nu vor avea cîndva cuvintele și spusele lui. Acestea, deci, sînt sărbătorile bisericești la muhammedani care urmează cursul lunii. Iar despre zilele sărbătorilor politice care urmează cursul soarelui, vom vorbi îndată. /

CAPITOLUL AL ȘAPTELEA

285

Despre sărbătorile politice

Cea dintîi solemnitate dintre aceste sărbători politice ⁹⁶⁶ este aceea numită în limba persană *Nevruz*, adică „Ziua cea nouă” ⁹⁶⁷. Această zi nouă ei spun că este la echinocțiul de primăvară, de unde iau și începutul anului socotit după cursul soarelui, potrivit obiceiului perșilor și mezilor, adică din ziua a 11-a a lunii martie ⁹⁶⁸. Dar cum sărbătorirea zilei acesteia nu este după rînduiala bisericii, e verosimil ca străvechea obișnuință a sărbătoririi și solemnității acesteia ajunsă de la vechii închinători persani ai soarelui pînă la urmașii

muhammedanilor (care se amintește și la sfântul Dionisie Areopagitul * sub numele de Mithris)⁹⁶⁹ să fi rezistat atît de mult datorită practicării un timp mai îndelungat, încît și după acceptarea muhammedanismului n-au putut s-o dezrădăcineze. Așadar, în ziua de *Nevruz* nu se fac nici un fel de rugăciuni bisericești, nici ceremonii religioase, după cum am spus că se fac la alte sărbători; ci se vede că se practică numai pentru a însemna începutul anului nou solar și pentru adunarea și prezentarea darurilor stăpînitorului. Căci în această zi toți vizirii și pașii și toate căpeteniile (afară de principii moldovean și muntean)⁹⁷⁰ sînt obligați să-i aducă în dar sultanului un cal de rasă bună înfrumusețat cu o podoabă scumpă, și doi sau trei, iar uneori și mai mulți, neîmpodobiți. De atunci își iau începutul anual și birurile numite *mukata* (adică cele repartizate nominal, care trebuie să fie date anual în bani sau provizii)⁹⁷¹. Căci dacă hotărîrea ar fi fost după anul solar, atunci din fiecare an ar lipsi 11 zile, și astfel în fiecare treizeci și unu de ani nu ar fi fost furat un an întreg lunar. Iar birurile care se repartizează după cursul lunar, în anul ce urmează după al treisprezecelea se dublează și în acel an obișnuiesc să adune birurile de două ori. *Tedahul* se numește acel an lungit, ca și cei bisecți la evrei, și are două luni martie, deci prima se numește *Adar*, iar a doua *ve Ader*, adică „iarăși Adar“⁹⁷².

Erbain

286 A doua sărbătoare este cea a Patruzecimii care se numește *Idi erbain*⁹⁷³. Să arăt ce înțeleg muhammedanii sub numele de patruzecime. Ei s-au obișnuit / a numi începutul primăverii printr-un număr rotund sau politic⁹⁷⁴, socotindu-l de la prima zi a lunii martie pînă la ziua a zecea a lui aprilie și spun că prima parte a anului este amestecată cu cea de-a doua și că în toată această durată de timp vremea este nehotărîtă, alcătuită dintr-o parte de iarnă și primăvară.

* Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Epistula* VII, 1081 a.

A treia sărbătoare este *Hamsin*, adică Cincizecimea, care începe cînd încetează Patruzecimea, adică din ziua a zecea a lui aprilie pînă la 1 iunie, din care zi afirmă că începe anotimpul verii și a treia parte a anului ⁹⁷⁵. Iar celelalte luni le socotesc că împlinesc alte părți ale anului și alcătuiesc întregul ciclu al anului solar.

De unde să fi venit la ei numele acesta de Patruzecime și Cincizecime, spun de-a dreptul că nu știu pentru că n-am putut avea nici o știre autentică despre acestea (afară de cele ce am arătat aici). Îmi vine foarte ușor să cred că de la Patruzecimea creștină și de la Cincizecimea iudaică au furat doar numele și l-au ascuns sub un alt interval al anului iar nu sub acela al prăznuirii sfinte. De aceea și sărbătoarea Cincizecimii, care se serbează după cum este obiceiul la evrei, se numește *Ghiul Bairami*, adică „Sărbătoarea trandafirilor” ⁹⁷⁶, căci în acea zi iudeii au obiceiul de a-și împodobi casele cu trandafiri și cu alte flori, lucru ce se face în ziua a cincizecea după Paștele lor.

Djemre

În afară de cele trei zile amintite mai sînt altele trei pe care le numesc *Djemre* sau „Cărbuni aprinși” ⁹⁷⁷. Ele par să țină mai degrabă de superstiția populară decît de vreo dreaptă rațiune, căci poporul lor de rînd și ignorant crede că în fiecare an cad din cer pe pămînt, în chip nevăzut, trei focuri. La căderea primei *Djemre*, gheața și zăpada încep să se topească; la căderea celei de-a doua *Djemre* iau sfîrșit gerurile; la căderea celei de-a treia *Djemre* ies la suprafață curenții (pe care ei îi numesc vinele izvoarelor) și pămîntul revine de la umezeala zăpezii și de la ploi la uscăciunea și alcătuirea sa firească. Dar care zi anume a fost rînduită pentru aceste *Djemre* nu se știe, pentru că, observînd durata iernii și apropierea anotimpului primăverii, spun că soroacele și intervalele acelor zile *Djemre* sînt nesigure și necunoscute.

De această superstiție, comună nu numai muhammedanilor ci aproape tuturor popoarelor, ține și aceea că din cele șapte zile ale săptămânii unele sînt socotite a fi cu noroc, iar altele fără noroc, / deși învățații lor spun limpede: *Djiumele ghiunler mubarek dur*, adică „Toate zilele sînt cu noroc“⁹⁷⁸. Dar la începutul oricărei lucrări noi cum ar fi cînd vor să pună temelia unei case, sau primul stîlp al temeliei, să pornească la drum sau în campanie, ei deosebesc zile cu noroc sau fără noroc. Începuturile (*ogur*)⁹⁷⁹, adică zilele cu noroc pentru pornirea în campanie sau la vreun drum, socotesc că sînt lunea, joia și sîmbăta, iar cele fără de noroc marțea și miercurea. Începutul oricărui lucru cu noroc este lunea, pentru vînzare sau pentru scoaterea mărfurilor întîia dată pe piață — e ziua de duminică, care la ei propriu-zis se zice *Bazar ghiuni*, adică „Ziua de cumpărare și de vînzare“⁹⁸⁰. Iar ziua de vineri e socotită totdeauna și în orice întreprindere a fi cu noroc și prielnică. Însă zic că în această zi se cuvine a face mai cu seamă cele ce țin de cinstirea lui Dumnezeu, de aceea unii dintre ei mai evlavioși nu deschid prăvăliile în acea zi și piața publică zisă *badestan*⁹⁸¹ e închisă atunci toată ziua. Dar dacă cineva vrea să facă vreun lucru, nu se socotește că greșește; ba mai cu seamă se poruncește ca mai degrabă să facă ceva decît să șadă trîndav, chiar în ziua *Bairamului*, numai să nu nesocotească pentru acel lucru rugăciunile rînduite și așezate întru cîntea lui Dumnezeu.

CAPITOLUL AL OPTULEA

Despre sectele dervișilor, adică ale legiuitorilor, în general

Despre religie și despre rînduielile și ceremoniile ei, care se cred, se cinstesc și se fac la muhammedani, ni s-ar cuveni să vorbim foarte mult și aproape la nesfîrșit,

dacă ar fi să le enumerăm pe toate cu de-amănuntul. Dar cum în felul acesta ar spori imens și ar depăși mult planul nostru, ne vom opri mîna de la descrierea aceloră, ca de la unele ce nu sînt atît de însemnate și ne vom întoarce la enumerarea și totodată la explicarea sectelor de legiuitori care au odrăslit din religie (legiuitorii sînt numiți la ei cu un nume din limbajul simplu *dervîșî*)⁹⁸². Ca introducere, socotim că nu e nepotrivit să vorbim puțin despre ei mai întîi în general sau îndeobște, / iar apoi în special, adică separat pentru fiecare.

288

Numele de dervîș

Numele acesta de *dervîș* este din limba persană ; în cea arabă se zice *zahid*, dar nu e așa de întrebuințat⁹⁸³. *Zahid* se vede că se deosebește de *dervîș* prin aceea că *dervîș* înseamnă propriu-zis sărac, lipsit, care nu are nimic, și de aceea ei afirmă că religia acestor legiuitori și mărturisirea lor constă în sărăcie, în lepădarea de toate lucrurile lumești și în oropsire. *Zahid* însă înseamnă cel ce se înfrînează și se întoarce de la lucrurile lumești și se dedă pe de-a întregul numai adorării lui Dumnezeu cel unic. Într-un cuvînt, sub numele de *zahid* se cuprinde întregul fundament al sectei stoice, care pune drept principiu al filozofiei sale morala : „Răbdă și te înfrînează“.

Propunîndu-și această rînduială, *dervîșii* muhammedani se zice că mărturisesc mai întîi sărăcia, înfrînarea, răbdarea și domolirea oricărei dorințe, a nerușinărilor pofticioase și a dezmierdărilor, ca să nu facă sau să grăiască ceva ce le place sau doresc, iar dacă se poate nici să nu gîndească sau să-și imagineze așa ceva prin visare. Iarăși, să nu vrea nimic pofticios, dorit și cu mîndrie ; să nu supere și să nu ofenseze pe nimeni cu fapta sau cu cuvîntul și, mai cu seamă, dacă va fi el supărat sau asuprit de altul, să rabde cu netulburare, fără să se mînie sau să ocărăască pe cel ce i-a făcut rău. Cu un cuvînt, atît celui ce-i face bine, cît și celui ce-i face rău să nu-i răspundă nimic altceva decît : *Eivallah*, adică „E bine după Dumnezeu“⁹⁸⁴. Prin felul acesta de

387

a răspunde el arată și se mărturisește a fi cel mai mic, blînd, răbdător în toate cele potrivnice sau în cele cu noroc, statornic, neschimbat și netulburat cu duhul. Ca să spun adevărul, acești derviși, după cum au luat numele și pravila de viață a monahilor noștri celor din vechime, așa și acum, urmînd poate aceluiași, socotesc că religia și viața după lege constau numai în haină și în îmbrăcăminte de din afară (prin care se arată mai ales că se deosebesc de ceilalți oameni). Și parcă măgulindu-se singuri pe sine socotesc și nădăjduiesc că sînt nu cu puțin superiori celorlalți oameni și că fapta și lucrarea acelei filozofii atît de sfinte se poate împlini și săvîrși numai cu numele. Ah, ce păcat ! Să se citească Iosif, iudeul de neam și lege, și să vadă fiecare creștin cum erau în acea vreme monahii, a căror viață cugetătoare de Dumnezeu și iubitoare de ostenele a descris-o iudeul spus mai sus *. Însă nădăjduiesc că fiecare va putea să cerceteze și să judece / cît de departe se află acei monahi ai noștri din vechime cu moravurile, cu faptele bune, cu înfrînarea, cu înstrăinarea de cele lumești și cu lepădarea de lumea întreagă și chiar de suflet (precum poruncește Domnul Mîntuitorul) de cei de astăzi ! La fel, zic, și *dervișii* muhammedani de azi sînt dați în vileag și înfrunțați de aceiași muhammedani ai lor că doar numele celor din vechime ai lor îl poartă și arată în sine un nume găunos. Dar cum scopul nostru nu este să descriem greșelile și fărădelegile oamenilor care răstălmăcesc regulile legii lor și nu se supun dătorilor lor de lege, în cele de față vom vorbi cît se poate mai pe scurt numai despre derviși așa cum s-ar cuveni să fie după regulile și canoanele căpeteniilor lor și despre cîte feluri de derviși și secte se numără acum la ei.

Cele mai de seamă categorii și rînduieli ale dervișilor sînt trei : 1. *Tekkenişin*, adică a celor ce locuiesc în mănăstiri ; 2. *Abdal*, adică a celor ce cutreieră cetățile, satele, cătunele și care n-au nici domiciliu fix, nici adăpost ; 3. *Seiah*, adică cei care deși au un domiciliu, numit și mănăstire, potrivit făgăduinții lor peregrinează mereu și, adunînd milostenie, o trimit la mănăstirea lor.

* Iosif Flavius, Περὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου, II, 12.

Printre sectele de derviși *tekkenişini*⁹⁸⁵ cei mai de seamă și mai renumiți și respectați în popor⁹⁸⁶ sînt : 1. *mevlevi* ; 2. după aceștia locul al doilea îl dețin [dervișii] *bektași* ; 3. *kalenderi* ; 4. *kadri* ; 5. *torlaci* ; 6. *ebribuhari* ; 7. *iedhemi* ; 8. *hizrevi* ; 9. *abdal*, sub care denumire sînt cuprinși : *urian*, *budalla* sau *divane* și *kioşenişin* ; 10. *seiah*, nume dat *dervișilor* din toate sectele, care luînd aprobare de la șeicii lor să cutreiere întinderea pămîntului ca adunători de milostenie sau emisari și să strîngă mile fie toată viața, fie peregrinînd numai pînă la un anumit timp, să se ostenească pentru aprovizionarea fraților care locuiesc în mănăstire. Astfel, arătînd de mai înainte denumirile acelor secte, vom începe a povesti acum despre fiecare sectă în parte și mai întîi despre întemeietorii din vechime ai religiei dervișilor (de la care au pornit pe urmă alții mai noi). /

Despre primii întemeietori ai sectelor de derviși

Cei dintîi întemeietori ai sectelor de derviși au fost doi : primul și cel mai de seamă dintre ei este *Halveti* ; iar al doilea, care a fost după el, se numește *Nakşibend*⁹⁸⁷. Nu știu în care secol muhammedan au înflorit ei (pentru că nu mi s-a întîmplat să aflu vreun scriitor muhammedan despre începutul acestora), însă din tradiția lor se știe că au trăit în primul sau al doilea secol al lui Muhammed ; iar că *Halveti* a fost arab și *Nakşibend* persan, arată numele lor proprii. Mai spun că au fost ucenicii lui *Ali*, unul din cei patru succesori ai lui Muhammed și pseudoapostolul întregii împărății persane⁹⁸⁸.

De asemenea, după mult timp, dintre succesorii lui *Nakşibend* în veacul său s-a proslăvit *Ebr Buhari*⁹⁸⁹,

un om de neam uzbek, care s-a născut în cetatea Buhara (de unde își are și porecla). Dar deși acești întemeietori mai sus ziși ai cetelor de legiuitori sînt slăviți cu multe laude și respect de către muhammedanii de azi numiți *sunni* ⁹⁹⁰, ei sînt socotiți mari pentru sfințenia și statornicia lor în bunele moravuri, însă se judecă că nu sînt fără păcatul ereziei, căci afară de alte rînduieli noi și neobișnuite *Curanului* pe care le-au introdus în religia muhammedană au mai spus și despre pelerinajul la Mecca, una din cele cinci condiții ale credinței muhammedane, că nu este necesar, iar pe ucenicii lor i-au învățat a crede că pentru omul care umblă în legea lui Dumnezeu și care este desăvîrșit în dragostea și frica lui Dumnezeu și petrece totdeauna în ele, lumea întreagă și însăși chilia lui este o Meccă. Mai departe *Ebr Buhari* avea niște predicatori și ajutători ai mărturisirii sale prin care se străduia să răspîndească religia sa în *Rum*, adică în Europa ⁹⁹¹. Nu vreau ca cititorul meu să ignore că geografii arabi din vechime spuneau că Asia Mică ține de Europa, despre care lucru să binevoiască a vedea mai pe larg în notele la *Istoria creșterii curții otomane* scrisă de noi. *

291

Așadar, dintre succesorii acestora, înfloreau în Iconia, / pe timpul începutului domniei lui Otman (care a fost numit primul sultan otoman), doi șeici foarte slăviți ai acelei secte, dintre care unul numit *Bade Ali* ⁹⁹² i-a dat pe fiica sa de nevastă lui Otman (așa după cum adeverește istoricul Saadi) ** înainte ca acesta să se suie pe tron și a prezis că el va fi tatăl unei familii foarte răspîndite și puternice și întemeietor al unui imperiu foarte întins. Iar al doilea era *Mevlana*, poreclit Sultatul ⁹⁹³, de la care s-a tras pe urmă secta și rînduiala preaslăviților derviși ai acestui veac ziși *mevlevi*. Să începem să povestim deci despre ei.

* D. Cantemir, *Incrementa...*, I, 2, 22, ann. u, apud Barthélemy d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1967, s. v. *Roum*.

** Sadeddin, *Tâc út-tevarih*.

Despre secta dervișilor numiți „mevlevi”⁹⁹⁴

Primul tron

Prima și cea mai de seamă *tekke* (căci astfel se numește mănăstirea dervișilor) a *mevlevilor* este în Iconia⁹⁹⁵, unde spun că însăși căpetenia acelei secte *Mevlana* a arătat pildele faptei sale bune *. De aceea *șeicul* acelei mănăstiri (adică mai marele sau arhimandritul)⁹⁹⁶, ca succesor și deținător al *post*-ului adică al pielei (astfel numesc ei jilțul și tronul bisericesc) aceluia *Mevlana*, are stăpânire peste toți dervișii din tot ținutul muhammedan. La el vin toate căpeteniile altor mănăstiri, chiar din India, din Arabia bogată și din Persia, din Egipt și din alte țări din Apus și Răsărit, ca fiecare să obțină de la el confirmarea rangului său și să fie declarat ca succesor în locul celui mort, sau să fie detronat în urma denunțului întregii adunări și a poporului și altele. Acea *tekke* de la Iconia are venituri foarte mari, pe care sultanul Otman, primul împărat otoman, le-a dăruit și le-a confirmat cu diploma sa primului *șeic* al ei, *Bade Ali* și succesorului său *Mevlana*. După aceea, urmându-i alți sultani, au îmbogățit și mai mult mănăstirea aceea. În anii noștri, după cum am văzut de la alții, se spunea că în acel loc se află peste 500 de derviși.

Tekke constantinopolitane

În Țarigrad acești derviși au patru *tekke*: una în Pera (mai renumită decât toate și de prim rang); a doua în satul zis *Beşiktaş*; a treia în suburbia Perei numită *Kassim Paşa*; a patra dincolo de zidurile cetății, pe drumul care duce la Adrianopol, aproape de porțile *Enghi kapu*, adică cele noi / și de locul sfânt al izvorului celor slăviți, care se numește la scriitorii bisericești *Zoodóchou πηγή*, adică „Izvorul purtător de viață”⁹⁹⁷. Vom vorbi acum pe scurt despre sfințirea și hirotonisi-

292

* P. Rychaut, *Istoria...*, p. 189—193.

rea acestora (adică sfințirea prin punerea mâinilor), ceea ce nădăjduim că nu-i va fi neplăcut cititorului.

Rînduielile sfințirii ca derviş

Acela care respingînd cele lumești și lumea însăși doarește să se apropie de secta și de canoanele dervişului este adus mai întîi de alți dervişii la șeic și, stînd toți dervişii în jur, invitîndu-l șeicul zice : „Cu noroc să fie venirea ta, o fiule ! Care este gîndul tău cel bun ?“ El răspunde că vrea să ia asupra sa viața și rînduiala de derviş cu toată inima și sufletul. Atunci șeicul zice iarăși : „Dumnezeu să facă lesnicioase lucrarea și pornirea ta, însă mai întîi ți se cuvine să știi, o fiule, că tagma de derviş este un arc de fier, a cărui coardă este de oțel, iar pentru a-l încorda se cere o putere de neînvins, o răbdare nebiruită, o pătimire neînduplecată și o comoară ineputabilă de înfrînare. De aceea, socotesc că este mai bine ca petrecînd numai în dreapta și luminătoarea credință muhammedană (care este de ajuns pentru mîntuirea sufletului și pentru a obține de la Dumnezeu slava raiului) și păzind poruncile *Curanului* și dogmele poporului muhammedan, beneficiind de folosul obștesc al viețuirii civice, și mulțumindu-te cu soarta ta de mai înainte, să înalți lui Dumnezeu mulțumiri neîncetate“. Dar cînd cel ce are să se sfințească răspunde iarăși că dorește din tot sufletul tagma și rînduiala de derviş, șeicul zice : *İş oldur ki Allah on-gara*, adică „Este o lucrare săvîrșită de Dumnezeu“ ⁹⁹⁸. De trei ori este astfel îndemnat de către șeic și de trei ori repetă, confirmînd, cererea și voința sa. După aceea, i se aduce *kiullah* (scufia de derviş) și *hîrka* (haina sau îmbrăcămintea de dinafară ca o mantie) ⁹⁹⁹. Scufia i-o pune pe cap însuși șeicul, iar în haină se îmbracă de către un superior de-al doilea rang după șeic. Restul îmbrăcăminții (despre care vezi ceva mai jos) i se aduce de către ceilalți frați care, hiritisindu-l, îl îmbrățișează frățeste și-l salută dorindu-i de la Dumnezeu har, tărie, suferință, răbdare, smerenie, castitate, tăcere, ascultare, și greutățile sărăciei. Cînd se termină acestea, predicatorul, suindu-se pe *kiurs* ¹⁰⁰⁰, adică amvon, face o învăță-

tură, tâlcuind unele cuvinte din *Curan* și din canoanele și rînduielele primilor întemeietori.

Cînd termină cuvîntul de învățătură, face rugăciunile de la amiază și, după otpust, adică rugăciunea de la sfîrșitul slujbei, i se aduce celui nou sfințit / mătură și lopată și i se poruncește ca timp de trei ani de zile să curețe latrinele mănăstirești fără nici o cîrtire și lenevire, să măture în fiecare zi curtea, iar gunoiul și putregaiul să-l nimicească. Cînd se termină anii acestei slujbe, e avansat la bucătărie, ca la o treaptă mai înaltă și mai cinstită și tot pentru atîția ani e rînduit la fiertul mîncărilor. Terminîndu-i și pe aceștia, i se poruncește ca alți trei ani să slujească la fel tuturor dervișilor și să se supună oricărui superior la orice lucru ar fi trimis de el. Dacă va suporta cu o inimă răbdătoare aceste osteneli de nouă ani, disprețul, slăbiciunea și munca, atunci i se rînduiește o chilie și mîncarea i se aduce de bucătar de la obștea mănăstirii în chilia lui (dacă nu va vrea să vină la masa de obște), și de atunci este primit în numărul nevoitorilor celor meritoși și iscușiți în religie, căruia, după aceea, i se dă numele de *dede*, adică unchi, care să nu se mai îngrijească din acel timp toată viața, nici de sine, nici de altceva, decît de rugăciunile obișnuite și respectarea învîrtirii în cerc (despre care vezi mai jos). Iar dacă cunoaște vreun meșteșug, în timpul liber să se îndeletnicească cu acela. Dar cei care s-au alăturat din tinerețe acestei secte stăruie, mai cu seamă, în poetică și retorică și în celelalte arte liberale, cu multă sîrguință, dar în primul rînd în muzică, teoretică (speculativă) dar și practică. Și au un instrument special care se numește *nei* (nai) făcut din trestie cu noduri, despre care vei vedea mai pe larg în capitolul *Despre muzică*, din care instrument au obiceiul să cînte cînd trebuie să se învîrtească în cerc. Dar să ne întoarcem la tagmă.

Îmbrăcămintea meleviilor ¹⁰⁰¹

Îmbrăcămintea dervișilor *melevi* nu e nici prea rea (ca la alții), nici prețioasă. Cei mai mulți poartă haina de dedesubt făcută dintr-o stofă care în limba turcă se numește *abba*, de culoarea albă și naturală a lînii de

oaie. Iar cea de deasupra (care se numește *hîrka*) poate fi dintr-o stofă din alte țări, numai să fie de culoare închisă, ca verde, azurie, vișinie. Se încing cu o curea lată de trei sau patru degete, iar la mijlocul ei, lîngă buric cos în loc de nasture sau cataramă o piatră de topaz sau de cristal de Cipru, sau altceva asemănător aceloră făcut din dinte de pește sau de elefant. Iar unii au obiceiul să se încingă și cu un brîu obișnuit, ca la alții, numai să fie din bumbac sau din lînă, nu din mătase (tot ce e din mătase este scîrbos și oprit nu numai legiuitorilor, ci și tuturor muhammedanilor în general), iar picioarele pînă la / genunchi nu le acoperă cu nimic, numai tălpile le protejează cu niște sandale. Șeicii și cei mai de frunte pot să îmbrace și picioarele în pantaloni și să le încalțe în cizme. Acoperămîntul de cap, pe care ei îl numesc cu o vorbă specială dervișă *kiullah*, este strîmt, ca să încapă numai capul, însă lung de cel puțin o jumătate de cot, din lînă de oaie, sau din păr de cămilă, neșesut, ci pîslit. *Tulpanul*¹⁰⁰² le este oprit a-l înfășura pe deasupra scufiei, afară de șeici, deoarece numai cu acest semn se deosebesc de ceilalți derviși de rînd.

Obiceiurile

Trebuind să vorbesc de obiceiurile și așezămintele dervișilor, cu adevărat mă rușinez, dar oricărui om care se împodobește cu numele lui Hristos și al crucii trebuie să-i fie rușine. Căci cînd la cei necredincioși și care nu cunosc adevărul, filosofia morală (ale cărei porunci mîntuitoare, Hristos Mîntuitorul lumii le-a încredințat numai apostolilor săi) se ridică la o înălțime atît de mare, adică însăși practica faptelor bune, și nu denumirile lor goale, nu speculația îngîmfată, ci însăși lucrarea, nu pot face altfel, vorbind adevărul, decît să-i proclam că sînt vrednici de toată lauda. La ei lucrul cel dintîi slăvit este axioma: „În omul cuminte trebuie căutate nu religia, ci obiceiurile, căci religia a fost și este lăudată la toți, de la sine“. Faptele bune, au afirmat filosofii, atît cei vechi cît și cei noi, constau într-un anumit cult față de iubirea de oameni și în moravurile bune și cinstite,

iar capul tuturor este Domnul Mîntuitorul care prin exemplul său a arătat acest lucru, pentru că fiind Fiul lui Dumnezeu și Dumnezeu veșnic „s-a micșorat pe sine pînă la moarte, iar moartea de cruce“ etc. * ; „a venit ca să slujească altora, iar nu ca alții să-i slujească lui“ ** ; „sărac a fost, smerit cu inima“ ***, ascultător, blînd, răbdător, înfrînat, fugind de slavă și de îngîmfare, și a împlinit și altele, consemnate de „fericiri“ **** și faptele cele bune. Aceleași ni le-au scris nouă și cei patru evangheliști precum și dumnezeiescul Pavel și ni le-au pus înaintea ochilor cu exemplele lor ca pe niște icoane vii. De aceste virtuți filosofice și de filosofia lucrătoare de fapte bune ce se află în acești derviși mai înainte spuși, afirm că se cade să te minunezi ! La ei primul loc îl deține însăși sărăcia dumnezeiască pe care o împodobesc cu smerenia, cu ascultarea și cu tăcerea pitagoreică ¹⁰⁰³. De la lucrurile lumești ei își retrag cu vigilență ochiul, nu numai pe cel trupesc, ci și pe cel sufletească. Pîntecelui îi dau o rație cumpătată, atît cît să fie viu, dar nu-i oferă îmbuibare ! Dacă cineva îl va vorbi de bine sau de rău / folosește indiferent unul și același mod de a răspunde : *Eivallah*, adică „Frumos este pentru Dumnezeu“ ¹⁰⁰⁴. Fratelui său niciodată nu-i va zice *Bire* (adică „Racca“ din *Sfînta Evanghelie*) *****, nu se mînie niciodată, nu pornește niciodată o ceartă, pentru el sau pentru altul. Cu un cuvînt : *Nemeghierek* (adică „Ce mă privește“ ?) ¹⁰⁰⁵. Toate cele vătămătoare și întăritătoare le strică și le prefăc în nimic. De aici li se naște lor acea liniște sufletească epictetică și o fericire adevărată întru cele trecătoare !

Cînd dervișul vrea să citească, sau să facă vreun alt lucru, sau să se odihnească în chilia sa, nu închide niciodată ușa. Dacă va veni cineva dintre frați sau dintre străini, au obiceiul să strige blînd, fără să bată la ușă : *Hu dede sultan* (adică „O, dumnezeiescule unchi, sul-

* *Filipeni*, 2, 8.

** *Matei*, 20, 28.

*** *Matei*, 11, 29.

**** *Matei*, 5, 3—11.

***** *Matei*, 5, 22.

tane”), și dacă-i răspunde : *Hu, Hu*, cel care vine, intră. Dar dacă nu dă glas, trece pe alături. Nu disprețuiește pe nimeni din cei pe care i-a întâmpinat sau care au intrat la el (chiar dacă ar fi iudeu sau țigan), ci pe toți îi hiritisește cu un respect și cu o bunăvoință egale, și-i primește, și slujește oaspetelui cu stăruință, ca o slugă stăpînului său, fără să se dea la o parte de la vreun serviciu, pe cît poate, ca să-i arate aceuia iubirea de oameni. Dacă cineva îi va aduce un dar sau o milostenie, sau va cere el însuși de la vreun boier sau bogătaș, îndată îl duce la șeicul său și-l pune în magazia de obște pentru bunurile mănăstirii. Niciodată nu începe vorba decît întreat, dar și atunci fără cuvinte multe, fără fățarie, și răspunde numai cît se cuvine în raport cu adevărul lucrului despre care e întreat, cu știința lui (dacă știe ceva) și cu arătarea lucrului.

De la rîs se abțin cît pot și, dacă uneori par a fi veseli și zîmbesc, atît de bine se păzesc, încît fiecare lesne poate vedea că evlavie și religia nu și le uită niciodată și că-și păstrează totdeauna regulile și rînduielile neînstrăinate și nedespărțite de inima, mintea și gîndul lor. Cînd vorbesc rostesc cuvinte înalte, de folos și aducătoare de rod. Nu se află nicidecum la ei flecăreală. Certuri în adunarea lor nu se aud, pîre și invidie nu se pomenesc. Căci la ei este poruncă aspră ca nu cumva să necăjească sufletul cuiva, fie și al vrăjmașilor lor.

Se feresc să comunice cu oamenii care nu cunosc nimic și n-au nici o roadă bună, dar mai cu seamă de curțile boierești, mai tare decît de mușcăturile de balaur. Cîndva / (căci așa s-au obișnuit, să întărească cu istorisiri din cele mai reale inimile prietenilor din tagma lor), murind în aceeași zi un tiran oarecare dar și cel mai renumit legiutor al timpului aceuia, un alt legiutor l-a văzut în vis pe acesta din urmă coborît în iad, iar pe tiran primit în rai. Deci, l-a rugat pe șeicul lui să-i spună taina acestei vedenii și tîlcuirea, iar acela a răspuns zicînd : „Împăratul acesta, pentru că-i iubea pe legiutori, a moștenit raiul, iar legiutorul, pentru că-i iubea pe împărați și prietenia cu ei, a fost așezat în iad.”

Îmbuibarea, după cum am spus, nu o obișnuiesc nicidecum, ci mîncă numai cît este nevoie ca să-și țină

viața și să-și potolească setea cea peste măsură. Căci canonul poruncește : „Să nu-ți ai pînțelele plin de mîncare dacă vrei ca prin binefacerea aceluia să vezi lumina înțelepciunii, și gol de înțelepciune este (legiuitorul) plin de mîncare pînă la nas“. Iarăși, prin altă poruncă se învață înfrînarea : „Dacă vei cere din cele înalte, să nu ceri nimic altceva mai stăruitor decît înfrînarea, care este o putere neînvinsă“. Pentru a fugi de lăcomie sînt povățuiți astfel : „Unui legiuitor nu i se potrivește aurul și argintul, căci dacă îl va lua (pentru nevoia sa particulară) a încetat să mai fie legiuitor“. Și dau ca argument că cel ce dă aur legiuitorului începe să fie el legiuitor, în timp ce legiuitorul care primește aurul începe să-și părăsească tagma. Despre iubirea de oameni și bunătate rostesc această sentință : „Chiar dacă cineva poate să se lupte și cu un elefant, dar nu are iubire de oameni, nu este bărbat“. Și alta : „Oamenii sînt alcătuiți din pămînt ; dacă cineva nu va fi iubitor de oameni, nu va fi nici om“.

Ar fi lung și totodată foarte greu de descris toate ale lor. Cu adevărat merită laudă virtuțile morale pe care le împlinesc necredincioșii aceia, fie cu mărturisirea, fie cu fapta însăși, trăind foarte cumpătat. De aceea, repetînd însăși sentința lor, închei cuvîntul. Ei zic : *Kişide meşreb degbil, mezheb aranamak gherekdur*, adică „Într-un om desăvîrșit se cuvine să căutăm nu religie, ci obiceiuri“¹⁰⁰⁶. Dar după cum vedem, aproape toți oamenii au reușit să se laude măreț numai cu numele gol al religiei, în timp ce obiceiurile și faptele cele bune le arată doar cu îmbrăcămintea și cu haina cea de dinafară. O, de s-ar fi dezbrăcat de haine și s-ar fi străduit să se îmbrace în moravurile și faptele bune ale întemeietorilor lor și ar fi învățat însăși lucrurile, nu numele lor ! /

Pe lîngă aceasta dervișii sînt oameni foarte subțiri și iscușiți în unele arte manuale, dar mai cu seamă în muzică. Excelează și în poetică și în știința retoricii, ceea ce se datorează faptului că treapta de șeic n-o poate primi decît cel învățat, dar mai cu seamă iscusit în explicarea *Curanului*, în expunerea și explicarea regulilor și canoanelor legifirate de fondatorii lor. De aceea,

297

vaizul, adică predicatorul lor¹⁰⁰⁷, trebuie în fel și chip să fie un bun *ehlikelam*¹⁰⁰⁸, adică foarte iscusit în elocință.

Spre băutura vinului acești derviși sînt mai liberi decît ceilalți muhammedani, însă dacă cineva din ei va fi prins pe uliță beat, nu va rămîne fără pedeapsă de la șeicul său. Iar cei ce se abțin de la vin întrebuintează în mare măsură suc de mac și alt amestec alcătuit din mai multe lucruri (pe care îl numesc *berci*)¹⁰⁰⁹, de la care mai întîi le vine somn, apoi simt un fel de veselie și o înviorare a duhului. La turci nu e poet mai ales, nu e savant desăvîrșit, care să nu întrebuinteze acel suc de mac, ba chiar neconținut și într-o asemenea măsură încît poate părea de necrezut omului căruia nu i s-a întîmplat să vadă acest lucru. Eu însumi am văzut în zilele lui Mustafa sultanul¹⁰¹⁰ pe un derviş (pe care sultanul a poruncit din curiozitate să-l aducă din Egipt), care mîncă o dată 60 de dramuri din cel mai ales suc de mac ca un cîine flămînd și căzînd, un sfert de oră după ce-l înghițea, într-o foarte adîncă tăcere, ca un mort. Și stătea așa cumplit mai mult de trei ceasuri, nemișcat și nesimțit, plecînd capul pe piept. După aceea, ca deșteptat din somn, începea fie un cuvînt preafrumos de învățătură, fie versuri (care se numesc la el *gazal*)¹⁰¹¹ de dragoste (adică despre dragostea dumnezeiască), foarte plăcute, fie o istorie nemaiauzită, mîngîioasă și de folos, care cuvîntare continua vreo patru ceasuri și ceva. Niciodată n-a dat semn în starea aceea de nebuneală sau flecăreală și n-ai fi aflat nici o frază și nici un cuvînt care să nu fi fost limpede și rodnic, cu o deosebită importanță a sensului și cu adîncimea învățaturii. Aș îndrăzni să spun că dacă s-ar fi scos din vorbirea lui cuvintele *Curanului*, aș fi socotit că n-a rostit nici o minciună și nici un cuvînt nechibzuit.

Dacă aceștia își vor avea mănăstirea în cetate sau în vreun sat, pot să-și ia și femei, cu condiția să nu se arate cuprinși de grija / de femeie și de copii, să nu se depărteze din mănăstire și să nu slăbească în păzirea rînduielilor sectei lor ; dar și la ei viața fără de femei e socotită mai cinstită decît căsnicia.

Cele ce țin de ceremoniile și rînduielile adunării lor sînt următoarele : În cetatea cea mare, unde sînt două sau mai multe mănăstiri ale acestor *mevlevi*, cu încuviințarea șeicilor aleg pentru fiecare mînăstire ziua adunării (pe care ei o numesc *mukabele*)¹⁰¹², ca să nu se întîmple să se sărbătorească dintr-o dată două întruniri într-o zi, și ca nu cumva risipindu-se poporul în mai multe părți să capete mai puțin folos. În ziua întrunirii se îmbracă în haina numită *tennure* (haină de la picioare pînă la briu de formă rotundă, largă, la fel ca îmbrăcămintea femeii franceze, numită de ruși fustă)¹⁰¹³ care, cînd se învîrtesc, se transformă într-un fel de cerc. În mod propriu denumirea de *tennure* înseamnă „cuptor de pîine“, în care ei se coc și ard pentru dragostea lui Dumnezeu și adorarea lui. Și astfel, cu trei ceasuri înainte de rugăciunile de amiază, toți dervișii își arată mai întîi respectul față de șeicul lor în *mevlahane* (adică în casa lui Dumnezeu, căci astfel își numesc ei templul)¹⁰¹⁴ și fiecare se așează după rangul său de-a dreapta și de-a stînga șeicului, bătrînii pe un loc mai înalt, iar cei mai tineri și băieții (căci sînt băieți și de patru ani primiți în numărul dervișilor) plecîndu-și fața în jos, îndoind mîinile la piept, stau de față în jur.

Așadar, adunîndu-se toți dervișii mănăstirii aceleia și poporul, șeicul începe mai întîi cuvîntul de învățătură, în care are obiceiul să trateze multe din cele teologice, dar sfîrșitul se încheie totdeauna cu o morală. Cînd se termină cuvîntarea (care ține pînă se apropie timpul rugăciunilor de amiază), *muezinul*, adică cîntărețul, cîntă cu un glas curat și dulce mărturisirea credinței, apoi fac rugăciunile obișnuite. După terminarea lor cîntă *naat*¹⁰¹⁵, adică măririle și lauda prorocului și întemeietorului religiei. Cînd încetează acea cîntare a laudelor, începe muzica din *nei* (despre care am pomenit mai sus), pentru că este oprit sunetul altui instrument¹⁰¹⁶ și din *sade nahare* (un simplu timpan în care bat pentru ca cîntăreții să poată ține măsura)¹⁰¹⁷. Și astfel, după ce au terminat cîntarea introducerii (preludiu pe care-l numesc *taksim*)¹⁰¹⁸, urmează *fasl*¹⁰¹⁹, adică psalmodierea.

Cînd se termină și aceasta, începe cîntarea *semaia* ¹⁰²⁰, adică cea cerească / (un fel de măsură numită astfel). La primul tact al aceleia dervișii care ascultau cu evlavie, nemișcați, laudele și cîntările muzicii, cu fața posomorîță și cu capul plecat spre piept, împunși parcă de o tepușă ascuțită, se scoală îndată și, lipindu-și în multe feluri mîinile de corp, pășesc în jur și încep a se învîrți. Este într-adevăr un lucru plăcut la vedere, căci atît de repede se învîrtesc, încît ochiul abia poate desluși dacă este om sau altceva cel ce se învîrtește. În acea învîrtire în jur (muzicanții cîntînd neconținut) se ostenesc astfel cîte un ceas, uneori și cîte două, iar spre sfîrșit, înfierbîntați, atît de repede fac cercurile, încît pe bună dreptate s-ar putea crede că obișnuința îndelungată a introdus în natura omului o asemenea ușurință că pot depăși și puterile naturii. Ei spun și o iau drept fapt autentic, că *Mevlana*, născocitorul acelei secte și învățători, făcea învîrtirea în cerc ca un ieșit din minți cincisprezece zile și nopți neconținut, abținîndu-se de la orice mîncare și odihnă, tîlcuind ucenicilor săi multe și însemnate lucruri din cele ce au trecut, sau prezicînd despre cele viitoare.

Dervișii budjrani ¹⁰²¹

Afară de dervișii acestei secte, sînt în Iconia și alții care, deși începutul religiei lor l-au luat de la aceiași autori și țin aceleași reguli ale mărturisirii, nesocotesc numai învîrtirea aceea în jur, ca ceva ce nu aduce nici un folos sufletului. Ei au dobîndit însă întîietatea și superioritatea asupra tuturor celorlalte secte de derviși la turcii muhammedani. Primul fondator al lor a fost *Mola Hidjran*. Acesta, pe timpul sultanului Otman, primul ctitor al sceptrului otoman și întemeietorul imperiului, fiind foarte slăvit pentru sfințenia lui și pentru evlavie în ghicirea despre Otman, a fost chemat de poporul muhammedan să-și dea binecuvîntarea noului sultan și imperiului nou întemeiat. Venind la sultan și negrăind nimic, a luat sabia și, încingîndu-l pe Otman, a zis: „Mergi, biruința va fi lîngă tine și lîngă ai tăi“. Și ast-

fel, din acel timp au obișnuit sultanii ca a treia zi după suirea pe tron să fie încinși cu sabia, cu mare bucurie, de către șeic (cel din *tekke* aflată în suburbia Constantinopolului zisă *Eiubi Ensari* îndeplinește slujba de locuitor al superiorului din Iconia) ¹⁰²². Și chiar dacă sultanul va obține titlul de împărat în alt oraș decât Constantinopolul, / el nu va fi sultan desăvârșit și pe de-a întregul pînă nu va veni la Constantinopol și nu va fi încins cu sabia de către șeic în mănăstirea mai sus zisă. Dar despre secta acestor derviși ajunge.

CAPITOLUL AL UNSPREZECELEA

Despre secta dervișilor numiți „bektași“

Bektașii

Al doilea loc după *mevlevi* îl dețin în prezent dervișii *bektași* ¹⁰²³, numiți astfel după numele primei căpetenii. Deși acest *Bektaş* este, față de alții, cel mai de pe urmă, secta lui numai la turci este foarte slăvită și cinstită (arabilor și perșilor această sectă nu le este cunoscută).

Intemeierea lor

Începutul spun că a fost astfel: În zilele sultanului Murad, primul împărat otoman cu acest nume ¹⁰²⁴, în jurul anului 763 al Hegirei, pustiind oastea turcească Tracia, Macedonia și aproape toată Grecia, a adus din Europa în Asia o mulțime nenumărată de prizonieri creștini. Ajungînd la Kaliupol ¹⁰²⁵, sultanul a poruncit ca unul din cinci prizonieri, care va fi mai tînăr și mai frumos la chip, să se ia *ispendj* ¹⁰²⁶, adică cincime sau a cincea parte, pentru nevoile sultanului. Cînd s-a făcut aceasta, de partea sultanului au căzut mai mult de 20.000. Sultanul, vrînd să răspîndească superstiția muhammedană și să înmulțească oștirea, i-a înscris pe tinerii cei mai vrednici în numărul oștenilor, iar din ceilalți pe unii i-a trimis pentru grădinarit și agricultură

în Asia (încă nu-și consolidase tronul în Europa), iar altora le-a poruncit să se apuce de meșteșuguri (arte) și de știință. Pe vremea aceea era acest șeic *Hadji Bektaş* judecător de oaste și predicator public, foarte slăvit pentru sfințenia și viața lui cinstită, precum am spus mai sus, și respectat. Trimițînd la el sultanul pe acei tineri înscrși în tagma oștenilor, l-a rugat să se roage pentru ei lui Dumnezeu și să le pună un nume nou. Bektaş, după dorința sultanului, făcînd rugăciune, și-a tăiat o mîneacă de la haină și punînd-o pe capul unuia dintre acei tineri a zis : „Aceștia să se numească *enghiceri*“, adică „oștirea cea nouă“, sau „oștenii cei noi“¹⁰²⁷. De aceea, primii derviși ai acestei tagme sînt socotiți chiar ienicerii. Pe urmă însă, adăugînd oarecare ceremonii și rînduieli, a introdus o sectă deosebită de celelalte mai vechi. /

301 *Imbrăcămintea*

Imbrăcămintea lor e aproape la fel ca a celorlalți derviși : au numai această deosebire că fiecare din ei trebuie să poarte un căuș și o tigvă (vas făcut dintr-un doivleac) pe care le întrebuintează pentru a bea ei înșiși și pentru a da altor însetați. Asemenea *bektași* sînt foarte mulți înscrși în oastea ienicerilor și primesc aceeași leafă ca și ceilalți ostași.

Slujba

Ei au obiceiul în campanie și chiar în toiul luptei sau la asediul cetății, să aducă apă tovarășilor lor cu vasele, căci la un loc de nevoie și fără de apă n-o pot refuza nici iudeului, așa fiindu-le rînduit, să-i adape deopotrivă pe toți, fără a se uita la religie sau la demnitate. Dar mai mult se îndeletnicesc ei cu poetica și cu instrumentul numit *ciuhur*¹⁰²⁸, cu care cîntă dulce faptele bărbaților viteji din vechime, fără a neglija nici cîntecele de dragoste. Cînd umblă pe ulițele cetății recită neconținut versuri. Iar cînd se întîmplă de adapă pe cineva și cel ce a băut îi dă un ban, mulțumesc ; iar de nu-i va da, fac aceeași mulțumire, adăugînd urarea : *Afiet ola*, adică „Să-ți fie spre răcoreală“¹⁰²⁹. Dintre

aceștia sînt foarte mulți *tekkenişin*, adică cei ce petrec într-o mănăstire (aceea în care și-au luat de la început tagma), iar alții sînt *abdal*, nelegați de nici o mănăstire ¹⁰³⁰, dar despre aceștia vezi mai jos.

Mărturisirea lor

Ei mărturisesc aceeași sărăcie ca și ceilalți legiuitori și celelalte învățături morale pe care le-am menționat mai sus. Cu toate acestea la unii dintre ei se observă un semn de trufie și de îngîmfare ce se socotește că le vine din faptul că sînt luați drept mai marii ienicerilor, și mai cu seamă drept întemeietori ai lor. Dar se află foarte mulți între ei care respectă minunat smerenia și disprețul față de ei înșiși.

CAPITOLUL AL DOISPREZECELEA

Despre secta dervișilor numiți „kalenderi”

Kalenderi ¹⁰³¹

Creștinii care au scris mai înainte de noi rînduielile și religia muhammedană se deosebesc nu numai de noi și de fondul lucrului însuși, ci foarte mult și între ei. Cercetîndu-i, / dacă cititorul nostru va începe a privi frumusețea stilului și a compunerii, va socoti că descrierea noastră e proastă și fără gust iar a aceloră foarte bună și plăcută. Dar dacă este vorba despre adevărul lucrului însuși, noi nu sîntem de aceeași părere, căci nu ne silim să vădăm și să învingem pe alții într-un lucru atît de prost și de nici un folos, ci ne silim cu inima și condeiul curate să descriem numai ceea ce se citește, se transmite și se crede la astfel de oameni, și ceea ce noi înșine am observat și am cunoscut timp îndelungat, știindu-le bine. Iar de vom arăta adevărul mai mult decît alții sau, dimpotrivă, de vom spune minciună unde alții au scris adevărul, vrednicului cititor nu poate să-i vină de la cunoașterea unor lucruri atît de neînsemnate nici ceva bun, nici ceva rău, afară de faptul că, pare-se,

302

403

mai bine este să cunoști orice lucru, decât să nu-l cunoști, și nimic altceva. Așadar, ce și cum au scris alții despre sectele de derviși, îi privește; noi vom face față planului nostru. Dervișii care după primul lor fondator numit *Kalender*, se numesc acum *kalenderi*, sînt, după cum am observat eu, foarte înclinați spre secta filosofului Heraclit și foarte asemănători aceluia cam întru toate.

Mărturisirea lor

Ei mărturisesc mai întîi o tristețe veșnică și socotesc că în toate lucrurile naturale nu este nimic de mîngîiere, nimic plăcut și nimic de mirare, afară de sectele lor. Petrec totdeauna într-o tăcere adîncă, totdeauna în cugetare, pomenind mereu ceasul morții care vine (o, dacă și noi creștinii am urma patimilor Mîntuitorului și am cugeta că moartea noastră stă lîngă ușa), oftează și deplîng clipa trecută și cea viitoare a vieții. Pe lîngă aceasta profesează înfrînarea și celibatul, dar să nu ia femeii li se poruncește prin sfat, nu prin lege. De aceea, în prezent se află un număr foarte mic din cei care țin și respectă această rînduială în întreaga regiune muhammedană. Căci în afară de posturi — care nu ușor sînt acceptate de credință —, pentru a-și păstra și mai bine pudoarea nevătămată, răsucesc mădularul ascuns, îl încuie cu un inel de fier sau de aramă de o greutate nu mică și mai au de asemenea obiceiul a înfășura pe deasupra *kiulahului*, adică a căciulii ¹⁰³², niște lanțuri foarte grele, pînă la 5 kg, în loc de tulpan, ca prin greutatea aceluia să aibă capul plecat spre piept, iar ochii ațintiți în pămînt. Sînt foarte stăruitori în versificare și poetică. Din aceste secte a provenit preaslăvitul versificator Neșri ¹⁰³³, care după ce a scris foarte ritmic, / cu mare frumusețe și artă, dar lucruri potrivnice rînduielilor lui Muhammed și contrarii legii din *Curan* și hulitoare de Dumnezeu, după hotărîrea judecătorească a fost omorît prin jupuirea pielii *. Scrierile și sentințele lui sînt la acești derviși într-o cinste nu mai mică decât *Curanul*

* Cp. P. Rycaut, *Istoria...*, p. 182.

însuși. De aceea nici nu este la muhammedani foarte slăvită secta lor, nici foarte lăudate rînduielile și religia ei. Și se spune că acest Kalender a fost pe la anul 615 al Hegirei. Spre disprețuirea lui se spune mai ales că în timpul cînd creștinii au luat Ierusalimul de la sara-zini, în sarcina lui căzînd apărarea părții cele mai mari a cetății, era beat *. Cu toate acestea ei nu tăgăduiesc că a fost învățat, înțelept și foarte iscusit în meșteșugul doftoricesc și împodobit cu celelalte virtuți morale (afară de viciul beției), bărbat preasfînt și totodată foarte renumit prin minunile lui.

CAPITOLUL AL TREISPREZECELEA

Despre secta dervișilor numiți „kadri” **

Kadri

Aceștia au numele și rînduielile de la *Abdul Kadri*, după poreclă Ghilani ¹⁰³⁴, care era de origine din Ghilan, cetate persană ce se află lîngă Marea Caspică. Mormîntul lui se află în *Hama* (cetate a Siriei, în apropiere de Alep), slăvit cu multe minuni, după cum băsmuiesc, și care a fost în mare cinste la muhammedani. În ce vreme a trăit el, nu pot spune; se știe că succesorii lui în linie genealogică, petrecînd pînă acum în cetatea zisă mai înainte, dețin din vechime rangul de șeici al celui Abdul Kadri. Dervișii sectei acesteia din întreaga regiune muhammedană și șeicii altor mănăstiri din îndepărtata Indie și Etiopie vin să viziteze pe șeicul de Hama și mormîntul întemeietorului lor, și să primească totodată de la acel șeic binecuvîntarea și confirmarea rangului lor. Afară de sfîntenie și viețuire bună cu care socotește această familie că este împodobită, ea este și foarte bogată și are venituri foarte mari. Căci spun că în fiecare zi adună din agonisirile mănăstirii lor mai

* Cp. P. Rycaut, *Istoria...*, p. 202.

** *Ibidem*, p. 198—200.

mult de 400 de taleri. / Am citit un scriitor creștin care socotea că mormîntul acestui Kadri este în Babilon*, însă a greșit, pentru că mormîntul lui *Abdul Kadri din Ghilan* se află neîndoielnic slăvit în *Hama*, cetatea Siriei, precum am zis mai sus.

Canoanele sectei acesteia sînt cu adevărat minunate și foarte grele de împlinit și par omului cu neputință de urmat. Cînd cineva intră în această tagmă, șeicul obișnuiește să-i dea în mîini un pom verde și să-i zică : „De nu se va usca trupul tău precum se usucă acest pom verde, vei avea sufletul uscat și fără de rod“. De aceea, afară de canoanele comune cu ale altor derviși, petrec într-un post neconținut și în rugăciuni, ca să-și subție mai mult trupul și să zdrobească pe de-a-ntregul spinii poftiei.

Ei au un joc asemănător dansului, pe care îl fac astfel : vineri, la rugăciunile de la amiază, se adună după obicei în templul lor *tekke* unde, după ce săvîrșesc rugăciunile obișnuite și învățătura, se dezbracă toți de haine acoperindu-și numai părțile rușinoase cu piei de oaie, își dezgolesc tot trupul și, stînd în jur (numai șeicul stă pe locul său), fiecare își pune mîinile pe umerii celui alt și încep, la început fără grabă, să se miște în cerc spunînd cu glas lin : *Hu, Hu, Hu* (unul din numele lui Dumnezeu). În mănăstirile cele mai bogate folosesc și muzica, cîntînd din instrumentul zis *nei*. Și astfel, cu cît mai mult umblă împrejur, cu atît mai repede se învîrtesc și urlă înspăimîntător acel *Hu*, de parcă ar mugi un leu sau un bou sălbatic. Și nu încetează jocul acela pînă cînd, slăbindu-le puterile, scoțînd spume ca îndrăciții, cuprinși parcă de un duh necurat, se prăbușesc la pămînt aproape morți. Adeseori, de mare osteneală, deschizîndu-se artera nărilor, le curge mult sînge și unii, fiind mai slabi la piept, odată cu strigătul *Hu* aruncă din plămîni sînge, scuipîndu-l pe zidul *Tekke*. În acest caz cei ce aruncă un astfel de sînge din plămîni, se înscriu printre cei ce și-au îndeplinit perfect și drept slujba și rînduiala lor. De aceea,

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 198.

luînd sînge cu degetul, șeicul scrie numele dervîșului de la care a curs, spre pomenirea lui și spre pilda altora. Și astfel, căzînd la pămînt unul după altul, trebuie să joace, să scoată spume și să verse sudori / pînă cînd și cel din urmă va cădea ca și ceilalți. Am privit foarte des exercițiul acestor dervîși cînd eram la Constantinopol, și deși n-am observat să se fi învîrtit mai mult de șase ceasuri, sînt informat cu tot dinadinsul că foarte mulți dintre ei continuă acest joc atît de obositor și greu 24 de ore neînterupt, fără a se odihni cît de puțin. De aceea, dervîșii sectei acesteia sînt și foarte puțini la număr : în Constantinopol au o singură *tekke*, aproape de porțile zise *Balat* ¹⁰³⁵, în care *tekke* n-am auzit niciodată să fie mai mult de 15 sau 20 de dervîși, nici să fi fost cîndva.

Acel *Abdul Kadri* din Ghilan s-a născut în anul Hegirei 561 și a murit în anul 651. În filosofie și în celelalte îndrumări l-a avut ca dascăl pe *Abdul Muumin* din Gaza, foarte vestit în științe. Între operele lui se află compuneri arabe și o rugăciune secretă pe care nimeni dintre oameni n-o cunoaște, afară de dervîșii acestei secte, căci ei învățînd-o de la căpetenia lor, toată viața (afară de timpul cînd joacă sau sînt cuprinși de o necesitate trupească) au obiceiul s-o șoptească cu buzele în așa fel, încît glasul și cuvîntul să nu poată fi niciodată auzite de alții. Ei spun că efectul acelei rugăciuni este că prin mijlocirea ei pot pătrunde multe și felurite vedenii cerești, iar cu mintea și cu gîndul tainele cele dumnezeiești ¹⁰³⁶.

Pe lîngă acestea, fiecare dintre ei se obligă o dată pe an să se închidă într-o cocioabă, separată de celelalte mănăstirești, timp de 40 de zile, și tot timpul acela să petreacă zi și noapte în rugăciuni și în cel mai aspru post. Aflîndu-se în această pocăință, cînd adorm pentru a se odihni și vor vedea în acel timp vreun vis oarecare, după ce ies din acea închisoare îl descoperă șeicului. Acela, tîlcuind visul, îl declară pe cel ce l-a visat fie desăvîrșit în slujba sa, fie încă nedesăvîrșit. Dacă va fi declarat desăvîrșit, el se leapădă de tovarășia

tuturor și de dervișii săi și își petrece viața pînă la moarte în chilia sa, acoperindu-și capul cu *murakabe* (astfel numesc poala hainei de derviș)¹⁰³⁷ și plecînd fruntea spre pămînt, într-o neconținută cugetare și contemplare a lucrurilor dumnezeiești. /

Despre dervișii numiți „torlak” și „ebribuhari”

Torlacii

În vechime mărturisirea *torlacilor*¹⁰³⁸ a fost la fel cu a *mevlevilor*, afară de învîrtirea în cerc și de acceptarea muzicii în *tekkelele* lor. În imperiul turcesc acest ordin de derviși a încetat să mai existe, pentru că sultanul Baiazid I a fost primul care l-a interzis și, dacă se afla undeva în imperiul lui un derviș de această confesiune, a poruncit să fie ucis. Cauza acestui decret atît de aspru al sultanului a fost că un oarecare din acest ordin, tulburat de un gînd rău, pe cînd sultanul mergea la *djeami* cu slavă (cu suită mare), sub pretextul că cere milostenie s-a apropiat de el și, pe neașteptate, scoțînd un cuțit numit la ei *handjar*¹⁰³⁹, a încercat să-l lovească pe sultan în piept. Dar, nereușind, i-a străpuns numai calul. Scăpînd sultanul de o nenorocire neașteptată prin pierderea calului său, dervișul a fost prins de gardă și decapitat pe loc. Iar pentru această faptă rea și fără de Dumnezeu a unuia, a poruncit, precum am zis, să se nimicească toată secta torlacilor și să fie închise *tekkelele* lor pretutindeni în Imperiul otoman.

Torlacii fiind izgoniți din mănăstirile lor și împrăștiți în jurul țării Iconia, s-au sălășluit prin păduri și munți și au început a face multe tîlhării, apoi chiar o pustiire mare în Asia Mică. Pașii cîtorva provincii, rînduiți de sultan împotriva lor, i-au dezrădăcinat cu

totul, pe unii omorându-i iar pe alții prinzându-i și chinându-i cu multe cazne, așa că nici pomenirea lor n-a mai rămas la turci. Vezi istoria acestora scrisă de noi pe larg în *Descrierea creșterii curții otomane* ¹⁰⁴⁰.

Ebribuhari *

Tot așa, după câte știu, o sectă *ebribuhari* ¹⁰⁴¹ nu se află în Imperiul turcesc, însă la persani înfloarește în chip admirabil. Despre primul ei întemeietor am mai spus în cele scrise mai înainte. Dar cu toate că mărturisirea lor și-a luat început de la însuși *Nakşbendi*, acesta a introdus ulterior niște rînduieli care se potriveau prea puțin cu credința muhammedană. De aceea muhammedanii *sunni* (adică drept slăvitorii), scîrbindu-se de acelea, au nimicit-o. Iar persanii, ca să se arate întru totul potrivnici muhammedanilor ¹⁰⁴², au acceptat-o, iubind-o / foarte mult.

307

Ei păzesc o neconținută tăcere, mai mare decît cea pitagoreică și o mărinimie în care spun că stă liniștea sufletească. În mănăstirea lor fiecare individ (în parte) nu păstrează în chilia sa nimic lumesc, afară de cele potrivite pentru o viață foarte precară. Afară de rugăciunile obișnuite și de *Ramazan* li se poruncește să postească luna și joia. Dacă se lipsește cineva de mîncare pînă la moarte, ei cred că este mucenic. Se spune că însuși Ebribuhar acela, în fiecare an, mîncă numai o dată la patru luni. Mîncarea lui nu era decît pîine de orz, măsline, miere și struguri. Alții socotesc că ei împărtășesc un foarte mare eres, acela de a spune că pelerinajul la Mecca nu are nici un scop și nu e de nici un folos, deoarece pentru un suflet curat și liber de lucrurile lumești însăși chilia este Mecca, iar pentru omul drept și credincios toată lumea este *harem* ¹⁰⁴³, adică templu meccan.

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 194—195.

Despre secta dervișilor
numiți „ledhemi” **Iedhemi*

Aceștia sînt numiți astfel după întemeietorul lor *Ibrahim Iedhimi* ¹⁰⁴⁴. Tatăl acestuia, căzînd prizonier, a fost dus în împărăția Abisiniei, iar de acolo exilat la Cairo. Acolo, petrecînd mult timp pe lîngă împăratul Cairului Abdulmelek (căci a fost făcut slujitor la curtea lui) ¹⁰⁴⁵, [Ibrahim] vedea uneori pe împărat citind în templu *Curanul* și cu suspinuri dese rostind astfel de cuvinte: „O, Dumnezeu! Tu mi-ai dăruit mie pricepere și înțelepciune ca să cunosc și să înțeleg că ai grijă de mine și că sînt într-adevăr sub ocrotirea ta. De aceea împărăția, comorile și toată fericirea lumii acesteia le socotesc drept nimic. În afară de dragostea ta cea adevărată și de supunere (slujire), le socotesc pe toate drept deșertăciune și vrednice de rîs. De aceea pe toate le resping cu toată inima și mintea, ca pe unele care aduc vătămare sufletului meu și adevăratei fericiri și sînt potrivnice celor ce țin de viața cea veșnică. Mă unesc total cu această filosofie prin a cărei deprindere voi putea să-ți plac ție”. Și cele spuse le-a făcut cu fața. Căci / părăsind împărăția, s-a sălășluit în pustiu la Tebaidei împreună cu acest slujitor Ibrahim și cu alți cîțiva dintre sclavii săi care au vrut să-i urmeze în această filosofie, și s-a dedat cu totul mortificării poștei trupesti. Apoi, cînd împăratul a murit în pustie, cîntea de șeic a moștenit-o acest Ibrahim care, aprobînd și întărind regulile și canoanele sectei, a răspîndit-o și a extins-o și mai mult.

În prezent un astfel de ordin de derviși nu se află nicăieri în Imperiul turcesc, dar în Persia sînt foarte mulți. Profesiunea lor supremă este să-ți asuprești trupul cu postul, să nu mănînci nimic afară de pîine de orz, să faci rugăciuni neconținut și să ții de mai multe ori cuvîntări de învățătură spre povățuirea poporului.

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 203—204.

Îmbrăcămintea pe care o poartă este dintr-o stofă proastă numită *aba*, scufiile le au asemenea altor derviși. Locuiesc totdeauna în locuri pustii, ținându-se departe de tovărășia oamenilor. Se spune despre ei că îmblînzesc lei și tigri și petrec împreună cu ei în aceleași vizuini și că au foarte des întrevederi cu Enoh și se învrednicesc a auzi de la el taine dumnezeiești și lucruri minunate. Foarte multe netrebnicii și basme asemănătoare circulă despre viața și minunățiile acestor derviși. Dar fiindcă sînt molipsiți de eresul persan¹⁰⁴⁶, sînt socotiți de către muhammedanii *sunni* drept făuritori de basme și flecari.

CAPITOLUL AL ȘAISPREZECELEA

Despre secta dervișilor numiți „hîzrevi“

Hîzrevi

Dervișii *hîzrevi* se cheamă cu alte nume *dulduli*¹⁰⁴⁷. Ei spun că primul întemeietor al sectei lor este *Hîzr*, care se vede a fi Enoh din *Sfînta Scriptură*. Căci prefăcînd în poveste istoria sfîntă despre Ilie cel luat în căruță și cu caii de foc la cer, afirmă că *Hîzr* a fost mai întîi omorît și apoi mutat într-o altă stare de viață, a fost luat la cer de către șapte sau, după cum spun alții, de către cinci cai de foc (pe care cai *Curanul* îi numește *duldul*). Ei profesează nebunia / pentru dragostea de Dumnezeu, sărăcia și înfrînarea. De celelalte condiții ale muhammedanismului se îngrijesc prea puțin.

Secta aceasta a rămas mult timp neînsemnată, și anume pînă în zilele sultanului Orhan¹⁰⁴⁸, fiul lui Otman, primul împărat otoman*. Venind la el unul din acești *dulduli* sau *hîzri*, a obținut foarte mare cinste și respect. Cuprins de uimire și entuziasm, acela a prezis că va veni vremea cînd unul dintre succesorii lui (ai lui Orhan) vor stăpîni țările pe care le inundă Nilul, Eufratul și Tigrul. Se povestește că Orhan auzind acestea

309

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 207—208.

a spus că este nevrednic să se numească slugă a unui astfel de om al lui Dumnezeu. Și mai spun că acela era foarte iscusit în arta chimiei și în prelucrarea aurului. Căci fiind foarte sărac, pe cei ce veneau la el ca să accepte religia îndată îi îmbogățea cu aur, neluând de la nimeni nici un ban. *Tekkea* sa (care era la Brusa) a făcut-o atât de prețioasă și a îmbogățit-o cu atât de multe venituri, încât nici vistieria împăratului n-ar fi ajuns pentru un așezământ ca acesta care cumpără și dăruiește fără plată la ai săi.

În prezent nu se află în Europa nici o mănăstire a sectei acesteia, afară de cea din Brusa, unde și mormîntul lui e venerat cu evlavie de turci și de străini. Dar în Alep și lângă Babilon, ca și în alte țări asiatice și africane, se spune că au multe chinovii.

Afară de sectele de derviși pomenite se spune că mai sînt foarte multe (poreclite după numele întemeietorilor lor), în țările egiptene, babiloniene¹⁰⁴⁹ și în alte părți asiatice. Dar cum numele acestora (ca *saadi*, *omeri*, *beirami*, *kamberi* și altele)¹⁰⁵⁰ abia dacă sînt cunoscute în Europa, nu vom arăta nimic despre regulile și rînduiele lor. Unii urmînd lui *Saad*, alții lui *Omer* — unul dintre cei patru succesori ai lui Muhammed —, alții lui *Beiram* sau *Behram*, sau lui *Kamber*, întemeietorii lor, și păzind rînduielele aceloră, țin diferite tipicuri ale religiei lor. Dar cum toți concordă într-un singur lucru, și anume că mărturisesc deopotrivă înfrînarea și sărăcia, însăși regula cere ca, lăsînd acestea, să spunem ceva despre dervișii numiți cu un nume general *abdal*, *urian* și *budalla*. /

Despre dervișii numiți „abdal” și „urian”

Abdal

*Abdal*¹⁰⁵¹ înseamnă propriu-zis monah care mărturisește că nu are nici nevastă, nici copii, nici frați, nici părinți, nici vreo rubedenie, nici apropiat, nici prieten

și că nici nu-și agonisește vreun lucru cuprins sub denumirea de avere sau de proprietate. *Abdalii* de acest fel sînt de obicei de orice ordin de derviși, dar mai cu seamă dintre mireni, care-și pun numai scufia și haina de derviş și, luîndu-și binecuvîntarea de la șeicul lor, petrec într-o peregrinare neconținută pînă la sfîrșitul vieții.

Cei mai mulți dintre ei nu au femei și se cufundă în dragostea platonice, despre care afirmă în chip desfrînat că o fac curat și pentru Dumnezeu. Fiecare (derviş) ca acesta își caută un băiat de doisprezece ani sau mai mare (pe care-l numesc *kiocək*) și doarme împreună cu el, umblă împreună, gustă din aceeași bucată de pîine, îl învață pe acela literele, poetica și alte științe sau arte pe care le cunoaște, și îl iubește ca pe un fiu al său (dacă și altfel, cine știe?), îl păzește, îl hrănește și-l povățuiește. Se străduiesc foarte la compunerea și interpretarea cîntecelor care descriu faptele bărbaților viteji și a versurilor frumoase. Singurul lucru care se vede că-l fac în afară de rînduiala celorlalți derviși, este acela că frecventează foarte mult curțile demnitarilor (lucru interzis pretutindeni altor derviși). Din regimentele de ieniceri, al căror întemeietor am spus că este *Hadji Bektaş*, provin mulți *abdali* de acest fel, care au obiceiul în campanii să-i adape pe călători și să aducă apă rece ienicerilor care se ostenesc la săparea șanțurilor și la făcutul valurilor. Cu un nume mai complet ei se numesc *Hadji Bektaş abdali* și *Ieniceri abdali* (adică monah din ordinul bektaşilor și al ienicerilor).

Urian

*Urian*¹⁰⁵² la propriu înseamnă gol, pentru că acest fel de derviși — ca și cei din alt ordin de derviși, sau cei făcuți din simpli muhammedani cînd se leapădă de lume și de toate lucrurile lumești —, se dezgolesc peste tot corpul, acoperind numai părțile ascunse cu o piele de leu, / de leopard, de tigru sau de oaie. Ei spun că omul dintru început a fost zidit și e născut de mama sa gol și fără nici o îmbrăcăminte ; de aceea, dacă cineva vrea să se arate om desăvîrșit și adevărat, trebuie să

311

umblă în viață așa cum a fost în pîntecele mamei. Iar cele ce s-au adăugat pe urmă omului nu sînt altceva decît piedici și stînjeniri pentru viața naturală pe care dacă va realiza-o cineva poate să primească și raiul. Căci ei cred că cel ce n-a avut nimic în lume și nimic pe trupul său, le va avea pe toate în rai și toate cele sufletești le va agonisi și nimic nu-i va lipsi. Foarte mari cinstitori ai acestei secte sînt muhammedanii din India care, peregrinînd, cutreieră aproape toată regiunea muhammedană, despre care lucru vezi mai multe în capitolul următor.

Budalla

Budalla se mai numesc *divane* și complet *divane boda*¹⁰⁵³, adică „nebuni pentru Hristos“, sau care se prefac că sînt nebuni și ieșiți din minte în fața oamenilor (ἔνθεον)¹⁰⁵⁴. Ei provin, de obicei, din diferite tagme de oameni și nu fac nici un fel de rugăciuni sau posturi, dar pentru aceasta nu sînt pedepsiți de alții, nici nu sînt batjocoriți. Căci ei cred că rugăciunile obișnuite și posturile acestor nebuni le îndeplinesc înaintea lui Dumnezeu îngerii care-i păzesc pe ei. Uneori umblă goi, alteori se arată la tîrg, la curte și pe uliți în haine scumpe și de mătase, pentru că orice ar cere de la sultan, vizir sau alți demnitari, îndată li se dă; dar dacă cineva le-ar da ceva cînd ei nu cer, sau refuză să primească sau, dacă primesc, îndată le aruncă. Astfel, dacă iau haine foarte prețioase, le dau cui va cădea norocul.

Nici un rang omenesc nu poate fi socotit mai fericit decît al lor, mai ales la otomani; căci acestora le sînt totdeauna deschise la curtea sultanului și a altor demnitari și cămările cele mai intime (dinlăuntru), în afară de locuințele femeilor. Portarul sau gardianul nu le pot niciodată opri intrarea. Un singur lucru se ia seama ca nu cumva, din nebulie, să arunce în oameni cu pietre, sau să vatăme în vreun fel pe cineva, căci de vor face acest lucru îndată sînt prinși și duși la *tîmarhan* (adică la casa de vindecare)¹⁰⁵⁵ și sînt ținuți acolo pînă cînd își vin în simțire și cunoștință. Cînd acești nebuni zic vorbe smintite, fără legătură între ele, nepotrivite și

fără nici un șir care să arate vreun sens, muhammedanii / obișnuiesc să consemneze acele expresii. Căci ei cred că aceia rostesc cele nebunește grăite pentru că a venit duhul lui Dumnezeu peste ei. Iar dacă pe urmă se va întâmpla ceva care să aibă vreo asemănare sau legătură cu zisele cuiva, îndată socotesc că acela a prezis cutare și cutare lucru, de unde li se adaugă o mare cinste.

Eu însumi fiind în Constantinopol în zilele slăvitului vizir Ciorula Ali Pașa ¹⁰⁵⁶, cunoșteam un asemenea nebun numit Mehemed effendi care avea obiceiul să ceară neconținut bani de la vizir și luându-i îndată pleca în piață și o parte o împărțea oamenilor, iar de cealaltă cumpăra ciubuce de lemn (cu care se fumează tutun) din cele mai ieftine și mai groase. Iar după ce le cumpăra, îndată mergea la sultan (era pe atunci sultan Ahmed, cel ce domnește și acum) ¹⁰⁵⁷ și îi aducea în dar ciubucele acelea. După ce (nebunul) a făcut acest lucru de mai multe ori, a fost întrebat de sultan pentru ce îi aduce un astfel de dar, cunoscând bine că el (sultanul) nu fumează tutun. Răspuns-a nebunul: „Aceste ciubuce le-am cumpărat cu banii pe care i-am cerut de la vizirul tău și pentru că nu vrei să le folosești la fumatul tutunului, atunci pedepsește-te cu ele pe tine sau pe vizirul tău. Iar dacă-ți vine greu, poruncește-mi și va voi bate eu pe amândoi până când veți îndrepta și cîrmui mai bine și mai cu sîrguință treburile împărăției, căci altfel vă pîndește pieirea pe unul sau pe celălalt“.

Auzind acestea, vizirul și-a pus în gînd să-l șteargă dintre cei vii pe acel nebun Mehemed effendi. Dar acesta venind a doua zi dimineată la grajdul vizirului, i-a spus amenințător grăjdarului: „Ia caii aceștia de aici, căci mai înainte de a mă omorî vizirul, după cum a plănuț, va veni altul în locul lui, care va fi stăpîn și peste tine și peste caii aceștia. Iar el să se îngrijească de corabia cu care va să plutească, căci în calea pe care o are de făcut caii nu folosesc la nimic“. Auzind grăjdarul de la *Budalla* o asemenea prorocie a dat de știre fără zăbavă vizirului. Vizirul, temîndu-se foarte de prorocia nebunului, a poruncit să-l cheme la el. Și cînd

s-a arătat acela, vizirul i-a spus: „Aud că vei cere bani; vrei să-ți dau atît încît să-ți ajungă?” Iar el a răspuns: „Dă pînă este vreme de dat și ai putere”. Deci a poruncit vizirul Ali Pașa ca să-i pună dinainte o movilă de bani de argint, dar nebunul a poruncit cămărașilor prezenți să-i numere 150 de taleri, pe care numărîndu-i după dorința lui și legîndu-i / într-o pungă, i-au dat-o după porunca vizirului. Iar el, luînd banii fără să mulțumească vizirului, a ieșit din casă și de la limanul cel dinlăuntru a plutit pînă în Pera la casa unui om foarte sărac (care avea o fată frumoasă și îi venise vremea de măritat, dar din cauza sărăciei nimeni din cei apropiați nu dorea s-o ia de nevastă), a intrat și a dat gazdei punga cu bani, așa cum era legată și pecetluită, zicînd: „Iată bani pe care-i vei putea da ca zestre, gășind astfel bărbat fiicei tale”. Vizirul trimisese o slugă credincioasă să-l urmărească și să vadă ce va face cu banii aceia. Trimisul, aflînd de la omul căruia nebunul îi dăduse banii că a primit de la el toți acei bani, a spus vizirului cum s-a petrecut întîmplarea. Iar vizirul, chemînd îndată pe omul acela, l-a întrebat dacă-l cunoștea de mai dinainte pe nebun. Și cînd i-a răspuns că nu-l văzuse niciodată, vizirul iarăși a întrebat pe om de ce stare este. Și el a spus că e om foarte sărac și că noaptea trecută, cînd se gîndea cu tristețe ce-ar putea face ca să mărite fata care era deja în vîrstă, a văzut în vis pe acel om (de la care a primit banii), grăind către dînsul: „Mîine dimineață vizirul îți va trimite zestre suficientă pentru modestia fiicei tale, iar tu roagă-te lui Dumnezeu ca la mazilirea lui sultanul să nu se arate prea aspru față de el”. A treia zi Ali Pașa a fost mazilit din demnitatea de vizir, fără să i se arate vreo mînie și a fost trimis în exil, unde după multă vreme a fost sugrumat.

Multe cu adevărat sînt faptele minunate și spusele acestui *Budalla*, dar ca să nu se pară că descriem cu un condei prea lipsit de patimă (părtinire) asemenea aiureli, punînd capăt aceluia, să ne minunăm într-o tăcere adîncă de judecățile ascunse și de nepătruns ale lui Dumnezeu și de lucrările care nu pot fi explicate sufletului omenesc.

Despre dervișii numiți „seiah“

Seiah

Dervișii *seiah*¹⁰⁵⁸ nu fac parte dintr-un ordin separat ci se aleg din toate ordinele care mărturisesc *seiahul*. *Seiah* înseamnă a peregrina în pământuri și țări străine și îndepărtate și a avea legături cu lumea. Dervișii din această confesiune, deși în număr destul de mare, arabi, turci / și persani, sînt atît de mulți la muhammedanii din India, încît cei din împărăția turcească și persană și, precum am auzit, din cea africană, abia depășesc numărul celor ce se află numai în India.

314

Există despre ei un preaslăvit răspuns al vizirului Kioprilioglî către vizirul împăratului din India. Cînd a aflat marele împărat al Indiei că sultanul otoman a avut multe bătălii nenorocite cu nemții și a pierdut toată împărăția ungară, din datoria evlaviei muhammedane a poruncit vizirului său să trimită o scrisoare și un sol la Kioprilioglî, care împresurase atunci Belgradul, în care arăta că dacă în această împrejurare împăratul turcilor va avea nevoie de oștire și de vistierii, să trimită un sol și va lua de la împăratul său cît îi va plăcea și de cît are nevoie. Kioprilioglî a răspuns evaziv împăratului din India, aducîndu-i multă mulțumire, după cum se cuvenea, pentru un astfel de gest de dragoste și bunăvoință față de neamul otoman. Dar el a adăugat că sultanul său, avînd credință fermă în Dumnezeu și nădejde în prorocul Muhammed, nu cere nici oșteni, nici bani. Iar cînd solul l-a întrebat dacă-i poruncește să ducă verbal vreo știre împăratului și vizirului Indiei, Kioprilioglî a răspuns că n-ar fi mai mare binefacere pentru Imperiul aliotman din partea împăratului Indiei, decît să nu mai îngăduie dervișilor *seiah* să peregrineze în Imperiul otoman. Căci în afară de faptul că cerînd milostenie adună o mare sumă de bani, dar ei sînt și cauza lipsei de pîine. Să ne întoarcem, însă, la cele ce ne-am propus.

Dintre dervișii *seiah* unii urmează o neconținută peregrinare pînă la sfîrșitul vieții, iar alții pe un timp determinat. Cel ce și-a propus acest lucru cere de la șeicul său încuviințarea de a peregrina, făgăduind ca timp de zece sau douăzeci de ani, sau un număr nedeterminat de ani, cît va fi viu, să aducă la *tekkea* sa cutare sumă de aur, grîu, mei decorticat și altele. Cînd primește încuviințarea de plecare, înregistrează în arhiva mănăstirii anul și ziua plecării. Și astfel, cu jurămînt aspru pe întemeietorul lor și pe proroc că va îndeplini neapărat cele pe care le-a făgăduit, dîndu-i-se o scrisoare care atestă făgăduințele și mărturisirea lui, îl lasă să plece. Iar acela, cutreierînd țări și cetăți străine (căci nu e voie a cerși milostenie în Împărăția Indiei), adună cu toată stăruința milostenie.

Chipul de cerșire a milosteniei

315

Chipul lor de cerșire e foarte ciudat și abia verosimil / pentru cel ce n-a văzut această sectă a dervișilor. Căci acel *seiah*, cînd intră într-o cetate sau într-un sat, observă mai întîi moravurile acelor cetățeni, evlavia, iubirea lor de oameni și cele contrarii acestora. Deci, dacă-i va observa că sînt oameni iubitori de aproapele și darnici, își pune în gînd să ceară de la acea cetate o sumă mare de bani. Dacă va observa contrariul, va accepta o sumă mai mică. Și astfel, așezîndu-se în curtea unui templu sau într-un loc mai larg de tîrg, începe să ceară suma de bani pe care a stabilit-o de mai înainte în sine, strigînd cu glas mare și zicînd: „O, Dumnezeu, de la mila ta și din comoara ta cea nevăzută cer o sută, sau o mie (sau altceva ce și-a plănuțit de mai înainte) de galbeni, taleri, sau măsuri de grîu“. Și astfel petrece zi și noapte în același loc, unde s-a arătat pentru prima dată, strigînd pînă cînd se va aduna de la cetățenii și de la locuitorii acelei cetăți suma plănuțită. Dacă suma nu se va completa în scurtă vreme, se obligă să stea toată viața sa în acel loc ca un stîlp de piatră. Iar dacă-și face suma, vine la

judecătorul acelei cetăți și, numărînd banii adunați în fața lui, ia o scrisoare care mărturisește că a petrecut atîtea luni sau ani nemișcat în cutare cetate sau loc și că a cerșit atîta sumă de bani de la locuitorii de acolo. Apoi pleacă din acea cetate în alta și astfel, mutîndu-se din cetate în cetate, peregrinează și adună milostenie, pînă ce va completa numărul făgăduit și va termina timpul sorocit, și abia apoi se întoarce la *tekkea* sa. Acolo este primit de ai lui ca un desăvîrșit care și-a îndeplinit slujba și chemarea sa cu credință și, făcîndu-i-se mare cinste, cei mai bătrîni îi dăruiesc titlul de dede (*bunic*).

Răbdarea lor de necrezut

Atît de minunate lucruri se spun despre dervișii de acest fel (mie nu mi s-a întîmplat să văd acest lucru), încît depășesc cu mult și priceperea minții omenești și credința omenească. Se afirmă că unii dintre ei, cînd încep să ceară suma care și-au pus-o de mai înainte în gînd, ridică un picior sau o mîna și nu-l mai lasă în jos. Și astfel, fiind împiedecată circulația sîngelui, mîna sau piciorul i se usucă de tot dar el, cu o răbdare și suferință negrăită, de parcă ar fi lipsit de orice simțire, rabdă uscarea și durerea aceea foarte grea ca și cum ar socoti că răul bîntuie nu în trupul lui, ci într-unul străin. Alții, urcîndu-se pe o stîncă sau pe un stîlp foarte înalt, rabdă neînvinși arșița, umezeala, gerul, vifornița și altă cruzime a aerului / timp de 30, 40 și mai mulți ani. Deși acestea vor părea neverosimile și niște povești cititorului nostru, ca și nouă mai înainte, Cairo însăși, cetate foarte întinsă, arată cu mărturia sa că acest lucru e cu totul adevărat. Căci toți știu bine că în acea cetate sînt întotdeauna trei sau patru stîlpnici de acest fel, fie cetățeni, fie venetici. Acest lucru nu este îngăduit să se facă în Constantinopol și în alte cetăți europene și asiatice supuse Imperiului turcesc ; de ce este așa, n-am putut cerceta. Dar, după cum se vede, despre sectele și ordinele de derviși am vorbit de-ajuns. Să începem deci enumerarea ereziilor muhammedane.

316

Despre ereziile religiei mu- hammedane în general

Un lucru cu adevărat vrednic de mirare este deosebirea, dezacordul și dezbinarea tuturor oamenilor în cele religioase, dar mai cu seamă la cei a căror religie a devenit mai răspândită vedem că au apărut mai multe eresuri și schisme. Cu cât mai instruit va fi poporul religiei aceleia, cu atât mai cumpliți și mai nelegiuiți eretici produce, lucru pe care ni-l arată însăși iscusita și povățuitoarea istorie. Pentru mine însă altceva pare mult mai de mirare: că adevărul se împotrivește minciunii și, invers, că minciuna se nimicește de către adevăr, cunoaștem fie în mod natural, fie moral, dar cum se poate ca minciuna să se războiască împotriva minciunii și diavolul să-l înșele pe diavol, sau să-l tragă la rătăcirea sa? Nu văd cum, pentru că, după regula generală cauza contrariilor [nu] este aceeași. De exemplu, adevărul nu poate niciodată să înfrunte sau să contrazică adevărul, căci dacă s-ar întâmpla așa, unul dintre ele n-ar fi adevăr. De aceea, spun că este cu neputință ca minciuna să contrazică minciuna, pentru că atunci una din ele ar trebui în mod necesar să nu fie minciună. Căci precum între bine și rău nu există ceva intermediar care să nu fie nici bine nici rău, tot așa nici între adevăr și minciună nu e ceva de mijloc, care să nu fie nici adevăr nici minciună. În raport cu adevărul minciuna nu poate fi socotită altceva decât

317 nimic și / o lipsă a lucrului în sine. Iar în raport cu minciuna, ea ar însemna o lipsă de două feluri, întrucât minciuna însăși nu e în sine nimic altceva decât lipsa adevărului. De unde se naște un alt fel de mirare: cum poate un diavol să silească, să strice, să nimicească și să șteargă invențiile și născocirile altui diavol? (Căci diavolul totdeauna adevărului se împotrivește și se învață să-l răstoarne.) Iată de ce se pare că aici este nu puțin loc pentru îndoială. Faptul că în adevărata religie și credință despre Dumnezeu (pe care o ținem tare, o credem și o cunoaștem cum se cuvine

că este la creștini) se ridică multe și felurite erezii nu este de mirare, pentru că perfect știm că totdeauna, de la început, au fost potrivnici diavolul lui Dumnezeu, răul — binelui, minciuna — adevărului, că se contrazic și, după cum e obiceiul să se zică, nu sînt compatibili, de aceea trebuie să și fie smintele printre creștini. Iar la cei necredincioși prima rătăcire a credinței și a practicării religiei este necredința, erezia însăși și lucrarea diavolului însuși, după cum mărturisește chiar *Cura-nul*, zicînd : „Ce este rugăciunea celui necredincios, decît rătăcire ?“ * etc. Acest lucru se poate vedea în religia muhammedană : că ea este un rod al diavolului, ba chiar un monstru, cine se poate îndoi din cei cu mintea sănătoasă ? (Căci înșiși muhammedanii socotesc că în ea sînt mai mult de 70 de erezii) ¹⁰⁵⁹. Dar cum este de înțeles, mă rog, faptul că un diavol s-a făcut dascăl al diavolului și că unul introducînd și afirmînd dogmele sale, strică, respinge și nimicește pe ale altuia ? Căci (după zicală) „Corb la corb niciodată nu-și scoate ochii“. Se miră de acest lucru neputința minții mele, dar voi arăta pe scurt cum judec eu despre această nedumerire.

Motivul rătăcirii este de două feluri : există o rătăcire a voinței și o rătăcire a ignoranței. În felul întîii rătăcim cunoscînd și vrînd, cum spune fericitul Augustin luînd din poetul Ovidiu : „Văd cele bune și le afirm că sînt așa, dar le aleg pe cele rele“ ** (vrăjmașul îndeobște se ostenește din răspuțeri să ne ofere acest mod). În al doilea fel rătăcim printr-o întunecare a minții propriie nouă și printr-o nebunie pe care teologii o numesc ignoranță oarbă, iar eu aș numi-o nebunie firească, căci ea are mult din animalitate. Se spune că de ea pătinesc toți necredincioșii și ereticii, care nu pot niciodată veni la lumină și la cunoștința adevărului. Așadar, aș spune că ereticii creștini rătăcesc în felul întîii, iar cei muhammedani în al doilea, pentru că oricine n-a înțeles sau n-a putut înțelege / este asemenea celui care n-a văzut niciodată, el nu poate cunoaște sau

318

* *Coran*, IV, 142 ; VIII, 35.

** Augustin, *apud* Ovidiu, *Metamorphoses*, VII, 20.

înțelege nimic din ceea ce percepem cu simțirea și cu mintea. Datorită ignoranței oarbe a acestor suferinzi, se spune că sînt asemenea americanilor și altor oameni ce locuiesc în cele mai îndepărtate țări ale lumii, care n-au auzit niciodată de proroc, apostol, propovăduitor al *Sfintei Evanghelii* sau al *Curanului* și altele. Unii ca aceștia zic, vin prin pricepere și cunoaștere, iar nu prin auz. Dar deși aceștia, adică muhammedanii au auzit de multe ori că există Hristos Fiul lui Dumnezeu și Dumnezeu și altele, cît privește priceperea și înțelegerea tainii nu sînt cu nimic mai fericiți decît americanii care n-au auzit niciodată de acest lucru. O, dobitocie omenască ! O, întuneric sub soarele care strălucește la amiază. O, nenorocire ! O, înțelepciune inaccesibilă și de necercetat și voință a lui Dumnezeu ! Căci „el voiește ca toți să se mîntuiască” *, pe toți îi cheamă la sine, însă mulți vor să audă și nu pot ; mulți pot și nu vor ; mulți și pot și vor, însă nu se îngrijesc, „mulți sînt chemați și puțini aleși” **. Iar cei ce cunosc vor fi bătuti mai mult și cei ce nu cunosc mai puțin. Dar lăsînd acestea altora, mai iscușiți în asemenea lucruri, să ne întoarcem la expunerea noastră.

Eresul se numește cu un cuvînt arab îndeobște *rafz* și *rafîzat*, de unde ereticul e *rafazî* ¹⁰⁶⁰ ; (în dialectul grecesc se numește αἰρετικοί). Potrivit sensului acestui cuvînt, ca și κατ'ἑξοχήν, muhammedanii, dar mai cu seamă turcii, îi numesc pe toți persanii *rafazî*, adică primiieretici (cum le-am zice noi arienilor), cei mai nelegiuți și foarte rătăciți în credința muhammedană. Mai obișnuiesc a-i numi pe aceia *kîzîlbaş* sau „capete roșii” ¹⁰⁶¹ pentru că ei își acoperă totdeauna capul cu o cealma roșie sau pestriță, pe cînd ceilalți muhammedani, dimpotrivă, obișnuiesc să poarte cealma albă, afară de [e]miri care (ca să se deosebească de alții) poartă verde sau neagră (despre care s-a spus mai pe larg în capitolul *Despre succesorii lui Muhammed* ¹⁰⁶² ; de vrea cineva, să se uite acolo).

* *I Timotei*, 2, 4.

** *Matei*, 22, 14.

Sub acest nume general de *rafazî* au fost și sînt acum foarte multe eresuri, precum am spus mai sus, printre turci, arabi, persani și alte popoare din regiunea muhammedană. Din numărul aceloră vom enumera aici unele care se văd a fi în mai mare dezacord cu poruncile *Curanului*, iar mai jos vom explica deosebirea opiniei aceloră, cît se poate mai pe scurt. Eresurile care-și iau numele fie după credința fiecăruia, fie după erezia și care sînt mai însemnate la ei sau / (ca să spunem mai adevărat) pe care le-am putut culege sînt acestea: 1. *Rafazî*; 2. *Munasîhî* (care se numesc și *Gululi*); 3. *Maalumi*; 4. *Nimetullahi*; 5. *Mezakî*; 6. *Baiagî*; 7. *Musirii*; 8. *Işrakî*; 9. *Haireti*; 10. *Muam-mazi*; 11. *Selisi*; 12. *Bektaşî*, 13. *Kadîzadeli*; 14. *Mum-soiunduren*; 15. *Liutî*; 16. *Ghebri*; 17. *Tersa*; 18. *Kelbperest*; 19. *Ghiavperest*, *Butperest* și *Mulhidi*. Acestea, deci, sînt eresurile pe care am putut să ni le amintim în timpul și lucrarea de față și pe care începem a le explica cititorului curios.

CAPITOLUL AL DOUĂZECILEA

Despre eresul numit „Rafazî”
care se atribuie de ceilalți mu-
hammedani întregului neam
persan

Rafazî

Între persani și ceilalți muhammedani sînt multe opinii care nu se potrivesc, dar de importanță mai mică și socotite drept nimicuri, ca acelea din ceremoniile și rînduielile bisericești. Dar arabii și turcii afurisesc cele mai grave răătăciri ale persanilor, și la fel persanii pe ale celor dintîi.

Începutul și capul dezbinării privește însăși cartea *Curanului* și textul ei, căci în *Curanele* persane lipsesc multe care se citesc în cele turcești. Lipsesc într-adevăr toate cuvintele lui Muhammed grăite despre Ebubekir, Omer și Otman. Turcii îi învinuiesc pe persani că la ei *Curanul* e denaturat, și că multe sentințe ale lui sînt

înlăturate. Persanii întorc această nelegiuire asupra turcilor, zicînd că Ebubekir, Omer și Otman au adăugat multe pe care nici Dumnezeu nu le-a poruncit, nici Muhammed nu le-a rostit cîndva și deduc că acestea sînt minciuni desăvîrșite și născociri ale celor trei oameni prea răi. Persanii afirmă că numai *Curanul* lor e adevărat, pentru că Muhammed, cînd a fost la sfîrșitul vieții, doar lui Ali i-a poruncit să adune după moartea lui într-o singură carte poruncile *Curanului* însemnate în diferite timpuri pe diferite hîrtii, ceea ce a și făcut, după cum mărturisește și cartea *Muhammedie*. Am citit și noi în această carte, într-un loc din capitolul despre *Curan*, că Ali s-a ostenit trei ani cu culgerea sentințelor *Curanului*. Turcii afirmă, dimpotrivă, că învățătura firească și curată a *Curanului* a adunat-o / și a predat-o Ebubekir, căruia i-au urmat alți succesori ai lui Muhammed. De asemenea, nu sînt de acord în altceva : persanii spun că a fost scris *Curanul* (pe care secretarul lui Dumnezeu l-a scris în cer) cu caracterele zise *taalik* ¹⁰⁶³, iar turcii cred că este scris cu literele numite *neshi* ¹⁰⁶⁴, pe care le întrebuintează și acum la copierea cărților *Curanului*.

Dar nepotolită și veșnică este cearta despre succesorul legitim al lui Muhammed la domnie și califat. Turcii spun că după testamentul lui Muhammed succesiunea a preluat-o Ebubekir, după testamentul lui Ebubekir — Omer, după testamentul lui Omer — Otman, după testamentul lui Otman — Ali. Dar persanii resping toate acestea și batjocoresc cu hule aspre pe cei trei tirani întru domnie și eretici fără Dumnezeu întru califat, mai răi și mai cumpliți decît ateii, afirmînd că numai Ali este moștenitor legitim al ambelor puteri, fie politică, fie bisericească și deținător al scaunului prorocesc și al întîietății aceleia. De aceea, dacă cineva dintre creștini sau iudei va primi muhammedanismul la persani, mai întîi i se poruncește să se lepede de religia sa și să rostească *lanet*, adică anatema asupra lui Ebubekir, Omer și Otman în fața întregului popor, și abia după aceea să facă mărturisirea credinței așa : *La illahi illa Allah, Muhammedu rezul Ullah ve Ali kalifullah*,

adică „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, Muhammed este prorocul lui Dumnezeu și Ali locțiitorul lui Dumnezeu” (în domnia pămînteană) ¹⁰⁶⁵.

Pe lângă aceasta spun că *minare*, adică turnurile cele înalte de pe lângă temple, nu sînt necesare, ba chiar că merită batjocură ; de aceea rîzînd de Ebubekir spun că acele *minare* sînt mădularul lui tainic (al lui Ebubekir) pe care, urcîndu-se turcii îi cheamă la același lucru și pe ceilalți tovarăși și rostesc multe alte hule asupra celorlalți doi succesori și asupra urmașilor lor. Tot așa la turci persanii sînt socotiți necurați, pentru că atunci cînd fac *abdest* pe piciorul gol, fac numai pe *mest* (s-a explicat ce este *mest* în capitolul *Despre namaz*) ¹⁰⁶⁶ ; turcii însă își spală picioarele cu apă multă. Iarăși, persanii pentru înfrumusețarea caselor acceptă fețe și chipuri de om și animale, lucru care la turci este o faptă de nelegiuiri și necredincioși. Ca să închei cu un cuvînt, atîta ură și dușmănie este între aceste nații, încît se socotește una pe alta drept mai rea decît închinătorii de idoli și ateii. De aceea, muftiții ambelor țări ¹⁰⁶⁷ au dat această *fetvâ* (sentința judecătorească) : „Dacă vreun muhammedan — turc, arab sau oricare — din numărul celor ce se numesc *sumni*, adică drept-slăvitori, într-un război drept, adică făcut pentru înmulțirea credinței, va omorî un necredincios, deci un creștin sau iudeu și mai cu seamă un închinător de idoli, acel muhammedan va fi *gazi* ¹⁰⁶⁸, adică un viteaz rînduit în rai. Dacă va fi ucis de inamic, atunci va fi *șehid* ¹⁰⁶⁹, adică mucenic, moștenind și el raiul. Iar dacă va ucide un persan va căpăta atîta răsplătire cît ar fi avut să primească pentru șaptezeci de alți necredincioși omorîți de mîinile lui. Dacă dimpotrivă el va fi omorît de un persan, va fi mucenic de șaptezeci de ori mai slăvit și mai plăcut lui Dumnezeu.” La fel socotesc persanii despre vitejii și mucenicii lor. Ajungă, deci, acestea în cele de față despre eresul amintit ; iar dacă cititorul binevoitor dorește să vadă mai multe, să citească adnotările noastre la *Istoria creșterii curții otomane*, unde va afla multe lucruri curioase și plăcute auzului *.

321

* D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 3, ann. j'.

Despre eresul numit „Munasuh“ *

Adepții eresului *Munasuh*¹⁰⁷⁰ se numesc *munasîh* și *bululi*, lucru care înseamnă propriu-zis strămutare, dar mai cu seamă a sufletului din trup în trup, [eres] care cu nimic nu se deosebește de μετεμψύχωσις a lui Pitagora **. De unde au luat muhammedanii această opinie nu pot ști, probabil de la iudei, din care cea mai mare parte, dar mai cu seamă cei din Constantinopol, Tesalonic și Egipt, cred ferm că există strămutarea sufletelor. Chiar înțelepții turci (nu știu dacă și la arabi sau persani sînt adepți ai opiniei acesteia) nu se rușinează să spună că există strămutarea sufletului dar printr-un alt fel de teologhisire. Să spunem, însă, mai întîi, despre mărturisirea însăși a metempsihozei.

322

Spun, deci, aceștia că sufletul omenesc după despărțirea de trup nu este dus nici în iad, nici în rai (precum se crede de alți muhammedani) ci, după faptele rele și înclinația răutăcioasă a inimii omului muribund, / se mută în animale necuvîntătoare, în fiare, în balauri, în șerpi și altele. De exemplu, dacă cineva a fost în viață un mîncău fără saț, un mîncător nepoftit de pîine pe la mesele străine, sufletul lui se mută într-un porc ; al unui iubitor de plăceri și desfrînat — într-un cal ; al unui dușmănos clevetitor — într-un cîine ; al unui răbdător și prost — într-un măgar ; al unui blînd — într-un miel ; al unui puternic și tare — într-un leu, în tigru și altele ; lacomul și nesățiosul — în lup, ucigașii de oameni — în șarpe, balaur și cele asemenea lor ; hoțul — în ὕλαξ (*ylaxul* este o viețuitoare, corcitură între luf și vulpe, care îi depășește pe amîndoi în șiretenie)¹⁰⁷¹ ; perfidul și lingușitorul — în vulpe, și așa rînd pe rînd se cuvine să înțelegem despre toți. Și trăind sufletul acela în animalul în care s-a sălășluit

* Cp. Ludovico Marracci, *Prodromi ad Refutationem Alcorani pars tertia*, cap. XXV sq.

** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 183—185.

(cît timp trăiește animalul acela e reținut în el ca pedeapsă), trece apoi în alt și în alt animal pînă cînd va împlini 33 333 de ani¹⁰⁷². Isprăvind această vreme, intră iarăși în oarecare om înzestrat cu bune moravuri și împodobit cu toate faptele cele bune și, petrecînd în el, duce o viață cinstită, dreaptă, bună în toate, lăudabilă și curată. Cînd moare, ei cred că nu agonisește raiul ci spun că este dus la prima stare de fericire. Iar starea fericirii dintîi spun că nu este altceva decît cea primă strălucire dumnezeiască din ale cărei particule băsmuiesc că au fost făcute de Dumnezeu sufletele omenești. Dar dacă în timpul celor 33 333 de ani sufletul acela nelegiuit, nici petrecînd în animale nu se va pocăi, pînă la sfîrșitul lumii — despre care afirmă că este nehotărîtă și aproape infinită — nu se poate muta în om, ci va petrece totdeauna în cele mai scîrboase și mai cumplite fiare, și va fi chinuit cu lipsa de cuvîntare și tîmpenie proprie acelor fiare, și cu cruzime, ca cea mai grea și insuportabilă pedeapsă pentru păcatele făcute de demult.

Mai cred ei că în durata de timp însemnată se produce o transformare și o revenire a tuturor lucrurilor la starea lor dintîi. Mi s-a întîmplat să aud vorbind pe unul din secta acestei erezii: „O, principe, crede-mă că acum 33 333 de ani tu, eu și toți ceilalți care sînt de față, ședeam la fel și în același loc și vorbeam și atunci aceleași pe care le vorbim și acum și aveam aceeași prietenie și aceeași comportare afectuoasă chiar în tabăra aceasta pe care o vedem acum (căci eram în tabără, în ultima campanie împotriva Cezarului)¹⁰⁷³ și făceam atunci campania pe care o facem acum”. / Dar eu nu i-am răspuns altceva decît că-l rog să mă creadă că nu-mi aduc aminte de nimic asemănător.

Iată, așadar, opinia simplă a acestor eretici. Iar cea-laltă variantă a ei (acceptată de cei mai mulți dintre savanții turci, după cum am spus mai sus) se construiește în chipul următor: zic ei că Dumnezeu, mai înainte de a chinui sufletele celor păcătoși în *Araf*, le impune pedepse pe care le numesc „de mormînt” (despre care s-a vorbit îndeajuns în capitolul *Despre iad*)¹⁰⁷⁴. Dar cum mila lui Dumnezeu vrea să se poarte cu acele suflete

nu atît de aspru, nu cu pedepsele „de mormînt“, le munceşte şi le curăţă în aşa fel, cu această mutare în trupurile animalelor, încît ele nu mai au nevoie să se curăţească nici prin mormînt, nici prin *Araf* de întinăciunile păcătoase. Această părere poate fi mărturisită la constantinopolitani descoperit şi fără nici o teamă. Dar prima opinie e interzisă şi e socotită drept una ce cade sub pedeapsă.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ŞI DOILEA

Despre eresul numit „Maalumi“

Maalumi

*Maalumi*¹⁰⁷⁵ este numit cel care cunoaşte sau cel iscusit în ştiinţă. Aceştia mărturisesc că pentru omul cu mintea curată nu există nimic care să nu-i poată fi cunoscut, nimic neştiut, ascuns sau tănuît de cunoaşterea lui. Şi nu numai lucrurile naturale, care sînt pentru unii foarte grele şi cu neputinţă de cunoscut, le pătrund ei în chip desăvîrşit cu aflarea şi cu înţelegerea, ci şi pe cele dumnezeieşti toate, tainele cele ascunse din veac şi pe însuşi Dumnezeu, creatorul tuturor, cum este el în sine*. Pentru că, spun ei, asemenea oameni văd cu lucrarea minţii mai limpede cele ce nu sînt de faţă decît noi pe cele ce sînt înaintea ochilor noştri; aş zice că aceştia sînt asemenea *neotericilor* (modernilor) europeni numiţi ὀδερτος (care le pot face pe toate după cum le vine în gînd)¹⁰⁷⁶.

Se povesteşte că aceştia au ca prim fondator al lor pe un oarecare *Saadi*, de aceea se şi numesc *Saadi*¹⁰⁷⁷. Şi se spune că această desăvîrşire a sufletului şi lucrarea lui liberă înţeleasă în abstract, nu se poate obţine altfel decît prin mortificarea trupului şi prin uscarea lui, dar atît numai, încît simţurile de dinafară (care ţin de partea animalică din om), stingîndu-se cu totul şi supunîndu-se lucrărilor lăuntrice şi stăpînirii sufle-

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 177.

tului rațional, / să nu simtă sau să nu perceapă nimic senzual, adică palpabil, vizibil, auzibil și celelalte toate ce se numesc în mod obișnuit subiect și obiect. Și astfel, când a încetat cu desăvârșire lucrarea simțurilor trupești, sufletul luându-și puterile sale cele înțeleghătoare, acționează asupra tuturor obiectelor simultan, pătrunzător și unificator. Așa, de exemplu, în ziua de zece mai care e acum, în minutul întâi de la amiază, adică la ora 12 și un minut, cel ce s-ar afla la Moscova sau Constantinopol, în aceeași zi, ceas și minut este și la Petersburg, Cairo, Viena, Roma și pretutindeni și vede, cunoaște, înțelege și știe toate, în toate locurile pe care și le-a pus în mintea sa, de față și ca fiind prezent acolo. Iar cauza acestui lucru ar fi, după cum zic, faptul că ei, cunoscând firea lui Dumnezeu cum este în sine, le văd și ei pe toate în Dumnezeu și prin Dumnezeu unificatorul și le pricep pe toate cele trecute, prezente și viitoare laolaltă. Acești slujitori ai răului se laudă că prin deprinderea zilnică (dar la început câte puțin și fără grabă), ajung la atîta nemîncare și la culmea înfrînării de orice hrană, încît în 40 de zile gustă mîncare numai o dată și atunci foarte slabă și puțină, adică numai două sau trei măsline, smochine, boboite de stafide și alte vegetale.

Am văzut eu însumi un om împodobit cu moravuri bune și iscusit aproape în toate științele, care vrînd să cunoască prin experiență poveștile acestor eretici, și-a rînduit să se usuce cu postul după poruncile lor, însă din cauza nemîncării atît a slăbit din zi în zi încît doctorul în medicină al casei noastre, foarte slăvit pe acea vreme, Andrei Lichinie (despre care am auzit că din porunca actualului sultan a fost spînzurat)¹⁰⁷⁸, avînd mare grijă pentru viața săracului aceluia, abia l-a adus la sănătatea lui dintîi. Încă se laudă aceștia cu meșteșugul chimiei și că au inventat piatra filosofală și că o pot afla oricînd ar vrea. Afară de acestea sînt încă multe care s-ar fi convenit să le povestesc despre acești trîntori, dar ca să nu pierdem timpul cu povestirea unor asemenea prostii, să trecem la cele ce urmează. /

Despre eresul numit „Nimetullahi“ *

Întemeietorul eresului acestuia înflorea în zilele sultanului Muhammed întâi, fiul lui Ildirim Baiazid¹⁰⁷⁹. În veacul său el a fost un bărbat foarte slăvit în tot felul de științe și foarte respectat pentru sfîntenie nu numai de curtea sultanului, ci și de tot poporul. Spunea și-i convingea pe adepții săi că a fost răpit în văzduh și că acolo a învățat tainele naturii și regulile învățaturii sale, adică vorbind cu Dumnezeu ca un al doilea Moise, față către față. El a rînduit că nici o mîncare nu este interzisă oamenilor: de ceea ce este interzis a mîncă și a bea însăși natura se dezgustă și o cunoaște ca un dăunător. Adepții sectei acesteia se adună o dată pe săptămînă, dar mai ales luna, și petrec toată noaptea fără somn, în priveghieri, lăudînd pe Dumnezeu Creatorul și rugîndu-se lui. Iar cînd se luminează de ziuă obișnuiesc să facă săltare și joc după felul *kadriilor*¹⁰⁸⁰ pînă cînd, căzînd la pămînt, încep a scoate spume ca cei îndrăciți și rămîn mult timp ca ieșiți din minte. La fiecare dintre cei ce se află într-o asemenea stare vine cel mai mare și citindu-i o rugăciune scurtă îl ridică și-l întreabă dacă i-a fost lui descoperită vreo taină. La urmă, ei cred ferm că cei care se află într-o astfel de uimire îl pot vedea pe Dumnezeu însuși așa cum este în sine și că în acea (uimire) gustă și percep de mai dinainte fericirea veacului, fie a acestuia, fie a celui viitor.

CAPITOLUL AL DOUAZECI ȘI PATRULEA

Despre eresul „Mezakî“, „Baiağı“
și altele*Mezakî*

Vorba *mezak*¹⁰⁸¹ înseamnă gustare, delectare, adică ceea ce este iubit, plăcut și convenabil fiecăruia. Ere-

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 196—197.

ticii aceştia sînt întru toate adversari celor de mai înainte. Toţi sînt *pyrronişti*¹⁰⁸², îndoindu-se totdeauna de tot / şi de fiecare lucru în parte. Ei afirmă că nimic nu poate fi cunoscut, crezut şi înţeles fără de grijă şi în mod sigur şi dau exemplu zicînd: După cum pe Dumnezeu şi puterea lui Dumnezeu care lucrează asupra fiecărui lucru nici a-l vedea, nici a-l cunoaşte nu putem precum este în sine, tot aşa şi acţiunile lucrurilor, precum sînt în sine, nu le putem cuprinde cu mintea şi cu înţelegerea. Iarăşi, precum sîntem siliţi să ni-l formăm pe Dumnezeu printr-o închipuire a minţii drept foarte extins, prea mare, atotputernic şi altele, aşa şi lucrurile naturale şi acţiunile lor le închipuim numai superficial şi într-un fel imaginativ că sînt sau se fac aşa sau altminteri. Astfel, zic ei, ochiul formează culorile şi imaginile lucrurilor sau ale celorlalte, precum nălucirile sufletului şi speţele lucrurilor abstracte, care nici nu sînt, nici nu pot fi în firea lucrurilor.

*Baiagî*¹⁰⁸³ înseamnă la propriu, oricum (într-un fel oarecare sau aşa şi-aşa), simplu, ca atunci cînd spunem: „Este un om simplu, aşa şi-aşa“, sau „Nu e ceva deosebit, nici aşa nici aşa“, *bir baiagî adem*¹⁰⁸⁴. Ereticii *baiagî* se numesc astfel pentru că sînt în toate epicurieni, socotind că toate în lumea aceasta sînt şi se mişcă din întîmplare, aşa şi-aşa. Nu mai puţin ateu răţăcesc ei şi despre însuşi Dumnezeu, căci spun că şi Dumnezeu are cunoaşterea şi ştiinţa lucrurilor din întîmplare, şi că multe pot fi şi îi sînt lui însuşi necunoscute; iar despre care are cunoştinţă, aceasta e prin obişnuinţă şi deprindere; şi că nu are cunoştinţă şi ştire despre toate lucrurile, de la cel mare pînă la cel mic, ci numai despre cele mai mari şi mai însemnate*.

*Musirri*¹⁰⁸⁵ înseamnă taină, ascuns. Această erezie ar fi mai propriu s-o numim ateism, adică fără dumnezeire, decît erezie, pentru că adepţii ei nu propovăduiesc alt-

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 177.

ceva discipolilor lor decît că nu trebuie să creadă cu tărie că există vreo autoritate supremă care ține și cîrmuiește toate. De aici, apropiindu-se nu puțin de părerea lui Aristotel *, spun că numai prin natură se mișcă și se opresc toate, și că se nasc și dispar totdeauna la fel. Pe lîngă aceasta mai afirmă că, întrucît natura însăși este singurul și cel mai simplu principiu, în fiecare lucru natural acționează totdeauna și în același fel. Astfel animalele, vegetalele și oamenii se nasc și pier la fel, în modul lor natural ; și nu este cu puțință ca din natura vremelnică și într-o clipă pieritoare să se producă [realități] infinite și eterne. / De unde ei trag concluzia că nici sufletul omenesc nu este nemuritor, nici nu este el altceva decît sensibilitatea comună și celorlalte animale, și că nu există nici îngeri, nici diavoli, nici chiar Dumnezeu. Iar acest nume al lui Dumnezeu n-ar fi altceva decît echivalentul ¹⁰⁸⁶ sau sinonimul ¹⁰⁸⁷ naturii, care este principiul oricărei mișcări și stagnări **.

Kiufri Mehmed effendi

În zilele sultanului Muhammed al treilea, tatăl sultanului actual Ahmed, era un bărbat foarte învățat cu numele de Muhammed effendi (poreclit apoi *Kiufri*, adică „hulitor de Dumnezeu“) ¹⁰⁸⁸, care la început spunea ucenicilor săi în taină că nu există Dumnezeu, apoi a început a-l huli pe Dumnezeu pe față ***. Fiind prins, adus la vizir și *mufti*, și-a mărturisit opinia sa în chip neabătut, zicînd că poate să arate cu dovezi tari și cu un silogism demonstrativ (numit în limba arabă *burguni*) ¹⁰⁸⁹ că opinia despre Dumnezeu acceptată de oameni este falsă. *Muftiul*, osîndindu-l la moarte, a semnat îndată sentința. Dar vizirul, curios (era pe atunci

* Aristotel, Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, II, 6 ; 33 b, 7.

** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 179—180.

*** *Ibidem*, p. 180.

vizir Kioprili Ahmed Paşa), a vrut să-i asculte dovezile și astfel, intrînd într-o cameră separată, i-a poruncit să-și spună dovada cu care se lăuda.

Kiufri a început așa : „Ori nu există Dumnezeu deloc, ori, dacă există, nu e atît de puternic și înțelept cum afirmă dascălii muhammedani. Dacă ar fi și dacă ar putea, nu m-ar fi răbdat să trăiesc pînă acum, pe mine, cel mai cumplit adversar și veșnic disprețuitor al lui. Căci am observat că de cîte ori m-am ridicat împotriva lui și am lansat cuvintele cele mai aprige la adresa lui, de atîtea ori treburile îmi reușeau mai cu noroc și mai fericit“. Auzind vizirul acestea, întorcîndu-se spre *mufti*, i-a zis : „Auzi, domnule mufti, ce zice acest hulitor de Dumnezeu ? Rogu-te, dă-ne un răspuns logic, clar, spre dărîmarea demonstrării lui“. La aceasta muftiul a spus : „Dărîmarea argumentului este clară : dacă Dumnezeu n-ar fi fost atotputernic, după cum credem și învățăm noi, n-ar fi putut răbda acum hulele lui ; fiind atotmilostiv, a așteptat pînă acum pocăința lui ; dar cum este și prea drept, a rînduit (după cum socotesc), să-și ia astăzi pedeapsa cuvenită“. Și astfel, a poruncit să-l ducă la locul unde avea să fie executat, și să-i taie capul. Mehemmed efendi, auzind hotărîrea *muftiului*, a zis : „Deși știu că după această viață nu pot nădăjdui răsplătire pentru chinuirea mea (căci nimănui nu-i mai poate fi nici dat, nici luat ceva), nu voi suferi nici muncile iadului (de care s-au obișnuit a se teme cei nepricepuți în lucrurile naturale) și nici furia / lui Dumnezeu care se mînie pe mine. Aș fi putut deci ca numai din dragostea firească față de viață să mă plec spre felul vostru de a gîndi și să mărturisesc că Dumnezeu este așa cum îl mărturișiți voi. Dar socotesc că mai fericit este pentru mine să mă lipsesc de această viață, decît să mă împotrivesc adevărului filosofic celui prea drept, și să mă arăt în loc de filosof un mincinos“. Și astfel, neînduplecat în opinia sa, diavolul și-a plecat de bunăvoie capul sub sabie.

328

Despre erezia numită „Ișrakî“

Ișrakî

*Ișrakî*¹⁰⁹⁰ înseamnă cel luminat, strălucit și radios *. Se vede că această erezie și-a avut ca temelie credința creștină, dar mai cu seamă credința în Dumnezeu. Aceștia, deși mărturisesc că există un singur Dumnezeu și o singură dumnezeire, nu tăgăduiesc că în Dumnezeu se află și un număr treimic, așa că, de nu s-ar cuprinde acel număr treimic în unitate, nici unitatea n-ar fi perfectă în ipostaza sa. Despre ființa complexă și ascunsă a acestei unități și a numărului treimic în unitate se povestesc multe chiar în cartea *Muhammedie*, în capitolul *Despre creația lucrurilor premergătoare lumii*, pe care, deși le-am citit cândva cu sîrguință, spun deschis că n-am putut nimic înțelege din ele, pentru că, deși ei spun că unitatea aceea abstractă și numărul acela treimic din unitatea abstractă sînt *sîfat*¹⁰⁹¹, adică persoane ale lui Dumnezeu, sau atribut și de aceeași fire cu Dumnezeu (precum am arătat în capitolul *Despre creație*¹⁰⁹²), mai afirmă și că unitatea și tripla strălucire în unitate (pentru că obișnuiesc să le numească și astfel) sînt zidite de Dumnezeu, făcute din nimic ca și celelalte fapte.

În schimb acești oameni au puțină grijă despre învățarea *Curanului*, a textului și tâlcuirii lui, punînd toată mîntuirea sufletului și adevărata fericire, fie din veacul acesta, fie din cel viitor, numai în cunoașterea lui Dumnezeu și în adorarea lui. Ei spun că la cunoașterea lui Dumnezeu ajung prin virtuți și fapte bune, dar mai ales prin iubirea semenului și a aproapelui, adică a fiecărui om. De aceea au obiceiul ca pe toate ale lor să le împartă cu mîna / largă celor săraci și se silesc din răspuțeri să ajute pe orice bolnav și pe cel ce suferă în vreun fel de ceva. A lor este cea renumită și cu adevărat vrednică de toată lauda sentință

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 185—186.

pe care am citat-o și în alt loc : „Se cuvine ca în om să căutăm obiceiuri, iar nu religie“, pe care o explică astfel : Omul împodobit cu moravuri bune are și o religie bună, religia cea bună nefiind altceva decât o anumită și adevărată regulă a faptelor bune și drepte, prin care se alcătuiește și se săvârșește adevărata slujbă sau vocație a omului, și despre ea trebuie să se dea răspuns la judecata lui Dumnezeu.

CAPITOLUL AL DOUAZECI ȘI ȘASELEA

Despre erezia numită „Haireti“

Haireti

Prin cuvântul *haireti*¹⁰⁹³ se înțeleg cei ce se minunează mult, cei ce sînt nedumeriți sau se îndoiesc *. Deși această erezie este socotită de muhammedani, conform părerii *Curanului*, ca perfect schismatică, după judecata mea constat că toți muhammedanii și însuși Muhammed o împărtășesc. Căci el zice în *Curan* că nu știe ce are să facă Dumnezeu cu el și cu poporul lui, iar despre cei necredincioși spune : „Poate Dumnezeu le va ierta păcatele“ ** și multe altele asemenea acestora, îndoielnice și pline de nedumerire amestecă în multe locuri în învățătura sa. Într-o singură privință se deosebesc și nu sînt de acord acești *haireti* ; muhammedanii afirmă că cele mai însemnate dogme ale credinței sînt descrise și definite ; iar aceștia fac discuție despre toate, fără să ajungă însă la nici o concluzie și sfîrșit precis. Iar motivul îl arată zicînd că mintea omenească și subțirimea înțelegerii este de o asemenea putere, stăpînire sau tărie, încît nu poate fi niciodată încercată de lucrurile înseși, nici încadrată în limite. Și după cum sufletul omenesc, cînd este în trup, nu este simțit de trup, la fel nici lucrurile care țin de suflet nu pot niciodată să-l pi-păie sau să-l atragă la sine. De aceea nu există în firea lucrurilor ceva pe care mintea omenească în sine să nu-l

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 186—187.

** *Coran*, II, 191—192.

poată transforma precum vrea să-l explice, să-l cunoască sau să-l priceapă după placul său. Aceasta este și cauza pentru care minciuna unuia / este și minciuna altuia. Prin această sentință¹⁰⁹⁴ se arată a fi de acord cu Aristotel, care zice: „Tot ce se percepe, se percepe după chipul celui ce percepe“*. De altfel, că această opinie este generală tuturor muhammedanilor, dintr-un singur lucru poate lesne să vadă fiecare om cu judecată: muf-tiul, când trebuie să semneze o sentință despre vreun lucru supus îndoielii, nu îndrăznește niciodată să iscălească hotărât, definitiv și așezat — că este așa sau nu este așa —, ci despre fiecare lucru, chiar cunoscut, răspunde totdeauna îndoielnic și cu nedumerire: *Allahu alem olur*, adică „Dumnezeu știe, așa o fi“; sau invers: *Allahu alem olmaz*, adică „Dumnezeu știe, n-o fi așa“¹⁰⁹⁵, iar sensul acestui lucru este că adevărul curat și sincer numai lui Dumnezeu îi este cunoscut, iar omului nicidecum.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ȘI ȘAPTELEA

Despre erezia numită „Muammazî“ și „Selisî“

*Muammazîi*¹⁰⁹⁶ se arată deosebiți de credința muhammedană numai prin credința că Dumnezeu este nevăzut pentru oameni în veacul acesta și în cel viitor. Ei spun că sufletele dreptilor îl vor vedea în veacul viitor pe Dumnezeu așa cum noi vedem acum luna plină**. Pe lângă acestea, mai cred că prorocii din vechime și însuși Muhammed au ajuns la cinstea și demnitatea prorociei pentru faptul că n-au făcut niciodată nici cel mai mic păcat și că nu după harul special al lui Dumnezeu au fost aleși, ci prin virtuți și nepăcătuire au ajuns ei la o astfel de înălțime a curăției sufletești. Căci primind ei știința duhovnicească adamică¹⁰⁹⁷, au prevăzut clar cunoașterea și înțelegerea voiei dumnezeiești, a lucrurilor

* Aristotel, Περὶ ψυχῆς, III, 2, 6; 425 b, 20 sq.

** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 177.

ascunse și viitoare. De aceea afirmă că nimeni dintre păcătoși nu poate fi proroc, așa încât numai dacă cineva va putea să se păzească de orice viciu păcătos și va fi curat și blînd poate deveni proroc. În felul acesta se spune că păcătuiesc în chip foarte ateu, pentru că ceilalți muhammedani cred că după Muhammed al lor Dumnezeu n-a făgăduit niciodată să trimită un alt proroc, nici altă lege după legea *Curanului*. /

Selisî

331

Foarte asemănători acestora sînt ereticii numiți *Selisî* (ceea ce înseamnă „cei trei la număr”) ¹⁰⁹⁸. Aceștia, deși nu socotesc că fiecare poate primi prin nepăcătuirea sa demnitatea prorociei, spun în chip asemănător că Dumnezeu, după Muhammed, are să trimită un al doilea și un al treilea proroc. Cînd aceștia vor aduce porunci și legi noi, legea și învățătura *Curanului* va fi nimicită. Iar ultimul proroc spun că va fi persan *. Ca temei al părerii lor afirmă : întrucît Dumnezeu a trimis la evrei pe Moise, pentru toate popoarele, iar către greci anume pe Iisus Mesia (căci socotesc că prima *Evangelie* a fost scrisă în limba greacă) ¹⁰⁹⁹, iar către arabi pe Muhammed, la urmă va trimite și către persani pe un proroc ales din neamul persanilor.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ȘI OPTULEA

Despre erezia numită „Bektaşî“

Bektaşî

Această erezie a provenit de la același Bektaş despre care am spus în alt loc că a fost fondatorul dervișilor *bektaşî* ¹¹⁰⁰ și al *ienicerilor*. Învățătura lui n-are alt cusur decît că pe muhammedanii care se îndeletnicesc cu războiul și slujesc drept pentru îndeplinirea lucrurilor dumnezeiești, i-a liberat și scutit de patru condițiile muhammedanismului ¹¹⁰¹, adică de rugăciunile obișnuite,

* *Ibidem*.

de postul *Ramazan*, de călătoria la Mecca și să dea milostenie a cincizecea parte din avere. Căci spune că acestor musulmani drepti le sînt de ajuns pentru mîntuirea sufletului mărturisirea credinței și faptele cele bune pe care, dacă le vor păzi și le vor face, celelalte condiții nu le vor mai fi cîtuși de puțin necesare. Li se mai atribuie și altă calomnie dar, după cum se plîng ei, pe nedrept. Unul din secta aceea ascultînd pe predicator rostind mai multe nume ale lui Dumnezeu și lămurindu-le mai pe larg ascultătorilor săi, a spus cu mare glas din mijlocul poporului că tîlcuirea lui este mincinoasă *. A adăugat și cauza, zicînd : „Întrucît Dumnezeu este o fire de nepătruns, infinită și indescriptibilă, nici un nume nu-i este propriu și nici nu i se poate da unul potrivit, deoarece un nume propriu, / sau descriptiv sau inteligibil, se poate da numai celor ce cad sub înțelegerea omenească, cărora li se poate face o anumită descriere, lucru ce nu se potrivește firii dumnezeiești. Iar dacă zicem despre Dumnezeu că este preaînalt, mare, atotputernic, milostiv și altele, care se numesc atributele pozitive ale demnității lui Dumnezeu, nu explicăm ființa lui Dumnezeu mai bine decît prin negativele sau contrariile acestora, anume că Dumnezeu nu este preaînalt, nu este mare, nu este atotputernic, sau că Dumnezeu este cel mai prejos, cel mai mic, cel mai umil, cel mai nemilostiv și altele, pentru că denumirile, atît cele pozitive cît și cele negative, care s-au obișnuit a-i fi atribuite, nu folosesc la nimic și nu ajută la cunoașterea și descrierea firii lui Dumnezeu” ¹¹⁰².

CAPITOLUL AL DOUAZECI ȘI NOUĂLEA

Despre eresul numit „Kadizadeli”

Kadizadeli

Se spune că întemeietorul acestui eres a fost fiul unui *kadî* (adică fiul unui popă) ¹¹⁰³. Multă vreme acea erezie s-a ascuns îngropată în cenușa ei, pînă în timpul

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 182.

sultanului Murad al treilea, în zilele căruia a înflorit un oarecare *Birghili Mehemmed effendi* (dacă-mi amintesc bine)¹¹⁰⁴, bărbat foarte slăvit între muhammedani în doctrina *Curanului* și în alte științe*. Acest *Birghili* a dat peste un noroc întru totul asemănător cu cel al lui Origen al nostru¹¹⁰⁵. El a tâlcuit despre *Curanul* său nu mai puțin decât Origen despre *Sfînta Scriptură*; și precum aproape toți sfinții părinți, auzind pe Origen, au explicat cu bine înțelesul *Sfintei Scripturi*, deși pe dascălul și povățuitorul lor l-au proclamat de comun acord drept eretic, sau alunecat într-o opinie eretică, la fel operele foarte erudite ale acestui păgîn și hotărîrile lui despre rînduielile și ceremoniile bisericești, dar mai cu seamă despre catehismul credinței lor, atît de tare le urmează și le respectă, încît nu ezită a-l număra al cincilea după întîii patru tâlcuitori ai *Curanului*¹¹⁰⁶. În schimb, de eresul lui se feresc și se scîrbesc atît de mult, încît și pînă astăzi îl așază pe treapta a doua după ateii, idolatri și *Rafazi*. Acest eres al *Kadizadelelor* este, după judecata mea, o sfințenie imensă, o evlavie frumoasă sau, mai propriu vorbind, însuși fanatismul legii muhammedane, precum erau în vechime la iudei / fariseii. Căci aceștia nu socotesc nici un om, nici un loc, nici un vas, nici un alt oarecare lucru, așa de curat încît să pară vrednic de întrebuințarea unui om musulman; iar despre toți ceilalți muhammedani zic că sînt necurați și că rugăciunile lor, posturile și celelalte condiții sînt neîngăduite și lui Dumnezeu neplăcute, întrucît ceea ce mănîncă, beau și îmbracă ei au trecut toate prin mîinile creștinilor, iudeilor și ale celorlalți muhammedani care le aduc, și astfel, primind o întinăciune de neșters și cu neputință de curățit, toate lucrurile sfinte și sfințite ale musulmanilor se fac necurate și zadarnice. De aceea oamenii acestei secte nu primesc niciodată de la alți muhammedani mîncare, nici nu beau apă din vasul din care au băut alții, nici nu se îmbracă în haina cusută de altul, sau care a fost măcar o dată îmbrăcată, căci zic că poate de lucrul acesta s-a atins cîndva un creștin sau un iudeu. Iar de creștini și de iudei atîta se feresc,

333

* P. Rycaut, *Istoria...* p. 178.

încît preferă să moară decît să vorbească cu un creștin, sau să-l vadă și, ca să poată mai bine scăpa de aceasta, cînd merg pe uliță nu ridică niciodată ochii, ca nu cumva să se întîmple să vadă un om care să nu fie muhammedan, sau să privească vreun animal necurat. Iar dacă i se va întîmpla așa ceva cuiva dintre ei, socoate că i s-a întîmplat o mare nenorocire și afară de faptul că-și va spăla tot trupul, se va sili să se abțină de la rugăciunile obișnuite și se va socoti că este pîngărit pe de-a-ntregul prin privirea ochilor, deci nevrednic să facă rugăciuni înaintea lui Dumnezeu. Prin această superstiție ei se împotrivesc foarte mult *Curanului* și învățăturii lui Muhammed, care poruncește să mănînce mîncarea oricărui necredincios (dacă nu va avea vreo bănuială) ca și pe cea musulmană, și să-l primească pe orice om în casa sa spre a-l ospăta, musulman sau alt-cineva, ca pe un înger, text pe care noi l-am citat ca exemplu în capitolul *Despre iubirea de străini a lui Avraam* * 1107.

334 A fost odată un muftiu, Mehemmed effendi, care printr-o sentință a sa i-a declarat pe toți acești superstițioși că nu sînt musulmani ¹¹⁰⁸. Se povestește că acest lucru s-a întîmplat astfel: Cînd amintitul muftiu își îndeplinea slujba și dregătoria bisericească, era în Constantinopol un judecător principal (rang pe care îl numesc *Istambol effendisi*) cu porecla *Kadîzadè* (pentru că avea tată *kadî*) ¹¹⁰⁹. În serviciul acestui judecător era un oarecare bacal ¹¹¹⁰, adică un birtaş creștin care, cînd mergea dis-de-diminează la curtea stăpînului său, s-a întîlnit cu cineva din secta *kadizadelilor*, ce se grăbea spre baie. Bacalul, mergînd dus pe gînduri, nu l-a văzut pe cel ce-i venea din față pe stradă; la fel și *kadîzadeana*, ținînd după obicei ochii în pămînt, nu l-a văzut pe creștinul ce venea drept spre el. Și astfel s-au lovit din întîmplare unul de altul cu capetele, ca berbecii, așa de tare, că la amîndoi li s-au umflat frunțile. Atunci *kadîzadeana*, ridicînd de durere ochii, a zis: „O, necredinciosule, de ce m-ai lovit pe mine musulman și chiar *kadîzadè*, așa de tare încît nu pot nu numai să merg,

* *Coran*, XI, 69.

dar nici să mai stau pe picioare ?” Creștinul, mai întâi, s-a scuzat cu smerenie, spunând că nu l-a văzut și că acest lucru s-a întâmplat pe neașteptate și neprevăzut, nu înadins, și că n-a voit așa ceva ; de aceea își cere iertare și nădăjduiește s-o obțină lesne întrucît și el este *kadîzadè*, sub acest nume înțelegîndu-l creștinul fie pe turcul acela, fie pe sine însuși, ca aparținînd judecătorului, stăpînul său. Dar turcul, crezînd că creștinul spre a-și bate joc de dînsul s-a numit pe sine *kadîzadè*, și strigînd gardienii, l-a prins pe bietul și nevinovatul creștin și l-a dus la muftiu să primească judecata, amenințîndu-l cu moartea dacă nu va face mărturisirea muhammedană. *Kadîzadeana* scrisese așa sentința (pe care cerea ca muftiul s-o semneze și s-o întărească) : „Dacă vreunul dintre necredincioși s-a numit pe sine *kadîzadè*, nu s-a mărturisit a fi musulman ? Iarăși, dacă cineva s-a mărturisit o dată că este musulman și apoi s-a lepădat, nu va fi oare vinovat morții” ? Muftiul, cu înțelepciune și liniște, l-a întrebat mai întâi pe musulman din care sectă face parte (după *Catehismul* celor drept-slăvitori el trebuia să răspundă că este din secta *Iman azem* ¹¹¹¹ însă întrucît era din secta *Kadîzadè* a răspuns că este *kadîzadè*). După aceea l-a întrebat pe creștin al cui este (căci îl știa de mai înainte pe creștinul acela că este birtașul lui *Kadîzadè*, judecătorul Constantinopolului). Creștinul a răspuns că este *kadîzadè*, adică al lui *Kadîzadè*. Atunci muftiul a semnat sentința cu un sens dubios și cu o prea plăcută perfidie : *Kadîzadeli ghiaur musliman olmaz*, adică „Necredinciosul lui *Kadîzadè* nu va fi musulman” ¹¹¹², al cărei sens cei iscușiți în judecăți l-au interpretat astfel : Cînd creștinul acela a spus că aparține lui *Kadîzadè*, nu urmează de aici că a mărturisit muhammedanismul, de aceea nu se cuvine să fie învinuit. Iarăși, cînd musulmanul acela s-a lepădat de secta *Iman / azemi* și a mărturisit secta *Kadîzadè*, odată cu aceasta s-a lepădat de muhammedanism, de unde urmează că el nu este musulman. Și astfel, de atunci erecții sectei aceleia sînt în mare dispreț și nu pot s-o mărturisească descoperit fără de pedeapsă, deși adepți ai superstiției acesteia se află foarte mulți și acum la Constantinopol.

Despre superstiția numită „Mumsoiunduren“

Mumsoiunduren

Mumsoiunduren înseamnă „cel ce stinge făclia“ ¹¹¹³. Aceștia păzesc toate poruncile *Curanului* cu foarte mare grijă și asprime, afară de căsătoria legitimă sau, după cum obișnuiesc a zice, pe aceea despre care legea muhammedană poruncește să fie și să se facă *nikkeah*, adică în fața imamului și a martorilor. Iar pentru nașterea de prunci se spune (pentru că eu însumi n-am putut niciodată vedea asemenea oameni și adunările lor, deși am căutat foarte curios și mult timp acest lucru), că se adună în munții Feniciei (unde se povestește că sînt foarte mulți din această sectă) ¹¹¹⁴ în ziua cea dintîi a lunii martie, din toate satele și orașele din jur, toți cei în vîrstă de ambele sexe — fete, femei, tineri și bărbați și acolo, în cea mai întunecată pădure, fac din crengi și nuiiele o casă foarte largă în care să încapă toți cei adunați. Și după ce este gata intră toți în acea casă, de parte bărbătească și femeiască, în acea zi dintîi a lui martie, precum am zis, aproape de apusul soarelui, și femeile se așează într-o parte a casei iar bărbații de cealaltă, așteptînd pînă apune soarele. După apusul soarelui, mai marii lor (care sînt în loc de *imami*) aduc cîteva făclii sau candelile aprinse pe care, așezîndu-le în mijlocul încăperii, fac mai întîi rugăciunea obișnuită și unele rugăciuni întocmite pentru aceasta, și cîntă pînă la al treilea ceas de noapte cîntări rimate, plăcute, spre lauda lui Dumnezeu și a prorocului. Iar după ce le-au terminat, mai marii lor sting dintr-o dată toate făcliile acelea și atunci se aruncă bărbații la femei și femeile la bărbați, cu mare repezeală, pentru a-și face unul altuia plăcerea trupului, unde îi vor îndrepta promisiunile sau dorințele norocului. / Și pe care se va întîmpla s-o apuce, continuîndu-și cu ea împreunarea trupeză pînă în zori, se desfătează în acel loc, culcîndu-se pe pămînt.

Cu un ceas înainte de a se lumina, imamii, aprinzînd iarăși făcliile, încep să recite pe de rost cîntecele de dimineața, iar ceilalți, auzindu-le, oprindu-se toți din acea luptă senzuală, trec la locul lor. Cînd imamii intră în casă cu făcliile, sculîndu-se toți în picioare rămîn nemișcați pe locul ocupat după săvîrșirea acelei trebi, iar imamii înseamnă locurile și scaunele unde-l află pe fiecare, pentru ca și noaptea viitoare, fiecare să se afle în același loc. Iar acest lucru au obiceiul să-l facă pentru ca nu cumva, sfătuindu-se, sau din dragostea ce o aveau de mai înainte vreunul din bărbați să poate avea amestecarea cu aceeași femeie sau fată mai multe zile sau de mai multe ori.

Cînd se luminează de-ziuă merg cu toții la izvor, dar femeile se duc ceva mai departe, ca să nu fie văzute de bărbați. Și făcînd *gusl*, adică spălarea trupului, petrec toată ziua în cîntări dumnezeiești și bisericești, în cîntec și rugăciuni. Iar cînd soarele se coboară spre apus, se adună iarăși în chipul arătat mai înainte, în aceeași casă și așa, într-o asemenea promiscuitate dobitocească, serbează timp de patruzeci de zile aceste însoțiri de-a valma. Și cînd se termină cele patruzeci de zile, pleacă fiecare la ale sale, și tot timpul rămas din an bărbatul nu poate nici să vadă femeie, nici să se atingă de ea, nici să-i vorbească, decît în fața poporului și în caz de foarte mare nevoie. Dacă cineva va fi prins și dovedit de o dragoste rușinoasă interzisă (chiar dacă nu va face păcatul cu fapta), sînt arși amîndoi într-o casă de lemn aprinsă. Căci ei cred că pentru aceștia nu poate fi nici o scuză, nici un fel de îngăduință sau îndurare, nici din partea lui Dumnezeu, nici din a oamenilor. Pe lîngă aceasta judecă și hotărăsc în chip foarte ingenios că păcatul făptuit nu este mai mare decît cel voit.

După acea adunare generală, femeile sau fetele care se vor afla gravide sînt hrănite din veniturile comune ale sinagogii ¹¹¹⁵ ; la fel și copiii născuți de ele sînt hrăniți de obște pînă la al patrulea an, împreună cu mamele lor, ca și cum n-ar fi copiii unuia singur, ci ai tuturor. Iar în anul al patrulea se adună toți cei în vîrstă și, numărînd cîți copii sînt cu totul, îi împart prin familii, pentru a fi hrăniți, educați și învățați meșteșuguri și în

științele cugetării lor și astfel alcătuiesc și fac o rînduială minunată de viațuire bisericească și lumească. /

Am auzit pe cei ce povestesc despre acești oameni că sînt mai viteji decît toți și cei mai de neînvins în războaie. Și nu este minciună, căci trăind chiar în mijlocul Imperiului otoman pe munții aceia (pe care turcii îi numesc Kazdagî, adică „Munții gîștelor”) ¹¹¹⁶ n-au ajuns niciodată sub jugul turcesc, ci încheind tratate cu pașii care guvernează provinciile pot să petreacă fără grijă, fie pe locurile lor, fie în orașe și sate, și să negustorească. Uneori însă, cînd este nevoie de ei, neajungînd oastea asiatică împotriva tribului *duruzilor* (stăpîinii Muntelui Liban) ¹¹¹⁷ care devastează de multe ori ținuturile otomane cu invaziile lor, sînt angajați de pașii acelor ținuturi cu mare leafă și totdeauna se întorc la ale lor, sau învingători, sau neînvinși de inamic. Înșiși turcii preaînaltă cu mari laude dreptatea, omenia și aproape toate virtuțile morale din acești oameni, iar curăția lor o propovăduiesc ca fiind nu omenească, ci aproape asemănătoare celei a îngerilor.

CAPITOLUL TREIZECI ȘI UNU

Despre eresul zis „Lutî”

Lutî

Eresul *Lutî* își ia numele de la Lot ¹¹¹⁸, despre care *Sfînta Scriptură* povestește că la beție a făcut siluirea fiicelor sale din desfrînare *. Nu pot aprecia dacă adepții acestei secte s-ar cuveni să fie numiți muhammedani, sau creștini înșelători, mincinoși și fără Dumnezeu. Căci ei și pe Muhammed îl mărturisesc a fi adevărat proroc al lui Dumnezeu, și pe Hristos că este Fiul lui Dumnezeu ; *Evangelhiile* și *Epistolele*, mai cu seamă pe acele ale sfîntului Pavel, nu le leapădă, iar circumcizia o primesc fiind legiuită de Avraam din porunca lui Dumnezeu și confirmată de legea lui Moise, ca necesară

* Geneza, 18, 31—38.

pentru împlinirea *Vechiului Testament*, și astfel, din trei legi fac o formulă singură și specială a eresului și ateismului lor.

Despre motivul anume pentru care se numesc *Lutî*, există însă o dublă istorie, una a muhammedanilor și deopotrivă a iudeilor și creștinilor, iar alta numai a creștinilor. După cea dintâi ei afirmă că urmează lui Lot, care deși om al lui Dumnezeu nu a stat la îndoială să facă fiicelor sale /siluire desfrînată fiind ele fecioare (deși * era scos din minți de vin). Cea din urmă arată cum fură adepții diavolului din *Epistola lui Pavel către Timotei* **, unde spune că cel ce a sădit pomul se cuvine să guste cel dintâi din fructul pomului acelaia ***, de unde deduc că precum este cu cele sădite, așa și cu cele născute. De aceea turcii au obiceiul să numească pe omul care face amestecare de sânge pe limba arabă *fudjiurul karabe* (adică desfrînat cu sânge sau cu rudele de sânge) ¹¹¹⁹ și *lutî*, sau după acel Lot dinainte, sau de la acești eretici. Însă punînd capăt istorisirii despre eresurile și ereticii muhammedani ne vom strădui să arătăm aici cîte ceva despre felurile de idolatri și ateii ce se află la ei și se ascund sub același nume al lui Muhammed.

338

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI DOILEA

Despre idolatrii și ateii muhammedani

Butperest

În neamul turcesc n-a mai rămas nici un fel de idolatrie, însă la persani și arabi, dar mai cu seamă la indieni, auzim că ea înflorește foarte. Dintre idolatrii ce se află la muhammedani unii sînt *ghebri*, numiți *butperest*, adică închinători ai idolilor sau ai chipurilor ¹¹²⁰, alții *tersa*,

* Recte : tocmai pentru că era amețit (*n.ed.*).

** *II Timotei*, 2, 6.

*** P. Rycaur, *Istoria...*, p. 182 ; *Incrementa...*, III, 3, ann. y.

numiți și *ateșperest*, adică închinători ai focului ¹¹²¹, alții *kelbperest*, adică slujitori ai cîinelui ¹¹²², iar alții *gheavperest*, adică închinători ai bouului ¹¹²³.

În mod propriu însă, idolatri sînt socotiți cei care cred că soarele, luna și celelalte corpuri cerești sînt dumnezei, afirmînd că conducerea și binefacerea acestora este limpede și de înțeles pentru toți oamenii, căci dacă ele n-ar fi fost dumnezei, sau de n-ar fi păzit lucrurile care sînt în lumea de jos, aceasta nu s-ar fi putut păstra nici în starea ei, nici în mișcarea sa neconținută. Dar ce fel de ceremonii și rînduieli practică ei pentru adorarea idolilor lor, n-am aflat niciodată pe nimeni care să mă informeze despre tragedia lor. De unde a luat așadar unul dintre creștinii noștri o scriere anonimă (a cărui carte a tradus-o din limba italiană în stilul simplu al dialectului rus domnul Petre Andreievici Tolstoi, ambasadorul plenipotențiar pe lîngă Poarta / otomană) * n-am putut afla ¹¹²⁴. De aceea, copiind cuvînt cu cuvînt, vom adăuga aici cele scrise de autorul mai sus menționat despre idolatrii muhammedani :

„Unii astrologi (spune el) și unii naturaliști practică mîrturisirea acestui eres în Constantinopol, dar există un mare număr printre pați și mezi, unde bărbații se închină de obicei soarelui și femeile lunii, iar alții Polului arctic. Acești oameni nu sînt prea aspri în manierele viețuirii lor, nici foarte zeloși să păzească ceremoniile legii lor, însă trăiesc în mod natural bine și se orientează foarte iscusit în toate lucrurile ; nu le place să creadă că sufletul este nemuritor și că pentru patimă și virtute se răsplătește pe lumea cealaltă. Nu se răzbuună niciodată pentru necinste, cînd le este pricinuită, pentru cuvintele arbitrare care le sînt spuse, nici pentru multe din nelegiuirile cu care greșesc oamenii, socotindu-le drept niște acțiuni naturale, care provin de la planete, nici nu se necăjesc, cum facem noi, cînd ne udă vreo

* *Монархия турецка описанная чрез Рикота: бывшаго английского секретаря посольства при оттоманской Порте. Переведения с польского на российской язык. Санктпитебург, 1741.*

ploaie mare, sau cînd soarele ne încălzește trupul în timpul verii“. Pînă aici [am citat din] el *.

Ateşperest

Ateşperest, adică închinători ai focului nu se află în Constantinopol și chiar dacă sînt unii nu se declară niciodată, pentru că îndată ar fi condamnați la moarte sau, lepădîndu-se de eresul lor, ar fi siliți să accepte muhammedanismul. Totuși am auzit că ei nu lipsesc în țara *kiurdilor*, învecinată cu țara perșilor ¹¹²⁵, că mulți din aceștia se află și în Persia, iar că toată India e plină de închinători ai focului consider că nu se poate să nu fi auzit cineva. Aceștia, după vechiul obicei al păgînilor, păzesc cu multă grijă un foc veșnic care nu se stinge niciodată, socotind că de la acest foc nestins le vor veni lor toate cele bune și cu noroc, atît în veacul acesta cît și în cel viitor (căci ei cred, după *Curan*, că are să fie ziua judecării și viața de veci). Bătrînii lor, apropiindu-se de sfîrșitul vieții, sau căzînd la boală pe neașteptate, sau slăbind de bolire multă, se încredințează prietenilor sau celor de aproape ai lor, ca în ceasul morții să-i ardă. Căci ei zic că dacă sufletul va ieși din unul ca acesta mai înainte să fie aruncat în rugul aprins, va arde veșnic în gheena ; dar dacă îi va mistui focul înainte de a-și da sufletul, bănuiesc că vor primi raiul și acea strălucire dumnezeiască / din vechime din care e făcut sufletul (care cred ei că e de foc, și că Dumnezeu însuși nu e altceva decît focul), după cum îi învață *Curanul* **, și că vor reveni la starea cea bună și la fericirea cea dintîi.

340

Kelbperest

Kelbperest înseamnă cei care se închină cîinilor. Aceștia nu cinstesc pe orice cîine, ci numai pe cel negru, din soiul cîinelui negru adorat de ei. De se va naște un cățel negru, îl hrănesc cu mare grijă și-l cresc într-un

* P. Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 183.

** *Coran*, XXIV, 35.

loc curat, deosebit de ceilalți căței care s-au născut împreună cu dînsul. Și cînd moare zeul lor cînesc, pun după el cu mare solemnitate și ceremonii un alt succesor și domnitor. Casa în care e păzit și hrănit cîinele acela este și templul lor, făcut spre a-și înălța rugăciunile. Iar pe cîinele cel mort, petrecîndu-l cu mare tristețe și tînguire, îl îngroapă cu cînte, ca pe un împărat și domn al lor, și fac o mare gropniță deasupra cadavrului, scriind pe table de marmură anul și viața lui și binele sau răul ce s-a întîmplat poporului în vremea vieții lui.

Acești închinători la cîini, cînd vin în cetățile unde nu li se dă cîinilor nici o cînte, se silesc cu multă cheltuială și ostenele să fure din acea cetate pe toți cîinii negri, pe care după aceea au grijă să-i trimită în țara lor. Dacă unul ca acesta va vedea pe cineva bătînd un asemenea cîine, sau necăjindu-l altfel, îl admonestează, nu fără a ofta din greu, că rău face, și chiar dacă i s-ar trage din asta o nenorocire a vieții nu va tăcea, altminteri tăcerea lui i s-ar socoti drept păcat de moarte și fărădelege. De unde și-a luat începutul această nelegiuire nu pot spune cu adevărat, însă se știe că ea a provenit de la vechii egipteni¹¹²⁶ și, printr-o tradiție neîntreruptă, s-a tîrît la acele popoare mai mult cînești, pînă acum, cu tărie.

Gheavperest

Gheavperest, adică închinătorii la boi, sînt la fel de nebuni ca și *kelbperest*. Se spune că aceștia nu cîntesc orice bou, ci numai pe cel negru (nejugănit) și îl țin drept Dumnezeu, cred în el și i se închină. Neavînd nici o știre despre rînduialile acestora, nu pot arăta nimic decît ceea ce am auzit și anume că acești trîntori au obiceiul să ia din baliga boului aceluia și să-și ungă cu evlavie, în anumite zile, frunțile. Se vede că urmează idolatrilor indieni, dintre care / unii, pentru a face negoț, vin mai întîi pînă la Astrahan, iar de acolo și pînă la Moscova, și care la fiecare lună nouă au obiceiul să-și ungă fruntea cu șofran¹¹²⁷. Dar, cum am spus de ajuns despre aceștia, voi arăta cîte ceva, pe scurt, ci-

titorului curios, despre neamul țigănesc, care în Împărăția turcească este foarte numeros.

Țigani

Turcii și împreună cu ei toți ceilalți muhammedani spun că poporul acesta al țiganilor este de neam faraonit ¹¹²⁸ și afirmă de comun acord că acel imperiu întins al împăraților faraoniți slăvit de *Sfînta Scriptură* a fost al țiganilor ; și mai spun că același neam (cînd l-au blestemat Moise și toți prorocii lui Dumnezeu) s-a risipit și s-a împrăștiat în toată lumea fiind lipsit de cunoașterea literelor, cărților și oricărei legi dumnezeiești și ome-nești din îngăduința și porunca lui Dumnezeu. Țigani care-l mărturisesc pe Muhammed se consideră a fi perfect pioși prin acest singur titlu, dar în afară de aceasta nici nu caută care sînt poruncile sau condițiile legii, ci le nesocotesc pe toate, fără a face sau a păzi nimic după lege ; rugăciuni la ei nu sînt de nici un fel, posturi tot așa, despre Mecca nici nu vor să audă ; în loc de milostenia cincizecimii fac șase sute de feluri de furturi, vicleșuguri, farmece, descîntece și vrăjitorii (care sînt toate oprite muhammedanilor).

Sultanul Suleiman, primul împărat otoman cu acest nume (numit și Legiuitorul cînd a întocmit și a întărit canoanele sale politice și alte rînduiri potrivite pentru administrare) ¹¹²⁹ a vrut să așeze o lege și pentru acest neam al țiganilor și astfel a poruncit să se adune cei mai bătrîni ai țiganilor, care mărturisesc fie creștinismul (pentru că foarte mulți pribegesc sub numele lui Hristos, ținîndu-se fie de biserica greacă, fie de cea armeană), fie muhammedanismul, și l-a întrebat pe fiecare după familiile lor de care credință și religie ar vrea să fie ? O parte au mărturisit pe Hristos, iar alta pe Muhammed. Atunci sultanul le-a fixat celor care l-au mărturisit pe Muhammed loc de petrecere în suburbia Constantinopolului (unde era în vechime preaslăvita biserică a Vlahernei) ¹¹³⁰, le-a pus *imami* și *hodji*, ca să-i învețe pe bătrîni și pe copiii lor legea muhammedană și alte rînduiri și ceremonii musulmane, adică să umble des la templu, să-și ascundă femeile, căsătoria *nikkeah* s-o facă

după porunca legii și altele. Dar au trecut șase luni și mai bine de la acea încercare, / iar imamii n-au văzut venind la templu pe nici un țigan. Au auzit despre ei că au făcut nunți, dar fără imam. De aceea au adus la cunoștința sultanului răul care se petrecea. Acesta, auzind așa, a decretat că fiecare țigan are libertatea de a mărturisi și a păzi religia pe care o vrea, adăugînd și favoarea că cel ce se va mărturisi drept muhammedan va fi liber și scutit de orice bir. Publicînd și acest manifest, a poruncit strîngătorilor de bir să arate numărul țiganilor care, mărturisind că sînt creștini, au luat *haradju*l adică dovada de plată ¹¹³¹ și au plătit birul. Trecînd alte șase luni, strîngătorii de bir n-au aflat nici un țigan care să se fi mărturisit creștin. Atunci Sultanul a poruncit ca țiganul creștin să plătească *haradj* la fel cu ceilalți creștini, iar muhammedanul să plătească dublu, decret ce are putere și acum, căci toți țiganii care mărturisesc pe Muhammed (din care sînt un mare număr) plătesc birul îndoit; astfel, dacă țiganul creștin va plăti cinci taleri, țiganul muhammedan e silit să plătească zece. Așadar, precum le-a fost liber țiganilor mai înainte să nu țină nici o religie și să nu împlinească nici o lege, astfel vedem și noi la țiganii noștri, care se află prin toate locurile, lucru ce nu mai are nevoie de altă mărturie.

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI TREILEA

Despre ateii muhammedani

Ateii

Dacă acel *Kiufri Mehmed effendi* ¹¹³² n-ar fi fost mărturisitorul unei asemenea nebunii și prostii de necrezut și dacă n-ar fi iubit mai mult moartea decît cunoașterea Dumnezeului celui preaînalt (după cum am amintit în cele scrise mai înainte despre el), nu m-aș fi hotărît, cu adevărat, niciodată, să cred că se poate afla în întreaga lume un singur om care să nu fi simțit printr-o inspirație firească simplă că există o anumită putere

supremă, / chiar dacă n-ar fi putut-o înțelege, mărturisi sau cunoaște*. Voi spune, aşadar, ceva de mirare : omului animal, după părerea mea, îi este mai lesne să-l simtă pe Dumnezeu decît să-l înțeleagă¹¹³³. Şi cu toate că noi creştinii — ca şi toţi păgînii care au crezut că există o putere supremă, sau au mărturisit politeismul — am crezut, am înţeles şi am cunoscut cele ce s-au întărit mai ales prin credinţa şi tradiţia despre Dumnezeu, dar dacă ne vom închipui în mintea noastră un om care de la naşterea lui să nu fi auzit niciodată ceva despre numele lui Dumnezeu sau despre existenţa vreunei alte puteri supreme, este cu neputinţă ca acela să nu fi fost convins de însăşi inspiraţia naturii şi să nu se fi învăţat mai degrabă prin simţuri decît prin înţelegeri că există o putere supremă. Lucru pe care aş vrea să-l arăt mai clar astfel : Dacă ateul (care nu numai că n-a crezut, dar nici n-a auzit vreodată ceva despre Dumnezeu) s-ar afla singur şi fără nici un tovarăş într-un loc din pustiu, sau plutind singur pe mare, şi acolo în pustie ar fi înconjurat de tîlhari sau, sfărîmîndu-se corabia, ar trebui să se înece, chiar dacă ar şti perfect că nu poate avea nici un ajutor sau nădejde de izbăvire din acea nenorocire, dar convins exclusiv de inspiraţia naturii, în acel caz neaşteptat ce i s-a întîmplat, ar striga căutînd ajutor, deşi şi-ar da bine seama că nici pe mare, nici în corabie nu este nimeni afară de el, că nici prin apropiere nu se află cineva de care să poată fi auzit ; în momentul acela, curmîndu-i-se raţiunea şi toată puterea înţelegerii, însăşi simţirea şi principiul lăuntric al mişcării l-ar convinge să apeleze la un ajutor oarecare, nevăzut şi necunoscut lui. Iar dacă ar cere ajutor de la cel ce nu e de faţă şi nu apare nicăieri, spre această cerere de ajutor de la altul în fel şi chip este învăţat tare de către mişcarea simţurilor, care mişcare a simţurilor (sau, vorbind mai clar, acel prim motor natural, sau principiu al mişcării) intervine într-un asemenea caz neaşteptat şi surprinzător, cînd numai puterea simţurilor e stimulată, iar raţiunea pare să nu mai cunoască, fiind constrînsă

* Cp. P. Rycaut, *Istoria...*, p. 180.

după porunca legii și altele. Dar au trecut șase luni și mai bine de la acea încercare, / iar imamii n-au văzut venind la templu pe nici un țigan. Au auzit despre ei că au făcut nunți, dar fără imam. De aceea au adus la cunoștința sultanului răul care se petrecea. Acesta, auzind așa, a decretat că fiecare țigan are libertatea de a mărturisi și a păzi religia pe care o vrea, adăugînd și favoarea că cel ce se va mărturisi drept muhammedan va fi liber și scutit de orice bir. Publicînd și acest manifest, a poruncit strîngătorilor de bir să arate numărul țiganilor care, mărturisind că sînt creștini, au luat *haradju*l adică dovada de plată ¹¹³¹ și au plătit birul. Trecînd alte șase luni, strîngătorii de bir n-au aflat nici un țigan care să se fi mărturisit creștin. Atunci Sultanul a poruncit ca țiganul creștin să plătească *haradju* la fel cu ceilalți creștini, iar muhammedanul să plătească dublu, decret ce are putere și acum, căci toți țiganii care mărturisesc pe Muhammed (din care sînt un mare număr) plătesc birul îndoit; astfel, dacă țiganul creștin va plăti cinci taleri, țiganul muhammedan e silit să plătească zece. Așadar, precum le-a fost liber țiganilor mai înainte să nu țină nici o religie și să nu împlinească nici o lege, astfel vedem și noi la țiganii noștri, care se află prin toate locurile, lucru ce nu mai are nevoie de altă mărturie.

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI TREILEA

Despre atei muhammedani

Atei

Dacă acel *Kiufri Mehmed effendi* ¹¹³² n-ar fi fost mărturisitorul unei asemenea nebunii și prostii de necrezut și dacă n-ar fi iubit mai mult moartea decît cunoașterea Dumnezeului celui preaînalt (după cum am amintit în cele scrise mai înainte despre el), nu m-aș fi hotărît, cu adevărat, niciodată, să cred că se poate afla în întreaga lume un singur om care să nu fi simțit printr-o inspirație firească simplă că există o anumită putere

supremă, / chiar dacă n-ar fi putut-o înțelege, mărturisi sau cunoaște*. Voi spune, aşadar, ceva de mirare : omului animal, după părerea mea, îi este mai lesne să-l simtă pe Dumnezeu decît să-l înțeleagă¹¹³³. Şi cu toate că noi creştinii — ca şi toţi păgînii care au crezut că există o putere supremă, sau au mărturisit politeismul — am crezut, am înţeles şi am cunoscut cele ce s-au întărit mai ales prin credinţa şi tradiţia despre Dumnezeu, dar dacă ne vom închipui în mintea noastră un om care de la naşterea lui să nu fi auzit niciodată ceva despre numele lui Dumnezeu sau despre existenţa vreunei alte puteri supreme, este cu neputinţă ca acela să nu fi fost convins de însăşi inspiraţia naturii şi să nu se fi învăţat mai degrabă prin simţuri decît prin înţelegeri că există o putere supremă. Lucru pe care aş vrea să-l arăt mai clar astfel : Dacă ateul (care nu numai că n-a crezut, dar nici n-a auzit vreodată ceva despre Dumnezeu) s-ar afla singur şi fără nici un tovarăş într-un loc din pustiu, sau plutind singur pe mare, şi acolo în pustie ar fi înconjurat de tâlhari sau, sfărîmîndu-se corabia, ar trebui să se înece, chiar dacă ar şti perfect că nu poate avea nici un ajutor sau nădejde de izbăvire din acea nenorocire, dar convins exclusiv de inspiraţia naturii, în acel caz neaşteptat ce i s-a întîmplat, ar striga căutînd ajutor, deşi şi-ar da bine seama că nici pe mare, nici în corabie nu este nimeni afară de el, că nici prin apropiere nu se află cineva de care să poată fi auzit ; în momentul acela, curmîndu-i-se raţiunea şi toată puterea înţelegerii, însăşi simţirea şi principiul lăuntric al mişcării l-ar convinge să apeleze la un ajutor oarecare, nevăzut şi necunoscut lui. Iar dacă ar cere ajutor de la cel ce nu e de faţă şi nu apare nicăieri, spre această cerere de ajutor de la altul în fel şi chip este învăţat tare de către mişcarea simţurilor, care mişcare a simţurilor (sau, vorbind mai clar, acel prim motor natural, sau principiu al mişcării) intervine într-un asemenea caz neaşteptat şi surprinzător, cînd numai puterea simţurilor e stimulată, iar raţiunea pare să nu mai cunoască, fiind constrînsă

* Cp. P. Rycaut, *Istoria...* p. 180.

chiar de faptul că ea este învățată să nu nădăjduiască nimic neașteptat. Iată dovada că, apelînd la Dumnezeu pe care nu l-am cunoscut și la puterea supremă care se află mai presus de natura simțirii și a înțelegerii, îl mărturisim și îl recunoaștem ca pe eliberatorul și mîntuitorul nostru.

344

Lucru asemănător se poate observa la copiii cei mici, la care folosirea rațiunii și a înțelegerii este încă împiedicată. Dacă un asemenea copil, umblînd singur printr-o pădure foarte deasă sau pe un cîmp / foarte întins, va vedea un lup sau o altă fiară neîmblînzită, îndată va țipa (dînd semn că vrea ajutor) și chiar dacă nu va vedea pe nimeni, va striga cerînd milă și ocrotire cuiva care nu e de față, prin a cărui binefacere să fie izbăvit de nevoia ce vine sau i s-a întîmplat deja.

De aceea exprim aici părerea că întunecații grăitori aiurea (care mint că nu există nici o putere supremă) nu pot crede ceea ce ei înșiși grăiesc în chip desfrînat cu gura lor. Dar făcînd violență firii și rațiunii nu procedează altfel decît cei ce de bunăvoie își curmă viața cu propriile lor mîini. Căci deși fiecare viețuitoare, prin inspirația naturală, vrea să trăiască veșnic și-și dorește conservarea din însăși firea sa, disperatul care se află în asemenea stare socotește că pentru el e mai bine să nu existe decît să existe, deși chiar natura se teme și se înspăimîntă în fel și chip de pieirea sa ca de ceva foarte îngrozitor. Căci moartea este (după Aristotel) ultimul lucru îngrozitor *. Așadar, din echivalența demonstrației conchid că, după cum disperatul crede că este mai bine să nu existe decît să existe, așa și ateul grăiește în chip desfrînat în afară de mintea sa, de rațiune și de simțire, că e mai bine să respingi orice putere supremă decît să mărturisești vreuna. Prin urmare omul, întrucît este un animal rațional și muritor, nu poate în mod firesc să se lepede de orice putere supremă deși, siluind firea, grăiește cu glasul și cu gura lucruri contrarii pe care tot în mod firesc este învățat să le cunoască, să le înțeleagă

* Cp. Aristotel, *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, I, 11, 1100 a.

și să le simtă cu simțirea cea lăuntrică și cu cea de dinafară că sînt altfel. Dar să revenim la cele propuse.

Ateismul se numește în limba arabă *zindak* și *ilhad*, iar ateul *zindik* și *mulhid*, iar în limba persană *naboda*¹¹³⁴. Sub acest nume la muhammedani, dar mai cu seamă la turci, sînt cuprinși cei care sub turban alb mărturisesc învățătura *Curanului*, dar nu-l acceptă pe Muhammed că este proroc al lui Dumnezeu, nici nu cred că vreo carte e scrisă de Dumnezeu și că e trimisă oamenilor prin vreun proroc, de aceea *mulhid* — ateu și *kitabiz* — fără carte, înseamnă la ei același lucru.

Că aceștia sînt foarte mulți în Imperiul turcesc, dar mai cu seamă în Constantinopol, o spun nu numai turcii înșiși, dar și noi am văzut pe unii și încă oameni foarte învățați / și foarte pricepuți în lucrurile fizice, la care am observat, în discuții, părerea că natura însăși sau mișcarea și lucrarea naturală sînt toate cele despre care cei ce cred că există Dumnezeu afirmă și cred că se înțeleg prin numele lui Dumnezeu și prin atributele numelui lui. Și [mai spun] că ființa sau zidirea omenească nu este mai cinstită și mai frumoasă ca alte lucruri naturale, decît prin gradul combinării firești. Despre care combinare afirmă că este alcătuită din elemente armonios unite și că din ele e alcătuit corpul fizic, de exemplu — după cum spun ei — calul e mai nobil decît măgarul, leul mai nobil decît lupul, albina mai nobilă decît musca, furnica mai nobilă decît viermele, chiparosul mai nobil decît bradul, bradul mai nobil decît teiul, și toți copacii pururea verzi mai nobili decît cei ce se veștelesc, iar mai cinstiți și mai de soi decît toți acei copaci, adică decît cei îmbătrîniți și fără de rod, sînt cei ce produc fructe și care dau rod. La fel și omul, după gradul combinării firești este cel mai nobil și mai frumos. Altminteri însă, în ce privește materia, forma și combinarea firească a atomilor înșiși el nu depășește cu nimic alte lucruri naturale; și toate cele din firea lucrurilor se scurg și se sfîrșesc potrivit existenței și ciclului de transformare a firii lor, după precizia și ritmul combinării, afară doar de vor fi împiedecate de

ceva mai puternic. Iar la sfîrșitul acelei lucrări (adică la oprirea din acea mișcare naturală), toate părțile trupului compus din elementele prime revin la vechile elemente prime ale lor, la principiile curat (propriu sau perfect) naturale, se descompun în ele, dar după aceea, din stricăciune se prefac în forme (chipuri), adică din acest atom în altul, din acela iar în altul și astfel petrec, purtați, conduși neconținut și fără sfîrșit, fiind cuprinși în propria lor mișcare naturală.

Acestea (le spun ei) despre corpurile naturale ; cît privește sufletele lor, afară de nemurire (despre care nimeni dintre fizicieni n-a dat pînă acum învățătură clară), cugetînd împreună cu însuși Aristotel *, le împart în trei trepte, adică în partea vegetativă (la ei *nehati*), senzitivă (*haivani*) și rațională (*natîkî*)¹¹³⁵. Și despre aceste suflete spun că sînt mai nobile sau mai puțin nobile nu după cantitate, ci după calitate și după puterile lăuntrice. De aceea ei spun că uzul rațiunii și al înțelegerii nu vine de la nemurirea sufletului (căruia, afirmă ei, nu i se poate stabili nici natura, nici existența), ci de la aceeași putere lăuntrică, / de la dizolvarea egală și simetrică potrivit elementului, și că de aceea unii oameni sînt mai inteligenți decît alții, iar unele animale mai perfide, mai primejdioase, mai stupide, mai furioase, mai blînde, mai prietenoase și mai înclinate spre dresaj, și altele. Ca să termin cu un cuvînt, acești oameni petrec adînciți și nemișcați numai în cunoașterea naturii și acțiunilor cu adevărat naturale. Iar pe toate cele care se spun, se învață și se cred că există mai presus și în afară de natură, ca Dumnezeu, înger, diavol, sufletul nemuritor, le disprețuiesc, le resping și le socotesc drept imposibile și de nici un folos. Dar cred că a sosit vremea ca, punînd capăt acestor împletituri nebunești, să spunem ceva în încheierea acestei cărți, pe cît se poate de scurt, despre științele respectate la muhammedani și care înfloresc mai mult la ei.

* Cp. Aristotel, Περὶ ψυχῆς, II, 2, 413 b, 1 sq.

Despre științele respectate la muhammedani

Toată variata desfătare a ingeniozității și înțelegerii omenеști și noțiunea căreia cu un termen general îi zicem știință, se numește în limba arabă *ilm* ¹¹³⁶. Cît de vechi este la ei orice fel de știință ne arată îndeajuns însăși cunoștințele și indicațiile vechilor greci, căci chiar grecii spun că de la fenicieni și egipteni (care sînt popoare din neamul și tribul arab) au luat ei nu numai științele, ci și primele elemente ale literelor ¹¹³⁷. Că indienii (dintre care cea mai mare parte petrece acum în muhammedanism) îi socotesc pe vechii lor înțelepți (pe care îi numesc *brahmani*) drept cei mai însemnați și mai slăviți, lucrul nu mai trebuie dovedit. Că persanii, îndeletnicindu-se foarte mult cu științele și povățuirile, sînt primii în magie și astrologie, ne mărturisește însăși *Scriptura*, nu numai cea laică, ci și cea sfîntă *. Neamul tătarăsc, mai grosolan decît toți barbarii, nu era în vechime atît de incult și lipsit de științe cum este acum. Martor este Anacharsis Scitul, mai mare cu adevărat decît toți filosofilor / greci din antichitate ¹¹³⁸, vrednic de toată cinstea, despre care spun că este și dascălul lui Socrate. Zamolșchides cel foarte slăvit de toți scriitorii greci ** a fost scit din Astrahan ***, sau născut în alt loc de lîngă rîul Volga ¹¹³⁹.

347

Din această adunare a sciților a provenit neamul turcesc (despre al cărui început vezi în prefața istoriei noastre *Despre creșterea curții otomane*) ****, care la începutul său a fost foarte simplu în toate și în științele înțelepciunii, și nu numai neiscusit, ci cu totul lipsit de

* *Daniel*, 2, 2—12.

** Herodot, *Ἱστορίαι*, IV, 94—95 ; Strabon, *Γεωγραφικά*, VII, 3, 4—5.

*** Origen, *Κατὰ Κέλσον*, II, 55 [429].

**** D. Cantemir, *Incrementa...*, în praefatione.

ele. Dar după Otman, sporind puterile Imperiului turcesc, în așa măsură s-a lipit de artele și științele liberale, încît dacă vei exclude matematica practică (în cea teoretică sînt cei mai desăvîrșiți), mecanica, geografia și anatomia, vei afla că toate celelalte sînt foarte înfloritoare, și nu numai în gradul întîi sau al doilea, ci în gradul cel mai înalt. Căci unde sînt cele mai multe școli și academii, acolo înfloresc, se înmulțesc și prosperă din zi în zi științele. Dar pot spune că academii, licee și școli speciale pentru tot felul de învățătură și știință, întemeiate în aproape toate cetățile, dar mai cu seamă în Constantinopol, pline și frecventate de nenumărați elevi și auditori, nu se află nicăieri în toată lumea de sub soare ca în Imperiul turcesc. Că grăiesc adevărul vor confirma toți cei cărora li s-a întîmplat să stea cîtva timp în Constantinopol și să viziteze din curiozitate școlile și academiile lor. Despre numărul academiilor care se află în Constantinopol, Adrianopol, Brusa, Cairo, Babilon ¹¹⁴⁰, Alep și în alte orașe asiatice și europene guvernate de sceptrul turcesc, ne-am gîndit să spunem în cartea *Despre guvernarea otomană*. De aceea, ca să nu pară că repetăm aici cele rezervate pentru un alt loc, ne grăbim să descriem registrul științelor acceptate ¹¹⁴¹ și răspîndite în general la muhammedani, apoi vom începe să vorbim amănunțit despre toate acele științe, pe cît se poate mai scurt și cît vom socoti că se potrivește cu planul nostru, și anume în ordinea în care se obișnuiește să se predea elevilor de către profesori în academiile lor. /

Despre prima parte a învățăturii sau a științelor

Elif suparasi

Copiii muhammedani (după cum am făcut cunoscut în capitolul *Despre rînduieli*) ¹¹⁴², pășind în al patrulea

sau al cincilea an al vârstei, încep învățarea literelor, sau în casele părinților, sau în școlile inferioare (pe care le numesc *mekteb*) ¹¹⁴³, pentru a învăța *Elif suparasi*, adică abecedarul ¹¹⁴⁴. A cunoaște literele și combinarea lor este prima artă și știință.

Inam suparasi

Terminînd-o pe aceea, învață *Inam suparasi* ¹¹⁴⁵, tratat ce cuprinde *Catehismul* credinței muhammedane, în care obișnuiesc fie să citească literele, fie să rețină mintal simbolul credinței curanice. După primele cunoștințe ale literelor, oamenii de rînd sînt dați îndată la știința numită *Inşa* (adică modul de a scrie frumos foi și epistole) ¹¹⁴⁶, prin a cărei îndelungată întrebuițare purifică fără gramatică limba simplă turcească și o fac mai împodobită și mai frumoasă, cu unele moduri de vorbire și cuvinte proprii limbilor arabă și persană.

Şarf

Fiii de boieri și ai celor ce doresc să-și învețe copiii lor ca la școală sînt însă puși, îndată după *Catehism*, să învețe *şarf*, adică gramatica ¹¹⁴⁷, fie acasă, fie în școlile din afară. Limba simplă persană și turcească n-au nici un fel de gramatică (pe care obișnuiesc să și-o însușească mai mult prin întrebuițarea și citirea epistolelor și a poeziilor). Aşadar, învață gramatica limbii arabe, pe care mințile cele mai agere în trei ani și chiar mai mult, abia și-o pot însuși. Sub numele de gramatică sau, cum zic ei, „după prima școală“, ei înțeleg numai cele opt părți ale vorbirii — declinările, conjugările și altele.

Nabv

Apoi învață alți trei ani *nabv*, sau sintaxa ¹¹⁴⁸, după terminarea căreia pot să citească și să scrie mai corect (căci corect de tot n-am văzut pe nimeni dintre oameni), adică să pună în compunere cuvintele fără greșeli și să le scrie ortografic. De ce am spus că n-am văzut pe

nimeni să citească și să scrie arăbește perfect ? Pentru că la ei, dacă cineva n-a înțeles perfect un cuvânt nu-l poate niciodată citi curat, întreg și corect. Această greutate a citirii și a scrierii se naște din faptul că / literele arabe sînt lipsite de vocale (într-adevăr, au numai trei vocale : *ustun*=e, *esre*=i, și *uturu*=u) ¹¹⁴⁹. Dar aceste semne nu sînt scrise niciodată decît în *Curan*, pentru ca să poată citi mai cu fereală și mai fără primejdie graiurile dumnezeiești, căci dacă cineva din puțină știință și ignoranță ar citi *Curanul* greșit, se socotește ca o fără-delege. Și așa, dacă nu înțelege vorba însăși, nici sensul și însemnătatea ei n-o poate înțelege ; de aceea, dacă nu va ști la ce fel de vocală să alătore consoanele, va citi pe dibuite, și totdeauna va rămîne în îndoială dacă a rostit cuvîntul corect sau imperfect.

De exemplu, dacă stă scris *r-m-l **, fără vocale și se adaugă semnul *ustun* (=e) deasupra lui *r*, se va citi *reml*, care înseamnă a țese sau a împodobi cu mărgelile ¹¹⁵⁰. Dar dacă și deasupra lui *r*, și deasupra lui *m* s-ar pune semnele vocalei, s-ar citi *remel* ¹¹⁵¹, care înseamnă a merge grăbit și a fugi într-un anumit mod — între pas și sărit. *Remel* mai înseamnă și an cu ploaie puțină, precum și un fel de măsură sau număr arab ; de asemenea *remel* înseamnă un fel de vrăjitorie cu puncte și caractere, sau vrăjitorie cu pămînt, și același [cuvînt] mai înseamnă o dovadă a belșugului, sau superioritatea lucrului, și liniile de pe picioarele vacii sălbatice, care sînt de altă culoare decît restul corpului. Iarăși, dacă s-ar adăuga semnul *testid* ¹¹⁵², care înseamnă dublarea [literei], s-ar citi *remmel*, adică lipsă de ploaie. La fel *reml* însoțit de un nume și la genul feminin — *remlet* — înseamnă movilă de nisip și același *Remle* este numele unui sat în Palestina ¹¹⁵³, menționat în *Sfînta Scriptură* drept *Rama* **. Dacă deasupra lui *r* s-ar pune *uturu*

* Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientaliū turcicae, arabicae et persicae*, s. v.

** *Jeremia*, 21, 15 ; *Matei*, 2, 18.

[= u] și deasupra lui *m*, *ustun*, s-ar citi *rumel*, care înseamnă linie neagră trasă cu vopsea sau cerneală.

La fel cuvântul alcătuit din două litere, *b* și *b* *. Dacă deasupra lui *b* s-ar pune *ustun* [= e], în limba persană înseamnă prepoziția *cu* sau adverbul *împreună*, *laolaltă*. Astfel *b-m-n* trebuie să se citească *bemen*, cu mine etc. Pe turcește *be* înseamnă interjecția celui ce se miră : ah, vai, etc. ¹¹⁵⁴. În limba persană *bib* înseamnă mărul de gutui sau *kuđov* ¹¹⁵⁵ ; dacă s-ar adăuga *esre* [= i] s-ar citi *bib*, / ceea ce înseamnă binefăcător, bun, lucios. Iar dacă la *b* și la *b* s-ar adăuga deopotrivă *esre* [= i] s-ar citi *bihi*, care înseamnă în arabă *cu el*. Și iarăși, dacă la *b* s-ar adăuga *uturu* [= u] s-ar citi *buh* ; dar *buh* scurt scris cu *vav* (v, *vita*) înseamnă bufniță ¹¹⁵⁶. Astfel se cuvine a înțelege și altele. Aceste două vorbe compuse numai din două sau trei litere le-am adus ca model pentru ca cititorul nostru să poată înțelege clar de ce am spus că abia de este cu puțință ca cineva să poată citi perfect, fără greșală și fără poticnire sau îndoială araba, persana și turca. Căci numai dacă cineva va cunoaște la perfecție aceste trei limbi și toate sensurile unui cuvânt va înțelege fără îndoială sensul întregii fraze și materia acelei combinări. Poate, într-adevăr, să înțeleagă că înseamnă una și nu alta numai după sens, dar dacă va ignora un singur sens din cele multe și, în mersul repede al cititului, nu va prinde sensul termenului și al cuvântului dintr-o singură privire, îndată va ajunge la nedumerire și nu va pricepe lesne ce înseamnă mai propriu și mai potrivit vorba *r-m-l* scrisă fără nici un fel de vocale. Acest singur fapt este (precum am arătat și în alt loc) cauza pentru care *Curanul*, scris într-un stil arab foarte profund este, zice-se, cu neputință să fie înțeles și interpretat chiar de muftiul însuși. Dacă cititorul nostru dorește să cunoască mai multe despre acestea, îl rog să citească *Gramatica* și *Lexicoanele* limbilor orientale alcătuite sîrguincios de Meninski ¹¹⁵⁷, cel

350

* Franciscus à Mesgnien Meninski, *op. cit.*, s. v.

mai de seamă interpret al împăratului Leopold *. Din acelea va învăța să nu se mire niciodată de imposibilitatea de a interpreta *Curanul*. Dar să mergem mai departe.

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI ȘASELEA

Despre învățătura „Inșa” și altele

Inșa

351 *Inșa* are multe sensuri dar în ceea ce privește expunerea noastră este un mod sau modul de a scrie epistolele cu un stil frumos și înalt ¹¹⁵⁸. După știința compunerii, tinerii, dar mai cu seamă copiii de boieri și cei ce slujesc pe la curțile princiare, / luînd în mîini această cărtică se ostenesc stăruior cu ea. Din ea învață nu numai frumusețea stilului, elocinței și armoniei din compunere, ci și modul de a vorbi la curte (pe care îl numesc *istilahi berat*) ¹¹⁵⁹. Căci în ea se descriu titlurile cuvenite împăraților, sultanilor, crailor, prinților, pașilor, domnitorilor și tuturor demnitarilor, fie musulmani, fie creștini, care se află în vreun rang sau treaptă de cinste, potrivit cu denumirea și demnitatea lor. De aceea *kiuttab*, adică logofeții (scribii) și secretarii ¹¹⁶⁰, se în-delețnicesc foarte mult cu această știință.

Husnihat

Împreună cu *inșa* mai deprind și *husnihat*, adică scrierea caligrafică ¹¹⁶¹, deoarece imprimarea fiind interzisă la muhammedani ei reprezintă figurile și dimensiunile literelor cu atîta artă, proporționalitate matematică și băgare de seamă, încît pe drept se va zice că modul lor de a scrie este cel mai frumos și mai greu. Căci la ei, prin subțirimea sau grosimea peniței se păzește cu grijă lungimea, lățimea, mărimea, îndoitura și conturarea li-

* Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium, turcicae, arabicae et persicae... nimirum Lexicon turcico-arabico-persicum*. I—IV. Viennae Austriae, 1680—1687.

terei, unghiurile drepte și oblice, obtuze și ascuțite ale caracterelor și o proporționalitate justă. Astfel în *elif* (=a) — stîlpul drept sau bara [verticală] — trebuie să se compună din cinci puncte dreptunghiulare, iar restul se cuvine să ocupe locul a două puncte, căci la sfîrșit se apleacă spre mîna stîngă, iar orice înclinare finală se măsoară cu două puncte. Astfel, *elif* e alcătuit din șapte puncte, de o lățime egală cu aceea a peniței. Tot așa marginea de sus a literei trebuie să fie de o lățime egală cu lățimea peniței, iar de la un punct la altul coboară atît de fin încît partea cea mai de jos să pară că sfîrșește într-un punct neobservat.

Astfel păzesc canoanele și regulile lor foarte artistice și la celelalte caractere. Sînt unii *hattat* (adică cei ce scriu caligrafic) care vînd o singură carte a *Curanului* cu 200 de galbeni ¹¹⁶². Se spune că în Biblioteca sultanului se află două cărți ale *Curanului*, dintre care una scrisă cu cerneală, iar cealaltă avînd literele tăiate cu foarfecele din hîrtie subțire de o asemenea artă și frumusețe încît se crede că astfel de litere și tăieturi n-a putut niciodată, nici poate acum, nimeni dintre oameni să le imite. Despre cartea scrisă cu cerneală spun că a scris-o tatăl, iar că cea tăiată a alcătuit-o fiica lui. Se găsesc în diferite locuri versuri și distihuri ale acelui om (al cărui nume l-am uitat), / fiecare distih fiind vîndut la licitație (zisă *mezad*) ¹¹⁶³ cu nu mai puțin de 20 sau 30 de galbeni, dar și aceasta foarte rar.

352

Sir

Arta poetică la arabi, persani și turci, nu numai că este dezvoltată, dar și foarte frumoasă și foarte ingenioasă. Poetica se numește *sir* ¹¹⁶⁴; dacă vrea cineva s-o învețe (și o învață aproape toți cei ce vor să meargă apoi la alte științe) trebuie să studieze mai întîi cartea numită *Şehadi* ¹¹⁶⁵, în care se arată modurile și genurile de versuri numite *bahr*, adică mare ¹¹⁶⁶. Aceste moduri sau genuri ale versurilor sînt 27 ¹¹⁶⁷; picioarele lor (ca și la greci sau latini) sînt compuse din atîtea silabe scurte și lungi care, pentru a fi mai bine fixate în memorie, sînt adunate într-un vers al unei sentințe inventate

fail ¹¹⁶⁸, diferit accentuată și măsurată ; de exemplu, în primul mod al versurilor :

Mușteilun mefailun mușteilun failun
Ași-ki-di dar-o-lan di-desi-ru șen-gherek

care se împarte în picioare astfel :

A și ki di / dar olan / di desi ru / șen-gherek

(adică : „Cine dorește să vadă o față frumoasă trebuie să aibă o privire veselă“) ¹¹⁶⁹.

Dar cum ar fi prea lung să dăm exemple pentru fiecare mod, se cuvine ca cititorul să se plece asupra cărții *Şehadi*, menționată mai sus, unde va vedea toate numele și modurile și genurile lor, iar noi să mergem mai departe la descrierea celor propuse.

Dacă cineva dintre poeți, sau dintre cei ce s-au dedat științelor m-ar întreba ce cred eu despre poezii vechi și contemporani greci și latini și despre compozițiile lor față de cei arabi, persani și turci, cu îngăduința și aprobarea tuturor le-aș răspunde că poezii acestor nații orientale, atît cei dintîi, cît și cei mai de pe urmă, progresînd în această artă, au obținut înflorire. Și la fel ca mine vor spune, după cum socotesc, toți cei iscușiți în aceste limbi, căroră li s-a întîmplat să citească pe poezii arabi, persani și turci, anume că prin sublimul sentințelor, dulceața elocinței (căci au un alt mod al rimelor și al compunerii) prin frazeologie, frumusețea, abundența și subțirimea metaforelor și a altor tropi, ei îi depășesc pe greci și pe latini. Unul dintre vechii poeți persani, numit Saadi ¹¹⁷⁰, a fost tradus din limba persană / în cea latină de Gheorghe Gențiu ¹¹⁷¹ și publicat la Amsterdam în tipografia lui Ioan Blaer în anul 1651 *. Deși în traducerea aceluia e pierdută aproape întreaga frumusețe naturală, iar limba latină, imitînd ca o maimuță pe cea persană, s-a abătut departe de frumusețea acelei

* Musladini Saadi, *Rosarium politicum, sive amœnum sortis humanæ theatrum. De persico in latinum versum necessariisque notis illustratum a Georgio Gentio. Amstelodami, ex typographæo Ioannis Blaev, 1651.*

opere, dacă cititorul curios o va citi stăruitor, după ce va scoate laudele atribuite prorocului mincinos nu va vedea în ea nimic care să nu fie vrednic de multe laude, de admirație, prea plăcut și prea ales. Așadar turcii se îndeletnicesc foarte mult cu poetica persană, iar persanii la rîndul lor cu cea turcească, pentru că la curtea împăratului persan se folosește în cea mai mare măsură limba turcă. Deși turcii nu vorbesc limba persană pură, studenții o înțeleg perfect, și o cunosc, și mai cu seamă s-au obișnuit ca registrele de venituri și de cheltuieli ale vistieriei sultanului să le scrie în limba persană curată.

Musîkî

Poeticii îi urmează totdeauna și pretutindeni muzica ¹¹⁷², dar la muhammedani ea nu se predă niciodată în școli spre a fi învățată, ci numai individual, pe la casele lor, de către oamenii iscusiți în arta muzicii. [O învață] aproape toți copiii de demnitari (și chiar mulți de-ai oamenilor de rînd, după cum are cineva dorință, sau o înclinație specială pentru aceasta), ca și *ulema* ¹¹⁷³, adică toți savanții, dintre care n-am aflat pe nici unul care să nu știe să cînte ceva, sau măcar să înțeleagă muzica, pentru că neamul persan și turc (dar nu cel arab) în chip obișnuit se desfată cu muzica peste măsură.

Denumirile proprii muzicii sînt multe, însă mai frecvent se folosește cuvîntul grecesc *musîkî*. Muzica se împarte la ei în trei părți: vocală (cîntată cu vocea), instrumentală — care printr-un instrument oarecare o imită pe cea vocală, sau o acompaniază — și recitativă, proprie poezilor și cititului *Curanului*, care cu un termen special se numește *kîraat* ¹¹⁷⁴. Multe într-adevăr aș fi putut scrie și arăta despre muzica țărilor orientale, care poate că nu le este cunoscut acestor țări (să nu mi se socotească acest lucru ca o slavă deșartă), pentru că m-am cîstenit mai mult de douăzeci de ani în muzica orientală practică și teoretică, dar cum mi-am pus în

gînd nu să învăt, ci să spun ce li se predă și ce învătă ei, voi arăta lucrul pe scurt.

354

Turcii și persanii adaptînd întreaga muzică mișcării cerești, o împart în șapte glasuri (care corespund celor șapte zile ale săptămînii); aceste șapte glasuri (sunete sau tonuri) iarăși le împart în 12 *mekam* / (case sau lăcașuri), corespunzînd celor 12 luni și zodii; iar casele acestea le împart în 365 de *terkîb*, adică măsuri, după numărul zilelor anului întreg, și din toate acestea adună principalele patru *şobe*, adică intervale [distanțe] socotite drept cele patru anotimpuri și drept același număr de elemente din care, după cum transmit vechii naturaliști, este alcătuită lumea fizică ¹¹⁷⁵.

Usul

În ce privește măsura, muzica orientală o depășește într-adevăr cu mult pe cea apuseană. Căci are 24 de feluri sau genuri de măsuri (numite *usul*) ¹¹⁷⁶, cu care se măsoară mersul și oprirea timpului. De unde se naște o foarte mare greutate, ca să cînte cineva drept și perfect [cu vocea] sau cu vreun instrument. Căci fiecare autor se silește să compună, după plac, cîntări în moduri și cu măsuri cît se poate mai grele, așa că cel mai neiscușit în acea măsură nu poate nicidecum cînta, chiar dacă ar fi auzit cîntarea aceea de o mie de ori. Iată de ce compozitorii orientali nici n-au note cu care să indice glasurile și măsurarea timpului (care sînt într-o atît de mare și lesnicioasă întrebuințare la europeni), căci dacă va cunoaște cineva perfect *usul*, poate să cînte un cîntec fără nici o greșală și fără ajutorul acelor note, dacă-l va auzi de două sau trei ori de la autorul aceluia sau de la dascălul său.

Pentru a înlătura această greutate, cînd eram la Constantinopol am alcătuit, ducînd-o precum nădăjduiam la bun sfîrșit, o carte (pe care am închinat-o actualului sultan Ahmed, care se desfată foarte mult cu muzica și e foarte priceput în ea) *, scrisă în limba turcă, su-

* D. Cantemir, *Kitâb-ül' ilm-il mûsîkî ala vedîh-il hurûfât* (Cartea științei muzicii după felul literelor).

punînd în ea indicațiile teoretice ale întregii muzici la anumite reguli și la canoane sigure, iar notele le-am redat cu caractere arabe pentru o mai lesnicioasă întrebuințare și practică, arătînd (după cum sper) mai clar teoria, așa că acum înșiși turcii spun că și muzica practică și cea teoretică a devenit mult mai ușoară și mai limpede. Iar la Moscova am inventat și un instrument matematic, pe care și prealuminata sa maiestate împărătească a binevoit a-l vedea și n-a îngăduit să fie hulit (căci el însuși este foarte sîrguitor și priceput în muzica bisericească), în care arătăm locurile mecanice și matematice și intervalele tonurilor naturale, artificiale, simple, compuse, ale semitonurilor și altele, pînă la punctul numit de obicei indivizibil, cu care instrument pot fi arătate vizibil, fără eroare și fără nici un ajutor al coardei aplicate, ci numai prin compas locurile / de la care trebuie să provină tonurile pline și semitonurile etc.¹¹⁷⁷

355

Naks

Arta picturii (care se numește în general *naks*, iar zugrăvirea icoanelor *tasvir*)¹¹⁷⁸ și întrebuințarea ei sînt interzise la turci, dar la persani vechiul obicei de a picta icoane și oricare chipuri pe pereții caselor, pentru împodobire, n-a putut fi nimicit nici de puterea și tăria *Curanului*. De aceea la ei cunoașterea acestei arte se respectă, deși urmează mai mult picturii chinezești decît celei europene. Dar turcii îi depășesc pe persani în imperfecțiune, căci pe lîngă faptul că pictorii de chipuri (ziși la ei *musavvir*) sînt foarte puțini, însăși arta, precum am spus, este interzisă. Așadar, ei nu pot cunoaște ingeniozitatea de a imita natura, armonia artei și proporționalitatea părților, de aceea în picturile turcești nu se află nimic vrednic de laudă.

Cu toate acestea la curtea sultanului și această slujbă își are dregătorul ei care este *Musevvir başi* (mai marele pictorilor)¹¹⁷⁹. El n-are altă sarcină decît să picteze chipul sultanului nou urcat pe tron și să-l pună spre păstrare în biblioteca sultanului. Și astfel biblioteca dinlăuntrul palatului are și acum chipurile tuturor sultanilor de la Otman, primul sultan turc, pînă la actualul

Ahmed ¹¹⁸⁰, pictate în culori (pe cât au putut) naturale, pe care am obținut să le copiem pe toate după originale, cu ajutorul prietenilor, cu multă sîrguință dar și cu mai multă cheltuială (căci greu și foarte rar se găsește la turci un binefăcător, doar de va fi atras de daruri). Nu se vede în ele nici un fel de artă, însă asemănarea e cu adevărat uimitoare. De unde cele lesne de înțeles și lesne de învățat pot fi luate fără greutate ¹¹⁸¹.

Aceiași pictori au obiceiul să zugrăvească tălpile picioarelor și palmele deschise ale mîinilor lui Muhammed, căci numai pe acestea le este îngăduit muhammedanilor să le picteze și să se închine lor (despre care lucru am amintit în alt loc) ¹¹⁸². Arta de a sculpta dobitoace (zisă la ei *sanem*) ¹¹⁸³ nu o au deloc aceste popoare, datorită scîrbei sau fricii inspirată de aceste dobitoace. Dar în săpătura pietrelor și a marmurelor practică o sculptură regulată pe care o numesc *muşabar* ¹¹⁸⁴. /

56 Nakkaş

Nakkaş este pictorul care știe să zugrăvească artistic flori ¹¹⁸⁵, cu care turcii obișnuiesc să-și decoreze casele. Această artă deși nu e atît de perfecționată încît să merite laudă de prisos, însă nici nu pare urîtă după cum lesne judecă cei cărora li s-a întîmplat să fi fost uneori în palatele sultanului și ale celorlalți demnitari și s-o vadă.

Mudjellid

De aceeași artă țin și cei ce se numesc *mudjellid* (adică legătorii de cărți) ¹¹⁸⁶, căci toți muhammedanii se silesc să-și decoreze cărțile cu aur, argint și alte vopsele la începutul prefetei. De aceea această artă a împodobirii cărților a ajuns la o mare desăvîrșire și răspîndire.

Tevarih

Știința istoriografică și cronologică, numită *ilmii tevarih* ¹¹⁸⁷, este în mare cinste la turci. La ei s-au arătat foarte mulți scriitori ai lucrurilor trecute dar aproape toți (afară de patru sau cinci) sînt băsmuitori și min-

cinoși și chiar dacă vreunul pare că urmează adevărul istoric, prin tropi hiperbolici și vorbe metaforice face istoria așa de greoaie și încurcată, încât admiri mai degrabă iscusința artei retorice, decât adevărul lucrurilor povestite. Cu toate acestea există la palat un *Tevarihci başı* (mai marele istoricilor) ¹¹⁸⁸ anume, care din porunca sultanului scrie totdeauna adevărat și fără nici o părținare notițele zilnice și faptele petrecute în timpul sultanului ce ocupă tronul, unde fapta bună și crima, victoriile și căderile și altele sînt la fel descrise. Dar acele cărți istorice nu poate nimeni dintre oameni nici să le citească, nici măcar să le vadă. De aceea istoricii turci care povestesc drept au furat istoriile lor autentice și adevărate de la creștinii noștri — nu fără să-și riște viața. În afară de Leunclavius ¹¹⁸⁹ * și Busbequius ¹¹⁹⁰ ** care au ciupit de ici și de colca despre faptele turcești, toate cele pe care le-am putut vedea au introdus cîte ceva în acele istorii otomane pline de minciună și fabule, pierzînd, în zadar după socoteala mea, și untdelemnul și ostenele.

De aceea acum cîțiva ani, cumpărînd cu bani grei cărțile istoricilor care povestesc drept istoria otomană de la primii întemeietori ai aceluia imperiu pînă în timpurile noastre, ne-am apucat să le adunăm într-o singură carte, lucru care, cu ajutorul lui Dumnezeu, a fost adus la îndeplinire în limba greacă / și latină ³⁵⁷ ***, iar dacă maiestății imperiale, domnului celui preamilostiv, îi va plăcea, ne vom strădui s-o traducem și pe aceea pe limba rusă simplă (cu adnotările ei foarte extinse). Dar ajungă acestea spuse pe scurt și să ne grăbim la enumerarea treptelor superioare ale științelor și ale învățămîntului, potrivit felului în care sînt folosite și cinstite la turci.

* Ioannes Leunclavius, *Annales sultanorum othomanidarum a turcis sua lingua scripti a J. L., latine redditi*. Francofurti, 1588; *Historiae musulmanae turcorum... libri XVIII*. Francofurti, 1591.

** Augerii Gislenii Busbequii D., *Legationis turcicae epistolae quatuor*. Parisiis, 1589.

*** D. Cantemirii, *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae*, libri IV.

Despre științele „rek kam”,
„hendise” și altele

Rekkam

Aritmetica se numește în dialectul arab *ilmi rek-kam* ¹¹⁹¹. Cred că nu se îndoiește nimeni că la neamurile orientale matematica și astrologia sînt de aceeași vîrstă și [chiar] mult mai vechi decît la greci. De acolo luîndu-le și națiunea turcească, ea folosește acum, sporită, numai pe prima și nu mă fac de rîs, într-adevăr, [să spun] că în acest gen de știință nu este cu nimic mai prejos decît altele. Căci cu ea se străduiesc nu numai în negoțul mai însemnat, sau cei ce se ocupă cu navigația, ci și cei ce se numesc *bakkal*, adică birtași și *attar* ¹¹⁹², adică vînzători de leacuri și aproape toți oamenii de rînd care au nevoie de calcul în negoțul lor (despre scribii care înregistrează veniturile anuale sau orice fel de venituri, mai ales vistieria statului toată, nu voi zăbovi în povestire, căci tuturor le este cunoscută înlesnirea și subțirimea lor la datul și primitul socotelii). Că cifrele aritmetice pe care le întrebuintează acum turcii nu sînt cele folosite de cei mai vechi matematicieni arabi și persani este limpede din cronologiile lor vechi și din cărțile de matematică, în care numerele anilor și ale cantităților proporționale nu sînt însemnate prin aceste nouă cifre, ci prin modul de numărare numit la ei *ebdjed*. *Ebdjedul* acela este un mod de a număra prin caractere (după cum era în vechime la bătrînii greci, adică la Euclid, Ptolemeu, Arhimede și alții) ¹¹⁹³. La indieni cifrele aritmetice sînt și acum deosebite, atît de cele actuale, cît și de cele vechi ale arabilor și persanilor, ale căror caractere, pentru plăcerea cititorului nostru, nu ne vom lenevi să le anexăm aici. /

Х А Р А К Т И Р Ы .													
Европ. eckie.	Им. cade.	Араб. cade.	Европ. eckie.	Им. cade.	Араб. cade.	Европ. eckie.	Им. cade.	Араб. cade.	Европ. eckie.	Им. cade.	Араб. cade.	Европ. eckie.	Им. cade.
1.	1	1	32.	60	72	900.	65	9..	31000	70	71...		
2.	2	2	33.	61	73	1000.	66	10..	32000	71	72...		
3.	3	3	34.	62	74	1000.	67	11..	33000	72	73...		
4.	4	4	35.	63	75	3000.	68	12..	34000	73	74...		
5.	5	5	36.	64	76	4000.	69	13..	35000	74	75...		
6.	6	6	37.	65	77	5000.	70	14..	36000	75	76...		
7.	7	7	38.	66	78	6000.	71	15..	37000	76	77...		
8.	8	8	39.	67	79	7000.	72	16..	38000	77	78...		
9.	9	9	40.	68	80	8000.	73	17..	39000	78	79...		
10.	10	10	41.	69	81	9000.	74	18..	40000	79	80...		
11.	11	11	42.	70	82	10000.	75	19..	50000	80	81...		
12.	12	12	43.	71	83	11000.	76	20..	60000	81	82...		
13.	13	13	44.	72	84	12000.	77	21..	70000	82	83...		
14.	14	14	45.	73	85	13000.	78	22..	80000	83	84...		
15.	15	15	46.	74	86	14000.	79	23..	90000	84	85...		
16.	16	16	47.	75	87	15000.	80	24..	100000	85	86...		
17.	17	17	48.	76	88	16000.	81	25..	110000	86	87...		
18.	18	18	49.	77	89	17000.	82	26..	120000	87	88...		
19.	19	19	50.	78	90	18000.	83	27..	130000	88	89...		
20.	20	20	51.	79	91	19000.	84	28..	140000	89	90...		
21.	21	21	52.	80	92	20000.	85	29..	150000	90	91...		
22.	22	22	53.	81	93	21000.	86	30..	160000	91	92...		
23.	23	23	54.	82	94	22000.	87	31..	170000	92	93...		
24.	24	24	55.	83	95	23000.	88	32..	180000	93	94...		
25.	25	25	56.	84	96	24000.	89	33..	190000	94	95...		
26.	26	26	57.	85	97	25000.	90	34..	200000	95	96...		
27.	27	27	58.	86	98	26000.	91	35..	210000	96	97...		
28.	28	28	59.	87	99	27000.	92	36..	220000	97	98...		
29.	29	29	60.	88	100	28000.	93	37..	230000	98	99...		
30.	30	30	61.	89	101	29000.	94	38..	240000	99	100...		
	31	31	62.	90	102	30000.	95	39..	250000	100	101...		

P. 1000. 8.
A. 1000. 8.

Nu numai știința, ci și numele algebrei ca și alte moduri le-au împrumutat de la arabi, după cum arată însăși tâlcuirea cuvîntului. Căci în însăși vorba *eldjebr*, sau fără articol *djebr*¹¹⁹⁴, e cuprinsă întreaga și perfectă descriere a științei. *Eldjebr* în mod propriu înseamnă revenirea la întreg și a fracțiilor la cele nefracționate; ea a pătruns de la arabi la europeni (la care acum e în mare cinste) cu foarte puține secole în urmă, dar la turci am văzut puțini care să cunoască perfect acest fel de a calcula, deși nu există nici un matematician care să nu-l priceapă.

Hendese

Numele matematicii la arabi este *ilmi hendese*, în care se cuprinde și geografia zisă la ei *tahtîti bilad* și geodezia sau *ilmul mesabat* și au obiceiul a le numai cu o vorbă grecească mai folosită *djografie*¹¹⁹⁵; dar acum văd toată această nație foarte săracă în practica geografiei. Chiar dacă sînt la ei unele descrieri ale părților locuite, numită de ei *rubi meskiun*¹¹⁹⁶, nu sînt vrednice de nici o crezare. Căci așa a slăbit la ei acest fel de știință, încît pe bună dreptate se poate spune că numai numele i-a rămas. De aceea cei ce fac serviciul în flotă, căpitanii și corăbierii folosesc în călătoriile lor hărți europene. Dar în matematică, întrucît servește ea la astrologie, nu sînt neiscușiți, căci foarte mulți [o practică] fie la arabi, mai cu seamă la egipteni, fie la turci, despre care lucru vom vorbi mai jos, unde [vom trata] *Despre astrologie*¹¹⁹⁷.

În trigonometrie (la ei *ilmii teslis*)¹¹⁹⁸ urmează celei a lui Euclid și celorlalte *Elemente ale lui* *. Dar abia de vei vedea instrumente de matematică la ei (afară de compas, riglă, echer și astrolab, adică instrumentul cu care se observă mișcarea stelelor); cît despre mecanică, optică, hidraulică și alte științe care țin de matematică, nu e la ei nici o preocupare și nu li se dă nici o cinste. Iar despre arhitectură, atît civilă cît și navală, vom vorbi cînd vom scrie *Despre orașe și flotă*¹¹⁹⁹.

* Euclid, Στοιχεῖα, I—XV.

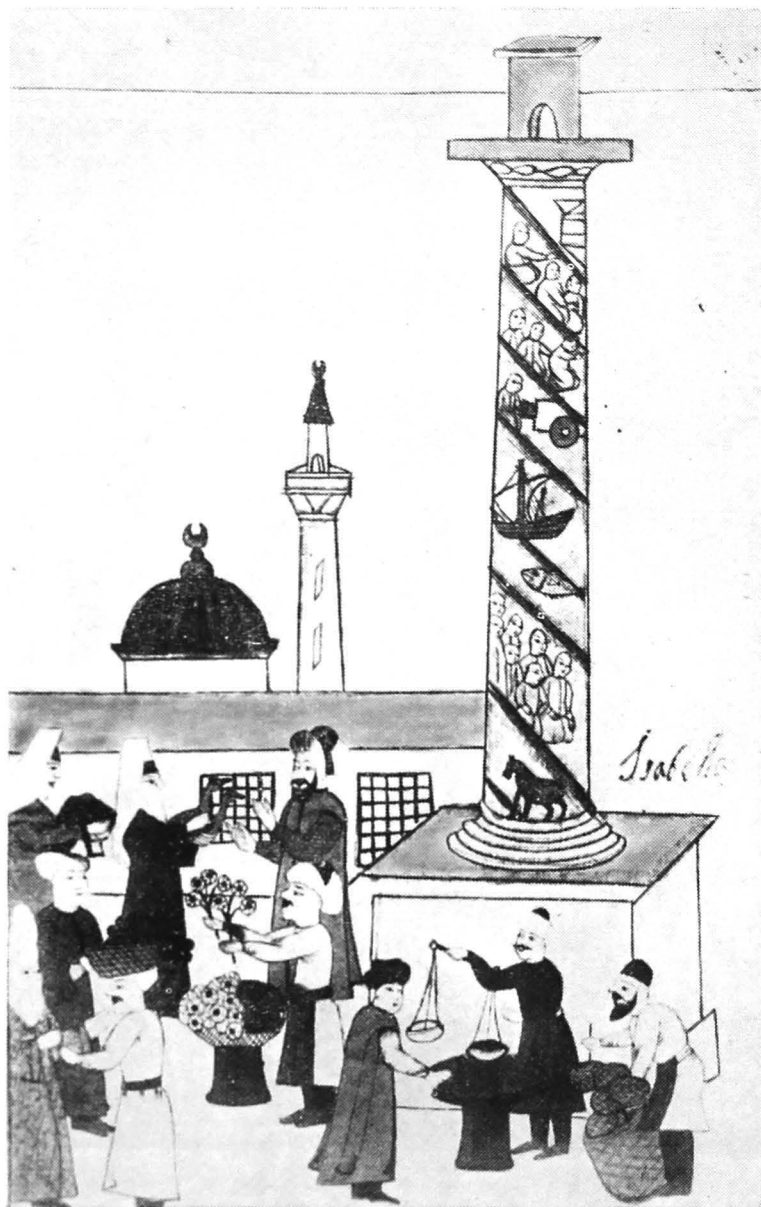
„Dervișii care, după primul lor fondator numit Kalender, se cheamă
acum *kalenderi* ...“ (v. p. 302).

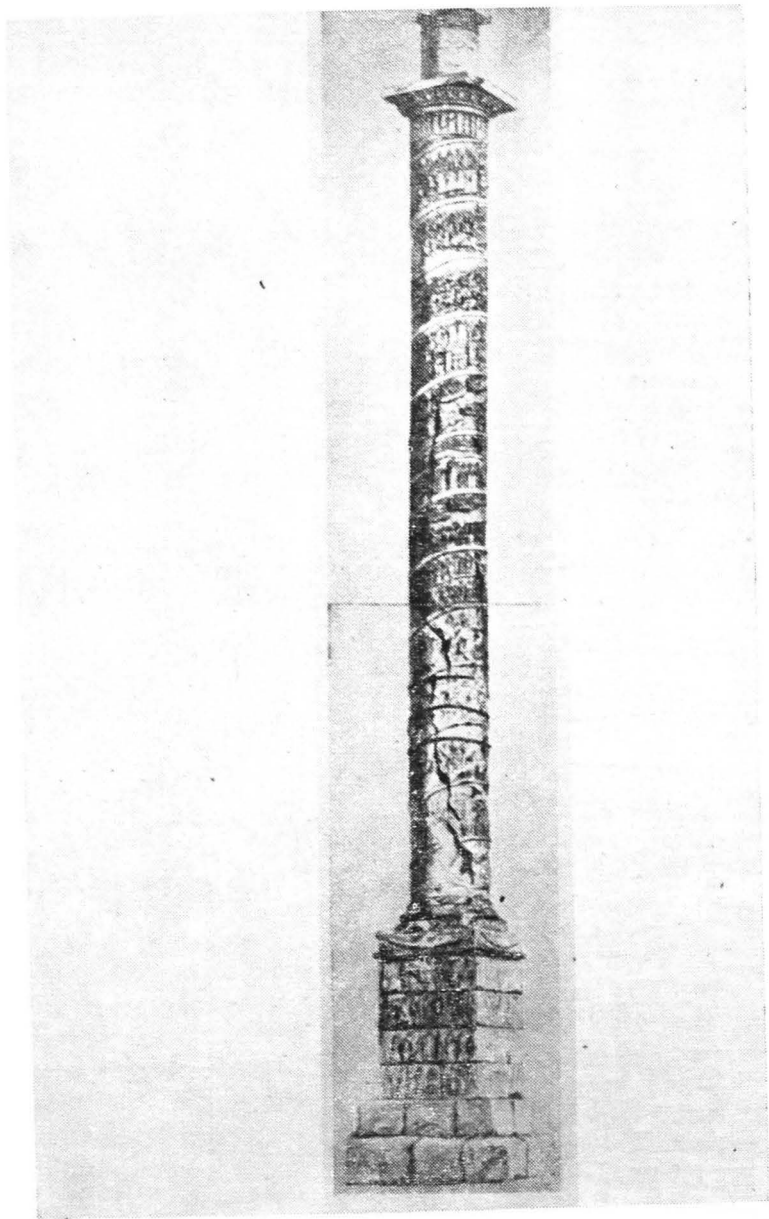
„Sultan Ahmed, cel ce domnește și acum” (v. p. 312).

„Stîlpul cel de aramă în chip de șarpe triplu de pe Hipodromul
din Constantinopol, ridicat pe timpul lui Leon împăratul“
(v. p. 372).

„O statuie de marmură cu chip de om a fost pusă deasupra porților cetății Constantinopol“ (a, v. p. 372).

„O statuie de marmură cu chip de om a fost pusă deasupra
porților cetății Constantinopol“ (b, v. p. 372).

„Un domn oarecare, de neam iliric, adică slav, cînd era în
Pera Constantinopolului...” (v. p. 378).

Despre logică, retorică și
altele*Mantîk*

Logica o numesc cu un cuvînt arab *Ilmii mantîk* ¹²⁰⁰. Ei o predau în școli tradusă toată în limba arabă cu vînt cu cuvînt după cea a lui Aristotel * / (căci nici o știință nu se audiază la ei în altă limbă decît în cea arabă); mai întîi *medhal* ¹²⁰¹, adică introducerea, sau începutul, termenii logici și definițiile, apoi cele cinci glasuri ale lui Porfirie **, după aceasta cele zece categorii ale lui Aristotel (pe care ei le numesc *șart* sau condiții) ¹²⁰² și, trecînd cărțile topice și analitice, se opresc la silogismele demonstrative (pe care le numesc *delili burhan*) și la cele sofistice (la ei *delili halat*) ¹²⁰³. Dar dialectica o întrebuintează numai în disputele fizice, căci despre învățăturile teologice afirmă că țin nu de cugere, ci de credință și de tradiție, după cum vom arăta în capitolul *Despre jurisprudență* ¹²⁰⁴.

360

Ilmii kelam

În retorică (numită la ei *Ilmii kelam*, adică știința grăirii) ¹²⁰⁵, pot spune cu îndrăzneală că neamurile orientale nu sînt cu nimic mai prejos decît cele occidentale, căci după firea lor toți înclină spre elocință, mai cu seamă arabii, persanii și turcii ce le urmează lor. Dacă ar auzi cineva pe un predicator muhammedan ținînd o cuvîntare, mai cu seamă cînd își extinde cuvîntul la virtuțile morale și la vicii, ar zice, dacă nu mă înșel, că Demostene al grecilor și Cicero al latinilor fac oratorie în dialectul turcesc. Dacă ar citi cineva cărțile istorice, poetice și cele de povești, dar mai cu seamă cartea zisă *Humaiun-name* ¹²⁰⁶ și le-ar înțelege perfect, le-ar socoti fără îndoială că sînt mult mai elocvente decît toate cele

* Aristotel, *al-Maḥḥūlāt*; *al-Tafsīr*; *al-Ḳiyās*; *al-Burhān*; *al-Khatāba*; *al-Maghālīt*.

** *Kitāb Farfūryūs al-ma'rūf bi'l-mudkhal*.

europene. Cauza este că nu numai ascuțimea înțelegerii (care socotesc că este dăruită de la natură în mod egal tuturor camenilor potrivit cu temperamentul lor), ci și bogățiile infinite și comorile inepuizabile ale cuvintelor și stilurilor din limbile arabă, persană și turcă dau o înlesnire și o abundență de elocință, așa că întreaga cuvîntare se vede că țîșnește din gura retorului ca un izvor pururea curgător. Și nu le poate fi imputat ca incorectitudine (căci ei socotesc că este un lucru deosebit de ingenios) faptul că fac fraze peste măsură de lungi, așa încît o întreagă epistolă, afară de titlul introductiv (pe care îl numesc *dibadjei kelam*)¹²⁰⁷ poate consta dintr-o singură frază; căci într-adevăr, după natura dialectului e foarte ingenioasă și frumoasă. La fel, cînd cuvîntarea este extinsă și lungă, frazele ei nu se termină decît cînd se va termina și partea respectivă din cuvîntare. /

361 *Hikmet*

Fizica o numesc cu un nume special *hikmet*¹²⁰⁸, iar după cuvîntul grecesc *feilusufie*¹²⁰⁹, învățătură în care urmează întru totul sau simplu vorbind, pînă la talpă, lui Aristotel, ca cel mai mare dintre filosofi. Obişnuiesc să o predea discipolilor lor traducînd întregul text al lui Aristotel în limba arabă. Ce înțeleg și ce opinie au despre principiile lucrurilor naturale am arătat în capitolul *Despre creația universurilor*¹²¹⁰. Sînt și unii care-l laudă pe Democrit (cartea a patra, cap. 6, fol. 101). Dintre arabi foarte lăudat este la ei un anume *Lokman*¹²¹¹, care a fost în aceiași ani cu Muhammed, și *Ebulisina* (numit de ai noștri *Avicenna*), cărora le urmează fie în fizică, fie în arta medicală. Unii citesc cărțile lui Platon și preceptele lui Socrate, dar adăugîndu-le basme, deși însuși lucrul și materia propuse în ele nu sînt povești. Căci dacă vom scoate unele lucruri introduse acolo care înclină spre religia lor și se sprijină pe fundamentul învățăturii *Curanului*, toate celelalte care țin de poruncile etice nu trebuie să fie respinse.

La muhammedanii din Constantinopol (despre a cărei populație nimeni nu ignoră că este alcătuită din toate națiile lumii), în școlile mari, dar mai cu seamă în școala de la curtea sultanului, se învață foarte sîrguincios, sau înainte sau după fizică, filosofia morală, pe care ei o numesc *ilmi adab* ¹²¹². Cu toate că rînduiala ar fi cerut să vorbim aici și despre această știință, cum ea nu este universală, nici comună tuturor neamurilor care-l mărturisesc pe Muhammed, și pe lângă aceasta pentru că nici noi n-avem o știre perfectă despre învățătura morală a tuturor neamurilor orientale, o lăsăm de o parte. Vom spune cîte ceva, mai jos, în capitolul *Despre învățătura civică și morală a otomanilor*, adică în cartea *Despre guvernarea Imperiului otoman* ¹²¹³.

Hikmet — știința medicală

Arta și știința medicală ¹²¹⁴, cu cît se răspîndește mai mult la muhammedanii contemporani și e folosită mai tare, cu atît se află într-o eclipsă mai mare după cum vedem, și abia dacă ei o mai cunosc perfect. Căci sub numele de doctor se înțeleg numai lecuitorii și farmaciștii. Ei citesc și tîlcuiesc pe Avicenna arabul * (căci din cărțile lui Lokman nu se găsesc decît oarecare părți mai mici și sentințele care privesc mai degrabă îndreptarea moravurilor decît înzdrăvenirea boalelor) și Hippocrat (la ei *Bugrat*) și Galenus (la ei *Djealinus*) ¹²¹⁵ ai grecilor. Dar lipsind teoria, foarte săracă este și practica, întrucît / n-au putut niciodată să pătrundă și să înțeleagă intenția autorilor. De aceea, amuzîndu-se cu acele doftorisiri simple, nu fac altceva decît să scrie celor bolnavi rețete (numite de ei *nusha*) ¹²¹⁶ ale înaintașilor, mai ales ale părinților lor, adunate în cărțile lor. Căci cugetarea dificilă a lui Hippocrat, care e baza întregii arte medicale, nu este deloc luată în seamă, de aceea cei mai învățați (*ulema*) și demnitarii turci (afară de sultan, care nici acum nu permite să i se ia

362

* Avicenna (Ibn Sînă), *Kitāb al-kānūn fi'l-tibb*.

pulsul de către un medic de nație și religie străină) își doftoricesc totdeauna trupurile lor neputincioase cu medici creștini și iudei.

Voi da un exemplu petrecut nu prea de mult și cunoscut multora privind izgonirea artei și științei medicale din Turcia. Actualul sultan Ahmed, în al treilea an al domniei sale, fiind de aproape 40 de ani, s-a îmbolnăvit de variolă și la începutul bolii l-a chemat pe *arhiatru*, care se numea *Nuh effendi*, de neam din insula Cipru ¹²¹⁷. Acela, luându-i pulsul, a socotit că e o febră mare (căci termenii și numele bolilor le cunosc la perfecție din cărțile lui Galenus și ale lui Avicenna) și i-a propus medicamente febrifuge și purgative. În a cincea zi de la începutul bolii (adică după ce însuși natura i-a dat semne încurajatoare), i-a luat sînge, dar în ziua a șaptea sultanul s-a apropiat de ultima nenorocire a vieții. Venind vizirul de atunci, slăvitul Ali-pașa ¹²¹⁸, a poruncit cu strășnicie camerierilor interni din palat ca nu cumva să spună cuiva de boala sultanului, care se complica în fiecare zi. Numai în a unsprezecea zi au apărut petele de variolă, nu mari, dar negricioase, pe tot corpul. Și astfel *bakimbași* (așa îl numesc ei pe arhimedic) ¹²¹⁹ a priceput tîrziu boala și după cum spune zicala, tîrziu a început să pregătească și doctoria. Așadar cînd au apărut acele pete de variolă l-a anunțat pe vizirul cel mare că s-a dus nădejdea de viață și înzdrăvenire a sultanului. Dar vizirul, înțelept (poate și fidel), a poruncit îndată să cheme la consult pe cei mai slăviți medici care au putut fi găsiți atunci la Constantinopol, creștini și iudei, și anume pe Andrei Likinie, grec din Epidaur, arhimedicul curții noastre ¹²²⁰, pe Le Duc francezul, arhimedicul rezidentului francez ¹²²¹ și al treilea pe un iudeu oarecare și le-a permis să discute boala sultanului. De pulsul sultanului însă nu le-a dat voie să se atingă, așadar li s-a poruncit să pună diagnosticul după observațiile / arhimedicului. Medicul francez, fiind liber și supus altei autorități, a zis zîmbind: „Domnule vizir, noi putem trata numai pe oameni ale căror trupuri sînt supuse artei medicale, iar nu pe cele iluzorii, după cum îl țineți voi pe sultanul vostru. Dacă nu mă voi atinge de pulsul

lui, dacă nu-i voi vedea limba, de nu-i vom examina urina etc., eu nu pot discuta și sfătui, așadar nu se cuvine și nici nu pot pronostica nimic precis și ferm, nici să ajut neputinței lui“. La aceasta vizirul a zis : „Oare nu credeți pe domnul arhimedic care de la începutul bolii a observat cu toată sîrguința toate simptomele ?“ Francezul a zis : „Arta medicală nu este ca învățătura lui Muhammed, care constă numai dintr-o singură credință și opinie, ci este cuprinsă în anumite principii și în alte indicații și aforisme. A vindeca pe cel ce nu e de față și nu se arată, este o lucrare a lui Dumnezeu, iar nu omenească“. Fiind convins vizirul de cuvintele lui, l-a convins și pe sultan să binevoiască a-i admite pe medicii creștini spre examinarea și pipăirea pulsului său. Cînd aceștia au fost admiși, constatînd de îndată boala, au prescris rețete și doctorii (deși n-aveau prea mare nădejde), cu ajutorul cărora sultanul a fost întors din gîtlejul iadului și din porțile morții și înzdrăvenit. Dar să revenim la cele ce ne-am propus.

Chirurgia

Chirurgia abia dacă merge în tot Orientul cu un pas mai fericit decît arta medicală însăși. Ea se numește în general *djerablîk*, de la numele *djerrah*, care înseamnă rană ¹²²², așadar arta de a vindeca rănile, a cărei perfecțiune sau imperfecțiune turcii n-o înțeleg decît ca o funcție sau un rang al curții sultanului, căci cînd arhimedicul moare, sau e ridicat la cinstea unui rang superior, în locul lui vine *djerrah bași*, adică cel mai mare chirurg. De aceea, medic sau chirurg, turcul nu este decît cu numele medic al unor particulari.

Teşrih, anatomia

Numele anatomiei (în arabă *teşrih*) ¹²²³ se menține și acum la turci, dar știința și practica ei sînt interzise de religia muhammedană. Căci ei spun că a-ți bate joc de trupurile moarte (chiar dacă aceasta ar fi cu folos) este un păcat mai nelegiuit decît toată nelegiuirea. Iar cele care circulă la ei despre părțile trupului, le iau din

Galenus și Avicenna, căci din autorii mai noi atît / greci cît și latini sau alții, nu îngăduie să fie tălmăcit nici unul socotind, ba mai mult, crezînd ferm că arta medicală, fie în teorie, fie în practică, luată de la Hippocrat, Galenus și Avicenna este încheiată și perfectă.

Tesavvuf (metafizica)

Metafizica nu poate fi tradusă printr-un cuvînt mai potrivit decît *tesavvuf* sau *ilmi tesavvuf*¹²²⁴, știință care înseamnă speculație și explicarea mistică a lucrurilor dumnezeiești (nu a celor mai presus de fire), care sînt umbrite sau acoperite de chipurile văzute. Iar ca *sofi*¹²²⁵, adică înțelept, îl socotesc mai ales pe acela care contemplă lucrurile dumnezeiești ce țin de dragostea lui Dumnezeu și de teologia mistică și care le tilcuiește prin chipurile celor văzute. Cu toate acestea muhammedanii nu recunosc nici o metafizică neîntunecată de poruncile înspăimîntătoare ale *Curanului*. De aceea, filosofi vrednici de admirație în lucrurile fizice, în cele metafizice sînt niște născocitori de prostii buni de batjocură, după cum s-a spus pe larg în cartea *Despre teologia muhammedană*.

Nudzm

Nudzm numesc ei știința despre stele¹²²⁶, astronomia sau astrologia. Cît de slăviți erau arabii și persanii în această știință este prea cunoscut ca să ni se mai ceară să arătăm noi. Că sînt și acum la egipteni prealeși observatori ai mișcărilor cerești mărturisesc efemeridele ce se alcătuiesc în fiecare an la Cairo; iar de acolo se trimit la Constantinopol. Nu lipsesc nici la turci adepți ai acestei științe, iar cel mai mare dintre ei are la curtea sultanului un grad foarte onorabil și se numește *Munedjdjim bași*¹²²⁷. Acesta trebuie ca la începutul anului să dăruiască sultanului și să împartă celorlalți demnitari *Calendarul* (zis de ei *Ruzname*) și *Efemerida prevestitoare* (pe care o numesc *Takvim*)¹²²⁸, care după aceea sînt răspîndite în popor. E, într-adevăr, lucru de mirare cum muhammedanii, deși

au în *Curan* aceea expresie ucigătoare ca un tunet împotriva astronomilor — *Kiulli munedjimun kazibun*, adică „Toți astronomii sînt mincinoși”¹²²⁹ — cred în chip atît de superstițios acelora ; căci ei nu par a se îndoii cît de puțin despre momentul nașterii, despre în-tîmplările fericite și nenorocite pentru oameni după fenomenul combinat al stelelor (pe care îl numesc *ra-sad*)¹²³⁰, așezate, alcătuite și fixate chiar în momentul nașterii. De aceea obișnuiesc să spună despre un om nenorocit, sau care a căzut într-o / fortună potrivnică, următoarea zicală : *Iaramaz saatde dogmîș*, adică „S-a născut într-un ceas nenorocit, cumplit și rău”¹²³¹ ; și invers, despre cei cu noroc zic : *Rassad dușurmîș*, adică „A dobîndit o bună arătare a stelelor combinate la nașterea lui”¹²³². Totuși în sistemul ceresc și în explicarea fenomenelor ei urmează lui Ptolemeu, zis la ei *Patlemios*¹²³³. Astfel grecii, luînd această știință încurcată și nerevizuită de la arabii egipteni și aducînd-o la reguli și canoane, au devenit din discipoli dascălii acestora. O, sărmană Grece și greci nenorociți ! Dacă Domnul Mîntuitorul n-ar fi binevoit și mai ales n-ar fi poruncit ca cei ce vor accepta învățătura *Evangeliei* și credința lui, adică înțelepții și preafericiții creștini, să fie batjocură oamenilor și nebunie lumii*, fără îndoială v-aș numi pe voi, grecii de acum, drept mai nenorociți, mai oropsiți și mai răi decît toți oamenii. Dar după cum acel prea rău hulitor frumos i-a numit pe apostolii lui Hristos măgari**¹²³⁴, așa și eu aș spune că pe greci i-a ales să fie mai degrabă nebuni pentru Hristos¹²³⁵, decît să filosofeze în elenism, și să învețe pe celelalte neamuri ale lumii poruncile înțelepciunii lui Dumnezeu, după cum învățau și făceau demult, la început, cei de mai înainte. Dar să revenim la ale noastre de care ne-am apucat mai înainte.

Ilmi adab

Filosofia, sau învățătura cu care se domolesc răutățile, iar virtuțile se încurajează și se îndrumează, o nu-

* *I Corinteni*, 1, 18.

** Porphyrius, *Katà xριστιανῶν*, frg. 4 (ed. A. v. Harnack).

mesc arabii *ilmi adab* ¹²³⁶. Potrivit feluritei întrebuințări și hotărîri a diverselor neamuri, ea — adică învățătura morală — trebuie să se ia și să se înțeleagă în chip felurit. Noi vom vorbi despre ea așa cum o folosesc muhammedanii otomani. Dar cum însuși lucrul pare că cere să-l tratăm ceva mai pe larg, pentru ca nu cumva să încurcăm aici rînduiala, ne-am gândit să-l expunem într-un capitol special, *Despre moravurile și înclinarea firească din copilărie*. Despre acelea vom scrie cele ce se vor vedea în cartea *Despre guvernarea Imperiului otoman*.

366

Turcii, traducînd unele [opere] cuvînt cu cuvînt după versiunea arabă, iar arabii din învățăturile morale ale lui Aristotel *, le predau acum oamenilor în școlile lor. Atît de mult prețuiesc ei această învățătură, încît afirmă că fără ea jurisprudența, judecata și înșăși teologia și știința despre numele dumnezeiești nu se poate nici / preda, nici înțelege, judecînd (și într-adevăr nu fără rost) că religia este fundamentul și dreptarul filosofiei morale. De aceea ei spun că cel bun în religie este și un bun filosof moral. Căci religia nu învață decît să urmezi virtuților și să fugi de răutăți. De aici afirmă că provin obiceiurile bune și rele, după poruncile legii (pe care o interpretează, nu rău, ca fiind voia lui Dumnezeu), adică după măsura în care faptele omenești urmează sau se împotrivesc acestora.

Fîkh

La fel socotesc și despre jurisprudență (pe care o numesc *ilmi fîkh*) ¹²³⁷, că nu poate fi nici predată, nici cunoscută, fără știința *ilahiet* ¹²³⁸, adică teologia. De aceea ne-am pus în gînd s-o tratăm în aceeași carte *Despre guvernare*. Căci toată guvernarea politică, întrucît constă și se compune din legea lui Dumnezeu și din cea omenească urmează ca, pentru a nu încurca ordinea, să vorbim despre învățătura aceea în cartea sus menționată în care o vom interpreta mai pe lung și mai pe larg.

* Aristotel, *al-Akhlāk*.

Iar culme a tuturor școlilor așază ei cunoașterea teologiei, ca și celelalte nații care au cunoscut și respectă puterea supremă (adică cunosc pe Dumnezeu și i se închină). Cum, însă, la începutul acestei lucrări, am vorbit foarte multe și pe larg despre teologia muhammedană, n-a mai rămas necesar să expunem decît despre ceea ce am făgăduit acolo să tratăm mai jos, adică despre știința numelor dumnezeiești, care este culmea și limita supremă a întregii cunoașteri omenești și dumnezeiești. Vom spune, așadar, după putere, cîte îngăduie strîmtorarea și durerea timpului și cîte le avem păstrate în memorie (pentru că sîntem cu totul lipsiți de cărțile altor autori muhammedani).

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI NOUĂLEA

Despre știința numelor dumnezeiești

Ilmi usema

Muhammedanii socotesc că există 1001 nume dumnezeiești, iar cîte din ele mi-am putut aduce aminte le-am enumerat în cartea *Despre teologie*, în capitolul *Despre Dumnezeu*¹²³⁹; de aceea aici ne propunem să arătăm ce înțelege superstițiosul neam arab, persan și turc sub numele de știință a numelor lui Dumnezeu. / Mai întâi, deci, știința despre numele lui Dumnezeu se numește *ilmi usema*¹²⁴⁰ și este comună și aidoma la toate națiile care mărturisesc că Muhammed este prorocul lui Dumnezeu. Căci turcii, arabii și persanii nu judecă diferit despre Dumnezeu și despre atributele lui (deși în unele ceremonii și rînduiri ale legii se deosebesc foarte mult, după cum am arătat pe larg în capitolul *Despre ereziile muhammedane*). Dascălii acestei științe spun că ea este inexprimabilă, că este cu totul imposibil să fie predată și învățată de oameni, și că poate fi cerută și obținută nu prin istețimea și priceperea lesnicioasă omenască, ci numai de la harul și milostivirea lui Dum-

367

nezeu. De aceea dascălii aceia propun mai întâi discipolilor lor mortificarea și uscarea trupului prin înfrînare de la orice mîncare și băutură pînă acolo încît, fiind stinse toate puterile și tăria trupului, să se pregătească pentru un fel de înțelegere cu o minte pătrunzătoare (urmînd, poate, axiomei : „Unde încetează simțul, acolo începe intelectul“). Cum se face această pregătire am spus în aceeași carte și capitol, iar ce cred ei că va urma acestei pregătiri voi arăta îndată.

Ei cred și mai ales afirmă ca lucru precis că, printr-o cunoaștere revărsată și dată de darul lui Dumnezeu, mintea și intelectul se instruiesc și se luminează în așa măsură, încît pot vedea cu ochiul cel înțelegător al sufletului cele depărtate ca fiind de față, iar ideile lucrurilor din veac necunoscute lui mai înainte așa se prind și se adună în vistieriile intelectului, încît pot fi văzute foarte limpede, în lumea aceasta, ca într-o oglindă vastă și foarte curată, toate imaginile lucrurilor și atomii, mișcările și acțiunile lor. Din această știință trag ei cunoașterea lucrurilor încă nefăcute, despre care afirmă că i se potrivește și-i este proprie numai lui Dumnezeu. Iar acesta spun că este cel mai înalt grad de cunoaștere a înțelepciunii și de contemplație ; Adam, întemeiat pe aceasta înainte de cădere și învățat de Dumnezeu însuși, a citit și a înțeles toată cartea sau catalogul predestinării și al providenței lui Dumnezeu. De aceea ei zic : întrucît Dumnezeu prin învățătura *Curanului* a descoperit deopotrivă cunoașterea numelor sale tuturor musulmanilor, și pe oamenii care au păcătuit întru Adam i-a adus la starea primă de nestricăciune (dar numai în ce privește puterile sufletești), fiecare musulman poate prin înstrăinarea sa de trup, prin puterile sufletești care lucrează simplu și liber, să ajungă la cunoașterea și înțelegerea simplă / și neacoperită a lucrurilor. De unde, cînd se naște în ei o bucurie inexprimabilă, dinspre cele lumești, trupești, și care țin de simțurile cele de din afară, nu pot dori să mai gîndească și nici nu gîndesc, ca și cum s-ar fi făcut o contopire și o împreunare a omului cu Dum-

nezeu, sau cu voința lui cea dumnezeiască. Înfășurat de această legătură și legat în mod indiscutabil, el ar avea atunci lucrurile din trecut și pe cele actuale, prezente, supuse minții sale într-un punct și egale pentru înțelegere.

Din această cauză mai spun că cel care a aflat cândva să facă aur, diamante și alte lucruri prețioase pe care natura s-a obișnuit să le producă din adâncurile sale, n-a primit meșteșugul de a face astfel de lucruri decât prin știința despre numele dumnezeiești. De aceea, când muhammedanii aud pe cei ce povestesc că și la creștini au fost uneori oameni care printr-o invenție chimică au făcut piatra filosofală, îndată spun că este o minciună și fabulă, afirmând că nu e cu puțință ca omului necredincios să i se îngăduie de Dumnezeu cunoașterea numelor sale și că fără de ajutorul lui o asemenea taină nu poate fi nicicând cunoscută și primită. Sau spun că un atare om, sub numele de creștin, a fost de fapt muhammedan și cunosător al numelor lui Dumnezeu.

Tot așa zic ei că prin această știință a numelor dumnezeiești poate fi explicat sensul mistic și nepătruns de mintea omenească al *Curanului*. Prin această știință băsmuiesc că Solomon a învățat perfect înțelepciunea lui Dumnezeu și cea omenească, cunoștea limbile și dialectele tuturor oamenilor, ale animalelor, păsărilor și insectelor, porunca diavolilor, *djinilor*, demonilor, vînturilor, rîurilor, mărilor și tuturor făpturilor cerești, pămîntești și celor dedesubt. Prin această știință spun ei că omul muhammedan, circumscris la trup și așezat într-un loc oarecare, petrece cu sufletul și cu mintea pretutindeni, cutreieră și vede toate într-o singură clipe de timp și, ca să le spun pe toate într-un cuvînt, că în afară de nemurire un muhammedan se poate face și poate fi pe pămînt dumnezeul cel mai desăvîrșit, mult mai cinstit și mai înalt chiar decât îngerii. Dar am grăit de ajuns despre aceste desfrînate și mincinoase cuvînte, să ne întoarcem acum cuvîntul spre alte nebunii ale lor. /

Despre științele „rasad, sîhr, tîlsîm” și altele

Sub numele de științe sînt trecute și alte șiretenii făcătoare de farmece, magice, ursivorii de moarte, de descîntece sau de ghicire, de legare etc., dintre care unele nu sînt interzise muhammedanilor, iar altele nu sînt îngăduite, ci oprite de legea Curanului și scîrboase. Cele îngăduite sînt: *rasad*, *remel*, *sîhr*, *tîlsîm*, *okumak*, iar cele interzise: *fal*, *djeazulik*, *bughi*, *ghioz-baidjilik* și *daavai şeyatîn*. Vorbind deci pe scurt despre toate acestea vom pune capăt acestei lucrări zadarnice.

Rasad

Rasad înseamnă în mod propriu astronomia calculatoare (mebunie care are nu puțini adepți și la creștini) ¹²⁴¹. De această deșertăciune s-au lipit foarte mult astronomii muhammedani, care se laudă cu trufie că pornind de la un moment al timpului (în care se produce o configurație a stelelor, sau a planetelor) pot prezice cele ce se petrec cu lucrurile sub cer și cu cele ce s-au născut în viață. Este adevărat că deși nu cunosc deloc acest vicleșug, dar după cît pot pricepe cu mintea prin cultură, socotesc că printre multe și felurite minciuni se poate întîmpla ca acei prezicători să prevestească uneori ceva adevărat sau asemănător cu adevărul, așa cum am avut prilejul să văd din ceea ce voi expune.

Înainte de înspăimîntătoarea și groaznica răscoală a turcilor din Constantinopol împotriva lui Mustafa sultanul ¹²⁴², în care acela a fost detronat și s-a suit pe tron actualul sultan Ahmed (ö yâp öâvatoş oöb çon muö = „Moartea ta e viața mea” !), un arab egiptean iscusit în această știință a trimis la Constantinopol pronosticul celui an în care, printre alte lucruri (după cum se vede în toate efemeridele), se putea citi, cu aceleași caractere în sens dublu, detronarea și moartea

sultanului. Cuvîntul ~~era~~ alcătuit din trei litere : *f-v-t* ; dar dacă deasupra lui [f] se pun două puncte, ق = q , se citește *kuvvet*, care înseamnă tărie, putere sau victorie ; iar dacă deasupra aceleiași litere se va pune un punct, ف = f , se citește *fevt*, adică sfîrșitul vieții sau moarte.

Arabul acela, acoperind șiretenia cu o altă șiretenie / a adăos deasupra literei un punct negru și altul roșu ; înainte de menținerea sultanului Mustafa, toți savanții turci au înțeles că acel cuvînt trebuie citit cu două puncte astfel : *Bu sene kuvveti sultan olur*, adică : „În acest an va fi tăria sau victoria sultanului“ 1243. Iar după neașteptata întîmplare, văzînd punctul roșu în toate efemeridele care s-au aflat la cineva (pe care prezicătorul îl adăugase pentru a ascunde sensul), au cunoscut că se cuvenea să citească nu *kuvvet* cu două puncte, ci *fevt* cu un singur punct, adică : „În acest an va fi moartea sultanului“.

370

Se mai spune că regulile și canoanele acestei științe sînt precise și nemincinoase și că toată dificultatea ei constă în judecata și demonstrația stupidă a celui ce este învățat. Și spre a-și lămurii părerea, dau ca exemplu o poveste hazlie pe care, din dragoste față de cititorul nostru, nu ne vom lenevi s-o prezentăm aici.

Istorie

Spun că a fost odată un împărat persan și avea un singur fiu pe care se silea să-l instruiască în toate artele liberale și în științe. Și astfel, a chemat cu mare cheltuială de pretutindeni bărbați foarte pricepuți în toată știința, pentru instruirea fiului său, printre care era și unul care cunoștea la perfecție știința *rasad* și *remel* (despre care vezi mai jos). Așadar împăratul a poruncit ca fiul lui să fie învățat în știința *rasad*, iar dascălul acela s-a ostenit cinci ani, predînd în chip desăvîrșit fiului de împărat toate canoanele și regulile pe care le cunoștea. Fiul de împărat așa de tare le-a învățat pe de rost, încît îi venea mai ușor să le rostească, decît altcuiva rugăciunile cele de toate zilele.

Dar dascălul a observat că tînărul e foarte prost la minte și că nu e apt pentru nici o judecată, căci din propozițiile cerute, precise, cunoscute și evidente pe care i le dădea după placul lui nu putea scoate nici o concluzie și nici o descriere precisă și potrivită.

371

După cinci ani de muncă stăruitoare, împăratul a întrebat pe dascăl dacă fiul lui a învățat știința zisă *rasad*. Răspuns-a dascălul: „O, împărate, fiul tău a învățat într-adevăr toate cele ce i-au fost predate de mine, dar el însuși nu știe nimic”. Împăratul mai întîi s-a mirat, apoi aprinzîndu-se de mînie asupra dascălului a zis: „Cum le-a învățat pe toate și zici că el însuși nu știe nimic?” Răspuns-a dascălul, zicînd: „Dacă binevoiește măria-ta împărătească, cheamă înaintea ta pe fiul tău / și în trei cuvinte îți voi arăta că, precum am zis, toate cele predate de mine le-a învățat, însă de la sine nu știe ceva”. Cînd a fost chemat deci fiul de împărat, dascălul l-a rugat pe împărat să binevoiască să țină inelul în pumn și să-l întrebe pe fiul său ce are ascuns în pumnul mîinii sale. Cînd s-a făcut acestea, fiul de împărat, prin știința indicațiilor și a regulilor artei ce i se predase a aflat că tatăl său ține închis în mînă ceva rotund și avînd o gaură. Cînd a aflat el aceasta, dascălul a zis: „Iată, împărate, pînă aici se întinde ingeniozitatea la care l-am învățat eu; rămîne acum să tragă o concluzie după judecata sa proprie. De aceea întreabă-l ce poate fi acest lucru rotund și cu gaură”. Și fiind întrebat de tatăl său, mult s-a frămîntat în mintea sa și a izbucnit zicînd: „Nu poate fi nimic altceva, tată, decît o piatră de moară”. Atunci dascălul a zis: „Acesta este produsul minții fiului tău care, prin instrucția primită de la mine a aflat că e vorba de un lucru rotund și avînd o gaură, însă din cauza unei atît de uimitoare lipse de inteligență și judecată n-a putut socoti că o piatră de moară nu poate să se ascundă în pumnul mîinii”. Dar să mergem mai departe.

Remel

*Remel*¹²⁴⁴ este un fel de aruncare a zarului și un fel de ghicire sau prezicere, prin anume puncte și ca-

ractere, foarte asemănătoare geomanciei grecești (un fel de vrăjire cu pământ) ; este vorba de niște grămăjoare [de pământ] separate de la care, trăgând linii prin puncte și de la puncte la puncte, desenează figuri și caractere (despre care spun că sînt potrivite cu necunoscutul, așadar lucrării și alcătuirii cerești), din care desene prezic cu măsura și cu numărul, ghicind întîmplările oamenilor.

Sîhr

*Sîhr*¹²⁴⁵ înseamnă în mod propriu magie și zic că aceasta este o știință alcătuită din principii și reguli precise și naturale, al cărei prim inventator a fost împăratul Solomon, știință prin care putea să înțeleagă nu numai dialectele animalelor, ci putea prefăce și toate în chipurile dorite de el. Astfel, spun ei că omul priceput în această dibăcie poate prefăce pe oricare altul în măgar, în cal, în stîlp de piatră, de lemn etc. și iarăși, dacă vrea, îi poate întoarce în starea cea din-tîi. Prin această dibăcie se poate face ca focul și ploaia, fulgerele și tunetele să se coboare, să fulgere și să tune, să se producă și alte înfricoșări și minunății. Prin această iscusință spun ei că a opus Faraon minunilor lui Moise / pe ale sale și a arătat oamenilor faraoniți că el este Dumnezeu *. Într-un cuvînt, ei afirmă că această dibăcie e la fel de puternică, pe cît era la greci, în fabulele lor, toiagul lui Circe¹²⁴⁶.

372

Tîlsîm

*Tîlsîm*¹²⁴⁷ sau ceea ce printr-un cuvînt corupt europeanii noștri au obișnuit a numi *talasman*, afirmă că este produsul acelei vrăjitorii care rămîne neapărat și veșnic, pînă ce se va dezlega și desface de un altul iscusit în acea dibăcie. Așadar, dacă cineva vrea să ascundă o comoară mare sub vreun semn, sau să apere împărăția împăratului, și altele ce se află în grea cumpănă, pentru ca nu cumva aflînd altul, acesta să fie învins sau depășit, trebuie să se închidă și să se lege prin *tîlsîm*.

* *Coran*, X, 76 și urm. ; XXVI, 34 și urm.

Despre această șiretenie am citit unele uimitoare și abia verosimile la scriitorii greci vrednici de toată crezarea *, precum despre stîlpul cel de aramă în chip de șarpe triplu de pe Hipodromul din Constantinopol, ridicat pe timpul lui Leon împăratul de un mag cu același nume, cu care i-a împiedecat să mai intre în cetate și să facă stricăciuni oamenilor pe șerpii care mai înainte erau foarte mulți și vătămători oamenilor, așa încît nimeni nu putea să se odihnească în casa lui fără primejdie. Iar după ce s-a construit stîlpul acela, afirmă cu tărie că toți șerpii au fost izgoniți din cetate și alungați. În vremea sultanului Murad, al treilea împărat otoman cu acest nume, cînd s-au sfărîmat falcile unui șarpe, iarăși au început să apară în cetate șerpii, însă nu atît de mulți, și fără a vătăma pe cineva ¹²⁴⁸.

Dar socotesc că acestea pot fi luate drept fabule ; de aceea, din cunoscutul istoric voi aduce un argument de neînvins al acestei șiretenii (Chedrin, dacă țin bine minte, tomul II, nota 311) **: O statuie de marmură cu chip de om a fost pusă deasupra porților cetății Constantinopol (care acum se numesc porțile de Adrianopol) și pe baza ei (care se numește de obicei piedestal) s-a scris : „Nenorocire tribalilor“. În zilele lui Vasile Macedoneanul, împăratul grecesc, Simeon stăpînul Bulgariei a adus Imperiul roman la o asemenea strîmtorare, încît nimeni nu putea să iasă fără primejdie dincolo de zidurile cetății, bulgarii distrugînd și robind toate cele din jur. Deci Vasile, nemaivînd nădejde în nimic, printr-o mare sumă de bir anual a silit poporul, care striga că Simeon și neamul bulgăresc este neînvins, să cumpere pacea de la inamic. Cînd se afla împăratul într-o asemenea strîmtorare / și făcea sfat cu sfetnicii săi pentru o mai bună întocmire a lucrurilor, i s-a înfățișat un oarecare priceput în această dibăcie, al cărui nume era Ioan, și i-a spus împăratului că el poate într-o clipă să-l nimicească din viață pe Simeon cneazul Bulgariei; iar cînd va pieri el tot neamul

* Herodot, Ἱστορίαι, IX, 81; Thucidide, Ἱστορίαι, I, 132.

** Georgios Kedrenos, Σύντομος Ἱστοριῶν, ed. A. Fabrotus, t. II, Parisii, 1647 (recte : *Theophanes continuatus*, VI, 20—21).

bulgăresc își va supune împăratului grumazul său ; dar împăratul să-i îngăduie lui să facă ce va vrea el și fără nici o pierdere pentru împărăție și vistierie. Împăratul a socotit la început că omul acela este ieșit din minți și mincinos dar pe urmă (silindu-l nevoia), i-a îngăduit să facă ce va vrea. Acela, luînd zidari și venind cu ei la statuia care era pusă deasupra Xerolofului (un deal în Constantinopol) privind spre apus, le-a poruncit să taie capul acelei statui. Pietrarii însă, fără porunca împăratului, au refuzat să facă acest lucru, căci era statuia aceea de o artă veche și frumoasă. Cînd s-a dat împăratului de știre despre aceasta a venit el însuși la locul unde era statuia și a întrebat pe magul acela ce rezultat se cuvine să aștepte de la tăierea capului unei statui atît de vechi și de o artă aleasă. El a răspuns că în chiar clipa cînd va fi tăiat capul statuii, Simeon, cneazul Bulgariei, își va sfîrși viața. Iar dacă nu se va întîmpla acest lucru, să i se taie lui însuși capul. Împăratul, deși n-a dat cu desăvîrșire crezare acestui lucru, a îngăduit să i se taie capul statuii. Cînd s-a făcut aceasta, după puține zile i s-a vestit împăratului că Simeon cneazul în aceeași zi și în același ceas și-a sfîrșit viața sa cuprins de o boală cumplită și nesuferită a pîntecelui ¹²⁴⁹.

În suburbia Constantinopolului, pe țărmul asiatic al Bosforului, aproape de satul zis *Vaili*, la poalele muntelui ¹²⁵⁰, se văd ruinele unei clădiri foarte vechi, iar în coasta muntelui aceluia o ușa foarte mică. Unii dintre sultani au încercat să trimită acolo bostangii ca să intre înăuntru, vrînd să cunoască ce este acolo. Dar bostangiii, silindu-se să intre acolo și întinzînd mîinile să sfărîme zăvorul ușii, au murit toți pe loc printr-o întîmplare necunoscută. Astfel, ceilalți sultani au încetat să mai încerce acel lucru, zicînd că este sub semnul *tîlsîm*, sau că acolo e pusă și păstrată o comoară sau altceva socotit de oameni foarte prețios. Noi însă, lășînd crezarea cititorului, ne întoarcem la cele ce ne stau înaintea.

Okumak pe limba simplă turcească înseamnă descîntec ¹²⁵¹, care le este îngăduit muhammedanilor (deși / există și un alt fel de descîntec numit *djeazulik*, vezi mai jos, care este neîngăduit și interzis). Cu acest meșteșug se îndeletnicesc unii bărbați și femei, foarte bătrîni, care cred că, prin oarecari cuvinte și șoptiri vindecă paralizia, hidropica, ftizia și alte boli îndelungate sau de toate zilele și că alungă din grădini și de la pomii fructiferi insectele ierbivore, lăcusta și insectele care în felul acesta aduc daune. Din curiozitate am încercat lucrul acesta o dată, însă n-am obținut cele dorite, pentru care l-am ocărît pe descîntător, dar el, dimpotrivă, ocăra necredința mea zicînd că pentru acest fel de descîntece se cere nu numai puterea descîntecului, ci și credința celui ce dorește.

Tabirname

Tabirname este știința ghicirii și a tîlcuirii viselor ¹²⁵²; la muhammedani e foarte slăvită și folosită. De acest fel de nebuneală n-a fost lipsită în vechime și înțeleapta Grecia, și nu se lipsesc nici acum capetele foarte deștepte ale unora dintre ai noștri. Însă cînd visele și vedeniile din somn le auzim laudate în *Sfînta Scriptură* * și la alți istorici vrednici de crezare, ne convingem să acordăm o oarecare înțîietate prezicerii ce se face în acest fel. Ei socotesc că fiecare vis (pe care-l numesc *ruia*) preînchipuie ceva, de aceea au cărți mari scrise despre tîlcuirea viselor ¹²⁵³. Mai departe zic că împlinirea visului nu depinde de cel care visează, ci de tîlcuirea visului, așadar că după tîlcuirea lui bună sau rea se întîmplă lucrul. După părerea mea toate visele (afară de revelațiile dumnezeiești) nu sînt altceva decît fermentarea stomacului și o nălucire provocată de mișcarea simțurilor din afară spre cele dinăuntru, ceva ce corespunde cu cele din afară. Astfel morarul, cînd vede în vis că s-a îpușinat apa la moară sau că e spartă ie-

* *Geneza*, 41, 1, sq.; *Ester* 1; *Ezechiel*, 40, 2, sq.

zitura, tâlcuieste că are să i se întâmple ceva rău, alții tâlcuiesc însăși moara și lucrarea ei ca moarte sau boală. Dacă cineva se vede în vis șezînd pe cal, turcii socotesc că are să primească o cinste sau o demnitate oarecare, pe cînd aici în Rusia cred că va veni o nenorocire etc. /

Despre științele „fal, djeazulîk” și altele neîngăduite

Djeazulîk

Dacă trebuie să primească numele de știință șiretenia așa de absurdă și cu totul diavolească numită îndeobște *djeazulîk*¹²⁵⁴ nu văd cu ce cuvînt latinesc sau grecesc s-ar fi convenit s-o chemăm ca să se potrivească la o mai bună definiție a ei; căci este cel mai nelegiuit fel de vrăjitorie și o crimă a celor mai destrăbalați oameni, cum am spune necromancie (vrăjire cu trupurile de morți) și lecanomancie (vrăjire cu lighenele de spălat), o invocare înspăimîntătoare și abia verosimilă a diavolului însuși. Se spune că cele săvîrșite de cei ce se îndeletnicesc cu ele depășesc modul și rînduiala firească; dar mai cu seamă că această șiretenie are multă putere în cazurile de dragoste necurată și absurdă, în vînarea, împrietenirea și împerecherea și invers în stingerea dragostei curate dintre soți, în arătarea și săvîrșirea siluirii adusă cu minciună curăției și pudoarei feciorelnice și patului neîntinat. Am văzut chiar pe cei care au pătimit un astfel de lucru și i-am auzit pe cei ce le spuneau și le mărturiseau (deși n-aș fi crezut niciodată că poate să se întâmple așa ceva decît dacă consimte voința liberă, căreia însuși Dumnezeu cel atotputernic nu voiește să-i facă siluire și cu atît mai mult nu poate săvîrși aceasta diavolul sau un fermecător sau un descîntător asemenea lui). Dar ca să spunem adevărul, la turci nu se prea găsesc mulți adepți ai acestei nelegiuiri, în schimb la tătari sînt foarte numeroși cei care prin cuvinte și șoptiri diavolești împiedică, leagă și curmă în fel și chip

calea lupului ca să nu răpească oile fără păstor, hoțului ca să nu le fure caii din herghelia lăsată fără pază, prizonierilor evadați ca să nu afle calea pe care să fugă.

Și în această împărăție, după cum aud, sînt unii foarte pricepuți în această șiretenie, din minunățiile cărora voi adăuga aici una și alta, pe care le-am auzit de la un om vrednic de crezare. Nu cu mulți ani mai înainte a fost un șleahțic cu numele Alexei, fiul lui Dmitrie Koltovski care, vrînd să se însoare și să-și petreacă veselia nunții fără de grijă, a năimit un țaran făcînd cu el învoială, după obicei, / să dezlege farmecele cu care îl amenințau (pe mire) alții ; căci cineva îl amenința că de nu va lua de nevastă pe cutare femeie căreia îi dăduse mai înainte cuvîntul, nu-și va putea îndeplini treaba de bărbat și se va lipsi cu totul de plăcerea firească. Deci, cu ajutorul vrăjitorului, mirele a avut sfîrșit bun al solemnității nunții și a scăpat fără nici o greutate de nevoia de care se temea. Dar țaranul care cu vrăjile sale alungase vrăjile altora, nu numai că n-a primit de la șleahțic plata făgăduită după învoială și a fost silit să iasă din curtea lui cu mîinile goale, dar în loc de plată a luat și bătaii grele și astfel, amestecînd lacrimile cu amenințări, a plecat la ale sale. Iar mirele și logodnica sa nici trei zile n-au petrecut întru desfătări, și iată că nu numai lui, ci și la toată slugăria lui li s-a întîmplat un rău foarte greu de crezut. Mai întîi, a simțit el însuși o durere foarte cumplită în testicule și a fost cuprins de boala spasmeilor vinelor, organele genitale i s-au umflat așa de tare încît a devenit cu totul inapt și impotent pentru actul împreunării trupesti. Dar aceasta nu e de mirare ; mai de mirare este ceea ce urmează, anume că toate slugile care lucrau în curtea lui și toți rîndașii, armăsarii, ogarii, cocoșii, gînsacii, rățoii și toate viețile și dobitoacele casei lui care erau de parte bărbătească, au suferit la fel ca și stăpînul lor. Și așa au rămas întru nenorocirea lor pînă cînd au plătit de două ori prețul învoit cu țaranul. Căci după plata aceea într-o clipă au căpătat toți sănătatea de mai înainte și lucrarea firească. Același sau alt țaran, nu-mi mai amintesc, obosit de

cale lungă și trecînd peste ieșitura unui heleșteu, a cîrmit-o spre moară și a cerut de la moară să-i dea de băut cvas. Moara însă, uitîndu-se la el cu o față aspră și arătîndu-i cu o înjurătură heleșteul, i-a spus să bea de acolo cît vrea. Săteanul acela a răspuns: „Am vrut să beau apă pentru că mă chinuie o sete de nepotolit, dar de azi înainte moara ta nu se va mai alimenta cu apă din heleșteul acesta”. Și s-au împlinit cele zise, căci cînd a plecat țăranul de la moară pe drumul lui, după ce a băut apă, într-un ceas sau două toată apa din heleșteul acela a dispărut și, răbufnind prin niște canale subterane, a izbucnit în alt loc. Acestea vi le înfațișez precum mi-au fost spuse, iar crezarea să rămîină la cîrmitor.

Fal

Fal înseamnă un fel de preziceri felurite ¹²⁵⁵ cum ar fi, de va pierde cineva / ceva, dacă va mai găsi, sau de va dori ceva, dacă va căpăta, și alte urzeli minoinoase asemenea acestora, pe care măscocindu-le cu mintea lor slabă turcii muhammedani învățați și de rînd se duc la oamenii foarte bătrîni [ca să le ghicească]. Între cei ce povesteau am auzit pe unii cu evlavie și cu rugăciune că au aflat două bătrîne care preziceau drept, dar eu, de cîte ori am dorit să cunosc acest lucru, n-am putut niciodată primi cele dorite, n-am aflat niciodată un asemenea *faldji* (prezicător) ¹²⁵⁶ care să-mi înapoieze lucrul meu sau al altuia, pierdut sau furat. De unde deduc că, dacă i se întîmplă ceva numai unuia și nu fiecăruia este minciună, hazard și accident, pentru că abia după ce s-a produs lucrul este el cunoscut, iar nu fapta se cunoaște mai înainte după anumite cauze.

Bughi

Există și un alt fel al acestei șiretenii, pe care turcii îl numesc în limbajul de rînd *bughi* și *bulm* ¹²⁵⁷. Zic că prin acest meșteșug este ca pînă a-i lua omului folosirea rațiunii și a-l face nebun și lipsit de mințe. Sau, de a se va proceda mai cu milă, se poate face ca orîce va zice el, altul să creadă și să-l ia drept lucru ade-

377

vărat și precis. Acest vicleșug, după cum se spune, îl pun în aplicare mai cu seamă vizirii cei mari prin fermecătorii lor, care-l scot din minte pe sultan și-l fac lipsit de judecată, pentru ca toate faptele și vorbele vizirului să le socotească totdeauna drept bune, adevărate, cinstite și folositoare. Eu însumi am cunoscut un asemenea vizir care întrebuița foarte mult astfel de șiretlicuri magice, și cum astfel de *buhudji* erau în mare respect, după obiceiul notoriu al sultanilor turci, vizirul acela a fost lipsit mai curînd decît alții nu numai de cinste, ci și de cap. Se spune că același lucru l-a făcut și slăvitul muftiu Feizullah effendi sultanului său Mustafa¹²⁵⁸, dar mai pe urmă el însuși fiind prins de poporul răsculat, a fost chinuit mult, omorît și aruncat în râul vecin Tumdje (care curge pe lîngă Adrianopol și în vechime se numea de greci [Τόνοος]).

Ghiozbaidjilik

Ghiozbaidjilik în mod propriu înseamnă o vrăjitorie de legat¹²⁵⁹. Turcii sînt foarte cufundați și mult încredători în aceasta, dar cum nu se deosebește cu nimic sau prea puțin de *bubi*, ne-am plictisit să ne pierdem timpul cu explicarea acestei șiretenii și să tîlcuim cuvîntul cu care e numită, care înseamnă, după cum pare, legarea ochilor, așa încît cineva n-ar mai putea vedea și cunoaște faptele și cuvintele rele și nelegiuite ale altuia /.

378 *Daavai şeyatîn*

Unii dintre muhammedani au și practică o ultimă șiretenie, cea mai de seamă și după însuși numele ei cea mai nelegiuită, pe care o numesc *daavai şeyatîn*¹²⁶⁰, adică invocarea diavolului. Indienii și arabii s-au abătut întru această nebunie mai mult decît turcii și persanii. Martor pentru acest lucru îmi este un domn oarecare, de neam iliric, adică slav¹²⁶¹, care cîndva a povestit înaintea însuși măriei-sale imperiale ceva așa de uimitor : Cînd era el în Pera Constantinopolului, unde au obiceiul să locuiască foarte mulți negustori străini, a iubit o femeie frumoasă ce locuia în vecinătate ; dar

cum nu putea spori deloc nici prin promisiuni, nici prin daruri (căci femeia aceea își păzea cu grijă neprihănirea sa și patul legitim), îndemnat de pofta lui nesăbuită, a aflat un arab care se lăuda că prin invocarea diavolului poate face orice va pofti cineva. Deci domnul acela l-a rugat stăruitor pe arab (cum spunea el singur), ca prin mijlocirea sa către diavol să facă așa încât să poată îndupleca gândul femeii spre voia și pofta sa. Iar arabul i-a zis: „Voi face cu plăcere și foarte eficace, dacă și tu mi te vei supune în toate câte-ți voi porunci“. Și când a promis acel domn aceasta, arabul a început să-l învețe să scrie cu mîna lui un zapis și, iscăbindu-și numele, să confirme că de atunci înainte va sluji veșnic diavolului și-l va recunoaște drept stăpînul și protectorul său, iar acel zapis să-l arunce într-o fîntînă fără apă și uscată. La aceasta domnul a răspuns mai întîi arabului că nu se cuvine să facă așa ceva, fiind creștin, dar și arabul i-a răspuns că nu va putea obține cele dorite dacă nu va face ceea ce i-a poruncit lui. Și astfel, domnul, nemaisuportînd săgețile copilărești (ale lui Cupidon), sau (ceea ce este mai degrabă de crezut) din curiozitate, după povața arabului a scris zapisul către diavol în felul zis mai sus și, iscăbindu-l cu propria-i mîină, l-a aruncat în fîntîna pe care i-a arătat-o arabul. Iar când s-a făcut aceasta, deși arabul a șoptit neconținut cîteva zile și a aruncat în zadar icoanele din casa în care dormea (domnul acela), n-a aflat nici o împlinire și nici o putere a diavolului asupra inimii curate și nepîngărite a femeii evlavioase, după cum a spus el însuși și / mă conving să-l cred. Pentru că un asemenea bărbat, grijuliu pentru cîntea lui, nu spunea că a săvîrșit aceasta dacă n-ar fi comis realmente ceva, și mai cu seamă n-ar fi putut în nici un caz să spună ceea ce n-a fost în realitate înaintea înșăși mării-sale imperiale. De unde trag concluzia că denumirea acestei șiretenii este deșartă, întrucît voința sufletului poate și lui Dumnezeu însuși să i se împotrivească și poate face împotriva lui, deși numai din în-găduință. Dar despre acestea ajungă cele spuse pînă aici.

COMENTARII

COMENTARII

1. Gravura alegorică din frontispiciul ediției princeps înfățișează geneza și avântul Imperiului otoman potrivit visului profetic — intrat în legendă — al lui Osman I Gazi (c. 1281—1320), întemeietorul dinastiei sultanilor turci. Găzduit în casa lui Edebali, Osman a avut viziunea dinastiei pe care urma s-o întemeieze și a gloriei viitoare a Imperiului otoman: luna (fata iubită) ieșind din sinul lui Edebali și intrând în pieptul său, arboarele înălțându-se din trupul său și acoperind cei patru mari munți ai lumii (Caucazul, Atlasul, Taurus și Hemus), cele patru fluvii (Tigru, Eufrat, Nil și Dunărea) ieșind din rădăcinile arborelui etc. Era vorba de istorica lui însoțire cu Malkhātūn, fiica șecului Edebali din Adana (v. Mouradja d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. I, Paris, 1788, p. 356—360; J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Othoman*, tr. fr., t. I, Paris, 1835, p. 64—68). Acest motiv literar a pătruns și în literatura română prin *Scrisoarea III* a lui Mihai Eminescu (v. M. Eminescu, *Opere complete*, ed. Perpessicius, vol. II, București, 1941, p. 289—291). Gravura a fost executată de Aleksei Fedorovici Zubov (1688—m. după 1744), reputatul artist care a ilustrat mai toate tipăriturile rusești din primele decenii ale secolului al XVIII-lea (cf. P. Pekarskii, *Славяно-русских книг и типографии 1698—1725*, Санктпетербург, 1862, p. 211, 222, 291, 299, 300 etc.). Compoziția vădește negreșit indicațiile lui Cantemir, nu numai în ce privește tema (o legendă turcească), dar și interpretarea ei polemică. La fel ca în tema bizantină a „Arborelui lui Iesei”, arboarele își are rădăcinile în trupul unui ilustru înaintaș, aci Osman, dar ramurile sînt șerpi, simbol al răului. De notat că pentru Cantemir Imperiul otoman era un

stat monstrosos, format împotriva legii ciclice a succesiunii celor patru monarhii (v. *Monarchiarum physica examinatio*, trad. I. Sulea-Firu, în *Studii și cercetări de bibliologie*, 5(1963), p. 267–276).

2. Sistem în înțelesul gr. σύνστημα = ansamblu (doctrinar), alcătuire. Corespondentul rusesc este *сочмаз*. *Состояние* = „întocmire“ este adăugat în versiunea rusă a cărții pentru lămurirea cititorului puțin obișnuit cu neologismele care abundă, de altfel, în întreaga lucrare. Această preocupare explică marele număr de glose marginale, pe care noi le-am introdus în text (în paranteze rotunde).

3. După cum se va vedea Cantemir insistă asupra ortografiei *Muhammed*, mai aproape de pronunția arabă a numelui.

4. Petru I, protectorul semnatarului epistolei dedicatorii, D. Cantemir.

5. În textul rus: *конверсация* < lat. *conversatio* = legătură apropiată, în cazul de față prietenia arătată de Petru I lui D. Cantemir.

6. După tradiția biblică, preluată de islamism, marele cunoscător al tainelor naturii a fost împăratul Solomon (*Is. Sir.*, 47, 13–20; *Coran*, II, 102; IV, 63 etc.). În evul mediu i s-au atribuit o serie de cărți despre magie, mancie etc. (Augustin Calmet, *Dictionnaire historique ... de la Bible*, t. V, Toulouse-Nismes, 1783, p. 62–63). Citind îndată *Deuteronomul*, autorul pare a se referi însă la Moise.

7. La acest capitol din *Golestân* pare să se refere Cantemir și anume la semnificația lui generală, iar nu la un pasaj anume. Este vorba de șahul nevrednic și de supușii prin care se menține statul, guvernul și armata. V. Sa'di, *Golestân*, ed. Mohammad Ali Forughî, Teheran, 1955, p. 85 (identificare făcută la cererea noastră de doamna Șokufe Saidi).

8. Termen chimic desemnând starea de inacțiune a elementelor, asemănătoare punctului mort din fizică.

9. Tot versuri din Sa'di, *Golestân*, ed. cit., p. 73, identificate de doamna Șokufe Saidi care ne-a pus la dispoziție și traducerea modernă efectuată de dînsa (în versificarea lui George Dan: „Doar de cînd privirea ta mă înmîinează, / Cartea-mi strălucește: soare în amiază!“). Citatul următor este o continuare a acestor versuri: „Chiar cînd robu-acesta plin e de cusururi, / Șahul cînd te-ngăduie, merite-s de-a pururi!“). Sînt cuvintele adresate de poet marchui emir Abū-Bakr ibn Abū Nașr.

10. În text: *Συμπεριουμένη*, superlativ al adj. *Συμπεριουμένος* = bun judecător, pătrunzător, discret.

11. În text: *бесдискретный*, neologism format cu termenul latin *discretus*, în sensul menționat în nota precedentă.

12. În text *декада*, neologism format din gr. δέκας, poate prin fr. *décade* sau ital. *decade*.

13. Termen grecesc = în schimb.

14. Termen grecesc = schiță, prima formă a unui desen. Autorul își compară, modest, operele (zece?) cu o simplă schiță față de înmiile realizări ale lui Petru I.

15. N-am putut identifica autorul acestor versuri. Cantemir a lăsat loc liber în text pentru forma lor originală, așa cum a procedat și în cazul precedentelor citate din Sa'di. Dacă versurile ar fi fost în latină sau greacă, imprimarea lor n-ar fi pus probleme, deoarece tipografia dispunea de caractere latine, iar cuvintele grecești se puteau compune cu caractere chirilice, ca și în alte cazuri. Căutarea autorului acestor versuri ar urma, așadar, să fie îndrumată tot spre literaturile persană sau arabă.

16. *Gelonii*, popor scitic din Sarmăția europeană, la răsărit de Don (*Tanais*).

17. *Odrizii*, populația cea mai puternică din Tracia, care a dominat, în perioada Războiului peloponeziac, întreaga regiune. De remarcat că, în maniera scriitorilor din vremea sa, autorul versurilor de laudă, Lopatinski, dă nume antice popoarelor contemporane lui. Așadar, gelonii sînt o populație asiatică, odrizii sînt *turci*, Tracia este *Turcia*. *Iapet* menționat cîteva versuri mai sus era un titan, fiu al Cerului și al Pămîntului (Uranus și Gea), tatăl lui Prometheus, al lui Atlas etc., căruia antichitatea îi atribuia inventarea roții. Tesalienii erau cunoscuți drept desăvîrșiți călăreți, de unde aluzia la „vrednicul lor cal”.

18. *Penații*, zei domestici ai romanilor, înaintași protectori ai familiei sau statului, obiect al unui cult special. În fiecare casă se păstra în cinstea lor o flacără perpetuă și li se consacrau, la masă, ofrande anume. „Între pragurile penatilor” = acasă.

19. *Tracia*, aci în sens de *Turcia*, Imperiul otoman.

20. Autorul citează celebrul vers al lui Horațiu: *Exegi monumentum aere perennius* (*Ode*, XXX, 1).

21. Autorul reia metafora lui Cantemir din *Epistola dedicatorie*, p. 3^a–4^a.

22. *Dodona* era cel mai vechi oracol din Grecia, situat în Epir; *bita*, *sabia* erau arme ale lui Hercule, folosite de legendarul erou, prima în lupta cu leul din Nemea, a doua în lupta cu hidra din Lerna.

23. Prin *pelasgi*, cei mai vechi locuitori ai Greciei — continentale și insulare — autorul numește, probabil, pe bizantini, care dominaseră atât Helada propriu-zisă, cât și Orientul (Anatolia, Siria etc.).

24. *Sciți* = turci, v. nota 17.

25. *Teofilact Lopatinski*, arhiepiscop de Tver și Kașin, membru al Sinodului rus. Născut în Volinia la o dată necunoscută, a făcut studii în străinătate, apoi la Academia din Kiev. Profesor, apoi prefect (1706—1708) și rector (1708—1722) al Academiei din Moscova, arhimandrit al m-rii Ciudov din același oraș. Din 1725, vicepreședinte al Sinodului. A murit în 1741 (E. A. Bolhovitinov, *Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина*, изд. 2-ое, т. II. Санктпетербург, 1827, s.v.).

26. *Apelles*, cel mai mare pictor al Greciei antice, contemporan al lui Alexandru cel Mare (336—323 î.e.n.).

27. *Marcus Tullius Cicero* (106—43 î.e.n.), celebru filozof, moralist și orator roman.

28. *Justus Lipsius*, reputat filolog olandez (1547—1606), autor a numeroase lucrări despre stoicism, instituțiile, morala și istoria romană.

29. *M. Porcius Cato*, poreclit și Cato cel Bătrîn (234—149 î.e.n.), om politic și strateg roman, cunoscut pentru patriotismul său și conduita sa austeră.

30. *Lucina*, zeiță a luminii și a „venirii la lumină”, adică a nașterilor, sens în care este evocată în text. — *Pallas Athena* sau Minerva, fiica lui Iupiter, zeiță a ordinii politice, protectoare a statelor și orașelor este evocată aci în ipostaza de zeiță a înțelepciunii, științelor și artelor.

31. Referire la Platon, *Republica*, 473 d: „Pînă ce filozofii nu vor conduce cetățile sau cei numiți regi nu vor fi filozofi adevărați și serioși [...] nu se vor potoli, iubite Glaucon, relele care întristează statele și neamul omenesc”.

32. Autorul odei se referă la strămutarea lui D. Cantemir în Rusia după înfrîngerea de la Stănilești (1711) și încearcă să dea o justificare măgulitoare acestui exil politic.

33. *Cleante*, filozof stoic (c. 300—c. 220 î.e.n.), urmașul lui Zenon la conducerea școlii acestuia. Ca să-și cîștige existența muncea noaptea în grădinile Atenei; de aci aluzia la „făclia lui Cleante”.

34. Autorul se referă din nou la bătălia pierdută de la Stănilești, în urma căreia Cantemir a fost nevoit să se refugieze în Rusia.

35. Măgulire exagerată, deoarece, deși fiu și frate de domnitori ai Moldovei, Cantemir nu se trăgea dintr-o familie „ilustră prin noblețe”.

36. *Noaptea atice* de iarnă, lungi și friguroase, cunoscute și prin lucrarea cu acest titlu a gramaticului latin Aulus Gellius.

37. V. nota 30.

38. Autorul se referă la alegerea lui Cantemir, în 1714, ca membru al Academiei din Berlin (*Societas regia scientiarum*), v. în acest sens Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în *Studii*, 22 (1969), nr. 5. Dar Cantemir nu a fost niciodată „cap al acestui nobil corp”, cum îl flatează Vișniovski.

39. Din acest vers rezultă că activitatea neobosită a lui Cantemir de reactivare a conflictului ruso-turc — întrerupt numai prin episodul de la Stănilești — era bine cunoscută în cercurile învățaților ruși ai timpului.

40. „Cel mai bun principe” (*optimus princeps*) era titlul excepțional acordat de senatul roman împăratului Traian („cel mai frumos pe care niște supuși l-au acordat vreodată unui șef de stat” — Léon Homo, *Histoire romaine*, t. III: *Le Haut empire*, Paris, 1933, p. 421).

41. „Divinul Platon va dezvălui [...] monștrii...”, aluzie la dialogul *Cratyl*, 394 a, unde Socrate spune: „fiecare rasă va da naștere unui vlăstar asemănător, în afara cazului unei monstruoșități”. O asemenea monstruoșitate în nașterea imperiilor este statul otoman, după Cantemir, *Monarchiarum physica examinatio* (trad. I. Sulea-Firu, în *Studii și cercetări de bibliologie*, 5 (1963), p. 275: „... precum nu arareori se poate observa, și la celelalte fapte naturale se zămislesc, se nasc și cresc uneori [imperii, n.n.], în afară de rânduilele naturii; unele se abat de la calea naturală, datorită adică unei întâmplări străine și venite din afară, care li se pune împotrivă și le împiedică; în cazul acesta, fie că apare un avorton, fie că se naște un monstru, de care se înfioară legea naturii, fie că nu crește după planul și ideea naturii. Astfel, se poate socoti ca fiind foarte asemănătoare acestora groaznică monarhie a otomanilor”). Cantemir, sugerează Vișniovski care cunoștea fără îndoială *Monarchiarum* ... demască deci, în *Sistemul* său, monstrul — Imperiul otoman.

42. *Iosua*, cîrmuitor al poporului evreu (sec. XII î.e.n.), tovarăș, apoi succesor al lui Moise. Sub conducerea lui evreii au cucerit țara Canaan și cetatea Ierihon, învingînd pe Gabaon Adonisedec, regele iebuseenilor.

43. *Lucius Sergius Catilina* (108—62 î.e.n.), om politic roman (aci „personajul sîngeros”). Complotînd împotriva republicii, a fost demascat de Cicero prin celebrele sale *Catilinare*.

44. *Ghedeon Vişniowski*, cărturar rus, profesor de filozofie și teologie, apoi rector (1722—1728) al Academiei din Moscova (deci succesor al lui T. Lopatinski). În 1728 este ales episcop de Smolensk, unde înființează o școală în limbile latină și slavonă. În disputa dintre Theofan Prokopovici și Ștefan Iavorski ia partea celui din urmă, situându-se astfel într-o tabără căreia îi aparținea și Cantemir, ceea ce poate explica relațiile sale cu principele român. (*Энциклопедический словарь*, t. VIII (15), Санктпетербург, 1892, p. 231, s.v.; se menționează că *Oda* dedicată lui Cantemir a fost publicată în *Журнал Министерства народного просвещения*).

45. În text: *финикс* = *phoenix*. Este negreșit o eroare de tipar pentru *finic* (smochin), lectură plauzibilă, referire la Ps., 91, 12: „Dreptul ca finicul va înflori”.

46. Theophylaktos Simokattes, Georgios Kedrenos și Ioan Cantacuzino fac parte dintre cărturarii bizantini care au scris împotriva Islamului. V. despre ei K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, 2 Aufl., München, 1897, p. 106, 248—251, 368—369.

47. *Porphyrius*, filozof grec neoplatonic născut la Tyr (234), mort la Roma (c. 303—305). Este evident că D. Cantemir se referă la acest autor, deoarece îl cunoaște drept „peripatetic” (*Porphyrius* a scris *Comentarii la Categoriile lui Aristotel* recent traduse în românește de C. Noica, București, Edit. Academiei, 1968) și îi atribuie comentarii la *Vechiul* și la *Noul Testament* (este vorba de lucrarea *Împotriva creștinilor*, păstrată în numai 97 de fragmente editate de A. von Harnack în *Abhandlungen der preuss. Akad. d. Wissenschaften*, Berlin, 1916, sub titlul *Porphyrius „Gegen die Christen”, 15 Bücher. Zeugnisse, Fragmente und Referate*). Anacronismul comis de Cantemir atribuind comentarii la *Coran* unui gânditor din sec. al III-lea nu poate fi explicat decît printr-o sursă intermediară, total necritică, în care sînt raportate la Islam observațiile (foarte aspre!) făcute de *Porphyrius* la adresa creștinismului (v. Pierre de Labriolle, *La réaction payenne. Étude sur la polémique antichrétienne du Ier au VIe siècle*, Paris, 1942, p. 223—296, în special p. 286). „Păgînul” devine în textul rus: *păgînii*. S-a tradus după sens.

48. Cp. cu textul *Instituțiilor*: „Iuris praecepta sunt haec: Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere”.

49. Referire la alegoria din gravura lui A.F. Zubov (v. nota 1).

50. Împăratul proroc David, citat mai sus (Ps., 118, 85).

51. Prin pacea de la Carlowitz (26 ianuarie 1699) care încheia războiul dintre „Liga sfântă” și Imperiul otoman, Transilvania, Ungaria și Slovenia fuseseră „eliberate” de sub jugul turcesc, trecînd sub dominația austriacă.

52. Declarația este nuanțată și nu lipsită de ironie: lui Petru I i s-ar datora inițiativa cărții, dar numai a versiunii ei în limba vulgară (în rusă), ceea ce autorul consideră drept o sarcină minoră, el nefiind socotit vrednic de o misiune mai însemnată pe care să o îndeplinească fie cu spada, fie cu condeiu.

53. Cantemir numește principala sursă de informație pe care a folosit-o în lucrarea sa. Titlul exact al cărții *Muhammediye* este *Risâle-i Muhammediye*, poem didactic, cuprinzînd o descriere amplă a doctrinei și tradițiilor Islamului. Scris de poetul mistic turc Iazicioğlu Mehmed și încheiat în august 1449, poemul a cunoscut o largă răspîndire prin copii manuscrise, servind ca manual introductiv în doctrina islamică. A fost publicat de Mirza Kazimbeg la Kazan în 1845; un amplu rezumat la J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, I. Bd., Pesth, 1835, p. 127—134; alte referințe despre autor și operă la Franz Babinger, *EI*, IV, p. 1235—1237. Numele Profetului se ortografiază *Muhammad*, iar compus *Muhammad al-Mușlafâ*. Cantemir dă forma turcizată a numelui: *Muhammedu'l-Mustafa*.

54. Tc. *teşdit*, ar. *shadda*, semn în scrierea arabă indicînd dublarea unei consoane.

55. Tc.-persan: *Peygamberimiz iki cihan gûnesi Muhammedu'l-Mustafa*.

56. *Procedee și figuri frastice* (adică figuri de stil < gr. φραστικός). La sfîrșitul capitolului autorul citează nume și expresii arabe și persane în pronunție turcă: *Aleyhi es-salâvatu ve es-selâm* (ar. 'Alayhi al-şalâwatu wa al-salâm), *Resul ullah* (ar. Rasûlu'llâh), *Ahir peygamber* (*Âkhir peygamber*), *Ulu yol göstereci*.

57. Mahomed s-a născut de fapt la *Mecca*, după toate probabilitățile în anul 570 (data exactă este încă discutată, unii autori propun 580 sau chiar ani ulteriori). În 570 împăratul Iustin cel Tânăr (565—578) era, efectiv, în al cincilea an de domnie. La fel de incertă este originea Profetului. Nu se știe nimic despre tatăl său — 'Abd Allah ibn 'Abd al Muţţalib — decedat, probabil, înainte de nașterea lui Mahomed; mama sa Amina, dintr-o familie meccană, a murit cînd fiul său avea abia șase ani (Fr. Buhl, în *EI*, I, 332 și IV, 685—686). Datele lui Cantemir nu sînt confirmate de cercetările moderne.

58. *Iblis* < διαβόλος, diavolul în tradiția arabă. Fenomenele care ar fi avut loc la nașterea Profetului nu au temei coranic. Ele fac parte dintr-o tradiție legendară perpetuată de *Muhammedyie* și alte lucrări similare. Iată cum relatează aceste fenomene Abunazar (Abū Nașr?) citat, în traducere, de Ludovico Marracci, *Alcorani textus universus*, Patavii, 1698 (*Mahumeti auctoris Alcorani vitae rerumque gestarum synopsis*, cap. 2: *De nativitate Mahumeti et prodigiis quae in ea evenisse finguntur*): *Eodem tempore (inquit Abunazar) daemones ex orbibus caelestibus eiectione, convenierunt ad diabolum, ut hoc idem ei significarent. Ille vero iussit eos universam terram circumire, ut quid novi evenisse viderent. Cum itaque illi terram pervagarentur, pervenerunt Meccam, in qua viderunt domum, quandam angelis circumdatam; ex ea vero ignis ad caelum usque emicabat. Reversi igitur daemones diabolo, id quod viderant retulerunt; qui ex hoc, ortum iam esse Mahumetum intellexit.*

59. *Hakime*, corect *Halima*, după tradiție doica lui Mahomed (Fr. Buhl, în *EI*, II, 254). Din aceeași tradiție fac parte și relatările următoare: Mahomed a fost mai întâi păstor (toți profeții au început prin a fi păstori), într-o zi arhanghelul Gabriel îi despică pieptul și-i scoate din inimă un cheag de singe negru. Relatarea lui Cantemir, exceptînd un detaliu (arhanghelul Gabriel în loc de doi îngeri) este foarte asemănătoare celei a lui Marracci, *op. cit.*, p. 12. De comparat reacția Halimei: *Quod cum collectanei vidissent, aufugientes, venerunt ad Halimam, eique id quod Mahumeto venerat narraverunt. Erupit statim in fletus et clamores Halima; et advolans cum tota vicinia ad montem illum, invenit Mahumetum in medio ovium absque ulla laesione, prorsusque incolumen.* Legenda pare a fi doar o amplificare a unui pasaj din *Coran*, XCIV, 1.

60. Mahomed a fost sau copil postum, sau orfan din pruncie, după cum datăm moartea tatălui său (v. nota 57). Sarcina de tutore trecu mai întâi asupra bunicului său dinspre tată 'Abd al-Muṭṭalib, iar la moartea acestuia asupra unchiului său Abū Ṭālib. Fără să primească credința islamică, Abū Ṭālib a fost un fidel apărător al lui Mahomed în anii persecuțiilor din partea meccanilor (Fr. Buhl, *EI*, I, p. 53 și 111). Expresia „ascunzînd aceasta întru inima sa” e un exemplu de stil biblic adesea prezent în paginile *Sistemului*.

61. *Abū Djahl*, rudă a Profetului, dintr-o nobilă familie kuraișită. Mahomed făcînd parte din familia adversă hașemită, este explicabilă dușmănia lui Abū *Djahl*. Mai toate episoadele relatate în legătură cu acesta sînt legendare (Fr. Buhl, *EI*, I, 85–86).

62. *Yaḥyā*: Tradiția islamică amintește de două întâlniri ale lui Mahomed cu călugări creștini, amândouă în Siria: la vârsta de doisprezece și la cea de douăzeci și patru de ani. Numele călugărului întâlnit mai întâi la Damasc (un nestorian) era Baḥīrā, Gheorghe sau Serghie, după opinia autorilor musulmani sau creștini (Theophanes, Georgius Sphrantzes). Numele Yaḥyā (Ioan) dat de Cantemir acelui călugăr se poate explica prin faptul că, după legendă, mormîntul sf. Ioan Botezătorul s-ar afla în Damasc, în marea moschee a umaiazilor (A.J. Wensinck, *EI*, I, 589, s.v. Baḥīrā; B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 1211–1212, s.v. Yaḥyā). De notat că la Damasc Mahomed însoțea pe Abū Ṭālib, iar nu pe Abū Djahl.

63. *Abū Bakr*, primul calif al Islamului, discipol al Profetului. Comerciant bogat din Mecca, el a legat din tinerețe prietenie cu Mahomed, înainte ca acesta să fi început propovăduirea Islamului. Total devotat doctrinei acestuia, la moartea lui Mahomed, în 632, a fost ales șef al comunității. Lui i se datorează prima redactare a *Coranului*. A murit la 23 august 634 (Fr. Buhl, *EI*, I, p. 83–84, s.v.). Cît privește regiunile în care Mahomed a călătorit, pentru comerț, cu Abū Bakr, de observat că Hidjazul este o parte a Arabiei, iar nu a Persiei.

64. *Khadīdja*, prima soție a lui Mahomed, cobora dintr-o familie kuraișită. Mai fusese căsătorită de două ori și avea cîțiva copii cu soții săi anteriori. După tradiție, la data căsătoriei cu Mahomed, acesta avea douăzeci și cinci, iar *Khadīdja* patruzeci de ani, vârste contestate de unii cercetători (Fr. Buhl, *EI*, II, 911–912). Afirmația că la „cincisprezece ani și-a luat două neveste” este așadar inexactă. Trebuie observat, de asemenea, că Mahomed nu și-a luat o a doua soție cît timp a trăit *Khadīdja*; cu aceasta el a avut cinci copii: patru fete și un băiat, Abdullah, mort tînr (după unii autori chiar mai mulți copii). O altă inadverență privește numele fiicei lui Abū Bakr cu care Mahomed s-a căsătorit îndată după fuga la Medina: este vorba de 'A'isha. Fățima și Ruḳayya erau fetele *Khadīdjei*. Mahomed n-a avut o soție cu numele Ruḳayya; Cantemir face aci o confuzie de nume cu Rayḥāna sau Ramla (v. notele 134–135).

65. V. mai jos, cartea I, cap. 12, p. 33 sq.

66. *Ḥirā'*, munte în apropiere de Mecca, situat spre nord-est, pe care Mahomed se retrăgea adesea pentru meditație și unde, după tradiție, ar fi avut prima revelație (T.H. Weir, *EI*, II, 334).

67. *Tawrāt* = *Pentateucul*, primele cinci cărți din *Vechiul Testament* (în ebraică *Tora*). Frecvent citată în *Coran* ca și *Indjil* (*Evangelia*).

aceste texte sînt considerate drept sfînte, cu atît mai mult cu cît unele pasaje din ele sînt interpretate ca anunţînd venirea lui Mahomed (*Gn.*, XVI, 9—12; XVII, 20; XXI, 21; *Deut.*, XVIII, 18; XXXIII, 2, 12; *Io.*, XVI, 7). În *Coran* referirile la cele două cărţi sînt frecvente, ca şi indicaţiunile privind respectarea lor. De remarcat că împreună cu *Evangheliile* canonice, doctrina islamică a făcut larg apel la *Evangheliile apocrife* (a copilăriei lui Iisus, a sf. Iacob, *Apocalipsul sf. Pavel* etc.), acordîndu-li-se un credit egal (B. Carra de Vaux, în *EI*, II, 534—536, s.v. şi J. Horowitz, *ibid.*, IV, p. 742—744, s.v.). Credincioşii *Torei* (evreii) şi ai *Evangheliei* (creştinii) erau deosebiţi de păgîni, ca „oameni ai cărţii” (*ahl al-kitāb*), bucurîndu-se de un statut special în regiunile dominate de Islam (I. Goldziher, în *EI*, I, 188—189).

68. 'Alī b. Abū Ṭālib, văr şi ginere al lui Mahomed, prin căsătoria sa cu Fāṭima, fiica Profetului, apoi al patrulea calif. Înfăţişîndu-l drept al treilea convertit (după *Khadīja* şi Abū Bakr), Cantemir acceptă o tradiţie afirmată de Mas'ūdī, *Kitāb al-Tanbih*, ed. de Goeje, Leyden, 1894, p. 231 (Cl. Huart, *EI*, I, 285, s.v.). — 'Othmān, negustor bogat din Mecca, ginere al lui Mahomed prin căsătoria cu Ruḳaiya, apoi al treilea calif (644—655). A îmbrăţişat printre cei dintîi Islamul (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1077 sq.). — 'Abd al-Raḥman, negustor, apoi comandant al oştilor Profetului, unul din primii convertiţi, m. 652 (M. Th. Houtsma, *EI*, I, 54—55).

69. 'Omar, al doilea calif, întemeietor al Imperiului arab. La început adversar neîmpăcat al Islamului, conversiunea sa a avut loc brusc, fie prin întîlnirea cu Mahomed relatată de Cantemir, fie prin auzirea cîtorva versete din *Coran*. Socru al Profetului prin fiica sa Ḥaṣṣa, se bucura de o mare influenţă asupra acestuia (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1050—1052).

70. *Oca*, tc. *okka* < ar. *wuḳiyya*, unitate de capacitate arabă transmisă, prin turci, şi în ţările române, echivalentă cu 1,283 kg sau patru livre romane (*nu trei*, cum reiese din text). (N. Stoicescu, *Cum măsurasu strămoşii. Metrologia medievală pe teritoriul României*. Bucureşti, 1973, p. 181—186.)

71. Este vorba de Abū Ḳubais, „muntele sfînt”, la răsărit de Mecca. După tradiţie acolo se afla „Peştera tezaurului” (*Maghārat al-Kazn*) în care ar fi locuit primii oameni şi ar fi fost îngropaţi Adam şi Eva, Seth etc. (*EI*, I, 99; Cl. Huart, *ibid.*, IV, 400).

72. Această formulă reprezintă profesiunea de credinţă a musulmanului şi prima din cele cinci obligaţii ale sale. După cum se va vedea (p. 256)

simpla ei rostire de către un nemusulman putea antrena convertirea lui. V. și nota 96.

73. Sfetnici, mai precis tovarăși, prieteni, oaspeți (*aṣḥāb*) ai Profetului au fost acei convertiți la Islam care au rămas cu el în timpul campaniilor pentru răspîndirea credinței și pînă la moartea lui. Ulterior acest titlu a fost dat și altor musulmani foarte credincioși (I. Goldziher, *EI*, I, 484—485). Cf. și cartea I, cap. XII, p. 33. Primii patru tovarăși ai lui Mahomed au fost Abū Bakr, 'Omar, 'Othmān și 'Alī.

74. *Cartea cea mare...*, referință la *Muhammediye* (v. nota 53), principala sursă a lui Cantemir, dar poate și la *Sira*, biografia tradițională a Profetului, reunind, în diferitele ei redacțiuni, o bogată recoltă de date și fapte reale sau legendare despre viața și activitatea lui Mahomed (G. Levi della Vida, în *EI*, IV, 458—462).

75. Comparație cu Iosif, fiul lui Iacob, patriarh al poporului evreu (*Gn.*, 30, 24 sq.). În acest capitol *persoana* lui Mahomed trebuie înțeleasă drept *înfățișarea*, portretul acestuia (lat. *persona*, menținut în textul rus). Acest portret este tradițional și îl întîlnim ca atare în scrierea, deja citată, a unui contemporan, Ludovico Marracci, cap. 26, p. 31 sq. Un portret similar al lui Mahomed în *Incrementa atque decrementa* ..., III, 3, *nn.*

76. *Colocinți* (< gr. κολοκύνθα, lat. *colocynthis*), plante din familia curcubitaceelor, cu fructe foarte amare, ca tărtăcuțele (*Lagenaria vulgaris*). — Cîteva rinduri mai departe cuvîntul turcesc (papuci de lemn) trebuie citit *nalın* (pron. *nalîn*).

77. Tc. *mescid* < ar. *masdjid*, moschee.

78. *Hidjra* (sau mutarea Profetului de la Mecca la Medina) nu corespunde cu începerea activității sale de profet, care se situează cu cîțiva ani înainte. Această *mutare* a lui Mahomed (cuvîntul *hidjra* înseamnă a rupe relațiile, a emigra, a-și părăsi tribul, deci nu este corect tradus prin fugă) s-a întîmplat, după majoritatea autorilor, la 8 rabī' I (20 septembrie) 622. 'Omar este cel care a fixat data mutării la Medina drept început al erei mahomedane. Cantemir are dreptate, cum vom vedea, indicînd ca început al Hegirei data de 15 iulie 622, seara (deci cînd începea 16 iulie), dar aceasta corespunde cu mutarea efectivă, care avusese loc înainte. „Sistemul calendarului fiind deja stabilit printr-un precept coranic, au fost păstrate lunile și s-a lăsat drept primă lună muḥarram, pentru că în cursul ei se reiau afacerile după pelerinaj. Originea erei a fost, deci, fixată, nu chiar în ziua Hegirei, ci în prima zi a lunii muḥarram a anului Hegirei. Această primă

zi cădea într-o vineri și corespundea cu 16 tammūz (iulie) din anul 933 al erei seleucizilor, sau 622 al erei creștine". *Heraclius* (610—641) era, efectiv, în al doisprezecelea an de domnie (B. Carra de Vaux, *EI*, II, 320—321). Informațiile lui Cantemir provin din Sethus Calvisius, *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum* ..., Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1585, p. 601: „Anno mundi 4571, post C[hristum] 622: Mahummed Pseudopropheta haec anno metu inimicorum suorum ex urbe Mecha cogitur profugere, et ab hac fuga ordiuntur suam aeram sive annos Muhammedani ... Incipit autem, ut dixi, haec aera arabum sive anni Hegirae dies 15 iulii vespere occidente sole, iudaeorum more quando inchoatur feria sexta [adică vineri, n.n.]". Puțin mai sus, izvorul celeilalte informații, privitoare la Heraclius: „Heraclius anno imperii duodecimo, indictione decima, cum Pascha celebrasset dies 4 aprilis, sequenti die, feria secunda [adică luni, nn.], vesper eduxit Constantinopoli exercitum contra persas ... Saes dux à Chosroe militatur ...".

79. Tc.: *Hicret-i nebeviye* = Strămutarea Profetului.

80. Războiul la care se referă autorul este acela dintre bizantini și persani din 622—628. În 626, al șaisprezecelea al cîrmuirii sale, Heraclius a reușit să învingă sub zidurile Constantinopolului asediat armatele avaroslavice, cu care erau aliați persanii conduși de regele sasanid Chosroes I (Khosro, 531—579). Data acceptată a morții lui Mahomed este 13 rabī' I, anul 11 al Hegirei, așadar 8 iunie 632, într-o luni (Fr. Buhl, *EI*, III, 702). Data indicată de Cantemir (17 iunie 631) este reproducă după Calvisius.

81. În ce privește data nașterii lui Mahomed autorii ezită între anii 570 și 580. Cantemir urmează tradiția cronicarilor musulmani după care la începutul activității sale profetice Mahomed avea 40 sau 43 de ani la care se adaugă cei „zece ani și ceva” de apostolat la Mecca și alți zece la Medina, ceea ce face plauzibilă vîrsta finală de 60—63 de ani. Autorii moderni consideră însă că la începutul misiunii sale Mahomed avea numai 30 de ani (Fr. Buhl, *art. cit.*, 685).

82. Cantemir a adunat anii propovăduirii la Mecca și la Medina care au totalizat, după izvoarele sale, 23 de ani lunari, perioadă în care a fost alcătuit *Coranul*. De notat însă că la moartea lui Mahomed nu toate capitolele cărții erau scrise, unele fiind numai memorate. Fixarea în scris a „revelațiilor” Profetului a fost făcută de primul calif, Abū Bakr, la îndemnul lui 'Omar (Fr. Buhl, *EI*, II, 1129—1130). — Îndată mai departe autorul afirmă că arhanghelul Gabriel ar fi „deschis pîntecele” lui Mahomed

Înainte de „călătoria” lui cerească. După tradiția islamică acest act aparține arhanghelului *Mihail* care a deschis *pieptul*, iar nu pîntecele Profetului (A.J. Wensinck, *EI*, III, 559).

83. Tc. *Cebra'il Emin* (Gabriel cel credincios) < ar. *Djabrā'il al-Amin*. Arhanghelul Gabriel, numit și *Amin al-wahyī*, „cel cărui i s-a încredințat sarcina revelației” ocupă un loc important în tradiția islamică; în chemarea și inițierea lui Mahomed etc. (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1017–1019).

84. Este vorba de două „locuri sacre”: Stejarul din Mamvri, menționat în *Vechiul Testament* (v. referința în text), venerat în tradițiile mozaică, creștină și islamică; *al-Bait Allāh* = „Casa lui Dumnezeu”, paladiumul Islamului (*Ka'ba*), construcție de formă cubică situată în mijlocul marii moschei din Mecca. Acest lăcaș, cel mai important în cultul islamic, adăpostește piatra neagră (*al-ḥadžjar al-aswad*) „adusă din Rai”, la care se referă arhanghelul Gabriel (A.J. Wensinck, *EI*, II, 622–630). Termenul precedent (*ḥādjī*) desemnează pe credincioșii care au făcut pelerinajul ritual la Mecca (v. cartea a V-a, cap. VI, p. 186 sq.).

85. Reamintim cele arătate în *Studiul introductiv* cu privire la felul în care Cantemir folosește textul *Coranului*: cărturarul, citind din memorie, rareori dă textul și referințele exacte, reușind totuși să comunice esența fiecărui pasaj.

86. *Arș*, pronunția turcă a ar. '*arsh* = tronul lui Dumnezeu (v. *Coran*, II, 256), de formă cubică și atît de mare încît cuprinde cerurile și pămîntul (Cl. Huart, *EI*, II, 1223, s.v. *Kursī*).

87. Textul citat este din sura a XVII-a a *Coranului* (*Călătoria nocturnă*), iar nu din sura *Despre fiii lui Israel*. Cantemir citează textul, dar îl și interpretează („cel mai îndepărtat lăcaș de rugăciune este casa sfîntului Ierusalim”). Această interpretare coincide cu aceea a specialiștilor: „Această moschee foarte îndepărtată ar putea să semnifice simbolic Paradisul, dar ne gîndim mai degrabă la templul din Ierusalim unde s-a văzut strămutat prorocul Muhammed” (D. Masson, *Le Coran*, Paris, 1967, p. 871). Pentru literatura privitoare la „călătoria” lui Mahomed la ceruri v. B. Schricke, *Isrā'*, în *EI*, II, 589–590.

88. Expresie liturgică creștină (slujba „ceasurilor de dimineață”, respectiv mezonoptica, utrenia împreună cu ceasul I etc.) prin care autorul înțelege prima rugăciune rituală din cele cinci pe zi obligatorii pentru orice musulman. Este vorba de rugăciunea *Ḳur'ān al-faḍḍr* menționată anume de *Coran*, XVII, 50 (A.J. Wensinck, *EI*, IV, 100, s.v. *Ṣalāt*).

89. *Burāk*, animal legendar care l-a dus pe Mahomed în „călătoria” lui la cer. În descrierile exegeților musulmani este imaginat drept o iapă cu cap de femeie și coadă de păun. La fel apare în miniaturile persane (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 813).

90. V. în continuare cap. 7 și 8.

91. V. mai departe, cartea a V-a, cap. 6, p. 193 sq. Dar aci trebuia făcută distincția între Templul din Ierusalim și cel din Mecca.

92. *Ibid.*, 194—195.

93. Tc. *Selām aleyküm!* — *Aleyküm es-selām!*

94. *Noe* (ar. *Nūḥ*), dreptul biblic (care a salvat de potop neamul omenesc și animalele uscatului imbarcând cîte o pereche pe arca sa) a intrat în tradiția islamică prin *Coran* și legende ulterioare, ca și fiii săi *Sām*, *Ḥām* și *Yāfith*. Un alt fiu, *Kanaʿān* ar fi dispărut înecat de potop (Bernhard Heller, *EI*, III, 1013—1014).

95. Pronunție turcă populară a ar. *taṣbih*, infinitivul II al verbului cu rădăcina *ṣ-b-h* = a pronunța formula *ṣubḥān Allāh* („Laudă lui Allāh!”), foarte frecventă în *Coran* (Fr. Buhl, *EI*, IV, 515—516 și 719).

96. Formula *Lā ilāhe illā Allāhu* [ve] *Muḥammed resulu'llāhi* < ar. *lā ilāha illā'lāh wa Muḥammād rasulu'llāhi* este mărturisirea credinței musulmane (*shahāda*), prima dintre cele cinci condiții fundamentale ale apartenenței la Islam (B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 268 și A. J. Wensinck, *ibid.*, 719, s.v.: *Tashahhud*).

97. Forma turcă (*Sır kâtibi*) a titlului ar. de *Kâtib al-sirr*, secretar șef, sau particular (F. Krenkov, *EI*, II, 868). Acesta ar fi copiat „mama cîrții” (*Umm al-kitāb*), sau „originalul ceresc” al *Coranului* revelat lui Mahomed.

98. Pronunția turcă (*Levh-i mahfûz*) a ar. *Lawḥ mahfûz* = „tabla bine păzită” care cuprinde, după tradiție și exegeza coranică, „originalul ceresc” al *Coranului* (v. sura LXXXV, 22).

99. Sensul termenului grecesc este de chiup sau poloboc. Vadra, unitate de capacitate folosită și în țările românești avea 12,289 l. sau 10 ocale (N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 171—180).

100. Acest pasaj întărește aprecierea autorului (v. cartea a IV-a, cap. 2, p. 87 și nota 348) că teologia musulmană este mai degrabă apofatică (negativă), decît afirmativă. Incognoscibilă în esența ei, divinității nu

i se potrivesc atributele lumii corporale. Ea poate fi cunoscută numai prin acțiunea sa în lume („mîna atotputerniciei sale”), așa cum în doctrina pa-lamită pot fi cunoscute energiile (necreate), dar nu esența divinității.

101. V. nota 96.

102. Alt exemplu de citare din memorie a *Coranului*. Reamintim că D. Cantemir parafrazează adesea textele citate, sau le adaugă comentarii proprii.

103. În tradiția musulmană intervențiile succesive pentru scăderea numărului rugăciunilor zilnice de la cincizeci la cinci sînt sugerate lui Ma-homed nu de Hristos, ci de Moise (*Mūsā*). De asemenea, numărul inițial este coborît îndată nu la patruzeci, ci la douăzeci și cinci (v. pentru alte detalii A.J. Wensinck, *EI*, IV, 101, s.v. *Ṣalāt*).

104. Scutirea de rugăciunile zilnice a bolnavilor este corect relatată aceste rugăciuni trebuiau completate, totuși, îndată după însănătoșire (*EI*, IV, 101–102).

105. Cantemir combină sensul tc. *budala* = prost, imbecil, cu ar. *budalā* (sing. *badīl*) prin care, în ierarhia hagiografică sufită se înțelege a cincea categorie de „sfinți necunoscuți” prin mijlocirea cărora se obține ploaia la vreme, biruința în războaie etc. (I. Goldziher, *EI*, I, 68–69, s.v. *Abdāl*). Astfel crează el cuvîntul hibrid *budallah* = „nebunii pentru Dumnezeu”, care amintesc de „nebunii pentru Hristos” (rus. *юродивы*) categorie de mistici din creștinismul medieval.

106. V. mai departe, cartea a III-a, partea a II-a, art. 3 a. 71–72.

107. Forma turcă (*Ṣam-i şarif*) a numelui mării moschei a umaiazilor din Damasc (*al-Sha'm al-Sharīf* sau *Djāmi' al-Umawi*) care, însă, n-a fost construită de Mu'āwiya („Amavia, califul sarazin“!), primul calif umaïad (m. 680), ci abia în 708, de către al-Walid ibn 'Abd al-Mālik, al șaselea calif (705–715), prin transformarea unei vechi biserici a sf. Ioan Botezătorul datînd din sec. al III-lea și desăvîrșită de împăratul Theodosie (379–395). În timpul lui Cantemir, moscheea (distrusă de foc în 1893, discutabil restaurată) era, prin decorația ei elegantă, somptuoasă, considerată drept una din minunile lumii (A. J. Wensinck, *EI*, III, 433). Despre coborîrea din cer la Mecca v. și *Incrementa atque decrementa*, c. III, cap. III, n. gg.

108. V. mai departe, cartea a V-a, cap. 6, p. 186 sq.

109. Forma turcă (*sabah namazı*) a denumirii rugăciunii de dimineață *ṣalāt al-faḍḍr* prescrisă de *Coran*, XI, 116.

110. Repetarea erorii semnalată în nota 87.

111. Marea moschee din Mecca (*al-masḍjid al-ḥarām*). Construcția acestui lăcaș, începută încă în anul 8 al Hegirei prin grija lui Mahomed, a continuat pînă în anii 1572—1577 cînd sultanul Selim al II-lea i-a adus însemnate îmbunătățiri și a reconstruit acoperișul moscheii (A.J. Wensinck, *EI*, III, 442—443, s.v.).

112. V. mai sus, nota 61.

113. Acest text nu există în *Coran* (v. într-un sens apropiat VI, 10 și IX, 29, singurele locuri în care se vorbește despre *djihād*, războiul sfînt, sau răspîndirea Islamului cu sabia; cf. D.B. Macdonald, *EI*, I, 1072—1073, s.v.).

114. De la strămutarea lui Mahomed la Medina și pînă la moartea sa au trecut zece, nu nouă ani (Fr. Buhl, *EI*, III, 701—702). Cf. și notele 81 și 139.

115. Din nou referire la cartea *Muhammediye*, v. nota 53.

116. Adevăratul nume al lui Abū *Djahl* era Abu'l Hakām 'Amr ibn Hishām ibn al-Mughīra (Fr. Buhl, *EI*, I, 85).

117. V. mai sus nota 79.

118. Calcul inexact: anul 1719 corespunde cu anul Hegirei 1131/1132 (v. Mihail Guboglu, *Tabele sincronice. Datele Hegirei și datele erei noastre. Cu o introducere în cronologia musulmană*, București, 1955, p. 227).

119. Forma turcă (*Medine-i mülnevvere*) a denumirii arabe *al-Madina al-munawwara*.

120. V. nota 76.

121. *Basmala*, sau *tasmiya*, formulă de invocare a lui Allah la începutul oricărei acțiuni, în introducerea fiecărei sure din *Coran*, sau a cărților. Forma arabă corectă (coruptă în pronunțarea turcă) este: *Bi'smi'llāhi l-raḥmāni'l-raḥimi* = „În numele lui Dumnezeu cel îndurător, cel milostiv“.

122. V. mai sus, nota 96.

123. *Fukahā'* (tc. *fukahā*), cărturari interpreți ai legii în orice probleme ale vieții religioase, politice, juridice sau familiale, care formează im-

preună obiectul științei *fiqh* = jurisprudența (I. Goldziher, *EI*, II, 106—111).

124. Un asemenea pasaj nu există în *Coran*. Unii exegeți au raportat la Abū Djahl pasajele din *Coran*, XVII, 62; XLIV, 43 și XCVI, 6, în care acesta nu este numit.

125. În text *совокупление*, probabil în sensul de întregire, împlinire (luna plină).

126. Despărțirea lunii în două este una din „minunile“ cele mai cunoscute ale lui Mahomed, repetată de biografiile tradiționale, menționată și de autori europeni, ca B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697, s.v. Camar. Litoralul Hedjazului este despărțit printr-un lanț de munți înalți de platourile din interior. N-am putut identifica cei doi munți citați de Cantemir între culmile care înconjoară Mecca.

127. „Miracolele (*mu'djiza*) atribuite Profetului variază după diferitele relațiuni. Unele (frîngerea lumii, lupul vorbind, dintele căzut) sînt povestite și de L. Marracci, în *Prodromus ad Refutationem Alcorani*, pars secunda, p. 17, 32 și în *Refutatio Alcorani* ad suram 3, p. 121 și 131 după Georgius Almacinus, *Historia arabica* I (trei dinți i-ar fi căzut în bătălia de la Oḥod).

128. Nici o indicație în izvoarele noastre despre Zozai și taurul lui.

129. V. mai jos, cartea a VI-a, cap. 36, p. 355.

130. *Coranul* îngăduie căsătoria cu captive. Interdicția la care se referă Cantemir privește numai femeile idolatre (cf. textul citat) și numai înainte de convertirea lor.

131. *Fāṭima*, fiica lui Mahomed din prima căsătorie, soția lui 'Alī. Indecențele atribuite atît lui Mahomed cît și fiicei sale (relatate și de alți autori) provin din afabulații populare preluate de polemica antiislamică.

132. Versurile lui Iuvenal sînt îndreptate contra Mesalinei: *et lassata viris necdum satiata recessit* (identificare făcută la rugămintea noastră de Mihai Nasta). C. Poghiric observă că traducerea este ușor forțată pentru a forma un hexametrul, poate primul în literatura rusă.

133. Tc. *Allah aşkına*.

134. Mahomed a avut următoarele soții: *Khadīdja* (v. nota 64); *Sawda bint Zam'a* (V. Vacca, *EI*, IV, 193—194); *'A'isha bint Abū Bakr*,

soția preferată (M. Seligsohn, *EI*, I, 220—221); *Ḥaḥṣa bint 'Omar* (H. Lammens, *EI*, II, 229); *Zainab bint Khuzayma* (V. Vacca, *EI*, IV, 1267); *Zainab bint Djaḥsh* (*ibid.*); *Umm Salima* (D. S. Margoliouth, *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. XVII, 410); *Djuwayriya* (*ibid.*); *Umm Ḥabiba Ramla bint Abū Ṣufyān* (Fr. Buhl, *EI*, I, 110); *Maimūna*, ultima soție (*idem*, *EI*, III, 153). Numărul soțiilor variază după biografi; astfel L. Marracci, *Vita et gestis ...*, *loc. cit.*, îi atribuie douăzeci și una de soții și patru concubine.

135. Concubinele lui Mahomed au fost: *Ṣafiya bint Ḥuyaiy* (V. Vacca, *EI*, IV, 59—60); *Rayḥāna bint Zaid al-Naḍariya* (*idem*, *EI*, II, 1194) și *Māriya Copta* (Fr. Buhl, *EI*, III, 311—312). În relatarea lui Cantemir rolurile sînt inversate: nu Māriya i-a reproșat Profetului dragostea cu o sclavă, ci Ḥaḥṣa și 'A'isha s-au plîns că sînt neglijate în favoarea unei concubine (Fr. Buhl, *EI*, III, 311—312, s.v.). Același detaliu (e prins cu sclava, promite că o va părăsi, apoi devine sperjur) la L. Marracci, *Refutatio ...*, XLVIII, p. 663.

136. Mahomed n-a murit otrăvit, ci de „febra Medinei“, boală curentă pe vremea sa.

137. V. nota 68. Corect: *Abū Ṭālib*.

138. Este vorba de al-'Abbās b. 'Abd al-Muṭṭalib, unchiul lui Mahomed, negustor din Mecca (m. 652—653), începătorul dinastiei abbasizilor (Fr. Buhl, *EI*, I, 9—10).

139. Data strămutării la Medina (*Hegira*) este 15 iulie 622, iar a morții lui Mahomed 8 iunie 632 (13 rabī' I, h. 11). Așadar, al zecelea an de la Hegiră aproape se încheia. V. și nota 114.

140. V. mai departe, cartea a V-a, cap. 6, p. 186 sq.

141. Tătară: *Mal kōp algan djok* = „Bogăție multă, [dar] nimeni care s-o ia“.

142. V. mai sus, p. 26. De menționat că Mahomed a fost rănit în lupta cu meccanii de la Oḥod, în h. 3 (Fr. Buhl, *EI*, III, 1038). Ortografia corectă a denumirii „mantia sfîntă“ este *ḥirka-i šerif*. Cf. și *Incrementa atque decrementa*, III, 3, nn.

143. *Ramaḍān*, numele celei de-a noua luni a calendarului musulman și a postului anual (v. mai departe, cartea a V-a, cap. 5, p. 180).

144. Livra (lat. *libra*) = funtul (lat. *pondus*) echivalent, după țară, cu 450—550 g.

145. Tc. *sahtiyan* = marochin.

145 a. Tc. *hinta*.

146. '*Alam*, steag (ar.); Mahomed avea un steag propriu de culoare neagră numit '*uḡāb*, adoptat ulterior de abbasizi. Steagul umaiazilor era alb, al alizilor verde. Ele erau folosite nu numai la război, dar și în unele ceremonii religioase. — *Sancaḡ-ı şerif* = steagul nobil (tc.) sau steagul Profetului, păstrat la Constantinopol. Lung de 4 m, are în vîrf un glob de argint în care se păstrează un *Coran* scris, după tradiție, de califul 'Othmān. El este înfășurat în 40 de bucăți de tafta cuprinzînd alte relicve islamice (un alt *Coran* scris de 'Omar și o cheie de argint a orașului Mecca), iar totul în mătase verde. A fost adus din Egipt după cucerirea acestei țări de sultanul Selim I în 1517 (*EI*, I, 252; Cl. Huart, *ibid.*, IV, 156).

147. Acest capitol urma să figureze în lucrarea *Despre guvernarea otomană* care, fie n-a fost scrisă, fie s-a pierdut.

148. Referință, ca și mai sus, la cartea despre guvernarea otomană.

149. Două exemplare din *Coran* sînt păstrate în faldurile „steagului sfînt” (v. nota 146), dar nici unul scris de Abū Bakr.

150. Informație exactă: „steagul sfînt” n-a fost luat de Ioan Sobieski la 12 octombrie 1683, cînd a salvat Viena asediată de turci; Kara Mustafa Pașa (mare vizir de tristă memorie, 1676—1683, decapitat la Belgrad din porunca sultanului Mehmed al IV-lea) reușise să salveze stindardul refugiindu-se la Esztergom (Strigoni), în Ungaria. V. *Incrementa atque decrementa...*, IV, 1,78.

151. V. nota 73.

152. *Amir* = emir, șef, căpitan, înalt titlu în ierarhia musulmană. Existau: *amir ākhōr* sau mare comis, *amir dād* sau ministru al justiției și *amir al-ḡadjdj* = șef al caravanei de pelerini la Mecca. Acest titlu a fost purtat mai întîi de Abū Bakr, de unde afirmația că asemenea emiri sînt urmași ai Profetului (*EI*, I, 334).

153. *Shaykh* (ar.) = bătrîn, venerabil, bărbat de peste 50 de ani (titlu purtat de șefii de triburi și de unii mari dregători). Traducerea „preferați” nu este exactă (A. Cour, *EI*, IV, 284—285).

154. Tc. *ciğer yeri peygamber*. Cf. și nota 73.

155. V. notele 63, 68, 69 și G. Levi della Vida, *EI*, III, 1077—1078.

156. Ar. shari'a, tc. şeri'at, legea canonică musulmană, ansamblul poruncilor lui Dumnezeu, „calea cea dreaptă”. Cp. *Coran*, XLII, 11; XLV, 17 etc. Ea cuprinde dreptul de succesiune, dreptul penal, prescripțiile divine privind acțiunile permise și cele interzise (J. Schacht, *EI*, IV, 331—336).

157. V. cartea a II-a, cap. 1, p. 37 sq.

158. Curioasă inadvertență: Ali n-a fost asasinat de Abū Bakr (care murise în 634), ci de 'Abd al Raḥmān b. Muldjam al-Şārimī, la 24 ianuarie 661, ca răzbunare pentru rudeniile ucise în bătălia de la Nahrawān, din anul 658, între alizi și kharidjiți. — Djāmi' (mai exact al-masdjid al-djāmi', tc. camī) înseamnă moschee mare, în care credincioșii se adună pentru slujba de vineri (*EI*, I, 1040).

159. V. cartea a V-a, cap. 19, p. 316: *Despre ereziile religiei muhamedane în general*.

160. Dhu'l-Faḥār (ar.), sabia lui Mahomed, pe care acesta a luat-o de la un necredincios în bătălia de la Badr (624). Armă cu două tăişuri, după unii autori cu două vîrfuri, era vestită pentru calitățile ei deosebite. De la Mahomed a trecut la Ali, apoi în posesia califilor abbasizi (E. Mittwoch, *EI*, I, 985).

161. Este vorba despre bătălia dintre arabi și bizantini de la Yarmuk (636) care a permis celor dintii cucerirea Siriei.

162. Baṣra (Bassora), oraș comercial în Irak, la 420 km sud-est de Bagdad, pe Shaṭṭ' al-'Arab (estuarul format la confluența fluviilor Tigru și Eufrat), întemeiat în anii 637 sau 638 din ordinul califului 'Omar. Anterior fusese aci o fortăreață bizantină, cucerită de arabi în 634.

163. Edessa (azi Urfa), oraș străvechi în Turcia de azi, întemeiat pe o așezare mai veche de Seleukos I în epoca elenistică, fost sub dominație partă, romană, bizantină, persană, cucerit de arabi în 641.

164. Dara (Daras), cetate pe frontiera bizantino-persană, cucerită de arabi odată cu Edessa.

165. Ierusalimul (al-Ḳuds) a fost cucerit de arabi în 637 sau 638, cînd generalul Abū 'Ubayda l-a chemat pe 'Omar să ia în stăpînire orașul, pe care locuitorii nu voiau să-l predea decît califului (Fr. Buhl, *EI*, II, 1161).

166. „Templul muhammedan” este al-Masdjid al-aḥṣa, marea moschee clădită pe ruinele templului din Ierusalim. Este „lăcașul cel mai îndepărtat” amintit în *Coran*, XVII, 1. Pe stîncă sacră unde fusese cîndva templul

lui Solomon, califul 'Omar a clădit mai întâi un lăcaș de rugăciune (moscheea lui 'Omar). Înconjurată de o amplă tradiție legendară mult îmbogățită de musulmani, stînca a devenit, sub 'Abd al-Malik ibn Marwān, centru de pelerinaj prin clădirea „Domului stîncii” (*Ḳubbat al Ṣakhra*), în anii 688–691 (A. J. Wensinck, *EI*, III, 442; J. Walker, *EI*, II, 1152–1155).

167. 'Omar a fost ucis, din răzbunare, de Abū Lu'lu'a, sclavul lui al-Mughira b. Shu'ba, guvernator al Basrei. După unii exegeți, asasinul a fost doar instrumentul rivalilor politici ai lui 'Omar (G. Levi della Villa, *EI*, III, 1052). Informațiile lui Cantemir se cuvin, deci, modificate astfel: sclavul nu era al lui, și nu ucisese instigat de persani. Istoricul citat (*Zakuti*) este, foarte probabil, evreul portughez Abraham Zacutus Lusitanus (m. 1642, v. *Jewish Encyclopaedia*, s.v.), cunoscut de autorii arabi drept Zākūtūlū Tișanu (informație comunicată de colegul Ion Matei). Cantemir își luase însă referința de la Calvisius, care mai citează pe Zakutius în *Opus chronologicum*, ed. 1685, p. 663.

168. 'Othmān, al treilea calif (h. 23–35 = 644–655). În timpul lui Islamul a anexat regiuni întinse ale Imperiului sasanid, în Armenia, Africa de nord, Nubia și Asia Mică. Cîrmuirea lui autoritară și arbitrară i-a adus pieirea (asasinat în iunie 656). Moartea lui 'Othmān a inaugurat o perioadă de conflicte interne, care au dus la schisma Islamului între șiiți (partizani ai lui 'Alī) și sunniți. — *Mu'āwiya* a fost primul calif umaiad. Bun strateg, el a contribuit în timpul lui 'Othmān la cuceririle arabe. În ce privește „cetatea” cucerită (Constantia), Cantemir face o confuzie: dacă este vorba de Constantina din Algeria, acest oraș nu a fost cucerit decît spre sfîrșitul sec. al VII-lea; mai probabil, Cantemir s-a referit la Cezareea, oraș ocupat de Mu'āwiya (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1077–1080; H. Lammens, *ibid.*, 659–663).

169. V. nota 73 și I. Goldziher, *EI*, I, 484–485, cu amplă bibliografie privind pe primii patru califi.

170. Tc. *ocak* = vatră, cămin.

171. Tc. *hüccet*.

172. V. nota 153. Șeicul cu ce mai înalt titlu, suprem pontif al Islamului, era de fapt muftiul din Constantinopol, *shaykh al-Islām*. Cantemir se referă probabil la demnitatea de *sharīf* al Meccăi, guvernator al orașului începînd din 960 (înstituirea șarifatului), care se bucura, în calitate de

descendent al familiei Profetului și paznic al „Locurilor sfinte” ale Islamului, de un respect deosebit (C. von Arendonk, *EI*, IV, 336—341).

173. Tc. *tehnîye*.

174. *Kapuçı başı*, demnitate otomană, șef al străjilor seraiului sultanului, în număr de 50 pentru fiecare poartă. Erau deopotrivă folosiți pentru trimiterea de mesaje sau invitații persoanelor notabile din țară sau străinătate (Fr. Babinger, *EI*, II, 769).

175. Tc. *hil'at*, veșmînt descris pe larg în *Incrementa atque decrementa*, III, 3, ii: „Haină colorată, împodobită cu o bandă de aur sau argint pe margini, pe care împăratul o dă ca semn de cinstire vizirilor, pașilor sau altor persoane însemnate, sau, pentru a le răsplăti vreun serviciu neobișnuit, sau chiar pentru vreo veste bună. Sînt trei feluri de *halat* [...]; în mod obișnuit este numit *caftan*”.

176. Mustafa al II-lea (6 februarie 1695—21 august 1703), al douăzeci și doilea sultan otoman. Cantemir descrie domnia acestuia în *Incrementa...*, IV, 4.

177. Tc. *şeyh efendi*; pers. *pādīshāh* sau tc. *padişah-i âl-i osman*, titlu al sultanilor, începînd de la sfîrșitul sec. al XV-lea (Fr. Babinger, *EI*, III 1086); tc. *vekil-i şeriat-i Muhammedî*.

178. V. nota 152.

179. *Al-Kor'ân*, cartea sacră a musulmanilor = citire, recitare, declamare. Unii autori — urmași și de Cantemir — pronunțau *Qur'ân*. După credința mahomedană, această carte este doar copia unui arhetip păstrat în cer. Ea are 114 capitole sau surate redactate fie la Mecca, fie la Medina. *Coranul* însuși, după tradiția islamică, reprezintă o confirmare a *Torei* și a *Evangeliei*, considerate deopotrivă drept cărți revelate; iată de ce atît evreii cît și creștinii sînt considerați drept „oameni ai Cărții” (*ah al-kitāb*). V. Fr. Buhl, *EI*, II, 1124—1139, s.v.

180. *Furqân* = distincție, separare, revelare, mîntuire. Cf. *Coran*, XXV, 1, acest termen se referă la cartea sacră, de aceea pentru exegeți el este sinonim cu *Coranul* însuși (A.J. Wensinck, *EI*, II, 127).

181. Nici un pasaj din *Coran*, XVI, din care citează îndată autorul nu a fost menționat mai înainte.

182. Forma turcă (*Kelāmullah*) a expresiei arabe *Kalām Allāh* = Cuvîntul lui Dumnezeu, sinonim cu *Coranul*, sinonimie întemeiată pe

cap. VII, 141 și XLVIII, 15 ale Cărții (v. pentru detalii D.B. Macdonald, *EI*, II, 712—717).

183. Cuvîntul *Ḳor'ân* scris cu semnul hamza poate fi sau „un infinitiv avînd sensul de participiu pasiv, sau un adjectiv calificativ derivat de la *ḵara'a* = a aduna (Fr. Buhl, *EI*, II, 1124). De aci sensul de „Carte a adunării, a comunității”, la care se referă Cantemir. Dar *ḵara'a* înseamnă și „a citi, a recita” (Allah își începea revelațiile prin porunca: *ḵur'*! = citește!).

184. V. nota 67.

185. *Isa Mesih*, pronunțare turcă a ar. *'Isā Masiḥ*, forma arabă din *Coran* a numelui lui Iisus Mesia (II, 136; IV, 45 etc.). Expresia „Iisus fiul Mariei” apare în carte de treisprezece ori. Trei surate (III, V și XIX) se referă în mod special la tradiția creștină. Iisus apare în *Coran* drept un profet deosebit, ultimul înainte de venirea lui Mahomed. Textele referitoare la Iisus sînt influențe ale *Evangheliilor* canonice, dar și a unor apocriefe ca aceea a lui Toma (D.B. Macdonald, *EI*, II, 558—560 și nota 67).

186. *Zubur* înseamnă în *Coran* (XXVI, 196; III, 181 etc.) „scrieri revelate” și „cărți cerești” în general. La singular cuvîntul este folosit de Mahomed pentru a desemna *Psaltirea* lui David (IV, 161; XVII, 57; XXI, 105). Cartea pare să fi fost cunoscută de scriitorii arabi încă înainte de Mahomed (J. Horovitz, *EI*, IV, 1250—1251).

187. V. cartea I, cap. 2, p. 6.

188. V. cartea a IV-a, cap. 14, p. 133 sq.

189. Afirmarea lui Cantemir (v. și mai sus, paragraful *Psaltirea*) este prea categorică și chiar ea generează contradicția semnalată îndată (nestatornicia lui Mahomed care acceptă totuși că și nemahomedanii se pot mîntui). În realitate, recunoscînd caracterul sacru al *Torei* și *Evangheliilor* și manifestînd simpatie pentru „oamenii Cărții”, Mahomed nu putea aboli „rînduielile și legile aceloră”.

190. Interpreți moderni ai *Coranului* afirmă chiar că Islamul a acceptat o serie de dogme creștine. V. în acest sens Émile Dermenghem, *La vie de Mahomet*, Paris, 1929, p. 124 sq.

191. Cum arată îndată autorul, aceste intervale corespund cu anii de la „chemarea” lui Mahomed și sfîrșitul vieții lui. În ce privește redactarea *Coranului* (fixarea în scris a cuprinsului său — transmis pe cale orală — din ordinul califului 'Othmān), ea a durat tot 23 de ani (de la moartea lui Mahomed, 632, pînă la aceea a lui 'Othmān, 655).

192. Tc. *hadis-i şerif* < ar. *ḥadīth shariḥ*, tradiția privind actele sau spusurile Profetului și, în general, orice comunicare religioasă sau profană. Aceste elemente ale tradiției doctrinare islamice au fost culese îndată după moartea lui Mahomed și clasate în culegeri tematice intitulate *muşannaf*, adică redactare (Th.W. Juynboll, *EI*, II, 201–206). Cantemir explică acest cuvânt și în *Incrementa atque decrementa...*, c. III, 2, n. 20.

193. Tc. *ayat-i kerime* < ar. *āya*, pl. *āyāt* = semne miraculoase, versete ale *Coranului*.

194. Autorul tratează probleme care au pasionat timp de secole pe exegeții *Coranului*, pe filologi sau specialiști în doctrina islamică. Despre imperfecțiunile Cărții, v. Fr. Buhl, *EI*, II, 1134. Aceste imperfecțiuni se datorează neglijenței copiștilor, rezistenței celor ce știau *Coranul* pe de rost și n-au vrut să se corecteze potrivit textului stabilit de 'Othmān, dificultăților scrierii arabe care nu are deloc vocale scurte și numai câteva vocale lungi.

195. Despre numărul cuvintelor (12000 sau numai 3000) nu se face în *Coran* nici o mențiune. Autorul are însă dreptate citind opinii după care la textul *Coranului* pot fi adăugate și cuvinte din tradiție (*ḥadīth*); unele hadisuri (*ḥudsi*, sau *ilāhi*) se bucură de același respect ca și cuvintele Cărții însăși.

196. Nici această declarație a Profetului nu figurează în *Coran*.

197. Ambele afirmații (limba *Coranului* nu poate fi vorbită; nici un verset sau cuvânt nu poate fi înțeles perfect) sînt exagerate. Autorul însuși recunoaște că apelul la exegeți se face doar pentru pasajele obscure.

198. De remarcat că titlul capitolului nu are nici un raport cu textul. Despre cartea *Muhammediye* autorul tratase mai înainte (v. nota 53).

199. Relatarea acestui concurs al cugetării și talentului literar asemănător faimoaselor întreceri din antichitatea greacă de la Olympia, la care autorul se și referă în continuare, asociază mai multe elemente: în perioada preislamică aparatul cultului păgîn comporta niște stâlpi de piatră, locuri sacre ale căror funcțiuni nu sînt bine cunoscute, dar a căror lapidare de către pelerini a intrat în ritualul hagiaticului la Mecca (*EI*, I, 231 și Fr. Buhl, *ibid.*, 1041). Rolul lor „în biografia Profetului și în istoria originii Islamului este mai bine cunoscut. Acolo [este vorba de stîlpul de la Akaba] a avut Mahomed întîlnirile sale secrete cu cîțiva medinezi după ce doctrina sa eșuase la Mecca. Șase persoane au îmbrățișat mai întîi Islamul, apoi alți doisprezece i-au adus omagiu, fără însă ca prin aceasta să se angajeze

să-l protejeze efectiv pe Profet. Biografii numesc aceasta « omagiul femeilor » (*baī'at al-nisā'*), sau « prima Akaba », pentru a o deosebi de « a doua Akaba » din anul următor, cînd 70 de medinezi au jurat să-l apere pe Mahomed, la nevoie și cu sabia (*baī'at al-ḥarb*). Ulterior a fost înălțată o moschee în vecinătatea coloanei de piatră menționată mai sus, numită « Moscheea omagiului », în amintirea evenimentului mondial care avusese loc acolo" (*EI*, I, 231). Pe de altă parte se cuvine menționat că termenul '*arūd*', „coloana“ unei poezii (ultimul picior al primului hemistih, așadar mijlocul, miezul versului) înseamnă, în sens propriu, stîlpul central al cortului (Weil, în *EI*, I, 469). Să reținem, de asemenea, observația lui A.S. Tritton (*EI*, IV, 388) că „locuitorii Medinei treceau drept cei mai buni dintre acești poeți [orășeni, *n.n.*]. Evreii și creștinii erau poeți și, adesea, versurile lor nu se pot deosebi de acelea ale păgînilor. Reședințele micilor principii arabi — în special Hîra — erau centre de activitate poetică. Acolo veneau beduinii dornici să tragă ceva folos de la patronii literaturii. Ei se întâlneau de asemenea la numeroase bîlciuri unde aveau loc concursuri între poeții rivali“. Aceste detalii ne apropie de relatarea lui Cantemir al cărei izvor (vag indicat prin „o carte a istoriilor adunate în zilele lui Muhammed“ care circula la turci) rămîne de identificat.

200. Tc. *nazire* = imitație, pastișă.

201. Tc. *ḫīr* < pers. *ḫīr* = bătrîn, în ierarhia sufită un fel de duhovnic, îndrumător spiritual care avea dreptul să introducă în această tagmă mistică un *murīd* (novice). Folosirea acestui termen pentru o instituție preislamică este, firește, anacronică.

202. Tc. *sure* < ar. *sūra*. Evident, Mahomed nu putea atîrna pe stîlp primele două sure ale *Coranului*, deoarece prima sură este o alcătuire postumă Profetului, scrisă pentru a servi drept introducere cărții, iar ordinea capitolelor în forma actuală a fost stabilită abia în versiunea califului 'Othmān.

203. Tc. *nazm* < ar. *nadh̄m*. Mahomed și-a provocat în repetate rînduri adversarii să creeze sure asemănătoare celor din *Coran* (II, 21; X, 39; XI, 16), dar aceștia nu au reușit; *Coranul* reprezintă „o nouă formă literară care n-a putut dobîndi decît o influență indirectă asupra dezvoltării literare ulterioare, pentru că ea a apărut cu pretenția de a avea o origine divină și astfel excludea orice încercare publică de imitație“ (C. Brockelmann, *EI*, I, 411).

204. Tc. *neshī* < ar. *nash̄hī*, caligrafie arabă folosită în Imperiul otoman pentru scrierea cărților religioase și literare.

205. Tc. *talik* < pers. *ta'lik*, caligrafie arabă în care rîndurile sînt înclinate dinspre dreapta-sus spre stînga-jos, sub influența vechii scrieri naționale persane *pehlevi*. De aci afirmația autorului că 'Alī ar fi transcris un *Coran* în scriere *talik* (care s-a impus, de fapt, abia din secolul al XIII-lea și în special pentru cărți de versuri). Este însă adevărat că manuscrisele *Coranului* (în arabă cu traducere persană interlineară) erau copiate în caligrafie *talik* (B. Moritz, *EI*, I, 398–399).

206. V. cartea a VI-a, cap. 19, p. 316 sq.

207. Tc. *hayır üş-şerr min Allah* < ar. *khayr wa sharr min Allāh*.

208. V. cartea a IV-a, cap. 5, p. 97 sq.

209. V. cartea a IV-a, cap. 14, p. 133 sq.

210. Rezumatul învățăturii *Coranului* expus în acest capitol este, în liniile sale mari, exact. Expunerile moderne, introducerile la traducерile *Coranului* sau în doctrina Islamului sînt întru totul asemănătoare. Cf. *Studiul introductiv*, p. XXXVII–XL.

211. Teza că *Evangheliile* ar fi fost intenționat corupte de creștini pentru a înlătura pasajele care anunțau venirea lui Mahomed a făcut parte din arsenalul apologetic musulman clasic. Deși ideile creștine au pătruns în numeroase locuri din *Coran*, ca și în tradiția doctrinară islamică, învățații musulmani au dat *Noului Testament* interpretări proprii, uneori false. *Evangheliile* sînt totuși considerate de mahomedani drept cărți sacre și se bucurau de respect în special în rîndurile poporului turc (B. Carra de Vaux, *EI*, II, 534–536; L. Marracci, *Prodromus ad Refutationem Alcorani*, pars prima, p. 6 sq.).

212. Citat inexistent în Platon, luat probabil dintr-o sursă secundară necritică.

213. Ne aflăm din nou în fața izvorului intermediar care atribuie enormități lui Porphyrius (v. nota 47). Fragmentele reunite de Harnack nu cuprind, firește, asemenea aprecieri, greu de acceptat cu atît mai mult cu cît „acreala lui Porphyrius se înăsprește cînd vorbește de sf. Pavel” (P. de Labriolle, *La réaction païenne*, p. 256, 258; dar despre „grosolănia” creștinismului, βαρβαρον τόλμημα, o „încercare barbară” de a înlătura civilizația, *ibid.*, p. 287).

214. Biografia lui Mahomed în versiunea ei legendară cuprinde două întîlniri ale Profetului cu călugări creștini: 1. La doisprezece ani, cînd însoțea pe unchiul său Abū Tālib la Basra, întîlnirea cu Sergius Bahīrā (<aram. *behīrā* = alesul), care recunoaște în el pe viitorul profet; 2. La douăzeci

și patru de ani, în Siria, întâlnirea cu un călugăr Nestor care, de asemenea îl recunoaște drept trimis al lui Dumnezeu. Aceste legende, care dezvoltă faptul desigur real al contactelor lui Mahomed cu cercuri nestoriene, sînt relatate atît de autori arabi, cît și de cronicari bizantini ca Theophanes sau Sphrantzes (cf. și nota 62). V. date ample la A.J. Wensinck, *EI*, I, 589. Autori ca Ludovico Marracci, *De Alcorano*, III, p. 35, credeau că „*monachum quemdam, Sergium nomine, Alcoranum scripsisse, vel in illo scribendo Mahumetum adiuvisse. Sed quis fuerit iste Sergius, non omnes conveniunt*”. Cf. același *Prodromi ad refutationem Alcorani*, pars prima, p. 42—43.

215. *Maḩira* pare să fie o lectură greșită pentru *Baḩirā* (v. nota precedentă și L. Marracci, *op. cit.*, p. 36—37); Salmān al-Fārisī (*Salman Persianul*), personaj semi-legendar, ar fi fost unul din primii „tovarăși” ai Profetului și reprezintă prototipul persanilor convertiți la Islam. Sclav răscumpărat, a devenit adeptul lui Mahomed după o îndelungată căutare a adevărului (G. Levi della Vida, *EI*, IV, 120—121); *Abdullah din Persia* este negreșit ‘Abd Allāh b. Khāzim al-Sulamī, unul din tovarășii Profetului și guvernator al Khorasanului (M. Seligsohn, *EI*, I, 26); nu l-am identificat pe *Salom Iudeul*.

216. Referința exactă nu este la sura XCV (*Curmalul*), ci la a VI-a (*Albinele*); textul nu este corect citat, ci parafrizat, poate printr-un intermediar. *Coranul*, XVI, 103, sună: „Știu că ei spun: «Nu l-a învățat decît un muritor!», dar cel la care se gîndesc vorbește o limbă străină (ar. ‘*ad-jamī* = barbar), în timp ce aceasta este o arabă limpede”; Cantemir (sau izvorul său) dă termenului arab „barbar” sensul turcesc (*acem* = persan, dar și ageamiu, neînvățat).

217. *Abū Bakr*, socrul lui Mahomed (prin căsătoria Aîșei), primul calif (v. nota 63). Relațiunea — fantezistă — privind geneza *Coranului* a fost construită pe un singur fapt real: Abū Bakr a pregătit prima redactare a Cărții, după moartea Profetului. În ce privește raporturile reale dintre el și Mahomed, iată avizul unui specialist modern: „Abū Bakr nu reprezenta sub nici un raport idei și principii noi; el urma în mod absolut vederile lui Mahomed și persevera în tot ceea ce prietenul său poruncise sau indicase” (Fr. Buhl, *EI*, I, 83).

218. V. nota 192.

219. „După o informație a lui Ibn al-Athīr (ed. Tornberg, III, 86), cele patru redactări menționate mai sus au fost adoptate fiecare într-o regiune deosebită: aceea a lui Ubaiy la Damasc, a lui Miḩdād la ḩoms,

a lui Ibn Mas'ūd la Kūfa și a lui al-Ash'arī la Basra" (Fr. Buhl, *EI*, II, 1131).

220. V. cartea a VI-a, cap. 19, p. 318 sq.

221. Tc. *farz* < ar. *farḍ* = „prescripții riguros obligatorii, a căror nerespectare este pedepsită, a căror păzire este, dimpotrivă, răsplătită” (Th. W. Juynboll, *EI*, II, 65–66). Toate sensurile citate de Cantemir sînt luate din *Lexiconul* lui Meninski, p. 3499, s.v. faerz: *secare, incidere, in crenam aut foramen uti lignum igniarium quod zend dicitur; definire, sancire, imperare, necessario observandum; de Deo: dare definitum quid, per lege aut debito; pl.: incisura; pec. igniarii zend dicti qua parte extunditur ignis, et crena in cornu arcus, cui cornu inhaeret; item sanctio, statutum; quod impositum et imperatum est a Deo estque hoc necessariae observantiae; canon, stipendium, clypeus, sagitta non alata qualibus aleatores ludunt; praestantis dactyli genus, peculiare Arabiae felicis parti, quae Oman dicitur; debitum ex praecepto divino, aut lege omnino observanda sub peccato mortali, ad differentiam sūnnet quae citra peccatum mortale, aut non observatur, q. nostrum consilium evangelicum.*

222. Tc. *sūnnet* < ar. *sunnat* = „obicei, manieră de comportare, precept”. Prin acest termen se înțelege mai ales „obiceiul lui Mahomed”, obicei a cărui respectare înseamnă o „imitare” a Profetului (A. J. Wensinck, *EI*, II, 581–583). Sensurile provin din Meninski, *op. cit.*, p. 2682, s.v. *sūnnet*: *natura, indoles, via, institutum, mos vivendi, lex; pec. exemplum dictorum factorumque Mahometis, quae sectatoribus ipsius a Corano secundaria lex est; et genus dactylorum Medinensium; forma, vel superficies, frons, vultus et tormentus; poena, lex et institutum Prophetiae quasi (absque comparatione) consilium evangelicum, praescriptum, regula et vulgo circumcisio.*

223. Tc. *farz deḡil, sūnnettür.*

224. *François Mesgnien (Meninski)*, orientalist francez (1623–1698), interpret al guvernului polonez la Constantinopol, apoi al celui austriac, autorul dicționarului citat în text, operă fundamentală a lexicografiei turce, arabe și persane.

225. *Hrism*, *hrismos* < gr. *χρῖσμός* = prorocie.

226. Titlu adăugat de noi după *Sumar*.

227. Tc. *Esrâr-ı cefr-i rûmûz*. Cantemir se referă la *Djafir*, carte din tradiția esoterică *šiită*, cuprinzînd descrierea evoluției religioase și politice a lumii pînă la sfîrșitul acesteia. Ea ar fi fost o interpretare secretă a Co-

ranului întocmită de însuși Ali, iar după alți autori o alcătuire a celui de-al șaselea imam, Dja'far ibn Muḥammed al Ṣādiq (m. în 168/784–785), scrisă pe o piele de ied sau miel înțărcat (djafr). Alte cărți asemănătoare ar fi fost Djāmi'a și Mashaf Fāṭima (B. Macdonald, *EI*, I, 1022–1023). Pentru Ibn Khaldūn „astăzi această știință se numește *sīmiyā*, sau magia literală... Este un subiect inepuizabil, care pune numeroase probleme [...]. Specialiștii nu sînt de acord asupra puterii magice a literelor [...]. Nu e o problemă științifică sau de domeniul raționamentului” (*Discours sur l'histoire universelle, al-Muqaddimat*, trad. Vincent Monteil, t. III, Beyrouth, 1968, p. 1103 sq.). Încercările noastre de a da de urma izvorului lui Cantemir s-au dovedit infructuoase. Este cert că el a avut în mînă un asemenea text, care, cum vom vedea, circula în Istanbulul timpului său.

228. Ḥasan, fiul mai mare al lui 'Alī și al Fatimei, nepotul iubit al lui Mahomed (n. H.3/4, m. H. 49). Senzual, risipitor, puțin preocupat de răspunderile sale de calif de Bagdad, a renunțat contra unor avantaje la această demnitate. Moartea sa, datorită probabil exceselor, a fost pusă de scriitorii šiīți pe seama umaiazilor, pentru a face din Hasan un „martir”. Ḥusain, fratele său (n. H. 4/5, m. 61/680), lipsit de personalitate, a pierit într-o luptă cu un detașament al califului umaiad Yazid, la Karbala, fiind de asemenea trecut în rîndul martirilor de către šiīți.

229. Tc. *hoca* < pers. *khwādja*, ar. *khuwādjā* = apelativ rezervat persoanelor laice (domnul, jupînul), apoi dascăl, preceptor, diac.

230. Aci în sens de abdomen (inimă), sediul sufletului și al minții în antropologia medievală.

231. Tc. *ibn-i Yakub*, numit mai departe *Akīb*.

232. Cuvîntul *ifani* (?) ne sugerează fie '*Affān* (califul 'Othmān ibn 'Affān), deci „fiii lui Othman”, fie tc. *ihvan* < ar. *ikhwān* = frații, prietenii, tovarășii. În ambele cazuri referința lui Cantemir ne trimite la secta šiīță a ismailienilor sau septimamienilor (*sab'iya*) care limita la șapte numărul imamilor vizibili (la cei mai vechi šiīți, imam = calif, R. Strothmann, *EI*, II, 682). Secta își are obîrșia în actul lui Dja'far al Ṣādiq, al șaselea imam, care, c. 762, a depozat de acest titlu pe fiul său Ismail, pentru păcatul beției. Deși Ismail muri înaintea tatălui său, o parte din šiīți au vrut să vadă în el ultimul imam legitim, a cărui demnitate s-ar fi perpetuat apoi într-o serie de *imami ascunși*, pînă ce va apare ultimul, un fel de Mesia (Mahdī) care va impune lumii concepțiile ismailiene. Această mișcare politică ce se revendica nu numai de la Ismail, dar și de la alți

frați ai lui, și căreia i s-a opus apoi secta duodecimamienilor (*ithnā 'ashariya*, devenită doctrină de stat în Persia), susținând o serie de doisprezece imami vizibili, pînă la Muḥammed al-Mahdī care va reapare la Judecata din urmă — a generat o doctrină esoterică puternic influențată de gnoza neoplatonică. În cazul septimamienilor o ierarhie complicată de profeți, „tăcuți”, „mărturii” (*ḥudjdja*) care desemnează pe imamul epocii — personaje în număr de șapte sau doisprezece derivînd unii din alții conform teoriei gnostice a emanațiilor. Afilierea la această sectă este obiectul unei inițieri influențată de speculațiile neoplatonice, misterele parse și esoterismul creștin. Membrii unei ligi ultrașuite, probabil ismailiene, din sec. al X-lea, se numeau *ikhwān al-ṣafā'* = „frații puri” care aveau o doctrină sincretistă (toate religiile au ca scop revenirea sufletelor la Dumnezeu, din care emană). Pentru tot ce precede, a se vedea, în *EI*, articolele lui T. J. de Boer, II, 487—488; Cl. Huart, II, 599—600; R. Strothmann, II, 682—683; același, IV, 24—26.

233. Cei șapte califi (a căror „anunțare” de către cele șapte planete sugerează corespondența gnostică dintre microcosm și macrocosm) sînt dintre cei 14 ai dinastiei umaiade, de la Mu'āwiya I (660—680), pînă la Marwān II (744—750); ceilalți doisprezece (aceeași corespondență cu cele douăsprezece luni) sînt califi abasizi, descendenți din unchiul Profetului, începînd cu 'Abbās al Ṣaffāh (750—754); pe ultimul, Muḥammed, nu-l putem identifica în seria celor 37 de califi ai acestei dinastii. Cf. K. V. Zetterstéen, *EI*, I, 14—15. S-ar putea însă ca aci să fie o referință duodecimamiană precisă, după cum ne sugerează acest pasaj din Ibn Kḥaldūn: „Inamiiții extremiști, și în special duodecimamienii [...], cred că al doisprezecelea imam al lor, Muḥammad ibn al-Ḥasan al 'Askari, pe care îl numesc Mahdī, a intrat în subterana familiei sale la al-Ḥilla și a fost «tănuț» acolo timpul cît se închisese cu mama lui. El ar fi rămas acolo, «ascuns», va ieși la sfîrșitul vremilor și va face să domnească dreptatea pe pămînt” (*Discours sur l'histoire universelle, trad. cit.*, t. I, Beyrouth, 1967, p. 391). Despre Mahdī v. nota precedentă.

234. *Dukeli* (?) are asonanțe cu *Dūḫlāt*, numele unui trib mongol < *Dūḫlān*, fratele unui strămoș al lui Ginghiz-han. Deși istoria lui — consemnată de istoriografia arabă — aparține secolelor XIII—XVI, faptul că acest trib și ramificațiile lui și-a întins dominația asupra unei mari părți din Asia Centrală (numele *Dū'āt* < *Dūḫlāt* a fost perpetuat printr-o importantă ramură kirghiză), ca și concepția musulmană că primii stăpîni ai lumii au fost triburile nomade care au creat apoi cetățile și civilizația sedentarelor (v. Ibn Kḥaldūn, *loc. cit.*, p. 245) ar putea îndreptăți ipoteza

acestei proveniențe pentru *dukcliii* lui Cantemir. V. și W. Barthold, *EI*, I, 1112—1114.

235. V. despre aceste personaje, popoare și evenimente, cartea a III-a, partea a II-a, art. 1—6, p. 64—75.

236. Ceea ce urmează pare să fie citat textual din *Esrâr-ı cefr-i rümûz* (v. nota 227), lucrare pe care Cantemir o numește mai jos *Apocalipsul lui Muhammed*. Rezultă că autorul a avut la îndemână această carte, ceea ce și explică detaliile pe care le dă. Textul, care trebuie examinat de un specialist în literatura divinatorie islamică (așa numita „magie literală”), face parte dintr-o serie de scrieri răspindite în timpul lui Cantemir în cercurile cărturarilor turci. Știința secretelor literelor (*sîmiyâ* < gr. σήμεῖα = semne) este de origine sufită. V. în acest sens Ibn K̄haldūn, *op. cit.*, t. III, Beyrouth, 1968, p. 1103 sq. și reproducerea unei table divinatorii provenind tocmai dintr-un manuscris care a aparținut sultanului Ahmed al III-lea, protectorul lui Cantemir (Biblioteca Topkapusarayı, Istanbul, ms. Ahmed III, 3042, t. I, folio 237, *loc. cit.*, p. 1114).

237. V. nota 234.

238. Evident altă denumire pentru *Esrâr-ı cefr-i rümûz* (v. nota 227)

239. Ar. *şaḥlab*, pl. *şaḥālība* < gr. σκλάβοι = slav(i). Este evidentă intenția autorului de a conferi (ca și în *Monarchiarum physica examinatio*) un rol politic eminent poporului rus, identificat cu *Banū'l-Aṣfar* = „fiii Roșcatului” (personajul biblic Esau, astfel descris în *Gn.* 25, 25); slavii sînt la rîndul lor descriși în izvoarele arabe ca un popor cu părul și barba roșcată (W. Barthold, *EI*, IV, 488), iar țarul Rusiei, după o relatare a lui H. Lammens, era numit *Malik al-Aṣfar* (I. Goldziher, *EI*, I, 484).

240. Tc. *Ilciasker* = soldatul țării (personaj legendar).

241. *Hemje*, *hamje* (pentru tc. *hamze* < ar. *hamza*) este semnul grafic indicînd exploziva laringiană atonă (întreruperea vocii, închiderea laringelui). Cuvîntul nu e sinonim cu *Ḥamza*, nume propriu diferit ortografiat, care la rîndul său nu e echivalentul arab al biblicului Samson. Tradiția musulmană cunoaște însă un *Ḥamza*, unchiul și fratele de lapte al lui Mahomed, ostaș viteaz, poreclit „leul lui Allah și al Trimisului său”, care poate justifica o analogie cu Samson (v. H. Lammens, *EI*, II, 270).

242. Autorul se referă la provincia 'Irāk-i 'Adjamî din estul Irakului, fosta Medie antică. La aceeași regiune pare a fi și referința la țara *Arah* (p. 59).

243. Ibn Khaldūn, citind un poem al lui al-Sabtī despre tablele divinatorii (*Zā'irādja*), știa, la fel, că „Cezarul lor (bizantin) este un *h*...” (ed. cit., t. III, p. 1153).
244. Tc. *Mehdi* < ar. *Mahdī* = cel condus de Dumnezeu, denumire dată citorva personaje politice din istoria Islamului și unui fel de Mesia care, după tradiție, va apare către sfârșitul lumii pentru a reîntrona dreapta credință. Domnia lui de o mie de ani va fi urmată de Judecata de apoi (D. B. Macdonald, *EI*, III, 116–120).
245. *Muradin* (?), poate în sensul de „un Murad oarecare”, dar Murādī este cunoscut și ca nume literar (*takhalluṣ*), folosit de șultanul Murad al III-lea.
246. *Rūm*, denumirea turco-persană a Imperiului bizantin < gr. Ῥωμαῖοι = bizantini. În Asia Centrală prin aceeași denumire se înțelegea însă Imperiul roman (Fr. Babinger, *EI*, III, 1255–1256).
247. Tc. *selçukī*, dinastie turcă, prin extensiune populația turcă dominantă, în secolele XI–XIII, în Asia Centrală și Orientul Apropiat.
248. V. nota 239. De adăugat că „fiii lui Asfer” (*Banū'l-Aṣṣfar*) au fost nu numai slavii, dar înaintea lor grecii, romanii, spaniolii și europenii în general. Lupte între arabi și asfari pentru stăpânirea Constantinopolului consemnează tradiția (*ḥadīth*). Cf. I. Goldziher, *EI*, I, 483–484.
249. Tc. *Nevruz* < pers. *Nawrūz* = Anul nou, echinocțiul de primăvară (21 martie), care inaugura anul solar persan. Cantemir era, firește, conștient de faptul că relatează în 7227 (5508 „de la facerea lumii” = 1719) credința că „ciclul lumii de la facerea lui Adam se împlinește în anul 7000”.
250. Tc. *muharrem* < ar. *muḥarram* = prima lună a anului arab. Deoarece, cum arată autorul, „potrivit anului solar socoteala este alta”, nici echinocțiul de primăvară nu poate cădea în aceeași lună a anului arab, nici luna muharrem în același sezon.
251. *Embolic* < gr. ἐμβολος = intercalare, adăugarea unei zile, unei luni sau a altui interval de timp în calendar, ca, de exemplu, în anul bisect. N-am putut stabili la ce calcul „embolic” se referă autorul.
252. S-ar părea că se reia citarea (sau parafrizarea) după *Esrār-ı cefr-i rūmūz*, de vreme ce se face aluzie la „cartea aceasta plină de taine”.
253. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 193.
254. V. nota 77.

255. Tc. *ulema* < ar. 'ulamā' = cărturari, savanți (pl.).

256. Tc. *kadı* < ar. *ḫādī* = judecător, după legea musulmană, în orice problemă civilă sau penală.

257. *Cezarii* = împărații grecilor (?!), glosă în text.

258. V. notele 239 și 248.

259. Pers. *Nūshirwān*, *Anōsharwān* < pehlevi *Anōshak-ruwān* = cel cu sufletul nemuritor, porecla lui Chosroe I, regele persan (531–579) erou al epopeii lui Firdousi *Shah-nāme*.

260. În originalul latin: *Hedain*, denumire care poate însemna, în forme corupte, fie *al-Madā'in*, localitate la sud-est de Bagdad, pe fluviul Tigru, fostă capitală a Imperiului sasanid, formată din orașele Seleucia și Ctesiphon reunite, fie *Kazwīn*, oraș la nord-vest de Teheran. Fostă capitală a Persiei de la *Shāh Ṭahmāsp I* (1524–1576) până la *Shāh 'Abbās I* (1587–1628), *Kazwīn* a păstrat până în epoca modernă numele de *Dār al-Saltana* („Scaunul cîrmuirii”), pe care îl cunoștea, probabil, și Cantemir.

261. *Khorāsān* („Țara Soarelui răsare”), regiune din răsăritul Persiei, cuprinzînd și țara Pahlav de unde erau originari parții. A fost cucerită de arabi în 651–652.

262. 29 de capitole ale *Coranului*, majoritatea din Mecca, au la începutul lor, îndată după invocație (*basmala*), o serie de litere (între două și cinci). Înțelesul lor nu a putut fi pînă azi descifrat de exegeți, fie ei arabi sau creștini: simboluri cifrice, abrevieri, inițiale de nume, totul duce la interpretări hazardate care au fost, firește, larg folosite de magicieni (Fr. Buhl, *EI*, II, 1134–1135, nr. 15).

263. Tc. *Şam* < ar. *al-Sha'm* = Siria, cuprinzînd, în antichitate, toată regiunea dintre Anatolia și Arabia.

264. Constantinopol < gr. *Κωνσταντινούπολις*, sediul beni asferilor (aci grecii).

265. V. capitolul următor.

266. Personaj legendar, neidentificat în literatura consultată, ca și următoarele două: Ali și Fatme.

267. Personaj legendar.

268. Yemen, actualul stat din sud-vestul Arabiei, corespunzînd cu cele mai vechi limite ale Arabiei felix.

269. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 186 sq.

270. Personaje legendare.

271. Probabil deformare a numelui *Kathai*, *Khiłai* dat de autorii arabi Chinei; și mai apropiate de forma *Hut* ar fi *Khotan*, oraș din Turkestanul chinez, în zona de contact dintre Islam și budism, sau *Khuttal*, regiune aflătoare azi în R.S.S. Tadjică, pe cursul superior al lui Amu Daria.

272. Nume legendar, neidentificat în lucrările consultate.

273. V. capitolul următor.

274. V. nota 232.

275. *Bukhārā*, cunoscutul oraș în Turkestan; pasajul „țara de la apus (sau cum se poate tilcui altfel, din Africa)” arată că în textul citit de autor scria *Maghrib* = Apusul, Berberia (zona din Africa de nord-vest cuprinzând Tripolitania, Tunisia, Algeria și Marocul).

276. Ar. *khalīfa* = calif succesor, locțiitor al Profetului.

277. Tc. *seyf-ı katıldi* și *burhan-ı satıldi*, care s-ar traduce „sabia legată” și „dovada vindută”.

278. Peninsula și port în sudul Arabiei.

279. Cuvânt neidentificat.

280. V. nota 158.

281. *Abū'l-Su'ūd*, tc. *Ebüssüüd*, vestit jurisconsult otoman de origine kurdă (1490/1491–1574), autor al unui comentariu al *Coranului*, precum și al culegerii de legi a lui Soliman Magnificul intitulată *Ḳānūn-nāme*. A avut, între alte demnități, pe aceea de *shaikh* al-Islām.

282. Tc. *Çin* < ar. *Sin*, numele dat de musulmani unei părți a Chinei sau acestei țări în totalitatea ei, după dinastia Țzin.

283. *Teccali*, tc. *Deccāl* < ar. *Dadjdjāl*, personaj mitic, un fel de Antimahomed, pe care autorii îl explică și-l descriu în mod foarte diferit (originar din Java, iudeu, monstru, se va arăta în Ispahan, sau în Kufa, sau în Khorasan etc., etc.). Domnia lui, după legendă, va dura patruzeci de zile, după care va fi ucis de Mahdī (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 909).

284. Tc. *zinhar* = „Ia seama!”, „Atenție!”

285. *Basra*, portul irakian (v. nota 162), nu este situat în apropierea unui munte: poate că autorul se referă la Basra marocană, oraș dispărut prin secolele XIV—XV, care era așezat pe un platou, între două coline.
286. Tc. *fetva* < ar. *fatwā* = răspuns sau sentință formală dată de un jurist sau mufti.
287. *Idris*, personaj citat de două ori în *Coran* (XIX, 57 și XXI, 85), identificat de exegeți cu biblicul Enoh (*Gn.*, 5, 23—24), inițiat în științele înalte și în tainele privind sfârșitul lumii.
288. *Ramla*, localitate la circa 40 km spre răsărit de Ierusalim, fostă capitală a provinciei Filasțin.
289. *Muhammad*, aci în sens de „Vestitorul”.
290. *Isa Mesih* (tc.). V. nota 185.
291. Minaretul cel mai înalt, dinspre sud-est, al moscheii umaiazilor din Damasc, numit și „Minaretul lui Iisus”, datorită tradiției citată în text.
292. *Ludd*, localitate în Palestina la sud-est de Iafa (gr. Λύδδα), în care, după tradiție, a avut loc lupta sf. Gheorghe cu balaurul și unde era venerat mormîntul martirului. După o legendă musulmană relatată încă în secolul al X-lea de Muḳaddasī, Antihristul (aci Dadjdjāl) va fi ucis de Iisus la poarta bisericii sf. Gheorghe din Ludd (Fr. Buhl, *EI*, III 34—35).
293. Tc. *Yecúc ve Mecúc* < ar. *Yādjudj wa-Madjudj*, popoare biblice legendare (Gog și Magog, din *Gn.*, 10, 2 etc.), originare din nord-est, care vor pustii lumea înaintea Judecării de apoi. Toate elementele relatării lui Cantemir (piticii cu urechi mari, care încearcă să spargă zidul lui Alexandru cel Mare, săgetează cerul, pustiesc pămîntul, seacă apele și vor fi mîncați de păsări) se regăsesc în tradiția islamică (A.J. Wensinck, *EI*, IV, 1204—1205). Interesantă indicația că „musulmanii se vor sătura numai cu rostirea numelui lui Dumnezeu, căci așa îi va învăța să facă Iisus Hristos”. Este asociată aci tehnica repetării neconținute a numelui divinității (*dhiḳr*) din mistică musulmană, cu practica similară isihastă (cf. G.-C. Anawati et Louis Gardet, *Mystique musulmane*, 2e éd., Paris, 1968, p. 178 sq.).
294. Despre zidul construit de Alexandru cel Mare (sau Zidul caucasian) va scrie cîțiva ani după *Sistem* Cantemir însuși, după cercetări întreprinse în eursul campaniei rusești în Caucaz (notele principelui au fost

publicate parțial sub titlul *De muro caucaseo*, în *Commentarii Academiae Scientiarum Petropolitanae* 1 (1726), p. 425–463; v. și *Operele principelui Demetriu Cantemir*, t. VII, București, 1883, 32 p.).

295. Este vorba despre *aṣḥāb al-kahf* = „oamenii din peșteră”, versiunea arabă a *Legendei celor șapte tineri adormiți*. După tradiția creștină, în timpul persecuției lui Decius (249–251), șapte tineri creștini din Efes s-au refugiat într-o peșteră unde au adormit, pentru a se trezi abia în timpul domniei lui Theodosie al II-lea (408–450). După *Coran* ei ar fi dormit 309 ani, după alte tradiții 372. Legenda, care a fost consemnată mai întâi într-un text siriac din secolul al V-lea, a cunoscut apoi o largă răspândire în literaturile orientale și occidentale (A. J. Wensinck, *EI*, I, 485–486).

296. Tc. *Dabbetu'l Arz* < ar. *Dābbat al-Arḍ* = „fiara pământului”, monstru legendar a cărui apariție va anunța sfârșitul lumii. Descrierea lui Cantemir corespunde în linii mari celei din tradiția islamică (A.S. Fulton, *EI*, I, 907).

297. Tc. *el-leftet ullah alā ez-zālimin* < ar. *al-laḥḥatu'llāh 'alā al-zālimin*.

298. V. nota 86.

299. Tc. *kātib* < ar. *kātib*, v. și nota 97.

300. Tc. *mīlezzin* < ar. *mu'adhḥin* = anunțătorul, cel care din balconul minaretului vestește rugăciunile rituale musulmane.

301. Tc. *ezan* < ar. *adhān* = chemare la rugăciune din balconul minaretului, sau de pe acoperișul moscheii.

302. Tc. *el-ḥamdu li'llah* < ar. *al-ḥamdu li'llāh*.

303. Ar. *mīhrāb* = nișă bogat decorată, similară (dar de dimensiuni mai mici) cu absida altarului din bisericile creștine, prin care, în moschei, se indică direcția orașului Mecca (*ḥibla*) spre care trebuie îndreptate rugăciunile. Traducerea „altar” este, firește, abuzivă.

304. Ar. *dukhān* = fumul, titlul surei XLIV și, după tradiția islamică, unul din semnele premergătoare sfârșitului lumii.

305. Ar. *Isrāfil* < ebr. *Serāfim* = arhanghel, după tradiția islamică de statură uriașă, inițiatorul lui Mahomed în misiunea sa profetică. Este numit și „Domn al trimbiței”, deoarece în eshatologia musulmană el va trebui să sune învierea morților la Judecata de apoi (A. J. Wensinck, *EI*, II, 590).

306. *Medina, Başra* (v. notele 119, 162 și 285); *Tirmidh* (pron. locală *Termez*), oraș pe malul septentrional al lui Amu-Daria, în Uzbekistanul de azi, cunoscut în evul mediu ca important centru comercial și cultural; *Merde* este negreșit Mardin, oraș vechi în Mesopotamia superioară (azi în Turcia, deci nu „în India de răsărit”); *Samarkand* — vestit oraș în Turkestan; pentru *Buchara* v. nota 275. „Climatul” (ar. *iklīm* < gr. κλίμα = înclinare) înseamnă una din cele șapte zone în care geografii arabi (după cei greci, ca Eratosthene și Hipparc) împărțeau lumea cunoscută, luînd drept criteriu ziua cea mai lungă a anului (în ore). Regiunea Bukharei și Sogdiane (cu capitala la Samarkand) se afla în a IV-a parte a lumii, secțiunea a VIII-a (Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. I, p. 147).

307. Probabil *ḵanṭurus* < gr. κενταύρος = centaur; ar fi, deci, vorba despre apariția unui popor de monștri.

308. Tc. „*Evvel Şam, ahir Şam*”.

309. *Ḥamā*, oraș în Siria, pe fluviul Oronte, la nord de Damasc.

310. Tc. *moğol* < ar. *mughal* = mongol (în text la pluralul persan, cu terminația în -ān).

311. *Mōşul*, fort pe Tigru, în Irak, în fața vechiului Ninive; fost sub dominație mongolă (Hulagu, Tamerlan), ceea ce poate explica referirea la „tătarii răsăriteni”.

312. *Seyhan* este o regiune din Turcia de sud (cu capitala Adana), străbătută de fluviul Seyhan. Vechiul Cydnus este la vest de Seyhan și poartă numele turcesc *Tarsus Çayı*.

313. Regiune neidentificată.

314. *Babilon* = Bagdad; pentru *Urfa*, v. nota 163.

315. Ar. *samūn* = simunul, vînt fierbinte și violent din deșert.

316. *Konya*, anticul Iconium este un oraș din platoul Anatoliei, într-o regiune deluroasă, nu departe de munții Taurus. V. și nota 505.

317. Tc. *Mısır* < ar. *Miṣr* = Egipt; în text: *Elcair* (tc. *Elkahire* < ar. *al-Ḳāhira* = Cairo); numele complet: *Miṣr al-Ḳāhira*.

318. „Franc” (tc. *frenk*), numele dat europeanului în Islamul medieval.

319. Tc. *Halil ur-rahmān* < ar. *Ḳhalīlu'r-rahmān*.

320. Dacă luăm drept exactă data h. 1133 (așa și în ms. lat., f. 127^v), autorul scria aceste rînduri între 2 noiembrie 1720—23 septembrie 1721

(v. și notele 118 și 406). Această mențiune oferă interesante puncte de reper pentru stabilirea datei redactării *Sistemului* și a raportului între versiuni (v. *Studiul introductiv*).

321. Tc. *Mumyíuddín* < ar. *Mumyî ud-Dîn*, personaj neidentificat.

322. Tc. *Cebrâil*, *Mikâil*, *Isrâfil*, *Isrâil* < ar. *Djabrâ'il* = arhanghelul Gabriel (v. nota 82), *Mikâl* = arhanghelul Mihail, *Isrâfil* (v. nota 305) și *Izrâ'il* sau *Azrâ'il* = îngerul morții (v. articolul lui A.J. Wensinck, *EI*, II, 606–607).

323. Dintre „necredincioși” vor scăpa de chinurile veșnice numai monoteiștii (evreii și creștinii).

324. Tc. *ilâhiyat* și *ilm-i ilâhî* < ar. *al-'ilm al-ilâhî* = știința despre divinitate (Ibn Khaldûn, *op. cit.*, t. III, p. 1042: „metafizica, a treia dintre științele intelectuale”).

325. Tc. *ilm-i fikh* (*fikh*) < ar. *al-'ilm al-fiḥh* = știința dreptului, a legii, în sensul romanului *iurisprudentia: rerum divinarum notitia* (I. Goldziher, *EI*, II, 106). În textul latin (f. 64): *intelligentiac, sive iuris rerumque divinarum scientia, quo nomine iurisprudentia...*

326. Tc. *fukahâ*, pluralul lui *fakih* < ar. *faḳīh*, *fuḳahâ*.

327. Probabil tc. *elifbâ parası* = „bani pentru alfabet”; *suḫarası* (forma din text) înseamnă „bani de apă”.

328. Lat. *summula* = rezumate.

329. În original *habitus*, redat în textul rus prin *zaḫum*, ca neologism care cerea o explicație.

330. *Birgîlî*, sau *Birgewî*, Muhammed ibn Bir Alî, teolog turc (1522–1573), autor de manuale teologice și juridice, scrise mai ales în arabă, între care catehismul citat de Cantemir, intitulat și *Vasiyet-nâme* = „Cartea Testamentului” (*EI*, I, 744).

331. Tc. *Cevahir ül-islâm* < ar. *Djawahiru'l-islâm* = „Giuvaerurile credinței”. Traducând titlul cărții prin „esența...”, autorul pare să facă o confuzie între *cevâhir* = diamante, giuvaeruri și *cevher* = esență, substanță.

332. Ortodoxia musulmană (sunnită) cunoaște patru școli de interpretare a dreptului (*fikh*), reprezentând patru rituri (*madhâhib*) numite după imamii care au întemeiat respectivele doctrine juridice sau codificări ale legilor: 1. ritul *hanafî*, creat de Abū Ḥanîfa (696–767), obligatoriu în întreg Imperiul otoman; 2. ritul *şafiî*, creat de Muḥammad ibn Idrîs

al *Shāfi'i* (m. 820); 3. ritul *malikit*, după *Mālik ibn Anas* (715–795) și 4. ritul *hanbalit*, înființat de *Aḥmed ibn Muḥammad ibn Hanbal* (780–855). Aceste patru rituri sînt recunoscute ca deopotrivă legitime, deosebirile dintre doctrinele lor fiind minime (I. Goldziher, *EI*, II, 110). Numele dat de *Cantemir* ritului hanafit este cel turc de „rînduială a lui *Imam azam*” (ar. *Imām a'zam* = imamul suprem). Analogia imami-preoți (îndată mai departe) este inexactă: imamul (ghid, îndrumător) este șeful comunității musulmane, cel ce conduce rugăciunea publică și calif, în ipostaza de succesor al lui Mahomed.

333. În transmiterea doctrinei, așa cum o înfățișează *Catehismul* citat de *Cantemir*, trebuie separate trei categorii de nume: 1. jurisconșulți celebri, întemeietori ai ritului hanafit (a cărui tradiție este prezentată în text) — *Abū Ḥanīfa* (v. nota precedentă) și dascălul său *Ḥammād ibn Abī Sulaymān* (m.c. 738); 2. transmițatori ai spuselor Profetului (*ḥadith*), așa numiții „tradiționiști”, pe garanția cărora se bazuia corpul doctrinar: *Ibrāhīm ibn Muḥammad al-Ḥanafīya* (citat de *Ibn Khaldūn*, *op. cit.*, t. II, p. 648–649); '*Abd Allāh al-Ḥāfiz*, a cărui memorie fidelă era pusă pe seama apei băute din puțul sfînt Zemzem de la Mecca; '*Abd Allāh ibn Mas'ūd*, unul din primii convertiți la Islam, tovarăș al Profetului, renumit drept „Cunună a legii musulmane” (v. despre toți aceștia I. Goldziher, *EI*, II, 109; A. J. Wensinck, *ibid.*, 428; B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Abdulla*); 3. urmează Profetul și personaje din tradiția monoteismului ebraic. *Seth* era un fiu al lui Adam care (după scrierea apocrifă *Mica Genezeā*) fusese „răpit în nori” unde primise diferite revelații; identificarea numelor *Israfil* — *Rafail* nu este corectă, etimologiile lor sînt diferite (*serafim*, respectiv „leacul lui Dumnezeu”); se repetă confuzia *Israel-Azra'el* (îngerul morții).

334. Tc. *Inne ed-dîn ind'Allahu el-islām* < ar. *Inna al-dîn 'inda Allāhu al-islām*.

335. În original: *quo ad politicum*, „politic” în sensul de laic, profan, obștesc, spre deosebire de cugetarea religioasă.

336. Comentariul traducătorului, lat. *conditio* fiind un neologism. Este vorba de cei cinci „stilpi” ai credinței musulmane (v. cartea a V-a, cap. 2).

337. Tc. *rekāt*.

338. Ziua la musulmani (ca și la creștinii orientali) este împărțită în 12 ore de întuneric și 12 de lumină. Ziua propriu-zisă începe la răsăritul

soarelui (ora 6 dimineața) și se termină la 6 seara; așadar, „ceasul al nouă-lea“ cade cu trei ore înainte de apus, deci la trei după amiază (cînd ortodocșii fac slujba de seară, sau vecernia).

339. Tc. *yatsı* = noaptea (de fapt „culcarea“), care cade la o oră și jumătate după apus, așadar pe la 7,30—8 seara (v. nota precedentă).

340. Tc. *fitre*, în sens propriu pomana dată la sfîrșitul postului.

341. V. cartea a V-a, cap. 3, p. 171 sq.

342. *Ibidem*.

343. Șemsu'd-din Sîvâsî (Shams al-Dîn), sau Șamsî, dervîș turc, fondator al ordinului *şamsîya*, autor al multor lucrări religioase în limba turcă, m.c. 1601 (D.S. Margoliouth, *EI*, IV, 321).

344. Tc. *ezeli*, *ebedî* = veșnic, dar v. și ar. *azal* = eternitate fără început și *abad* = eternitate fără sfîrșit (teologia musulmană concepe realități care pot avea început dar nu sfîrșit și invers, existente din eternitate dar perisabile). Aceste nuanțe sînt corect redată în text.

345. În sensul lat. *punctum* = clipă.

346. Tc. *sıfat* = epitet, atribut, calitate morală, adjectiv < ar. *şifa*. V. și nota 348. Traducerea prin *persoană* (aparent falsă) provine din echivalentul gr. ὑπόστασις — lat. *persona* = ipostază în română, și slava veche = față, clip. Ar. *şifa* este însă definit și ca „un cuvînt ce indică una din stările (*aḥwāl*) unui *dhāt*“ sau „ceea ce indică o idee și totodată o esență sau o substanță (*dhāt*)“ (D.B. Macdonald, *EI*, IV, 422).

347. Seria de attribute divine reprezintă formele turcești ale unor cuvinte arabe sau persane, și anume: din arabă — *ekber*, *rahmân*, *rahîm*, *kayım*, *halîm*, *rezzâk*, *mu'in*, *fettâh*, *hakk*, *hâkim*, *mâlik*, *mâlikülmülk*, *sâbur*, *ma'bûd*, *rebb*, *rebbülâlemin*, *kazıülhaccât*, *cenâb-ı izzet*, *vahîb*, *delle*, *a'lâ*, *mîrîd*, *mukaddes*, *tebârike*, *tekaddese*, *müsebbed ül-esbâb*, *hâlik*, *muhe'imîr*, *basît*, *subhân*, *mecîd*, *kadrî*, *kavî*; din persană — *khodâ* (Dumnezeu), *khodâ'î* (divin), *yezîd* (Dumnezeu), *yezdân* (Dumnezeu), *dâver* (stăpîn), *hodâvendigâr* (suveran); cuvintele *tangrı* (Dumnezeu) și *çalab* (stăpîn) sînt de origine turcă.

348. Doctrina creștină orientală face o distincție fundamentală între teologia catafatică sau afirmativă și apofatică sau negativă, determinată de faptul că lui Dumnezeu, creatorul lumii, nu i se pot atribui calități care convin creaturilor. A spune despre creator că este bun, puternic, milostiv

etc. ar însemna, așadar, a-l coborî la nivelul creaturilor sale. Se ajunge astfel la afirmații care au generat numeroase neînțelegeri și controverse în gândirea medievală europeană, ca „Dumnezeu nu este mare, nu este bun” etc. (Cf. Vladimir Lossky, *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944, p. 23). Aceleași dispute au născut în cugetarea musulmană întrebarea dacă epitetele, calitățile atribuite lui Allah nu reprezintă o diminuare a esenței divinității, dacă nu există o contradicție între *şifāt* (atribute) și *dhāt* (esență), ajungându-se la concluzia că attributele lui Allah „sînt eterne, subzistînd în esența lui, și că ele nu sînt el (subl. ns.), dar nici altceva decît el” (D.B. Macdonald, *EI*, IV, 422). Problema era, așadar, pe de o parte „de a menține unitatea interioară a personalității lui Allah”, iar pe de altă parte „de a justifica descrierile coranice ce i-au fost făcute”. De observat că un curent însemnat de gânditori musulmani consideră asemenea atribute drept imperfecte, defavorabile, eronate sau direct imposibile (*ibid.*). Această atitudine apropie gândirea musulmană de teologia negativă creștină, fapt pe care Cantemir îl surprinde cu multă finețe.

349. Tc. *rûhullah* < ar. *rûh Allāhi*.

350. Gr. = prin excelență.

351. Tc. *kelâmu'llah* < ar. *kalāmu'llāhi*.

352. Tc. *ilm ilāhî* < ar. '*ilm ilāhi*.

353. Tc. *gaib* < ar. *ghāib*; tc. *zâhir* < ar. *ẓāhir*.

354. Tc. *yed-i kudret ilāhî* < ar. *yad kudrati ilāhi*.

355. V. mai sus, nota 98.

356. Tc. *ilm-i semâ* < ar. '*ilm al-samâ*.

357. V. cartea a VI-a, cap. 34, p. 346 sq.

358. Tc. *takdîr ilāhî* < ar. *taḥdîr illāhi*.

359. Glosa traducătorului în rusă.

360. Tc. *Takdîr tedbiri fesh ider*.

361. V. cartea a IV-a, cap. 6, p. 101.

362. V. nota 207.

363. Explicațiile cuvintelor *distih* și *emistih* (mai jos) aparțin traducătorului în rusă.

364. Tc. *Gelmeli olsa âdeme devlet* *Edinilür bir kulâb-i zahmet*
Gitmeli olsa âdemden devlet *Eyleme tedbir anga dayanmaz*
 nice bin zincir.

iar mai jos:

Virmeyince ma'bûd, ne eylesün Mahmud.

365. De fapt *irâdât-i cüz'i*, expresie în limba turcă.

366. Pers. *divânerâ kâlem nist*.

367. Trimiterile sint greșite. Întilnim în *Coran* aceste idei (dar nu în aceeași exprimare), în sura VI, 20—21, 43, 130 și *passim*, unde se spune că Allah se îndepărtează de cei necredincioși și se menționează hulirile acestora, iluzia că faptele lor sint bune, conștiința erorii lor la Judecata din urmă.

368. Aceeași observație. Texte apropiate se află în sura a X-a, nu în a XIX-a.

369. Încă din paragraful precedent este abordată marea problemă a conflictului dintre libertatea omului și predestinarea lui temporală și eternă de către Allah. Și apărătorii libertății (*kadariya*) și cei ai determinismului (*djabariya*) aflau temeiuri în *Coran*, dar cei dintii (situați în curentul de gândire al mutaziliților) au fost considerați în afara ortodoxiei sunnite care proclama predeterminarea absolută a tuturor actelor umane. V. în acest sens H. Lammens, *L'Islam, croyances et institutions*, 3e éd., Beyrouth, 1943, p. 64—65 și Albert N. Nader, *Le système philosophique des mu'tazila (premiers penseurs de l'Islam)*, Beyrouth, 1956, p. 5—6 și 82—83.

370. Referire la *Cartea destinelor*, scrisă în cer, în care sint consemnate mai dinainte toate faptele oamenilor și evenimentele pămîntești. *Coranul* citează adesea această carte (X, 61; XI, 6; XXVII, 75; XXXIV, 3; LVII, 22), urmînd unei tradiții biblice (*Ps.*, 138, 16; *Apoc.*, 5, 1; 10, 2 etc.). Referința la *Coran*, în același paragraf, este, din nou, eronată. V. și nota 908.

371. Altă problemă fundamentală a cugetării musulmane abordată de Cantemir: aceea a distincției între unicitatea și atributele lui Allah, dezbatere care a pasionat pe teologii și filozofii Islamului timp de cîteva secole. Dificultatea consta în definirea esenței lui Allah: procedînd conform logicii, prin genul univoc și diferența specifică, s-ar introduce în esența lui Dumnezeu o multiplicitate sau i s-ar atribui lui Allah caractere comune cu acelea ale creaturilor lui. Pentru a evita asemenea definiții incompatibile cu natura divină s-au adoptat două soluții: teologii mutaziliți (rigoriști) au golit noțiunea de Dumnezeu de orice atribut pozitiv, mulțumindu-se să afirme drept proprie lui Dumnezeu eternitatea, adică sinonimia Allah

= Eternul; în felul acesta se înlătură antropomorfismul celor care acceptau *ad litteram* pasaje din *Coran* imaginând pe Allah ca avînd chip, mîini, mișcîndu-se etc.; teologii așariți (ortodocși), întemeiați tot pe texte coranice, susțineau că trebuie deopotrivă acceptată unitatea perfectă a lui Allah pe de o parte, și multiplicitatea atributelor lui pozitive pe de altă parte (ca: viața, puterea, știința, voința), fără a se încerca să se stabilească natura raporturilor între aceste atribute și unitatea divină. Al-Ghazali (1058—1112), adoptînd poziția așarită, a explicat-o, arătînd că pentru filozofi (*falâșifa*) acceptarea atributelor divine nu aduce nici o atingere unității desăvîrșite a lui Allah și nu introduce multiplicitatea în această unitate: ele nu sînt decît negări ale unor pretense imperfecțiuni divine și reprezintă nu relații de la creator spre creaturi, ci invers. Astfel, cînd se spune că Allah e cel dintîi, nu înseamnă că el este definit în raport cu ființele de după el, ci că existența acestora vine de la el, că el este cauza lor etc. (Cf. L. Gauthier, *Ibn Rochd (Averroës)*, Paris, 1948, p. 148—151). În raport cu aceste atitudini de gîndire, Cantemir ne apare, ca și în afirmația precedentă privind caracterul negativ al teologiei musulmane (v. nota 348), drept un adept al mutaziliților care afirmau unitatea dintre esența și atributele divine: acestea sînt deci numai aspecte ale lui Allah care se manifestă prin atributele sale. Cf. *Studiul introductiv* și A.N. Nader, *Le système philosophique des mu'tazila*, p. 49—55).

372. Gînditorii musulmani disting între „Cel dintîi” (*al-awwal*) și „Cel dintîi cauzat” (*al-ma'lûl al-awwal*), care este *Primul intelect* (L. Gardet, *La pensée religieuse d'Avicenne (Ibn Sînâ)*, Paris, 1951, p. 50 și nota 2). Exprimările lui Cantemir („Dumnezeu a creat mai întîi unitatea... În al doilea rînd a creat *nur*...”) sînt eronate, deoarece Dumnezeu este considerat unitatea perfectă (care, deci, nu este creată), lumina (*nûr*) însăși („Dumnezeu este lumina cerurilor și a pămîntului”, *Coran*, XXIV 35), iar abia intelectul (aci mintea) este prima lui creație. De altfel, afirmațiile citate sînt contrazise de pasajul imediat următor în care autorul acceptă că Allah n-a creat și nu va crea „nimic mai ales, mai bun și mai frumos” decît mintea. Doctrina islamică despre *nûr* este de inspirație gnostică și neoplatonică. În lucrarea apocrifă *Teologia lui Aristotel*, care a avut o mare răspîndire între gînditorii arabi medievali, Allah (Cauza primă) transmite forța luminii intelectului (*'aql*) și prin acesta sufletului lumii. Prin sufletul lumii intelectul comunică puterea luminii naturii; la rîndul său sufletul lumii transmite lumina lucrurilor care se nasc și pier. După cum apare din această doctrină, lumina este înțeleasă în sensul aristotelic (*De anima*, II, 7, 418 b) drept o energie, o forță activă, iar nu ca ceva corporal. Ideea lui Cantemir că lumina ar fi o „primă materie”, sau un „aer fin” (eter)

nu e compatibilă cu conceptul de *materia prima* ('unșur = element, stihie); poate autorul a avut în vedere „al cincilea element” (*quinta essentia*, ar. *ḡab'*), din care ar fi fost create sferile cerești. În concepțiile arabe de inspirație gnostică despre materie (*mādda*) se distinge între materia primitivă (emanație a luminii divine, deci o materie inteligibilă), materia lumii (particulară sferelor cerești), materia stihilor și materia care poate fi prelucrată (T.J. de Boer, *EI*, III, 84, 1021 – 1022 și IV, 1077). Autorul pare să se fi referit la prima accepțiune a conceptului de materie; exemplificarea pe care o face însă de îndată – corporeitatea îngerilor – poate indica și o confuzie cu „aburul” sau „flacăra fără fum” (*Coran*, LV, 15) din care ar fi fost creați aceștia (influență ebraică). Cf. D.B. Macdonald, *EI*, I, 1076–1077.

373. Tc. *cin* < ar. *djinn* = duh, ființă nevăzută; tc. *rūh* (pl. *ervāh*) < ar. *rūḡ* (pl. *arwāḡ*) = suflet, spirit, Duhul lui Dumnezeu. De observat că în concepția musulmană djinii nu sînt îngeri (aceștia, ca și oamenii, fiind făcuți din lut și lumină, iar djinii din abur sau foc fără fum). În acest sens afirmația lui Cantemir că „*djini* sînt *ervah*” nu este corectă. Exemplul dat privind corporeitatea îngerilor este însă exact, deoarece în concepția musulmană *rūḡ* (sau *nafs*) este un corp de natura luminii, ușor, mobil, care, în *Coran* (LXX, 4; LXXVIII, 38; XCVII, 4), este asociat cu îngerii (E.E. Calverley, *EI*, III, 886 și 888).

374. Mentea, intelectul (ar. *'aḡl*), prima creatură (v. și nota 372), corespunzător lui *voŭç* din metafizica aristotelică. În gîndirea arabă intelectul este identificat de adepții lui Aristotel cu însuși Dumnezeu; el este și personificat ca „reprezentant”, sau „trimis” al lui Allah, iar unele secte au acceptat chiar „încarnări” ale lui (T.J. de Boer, *EI*, I, 245).

375. Tc. *teufik* < ar. *tawfiḡ*, conformare, concordanță, reușită. În concepția musulmană orientarea spre divinitate, păzirea poruncilor etc. nu sînt posibile decît printr-un acord între minte și corp, interpretat drept un ajutor dat de Allah.

376. *'Ali ibn Abū Ṭālib*, văr și ginere al lui Mahomed, al patrulea calif ortodox, personaj înconjurat de o mare venerație în Islam, cu deosebire în rîndurile șiiților. I se atribuie transmiterea a 586 de *ḡadith*, maxime, sentințe și versuri, multe apocrife. Unul din aceste texte este citat de Cantemir.

377. „...A creat mai întîi” se înțelege: în actul de creație a strălucirii, Allah a început cu sufletul lui Mahomed. Cf. *Coran*, XXIV, 35, Mahomed este lampa care poartă lumina divină (revelația lui Allah este transmisă

prin profet). Celebrul mistic Muḥyi'l-Dīn ibn 'Arabī (1165–1240) afirma că sufletul omului i-a fost inspirat de duhul divin (*rūḥ*), ceea ce face din om o creatură intermediară între Allah și lume, un reprezentant al divinității (v. expunerea mai completă la E.E. Calverley, *EI*, III, 886). Afirmațiile — prea puțin nuanțate — ale lui Cantemir (Mamomed este o „părticică din sufletul lui Allah”; el a fost creat mai înainte de îngeri), de inspirație sufită, se apropie de acelea ale lui B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. Mohammed: „Ei [interpretii *Coranului*, n.n.] afirmă că Mahomed ar fi fost creat înaintea tuturor vremilor, că lumea n-ar fi fost creată decît pentru el și că el ar fi singurul mijlocitor între Dumnezeu și oameni... Ei spun că primul lucru pe care l-a creat Dumnezeu a fost lumina, ceea ce este conform cu textul sacru [*Biblia*, n.n.]; dar ei pretind că această lumină pe care o numesc *nur*, era o substanță din care a fost scos sufletul lui Mahomed, iar apoi sufletele tuturor celorlalte creaturi, între care primul loc îl ocupă sufletele patriarhilor și ale profeților”.

378. Tc. *tavus* < ar. *ṭā'ūs* = păun. Conceptele din doctrina islamică la care se referă autorul sînt: *ḳalam* sau condeiul de trestie, după tradiție primul lucru creat de Dumnezeu pentru a scrie evenimentele viitoare (un instrument de scris, sau o rază de lumină lungă de la pămînt la cer, Cl. Huart, *EI*, II, 717); *shahāda* sau profesiunea credinței musulmane (v. notele 72 și 96); ideea că sufletul lui Mahomed a trăit în *pāun* (ar. *ṭā'ūs*) pînă la naștere este ciudată (v. și tradiția despre *Simurgh*, *EI*, II, 655). Păunul se bucură de o particulară favoare în tradiția musulmană, ca simbol al soarelui și nemuririi (carnea sa era considerată incoruptibilă). Arhanghelul Gabriel este numit de persani „Păunul cerului”, sau „al raiului” (B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. Gebrail). Dar tot conform tradiției, păunul a servit de intermediar în rai, între diavol și șarpe (A.J. Wensinck, *EI*, III, 373). În credința populației kurde *yazidi* din vestul Irakului și din alte regiuni aflătoare, pe timpul lui Cantemir, în Imperiul otoman, *Melek Ṭā'ūs* (Îngerul păun) este organul executiv al voinței Creatorului, esența lui Allah în acțiune, a divinității care se manifestă, indisolubil legată de divinitate. Asocierea cu *Ṭā'ūs* a sufletului lui Mahomed este însă foarte curioasă, *yazidi* fiind considerați drept o sectă heterodoxă, fără raporturi cu credința islamică (Th. Menzel, *EI*, IV, 1229–1230). Nu este, așadar, exclus ca D. Cantemir să fi urmat o altă tradiție, vulgară, dar mai departe de ortodoxia musulmană.

379. Ar. *ḥidjāb* desemnează orice vâl servind la despărțirea a două lucruri. După *Coran*, XXXIII, 53, unde se recomandă să se vorbească soțiilor Profetului despărțit de un vâl, obiectul servește pentru a separa

ființe de stări diferite (la fel în *Coran*, XLII, 50: „Nu i-a fost dat vreunui muritor ca Dumnezeu să-i grăiască decît prin inspirație, sau de după un vâl...”. Cf., *ibidem*, VII, 26: „O, fii ai lui Adam! Am făcut să pogoare peste voi un veșmînt care să ascundă goliciunea voastră, precum și podoabe; dar veșmîntul fricii cinstitoare de Dumnezeu este mai bun”). Arhitectura simbolică a creației, așa cum o înfățișează autorul, prezența cifrelor tot simbolice (300 000, 12 000, mai departe 70 000 etc.) vădesc izvoare musulmane de inspirație gnostică pentru această parte a *Sistemului*. În paragraful următor Cantemir se referă la o „încheiere” a relațiunii despre persoana Profetului în izvorul său. N-am putut verifica dacă este vorba tot despre *Muhammediye*.

380. V. nota 86. În *Coran*, II, 256 și XXXVIII, 33, se folosește termenul sinonim *kursi* = tron, dar și scăunelul scund din fața tronului, pe care se reazemă picioarele.

381. V. cap. 5, p. 97.

382. V. nota 377. De adăugat, tot după Muḥyi'l-Dīn ibn 'Arabī, distincția între sufletul animal al omului (*rūḥ*) care îi este insuflat de spiritul divin și sufletul rațional (*naḥs nāfiḥa*), provenind din sufletul universal (*al-naḥs al-kullīya*) — de unde, probabil, afirmația că „sufletele tuturor au fost zidite odată, împreună”. Traducerea din *Coran* este forțată, ca să întemeieze teoria că sufletul omenesc este „o parte” din spiritul divin. Răspunsul la întrebarea despre suflet se rezumă la afirmația că el este datorat poruncii (*amr*) divine. „Știința” (la Cantemir: „înțelepciunea”) face parte din fraza următoare.

383. V. nota 373.

384. Este vorba în primul rind de Abū Djahl (v. nota 61), persecutorul islamismului la care, după unii comentatori, s-ar referi acele pasaje din *Coran* (v. referințele).

385. *Cartea destinelor*, v. nota 370.

386. Este vorba de „Serbarea cea mare” (*Bāyūḥ bayram*) sau „Serbarea jertfelor” (*Kurban bayrāmı*) care durează patru zile în timpul căroră pelerinii aduc jertfe (oi, boi, cămile) lui Allah în valea Minā de lângă Mecca.

387. Tc. *terāwih* < ar. *tarāwih* = rugăciunea făcută în timpul nopților de Ramazan.

388. V. cartea a V-a, cap. 4, p. 174 sq.

389. Gr. ματαλογία = delir, vorbire incoerentă.

390. V. despre îngeri (*mal'ika*) amplul articol al lui D.B. Macdonald, *EI*, III, 201–204.

391. V. notele 372 și 373.

392. Descrierea corespunde cu aceea obișnuită a arhanghelului Gabriel: „Acest înger avea picioarele puse pe pământ și capul înălțat pînă la cer; el își întindea aripile de la răsărit pînă la apus; picioarele sale erau de culoarea aurorei și aripile verzi” etc. (B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Gebrail*). Denumirea de „îngeri ai cerului inferior” provine din influența concepțiilor aristotelice și neoplatonice asupra celor islamice despre univers: sferile cerești (*al-aflāk*) sînt mișcate și locuite de îngeri de diferite grade.

393. V. cartea I, cap, 9, p. 21 sq.

394. V. nota 322.

395. În ortografie turcă: *Ismâil*, *Mincâil*, *Saâdâil*, *Salsâil*, *Kelkâil* *Şemhâil*, *Zefâil* și *Cebrâil*.

396. Diavolul (*Shayṭān*) ar fi fost creat, după *Coran*, din foc; comentatorii acestui pasaj afirmă că îngerii au fost făcuți din lumină, iar diavolii din foc, sau din fumul focului (A.S. Tritton, *EI*, IV, 296). V. și nota 58.

397. Diavolii sînt djini (v. nota 373) și ca urmare pot mărturisi credința, pentru că Mahomed a fost trimis atît pentru oameni cit și pentru djini.

398. Tătară: *La'net şeytana katarga*.

399. Legenda după care Iblis este un înger care a refuzat să se închine lui Adam provine din textul apocrif creștin *Viața lui Adam și a Evei* (A.J. Wensinck, *EI*, II, 373).

400. V. supra, nota 373 și art. lui D.B. Macdonald, *EI*, I, 1076–1077.

401. După tradiția biblică (*Levit.* 16, 5–8), în „Marea zi a ispășirii” marele preot trebuia să ia doi țapi „de jertfă pentru păcat”, care erau trași la sorti: unul pentru Yahve și altul pentru Azazel. Primul era jertfit, al doilea lăsat în libertate în deșert. Asupra celui din urmă erau aruncate toate păcatele credincioșilor (de aci denumirea de „țap ispășitor”). Azazel, „demonul care locuia în pustie”, a trecut în tradiția islamică, avînd accepțiunea generală de diavol (ar. *'Azāzil*).

402. Tc. *Cin başka, şeytân başka*.

403. V. cartea a IV-a, cap. 21, p. 163 sq.

404. Tc. *Rebb ül-âlemîn*.

405. Ideea că „lumea aceasta” este ultima nu e general împărtășită în tradiția islamică. Distrugerea lumii (*fanā'*) rezultă din interpretarea dată de exegeți unor pasaje din *Coran*. Gînditorii mutaziliți și filozofii, ca Avicena sau Averroes, au avut însă tendința — sub influența cosmogoniei aristotelico-plotiniene — de a afirma eternitatea lumii (Louis Gardet, *La pensée religieuse d'Avicenne*, Paris, 1951, p. 38 și 41—42; A.N. Nader, *Le système philosophique des mu'tazila*, Beyrouth, 1956, p. 140, n. 2).

406. Dacă h. 1132 = 1719 înseamnă că autorul se referă la perioada 14 noiembrie — 31 decembrie a anului din era creștină, perioadă în care lucra la această parte a *Sistemului* (v. și *Studiul introductiv*).

407. Tc. *heyülâ* < ar. *hayülâ* < gr. ὕλη = materia.

408. Tc. *Eflâtun* < ar. *Aflâtûn*. V. și cartea a IV-a, cap. XIII, p. 128—129.

409. Ar. *Aristuâlîs* și *Aristâlîs*.

410. Ar. *Sikrât*.

411. Ar. *Dimukritis*.

412. Ar. *Iklîdis*.

413. Ar. *Bukrât*.

414. Tc. *Câlinus* < ar. *Djâlinus*.

415. Formă derivată din *Abû 'Alî al-Husain ibn' Abdallâh ibn Sînâ*, numele marelui filozof din Bukhara (980—1037).

416. În cosmologia musulmană (influențată de concepții indo-iraniene) pămîntul (de formă plată) este înconjurat de lanțul munților *Ḳâf*, formați din smarald verde. După unii autori (ca Ibn al-Wardî) pămîntul stă pe un taur, acesta pe o piatră, iar piatra pe un pește care înoată în mare (M. Streck, *EI*, II, 645—655).

417. V. cartea I, cap. 7, p. 11 și nota 86.

418. Metal necunoscut, „cupru de munte”, amintit de autorii antici (Hesiod în *Scutul lui Hercule*, 122; Platon în descrierea Atlantidei, *Critias*, 114 e etc., Aristotel în *Analiticele posterioare* 7, 92 b, 22).

419. Abû'l-Abbâs al-Farghânî, cunoscut în literatura europeană drept *Alfraganus*, celebru astronom (nu teolog) din secolul al IX-lea. Concepțiile

arabe despre dimensiunile soarelui și lumii erau luate de la astronomii greci.

420. Tc. *fersah* < ar. *farsakh*, măsură de lungime echivalentă cu 6232,20 m. Socotind în mile nautice genoveze (de 1852 m), 1 fersah = 3,5 mile. Lungimile circumferințelor soarelui și lunii sint, evident, fanteziste.

421. În vechea concepție a pământului plat și fix, pentru a se explica mișcarea astrelor s-a formulat ipoteza unor tuneluri în temelia pământului care să permită trecerea soarelui și a celorlalte planete de la apus spre răsărit.

422. După unele concepții ale cosmografilor arabi muntele *Ḳāf* (v. nota 416) ar fi fost așezat pe o mare stincă de smarald ale cărei reflexe dădeau culoarea verde (pentru europeni albastră) a cerului.

423. Tc. *Keuser* < ar. *Kawthar* = plenitudine (cap. VIII din *Coran* poartă titlul: *Sūrat al-kawthar*). După unii exegeți însă, cuvântul ar denumi un fluviu al paradisului, cu albia de perle și rubine, cu malurile de aur, mai precis un mare lac din care își au începutul cele patru fluvii legendare ale raiului (de apă, de lapte, de vin și de miere). De aci numele nectarului în turcă. J. Horovitz, *EI*, II, 884–885.

424. Autorul completează descrierea muntelui *Ḳāf* (v. și nota 416). Existența unor pământuri dincolo de acest munte era bazată pe spusa atribuită lui Mahomed. Aceste lumi ar fi: „una de aur, șaptezeci de argint, șapte de musc, fiecare avind o lungime și o lățime de 10 000 de zile de mers și ar fi fost locuite toate de îngeri” (M. Streck, *EI*, II, 655). De aci, probabil, afirmația că locuitorii acelor lumi mărturisesc pe Allah și profet. Cum muntele *Ḳāf* era, în sens restrîns, localizat în Caucaz — munte pe care, după legendă, l-ar fi trecut Alexandru cel Mare —, împăratului macedonean i s-a putut atribui și cucerirea lumilor situate după acel munte.

425. V. nota 416.

426. Tc. *Rub-i meskûn* < ar. *Rub' al-maskûn*.

427. Tc. *Bahr-i mahcûr* < ar. *Baḥr al-maḥdǧûr* Este distincția pe care o face și cosmogonia biblică între „apele de sus” și „apele de jos” (Gn., 1, 6–7).

428. *Keykâil*.

429. Este vorba despre Yanyalı Es'ad Efendi (m. 1730), cărturar turc, profesor de limbi orientale (arabă, persană), corector al tipografiei lui Ibrahim Muteferrika, traducător în turcă al *Fizicii* lui Aristotel și al

unei scrieri de la Ibn Sina. Învăţatul este menţionat şi în *Istoria Imperiului otoman*, I, 4, nota g (trad. Iosif Hodoş, Bucureşti, 1873, p. 38–39) în legătură cu aceeaşi discuţie despre *Coran* (Ion Matei, *Le maître de langue turque de Dimitrie Cantemir: Es'ad Efendi*, în *Revue des études sud-est européennes*, 10 (1972), no. 2, p. 281–288).

430. Se poate traduce şi „noroi puturos“.

431. Credinţa că trupul lui Adam a fost făcut din pământ luat din cele patru puncte cardinale a fost cunoscută şi de doctrina creştină. Aşa era explicat de autorii greci însuşi numele lui Adam, format din iniţialele A — ἀνατολή (= răsărit), D — δύσις (= apus), A — ἄρκτος (= miazănoapte) şi M — μεσεμβρη (= miazăzi). V. şi E. Turdeanu, *Dieu créa l'homme de huit éléments et tira son nom des quatre coins du monde*, în *Revue des études roumaines*, 13–14 (1974), p. 184 sq.

432. Forma *Heva* nu este, cum ne-am aşteptat, luată din latină (în originalul cărţii autorul scrie *Eva*), ci de influenţă arabă (*Hawwā*); în textul rus întâlnim şi forma *Eeva*.

433. Contradicţie, deoarece mai sus autorul afirmă că „fiinţa omenească nici înainte de păcat nu era nemuritoare“, aşadar nu prin păcatul lui Adam „a pătruns moartea în natura omului“.

434. V. mai sus nota 145^a.

435. După doctrina musulmană omul poartă în inimă ca o pecete „ştiinţa necesară“ a lui Dumnezeu, prin care îşi cunoaşte creatorul (G.-C. Anawati et Louis Gardet, *Mystique musulmane*, Paris, 1968, p. 142, n. 50).

436. Tc. *mckrûh* = scirbos (v. mai departe, cartea a V-a, cap. 15).

437. V. mai departe, cap. 19.

438. *Kābil* şi *Hābil*, Cain şi Abel. Surorile lor gemene, menţionate de autor, se numeau Aklîma (sora lui Cain) şi Labūdā (a lui Abel). Tradiţia după care cearta dintre cei doi fraţi ar fi avut ca origine dorinţa lui Cain de a lua de soţie pe sora lui Abel este de origine ebraică (J. Eisenberg, *EI*, II, 198).

439. Tc. *Şeyt* < ar. *Shīth*, biblicul Seth, al treilea fiu al lui Adam.

440. Tc. *cāmi*, *minare* < ar. *djāmi'*, *minār*.

441. V. nota 301. Abel l-ar fi învăţat pe Seth cultul, rugăciunile rituale etc.

442. V. nota 287.

443. Ar. *Nūḥ*, biblicul Noe, considerat în *Coran* primul proroc al pocăinței. Pentru legende relatate de Cantemir v. și Bernhard Heller, *EI*, III, 1014.

444. V. cartea a III-a, partea a II-a, cap. 5.

445. V. mai departe, cap. 21, p. 163.

446. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 186.

447. Ar. *Sām*, *Ḥām*, *Yāfith*.

448. Prin *arapi* autorul înțelege aci pe negrii africani (hamiți), iar nu pe arabii propriu-ziși care sînt de descendență semită.

449. *Hūd*, profetul poporului 'ad care, după *Coran*, a trăit îndată după potopul lui Noe. Este, probabil, biblicul Eber (*Gn.*, 10, 21), strămoșul poporului evreu (A.J. Wensinck, *EI*, II, 348).

450. Ar. *Ṣāliḥ*, prorocul trimis poporului arab al thamudiților (*Coran*, VII, 71 etc.), urmașul poporului 'ad (Fr. Buhl, *EI*, IV, 111). Identificarea cu Melchisedec nu este corectă.

451. Succesiunea corectă a profeților pocăinții este, după *Coran*: Nūḥ, Hūd, Ṣāliḥ, Lūṭ, Shu'aib, Mūsā, Ibrāhīm (Avraam), descendent al lui Sem, fiul lui Noe. Avraam ocupă un loc larg în tradiția islamică (A.J. Wensinck, *EI*, II, 457—458).

452. După *Coran*, VI, 74—83, XXI, 51—69 și XXXVII, 83—87, Avraam se născuse într-o familie idolatră și a îmbrățișat credința în Allah printr-o experiență interioară, încă din tinerețe. Astfel, el a respins adorația idolilor, suferind pentru aceasta chinuri din care a scăpat în chip miraculos.

453. Turnul Babel, despre care tradiția musulmană a preluat credința de origine ebraică, persană și creștină. Babel ar fi fost prima reședință a lui Noe după potop; turnul însuși a fost construit de Nimrūd (Ernst Hertzfeld, *EI*, I, 559—560).

454. *Nimrūd*, personaj cunoscut de musulmani prin tradiția biblică (*Gn.*, 10, 8—9). El a fost cel dintîi care a domnit pe pămînt după potop, avîndu-și reședința la Babilon. Ibrāhīm (Avraam) a încercat fără succes să-l convertească pe acest tiran care se considera Dumnezeu și vroia să-l atace pe Allah în cer. Aruncat pe pămînt el clădește turnul pentru a putea ajunge pînă la cer, dar meșterii nu se mai pot înțelege între ei — din limba siriacă pe care o vorbeau se nasc 73 de limbi. Un nor de muște ucide armata

lui Nimrūd, iar tiranul însuși este chinuit patru veacuri (Bernhard Haller, *EI*, III, 900—902).

455. *Raḥḥa* (anticul Kallinikos), oraș în Siria de nord, pe malul stîng al Eufratului, întemeiat de Alexandru cel Mare, fostă capitală a lui Harun al-Rașid. Dar Raghes din *Biblie* (*Tobie*, 1,14) este vechiul Rayy (Ragha), oraș în Media ale cărui ruine se află la cîțiva kilometri spre sud-est de Teheran.

456. Tc. *mancinik* = balistă, catapultă.

457. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 186—188.

458. Tc. *mucâvir* < ar. *mudjâwir* = războinic.

459. Tc. *mūsafir* < ar. *musāfir*.

460. Ismail, fiul lui Avraam, preluat de *Coran* (II, 125—140; III, 84; IV, 163 etc.) din tradiția biblică (*Gn.*, 16, 1—16), născut din sclava Agar (Hādjar). De aci numele dat musulmanilor în evul mediu european: agareni sau ismailiteni. Întîi născut al lui Avraam, l-a ajutat pe tatăl său, în Arabia, să construiască templul din Mecca. După unele tradiții el, iar nu Isaac, ar fi fost personajul din *Gn.*, 22 (sacrificiul lui Avraam). Ismail era considerat drept părintele triburilor din Arabia de nord (A. J. Wensinck, *EI*, II, 579).

461. *Zamzam*, fîntina sacră din Mecca. După alte tradiții izvorul care i-a dat naștere ar fi țîșnit de sub călcîiul arhanghelului Gabriel care-l păzea pe Ismail (A. J. Wensinck, *ibid.*).

462. *Ya'ḥūb*, patriarhul biblic (*Gn.*, 30, 1 sq.), fiu al lui Avraam, frecvent menționat în *Coran* (II, 132—133, 136, 140; III, 84; VI, 163 etc.).

463. *Yāhūdi*, numele evreilor în tradiția islamică.

464. Ar. *Fir'awn* = faraon, personaj preluat de tradiția musulmană (*Coran*, II, 49 etc.) din cea biblică. Episodul despre Iosif în Egipt și tilcuirea visului lui Faraon este relatat de *Coran*, XII, 8 sq. Dar nu soția lui Faraon l-a ispitit pe Iosif, ci soția stăpînului său, comandantul gărzii (*Gn.*, 39, 1—7) sau marele intendent al curții regale (*Coran*, XII, 23—30).

465. *Coranul* cuprinde numai cîteva liste de profeți (III, 34; IV, 161 sq.; VI, 83 sq.) fără să menționeze nicăieri 224 000 de profeți și cărți. De altfel după tradiția coranică trebuie făcută distincția între „trimiși” (*rusul*) și „profeți” (*nabīyūn*); aceștia din urmă s-au arătat numai printre *ahl al-kitāb* („oamenii cărții”, adică iudeii, creștinii și musulmanii).

466. *Mūsā*, menționat frecvent în *Coran*, ca și în legende postcoranice, după tradițiile biblice și aggadice, înflorite cu elemente folclorice. Cp. cele de urmează în text cu Bernard Heller, *EI*, III, 788—790.

467. Tc. *Tūr-i Sinā*. Tradiția islamică a acordat un loc deosebit toiagului lui Moise. El era adus din rai de un înger și servise unui mare număr de profeți și drepti, de la Adam la Iacob. El avea proprietăți miraculoase, strălucea în întuneric, scotea apă din pământ, izvora lapte, miere și parfum etc., etc. (B. Heller, *loc. cit.*).

468. *Pentateucul (Tora)* este, în forma sa actuală, o compilație realizată după exilul poporului evreu (prin sec. V î.e.n.) după surse de dată, origine și istorie diferite. Comentatorii evrei, alcătuitorii marelui tezaur rabinic cunoscut sub titlul de *Talmud* (colecție de decizii canonice întemeiate pe *Vechiul Testament*) și-au dat seama de lacunele *Torei*, de unde ipoteza unei redacții mai vechi, integrală și incomparabil mai mare. Unii autori musulmani reproșau textului transmis contradicții, omisiuni și falsuri intenționate.

469. Tc. *mescidât*.

470. V. cartea a IV-a, cap. 17, p. 150—155.

471. Aaron, fratele mai mare și tovarășul lui Moise, personaj biblic (*Ex.* 4, 14 etc.), frecvent menționat în *Coran*, II, 248 etc. sub numele de *Hārūn*.

472. Despre toiag v. p. 122 și nota 467; autorul nu spune că e luat de la Aaron, ci se referă doar la locul important pe care toiagul acestuia (din tradiția biblică) îl ocupă în legenda musulmană după ce e preluat de Moise.

473. V. nota 256. Cadiul se pronunța, în practică, numai în chestiuni legate de religie, ca dreptul familial și cel succesoral, incluse în cel canonic. Observația că musulmanii nu cunosc instituția preoției este corectă.

474. După *Biblie* (*Ex.* 15, 20; *Num.* 26, 59) sora lui Moise și Aaron se numea Maria. Pasajul citat din *Coran* (XIX, 28) se referă, într-adevăr, la Fecioara Maria, numită „sora lui Aaron“, dar pentru a evita anacronismul, comentatorii afirmă că acest Aaron nu era fratele lui Moise, ci un contemporan al Fecioarei, după unii chiar fratele ei (A.J. Wensinck, *EI*, III, 360). Așadar nu se poate spune că musulmanii confundă pe sora lui Aaron cu mama lui Iisus.

475. Ar. *mufti*, judecător cu renume, capabil să dea consultații juridice importante (*fatwā*).

476. Tc. *mürtedd*.

477. V. cartea a IV-a, cap. 14, p. 133—139. Referința la *Incrementa* pare să privească învățătura despre Iisus, iar nu pe *mürtedd*.

478. Iisus Navi (Iosua, ar. *Y'ūshā*, de unde forma *Șua* din text), personaj biblic (*Ex.* 17, 9—14 etc.), ajutor al lui Moise în lupta contra amaleciților, conducător al poporului israelit după moartea acestuia. *Coranul* face aluzie la el în sura V, 23—29.

479. Prorocul Ilie (ar. *'Ilyās*), menționat și în *Coran*, VI, 85 și XXXVII, 123—130.

480. V. nota 241.

481. Samson era cunoscut în tradiția islamică și, în apropiere de Sara'a (Palestina) există un monument numit *Kabr Shamshun* (Mormintul lui Samson). Cantemir se referă la o prelucrare arabă sau persană a istoriei lui Samson relatată în cartea *Judecătorii*, XIII—XVI.

482. Distih în turcă:

Dirigâ zemâne-i geçrev (?)

Terzibaşı vü Hamze-i Hüsrev.

483. Regele profet David (c. 1002—963 î.e.n.), ar. *Dā'ūd*, amintit în *Coran*, II, 251; IV, 163 etc.

484. Regele Saul (c. 1020—1010 î.e.n.) a fost cunoscut, sub numele *Tālāt*, atît de *Coran*, II, 247, 249, cit și de tradiția islamică (Bernhard Heller, *EI*, IV, 674—675).

485. Tc. *Zebur* < ar. *Zabūr* (*Coran*, XVII, 55).

486. Ar. *dā'ūdī*.

487. Regele Solomon (c. 970—930 î.e.n.), ar. *Sulaymān*, menționat în *Coran*, II, 102; IV, 163 etc.

488. Pers. *dīv*.

489. Tc. *Belkiz* < ar. *Bilkīs*; regina legendară din Saba (*I Imp.*, 10,1—13, *Coran*, XXVII, 22—44), venită la Solomon pentru a-i pune întrebări enigmatice (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 738).

490. Ar. *Bakht Nașar*, Nabucodonosor al II-lea, regele Babilonului (605—562 î.e.n.).

491. De observat că Ezdra (autorul cărții cu același nume din *Vechiul Testament*) nu face decît să povestească despre reconstrucția Templului de

către Zorobabel și marele preot Iosua, după întoarcerea din robia babilonică, reconstrucție încheiată în anii 516—515 î.e.n. Dărimarea Templului a fost poruncită nu de Vespasian, ci de Titus, în anul 70 e.n. Constantin cel Mare a construit nu Templul, ci două bazine, pe locurile mormintului lui Iisus și al descoperirii Crucii (325—326). La fel, Justinian a clădit biserica Fecioarei, după unii pe locul Templului, în apropiere de actuala moschee Akşa, după alți autori pe locul Cinei de taină, cunoscut a fi drept Mormintul lui David.

492. Cotul (*cubitus*), veche măsură de lungime echivalentă cu circa 50 cm.

493. Pasajul este un rezumat al *Coranului*, XXVII, 17, unde însă este vorba de furnici (de unde titlul capitolului respectiv), dar autorul trimite din greșală la cap. V (*Punerea mesei sau Masa servită*).

494. Dreptul Iov, eroul cărții cu același nume din *Vecheul Testament*, a fost cunoscut de musulmani ca *Aiyûb* (*Coran*, IV, 163; VI, 86 etc.). Moscheea lui Eyüp (*Eyûp Sultan Camii*) se află în partea de nord a Constantinopolului, lângă Cornul de aur, în cartierul Eyüp. A fost construită în 1458 de sultanul Mehmed al II-lea în amintirea lui Eyüp (ar. *Abû Aiyûb Anşârî*, tc. *Eyûb-i Ensâri*), discipol și stegar al Profetului mort sub zidurile Constantinopolului în 670, în cursul asediului condus de Yazîd, fiul califului Mu'âwiya. Mormintul lui Eyüp se află în curtea moscheii unde aveau loc ceremoniile de întronare a sultanilor. *Al-anşâr* înseamnă apărător.

495. *Luḡmân*, înțelept citat în *Coran*, XXXI, 12—19, preluat de tradiția musulmană din legende arabe păgâne, un fel de Esop oriental. I se atribuiau numeroase sentințe provenite de fapt din *Cartea lui Ahiḡar Asirianul* și fabule, adaptări arabe medievale ale fabulelor lui Esop (Bernhard Heller, *EI*, III, 36—39). Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile secțiunii literare*, s. III, 2 (1925), p. 422, observă că la *Luḡmân* se referă învățatul român și în scrisoarea sa către Petru cel Mare din 23 noiembrie 1719 („Un filozof oarecare arab, fiind întrebat de la cine a învățat filozofia, a răspuns că de la orbi“, *ibid.*, p. 486, nr. XXXIV).

496. V. nota 449.

497. V. nota 450.

498. Derivație inexactă. De altfel *Luḡmân* nu a fost cunoscut ca medic. Pentru asimilările propuse v. B. Heller, *loc. cit.*

499. Lat. med. *betonica* < lat. *vettonica*, după numele unui vechi trib din Galia, *vettones* = plantă din familia mentei, cu proprietăți medicinale (*Be-tonica officinalis*, rom. crețîșor sau cuișoriță).

500. *Iskandar-nāme* (Cartea lui Alexandru), preluată din *Alexandria* lui Pseudo-Callisthenes, despre a cărei cunoștință se poate deduce din *Coran*, XVIII, 60 și urm. Cartea circula și în turcă grație traducerilor lui Ahmedi (sec. XIV), Ali Şir Nevai (sec. XVI). Este probabil ca autorul să se refere la cea dintii din aceste două versiuni, făcută în turcă osmană.

501. Tc. *Iskender Zulkarneyn* < ar. *Iskandar Dhu'l-Karnayn* = Alexandru cel cu două coarne, astfel numit în *Coran*, XVIII, 83 sq.

502. „Grecii din Cyrene, vecini cu oaza libiană [a lui Ammon, *n.n.*] au împrumutat din Egipt, dîndu-i o formă omenească, tipul corniger al lui Zeus-Ammon, pe care ni-l oferă monetele din Cyrenaica“ (P. Deschambres, *Mythologie de la Grèce antique*, Paris, 1886, p. 53).

503. Tc. *Iskender-i Rûmî ibn-i Feylikos*.

504. În tradiția musulmană Alexandru cel Mare este înfățișat ca un apărător al dreptei credințe și, pe baza identificării cu personajul din *Coran*, XVIII, 83, este socotit profet (*EI*, II, 569).

505. V. nota 408. — Legenda relatată de Cantemir pare întemeiată pe tradiții locale din regiunea Beyşehir-Konya. La 20 de km nord de Beyşehir, în apropierea lacului cu același nume, la *Eflâton Pınarı* (Izvorul lui Platon) se pot vedea și azi urmele unui monument hitit din sec. al XIII-lea î.e.n., format dintr-o bază de piatră împodobită cu basoreliefuri cu temă religioasă. Specialiștii au recunoscut în aceste ruine (asociate cu o statuie colosală descoperită la 40 km distanță, în satul Fasallar) fie un edificiu religios din vechiul regat Arzawa, fie un *tropaeum* din timpul regelui Tudhalija al IV-lea (J. Mellaart, *The Late Bronze Age monument of Eflatun Pinar and Fasallar near Beyşehir*, în *Anatolian studies*, 12, 1962, p. 111–117; K. Bittel, *Beitrag zu Eflatun Pinar*, în *Bibliotheca orientalis*, 10, 1953, p. 2–5; R. Boulanger (éd.), *Turquie*, Paris, 1965, p. 526–527). În legătură cu tradiția despre Platon la Konya a se vedea și F.W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, vol. II, Oxford, 1929, p. 370 sq. („mormîntul lui Platon“ într-o moschee fostă biserica sf. Amfilohie, a cărui cinstire ar fi fost încurajată de dervișii mevlevi, potrivit tendinței lor de a concilia religiile pe o bază filozofică, acceptată deopotrivă de musulmani și creștini — D.S. Margoliouth, *EI*, III, 480).

506. V. nota 316.

507. Tc. *Behrām-i Gūr Sahib Kīran*. Personajul istoric intrat în legendă a fost Bahrām al V-lea, suveran persan din dinastia sasanidă (420—438), supranumit pentru tăria sa *Gūr* (asin sălbatic, colun).

508. *Selmân-i Pâk* = Salman cel curat, Salmân al-Fārisī, persan convertit la islamism, devenit tovarăș al Profetului, erou al Persiei convertite și una dintre cele mai populare figuri din legendele musulmane (G. Levi della Vida, *EI*, IV, 120—121).

509. Tc. *Demür Hindī*.

510. Tc. *âb-i hayat*.

511. În textul rus: *багаж* < fr. *bagage*.

512. Episodul lui Cantemir asociază citeva tradiții legate de populara figură din legendele musulmane al-Khaḍīr (sau al-Khiḍr, formă mai apropiată de *Hīzr*), numi în *Coran*, XVIII, 60: sluga lui Moise. Este vorba despre căutarea izvorului vieții. Pasajul din *Coran*, *loc. cit.*, care-l înfățișează pe Moise căutând elixirul are, după specialiști, trei surse: *Legenda lui Ghilgamesh*, *Alexandria* și legenda ebraică *Ilie și rabinul Iosua ben Levi*. Ghilgamesh, Alexandru cel Mare și rabinul Iosua caută deopotrivă apa (primul iarba) vieții și trec în călătoria lor prin diferite peripeții. Alexandru nu o poate afla, ci bucătarul său Idrīs (după R. Hartman un Andrei, personaj menționat în *Coran*, XIX, 56—57 și XXI, 85—86, A. J. Wensinck, *EI*, II, 477—478). Ilie este cel care-l conduce pe Iosua către apa vieții. Al-Khaḍīr apare, în versiuni arabe ale legendei lui Alexandru, drept șef al avangardei regelui macedonean, vizir sau văr al acestuia. Versiunea lui Nizāmī ni-l arată însă pe al-Khaḍīr căutând apa vieții nu cu Alexandru, ci cu Ilie ('Ilyās, profetul biblic Ilie), ca în relatarea lui Cantemir; dar ei nu-și înșală tovarășul de drum, ci amândoi beau din izvor și devin nemuritori (*ibidem*, *EI*, II, 912—916). În credința populară al-Khaḍīr și Ilie sînt protectorii călătorilor pe mare (primul) și pe uscat (al doilea). M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. I, Paris, 1788, p. 187.

513. V. nota 416.

514. V. nota 293. Dar derivația lui Yād_jūd_j și Mād_jūd_j din Gog și Magog nu este greșită.

515. V. cartea a III-a, partea a II-a, art. 4, p. 72—73.

516. V. cartea a V-a, cap. 5, p. 180—186.

517. Tc. *kahve* < ar. *ḫahwa* = cafeaua, băutură introdusă la Constantinopol în timpul domniei lui Soliman Magnificul. În 1554 un alepin și un

damaschin au deschis primele cafenele (*ḡahwa-khāne*, la Cantemir *cîrciumi*), în capitala Imperiului (C. van Arendonck, *EI*, II, 673).

518. Poate 'Uzayr, profetul evreu Ezdra amintit în *Coran*, IX, 30, deși „venirea lui” (sfîrșitul sec. V î.e.n.) nu a fost *după*, ci *înainte* cu cîteva decenii de Alexandru cel Mare (356—323 î.e.n.). Asemenea anacronisme sînt însă curențe în tradiția musulmană: Iona (v. nota urm.), așezat în șirul profeților tot după Alexandru, a trăit la începutul secolului VIII î.e.n.

519. Ar. *Yūnus ibn Mattai*, unul dintre profeții mici ai tradiției ebraice (Iona), autorul cărții cu același nume din *Vechiul Testament*, citat de cîteva ori în *Coran*, IV, 163; VI, 86 etc.

520. *Shu'aib*, profet din Madian menționat în *Coran*, VII, 85—93; XI, 84—95 etc., pe care unii exegeți l-au identificat fără temei cu socrul lui Moise, tot un madianit (numit în *Ex.* 3, 1: Ietro). Identificarea cu Isaia este inexactă (numele arab al acestui profet este *Sha'yā*).

521. *Ūrmīyā*, profetul Ieremia, autorul cărții cu același nume din *Vechiul Testament*.

522. *Zakāriyā*, tatăl sf. Ioan Botezătorul, menționat în *Coran*, III, 37—41 etc.

523. *Yahyā*, sf. Ioan Botezătorul, menționat în *Coran*, III, 39; VI, 85 etc.

524. V. nota 185.

525. V. nota 465.

526. V. cartea a III-a, partea a II-a, art. 2, p. 68—71.

527. V. cartea a IV-a, cap. 11, p. 120—123 și nota 474.

528. *Hazret-i Meryem Ana*, numele Fecioarei Maria în limba turcă.

529. În toată relatarea credințelor musulmane privitoare la Iisus sînt amestecate pasaje din *Coran* la rîndul lor tributare *Evangeliei* (canonice sau apocrife), spuse ale Profetului preluate din tradiție sau comentarii ale exegeților. Astfel, miracolul păsărilor create din lut provine din *Evangelia lui Toma*, III, 1—2, *Minunile lui Iisus*, text etiopian (*Patrologia orientalis*, XII, 626), sau *Evangelia copilăriei lui Iisus*, XXXVI. De aci referința lui Cantemir la „cărți necunoscute sau mincinoase”.

530. Acest text nu există în *Coran* (vezi însă sura IV, 171: „Da, Mesia, Iisus fiul Mariei este profetul lui Dumnezeu, Cuvîntul său pe care l-a aruncat în Maria, un duh care emană din el”).

531. De fapt *Coranul*, V, 110, nu spune decât că Iisus poate învia morții cu îngăduința lui Allah, fără să menționeze „nenumărate“ asemenea minuni.

532. Tc. *Âsâ-y-i Mûsa, nefes-i Isa*.

533. O legendă postcoranică afirmă că la cererea apostolilor Iisus ar fi înviat din morți pe Sem sau pe Ham (nu pe Iafet), pentru a descrie arca lui Noe (B. Heller, *EI*, III, 1014). Dar această legendă nu există în *Evangelia copilăriei lui Iisus*, la care trimite Cantemir.

534. Tc. *Nefesi Isa-i muhtac dur*.

535. Tc. *Pavlos*. Reproșul de „a strica sensul cuvintelor revelate“ este adresat „anumitor evrei“, în *Coran*, II, 75, IV, 46 și V, 41.

536. Apropierea, ușor de făcut, între cele două texte — *Coran*, LXI, 6 și *In.*, 14, 26 — în care Iisus anunță venirea, după el, a Sfântului Duh (în *Evangelie*), a lui Mahomed (în *Coran*), a dat loc unei bogate literaturi având ca obiect sensul cuvintului *biriklutus*, redat mai tirziu (sec. al XIII-lea) prin *färklit*. Autorii musulmani care afirmă că textul evanghelic a fost corupt pretind că inițial în loc de Παράκλητος (mîngîietor) era scris Περί-κλυτος (ilustru, în arabă *Ahmad*, „preaslăvitul“, unul din numele lui Mahomed). Cf. B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1680, s.v. *Mohammed* și D. Masson în ed. *Le Coran*, Paris, 1967, p. 951.

537. V. cartea a III-a, partea a II-a, art. 2, p. 68—71.

538. Tc. *yunani*.

539. Tc. *Lâ ilâh illâ Allâh, Isa rûhu'llah*.

540. *Sistemul* nu cuprinde un capitol cu acest titlu, ci doar un paragraf în cartea a V-a, cap. 6, p. 200—203.

541. V. mai jos, p. 142—143.

542. Despre *Yahya bin Zekeriya* v. *Coran*, III, 37—41; XIX, 7—15; XXI, 89—90 (trimiterea din text este greșită). Pasajul citat de Cantemir este din *Coran*, XXI, 91 dar el se referă la Maria, deci la nașterea lui Iisus, nu a lui Ioan: „Iar cea care a rămas fecioară... I-a insuflat din Duhul nostru. Am făcut din ea și din fiul ei un semn înaintea lumilor“.

543. Cf. originalul latin, f. 86^v; în versiunea rusă textul grec e reproduș cu caractere chirilice în pronunțarea modernă.

544. *Mehmed al IV-lea Avci* (Vinătorul) a domnit între 1648—1687. „Palatul cel mai dinăuntru“, tc. *enderûn*, la care se referă Cantemir era,

probabil, complexul de clădiri din curtea a treia a reședinței sultanilor la Topkapı Sarayı, curte spre care se deschide Poarta fericirii (*Bab-ı saadet*); în partea dreaptă a ei se află și în prezent tezaurul.

545. Tc. *havariyân*, apostolii lui Hristos.

546. Capitolul *Avraam* din *Coran* este al XIV-lea; Cantemir se referă însă la un pasaj din cap. V, 82–83, unde creștinii sînt descriși ca lipsiți de mîndrie, sensibili la descoperirile Profetului, mărturisindu-și credința în el.

547. V. nota 536.

548. Eroare, pasajul se află nu în *Epistola către evrei*, ci la *II Cor.*, 12, 2–4.

549. *Sarı Saltık Baba* (sau *Dede*), derviş turc, sfînt al ordinului beкташі (v. mai departe, cartea a VI-a, cap. 11, p. 300–301), originar din Bukhara. După unele izvoare, prin anii 1263–1264 el s-ar fi așezat cu un grup de 10–12 000 de turcmeni în Dobrogea de nord, în regiunea Babadagului, unde se află și principalul sanctuar în care este venerat și mormîntul său care a fost important loc de pelerinaj. Asimilat cu numeroși sfinți creștini (Gheorghe, Ilie, Simion, Spiridon), după Evliyâ Çelebi care-l numește Mehmed Bukhârî (*Seyâhatnâme*, II, 134) ar fi corespondentul sfîntului Nicolae (*Isvet Nikola*, op. cit., II, 137; Fr. Babinger, *EI*, IV, 177–178). Așa îl știa și Cantemir a cărui informație este, desigur, tot de sursă dobrogeană și care, probabil, în trecere prin Babadag, îi vizitase mormîntul.

550. Tc. *Hıdırellez*, ar. *Djirdjîs*, sf. Gheorghe. Numele turcesc se explică prin faptul că la musulmani cultul sf. Gheorghe este asociat cu acela al profeților *Khiḍr* și Ilie (v. nota 512), reuniți sub numele de Hıdırellez. Data pomenirii lui de către creștini (23 aprilie) însemna pentru turci începutul verii (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1078).

551. Tc. *Kasım* < ar. *Kāsim*, sf. Dumitru, a cărui serbare (26 octombrie) însemna începutul iernii (Cl. Huart, *EI*, II, 844).

552. *Haemus*, numele latin (după cel grecesc) al munților Balcani care separă Tracia de Moesia.

553. Sf. *Foca*, grădinar din Sinop, cunoscut prin ospitalitatea sa față de străini. Condamnat la moarte în timpul persecuției lui Traian, Decius sau Dioclețian, s-a predat de bunăvoie soldaților trimiși să-l omoare, pe care îi primise în casă. A fost obiectul unei venerații deosebite în regiunea

pontică și la Constantinopol, considerat drept patron al corăbierilor. E comemorat la 22 iulie și 22 septembrie (W. Smith and H. Wace, *A dictionary of Christian biography*, vol. IV, London, 1887, p. 393—394; I. Martinov, *Annus ecclesiasticus græco-slavicus*, Bruxellis, 1863, p. 183; Gherasim Timuș, *Dicționar aghiografic*, București, 1898, p. 302—303). B.P. Hasdeu (*Etymologicum Magnum Romaniae*, t. II, 1892, p. 1154) arată că la români „fiindcă Foca seamănă cu foc, printr-o astfel de etimologie poporană s-a născut credința că el *pirlește*”; de aci superstiția că „cine nu păzește această zi și lucrează la vie, soarele îi va dogori via cu arșiță și prin aceasta se va usca”. Această credință se referă la ziua de 1 iulie, cunoscută sub numele de *Ana-Foca*, sfinții serbați la 21, respectiv 22 iulie (Hasdeu, *loc. cit.*; Tudor Pamfile, *Sărbătorile de vară la români*, București, 1911, p. 162—163), dar după cum se vede din relatarea lui Cantemir ea era păzită, în legătură cu pomenirea sf. Foca, și de plugarii dobrogeni.

554. Aluzie la cuptorul din Babilon în care împăratul Nabucodonosor a vrut să ardă pe cei trei tineri evrei ce nu voiau să părăsească legea mozaică (*Dan.* 3, 1—30).

555. *Machina*, termen latin desemnând un ansamblu alcătuit cu artă (v. Lucrețiu, *machina mundi* = edificiul lumii). — *Despre zidirea lumilor* v. cartea a IV-a, cap. 6, p. 101—106.

556. Tc. *Rûz-ı mahşer; Kıyâmet günü*.

557. Tc. *Kızıl elma*.

558. Tc. *Padişahumuz gelür, kâfirün memleketin alur, Kızıl elmayı alub kabz eyler yedi yıladağ gâvurun kılıcı çıkmazsa gerek, oniki yıladağ onlarun beğliği; kuyu yapar, bağ diker, bağçe bağlar, oğlı kıızı olur, oniki yıldan sonra hristiyanun kılıcı çıkar, ol Türki gerisine tüşküre*.

559. V. cartea a III-a, partea a II-a, art. 1, p. 64—68.

560. V. nota 239.

561. Cf. și D. Cantemir, *Monarchiarum physica examinatio*, ed. I. Sulea-Firu, *Studii și cercetări de bibliologie*, 5 (1963), p. 272.

562. V. nota 426.

563. V. nota 294.

564. Tc. *Sedd-i Iskender*.

565. V. cartea a III-a, partea a II-a, art. 2, p. 68—71.

566. Tc. *Mehdi-i zaman*. Pentru doctrina islamică privind acest personaj eshatologic („cel condus de Allah“) v. D.B. Macdonald, *EI*, III, 116–120.

567. După tradiția musulmană ingerul morții (*‘Izrā’īl*) va suna de trei ori din trîmbiță la sfîrșitul lumii. Primul sunet este acela *al consternării*, al cărui efect va fi cutremurul pămîntului, căderea munților și a cerurilor, adunarea tuturor animalelor într-un singur loc. Al doilea sunet va fi acela *al morții*, după care nu vor mai rămîne decît Allah, raiul și iadul cu locuitorii lor și tronul slavei. Al treilea sunet va fi *al învierii* (G. Sale, *Observations historiques et critiques sur le mahométisme*, în *Les livres sacrés de l’Orient*, traduits ou revus par G. Pauthier, Paris, 1860, p. 496).

568. Relatarea lui Cantemir cu privire la sunetele trîmbiței este deosebită de cea tradițională (v. nota precedentă).

569. *‘Izrā’īl* va învia înaintea celorlalte făpturi, împreună cu arhanghelii Gabriel și Mihail (G. Sale, *op. cit.*).

570. Problemă controversată în literatura islamică: după unii autori, Mahomed ar fi spus că oamenii vor învia așa cum s-au născut, adică goi și — bărbații — necircumciși. La obiecția Ayșei că o asemenea stare este indecentă, Profetul ar fi răspuns că în acea zi gravă, a Judecății din urmă, oamenii nu vor fi preocupați de goliciunea lor. După alți autori oamenii vor învia îmbrăcați în hainele în care au fost îngropați. În sfîrșit, unii dau îmbrăcămintei un sens figurat: ea ar însemna faptele bune sau rele etc. (G. Sale, *op. cit.*, p. 497).

571. Prefacerea animalelor în praf va fi socotită, în raport cu chinurile păcătoșilor, o pedeapsă ușoară. Încă două animale vor avea, într-o anume interpretare a unor pasaje din *Coran*, privilegiul de a intra în rai: ciinele celor șapte tineri adormiți și măgarul lui Ezdra (G. Sale, *op. cit.*, p. 499).

572. Această frază nu se află în *Coran*. Autorul se referă la teoria răs-pindită în tradiția sunnită și imamită că morții sînt numai adormiți sau amețiți în mormintele lor, cum pare să sugereze pasajul din *Coran*, L, 19 (H. Lammens, *L’Islam, croyances et institutions*, 3e éd., Beyrouth, 1943, p. 70).

573. Nici acest pasaj nu există în *Coran*. După cap. XXXVI, 26 din *Coran*, s-ar permite unor suflete privilegiate să primească de îndată răs-plata în ceruri; la fel cap. II, 143; III, 152 și 163; IV, 76 etc. conferă mar-tirilor morți în războiul sfînt viața veșnică în preajma lui Allah. Despre

distincția între sufletele musulmanilor și necredincioșilor, v. G. Sale, *op. cit.*, p. 494 și H. Lammens, *op. cit.*, p. 70—71.

574. *Sic!* La p. 151 se vorbește despre numai *șaptezeci* de neamuri.

575. V. cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159.

576. V. despre această punte H. Lammens, *op. cit.*, p. 71; după unii interpreți (mutaziliți și moderniști) ea trebuie înțeleasă strict simbolic. Că puntea are o lungime egală cu lățimea riului de foc pe care-l traversează este de la sine înțeles.

577. Tc. *kurban* < ar. *ḡurbān*, sacrificiu. Aci este vorba despre jertfele aduse de pelerinii la Mecca în ziua de 10 a lunii *dhu'l-ḡidjdja*; sărbătoarea din acea zi și cele următoare este numită de turci *Kurban-bayramı* (A.J. Wansinck, *EI*, II, 1195).

578. V. cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—167.

579. După alte descrieri (G. Sale, *op. cit.*, p. 501), *al-Arāf* era imaginat ca un zid care *separa* raiul de iad, servind drept adăpost pentru sufletele celor sfinți, ca *Limbul* din tradiția creștină (*Divina comedie*, *Inf.*, IV, 1—45).

580. Tc. *rekāt*.

581. V. cartea a V-a, cap. 4, p. 174—180.

582. Tc. *ehl-i fıkıh* < ar. *ahl al-fıkh*, oamenii legii, înțelepții.

583. V. cartea I, cap. 2, p. 4 și nota 61; cap. 9, p. 21—24.

584. Ceea ce urmează nu se află în *Coran*. N-am putut identifica nici pe Evordi, nici pe Abidonda.

585. V. cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—167.

586. Tc. *cehennem* < ar. *djahannam*, iadul. Imaginea unui adânc cu șapte etaje și șapte porți (care-și are originea în infernul asirian descris în legenda lui Iștar) a fost răspândită și în evul mediu european (v. descrierea celor șapte *bolgii* în *Divina comedie*, *Inf.*); cf. B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1026—1027.

587. După *Coran*, XXXVII, 62—68, pomul *Zaḡḡūm* se află în cercul cel mai de jos al iadului, împreună cu un cazan de apă clocotită și un cup-tor în care vor arde păcătoșii (v. mai jos, p. 160).

588. În textul latin *pictoribus*; în versiunea rusă *zugravii* < gr. ζό-γραφοι, iconari, pictori de biserici.

589. Ar. *naşārā*, creştini.

590. *Coranul* ezită cu privire la veşnicia chinurilor iadului. După cap. XXIII, 103–104, s-ar părea că păcătoşii vor rămâne veşnic în infern; dar după IV, 116 şi XI, 107, Allah „iartă pe cine vrea”, aşa încît şi osîndiţii pot fi absolviţi (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1026–1027).

591. Cantemir redă esenţa contradicţiilor *Coranului* cu privire la veşnicia pedepselor infernului, dar în mod evident citează din memorie, ceea ce explică erorile în referinţe şi texte, aci ca şi în paragraful următor.

592. V. nota 286.

593. Tc. *Cennet hak, cehennem hak*.

594. Tc. *cennet* < ar. *djanna*; tc. *firdevs* < ar. *firdaws* < gr. *παρὰ-δεῖσοç*, raiul. Descrierea dată de Cantemir urmează tradiţia musulmană populară (cp. B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1043–1044 şi D.B. Macdonald, *EI*, II, 116).

595. „...*quod Copernicus in suo Vorticum systemate imaginatur*” (ms. autograf Cantemir, f. 96). Autorul pare să fi redat, din memorie, *revolutio* prin *vortex* (virtej, dar şi abis), ceea ce explică titlul fantezist sub care citează celebra lucrare a lui Copernic.

596. V. cartea a IV-a, cap. 19, p. 156–159.

597. V. nota 423.

598. Tc. *Kutb-i şimāl* < ar. *al-Ḳuṭb al-shamālī*, şi *Kutb-i cenûb* < ar. *al-Ḳuṭb al-djanûbī*.

599. B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Touba* dă cuvîntului origine etiopiană şi sensul de rai, fericire.

600. V. nota 378.

601. Tc. *huri*, pers. *ḥūri*, ar. *ḥūriya*, fecioarele paradisului cu care vor fi răsplătiţi drept-credincioşii, amintite în *Coran*, II, 35; III, 15 etc. Ele vor fi de aceeaşi vîrstă cu soţii lor — 33 de ani — şi vor rămîne mereu fecioare (*Coran*, LVI, 35–36; A.J. Wensinck, *EI*, II, 358).

602. Trimiterea la cap. XXVI din *Coran* e greşită; în alte capitole (v. referinţele noastre) se făgăduieşte credincioşilor nemurirea şi petrecerea fericită lângă Allah.

603. *Elpenbut* (în ms. lat. *elpenbüt*) — cuvînt neidentificat; tc. *kefal balıġı*.

604. V. cartea a V-a, cap. 15, p. 248—251: *Despre mekruh*. Fumatul ar trebui inclus în această categorie de fapte, nici îngăduite, nici oprite, dar despre el nu se tratează în capitolul respectiv.

605. V. cartea I, cap. 7, p. 12—13.

606. V. cartea a IV-a, cap. 9, p. 113—116.

607. Cuvîntul *din* are sensul de religie numai în limba persană; în arabă același cuvînt înseamnă judecată și obicei. Confuzia între cele trei sensuri era curentă în literatura teologică islamică și ea a generat numeroase dificultăți exegetilor *Coranului*. *Din* în sens de religie se compune din *islām* (păzirea religiei musulmane), *imān* (credința) și *ihsān* (virtutea). D.B. Macdonald, *EI*, I, 1002.

608. V. cartea a IV-a, cap. 1, p. 82 și nota 332.

609. În sensul cel mai răspîdit *sunna* (= obicei, purtare, precept) desemnează doctrina și comportamentul comunității musulmanilor ortodocși, spre deosebire de cei sectanți (*shī'a*). Suniții sînt musulmanii care nu se abat de la dogmele și practicile tradiționale, răspîdite (A.J. Wensinck, *EI*, IV, 581—583). Din ar. *sunna* > tc. *sünnct* (obicei, regulă, dar și circumciziune) și *sünni* (sunnit, ortodox).

610. Tc. *Imam-i a'zam* < ar. *al-imām al-a'zam*, imamul cel mare, adică Abū Ḥanīfa; v. și nota 332.

611. Tc. *șart* < ar. *sharṭ*.

612. Tc. *din-i Islamden* = religia Islamului (formă de ablativ).

613. Tc. *șehâdet-i kelime*, *namaz*, *uruc*, *hac* și *zekât*.

614. Tc. *farz*, *sünnnet*, *halâl*, *haram* și *mekrûh*.

615. V. cartea a IV-a, cap. 1, p. 82—83 și notele 335—336.

616. Tc. *gusûl* < ar. *ghusl*, marea abluțiune rituală prin care se curăță impuritatea mare (*djanāba*) înainte de săvîrșirea rugăciunii (Th. W. Juynboll, *EI*, I, 1042; II, 177).

617. Tc. *abdest* < pers. *ābdast* (ar. *wuḍū*), mica abluțiune rituală, necesară pentru curățirea unei impurități mici (*ḥadath*) înainte de rugăciune (Th.W. Juynboll, *EI*, II, 198; Joseph Schacht, *EI*, IV, 1202—1203).

618. Tc. *tas* < ar. *ṭās* (pers. *tāsh*), vas, cană.

619. Tc. *Töube*, *ya Allahım*, *Rebbim tehâfaru'llah*.

620. Etimologie inexactă.

621. V. nota 77.

622. Tc. *leġen*, lighean.

623. Confuzie în versiunea rusă între *вне* (în afară) și *в ней* (în ea); după logica situației și practica abluțiunii rituale picăturile trebuie să cadă *înăuntrul* ligheanului pentru a nu pîngări spațiul și lucrurile dimprejur.

624. Tc. *mest* > rom. *meși*, un fel de cizmulite fără toc, făcute din piele subțire, purtate peste ciorapi (și în încălțăminte).

625. V. cartea a VI-a, cap. 20, p. 320 (Despre erezia *rafazî*).

626. V. cartea a IV-a, cap. 5, p. 98.

627. Tc. *sabah namazı*.

628. Termeni turcești în acest paragraf: *öğle namazı*, *ikindi namazı*, *aḥşam namazı*, *yatsı namazı*, *temcid*.

629. Tc. *kıbla* < ar. *ḵibla*, direcția orașului Mecca, spre care musulmanii trebuie să privească în timpul rugăciunilor rituale. Determinarea ei reprezintă un capitol special, deosebit de important, în geografia astromică arabă (C. Schoy, *EI*, II, 1043–1047).

630. Tc. *namazgâh*, locul de rugăciune, v. mai departe, p. 176. Cîteva rinduri mai sus *Kâbe* < ar. *Ka'ba*, locul sfînt al Islamului, situat în mijlocul mării moschei din Mecca (v. cartea a V-a, cap. 6, p. 186–188).

631. V. nota 580.

632. Tc. *fıtrî vâcib* (pentru compensație).

633. Tc. *cemâat*.

634. Tc. *Allahu ekber*, *Allahu ekber*, *eşheden lâ ilahe illâ'llahu*, *eşheden Muhammedu resulu'llah*. *Eyâ alâ es-selâm*, *eyâ alâ es-selâm*, *eyâ alel'felah*; *Allahu ekber*, *Allahu ekber*, *lâ ilahe illâ'llahu*.

635. V. nota 301.

636. Tc. *müezzin* < ar. *mu'adh^hdhin*.

637. Tc. *minare* < ar. *minār*.

638. Acest capitol nu există în *Sistem*; poate că autorul îl rezerva pentru cartea proiectată *Despre guvernarea otomană*. La p. 122 el spusese însă că musulmanii „nu cunosc așezămîntul preoției”.

639. Tc. *Subhan Allah*. V. și nota 95.

640. Tc. *Selâmün aleyküm rahmetu'llah*.

641. Tc. *fâtiha* < ar. *al-fâtiha*, „cea care deschide [*Coranul*]“, titlul primei sure a *Coranului*, care face parte din rugăciunea zilnică a musulmanilor (*namâz*).

642. Tc. *El-hamdu li'llah*.

643. Tc. *cuma*.

644. Tc. *selâtin*.

645. Tc. *vâiz*.

646. V. nota 143.

647. Tc. *terâvih*.

648. Tc. *hâtib* < ar. *khaṭīb*, vorbitor; tc. *hutbe* < ar. *khuṭba*, predică.

649. Tc. *yamûnn*.

650. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

651. Tc. *cenaze namazı*.

652. V. cartea a VI-a, cap. 4, p. 268—273.

653. Tc. *mevlûd namazı*.

654. Tc. *rebiülevvel* < ar. *rabî' al-awwal*. Autorul se referă la luna *rabî' I* (a treia și a patra lună a calendarului islamic poartă același nume), de aceea o menționează drept „luna întâi“.

655. V. p. 183—184.

656. Autorul se referă la munții din nordul Bithyniei (Asia Mică), așadar Alemdağ, Maltepedağları etc. și la Istranca dağı, ramificare sudică a munților Rhodope, în nord-estul Turciei europene, de-a lungul coastei Mării Negre. De observat însă că munții din Bithynia nu sînt „mai înalți decît Olimpul“, fie cel din Grecia (2916 m), fie cel din Asia Mică (Keşiş dağı, 2550 m).

657. *Punctul* în sens de secundă (v. și nota 345).

658. Tc. *şerefe*, balcoanele minaretului.

659. V. cartea I, cap. 11, p. 30—31.

660. Tc. *iftar*, întreruperea postului.

661. Tc. *Arife gecesi*.

662. V. cartea 1, cap. 7, p. 15 și nota 98.

663. Tc. *Arife gūni*. Muntele de lângă Mecca se numește 'Arafāt.

664. După o legendă ebraică (*Talmud*, 'Erubin, 18 b), preluată și de autori creștini (Tertulian, Irineu, Augustin), Adam, izgonit din rai, a căzut pe insula Sarandib (Ceylon) unde a petrecut două (nu trei) sute de ani în pocăință, despărțit de Eva. V. și *Coran*, II, 37 și notele lui D. Masson la ed. Pléiade, Paris, 1967, p. 782. În Ceylon, pe Virful lui Adam erauenerate urmele picioarelor lui Adam (M. Seligsohn, *EI*, I, 129).

665. Tc. *hacı* < ar. *ḥadjjī*.

666. Traducerea gr. Κωνσταντινούπολις. Cetatea lui Constantin. — Mai jos tc. *temcid*, slăvire, imn religios cîntat de muezin din balconul minaretului mai înainte de răsăritul soarelui.

667. Tc. *vakif* < ar. *wakf*, donație pioasă. Prin acest act donatorul renunță la dreptul său de a dispune de obiectul dăruit. Uzufructul aparține beneficiarului care nu poate înstrăina bunul nici prin vînzare, nici prin moștenire sau donație (Heffening, *EI*, IV, 1154—1162).

668. Autorul trimite la un capitol pe care intenționa să-l scrie în lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

669. *Süleymaniye Camii*, cea mai frumoasă moschee imperială din Istanbul, construită de celebrul arhitect Sinan, în anii 1550—1557, din porunca sultanului Soliman Magnificul (1520—1566).

670. *Aya Sofya* < ἁγία Σοφία, „Sfînta Înțelepciune”, ctitoria împăratului Iustinian (548), transformată în moschee de Mehmed al II-lea (1453), apoi în muzeu de președintele Atatürk (1935). Superbele mozaicuri n-au fost acoperite cu var decît în secolul al XVIII-lea, așa încît Cantemir putuse cunoaște monumentul cu decorația lui creștină.

671. Tc. *Disince taş*.

672. V. cartea a VI-a, cap. 6, p. 278—283.

673. Tc. *haç* < ar. *ḥadjdj*.

674. *Al-Masdjid al-ḥarām*, principalul sanctuar al Islamului din Mecca (evident un oraș, iar nu o „țară”), a cărei construcție, începută de Mahomed în anul 8 al Hegirei, a continuat de-a lungul secolelor pînă în anii 1572—1577 cînd sultanul Selim al II-lea i-a dat actuala formă.

675. V. cartea a IV-a, cap. 10, p. 117—118.

676. Sanctuarul din Mecca se compune din *Ka'ba*, construcție cubică în care se păstrează piatra neagră sfântă despre care musulmanii cred că a căzut din cer, *puțul Zamzam* (nota 461) și *maḥām Ibrāhīm*, locul unde ar fi stat patriarhul Avraam pe cînd zidea templul, plus cîteva construcții mai mici (A.J. Wensinck, *EI*, II, 622—630 și III, 442—443).

677. Tc. *türbe*.

678. Tc. *havuz*. De observat că *mihrab* nu este echivalentul altarului creștin, element arhitectonic și ritual care nu există în moschei, ci o nișă (în trecut o piatră) care indică *kibla*, adică direcția spre care trebuie făcute cele cinci rugăciuni zilnice.

679. Tc. *Beytullah*, *Beytulumukaddes*, *Sıfatü'l cennet*.

680. Construcția cubică a *Ka'bei* este acoperită cu un imens brocart negru (*kiswa*) care este schimbat în fiecare an în perioada pelerinajului. Pe brocart sînt brodate cu aur mărturisirea credinței (*shahāda*) și versete din *Coran*. Brocartul vechi înlocuit este împărțit în mici bucăți pelerinilor, iar nu păstrat în „vistieria de la Mecca”. Cantemir arată că noul acoperămint era trimis din diferite părți ale lumii islamice, obicei respectat în vremea lui. Ulterior *kiswa* a fost adusă numai din Egipt, obicei întrerupt în 1926 (A.J. Wensinck, *EI*, II, 622 și 624; Fr. Buhl, *ibid.*, III, 129). În ce privește „lucrătura de Frigia” este probabil că autorul se referă la broderii de Brusa (deci Bithynia).

681. Imamul este un conducător spiritual iar în cadrul ceremoniilor religioase credinciosul care stă în frunte și face mișcările rituale pe care ceilalți trebuie să le imite. Islamul nu cunoaște instituția preoției, după cum arăta autorul însuși la p. 122. V. însă și p. 177 și nota 638.

682. Gr. *μπατιόφων*.

683. În text *Elcair*, după numele arab *Mișr al-Ḳāhira*.

684. Tc. *Küçük-bayram*, sărbătoarea cea mică, în care ia sfîrșit postul.

685. V. nota 672.

686. Tc. *Medine-i münevvere*; *Medinetü'l-Nebi*.

687. Numele italian al catifelei ondulate.

688. Este vorba de Baiazid al II-lea (1481—1512), fiul și succesorul sultanului Mehmed al II-lea (1444—1445 și 1451—1481).

689. *Ace care să le arate polul...* = busole.

690. Tc. *saka başı*.

691. Tc. *emirü'l hac* < ar. *amîr al-ḥadjdj*.

692. Tc. *sürre*.

693. Tc. *âb-ı Zemzem* < ar. *Zamzam*. V. și nota 461 și B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 1281.

694. V. cartea a IV-a, cap. 10, p. 119.

695. În acest pasaj se repetă informația dată greșit câteva rînduri mai înainte, și anume că puțul Zamzam s-ar afla la trei zile depărtare de Mecca. În realitate Zamzam se află în Mecca, în chiar incinta marelui sanctuar *al-Masdjid al-ḥarām* (v. nota 676).

696. V. nota 459, dar pelerin în arabă se spune *mu'tamir*. În cele ce urmează Cantemir face o descriere a pelerinajului, desigur după relatări scrise sau orale musulmane, unui creștin nefiindu-i îngăduit să viziteze Mecca. Descrierea este exactă în principalele momente (cp. cu A. J. Wensinck, *EI*, II, 210—211); cit privește detaliile, trebuie ținut seamă de faptul că „școlile diferă unele de altele în aproape toate punctele” (*ibid.*).

697. Tc. *hüccet*.

698. Tc. *nefes oğlu, nefes oğulları*. În ce privește originea acestor copii trebuie observat că abia zilele de 11—13 *dhu'l-hidjdja* sînt (după numele dat de Mahomed însuși) „zilele mîncării, băuturii și ale desfătărilor trupești”. În zilele imediat precedente (7—10 ale lunii menționate) pelerinii sînt în stare de consacrare (*iḥrām*), așadar, contrariu celor relatate în *Sistem*, ei trebuie să păzească o abstenență severă (A. J. Wensinck, *EI*, II, 483—485). Afirmația că pelerinii se dezbracă pînă la piele, înfășurîndu-și doar o pînă albă în jurul șoldurilor privește luarea iḥramului; hagiî (numai bărbații) se înfășoară în două bucăți de pînă albă fără nici o cusătură (*ridā'*) pe care le scot în ziua de 10 *dhu'l-hidjdja*.

699. Ar. *al-humar*. A săruta „toate cele patru colțuri” ale Ka'bei înseamnă a face ocolul ritual al sanctuarului, ocol numit *ṭawāf*. Obiceiul, de origine preislamică, era ca acest înconjur să se facă dezbrăcat de haine, dar Mahomed a interzis această practică (R. A. Nicholson, *EI*, IV, 738—739).

700. V. mai sus, p. 187.

701. V. cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159. În cele ce urmează trebuie făcută distincția între riul de foc Araf (v. p. 156 și nota 579) și muntele 'Arafa sau 'Arafāt situat la răsărit de Mecca.

702. În textul rus apare aci un *ô* (prescurtare, trimitere?) al cărui sens nu l-am putut stabili.

703. V. p. 188—189 și nota 686.

704. Tc. *Kuds-i şerif* < ar. *Ḳuds şarîf*.

705. Tc. *Haremeyn-i şerif* < ar. *Ḥarām şarîf*.

706. Ar. *al-haḍj̣ḍj̣ bi-lā Ḳuds*.

707. Numele grecesc (Ἱερὸν) al templului din Ierusalim.

708. V. p. 125 și nota 491.

709. Tc. *Dur, ya, mubarek*.

710. Tc. *kafes*, grilaj, cușcă, baldachin.

711. Autorul vrea să spună „Murad al IV-lea, împăratul otomanilor“ (1623—1640). Denumirea din text este corectă, deoarece Murad (I, 1359—1389) a fost, într-adevăr, al treilea sultan al otomanilor, dar pe vremea aceea statul olandez nu avea ambasador la Poartă.

712. Este negreșit vorba despre Cornelius Haga, rezidentul Olandei la Poartă timp de aproape trei decenii (din 1611), cunoscut pentru influența lui, „mereu amestecat în afaceri de patriarhi, de voievozi ai Moldovei și Țării Românești, prin care s-a îmbogățit foarte“ (raport al lui Alvisе Contarini, bailul Venetiei, din Constantinopol, 8 mai 1638, în E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV, partea 2-a, București, 1884, p. 497, nr. DLXXXIII; *Ibid.*, IV₁, București, 1882, p. 643, doc. DLXIX; cf. și Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople*, în *Balcania*, 8 (1945), p. 110, doc. XI).

713. Referiri la următoarele evenimente: venirea lui Vasile Lupu la tronul Moldovei (aprilie 1634), cu sprijinul rezidentului olandez și înscăunarea lui Chiril Lucaris ca patriarh al Constantinopolului (4 noiembrie 1620). Fără îndoială despre acest patriarh este vorba, iar nu despre un Ieremia (nici un patriarh cu acest nume nu a păstorit la Constantinopol în secolul al XVII-lea); Chiril era cunoscut pentru simpatiile sale protestante (v. raportul lui Haga despre rolul său la alegerea lui Chiril, în N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, București, 1902, p. 182, n. 1); pentru rolul lui Vasile Lupu în schimbările de patriarhi, ecumenici începînd din 1638 v. N. Iorga, *Vasile Lupu, domnul Moldovei, ca urmaș al împăraților Răsăritului în tutela Patriarhatului de Constanti-*

nopol și a Bisericii Ortodoxe (1646—1653), în *Analele Academiei Române*, s. II, *Mem. ist.*, 36 (1913—1914), p. 207—236.

714. Despre „Lumina sfântă” care, în noaptea de înviere, se aprinde în chip miraculos în biserica Sf. Mormînt din Ierusalim, scrisese deja în secolul al XIV-lea Ioan Cantacuzino în a sa *Apologie contra lui Mahomed* (*Patrologiae cursus completus. Patres graeci*, ed. J.P. Migne, t. XXVIII, Paris, 1887, col 774—796; cf. V. Cîndea, *Une version roumaine du XVIIe siècle de l'Apologie contre Mahomet de Jean Cantacuzène*, în *Revue des études sud-est européennes*, 4 (1966), no. 1—2, p. 233—237).

715. Tc. *hatt-i şerif* < ar. *ḥallī sharīf*.

716. Tc. *kâfir* < ar. *kāfir*.

717. Pers. *kōshe-nishin* > tc. *kōşenişin*, cel ce şade în colţ.

718. Adică în haine de cadiu (*ḳādī*).

719. V. nota 609.

720. Tc. *Subhan Allah ve barek Allah*.

721. Tc. *Şam* < ar. *Shā'm*, Damascul; *Dimişki* (forma din text) înseamnă Siria (anticul *Damascenus*); Damascul „după cel mai vechi nume” = *Dimişk*.

722. V. nota 107.

723. V. cartea I, cap. 7 şi 8, p. 11—21.

724. Informațiile din acest paragraf trebuie corectate astfel: în partea de răsărit a sălii de rugăciune din moscheea umaiazilor, într-un edicul, se păstrează *capul* Sf. Ioan Botezătorul care ar fi fost descoperit într-o criptă cu prilejul restaurării lui al-Walīd (708); chemarea la rugăciune (tc. *ezan* < ar. *adhān*) a fost cîntată mai întîi la Medina, la îndemnul califului 'Omar, în urma visului lui 'Abd Allah ibn Zaid ('Omar era primul ctitor al moscheii din Damasc, aşadar întîia chemare a fost localizată acolo); *lingă* moschee sînt morminte, ca acela al lui Saladin (m. 1193) într-un mausoleu anume, dar mormîntul califului Mu'āwiya (la Cantemir: *Amavia*), m. în luna radjab 60 h. (aprilie 680), se află în cimitirul Bāb al-şaghīr.

725. Tc. *Aya Sofya*; *Kābe-i fukara*.

726. *Yanku bin Madyan*, numele dat în legende turceşti lui Iancu de Hunedoara, eroul creştin atît de temut încît intrase în folclor. Regretatul Aurel Decei proiectase un studiu asupra legendelor turceşti privitoare la Iancu Corvin, dezvoltarea unei comunicări ținută în 1956 la Paris.

727. *Hoca efendi, Sadeddin (Sa'd al-din)*, istoric turc și şeyhülislâm (1536/7—1599), autor al celebrei lucrări *Tacüttevarih* („Cununa istoriilor”), tradusă integral sau parțial în câteva limbi europene, folosită și de istorici români, ca N. Bălcescu în *Istoria lui Mihai-vodă Viteazul* (Fr. Babinger, *EI*, II, 1018—1019 și *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 123 sq.). Un rînd mai sus, arhitectul care a clădit Sf. Sofia este numit Gherman. Este vorba de doi arhitecți anatolieni, Anthemios din Tralles și Isidor din Milet (Ch. Delvoye, *L'art byzantin*, Paris, 1967, p. 56—57).

728. Există citeva lucrări, în persană sau turcă, despre istoria Sf. Sofia: cea redactată la cererea lui Mehmed al II-lea de Aḥmed al-Gīlānī (tradusă în turcă de Nimat Allah, m. 1561/1562) și alta scrisă pentru același sultan de 'Alī ibn Muḥammed al-Ḳūshdjī, amîndouă în persană; un opuscul turc anonim din 1483—1484; capitole în istoriile Constantinopolului (*Tevarih-i Kostantiniya*); lucrarea lui 'Alī al-'Arabī 'Ilyās, *Tevarih-i bina-i Aya Sofya* (1567). După acest autor Sf. Sofia ar fi fost construită de un arhitect Ignadius (K. Süssheim, *EI*, I, 536—537).

729. Sanctuar greu de localizat: după nume, ar fi vorba de *biserica Sf. Ioan de Studion*, ctitorită în 463 de patricianul Studius pentru Mănăstirea „neadormiților”. Situată în partea de sud a orașului, nu departe de cetatea celor șapte turnuri (*Yedikule*), biserica a fost transformată în moschee în timpul sultanului Baiazid al II-lea și se numește astăzi *Imrahor Camii*. Dacă autorul se referă la ea, rămîn neexplicate afirmațiile că biserica s-ar afla „ruinată lîngă palatul sultanului”; „cetatea bizantină dinspre canal” ar fi, în acest caz, *Yedikule*. S-ar putea însă ca autorul să se fi gîndit la biserica Sf. Irina, ctitorie a lui Constantin cel Mare, a cărei situație corespunde mai bine descrierii lui Cantemir: ea fusese, după cucerire, în incinta palatului Vechiului Serai (*Tophkapı Sarayı*); în acest caz „cetatea bizantină dinspre canal” ar fi Zidul maritim. În sfîrșit, o altă ipoteză o îngăduie ruinele bisericii Sf. Ioan Botezătorul în *Trullo*, sau a domului, situată în cartierul Fener, către Cornul de aur și aproape de Palatul Bonus.

730. *Nazoreii* sînt creștinii (*naṣārā*); bisericile ortodoxe fiind orientate cu altarul spre răsărit, mihrabul (care trebuia să arate *kibla*, direcția spre Mecca) a fost îndreptat spre sud-est (nu sud-vest).

731. *Coranul* prescrie — la locurile citate în text — milostenia ca atare, fără să specifice partea din avere care trebuie dată săracilor, problema rezolvată în mod divers de textele juridice (o zecime, o douăzecime etc., v.H.Lammens, *L'Islam, croyances et institutions*, ed. cit., p. 79).

732. Tc. *Mahlûk bilmezse hâlik bilür.*
733. Tc. *asî.*
734. Tc. *hidayet.*
735. Ar. *halâl, harâm.*
736. V. cartea a V-a, cap. 2, p. 169 și nota 61.1.
737. *Ibidem*, p. 168—169.
738. *Despre Coran* este o carte a *Sistemului*, iar nu un capitol. Autorul trimite la cartea a II-a, cap. 3, p. 45.
739. V. p. 90—91 și 207.
740. Tc. *Hidayet-i Ilâhi.*
741. Tc. *Kaza-yı rıza.*
742. Tc. *arzuhal.*
743. Tc. *kadıasker* sau *kadı'l asker*, judecătorul armatei.
744. Confuzie între tc. *murahhas*, vestitor, crainic (termenul intenționat de autor) și *murassa*, lucrat în nestemate.
745. V. nota 697.
746. Tc. *haraçcı*, perceptor.
747. Tc. *zinâ* = adulter.
748. Tc. *ispenç* = al cincilea dintre robi (cuvânt sultanului).
749. V. cartea a VI-a, cap. 4, p. 268—273: *Despre înmormîntare și pomenirea morților*, iar nu *Despre rînduielile muhammedane*, capitol inexistent în *Sistem*.
750. V. cartea a V-a, cap. 13, p. 239—248.
751. Tc. *tecdid-i iman*, *tecdid-i nigâh*.
752. Capitol ce urma să fie scris în lucrarea *Despre guvernarea otomană*.
753. Cantemir avea probabil informația din *Istoriile* lui Herodot, traduse în limba română în 1669 (ed. N. Iorga, Vălenii-de-Munte, 1909, II, 73, p. 113—114). Iată textul privitor la fenix: „Iar iaste și o pasăre ce să cheamă finics, carile eu vie nu am văzut-o, ce am văzut-o zugrăvită. Pentru că, după cum zic ceia di la Cetatea sorilui, foarte rar vine la dănșii, trecînd 500 de ani“. (Cf. și *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. XXI, New York, 1911, s.v. *Phoenix*.)

754. V. nota 752.

755. Tc. *gâvur* (pron. *ghiaur*).

756. V. cartea a IV-a, cap. 1, p. 81—85: *Despre teologie*, iar nu *Despre catehism*.

757. V. cartea a VI-a, cap. 1, f. 252—255.

758. Tc. *hâfız-ı Kuran*, recitator al *Coranului*.

759. Tc. *sûr, düğün, nigâh*.

760. V. cartea a VI-a, cap. 3, p. 263 sq: *Despre divorț*.

761. Tc. *zeykir*.

762. V. nota 113.

763. V. cartea a V-a, cap. 3, p. 171—174.

764. Pers. *pāpūsh* > tc. *pabuç*.

765. V. cartea a V-a, cap. 4, p. 174—180.

766. Tc. *sürme*.

767. Tc. *kına*.

768. Tc. *vâcib*.

769. *Nomocanon* este un termen grecesc (νομοκανόν); autorul se referă la tc. *kanun-nâme*, cod de legi.

770. Tc. *zâhid*.

771. Pers. *zâhid-perest*; tc. *mürayî*, ipocriți.

772. V. cartea I, cap. 4, p. 8 și nota 77.

773. Tc. *Evede lâzım câmide haram*.

774. V. cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—166.

775. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 203.

776. Tc. *tövbe istihfâr*.

777. Tc. *Ah, yâ Rebbim!*

778. Tc. *tövbe-i Yusuf ve Nasuh*; Cantemir lămurește în *Incrementa atque decrementa*, III, 4, nota d, aceste nume: „Veniamin, fratele patriarhului Iosif [Yusuf, *n.n.*], este numit Nasuh în *Coran*; acest nume a devenit apoi destul de răspândit printre mahomedani“. Observăm însă că în *Coran*

numele lui Nasuh (sau Veniamin) nu apare niciodată, acest personaj fiind totdeauna desemnat (XII, 69—70, 76 etc.) drept „fratele“ lui Iosif.

779. Tc. *emirişrin*; dar mai probabil *emr-i şerif*, porunca padişahului (v. şi nota 814).

780. Tc. *çavuş*, aprod şi *kapucıbaşı*, şambelan.

781. Tc. *Aşkolsun yola*.

782. Tc. *Gâvur oldi*, „S-a făcut necredincios“.

783. Tc. *men'-i nefis*.

784. Tc. *hadr-ı nefis*, *zulm-i nefis*.

785. V. nota 717.

786. V. cartea a VI-a, cap. 8—18, p. 287—316.

787. V. nota 133.

788. V. cartea I, cap. 10, p. 27—28.

789. Tc. *köçek*.

790. Tc. *cihâd*, *gazâ*.

791. Tc. *net-i gazâ*.

792. Tc. *gazi* < ar. *ghâzi*.

793. Problema este tratată, între altele, în cartea a V-a, cap. 12, p. 230—231. Dar autorul anunţă acolo că va rezerva un capitol întreg acestui subiect în cartea *Despre guvernarea otomană*, rămasă în stadiul de proiect.

794. Tc. *şehâdet*, *şehit*.

795. Textul din *Coran*, IX, 52 sugerează numai ideile din textul *Sistemului*: „Ce aşteptaţi oare pentru noi decât unul din cele două lucruri foarte frumoase?“ (adică sau victoria, sau martirajul).

796. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 189—190.

797. V. cartea a IV-a, cap. 5, p. 100—101.

798. Tc. *emraz-i sâri'*.

799. Tc. *Bâb-i adâlet*, *Bâb-i âlempenah*.

800. V. cartea I, cap. VII, p. 16—17. Trimiterea din text este greşită (despre prerogativele lui Mahomed se vorbeşte în cartea I, cap. IV, p. 8).

801. Tc. *hak* < ar. *ḥaḳḳ*; tc. *şer'-i şerif* < *shar' sharif*, sfânta (canonica) dreptate.

802. Capitol proiectat pentru lucrarea nescrisă *Despre guvernarea otomană*.

803. Ar. *şahāwet hāni karim*; tc. *cevmerdlik*; tc. *mürüvvet* < ar. *mu-ruwwat*.

804. Tc. *Bugün gelen, bugün gitsün*.

805. Tc. *Yarındası Allah Kerim*.

806. *Köprülü*, celebră dinastie de demnitari otomani de origine albaneză, din care s-au ridicat următorii mari viziri: Mehmed (1557–1661), Ahmed (1635–1676), Mustafa (1637–1691), Hüseyin (1644–1702) şi Num'ân (1670–1719). — *Ibrahim hanoglu*, familie nobilă otomană, descendentă din marele vizir Ibrahim-paşa (1412–1427), celebră pentru bogăţia şi privilegiile sale. V. şi *Incrementa atque decrementa*, I, 4, nota cc.

807. Tc. *Haram geldi, haram gitti*.

808. Tc. *ağavat* (pluralul lui *ağa*).

809. Tc. *başış* < pers. *bakhshish*. Bacşiş se spune darului făcut unei persoane de condiţie inferioară; darul oferit de un subaltern şefului său se numeşte *pishkesh* (peşcheş), iar schimbul de daruri între persoane de aceeaşi condiţie *ta'aruf*.

810. Vezi nota 325.

811. Rodie; forma din text provine din ital. *granato*.

812. Tc. *Halal eyle*.

813. Tc. *Dobruca*, parte din antica *Moesia inferior*; tc. *Konya* (fostă *Iconium*), provincie (şi oraş) în partea centrală-sudică a Asiei Mici.

814. Tc. *emr-i şer'-i şerif* (v. şi nota 779).

815. Prin Asia se înţelege, desigur, aci *Asia Mică*, regiunea în care s-au aşezat mai întâi otomanii. Decăderea, apoi dispariţia sultanatului seldjukid (începutul secolului al XIV-lea) a favorizat formarea, în Anatolia, a o serie de principate cucerite apoi de otomani şi anume (de la răsărit la apus) Karaman, Germiyan, Hamid, Saruhan, Tekeili, Menteşeli şi Aydın (v. despre toate *EI*, s.v.).

816. Referire la lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

817. Tc. *Osmanlı tavşanı araba ile avlar.*

818. Tc. *gazâvat.*

819. Cantemir se referă la Mehmed al IV-lea (1648—1687) și la fiul său Mustafa al II-lea (1695—1703), ambii detronați de ieniceri.

820. V. și p. 223, 235.

821. V. cartea a IV-a, cap. 1, p. 84—85.

822. În cartea a V-a, cap. XIII, p. 235—239, unde trimite autorul, se vorbește despre alte obligații ale soțului față de soție, dar nu despre datoria de a o învăța.

823. Autorul trimite la cartea a VI-a, cap. 2, p. 257—263: *Despre căsătorie* și la cartea a V-a, cap. 14, p. 240—247: *Despre haram, adică despre cele oprite*, dar în nici unul nu vorbește despre datoria soțului de a-și catehiza soția.

824. V. cartea a V-a, cap. 9, p. 211—215.

825. Tc. *kızlar ağası.*

826. Tc. *azad kuşı.*

827. V. cartea a VI-a, cap. 20, p. 319—321.

828. V. nota 793.

829. Tc. *nigâh*; v. cartea a VI-a, cap. 2, p. 257—263.

830. Traducerea exactă a celor *trei* cuvinte: „Aceasta fie despărțită de mine“.

831. V. cartea a VI-a, cap. 3, p. 263—268.

832. Tc. *Allah ile canınız bilür.*

833. Tc. *tarbuş* < ar. *ṭarbūsh*.

834. Tc. *yaşmak.*

835. Tc. *kaftan* < pers. *ḫāftān*.

836. Tc. *ferâce* < ar. *farādja*.

837. V. nota 764.

838. V. *supra*, p. 236.

839. V. cartea a VI-a, cap. 3, p. 263—268.

840. Tc. *Nimet Allahındür* (mai exact: „Binefacerea este a lui Dumnezeu“).

841. Nu un capitol, ci un paragraf, în cartea a V-a, cap. 12, p. 228.

842. Tc. *can beslemek*.

843. V. cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—166.

844. Tc. *Kuşbazı kumarbazı öldüren olur gazi*.

845. Tc. *Kaza-i arıza*.

846. Acceptă nouă din cele *Zece porunci* primite de Moise pe Muntele Sinai (*Ex.*, 19, 16—25), excluzînd porunca a patra privind repausul sabbatic.

847. Pers. *butperest*.

848. Este vorba despre bogata decorație interioară, în mozaic, a bisericii Sfînta Sofia (așadar nu „icoane pictate cu vopsele“). „Mozaicurile care reprezentau chipuri de sfinți au fost acoperite, fie prin inscripții, fie printr-o pînză groasă peste care s-a dat cu var, căci religia musulmană nu permite icoane în moschei. Numai cei patru îngeri cu șase aripi desfășurate, care împodobeau cei patru pandantivi ai cupolei, sînt vizibili și astăzi, dar pe chipuri s-au pictat mari stele aurite. Mozaicurile din părțile de jos și din galeria superioară n-au suferit nici o stricăciune; noaptea cînd interiorul moscheii este luminat de mii de candelabre, se văd, printr-un efect de lumină, crucile încastrate în aceste mozaicuri“ (Djelal Essad, *Constantinople. De Byzance a Stamboul*, Paris, 1909, p. 93). Cercetări mai noi au stabilit că abia în secolul al XVIII-lea „mozaicurile bizantine au dispărut sub un gros strat de var“, așa încît observația lui Cantemir este exactă (Robert Boulanger, *Turquie*, Paris, 1965, p. 214).

849. V. p. 175 și nota 629.

850. V. cartea I, cap. 3, p. 7—8.

851. V. cartea I, cap. 12, p. 33—36. Murad al III-lea, numit îndată, a domnit în anii 1574—1595. Cantemir îi relatează domnia în *Incrementa atque decrementa*, III, 2, fără să menționeze favoarea lui Murad pentru pictură.

852. Tc. *reâyâ*.

853. Tc. *süthkarındaşı*.

854. *Ganymede*, fiul lui Tros și Callirrhoe, cel mai frumos dintre muritori, răpit de zei (iar după alte tradiții de Zeus însuși, în chip de vultur),

ca să trăiască între cei nemuritori și să umple cupa lui Zeus. — *Pentapolis*, numele a cinci orașe din Cyrenaica (Cyrene, Berenice, Arsinoe, Ptolemais și Apollonia), ai cărei locuitori aveau o tristă reputație din cauza depravării lor.

855. V. cartea I, cap. 7, p. 11—17.

856. *Hārūt* și *Mārūt*, doi îngeri „căzuți” menționați în *Coran*, II, 102; prezența lor în tradiția musulmană continuă credințe zoroastriene, persane și ebraice (v. comentariul lui D. Masson în *Le Coran*, Paris, 1967, p. 787). În legătură cu legendele care atribuie căderea lor unei femei, v. P.J. de Menasce, *Une légende indo-iranienne dans l'angéologie judéo-musulmane: à propos de Harut et de Marut*, în *Etudes asiatiques*, I (1947), p. 10—18.

857. V. nota 423.

858. V. cartea a IV-a, cap. 4, p. 93 și nota 372.

859. V. nota 510.

860. Tc. *Ehl-i keyf olmak istersen bâde nûş ol, boh yeme*. Este vorba despre Murad al IV-lea (1623—1640).

861. Este vorba de califul Mu'âwiya I (660—680).

862. Tc. *kavl şerii*.

863. Tc. *Kazaya rıza*.

864. Tc. *ney*.

865. V. nota 436.

866. Este vorba de lăcustele sălbatice (lat. *Locusta migratoria* și *Schistocerca gregaria*), numite în arabă *al-djarād*, a căror mîncare este permisă chiar în perioada postului, fiind lipsite de sînge. Asocierea cu acridele din *Mt.*, 3,4 este corectă. V. și J. Ruska, *EI*, I, 1045—1046.

867. Tc. *câiz*.

868. V. cartea a IV-a, cap. 7, p. 110—111.

869. Ar. *sûr*; tc. *düğün, sünnet düğünü, nigâh düğünü, esîr düğünü*.

870. După tradiție Ismail a fost din pruncie păzit de arhanghelul Gabriel sub forma strălucirii divine (*sakina*). Cît privește circumciziunea lui, relatată de Cantemir, este probabil o referire la disputa între arabi și iudei, cei dintîi afirmînd că episodul din *Gn.*, 22, 1—18 (Sacrificiul lui Avraam) se referă la Ismail, iar nu la Isaac (A.J. Wensinck, *EI*, II, 579).

871. Tc. *usta hatun*.

872. Tc. *takye*.

873. V. nota 680.

874. Tc. *mektep* < ar. *maktab*.

875. Tc. *kapukâhyası*.

876. Tc. *beğlerbeği*.

877. Cantemir tratează problema tributului și peșcheșurilor țărilor române și în *Descriptio Moldaviae*, II, 14 (ed. Gh. Guțu, București, 1973, p. 271–275). V. și M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV–XIX*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 2(1957), p. 7–45; același, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească*, în *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 14–18. Talerul era o monedă de argint originară din Boemia, curentă în țările germanice și în Europa de sud-est, cu valori variabile, în secolele XVI–XIX.

878. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

879. V. nota 96.

880. Tc. *Paşa kapısı*. „Poarta de aur” (numită apoi *Yaldızlı kapı*), arc de triumf ridicat de Teodosie I în 380, face parte în prezent din complexul monumental al celor Șapte turnuri (Djelal Essad, *Constantinople*, Paris, 1909, p. 68–69; R. Boulanger, *Turquie*, Paris, 1965, p. 259–260).

881. Este vorba despre sf. neomartir Nicolae din Karpensios, ucis de turci la 23 septembrie 1672, în vîrstă de cincisprezece ani, pentru că n-a vrut să se convertească la islamism (Θρισκευτική καὶ ἠθική ἐγκυκλοπαίδεια, τ. 9, 1966, col. 516, nr. 5). După Antoine Galland, un contemporan al martirajului, care redă istoria cu modificări, Nicolae s-ar fi născut în 1656 la Neohorio în Thesalia și ar fi murit la 27 septembrie 1672 (*Journal de M. Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople*, éd. Ch. Scheffer, vol. I, Paris, 1881, p. 201 și 229; v. și De la Croix, *La Turquie chrétienne sous la puissante protection de Louis le Grand*, Paris, 1695, p. 327–329; ibidem, *Etat présent des nations et églises grecque, arménienne et maronite de Turquie*, Paris, 1741, p. 213–246).

882. Tc. *raḳam*.

883. Tc. *İslam mübarek ola*.

884. Tc. *çorbaci*.

885. Kara Mustafa paşa, zis şi Maktul, din Merzifon, mare vizir între 1676—1683 şi urmaşul său Kara Ibrahim paşa, din Bayburt, mare vizir între 1683—1685.

886. Tc. *bâkire*.

887. Tc. *merdüm*.

888. Capitol proiectat pentru cartea *Despre guvernarea otomană*.

889. Tc. *selâmlik*.

890. Tc. *vekil*.

891. V. cartea a VI-a, cap. 3, p. 263—268.

892. Tc. *girdeği*.

893. Tc. *Allah bilen sizce olsun*.

894. Tc. *kina* < ar. *ḥinnā'*, pudră făcută din frunzele arbustului *Lawsonia inermis*, cu care bărbaţii îşi vopsesc în Orient părul şi barba iar femeile unghiile.

895. Tc. *idüsünce kadın*.

896. Personajele sînt Ferdinand I, marele duce al Florenţei (1549—1607), fiica sa Caterina şi Ferdinand Gonzaga, duce de Mantua (m. 1627); n-am putut stabili însă originea anecdotei.

897. Forma de căsătorie *kepin* este descrisă după Sir Paul Rychaut, şi anume după versiunea italiană a cunoscutei sale lucrări despre Imperiul otoman, versiune datorată lui C. Belli, Veneţia, 1672, p. 212 (trimitem în continuare, în text ca şi în note, la această ediţie; cf. şi *Studiul introductiv* şi nota 1124). După Rychaut *kepin* este o căsătorie pe timp limitat, cu preţ tocmit în faţa cadiului. Această legătură, de care abuzează străinii, ar fi comparabilă cu *emanjebado* sau *casado de media carte* la spanioli. Este „căsătoria provizorie“ (tc. *kiambin* > gr. κενίτιον), v. N. I. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule*, Thessaloniki, 1967, p. 94 sq. (informaţie de la I. Matei).

898. Tc. *sicil* < ar. *sidjill*, document scris: tc. *mahkeme* < ar. *maḥkama*.

899. Tc. *bostancıbaşı*, şeful grădinarilor curţii otomane, înalt demnitar sub a cărui autoritate se aflau domeniile imperiale, pădurile, construcţiile, apele etc.; *yeniçeri ağası*, comandantul ienicerilor, superior tuturor ofiţerilor şi dregătorilor; *subaşı*, comandantul poliţiei; *Galata voyvodası*.

900. Nume dat Africii de nord-vest, cuprinzînd Libia şi Magrebul (Tunisia, Algeria, Marocul).

901. „...prizonierii săi“, se înţelege „ostaşii săi căzuţi prizonieri“.

902. Tc. *talak* < ar. *ṭalāḡ*, repudiare, anularea căsătoriei. Descrierea este corectă, cu particularități specifice lumii otomane (cp. cu J. Schacht, *EI*, IV, 667—672). Suma de bani plătită soției (numită de Cantemir *nikkāḡ*) este darul de nuntă (*mahr*). Procedura divorțului în Islam este relativ simplă; bărbatul își poate repudia soția chiar fără să arate motivele, dar actul său este, în acest caz, considerat ca *makrūh* (urît), iar după juriștii hanafiți chiar *ḡarām* (interzis).

903. Tc. *üç talak*. Practica descrisă de Cantemir, recăsătorirea cu o femeie repudiată de trei ori se numește *taḡlīl*. Ea este aspru criticată de toate școlile de interpretare a dreptului musulman (J. Schacht, *loc. cit.*, 669).

904. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

905. V. mai sus, cap. 13, p. 237.

906. Tc. *Nigāhun halal, canum azad*.

907. Tc. *telkin*; v. și nota 903.

908. În concepția islamică viața oricărei ființe are un termen mai dinainte hotărît de Allah și scris într-o carte a destinelor (*Kitāb mu'wadj-djal*, v. *Coran*, III, 145 și I. Goldziher, *EI*, I, 142—143).

909. Mahomedanii cred că pînă la înmormîntare sufletul se află într-o stare de mare neliniște, de aceea funeraliile au loc cît mai curînd după moarte. Turcii au un cult deosebit pentru morți, ceea ce explică atenția acordată cimitirelor lor, considerate drept „cele mai pitorești din lume” și model al cimitirelor-grădini moderne. (*Cemetery*, în *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. V, New York, 1910, p. 660.)

910. Tc. *mastabut*.

911. Tc. *türbe*.

912. V. notele 636 și 681.

913. Tc. *cenāze* < ar. *djināza*. Rugăciunile pentru mort (tc. *cenāze namazı*, ar. *ṣalāt al-djināza*) sînt scurte, cum arată mai departe autorul. Imamul, stînd la capul mortului (dacă e bărbat) sau la picioare (dacă e femeie) pronunță intenția rugăciunii (*niya*), apoi patru *takbir* (formula „Allah e mare”): după cea dintîi spune *fātiḡa* (prima sura din *Coran*), la a doua rugăciunea lui Mahomed, la a treia o rugăciune (*dū'a'*) pentru mort, la a patra alta pentru cei prezenți și încheie cu cele două *taslīma* (formula finală însoțită de o închinăciune spre dreapta și alta spre stînga). A. J. Wensinck, *EI*, IV, 106.

914. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

915. V. cartea a V-a, cap. 5, p. 185 (singurul loc din *Sistem* în care autorul tratează despre *wakf*) și nota 667. Cantemir anunță aci (ca și mai sus) că va vorbi „mai departe” despre donații, dar se referă, probabil, la un capitol nescris din lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

916. Tc. *Rahmet canına*.

917. Tc. *selâmlık takye*.

918. Tc. *aşır aşı*.

919. Tc. *keramet* < ar. *karāmāt*, darurile miraculoase (*harisme*) făcute de Allah sfinților săi (D.B. Macdonald, *EI*, II, 788—789). Ele se deosebesc de minuni (*mu'djiza*, v. nota 928) prin faptul că beneficiarii lor sînt sfinții, iar nu profeții sau trimișii lui Allah.

920. Bătălia de la Varna (10 noiembrie 1444) în care armatele creștine au fost înfrinte și regele Ladislau al III-lea ucis de otomani (conduși însă de Murad al II-lea, sultan între 1421—1451, iar nu de Baiazid).

921. V. mai departe, cap. 11, p. 300—301.

922. Este vorba, în continuare, de sultanul Murad al II-lea, și nu de Baiazid. În iulie 1444, după pacea de la Seghedin încheiată pentru zece ani, Murad a abdicat în favoarea fiului său Mehmed și s-a retras la Magnisa (localitate la nord-est de Smirna), unde și-a clădit o reședință. Reluarea ostilităților în toamna aceluiași an l-a obligat să revină la conducerea imperiului (la fel răscoala ienicerilor din 1445), așa încît Murad a mai domnit aproape șapte ani.

923. V. nota 1023. Dacă întimplarea povestită este pusă pe seama biruitorului de la Varna, ar fi vorba de Murad al II-lea (v. nota 920).

924. Referire la înfringerea pretendentului Mustafa, numit în izvoarele turcești Düzme Mustafa, învins de armatele lui Murad al II-lea la Ulubad (Asia Mică); refugiat la Gallipoli și Adrianopol, Mustafa a fost prins și executat în 1422 (J.H. Krammers, *EI*, III, 814—815). Referința lui Cantemir la „un prizonier anonim” și la lucrarea *Despre începutul saracinilor sau al turcilor* ne introduce plauzibil în bibliografia vechilor scrieri despre Imperiul otoman (prima asociere am face-o cu Captivus Septemcastrensis, anonimul sas din Sebeș căzut prizonier la turci în 1438, autorul cunoscutului *Libellus de ritu et moribus turcorum*, Paris, 1509, reeditat de mai multe ori). Este probabil că D. Cantemir menționează din memorie o lucrare citită la Constantinopol. Insuficiența elementelor nu i-a permis dr.

Carol Göllner (autorul lucrării *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I—II Bd., București-Berlin, 1961—1968) identificarea cărții.

925. Tc. *Siroz*, oraș din Grecia de nord, nu departe de Struma; *Propontida* = Marea Marmara, astfel numită datorită poziției sale față de Pontul Euxin.

926. Mustafa al II-lea, sultan în anii 1693—1703, perioadă în care Cantemir se afla în Constantinopol.

927. *Timar*, fief militar acordat ostașilor de valoare, obligați în schimbul beneficiului dobândit (*dirlik*) să ia parte la războaie și să întrețină un număr de soldați proporțional cu beneficiul (J. Deny, *EI*, IV, 807—816).

928. Tc. *mûcize* < ar. *mu'djiza* (aci la pluralul arab *mû'djizât*), miracole săvârșite de profeții sau trimișii lui Allah (A.J. Wensinck, *EI*, III, 666—667); pentru *karāma*, v. nota 919.

929. Tc. *keramet sahibi*; *mucizât sahibi*.

930. Tc. *Îd-i şerif*, *Îd-i mübarek* și *Büyük bayram*, *Kurban bayramı*, ar. *Id al-aḏḥā*, *'Id al-ḡurbān*, Bairamul mare.

931. Autorul face o confuzie între datele prăznuirii: Bairamul mare se serbează la 10 dhu' l-ḥidjdja, iar Bairamul mic la 1 shawwāl (v. și nota 956).

932. V. cartea a V-a, cap. 5, p. 180—186.

933. „...nu astronomicește, ci politicește“, așadar nu după calcul și observație astronomică, științifică, ci empiric, la apariția lunii noi.

934. Tc. *ruznāme*.

935. *Condica zilnică*, aci în sens de table astronomice (*zidj*), cuprinzând rezultatele observațiilor sistematice ale cerului.

936. Tc. *namazgâh*, corespondentul ar. *muṣallā*, loc în aer liber unde se fac rugăciunile la anumite sărbători (v. pentru detalii A.J. Wensinck, *EI*, III, 797—798).

937. Tc. *kazıasker*.

938. *Iambol*, oraș în sud-estul Bulgariei, pe riul Tungea.

939. Tc. *ulema* < ar. *'ulamā* (pluralul lui *'ālim*, „știutorul“, învățatul în drept și teologie).

940. V. p. 283.

941. Rc. *vâlîde* (sau *valde*) *sultan* < ar. *wâlîde sulţân*, sultana mamă, titlul purtat de mama sultanului în timpul domniei acestuia. În timpul sederii lui Cantemir la Constantinopol sultane valide au fost Turhan Hâdîce (mama lui Mehmed al IV-lea), Salihe Dilaşub (mama lui Soliman al II-lea) şi Gûlnuş Emetullah (mama lui Mustafa al II-lea şi a lui Ahmed al III-lea). J. Deny, *EI*, IV, 1172—1178.

942. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

943. În versiunea rusă *еѣумок* = taler (v. şi nota 877).

944. Tc. *tuğ*.

945. V. nota 877.

946. Tc. *Bayram peşkeşi*; v. şi notele 809 şi 877.

947. Regiune aflată sub autoritatea unui *beg* (osmanli *bey*).

948. Lucrarea proiectată de Cantemir, intitulată, în alte referinţe, *Despre guvernarea otomană*. În paragraful următor este menţionat încă un capitol nescris din acea carte: *Despre război*.

949. Tc. *çizme akçesi*.

950. Tc. *astar*, dublură, căptuşeală.

951. Tc. *dolab*, scrînciob (dulap).

952. Tc. *İd-i şerif mübarek ola*.

953. Tc. *Bayramunuz kutlu ola*.

954. Tc. *haccılar bayramı*. Eroarea semnalată şi în nota 931: zilele sacrificiului pe muntele Mină, lângă Mecca, au loc în cursul Bairamului mare, numit din acest motiv şi Sărbătoarea jertfei (*Kurban bayramı*).

955. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 192—193.

956. De vreme ce dăduse — greşit — ca dată a Bairamului mare 1 şevval, locurile lăsate goale în text (din nesiguranţă) trebuie astfel completate. V. însă nota 931.

957. Tc. *kurban* < ar. *ķurbān*, jertfă.

958. Este vorba de podul Araf, descris în cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159.

959. Tc. *Mevlût* < ar. *Mawlūd*. Pentru istoria şi tradiţiile acestei sărbători v. H. Fuchs, *EI*, III, 481—484.

960. V. cartea I, cap. 2, p. 2—3. După opinia cea mai răspîdită, Mahomed s-ar fi născut într-o luni 12 rabî' I (H. Fuchs, *loc. cit.*, 481).

961. „Ceremonii *politice...*”, în sens de *laice*. Pentru trimiterea din rîndurile următoare v. cartea a V-a, cap. 4, p. 179 și nota 653.

962. Tc. *mübarek cum'a*.

963. Tc. *cum'a* < ar. *djum'a*, reuniune generală (v. pentru detalii Th. W. Juynboll, *EI*, I, 1093—1094).

964. Tc. *cima*.

965. Tc. *zühre* < ar. *zuhara*.

966. „Sărbători *politice...*” (sau civile), adică profane, lumești, spre deosebire de sărbătorile religioase.

967. V. nota 249.

968. Echinocliul de primăvară (21 martie) cădea la 11 martie după calendarul iulian („stilul vechi”).

969. *Mithras*, zeul soarelui la vechii perși, divinitate adoptată și de romani în epoca imperială.

970. Pentru amănunte asupra istoricului și sărbătoririi zilei de Anul nou, v. R. Ley, *EI*, III, 949—950.

971. Tc. *mukata'a*.

972. Tc. *tedâhül*, neplătit, plată întirziată, tc. *adar* (*azer*) < ar. — pers. *ādhār* (luna a șasea a calendarului sirian), luna martie în calendarul solar adoptat în epoca modernă de unele popoare musulmane. Cantemir se referă la o reformă relativ recentă pe vremea lui, și anume adoptarea calendarului financiar otoman, bazat pe calendarul iulian, cu începere de la 1 martie 1676 (1087 H.). „Ceea ce a contribuit la folosirea acestui calendar hegiro sau luni-solar, începînd din anul Hegirei 1087/1676 e.n., este faptul că în viața economică și comercială se foloseau deja luni solare, în special la prețuri de vînzare și cumpărare, la taxe vamale, la impuneri de biruri ș.a.m.d. Tocmai din pricina diferenței celor două categorii de luni solare și luni lunare se creau anumite daune visteriei turcești, fapt pentru care s-a apelat la acest calendar mixt (combinat), ca nu cumva statul să fie în pierdere” (M. Guboglu, *Tabele sincronice*, București, 1955, p. XXXIII—XXXIV). Autorul repetă eroarea de la p. 61: anul lunar musulman coincide cu cel solar la 33 (iar nu la 30 sau 31) de ani.

973. Tc. *İd-i erbâ'yîn*.

974. „Număr rotund, sau politic“, fiind calculat pe baza anului solar, profan, iar nu după cel lunar musulman. De observat că și sărbătoarea Cincizecimii este prăznuită tot după calendarul solar (v. denumirile lunilor — siriene — potrivit acestui calendar, la M. Guboglu, *op. cit.*, p. XXXI—XXXII).

975. Este greu de stabilit la ce sistem cronologic se referă autorul. Din paragraful precedent s-ar înțelege că anul despre care vorbește începe în luna aprilie, ca în calendarul ecleziastic evreesc (*nisan*); după paragraful de față ar fi vorba însă de un calendar în care prima lună este decembrie, când începe iarna, astfel încît iunie marchează începutul celui de-al treilea anotimp (vara). De observat însă că și pentru sărbătoarea Cincizecimii se urmează calendarul evreesc (a cincizecea zi după a doua zi de Paști, adică după 16 nisan, ceea ce corespunde cu 7 sivan sau începutul lunii iunie), cum și arată mai departe Cantemir.

976. Tc. *Gül bayramı*; (evreii) „cred, după tradiție, că Legea a fost dată în ziua aceea pe muntele Sinai; de aceea ei obișnuiesc să împodobească sinagoga și locurile în care se citește Legea, și chiar casele, cu trandafiri și flori împletite în cununi și ghirlande, în mare număr“ (Augustin Calmet, *Dictionnaire... de la Bible*, nouv. éd., t. IV, Toulouse-Nîmes, 1783, p. 247).

977. Tc. *Cemre*.

978. Tc. *Cümle günler mübarek dur*.

979. Tc. *Uğur*.

980. Tc. *Pazar günü*.

981. Tc. *bedesten*, piață de obiecte prețioase. În Istanbul, Bedesten ocupă centrul Marelui bazar (*Büyük Çarşı*).

982. Tc. *derviş*, membru al unui ordin religios; în sens restrîns, călugăr cerșetor. Cuvîntul este considerat de origină persană (*därwesh*, cum arată, mai departe, și Cantemir; cf. și Karl Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg, 1927, p. 41, nr. 496); unii autori contestă însă această origină (D.B. Macdonald, *EI*, I, 975—976). Fiecare ordin de derviși reprezintă o „cale“ (*İarika*) de realizare spirituală. V. o amplă listă a acestor ordine la Louis Massignon, *EI*, IV, 700—705.

983. Ar. *zāhid*, ascet abstinent de la orice lucru pieritor (v. Louis Massignon, *EI*, IV, 1310).

984. Tc. *Eyvallah*.

985. Tc. *tekkenişin*, conventuali < *tekke* (v. nota 995).

986. Termenii următori sînt explicați în notele 994—1058.

987. Primele așezăminte ascetice în Islam apar la începutul secolului IX, așadar cu cîteva secole înainte de ordinele religioase (impropriu denumite „secte”) descrise în *Sistem* (L. Massignon, *EI*, IV, 701). Cantemir se referă aci la congregațiile de derviși răspindite în Turcia timpului său. — *Ẓahîr al-Dîn 'Omar K̲halwatî* (m. la Kaysariye în 1397) este fondatorul ordinului *K̲halwatiya*, apărut în Khorasan ca ramură a ordinului bagdadian *Suhrawardiya* și răspîndit în Anatolia, Egipt și Nubia. — *Naq̲shband* (Muḥammad ibn Muḥammad Bahā' al-Dîn al-Bukhārî, 1317—1389) a creat ordinul *Naq̲shbandiya*, răspîndit în China, Turkestan, Kazan, India, Indonezia și Turcia (D. S. Margoliouth, *EI*, III, 899—900; L. Massignon, *loc. cit.*, 704). Originea dervișilor, așa cum o prezintă Cantemir, este luată din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 159.

988. Autorul dispunea, cum mărturisește, de prea puține informații pentru a defini nuanțele doctrinare ale celor doi fondatori de ordine religioase. Sufiți, așadar aparținători ai misticii islamice prin excelență *taṣawwuf*, care a cunoscut o remarcabilă înflorire pe pămînt persan, dervișii aveau explicabile legături šiite (de unde afirmația că ar fi fost ucenicii lui Ali, ceea ce pentru *K̲halwatî* și *Naq̲shband* era o imposibilitate cronologică), dar ordinele ascetice și întemeietorii lor s-au bucurat — cum arată însuși Cantemir îndată — de o egală reputație și răspîndire în lumea sunnită. Este adevărat însă că dervișii erau în general considerați ca descendenți fie ai lui Abū Bakr, fie ai lui 'Alî, fără un temei istoric (cf. D.B. Macdonald, *Dervish*, în *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. 8, New York, 1910, p. 75; M.D'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. IV, Paris, 1791, p. 618 și 626).

989. V. nota 1041.

990. V. nota 222.

991. V. nota 246.

992. V. nota 1.

993. Tc. *Mevlânâ hünkâr* < ar. *mawlânâ* = stăpînul nostru și pers. *khudâwandigâr*, tc. *hudâvendigâr* și derivat *hünkâr* = stăpîn, sultan, titlu dat unor conducători spirituali, și, în combinația de mai sus, superiorul

ordinului mevlevi. Întemeietorul acestui ordin se numea de fapt Djalāl al-Dîn al-Rûmî — în turcă: Celâleddin Rûmî — (n. la Balkh în 1207, m. la Konya în 1273), dar era invocat cu titlul Mevlânâ. Mare poet și mistic sufit, Djalāl al-Dîn Celebi a scris un mare poem în șase cărți (*Mathnawî*), un *Diwân* și un tratat în proză, *Fîhi ma'fîhi* (Lăuntru lăuntru). B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1033—1034 și D.S. Margoliouth, *ibid.*, III, 546—547.

994. Ordinul *Mevleviya*, sau al dervișilor „dănțuitori” (fr. *derviches tourneurs*), întemeiat de Mevlâna Djalāl el-Dîn (v. nota precedentă), de la care își trage numele. Caracteristica cea mai cunoscută a lor este ritualul rugăciunii (dhikr), în cursul căreia „se învîrtesc, servindu-se de piciorul drept ca pivot, în sunetul a diverse instrumente”. Deși criticați de alte ordine (în special de beктаși), ca și de juriști, dervișii mevlevi s-au bucurat de o mare cinste în Imperiul otoman, datorită pietății, ca și, probabil, doctrinei lor sincretiste, favorabilă atât neoplatonismului cât și creștinismului (D.S. Margoliouth, *EI*, III, 479—481). Este ordinul de derviși cel mai cunoscut de Cantemir și cel mai atent descris de el. Informațiile sale provin în cea mai mare parte din P. Rychaut, *op. cit.*, p. 189—191, dar sînt preluate selectiv și cu detalii privind rolul muzicii în ritualul acestor derviși. După cum se știe, cărturarul român a cules o *Arie a dervișilor* care i-a fost mult timp atribuită (Eugenia Popescu-Judet, *Dimitrie Cantemir, Cartea științei muzicii*, București, 1973, p. 44—51).

995. Așezămintele dervișilor dănțuitori se numeau de fapt *mevlevihane* (denumirea de *tekke* este generală); aceea din Konya era cea mai importantă. Ea a fost închisă, ca și celelalte tekke mevlevi din Turcia, printr-un decret din 4 septembrie 1925, dar dansul dervișilor continuă a fi executat în public la Konya, iar în 1973 au avut loc mari serbări cu prilejul împlinirii a șapte secole de la moartea lui Djelāl al-Dîn. Rolul lui Othman în înzestrarea acestei tekke din Konya este menționat mai jos de autor, desigur, în legătură cu privilegiul „investiturii” sultanilor (v. p. 299 și nota 1021).

996. Tc. *şeyh* = bătrîn (stareț, abate), superior al unei *tekke* (comparația cu un arhimandrit are exclusiv ultimul sens indicat; se știe că Islamul nu are preoți, așadar nu poate fi vorba de vreo demnitate echivalentă cu aceea de arhimandrit).

997. Cele patru așezăminte mevlevi din Constantinopol erau, după relatările lui Cantemir: la Beyoğlu (Pera), pe Galipdede caddesi, ctitoria lui Iskender Pașa; în Beşiktaş, sat devenit cartier periferic al orașului,

pe Bosfor; la Kasımpaşa, stație maritimă pe Cornul de Aur; lângă Yeni kapu (forma veche: *Yengi kapu*).

998. Tc. *İş oldur ki Allah onlara [yaptu]?*

999. Tc. *külâh, hırka*.

1000. Tc. *kürs*. Cît privește perioada noviciatului, după Cantemir de trei ani, ea dura 1001 de zile împărțită în intervale de cîte 40 de zile (Ch. Huart, *Konia, la ville des derviches tourneurs*, Paris, 1897, *apud* D.S. Margoliouth, *EI*, III, 481).

1001. Cp. cu descrierea îmbrăcămintei mevlevi dată de D.S. Margoliouth, *loc. cit.*, 480—481: boneta (*sikke*), mantia lungă fără mîneci (*tennüre*), surtucul (*destegül*), centura (*eliflamend*) și mantia (*hırka*).

1002. Tc. *tülbend* < pers. *dulbänd*, turban.

1003. Tăcerea era una din regulile de comportare păzite de adepții lui Pitagora, v. Isocrate, *Busiris*, 28 (H. Diels, *Fragmente der Vorsokratiker* 3. Aufl., I. Bd., Berlin, 1912, frg. 4.4, 23.2).

1004. V. nota 984.

1005. Tc. *bire* (bre!); *nemegerek*.

1006. Tc. *Kişide meşreb değil, mezheb aranmak gerekdür*.

1007. Tc. *vâiz*.

1008. Tc. *ehl-i kelâm*.

1009. Tc. *berç*.

1010. V. nota 926.

1011. Tc. *gazel* < ar. *ghazal*, poezie scurtă (între 4 și 15 versuri), cu temă predominant erotică și filozofică, genul predilect în literaturile persană și turcă.

1012. Tc. *mukabele* < ar. *muḳābala*.

1013. Tc. *tennüre*.

1014. Tc. *mevlâhane* (v. și nota 995), de fapt „casa stăpînului“ (a lui Mevlâna Celâleddin Rûmi).

1015. Tc. *na't*.

1016. După H.C. Lukach, *The City of dancing dervishes*, London, 1914, *apud* D. S. Margoliouth, *EI*, III, 481, instrumentele muzicale folosite în riturile dervișilor mevlevi erau șase: naiul, țitera, dibla, tamburul, tam-

burina și — după alți autori — *halile* sau *zil* (mic cimbal). Cantemir menționează numai două.

1017. Tc. *sâde nakkara*.

1018. Cf. Eugenia Popescu-Judet, D. Cantemir, *Cartea științei muzicii*, București, 1973, p. 124—125, 244 sq.

1019. Tc. *fasl*, suită, *ibidem*.

1020. Tc. *semâya*, *ibidem*, p. 264.

1021. Tc. *Hücrânî*. Nu este însă vorba de un ordin deosebit de derviși cum crede autorul, ci de însuși superiorul ordinului mevlevi, cu reședința la Konya, care purta titlul de *Molla Hünkâr* (la Cantemir: *Mulla Hücrân*). Obiceiul ca noul sultan să fie încins cu sabia de șeful dervișilor mevlevi n-ar data, după F.W. Hasluck, decît din 1648; el a fost recunoscut în secolul al XIX-lea (D.S. Margoliouth, *loc. cit.*). Mulla Hücran, „slăvit pentru sfințenia lui și pentru evlavia în ghicirea despre Othman“, pare a fi identificat aci cu Edebalî (v. nota 1).

1022. V. nota 494.

1023. Ordinul dervișilor *Bektaşîye* a cărui înființare este atribuită unui personaj legendar, Hâcî Bektaş Velî, născut la Nişapur (sec. XII), ucenic al celebrului mistic din Turcia orientală Ahmed Yesevi. După Jacob, *Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen*, în *Abhandlungen der Kaiserliche Bayerische Akademie der Wissenschaften*, I. Cl., 24 (1909), III, p. 24, ordinul ar fi fost întemeiat de Balim Baba (m. 1516). Caracteristic doctrinei bektasî sînt o serie de „idei sufite privind egalitatea originală a religiilor și inutilitatea cultului exterior, multe elemente creștine, gnostice și păgîne“ (Tschudi, *EI*, I, 709), de unde și presupunerea că bektasîi au fost la început creștini convertiți superficial la islamism. Informațiile lui Cantemir sînt sensibil diferite de acelea ale lui P. Rychart, *op. cit.*, p. 205—206.

1024. *Murad I*, al treilea sultan otoman (1360—1389) și primul mare cuceritor turc de teritorii europene. După cucerirea Traciei (c. 1362) a stabilit capitala europeană a imperiului la Adrianopol (1366); ulterior a cucerit părți importante din Bulgaria, Serbia, Grecia și Albania, orașele Sozopol, Seres, Drama, Cavala, Niș, Sofia etc. A fost asasinat în bătălia de la Kosovopolje la 20 iunie 1389.

1025. *Gelibolu*, port în strîmtoarea Dardanele în peninsula cu același nume, anticul *Kallipolis*.

1026. V. nota 748. Ceea ce urmează este un amestec de informații privind, pe de o parte, acest impozit, constând dintr-un procentaj de prizonieri de război cu care sultanul Orhan a creat corpul ienicerilor și, pe de altă parte, instituția *devşirme* (rechiziționarea de copii creștini din regiunile europene ale imperiului, convertiți la Islam și repartizați apoi la serviciile curții sau oastea ienicerilor). După unii autori această rechiziție ar fi fost instituită, după alții reactualizată de Murad al II-lea (1421—1451). J. H. Mordtmann, *EI*, I, 977—978.

1027. Tc. *yeniçeri* (forma veche: *yengiçeri*), „oastea nouă“, pusă încă de la înființarea ei sub protecția ordinului dervișilor bektashi.

1028. Tc. *Çuhur*.

1029. Tc. *Afiyet ola*, „Să-ți fie de bine!“

1030. Tc. *abdal*, prost, simplu.

1031. *Kalenderî*, amintit la sfârșitul paragrafului, a fost întemeietorul ordinului de derviși *Ḳalenderîya*. După Cl. Huart (*EI*, II, 734) acest fondator ar fi un arab din Spania, *Ḳalender Yūsuf*; după Fr. Babinger (*ibid.*, 735), un personaj legendar; după Louis Massignon (*EI*, IV, 703), un persan, *Sāwidjī*, m. 1218, ceea ce ne apropie de anul Hegirei indicat mai departe de Cantemir pentru moartea lui *Ḳalenderî* (615). *Ḳalenderîya* este un ordin de călugări rătăcitori, originar din Asia Centrală (Fr. Babinger, *loc. cit.*), influențat de asceza hindusă, ceea ce ar explica mortificările descrise mai departe de Cantemir. Pentru portul inelelor (la urechi, gît, încheietura mîinii, sub pubis), v. Cl. Huart, *ibid.* Șeicul *Djamāl al-Dīn al-Sāwī* i-a adus din Persia la Damietta către 1213 (610 h.), dată cînd apar și la Damasc. Contrar afirmațiilor lui Cantemir, deși persecutați de autorități, s-au bucurat de mare răspîndire în Persia, India, Turcia, Siria și Egipt. Asemănările cu filozofia heraclitiană pe care autorul credea că a putut-o surprinde la acești derviși ar fi, poate, disprețul comun pentru lume, sentimentul relativității lucrurilor, căutarea înțelepciunii ca singură cale a cunoașterii, contestarea simțurilor, „martorii mincinoși“. După P. Rycha, *op. cit.*, p. 201, ei ar fi fost mai degrabă epicurei. Cantemir face o prezentare diferită a ordinului; de aci, probabil, protestul său că va trata „după planul nostru“; „ce și cum au scris alții despre sectele de derviși îi privește!“

1032. V. nota 999.

1033. Autorul face probabil o confuzie de nume: Mehmed Neşrî (m. 1520) este celebrul autor al unei istorii universale în șase părți *Cihan-nüma*, din care s-a păstrat numai ultima, tratînd despre istoria osmană,

derviși corespunde cu viețuirea fondatorului însuși (Nicholson, *EI*, II, 459—460). Informațiile sînt luate aidoma după Rycaut, *op. cit.*, p. 203—204.

1045. Un '*Abd al-Mālik* apropiat de vremea lui ibn Adham ar fi un ofițer al lui Hārūn al-Rashīd, devenit guvernator al Egiptului (m. 811—813). Asocierea lui cu misticul persan este, evident, fantezistă: în legenda sufită a lui Ibrahim sînt numeroase contaminări cu istoria lui Buddha, în care apare și motivul suveranului care se leapădă de lume. În legenda amintită însuși Ibrahim este un prinț de Balkh care „părăsi' calea deșertăciunii lumești pentru a urma-o pe aceea a mortificării și cucerniciei" (I. Goldziher, *A Buddhismus hatása az Iszlámra*, rezumat de T. Duka în *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1904, p. 132, *apud* Nicholson, *loc. cit.*).

1046. Șüismul.

1047. Acești derviși se numeau *Khidiya*; se cunoaște un asemenea ordin marocan întemeiat de Ibn al-Dabbāgh (m. 1717), dar Cantemir se referă la unul mai vechi, răspîdit în Anatolia, absent din listele de *ṭariqa* și despre care nu avem alte informații. Despre corespondențele Khidr = Idris = Enoh = Ilie, v. cartea a IV-a, cap. 8, p. 113, nota 442 și cartea a IV-a, cap. 13, p. 131—132, nota 512. Ar. *duldul* înseamnă viezure, iar în sensul mitologic vizat de Cantemir este numele catîrului alb al lui Mahomed folosit în expedițiile sale militare iar nu al cailor de foc ai prorocului Ilie. (Cl. Huart, *EI*, I, 1114). Despre *duldul* nu scrie în *Coran*.

1048. Din cele ce urmează rezultă că autorul se referă la un derviș care a repetat sultanului Orhan (1326—1359) profeția șeicului Edebali, privind creșterea Imperiului otoman, interpretarea unui vis al lui Osman I (vezi nota 1). Cum ordinul înfloritor pe atunci era cel beктаși, creat de Orhan, ar fi vorba de un derviș din această tagmă.

1049. *Ṭāri babiloniene* = Irak, regiunea dependentă de Bagdad (Babilon).

1050. Tc. *sa'dī, ömeri, bayrami, kamberi*. Ordinul *Sa'dīya* este o ramură siriană a ordinului *Rifā'iya* creată de Sa'd al-Dīn Djibāwī (m. 1335). '*Umarīya* apare în lista turcă de *ṭariqa* a lui Gümüşhānī, *Djami'uşul...*, Cairo, 1319, ca o descendență contrafăcută din al patrulea calif — 'Omar. *Bayramīya* e o ramură a ordinului *Safawīya*; întemeietorul ei a murit în 1471. Despre dervișii *kamberi* n-am aflat date (L. Massignon, *EI*, IV, 702—704).

1051. Ar. *abdāl* (pl. lui *badal*), a cincea treaptă a ierarhiei sfinților sufiți. Ignorați de oameni, ei contribuie, prin viețuirea și rugăciunile lor, la menținerea ordinii universului. În număr de 40, ei ar fi avut sediul în Siria

(I. Goldziher, *EI*, I, 68—69). Cantemir se referă la un sens degenerat al termenului, aplicat unei categorii inferioare de derviși vagabonzi, între care *Hacı Bektaş abdali* și *Yeniçeri abdali*.

1052. Tc. *üryân*.

1053. Tc. *budala*, *divâne*, *divâne-i Hüda*.

1054. V. nota 105.

1055. Tc. *tımarhâne*, ospiciu.

1056. *Corlulu Ali paşa*, mare vizir între 1706—1710 (15 iunie). Rezultă din cele ce urmează că episodul a avut loc în iunie 1710, puțin înainte de plecarea lui Cantemir din Constantinopol.

1057. *Ahmed al III-lea*, sultan între 1703—1730, protectorul lui Cantemir în timpul șederii acestuia la Constantinopol.

1058. Tc. *seyah*, derviş vagabond. Episodul relatat ar fi avut loc în 1690 când Köprülüzade Mustafa Paşa, marele vizir al Porții, a asediat și recucerit Belgradul. Sultan era Suleiman al II-lea (1687—1691), iar „marele împărat al Indiei” celebrul Avrangzeb (1658—1706), șahul Imperiului Marelui Moghul.

1059. După un vechi *hadîth* Mahomed ar fi spus că Islamul va fi împărțit în 73 de secte din care nu va rămîne decît una, dreapta credință. De aci împărțirea tradițională a sectelor mahomedane pe care o cunoștea și Cantemir. V. în acest sens studiile lui M. Steinschneider, *Die kanonische Zahl der muhammedanischen Sekten und die Symbolik der Zahl 70—73*, în *Zeitschrift der deutschen morgenlandischen Gesellschaft*, 4 (1850), p. 145—170 și I. Goldziher, *Le dénombrement des sectes mohamétanes*, în *Revue de l'histoire des religions*, 26 (1892), p. 129—137; cf. și Rev. Griffithes Weeller Thatcher, *Mahommedan religion*, în *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. 17, New York, 1911, p. 422—424.

1060. Tc. *rafızat*, *rafazî*; în text, forma rusificată *zerатыки*.

1061. Tc. *Kızılbaş*, „cap roșu”, sectă religioasă din Asia Mică, a cărei doctrină este un amestec de credințe păgîne, creștine și musulmane. Ei sînt diferiți așadar de „ereticii” persani (șiiți), considerați astfel de turci (sunniți). V. și p. 335—338 și nota 1113.

1062. V. cartea I, cap. 12, p. 36. Ortografia fiecăruia din termenii menționați îndată în turcă este notată odată cu explicațiile despre secta respectivă.

1063. Tc. *ta'lik*, v. nota 205.

1064. Tc. *neshî*, v. nota 204.

1065. Tc. *Lâ ilâhe illâ Allah, Muhammedu resulu'llah ve Ali halif-u'llah*.

1066. V. cartea a V-a, cap. 4, p. 175 și nota 624.

1067. Rezultă că ar fi o *fetva* dată atît de sunniți (turci), cit și de šiiti (persani).

1068. V. nota 792.

1069. V. nota 794.

1070. Ar. *ianāsukh* înseamnă transmigrație, metempsihoză, iar *munāsukh*, forma citată de Cantemir, cel ce se află în această stare. *Hulūliya* (tc. *hulūli*) sînt cei care admit uniunea substanțială a spiritului divin cu omul (*hulūl* = instalare) ceea ce, în lumina gîndirii musulmane ortodoxe, îi făcea suspecti de hylemorfism, de concesii doctrinei creștine a întrupării și de transmigraționism. Numeroase secte šiite, sufite, sunnite și moniste, arabe sau persane, împărtășeau această credință împrumutată, după autorii musulmani, de la hinduși, iar nu de la Pitagora (L. Massignon, *EI*, II, 354; B. Carra de Vaux, *ibid.*, IV, 681—682). Cantemir reproduce informațiile lui Rycaut, *op. cit.*, p. 183—185, după care acești sectanți ar fi fost pitagoricieni, credeau în metempsihoză, afirmînd transmigrația sufletelor omenești în animale, credință ilustrată prin discuția dintre polonezul Albert Roborvi și un spișer din Constantinopol cu privire la sufletul muftiului Behai efendi.

1071. Gr. mod. ὄλαξ, lătrător (animal neidentificat, probabil șacal).

1072. Cugetătorii musulmani înțelegeau teoria metempsihozei ca aplicîndu-se nu numai ființelor individuale, ci evoluției lumilor în general. *Shahrastānī* reproducea credința hindusă că sferele cerești și astrele revin în același punct, încheindu-și revoluția, în 30 000 de ani (după alți autori 360 000 de ani, iar după Mas'ūdī 70 000). B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 681.

1073. Este vorba de războiul dintre imperiile otoman și habsburgic, și anume de bătălia de la Zenta (1697), la care a participat și Cantemir. *Cezarul* era împăratul romano-german, Leopold I (1640—1705).

1074. V. cartea a IV-a, cap. 20, p. 159—163.

1075. Secta *Ma'lūmī* era una din numeroasele ramuri ale khāridjiților care formau la rîndul lor una dintre cele mai vechi secte religioase

ale Islamului. Khāridjīții (*al-khawāridj*) erau membrii tribului Tamim care, în bătălia de la Șiffīn (657), n-au acceptat ca soarta conflictului pentru califat dintre 'Alī și Mu'āwiya să fie decisă prin arbitraj. Contestând legitimitatea califilor (în afară de Abū Bakr și 'Omar), rigoriști în modul de viață (puritanii Islamului), khāridjīții au jucat un rol politic însemnat în special în Irak și Arabia (sec. VII), caracterizat prin fanatism și intoleranță (G. Levi della Vida, *EI*, II, 957–961). Ma'lūmīții derivau din khāridjīți prin alte secte ('Adjarīda, aripa radicală, și khārimiții care afirmau că soarta postumă a omului depinde de credința și comportarea lui înainte de moarte). Particularitatea lor consta în credința că adevăratul musulman trebuie să cunoască toate numele și atributele lui Allah (v. G. Wheeler Thatcher, *loc. cit.*). Cantemir descrie secta după P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177: „Aceștia susțin că în lumea asta Dumnezeu poate fi cunoscut în chip desăvârșit și că potrivit preceptului «Cunoaște-te pe tine însuși» creatura poate ajunge la cunoașterea perfectă a creatorului ei”.

1076. *Νεωτερικός* = inovator, termen (cunoscut și în latina medievală) prin care erau desemnați în cultura greacă a secolelor XVII–XVIII adepții noilor filozofii raționaliste și senzualiste apusene; *adeptos* pare să fie ac. plur. al lat. *adeptus*, „cel care a atins o anume stare”, după cum indică și nota marginală din text (sugestia prof. C. Poghirc).

1077. *Sa'diya* sau *Djibāwiya* nu este o sectă ci un ordin de derviși întemeiat de Sa'd al-Dīn-Djibāwī (m. 1335), ascet sirian care propovăduia o mortificare severă. Adepții lui, răspândiți în Siria, Turcia și Egipt, erau reputați ca medici, magicieni și imblinzitori de șerpi (D.S. Margoliouth, *EI*, IV, 44–45). Informațiile lui Cantemir, după care acești derviși ar fi fost sectanții Ma'lūmi, nu se regăsesc în literatura de specialitate.

1078. *Andreas Likinios*, cărturar și medic grec (*iatrofilosof*), educat la Padova. A fost medic al casei Cantemir, în Moldova, apoi a practicat cu mult succes medicina la Constantinopol și Monembasia (Malvasia), aflată pe atunci sub venețieni. Ocuparea Monembasiei de către turci, în 1715, a dus la arestarea și spânzurarea lui Likinios, la Constantinopol, acuzat de colaborare cu venețienii. Este autor al citorva scrieri (medicină, versuri etc.). D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 1, nota *k*; Constantin N. Sathas, *Νεοελληνική φιλολογία*, Athena, 1868, p. 444–445.

1079. *Amir Nūr al-Dīn Ni'mat Allāh Walī*, mistic persan (1329/1330–1431), fondator al ordinului de derviși *Ni'matallāhiya* (singurul ordin al šiismului persan), autor de comentarii la clasicii sufismului și de versuri

lirice de înaltă calitate (E. Berthels, *EI*, III, 985–986). Informațiile lui Cantemir provin din Rycaut, *op. cit.*, p. 196–197, care clasează însă corect acest „eres” între ordinele de derviși, iar nu între sectele Islamului.

1080. V. cap. 13, p. 303–306.

1081. Pers. *māzā* > tc. *mezeliḥ*. Este secta descrisă de P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177, ca total diferită de *maalumi*: „Cei ce o profesază spun că pentru a câștiga paradisul trebuie să cunoască pe Dumnezeu în această lume printr-o rază anumită din esența și slava lui, și îi trec în numărul credincioșilor pe cei cărora li se întâmplă aceasta”.

1082. Sceptici, adepții școlii lui Pyrrhon din Elis (c. 360–c. 270 î.e.n.), care afirma că nimic nu există cu adevărat, că oricărei propoziții i se poate opune alta egal valabilă și propovăduia atingerea unei stări de indiferență superioară, ataraxia.

1083. Tc. *bayaḡı*, comun, ordinar, vulgar. Informații din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177: „Mai este o sectă a celor ce se cheamă *iabaiachi*. Ei neagă orice știință în Dumnezeu și spun că el conduce lumea la împlinire, fără ca din eternitate, sau mai înainte de facerea lumii, să fi știut ce trebuie să se întâmple în chestiunile particulare, ci că a dobândit această știință prin obișnuință și experiență”.

1084. Tc. *Bir bayaḡı adam*.

1085. Tc. *sır* < ar. *sirr*, secret, mister, de unde *musırrı*, cel inițiat într-o taină. Este vorba, iarăși, de informații provenite din Rycaut, *op. cit.*, p. 179–180: „Cei ce profesază ateismul se numesc între ei *muserini*, ceea ce înseamnă: « Noi avem adevărata taină ». Iar această taină nu este alta decît că ei neagă cu desăvîrșire divinitatea, și susțin că natura sau principiul interior al oricărui individ e cel ce regulează cursul obișnuit al tuturor lucrurilor pe care le vedem și le admirăm. De acolo [spun ei] își au originea și mișcarea cerurile, soarele, luna și stelele, de acolo se naște, înfloresc și se veștejește omul, ca iarba și ca florile. E de speriat să vezi marele număr de oameni care împărtășesc această părere la Constantinopol; cei mai mulți dintre ei sînt cadii și persoane versate în scrierile arabe”. Ateii (ar. *kufr al-inkār*, de unde tc. *küfrı*) își ascundeau totuși convingerile, de unde numele lor de „inițiați într-o taină”. Ei nu formau, așadar, o sectă, ci reprezentau o atitudine față de Islam, contestat din afara lui. V. și p. 344 și nota 1134.

1086. În text: *равногласное* (= omonim). Glosă marginală: „Prin aceeași denumire se semnifică lucruri deosebite”.

1087. În text: *соименное*. Glosă marginală: „Același lucru desemnat prin denumiri diferite“.

1088. Este vorba de *Mehmed al IV-lea Avcı* (1648—1687), nu al III-lea (v. și nota 544), după cum reiese și din menționarea, mai jos, a lui Kōprülü Fazil Ahmed Pașa, mare vizir tocmai sub acel sultan. Episodul relatat a avut loc, așadar, în intervalul 1661—1676, anii guvernării acestui Kōprülü. Cantemir reproduce informațiile lui P. Rychaut care declară (*op. cit.*, p. 180) că a fost martorul lor: „Un om din această sectă [muserini, *n.n.*], bogat și bine versat în practica științelor orientale, numit Mahomed efendi, a fost executat pe vremea mea în Constantinopol pentru că a proferat multe blasfemii împotriva existenței lui Dumnezeu. Pentru a demonstra opinia sa impie se servea de obicei de aceste argumente: «Sau — spunea el — nu există Dumnezeu, sau el nu este atât de puternic și atât de înțelept cum pretind dascălii noștri. Pentru că, dacă ar fi așa, el nu m-ar fi lăsat să trăiesc atita tocmai pe mine, cel mai mare adversar al existenței lui care a fost vreodată pe lume și care vorbesc despre el cu un asemenea dispreț». Și ceea ce găsesc mai ciudat este faptul că deși putea să-și salveze viața lepădându-se de învățătura lui și făgăduind că pe viitor va urma una mai bună, a socotit preferabil să moară în necredința lui decît să se retracteze, spunînd că dragostea lui pentru adevăr îl silește să sufere martiriul, deși era sigur că [pentru aceasta] nu putea nădăjdui nici o răsplată“. De observat că un caz întru totul asemănător a avut loc în 1602, în timpul sultanului Mehmed al III-lea: jurisconsultul Nedazh Sari Abdurrahman efendi a fost executat pentru că a negat în fața Divanului credința în Allah (M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. I, Paris, 1788, p. 159—160). V. și mai jos, p. 342.

1089. Ar. *burhūnī*.

1090. Tc. *ışrakı*. Ar. *al-Ishrākiyūn* (sau *al-Ḥukamā'*) desemnează pe adeptii „iluminării“ (*Ḥikmat al-ishrak*), discipoli ai misticului Suhrawardi (m. 1191) și ai cugetării sale sincretiste, o teosofie orientală inspirată din vechea înțelepciune zoroastriană, din gnosticism și neoplatonism, după care toate religiile și filozofiile sînt expresia aceluiași adevăr. De aci insistența lui Cantemir asupra elementelor creștine ale „metafizicii iluminării“ (T.J. de Boer, *EI*, III, 568; Cl. Huart, *ibid.*, 324; S. van den Bergh, *EI*, IV, 530—531; Henri Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, vol. I, Paris, 1964, p. 284—304 și 360—361). Informațiile lui Cantemir provin din Rychaut, *op. cit.*, p. 185—186, cu unele dezvoltări (referirea la *Muhammediye* și sentința citată).

1091. Tc. *sıfat* < ar. *şifât*, calități abstracte ale lui Allah din care decurg numele lui (ex. milostivirea > Cel milostiv; puterea > Cel puternic etc.). Mărturisirea lui Cantemir că n-a putut înțelege doctrina despre *ifât*, deoarece ele sînt prezentate cînd ca atribute de o ființă cu Allah, cînd ca zidirile lui, reflectă o îndelungată dispută din cugetarea islamică. Atitudinea ortodoxă, general acceptată consideră aceste *şifât* drept veșnice și subzistente în esența lui Allah: fără a fi el însuși, atributele nu sînt nici altceva decît el; a le socoti drept creaturi, înseamnă a coborî Cauza tuturor la nivelul efectelor sale (v. și notele 348, 1102).

1092. V. cartea a IV-a, cap. 4, p. 93–94. Pentru problema raporturilor între atributele și numele divine v. și cap. 2, p. 86 și urm.

1093. *Hayretî* < *hayret*, uimire, stupefacție. Informații din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 186–187 (acolo și textul în turcă), dezvoltate cu citatul din Aristotel și unele considerații despre această sectă.

1094. Lat. *sententia*, aci în sens de opinie.

1095. Tc. *Allahu a'lamu olur; Allahu a'lamu olmaz.*

1096. Probabil tc. *muammacı* < *muamma* (ar. *mu'amma*), enigmă, incomprehensibil. Secta este descrisă de Cantemir după P. Rycaut, *op. cit.*, p. 17, care o derivă din școala *mu'tazila*: „adeptii ei spun că în această lume nu se poate da nici unui om calitatea de sfînt, decît profeților care au fost fără de păcat, și că în lumea cealaltă adevărații credincioși îl vor vedea pe Dumnezeu la fel de clar cum vedem noi luna în maximă creștere. Aceasta nu e în acord cu doctrina lui Mahomed care a spus că Dumnezeu ne va rămîne invizibil atît în lumea cealaltă, cit și în aceasta, în care ne aflăm acum”.

1097. Așa-numita știință sacră, sau infuză, pe care primul om, Adam, a avut-o înainte de comiterea păcatului originar. Cantemir tratează despre această facultate a cunoașterii — intuiția intelectuală — în *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*, II, 21–22.

1098. Tc. *Sâlisî* < *sâlis*, al treilea. Reiese din context că nu este vorba de un profet (*nabî*), ci de un trimis, de un apostol (*rasûl*), care pe lângă darul profeției dispune de o lege și o carte. Numărul de trei care ar justifica numele sectei nu este suficient explicat: trei trimiși ar fi Moise, Iisus și Mahomed; se așteaptă deci al patrulea, un persan, după Mahomed (dar cîteva rînduri mai sus se afirmă că mai sînt așteptați doi). „Ereziă” este șubred întemeiată și pentru că numărul trimișilor este, după *Coran*, mai mare (opt numai de la Noe la Iisus; în doctrina postcoranică sînt mențio-

nați 313 sau chiar 315). În orice caz credința pare știută, pentru că apostolul așteptat va fi trimis poporului persan (v. A. J. Wensinck, *EI*, III, 1206, iar pentru profetologie în general H. Corbin, *op. cit.*, p. 45 sq., 179 sq.). Informațiile lui Cantemir sînt luate din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177: „Cei ce profesează secta *seilis* spun că Dumnezeu va trimite în lume un profet ales dintre persani cu o lege nouă care o va aboli pe cea a lui Mahomed”.

1099. Cantemir știa că prima *Evangelhie* a fost scrisă în altă limbă decît greaca (în aramaică), de unde sublinierea erorii. În profetologia islamică (la fel în *Acta apostolorum apocrypha*) fiecare popor (*umma*) primește un trimis divin anume, așadar și persanii au dreptul la un apostol propriu.

1100. V. cartea a VI-a, cap. 11, p. 300–301.

1101. V. cartea a V-a, cap. 2, p. 170.

1102. V. notele 348 și 1091. Împotriva literaliștilor care aveau „o concepție naivă a atributelor divine, reprezentîndu-și divinitatea ca un complex de nume și calitative alături de esența divină însăși”, gînditorii mutaziliți contestau atributele pozitive ale lui Allah, dînd tuturor antropomorfismelor din *Coran* un sens metaforic; așariții au încercat să concilieze cele două atitudini admitînd că Allah are mîini, față etc., dar „fără a se întreba cum” (*bi-lā kayfa*). H. Corbin, *op. cit.*, p. 166–167. Rycaut, *op. cit.*, p. 182, de unde și ia Cantemir informația, asociază această credință a sectei beктаși cu secta mumsöyündüren, identificîndu-le (v. mai jos, p. 335 și nota 1113). Cel ce a contrazis pe predicator ar fi fost Nesri (la Rycaut, trad. ital.: *Nervisi*); v. și p. 302–303 și nota 1033.

1103. Tc. *Kadıızâdeli*. Teologul turc Muhâmmed ibn Bîr ‘Alî Birgewî sau Birgîlî, din ordinul dervișilor Bayramîya (*EI*, I, 744; Cl. Huart, *ibid.*, 608) a întreprins între anii 1558–1565, cînd persecuția kizilbaşilor era în toi, o aspră critică la adresa obiceiurilor inovatoare, propovăduind un islamism puritan. El a atacat obiceiuri (ca vizitarea mormintelor, stringerea mîinii, consumarea cafelei, fumatul, dansul, muzica), dar și științele sau unele instituții (plata slujitorilor religioși sau constituirea de *wakf*-uri din bani și bunuri mobile). Birgewî este întemeietorul curentului kadizadeli, astfel numit după discipolul său (v. nota 1109), iar nu după faptul că ar fi fost „fiul unui popă” cum deduce Cantemir din numele Kadî-zâde. Deși datorită *Catehismului* său (v. cartea a IV-a, cap. 1, p. 82 și nota 330) Birgewî s-a bucurat de o mare faimă, compararea lui cu Origen și includerea printre marii exegeți ai Islamului sînt cu totul exagerate. V. și Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300–1600*, London, 1973, p. 183–184. Cantemir își luase informațiile de la P. Rycaut, *op. cit.*, p. 178,

care știa că această sectă datează din timpul lui Murad, că a fost înființată de *Birgali efendi* care adusesese multe inovații în ceremoniile înmormântării etc.

1104. Confuzie între Birgîli și comentatorul său, Ahmed efendi Kadizâde (v. nota 1108).

1105. „Norocul” lui Origen a fost acela de a fi dispus de tahigrafi (stenografii timpului său) care i-au consemnat cursurile de exegeză biblică, ceea ce face ca opera păstrată a acestui autor să fie una dintre cele mai ample din patristica răsăriteană. Origen și-a câștigat un asemenea prestigiu încît, deși condamnat de sinodul al V-lea ecumenic (553) pentru învățăturile sale uneori prea îndrăznețe, a fost în continuare considerat drept unul dintre cei mari mari doctori ai Bisericii creștine.

1106. Primii patru mari exegeți ai *Coranului* sînt al-Ṭabarî (m. 923), al-Zamakhsharî (m. 1144), Fakhr al-Râzî (m. 1209) și al-Baidâwî (m. la sf. sec. XIII). Numărul acestor mari interpreți e însă mai mare (v. o listă a lor la F.M. Pareja et al., *Islamologie*, Beyrouth, 1957—1963, p. 610—614). Cea mai mare parte din informațiile lui Cantemir despre secta *kadizâde* provine din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 181: adepții ei sînt fariseii turcilor, au o înaltă părere despre ei înșiși, disprețuiesc pe cei de alte credințe și nu-i salută, sînt în cea mai mare parte meseriași și circiumari etc.

1107. V. cartea a IV-a, cap. 10, p. 116—120. Textul din *Coran* nu fusese citat, ci doar menționat.

1108. Este vorba de muftiul Abu'l-Su'ūd Muḥammed al-Amidî, v. nota 281. Atacurile lui Birgevi împotriva instituțiilor „inovatoare” (v. nota 1103) l-au determinat să dea o *fatva* prin care confirma legalitatea acestor instituții și condamna fanatismul puritanilor.

1109. Tc. *Istanbul efendisi*. Ahmed efendi Istanbulî Kadizâde (v. mai jos) a fost cadîul Constantinopolului între 19 iulie 1566—7 iulie 1567 (M. Gulbøglu, *Paleografia și diplomatica turco-osmană*, București, 1958, p. 109), așadar la sfîrșitul domniei lui Soliman Magnificul și începutul celei a lui Selim al II-lea. Discipol al lui Birgevi, el a scris un cunoscut comentariu al *Catehismului* acestuia, intens răspîndit prin copii manuscrise, apoi imprimat la Istanbul în 1219/1803 (A. Galland, *Journal...*, éd. Ch. Scheffer, t. II, Paris, 1881, p. 58, n. 2). Kadizâde a dat numele „ereziei” (de fapt un curent fanatic) de care se ocupă aci Cantemir. Adepții săi (*fakı*) au jucat nu numai un rol religios, ca propovăduitori ai unui islamism puritan, dar și politic. În 1656 ei au ridicat sărăcimea și studenții din capitală

împotriva luxului și depravării, îndemnînd la atacarea mănăstirilor și la masacre, ceea ce a determinat izgonirea lor din Istanbul pentru evitarea unui război civil (v. Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 184—185). — Muftiul la care se referă Cantemir (*şeyhülislâm*) era Abu' l-Su'ūd Muḥammed al-Amidî (numit în text Mehmed efendi), vestit jurisconsult de origine kurdă (1490/1491—1574), autor al corpusului de legi al lui Soliman (*Ḳānūn-nāme*) și al unui comentariu al *Coranului*.

1110. Tc. *Bakkal* < ar. *baḳḳāl*, băcan (nu birtaş).

1111. Tc. *Imâm-ı a'zam*, v. nota 332.

1112. Tc. *Kadıızâdeli gerü müslüman olmaz*.

1113. Tc. *Mumsöyündüren*. Cantemir descrie și în *Incrementa*, III, 3, nota *y*, pe acești sectanți ca fiind o varietate a „ereziei” persane (*rafaze*), locuind în munții Kazdağ. În *Sistem*, ei sînt situați mai întîi în „Munții Feniciei” (deci mult mai spre sud), dar ar fi diferiți de druzi, împotriva cărora sînt chemați uneori să lupte. Această populație ar fi însă deosebită și de cea turcă, față de care își păstrează libertatea prin „tratate încheiate cu pașii”. Este vorba negreșit de kizilbași menționați deja la p. 318 (v. și nota 1061), dar Cantemir care-și luase informațiile din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 182—183, nu pare să fi remarcat identitatea. Considerați de turci drept șiiți, kizilbașii se apropie de secta *nuṣairî* din Siria, motiv pentru care Cantemir îi știa că locuiesc în „Munții Feniciei”. Religia lor este un amestec de credințe și practici păgine, creștine și musulmane. Kizilbașii nu fac abluțiunile rituale, nici cele cinci rugăciuni zilnice, nu postesc Ramazanul, cred că Ali este o întrupare a lui Allah și identic cu Iisus, acceptă Treimea, venerază pe Fecioara Maria și alți sfinți creștini, țin Paștele, adoră soarele și luna. Cantemir descrie cu detalii faimoasele lor slujbe de noapte atribuindu-le, după o acuzație ce li se aducea în mod curent, practici orgiastice (P. Lerch, *Изследования об иранских курдах*, I—III, Санктпетербург, 1856; Millingen, *Wild life among the Koords*, London, 1870; E. Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, t. IX, Paris, 1884, p. 350). De fapt la aceste slujbe se cîntă rugăciuni în cinstea lui Ali, Iisus, Moise și David, iar credincioșii își mărturisesc public păcatele. Se sting apoi făcliile (de unde numele popular al kizilbașilor de *çerağsöndüren*, „stingător de făclii”) și asistența se pocăiește cu mari lamentații. După aprinderea făcliilor preotul împărtășește pe credincioși cu pîine și vin. De naționalitate turcă sau kurdă, kizilbașii sînt răspîndiți în Afganistan, iar în Turcia în regiunea centrală a Asiei Mici (Ankara-Sivas). Rycaut îi descrie drept *bektaşî*, numiți și *zerakî* și (*sic!*) *muras conduren* („cei ce sting făcliile”), musulmani fanatici contra doctrinei atributelor divine (v. p. 331 și nota 1102), divinitatea

fiind incomprehensibilă. Neşri (după Rycaut: *Nervisi*), prezentat de Cantemir drept sectant *kalenderi* (p. 302—303, nota 1033) ar fi fost adeptul acestei secte, persecutată de marele vizir Mehmed Kōprülü. Cantemir preia o parte din aceste date amplificându-le cu informații proprii. Cp. Cl. Huart, *EI*, II, 1114 — 1115.

1114. *Munții Feniciei* = Munții Libanului, refugiu, de-a lungul timpurilor, pentru numeroasele secte, între care și *Nuşairi*. Autorul pare să facă însă o distincție între Munții Libanului (citați mai departe ca regiune a druzilor) și ai Feniciei, prin care înțelege, poate, Munții Ansariye, situați imediat spre nord, centrul populației *Nuşairi*.

1115. Aci în sensul de colectivitate, obște (gr. *συναγωγή*).

1116. *Munții Kazdağ* (tc. *kaz* = gîscă), în nord-vestul Asiei Mici, regiunea Biga n-au, firește, nimic de-a face cu Munții Feniciei unde erau așezați, două pagini mai sus, ereticii *mumsöyündüren*. În antichitate, acești munți (Ida, în Troada) de pe virful cărora (Gargaron) Zeus privise Troia și navele aheienilor (*Iliada*, VIII, 47—50) erau centrul principal al cultului Cybelei, zeița fecundității și a ceremoniilor orgiastice în cinstea ei. Situarea aci de către autor a orgiilor sectei *mumsöyündüren* (pe care, după cum mărturisește, „nu le-a putut niciodată vedea”) s-ar putea explica prin cunoașterea acestui amănunt. Ar putea fi vorba, însă, și de o confuzie între Kazdağ și İlkazdağ, munți la nord de Ankara, locuiți de *kızılbaşı*.

1117. Populație din Munții Liban, Anti-Liban și Hauran, adepți ai unei religii esoterice, de origină ismailită, ei înșiși declarîndu-se cînd musulmani, cînd creștini. Viteji, iubitori de libertate, druzii au reușit să-și păstreze autonomia față de turci și au jucat un important rol politic în Orientul apropiat în secolele XVII-XIX (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1108—1110).

1118. *Lot* (ar. *Lūf*), drept biblic, nepot al lui Avraam. Prin unirea incestuoasă cu fiicele sale a dat naștere lui Moab și Amon, părinții triburilor moabit și amonit, dușmane lui Israel. Cantemir se referă probabil la sodomie (*lawatā* este un cuvînt derivat din numele *Lūf*). În *Incrementa*, III, 3, nota y, incestul este întemeiat pe aceeași comparație cu pomul și fructele, ca și în *Sistem*, atribuită însă unei *fetwā* a califului Ali, iar nu *Epistolei către Timotei*.

1119. Tc. *fücür ül-karābe* < ar. *fudjūr al-karāba*.

1120. Tc. *gebrî* < pers. *geber*, adept al lui Zoroastru, necredincios (păgîn); — pers. *būtparast*, idolatru (ar. *Bodd* = Buddha, idol); — „...ido-

latrii ce se află la muhammedani", în sensul de: cei pe care mahomedanii îi socotesc idolatrii, sau idolatrii cunoscuți de mahomedani.

1121. Pers. *tersā* și *āteshparast*, slujitor al focului zoroastrian (ar. *madjūs*).

1122. Pers. *kalbparast*, adorator al ciinilor. Ciinii sînt socotiți de musulmani drept animale cu deosebire necurate, iar ciinii negri (p. 340), drept întrupări ale diavolului, de aceea ei trebuie uciși (B. Joel, *EI*, II, 728—729). În Persia veche ciinele era obiectul unei venerații speciale și uciderea lui pedepsită (*Vendidad*, XIII, 15, 19—51; *Denkart*, VIII, 23). Adorarea ciinilor era atribuită și sectei *Nușairi* (N. W. Thomas, în J. Hastings (ed.), *Encyclopaedia of religion and ethics*, vol. I, Edinburgh, 1925, p. 512).

1123. Pers. *gāvparast*.

1124. *Piotr Andreevici Tolstoi*, diplomat și cărturar rus (1645—1729), ambasador al țarului la Constantinopol în anii 1702—1714, amintit și în *Incrementa...*, III, 3, nota *i i*; IV, 5, 15, 27. Preocupat de realitățile orientale a scris un memoriu asupra Imperiului otoman (1702, inedit, fost în Arhiva Ministerului rus al afacerilor externe, cf. M. P. Arunova, *Описание П. Толстого как источник Османской империи*, în vol. *Ближний и средний восток*, Moskva, 1968, p. 27—39); a tradus, prin intermediar polonez, lucrarea lui Sir Paul Rycaut, *The present State of the Ottoman Empire... in three books*, London, 1667 (vezi titlul rus în text). Traducerea lui Tolstoi n-a fost publicată decît în 1741 (informații comunicate de dr. Paul Cernovodeanu). Deși știa de versiunea lui Tolstoi (cu care avea legături prietenești), Cantemir a folosit probabil cartea lui Rycaut în versiunea italiană a lui C. Belli, Padova, 1672 (v. nota 897). Rămîn nesoluționate însă două probleme: 1. De ce Cantemir nu-l numește pe Rycaut, autor cunoscut de el și citat în *Istoria Imperiului otoman*? În autograful latin el lasă loc liber la numele autorului englez, v. f. 101, desigur cu intenția de a-l adăuga ulterior, iar în versiunea rusă afirmă că scrierea ar fi a unui „anonim“. 2. De ce îl socotea pe autorul cărții italian (Cantemir afirmă că Tolstoi ar fi tradus din italiană), deși calitatea aceuia de ambasador al regelui Angliei era clar indicată în titlul ediției lui Belli? O ipoteză satisfăcătoare ar fi aceea că învățatul român a folosit un exemplar din versiunea italiană căruia îi lipsea foaia de titlu. El avea acest exemplar cînd redacta *Sistemul* (reproduce cuvînt cu cuvînt după Rycaut), așadar nu cita din memorie. O altă ipoteză, pe care ne-o sugerează prof. Cicerone Poghiră, ar fi că principele a folosit manuscrisul traducerii lui Tolstoi, în care numele autorului, după obiceiul vremii, nu era menționat. Tolstoi îi comunicase însă că a tradus din italiană. Numele autorului și mențiunea

traducerii din poloneză au fost probabil adause ulterior. Aceste informații privind istoricul versiunii lui Tolstoi după Rycout urmează a fi verificate prin confruntarea textelor rus, italian și polonez ale lucrării cărturarului englez.

1125. „Țara Kurzilor” = Kurdistan, regiune cuprinzând părți din Turcia Orientală, R.S.S.Armeană, Irakul de nord-est și Iranul de nord-vest. Înainte de convertirea la islamism kurzii ar fi fost — după propria lor credință — zoroastrieni, dar surse creștine afirmă că erau idolatri (V. Minorsky, *EI*, II, 1215). Prin închinătorii focului din India Cantemir înțelege desigur pe persanii zoroastrieni (parșii) care, refuzând să se convertească la Islam, s-au refugiat, după cucerirea arabă, în provincia indiană Gujarat. Același nume este dat și zoroastrienilor rămași în Iran (Ant. Pagliaro, *EI*, III, 1097—1098). Credințele lor nu sînt, evident, influențate de *Coran*, cum pretinde autorul. În ce privește arderea cadavrelor (nu a muribunzilor!), obiceiul este hindus (*Rigveda*, X, 15, 14; *Atharvaveda*, XVIII, 2, 34). Persii expun numai morții pe „turnurile tăcerii”, pentru a fi mincați de vulturi. Prof. C. Poghirc observă însă că autorul s-a putut gândi la Kalanos, gimnosofistul indian care, după *Alexandria*, s-a ars pe rug cînd și-a dat seama că este în ajunul morții.

1126. Venerarea cîinilor în vechiul Egipt, mai cu seamă la Cynopolis, este relatată de Strabo, *Geogr.*, 812.

1127. Mitologia hindusă cunoaște numeroși tauri sacri (Rudra în *Rigveda*, zeul vedic Indra, Nandi taurul lui Șiva, Vrishabha suportul lumii). Cantemir se referă la uzul ritual al cenușei rezultată din arderea excrementelor acestui animal, și la semnul distinctiv al castelor, marcat pe frunte cu culori în care se amesteca, din pietate, și această cenușă. „Idolatrii indieni” care ajungeau la Astrahan și Moscova „pentru a face comerț”, aparțineau în principiu castei neguțătorilor, *Vaysia*.

1128. Afirmația țiganilor că ar fi originari dintr-o țară numită „Egiptul mic” le-a răspîndit numele de „egipteni” (engl. *gipsy*, sp. *gitano*, gr. γύφτος, tc. *kıpti*) sau „faraoni”. Pentru răspîndirea și statutul lor în Orientul apropiat, unde se știa că vin din India, trimiși ca muzicanți de regele indian Shāngal (?) regelui sasanid Bahrām Gōr (420—438), v. *EI*, I, 876—877; V. Minorsky, *ibid.*, III, 39—41; J. Walker, *ibid.*, 1028—1030. Ei erau cunoscuți în lumea musulmană sub numele de *čingâne* (tc. *čingâne*, *čingene*), *lūli*, *nūri* etc.

1129. Sultanul Soliman I Magnificul purta numele de *Ķānūni* datorită operei sale legislative reunită în diferite *Ķānūn-nāme*.

1130. Cartier din Constantinopol pe țărmul vestic al Cornului de Aur, la nord de Fener, unde se mai văd încă ruinele palatului Vlaherne și biserica (*aghiasma*) Sf. Maria a Vlahernelor.

1131. Tc. *haraç* < ar. *kharādj* însemna impozitul (tributul) plătit de necredincioși pe teritoriul musulman, apoi impozit funciar în general. Autorul face aci, probabil, o confuzie cu *hüccet*, dovadă.

1132. *Küfri Mehmed efendi* (v. și mai sus, p. 327 și nota 1088). Cantemir dezvoltă, plecând de la acest caz de ateism militant, o reflecție a lui P. Rycha, *op. cit.*, p. 180: „Jur că pînă acum n-aș fi putut crede să se afle pe lume un ateism adevărat, convins cum sînt că existența lui Dumnezeu se poate demonstra cu lumina naturală și cu rațiunea. Dar această invincibilă încăpăținare [a lui Mehmed efendi, *n.n.*] mă face să cunosc că sînt unii oameni în ale căror inimi sînt în chip monstruos stinse luminile naturii și ale rațiunii”.

1133. Cantemir prezintă un argument al existenței lui Dumnezeu bazat pe instinct și pe consensul universal. Argumentul este de inspirație stoică (Cicero, *De natura deorum*, II, 5: *Omnibus innatum et in animo quasi insculptum esse deos*; v., de asemenea, argumentul apelului la *divina providentia*, *ibid.*, II, 29, 38).

1134. Ar. *zandaqa*, *ilhad*, *zindik* și *mulhid*; pers. *nākhoda*, tc. *kitapsız*. Termenii exprimă conceptul de *eterodoxie* în sensul dreptului criminal islamic: atitudine care poate însemna o primejdie pentru ordinea și siguranța publică; cel culpabil (*zindik*) era pasibil, potrivit *Coranului* (V, 33 etc.), de pedeapsa capitală (L. Massignon, *EI*, IV, 1298—1299). *Mu'allila*, cei ce tăgăduiesc creațiunea și pe creator, formează una din sectele de *zanadika* în care recunoaștem ateismul (R. Strothman, *EI*, IV, 719—722). Cantemir se referă însă, ca și mai sus, p. 326, la atomiști (știm din *Incrementa*, I, 3, nota g, că Es'ad efendi, dascălul său de turcă, era „versat în principiile lui Democrit”). Atomismul fusese adoptat de teologia islamică scolastică (așarită) ca un argument în favoarea existenței lui Allah: dacă materia este formată dintr-o substanță (*djawhar*) indivizibilă, din atomi (*dharra*, *djiz*), rezultă că organizarea ei, determinarea, specificarea și cantificarea ființelor compuse sînt datorate intervenției unui principiu transcendent (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1057—1058; H. Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964, p. 175—176). Atomismul care a produs scandal în cugetarea musulmană a fost acela profesat de celebrul alchimist și filozof persan al-Rāzī (c. 864—925 sau 932), cunoscut în Europa medievală sub numele de Rhazes, cel mai mare medic al Islamului. Ato-

mismul său, radical diferit de acela al teologiei musulmane, deriva din gândirea lui Democrit, „caz excepțional în filozofia medievală“. După Rāzī, elementele (și proprietățile lor) diferă prin proporția de atomi și vid specifică fiecăruia. Rāzī credea în eternitatea timpului și infinitul spațiului și se bizuia în concepțiile sale filozofice pe simțul comun. Deși nu era ateu el a atacat teologia oficială și a tăgăduit posibilitatea concilierii filozofiei cu religia, afirmând progresul cunoașterii științifice. Deși Cantemir nu-l numește, este sigur că i-a cunoscut cugetarea prin învățatul Es'ad efendi. De remarcat la acesta din urmă (*Incrementa, ibid.*) distincția în atitudinea față de adevărurile de credință și față de cunoașterea naturală, caracteristică gânditorului care separă radical știința de religie. Despre Rāzī v. P. Kraus et S. Pines, *EI*, III, 1213–1215; S. Pines, *Beitraege zur islamischen Atomenlehre*, Berlin, 1936; H. Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964, p. 194–201. Și Rycout, *op. cit.*, p. 180, afirmă că în Constantinopol erau mulți ateii (v. nota 1085).

1135. Filozofii arabi (al-Kindī, al-Fārābī, Ibn Sinā) au adoptat împărțirea trihotomică a sufletului (*nafs*) după Aristotel, distingând între partea vegetativă (*nafs nābatī*), animală (*nafs ḥaywānī*) și rațională (*nafs nāṭiqā*). Termenii sînt dați în text în turcă: *nebatī*, *hayvanī* și *natikī*.

1136. Ar. 'ilm, cunoaștere.

1137. Autorul consideră pe fenicieni și pe vechii egipteni drept înaintași ai arabilor, de unde credința sa că ar fi vorba de popoare din acest „neam și trib“. Superioritatea egiptenilor față de greci și împrumuturile acestora erau afirmate încă de Herodot, II, 4, 104 etc. Alfabetul grecesc derivă, însă, din cel fenician.

1138. Identificările popoarelor noi cu cele vechi numai după criteriul teritorial erau curente la autorii medievali. După cum fenicienii și egiptenii erau considerați ca făcînd parte din neamul arab (v. nota precedentă), la fel tătarii erau socotiți drept urmași sciților din antichitate. De aceea este invocat Anacharsis printre înaintașii tătarilor. Anacharsis, fiul lui Gnurus, șeful unui trib nomad de pe țărmurile Pontului Euxin și al unei grecoalice, a trăit către 600 î.e.n. În 589 a călătorit cu o ambasadă la Athena unde l-a cunoscut pe Solon de la care a învățat știința și filozofia greacă. Devenit cetățean al Athenei, inițiat în misterele eleusine, el a fost considerat drept unul din cei Șapte înțelepți ai antichității (Herodot, IV, 76; Lucian, *Scyth.*, 1; Cicero, *Tusc. disp.*, V, 32; Diog. Laert., I, 101).

1139. Afirmția lui Cantemir nu provine din Herodot, IV, 95, după care „acesta Zamolxis, după cum zic grecii de la Marea Neagră, să fie fost

grec și să fie slujit la Samos, la Pithagora filosoful" (traducerea românească din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, ed. N. Iorga, Vălenii-de-Munte, 1909, p. 237; Herodot era cunoscut de Cantemir și a fost folosit în *Hronic*). Prof. C. Poghirc ne sugerează ca izvor probabil pe Origen, *Κατὰ Κέλσου*, II, 55 [429] și explică terminația — *skides* prin inversarea *xi* — *ski* (eroare datorată traducătorului sau tipografului rus) și prin încercarea de refacere a nominativului de la genitivul — *idos*.

1140. *Babilon* (ar. *Bābil*) = Bagdad, notat după numele său antic conform procedurii autorilor medievali semnalat și mai sus. Bagdad nu corespunde cu ruinele asiriene, dar confuzia e foarte frecventă la autorii evrei din epoca abbasidă ca și la călătorii europeni din evul mediu (confuzie respinsă pentru prima oară de Pietro della Valle care a trăit la Bagdad în anii 1616—1617).

1141. Tradiția islamică distinge între științele acceptate sau „lăudabile" (*al-mahmūda*) și științele condamnabile (*al-madhūma*), nefolositoare credinciosului musulman nici în lumea aceasta, nici în cea de dincolo.

1142. V. cartea a IV-a, cap. 1, p. 81.

1143. Tc. *mektep*.

1144. V. nota 327.

1145. Tc. *iman suparasi*, alfabetul credinței.

1146. Tc. *inşa* < ar. *insha*, stil epistolar; *ilm al-insha* = epistolcografie.

1147. Tc. *sarf*.

1148. Tc. *nahiv*.

1149. Tc. *üstün, esre, ötürü*. Caracterele arabe, omise în versiunea rusă paginile 349—350, sînt scrise în originalul latin, f. 105^v—106.

1150. Toate sensurile citate de Cantemir pentru cuvintele arabe, persane și turcești cu rădăcinile *r-m-l* și *b-h* sînt luate din dicționarul lui Fr. Meninski; a se vedea, s.v.: *reml: texere stoream, gemmis ornare*.

1151. Fr. Meninski, s.v. (în ordinea sensurilor din textul lui Cantemir): *proferanter incedere medio modo inter incessum simplicem et cursum; pluvia pauca; genus metri arabici; calculus vaticinatorius; sortilegii species quae per characteres et puncta instituitur, geomantia; augmentum rei, excessus lineae in pedibus vaccae sylvaticae, aliae a colore reliquo*.

1152. Tc. *teşdid, teşdit* < ar. *tashdīd*, v. şi nota 54. Mai jos, *apud* Fr. Meninski, s.v. *rümmel: paucitas pluviae*.

1153. V. nota 288. Mai jos, *apud* Fr. Meninski, s.v. *rümel: nigrae lineae*.

1154. Pers. *be, beman*. *Apud* Fr. Meninski, s.v. *beh: euge, evax*.

1155. Pers. *beh*. Corect gr. *κυδώνιον*, gutui, în originalul latin, f. 106: *cotoneum malum, cytonium*; *apud* Fr. Meninski, s.v. *bih: bonus, melior, cotoneum malum*; s.v. *bihi: cum eo, in eo*.

1156. Fr. Meninski, s.v. *büh: avis bubonis similis*.

1157. V. nota 1146.

1158. V. nota 224.

1159. Tc. *istilāh-i berat*.

1160. Tc. *küttab*.

1161. Tc. *hüsnihat*.

1162. Preşul este foarte ridicat (autorul înţelege, probabil, prin galbeni — taleri). V. şi preşurile de cărţi consemnate (în piaştri!) cu patru decenii mai devreme de Antoine Galland, *Journal... pendant son séjour à Constantinople*, éd. Ch. Scheffer, t. I—II, Paris, 1881, *passim*; o carte de 200 piaştri, vol. I, p. 164.

1163. Tc. *mezat*.

1164. Ar. *shi'r*, poezia, poetica.

1165. Lucrare neidentificată.

1166. Ar. *bahr* înseamnă mare şi fluviu, dar în cazul de faţă înseamnă metru, măsura versului.

1167. După tradiţia poetică arabă există doar. 16 metri care, prin modificările ultimului picior al primului emistih (*'arūd*) şi al celui de-al doilea (*ḡarb*), dau 67 de paradigme posibile (Weil, *EI*, I, 470).

1168. Ar. *fā'il* este un termen tehnic gramatical desemnând subiectul propoziţiei verbale active; *f-'l* împreună cu şapte litere suplimentare serveşte la exprimarea paradigmelor gramaticale ale formelor şi la desemnarea picioarelor fundamentale în metrică: *fa'ülun, fā'ilun, mafā'ilun* etc. (Weil, *loc. cit.*, 469).

1169. *Mušteilun* nu figurează între picioarele fundamentale ale versului arab; este vorba poate de *mustaf'ilun*. Celelalte două picioare din ver-

sul tip citat sînt: *maşâ'ilun* şi *fâ'ilun*. Versul turcesc este: *Aşîki didar olan didesi rû şen gerek*.

1170. *Muşlih al-Din Sa'di* (c. 1193—c. 1290), celebru poet persan, autorul *Grădinii cu trandafiri* (*Gulistân*), *Livezii* (*Büstân*) şi *Cărţii sfaşurilor* (*Pand-nâme*). Frecventele referiri ale lui Cantemir la opera lui (şi în *Divanul* sau în *Incrementa*) se explică prin faptul că Sa'di a fost unul din poeţii cei mai studiaţi şi imitaţi în literatura otomană.

1171. *Georg Gentius* (1618—1687), orientalist german educat la Halle, a călătorit la Constantinopol în 1641 cu ambasadorul olandez, apoi în Persia, activ cercetător al bibliotecilor turceşti, arabe şi persane. Ediţia lui din Sa'di, cuprinzînd textul original şi traducerea latină a cunoscut o a doua ediţie în 1655 (10 f. + 372 p.). Ea a servit mult timp ca text de bază pentru studiile europene de literatură orientală (v. M.J. Rowlandson, *An analysis of arabic quotations which occur in the Gulistan of Muslih-ud Deen Scheikh Sadi, as collated with and according to the editions of Gentius and Gladwin*. Madras, College Press, 1828).

1172. Tc. *musîkî* < ar. *mūsikî*. Pentru ceea ce urmează v. *D. Cantemir, Cartea ştiinţei muzicii*, ed. Eugenia Popescu-Judet, Bucureşti, 1973, p. 250 sq.

1173. V. nota 255.

1174. Tc. *kıraat*.

1175. Tc. *makam, terkip, şube*.

1176. Tc. *usul* < ar. *uṣūl* (pluralul lui *aşl*).

1177. După Eugenia Popescu-Judet, *Dimitrie Cantemir, Cartea ştiinţei muzicii*, p. 78—79, ar fi vorba de „un sonometru, construit cu unicul scop de a măsura înălţimea exactă a sunetelor şi imaginat pe baza împărţirii matematice a distanţelor dintre sunetele aşezate în scara muzicală, așa cum servea vechiul monocord oriental, inspirat din monocordul grec, pe care l-au folosit teoreticienii arabi”.

1178. Tc. *nakiş; tasvir etmek*, a picta (portrete).

1179. Tc. *musavvir başı*. Recent, un manuscris românesc cuprinzînd *Chipurile împăraţilor turceşti dimpreună cu istoriile lor pe scurt* (Lvov, Ossolineum 5853/III), semnalat de Gh. Duzinchevici în *Revista istorică română*, 4, 1934, p. 289—291 şi comentat de V. Papacostea, *ibidem*, 5—6, 1935—1936, p. 393—399, a fost atribuit lui D. Cantemir de prof. Gh. Bogaci (v. *Bibliografia*).

1180. Cu privire la colecția de portrete ale sultanilor v. M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. IV, Paris, 1791, p. 449 sq.

1181. Autorul se referă la știința fiziognomiei care cerceta caracterul oamenilor după trăsăturile feții. Deși pictate fără nici o artă, fidelitatea portretelor sultanilor ar fi îngăduit, așadar, surprinderea celor „lesne de înțeles și lesne de învățat“.

1182. V. cartea a V-a, cap. 14, p. 240.

1183. Tc. *sanem* înseamnă idol, statuie.

1184. Tc. *muşabak* = „à jour“.

1185. Tc. *nakkaş*, aici în sensul de pictor decorator.

1186. Tc. *mücellid*.

1187. Tc. *ilm-i tevarih*.

1188. Tc. *tevarihci başı*.

1189. *Johannes Löwenklav (Leunclavius)*, istoric și orientalist (1533—1593), unul din întemeietorii istoriografiei otomane în Europa, autor al lucrărilor: *Annales sultanorum othmanidarum a turcis sua lingua scripti*, Frankfurt am Main, 1588—1596 și *Historiae musulmanae turcorum*, Frankfurt am Main, 1591.

1190. Augier Ghislain de Busbecq, diplomat și istoric flamand (1522—1592), ambasador al împăratului Ferdinand I la Constantinopol (1555—1562).

1191. Tc. *ilm-i rakam*.

1192. Ar. *'aḫḫār*, droghist.

1193. Tc. *ebced* < ar. *'abḏjad*, în sens propriu: primul din cele opt cuvinte prin care arabii își numeau alfabetul (*'abḏjab*, *hawwaz* etc.). Lite-rele avînd și valori numerice, aceste cuvinte au fost folosite și pentru formule magice sau interpretări mistice asemenea *Cabalei* din mistica ebraică medievală (Weil, *EI*, I, 70—71).

1194. Ar. *al-djabr*, algebră, în sens propriu restabilire, pe care matematicianul Behā' al-Dīn al-'Amīl o definește: „Partea care cuprinde un membru negativ (o negație) este întregită, iar celeilalte părți i se adaugă un membru egal cu acest membru negativ; aceasta este algebra“ (*Khu-lāṣat al-ḥiṣab* [Esența artei calculului], ed. Nesselmann, Berlin, 1843, p. 41). Este metoda rezolvării ecuațiilor de gradul I și II (H. Suter, *EI*, I, 1016—1017).

1195. Tc. *ilm-i hendese* < ar. 'ilm al-handasa, de fapt geometria, una din cele patru științe propedeutice (aritmetica, geometria, astronomia și muzica). Aritmetica se numește 'ilm al ḥisāb, iar științele matematice 'ulūm al-riyāḍiyya. — Tc. *tahdid-i bilād*, geografia sau „rezumatul țărilor“. — Tc. *ilm ül-mesahat*, apoi *coğrafya*.

1196. Tc. *rub'-i meskūn* (v. și nota 426). Apelul la hărți europene, încă din sec. al XVI-lea (Piri reis, scrie în 1521 *Kitāb-i bahriye* pentru navigația în Mediterana, folosind portulane portugheze) s-a intensificat în secolul următor când au fost traduse *Atlas minor* de Mercator și Hondius (1621) și *Atlas maior* de Iohan Blaeu (1662).

1197. V. p. 369.

1198. Tc. *ilm-i teslis*.

1199. Capitol proiectat pentru cartea *Despre guvernarea otomană*.

1200. Tc. *ilm-i mantık* < ar. 'ilm al-manṭiq. Cantemir se referă mai întâi la *Introducerea* (Εἰσαγωγή)¹ lui Porphyrius la *Categoriile* lui Aristotel, traduse în arabă sub titlul *Kitāb Farfūryūs al-ma'rūf bi'l-mudkhal*. Toate lucrările de logică ale lui Aristotel — *Categoriile* (*al-Maḥūlāt*), *Ermeneutica* (*al-'Ibāra* sau *al-Tafsīr*), *Analiticele* (*al-Ḳiyās*) prime și secunde, *Apodictica* (*al-Burhān* sau *al-Bayān*), *Topica* (*al-Khatāba*) și *Sofistica* (*al-Maghālīt*) — au fost traduse în arabă și au stat la baza logicei islamice. V. în acest sens Khalil Georr, *Les Catégories d'Aristote dans leurs versions syro-arabes*, Beyrouth, 1948, și S. Van den Bergh, *EI*, III, 274—276.

1201. Tc. *methal* < ar. *mudkhal*.

1202. Tc. *şart* < ar. *ṣarṭ* (cf. și nota 611). Sensul propriu al cuvîntului în terminologia filozofică și juridică arabă este de condiție (Heffening, *EI*, IV, 346—347). Pentru titlul arab al *Categoriilor* v. nota 1200.

1203. Tc. *delil-i burhan*, *delil-i galat*.

1204. V. și p. 366.

1205. Tc. *ilm-i kelām* < ar. 'ilm al-kalām. Știința cuvîntului privește *kalām Allāh*, așadar *Coranul*, sau *cuvîntul* înțeles drept calitate (*ṣifa*) a lui Allah. În folosirea curentă *kalām* înseamnă teologie, mai precis argument intelectual, metodă dialectică aplicată la teologie (D.B. Macdonald, *EI*, II, 712—717). *Retorica* lui Aristotel se tradusese sub titlul *al-Khaṭāba*.

1206. *Hümayunnâme* este titlul traducerii în proză rimată otomană a operei *Kalila wa-Dimna*, culegere de fabule hinduse formînd una din cele mai cunoscute cărți sapiențiale („oglină a principilor”) din literatura sanscrită (*Pancatranta*). Versiunea turcă a operei a fost făcută după cea persană (*Anwâr-i Suhayli*), de către Ali b. Salih sau Ali Celebi, la începutul sec. al XVI-lea.

1207. Tc. *dibâce-i kelâm*.

1208. Tc. *hikmet* < ar. *ḥikma*, înțelepciunea, definită drept „perfecționarea sufletului omenesc prin științele speculative și dobîndirea deprinderii desăvîrșite de a face fapte bune pe cît e cu putință” (Baidâwî, *Commentarius in Coranum, Anwâr al-Tanzil*, ed. H.O. Fleischer, vol. II, Leipzig, 1848, p. 113; Cl. Huart, *EI*, II, 324). Prin *fizică* autorul numește filozofia.

1209. Cuvînt format din *feylesof* după gr. φιλόσοφος. Filozofia ca știință se numește în tc. *felsefe* < ar. *falsafa*.

1210. V. cartea a IV-a, cap. 4, p. 93—97.

1211. V. nota 495. Personajul e legendar; Cantemir îl consideră contemporan cu Mahomed pentru că e citat în *Coran*.

1212. Tc. *ilm-i adab*. În sens propriu cuvîntul înseamnă „tendința nobilă și umană a caracterului și rolul jucat de ea în viața particulară și socială”. În sens figurat, cunoștințele care dau o cultură rafinată (I. Goldziher, *EI*, I, 124—125).

1213. Capitol din lucrarea nescrisă *Despre guvernarea otomană*.

1214. Tc. *hikmet* înseamnă înțelepciune (v. nota 1208); aplicat la medicină cuvîntul ar însemna „arta doftorisirii” (de la *hekim*, doctor, în sens de învățat, dar și de medic). În turcește medicina se numește *tababet* sau *hekimlik*.

1215. V. notele 413 și 414.

1216. Tc. *nüşa*, bilet, copie, amulet.

1217. Medic turc (m. 1707), „probabil de origine italiană, sigur latină și creștină [așadar un renegat, *n.n.*], cel dintîi dintre faimoșii *djerrahzadeler* care s-au consacrat profesiunii medicale aproape fără excepție” (Franz Babinger, *Seyyid Nûh, his turkish Sailing handbook*, în *Imago mundi*, 13 (1955), p. 180—182; *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, II, Bd., München, 1966, p. 95; *Die osmanischen*

Quellen D. Kantemir's, *ibid.*, p. 150). Nûh efendi apare și în *Incrementa...*, IV, 5, nota *e* (în legătură cu mariajul neconsumat al fiului său cu o frumoasă circaziană, iubita sultanului Ahmed al III-lea). Izvoarele turcești cercetate de Babinger nu oferă alte date despre medicul Nûh și nu permit identificarea lui cu geograful omonim contemporan Seyyid Nûh.

1218. *Corlulu Ali paşa*, mare vizir între 3 mai 1706 și 15 iunie 1710. Episodul avea așadar loc în 1706 (Ahmed a venit la domnie în 1703).

1219. Tc. *hekimbaşı*.

1220. V. nota 1078.

1221. Personaj menționat și în *Incrementa...*, IV, 5, nota *g...* (vindecă pe Num'ân Paşa Kôprülüzade de o boală închipuită).

1222. Tc. *cerrahlık, cerrah*. Mai jos: *cerrahbaşı*.

1223. Ar. *tashriḥ*. În legătură cu izvorul principal al acestei științe la arabi, Ibn al-Kiṭṭī spunea: „Galenus a fost cheia medicinei, *bāsiḥ* și *shāriḥ* al ei, adică cel ce a expus-o și a comentat-o... Nimeni nu l-a întrecut în știința *tashriḥ*, despre care a scris 17 tratate” (B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 725). Avicenna tratează despre anatomie în *Ḳanûn*, după Galenus și Orisbasius (ed. arabă, Roma, 1593).

1224. Tc. *tasavvuf*, sau *ilm-i tasavvuf* < ar. *taṣawwuf*, doctrina mistică a sufiților.

1225. Tc. *sûfi* < ar. *ṣūfī*, mistic, astfel numit datorită veșmintului său de lână albă (*ṣūf*). Mult timp s-a crezut în derivația inexactă *ṣūfi* < σοφός, ceea ce explică și forma *sofi* folosită de Cantemir.

1226. Tc. *nücûm* < ar. *nudjûm*, „știința situării stelelor”. Astrologia, ca și astronomia islamică derivă însă nu din știința egipteană, ci din cea hindusă, iraniană și grecească. Forma *nudzm* o reproduce pe aceea din originalul latin, f. 111^v (Cantemir transcria ar. *dj* prin *dz*).

1227. Tc. *müneccimbaşı* < ar. *munadjǧim*.

1228. V. notele 934 și 935.

1229. Tc. *Küllî müneccimûn kazibun*. Pentru forma *munedzjimun* v. nota 1226. Pasajul nu e din *Coran*. Condamnarea *astrologilor* de către teologii, juriștii și filozofii Islamului este unanimă, ceea ce poate explica siguranța autorului că ar fi vorba de o sentință coranică.

1230. Tc. *rasat*, observarea corpurilor cerești.

1231. Tc. *Yaramaz saatda doğmış.*

1232. Tc. *Rasat düşümiş.*

1233. Tc. *Batlamyos.*

1234. Autorul pare să se refere la Porphyrius, *Împotriva creștinilor*, deja menționat în *Precuvîntare... preaiubitului cititor*, p. 4^a — 5^a. Opinia aspră a filozofului despre apostoli (ed. Harnack, Berlin, 1916, fig. 4) a fost probabil cunoscută printr-un intermediar (v. și nota 47), de unde calificativul — inexact — reprodus de Cantemir.

1235. Pasajul din *I Cor.*, 1, 18, a generat o formă de ascetism specifică creștinismului oriental, constînd în simularea demenței, de unde numele de „nebuni pentru Hristos” (*юродивы Христу паду*, v. și nota 105). Cf. Serge Boulgakoff, *L'Orthodoxie*, Paris, 1932, p. 212.

1236. V. nota 1212; v. și p. 361.

1237. Tc. *ilm-i fıkıh* < ar. *'ilm al-fiḥh*. V. și nota 325.

1238. V. nota 324.

1239. V. cartea a IV-a, cap. II, p. 86.

1240. Tc. *ilm-i üsemâ*. V. și nota 356.

1241. Tc. *rasat* înseamnă de fapt observarea corpurilor cerești. Astrologia este *ilm-i nûcûm*. V. și p. 364, notele 1226 — 1230 și art. lui C.A. Nolina, *EI*, I, 502 — 504.

1242. Este vorba de Mustafa al II-lea (1695 — 1703) și de revolta ienicerilor din iulie 1703 îndreptată mai întîi împotriva marelui vizir Rami Pașa și a muftiului, apoi împotriva sultanului însuși, care a fost obligat să abdice, fiind urmat la tron de fratele său Ahmed al III-lea. Proverbul grecesc citat îndată este echivalentul zicătoarei românești: „Scoală-te tu, ca să mă așez eu”.

1243. Tc. *Bu sene kuvvet-i sultan olur*. Interpretarea „pronosticului” depinde de marcarca diferită a literelor arabe asemănătoare *fa* (cu un punct) și *kāf* (cu două puncte).

1244. Tc. *ramil* < ar. *'ilm al raml*, geomancie. Pentru prezicerea viitorului geomancianul formează mai întîi cîteva găuri și puncte, la întîmplare, pe o suprafață, apoi șterge o parte din ele. Cele rămase sînt plasate sub un caroiaj de 16 pătrate; semnificația poziției lor este interpretată potrivit unor tabele convenționale. Această practică este îndeosebi răspîndită în Madagascar și alte regiuni ale Africii islamice (Gabriel Ferrand, *EI*, III, 71 — 75).

1245. Tc. *sihir* < ar. *sihr*, farmec, vrăjitorie, magie. Științele oculte sint raportate la Solomon în *Coran*, II, 96, dar și în alte pasaje (XXI, 81–82, XXVII, 15–45; XXXIV, 11–13; XXXVIII, 29–39). Împăratului evreu i se atribuie în tradiția islamică originea magiei „binefăcătoare” sau „albe”. În *Coran* magia mai este frecvent evocată în legătură cu Moise care confundă pe magii lui Faraon cu Iisus sau Mahomed (D.B. Macdonald, *EI*, IV, 425–435).

1246. *Circe*, zeița vrăjitoare, fiica Soarelui și a Persei, frecvent menționată în *Odiseea*, X, 221–574 etc.

1247. Tc. *tılsım* < ar. *tılsim* < gr. τέλεσμα, talisman.

1248. Este vorba de *Coloana serpentină*, unul din cele mai vechi monumente din Constantinopol, ale cărei resturi se află în grădina publică amenajată în At Meydanı, pe locul fostului Hipodrom. Coloana a fost mai întâi ridicată în fața templului lui Apollon de la Delfi, în amintirea victoriei grecilor asupra trupelor lui Xerxes de la Plateea (479 î.e.n.). În forma inițială ea reprezenta trei șerpi răsuciți în tornadă, ale căror capete sprijineau, în partea superioară, un trepied de aur. Împăratul Constantin (nu Leon, cum afirmă Cantemir) a adus-o în capitala imperiului. Aspectul malefic al celor trei capete de șarpe, în care atît creștinii cît și musulmanii au văzut personificări demonice, a provocat frecvente mutilări ale monumentului. Credința că prezența lui împiedica intrarea șerpilor în cetate era de circulație populară și e menționată de Salomon Schweigger, *Ein neue Reissbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Nürnberg, 1608, p. 124. Cantemir confundă două episoade: Mehmed al II-lea ar fi distrus cu buzduganul unul din capetele de șarpe în 1453 cînd a intrat în Constantinopol, ceea ce ar fi provocat o invazie de șerpi în cetate (Schweigger, *loc. cit.*); după Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, t. II, Amsterdam, 1718, acest cap ar fi fost mutilat de sultanul Murad (al III-lea, 1574–1595, cunoscut pentru misticismul său), iar în 1700, după pacea de la Carlowitz, au fost distruse și celelalte două. Mărturia lui Cantemir care a trăit această ultimă mutilare a Coloanei nu a fost cunoscută de specialiști (Fr. W. Unger, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien, 1878, p. 308–311).

1249. Cantemir descrie *Columna lui Arcadius* situată pe colina Xerolophos (azi cartierul Aksaray) și legenda legată de ea. Columna a fost înălțată în 402 de împăratul Arcadius în memoria victoriilor lui Theodosius I împotriva goților și vizigoților din anii 394–395. Ea era formată dintr-un soclu de marmură înalt de 9 m și lat de 6 m și din columna propriu-zisă, tot din marmură, pe care erau sculptate în basorelief scene din triumfu-

rile lui Theodosius și Arcadius. Monumentul, înalt de circa 50 m, purta statuia lui Theodosius I, înlocuită în 421 de Theodosius al II-lea cu aceea a tatălui său Arcadius. Columna a fost dărîmată în 1715 din ordinul lui Ahmed al III-lea, deoarece, șubrezită de cutremure, amenința să se prăbușească. Episodul povestit de Cantemir provine din J. Skylitzes-G. Kedrinos (ed. Imm. Bekker, *CSHB*, t. II, Bonn, 1839, p. 307—308, reluare a unui pasaj din *Theophanes continuatus*, VI, 20—21). La 27 mai 927 țarul Simeon al Bulgariei a murit subit, ceea ce a pus capăt războiului bulgaro-bizantin. Legenda pune această dispariție providențială pe seama avertismentului dat de Ioan Astronomul împăratului Roman I Lecapen (920—944): bărbatul reprezentat de statuia de pe Xerolophos, care privește spre apus, ar fi Simeon însuși și dacă i se zdrobește capul, țarul bulgar va muri (ceea ce, spune cronica, Roman ar fi poruncit să se facă). De observat confuzia dintre Simeon și Samuil, țarii bulgari, dintre Roman I și Vasile al II-lea Bulgaroctonul, confuzie favorizată de împrejurări politice similare, marile conflicte bulgaro-bizantine din timpul celor doi împărați. Despre monument v. Fr. W. Unger, *op. cit.*, p. 179—186. Legenda reprezintă un caz tipic de ucidere prin efigie, practică răspîndită în magia medievală.

1250. Este vorba de localitatea *Vaniköy*, mic sat lângă *Büyük dere*, la circa 20 km de Istanbul.

1251. Tc. *okumak* înseamnă a citi, a învăța, a cînta. *Lânet okumak*, a blestema.

1252. *Tabirname* = *Cartea tilcuirii viselor*.

1253. Tc. *rüya*.

1254. Tc. *cazlık*. „Vrăjirea cu ligheanul” menționată mai jos însemna ghicirea în suprafețe strălucitoare, fie lichide (apă, cerneală), fie solide (oglinzi, geamuri, săbii), practică răspîndită încă acum un secol în unele țări islamice (F.M. Pareja [éd.], *Islamologic*, Beyrouth, 1957—1963, p. 785).

1255. Tc. *fal* < ar. *fa'l*, prevestire, augur.

1256. Tc. *falcı*.

1257. Tc. *buhı, buhu*, farmec; mai jos, *buhucı*.

1258. *Feyzullah efendi* (al-Seyid Mehmed), muftiu de Erzerum, shaikh al-Islâm, preceptor apoi sfetnic al lui Mustafa al II-lea. Abuzurile sale au pricinuit în bună măsură revolta ienicerilor din 1703 (v. nota 1242). Depus la 27 iulie acel an, a fost ucis la 23 august și aruncat în Tungea (J.H. Mordtmann, *EI*, III, 47). — *Tungea* se numea în vechime *Τόνσοç*; Cantemir lăsase loc gol în autograful latin, f. 117.

1259. Tc. gözbaycılık.

1260. Tc. da'va-i Şeyatin.

1261. „Domnul de neam iliric, adică slav“, aşadar un dalmat, neguţător, fost în Pera şi povestindu-şi apoi aventurile la Moscova, lui Cantemir şi lui Petru cel Mare, pare să fie Sava Lukici Raguzinski-Vladislavovici, sau Sava Raguzanul (c. 1670—1738), comerciant din Dubrovnik care a făcut şi servicii diplomatice lui Brîncoveanu şi lui Petru. Om de încredere şi consilier al ţarului în chestiunile orientale şi româneşti (rol revendicat de Cantemir), personajul putuse stîrni animozitatea principelui. Aşa s-ar explica plasarea aci, într-o carte pe care ţarul şi curtea rusă aveau s-o citească, a unei întâmplări atît de păgubitoare pentru eroul ei care se dezvoltă deopotrivă indiscret, curtezan fără succes şi datat la practici magice interzise unui creştin. Sava Raguzanul tradusese în rusă lucrarea concepută de tatăl său Mario Orbin, *Il regno degli slavi*, pe care Cantemir în *Incrementa*, I, 4, nota aa, apoi în *Hronic*, îl critică aspru pentru inexactităţi şi lipsă de obiectivitate, aducînd astfel reproşuri şi traducătorului ei. Despre Sava Raguzanul v. I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, Bucureşti, 1955, p. 272, 276—277, 281, 293, 299, 303; P. P. Pănaiteanu. *Dimitrie Cantemir, Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958, p. 121; *Советская историческая энциклопедия*, t. 11, Moskva, 1968, col. 821 şi *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII в.*, т. III (1673—1711), Moskva, 1970, p. 167, 202 (referinţe comunicate de Paul Cernovodeanu).

INDICI

INDICE DE NUME

- Aaron *Horum*, Hārūn b. 'Imrān, patriarh evreu, c. sec. XIII î.e.n.), 4^d, 28, 122, 123, 134.
- Abas (Abū'l 'Abbās 'Abd Allāh al-Saffāh, calif, c. 720—754, întemeietorul dinastiei abbaside), 56.
- Abbas (Abū'l-'Abbās al-Fraḡhānī, zis Alfraganus, astronom, sec. IX), 103.
- Abbās b. 'Abd al-Muṭṭalib v. Elhabes.
- 'Abd Allāh v. Abdullah.
- 'Abd Allāh al-Hāfiḡ v. Abdullah.
- 'Abd Allah ibn Mas'ūd v. Mesud.
- 'Abd al-Ḳādir al-Djilī v. Abdul Kadri.
- 'Abd al-Malik v. Abdulmelek.
- 'Abd al-Mu'min v. Abdul Muumin.
- 'Abd al-Muṭṭalib v. Abdulmutalib.
- 'Abd al-Raḡman v. Abdurrahman.
- abdal (ordin de derviși), 289, 301, 309, 310.
- Abdul Kadri ('Abd al-Ḳādir al-Djilī, Djilāni, mistic sufit, 1077/78—1166), 303, 304, 305.
- Abdul Muumin din Gaza ('Abd al-Mu'min, teolog, sec. XI—XII), 305.
- Abdullah ('Abd Allāh, fiul profetului Mahomed), 5.
- Abdullah ('Abd Allāh, tatăl profetului Mahomed), 2, 3, 24.
- Abdullah ('Abd Allāh b. Khāzim discipol al profetului Mahomed), 48.
- Abdullah ('Abd Allāh al-Hāfiḡ, tradiționist musulman), 82.
- Abdulmelek ('Abd al-Mālik, guvernator al Egiptului, m. 811—813), 307.
- Abdulmutalib ('Abd al-Muṭṭalib b. Hāshim, bunicul lui Mahomed), 29.

Abdurrahman ('Abd al-Raḥmān, comandant al oștilor Profetului, m. 652),
 6.
 Abel (*Habil*, Hābīl, fiul lui Adam), 13, 112.
 Ab-i Zemzem v. Zemzem.
 Abidonda (personaj legendar neidentificat), 158.
 Abisinia, 77, 307.
 Abișaliba v. Ali.
 Abitalib v. Ali.
 Abizemzem v. Zemzem.
 Abū Bakr v. Ebubekir.
 Abū Djahī v. Ebudjehl.
 Abū Ḥanīfa v. Imam azami.
 Abū Kūbais v. Kabis.
 Abū Ṭālib v. Abuttalib.
 Abu'l-Su'ūd v. Ebusuud.
 Abuttalib (Abū Ṭālib, unchiul lui Mahomed), 4.
 Adam („primul om”), 13, 32, 39, 45, 60, 82, 91, 99, 100, 105, 107, 108, 109,
 110, 111, 112, 113, 119, 124, 133, 150, 184, 185, 191, 192, 213, 241,
 250, 367.
 Aden (regiune în Arabia de sud), 67.
 Adjuidj și Madjiudj (*Adjudj*, *Eedjiudj* și *Meedjiudj*, Yād_jūd_j wa-Mād_jūd_j,
 Gog și Magog, personaje apocaliptice, aci: popoare), 57, 72, 73,
 132, 145, 146.
 Adrianopol, 181, 280, 291, 347, 372.
 Afet (Yāfith, fiul lui Noe), 13, 115.
 Africa (Pămîntul Apusului, Maghrib), 7^d, 35, 67, 108, 200.
 Africa de nord v. Barbaria.
 Agar (Hādjar, țitoarea lui Avraam), 191.
 Ahirpeigamber v. Muhammed.
 Ahmed (al III-lea, sultan otoman, 1703–1730), 312, 327, 354, 355, 362,
 369.
 Aḥmed ibn Muḥammad ibn Ḥanbal v. Imami Ahmedi Hanbeli.
 Aia Sofia (*Keabei fukara*, Kābe-i fukara, Aya Sofia, biserica Sf. Sofia din
 Constantinopol), 138, 186, 195, 200, 201, 202, 221, 240, 280.
 Akime v. Hakime.
 Akib v. Ibni Akib.
 Akminar (*Turnul alb*, minaret al Moscheei ommaiazilor din Damasc),
 71.
 Alcair v. Cairo.
 Alep, 65, 197, 303, 309, 347.

Alexandru Macedon (*cel Mare*, Iskenderi Zuulkarnein, Iskandar Dhu
 'l-Karnain, 336—323), 72, 105, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 145,
 146.

Alexei v. Koltovski.

Alfraganus v. Abbas.

Ali ('Alī, personaj apocaliptic), 59.

Ali ('Alī, personaj legendar din Damasc), 66.

Ali (*Ali fiul lui Aḇiṣaliba*, *Ali fiul lui Abitalib*, 'Alī b. Abū Ṭālib, nepot și
 ginere al lui Mahomed, al 4-lea calif, c. 602—661), 6, 7, 29, 33, 34,
 43, 50, 51, 56, 60, 94, 241, 290, 319, 320.

Amavia (*Mavie*, *Muavie*, Mu'āwiya, primul calif umaiad, 661—680),
 19, 35, 57, 126, 200, 245.

americani, 318.

Āmina v. Emine.

Amsterdam, 353.

Anacharsis Scitul (principe scit, sec. VI î.e.n.), 346.

Anatolia, 228.

Anōsharwān v. Chosroe I.

Antimuhammed v. Dedjdjal.

Arabia (— *cea bogată*), 7^d, 5, 20, 21, 34, 36, 53, 66, 67, 107, 118, 167, 188,
 230, 291 v. și Iemen, Petrea.

Araf ('Arafa, munte sacru la Est de Mecca), 98, 112, 115, 117, 187, 188
 191, 192, 193, 283.

Arak (Irak), 58, 59.

Arcadius v. Xerolof.

Arhimede (savant grec, 287—212), 357.

Arie (eretic creștin, m. 336), 3d.

Aristotel (*Aristotelis*, Aristūṭālis, filozof grec, 384—322), 2^d, 102, 128,
 129, 360, 361.

Arut (Hārūt, inger), 242.

Asfer (*beni asferi*, *poșorul sīkalab*, Banu'l Aṣṣar, „fiii Roșcatului“, șaklab,
 slavii), 57, 58, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 145.

Ashabi iheeh (Aṣḥāb al-Kahf, cei șapte tineri adormiți din Efes), 73.

Ashibet (personaj eshatologic), 66.

Asia, 7^d, 229, 300.

Asia Mică, 274, 290, 306.

Asiria, 78.

Astrahan, 341, 347.

ateșperest (*tersa*, âteshparast, adorator al focului), 319, 338, 339, 340.

Augustin (fericitul, 354—430), 317.

Avicenna (*Ebualisina*, Ibn Sînâ), 102, 361, 362, 363.

Avraam (Ibrâhîm, patriarh evreu, s. XXI î.e.n.), 11, 13, 19, 23, 38, 39, 44, 45, 82, 116, 117, 118, 119, 122, 127, 140, 166, 186, 187, 188, 191, 192, 193, 251, 333, 337.

Awrangzeb v. Împăratul din India.

Azazil ('Azâzîl, demon), 101.

Babilon (Bagdad), 70, 78, 304, 309, 347.

Bachus, 6^d.

Bade Ali (Edebali din Adana, socrul lui Osman I), 291.

Bagdad v. Babilon.

Baḥrîrâ, Sergius v. Serghie monahul.

Bahrimahdjîur (Bahr-i mahcûr, „marea de deasupra cerului”), 106.

baiagi (bayaḡi, sectă musulmană), 319, 325, 326.

Baiazid I (Ildirim, sultan otoman, 1389—1402), 275, 306, 325.

Baiazid II (sultan otoman, 1481—1512), 189, 274, 275 (confuzie cu Murad II).

Bakht Naşar v. Nabuhodonosor.

Balat (poartă în Constantinopol), 305.

Balcani, munţii v. Hemi.

Banu'l Aşfar v. Asfer.

Barbaria (Africa de nord), 261.

Barbarosa, Hairuddin (Khair al-Dîn, pirat sicilian, c. 1476—1546), 230.

Basra (oraş în Irak), 34, 69, 77.

Batlamyos v. Ptolemeu.

bayaḡi v. baiagi.

Beelzebul v. Iblis.

Behramighiur (*Behram*, *Sahib Kiran*, Behrâm-i Gûr Sahib Kiran, Bahrâm al V-lea, suveran sasanid, 420—438), 129, 130, 131, 309.

Bektaş (*Hadji Bektaş*, *Hagi Bektaş*, Hâcî Bektaş Velî, mistic musulman, sec. XII), 274, 300, 310, 331.

bektaşî (Bektaşîye, ordin de dervişi), 274, 289, 300, 301, 319, 331.

Belgrad, 314.

Belhîz (Belkîz, Bîlkîs, regina din Saba), 125, 126.

Belkîz v. Belkîz.

beni asferi v. Asfer.

Beşiktaş (Beşiktaş, cartier al Constantinopolului), 291.

Bîlkîs v. Belhîz.

Birghili (*Mehemed effendi*, Muhammed ibn Bîr Alî Birgîlî, teolog turc, 1522—1573), 82, 332.

Bitinia (regiune din Asia Mică), 180.
 Blaer, Ioan (Ioannes Blaeu, tipograf olandez, sec. XVII), 353.
 Bosfor, 257, 373.
 Bosnia, 261.
 brahmani (castă hindusă), 346.
 Brusa (oraș în Anatolia), 309, 347.
 budalla (*budallah*, ordin de derviși), 19, 28, 289, 309, 311, 312, 313.
 Bugrat (Buḡrāt, Hippocrat, medic grec, 360—377/359), 102, 361, 362, 363.
 Buhara (oraș în Uzbekistan), 67, 77, 290.
 Buḡrāt v. Bugrat.
 Bulgaria, 372, 373.
 bulgarii (popor), 8 d.
 Burak (Burāk, animal fabulos), 12, 20, 22, 147, 154, 165, 166.
 butperest (būtparast, idolatru), 319, 338, 339.

 Caiafa (mare preot evreu, sec. I e.n.), 138, 139.
 Cain (*Kabil*, *Ḳābil*, fiul lui Adam), 112.
 Cairo (*Elcair*, al-Ḳaḥira, Cairo), 50, 78, 188, 307, 316, 324, 347, 364.
 Calvisius (Seth, astronom german), 3, 29.
 Canaan (*Kenan*), 2, 3.
 Cantacuzino, Ion (împărat bizantin, 1341—1355), 3 d.
 Cantemir, Dimitrie, 5 a, 1 b, 4 b, 5 b, 8 b, 11 b, 1 d.
 Caspică, marea, 303.
 Cebrail Emin v. Gabriel.
 Cezar (= Leopold I, împărat romano-german, 1658—1701), 7 d, 231, 322, 350.
 Cezareea v. Constantia.
 Chedrin (Georgios Kedrenos, cronicar bizantin, sec. XI e.n.), 3 d, 372.
 China (*Cin*, *Hut*), 66, 67.
 Chosroe I (*Hoşrev*, *Hozroe*, *Nuşrevan*, Anōsharwān, rege persan, 531—579), 9, 64, 124.
 Cin v. China.
 Ciorula Ali pașa (Çorlu Ali pașa, mare vizir, 1706—1710), 312, 362.
 Cipru, 35, 293, 362.
 Circe (personaj mitologic), 372.
 Columna lui Arcadius v. Xerolof.
 Constantia (probabil orașul Cezareea), 35.
 Constantin cel mare (împărat roman, 306—337), 125, 138.
 Constantinopol (*Cetatea împărătească*, *Cetatea lui Constantin*, *Ṭarigrad*), 3, 57, 60, 65, 66, 67, 81, 106, 123, 126, 127, 140, 180, 181, 185, 186,

187, 188, 189, 194, 195, 197, 198, 200, 201, 203, 255, 256, 271, 279, 291, 299, 300, 305, 312, 316, 321, 324, 333, 334, 338, 341, 344, 341, 344, 347, 354, 361, 362, 364, 369, 372, 373, 378.

Copernic, Nicolaus (astronom polonez, 1473—1543), 162.

Çorlu Ali paşa v. Ciorula Ali paşa.

Corvin v. Ioan Corvin.

Crimeia, 30, 280.

Cupidon, 378.

Cydnus v. Seihan.

Dabetularz (Dabbetu'l Arz, monstru din eshatologia musulmană), 73, 75, 76.

Dadjdjāl v. Deddjial.

Damasc (*Dimişki*, *Pământul Răsăritului*, *Şam*, *Dimişk*, al-*Sha'm*), 4, 5, 19, 34, 49, 65, 66, 71, 77, 78, 145, 147, 186, 188, 189, 190, 193, 199, 200, v. şi Siria.

Dara (Daras, cetate în Persia), 34.

David (rege al Israelului, c. 1002—963), 1^d, 13, 39, 45, 47, 67, 95, 124, 247.

Deddjial (*Antimuhammed*, *Tedjdjial*, *Tedjdjiali*, *Dadjdjāl*, personaj legendar din eshatologia musulmană), 57, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 133, 138, 139, 146, 147, 148.

Democrit (*Dimokritis*, *Dimukritis*, filozof grec, c. 470—c. 370), 102, 361.

Demostene (orator şi om politic grec, 384—322), 360.

Demurhindi (Demür Hindî, personaj legendar), 130.

Dimişk v. Damasc.

Dimitrie, sf. (*Kassim*, *Kasım*), 138, 142.

Dimukritis v. Democrit.

Dionisie [Pseudo-] Areopagitul (teolog bizantin, sec. V), 285.

Dimişki v. Damasc.

Djalāl al-Dīn al-Rūmī v. Mevlana.

Djebrail v. Gabriel.

Djermi (personaj legendar), 66.

Djilān v. Ghilan.

Djilāni v. Abdul Kadri.

Dobrogea, 138, 142, 228.

Don (fluviu), 7^d.

druzi (*duruzi*, populaţie din Liban), 337.

Dukeli (popor legendar), 56, 57.

Dunărea, 7^d, 270.

duruzi v. druzi.

Ebr Buhari (mistic musulman?), 290.

ebribuhari (ordin de derviși), 289, 290, 306.

Ebualisina v. Avicenna.

Ebubekir (Abū Bakr, primul calif, m. 634), 4, 5, 6, 7, 32, 33, 49, 50, 51, 52, 241, 319, 320.

Ebudjehl (*Ebudjahl*, *Ebudjehel*, Abū Djahl, rudă a Profetului), 4, 6, 9, 20, 21, 22, 23, 24, 157, 162.

Ebuhainf v. Imam azami.

Ebusuud (*Mehemmed effendi*, Abu'l-Su'ūd, Muḥammed al-Amidī sau Mehmed efendi, jurisconsult otoman, 1490/91—1574), 67, 333.

Edebali b. Bade Ali, v. Molahidjran.

Eedjiudj v. Adjiudj.

Edesa (Urfā, oraș în Siria), 34, 78.

Eflātun v. Platon.

Eflātun Pınar v. Platon.

Egipt (*Misr*, *Misra*, al-Misr), 4^d, 5, 58, 78, 107, 119, 129, 130, 291, 297, 321.

Eiubi Ensari v. Iov Stegarul.

Elcair v. Cairo.

Elhabes (al-'Abbās b. 'Abd al-Muṭṭalib, unchiul lui Mahomed), 29.

Eleon (munte în Ierusalim), 34.

Elika (munte în Arabia), 25.

Emen v. Iemen.

Emine (Āmina, mama lui Mahomed), 2, 3.

Enghi kapu (Yeni kapu, poartă în Constantinopol), 291.

Enoh v. Hizr.

Epictet (filozof grec, c. 50—c. 125), 168.

epicurieni, 326.

Epidaur (oraș în Grecia antică), 362.

Es'ad efendi v. Isaad.

Esculap (zeul medicinei la vechii greci), 127.

Etiopia, 303.

Euclid (*Iklidis*, Iklīdis, matematician grec, sec. IV—III), 102.

Euftrat, 7^d, 309.

Europa (*Rūm*), 7^d, 57, 65, 66, 78, 228, 290, 300, 309.

Eva (*Heva*, Hawwā, femeia lui Adam), 13, 107, 108, 109, 110, 111, 184, 185, 191, 192, 225.

Evordi (personaj legendar), 158.

Eyub-i Ensâri v. Iov Stegarul.

Ezdra v. Uzein.

Faraon (*Firaun*, Fir'awn), 119, 120, 121, 371.

Fatma (*Fatme*, Fâtîma, fiica lui Mahomed), 5, 28, 35, 66, 67, 221.

Feizullah efendi (al-Saiyid Mehemmed, muftiu de Erzerum, m. 1703), 376.

Fenicia v. Liban.

Ferdinand I v. Florența, prințul de ~.

Filip (al II-lea, regele Macedoniei, 359—336), 2, 8, 128, 294.

Filippopole (oraș în Tracia), 247.

Firaun v. Faraon.

Fleghetont (Flegeton, fluviu legendar din lumea subterană), 234.

Florența, prințul de ~ (Ferdinand I de Medicis, mare duce al Florenței, 1587—1609), 260.

Foca, sf., 138, 142, 143.

Frigia (regiune din vechime în Asia Mică), 188, 252.

Gabriel, Arhanghelul (*Djebrail*, *Djebriil Emin*, Cebrâil Emin), 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 20, 23, 26, 32, 40, 50, 53, 55, 76, 78, 82, 97, 98, 103, 104, 107, 108, 110, 111, 118, 123, 134, 135, 139, 187, 194.

Galen (*Djealinus*, Djālinus, medic grec, c. 131—c. 200), 102, 361, 362, 363.

Gallipoli v. Kaliupol.

gâvparast v. gheavperest.

Gaza, 305.

geber v. ghebri.

Gelibelu v. Kaliupol.

Gentiū, Gheorghe (Georg Gentius, orientalist german, 1618—1687), 353.

gheavperest (*ghiavperest*, gâvparast, adoratori ai boului), 319, 338, 340.

ghebri (geber, idolatri), 319, 338.

Gheorghe, sf. v. Hedirles.

Gherman (arhitect al bazilicii Sfînta Sofia ?), 201.

Ghilan (Djîlân, oraș în Persia), 303, 304, 305.

Ghilani v. Abdul Kadri.

Gog v. Adjjudj.

Gonzaga, Ferdinand v. Mantua.

Grecia (*Rūm*), 57, 58, 59, 77, 106, 300, 365, 374.

Grecia asiatică (Ionia), 77.

Grecii (popor), 8d.

Grecilor, marea v. Mediterana.

Hābīl v. Abel.

Hācī Bektaş Velī v. Bektaş.

Hadadeb (Hūd, profet), 116, 127.

Hadji Bektaş v. Bektaş.

Hadjibektaş v. Bektaş.

Hagibektaş v. Bektaş.

Haemus v. Hemi.

haireti (hayreti, sceptici), 319, 329, 330.

Haizal Selim v. Vehbin.

Hakīma v. Hakime.

Hakime (Hakīma, Akime, doica lui Mahommed), 3, 4.

Halilurrahman (*Khalīlu'r-rahmān*, templul din Ierusalim), 78.

Halveti (Zahīr al-Dīn 'Omar *Khalwatī*, mistic musulman, m. 1397), 290.

Ham (fiul lui Noe), 13, 115.

Hama (*Hamma*, *Ḥamā* oraș în Siria), 77, 303, 304.

Hamma v. Hama.

Hammadi (Hammād ibn Abī Suleimān, jurist musulman, m.c. 738), 82.

Hamze (*Hemze*, Hamza, Samson, personaj biblic?), 58, 124.

Hara, muntele (*Ḥirā'*, lângă Mecca), 5, 6.

Harem șerif (*el-Harem*, *Hieron*, al-masdjīd al-ḥarām, templul din Mecca).
11, 12, 20.

Haremein șerif (*Hieron*, *Ieron*, Haremeyn-i șerif, templul din Ierusalim),
193, 194, 195, 196, 199.

Hārūn b. 'Imrān v. Aaron.

Hārūt v. Arut.

Ḥasan (nepot al lui Mahomed), 56.

Hatidje (*Khadīdja*, prima soție a lui Mahomed), 5, 6.

Hazireti Meriem Ana v. Maria.

hayreti v. haireti.

Hedain (localitate neidentificată), 64,

Hedirles (sf. Gheorghe, *Hıdırellez*), 138, 142.

Heliopolis v. Templul soarelui.

Hemi, munții (*Haemus*, munții Balcani), 142, 280.

Hemze v. Hamze.
 Heraclit (filozof grec), 302.
 Heraclius (împărat bizantin, 610–641), 9, 34.
 Heva v. Eva.
 Hıdırellez v. Hidirles.
 Hieron v. Harem şerif, Haremein şerif.
 Hippocrat v. Bugrat.
 Ĥirā' v. Hara.
 Hispania (Spania), 200.
 Hidjaz (Hedjaz, regiune din Arabia), 5.
 Hizr (al-Khiḍr, personaj legendar), 131.
 Hizr (*Idris* = Enoh, personaj biblic), 70, 113, 128, 129, 247, 308.
 Homer, 52.
 Horasan (*Khorāsān*, regiune din răsăritul Persiei), 64, 66, 69.
 Horum v. Aaron.
 Hoşrev v. Chosroe I.
 Hristos v. Iisus Hristos.
 Hūd v. Hadadeb.
 hululi (hululī, adepți ai metempsihozei) v. munasuh.
 Husein (Ḥusain, nepot al lui Mahomed), 56.
 Hut v. China.

 Iacob (Ya'qūb, patriarh evreu, sec. XIX î.e.n.), 45, 119, 209.
 Iafet (patriarh biblic), 136.
 Iahīia (Yaḥyā, călugăr creștin, sec. VI), 4, 5.
 Iahīia bin Zekerie v. Ioan Botezătorul.
 Ianboli (Iambol, oraș în Bulgaria), 280.
 Iankobin Madian (*Ianco*, fiul lui Madian, Ioan Corvin de Hunedoara), 200, 201, 202.
 Iblis (*Beelzebul*, *Lucifer*, *Mamona*, diavolul), 1^d, 3, 99, 100, 101, 105, 107, 108, 111.
 Ibn Sinā v. Avicenna.
 Ibni Akīb (*Akīb*, Ibn Ya'qūb, învățătorul nepoților lui Mahomed), 56.
 Ibrahim v. Avraam.
 Ibrahim (fiul profetului Mahommed), 5, 307.
 Ibrahim (Ibrāhīm ibn Muḥammad al-Ḥanafiya, tradiționist), 82.
 Ibrahim hanoglı (Ibrahim Khan-oğlu, familie nobilă otomană), 227.
 Ibrahim Iedhimi (Ibrāhīm ibn Adhan, ascet musulman, m. 776–783), 307, 308.

Iconia (Konya, oraș în Anatolia), 78, 128, 228, 290, 299, 306.

Idris v. Hızr.

iedhemi (ordin de dervishi), 289, 307.

Iehuda (Yāhūdī, neamul israelit), 119.

Iemen (*Emen, Arabia cea bogată*), 5, 66, 230. V. și Arabia.

Ieremia (*Urmia, Ūrmīyā*, proroc), 45, 133, 195.

Ieron v. Haremein șerif.

Ierusalim (al-Ḳuds), 9, 11, 12, 19, 20, 34, 65, 70, 78, 107, 125, 145, 147, 150, 186, 193, 195, 196, 199, 303.

Iessei (tatăl lui David), 1^d.

Iflaton v. Platon.

Iisus Hristos (*Isa Mesih*), 9, 13, 14, 17, 18, 19, 22, 34, 39, 45, 71, 72, 73, 87, 119, 123, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 148, 152, 240, 331, 337, 341.

Iisus Navi (*Ṣua, Yūshā*, Iosua, personaj biblic), 123.

Iklidis v. Euclid.

Ilias v. Ilie.

Ilciasker v. Ildji asker.

Ildirim v. Baiazid I.

Ildji asker (Ilciasker, personaj legendar), 58.

Ilie (*Ilias*, prorocul), 45, 123, 124, 131, 308.

Imam azami (*Ebu Hanīf, Imam Azem, Abū Ḥanīfa*, jurist musulman. 696—767; ritul hanafit), 82, 169, 176, 334, 335.

Imami Ahmedi Hanbeli (Aḥmed ibn Muḥammad ibn Ḥanbal, jurist musulman, 780—855; ritul hanbalit), 82.

Imami Malik (Mālik ibn Anas, jurist musulman, 715—795; ritul malikit), 82.

Imami Ṣafi (Muḥammad ibn Idrīs al Shāfi'ī, jurist musulman, m. 820; ritul ṣafiit), 82.

Imperiul arab, 186.

Imperiul otoman (*Imperiul aliotman, Imperiul turcesc, Poarta, Turcia*), 167, 188, 195, 221, 228, 229, 253, 306, 308, 337, 347, 361, 362, *passim*.

Imperiul roman, 59, 372.

India, 30, 36, 77, 112, 114, 125, 188, 193, 238, 291, 303, 311, 314, 339.

Indus, fluviul, 7^d.

Ioan (astronom din Constantinopol, sec. X), 373.

Ioan Botezătorul, sf. (*Ioan Înaintemergătorul, Iahīia bin Zekerie, Yaḥyā bin Zekeriya*), 45, 133, 139, 201, 240, 248; Biserica lui ~ (din

Constantinopol), 199, 200, 201; Biserica (templul) lui ~ (Moscheea din Damasc), 19.

Ioan Corvin de Hunedoara v. Iankobin Madian.

Ioan Evanghelistul, sf., 1d, 4d, 47, 141.

Ioan al III-lea Sobieski (rege al Poloniei, 1674—1696), 32.

Iona (*Iunus*, Yūnus, profet biblic, sec. VIII î.e.n.), 132, 133.

Ionia v. Grecia asiatică.

Ionică, marea, 58.

Ioppe v. Strandja.

Iosif (*Iusuf*, Yūsuf ibn Ya'qūb, patriarh biblic, sec. XVIII—XVII î.e.n.), 8, 119, 218, 219.

Iov (personaj biblic), 126.

Iov Stegarul (*Eiubi Ensari*, Eyüb-i Ensâri; discipol și stegar al Profetului, m. 670), 126, 299.

Ioves (Zeus), 128.

Irak v. Arak.

Isa Mesih v. Iisus Hristos.

Isaac (Patriarh biblic, sec. XX î.e.n.), 45, 67, 117, 118, 251.

Isaad (Yanah Es'ad efendi, cărturar turc, m. 1730), 106.

Isaia (Şueib, greșit pentru Sha'yâ, profet biblic, sec. VIII î.e.n.), 133.

Isfahan, 69.

Iskandar Dhu'l-Karnain v. Alexandru Macedon.

Iskenderi Zuulkarnein v. Alexandru Macedon.

Ismail (patriarh biblic, sec. XX î.e.n.), 45, 98, 118, 190, 251.

israelit, neamul v. Iehuda.

Israfil (*Rafail*, greșit pentru Isrâfil, îngerul Învierii), 77, 78, 79, 82.

Israil, fiii lui ~ (poporul evreu), 39, 134, 138, 139.

Israil v. Izrail.

Istranca-dağ v. Strandja.

işraki (işrakî, sectă musulmană), 319, 328, 329.

Iulian Apostatul (împărat roman, 321—323), 125.

Iunus v. Iona.

Iustin cel Tânăr (al II-lea, împărat bizantin, 565—578), 3.

Iustinian (împărat bizantin, 527—565), 125, 138, 194, 201.

Iusuf v. Iosif.

Iusuf (Yūsuf, personaj eshatologic), 57.

Izrail (Israil, Izrâ'il, îngerul morții), 78, 107, 149, 150.

Izvorul lui Platon v. Platon.

Împăratul din India (Awrangzeb, şah al Imperiului Marelui Moghul, 1658—1706), 314.

Ka'ba v. Keabe.
 Kâbe-i fukara v. Aia Sofia.
 Kabîl v. Cain.
 Kabis, muntële (Abū Kūbais), 6.
 kadizadeli (kadızâdeli, ordin de derviși), 319, 332, 333, 334, 335.
 Kadri (ordin de derviși), 289, 303, 304, 325.
 Kaf (munte legendar), 103, 104, 105, 132, 146.
 Kâhira v. Cairo.
 kahtani (ordin de derviși), 66.
 kalenderi (ordin de derviși), 289, 301, 302, 303.
 Kaliupol (Gelibelu, Gallipoli, port în Dardanele), 300.
 kamberi (ordin de derviși), 309.
 Kantur (popor mitologic), 77.
 Kara Ibrahim pașa (mare vizir otoman, 1683—1685), 257.
 Kara Mustafa pașa (mare vizir otoman, 1676—1683), 32.
 Karaman (regiune din Turcia), 73.
 Kasım v. Dimitrie, sf.
 Kassim pașa (cartier din Constantinopol), 291.
 Kassım v. Dimitrie, sf.
 Katan (*Katane*, personaj legendar), 68.
 Kazdagî, munții (Kazdağ), 337.
 Keabe (Ka'ba, templul din Mecca), 66, 175, 187, 188, 193, 195.
 Keabei fukara v. Aia Sofia.
 Keavser v. Kevser.
 Kedrenos, Georgios v. Chedrin.
 Keikeail, arhanghelul (greșit *Kelkeail*, *Keykâil*), 98, 106.
 kelbperest (kalbparast, adorator al ciinilor), 319, 338, 339.
 Kelkeail v. Keikeail.
 Kenan v. Canaan.
 Kevser (Keavser, fluviu în paradis), 16, 104, 163, 164, 244.
 Keykâil v. Keikeail.
 Khadidja v. Hatidje.
 Khair al-Dîn v. Barbarosa.
 Khalîlu'r-rahmân v. Halilurrahman.
 Khidr v. Hizr.
 Kioprili (Köprülü, familie de demnitari otomani) 227; ~ Ahmed pașa, mare vizir otoman, 1661—1676), 327.
 Kioprilioglı (Köprülüzade Mustafa pașa, mare vizir otoman, 1690), 314.
 Kiufri Muhammed efendi (Küfri Mehmed efendi, cărturar otoman, sec. XVII), 327, 342.

Kiuiif, pustiul (al „bufniței”), 67.
 kiurdi, Țara ~ lor (Kurdistan), 339.
 Kizil elma v. Roma.
 kizilbași („capete roșii”, populație și sectă din Anatolia), 235, 318; v. și mumsoiunduren.
 Koltovski, Alexei Dimitrievici (nobil rus, sec. XVII—XVIII), 375.
 Koltovski, Dimitrie (nobil rus, sec. XVII—XVIII), 375.
 Konya v. Iconia.
 Köprülü v. Kioprili.
 Köprülüzade Mustafa pașa v. Kioprilioglı.
 Korkud (fiul sultanului Baiazid al II-lea), 189.
 Kuds v. Ierusalim.
 Kudşşerif (Kuds-i şerif, marea moschee din Ierusalim), 193.
 Kutbidjunub v. Polul antarctic.
 Kutbişimal v. Polul arctic.
 Kydnus v. Seihan.

 Le Duc (medic francez, sec. XVII—XVIII), 362.
 Leon (I cel Mare, împărat roman 457—474), 372.
 Leopold I v. Cezar.
 Liban, munții (Munții Feniciei), 197, 335, 337.
 Lichinie, Andrei (Andreas Likinios, cărturar și medic grec, m. 1715), 324, 362.
 Lokman (Luḡmān, înțelept arab legendar), 127, 361.
 Lot (Lût, personaj biblic), 71, 337.
 Lucifer v. Iblis.
 Lukman v. Lokman.
 Lut v. Lot.
 luti (liuți, eretici musulmani), 319, 337, 338.

 maalumi (*neoterici*, ma'lūmi, sectă musulmană), 319, 323, 324.
 Macedonia, 300.
 Madjiudj v. Adjjudj.
 Maghrib v. Africa.
 Magnisa (Magnesia, oraș în Asia Mică), 274.
 Magog v. Adjjudj.
 Mahmet v. Muhammed.
 Mahmud v. Muhammed.
 Mahomed v. Muhammed.

- Mahomet v. Muhammed.
- Mālik ibn Anas v. Imami Malik.
- ma'lūmi v. maalumi.
- Mamona v. Iblis.
- Mantua, prințul de ~ (Ferdinand Gonzaga, duce de Mantua, m. 1626), 260.
- Mapira v. Serghie monahul.
- Mardin v. Merde.
- Maria (*Fecioara, Maica lui Iisus, Maica Domnului, Hazireti Meriem Ana, Hazret-i Meryem Ana*), 45, 87, 122, 123, 133, 134, 135, 136, 138, 140, 141, 152.
- Māriya Copta v. Meriem.
- Marmara, marea (Propontida), 257, 276.
- Marte (zeul războiului), 231.
- Marut (Mārūt, inger), 242.
- Masdjid al-ḥarām v. Harem șerif.
- Mavie v. Amavia.
- „Mărul roșu“ v. Roma.
- Mecca (țara Mekke, templul din ~), 3, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 20, 22, 25, 29, 30, 35, 41, 50, 61, 66, 67, 73, 77, 83, 103, 107, 115, 117, 118, 145, 147, 155, 170, 184, 186, 188, 189, 191, 193, 194, 199, 200, 201, 202, 207, 216, 218, 224, 240, 271, 283, 284, 290, 307, 331, 341; v. și Harem șerif.
- Medina (*Medinei munevvere, Medinetul Nebi, Medine-i mūnevvere, Medinetū'l-Nebi*), 3, 9, 10, 22, 29, 30, 35, 41, 42, 50, 53, 65, 66, 70, 73, 77, 118, 145, 147, 186, 188, 189, 193, 195.
- Mediterană, marea (marea Grecilor), 7^d, 58, 60.
- Meedjiudj v. Adjjudj.
- Mehdi (*Mehdie, Mehdi zeman, Mehdi-i zaman, erou eshatologic*), 56, 57, 59, 61, 63, 67, 68, 70, 71, 72, 148.
- Mehmed al II-lea v. Muhammed al II-lea.
- Mehemmed effendi (Mehmed efendi, personaj neidentificat), 312.
- Mehemmed effendi v. Ebusuud.
- Mehmed efendi v. Mehmed effendi.
- Mekke v. Mecca.
- Melchisedec (regele Salemului, personaj biblic), 116.
- Memedan (regiune neidentificată), 78.
- Merde (Mardin, oraș în Mesopotamia), 77.
- Meriem (Māriya Copta, concubină a lui Mahomed), 5, 28.
- Meriem v. Maria.

Mervan („fiul lui Mahomed“, personaj eshatologic), 56.
 mesakî (sectă musulmană), 319, 325, 326.
 Mesud ('Abd Allāh ibn Mas'ūd, tradiționist musulman), 82.
 Mevlana („*Sultanul*“, Mevlana hunkiar, aci: *Djalāl al-Dīn al-Rūmī*, poet mistic, 1207—1273), 291, 299.
 mevlevi (ordin de derviși), 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 306.
 Mihail (*Mikeail*, *Mindjeail*, Mincăil, arhanghel), 7, 72, 82, 98, 111, 151.
 Misia (Moesia), 142, 228.
 Mithris (zeul Mithras), 285.
 Misr(a) v. Egipt.
 Moesia v. Misia.
 Moise (Musa, Mūsā, legislator al Israelului, sec. XIII î.e.n.), 4^d, 13, 19, 20, 25, 28, 38, 39, 45, 47, 73, 119, 120, 121, 122, 123, 134, 135, 138, 151, 166, 325, 331, 337, 341, 371.
 Molahidjran (Mulla hūcrân, corect: Mulla hunkar, superiorul ordinului mevlevi, aci: Edebali), 299.
 Moldova, 195, 253.
 mongoli v. muğilani.
 Moscova, 165, 324, 341.
 Mosol (Mōşul, port în Irak), 78.
 Muamet v. Muhammed.
 muammazi (muammacı, sectă musulmană), 319, 330.
 Muavie v. Amavia.
 Mu'āwiya v. Amavia.
 muğilani (mongoli), 78.
 Muhammad ibn Idrīs al Shāfi'i v. Imami Şafi.
 Muhammed (*Ahîrpeigamber*, *Mahmet*, *Mahmud*, *Mahomet*, *Muamet*, *Muameth*, *Muhammedul Mustafa*, *Peigamber*, *Resul*, *Resulullah*, *Ahîrpeygamber*, *Muhammedu'l Muştafâ*, *Muhammed*, profetul Mahomed, c. 570/580—632), 3d, 1—36, 42, 46, 48, 49, 56, 85, 94, 189.
 Muhammed effendi v. Kiufri Muhammed efendi.
 Muhammed, sultan (neidentificat), 123.
 Muhammed I (sultan otoman, 1413—1421), 325.
 Muhammed al II-lea (*Mehemmed al II-lea*, sultan otoman, 1444—1445, şi 1451—1481), 127, 140, 189.
 Muhammed al III-lea v. Muhammed al IV-lea.
 Muhammed al IV-lea Avci (sultan otoman, 1648—1687; greşit: Muhammed al III-lea), 140, 231, 327.
 Mulla hūcrân v. Molahidjran.

Mulla hunkar v. Molahidjran.
 mulhidi (sectă musulmană), 319.
 Mumiiddin (Mumyî ud-Dîn, personaj neidentificat), 78.
 Mumsoiunduren (Momsöyündüren, kizilbaşi, sectă musulmană), 319, 333, 336, 337; v. şi kizilbaşi.
 munasuh (hululî, munāsukh, adept al metempsihozei), 319, 321, 322.
 Muntenia, 253.
 Murad I (sultan otoman, 1360—1389), 300.
 Murad al II-lea v. Baiazid II.
 Murad al III-lea (sultan otoman, 1574—1595), 241, 332, 372.
 Murad al IV-lea (sultan otoman, 1623—1640), 195 (greşit: al III-lea), 195, 244.
 Muradin (personaj neidentificat), 59.
 Musa v. Moise.
 Musirri (musirri = iniţiat, aci: ateu), 319, 326, 327.
 Mustafa (Dözme, pretendent la tronul turcesc, m. 1422), 275.
 Mustafa v. Muhammed.
 Mustafa al II-lea (sultan otoman, 1695—1703), 36, 231, 276, 297, 369, 377.

 Nabuhodonosor (*Puhtinnasir*, Bakht Naşar, Nabucodonosor al II-lea, regele Babilonului, 605—562 î.e.n.), 125.
 Nakşibend (*Nakşbendi*, Nakshband, mistic musulman, 1317—1389), 290, 306.
 Nasuf (Nasuh, fratele patriarhului Iosif), 218, 219.
 Nef'i v. Neşri.
 Nemrud (*Nemrod*, Nimrūd, personaj biblic), 116, 117.
 neoterici v. maalumi.
 Nestorie (Nestorius, învăţat creştin eretic, m. c. 451), 3d.
 Neşri (Mehemmed ~, istoric otoman, m. 1520; probabil confuzie cu poetul Nef'i, m. 1634/1635), 302.
 Nicolae, martirul (din Karpensios, 1656—1672), 255, 256, 257.
 Nicolae, sf. (*Sarisaltîk Baba*), 138, 142.
 Nil, fluviul, 7d, 78, 120, 270, 309.
 Nimetullah (Ni'mat Allāh Walî, mistic persan, 1329/1330—1431), 325.
 nimetullahi (sectă musulmană), 319, 325.
 Nimrūd v. Nemrud.
 Nistru, fluviul, 7d.
 Noe (Nūh, patriarh biblic), 13, 45, 64, 72, 82, 112, 113, 114, 115, 116, 166.
 Nuh efendi (medic turc, m. 1707), 362.
 Nuşrevan v. Chosroe I.

Olimp, muntele, 180.
 Olimpiada (mama lui Alexandru cel Mare), 120.
 Oman (sultanat în Arabia de sud-est), 53.
 Omer ('Omar al doilea calif), 6, 7, 33, 34, 35, 68, 73, 200, 241, 309, 319
 320.
 Orhan (sultan otoman, 1326—1359), 309.
 Origen (învăţat creştin, c. 185/186—c. 253/255), 332.
 Otman ('Othmân, al treilea calif, 644—655), 6, 33, 34, 35, 56, 241, 319,
 320.
 Otman (Osman I Gazi, primul sultan otoman, c. 1281—1320), 230, 291,
 299, 309, 347, 355.

 Palestina, 70.
 parthieni (parţi), 64.
 Patlemios v. Ptolemeu.
 Pavel, sf. (*Poles*, Pavlos), 3^d, 2, 47, 137, 138, 140, 141, 142, 157, 168, 270,
 294, 337.
 Pavlos v. Pavel.
 Pământul Apusului v. Africa.
 Pământul Răsăritului v. Damasc.
 Peigamber v. Muhammed.
 Pera (cartier în Constantinopol), 291, 313, 378.
 Persia, 5, 21, 30, 36, 48, 69, 107, 188, 189, 197, 198, 291, 308, 339.
 Persic, golful, 34.
 perşii, 34.
 Peştera lui Platon v. Platon.
 Petersburg (Sanktpiterburh), f.t., 324.
 Petrea (Arabia ~), 7^d.
 Petru cel Mare (ţar al Rusiei, 1682—1725), f.t., 1^a—5^a, 6^d—8^d, 354, 378.
 Pilat (Pontius, procurator al Iudeii, 26—36), 139.
 Pitagora, 321.
 Platon (Iflatun, Eflâtun), 47, 102, 129, 130, 361; Peştera lui ~ (Eflâtun
 Pınar = Izvorul lui ~), 78.
 Poarta v. Imperiul otoman.
 Poles v. Pavel.
 Polonia, 32.
 Polul antarctic (*Kutbidjunub*, Kutb-i cenûb), 163.
 Polul arctic (*Kutbişimal*, Kutb-i şimâl), 105, 163, 338.
 Porfirie (Porphyrius, filozof grec, 234—303/305), 4^d, 5^d, 47, 360.
 Principilor, insula, 257.

Propontida v. Marmara.

Ptolemeu (*Patlemios*, Batlamyos, astronom și geograf grec, m. 161), 102, 103, 357, 365.

Puhtinnasir v. Nabuhodonosor.

Raʿail v. Israfil.

rafazî (*rafz*, *rafizat* „erezia persană”, doctrina științelor), 235, 318, 319, 320, 321, 332.

Raghes v. Rikka.

Rakka v. Rikka.

Rama (*Remle*, Ramla, localitate în Palestina), 70.

Ramla v. Rama.

Remle v. Rama.

Resul v. Muhammed.

Resulullah v. Muhammed.

Rikka (greșit: *Raghes*, *Rakka*, oraș în Siria), 116, 295.

Roma (*Kizil elma*, „Mărul roșu”, Rûm), 59, 64, 66, 144, 145, 193, 194, 200, 324.

Roman I Lecapen v. Vasile Macedoneanul.

romanii, 8^d.

Rubimeskiun („lumea locuită”, Rub'-i meskûn), 105, 146.

Rubuv, muntele (neidentificat), 25.

Rukiie (*Ruqayya*, fiica [nu soția!] lui Mahomed), 5.

Rûm v. Europa, Grecia, Roma.

Rusia, 1^a, 6^d, 168, 374.

Saad (Sa'd al-Dîn Djibāwi, mistic musulman, m. 1335), 309, 323.

Saadail, arhanghelul (Saâdâil), 98.

Saadi (Muşliḥ al-Dîn Sa'dî, poet persan, c. 1193—c. 1290), 204, 352.

Saadi (Sadeddin Hoca efendi, istoric turc, 1536/37—1599), 201, 291.

saadi (sa'dî, ordin de derviși), 309, 323.

Saba, împărăteasa din ~, v. Belhîz.

Sa'd al-Dîn Djibāwi v. Saad.

sa'dî v. saadi.

Sa'dî, Muşliḥ al-Dîn v. Saadi.

Safie (Safiya bint Ḥuyaiy, concubina lui Mahomed), 28.

Sahib Kiran v. Behramighiur.

şaklab v. Asfer.

Salih (Sālîḥ, proroc al thamudiților, greșit: Melchisedec), 116, 127.

Salmān al-Fārisī v. Salom Persanul.
 Salom Iudeul (convertit la Islam, neidentificat), 48.
 Salom Persanul (Salmān al-Fārisī, tovarăș al Profetului), 48.
 Saisail, arhanghelul (Salsâil), 98.
 Sām v. Sem.
 Samarkand v. Semerkand.
 Samson v. Hamze.
 Sanktpiterburh v. Petersburg.
 sarazini (*saracini*), 275, 303.
 Sarisaltık Baba (Sarı Saltık Baba, derviş turc, sec. XIII, aci: Sf. Nicolae), 142.
 Sarra (soția lui Avraam), 191.
 Saul (Tālūt, rege al Izraelului, c. 1020—1010 î.e.n.), 124.
 Sava, riul, 7^d.
 Seſiali (personaj neidentificat), 66.
 seiah (seyah, ordin de derviși), 289, 313, 314, 315, 316.
 Seihan, riul (*Kydnus*, *Cydnus*, Seyhan), 78.
 Seihan, țările (Seyhan, regiune în Turcia), 78.
 seldje, neamul (seldjucizi, selçukî), 59.
 Selim (personaj eshatologic), 59.
 Selim (I, sultan otoman, 1512—1520), 186, 230.
 selisi (salisî, sectă musulmană), 319, 331.
 Selmanipak (Selmân-i Pâk, tovarăș al Profetului), 130.
 Sem (*Sim*, Sām, fiul lui Noe), 13, 64, 115.
 Semerkand (Samarkand, oraș în Turkestan), 77.
 Sems (Şemsu'd-din Sīvâsî, derviş turc), 85.
 Seres (Serres, oraș în Grecia), 276.
 Serghie, monahul (*Mapîra*, Sergius Baĥîrâ, călugăr creștin), 47, 48.
 Serres v. Seres.
 Seth (Şeith, Şeyt, fiul lui Adam), 82, 112, 113.
 seyah v. seiah.
 Seyhan v. Seihan.
 Sham v. Damasc.
 Sha'yā v. Isaia.
 Sigrat v. Socrate.
 Sîkrât v. Socrate.
 Sim v. Sem.
 Simocatta (Theophylaktos Symokattes, cronicar bizantin), 3^d.
 Simeon (țar al Bulgariei, 893—927), 372, 373.
 Sinai, muntele (*Turi Sina*, Tûr-i Sinâ), 72, 121.

Sirat (pod legendar în rai), 155, 156, 158, 192.
 Siria, 50, 77, 303, 304; v. și Damasc.
 sikalab, poporul v. Asfer.
 slavii, popor, v. Asfer.
 Socrate (*Sigrat*, Sıkrât, filozof grec, c. 470—389 î.e.n.), 102, 347, 361.
 Sofia (biserica Sf. ~) v. Aia Sofia.
 Soliman Magnificul v. Suleiman.
 Solomon (Suleiman, Sulaimân, rege al Israelului, c. 970—930 î.e.n).. 13, 45, 73, 124, 125, 126, 127, 194, 368, 371.
 Spania v. Hispania.
 Strandja, munții (*Ioppe*, Istranca-dağ), 180.
 Strigoni (oraș în Ungaria), 33.
 Sulaimân v. Solomon.
 Suleiman v. Solomon.
 Suleiman (Soliman Magnificul, sultan otoman, 1520—1566), 123, 230, 231, 341.
 Suleiman al II-lea (Sultan otoman, 1687—1691), 314.
 Suleimanie, djeami (Süleymaniye Camii, moschee în Istanbul, sec. XVI), 185.

 Şam v. Damasc.
 Şami-şerif (Şam-i şerif, moscheea umaiazilor din Damasc), 19, 199.
 Şeit v. Seth.
 Şemhail, arhanghelul (Şemhail), 98.
 Şemsu'd-din Sivâsî v. Sems.
 Şeyt v. Seth.
 şiiți v. rafazî.
 Şua v. Iisus Navi.
 Şueib v. Isaia.

 Tālūt v. Saul.
 Tantal (erou mitologic), 234.
 Tebaida, pustiu, 308.
 Tedjdjal(i) v. Dedjdjal.
 Templul Soarelui (Heliopolis, în Egipt), 210.
 Teodor (fratele lui Heraclius, împărat al Bizanțului), 34.
 Termid (Termidh, oraș în Uzbekistan), 77.
 tersa v. ateşperest.
 Tesalonic, 321.

Tigru, fluviul, 309.

Tirmidh v. Termid.

Titus Vespasian (împărat roman, 79—81), 125.

Tolstoi, Petre Andreievici (diplomat rus, 1645—1729), 338.

Tracia, 247, 276, 280, 300.

Tundje, riul (Tuncea, Τόνσος), 376.

Turcia v. Imperiul otoman.

Tûr-i Sinâ, Turi Sina v. Sinai.

Țarigrad v. Constantinopol.

țigani, 341.

Ungaria, 7^d.

Urfa v. Edesa.

urian (ûryân, ordin de derviși), 289, 309, 310.

Urmia v. Ieremia.

ûryân v. urian.

Uzeir ('Uzair, Ezdra, preot evreu, sec. IV î.e.n.), 125, 132.

Vaili (Vaniköy, sat lângă Istanbul), 373.

Varna, 274.

Vasile Macedoneanul (împărat al Bizanțului, 867—886, confundat aci cu Roman I Lecapen, 920—944), 372.

Vasile, prinț al Moldovei (Vasile Lupu Voievod, 1631—1653), 195.

Vehbin, fiul lui Haizal Selim (personaj legendar), 25.

Venera (zeița Venus), 183, 185, 234, 237, 267.

Vienna, 32, 231, 257, 324.

Vladislav, craiul ungar și polon (Ladislau al III-lea Jagello, rege al Poloniei și Ungariei, 1434—1444), 272.

Vlaherne (biserică în Constantinopol), 341.

Volga, fluviul, 7^d, 347.

Xerolof (Xerolophos, colină în Constantinopol), 373; statuia de pe ~ (Columna lui Arcadius), 372, 373.

Yădjūd̲j v. Adjjudj.

Yăfith̲ v. Afet.

Yahyā v. Iahūia.
Yahyā bin Zekeriya v. Ioan Botezătorul.
Yāhūdi v. Iehuda.
Yeni kapu v. Enghi kapu.
Yūnus v. Iona.
Yūshā v. Iisus Navi.
Yūsuf v. Iosif.

Zacutus Lusitanus, Abraham v. Zakutii.
Zaharia (Zekria, Zakāriyā, tatăl sf. Ioan Botezătorul), 133, 139.
Zahīr al-Dīn 'Omar Khalwati v. Halveti.
Zakāriyā v. Zaharia.
Zakutii (Zākūtūlū Tişanu, Abraham Zacutus Lusitanus, istoric portughez, m. 1642), 34.
Zamolschides (Zamolxis), 347.
Zamzam v. Zemzem.
Zefzail, arhanghelul (Zefzâil), 98.
Zekria v. Zaharia.
Zemzem (*Abizemzem*, Ab-i Zemzem, Zamzam, izvor legendar din paradis), 118, 190, 191.
Zeus v. Ioves.
Zozai (personaj legendar, neidentificat), 25, 26.

INDICE DE AUTORI ȘI OPERE

ALIXĂNDRIA v. Iskandar-nāme.

ARISTOTEL

al-Akhlāk (Etica): 365.

al-Burhān (Apodictica): 359—360.

al-Khatāba (Topica): 359—360.

al-Maghālīt (Sofistica): 359—360.

al-Maḥūlāt (Categoriile): 359—360.

al-Tafsīr (Ermeneutica): 359—360.

Ῥθικὰ Νικομάχεια, I, 11, 1100 a:344; III, 4, 1112 a:226; III, 9, 1115 a:222.

Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, II, 6, 33 b, 7:326.

Περὶ ψυχῆς, II 2, 413, b, 1 sq.:345.

Τὰ μετὰ τὰ φυσικά, I, 1, 1, 980 a:2 d.

Φυσικά, I, 7, 190 b:102.

AUGUSTIN

Lucrare neidentificată (citată din Ovidiu, Metamorphoses, VII, 20): 317.

AVICENNA

Kitāb al-ḡānūn fī'l-ṭibb (Canonul medicinei):361.

BIBLIA

Vechiul Testament

Geneza, 9, 13:104; 13, 19:11; 16, 1—15:118; 18, 31—38:337;

22, 1—14:117; 29, 18—28:209; 30, 1 sq.:119; 39, 41 119; 41, 1 sq.:374.

Exodul, 2 sq.:120; 4, 1—5:121.

Deuteronomul, 7, 2:20; 12,23:2 a; 16:4 d.

III Împărați, 10,1—13:126.

Estera, 1:374.

Iov, 42:126.

Psalmi, 1, 1:3 d; 1, 2:1 d; 1, 5:95; 17, 29:93; 67, 36:257; 118, 85:1 d; 118, 85:3 d; 118, 85:8 d; 118, 96:1 d; 118, 105:3 d.

Pilde, 3, 34:151.

Ezechiel, 34, 20—22:152; 38,2—3:145; 39,1 sq.:145; 40,2 sq.:374.

Daniel, 2, 2—12:346.

Noul Testament

Matei, 5, 3—11:294; 5, 17:38; 5, 22:295; 5, 39:5 d; 5, 40:5 d; 5, 47:4 d; 10, 39:4 d; 11, 29:294; 12, 25:220; 16, 24:5 d; 17, 14—18:225; 18, 22:233; 18, 25:5 d; 19, 21:212; 19, 24:106; 20, 28:294; 22, 14:318.

Marcu, 8, 35:4 d.

Luca, 6, 28:4 d; 6, 29:5 d; 10, 20:96; 11, 17:220; 17, 33:4 d; 18, 22:5 d; 23, 43:207.

Ioan, 1,1:4 d; 14, 26:137; 14, 26:141; 15, 26:137.

Faptele apostolilor:48.

Romani, 9, 3:157; 10, 17:2 d.

I Corinteni, 1, 18:365.

II Corinteni, 12,2—4:141.

Galateni, 1, 18:3 d.

Efeseni, 4, 26:5 d.

Filipeni, 2, 8:294.

I Tesaloniceni, 4, 13:270.

I Timotei, 2, 4:318.

II Timotei, 2, 6:338.

Evrei, 9, 8—9, 11:7—19:206.

I Petru, 5, 8:8 d.

I Ioan, 4, 1:1 d.

BIRGÎLÎ (BIRGEVÎ), MUHAMMED IBN BÎR ALÎ

Risâle-i Birgevî (Vasiyet-nâme, Cartea Testamentului): 82—84.

BUSBECQ, AUGIER GHISLAIN DE

Legationis turcicae epistolae quatuor:356.

CALVISIUS, SETHUS

Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum: ad ann. 570:3; ad ann. 622:9; ad ann. 631:9,29; ad ann. 643:34; ad ann. 644:34, 35.

CANTEMIR, DIMITRIE

Incrementa atque decrementa aulae othomanicae: 356—357; in praefatione: 229, 347; I, 2, 22, ann. *u*:290; II, 4, ann. *qq*:123; II, 4, 4—6:275; III, 1, 10 et ann. *s*: 127; III, 128:230; III, 3, ann. *y*:324, 338; III, 4, 19:231; III, 4, 25:230; III₂, 1, 6:230; III₂, 6, 19:244; III₂, 6, 20:244; IV, 1, 43, ann. *pp*:231.

CEVAHIR ÜL-ISLÂM (Giuvaerurile credinței): 82.

CICERO

In Catilinam oratio prima I:3^a.

COPERNIC, NICOLAE

De revolutionibus orbium coelestium libri VI:162.

CORANUL, II, 2, 4:161; 31:91; 35 sq.:91; 36:108; 102:242; 142: 184; 145: 184; 154—155:184; 154:149; 165:39; 183:180 184:180; 185:180; 185:181-182; 187:180; 187:183; 190:229; 190—193:223; 191:329; 192:329; 221:27; 230:266; 253:136; III, 2:38; 20:119; 42:134; 45—51:134; 49:135; 55:139; 104:91; 128—129:161; 199: 160; IV, 17: 92; 142:317; 157:138; 157—158:138; V, 12:161; 46:136; 48:119; 48:134; 62:160; 82—83:140; 110:135; 116—118:137; VI, 20—21: 92; 38:152; 43:92; 95:102; 130:92; VII, 11:99; 13:99; 19:99; 54: 103; VIII, 35:203; 35:317; IX, 2:203; 5:17; 18:203; 29:20; 52:224; 60:203; X, 41:17; 41:48; 41:92; 42:92; 76 sq.:372; 94:38; 94:119; XI, 17:160; 23:160; 69:333; 106—107:160; 119:160; XV, 28:107; XVI, 64:38; 103:48; 123—124:38; 161:119; XVII, 1:11; 1:20; 63: 95; 84:73; 85:95; 88:41; 88:43; 90—93:20; XVIII, 8 sq.:73; 92 sq.:72; 94:132; 94—97:146; 96:145; XIX, 27 sq.: 135; 28:122; 30: 35; 32—33:149; XX, 17—21:121; 104:149; XXI, 5:17; 5:48; 83—84:126; 91:139; 95—96:145; 96:132; XXIV, 35:340; XXV, 4: 48; 4—6:37; XXVI, 34 sq.:372; XXVI, 17 sq.: 125—126; XXIX, 33:135; 41:245; XXXI, 12:127; 19:127; XXXII, 13:160; 22—23: 39; XXIV, 14:126; XXXV, 11:92; XXXVII, 83:116; 87:116; 101: 116; 102:117; XXXVIII, 57:160; 71:107; XXXIX, 68:149; XLI, 9:103; 9:101; 11:103; 12:101; 12:103; XLII, 46:92; XLIV:68; 35 sq.:95; XLVI, 3 sq.:101; 9:161; XLVIII, 5:164; 29:39; L, 19: 154; LIV, 1:25; LVII, 3:86; LIX, 21:41; LXI, 6:137; LXVI, 1—2:28; 12:134; LXVIII, 34:164; LXX, 19:91; LXXVIII, 21—30: 160; LXXIX, 46(?) :149; XCIII, 6:11; 6:44; 8:11; XCVII, 1—3: 180; CXII, 13:85—86.

DESPRE ÎNCEPUTUL SARACINILOR SAU AL TURCILOR:275.
DIONISIE PSEUDO-AREOPAGITUL:

Epistula VII, 1081 a:285.

EPICTET

Ἐγχειρίδιον, 14:168; 46:2 a; 53:168.

ESRAR-I CEFER-I RŪMŪZ (Cartea tainelor, Apocalipsul musulman):
55, 57—60.

EUCLID

Στοιχεῖα, I—XV:359.

EVANGHELIA COPILĂRIEI LUI IISUS (Cartea despre copilăria lui
Iisus):136

EVAGRIUS

Historia ecclesiastica, IV, 32:202.

GENTIUS, GEORGIUS v. Sa'di.

HERBELOT, BARTHÉLEMY D'

Bibliothèque orientale s.v. *Roum*:291.

HERODOT

Ἱστορίαι, II, 73:210; IV, 94—95:347; IX, 81:372.

HŪMAYUN-NĀME (Kalīla wa-Dimna): 360.

IBN SĪNĀ v. AVICENNA.

IOAN HRISOSTOM, SF.

Liturgia, Ecclonismul după a treia aducere: 5^a.

IOSIF FLAVIUS

Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου, II 12:288.

ISKANDAR-NĀME (Alixāndria): 127, 146.

IUSTINIAN

Institutiones, I, 3:6^d.

IUVENAL

Satira VI, 30:28.

KALĪLA WA-DIMNA v. Hūmayun-nāme.

KANTAKUZENOS, IOANNES

Κατὰ Μοάμεθ, 1.1—IV:3^d.

KANŪN-NĀME („Nomocanon"):215.,

KEDRENOS, GEORGIOS

Σίνωπις ἱστοριῶν:3^d; (Theophanes continuatus, VI, 20—21):373.

LEUNCLAVIUS, IOANNE S

Annales sultanorum othmanidarum: 356.

Historiae musulmanae turcorum libri XVIII: 356.

LIBANIUS

Epistula MLXIX: 166.

LUCRETIUS

De rerum natura: V, 96:26, 149.

MARRACCI, LUDOVICO

Prodromus ad Refutationem Alcorani partes quatuor: 3—4 sq.;
321 sq.

MENINSKI, FRANCISCUS À MESGNIEN

Thesaurus linguarum orientalium, turcicae, arabicae et persicae:
54, 349—350.

MOLITVENIC, Rînduiala mărturisirii, Molitva I:233.

NOMOCANON, v. Kanūn-nāme.

ORIGEN

Κατὰ Κέλσον, II, 55(424):347.

OVIDIU

Metamorphoses, VII, 20:317.

PORPHYRIUS

Kitāb Farfūryūs al-ma'rūf bi'l-mudkhal:360.

Κατὰ χριστιανῶν, I.I—XV:4 d; frg.4:365.

PTOLEMAEUS

Γεωγραφική σύνταξις, VI, 7, 2, 27:103.

RYCAUT, PAUL

Storia dello stato presente dell'Imperio Ottomano, trad. C. Belli,
Venezia, 1672, p. 177:323; p. 177:326; p. 177:330—331;
p. 178:332; p. 179—180:327; p. 180:343; p. 182:303;
p. 182:331; p. 182:338; p. 183:339; p. 183—185:321;
p. 185—186:328; p. 186—187:329; p. 189—193:291; p. 194—
195:306; p. 196—197:325; p. 198:304; p. 198—200:300;
p. 202:303; p. 203—204:307; p. 207—208:309; p. 212:260;
p. 214:263; p. 214—215:267.

Монархия турецка, trad. Piotr Andreevici Tolstoi: 338—339.

SADEDDIN, HOCA EFENDI

Tâc üt-tevarih (Cununa istoriilor): 201, 291.

SA'DÎ, MUSLIH AL-DÎN

Gulistan (Grădina cu trandafiri), prefața: 204; Lauda șahului
Islamului: 4^a ; Lauda marelui emir Abū Bakr ibn Abū Nașr:
4^a, 5^a ; cap. I (Despre ale șahilor moravuri), Șahul cel ne-
vrednic: 3^a.

Rosarium politicum, trad. Georgius Gentius: 352–353.

SHAMSHŪN-NĀME (Cartea lui Samson): 124.

STRABON

Γεογραφικά, VII, 3, 4—5:347.

SYMOKATTES, THEOPHILAKTOS Ἱστορίαι, l. I—VIII:3 d.

ŞEHADI (neidentificată): 352.

TEVARIH-I BINA-I AYA SOFIA (Istoria zidirii Sfintei Sofii): 201.

THEOPHANES v. KEDRENOS, GEORGIOS.

TOLSTOI, PIOTR ANDREEVICI v. RYCAUT, PAUL.

TUCIDIDE

Ἱστορίαι, I, 132:372.

YAZICIOĞLU MEHMET

Risâle-i Muhammediye (Viața lui Mahomed): 1, 10, 21, 25, 41, 48, 97,
105, 108, 113, 134, 164, 242, 319, 328.

INDICE CULTURAL

- bdest* v. spălare rituală.
becedar v. alfabet.
bihaia v. apă vie.
bstinență, 83.
cademii, 347.
cte (*hudjdjed*, *hüccet*), 191, 208.
dar (a șasea lună a anului sirian, „martie”), 285.
devărul (*hak*), 227.
dormire (deosebită de moarte), 154.
dulter, 85, 336.
dunare (*djemaat*, *cemât*), 176.
gavați (*agâvat*, pl. lui *agă*), 227.
ilem v. steagul sfânt.
alfabet (*elifsuþaresi*, *abecedar*), 81, 256, 348.
algebră (*eldjebr*), 359.
alimente interzise, 238, 244, 245, 333.
Allah, 14—16, 82, 85—90, 366—368, *passim*; atributele lui ~, 86—90;
 bunătatea lui ~, 24; ființa lui ~, 16; nenăscut, 239, 240; ~numi-
 rile lui ~ (*tespih*), 14, 86; providența lui ~, 89, 91, 92. |
ambasadori, 253.
imvon (*mimber*), 179.
an nou (*Nevruz*, echinocțiul de primăvară), 61, 285; ~ embolic, 61; ~ so-
 lar, 61.

anatomie (*teşrih*), 347, 363, 364.
 animale, geneza lor, 105, 106; osîndirea lor, 152; ~ spurcate, 248, 249,
 antimoniu (*kîna*, kîna, pentru frecat ochii sau corpul), 215, 259, 260.
 apă sfinţită, 30, 31; ~ vie (*abihaia*t, âb-i hayat), 131, 132, 244.
 apocalips, 55—80; v. şi sfîrşitul lumii.
 apocatastază, 322.
 apostoli (*havariun*, havariyun), 140.
Araf v. purgatoriu.
 arapi (de ce sînt negri), 115.
 argint viu, 141.
 arhangheli v. îngeri.
 arhiatru (*hakimbaşı*, medic şef), 362.
 arhitectură civilă, 359; ~ navală, 359.
 arhivă (*sidjil*, sicil = document scris), 260.
 Arife (zi premergătoare Bairamului), 112, 180, 183, 184.
 aritmetică (*ilm-i rekkam*), 256, 357.
Arş (cerul empireu, tronul lui Allah), 11, 14—16, 39, 74, 79, 95, 97, 103,
 104, 106, 111, 114.
 artă poetică v. poezie.
arzihal v. cerere.
 asceţi, 315, 316; „cel ce şade în colţ” (*kioşenişin*, kôşenişin), 179, 221.
 asceză, 308, 323, 324.
astar v. vâl de cap.
 astrologi, 55.
 astrologie (*nudzm*, nûcum), 339, 359, 364; v. şi *rasad*.
 astronom, 103; ~ şef (*munedz-djim başı*, mûneccimbaşı), 364.
 astronomie (*nudzm*, nûcum), 279, 364, 369.
aşir aşî v. colivă.
 atei, 342, 343.
 ateism, 326, 338, 342—346.
 atomi, 345.
attar v. droghist.
Ayat-i kerime v. Coran.
azadkuşî v. păsări eliberate.

 bacşiş (*bahşiş*), 227.
badeştan v. piaţă publică.
bahr v. metru poetic.
bahşiş v. bacşiş.
Bairam pişcheşi v. daruri protocolare.

(Bairamul mare (*Böyük Bairām*), 96, 112, 181—183, 186, 188, 192.
278—284; rugăciuni de ~, 179, 287.

Bairamul mic (*Hadjdjilar Bairām*, *Kiuciuk Bairām*, Hacılar Bayrami
Küçük-Bairam, sărbătoarea mică, „sărbătoarea hagiilor”), 188, 283.

bakire v. fecioară.

bakkal v. băcan.

balene, 114.

barbă (semn de distincție), 215, 249.

bastarzi, 336, 337; ~ concepuți în timpul pelerinajului (*nefes oğulları*),
191.

bazar v. piață publică.

băcan (*bakkal*), 357.

beglerbeg, 253.

Beitullah („Casa lui Dumnezeu”), 11, 187.

beitulmukhades (Beytulmukaddes, „casă sfântă”), 187.

berci v. drog.

betonică (plantă medicinală), 127.

beție, 303.

bețivi, 254.

binele, 226.

blestem (*lanet*), 99, 109, 320.

blindețe, 226.

boli contagioase (*emrazii sari*, emraz-i sâri’), 224.

bostandji başi (bostancibaşı, șeful domeniilor imperiale), 261.

Böyük Bairām v. Bairamul mare.

buhî, *buhu* v. farmec.

burhuni v. silogism demonstrativ.

cadiu (*kadı*, judecător), 62, 122, 208, 253, 260, 261, 332—335.

cafea (*kofe*, kahve), 132, 182.

caftan (*hilat*, hil’at), 35.

calendar (*ruzname*, ruznâme), 279, 364.

caligrafie (*husnihat*, hüsnihat), 351; ~ gen *neshî*, 43, 320: ~ gen *taalîk*
(ta’lik), 43, 320.

camătă (interdicție), 245; ~ permisă, 246.

capidjibaşı (*capugi-başı*, kapucî başî, șef al străjilor Seraiului), 35, 219.

capitol mort (stare chimică), 3^a.

capuchehaie (reprezentant la Poartă), 253.

caractere arabe v. scrisul arab.

carne de porc (și alte alimente interzise), 238, 244, 245.

„Cartea comunității“ v. Coran.
 „Cartea destinelor“, 92, 95, 268.
 „Cartea învățăturii lui Allah“ (*Levhi mahfuz*, *Levh-i mahfuz*), 15, 94, 96, 183, 184.
 „Casa lui Dumnezeu“ v. *beitullah*.
 „casa stăpînului“ v. *mevlahane*.
 castitate v. *infrinare*.
 catehism (*iman suparasi*), 82, 334, 348.
 cauzele creaturilor, 94.
 cămile (legendă), 283.
 cărți (joc de ~), 239.
 căsătorie (*dugun*, *nikkeah*, *surr*, *düğün*, *nigâh sūr*), 212, 251, 257–261, 341; ~ a dervişilor, 297, 298; interdicție, 242; ~ reinnoită cu aceeași femeie (*tedjdid nikkeah*, *tecdid-i nigâh*), 209, 210, 237, 263–276; ~ modestă (*kepin*), 260, 261.
 ceauș (aprod), 219.
ceaușbaşı (șeful aprozilor), 253.
 cer, 77, 95, 102, 103, 105; ~ empireu v. *Arş*; ~ inferior, 97; șapte ~uri, 13, 14, 17; al treilea ~, 133, 141.
 cerere (*arzihal*, *arzuhal*), 208.
 cerșetorie, 314, 315.
 cerul empireu v. *Arş*.
 chefal, 165.
 chimie, 3^a, 324.
 chirurg șef (*djerrah başi*, *cerrahbaşı*), 363.
 chirurgie (*djeralhlik*, *cerrahlık*), 363.
 cifre, 357.
 cincizecime (*Hamsin*, începutul verii), 286.
 ciorbagiu (comandant de ieniceri), 256.
 circ, 282.
 circumciziune, 251–255. V. și *sunnet*.
ciuhur (çuhur, instrument muzical), 301.
 ciumă, 224.
 cîntăreț bisericesc (*muezin*, *müezzin*), 76, 177, 182, 183, 269, 298.
 clopote (interdicție), 247.
 colivă (*aşır aşı*, *aşır aşı*), 272.
 colocinți (tărtăcuțe), 8, 22, 23.
 Concepția imaculată, 134, 135.
 concubinaj, 242, 281.
 concurs poetic (în Arabia preislamică), 42, 43.

condiții (*şart*); ~ ale credinței, 170, 205; ~ în logică, 360; ~ necesare (*vadjab*), 205, 211, 215; ~ meritorii (*sevab*), 205, 215—217.

constrângere (*kaza*), 239.

contract, 245.

contradicție, 105.

convertire, 229, 253—257.

Coran (*Ayat-i kerime*, *Curan*, *Furkan*, *Kelamul-lah*, „Cartea comunității”, „Învățătura milostivă”), 3d, 5, 15, 17, 20, 21, 22, 37—54, 62, 63, 76, 113, 183, 206, 290, 318, 350, 368; lectura obligatorie a ~ului, 212; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. Coran.

cosmogonie, 102, 103.

crainic (*murassa*, greșit pentru: *murahhas*), 208.

creația lumii, 101, 102; realități premergătoare, 93—96.

credință (*iiman*, *iman*), 28, 82, 83, 168, 169; condiții pentru ~ 170, 207, 211; înnoire de ~ (*tedjid iman*, *tecdid-i iman*), 209.

creștinismul, 46, 47.

cronologie, 102; ~ creștină, 102; ~ de la facerea lumii, 102; ~ militară, 142; ~ musulmană, 9, 21, 22, 102; „an lungit” (*tedahul*), 285.

crucea Răstignirii, 9.

cunoașterea, 2d; ~ înăscută, 137.

cuptorul din Babilon, 117.

Curan v. Coran.

curățenie, 214.

cutremur, 105.

daavai Şeiatin v. invocarea diavolului.

dalak v. divorț.

dans (interdicție), 247; ~ ritual (al dervișilor *mevlevi*), 299, 304.

daruri protocolare, 227; ~ de Bairam (*Bairam pişcheşi*, *Bayram peşkeşi*), 281—283; ~ ale domnilor români către Poartă, 253, 281, 285.

daudi (dā’ūdī, voce, bas), 124.

dărnicie (*djeumerdlik*, *murruvvet*, *cevmerdlik*, *mürüvvet*), 226—228, 328, 329; ~ interzisă, 246; v. și *zeciuială*.

Decalogul, 239.

dede (bunic), 295; (unchi), 315.

delfin (porc de mare), 132, 133, 152.

delili burhan v. silogism demonstrativ.

delili galat v. sofism.

derviși, 221, 287—316.

descîntec (*okumak*), 373; ~ interzis (*djeazulik*, *cazlık*), 374, 375.

desfrinare (*zina*), 210.

dhikr (rugăciune secretă), 72, 305, 325.

dialectică, 360.

diavol, 44, 93, 97—100, 109—111, 160, 273, 316, 368, 375; blestemul lui, 99; invocarea lui, 378; diavoli cei noi, 99.

din (religie, judecată, obicei), 168, 169.

dinislamden v. Islam.

direcția rituală a rugăciunii (*kible*, kılba), 175, 202, 216, 240.

disciplină (în armată), 219, 220.

div v. uriași.

divorț (*dalak*, talak = repudiere), 170, 212, 237, 263—268; ~ întreit (irevocabil), 263, 265.

djami v. geamie.

djeaiz v. necuviincios.

djeazulik v. descîntec.

djemaat v. adunare.

Djemre v. zile bune.

djenaze v. rugăciune.

djerahlik v. chirurgie.

djerrah başı v. chirurg șef.

djevmcerdlık v. dărnicie.

djihad v. război sfînt.

djima v. împreunare.

djini v. duhuri.

djiuma v. vineri.

djografie v. geografie.

document v. arhivă.

dolab v. scrînciob.

domnitori români, 195, 213, 281, 285.

donăție pioasă v. *vakuf*.

dregător v. *kaziasker*.

dreptate (*şerîşerîf*, şer-i şerîf), 226, 227, 229; ~ socială, 6^d.

dreptul canonic musulman (*şerî'at*), 33, 215.

drepti, 150.

drog (*berci*, berç), 297.

droghist (*attar*), 357.

dugun v. căsătorie.

duhan v. fum.

„duhul divin” v. *nur*.

duhuri (*djini*, *ervah*), 44, 93, 95, 97, 100, 101, 224, 368.

ebdjed v. numărătoare literală.
ebudjehl carpusi („pepenii lui Abū Djahl“, tărtăcuțe) v. colocinți.
 echinoctiul de primăvară v. an nou.
efeb (*kiocek*, *kocek*), 222, 310.
efemeride (*takvim*, „condică zilnică“), 279, 364.
ehlifîkîhî v. legiuitori.
ehlikelam v. retor.
elâjebr v. algebră.
 elemente naturale (stihii), 102, 345.
 eliberarea robilor, 208, 209.
elîsuparesi v. alfabet.
emîrhadj (emirul hâc, căpetenia pelerinilor), 190, 191.
 emiri, 33, 36,
emrazii sari v. boli contagioase.
 epilepsie, 225.
 erezii, 316—346.
ervah v. duhuri.
 etică (ilm-i adab, morală), 294, 295, 361, 365.
 eunuci, 234.
 Evanghelia, 38, 39, 45, 46, 96, 137, 138, 140—142, 206, 318, 331, 365;
 v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. Biblia.
 extaz, 325.
ezan (*izan*, turnul ~, balconul minaretului din care se face „chemarea“
 la rugăciune), 76, 113, 177, 181—183.
fail (fâ'il, model în prozodia arabă), 352.
fal v. preziceri.
faldji v. prezicători.
 fapte bune, 206, 215—217; ~ meritorii, 212—235.
 farisei, 333.
 farmec (*buhî*, *buhu*, *buğu*, pentru înlăturarea rațiunii), 377.
farraş („slugi ale pelerinilor“), 191.
farz (porunca lui Allah), 52, 53, 170, 176, 178, 205—212, 216, 217, 228,
 231, 269.
fasl v. psalmodiere.
 fecioară (*bakire*, *bâkire*), 257.
 femeie (acoperirea feței), 242.
 fermecare (*ghiozbaidjîlik*, *gözbağcılık*, legare prin farmece), 377.
fersah (unitate de distanță), 103.
fetva (sentință formală), 70, 214, 219, 224, 225, 229, 239, 241, 245—247.

feilusufie v. filosofie.
 fief militar (*timar*), 277.
fikîha v. legiuitori.
 filozofi, 127, 129, 130; ~ moderni, 323.
 filozofie (*feilusufie*), 361; ~ practică, 294, 295, 296.
Firaklitis v. Sf. Duh.
 fisc v. *tedahul*.
fitre v. rugăciune.
 fizică (*hikmet*, hikmet), 102, 361.
 fizicieni, 106, 123.
fikaha v. legiuitori.
fitr v. rugăciune.
 flecăreală (interdicție), 246.
 flotă, 359.
 focul de sub pământ, 104.
 formă, 94, 102, 345.
 ftizie, 274, 374.
 fum (*duhan*, semn al sfârșitului lumii), 76.
 fumat v. tutun.
Furkan v. Coran.

Galata Voievodasi (Galata Voyvodasi, prefectul cartierului Galata), 261.
gaza v. vitejie.
gazel v. versuri.
gazi v. viteaz.
 geamie (*djami*), 34, 67, 113, 172, 175—179, 182, 183, 185, 213, 216, 240, 269, 270, *passim*; v. și *mezcid*.
 genuflexiuni (*reheat*, rekât), 84, 157, 158, 175—177.
 geodezie (*ilmul mesahat*, ilm ül-mesahat), 359.
 geografie (*djografie*, *tahtiti bilad*, coğrafya, tahdid-i bilâd), 347, 359.
 geomancie (*remel*), 371.
 gheena v. iad, purgatoriu.
 ghiaur (necredincios), 158, 211, 220, 229, 241.
 ghicitori în bobi, 239.
ghiozbaidjilk v. fermecare.
Ghiul Bairami v. sărbătoarea trandafirilor.
 giulgiu (*kefen*), 269.
 glasuri muzicale, 353.
 gramatică v. *sarf*.
 grațitudine (*kazaeriza*, kaza-yı rıza), 207.

grîul din rai, 32, 99, 108, 110.

gropnițe v. turbe.

gusl v. spălare rituală.

gustare (*iftar*), 182.

hadisi şerif v. spusele Profetului.

hadj v. pelerinaj.

Hadjdjilar Bairam v. Bairamul mic.

hadji („cel care a făcut pelerinajul”), 193.

haivani v. suflet.

hak v. adevărul.

hakimbaşi v. arhiatru.

halal v. îngăduință.

Hamsin v. Cincizecime.

hanuri, 189, 190.

har (*hidaet*, *hidayet*), 204, 206; (*karamet*), 247—277.

haraci, 342.

haram v. interdicție.

harem (locuința femeilor), 196, 205, 213, 258, 307.

hatiserif (*hatt-i şerif*, poruncă imperială), 195, 196.

hatib (*kâtib*, „citețul Coranului”), 75, 76.

havariun v. apostoli.

Hegira (*Hidjreti nebevie*, *Hicreti nebeviye*, mutarea Profetului de la Mecca la Medina, începutul erei mahomedane), 9, 21, 22.

heiula v. materie.

hidaet v. har.

hidjâb v. vălurile pudoarei.

Hidjreti nebevie v. *Hegira*.

hidraulică, 359.

hidropizie, 274, 374.

hilat v. caftan.

hikmet v. fizică; medicină.

hirka (*hurka*, mantie de derviş), 292, 293.

hirka-i şerif v. mantia sfântă.

hodji (învățători), 81, 251, 252, 341.

hoinăreală (interdicție), 246.

homosexualitate, 222, 233, 310.

hrisme (prorociri), 55 și urm.

hudjdjed v. acte.

huri (frumoasele din paradis), 101, 164, 165.

husnihat v. caligrafie.

hutbe v. predică.

iad (gheenă), 16, 24, 71, 79, 80, 94, 107, 136, 159—162, 240, 321, 323.

iatsi v. noaptea.

icoană v. *tasvir*.

Idi erbain v. Patruzecime.

idol v. *sanem*.

idolatrie, 41, 42, 113, 240, 338.

ieniceri, 300, 301, 310, 331; comandantul ~ lor (*ienicer aga*, yeniceri ağası), 261, 282.

ifani (imamii vizibili, după secta ismailiană), 56, 57.

iftar v. gustare.

ignoranță, 317.

iiman v. credință.

ilahiet v. teologia musulmană.

illahi v. imnuri divine.

im v. știință.

ilmi adab v. etică.

ilmi rekham v. aritmetică.

ilmi usema v. știință.

ilmi ikih v. jurisprudență.

ilmi kenâse v. matematică.

ilmi kelam v. retorică.

ilmi mantik v. logică.

ilmi tesavvuf v. metafizică.

ilmi teslis v. trigonometrie.

ilmi tavarikh v. istoriografie.

ilmul mesahat v. geodezie.

iluminați, 328, 329.

imagini zoomorfe (interdicție), 240; ~ permise persanilor, 241.

imam (conducătorul rugăciunii), 177, 178, 188, 210, 258, 259, 263—265, 267—269, 336, 341, 342.

iman suparasi v. catehism.

imnuri divine (*illahi*), 182.

incest, 337, 338.

inimă, lăcaș al cunoașterii, 56.

insecte dăunătoare, 374.

instrument matematic (muzical), 354, 355.

inşa v. stil epistolar.

- interdicție (*haram*), 170, 187, 228, 239–247.
- intervale muzicale (*şobe*), 354.
- invaliditate, 225.
- invocarea diavolului (*daavai Şeiatîn*, da'va-i Şeyatîn), 378.
- Islam (*dinislamden* = din-i Islamden, „religia musulmană”), 170; răspîndirea lui prin sabie, 47; v. şi război sfînt.
- ispendj* (ispenc, „al cincilea dintre robi”, impozit cuvenit sultanului), 209, 300.
- istoriografie (*ilmii tevarih*, ilm-i tevarih), 356, 357.
- izan* v. *ezan*.
- îmbălsămare, 269.
- împreunare (*djima*, cima, ca obligație), 231–234, 236, 267, 284; ~ rituală, 335, 336.
- înfrînare (castitate), 218, 220–222, 294, 295.
- îngăduință (*halal*), 170, 205, 228, 235–239.
- îngeri (şi arhangheli), 14, 93, 97–101, 104, 106, 109, 112, 124, 213, 272, 273; îngerul morții, 150, 152; ~ noi, 98; ~ păzitori, 251; sufletele ~lor, 79, 83.
- înmormîntare, 209, 268–272.
- înot, 212.
- înțelept v. *sofi*.
- învățați v. *ulema*.
- învățătoare (*usta hatum*), 251.
- învățătură (obligație), 211–213, 231.
- înviere, 136, 150, 154, 207.
- judecată, 210; ~ de apoi, 122, 150–156; ~a omului, de către membrele corpului, 153, 154.
- judecător v. *cadiu*; *mufti*.
- jurisprudență (*ilmi-fikh*, ilm-i fikh), 81, 227, 360, 365, 366; v. şi dreptul canonic musulman.
- kadi* v. *cadiu*.
- kaza* v. constrîngere.
- kazaeriza* v. grațitudine.
- kaziasker* (dregător), 280.
- kazî* v. viteaz.
- kâamet ghiuni* v. sfîrșitul lumii.
- keafîr* v. necredincios.
- kefen* v. giulgiu.

Kelamullah v. Coran.
kepin v. căsătorie.
keramet v. har; miracole.
kiocek v. efeb.
kioşenişin v. asceţi.
Kiuciuk Bairam v. Bairamul mic.
kiullah v. scufie de derviş.
kiurs (kûrs, amvon în moschee), 292.
kiuttab v. scribi.
kible v. direcţia rituală a rugăciunii.
kîna v. antimoniu.
kîraat v. muzică.
kofe v. cafea.
kurban v. sacrificiu.

lanet v. blestem.
 lecanomancie (ghicit în apă), 375.
 legător de cărţi (*mudjellid*, *mücellid*), 356.
 legea lui Allah, 2 d, 3 d, 8 d, 10, *passim*; ~ lui Avraam, 119; ~ evanghelică, 4 d, 5 d, 17, *passim*; ~ mahomedană, 3 d, 5 d, 6 d, 49, 82, 167—250; ~ lui Moise, 4 d, 122.
 legiuitori (*ehlifikihi*, *fikiha*, *fikaha*, ehl-i *fikh*, fukahâ, teologi musulmani), 24, 81, 157.
 leu (legenda despre), 115, 166.
Levhi mahfuz v. „Cartea învăţăturii lui Allah”.
 limba arabă, 47—51, 53—54, 74, 212; ~ obligatorie, 247.
 limba attică, 52.
 limba bulgară, 52.
 limba căzăcească, 52.
 limba cehă, 52.
 limba dorică, 52.
 limba ebraică, 49.
 limba elină (greacă), 47, 52.
 limba germană, 52.
 limba ionică, 52.
 limba persană, 48, 49.
 limba polonă, 52.
 limba rusă, 52.
 limba siriacă, 116.
 limba sîrbă, 52.

limba slavonă, 52.

limbi (împărțirea ~lor la Turnul Babel), 116.

locurile sfinte islamice, 19, 186—201.

logică (*ilmii mantik*, ilm-i mantık), 359, 360; introducere în ~ (*medhal*, methal), 360.

lumea, 102; arderea lumii, 149, 150; creația lumii, 101, 102; ~ cealaltă, 105; sfârșitul lumii, 144—150.

luna, 279; ~ frântă prin miracol, 25, 106; natura lunii, 103, 104.

lux (interdicție), 246.

mac, 297.

magie (*sih*, sihir), 371—373.

mantia sfântă (a lui Mahomed, hırka-i şerif), 30.

martir (*şehid*), 218, 224, 225, 255—257, 321.

matabut v. năsălie.

matematică (*ilmi hendese*, ilm-i hendese), 347, 359.

matematicieni, 102, 106.

materie (*heiula*, heyülâ), 102, 345; ~ cristalină, 113; ~ „primă” v. *nur*.

mausoleu v. *turbe*.

mărturie, 211.

mărturisirea credinței (*şahada*), 24, 128, 157, 158, 169, 170, 177, 218, 255; ~ creștine, 198.

măsură muzicală v. *usul*; *terkib*.

mecanică, 347, 359.

medhal v. logică.

medic, 127.

medicină (*hikmet*, hikmet), 361, 362, 364.

medjevîr (mucâvir, războinic, locuitori ai Meccăi), 117.

mekam („case sau lăcașuri” muzicale), 353, 354.

mekruh v. scîrbos.

mekteb v. școală.

mercur v. argint viu.

merdum v. văduvă.

mest (cipici purtați în casă sau moschee), 173, 214, 320.

meșteșug, 213.

metafizică (*ilmii tesavvuf*, ilm-i tasavvuf), 364.

metempsihoză, 321, 322.

meteorologic, fenomen ~, 104.

metru poetic (*bahr*), 352.

mevlahane (mevlâhane, „casa stăpînului”, așezămînt de derviși), 298.

mevlud (ziua nașterii lui Mahomed), 283, 284.
mezcid (lăcaș de rugăciune), 122, 172, 175, 182, 185, 214, 216; v. și geamie.
miei (sacrificiu), 192, 283.
milostenie (*surre*, *sūrre*), 190, 213, 218, 226, 314, 315; ~ benevoă, 216; ~ interzisă, 246.
mimber v. amvon.
minaret, 113, 177, 320.
mintea (creatură primordială), 93.
miracole (*mudjezat*, *keramet*, *mûcize*), 25—29, 135—136, 274—278.
mîini (vopsite cu *kîna*), 215.
mîntuire, 45, 162.
moarte, 100, 108, 111, 149, 344; a doua ~, 154.
moaște, 29, 139, 140.
monștri, 105.
morală v. etică.
mormînt v. *turbe*.
motan (legendă), 115, 166.
motorul prim natural (principiul mișcării), 343.
mucenic v. martir.
mucenie (*şehadet*, *şehâdet*), 218, 224—225, 255—257, 321.
mudjellid v. legător de cărți.
mudjezat v. miracole.
muezin v. cîntăreț bisericesc.
mufti (judecător), 123, 161, 223, 270, 280, 327, 333, 334.
Muhammedie (carte de doctrină islamică), 2, 4, 49, 50, 97, *passim*; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. Yazicioğlu Mehmet.
Muharrem (prima lună a anului arab), 61.
mukabele v. Ziua adunării.
muncile veșnice v. torturile păcătoșilor.
munedzdim bași v. astronom.
murassa (recte: *murahas*) v. crainic.
murruvvet v. dărnicie.
murlad v. renegat.
musafiri (oaspeți), 117.
muşavvir v. pictor.
muscă (legendă), 125, 126.
musevvir bași v. pictor.
muşabah v. sculptură în filigran.

muzică, 255, 269, 297, 298, 301, 310, 353, 354; ~ instrumentală (interzisă), 247, 353; instrumente de ~, 39, 353; ~ a lui Tedjdjal, 147; ~ vocală (*kîraat*), 247, 353.

nahv v. sintaxă.

nai (*nei*), 247, 293, 298, 304.

nakkaş v. pictor.

nakş v. pictură.

namaz v. rugăciune.

namazkeah v. rugăciune.

natikî v. suflet.

naturaliști, 102.

nazm (particularitate de stil a *Coranului*), 42, 43.

năsălie (*malabut*, *mastabut*), 269.

nebatî v. suflet.

nebuni, 254, 311, 312.

necredincios (*keafîr*, *kâfir*), 196.

necromancie, 375.

necuviincios (*djeaiz*, *câiz*), 249.

nefes ogullari v. bastarzi.

nei v. mai.

neshî v. caligrafie.

Nevruz v. an nou.

nikkeah v. căsătorie.

noaptea (*iatsi*, „vremea odihnei“, *yatsi*), 84.

nodul gordian, 48, 49.

numărătoare literală (*ebdjed*, *ebced*), 357.

nuntă v. căsătorie.

nur („duhul divin“, „materia primă“, „strălucirea“), 15, 93, 94, 97, 99, 244.

nusha v. rețete medicale.

nudzm v. astrologie; astronomie.

oaspeți v. musafiri.

okumak v. descîntec.

omul animal, 343; creația omului, 107, 108, 124; ~ rațional, 344.

optică, 359.

orașe, 359.

orichalc (metal necunoscut; alamă?), 103.

orologiu (interzis în orașele orientale), 247

ortodox v. *sunni*.

ospiciu (*tımarhan*, tımarhane), 311.

ospitalitate, 117, 118, 228, 238.

pace, 228–231; ~ temporară a musulmanilor cu creștinii, 230, 231.

padışah, 36.

Paraklitos v. Sf. Duh.

paralizie, 274, 374.

pașă, 281.

Patruzecime (*Idi erbain*, Id-i erbâ'yîn, începutul primăverii), 285, 286.

păcat original, 99, 100, 108–111; ~ de moarte v. interdicție.

păcătoși, 150, 151.

păianjen (legendă), 245.

pământ, geneza lui, 102–105; buricul (centrul) lui, 144.

păr de prisos (originea legendară), 110, 111, 249, 250; (tăierea, raderea, smulgerea obligatorie a părului), 214.

păsări eliberate (*azadkuși*, azad kuși), 234, 238, 239.

păunul (legendă) v. *Taus*.

pedepse v. torturile păcătoșilor.

pelerinaj (*hadj*), 83, 170, 184, 188–196, 218, 283; v. și *hadji*.

Pentateuc (*Tevrat*), 4d, 38, 39, 45, 121, 122, 206; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. Biblia.

pescuit, 246.

petreceri (interdicție), 247.

pețitorie, 257, 258.

piatră filozofală, 324.

piață publică (*badestan*, *bazar*, bedesten), 287.

picioare (vopsite cu *hına*), 215.

pictor (*muşavvir*), 355; ~ șef (*muşavvir başı*), 355; ~ de flori (*nakkaş*), 356.

pictură (*nakş*, *nakış*), 240, 241, 355, 356.

pisică, 238; legendă despre ~, 166.

pişcheş v. daruri.

pitici, 145–146.

pocăință, 107, 203, 218–220.

poeti, 244.

poezie (*şir*), 302, 310, 352, 353.

poligamie, 209, 212, 231, 236, 237.

politeism, 343.

politețe, 94.

pomenirea morților, 272.
 porc de mare v. delfin.
 portret v. *tasvir*.
 porunci date primilor oameni, 108, 206; v. și Decalog.
 post („piele“, tronul unui șeic), 291.
 post (*urudj*, uruc, abstenență), 83, 170, 180—186, 307, 324; ~ benevol, 216; v. și *ramazan*.
 potop, 113—115, 166.
 practică, 127.
 predestinare, 92.
 predicator v. *vaiz*.
 predică (*hutbe*, „pomenirea sultanului“), 178, 179.
 preludiu muzical (*taksim*), 298.
 prezicător (*faldji*, falci), 377.
 preziceri (*fal*), 376, 377.
 prizonieri, 207—209, 275; eliberarea lor, 262.
 proroci, 45, 83, 112—126, 119, 127, 132, 133, 136, 277.
 prostituție sacră, 27, 28.
 psalmodiere (*fasl*, suită muzicală), 298.
 psalterion (*zebbur*), 247.
 Psaltirea (*Zebbur*), 39, 45, 47, 96, 124, 206; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. Psalmi.
 pudoare, 94.
 purgatoriu (*Araf*, al-Arâf, „Riul de foc“, „Gheena“), 89, 155—158, 163, 166, 171, 175, 184, 185, 208, 218, 272, 323; v. și iad.
 purificare, 156, 157, 333.
 rai, 15, 100, 107, 109, 111, 112, 162—166, 217, 218, 321.
rakkam v. aritmetică.
ramazan (luna de post), 132, 180, 181, 183, 185, 188, 213, 279, 331.
rasad („ghicit în stele“), 364, 369; v. și astrologie.
 rațiune, 343.
 răbdare (virtute), 315, 316.
 răscumpărarea prizonierilor, 207—209.
 rău, 226.
 război nedrept, 230; ~ sfânt (*djihād*, cihād), 16, 20, 213, 222, 223.
 reformă fiscală v. *tedahul*.
 reguli de igienă, 248—250.
rkeat v. genuflexiuni.
 religie, 168, 169, 301, 302, 366; v. și legea mahomedană.

remel v. geomancie; vrăjitorie.

remmel v. secetă.

renegat (*murtad*, *mürtedd*), 123.

restituirea lucrului furat, 210.

retor (*ehlîkelam*, *ehl-i kelâm*), 297.

retorică (*ilmîi kelam*, *ilm-i kelâm*), 178; 352, 353, 360.

rețete medicale (*nusha*, *mûsha*), 362.

riaia v. supus.

risipă (interdicție), 246.

„Riul de foc” v. purgatoriu.

riuri, 104.

robi, 207–209; căsătoria lor, 261; v. și prizonieri.

rugăciune (*namaz*), 18, 19, 83, 84, 157, 170, 174–179, 214, 216, 249, 320; ~ pentru dezlegarea postului (*fitre*), 84; ~ de dimineață (*sabah namazı*), 11, 20; ~ de înmormîntare (*djenaze*, *cenâze*), 179, 269, 284; ~ la nașterea Profetului, 179; ~ secretă (*dhikr*), 305, 325; loc de ~ (*namazkcah*, *namazgâh*), 175, 280, 283.

riih v. duhuri.

ruine, 125.

ruz mahşer v. sfîrșitul lumii.

ruzname v. calendar.

sabah namazı v. rugăciune.

sabia lui Ali (*Zuulfikar*), 34.

sacagiu v. *sakka-başı*.

sacrificiu (*kurban*), 155, 188, 283.

sade nahare v. timpan.

sakkabaşı (saka başı, șeful sacagiilor), 190.

samm (simun, vînt fierbinte din deșert), 78.

sandjaki şerif v. steagul sfînt.

sancm (idol, aci: arta de a sculpta animale), 355.

sărbătoarea trandafirilor (*Ghiul Bairami*, *Gül Bayramı*), 286; ~ prizonierilor, 262, 263.

sărbători populare (civile, laice, politice), 142, 143, 253, 285–287; religioase, 278–284.

schisma musulmană, 7, 34, 43, 51.

scrib v. *sirkîatibi*.

scribi (*kiuttab*, *küttab*), 351.

scirbos (*mekruh*), 111, 170, 205, 248–250, 333.

scrisul arab, 43; v. și caligrafie.

scrînciob (*dolab*), 282.

scufie de derviş (*kiullah*, *kûlâh*), 292, 302.

sculptură v. *sanem*; ~ în filigran (*muşabak*), 355.

secetă (*remmel*), 349.

selamlık (*selâmlık*, locuința bărbaților), 258.

semaia (*semâya*, „cîntare cerească“, măsură în muzica turcească), 298, 299.

sewab v. condiții.

sfat, 214.

Sf. Duh (*Paraklitos*, *Firaklitis*), 137, 138, 141.

Sfinți, 139—143.

sîrșitul lumii (*ruz mahşer*, *kâamet ghiuni*, rûz-i mahşer, kıyâmet günü), 144—150; semne premergătoare, 57—54; v. și apocalips.

sidjil v. arhivă.

sifat (atributele divinității), 328.

silogism demonstrativ (*burhuni*, *delili burhan*, burhûnî, delil-i burhan), 327, 360.

simun v. *samm*.

sintaxă (*nahv*; *nahiv*), 348, 349.

sinucigași, 344.

sirkiatibi (sîr kâtibi, scribul lui Allah), 15, 39, 40.

sîh v. magie.

smerenie, 226.

soarele, 103, 104; ~ răsare la apus, 74, 75.

sodomie, 265, 337, 338.

sofi (sûfi, înțelept), 364.

sofism (*delili galat*, dalil-i galat), 360.

solie de felicitare (*tehniye*), 35.

somn peste măsură (interdicție), 246.

spațiu, 162.

spălare rituală (*abdest*), 84, 98, 171—173, 175, 192, 214, 218, 249, 320; (*gusl*), 84, 98, 171—173, 175, 192, 218, 336.

spirt v. vin.

spusele Profetului (*hadisi şerif*, hadis-i şerif, tradiția mahomedană orală), 40, 50.

steagul sfînt (*alem sandjaki şerif*, sancak-ı şerif), 32, 33, 126.

stil (al *Coranului*, al limbii arabe), 41—43; ~ epistolar (*inşa*), 348, 350, 351.

stiliți (asceți, stîlpnici), 315, 316.

„strălucirea“ v. *nur*.

subaşı (subași, comandantul poliției), 261.

suflet, 79, 95, 108, 345; al lui Mahomed, 94, 112; ~ rațional (*natîkî*), 345;
 ~ senzitiv (*haivani*, *hayvanî*), 345; ~ vegetativ (*nebatî*), 345.
 sultan, 279—284; fii de ~, 252, 253; înmormintarea lor, 270.
 sultană valide (vâlide sultan, sultană mamă), 281.
sunnet (porunca Profetului, circumciziune), 52, 53, 170, 176, 178, 205,
 211—215, 216, 217, 228, 231; 250, 253.
sunni (musulman ortodox), 169, 228, 290, 306, 308, 320.
 supunere (ascultare), 218—220.
 supus (*riaia*, reâyâ), 241.
sure (capitol din *Coran*), 42.
surr v. căsătorie.
surre v. milostenie.

--

şahada v. mărturisirea credinței.
şarf (gramatică), 348.
 şarpele, 109, 111.
şart v. condiții.
 şcoală (*mekteb*, mektep), 252, 347, 348.
şhadet v. mucenicie.
şehid v. martir.
şeiç 33, 35, 191, 196, 197, 268, 276, 291, 303, 304; ~ de Mecca, 35, 36.
şiriat, v. dreptul canonic musulman.
şeri şerif v. dreptate.
şir v. poezie.
 şoareci (legenda despre ~), 114, 166.
şobe v. intervale muzicale.
 știință (*ilm*), 1 d, 2 d, 346—348; ~ divină, 113; ~ a numelor divine (*ilm usema*, ilm-i ūsemâ), 366, 367; ~ a tainelor, 56.
taalîk v. caligrafie.
tabirname v. vise.
 table (joc de ~), 239, 247.
taht v. tron.
tahtîti bilad v. geografie.
taksim v. preludiu muzical.
takvim v. efemeride.
 talisman (*tîlsîm*, tîlsîm), 372.
tasvir (portrete, icoane), 355.
Tavs, pasărea (tavus, păunul, locaş al sufletului lui Mahomed), 94, 109, 164.
 tăcere, 294.

tărie (de caracter), 218, 222, 223.

tedahul (tedâhul, „an lungit“, „plata întârziată“, reformă fiscală), 285.

tedjdîd iman v. credință.

tedjdîd nikkeah v. căsătorie.

tehniye v. solie de felicitare.

tekke („mănăstire de derviși“), 291, 292, 299, 304—306, 309, 314, 315.

temdjîd (temcid, o oră înainte de răsăritul soarelui), 174, 181, 183.

tennure (tennûre, haină largă purtată de derviși), 298.

teologi musulmani v. legiuitori.

teologia musulmană (*ilahiet*, *ilâhyiat*, *ilm-i ilâhî*), 81—166, 366.

teorie, 127.

teravi (rugăciuni în nopțile de Ramazan), 96, 179, 182, 183.

terkîb (măsură muzicală), 354.

tespîh v. Allah.

Testamentul nou, 46; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. Biblia.

Testamentul vechi, 46; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. Biblia.

teşrîh v. anatomie.

tevarih v. istoriografie.

tevarihdji başi (mai marele istoricilor), 356; v. și istoriografie.

tevfiḥ („consimțământul“ unirii cu Allah), 94.

Tevrat v. Pentateuc.

timar v. fief militar.

timpan (*sade nahare*, instrument pentru marcat măsura), 298.

tîlsîm v. talisman.

tîmarhan v. ospiciu.

țara întunericului, 131.

tonuri muzicale, 354—355.

torturile păcătoșilor (muncile iadului, pedepse), 99, 155—162, 219.

tratate, 230.

trigonometrie (*ilmii teslis*, *ilm-i teslis*), 359.

trîmbița de corn (semn al sfîrșitului lumii), 77, 79.

trîndăvie (interdicție), 246.

tron (*taht*), 280; v. și *Arş*; v. și *post*.

Tuba (pom legendar în rai), 164.

tulpan v. turban.

tuneluri subterane, 104.

turban (*tulpan*), 294.

turbe (tîrbe, mausoleu, mormînt), 187, 269, 271, 272, 276, 303; ~ al șeicilor și vitejilor, 273, 274.

tutun (fumat), 165, 182, 312; ~ de prizat, 165.

ucidere inutilă (interdicție), 245.
ulema (învățați), 62, 70, 249, 280.
unitatea (creatură primordială), 93.
universurile, 101; v. și lumea.
uriași (*div*), 114, 124.
usta hatun v. învățătoare.
usul (măsură muzicală), 354.

vadjib v. condiții.
vakuf (donație pioasă), 186.
vaiz (vâiz, predicator), 178, 297.
vase interzise, 333.
văduvă (*merdum*, merdüm), 257.
vâl de cap (*astar*), 282.
vălurile pudoarei (*hidjāb*) 94, 95.
vechil (*vekil*, locțiitor), 258.
versuri (*gazal*, gazel), 297.
vierme (legenda despre ~), 126.
vinul (interzis mahomedanilor), 16, 219, 242—244, 297.
vineri (*djiuma*, cuma, „ziua de adunare”), 178, 179, 284.
vise (tabirname, cartea tilcuirii ~lor), 374.
viteaz (*gazi*, *kazî*), 223, 224, 239.
vitejie (*gaza*, gazâ), 222, 223, 231.
vizir, 281; mare ~, 281; înmormintarea lui, 270.
vinătoare (interdicție nerespectată), 246.
vint, 104; v. și *samm*.
voievozi v. domnitori români.
voință liberă, 90, 91, 206, 207; ~ a lui Allah, 91, 92.
vrăjitori, 219.
vrăjitorie (*remel*), 349, 370, 371.
ylax (corcitură de lup cu vulpe), 322.

Zebbur v. Psaltirea, psalterion; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. Biblia.
Zakḡūm v. Zakum.
Zakum (Zakḡūm, pom legendar în paradis), 160.
zeciuală (*zekheat*), 83, 170, 203, 216, 218.
zenit, 12.

Zidul lui Alexandru, 146, 147.

Zile bune, 286, 287; ~ rele, 286, 287; ~ ale „cărbunilor aprinși” (*Djemre*,
Cemre, sărbătoare populară), 286.

Zina v. desfrinare.

Ziua adunării (*mukabele*), 298.

zodiac, 61, 103.

Zuulifkar v. sabia lui Ali.

BIBLIOGRAFIE

BIBLIOGRAFIE

I. TEXTUL

1. Originalul latin

a. *Manuscrisul autograf*

Arhiva centrală de stat de acte vechi a U.R.S.S., Moscova, fondul 181, Secția de manuscrise a fostei Biblioteci a Ministerului Afacerilor Străine: ms. nr. 1325, f. 2—128^v. Incipit: *Curanus. Demetrius Cantemir lectori charissimo salutem*. [Versiunea scurtă: f. 2—43; versiunea amplificată: f. 44—128^v.]

b. *Copia originalului latin*

Biblioteca Academiei R.S. România, București, Secția manuscrise: ms. lat. 76, f. 39—100 [numai versiunea scurtă]; Fotocopii nr. 145, vol. I—II [fotocopia integrală a originalului latin]; Secția microfilme: mf. 37 [reproducerea integrală a originalului latin].

c. *Fragmente publicate*

Cândea, Virgil — *Dimitrie Cantemir și artele Islamului*, în *Manuscriptum*, 4 (1973), nr. 4 (13), p. 8—13 [f. 106—108^v din manuscrisul autograf].

2. Ediția princeps rusă

Книга систима или состояние мухаммеданския религии. Напечатася повелением его величества Петра Великого, императора и самодержца все Россиискаго в типографии царствующаго Санкт-петербурха. Лета 1722. Декабря в 22 день. 1f. + 5 + 12 + 2 + 8 + 379 p. + 1f. pl.

3. Traducerea germană

Arhiva Academiei Germane de Științe din Berlin: documente D. Cantemir, in-folio I: V. Nr. 3.

4. Traducerea bulgară

Biblioteca de Stat „M.E. Saltîkov-Scedrin“, Leningrad, fondul Pogodin: ms. 1204, f. 179—340. Miscelaneu cu scrieri ale lui Sofronie Vra-ceanski. Incipit: *Система и религия мохамеданская...*

5. Traduceri românești

Cantemir, Principele Dimitrie — *Despre Coran*. După copia latinească de la Academia Română, acum mai întâi tălmăcit și tipărit în românește de Ioan Georgescu, profesor la Liceul „Mircea cel Bătrîn“, Constanța, în *Analele Dobrogei*, 7 (1927), p. 67—121; extras: Cernăuți, Editura revistei *Analele Dobrogei*, 1927. 57 [—59¹ p.]. Recenzie: Al. Busuioceanu, în *Curentul*, 1 (1928), 14 ianuarie, p. 2.

Cândea, Virgil — *Dimitrie Cantemir și artele Islamului*, în *Manuscriptum*, 4 (1973), nr. 4 (13), p. 8—13. [Fragmente traduse după originalul latin.]

Cândea, Virgil — *Dimitrie Cantemir, Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, în *Luceafărul*, 16 (1973), nr. 21, 26 mai, p. 3. [Fragmente traduse după versiunea rusă.]

II. LUCRĂRI DESPRE SISTEM

1. Studii fundamentale

Cândea, Virgil — *Cantemir et la civilisation islamique*, în *Romano-arabica*, 2 (1976), p. 15—42.

Ciobanu, Ștefan — *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii literare*, s. III, 2 (1925), p. 341—544 (v. p. 412—424, 522—525). Recenzii: N. Iorga, în *Revista istorică*, 11 (1925), nr. 7—9, p. 137—147; P.P. Panaitescu, în *Dacoromania*, 5 (1927, 1928), p. 1238—1251.

Panaitescu, P.P. — *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*. București, 1958, p. 137, 212—219.

2. Descrierea manuscrisului original și a ediției princeps

Belokurov, S.A. — *Греческия и латинския рукописи Библиотеки московского Архива Министерства иностранных дел*, în *Сборник Министерства иностранных дел*, 7 (1900), p. CXC—CXCVI.

- Bianu, Ioan și Nerva Hodoș — *Bibliografia românească veche*, t. II, București, 1910, p. 4—19, nr. 180.
- Bikova, T.A. și M.M. Gurevici — *Описание изданий гражданской печати 1708 — январь 1725 г.* Москва — Ленинград, 1955.
- Pekarskii, P. — *Описание славяно-русский книги типографий 1698—1725 годов*, Санктпетербург, 1862, p. 529, 581—585 [vol. II din *Наука и литература в России при Петре Великом*].
- Rodosskii, A. S. — *Описание книг гражданской печати XVIIIго столетия, хранящихся о Библиотеке С. Петербургской духовной Академии*. Санктпетербург, 1899.
- Tocilescu, Grigore Gr. — *Raport despre misiunea în Rusia*, în *Analele Societății Academice Române*, s. I, secț. I, 11 (1878), p. 47, 54, 56.
- Zaițev, F. — *Редкая книга в библиотеке Трубецкого училища*, în *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1855, авг., Указатель, p. 61—63.

3. Generalități

- Bantiș-Kamenskii, D. — *Словарь достопамятных людей русской земли*, т. III, Москва, 1836, p. 41.
- Bădărău, Dan — *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, București, 1964, p. 186—188.
- Bezviconi, G. — *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse din cele mai vechi timpuri pînă în 1854*, București, 1958, p. 127.
- Busuioceanu, Al. — *Studii noi asupra lui Dimitrie Cantemir*, în *Curentul*, 1 (1928), 14 ianuarie, p. 2.
- Ciobanu, Șt. — *Istoria literaturii române vechi*, IV, București, 1945—1946, p. 202—215 (Curs litografiat).
- Coroban, V. — *Umanismul lui Dimitrie Cantemir*, în *Limba și literatura moldovenească*, 16 (1973), nr. 3, p. 19—28.
- Dvoicenko-Markov, D. — *Demetrius Cantemir and Russia*, în *Balkan Studies*, 12 (1971), nr. 2, p. 383—398.
- Grasshof, H. — *Russische Literatur in Deutschland im Zeitalter der Aufklärung*, Berlin, 1973, p. 132—134.
- Grasshof, H. — *Die geistig-kulturellen Traditionen der Familie Cantemir*, în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der D.D.R.*, 1973, nr. 13, p. 86.
- Hasdeu, B.P. — *Istoria toleranței religioase în România*, ed. 2-a rev. și ad., București, 1868, p. 57.
- Iorga, Nicolae — *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, București, 1901, p. 402—403.

- Iorga, Nicolae — *O suferință de cărturar român între străini*, în *Revista istorică*, 11 (1925), nr. 7—9, p. 137—147.
- Maikov, L. N. — *Княжна Мария Кантемирова*, în *Русская старина*, 28 (1897), I, 49—69, 401—417; II, p. 425—451; III, p. 225—253.
- Maikov, L. N. — *Материалы для биографии кн. А. Д. Кантемира*, în *Сборник Отделения русского языка и словесности имп. Академии наук*, 1903, т. LXXIII, p. 295.
- Minea, Ilie — *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași, 1926, p. 19, 20, 64, 287—295.
- Panaiteescu, P. P. — *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în *Revue des études slaves*, 6 (1926), fasc. 3—4, p. 252—253.
- Panaiteescu, P. P. — *Dimitrie Cantemir*, în *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 632—633.
- Pascu, Gheorghe — *Viața și operele lui Dimitrie Cantemir*, București, 1924, p. 96—97.
- Pekarskii, P. — *Наука и литература в России при Петре Великом*, Санктпетербург, 1862, т. I, p. 236—237, 248—252.
- Simonescu, Dan — *Activitatea lui Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Studii și cercetări istorice*, 19 (1946), p. 9—17.

4. Geneza și izvoarele „Sistemului”

- Babinger, F. — *Izvoarele turcești ale lui Dimitrie Cantemir*, în *Arhiva românească*, 7 (1941), p. 111—112.
- Babinger, F. — *Die osmanischen Quellen D. Kantemir's*, în *Omagiu lui I. Lupăș*, București, 1943, p. 37—46.
- Babinger, F. — *Die türkischen Quellen Dimitrie Kantemir's*, în *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, Istanbul, 1951, p. 50—60; republicat în *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, II, Bd. München, 1966, p. 142—150.
- Bogaci, Gh. — *Dimitrie Cantemir inedit*, în *Moldova socialistă*, 1976, august, 13, nr. 188.
- Cantemir, D. — *Răspuns... Sinodului rus, în chestia „Sistemului religiei mahomedane”*, la Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii literare*, s. III, 2 (1925), p. 524—525, nr. LXIX.
- Cernovodeanu, Paul, Alvina Lazea și Mihai Caratașu — *Din corespondența inedită a lui Dimitrie Cantemir*, în *Studii*, 26 (1973), nr. 5, p. 1042—1043.

Șerban, C. — *Jurnalul lui Ivan Ilinski*, în *Studii*, 8 (1955), nr. 5—6, p. 119—135.

Voskresenskii, N.A. — *Законодательские акты Петра I*, Москва-Ленинград, 1945, p. 112—114.

5. Valoarea folclorică și etnografică a „Sistemului”

Botez, Liliana — *Elemente de folclor turcesc în lucrările de orientalistică ale lui Dimitrie Cantemir*. Conducător științific: lector Mamut Enver. București, 1968, 40 p. dactilogr. (Universitatea București. Facultatea de limbi clasice și orientale.)

Fochi, Adrian — *Dimitrie Cantemir etnograf și folclorist*, în *Revista de etnografie și folclor*, 9 (1964), nr. 1, p. 71—102 și nr. 2, p. 119—142 (v. p. 83—84, 95—96, 125, 130—132).

6. Valoarea „Sistemului” pentru studiile orientale

Botez, Liliana — *Dimitrie Cantemir, precursor al orientalisticii*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 23 (1974), nr. 1, p. 51—58.

Câdea, Virgil — *D. Cantemir și cultura persană*, în *Contemporanul*, 1970, nr. 26 din 26 iunie, p. 10.

Câdea, Virgil — *Dimitrie Cantemir orientalistul*, în *Săptămîna*, S.N., 1973, nr. 121, p. 3, 6.

Goldenberg, Yves — *Notes en marge de quelques écrits roumains sur le Coran et l'Islam (I)*, în *Analele Universității București*, Limbi orientale, 21 (1972), p. 121—127.

Guboglu, M. — *Orientalistica română*, în *Studii și articole de istorie*, 1 (1956), p. 319.

Guboglu, M. — *D. Cantemir*, în *Studii și articole de istorie*, 2 (1957), p. 179—208.

Guboglu, Mihail — *Dimitrie Cantemir — orientaliste*, în *Studia et acta-orientalia*, 3 (1961), p. 152—157.

Kracikovskii, I.I. — *Очерки по истории русской арабистики*, Москва-Ленинград, 1950, p. 42—43; același, *Избранные сочинения*, Москва-Ленинград, 1958, p. 33—34.

Matei, Ion — *Le maître de langue turque de Dimitrie Cantemir: Es'ad Efendi*, în *Revue des études sud-est européennes*, 10 (1972), no. 2, p. 281—288.

Matei, Ion — *Cantemir orientalistul și posteritatea critică*, în *Viața românească*, S.N., 26 (1973), nr. 9, p. 113—121.

Smirnov, N.A. — *Очерки истории изучения Ислама в СССР*, Москва, 1954, p. 26—27.

7. Receptarea operei în cultura secolelor XVIII—XIX

- Bahner, Werner — *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir (1673—1723)*, în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der D.D.R.*, 1973, nr. 13, p. 25 și 31. [Traducerea Sistemului în germană.]
- Cândea, Virgil — *La diffusion de l'oeuvre de Dimitrie Cantemir en Europe du Sud-est et au Proche Orient*, în *Revue des études sud-est européennes*, 10 (1972), no. 2 p. 350—351. [Traducerea bulgară.]
- Cernovodeanu, Paul — *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în *Revue des études sud-est européennes*, 11 (1973), no. 4, p. 649, 653.
- Cernovodeanu, Paul — *Les oeuvres de Démètre Cantemir présentées par „Acta eruditorum” de Leipzig (1714—1738)*, în *Revue des études sud-est européennes*, 12 (1974), no. 4, p. 540.
- Decizia Sinodului rus în chestia cărfii lui Dimitrie Cantemir „Sistemul religiei mahomedane”, la Șt. Ciobanu, Dimitrie Cantemir în Rusia, în Academia Română. Memoriile Secțiunii literare, s. III, 2 (1925), p. 522—524, nr. LXVIII.*
- Densusianu, Ovid — *Notițe asupra lui Dimitrie Cantemir*, în *Revista critică literară*, 2 (1894), p. 62—68.
- Iațimirskii, A.I. — *Мелкие тексты и заметки старинной славянской литературы*, în *Известия Отделения русского языка и словесности имп. Академии наук*, 21 (1916), кн. II, 109—110, 115—116. [Traducerea bulgară.]
- Kohl, Johann Peter — *Introductio in historiam et rem literariam slavorum imprimis sacra*. Altonaviae, 1729, p. VI, 20, adn. e (recenzie în *Acta eruditorum*, 1729, fasc. XI, nov., p. 509).
- Корсеева, Т.Н. — *Неизвестный источник Софрония Врачанского*, în *Труды отдела древнерусской литературы Акад. наук СССР*, 23 (1968), p. 261—275. [Traducerea bulgară.]
- Pop, Emil T. — *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în *Studii*, 22 (1969), nr. 5, p. 840—844. [Traducerea germană.]
- Sobolevskii, A.I. — *Неизвестные труды Софрония Врачанского*, în *Известия Отделения русского языка и словесности имп. Академии наук*, 13 (1908), кн. I, p. 91—94. [Traducerea bulgară.]

TABLA ILUSTRĂȚIILOR

Dimitrie Cantemir. Gravură postumă din <i>The History of the growth and decay of the Othman empire</i> , translated by N. Tindal, part I, London, 1734. (București, Biblioteca Academici R. S. România)	LXXIV – 1
Dimitrie Cantemir, <i>Curanus</i> , f. 2. (Moscova, Arhiva centrală de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, Secția de manuscrise a fostei Biblioteci a Ministerului Afacerilor Străine, ms. 1325)	LXXIV – 1
Dimitrie Cantemir, <i>Curanus</i> , f. 44. (Moscova, Arhiva centrală de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, Secția de manuscrise a fostei Biblioteci a Ministerului Afacerilor Străine, ms. 1325)	LXXIV – 1
Religia mahomedană. Alegorie de A. F. Zubov. Frontispiciu în <i>Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane</i> , Sanktpiterburh, 1722 ¹	LXXIV – 1
Dimitrie Cantemir, <i>Curanus</i> , f. 267. (Moscova, Arhiva centrală de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, Secția de manuscrise a fostei Biblioteci a Ministerului Afacerilor Străine, ms. 1325)	54 – 55
Dimitrie Cantemir, <i>Curanus</i> , f. 268. (Moscova, Arhiva centrală de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, Secția de manuscrise a fostei Biblioteci a Ministerului Afacerilor Străine, ms. 1325)	54 – 55
Dimitrie Cantemir, <i>Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane</i> , Sanktpiterburh, 1722. Foaia de titlu. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)	54 – 55

Sethi Calvisii, <i>Opus chronologicum</i> , Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685. Foaia de titlu. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)	54 – 55
Ludovico Marracci, <i>Alcorani textus universus</i> , Patavii, 1698. Foaia de titlu. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare).	118 – 119
<i>Za'iraya</i> , t. I, f. 237. (Istanbul, Biblioteca Topkapı Sarayı, ms. Ahmet III, 3042)	118 – 119
Francisco à Mesgnien Meninski, <i>Thesaurus linguarum orientalium</i> , Viennae, 1680 – 1687. Foaia de titlu a vol. IV. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare) . .	118 – 119
Barthélemy d'Herbelot, <i>Bibliothèque orientale</i> , Paris, 1697. Foaia de titlu. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)	118 – 119
Paul Rycaut, <i>Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano</i> , trad. C. Belli, Venetia, 1672. Frontispiciul. (București, Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga”)	182 – 183
Paul Rycaut, <i>Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano</i> , trad. C. Belli, Venetia, 1672. Foaia de titlu. (București, Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga”)	182 – 183
Paul Rycaut, <i>Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano</i> , trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 203. (București, Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga”)	182 – 183
<i>Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane</i> , Sanktpiterburh, 1722. <i>Epistolă dedicatorie către Petru cel Mare</i> . (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)	182 – 183
<i>Odă operei lui Dimitrie Cantemir</i> , de Teofilact Lopatinski, publicată în <i>Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane</i> , Sanktpiterburh, 1722. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)	246 – 247
<i>Lauda lui Dimitrie Cantemir</i> , de Gedeon Wiszniowski, publicată în <i>Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane</i> , Sanktpiterburh, 1722. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)	246 – 247
<i>Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane</i> , Sanktpiterburh, 1722. <i>Prefașa</i> . (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)	246 – 247
<i>Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane</i> , Sanktpiterburh, 1722. Începutul cărții I. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)	246 – 247

Miniatură din <i>Genealogia profetului Mahomed</i> dedicată sultanului Mahomed al III-lea. (Dublin, Chester Beatty Library, ms. turc., c. 1598)	310 – 311
Derviși în procesiune. Desen din cod. 8526, (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)	310 – 311
Copiii sînt duși la ceremonia circumciziunii. Desen din cod. 8626. (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)	310 – 311
Festivitate la curtea sultanului Ahmed al III-lea. Miniatură de Levni, în <i>Vekhi, Sūr-nāme</i> , c. 1720 – 1725. (Richard Ettinghausen, <i>Miniatures turques</i> , Milano, 1965, pl. 24)	310 – 311
Cortegiu nupțial. Desen din cod. 8626. (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)	374 – 375
Scenă de harem. Desen din cod. 8626. (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)	374 – 375
Baldachinul miresei în cortegiul nupțial. Desen din cod. 8626. (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)	374 – 375
Hogi la ceremonia înmormîntării. Desen din cod. 8626. (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)	374 – 375
Focuri de artificii festive. Miniatură de Levni, în <i>Vekhi, Sūr-nāme</i> , c. 1720 – 1725. (Richard Ettinghausen, <i>Miniatures turques</i> , Milano, 1965, pl. 26)	374 – 375
Cortegiu imperial în Constantinopol (1648). Gravură din Coecke van Elst, <i>Les mœurs et fachs des Turcs</i> , 1533. (Londra, British Museum Library)	374 – 375
Djalal al-Dîn Rumî, întemeietorul ordinului dervișilor mevlîvi. Miniatură turcă din secolul al XVI-lea. (Istanbul, Biblioteca Topkapı Sarayı)	374 – 375
Derviși în geamia din Pera. Gravură din <i>Recueil de Cent Estampes représentant différentes nations du Levant. Gravés ... en 1707 et 1708 par les ordres de M. de Ferriol</i> , Paris, 1714, pl. 178. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Stampe)	374 – 375
Derviș vagabond. Costum de derviș. Superiorul unui așezămînt de derviși. Gravură din Paul Rycaut, <i>Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano</i> , trad. C. Belli, Venetia, 1672. (București, Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga”)	374 – 375
Dansul ritual al dervișilor mevlîvi. Miniatură turcă de la mijlocul secolului al XVII-lea. Colecție particulară. (Paul Coles, <i>The ottoman impact on Europe</i> , London, 1968, p. 55)	374 – 375

Dansul ritual ('sema') al dervișilor mevlevi. Miniatură din 1792—1793. (Dublin, Chester Beatty Library, ms. 474, f. 248 b)	470—471
Tinăr ienicer de origine creștină. Desen în <i>A brief relation of the turkes</i> , 1618. (Londra, British Museum Library)	470—471
Sacagii oferind apă „pentru mila lui Allah“. Desen din cod. 8626. (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)	470—471
Derviș din ordinul <i>kalenderi</i> . Gravură din Paul Rycaut, <i>Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano</i> , trad. C. Belli, Venetia, 1672. (București, Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga“)	470—471
Sultanul Ahmed al III-lea (1703—1730). Portret contemporan de Levni (Istanbul, Topkapı Sarayı)	470—471
Coloana serpentină în Hipodromul din Constantinopol. Miniatură de la sfârșitul secolului al XVI-lea dintr-o <i>Sûr-nâme</i> a lui Murad al III-lea. (Istanbul, Topkapı Sarayı)	470—471
Coloana lui Arcadius de pe colina Xerolophos, înainte de dărîmare (1711). Desen în ms. Cigogna, 1971 (a). (Veneția, Museo Civico Correr). Gravură din colecția Gaignières (b). (Paris, Bibliothèque nationale)	470—471
Negustor raguzan. Gravură din Nicolas de Nicolay, <i>Les quatre premiers livres des navigations et pérégrinations orientales</i> , Lyon, 1568. (Paris, Bibliothèque Sainte Geneviève)	470—471

CUPRINSUL

<i>Studiu introductiv</i>	VII
<i>Nota editorului</i>	LXXI

SISTEMUL SAU ÎNTOCMIREA RELIGIEI MUHAMMEDANE

Dimitrie Cantemir, [<i>Epistolă dedicatorie</i>] lui <i>Petru cel Mare</i>	3
Teofilact Lopatinski, <i>Odă spre lauda operei serenisimului principe Dimitrie Cantemir numită „Sistemul despre religia și starea Imperiului turcesc”</i>	8
Gedeon Wiszniowski, [<i>Lauda</i>] preastrălucitului și preainaltului Dimitrie Cantemir, principe al sfântului Imperiu rusesc, domn ereditar al Țării Moldovei.....	11
Sumarul cărților din primul tom și al capitolelor cuprinse în ele. . . .	21
Dimitrie Cantemir, <i>Precuvîntare</i> ... preaiubitului cititor	27
Cartea întâi. Despre prorocul mincinos Muhammed	39
Cartea a doua. [Despre „Curan“].....	85
Cartea a treia. [Despre „Apocalipsul” muhammedan] care cuprinde hrisme sau prevestiri revelatorii ale pseudoprorocului Muhammed, despre lucrurile ce se vor întîmpla înainte de a pîeri lumea	107
Cartea a patra. Despre teologia muhammedană.....	137
Cartea a cincea. Despre religia muhammedană	247
Cartea a șasea. Despre alte rînduiri ale acestei religii	345
 <i>Comentarii</i>	 495
<i>Indici</i>	619
<i>Bibliografie</i>	675
<i>Tabla ilustrațiilor</i>	683

Lector: ELISABETA BRÂNCUȘ
Tehnoredactor: AURELIA ANTON

*Bun de tipar 26 II 1977. Tiraj 2820 ex. legate 1/1.
Coli ed. 4217. Coli tipar 47,75. Planșe tipo 200.*

Tiparul executat sub comanda
nr. 444 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918“
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București
Republica Socialistă România

Lei 38

